ચંદ્રકાન્ત.

—ભાગ ૩ જો.

CHANDRAKANT

TREATISE ON THE PRINCIPLES OF VEDANT

VOL III

BY

ITCHARAM SURYARAM DESAI

LATE EDITOR 'GUJARATI'

THE GUJARATI PRINTING PRESS,

SASSOON, BUILDINGS, CIRCLE FORT

BOMBAY

1924

ice Rs 4-0-0

PRINTED BY M I DESAI AT
THE GUJARATI PRINTING PRESS, FORT, CIRCLE, BOMBAY
AND PUBLISHED BY
N I DESAI AND B I DESAI
NO 8 SASSOON BUILDINGS, FORT, CIRCLE, BOMBAY



चन्द्रकान्त

वेदान्त ज्ञाननो सुखग्रथ

चतुर्थ प्रवाह–हिमगिरिनी पर्णकुटी

કર્ત્તા

ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

'પંચદશી'પર ટીકા લખનાર, 'ગુજરાતી'ના આદ્ય તંત્રી, ઈ૦

(ભાગ ત્રીજો)

ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

સાસુન બિલ્ડીંગ્સ, સર્કલ, કોટ–મુંબઈ

સંવત ૧૯૮૦ ઈ સ ૧૯૨૪

મૂલ્ય રૂ. ૪–૦–૦

પ્રથમાવૃત્તિ	૧૯૦૭	
દ્વિતીયાવૃત્તિ	૧૯૦૮	શોધિત વર્દ્ધિત.
તૃતીયાવૃત્તિ	૧૯૧૪	પુન મુદ્રિત
ચતુર્થાવૃત્તિ	૧૯૨૪	પુન મુદ્રિત

पुष्पांजलि

श्री सद्‌गुरु ब्रह्मनिष्ठ

श्री अच्युतानन्द स्वामी

आप सद्‌गुरुवर्यना कृपाकटाक्षथी अद्वैतामृतनो हु स्वादियो थयो छु, आपनी कृपाथी ज अद्वैतात्मदर्शन प्रति मारी वृत्तिओ वळवा माडी छे,—तेमा लीन थवानी भावना थाय छे, आप, ब्रह्मामृतना वर्षणथी मारा नीरस हृदयक्षेत्रने रसभर्यु करी, उपदेशद्वारा जे पारमार्थिक बीजो मारा हृदयक्षेत्रमा रोपता हता, ते काळे करीने नवपल्लवित थया छे, अने ते आपनी ज विभूति छे, ते आजे आपना पवित्र चरणकमळमा शिष्यभावे समर्पण करु छु ते आप, ज्या विराजता होव त्या, स्वीकारी मने कृतार्थ करशो

मुबई,
चैत्री पूर्णिमा–१९०७

आपनो अनृणी शिष्य
इच्छाराम सूर्यराम देशाई

ચતુર્થાવૃત્તિ સંબંધી બે બોલ

પરમ કૃપાળુ ઇષ્ટદેવની ઇચ્છાનુરૂપ અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી રચિત ચન્દ્રકાન્તના તૃતીય ભાગની ચતુર્થાવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો શુભ અવસર પ્રાપ્ત થાય છે, તે માટે તે દયાઘન પ્રભુનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો આ આવૃત્તિ પ્રકટ કરતા અમારે ખુલાસો એ કરવાનો કે એમા કશો પણ ફેરફાર કરવામા આવ્યો નથી, પણ મૂળકર્તાએ કરેલા દ્વિતીય સસ્કરણનુ પુન મુદ્રણ આમા કરાયુ છે ચન્દ્રકાન્તનો તૃતીય ભાગ ઘણા સમય થયા વેચાતો નહોતો, અને જિજ્ઞાસુ વાચકોની ઇચ્છા એથી અતૃપ્ત રહેતી હતી, તેટલા માટે આ ભાગ ત્વરાથી છપાવી પ્રકટ કર્યો છે કાગળ આદિ મુદ્રણ સાહિત્યની મોંઘવારીને લીધે જગદ્વ્યાપી મહાયુદ્ધ પૂર્વે જે કિંમતે આ ગ્રન્થ વેચી શકાતો હતો તે કિંમતે વેચવાનુ શકય ન હોવાથી પુસ્તકની કિંમત ન છુટકે વધારવી પડી છે આ ગ્રન્થ ઘણા જિજ્ઞાસુ–મુમુક્ષુ જનોને ઉપકારક થઈ પડ્યો છે અને હજી પણ તેવો જ આનદવર્ધક અને જ્ઞાનપિપાસા તૃપ્ત કરનારો થઈ પડશે એવી આશા છે

ગ્રન્થકર્તાએ પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામા દર્શાવ્યા પ્રમાણે સપ્ત પ્રવાહનો ગ્રન્થ રચવાની મૂળ યોજના રાખી હતી તેમાથી શ્રીહરિની કૃપાથી ચાર પ્રવાહો ત્રણ ભાગોમા તેઓ લખી શકયા, અને ચતુર્થ ભાગમા બાકીના ત્રણ પ્રવાહોનો સમાવેશ કરી યોજના પૂર્ણ કરવાનો પૂજ્ય તાતચરણનો વિચાર હતો પણ દૈવેચ્છા અનુકૂળ થઈ નહિ, અને પ્રવાહ અપૂર્ણ રહ્યો પણ જિજ્ઞાસુ વાચકોની અનેક દિશામાથી તે સબધમા પૃચ્છા થતી રહેલી છે તેઓના સતોષાર્થે કૈવલ્યધામ નામના ચન્દ્રકાન્તના ચતુર્થ ભાગ માટે જે બે પૃષ્ઠો તાતશ્રી લખી આરભ કરી ગયા હતા તે બે પૃષ્ઠો આ ચોથી આવૃત્તિમા અમે મુદ્રાકિત કર્યા છે તે ઉપરથી વાચનારને જણાશે કે ગ્રન્થકર્તા કઈ દિશામા કૈવલ્યધામ નામનો ચતુર્થ ભાગ સમાપ્ત કરવા ધારતા હતા એમા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ અને ભક્તરાજ શ્રીઉદ્ધવનો રૈવતાચળ પર્વતના શિખર ઉપર ચાલેલો સુદર સવાદ અને કથા ઉપદેશ દ્વારા તદ્ધામ પરમ મમ તે મારુ પરમ ધામ છે, એ સૂત્રના શાસ્ત્રીય સ્પષ્ટીકરણરૂપે ગ્રન્થરચના કરવાનો તેમનો વિચાર હતો પ્રસ્તુત વિચાર

ફળીભૂત થઈ શકયો નહિ, એ સતાપની વાત છે, એટલે એટલાથી જ આપણે સતોષ પકડવાનો છે આ ચન્દ્રકાન્ત તત્ત્વમણિના રચનારા કોણ હતા, એ વગેરે જાણવાની જિજ્ઞાસા ઘણા વાચનારાઓને થતી હતી, તેથી તેમનુ સક્ષિપ્ત આત્મચરિત્ર ચન્દ્રકાન્તના પ્રથમ ભાગની નવમી આવૃત્તિમા અમે મુદ્રિત કરેલુ છે, તે વાચવા વિજ્ઞપ્તિ છે ચન્દ્રકાન્તના હિન્દી અને મરાઠીમા અનુવાદો થયેલા છે, અને બાકી રહેલા ભાગોના અનુવાદો અમારા તરફથી થઈ રહ્યા છે એનો જુદી જુદી ભાષાઓમા સારો પ્રચાર થવા લાગ્યો છે, એ ગ્રન્થની આકર્ષકતા અને ગુણો દર્શાવે છે વેદાન્તજ્ઞાનના આ ગ્રન્થો, યથાનામ તથા ગુણા એ લોકોકિત પ્રમાણે ચન્દ્રકાન્ત મણિમાથી ઝરતા તત્ત્વજ્ઞાનના અમૃતરસનુ પાન વાચકોને કરાવતુ રહે અને કલ્યાણ કરે, એવી અમારી શુભેચ્છા છે

સ ૧૯૮૦ ગગાદશરા }
મુબઈ }

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

પ્રસ્તાવના

આર્યાવર્તની પવિત્ર ભૂમિમા અભેદતત્ત્વરૂપ દિવ્યપ્રસાદની જે ઝાખી, હતી ન હતી થઈ રહી છે, તે આજકાલ નવીન સ્વરૂપે ઝાંખુ ઝાખુ દર્શન દેવા લાગી છે. રાજ્યમા, વ્યવહારમા, ધર્મમા, ગદ્યપદ્યાત્મક કાવ્ય પ્રબધમા, વર્તમાનપત્રના શુષ્ક લેખોમા, શાસ્ત્રીય શોધનમા, યુદ્ધના અનુમોદનમા કે વિદ્યાના પઠનપાઠનમા અભેદની ઝાખી સુઘડ અને સુદરતાથી પરતુ ગુપ્તપણે રસલતી જોવામા આવે છે, અને એથી અભેદનો વિલાસી આનદ પામ્યા વગર રહી શકતો નથી વ્યવહારની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહ્યા છતા પણ, વિશ્વમા વિહરતા પ્રાણીના હૃદયમા, એક જાતની નૂતન ભાવના કોઈ પણ સમયે-એકાન્તમા કે દોઢડાહી દુનિયાની દોડાદોડમા-પ્રકટ્યા વગર રહી શકતી નથી, કે આ દુ ખદ સંસારની રાગદ્વેષ કલેશવાળી સ્થિતિનો ત્યાગ કરી કોઈ પણ ઉચ્ચતર સ્થિતિમા પ્રવેશ થાય તો જ જન્મ્યાનુ સાર્થક છે સાપ્રત વિલાસ વ્યવહારકુશળ કે પરમાર્થકુશળના હૃદયમા રમી રહેલી એ વાસના એવી તો સજ્જડ ચોંટી બેઠી છે કે, સાપ્રત ઐહિક અવદશાનો નાશ કરી ઉચ્ચતર દૈવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવુ તદર્થે અનેક પ્રકારના વ્યામોહક પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે, પરતુ આદ્યભેદનો પ્રવિલાપ આતર આનદને માટે કરવો જોઈએ, તેને માટે થોડા જ પ્રયત્નશીલ જોવામા આવે છે વિશ્વાસ છે બુદ્ધિના બળપર, બુદ્ધિ છે અવિશ્વાસયોગ્ય, મૂર્ખ અને સ્વની ઘાતક, પરિણામ મલિન વાસના મલિન વાસનાથી-વ્યાવહારિક પ્રેમમા મસ્ત બનવાથી, ઘાતક રાગદ્વેષ અને સદાનો કલેશકારી વ્યવહાર અનુભવાય છે આર્ષઋષિ મહાત્માઓએ વ્યવહાર પરમાર્થની જે પ્રણાલિકા બાધી, ભેદમાથી અભેદનુ સાક્ષાત્ દર્શન કરાવ્યુ છે અને ઉચ્ચતર સ્થિતિનુ સ્થાન કિયુ છે, તે પરોક્ષ રીતે દર્શાવ્યુ છે, તેટલુ છતા વ્યવહારકુશળ જનો બુદ્ધિના આલાપ સંલાપમા એવા તો જક્કરબધ બધાઇ ગયા છે કે, શુદ્ધ ઉચ્ચતર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને જે શ્રમ, જે સાધન ને જે સપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે, (જેમા બુદ્ધિ પણ પ્રવિલાપ પામી જાય છે અને ત્યારે જ પરમ વિશુદ્ધ ઉચ્ચતર સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઇ શુદ્ધ ચેતન પ્રાપ્ત થઇ શકે છે) એના અજ્ઞાનથી, શુદ્ધ

માર્ગની અવદશા જ થઈ રહી છે આજકાલ ધર્મ અને જ્ઞાનને નામે મનુષ્યવર્ગને અધમ સ્થિતિમા વિશેષ ઉંડા ઉતારી દેવાય એવી બુદ્ધિવિલાસની રમતો રમાય છે અને ભૌતિક અનર્થોપર મનુષ્યવર્ગની શ્રદ્ધા ચોટતી જાય છે પરંતુ મન અને શરીરના વ્યવહારના પારમા, પરમતત્ત્વની જે સુઘડ સુદરતા દર્શન દઈ, વ્યવહાર માત્રને ઉચ્ચતર સ્થિતિમા પણ મૂકી દે છે, એવા અભેદતત્ત્વને માટે, જીવિતના સાર્થક માટેની વાસના છતા પણ બહુ જ થોડા જનો મથન કરે છે નિયમિત માર્ગે અધની માફક—એક બીજાના ખભાપર હાથ મૂકીને ગાડરની પેઠે ચાલ્યા જાય છે ફળ મળે છે અતિ તુચ્છ, પણ સતોષ માને છે અતિ પરમ એવી સ્થિતિમાથી જે જિજ્ઞાસુ છે, જેને પરમ ભાવના છે, જે સાયુજ્યનો અભિલાષી છે, એવાને માટે શાતિ દેનારો ચન્દ્રકાન્તમણિ, હિમગિરિની પર્ણકુટીમાથી ઉદ્ભવે છે.

વ્યવહાર પરમાર્થનુ દ્વાર છે વ્યવહારમા રહે સતે પરમાર્થ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે તત્ત્વજ્ઞાનનુ ગૂઢ તત્ત્વ, અભેદતત્ત્વની રૂપરેખા સુલભતાથી કેમ પ્રાપ્ત થઇ શકે, લોકરુચિને સામ્પ્રત નિર્માલ્ય રુચિમાથી પાછી ફેરવી વિશુદ્ધ રુચિ કેમ કરાવી શકાય અને તેમાથી સત્ય માર્ગે કેમ વાળી શકાય અને ઉચ્ચતર સ્થિતિની આકાક્ષા કેમ પૂર્ણ થઇ શકે, તેને માટે યથામતિ સુકુમાર પ્રયત્ન, ત્રણ ગ્રથોમા કરાવવામા આવ્યો છે પિત્તપ્રકોપની શાતિ શર્કરાથી થતી હોય, તો પછી શા માટે પટોલનો પ્રયોગ કરવો ? ઉપનિષદાદિક ગ્રથો જ્યારે જ્ઞાનીઓને માટે પણ ક્લેશસાધ્ય છે, ત્યારે આવા ગ્રન્થો સુકુમારમતિના જિજ્ઞાસુ જનોને સરલતાથી તત્ત્વવસ્તુનો બોધ કરી શકે છે તેમાએ અભેદ–અદ્વૈતાત્મ દર્શન છે, આમા પણ તેનુ તે જ છે, વસ્ત્રાલકાર ભિન્ન છે—એ જ ભેદ છે જે અભેદ દર્શને આર્યાવર્તના પૂજ્ય પુરુષોને ઉન્નત સ્થાનમા મૂક્યા છે—તેમા, અને તત્ત્વ કે શાસ્ત્ર, નીતિ કે ધર્મ, આત્મા કે અનાત્મા, ચેતન કે જડ, એમા કશાનો પણ ભેદ જ નથી, પરતુ એ અભેદભાવનાથી જો વ્યવહારમા અલિપ્ત રહી શકાય તો, રાજ્ય, વ્યવહાર, કળા કે શાસ્ત્ર સર્વેમા તે સર્વોપરી થઈ, જે ક્ષણિક સુખને માટે આજનો મનુષ્યવર્ગ ઉથલપાથલ કરી રહ્યો છે તે, સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મની પાર પહોંચી, ખરેખરુ એવુ સત્વ-બળ પ્રાપ્ત કરી શકે કે, જેનાથી આધુનિક નિર્માલ્ય વ્યવહારમા પ્રકાશ પ્રકટી, કઈક જૂદો જ રગ દર્શાવી શકે વર્તમાન સમયમા જે વિટબનાઓથી આર્યાવર્ત અને કહો કે આખુ જગત્ પીડાય છે,

તેનુ મૂળ મહાણુ, અભેદભાવનો ત્યાગ અને ભેદમા લોલુપતા જ છે જો મનુષ્યમાત્ર શાતિ અને મુક્તિને માટે ઉત્સુક હોય-જિજ્ઞાસુ હોય તો તેનો વિજય, સ્વાર્થનો ત્યાગ અને પરમાર્થના પૂજનમા સમાયલો છે અભેદભાવને, તત્ત્વદર્શનને, વ્યવહારથી ભિન્ન માન્યાનું પરિણામજ જગતની વિટબણા ને ક્લેશનો રગડો છે શુદ્ધ શાતિ અને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે, અને વ્યવહારની વિટબનાઓને ક્ષીણ કરવા માટે, કુતર્કોની જાલ વિસ્તરી રહી છે, તે એકદમ કોશેટાના કોકડા માફક સમેટી લેવાશે, તો સત્ય સુખના ભોક્તા થઈ શકાશે, કેમકે અદ્વૈતાત્મદર્શનની ચમત્કૃતિ ભવ્ય અને અસીમ છે, સામર્થ્ય આપે છે ને સુસ્થિત કરી શકે છે જે પુરુષ જળકમળવત સાપ્રત પ્રવૃત્તિને સમસ્ત ભાવનાથી અલિપ્ત રાખે છે, તે જ તેમાથી બચી શકે છે સર્વ સામર્થ્ય પ્રાપ્તિ માટે આત્મા શુદ્ધ પ્રપચરહિત અને સ્વાર્પણ કરનારો હોવો જોઇએ, વ્યષ્ટિ ભાવનાનો સમષ્ટિમા આવિર્ભાવ કરવો જોઇએ અને એ જ જીવન, પ્રેમ-સુખ સર્વનુ પરમ ફળ આપે છે જેને અભેદભાવના સિદ્ધ છે તેના હાથમા ગીરનારની અમરકુપ્પી છે અને હિમગિરિના મહાત્માના શિષ્ય સુવિચારશર્માનો સ્પર્શમણિ છે. તે જે ઇચ્છે તે મેળવવા સમર્થ છે, ધારે તે કરવાને બળવાન્ છે, જેને સમષ્ટિનુ આગાઢત્વ સમજાયુ છે, તે શુ કરવાને અસમર્થ છે?

ચન્દ્રકાત ચતુર્થ પ્રવાહમા હિમગિરિના મહાત્મા યોગીન્દ્ર મુનિએ સુવિચાર અને તેની સહચરી પ્રકટપ્રજ્ઞાને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવ્યુ છે, તેનો શુદ્ધ હેતુ આ જ છે જે સુવિચારશીલ છે તેની સદાસગી અર્ધાંગના પ્રકટપ્રજ્ઞા છે ક્ષણભર પણ એક બીજાને એક બીજાનો વિયોગ થતો નથી જ્યા સુવિચાર અને પ્રકટપ્રજ્ઞા એકરસ છે, ત્યા દ્વૈતનો ભાસ જ નથી જ્યા દ્વૈતનો આભાસ જ નથી, ત્યા સ્વય યોગીન્દ્ર મુનિ પધારી, પરમ અદ્વૈતાત્મદર્શનનો લાભ આપે છે, અને તેમા સકળ સુખની પરમ અવધિ છે જ્યા સુરુચિ ને સુમતિ છે ત્યા જ ઉત્તાનપાદ છે, અને જેનો પદ ઉંચો છે તે જ ધ્રુવ અને ઉત્તમ પુત્ર (ફળ) પ્રાપ્ત કરી શકે છે! શ્રીમદ્ભાગવતમા ધ્રુવાખ્યાનમાથી જે રહસ્ય લેવાનુ છે તે પણ આવુ જ છે તદુપરાત હિમગિરિની પર્ણકુટીમાથી વહેતો અભેદભાવનાનો અમર ઝરો પણ એ જ દર્શાવે છે કે, વ્યવહારકુશળ પુરુષના હૃદયમા જ્યા સૂધી મલિનવાસનાનો અશ હશે, ત્યા સૂધી તે ગમે તેવો જિજ્ઞાસુ હોય છતા તે પરમ સત્વની-પરમબ્રહ્મની પ્રાપ્તિનો અધિકારી થઈ શકશે નહિ

એ અધિકારી પદ પ્રાપ્ત કરવાર્થે, ભેદરૂપ મલિનવાસનાનો ને બધનો સર્વાશે લય કરવો, કેમકે તેનો લેશ પણ કલેશસાગરમા એટલો ઉડો તાણી જાય છે કે, જેમ મહાસાગરના મગરમચ્છના મુખમા સપડાયલુ એક આગળુ આખા શરીરનો નાશ કરી નાખે છે, તેમ વ્યવહારની મલિનવાસના જીવનમા કરેલા અનેક સુકૃત્યો છતા પણ પાછો પાડે છે જ્યા સૂધી મલિનવાસનાને ક્ષીણ કરવા માટે શ્રમ લેવાતો નથી, તેની ક્ષીણતા માટે ઘોર યુદ્ધ કરવામા આવતુ નથી, ત્યા સૂધી તે પોતાના પજામાથી મુક્તિ આપી શકતી નથી એ મલિનવાસનાનો પરાજય કરવા માટે, પ્રણવબ્રહ્મના તાનમા ગુલતાન થવાનો પ્રયત્ન થવો જોઇએ, અને દ્વૈતની ધૂળને વાળીઝાડી હ્રદયમદિરને સ્વચ્છ કરી, અદ્વૈતના ઇશ્કમા મસ્ત થવુ જોઇએ એ મસ્ત તે જ अहं ब्रह्मास्मि તે જ જીવન્મુક્ત અને વિદેહમુક્ત પણ તે જ.

ચન્દ્રકાન્તમાથી નીકળેલા પ્રવાહમા સ્નાન કરીને અનેક જિજ્ઞાસુઓ આધિવ્યાધિરહિત બન્યા હશે તેવાઓને આ ચતુર્થ પ્રવાહ વિશેષ આનદ આપશે અને તેના તટપર બેસી નિર્મળ જ્ઞાનામૃતનું પાન કરવાનુ ધારશે તો તે પરમ કલ્યાણકારી થઈ પડશે, એવો મારો નિશ્ચય છે પ્રથમના ત્રણ પ્રવાહમા કેટલા કેટલા જિજ્ઞાસુઓએ કેટલી કેટલી શકાઓ કહાડી છે તેના સમાધાન પૂછેલા છે પરતુ હુ કઇ ગુરુ નથી, આચાર્ય નથી, તેમ કોઇને બોધ કરવાનો દાવો પણ કરતો નથી, પણ વ્યવહાર વ્યવસાયી છુ, એટલે જિજ્ઞાસુઓની જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરવા જેટલો સમય ધરાવતો નથી તેવા જિજ્ઞાસુઓ પ્રતિ મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે કે, કોઇ સદ્ગુરુ પાસેથી પોતાની જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરી લેવુ સવાદ, વિવાદ કે વિતડા કરવાની મારામા શકિત નથી, અને તેમ કરવાની મારી ઇચ્છાએ નથી સદ્ગુરુકૃપાથી મને જે કાઈ જરાતરા પ્રાપ્ત થયુ છે, તે માત્ર મેં કાગળપર લખી દર્શાવ્યુ છે એમા જે સમજણ પડે તે વાચી જવુ અને તેનુ રહસ્ય ગ્રહણ કરવુ, જે ન સમજણ પડે તે, સદ્ગુરુઓના ચરણમા પ્રણામ કરી, વિવેકી બની પૂછીને સશયનુ છેદન કરવુ, એ શકાશીલને માટે સુલભ માર્ગ છે પોતાના મનનુ સમાધાન કરવાની જેને ઇચ્છા છે તેને તે સહજ પ્રાપ્ત થઇ શકશે, પણ જેને પ્રતારણા કરવી છે તેનો તો છેડો જ નથી, અને આજકાલ પ્રતારકોની ખોટ કે તોટોએ નથી

* * * * *

અદ્વૈતદર્શનની પ્રથમ ઝાખી જ્યારે હુ ભરુચ રહેતો હતો ત્યારથી જ મને થઈ છે વિ સ ૧૯૨૬ ના માર્ગશીર્ષ માસમા હુ મારા કેટલાક નિશાળના ગોઠીઆઓ સાથે રવિવારે રવિવારે ભરુચથી ત્રણ માઇલ દૂર આવેલા ઝાડેશ્વરના શકરના દર્શને જતો હતો ત્યા સીતારામ નામના એક સાધુ ૧૫–૨૦ મનુષ્યો સમક્ષ 'જીવન્મુક્તિ વિવેક'ની કથા કરતા હતા કથા કરવાની તેમની રીતિ ઉત્તમ હતી જિજ્ઞાસુની શકાઓનુ સમાધાન સત્વર થતુ હતુ આશરે આઠ રવિવાર તેમની કથા મેં સાભળી હશે અને ત્યારથી વેદાતશાસ્ત્રપર મને કંઇક રુચિ થઈ છે ૧૯૨૮–૨૯ મા સુરતના લાલ દરવાજા બહાર પધારેલા બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામી અચ્યુતાનદજી પાસે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાની કથા ૧૭ માસ સૂધી મેં શ્રવણ કીધી હતી ઉક્ત સ્વામી અતિ પરમ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, નિરપેક્ષ અને રાગદ્વેષરહિત હતા તેમને કોઈ પ્રકારના ધન, માન કે કામની કામના ન હતી અકસ્માત્ હુ તેમની પાસે જઈ ચહડ્યો હતો જેમ આજના ઘણાકોની બુદ્ધિનો વિલાસ છે કે, સાધુ માત્ર ઢોગી ધુતારા ને દભી છે તેવો જ મારો પણ વિચાર હતો પણ તે મારા અજ્ઞાનનુ પરિણામ હતુ સાધુ માત્ર સાધુ નથી, તેમ સાધુ માત્ર અસાધુએ નથી હુ ગયો તે દિવસે શ્રીગીતાનો પ્રથમ અધ્યાય પૂરો થઈ દ્વિતીય અધ્યાયના ત્રીજા શ્લોકનુ પ્રવચન ચાલતુ હતુ સ્વામીની કથા કહેવાની કુશળતાથી મને સહજ મોહ ઉત્પન્ન થયા બે ત્રણ સ્ત્રીઓ ને દશ બારેક પુરુષો, જેઓ-માના બે વિના બીજા કુણબી જાતિના હતા, તેઓ જ એ કથાશ્રવણમા બેસતા હતા સ્વામીના મુખમાથી નીકળતા વચનામૃતોપર મારી રુચિ થવાથી નિત્ય ત્યા જવા માડ્યુ દિવસે દિવસે તેમના પ્રવચનમાથી અનેક પ્રકારે હૃદયને નવુ જીવન–ચેતન દેનારા અમૃતનો સ્વાદ લેતા, કાઈ નૂતન પ્રકારની મને ઝણઝણી છૂટવા માડી અને રવિવારનો ઘણો વખત સ્વામિસેવામા મે કહાડવા માડ્યો તે સમયે મને કોઈ પ્રકારના અભે-દના સ્વરૂપનુ કે સિદ્ધાતોનુ જ્ઞાન જ નહોતુ, એમ કહુ તો ચાલે અમ-દાવાદમા છપાયલુ એક નાનુ પચીકરણ માત્ર વાચેલુ આજે તો કહેતા શરમ લાગે ખરી, પણ બાલિશભાવ દર્શાવનારા હુ વારવાર પ્રશ્ન પૂછતો પરતુ સ્વામી, ગમે તે કારણ હો, પણ કદીએ ગુસ્સે થયા વગર મારી શકાનુ સમાધાન કરવામા આનદ જ લેતા એ શકાસમાધાનનુ ઘેર જઈ મારી બુદ્ધિ અનુસાર ટાચણ કરી લેતો સ્વામીશ્રી લગભગ ૧૮ માસ

સૂધી સુરતમા રહ્યા હતા અને પાછળથી લગભગ ૨૦૦ મનુષ્યો તેમની કથાનું શ્રવણ કરવા આવતા ભક્તોના-જિજ્ઞાસુઓના અને સચ્છિષ્યોના પ્રેમે તેમના અગમા આઘાત કીધેલો હોય, એમ મારુ અનુમાન છે ૧૯૩૦ ના માહ વદ સપ્તમીને દિવસે સ્વામીએ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાની સમાપ્તિ કીધી હતી સમાપ્તિ ટાણે તેઓ આ વચન બોલ્યા હતા -

"સત પુષોએ સદા ઉપાધિથી દૂર નાસવુ લોકકલ્યાણાર્થે પ્રયાસ કરતા જો તેને એમ ભાસે કે, લોકસગ પણ કલેશકારી અને પતનનુ કારણ છે, તો ક્ષણવાર વિચાર કર્યા વગર સત પુરુષે પોતાના આત્માની શુદ્ધિ અર્થે તેનો ત્યાગ કરી નીકળી જવુ સગ એ આત્માના વિનાશનુંજ બીજ છે"

સ્વામીશ્રીના ઉક્ત શબ્દોનો મર્મ કોઈ પણ તે સમયે સમજ્યુ નહોતુ, પરતુ બીજે દિવસે પ્રભાતના સ્વામીશ્રીના નિવાસસ્થાનમા દૃષ્ટિ કરતા સ્વામીશ્રી હતા નહિ અનેક ભક્તોએ આપેલા ધોતીઆ, શાલો, બન્નુસ, કામળ, પૈસા, વાસણ ઇત્યાદિ પદાર્થો જેમના તેમ તે સ્થાને પડેલા હતા સ્વામીશ્રી વિદાય થઈ ગયા હતા તે પછી તેઓ સુરતમા પાછા પધાર્યા નથી પણ રામપરાના રહેનારા કેવળભાઈ પુરુષોત્તમ દાસ નામના એક કુણબી વેપારી યાત્રા ગયા હતા તેઓને મોઢે મેં સાભળ્યુ હતું કે, ઉપાધિથી નિર્વેદ પામી સ્વામી ચાલ્યા ગયા હતા અને તેઓના દર્શન શ્રી કાશીક્ષેત્રમા ૧૯૪૦-૪૧ મા તેમને થયા હતા એવા બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરુષનુ દર્શન મને પુન થયુ નથી જો કે સ્વામીશ્રી અચ્યુતાનદના વિદાય થયા પછી મને જે ચટકી લાગી હતી તદર્થે મે ઘણા સાધુઓની સેવા કરી છે ને કથા પણ શ્રવણ કીધી છે, તથાપિ સ્વામીશ્રીના જેવા નિષ્કામ, આત્મારામ, નિ શક, નિર્ભ્રાંત, કલેશ, ઉપાધિથી દૂર રહેનારા અને ઉત્તમ પ્રકારે બોધ આપનારા સાધનસપન્ન મહાત્માનુ મને પુન દર્શન થયુ નથી એમને જ મે મારા ગુરૂ માન્યા છે, અને મારુ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રતિ જે વલણ થયુ અને અધ્યાત્માના વિષયમા મને જે ચટકી લાગી છે, તે તેમની જ કૃપા છે તેમનાથી મને જે પ્રાપ્ત થયુ છે તે આજે તેમના જ પાદારવિંદમા સપ્રેમ તથા સપ્રણામ સમર્પિત કરુ છુ

* * * * *

અધ્યાત્મજ્ઞાન સબધે જે ચટકી વાગી હતી તે ત્યાથી જ અટકી રહી નહિ, પણ જેમ જેમ મને સમય મળતો ગયો તેમ તેમ બીજા

કેટલાક મહાત્માઓ પાસે જઈ વેદાંત જ્ઞાનના અન્ય ગ્રંથો-પચદશી, યોગ વાસિષ્ઠ અને આત્મપુરાણનુ થોડુ થોડુ શ્રવણ કીધુ છે સુરતની લીંબુશેરીને નાકે આવેલા તપોવનમા જ્યારે સ્વામીશ્રી મોહનલાલજી, વિરાજતા હતા ત્યારે હિંદી ભાષાના યોગવાસિષ્ઠનુ (ઇ સ ૧૮૭૩-૭૪), પુન ઓંકારેશ્વરવાસી સીતારામજી મુખે (૧૮૭૫ ના ચાતુર્માસમા) આત્મપુરાણનુ, ૧૮૭૯ મા એક માસ (પઢરપુરમા) રામદાસ સ્વામી મૂખે મધુસૂદની શ્રીમદ્‌ભગવદ્ગીતાનુ, ૧૮૮૩-૮૪ મા મુબઈવાસી બ્રહ્મનિષ્ઠ શ્રીજયકૃષ્ણ મહારાજ પાસે શ્રીમદ્ ભગદ્ગીતાના ૭થી ૧૨ અધ્યાયનુ, ૧૮૮૭-૮૮ મા મારે ઘેર પધારેલા શ્રી સુખદેવલાલ પાસે પચદશીના ૬-૭-૮-૯-૧૦ પ્રકરણ અને તે સિવાય બીજા પણ અન્ય સાધુજનો પાસેથી વેદાંત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો મને જેટલો જેટલો ને જ્યા જ્યા પ્રસગ મળ્યો છે, તેમાની કથામાથી જે પ્રાપ્ત થયુ છે, એ સર્વની કૃપા પ્રસાદી જ આ ગ્રંથોમા છે

જેના જેના વ્યાખ્યાનોમાથી જે જે ટાચણો મેં સગ્રહી રાખ્યા હતા તે બધા ઉપરથી મારી બુદ્ધિ અનુસાર ચન્દ્રકાન્ત ઉપજાવી કહાડી તે પરમ પુરુષોની પ્રસાદી જ જિજ્ઞાસુ જીવ સમક્ષ મૂકી છે વસ્તુ વિચાર તો તે મહાત્માના જ છે માત્ર સકલના જ મારી છે એમાથી જે સારો ભાગ જિજ્ઞાસુને લાગે તે તેમનો માની લેવો, અને જે દૂષિત લાગે તેનો ભાગી લોકમતે હુ જ છુ, અને તે સ્વીકારવામા મને આનદ જ છે આ જે છે તે સઘળુ તેનુ જ છે હું તો એક નિમિત્ત માત્ર છુ આત્મદર્શનની હજી મને ઝાખી થઇ નથી તે પરમરૂપને અનુભવવાનુ તો બાજુએ રહ્યુ, પરંતુ અદ્વૈતાત્મદર્શનના સિદ્ધાતો સમજવામા પણ હુ સશક્ત થયો નથી યદ્યપિ હું એક પામર જીવ છુ, તદ્યપિ અદ્વૈતાત્મદર્શનનુ નવુ રસાયણ ચન્દ્રકાન્તમાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે, એવું કોઇ પણ જિજ્ઞાસુને જણાશે, અભેદત્વ-અદ્વૈત પરોક્ષતાથી પણ સમજાશે તથા અનુભવાશે, અને જીવનના વ્યાપારમાથી પણ શાતિનો માર્ગ પ્રાપ્ત થશે, તો સ્વાનદસામ્રાજ્યના કરતા પણ અધિક લાભ થયો હુ માનીશ છેવટે હું એટલુ જ કહુ છુ કે જેઓ એકાત્મભાવના વિવેકી છે, રિપુ, બંધુ કે દેહ સર્વમા સમાનતા જોય છે તેવાઓ,

सर्वेऽत्र सुखिन सन्तु सर्वे सन्तु निरामया ।
सर्वे भद्राणि पश्यतु मा कश्चिद्दु खमाप्नुयात् ॥

મુબઇ
ચૈત્રી પૂર્ણિમા, સ ૧૯૬૩ }

ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઇ

સૂચના

પરમ પુરુષની કૃપાથી ઇષ્ટ પદાર્થની પ્રાપ્તિનો માર્ગદર્શક 'હિમગિરિની પર્ણકુટી' નામક ચન્દ્રકાન્તના ચોથા પ્રવાહની દ્વિતીયાવૃત્તિ, ઇષ્ટના જિજ્ઞાસુને નિવેદન કરતા, પ્રથમાવૃત્તિના પોષકવર્ગ માટે સાનદ સતોષ પ્રદર્શિત કરવો આવશ્યક માનું છુ આ આવૃત્તિમા યોગ્ય સુધારણા અને આવશ્યક વધારો કરવામા આવ્યો છે આશા છે કે, જિજ્ઞાસુઓને તે અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે એકેશ્વર જગદીશની ઉપાસનાના સત્યજ્ઞાન પ્રતિ લોકવૃત્તિ વળેલી જોઇ અત્યાનદ થાય છે અને ચાલુ કરતા ઉચ્ચતર સ્થિતિની અપેક્ષા, બુદ્ધિના વૈભવમાં વિચારતા જનોમા ઉદ્ભવે છે, એ પણ એટલા જ આનદની વાર્તા છે જગદીશના સત્ય જ્ઞાનનો માર્ગ અનાદિ અને અનત છે અને તે સ્થૂલને આધારે પ્રાપ્ત થાય, એવી આશા કરનારાઓ કુતર્કની જાલ જ વિસ્તારનારા ગણાશે અદ્વૈતાત્મક દર્શનના સિદ્ધાતો અગમ્ય કે વિરોધવાળા નથી, પણ શુદ્ધ ને સરળ છે અગાધત્વ અનુભવાયા પછી અલૌકિક રસાયન પ્રાપ્ત થતા સર્વ ઉપાધિ વિરમી જશે, સત્ય પ્રત્યક્ષ થશે અને નિરુપાધિક એકરસ વિશુદ્ધ સત્ સ્વરૂપમા તદાકાર થવાની ઇચ્છા થશે એ ઇચ્છા કરાવનાર ચન્દ્રકાન્ત મણિ થઈ પડશે તો મેં કઇ કીધુ છે, એવુ માની પરમ સતોષ માનીશ

ચન્દ્રકાન્તનો ચોથો વિભાગ 'કૈવલ્યધામ' ક્યારે પ્રગટ થશે, એવુ અનેક તરફથી પ્રશ્ન થયુ છે અનેક ઉપાધિને યોગે પ્રગટ થવામા વિલબ થાય છે, એ મને પોતાને પણ ખેદ કરાવે છે, છતા ઈશકૃપા હશે તો સત્વર પ્રગટ થશે, એવી મારી આશા છે જે જગદીશ પ્રાણીમાત્રની આશાને સદા જ નવપલ્લવિત રાખવામા સમર્થ છે, તે મારી શુભાશા. પ્રાણી તો એ નટવરનુ નચાવ્યુ નાચનારુ માત્ર પુતળુ છે

ભાદ્રપદ, વદિ એકાદશી,
સવત્ ૧૯૬૪ મુબઇ

ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઇ

વિષયાનુક્રમણિકા

ચતુર્થ પ્રવાહ-હિમગિરિની પર્ણકુટી

વિષયાનુક્રમણિકા

તત્ત્વાનુસંધાન

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષયાનુક્રમણિકા

ॐ तत्सत् परमात्मने नम

ચન્દ્રકાન્ત

પચમ પ્રવાહ

કૈવલ્ય ધામ

"સર્વેશ્વર, એક છતા અનેક રૂપે પ્રાણીમાત્રના ઘટઘટમા વ્યાપી રહ્યો છે, જે નિરજન નિરાકાર છે છતા સાકાર સ્વરૂપે જે યોગીઓની સમાધિમા પ્રત્યક્ષ થાય છે, જે સર્વ વિશ્વમા વ્યાપી રહ્યો છે, અને જેને હરિ એવા નામ સબોધનથી પ્રાણીમાત્ર ઉપાસે છે, અને હુ જેનુ નિત્ય સ્તવન કરી નિત્ય નમુ છુ, તે કયા છે? રે, મારી દેહની અદરના કોઈ ગુપ્ત સ્થાનમા મને એવુ શુ થાય છે કે જેનાથી હુ સદા ઉદાસ રહુ છુ? મને આ દૃશ્યમાના કોઈ પણ પર પ્રીતિ થતી નથી, હું મારા હૃદયસ્થ કોઈ ગુપ્ત સ્થાનમાથી નિકળતા અગ્નિવડે બળ્યા કરુ છુ મારા અતરનો એ અગ્નિ કોઈ શાત પાડતો નથી! કૃષ્ણ પણ મારા મનનુ સમાધાન કરતો નથી, તો અન્ય તો કોણ એવો છે કે મને શાત પમાડી શકે—મારુ સમાધાન કરે? મને પદાર્થ માત્ર ગમતા નથી, મને ધન ધામ ગરાસ ગમતા નથી, મને સ્રી પુત્ર પરિવાર પર પ્રીતિ થતી નથી! હુ સર્વાંગે બળુ છુ! રે, કોણ મને શાન્તિ પમાડે—મારા મનનુ કોણ સમાધાન કરે? કોણ મને સત્ય માર્ગ દર્શાવે? વેદો જેનુ વર્ણન કરે છે એવા પરમાત્માને કોણ મિલાવે? હુ કોણ? ક્યાથી આવ્યો? શા માટે આવ્યો? મોકલનાર કોણ? આ દેહને તો ક્ષણભગુર કહે છે—ટકોરો વાગતા ફુટી જાય તેવો માને છે, તે નાશવત છે, તેનો નાશ થયા પછી તેમા જે કઈ અગોચર છે, જેને હુસલો કહે છે, તે કયા જશે? રે, તેનો નાશ શા માટે? તે સદા આ લોકમા કેમ ન રહે? અવિનાશી કેમ નહિ? દેહથી તે હુસલો છુટો શા માટે થાય? તે કરાવનાર કોણ? તે છુટો થઈ જ્યા જશે ત્યા શુ થશે? પણ તે જશે કયા? રે, રે, તેનુ મને જ્ઞાન નથી, મને કોઈ તે આપતુ નથી—સમજાવતુ નથી! જ્યા એ હુસલો જશે ત્યા તેને કોણ પૂછશે? શુ

પૂછશે? પછી તે કયા જશે? આ વિચારથી મારુ મન ગભરાય છે, મને સર્વ અકારુ લાગે છે એ વિચારથી હુ છતી આખે અધ છુ, છતે કાને બહેરો છુ, છતી જીભે સ્વાદ–રસ વગરનો છુ, છતે મ્હોડે મુગો છુ મને કશાથી પણ આનદ થતો નથી, કોઇનુ પણ બોલવુ મને રુચતુ નથી મને આ લોકમા રહેવાની ઇચ્છા થતી નથી, આ લોકમાથી જવાની ઇચ્છા થતી નથી કયા જાઉં? શું કરુ? હે હરિ, જેને હુ નિત્ય ઉપાસુ છુ, તે તુ મને શાન્તિ આપ ”

આ શબ્દો પોતાના મન સાથે બોલતો એક વિકલવેશી પુરુષ રૈવતાચળની પવિત્ર ભૂમિપર મદમદ પગલે, મ્લાન મુખે, ઉંચે ને ઉંચે ચઢચો જાય છે ચોમેર અધકાર વ્યાપી રહ્યો છે દિશાઓ શૂન્ય છે અહુણા પશુ કે પક્ષી, માનવ કે જનાવર કોઇનો શબ્દ સભળાતો નથી સમયે સમયે વાયુદેવ પોતાનો પ્રતાપ બતાવે છે, ત્યારે પર્વત પરના વૃક્ષોના ધુમવાનો, ડાળી સાથે ડાળીઓ અથડાવાનો, પાદડાનો ખરરર પડવાનો ઝીણો ને જાડો અવાજ કઇક કાન ઉપર પડે છે આ પુરુષને નિર્જનપણાથી ભય થતો નથી તેની દૃષ્ટિ માત્ર આકાશના એક તારા ઉપર જ ઠરી છે, અને તેને લક્ષી ઉપરનો ઉપર ચઢચો જાય છે આસપાસ અનેક વનરાજીઓ છે, તેમાથી પરાગમય પવન પરાગ ફેલાવે છે, તેથી પણ આ પુરુષને કઈ આનદ થતો નથી, પવનના સુસવાટાથી તેના ખુલ્લા શરીરને કપારવ થતો નથી, ભયે નથી, તેમ આગળ વધવાથી તેને કઈ આશા હોય તેમ પણ જણાતુ નથી

પ્રાચીમા હજી અરુણોદય થયો નથી *

---

* [**નોંધ**–ચન્દ્રકાન્ત મણિના ચતુર્થ વિભાગનો અથવા પચમ પ્રવાહનો આટલો જ આરભ કરીને ગ્રન્થકર્તાનો દેહ શાત પડ્યો દયાળુ સર્વેશ્વરની ઇચ્છા આ ગ્રન્થની પૂર્તિને અનુકૂળ ન આવી, એટલે, આ ગ્રન્થ અપૂર્ણ દશામા જ રહ્યો છે, અને તે કોઇથી પૂર્ણ થઈ શકે તેમ નથી સદ્ગતના વચનામૃત પ્રમાણે તેઓશ્રીનો યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અને ઉદ્ધવના સવાદ દ્વારા પરમાત્માના પરમધામનું અવર્ણનીય શકય વર્ણન આપવાનો વિચાર હતો પણ તે ફળીભૂત થયો નહિ ઘણા જિજ્ઞાસુઓ તેમના રચિત ચતુર્થ ભાગ માટે પૃચ્છા કર્યા કરે છે, તેઓની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે આટલો–જેટલો હતો તેટલો ભાગ અત્ર છાપેલો છે

ન ઈ દેશાઇ]

च न्द्र का न्त

चतुर्थ प्रवाह–हिमगिरिनी पर्णकुटी

महात्मा–दर्शन

सुमङ्गलम्

उपहरण विभवाना सहरण स्कलदुरितजालस्य ।
उद्धरण ससाराच्चरण व श्रेयसेऽस्तु विश्वपते ॥ १ ॥

વૈભવોને આપનારુ, સકલ પાપની જાળને સહારનારુ અને સસાર-(સાગર)માથી ઉદ્ધારનારુ, વિશ્વપતિનુ ચરણારવિદ તમારુ કલ્યાણ કરો ૧

वृन्दारण्ये चरन्ती विभुरपि सतत भूर्भुव स्व सृजन्ती
नन्दोद्भूताप्यनादि शिशुरपि निगमैलक्षिता वीक्षिता पि ।
विद्युल्लेखावनद्धोन्नमदमलमहाम्भोदसच्छायकाया
माया पायादपायादविदितमहिमा कापि पीताम्बरा व ॥ २ ॥

વ્યાપક તથા ત્રણ લોકને ઉત્પન્ન કરનાર છતા વૃન્દાવનમા ફરતી, નદથી ઉત્પન્ન છતા પણ અનાદિ સ્વરૂપવાળી, શિશુસ્વરૂપ છતા નિગમોએ નિરૂપણ તથા અવલોકિત કરેલી, વિજળીની રેખાઓથી વ્યાપ્ત થયેલા ઉંચા નિર્મળ મેઘના જેવી સ્વચ્છ કાતિવાળી, અને જેનો સપૂર્ણ મહિમા જાણવામા આવતો નથી એવી પીત અબર (વસ્ત્ર)-પીતાબર ધારણ કરવાવાળી માયા, વિનાશથી તમારુ રક્ષણ કરો ૨

वेदो नित्यमधीयतां तदुदितं कर्म स्वनुष्ठीयतां
तेनेशस्य विधीयतामपचितिः काम्ये मतिस्त्यज्यताम् ।
पापौघः परिधूयतां भवसुखे दोषोऽनुसंधीयता-
मात्मेच्छा व्यवसीयतां निजगृहात्तूर्णं विनिर्गम्यताम् ॥ ३ ॥

વેદનુ નિત્ય અ યયન કરો, વેદમા કહેલા કર્મ સારી રીતે કરો, વૈદિક કર્મથી ઈશ્વરનુ યજન કરો, કામ્યકર્મમા મતિ ન રાખો, પાપના પુજનો નાશ કરો, સસારસુખમા દોષનું અનુસધાન કરો, આત્મજ્ઞાન સપાદન કરવાની ઇચ્છાનો વ્યવસાય કરો અને પોતાના ઘરમાથી તુરત બહાર નિકળો (વનમા વાસ કરો) ૩

सगः सत्सु विधीयतां भगवतो भक्तिर्दृढा धीयतां
शान्त्यादिः परिचीयतां दृढतरं कर्माशु संत्यज्यताम् ।
सद्विद्वानुपसृप्यतां प्रतिदिनं तत्पादुके सेव्यतां
ब्रह्मैकाक्षरमर्थ्यतां श्रुतिशिरोवाक्यं समाकर्ण्यताम् ॥ ४ ॥

સત્પુરુષોનો સગ કરો, ભગવાન વિષે દૃઢ ભક્તિ કરો, શમ, દમ, તિતિક્ષા વગેરેનો અત્યત દૃઢ પરિચય કરો, કર્મનો ઝટ ત્યાગ કરો, સારા વિદ્વાનાની સમીપમા જાવ, પ્રતિદિવસ તેની પાદુકાનુ સેવન કરો, ૐકારરૂપ પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનુ રોચન કરો, ઉપનિષદના વાક્યોનુ શ્રવણ કરો ૪

वाक्यार्थश्च विचार्यतां श्रुतिशिरःपक्षः समाश्रीयतां
दुस्तर्कात्सुविरम्यतां श्रुतिमतस्तर्कोऽनुसंधीयताम् ।
ब्रह्मैवास्मि विभाव्यतामहरहो गर्वः परित्यज्यतां
देहेऽहंमतिरुज्झ्यतां बुधजनैर्वादः परित्यज्यताम् ॥ ५ ॥

તત્ત્વમસિ વગેરે મહાવાક્યનો વિચાર કરો, ઉપનિષદના પક્ષનો આશ્રય કરો, મિથ્યા તર્ક કરતા વિરામ પામો, શ્રુતિ (વેદ) અનુકૂળ તર્કનુ અનુસધાન કરો, 'अहं ब्रह्मास्मि' એવી રીતની ભાવના કરો, પ્રતિદિવસ ગર્વનો ત્યાગ કરો, શરીર ઉપર આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ કરો, વિદ્વાનોની સાથે મિથ્યા વાદનો પરિત્યાગ કરો ૫

क्षुद्याधिश्च चिकित्स्यतां प्रतिदिनं भिक्षौषधं भुज्यतां
स्वाद्वन्नं न तु याच्यतां विधिवशात्प्राप्तेन संतुष्यताम् ।
शीतोष्णादि विषह्यतां न तु वृथावाक्यं समुच्चार्यता-
मौदासीन्यमभीप्स्यतां जनकृपानैष्ठुर्यमुत्सृज्यताम् ॥ ६ ॥

પ્રતિદિવસ ભિક્ષાન્નરૂપી ઔષધનું ભોજન કરીને ક્ષુધારૂપી વ્યાધિની ચિકિત્સા કરો (ઉપચાર કરો), સ્વાદિષ્ટ અન્નની યાચના નહિ કરો, પરન્તુ દૈવવશાત્ જે મળે તેટલાથી જ સંતુષ્ટ રહો, ટાઢ તડકા વગેરેને (દ્વંદ્વ આદિકને) સહન કરો. વૃથા વાક્યનો ઉચ્ચાર મા કરો, સંસારના વિષયો ઉપર ઉદાસીનતાની ઇચ્છા રાખો, મનુષ્યોના ઉપર અનુગ્રહ કે નિગ્રહ (રાગ દ્વેષ) મા કરો ૬

एकान्ते सुखमास्यतां परतरे चेतः समाधीयतां
पूर्णात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिदं तद्बाधितं दृश्यताम् ।
प्राक्कर्म प्रविलाप्यतां चितिबलान्नाप्युत्तरैः श्लिष्यतां
प्रारब्धं त्विह भुज्यतामथ परब्रह्मात्मना स्थीयताम् ॥ ७ ॥

એકાંતમાં સુખેથી બેસો, માયા થકી પર એવા બ્રહ્મવિષે ચિત્તનું સમાધાન કરી પૂર્ણાત્માનું સારી રીતે અવલોકન કરો, આત્માવિના આ જગત્ વગેરે કંઈ નથી એવી દૃષ્ટિ કરો, આત્માના જ્ઞાનબળવડે પૂર્વના કર્મનું પ્રવિલાપન કરો, ઉત્તર કર્મની સાથે સબંધ નહિ કરો, પ્રારબ્ધ કર્મનો ઉપભોગ કરો અને પરબ્રહ્મસ્વરૂપ વિષે સ્થિતિ કરીને રહો. ૭

किं मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधयाऽखिलया ॥
यदि हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयोरयनम् ॥ ८ ॥

જેમનું ચરિત્ર હૃદયહારી છે, એવા પરમ પુરુષનું જો પુનઃ આ નેત્રને દર્શન થાય તો મધુ, વિધુ, સુધા અને સકલ વસુધાની શી આવશ્યકતા છે? સર્વ તુચ્છ છે ૮

चन्द्रकान्त

(तृतीय विभाग)

चतुर्थ प्रवाह–हिमगिरिनी पर्णकुटी

पीठिका–महात्मा–दर्शन

श्रियो दोलालोला विषयजरसा प्रान्तविरसा
विपद्गेह देह महदपि धन भूरिनिधनम् ।
बृहच्छोको लोक सततमबला दु खबहला-
स्तथाप्यस्मिन्घोरे पथि बत रता हन्त कुधिय ॥

લક્ષ્મી દોલાના જેવી ચચળ છે, વિષયના રસો પરિણામે નીરસ છે, શરીર વિપત્તિનુ ઘર છે, પુષ્કળ સપત્તિ મોટુ મરણુ છે, લોક મોટા શોકથી ભરપૂર છે અને અબળાઓ નિત્ય બહુ દુ ખ દેનારી છે, તોપણુ અરેરે ! ! અજ્ઞાની પુરૂષો આ સસારના ઘોર માર્ગમા રચ્યાપચ્યા જ રહે છે

બાળયોગી

પૂર્ણાનન્દ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીસર્વેશ્વર પ્રભુની લીલા અપાર છે, વિચિત્ર છે, આશ્ચર્યમયી છે, આનન્દદાયિની છે, આ ચમત્કૃતિ અધિકારી જનોને, ઠામેઠામ ને ક્ષણેક્ષણે દૃષ્ટિગોચર થાય છે

પ્રાત.કાળ! અલૌકિક પ્રભાત! આનન્દી પ્રભાત! સૂર્યનારાયણુ દેવ પ્રકાશ્યા છે, કમળો પ્રફુલ્લિત થયા છે, મનુષ્યો સ્નાન કરવામા, નિત્ય

નૈમિત્તિક કર્મ કરવામા અને જપ તપ કરવામા તત્પર થઈ ગયા છે, મધુરો પવન વાહી રહ્યો છે, દેવળોમા ઘટાનાદ ઘનનન ઘનનન કરી રહ્યો છે એ સમયે, અવિમુક્ત વારાણસી ક્ષેત્રમા 'જય શભો,' 'હર હર શભો' નો મગલધ્વનિ ગર્જી રહ્યો છે, હરિપાદોદકી ભાગીરથીને કિનારે, ઈશ્વરીલીલા પૂર્ણપણે પ્રકાશિત થઇ રહી છે, નિર્મળ પ્રભાત સમયે પૂર્વ દિશામાથી બાળસૂર્યના કુમળા કિરણો, તરણતારિણી, અઘમોદ્ધારિણી, પાપહારિણી ભાગીરથીના દક્ષિણોત્તર લાબા વિસ્તારવાળા તટને સુપ્રકાશિત કરી રહ્યા છે, અનેક રાજા મહારાજાઓ, ગૃહસ્થો અને પ્રતાપી પુરુષોએ અપાર દ્રવ્ય ખર્ચીને બધાવેલા ગગાના સુદૃઢ ને સુહામણા ઘાટો, વિચિત્ર વસ્રાલકાર સજેલા સ્ત્રી પુરુષોથી ભરપૂર થઈ ગયા છે, સ્થળે સ્થળ, વિદ્વાન્ વિપ્રોથી ભણાતા સ્નાનના સકલ્પો ને પ્રયોગોથી ગાજી રહ્યુ છે, ભાવિકજનો વિધિપૂર્વક સ્નાનદાનાદિક કરી રહ્યા છે, શ્રદ્ધાળુ ને ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યો સ્નાનાદિકથી પવિત્ર થઇને જળ સાન્નિધ્ય બેસી, એકાગ્ર મને પોતાના નિત્ય નૈમિત્તિક જપ, તપ, ઈશ્વર સ્તવનાદિક કર્મો કરે છે, અને સ્નાન માટે જળમા ઉતરેલા, તેમ જ ઘાટપરના મનુષ્યોમા વારવાર 'જય ગગે! હર હર ગગે! પાપહારિણી! ભવતારિણી! અઘમોદ્ધારિણી! જય જાહ્નવી!' ઇત્યાદિ ગર્જનાઓ સહર્ષ થયા કરે છે કોઈ કોઈ સ્થળે વિપ્રવૃદો તટ નિકટ બેસી, પદ, ક્રમ, જટા, ઘન, ઇત્યાદિ વેદ વિકૃતિઓનો, મધુર અને કર્ણપાવન ઘોષ કરી રહ્યા છે ઘણા પહોળા પટમા ગભીરપણે વહન કરતી શ્રીમતી ગગાના નિર્મળ અને પાવન જળપર અનેક નાની મોટી સુશોભિત નૌકાઓ આમથી તેમ આવજાવ કરી રહી છે, તેમા બેઠેલા મનુષ્યો ગગાના પ્રત્યેક ઘાટની અલૌકિક લીલાને આનદ સાથે નિહાળે છે, પ્રત્યેક સુશોભિત ઘાટ ઉપરના કિનારાપર આવી રહેલા ને બહુ ઉંચી જાતિના પાષાણોથી મોટા શિલ્પશાસ્રનિપુણ પુરુષોના હાથથી બધાયલા અતિ ભવ્ય સુદૃઢ ગગનચુબિત સુદર પ્રાસાદો–મહાલયો–શોભી રહ્યા છે, સૂર્યબિબની પેઠે પ્રકાશી રહેલા અસખ્ય સુવર્ણ શિખરોવાળા શિવાલયો તથા બીજા દેવમદિરો ઘણે દૂર સૂધી સભળાતા 'જય જય શભો! હર હર શભો! જય પાર્વતીપતે!' ઇત્યાદિ પરમ પવિત્ર શબ્દોથી, શખધ્વનિઓથી, ઘણુ ઘણુ થતા ઘટાના નાદોથી તથા દુદુભિઓની ગર્જનાઓથી ગાજી ઉઠ્યા છે, અતિ મનોહર અને સુકોમળ એવી

ભૈરવી રાગણીનો સુસ્વર છવાઈ રહ્યો છે; અને તેની પાછળ પાછળ મધુરાલાપ કરી રહેલી નોબતો વાગી રહી છે

આજનો દિવસ પવિત્ર પર્વણીનો છે આ કારણથી નિત્ય કરતા સર્વત્ર વિશેષ આનંદ છવાઈ રહ્યો છે પ્રતિ દિવસ ગગાપર સ્નાનાદિક માટે નહિ આવી શકતા એવા વ્યવસાયી કિંવા અશક્ત ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યો પણ, આજે ચાહીને સ્નાન તથા દર્શનાર્થે ચાલ્યા આવે છે વિદેશી યાત્રાળુજનો પણ ઘણાક દૃષ્ટે પડે છે સૌ કરતા મણિકર્ણિકાના ઘાટપર મનુષ્યોની ભીડ વધારે મચી રહી છે એવે પ્રસગે ત્યા એક ચમત્કાર જોવામા આવ્યો.

ઘાટના ઉપલા માર્ગમા ચાલતા લોકો એકાએક પરસ્પરમા "ચલો, ચલો, હટો, હટો," એમ બોલતા ખસીને કોરે થવા માડ્યા સૌ આશ્ચર્યથી જોવા માડ્યા કે, એ વળી શુ છે? એટલામા શ્રી વિશ્વેશ્વરના મદિર ભણીથી આવતી એક સુદર તેજસ્વી કિશોરમૂર્તિ દૃષ્ટિએ પડી એનુ અદ્‌ભુત સ્વરૂપ અને અપ્રતિમ તેજ જોતા જ સર્વને આનદાશ્ચર્ય સાથે પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો જેણે એકવાર એના ભણી જોયુ, તેને તો ત્યાથી બીજી દિશા ભણી જોવાનુ મન જ થયુ નહિ! એનુ રૂપ વિદ્યુત્ સરખી ચમકતી ચાલ, બહુ નાનુ વય છતા એણે ધારણ કરેલો તીવ્ર ત્યાગ, એનુ તપસ્તેજ અને અતિ મનોહર વેશ, એ બધુ જોઈ, સ્વાભાવિકજ આશ્ચર્ય પામેલા લોકો પરસ્પર અનેક વાતો કરવા લાગ્યા – "અહો! આ બાળયોગી ક્યાથી આવ્યો હશે? શુ એનુ સાદર્ય! અગો અગનુ આટલુ બધુ સૌંદર્ય છતા એનાથી આ કઠિન યોગ કેમ વેઠાતો હશે? આટલી લઘુ વયમા એને આવો પરમ વૈરાગ્ય કેમ પ્રાપ્ત થયો હશે? એના માતપિતા, કે જેમને આવો રત્નરૂપ પુત્ર હશે, તેમનાથી એનો વિયોગ કેમ વેઠાતો હશે? શુ એ પોતાના માતપિતાને તીવ્ર વિરાગથી ટળવળતા મૂકીને વેરાગી થયો હશે, કે જન્મથી જ એ યોગીરૂપે ઉત્પન્ન થયો હશે? અથવા તો પરમયોગીશ્વર શકર પોતે જ આ પુણ્ય પર્વણીને દિવસે આ બાળયોગીને રૂપે ભાવિક જનોનુ કલ્યાણ કરવાને અને શ્રીમતી ભાગીરથીના તટપર વિહાર કરવાને પધાર્યા હશે એનુ સર્વાંગ, ભસ્મથી ચર્ચેલુ છતા, એની સુવર્ણ સરખી કાંતિ તે માહેથી કેવી પ્રકાશી નિકળે છે! એના ચદ્ર સરખા સુપ્રકાશિત, પરન્તુ બાલ્યવયની તપશ્ચર્યાને લીધે સહજ કરમાયલા કમળ સરખા કોમળ મુખની છબી અતિ અદ્‌ભુત છે, એની વાકી ભ્રૂકુટીવાળા તથા

કમળની પાખડી સરખા નેત્ર, નમણી નાસિકા, મરક મરક થતા પરવાળા સરખા લાલ હોઠ, તીવ્ર તપશ્ચર્યાને લીધે કિંચિત્ કરમાયલા ગાલોપરની ગુલાબી ઝાઈ, તેપર ઝુકી રહેલી મૂળમા શ્યામ, પરતુ છેડાના ભાગમા કિંચિત્ ભૂરી જણાતી મસ્તકની વિશાળ જટા–એ સર્વ વસ્તુ ગમે તેવા મનુષ્યને પણ મોહ પમાડે તેવી છે. એના અતિ કોમળ હાથપગના તળિયા તો જાણે ગુલાબના ફૂલ સરખા જ લાલ છે, છતા નિ શકપણે તે આ પાષાણમય ભૂમિમા અડવાણે પગે વિચરી રહ્યા છે! આવી સકોમળતા છતા તેણે શરીરપર કામળીની જાડી કથા ઓઢી છે! રે એ એનાથી કેમ ખમાતી હશે! હાથમાનુ આ કમડળ અને બગલમાની મૃગછાલાને પણ તે કેવી રીતે ઉચકી શકે છે? કમળના નાળ જેવા ગૌર કઠમા સોહાવેલી પેલી મોટા મણકાની અક્ષમાળા પણ આને રાયરૂપ જ થઈ પડેલી જણાય છે!”

આવી રીતે પરસ્પર અનેક વાતો કરી રહેલા લોકોની ભારી ભીડમાથી થઇને તે અદ્દ્ભુત મૂર્ત્તિ મણિકર્ણિકાના એક અતિ સુદર ઓવારાપર જઈ ઉભી રહી ઊંચી જાતના આરસપહાણથી રચેલો તે ઓવારો–જેની બને બાજુએ સુદર બેઠકો આવેલી છે, ત્યા પોતાની મૃગછાલા બિછાવી, તેની પાસે કમડલુ મૂકીને તે બાળયોગી, ‘જય ગગા મૈયા’ એમ બોલતો, બે હાથ જોડી કટ કટ ઓવારાના પગથિયા ઉતરી, છેક પ્રવાહની પાસે જઇને ઉભો રહ્યો અને ઘણા મજુલ અને પવિત્ર પદ્ય (શ્લોક)વડે, શ્રીભાગીરથી ગગાની પ્રાર્થના કરીને તેના પવિત્ર જળને વદન કર્યું પછી તેના પુણ્યરૂપ જળનુ આચમન કર્યું, તે પછી પાછા પ્રેમ સહિત પ્રણામ કરીને, ત્યાથી પાછો ફર્યો અને પોતાની અદ્દ્ભુત કાતિથી મનુષ્ય માત્રના ચિત્તને આકર્ષણ કરતો તે યોગી, પોતાના બિછાવેલા આસનપર આવીને બેઠો તે વેળાએ એ કઈ સ્મરણ કરતો હોય, તેમ તેના ઓષ્ઠ હાલી રહ્યા હતા, છતા સૌને મોહ પમાડનારી દૃષ્ટિવડે તે ચોમેર મનુષ્યોની ભીડમા આખ ફેરવી ફેરવીને જોયા કરતો હતો એનુ જોવુ સાહજિક નહોતુ, પણ સાભિપ્રાય અને સકારણ હતુ, પરતુ મર્ત્ય લોકના માનવીઓ વર્તી શકે નહિ, તે માટે તેણે સભાળ રાખી હતી.

તે યોગીને એક ઠેકાણે બેઠેલો જોઇને, લોકોના ટોળેટોળા તેની આગળ એકઠા થવા માડ્યા જોત જોતામા ત્યા એટલી બધી ભીડ થઈ ગઈ

કે, ગંગામા સ્નાન કરવા ઉતરનારને કે સ્નાન કરીને પાછા ફરનારને માર્ગ મળવો પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યો એ અદ્ભુત મૂર્તિ આગળથી કોઈને ખસવુ જ ગમતુ નહોતુ કદાચ કેટલાકો અગત્યના કામને લીધે કે ભીડથી બહુ ચગદાવાને લીધે, પરાણે ખશી નિકળતા હતા, તો તેથી બમણા ત્યા એકઠા થતા હતા મધ્યાહ્ન કાળ થવા આવ્યો, માથે તડકો થયો, ઘાટપરના ટકોરખાનાઓમાથી દુદુભિઓના કડિંગુધિંગ્ કડિંગુધિંગ શબ્દો થવા લાગ્યા, બહુધા મોડુ થયુ જોઈ લોકોની ભીડ પણ ધીમે ધીમે ઓછી થવા માડી, સ્ત્રીઓ અને પુરુષો તે બાળયોગીને વદન કરી કરીને ત્યાથી જવા માડ્યા

પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓના અત કરણ ઘણીક વાતમા બહુ કોમળ તથા શ્રદ્ધાળુ હોય છે, તેથી એક સ્ત્રીએ, હાથ જોડીને તે બાળયોગીને વિનતિ કરી કે, "મહારાજ! ભિક્ષાનો સમય થઈ ગયો છે, તો કૃપા કરી પ્રસાદ લેવાને પધારી અમારા ઘરને પાવન કરો તો અમારુ મોટુ ભાગ્ય!" પણ તે યોગીએ પોતાનો નૂતન યોગ હોવાને લીધે કોઇને પણ ઘેર નહિ જવાનો અને વસ્તીની બહાર જ પડાવ રાખવાનો પોતાનો કઠિન નિયમ જણાવ્યો તેના અમૃતતુલ્ય વચન સાભળીને એ સ્ત્રીએ કોઈ જાતની આભડછેટ ન અડે, તેવી નિર્લેપ સામગ્રી શુદ્ધપણે ત્યા જ લઈ આવવાનુ પૂછયુ, જે તે યોગીએ માન્ય કર્યું. તુરત જ તે સ્ત્રી પોતાની એક સખીની સાથે ઉતાવળી ઉતાવળી પોતાના ઘર તરફ ચાલી માર્ગમા તેણીએ પોતાની સખીને કહ્યુ, "બહેન! આ બાળ બ્રહ્મચારીના સબધમા તુ શુ ધારે છે? શુ તેનુ અદ્ભુત રૂપ! શો તેનો ત્યાગ! કેવી તેની અવસ્થા! તેનુ વય તદ્દન નાનુ છે હજુ તેના કુમળા મુખપર કિંચિત્ દોરો પણ ફૂટચો નથી, પણ એટલામા તો શુ તેનુ તપસ્તેજ! ભાગ્ય જ પરમ છે!" એ સાભળી તેની સખી બોલી, "બહેન! આપણે તે બાળ તપસ્વીને તમારા ભર્તારના આગમન વિષે પ્રશ્ન કરીશુ? શુ તે વયે નાનો છતા, નૂતન યોગી છતા, આગમ નિગમ જાણતો હશે? ભૂત ભવિષ્ય જાણવાની તેનામા શક્તિ આવી હશે?" પેલી સ્ત્રીએ કહ્યુ, "યોગીઓની અવસ્થા ઉપર વિચાર કરવાનો નથી મે ઘણીકવાર સાભળ્યુ છે કે, ઘણાક યોગીઓ બહુ લાબુ આયુષ્ય ભોગવતા, પોતાનુ શરીર બહુ જીર્ણ થઈ જવાથી, તે વૃદ્ધ શરીર તજી દઇને ઈચ્છામા આવે તેવુ નવીન બાલશરીર ધારણ

કરી શકે છે–યોગબળવડે પોતાના જૂના દેહમાથી નિકળીને બીજા કોઇના મૃત્યુવશ થયેલા સુદર અને બાળવયના દેહમા પોતાના આત્માને પ્રવેશ કરાવે છે, અને પછી આનદે જગતમા વિચરે છે આ ક્રિયાને પરકાયપ્રવેશ કહેવામા આવે છે માટે બહેન! યોગીઓના અદ્ભુત યોગબળ આગળ તેમની અવસ્થાનો કે વયનો વિચાર કરવા જેવુ નથી ભલે તારી ઇચ્છા હશે તો આપણે એકાત મળતા તેને પ્રાર્થના કરીશુ ”

આ પ્રમાણે વાતચિત કરતી બન્ને સ્ત્રીઓ ઘેર જઈ પહોચી, અને પોતાના માતપિતાની આજ્ઞા લઈ દૂર લઈ જતા અભડાય નહિ તેવો ફલાહાર લઇને બહુ ઉતાવળથી ગગા તટે પાછી આવી આ વેળાએ સઘળી ભીડ મટી ગઈ હતી, કોઈ પણ મનુષ્ય તે બાળયોગીની પાસે નહોતુ એકલો પડેલો તે તપસ્વી એકાગ્રચિત્તે પોતાના ઇષ્ટ–આરાધ્ય વિષયનુ મનન કરી રહ્યો હતો પેલી સ્ત્રીઓએ, નમનપૂર્વક આણેલી સામગ્રી બાળયોગીને અર્પણ કરી વસ્ત્રથી બાધેલી તે સામગ્રીને છોડી, ગગાજળવડે પ્રોક્ષણ કરીને તે બાળયોગી આસપાસ જોવા લાગ્યો તેના આસનની જોડમા જ એક સ્વચ્છ ને વિશાળ ગભાર દેખાયો વૃષ્ટિ થતી હોય, ઘણો તાપ પડતો હોય, કે ઉગ્ર વાયુ વહાતો હોય, તે વેળા ગગાતટપર બેસી, જપ તપ કરતા લોકોને નિશ્ચિતપણે બેસીને પોતાનુ ધર્મકૃત્ય સાધવાને સારુ, ગગાના પ્રત્યેક ઘાટની ઉપર ઘણુ કરીને એવા અનેક ગભારો બાધેલા છે જપ, તપ, ધ્યાન, સ્મરણ, ભોજન, ઇત્યાદિ કાર્યો એકાતમા કરવામા આવે તો જ નિરુપદ્રવપણે થાય આ પ્રમાણે તે તપસ્વીએ પણ પેલા ગભારમા જઇને, ભોજન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને પેલી સ્ત્રીઓએ આપેલુ ફલાહારનુ પોટલુ લઇને ત્યા આગળ જઈ બેઠો પણ પ્રભુનુ સ્મરણ કરી જેવો ગ્રાસ ભરવા જાય છે, તેવુ જ જાણે તેના મનમા કોઈ મોટુ દુ ખ આવી ઉભુ હોય, તેવી રીતે તેની મુખમુદ્રા બહુ ઉદાસ થઈ ગઈ તેના નેત્રોમા જળ ભરાઈ આવ્યા પરતુ મોટા પરિશ્રમથી પોતાની ઉર્મિને દબાવી દઈ, ભક્ષ્ય પદાર્થોને વારવાર નમન કરીને તેણે જે ભાવ્યુ તે પ્રાશન કરી લીધુ અને ગગામા હસ્ત મુખ પ્રક્ષાલન કરી, જળ પીને પાછો તે આસનપર આવી બેઠો પછી તે સ્ત્રીઓમાની એકે હાથ જોડીને પૂછ્યુ, “યોગીરાજ! ભોજન કરવા બેસતા આપ એટલા બધા ઉદાસ અને શોકાતુર કેમ થઈ ગયા? શું

સામગ્રી લાવવામા અમારી કઈ ભૂલ થઈ છે? કિંવા આપને ન રુચે કે દુ ખરૂપ થઈ પડે એવો કોઈ અભોજ્ય પદાર્થ એમા આપને દેખાયો? જે હોય તે, અપરાધ ક્ષમા કરી, આપ અમને જણાવો અમે અજ્ઞાત અબળાઓ–સસારી માયાના જીવ છીએ, વાત વાતમા અમારે હાથે અનેક અપરાધો થવાનો સભવ છે, તેથી કૃપા કરીને જે કારણ હોય તે કહો" તે સ્ત્રીના આવા નમ્ર વચન સાભળી, યોગીરાજ બોલ્યો, "સાધ્વીઓ! ચિંતા મા કરો, તમારો કઈ અપરાધ નથી. ઉદાસીનતા થઈ આવવાનું કારણ સહજ હતુ એવી ઉદાસીનતા મને વારવાર થઈ આવે છે" એમ કહેતાની સાથે જ તેણે એક ઊડો નિ શ્વાસ મૂકયો આ વેળાએ તે સ્ત્રીઓને તેનુ કારણ પૂછવા પુન ઉત્કઠા થઈ, પરતુ એવા નિ સ્પૃહ તપસ્વીઓ સાથે વધારે પડપૂછ કરવામા માલ નથી, એમ સમજીને તેઓ મૌન ધરી રહી પણ જે કારણ માટે તેઓ ખાસ આવી હતી, તે પ્રશ્ન તો ગમે તેમ કરીને પણ પૂછવો જ જોઇએ એમ ધારી, ધૈર્યપૂર્વક તેમાની એક સ્ત્રીએ હાથ જોડીને પ્રશ્ન કર્યો

એક સ્ત્રી બોલી, "યોગીદેવ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો અમારે એક વિનતિ કરવાની છે" યોગી બોલ્યા, "ભલે, સુખેથી કરો" એક સ્ત્રીએ કહ્યુ, "મહારાજ! અમે બન્ને સખીઓ બ્રાહ્મણકન્યા છીએ આ વારાણસીપુરીમા અમારુ કુળ ઊચુ અને પવિત્ર ગણાય છે અમારા માતપિતાના અને સસરાના કુળોમા, આપ સરખા મહાત્માઓના આશીર્વાદથી અને સપૂર્ણ ભગવત્કૃપાથી, હમણા સૂધી સૌ વાતે પરમ સુખ હતું, સૌ આનદે દિવસ નિર્ગમન કરતા હતા. પરતુ તેટલામા મારા કઠિન પ્રારબ્ધને યોગે, એક મોટુ સકટ આવી પડ્યુ મારા સસરાજીને રૂપગુણયૌવનસપન્ન એક જ પુત્ર હતો, તેને પોતાનુ સર્વ કાર્ય સોંપી દઇને તે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે નિશ્ચિન્તપણે પરમાર્થ સાધનમા તત્પર થયા મારા માતપિતાને પણ સતતિમા માત્ર હુ એક કન્યા જ છુ. મને યોગ્ય પતિ મળેલો જોઈ, પોતાને કૃતકૃત્ય માનતા મારા માત-પિતાને પોતાના સર્વસ્વમા આ પુત્રી અને જમાઇ જ છે, એમ સમજીને તેઓ દિવસ નિર્ગમન કરતા હતા. હુ પણ મારા ભાગ્યવાન્ સ્વામીની સેવામા અગીકૃત થયેલી હોવાથી મને પરમ ભાગ્યવતી જ માનતા હતા પરન્તુ પૂર્વજન્મનો મારા ભાગ્યનો કોઈ કપરો લેખ જોવામા આવવાથી, મારા તરફથી કોઈ જાતનો અપરાધ ન છતા, તેમ મારા

સાસુ સસરા તરફથી પણ કારણ બનેલુ ન હોવા છતાં, કોણ જાણે શાએ કારણથી, મારા સ્વામીનાથ એકાએક, એક રાત્રે, મને શય્યામા સૂતેલી જ મૂકીને, ગૃહ, કુટુબ તથા આ પવિત્ર કાશીપુરીનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા છે એ વાતને આજે લગભગ છ માસ થવા આવ્યા છે ઘણીક રીતે ઠામોઠામ ને ગામોગામ શોધ કરવા છતા પણ તેમનો પત્તો મળતો નથી મારા સાસુ સસરા તો મહાખેદ પામીને કેટલાક દિવસ અન્નનો પણ ત્યાગ કરીને બેઠા હતા, અને મારા માતપિતાની પણ એ જ દશા હતી હજુ પણ તેઓ એ વાતના સ્મરણથી સદાય શોકાતુર જ રહે છે મારા તન મનની કેવી સકટમય સ્થિતિ છે, તેનુ તો હું આપની આગળ વર્ણન પણ કરી શકુ તેમ નથી હે યોગીરાજ! હે બાળતપસ્વિ ! આપે તો બાલ્યાવસ્થામા જ સસાર ત્યજી દીધો છે, એટલે મારા જેવી પતિવિયોગિણી તરુણ અબળાના વિરહદુ ખનો આપને અનુભવ ન હોય, તથાપિ આપના તપોબળ તથા યોગબળના પ્રતાપે, અમારા જેવા સસારી જીવોનુ સકટ દૂર કરી નાખવુ, એ કઈ આપને મોટી વાત નથી મહારાજ ! હે દયાળુ ! હું પતિવિયોગાનલથી તપ્ત થયેલીનો કોઈ રીતે ઉદ્ધાર થાય એવી કૃપા કરો આપ સરખા સતોનો અવતાર તો અમારા સરખા દુ ખીઓના દુ ખ દૂર કરવા માટે જ હોય છે ”

તે સ્રી આ પ્રમાણે યોગીરાજને વિનતિ કરતી હતી, પણ તેની આ પ્રાર્થના સાભળવાપર, બાળયોગીનું લક્ષ જ ન હોતુ તે સ્રીનુ પેલુ–“હે મહારાજ, મારા તન મનની કેવી સકટમય સ્થિતિ છે, તેનુ તો હું આપની આગળ વર્ણન પણ કરી શકુ તેમ નથી”–એ વાકય સાભળતા જ, બાળયોગીની પ્રકૃતિ બહુ વિલક્ષણ થઈ ગઈ તે યોગીનુ હૃદય એકદમ ભરાઈ આવ્યુ, તેનુ મુખારવિન્દ ઝાખુ પડી ગયુ, તે ગદ્ગદ્ થઈ ગયો, નેત્રમા જળ ભરાઈ આવ્યા આવી અવસ્થાને લીધે કેટલીકવાર સૂધી તો તેઓ કઈ પણ બોલી શકયા નહિ પણ ઘણા પરિશ્રમે પોતાની મનો ઊર્મિને દબાવીને તેણે ઉત્તર આપ્યુ, “હે સુવ્રતા! જગતમા દુ ખી મનુષ્યો ઘણા હોય છે, પણ તેમા દુ ખીને દુ ખીનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે તેઓ પરસ્પર પોતાના દુ ખના ઉભરા પૂરેપૂરા બહાર કાઢે છે ધૈર્ય ધર! આ તારા દુ ખની વાત સાભળીને મારી કેટલીક કથા અને જમતી વેળાની ઉદાસીનતાનુ કારણ પણ હું તને કહીશ

હે તરુણિ! આ જગતમા સૌથી મોટામા મોટુ બધન પ્રીતિબધન છે. પ્રીતિબધનમાથી એકાએક છૂટી શકવાને સમર્થ પુરુષો પણ નિર્બળ થઈ જાય છે, તો પછી એવા બધનને કારણ વગર જ સહજમા તોડીને કોઈ જૂદુ થઈ જાય, એ નહિ માનવા જેવુ છે કઠણ વાસને કોરી કાઢનારો ભ્રમર ઘણા પ્રેમબધનને લીધે જ કમળના સુકુમાર કોશમા બધાઈ જાય છે એ કેવુ પ્રેમબધન! પરતુ એવા સુદઢ પ્રીતિના બધનને પણ ચિત્તવિક્ષેપ ક્ષણભરમા તોડી નાખે છે ચિત્તવિક્ષેપ પ્રીતિને વિષે અસતોષ ઉપજાવે છે, અને એથી પ્રીતિનુ સુદૃઢ બધન આપોઆપ નિર્બળ થઈ જઈને તૂટી જાય છે. તુ કહે છે કે, તારો ભર્તાર અર્ધરાત્રે, કશા કારણ વગર જ તારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો છે! આશ્ચર્ય! એમ બને નહિ એમ થવાનું કારણ, મારા ધારવા પ્રમાણે તુ જ છે તારી તરફથી કઇક અસતોષ થવાથી જ તારો પતિ તને ત્યજીને ચાલ્યો ગયેલો હોવો જોઇએ" એ સાભળીને પેલી સ્રી બોલી, "મહારાજ! આપ કહો છો તો ભલે, પણ છેવટ સૂધીમા અમારા બને વચ્ચે કોઈ જાતનો અસતોષ મારા જોવામા આવ્યો નથી, તેમ તેમની મનોવૃત્તિને કોઈ પણ વાતે મે કદી પણ દૂભવી નથી, તેમની મનોવૃત્તિ જાણીને હું સદા તે પ્રમાણે જ અનુસરતી હતી. મારા પતિ મારા પ્રત્યેક કામથી સદાય પ્રસન્ન રહેતા હતા પણ મારા હતભાગ્યે, કોણ જાણે કેમ–" તેનુ એ વાકય પૂરુ થતા પહેલા જ બાળયોગી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યા, "સાધ્વી! કેમ શુ? મારા માનવામા એ વાત નથી આવતી, તેનુ કારણ તુ સાભળ સ્રીઓ સસારની માયાના પુતળા સરખી છે અને તે માયાના પ્રપચને જ વશ વર્તે છે તેથી, સ્રી ગમે તેવી સુશીલ હોય, તોપણ કોઈ વેળા માયિક આવેશને લીધે પોતાના સ્રી ધર્મને ભૂલી જઈને અન્યથા આચરે છે અને તે અન્યથા આચરણનુ જ્યારે ફળ ભોગવે છે, ત્યારે ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ કરે છે પરતુ તેથી ફળ શુ? એ માટે મારા પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત હું તને કહું છુ, તે તુ સાભળ

પતિવ્રતાખ્યાન–પતિસેવા તત્ત્વ

ક્ષણભર યોગીરાજ મૌન ધરી, ચિત્તને સ્થિર કરી, નાસિકાના અગ્ર ભાગ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા પછી બોલ્યા, "હે દ્વિજપુત્રી! તારા જ સરખી હતભાગિણી અને પતિવિયોગિણી સ્રીની એક વાત

હું તને કહુ છુ, તે સાભળ એ સ્ત્રી તારી પેઠે ઉચ્ચ કુળની બ્રાહ્મણી છે ધનવાન્ માતપિતાની કન્યા છે સાસરામા, પિયરના જેવી ધનસપત્તિ ન છતા, માત્ર વિદ્યા અને વિનયસપન્નતા જોઇને જ તેને પરણાવવામા આવી છે તેનો પતિ સુશીલ, વિદ્વાન્, દયાળુ, ધર્મિષ્ઠ, ભગવચ્ચરણમા પ્રીતિમાન્, માયાળુ અને રૂપયૌવનથી સપન્ન છે એ સ્ત્રી પરણીને સાસરે ગયા પછી થોડા જ વખતમા તેના સાસુ સસરો, થોડે થોડે અતરે મરણ પામ્યા, તેથી ઘરમા તે અને તેનો સ્વામી બે જ રહ્યા તે સ્ત્રી સ્વભાવે ઘણી જ માયાળુ, શાત, પતિવ્રતા અને ગૃહધર્મમા કુશળ છે સાસુ સસરાનો સ્વર્ગવાસ થયા પછી તે સ્ત્રીએ ઘરનો તમામ કાર્યભાર ઉઠાવી લીધો ને પ્રથમથી ચાલતા આવેલા વ્યવહારમા કોઈ પણ જાતની ખામી આવવા દીધી નહી, કારણ કે તેને નાની વયથી જ તેના સુશીલ માતપિતાએ, ગૃહસસારની ઉત્તમ પ્રતિની કેળવણી આપી હતી, તેથી તે સ્ત્રી, સ્ત્રીધર્મમા બહુ જ કુશળ છે

સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને સસારરથના ચક્ર જેવા છે જેમ એક ચક્રથી (પૈડાથી) રથ આગળ ચાલતો નથી, પરન્તુ તેને બન્ને ચક્રની જરૂર પડે છે, તેમ જ સસારવ્યવહાર પણ સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્નેના પરસ્પર સહાયકપણાથી સારી રીતે ચાલે છે વ્યવહારનુ બધારણ યોગ અને ક્ષેમ એ બે વિષયોને આધારે ટકી રહેલુ છે યોગ કહેતા પરિશ્રમ કરીને વસ્તુને સપાદન કરવી તે એ કામ મુખ્યત્વે કરીને પુરુષને માટે જ નિર્માણ થયેલુ છે ક્ષેમ કહેતા મેળવેલી વસ્તુનો યથોચિત રીતે ઉપયોગ કરવો તે આ કામ બહુધા સ્ત્રી જાતિને માટે જ નિર્માણ કરવામા આવ્યુ છે આ ઉભય કાર્ય કે જેના ઉપર અર્થશાસ્ત્રનો તમામ આધાર રહેલો છે, તેવુ મહત્વભર્યું કાર્ય સ્ત્રી પુરુષ એમ ઉભયની સહાયતાથી જ પાર પાડી શકાય છે તેમા પણ યોગ કરવા કરતા ક્ષેમ કરવામા વધારે ડહાપણની જરૂર છે અને તે કામ સ્ત્રીના અધિકારનુ છે સચ્ચરિત્રશાળી સ્ત્રી આ કાર્ય પૂર્ણ કુશળતાથી કરે છે, અને જે સ્ત્રી વ્યવહારકુશળ હોય છે, તે પોતાના પતિના કુળને ઉન્નતિમા આણે છે સાસુ સસરાની સેવા કરવી, પોતાને જે કઈ ઘરેણુગાઠુ તથા અન્નપાન મળતુ હોય તેટલા ઉપર સતોષ રાખવો, પોતાને ત્યા આવનારા સગા સબધીઓનો સારી રીતે સત્કાર કરવો, વાતચિત કરતી વખતે પ્રસન્ન મુખથી વાતચિત કરવી, પારકા કજીઆમા પડવુ નહિ,

પરંતુ પોતાથી બને તો સારી સમજણ આપીને તેનું સમાધાન કરવું, ઝીણાં વસ્ત્રો કે જેમાંથી અંગો દેખાય તેવાં વસ્ત્રો પહેરવાં નહિ, પરંતુ સઘળાં અંગો ઢંકાય તેવાં વસ્ત્રો પહેરવાં. ઉંચે સાદે બોલવું નહિ, ખડખડાટ હસવું નહિ, દરરોજ પ્રભાતમાં પતિના ઉઠ્યા પૂર્વે ઉઠવું અને પછી પોતાના છોકરાને ઉઠાડી, આંખ, મોઢું ધોઇને વડીલોની પાસે પ્રણામ કરવા મોકલવા, કારણ કે તેમ કરવાથી છોકરાઓ વિવેકી બને છે તથા વૃદ્ધોના આશીર્વાદથી તેઓના આયુષ્યમાં વધારો થાય છે, અનાજ વગેરે ખોરાકની જાતે જ તપાસ કર્યા કરવી, વસ્ત્રો, ઝીણાં અથવા તો જાડાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પહેરવાં, પરંતુ મેલાં, ગંધાતાં અને વાસ મારતાં પહેરવાં નહિ-દરરોજ ધોયેલાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરવાં વગેરે સ્ત્રીઓનો વ્યવહારધર્મ બહુ ઉત્કૃષ્ટ ને ઉન્નતિમાં આણનાર છે ગૃહરાજ્યની શોભા ને સ્વચ્છતાનો સર્વ આધાર પુરુષ કરતાં પણ સ્ત્રીના ઉપર વધારે છે સ્ત્રીએ ઘરનાં કામકાજમાંથી પરવાર્યાં પછી પતિસેવામાં તત્પર થવું, પતિ બહારથી, કાર્યથી પરવારી સાયંકાળે ઘેર આવે ત્યારે તેને પીવાને પાણી અને બેસવાને આસન આપવું, ભોજન કરવા બેસે ત્યારે નવ નવી રસોઈ બનાવીને જાતે પીરસવી અને તે વખતે દુઃખની અથવા તો પોતાના ઘરેણાં ગાંઠા વગેરેની વાતો કરીને પતિને કંટાળો આપવો નહિ. એવી પતિસેવા એ જ સ્ત્રીઓનો પરમ ધર્મ છે વ્રત, ઉપવાસ તથા બીજાં સર્વ ધર્મકૃત્યો પતિની સેવાથી જ સફળ થાય છે સીતા, દમયંતી, દ્રૌપદી, સાવિત્રી વગેરે સતી સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરમાં હજારો દાસીઓ છતાં પણ જાતે જ પતિસેવામાં રાતદહાડો તત્પર રહેતી હતી એટલું જ નહિ, પરંતુ પતિના દુઃખમાં ભાગ લેવા માટે સતી સીતાએ રાજ્યસુખનો એકદમ ત્યાગ કરીને રામ સાથે વનવાસ વેઠવાનું પણ અંગીકાર કર્યું હતું, વીરપત્ની દ્રૌપદીએ પણ પાંડવોની પાછળ છાયાની પેઠે વનમાં રખડી રઝળીને તેઓના દુઃખમાં ભાગ લીધો હતો અને સ્ત્રીઓના પાતિવ્રત્ય ધર્મનું પવિત્ર ચરિત્ર આ જગતમાં લાંબા વખત માટે મૂકી ગઈ છે સ્ત્રીઓના પાતિવ્રત્ય ધર્મને લીધે જ મોટમોટા મુનીશ્વરો પણ સ્ત્રીઓના ચરણની પવિત્ર રજને પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે સ્ત્રીઓને સર્વ ધર્મમાં પતિસેવા, એ જ મુખ્ય ધર્મ છે અને તેમાં તેનું પરમ કલ્યાણ સમાયલું છે હે સાધ્વીઓ ! આવો પતિવ્રતાનો ધર્મ સાંભળીને તમારા મનમાં કદાચ શંકા થશે કે, નિઃસ્વાર્થપણે પોતાના

ક્ષુધાદિક તજી દઈને સેવા કેમ થઈ શકે ? અર્થ વગરની સેવાનુ પ્રયો-જન શુ ? તેનો ખુલાસો સાભળો પોતે પોતાના મનથી પોતાના સેવ્યની સેવાને અર્થે સ્વસુખાદિકનો ત્યાગ કરવાથી તે સુખાદિક નાશ પામતા નથી, પણ ઉલટા વૃદ્ધિ પામે છે વધારે તો શું, પણ એ સેવા પોતે જ સર્વાંગે સુખરૂપ છે એટલુ જ નહિ, પણ તેનુ પરિણામ પરમ અવિ-નાશી સુખ આપનારુ નિવડે છે સેવા જો કે દેખીતી સેવ્યને જ સુખ કરનારી છે, પણ તેમા સેવકના સર્વ સુખોનો સમાવેશ થાય છે તાત્પર્ય એટલુ જ સમજવાનુ કે–જેમ ભક્તજન પોતાના સેવ્ય શ્રીહરિને સારુ ઉત્તમોત્તમ સ્વાદિષ્ટ સામગ્રી સિદ્ધ કરીને, તેમને નિવેદન કરે છે, પણ પછી તેનો પુણ્યરૂપ પ્રસાદ પોતાના સ્નેહી સજ્જનો સાથે જમીને પોતે પરમ સુખનો અનુભવ કરે છે, એમા સામગ્રી સિદ્ધ કરીને, સેવ્ય-ભાવથી શ્રીહરિને સમર્પણ કરવાનુ ગર્ભિત ફળ તેને જ મળે છે અને તેથી જે આનદ થાય છે, તેની બલિહારી શુ ગાઉં ? મેં માત્ર સેવાના ઐહિક સુખનુ જ–એટલે કે સેવા સ્વત સુખરૂપ છે તેનુ જ દિગ્દર્શન કરાવ્યુ છે તેવી જન્મપર્યંત કરેલી સમસ્ત સેવાનુ ફળ તો એટલુ બધુ અમૂલ્ય છે, કે જેનું વર્ણન મારી જીભે થઈ શકે તેમ નથી.”

એટલુ કહીને પુન તે બાળયોગી બોલ્યા, “મન, વાણી અને કાયા, એ ત્રણે સાધનોથી પોતાના સ્વામીની સેવા કરે, તે જ ખરો સેવક, અને તે જ ખરી સતી ! જે સ્ત્રીનુ આ વૃત્તાત મે તને કહેવાનો આરભ કર્યો છે, તે સર્વાંશે તો નહિ, પરતુ બહુ અશે પતિવ્રતા છે તેણે પોતાના દેવરૂપ સ્વામીને સેવાથી બહુ બહુ પ્રકારે સતુષ્ટ કીધા હતા અત કરણમા તેને જ પોતાનુ સર્વસ્વ, પોતાનુ દૈવત અને પોતાનો પ્રભુ માનતી હતી, આત્મા કરતા પણ તેને અધિક પ્રિય ગણતી હતી મનસા, વાચા, કર્મણાથી સદા તેને જ સતુષ્ટ રાખવા મથતી. પતિના સુખે સુખી અને આનદે આનદી હતી પતિને કઈ પણ ઓછુ લાગે, તેવુ પોતાના મુખથી બોલતી નહિ. તે સદા જ, અતિ હિતકારી ને સાચુ છતા બહુ પ્રિય લાગે એવી મજુલ વાણી વદતી શરીર પણ રાત્રિ, દિવસ સ્વામીસેવામા જ તેણે નિયત કરી દીધેલુ હતુ સ્વામીની આજ્ઞાનુ અસ્ખલિત પાલન કરવુ, એને તે પોતાનુ પ્રથમ કર્તવ્ય સમજતી હતી પોતાના પિતાને ત્યા સધનતા હોવાથી ત્યા તેણે અનેક રાજસી વૈભવો ભોગવેલા, એટલે તેની મનોવૃત્તિઓ બહુ

રજોગુણી થયેલી હતી, તથાપિ પરમ સત્વશીલ અને ઋષિધર્મ પાળતા એવા પોતાના બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામીનો નિત્ય સહવાસ થતા તે સર્વાંગે બદલાઈ ગઈ હતી,-સત્વગુણી થઈ હતી પોતાના સ્વામીની પેઠે यदृच्छा-लाभसन्तुष्ट જે મળે, કે જે હોય, તેમા સતોષ માનીને વ્યવહાર ચલાવતી હતી હે સાધ્વીઓ! તમે જાણો છો કે, ઘરસસારમા કોઈ વસ્તુ વગર તે ચાલે? તેમા જોઇતી કોઈ વસ્તુ દ્રવ્યાવના શું મળે છે? સસારમા ડગલે ડગલે દ્રવ્યની અત્યાવશ્યકતા પડે છે દ્રવ્ય વગર ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવો, એ ભાગેલા પૈડાથી ગાડુ ચલાવ્યા સરખુ છે તેને પ્રસગે જે હોય તેમા જ સતોષ માનીને રહેવુ, એ સામાન્ય પુરુષ કિંવા પ્રાકૃત વિલાસેચ્છુ સ્રીથી બને એમ નથી એવા વ્યવહારથી તો સદસદ્ વિચારવાન્ વિવેકી ને વૈરાગ્યશીલ દપતી જ વર્તી શકે છે તે સ્રીનો પતિ તો સૌ વાતે યોગ્ય જ હતો, પરન્તુ તેની સ્રીનુ મન વ્યવહારના વૈભવ ભોગવવાને સમર્થ આતુર બનતુ કોઈ કોઈવાર પોતાના દ્રવ્યહીન લૂખા ગૃહસસારથી તે સ્રી બહુ જ કટાળતી અને સ્રીસ્વભાવને વશ થઈ પોતાનો ઉભરો સ્વામીની આગળ ખાલી પણ કરતી સ્વામી બહુ બહુ દૃષ્ટાતો અને સિદ્ધાતોથી તેને સમજાવી શાત કરતો, અને કહેતો કે,-'હે સાધ્વી! આપણે સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે માત્ર ઘરસસાર ભોગવવામા જ આપણા આ ઉત્તમ જન્મનુ સાર્થક્ય સમજવાનુ નથી, પરતુ ભગવત્પ્રાપ્તિ કરીને આ જન્મ મરણરૂપ ભવસાગરમાથી તરી જવા માટે, મહાન્ પુરુષાર્થ કરવાનો છે શાસ્રમા કહ્યુ છે કે, "ब्राह्मणस्य तु देहोऽय क्षुद्रकामाय नेष्यते । ज्ञानाय तपसे चैव प्रेत्यानन्त्यसुखाय च ॥ બ્રાહ્મણનુ ખોળિયુ ક્ષુદ્ર વિષય ભોગવવા માટે નિર્માણ થયુ નથી, પરન્તુ તે તો જ્ઞાન અને તપ માટે તથા મરણ પછી મોક્ષ માટે નિર્માણ થયુ છે-" ત્યારે તુ વ્યર્થ ચિંતા શાને કરે છે? તુ લક્ષ્મીની લાલસા શા સારુ કરે છે? એ શ્રી તો સર્વ સુખ-કલ્યાણનો નાશ કરી, મોહમા નાખીને ખસી જનારી છે માટે લક્ષ્મીને વજી લક્ષ્મીપતિનુ સ્મરણ કર, જેથી આપણુ શીઘ્ર કલ્યાણ થાય, અને આ સસારરૂપ રઘવાયા અવગ્રહનો અત આવી જાય!' સ્વામીના માન માટે તુરત તો તે સ્રી સર્વ મનોવૃત્તિઓને ઉપરથી દબાવી દેતી, પણ અદરથી તેનુ મન વાળ્યુ વળતુ નહિ. આવુ ઘણીકવાર થતા તેના સ્વામીને બહુ ખેદ થતો ને સસારની માયામા લચીપચી રહેલી સ્રીના સહવાસથી પોતાના ઉભય લોકને બગાડશે અને પોતાના પરમાર્થ લાભમા અતે પથ્થર પડશે,

માટે હવે શીઘ્ર નિ સગ થઈ જવુ, એવો તેને નિશ્ચય થયો હોવો જોઇએ ને તેથી એક દિવસે પ્રાત કાળે તે પતિવ્રતાએ, તેનો સ્વામી સ્નાન સધ્યાથી પરવારી શિવપૂજન કરવા સારુ નગરથી થોડેક દૂર આવેલા શિવાલય પ્રતિ જવાને ઘરમાથી નિકળ્યો તે વેળા કહ્યુ, 'વહેલા પધારજો' ત્યારે તેણે કિંચિત્ હસવા સાથે ઉત્તર દીધુ, "તારે દ્રવ્યની બહુ અપેક્ષા છે, તો તે પૂર્ણ કરવા માટે મારો વિચાર છે કે, હુ ભગવાન્ શકરને પ્રાર્થના કરીશ એ કારણથી મને આવતા વિલબ થાય તો તારે ગભરાવુ નહિ' એટલુ કહીને તે પવિત્ર પુરુષ યથેચ્છપણે ચાલ્યો ગયો તે ફરીને આજ દિન સૂધી પાછો આવ્યો જ નથી"

અહી સૂધીનો વૃત્તાત કહેતા કહેતા પુન તે બાળયોગીના નેત્ર જળથી ભરાઈ આવ્યા, કઠ ગળગળો થઈ ગયો, પરન્તુ મનોવૃત્તિને મહાકષ્ટે દબાવીને તે બોલ્યો, "જુઓ, આ સ્ત્રીસ્વભાવનો મહિમા! આમા કોનો વાક? તે સ્ત્રી તો અદ્યાપિપર્યંત એમ જ કહે છે કે, મે મારા સ્વામી નાથને યત્કિંચિત્ પણ દૂભવ્યા નથી, પણ કોણ જાણે એમના મનમા શુએ આવ્યુ હશે, કે જેથી તે ચાલ્યા ગયા છે! પરતુ તે સ્ત્રીને મનમા તો એવો અનિવાર્ય પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે, મે અભાગણીએ હાથે કરીને જ મારા પતિનો સદાનો વિયોગ વ્હોરી લીધો છે, એમા એ મહાપુરુષનો કશો પણ વાક નથી અસ્તુ

"સ્વામીના ગયા પછી, નિત્યનિયમ પ્રમાણે હમણા ઘેર આવશે, એમ સમજીને તે સ્ત્રી રુડી રીતે સર્વ રસોઈ તૈયાર કરીને પતિની વાટ જોતી બેઠી મધ્યાહ્ન વીતી ગયા, અપરાહ્ન વેળા થઈ, સધ્યાકાળ પણ મટી ને રાત્રિ પડી, તોય તેના સ્વામી આવ્યા નહિ તે સ્ત્રી બહુ ચિન્તાતુર થઈ ગઈ તેના મનમા મોટો ધ્રાસ્કો પડ્યો, હૃદય બહુ વ્યાકુળ થઈ ગયુ પોતાના સ્વામીના સ્નેહીઓ, જેઓ તેનો નિત્ય સત્સમાગમ કરવા આવતા, તેઓદ્વારા તેણે શિવાલય અને બીજા અનેક સ્થાનોમા તે મહાત્માની શોધ કરાવી, પણ તેનો પત્તો મળ્યો જ નહિ પછી મહાશોકાકુલ થઇને તે ગાઢ સ્વરે રુદન કરવા લાગી તેનુ કલ્પાત સાભળી, એકઠા થયેલા કેટલાક સગા સ્નેહીઓએ ને આડોસી પાડોસીઓએ, બહુ બહુ રીતે સમજાવીને તેને ધીરજ આપી, પણ તેનુ મન કેમ વળે? અતરનો ઘા કેમ સહન થઈ શકે? રાધ્યા રજક રહ્યા, સઘળુ અન્ન ગાયને ખવરાવી દઈ, તે રાત્રિ તે સ્ત્રીએ

નિરાહારમા ગાળી કાઢી બીજે દિવસે પણ ભોજન કર્યુ નહિ ત્રીજે દિવસ પણ સ્વામીવિયોગના શોકથી ભોજન વિના રુદનમા જ વ્યતીત કર્યો લોકોએ તેને ઘણીક રીતે સમજાવી, પણ તે એકની બે થઇ નહિ. તેણે પોતાનો નિશ્ચય કહી બતાવ્યો કે, 'પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને જમાડ્યા વિના કદી જમતી નથી, પોતાના સ્વામી વિના એકલી રહી શકતી નથી, જ્યારે મને મારા સ્વામીના દર્શન થશે ત્યારે જ હુ ભોજન કરીશ' લોકોએ કહ્યુ, 'તુ કહે છે તેવો જ સતી સ્ત્રીનો ધર્મ છે, પરન્તુ અન્ન સમાન પ્રાણ છે, તેવા અન્નનો ત્યાગ કરવાથી થોડા જ દિવસમા મરણશરણ થવુ પડે છે સ્વેચ્છાથી ચાલ્યો ગયેલો તારો સ્વામી ક્યારે આવશે, એનો કેમ નિશ્ચય થઈ શકશે ? તુ ક્યાસૂધી નિરાહાર રહેશે ? આહાર વિના આ કળિયુગમા મનુષ્યથી જીવિત ધારણ કરી શકાય નહિ પૂર્વે થઈ ગયેલી સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ તથા દ્વાપરયુગની મહાસતીઓનુ અનુકરણ કરવાનો આગ્રહ મૂકી દઇ, કાલાતરે પણ તારા સ્વામીને મળવાની આશા હોય તો, હઠને પુરી કરી, તેને મળવાનો જ પ્રયત્ન કર સ્વામી વિના ભોજન કરતા તારો નિયમભગ થતો હોય તો ફ્લાહાર કર, અને તે પણ નિત્ય મધ્યાહ્ન સમય વીત્યા પછી એટલે ત્રીજા અથવા ચોથા પ્રહરમા આહાર કરીશ તો, સ્વામીના ભોજન કર્યાં પૂર્વે ભોજન કરવાના દોષથી તુ મુક્ત થઇશ વિદેશ ગયેલા સ્વામીની સ્ત્રીએ નિત્ય મધ્યાહ્ન કાળ વિત્યા પછી ભોજન કરવુ, એમ શિષ્ટ જનોએ કહેલુ છે' સગા સમ્બન્ધીઓએ એ પ્રમાણે કહ્યુ અને પોતાના સ્વામીના મુખથી પણ એવા જ વચન, પૂર્વે તેણે ઘણીવાર સાભળેલા હોવાથી, તેણે સૌનુ કહેવુ સત્ય માન્યુ ચોથે દિવસે તેણે ફ્લાહાર કર્યો તે દિવસથી નિત્ય મધ્યાહ્ન વિત્યા પછી, તે સ્ત્રી માત્ર એકવાર ફ્લાહાર જ કરે છે તેણે શરીરપરથી સૌભાગ્ય શણગાર શિવાય બીજા બધા શણગાર કાઢી નાખ્યા છે, શયન પણ માત્ર એક જ વસ્ત્ર ભૂમિપર પાથરીને કરવા માડ્યુ છે નિત્યપ્રતિ સ્વામીની જ ઝખનામા અને સ્મરણમા તેણે જેમ તેમ કરી છ માસ ગાળ્યા, પરતુ સ્વામીનુ દર્શન થયુ નહિ હવે તેના મનની વિહ્વલતાનો પાર રહ્યો નહિ દિનપ્રતિદિન સ્વામીવિયોગ વિશેષ વિશેષ સાલવા માડ્યો પરમાત્મા અને સ્વામી વિના અન્યનુ તેને સ્મરણ કે મનન નહોતુ, તે જ સર્વસ્વ હતુ તેના સ્વામીનો એક અતિ પ્રિય મિત્ર, આવો પ્રકાર જોઇને બહુ ચિંતાતુર થઇ ગયો તેણે પોતાના એ

વિદેશી મિત્રની ગાઢ સગતથી ને સેવાથી ઘણી નિપુણતા મેળવી હતી તેથી તેણે એ વેળાએ ધીરજ ધરી, તેના આત્માને બહુ સતોષ આપીને કહ્યુ, 'હે બહેન! હવે તું ધૈર્ય રાખ તારા સ્વામી મને મારા આત્મા કરતા પણ અધિક પ્રિય છે, તેથી તેનો શોધ કરવા માટે હું પોતે જઇશ, અને પ્રભુકૃપાએ ગમે તેમ કરી, ગમે ત્યાથી પણ તેને શોધી કાઢીને તારો સમાગમ કરાવીશ એ માટે હું અત્યારથી જ સર્વ એહિક સુખોનો ત્યાગ કરુ છુ ને તીવ્ર તપયોગ ધારણ કરુ છુ–જે યોગ, મારા પ્રિય મિત્રનો સમાગમ થશે ત્યારે જ ઉતારીશ, નહિ તો તપશ્ચર્યાવડે આ દેહને તજી દઇને પરલોકમા તેની વાટ જોઇશ' એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી બીજે જ દિવસે તે દૃઢ મનનો પ્રેમાળ મિત્ર તૈયાર થયો ને તે સ્ત્રીના સ્વામીની શોધ માટે ત્યાથી ચાલી નિકળ્યો

"પ્રથમ તેણે દક્ષિણ દિશામા નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, ચદ્રભાગા, કૃષ્ણા, કાવેરી ઇત્યાદિ સર્વ પવિત્ર સરિતાઓપરના તીર્થો અને ત્ર્યબક, ઋષ્યશૃગ, કાચીપુરી, રામેશ્વર ઇત્યાદિ ક્ષેત્રો જોયા તે પ્રત્યેક ક્ષેત્રના વાટ ઘાટમા ફરી ફરીને પોતાના મિત્રને શોધ્યો પશ્ચિમમા ગિરિનાર, પ્રભાસ, દ્વારિકા, નારાયણસર આદિ ક્ષેત્રો જોઈ વળીને ત્યાથી સિદ્ધક્ષેત્ર, મધુપુરી, હરિદ્વાર, કેદાર, બદરિકાશ્રમ અને ગગોત્રીસૂધીના સ્થાનો સારી પેઠે શોધ્યા પછી ત્રિવેણી (પ્રયાગ), અયોધ્યા અને બીજા અનેક તીર્થો શોધ્યા પણ પોતાના પ્રાણસખાની ક્યાઈ પણ ભાળ મળી નહિ, ત્યારે થાકીને તેણે અરણ્યો તથા પર્વતોમા આવેલી તપાસ્વીઓની ગુફાઓ ને ઋષિઓના આશ્રમો શોધવાનો વિચાર કર્યો પ્રથમમા, સૌથી મોટુ ક્ષેત્ર વારાણસી, કે જે મુક્તિપુરી ગણાય છે, અને આત્મકલ્યાણની ઇચ્છિવાળા મુમુક્ષુઓ, તેમ જ જીવન્મુક્ત મહાત્માઓ પણ, તેને મોક્ષ સાધન કરવા યોગ્ય સ્થાન સમજીને ત્યા નિવાસ કરે છે, તેથી બહુ સાવધપણે તેને શોધતો શોધતો તે વિયોગી યોગી અહીં આવ્યો છે આ પુણ્ય જળ વહન કરતી સ્વર્ગની સીઢી સરખી શ્રીમતી ભાગીરથીના સઘળા ઘાટ તથા ક્ષેત્રમા વસતા મહાત્મા પુરુષોના પ્રત્યેક સ્થાન તે જોઈ વળ્યો છે, પણ પોતાના પ્રિય પ્રાણસખાનો પત્તો લાગ્યો નહિ, ત્યારે અતે થાકી, નિરાશ થઇને ઘણા મોટા વમળમા પડેલો તે, પ્રસિદ્ધ એવા મણિકર્ણિકાના ઘાટપર, પોતાના સરખી દુખિયારી બે દ્વિજપુત્રીઓ સાથે સુખદુખની વાતો કરતો અહુણા તે બેઠો છે!" આ

છેલ્લા વાકયો બોલતા બોલતા એ બાળયોગીની સ્થિતિ પુન ઘણી દુ ખમય થઈ ગઈ એ વેળા પેલી બે સ્રીઓની પણ એજ દશા હતી તે તો વળી એટલા મોટા અચબામા પડી ગઈ કે, અહા! જે વિયોગિણી સ્રીની આપણે વાત સાભળી, તેના પતિને શોધવા માટે જ જેણે યોગ ધારણ કરેલો છે, એવો તેનો મિત્ર તે શુ આ પોતે જ!!! અહો! શી તેની ધીરતા, કેવી તેની સાચી મૈત્રી ને કેવો તેનો ઉત્કટ પ્રેમ! ધન્ય છે એવા મિત્રને, કે જેણે પોતાના એક મિત્રને શોધી કાઢવા સારુ આખા આયુષ્યનો ભોગ આપવાનો સંકલ્પ કીધો છે, અને પોતાના સકોમળ દેહને, તીવ્ર તપશ્ચર્યાવડે, તેમ જ તીર્થ તીર્થ, ગામે ગામ ને ઠામે ઠામ ભટકીને શોધવાના મોટા પરિશ્રમવડે, કષ્ટ દઈ રહ્યો છે

એટલામા પોતાના મનને મોટા બળથી વારીને ધીરજથી તે તપસ્વી પાછો બોલી ઉઠયો, "જુવો! આ તમારા સ્રીઓના સ્વભાવનુ પરિણામ! તમારી પણ તે મારા મિત્રની પેઠે કોઈ જાતની ભૂલ હશે જ, કે જેને પરિણામે તમે ભર્તૃવિયોગિણી થયેલ છો અસ્તુ હવે તેને સારુ મનમા બહુ પશ્ચાત્તાપ ન કરતા પ્રભુની ક્ષમા માગો, સ્વસ્થપણે વ્રત આચરો, કલ્યાણ ઇચ્છો, મન કામના સફલ થશે પતિવિયોગિણી સુશીલ સ્રીઓ ઇન્દ્રિયદમન વ્રત આચરે છે પતિ એ જ સ્રીનુ દૈવત, પતિ એ જ ગુરુ, પતિ એ જ સ્રીનુ સર્વસ્વ છે શકરથી અને વિષ્ણુથી પણ સ્રીને તો પોતાનો પતિ જ અધિક છે જે સ્રી, લક્ષ્મી જેમ શ્રીહરિની સેવા કરે છે, તેમ પોતાના પતિની પ્રભુભાવથી તત્પર થઇને સેવા કરે છે, તે લક્ષ્મીની પેઠે પોતાના પ્રભુરૂપ પતિની સાથે શ્રીહરિના લોક (વૈકુઠ)મા વસીને આનદ પામે છે या पतिं हरिभावेन भजेच्छ्रीरिव तत्परा। हर्यात्मना हरेर्लोके पत्या श्रीरिव मोदते॥ લક્ષ્મીજી, જેમ હમ્મેશા વિષ્ણુને ભજે છે, તેમ જે સ્રી, સાવધાન થઈ, પોતાના પતિને ઈશ્વરરૂપ માનીને તેની જો સેવા કરે છે, તો લક્ષ્મીજી અને વિષ્ણુ જેમ પરલોકમા આનદ ભોગવે છે, તેમ તે સ્રી પણ, વિષ્ણુરૂપ થયેલા પોતાના પતિની સાથે પરલોકમા આનદ ભોગવે છે એવા પતિનો વિયોગ પામેલી કયી સ્રી એકલી છતા સુખ વૈભવ ભોગવવાની કામના કરે? સ્રીએ તો સર્વે વસ્તુ પતિની પ્રસાદીરૂપે જ વાપરવાની છે, અર્થાત્ પતિને નિવેદન કર્યા વગરની વસ્તુ તે અપ્રસાદી છે, ને તેનો ઉપયોગ પતિવ્રતાઓ કરતી નથી આવા નિયમવાળી પતિવ્રતાઓને પ્રભુની

કૃપાથી પતિવિયોગ થતો નથી, અને કર્મસયોગે કદાચ થયો, તો તેવડે આપોઆપ ઇન્દ્રિયદમનવ્રત સધાવાથી, શ્રીહરિ પ્રસન્ન થઈ, તેઓનો વિયોગ સદાને માટે દૂર કરે છે મારા મિત્રની સ્ત્રીએ એવા જ પ્રકારનુ વ્રત આચરચુ છે, અને તેના બળથી મને સપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે, શ્રીહરિ પરિણામે અવશ્ય મને મારા મિત્રની ભેટ કરાવશે ભગવત્કૃપાએ, અને તેના સૌભાગ્યના બળથી, તે મુમુક્ષુ મિત્ર, અદ્યાપિ કુશળ પણ હશે જ, એવુ મને અનુમાન થાય છે પણ તે સાથે આશ્ચર્યસહિત સદેહ પણ એટલો જ મોટો થાય છે, કે જેનો મારા મનને ઉત્તર મળી શકતો નથી મારા મિત્રની અપરાધિની સ્ત્રી, પોતાના પતિના વિયોગથી કેવળ ભ્રમિત ચિત્તની અને શોકસાગરમા નિમગ્ન થઈ ગયેલી હોવાથી ગાડા સરખી થઈ ગઈ છે મેં પણ તેના વિયોગથી પ્રાણાર્પણ માટે નિશ્ચય કર્યો છે, ને કોઈ પણ સ્થળે મને ચેન પડતુ નથી, ત્યારે આટઆટલો લાબો કાળ એકલવાઈ સ્થિતિમા ગાળ્યા છતા, તેને પોતાને એ વિયોગ-દુખ કઈ નહિ લાગતુ હોય? એ મહાવિરહાગ્નિ તેનાથી કેમ સહન થઈ શકતો હશે? તેની દાસીરૂપ નિરપરાધિની અબળાને–એક પ્રેમપાત્ર શિષ્ય અથવા દાસરૂપ મિત્રને, તે તદ્દન વિસરી ગયો!! કૌતક! તેના પ્રત્યેક કાર્ય સમયે, તેની પ્રત્યેક મનોવૃત્તિને અધીન થઈ, તેની સેવામા ક્ષણે ક્ષણ તત્પર રહેનાર એવા તેના સ્વજનનુ પણ તેને સ્મરણ નહિ થતુ હોય? તેને, ક્ષણે ક્ષણ ને એકે એક કાર્યમા સેવા કરનારની અપેક્ષા રહેતી, ત્યારે શુ હવે તેવે પ્રસગે પણ તેને પોતાનુ કોઈ પ્રેમી જન નહિ સાભરતુ હોય? અથવા શુ પ્રવાસે નિકળ્યા પછી તેનુ અતિ દયાળુ ને પ્રેમાળ અત કરણ, અણછાજતી કઠોરતાને પામ્યુ હશે? હે વિશ્વનાથ! હે જગદીશ્વર! કોણ જાણે આપને શુ ગમતુ હશે!!”

એ પ્રમાણે કહેતા કહેતા મોટા નિ શ્વાસ સાથે પાછો શોકાકુલ થઈ ગયેલો તે તાપસ, ત્યાથી ઉભો થયો, અને “હે સાધ્વીઓ! તમારુ કલ્યાણ થાઓ, તમારુ કલ્યાણ થાઓ, હું ઉઠીશ મારા પ્રાણપ્રિય શિરચ્છત્ર મિત્રવર્યના શોધને સારુ આગળ વધીશ!” એટલુ કહી શ્રીમતી ભાગીરથી ગગાને વન્દન કરીને તે બાળયોગી ત્યાથી તત્કાળ ચાલ્યો ગયો અનેક વિચારોના વમળમા પડેલી પેલી વિપ્રકન્યાઓ પણ, તે યોગીને તથા ગગાને વદન કરીને, અનેક પ્રકારની વાતો કરતી કરતી પોતાને ઘેર ગઈ એ દિવસ પછી પુન તે તપસ્વી કોઈ વાર પણ ત્યા દૃષ્ટિએ પડ્યો નહિ

મહાત્માનું માહાત્મ્ય

प्रियप्राया वृत्तिर्विनयमधुरो वाचि नियम
प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीत परिचय ।
पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरस
रहस्य साधूनामनुपधि विशुद्ध विजयते ॥

સાધુ પુરુષોનો કાયિક વ્યાપાર બહુધા પ્રિય થઈ પડે તેવો હોય છે, તેની વાણીનો નિયમ એટલે વાગ્વ્યાપાર પણ વિનયવડે મધુર હોય છે, અર્થાત્ અસત્ય બોલી જવાના ભયથી સાધુ પુરુષો બહુધા વિનયવડે મધુર એવુ મિત ભાષણ કરે છે તેની બુદ્ધિ પણ સ્વાભાવિક રીતે કલ્યાણી હોય છે, તથા તેનો સગ પણ નિર્દોષ હોય છે આ પ્રમાણે ભૂત કાળમા તથા ભવિષ્ય કાળમા અવિચ્છિન્ન સ્વભાવવાળુ, દભ રહિત અને વિશુદ્ધ-પ્રમાદાદિક દોષ વિનાનુ સત્પુરુષોનુ રહસ્ય વિજયી થાય છે

કુરુક્ષેત્રમા સૂર્યપર્વ

એકવાર ઘણાક ભાવિક યાત્રાળુ મનુષ્યોનો મોટો સઘ જતો જોવામા આવ્યો જે અરણ્યમા થઇને તે જતો હતો, તેની આસપાસ કોઈ પુણ્યક્ષેત્ર નજીકમા ન હોવાથી સમજાતુ નહોતુ કે, તેઓ કયા અને શાને માટે જાય છે? માર્ગમા કેટલાક બ્રાહ્મણો પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા કે, 'અહીંથી હવે કુરુક્ષેત્ર કેટલુ દૂર હશે, અને આપણે બરાબર પર્વને સમયે ત્યા પહોચી શકીશુ કે નહિ?' તેના વચન સાભળીને તેઓમાના એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે કહ્યુ, 'હે ભાઈ! ચિન્તા કરવાનુ કઈ કારણ નથી ક્ષેત્રમા તો આપણે આજે સન્ધ્યાકાળે પહોંચીશુ, ને સૂર્યપર્વ તો હજુ આવતી કાલે મધ્યાહ્ન પછી છે પણ તે પૂર્વે આપણે પર્વ વેળાએ જે જે કરવાનુ આવશ્યક કર્તવ્ય છે, તે તે વાતની બરાબર તૈયારી કરી રાખવી જોઇએ.' એ સાભળીને કેટલાકો પુન પૂછવા લાગ્યા, 'પિતાજી! પર્વણીમા કયી કયી ક્રિયાઓ આવશ્યક છે, તે અમને કૃપા

કરીને જણાવો' પેલા વૃદ્ધે કહ્યુ, 'સઘળી ક્રિયાઓ ને કર્મો, તેના કર્તાની સ્થિતિ ને શક્તિના પ્રમાણમા કરવાના છે મુખ્યત્વે કરી કરવાના કર્મપર દૃઢ શ્રદ્ધા–વિશ્વાસ તથા ઈશ્વરપરાયણતા હોવી જોઇએ એ જ કર્મ, કર્મ કરનારાઓને અત્યાવશ્યક ને ફલપ્રદાતા છે સૂર્યગ્રહણનો જ્યારથી સ્પર્શ થાય ત્યારથી મુક્ત થવા સૂધીનો કાળ તે પર્વ અથવા પુણ્યકાળ ગણાય છે તેટલા કાળમા જે જે કર્મ (સત્ કિંવા અસત્કર્મ) કરવામા આવે છે તેનુ ફળ અનન્તગણું થાય છે માટે, તીર્થસ્નાન, ઈશ્વરાર્ચન, ધ્યાન, જપ, સ્મરણ, દાન ઇત્યાદિ કર્મો જે કેવળ ઈશ્વરપ્રીત્યર્થ જ કરવાના છે તે, તે પર્વ વેળા અવશ્ય કરવાના છે ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજા સર્વ તીર્થો કરતા કુરુક્ષેત્રને વિષે જો સૂર્યપર્વનો યોગ પ્રાપ્ત થાય તો તેમા કરેલા પુણ્યકર્મની ગણના થઈ શકે નહિ એટલા જ માટે, ઘણે ઘણે દૂરથી શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો, મહાત્મા મુનિઓ, તપસ્વીઓ, યોગીઓ અને સાધુઓ, સૂર્યપર્વનો યોગ સાધવા માટે મહામહા કષ્ટસકટ વેઠીને પણ કુરુક્ષેત્રમા આવે છે આવે પ્રસગે જિજ્ઞાસુઓને અનાયાસે જ ઘણાક મહાત્માઓના દર્શનનો લાભ પણ મળે છે આ સમયે પણ એવો લાભ મળવાનો સભવ છે વળી મારા સાભળવામા આવ્યુ છે કે, કોઈએક મહાપુરુષ, કે જેણે ઘણાક તીર્થો ઉપર લોકોપકારાર્થે મોટા વિસ્તારવાળી ધર્મશાળાઓ, વિદ્યાશાળાઓ, વાવો, કૂવાઓ, ઘણા મોટા ખર્ચવાળા અન્નસત્રો, સદાવ્રતો અને ભવ્ય દેવમન્દિરો, અપાર દ્રવ્ય ખર્ચી ખર્ચીને બધાવ્યા છે, ઘણાક અનાથ દરિદ્રીઓના દારિદ્રય દૂર કરી નાખ્યા છે, અસખ્ય લોકોપકારના તથા ધર્મના કાર્યો ચાલુ કર્યા છે એવો મહાપુરુષ, આ પર્વ સમયે ત્યા આવી સત્પાત્ર બ્રાહ્મણોને અસખ્ય સુવર્ણનુ દાન આપનાર છે એથી ભિક્ષુકોની પણ ત્યા ભારે ભીડ થશે' પછી ગ્રહણ વેળાએ સ્ત્રી, પુરુષ, બાળ, વૃદ્ધ, આદિકથી શુ થઈ શકે? શુ ન થઈ શકે? ઈત્યાદિક ધર્મો સબધી વાતચિત કરતા કરતા, સૂર્યાસ્ત સમયે તેઓ, પવિત્ર એવા કુરુક્ષેત્રમા જઇ પહોચ્યા

રાત્રિ વીતી પ્રાત કાળ થયો જેમ જેમ સૂર્યગ્રહણનો સમય સમીપ આવતો ગયો, તેમ તેમ અસખ્ય મનુષ્યોની મેદિની ચોમેરના પ્રદેશોમાથી આવી આવીને ત્યા એકઠી થવા લાગી ઘણાક ઋષિઓ તપસ્વીઓ, સાધુઓ, મહાત્માઓ, બ્રાહ્મણો, રાજાઓ, વૈશ્યો, ધનાઢ્યો, ભિક્ષુકો અને શૂદ્રો, એમ સર્વ વર્ણના શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રી પુરુષોના સમૂહો,

તીર્થસ્નાન કરવા માટે તત્પર થયા સૌ, પર્વ સમયની વાટ જોતા તટપર બેઠા જ્યોતિર્વિદો જ્યોતિ શાસ્ત્રને આધારે રચેલા અનેક યત્રો માડી સૂર્યભણી ઘણી સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યા કેટલાક પડિતો ગ્રહણ એ શુ છે, શાથી થાય છે ને તેનો સ્પર્શથી તે મુક્ત થવા સૂધીનો કાળ એટલો બધો પુણ્યપ્રદ શા માટે ગણ્યો હશે, ઇત્યાદિ વિષયની સપ્રમાણ વાતો કરી રહ્યા હતા એટલામા સૂર્યગ્રહણ થયુ યત્રોદ્વારા જોઇ જ્યોતિષીઓએ ગ્રહસ્પર્શ થયો એવુ જણાવ્યુ પ્રભુના પવિત્ર નામની મોટી જયગર્જના સાથે લોકો પોતપોતાના ઇષ્ટ કર્મો કરવા તત્પર થઇ ગયા સર્વ જનો તીર્થમા ઉતર્યા વિધિયુક્ત સ્નાન થવા માડ્યુ કેટલાકો જળમા જપ કરવા લાગ્યા, કેટલાક બહાર નિકળી, વસ્ત્ર બદલીને એકાગ્ર મનથી ઈશ્વિરસ્મરણ કરવા સારુ આસનોપર બેસી ગયા આ વેળાએ એ મહાતીર્થપર અતિ ગમ્ભીર અને શાતિરૂપ ઈશ્વિરલીલા વિસ્તરી રહી હતી ગ્રહણ મુક્ત થતા જ સર્વ જનોએ પુન મુક્તિસ્નાન કર્યું, અને ગ્રહણ વેળા સકલ્પી રાખેલા હિરણ્ય, વસ્ત્ર, અન્ન, ધેનુ આદિકના સત્પાત્ર બ્રાહ્મણોને વિધિવત્ દાન આપવા માડ્યા આ વેળાએ, માર્ગમા આવતા જે યાત્રાળુ બ્રાહ્મણો, જે મહાત્મા દાનેશ્વરીના સબધમા વાતો કરતા હતા, તે મહાપુરુષે પણ પોતાનો સકલ્પી રાખેલો સુવર્ણરાશિ વિપ્રોને વહેંચવા માડ્યો

કુબેર ભડારી જેવા એ પુરુષે, તે ક્ષેત્રપર મોટો ખર્ચ કરી એક ઘણો સુશોભિત મડપ બાધ્યો હતો તેમા બ્રાહ્મણોને બોલાવી આસનપર બેસાડી વિધિવત્ પૂજન કરીને દાન આપતો હતો એક બાજુ દાનમડપ હતો, બીજી મેર ઘણી વિશાળ ભૂમિમા સર્વ જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણાદિક ભિક્ષુકોને માટે રસોડા બાધી, તેમા અખૂટ પકવાન્ન સામગ્રીઓ તૈયાર કરાવવા માડી આખી તીર્થભૂમિમા નિમત્રણ કરાવ્યુ હતુ, કે સર્વ યાત્રાવાસી જનોએ કૃપા કરી અવશ્ય આ પ્રભુ ભક્તને ઉતારે ભોજન કરવા પધારવુ એક તરફ મડપમાથી બ્રાહ્મણો, ઉપાડી શકે તેટલુ સુવર્ણ લઇ, દાતા યજમાનને આશીર્વાદ દેતા અને જય જયકાર કરતા નિકળતા હતા, બીજી તરફથી સ્નાનશુદ્ધ બનીને ભોજનાર્થે રસોડા ભણી સેંકડો લોકો જતા હતા

યાત્રાળુઓની ભીડ બીજે દિવસે ઓછી થવા માડી. ઘણે દૂરના યાત્રાળુઓ, પુન પુન આ પુણ્યક્ષેત્રમા ક્યાથી આવી શકાશે એમ ધારી, કેટલાક દિવસ રહેવાનો ઠરાવ કરી, મુકામ નાખીને પડ્યા હતા એમાનો ઘણો ભાગ બહુ બહુ દૂરના આશ્રમો, તીર્થો, ગુહાઓ વગેરેમા વસનારા

ઋષ્યાદિક મહાત્માઓનો હતો તેઓનુ કર્તવ્ય, કેવળ ઈશ્વરસ્મરણ, તત્ત્વ-વિચાર, આત્મશોધન અને ભગવદ્ગુણવર્ણન શ્રવણાદિક જ હતુ તેઓમાનુ કોઇ ભોજન કરવાની કે દાન લેવાની દોડધામમા દૃષ્ટિએ પડતુ નહોતુ

સર્વ બ્રાહ્મણાદિક ભિક્ષુકોને ભોજન દાનાદિકથી સતુષ્ટ કરી રહેલો તે દાનદક્ષ, ક્ષેત્રમા ઠામેઠામ ને મુકામે મુકામ ફરી ફરીને, કોઇ સત-અભ્યાગત-અન્નાર્થી-દ્રવ્યાર્થી-યાત્રાળુની શોધ કરવા લાગ્યો, કે કોઈ રહી ગયુ તો નથી એની પાસે અખૂટ દ્રવ્ય હતુ તેનો આવો સદુપયોગ કરવાની તેની કામના હતી એ કામના સપૂર્ણ કરી મોટી નામના થાય, એવી પણ તેની કામના હતી તે માનતો હતો કે, આ કાર્યથી પરોપકારરૂપે અપાર પુણ્ય થાય છે અને તીર્થમા ધર્માર્થે એકઠા થયેલા આવા અસખ્ય જનસમૂહમાથી, ધર્મરાજના રાજસૂયયજ્ઞમા જેમ શુકદેવજી આવી ચઢ્યા હતા, તેમ કોઈ એકાદ ભગવત્પ્રિય મહાત્મા આવી ચઢે, તો તેના દર્શનનો અલભ્ય લાભ પણ મળે ને મોટો વૈભવ આપી દે તેનો આ બીજો મનોરથ હજી સુધી ફલીભૂત થયો નહોતો

મહાત્માના દર્શન

ક્ષેત્રમા ફરતા ફરતા એક સ્થળે એક અશ્વત્થ વૃક્ષના મૂળ આગળ બેઠેલા એક વૃદ્ધ જટાધારી મનુષ્ય તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા તેની આકૃતિ વૃદ્ધ છતા અતિ કાતિમાન, ભવ્ય અને તેજસ્વી હતી, પ્રભાવશ્રી ઝળહળી રહી હતી તે અદ્વિતીય, પરમ તત્ત્વરૂપ, ક્રિયા રહિત, શાત, નિર્દ્વેષી, નિરજન જણાતા હતા, તે બધ કે મોક્ષ રહિત જ હતા, જેમ નટ, વેશ ધારણ કર્યો હોય ત્યારે જૂદો જણાય છે ને તેના ત્યાગ પછી જૂદો જણાય છે, છતા તે પુરુષ જ છે, તેમ આ મહાત્મા સિદ્ધ પુરુષ, જાણે સાક્ષાત્બ્રહ્મવેત્તા જ હોય તેવા છતા, નૂતન વેશ ધારણ કરીને નટની પેઠે કોઈ કાર્ય કરવાને પધાર્યા હોય તેમ, ત્યા આવીને બેઠેલા જણાતા હતા, તેમનુ મુખ, કામના રહિત જણાતુ હતુ, તે શુભ કે અશુભ, સુખ કે દુ ખ, પ્રિય કે અપ્રિય, એ સર્વથી રહિત હતા, અસગ હતા, આનદમૂર્તિ હતા, અવિનાશી જેવા હતા-અવિનાશી જ હતા, ઉપાધિ રહિત હતા, તે સ્વત એકલા જ હતા-તેની પાસે એક કમડલુ અને વ્યાઘ્રાબર વિના બીજુ કશુય નહોતુ, આખે શરીરે તેણે વિભૂતિરૂપ વસ્ત્ર ધારણ કર્યા હતા, લજ્જા સરક્ષણાર્થે વલ્કલની કૌપીન પહેરેલી હતી, દૃષ્ટિ પોતાની નાસિકાની અણીપર જોડી, કેવળ શાતપણે સ્વસ્તિકાસનવડે,

બને હાથ ઘુટણુપર મૂકીને બેઠેલા હતા, મુખ બીડેલુ હતુ, પણ અદ-રથી ઠઠ પૂર ઝડપમા હાલી રહેલો હતો-તેમા કોઇ પ્રકારનો નિશ્ચિત ધ્વનિ થતો હતો

એને જોઈ અતિ પૂજ્યભાવથી તે દાનદક્ષ કેટલીકવાર સૂધી હાથ જોડીને ઉભો રહ્યો પરતુ તે જટાધારી વૃદ્ધ મહાપુરુષે ઉંચુ જોયુ નહિ પછી છેક આગળ જઈ નીચા નમીને તેણે કહ્યુ, "હે અવધૂત! હે યોગિન્! હે મહાપુરુષ! હું આપને પ્રણામ કરુ છુ, ક્ષણભર પ્રાર્થના કરવા ઇચ્છુ છુ" દાનદક્ષના તે વચન સાભળીને તે મહાપુરુષે બહુ શાતપણે ઉચુ જોયુ, પછી ગભીર વાણીથી આશીર્વાદ દઇને કહ્યુ, "પ્રાર્થના કોના પ્રતિ કરી શકાય? પ્રાર્થના સાભળીને પ્રાર્થેલુ કરવાને જે સમર્થ છે, તેને જ પ્રાર્થના કરવી યોગ્ય છે આ જીવ તો તેના અપાર વિસ્તારવાળા સામ્રાજ્યમાનો એક રક છે, માટે તેના યોગ્ય જે કઇ કહેવાનુ હોય તે ભલે કહે!" આવુ વિલક્ષણ અને કેવળ અભિમાન રહિત ઉત્તર સાભળી, વિસ્મય થયેલો એ દાનદક્ષ, પુન હાથ જોડીને બોલ્યો, "મહારાજ! મારે પ્રાર્થના કરવાની એટલી જ છે કે, આપ કૃપા કરી, આ સેવકના સ્થાનપર ભોજન કરવા પધારો, અને શરીર સુખાર્થે વસ્ત્ર દ્રવ્યાદિક જે કઇ કામના હોય તે માગી લ્યો, પરમ ભાગ્ય સમજીને આ સેવક, આપની આગળ નમ્રતાથી આ પ્રાર્થના નિવેદન કરવા તત્પર ઉભો છે" એના ઉત્તરમા તે દિગબરે કહ્યુ, "હે ધર્મવીર! તુ શું બોલ્યો? તુ મહારાજ કોને કહે છે? મહારાજ કોણ છે રે? જે મહારાજ હોય તેને શી ન્યૂનતા હોય કે જેથી બીજા કોઇની પાસેથી અન્નવસ્ત્રાદિકની ઇચ્છા રાખે? મહા-રાજ તો તેને જ જાણુ, કે મારા, તારા, રકથી તે રાય ને કીડીથી તે કુજરાદિ સર્વ પ્રાણીના, સર્વ જગતના, તેમ જ એવા અસખ્ય જગત્ જેમા સમાયલા છે એવા આખા વિશ્વના ઉપર, જેની પ્રબળ સત્તા વ્યાપી રહેલી છે હુ તો તે મહારાજના અનત રાજ્યમાનો એક નિકૃષ્ટ રક છુ રકની સ્થિતિ પણ રક જ! રક જન ઘણી મોટી ઉપાધિને કેમ ઉપાડી શકે?" આવુ ગૂઢ ઉત્તર સાભળીને બહુ વિચારમા પડી ગયેલો તે દાન-શૂર પુન બોલ્યો, "હે મહાત્મન્! હું મૂર્ખ પામર પ્રાણી, આપના આ ગૂઢ ભાષણને ક્યાથી સમજી શકુ? પણ એટલુ તો મેં અવશ્ય જાણી લીધુ છે, કે આપ કોઈ શરણાગતનુ કલ્યાણ કરનાર મહાપુરુષ છો, અને તેથી આપના આવા અલભ્ય દર્શન પામી, હુ મહાભાગ્યવાન્

છુ હે મહાત્મન્! આ પાવનતીર્થને વિષે મારી પાસથી અન્નપાનાદિકનો પણ સ્વીકાર કરીને મને વધારે ભાગ્યશાળી કરો !" એના ઉત્તરમા દિગંબર બોલ્યા, "જળાશયમા જઈને વૃથા જળ રેડવા કરતા વૃક્ષના મૂળમા રેડ! ગગામા ગગાજળ રેડ્યા કરતા, વિષથી ભરપૂર દેહને, તે જળનુ સિંચન કરી, પાવન ને અમર કર! તૃષિતને જળ પાવુ, એ જળનો સદુપયોગ છે ભોજનથી તૃપ્ત થયેલાને જમવાનો આગ્રહ કરવા કરતા એક ગ્રાસ પણ કોઈ ક્ષુધિતને જમાડવામા આવે તો તે ભોજનનો સદુપયોગ! જમેલાને જમાડવાનો તુ શા માટે આગ્રહ કરે છે?" દાનદક્ષ બોલ્યો, "હે મહાપુરુષ! આપ કયારે અને કયા જમ્યા છો? હમણા જો ભોજનની ઇચ્છા ન હોય તો, આપને જ્યારે, ક્ષુધા બાધ કરે ત્યારે ભોજન સારુ પધારો! આજ્ઞા કરો ત્યારે ભોજન સામગ્રી અહીં લઈ આવુ" દિગબરે ઉત્તર દીધુ, "ભાઇ શુ કહુ? પૂર્વે ઘણાક કાળ હુ જમી જમીને થાકયો, પણ અનિવાર્ય ક્ષુધા દિન દિન પ્રતિ વધારે જ પ્રબળ થતી ગઈ અતે તે મહારાજે મને રકને પરમ કૃપા કરીને પોતાના એક પ્રિય સેવકદ્વારા અમૃતભોજન જમાડ્યુ, અને મારી ક્ષુધા તત્ક્ષણે, સદાને માટે શાત થઇ ગઇ છે! હવે મને ભોજનની જરાએ અપેક્ષા નથી" આવુ ચમત્કૃતિ ભરેલુ ભાષણ સાભળી, ચકિત થયેલો તે દાનદક્ષ, પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, અવશ્ય આ કોઇ ખરો ભગવત્પ્રિય મહાત્મા છે-રે પરમ યોગી અને સદ્ગુરુ પદવીને યોગ્ય પુરુષ છે આવો પુરુષ જેને ત્યા એક ગ્રાસ પણ અન્ન જમે, તેને સહસ્રાવધિ બ્રહ્મભોજનનુ ફળ પ્રાપ્ત થાય, પણ ભાગ્ય કયાથી કે એ મારુ નિમત્રણ સ્વીકારે! આવા વિચારથી તેણે પુન આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરવા માડી, ત્યારે તે દિગબરે તેને કહ્યુ, "ભાઇ! તારી એવી પ્રબલ જ ઇચ્છા હોય તો મને જમાડવા કરતા, જેની ક્ષુધા અતિશય વૃદ્ધિ પામીને મહાત્રાસ ઉપજાવે એવી છે, એવી પેલી ભિક્ષુકીને જમાડ એ બિચારી ભોજનની ઇચ્છાથી જ સર્વત્ર ભટકયા કરે છે"

આશા ભિક્ષુકીનુ આખ્યાન

તે મહાત્માના કહેવા પ્રમાણે સામેના માર્ગપર દૃષ્ટિ કરતા તે તરફથી એક સ્ત્રી આવતી દાનદક્ષની દૃષ્ટિએ પડી દૂરથી તે કોમળ, મોહક અને સુદર શરીરવાળી હતી. પણ તે સ્ત્રી નજીકમા આવી, ત્યારે બહુ દયામણી અવસ્થામા આવી પડેલી હોય તેવી જણાઇ તીવ્ર ક્ષુધાને

લીધે તેનુ શરીર ઘણુ જ કૃશ થઈ ગયુ હતુ, આખો ઊંડી જતી રહી હતી, પેટ વાસા સાથે ચોંટી બેઠુ હતુ, ડાચા મળી ગયા હતા, મુખેથી જેમ તેમ કરતા બોલી શકતી હતી,–તે પણ માત્ર ‘હુ–ભૂ–ખી–છુ–રે–બહુ–ભૂ–ખી છુ, કૃપા કરી કોઈ ખવરાવો,’ એટલુ જ બોલી શકતી હતી મહાત્માની આજ્ઞા થઈ હતી, અને એ સ્રીની પણ સ્થિતિ ખરેખરી તેવી જ દયાજનક હતી, તેથી તે દાનશૂર તત્કાળ મહાત્માને વન્દન કરીને ઉભો થયો, અને તે ભીખારણ પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીને બોલ્યો, “બાઈ! તુ મારી સાથે ચાલ, મારે ઉતારે હુ તને યથેચ્છ ભોજન કરાવીશ” તે સાભળી તે મહાત્માએ કહ્યુ, “ઓ ધર્મકર્મ વીર! જ્યારે તારી ઇચ્છા એને જમાડવાની જ છે, ત્યારે પછી તેની સ્થિતિ તો તુ જોઈ રહ્યો છે, કે ક્ષુધાતુરતાથી તેનામા ચાલવાની પણ શક્તિ રહી નથી, તો પછી તારે ઉતારે કેમ આવી શકે? તુ પોતે જ જઇને ભોજન અહીં લઈ આવ” એ સાભળી ‘તથાસ્તુ’ કહીને તે સ્રીને ત્યા જ બેસવાનુ જણાવી દાન દક્ષ, તત્કાળ પોતાના મુકામ તરફ ચાલ્યો અને પોતાના રસોડામા અપાર અન્ન રન્ધાઈ રહ્યા હતા, તેમાથી સર્વ પ્રકારની પકવાન્નાદિક સામગ્રી, બે સેવકો પાસે ઉપડાવી, થોડીક વારમા ત્યા લઈ આવ્યો અને તત્કાળ તે ક્ષુધિત સ્રીની આગળ મૂકી દીધી તે સામગ્રી જોઇને તે સ્રી બોલી, ‘ભાઈ, હુ તો જમીશ નહિ.’ દાનશૂરે પૂછ્યુ, ‘શા માટે? શુ એમા કોઈ જાતની આભડછીટ થઈ છે? એવી કશી શકાનુ કારણ નથી; કેમકે હુ જાતે જઇને શુદ્ધપણે તે ઉપડાવી લાવ્યો છુ–લાવનારા આ બન્ને, સ્નાન કરી શુદ્ધ થયેલા બ્રાહ્મણો છે.’ તે ભીખારણ બોલી, ‘એવુ કઈ કારણ નથી, પણ હુ તો ઘણી ભૂખાળવી ભીખારણ છુ, માટે આટલી સામગ્રીથી મારી તૃપ્તિ થશે નહિ મારે તો પુષ્કળ આહાર જોઇશે, મને પેટપૂર જમાડવાની જો તારી ઇચ્છા હોય તો જ હુ જમુ સાભળ, મારી ક્ષુધા અતિ પ્રબળ છે. અત્યાર સૂધી મેં જેમ તેમ કરીને દબાવી રાખી છે, પણ જ્યારે હુ આહાર કરવા માડીશ, ત્યારે તે શાત થવાને બદલે બહુ જ પ્રજ્જ્વલિત થાય છે.’ દાનશૂર બોલ્યો, ‘કઈ ચિન્તા નહિ તુ નિશ્ચિન્તપણે જમવા બેસ, તારે જોઇયે તેટલી ભોજન સામગ્રી હું અહીં તારી આગળ જ બેઠા બેઠા આ બ્રાહ્મણોપાસે મગાવી આપીશ’ તે ભીખારણે કહ્યુ, ‘હે અન્નદાતા! હમણા જ એ બ્રાહ્મણોને બીજુ અન્ન લેવા મોકલ, કે જેથી હું જમી ન રહુ, તે પહેલા તેઓ લઇને આવી પહોંચે મારી

આગળ પીરસેલુ જમી રહું, તેટલામા જો બીજુ અન્ન આવી પહોંચશે નહિ, તો મારાથી ધીરજ ધરી શકાશે નહિ જોતજોતામા મારી સ્થિતિ ક્ષુધાપીડાને લીધે અત્યત દુ ખદાયી થઈ પડશે માટે સાભળ, મને જમાડતા વિલબ થશે તો, મારામા જે મોટામા મોટો દુર્ગુણ છે, તે આટલો જ છે કે, મને જમાડનારને જ હુ ખાઈ જાઉં છુ આ સરતનો સ્વીકાર હોય તો જ હુ જમીશ ' તે ભીખારણના એવા વચન સાભળી દાનદક્ષ બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો ચાર મનુષ્ય તૃપ્ત થાય, એટલુ અન્ન તો તે સ્ત્રી આગળ મૂકેલુ હતુ, છતા હજી તે બીજુ પૂર્વથી મગાવી રાખવાનુ કહે છે, ને તે પણ ખાઈ જવાની ઈચ્છા રાખે છે જાણે મારી પાસે અન્નનો તોટો હોય તેમ, મને ખાઈ જવા કહે છે, એ કેવુ કૌતક ! પણ 'ભૂખ્યો જાણે હુ ધરાઈશ નહિ, ને ધરાયો જાણે હુ ખાઈશ નહિ ' એ કહેતી પ્રમાણે, એ અતિશય ભૂખી હોવાથી જ આમ બોલે છે! ખાઈ ખાઈને એ કેટલુક ખાશે? આવુ ધારીને તે દાનવીર હસવા લાગ્યો તોપણ તે સ્ત્રીના મનના સમાધાનાર્થે તેણે તે બ્રાહ્મણોને બીજુ અન્ન લેવાને મોકલ્યા અને અહીં તેને જમવા બેસાડી

ભીખારણે તત્ક્ષણે ભોજનપાત્ર પોતાની પાસે ખેંચી લીધુ અને મોટા મોટા ગ્રાસથી પેટમા એવુ ઓરવા માડયુ કે, પેલા બ્રાહ્મણો તો હજુ રસોડા સૂધી પહોંચ્યા નથી, તેટલામા તો પાત્રમાનુ સઘળુ અન્ન તે સ્વાહા કરી ગઈ અને પછી દાનદક્ષની સામે અત્યાતુરતાથી જોવા લાગી ! તે બોલી, 'અલ્યા એ મૂઢ! હું તને નહોતી કહેતી, કે મારે આટલે અન્ને ચાલશે નહિ, લાવ, લાવ, અરેરે ! મારી ક્ષુધા મને બહુ પીડે છે, હવે મારાથી રહેવાતુ નથી, ખવાડ, જમાડ, તૃપ્ત કર ! જ્યાસૂધી હુ ભૂખી હતી, ત્યાસૂધી કઈક ઠીક હતુ, પણ હવે તો મારા પેટમા દાહ થવા લાગ્યો છે હવે જો અન્ન આવતા વિલબ થશે તો તે મારાથી સહન થઈ શકશે નહિ ' પણ એટલામા દાનદક્ષના સેવકો અન્ન લઈને આવ્યા લાવેલુ ભોજન ભાણામા પીરસાવતા જ તેણે પુન તેઓને આજ્ઞા કરી કે, 'રે જાઓ દોડો ! ઉતાવળા જાઓ! આ કરતા પણ વધારે અન્ન લઈને સત્વર પાછા આવો ' વળી સેવકો અન્ન લઈને પાછા વળ્યા નહોતા, એટલામા તો અહીં સઘળુ સ્વાહા થઇ ગયુ ! ! આ જોઈને અત્યાશ્ચર્ય પામેલા દાનદક્ષે સેવકોને આજ્ઞા કરી કે, "સેવકો બીજા પચાસ મનુષ્યોની પાસે, તેમનાથી ઉપડાય, તેટલુ અન્ન ઉપડાવીને જલદી અહીં

લાવો” સેવકોએ ધણીની આજ્ઞાનુસાર ક્ષણુવારમા પકવાન્નનો ઢગલો કરી દીધો, અને દાનદક્ષે તે સ્રીને કહ્યુ, “કેમ બાઇ! હવે તો તૃપ્ત થઇશ કે નહિ?” તે બોલી, “અરે ભાઈ! તૃપ્ત થવાનુ શું પૂછે છે? વિલબ ન કરવા આ સેવકોને પાછા મોકલ ને વગર અટકે બીજુ અન્ન મગાવ; કેમકે ભોજન કરવાથી મારી ભૂખ ઉઘડી છે, હવે તે મારા સ્વાધીનમા રહેવી બહુ જ દુષ્કર છે!” એટલુ કહીને તે પાછી પેટમા હોમવા મડી પડી, અને જોતજોતામા લાવેલુ સર્વાન્ન સ્વાહા કરી ગઈ! એ જોઈ દાનદક્ષ આશ્ચર્યથી ચમકી ઉઠ્યો તે ચિન્તા કરવા લાગ્યો કે, હવે તે આની ભૂખ કેમ ઓલવાશે અને શુ થશે? પણ એટલામા ઘણાક સેવકો અન્નના ટોપલે ટોપલા ઊંચકીને આવ્યા, અને ઉપરાઉપરી પેલી ભિખારણને પીરસવા લાગ્યા ભિક્ષુકી પણ બીજી બાજુથી સપાટાબધ પેટમા ઓરવા લાગી એકમેરથી થોકબધ અન્ન આવે છે, બીજી મેરથી દાનદક્ષની આજ્ઞાથી નવુ અન્ન જથાબધ રધાતુ જાય છે, અને રધાતા વાર લાગે છે, પણ તેને સ્વાહા કરતા વિલબ થતો નથી!

થોડાક સમયમા રસોડામાનુ રાધેલુ અને રાધવા માટે તૈયાર રાખેલુ સર્વ અન્ન સમાપ્ત થઈ ગયુ, અને સેવકોએ આવી દાનદક્ષને દીનતાથી કહ્યુ કે, “મહારાજ! આપ તો ‘અન્ન લાવો, અન્ન લાવો’ એવી આજ્ઞા જ કર્યા જાઓ છો, પરતુ હવે અન્ન છે કયા કે લાવીએ? રાધનારાઓ પણ થાકયા, લાવનારા પણ થાકયા, ને અન્ન પણ ખૂટી ગયુ! ભડારમા જે સીધા તૈયાર કરી રાખેલા હતા, તે પણ સઘળા રધાઇને અહીં આવી ગયા છે, કોઠારમા કે રસોડામા અન્નનો દાણો સરખો પણ નથી રહ્યા સહ્યા કોઈ બિચારા ગરીબ ભિક્ષુકો અન્નાર્થે આવે છે, તેઓ પણ તદ્દન નિ શ્વાસ નાખીને વિમુખ જાય છે રે મહારાજ! જુઓ તો ખરા, આ રાક્ષસી તો હજુ લાવો લાવો જ કર્યા કરે છે એ કૃત્યા અનેક ગરીબોને રડાવે છે! એ ભીખારડી કોણ છે ને કયાથી આવી છે?” સેવકનુ એ બોલવુ સાભળી દાનદક્ષે કહ્યુ, “ભાઇઓ! ગમે તેમ થાય, પણ જેને નિમત્રણ દઇને જમવા બેસાડવુ, તેને ભૂખ્યુ કેમ રખાય? તમારામાથી થોડાક શહેરમા જાઓ અને જે ખર્ચ થાય, તે આપીને મળે તેટલુ સીધુ લાવી, રસોડામા રાધવુ શરુ કરો બીજા ભિક્ષુકોને પણ વિમુખ જવા દેશો નહિ, તેમ અહી આ ભિક્ષુકીને પણ જોઇએ તેટલુ મોકલાવ્યા કરો”

આજ્ઞા થતા જ, સેંકડો સેવકો દોડ્યા. આખા શહેરમા અને આસપાસના ગામોમા, ઘરેઘર ને હાટેહાટ ફરી વળ્યા, અને જ્યાથી જેટલુ મળ્યુ તેટલુ સીધુ, બમણા ત્રમણા દામ આપીને લઇ આવ્યા રસોડુ ચાલતુ થયુ આટો, ઘી, ખાંડ, ગોળ, સાકર અને બીજા સર્વ પ્રકારના શાક પાકાદિકના સાહિત્યના, બાજુપર મોટા ડુંગરો કરી દીધા પછી સેવકો મોટા ટોપલા ભરી ભરીને પેલી ભિક્ષુકી આગળ જળના રેલા માફક, તે અન્ન રેડવા લાગ્યા આખા દેશને જમવાને નિમત્રણ કરયુ હોય, તોપણ જેટલુ ન જોઇએ, તેટલુ અન્ન ખાઈ જવા છતા હજુ પણ તે ભીખારણ લાવો લાવો જ કરવા લાગી જેટલુ પીરસવામા આવ્યુ, તે સર્વ તે સ્વાહા જ કરી ગઈ! એ કેટલુ બધુ આશ્ચર્ય છે કે, હજી તેનુ પેટ જરા પણ ભરેલુ જણાતુ નહોતુ આવી અદ્‌ભુતતા જાણી તેને જોવાને ઘણાક મનુષ્યોની ત્યા મેદની ભેગી થઈ પણ તે ભીખારણનો અતિ આહાર જોઈ, દાનદક્ષ મોટી ચિન્તામા પડ્યો કે, 'હવે કેમ થશે? આસપાસના ગામડાઓમાનુ પણ સઘળુ અન્ન કોઠારમા આવી ગયુ છે ને તેમાથી પણ અડધુ તો તે ખાઈ ગઈ છે, તો હવે બાકીનુ ખાતા શી વાર! અરે! આ કૃત્યારૂપ કોણ છે? હુ તો જાણતો હતો કે, એ કોઈ ગરીબ ભિક્ષુકી હશે, તે ખાઈ ખાઇને કેટલુક ખાશે? પણ એણે તો આડો આક વાળ્યો! નિશ્ચય, આ કોઈ સાધારણ ભિખારણ નથી, પણ કોઈ અદ્‌ભુત કારણરૂપ કૃત્યા જણાય છે, કેમકે આ અપાર અન્ન ખાધુ, તોપણ એનુ પેટ જરાએ ઊચુ આવ્યુ નથી હજુ તો એ જેવી ને તેવી જ દકાળવી જણાય છે ને મોવડીપેરે બે હાથે પેટમા ઓરે છે અને આગળ કરતા પણ વધારે ભૂખી દેખાય છે! હર હર! કોણ જાણે હવે શુ થશે! લજ્જા કેમ રહેશે?" આવા વિચારમા દિગ્મૂઢ થઈ ગયેલા દાનશૂરે, અધીર થઈ જઇને તેને પૂછ્યુ, "બાઈ! આવી પ્રચડ ક્ષુધા-વાળી તુ કોણ છે? શુ તુ ક્ષુધા દેવી જઠરાગ્નિની દેવતા છે કે સર્વનો નાશ કરનારી મૃત્યુની દેવતા છે?"

ભીખારણનુ કુટુબ

દાનશૂર એ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે, એટલામા તો નાના મોટા પાચ બાળકો, જે માર્ગેથી ભીખારણ આવી હતી, તે માર્ગેથી જ દોડી આવ્યા અને "મા, મા, તુ નિર્દય અમને બાળકોને ભૂખ્યા મૂકીને એકલી અહી આવીને ખાવા બેસી ગઈ કે?" એમ કહેતા તેની પાસે આવી

તેના ભેગા બેસીને તેઓ પણ ચડપોચડપ ખાવા મડી પડ્યા હવે તો પૂછવુ જ શુ? ભીખારણ એકલીએ આટલો મોટો ઘાણુ વાળ્યો હતો, તો તેના સરખા હવે બીજા પાચ ભેગા થયા! તેમના આહારમા કમીના શી હોય! છોકરાઓના શરીરપર હાથ ફેરવી, રાજી થઇને તે ભીખારણ બોલી, "હે ભોજનદાતા! હવે અન્ન માટે વિલબ ન થાય તેની તજવીજ કર, અને ઝટ પીરસાવ, એટલે હું કોણ છુ તે તને કહું" આગળ કરતા ચોગણું અન્ન લાવી લાવીને સેવકો પીરસતા હતા, પણ ભાણામા જાણે પીરસાયુ જ ન હોય, તેમ જોતજોતામા સઘળુ ચટ થઈ જતુ હતુ ખૂબ ખાધા પછી, ભીખારણ કિંચિત્ અવકાશ લઈને બોલી, "હે ભોજનદાતા! હુ કોઈ પણ ઠેકાણેથી તૃપ્તિ નહિ પામેલી એવી બહુ ભૂખાળવી અને ભૂખ પૂરી કરવા માટે દેશે દેશ, ગામે ગામ, મનુષ્યે મનુષ્ય અને લોકે લોકમા ભટકનારી ભિક્ષુકી છુ મારુ નામ આશાભિક્ષુકી છે હુ વારવાર મોટમોટા દેવો, દનુજો, મુનિઓ, તપસ્વીઓ, મહારાજાઓ, રાજાઓ, કગાલ તથા ધનાઢચોની આગળ ભટકયા કરુ છુ, પણ મારી ક્ષુધા કોઈ તૃપ્ત કરી શકતુ નથી હું ઘણાક કાળથી જેવી ને તેવી જ ભુખાળવી–દુકાળવી–મૌવડી રહેલી છુ, મને તૃપ્ત કરવાને કોઈ પ્રયત્ન કરે છે, તો તે અતે થાકી જાય છે, કેમકે હુ જેમ જેમ ખાતી જાઉં છુ, તેમ તેમ મારી ક્ષુધા શાત થવાને બદલે ઉલટી વિશેષ પ્રદીપ્ત થતી જાય છે તે દિવસમા જેટલી વધે છે, તેનાથી વધારે તીવ્ર થઇને પ્રહરમા વધે છે ને તેનાથી વધારે તીવ્ર થઈ ઘડીમા વધે છે, ઘડીથી વધારે તીવ્ર થઈ પળમા વધે છે, પળથી વધારે તીવ્ર થઈ વિપળમા વધે છે ને વિપળમા વધે છે તેનાથી વિશેષ તીવ્ર થઈ નિમેષમા વધે છે એવી મારી ક્ષુધા છે એમ છતા પણ જેઓ મને પોષવાનો જ પ્રયત્ન ચાલુ રાખે છે, તેઓ અતે મારા પોષણમા નિર્બળ થઇ પડવાથી, હુ દુષ્ટા સ્વત તેનો જ ભક્ષ કરી જાઉ છુ! અત્યત વધી પડેલી ક્ષુધાને લીધે, મારાથી તેમ કર્યા વિના રહેવાતુ નથી હું ભિક્ષુકી છતા મારાપર દયા કરીને મારુ પોષણ કરવા તત્પર થએલા ઘણા જનોને આજ સૂધીમા હુ ખાઈ ગઈ છુ એમ કરવાથી મને પાપ લાગતુ નથી, કેમકે પ્રભુએ મને તેવી જ સરજી છે આ પછવાડેથી આવેલા બાળકો મારી જ પ્રિય પ્રજા છે આ લોભલાલ, આ કામશકર ને આ મોહસિંહ છે એ ત્રણ મારા પુત્રો છે. આ તૃષ્ણાગવરી ને લોલુપતા બહેન, એ બે મારી

પુત્રીઓ છે એ વિના બીજી પ્રજા પણ મારે છે, જે અહીં આવી નથી હવે હું કુટુંબસહ થઈ છુ, માટે મારે ઘણુ ખાવાનુ જોઇશે, તેની તુ જેમ બને તેમ તૈયારી કરાવ, નહિ તો મારી ક્ષુધા મટશે નહિ તો હું તને જ ખાઈ જઈશ!" એટલુ કહીને તે પાછી શિરાવવા મડી પડી

થોડીકવાર પછી સેવકોએ આવી દાનદક્ષને જણાવ્યુ કે, "મહારાજ! હવે સર્વ અન્ન પૂરુ થઇ જવા આવ્યુ છે, અને બીજુ આટલામા મળી શકે તેમ નથી જેટલુ હતુ તેટલુ છેલવેલ્લુ લાવીને તેના ભાણામા પીરસીએ છીએ, અને હવે એક જ ઘાણુ બાકી છે, તે રધાઇ રહ્યા પછી લાવીશુ, પણ તે લાવીશુ, એટલે પછવાડે એક તિલ માત્ર પણ અન્ન રહેશે નહિ" આ સાભળીને દાનદક્ષ મોટી ચિતામા પડ્યો કે, હવે કરવુ શુ? આ તો મને કોઇ મહા દુસ્તર પીડા આવી વળગી અન્ન ખૂટ્યુ છે ને આની ભૂખ ભડકી છે! એણે કહ્યુ તે જ પ્રમાણે હોય તો પછી નિશ્ચે મારુ હવે આવી જ બન્યુ એ હવે મને જીવતો મૂકશે નહિ આવા ભયકર વિચારોમા તે લીન થઈ ગયો હતો, એટલામા સેવકો છેલ્લો ઘાણુ લૂહીલાહીને ત્યા લઈ આવ્યા અને ભીખારણના ભાણામા પીરસી દીધો! હવે દાનદક્ષની ચિન્તાનો પાર રહ્યો નહિ જો કે તેની પાસે દ્રવ્યની ખોટ નહોતી, ઇચ્છામા આવે તેટલુ દ્રવ્ય તે ખર્ચી શકવાને સમર્થ હતો, તેમ તેનુ અત કરણ પણ તે પ્રમાણે પરમ ઉદાર હતુ, પરતુ એક મોટી અડચણ હતી તે એ જ હતી કે, આસપાસના ગામોમા જરાએ અન્ન નહતુ-સઘળેથી અન્ન આણ્યુ હતુ તેથી ખૂટી ગયુ હતુ દૂર દેશથી અન્ન આવે કયારે, રધાય ક્યારે અને ભિક્ષુકીને પીરસાય કયારે, કે તેની ક્ષુધા શાત થાય? અધુરામા પૂરુ રાત દિવસ કામ કરવાને લીધે તેણે નિયત કરેલા સેવકો પણ તદ્દન થાકી ગયા હતા

થોડીક પળમા પીરસેલુ અન્ન પણ ઓહિયા કરી જઇને તે ભિક્ષુકીએ ઊચુ જોયુ મ્હોટુ બગાસુ ખાધુ, જે જોઇ દાનદક્ષ ચમકયો! પછી તે દાનદક્ષને કહેવા લાગી, "હે ભોજનદાતા! કૃપા કરી અન્ન લાવ, આ મારા છોકરા ભૂખે ટળવળે છે ને હું પણ હવે વધારે સમય ક્ષુધા સહન કરી શકુ તેમ નથી" દાનદક્ષ બોલ્યો, "બાઇ! હવે તો ક્ષમા કર હજી પણ તારી તીવ્રતર ક્ષુધા જો શાત થઈ ન હોય તો થોડીકવાર બેસ, કે જેથી અન્નાદિક સામગ્રી દૂર ગ્રામાતરથી મગાવીને એકઠી કરી શકાય અને તારે માટે રધાવી શકાય, જરા શાત થા મારા સેવકોને મોકલુ છુ" એ

સાભળતા જ મહા વિકરાળ થઈ જઇને તે ભીખારણુ બોલી, "હે! અલ્યા હે! શાતિ કેવી ને અવકાશ શો! મે તને પ્રથમ જ નહોતુ કહ્યુ કે, "તુ મને તૃપ્ત કરી શકે તો જ જમાડજે અરે ત્રાહિ! ત્રાહિ! ત્વરા કર! ત્વરા કર! હવે મારાથી રહી શકાતુ નથી, મારા પેટમા લાહ્ય લાગી છે ને આ મારા બાળકોની પણુ એ જ દશા થઈ પડી છે ત્વરા કર, ત્વરા કર, સત્વર અન્ન પીરસ, નહિ તો મારો સ્વભાવ મારા વશમા રહે તેમ નથી! મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે હુ તારો જ આહાર કરીશ!" એમ કહેતા કહેતા તો તેનુ શરીર અતિશય ઊંચુ, ને બહુ જ વિકરાળ બની ગયુ તેની આકૃતિ ભયકર ભાસવા માડી માથાના કેશ સિંહની કેશવાળીની પેઠે ઊભા થઈ ગયા, વિકરાળ દતૂશળ સરખી દાઢો અને વિજળી સરખી જીભ, મ્હોની બહાર નિકળી આવી અને તે મોટા આવેશથી એકાએક ઊભી થઈ, મ્હો ફાડીને 'ખાઉં ખાઉ' એવા શબ્દો ઉચ્ચારવા તથા પેટ કુટવા લાગી એ સાથે તેના બાળકો પણુ મોટા પ્રૌઢ શરીરવાળા બની જઈ, મોંઢા ફાડી ફાડીને "ખાઉ ખાઉ" કરતા આમ તેમ દાનદક્ષની ચારેમેર દોડવા લાગ્યા અતિ ભય પામેલા અને જીવિતની પણુ શકામા આવી પડેલા સર્વ મનુષ્યો તથા દાનદક્ષના સેવકાદિકો નાસાનાસ કરવા લાગ્યા અતિ ક્રૂર અને વિકરાળ બની ગયેલી તે આશા ભીખારણુ, મોટા આવેશથી, ભયકર મુખ ફાડીને, દાનદક્ષની સામે ધસી ગઈ! એટલે તે બિચારો મોટી બૂમ પાડી જીવ લઇને નાઠો અહો! સજ્જનને શી વિપદ્! શી દૈવગતિ!

आशैव राक्षसी पुसामाशैव विषवल्लरी ।
आशैव जीर्णमदिरा धिगाशा सर्वदोषभू ॥

અર્થ-આશા એ પુરુષોને રાક્ષસી સમાન, વિષની વેલી સમાન તથા જીર્ણુ મદિરા સમાન છે સર્વ દોષોની ભૂમિરૂપ એ આશાને ધિક્કાર પડો

આશા-તૃષ્ણાના દાસોની એ જ ગતિ છે પરમાર્થવીર દાનદક્ષની વૈરણુ થઇને તે ભીખારણુ તેનો જ આહાર કરવાને, તેની પાછળ પડી

પોતાના બાળકો સહિત પ્રચડ ભુખાળવી, જેમ જેમ આહાર કરે, તેમ તેમ વધારે આહારની ઇચ્છાવાળી ભીખારણુ આશા, દાનશૂરની પછવાડે દોડી તેનાથી કોઈ પણુ રીતે છૂટવાને અર્થે તે વીર, ક્ષેત્રવાસી લોકોના સમૂહમા જઇને ભરાયો ત્યા પણુ તે જઈ પહોચી અને તેની સાથે બીજા સર્વને પણુ ભક્ષણુ કરી જવાનો ભય આપવા માડી

લોકોએ ભય પામીને, त्यजेदेक कुलस्यार्थे (એક જણને માટે આખા કુળનો નાશ થતો હોય તો તે એકનો ત્યાગ કરવો) એ ન્યાયથી, દાનદક્ષનો ત્યાગ કર્યો, કેમકે તેઓ સર્વ મળીને પણ તે રાક્ષસીનુ નિવારણ કરી શકે તેમ નહોતુ તે બૂમ પાડીને કહેતી હતી કે, "રે, રે! ઓ આશાવતા! તુ નાસભાગ શાને કરે છે? તુ જઈ જઈને કેટલેક જઈશ! સ્વર્ગમા વા પાતાળમા જઈને સતાઈશ, તોપણ હુ તને છોડીશ નહિ! કેમકે સર્વ લોકમા મારી નિર્ભયપણે ગતિ છે સર્વ લોક મને સારી પેઠે જાણે છે શાસ્ત્રોમા ને પુરાણોમા પણ હુ પ્રસિદ્ધ છુ જેને જેને મારી સાથે પ્રસગ પડ્યો છે, તેઓ તો મારુ નામ પણ લેતા નથી, ઉલટુ મારે નામે ત્રાહિ ત્રાહિ પોકાર કરે છે તુ દીન–એક ક્ષુલ્લક પ્રાણી–ક્યા જવાનો છે? અરે! ઓ ઉભો રહે, ઉભો રહે! મને એક છેલ્લો કોળિયો ભરવા દે" તેનુ આવુ બોલવુ સાભળીને મહાભય પામેલો તે દાનશૂર, કેવળ સ્તબ્ધ બની ગયો, અને ક્યા જવુ? શું કરવુ? એને માટે મોટા વિમાસણમા પડ્યો લોકો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, "જોયુ! ગુણના ભાઈ દોષ! ધર્મ કરતા ધાડ! દયા ડાકણ થઈ પડે છે, ને તેના કરનારનેજ ખાય છે, તેનુ આ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાત! આ બિચારો પુણ્યાત્મા અને પવિત્ર બ્રાહ્મણ, તે દુષ્ટા ભીખારણને ભૂખી જાણીને ખવરાવવા માડ્યો, તેનુ આ ફળ! જોયુ! અરે એ રાડે ખાધુ છે પણ કેટલુ! આખા દેશનુ અન્ન એ રડા એકલીજ ખાઈ ગઈ! હર! હર! અને હજુ પણ ભૂખી હોવાથી પોતાના અન્નદાતાને જ ખાવા તૈયાર થઈ છે? શુ કરીએ? એ મહાભયકર ક્રૂર રાક્ષસી છે, ત્યા કોઈનુ શુ ચાલે?"

જેમ દુર્વાસા મુનિ, અબરીષના કોપમાથી છૂટવા માટે નાઠા ને તેની પાછળ સુદર્શન પડ્યુ હતુ, તેમ જ દાનદક્ષની પાછળ તે ભીખારણ પડી, અને કોઈ પણ સ્થળે રક્ષણ ન મળવાથી દુર્વાસા મુનિને, કોને શરણે જઈ રક્ષણ માગવુ આવો વિચાર થયો હતો, તેમજ દાનદક્ષ નાસતા નાસતા વિચાર કરવા લાગ્યો તે મન સાથે બોલ્યો, "અરે! આ દુષ્ટ કૃત્યા મને ક્યાથી વળગી! હુ તો પેલા સત-યોગી મહાત્માને ભોજનનુ નિમત્રણ કરવા ગયો હતો, તેણે ભોજન લેવાની ચોખ્ખી ના પાડવા છતા, હુ બહુ આગ્રહ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે મહાત્માએ મને આ ભૂખી ભીખારણ દેખાડી મેં એવી આશા રાખી કે, મારા જેવુ કોઈએ કીધુ નથી એવુ નામ કાઢુ! પરતુ હાય! વ્યર્થ

આશા! વ્યર્થ ગર્વ! મારા કર્યા મને જ નડ્યા! અરે મેં હજારો ને લાખો બ્રહ્મભોજન કરાવ્યા અને અસખ્ય સુવર્ણ આપ્યુ, તેનુ શુ આ જ ફળ? છેવટે આ રાક્ષસીને જ હાથે મરણ! હર હર! વળી એવા મહાન્ પુરુષના દર્શનનો પણ મને આ જ લાભ? ના, એમા મારી જ ભૂલ છે મેં તે મહાત્માને, ગર્વગાડો બની, જે અત્યાગ્રહ કર્યો હતો, એ જ બહુ ખોટુ હતુ ગર્વગજને આજે મારો ગર્વ તોડ્યો છે, એ જ ગર્વ-ગજન મારુ શરણ છે એવા મહાત્માઓનુ કર્તવ્ય બહુ ગહન તથા સામર્થ્ય અપાર હોય છે આ સઘળો પ્રકાર તેમની સમક્ષ જ બન્યો છે, છતા તેમને મૂકીને હુ બીજે કયા નાશીને જઈશ? તેઓ જો મારુ રક્ષણ કરવાને સમર્થ હશે, તો રક્ષણ કરશે, નહિતર રક્ષણનો ઉપાય તો મને અવશ્ય બતાવશે ચાલ, હું તેને જ શરણે જાઉં!" આવો નિશ્ચય કરી, મુનિ દુર્વાસા પેરે, પાછો ફરીને દાનશૂર મહાત્મા ભણી આવ્યો, અને "ત્રાહિ! ત્રાહિ!" કરતો તેમના ચરણમા મસ્તક મૂકીને પડ્યો

એ દિગબર યોગી મહાત્મા-જેઓ આ સઘળો પ્રકાર અથથી તે ઇતિ સૂધી બેઠા બેઠા જોયા કરતા હતા, તેમણે તે આશાવત દાનવીરને હવે તદ્દન નિરુપાય, તેમ જ નિ સાધન થઈ ગયેલો, ને પોતાને શરણે આવેલો જોઈને કહ્યુ, "હે દાનશૂર! આટલો બધો દુખી કેમ થાય છે? દાન દેવામા તુ હમણા સૂધી અત્યત શૂરવીર હતો, તે આ ક્ષણે કેમ આમ કાયર થઇ નીચે મુખે પડ્યો છે? તેં હજારો અને લાખો બ્રાહ્મણો જમાડ્યા છે, અનેક મનુષ્યોના અનેક સકટો દૂર કીધા છે, અનેક સતોને સતુષ્ટ કીધા છે, અનેક અન્નછત્ર સ્થાપ્યા છે, અનેક વાવ, કુવા, તળાવ રચાવ્યા છે ને આટલી એક ભીખારણને ભૂખી કાઢે છે, એ શુ? દાન-શૂરને એ વાત યોગ્ય છે?" દાનદક્ષ બોલ્યો, "કૃપાનાથ! હુ ભૂલ્યો, હુ અપરાધી છુ, અજ્ઞાત છુ, હું પામર, દાનશૂર કેમ હોઈ શકુ? કૃપા કરો! કૃપા કરો! આ મહાભયમાથી મને મુક્ત કરો એ ભિક્ષુકી નથી, પરતુ ભયકર ભક્ષકી છે તે મને ભક્ષ કરી જવા ઇચ્છે છે, માટે તેનાથી મને બચાવો હુ આપને શરણ છુ મેં આપને જે ભોજનનો અત્યાગ્રહ કરવારૂપ અપરાધ કર્યો છે, તેની હું વારવાર ક્ષમા માગુ છુ" પછી તે મહાત્મા, જે અત્યાર સૂધી બધુ જોયા કરતા હતા, તેણે દાતાની પછવાડે દોડી આવતી ભિક્ષુકીને, ભ્રૂકુટીના પલકારામા જ દાતાથી દૂર ઉભી રહેવાની આજ્ઞા કરી પછી દાનશૂરને ઊઠાડી બેઠો કરી, ધીરજ

આપીને કહ્યુ, "હે ઋષિપુત્ર! ચિંતા મા કર! કલ્યાણ કરનારનુ કદી અકલ્યાણ થતુ નથી, नहि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति । મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે ગીતામા કહ્યુ છે કે, હે તાત! કલ્યાણકર્તાની કોઈ દિવસ અસદ્દ્‌ગતિ થતી નથી પરતુ સારુ કે નરસુ કરવાના હેતુમા જ માત્ર ફેર છે જે કાર્ય, સમજીને કરવામા આવતું નથી, તે પરિણામે દુખરૂપ થઈ પડે છે આ ભિક્ષુકીએ તને પ્રથમથી જ ચેતાવ્યો હતો, કે તુ મને પૂરેપૂરી તૃપ્ત કરી શકે તો જ ભોજન કરાવજે, પણ તે વાત તારા લક્ષમા રહી નહિ-તેના કહેવાનુ ગ્હસ્ય તુ સમજ્યો નહિ, તેનુ જ આ પરિણામ છે તોપણ તારે માટે હું પૂરતો પ્રયત્ન કરીશ" એટલુ કહીને યોગીન્દ્ર તે ભૂખી ભિખારણને કહ્યુ, "કેમ રે! તુ કેમ આટલો મોટો દ્વદ્વ મચાવી રહી છે? તારા ઉપકારનો પણ અપકાર કરવા તત્પર થઈ છે, એ કેટલુ બધુ અનર્થરૂપ છે? તને પ્રતિકૂલ વર્તતા લજ્જા નથી આવતી?" એ સાભળીને તે બોલી, "મહારાજ! હું જાણુ જ છુ કે, એ તદ્દન ઉલટુ ને જગતના ન્યાયે પાપરૂપ છે, પણ શુ કરુ? મારી જગપ્રસિદ્ધ ક્ષુધા એટલી બધી તો પ્રબળ છે કે, મને પોષવાની જે ક્ષણભર ઇચ્છા કરે છે, તેમા તે સફળ ન થતા જ, હુ તેને જ ખાઈ જાઉં છુ! પ્રકૃતિથી જ તેમ કર્યા વિના મારાથી રહી શકાતુ નથી જ્યારે મારા ભક્ષ્યરૂપ એ બ્રાહ્મણને આપે શરણે લીધેલો છે, ત્યારે હવે એનાપર મારુ બળ ચાલી શકે તેમ નથી પ્રરતુ હે દેવ! મારી ક્ષુધા મને અતિ અસહ્ય થઈ પડી છે તે ક્રૂર-તીવ્ર ક્ષુધાના ત્રાસથી નાશીને હુ પણ આપને જ શરણે આવી છુ! આપ સમર્થ, કૃપા કરીને મારી વધી પડેલી ક્ષુધાને અખૂટ ભક્ષ્ય આપીને તૃપ્ત કરો!" એમ બોલતી ભીખારણ પણ તે યોગીન્દ્રના ચરણમા પડી! પછી મહાત્માએ તેને આશ્વાસન આપી, પોતાની સામે બેસાડીને કહ્યુ, "જરા શાત થા! વિચાર કર! હુ તો એક અકિંચન સાધુ છુ, તારી ક્ષુધા શાત કરવાને મારી પાસે અન્નાદિક કશા પદાર્થો નથી આ કમડલુમા થોડુક જળ છે, તે તારે જોઇએ તો ભલે લે ઘેર આવેલા અતિથિનુ યથાશક્તિ સન્માન કરવુ, એવો સનાતન ધર્મ હોવાથી મારી પાસે જે કંઇ તૈયાર છે, તે હું તારા સમક્ષ સાદર કરુ છુ લે, અજલિ માડ!" એ સાભળી તુરત જ ભિક્ષુકીએ પોતાના બને હાથવડે અજલિ કરી, ત્યારે તે મહાત્માએ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु એમ કહેતાની સાથે જ કમડલુમાથી પવિત્ર જળ તે ભિક્ષુકીની અજલિમા

રેડ્યુ અજલિ ભરાઈ ગઈ મોઢે માડી માત્ર એક જ ઘુટડાથી તે જળ ભિક્ષુકી પી ગઈ તે પછી મોટા આનદાશ્ચર્યપૂર્વક તે યોગીરાજના ચરણુમા નમી પડી, અને આનદાવેશમા પાછી ઉભી થઈ નાચવા ને તાળીયો પાડવા લાગી તથા કહેવા લાગી કે, "અહો ! ધન્ય ધન્ય આ મહાત્મા યોગીશ્વરના અતુલ પ્રતાપને ! ધન્ય તેમની અદ્ભુત શક્તિને ! મારી જે કૃતાત કાળના સરખી કરાલ ક્ષુધાને આજ પર્યન્ત કોઈ જ શમાવી શકયુ નહોતુ, તેને આ કૃપાળુ યોગીશ્વરે એક ક્ષણુ માત્રમા એક જ અજલિજળવડે તૃપ્ત કરી દીધી છે! અહો ! તે શું સામાન્ય જળ હતુ ? નહિ નહિ, તે તો સાક્ષાત્ અમૃત હતુ ! ના રે ના, એને અમરોના અમૃતની ઉપમા પણ આપી શકાય નહિ, કેમકે અમૃત તો ઇંદ્રાદિ અમરોએ મને પૂર્વે ઘણુએ પાયુ હતુ, પરતુ તેથી તો હુ જરાએ તૃપ્ત થઈ નહોતી, અને આ અમૃત ! અહા ! આ અદ્ભુતામૃત તો માત્ર એક અજલિ પીતામા જ મારુ કાર્ય સિદ્ધ થઈ ગયુ હવે તો હુ સારી પેઠે તૃપ્ત થઇ–સદાને માટે તૃપ્ત થઈ–અને તે સાથે આ મારા બાળકો પણ તૃપ્ત થઈ ગયા ! અહો !

> ते धन्या भुवि परमार्थनिश्चितेहा
> शेषास्तु भ्रमनिलये परिभ्रमति ।

અર્થ–જેઓ પરમાર્થ વસ્તુને માટે નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, તેઓ પૃથ્વીપર ભાગ્યશાળી ગણાય છે, બાકીના તો ભ્રમરૂપી અધારી કોટડીમા ભટકયા જ કરે છે"

એમ બોલતા બોલતા તેની આકૃતિ વિકરાળ મટી જઇને કેવળ શાત અને સૌમ્ય બની ગઈ, અને તે પેલા દાનદક્ષ બ્રાહ્મણ પુત્રને કહેવા લાગી કે, "હે ઋષિપુત્ર ! તારુ કલ્યાણ થાઓ તારુ અપાર અન્ન ભક્ષી જવા છતા ઉલટી હુ છેવટે તને જ ભક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી, પણ આ મહાત્મા મુનીશ્વરે મને અમૂલ્ય સતોષામૃત પાઇને અત્યત તૃપ્ત કરી દીધી છે, માટે હવે હું તૃષ્ણારહિત થઈ છુ ને મારા સ્થાન પ્રત્યે જાઉં છુ મારા અપરાધને ક્ષમા કર !" એમ કહી, મહાત્માના ચરણુમા વદન કરીને તે ભીખારણ કુટુબ સહિત ત્યાથી વિદાય થવાને તત્પર થઈ !

આવો પ્રકાર જોઇ અત્યત સાનન્દાશ્ચર્ય પામેલો તે દાનદક્ષ બ્રાહ્મણ મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "કેવો અદ્ભુત ચમત્કાર ! આ મહાપુરુષની કેવી અકળ કૃતિ છે ! ક્ષણવાર પહેલા જે ભયકર રાક્ષસી મારુ ભક્ષણ કરી જવાની તૈયારીમા હતી, અને જે હજારો નહિ, પરન્તુ

લક્ષાવધિ પકવાન્નોથી પણ ધરાઈ નહોતી, તે આ યોગીન્દ્રના પ્રતાપવડે માત્ર એક અજલિભર જળથી જ તૃપ્ત થઈ, અને મારી ક્ષમા માગીને પોતાની મેળે જ શાતપણે જવાને તત્પર થઈ છે, એ તે મહાપુરુષનુ કેટલુ બધુ અમાનુષી કૃત્ય !

"અહા ! ધન્ય છે એવા યોગીશ્વરને ! વિનાશ અને અભય, એ બન્ને વસ્તુનુ સામર્થ્ય પ્રભુએ એમને જ આપેલુ છે ! એ મહાપુરુષ અવશ્ય આ જગતમા સદ્ગુરુ કરવા જેવા છે એમના દર્શનનો લાભ મારા ભાગ્યોદયથી જ મળ્યો રે ! પુન મળવો દુર્લભ જ ! હવે તો સર્વથા એમને શરણે રહીને મારે કૃતકાર્ય થવુ જોઇએ મારો ઘણા દિવસનો મનોરથ આજે પ્રભુએ સફલ કર્યો " આવા વિચારથી તે, "સદ્ગુરુ દેવ ! સદ્ગુરુદેવ !" એવા શબ્દો ઉચ્ચારતો ઊભો થઇને, તે મહાત્માને પુન પુન. પ્રણામ કરવા લાગ્યો તે મહાત્માએ તેને આશ્વાસનપૂર્વક બેસાડ્યો અને શાત કીધો પછી મહાપુરુષ કિંચિત્ બોલ્યા, "દ્વિજપુત્ર ! હવે સાવધ થા, આ પ્રાપચિક આશા ભીખારણ જાય છે તેને જો, અને ઇચ્છા હોય તો સ્વાગત કર !" મહાત્માના વચન સાભળી તે બોલ્યો, "કૃપાનાથ ! હવે શા ભોગ લાગ્યા છે, કે હુ એની સ્વાગત કરુ ? આટલુ બધુ વીત્યા છતા જો કદાચ હુ એનો પુન આદર કરુ, તો પછી મારા સરખો મૂર્ખ કોણ ગણાય ? જે કોઈ તેને આદર આપશે, તે મૂર્ખ ગણાશે ને મારી પેઠે જીવિતના વિનાશની સીમામા જ આવી પડશે પ્રભો ! મને એવો આશીર્વાદ આપની કનેથી મળવો જોઇએ, કે પુન કોઇ પણ કાળે એ પ્રાપચિક દુર્મુખીનુ દર્શન જ ન થાય " મહાત્મા બોલ્યા, "એમ કેમ ? એ તો સાક્ષાત્ આશા છે–એ પુણ્યફળની આશા છે–સાસારિક સુખની આશા છે–કીર્તિની આશા છે–હમણા સૂધી તો એનાપર તારી અપાર પ્રીતિ હતી, અને ક્ષણમા આટલો બધો અભાવ ! અપ્રીતિ ! અધુના તેં અસખ્ય સુવર્ણનુ દાન આપ્યુ, તે પણ પરલોકના અનેક સુખભોગની આશાના ઉદ્દેશથી જ ! અસખ્ય બ્રહ્મભોજન કરાવ્યા, તે પણ મહત્પુણ્ય અને કીર્તિની આશાથી જ, ઘણા ઘણા યજ્ઞો કીધા, તે પણ એ આશામા ને આશામા જ કે મારી સર્વ લોકમા નામના થશે, કે મારા જેવુ કોઇએ કર્યુ નથી વળી એ દાન કામના પૂર્ણ કરશે ! એ આશાના મિલન માટે છેવટે સ્વય તેને જ તેં અપાર અન્ન ખવરાવ્યુ, તે પણ અપાર પુણ્યની આશાથી જ ! અને

અધુના તેનો તિરસ્કાર કા? પણ હા, આશા એ તો આશા જ! તે વ્યર્થ! કલ્પિત! નિરાશામા પરિણામે હડસેલી દેનારી છે તથાપિ એ આશા વિના તો કશુય થઈ શકતુ નથી, માટે એનો ત્યાગ શી રીતે કરી શકીશ?" એ સાભળીને તે બોલ્યો, "કૃપાનાથ! ત્યારે શું કોઈ પણ કાર્યની આશા અથવા કામના તેનુ આ જ ફળ?" મહાત્મા બોલ્યા, "હા સસારસુખની-સ્વર્ગસુખની આશા-તૃષ્ણા-કામના-લોભનુ એ જ ફળ છે જોઈ કેની, એ આશાની મૂર્તિમતી દેવતા!" દાનદક્ષ બોલ્યો, "એને સેવવાનુ ફળ એ જ હોય તો એ મહાકષ્ટકારી છે, એનો આશ્રય કરવો એ સર્વથા દુખરૂપ જ!" મહાત્મા બોલ્યા, "હા એટલા માટે જ મહાન્ પુરુષોનુ વચન છે કે-आशा हि परम दुःख निराशा परम सुखम् ॥ (આશા પરમ દુખરૂપ છે અને નિરાશા પરમ સુખરૂપ છે) તેથી કોઈ પણ મુમુક્ષુ જન એ સસારી-માયિક-આશાને આશ્રય આપતો નથી એ આશાનો ભક્ષ્ય કેટલો ભયકર છે-કેવો અપાર છે, તે તેં પ્રત્યક્ષ જોયુ છે જેમ જેમ તે ખાતી જાય છે, તેમ તેમ ક્ષુધા વધતી જાય છે એ જ પ્રમાણે સઘળા કાર્યોમા એની સ્થિતિ સમજવી ધના-દિકના સબધમા-સુખાદિકના સબધમા-જેણે આશાને આશ્રય આપ્યો, અર્થાત્ ધનની-કીર્તિની-સ્વર્ગાદિ લોકની-આશા જેને ઉત્પન્ન થઈ, તેની પણ અતે એ જ દશા છે જેમ તેમ કરીને શતમુદ્રા (સો રૂપિયા) એકઠી કરી, એટલે પછી સહસ્રની આશા ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ્યાસૂધી પૂરી ન થાય ત્યાસૂધી ચિત્તને કિંચિત્ પણ સુખ થતુ નથી પણ સહસ્રમુદ્રાની પ્રાપ્તિ માટે ચિત્ત સદા મહાદુખ ને ઉદ્વેગમા જ રમણ ભ્રમણ કર્યા કરે છે ભાગ્યવશાત્ સહસ્ર મુદ્રાની પ્રાપ્તિ થઈ, તો પછી અનુક્રમે અયુત (દશ હજાર) ને લક્ષ મુદ્રાની આશા તેની સગે જ જન્મે છે! અને તે ન મળી ત્યાસૂધી મહા દુખ જ રહે છે લક્ષ મળતા કોટિની આશા ને કોટિ મળતા અર્બુદની આશા જન્મે છે એમ કરતા અપાર દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તોએ ઉત્તરોત્તર આશા વધતી જ જાય છે, પણ સતોષ થતો નથી એ જ પ્રમાણે સત્તાની ને સુખાદિકની આશા પણ છે તે પણ પરિણામે મહા દુખરૂપ જ છે તેટલા માટે જ મહાપુરુષો તેને ક્ષણભર પણ આશ્રય ન આપતા, પરમ સુખરૂપ એવા સતોષનો જ આશ્રય કરે છે આ આશા, એ એક નદી જેવી છે તે મનોરથના જળ-વાળી છે, તૃષ્ણાતરગથી આકુળવ્યાકુળ છે, રાગરૂપી ગ્રાહવાળી છે,

વિતર્કવિહગો સહિત તે વહે છે, ધૈર્યદ્રુમનો નાશ કરવાવાળી છે, મોહના આવર્તથી તરવી અતિ દુસ્તર છે, તે અતિ ઉંચા ચિન્તાતટની વચ્ચે દોડે છે ને અતિ ગહન છે, જેના પારને કદી પણ પહોંચી શકાતુ નથી હે દાનશૂર! તેને તરી ગયેલા તો વિશુદ્ધ મનવાળા યોગીશ્વરો જ છે, જે તેની–આશાની–પાર ઉતરી, સત્ય આનન્દ અનુભવે છે" એટલુ કહી ૐ નમો નારાયણાય! બોલી તે મહાત્માએ ચાલી નિકળવા તત્પર થયેલી આશાને કહ્યુ, "ઓ ભિક્ષુકી! જા તારે સ્થાને સુખેથી આજ પછી ભગવાનના સેવકો અને શરણાગતોને પીડા કરીશ નહિ સસારમા લચ્યાપચ્યા કુટિલો ભલે તારો આશ્રય કરે, ભલે તેઓને તુ પજવ!" એ સાભળી એ આશા ભિક્ષુકી તત્કાળ કુટુબસહ ત્યા જ અદૃશ્ય થઈ ગઈ!

જિજ્ઞાસા

આ સઘળા પ્રકારથી અતિ આનદાશ્ચર્ય પામેલા તે બ્રાહ્મણના મનમા સચોટ આઘાત થયો તેનુ વિસ્મૃત જ્ઞાન જાગ્રત થયુ "રે! મારા સર્વ કર્મનુ આ ફળ! મે શુ કીધુ? જન્મ જ એળે ગુમાવ્યો, હુ કોણ?" પુન તે પોતાના મનમા દૃઢપણે માનવા લાગ્યો કે, "ખરેખર, જેના દર્શન દેવતાઓને પણ દુર્લભ હોય એવા જ આ કોઈ ભગવત્પ્રિય મહાત્મા છે મને મારા પૂર્વ સુકૃતવડે એના દર્શનનો અલભ્ય લાભ મળ્યો છે, તે હવે મારે પ્રમાદથી ખોઈ નાખવો ન જોઈએ" આવા વિચારથી તે અત્યત નમ્રાત કરણપૂર્વક વારવાર તેમના ચરણમા પ્રણામ કરવા લાગ્યો અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, "હે કૃપાળો! હે સદ્ગુરુ ભગવન્! હુ સર્વથા આપને શરણે છુ, આપે જ મને આ ક્ષણિક–નાશવત દેહમા જીવિતદાન આપ્યુ છે, તો હવે જીવન્મુક્તિદાન પણ આપીને મને કૃતાર્થ કરો" મહાત્મા દિગબરે કહ્યુ, "જીવન્મુક્તિ એ કઈ સામાન્ય વસ્તુ નથી, એ તો સૌ કરતા શ્રેષ્ઠ અને પવિત્ર એવુ જ્ઞાન (બ્રહ્મજ્ઞાન–પરમાત્મ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન) પ્રાપ્ત થવાથી જ થાય છે એ જ્ઞાન કઈ સહજ નથી કે માર્ગમા પડ્યુ નથી–તે તો તેના જ્ઞાતા એવા મહાન્ તત્ત્વદર્શીઓ ને મુનિવરોની પાસે જ હોય છે ઇચ્છા હોય તો તેવા સમર્થ પુરુષો પાસે જા, તેમને પ્રણામ કરી મોટા પ્રેમથી તેની સેવા કર, એટલે તેઓ કૃપા કરીને તને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરશે

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया। उपदेक्ष्यति ते ज्ञान ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिन ॥"

અર્થ–તુ પ્રણિપાતથી, પરિપ્રશ્નથી તથા સેવાથી તે જ્ઞાનને જાણ તત્વદર્શી જ્ઞાનીઓ તને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરશે

દાનદક્ષ બોલ્યો, "હે અનુગ્રહરૂપ! એવા જ્ઞાતા અને તત્ત્વદર્શી મુનીશ્વર સાક્ષાત્ આપ જ છો મારા મહદ્ભાગ્યથી મને આપના અનાયાસે દર્શન થયા છે, તો પછી હું અન્યત્ર શા માટે ભટકુ? મનસા, વાચા ને કર્મણા માત્ર આપને જ શરણે છુ, કૃપા કરો, કૃપા કરો!" દિગબરે ઉત્તર દીધુ, "તેવા મહાત્મા મુનીશ્વરોનો હું દીન સેવક છુ; અને અતિ દૂર પ્રદેશમા વસુ છુ માત્ર આજની રાત્રિ જ આ પુણ્યક્ષેત્રમા નિર્ગમવી છે" મહાત્માના એવા વચન સાભળી, દાતા, તુરત તેમની આજ્ઞા માગીને ઉભો થયો, અને પ્રણામ કરીને બોલ્યો, "કાલે આ શરણાગત સેવકને આપની સાથે લઈ જવા કૃપા કરો પ્રાત કાલે હું આપના ચરણ સમીપ અવશ્ય આવીશ" એવી પ્રાર્થના કરી દાનદક્ષ પોતાના સ્થાનપર આવ્યો સ્થાનમા તે પોતે એકલો જ હતો, પણ આ દાનપુણ્યના મોટા સમારભ નિમિત્તે કામકાજ સારુ સેંકડો કામચલાઉ સેવકો તેણે રાખ્યા હતા, તેઓને એકઠા કરીને પ્રત્યેકનુ ઠરાવેલુ વેતન ચૂકવી આપવા ઉપરાત પોતાની પાસેનુ બાકી વધેલુ સઘળુ સુવર્ણ તેઓને વહેચી આપ્યુ, ને આખી રાત્રિમા સઘળુ કામકાજ આટોપી લઈ, પ્રાત કાળ થતા ચાલી નીકળવા માટે તે તત્પર થઈ ગયો.

સદ્ગુરુ શોધન-શિષ્યપરીક્ષા

એ દાતા પુરુષ જો કે અતિ મોટો ધનાઢ્ય હતો, છતા તેની પાસે નહિ કોઈ માણસ, નહિ કોઈ સેવક, કે નહિ કશો સરસામાન! તે ક્યાનો નિવાસી છે, તેની પણ કોઇને ખબર ન હોતી તે એટએટલુ અથાગ દ્રવ્ય ક્યાથી લાવતો હતો અથવા ક્યા રાખતો હતો, તે પણ કોઈ જાણી શકતુ નહોતુ

માત્ર પહેરેલા ને ઓઢેલા વસ્ત્ર સાથે જ જેમનો તેમ તે પોતાનુ આશ્રમ છોડી ચાલી નિકળ્યો જાતે ઋષિપુત્ર અને વેદવત્તા છતા તીવ્રવ્રતધારી હતો, તેથી બહુ તેજસ્વી લાગતો હતો મુકામેથી નિકળીને થોડીકવારમા તે પૂર્વના અશ્વત્થ આગળ આવ્યો અને જે મહાત્માના ચરણ સ્પર્શ માટે અતિ ઉત્કઠિત હતો, ત્યા આવી તે મહાત્માને ઉત્કઠિત દૃષ્ટિવડે ચોમેર જોવા લાગ્યો, તો ત્યા કોઈ જ જણાયુ નહિ! પુન પુન દૃષ્ટિ કરી, પણ કાઈ દૃષ્ટિગોચર થયુ નહિ એ સમે તેને બ્રહ્માડ તૂટી પડવા જેટલો મોટો ખેદ થયો અત્યત નિરાશાથી નિ શ્વાસ નાખતો તે અશ્વત્થની ચોમેર પુન પુન જોવા લાગ્યો, પરતુ ત્યા કોઈ પણ દષ્ટિએ પડ્યુ નહિ.

માત્ર ત્યા થઇને એક નાનો માર્ગ જતો હતો, તેપર મનુષ્યના જેવા પગલા દેખાયા તે ઘણા સુશોભિત અને અનેક સુચિહ્નોવાળા હતા તેણે અનુમાન કર્યુ કે, અવશ્ય આજ તે મહાપુરુષના ચરણચિહ્ન છે, તે આ માર્ગે થઇને ગયેલા હોય એમ લાગે છે, મારે પણ એ માર્ગે જ જવુ સદ્ગુરુને અનુસરવુ (પછવાડે પછવાડે જવુ) એ શિષ્યનો ધર્મ છે. તે મારા જીવિતના દાતા હોવાથી, તેમ જ મેં તેમને અત કરણવડે ગુરુ માનેલા હોવાથી, હુ તેમની પછવાડે જઇને તેમને મળુ પણ એ મહાપુરુષ મને મૂકીને કેમ ચાલ્યા ગયા હશે? હા, કામના રહિત, નિ સ્પૃહ પુરુષને શિષ્ય એ પણ એક ઉપાધિસ્વરૂપ છે, કારણ મહાત્માઓ કેવળ નિ સગપણે વર્તનારા હોય છે એટલા જ માટે તે પરમ સસિદ્ધિને પામેલા જ્ઞાનયોગી છતા, મારી આગળ પોતાનુ હીનત્વ વર્ણન કરતા હતા ને પોતાને સર્વ મહાત્માઓના સેવક તરીકે જણાવતા હતા મહાત્મા પુરુષો સ્વમુખે પોતાની જ્ઞાનસત્તાનુ કે વડાઇનુ વર્ણન કરતા જ નથી તે મહાપુરુષ મને એક નવી ઉપાધિરૂપ સમજીને જ મારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયેલા છે! ભલે ગયા, પરતુ હુ તો ગમે તેમ કરીને પણ તેમને શોધી કાઢીશ એ જ ગુરુ! એ જ પ્રભુ! એ જો જ્ઞાનોપદેશ કરશે તો જ હુ આ દેહને ધારણ કરીશ–એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને તે એ પગલાની નિશાની નિશાનીએ ચાલવા લાગ્યો ચાલતા ચાલતા તે પગલાને પોતાનો પગ કોઈ રીતે ન જ અડકે, તેની તે બહુ જ સભાળ રાખતો હતો એટલુ જ નહિ, પરતુ તે પગલામાથી વારવાર ધૂળ લઈ પ્રેમથી પોતાને માથે ચઢાવતો હતો પુન મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે, 'અરે! મે સાભળેલુ છે કે नास्ति तत्त्व गुरो परम। ગુરુ કરતા શ્રેષ્ઠ કોઈ તત્ત્વ નથી, અને સદ્ગુરુનો સમાગમ ઘણો દુર્લભ છે, છતા હું તેમની આગળથી દૂર ગયો, એ જ મોટી ભૂલ કરી છે સ્થાનકપર જે થવાનુ હત તે થાત તેમા મને શી હાનિ થવાની હતી? મારુ હતુ શુ કે જવાનુ હતુ? મે અજ્ઞાતે, હાથે કરીને જ આપોઆપ આવી મળેલુ અમૃત, છાશના રક્ષણની ખટપટમા, પીધા વિના ગુમાવ્યુ છે મને જ્યારે ભગવાન્ શકર પ્રસન્ન થયા, ત્યારે કહ્યુ હતુ કે, થોડાક સમયમા તને એક મહાત્માના દર્શન થશે, તેમની પાસેથી તુ જ્ઞાનસિદ્ધિ સપાદન કરજે અહો! તે મહાત્મા એ જ! અહો! મારી મૂઢતા કેવી કે હાથમા આવેલા રત્નને ગુમાવ્યુ. બાલિશતાથી જ મેં મળેલી તક એળે ગુમાવી દીધી છે' આવા

વિચારોમા તે કેટલાકવાર સૂધી પગલે પગલે ચાલ્યો ગયો તેની દૃષ્ટિ પગલાપર જ હતી, મન ગુરુના દર્શનપર હતુ, તેથી કેટલે દૂર નિકળી આવ્યો છે ને કેવા સ્થાનમા આવી ચઢયો છે, તેનુ તેને ભાન જ રહ્યુ નહોતુ થોડીકવારે એને સજ્ઞા આવી કે, હુ એક મોટા દુર્ગમ અરણ્યમા આવી ચઢયો છુ કેમકે થોડુક આગળ જતા પેલા પાદચિહ્નો તદ્દન લોપ થઈ ગયા, ને માર્ગ પણ વિચ્છિન્ન દેખાયો અરણ્યમાની ઝાડી એટલી બધી તો ગીચ અને વિકટ હતી કે, તેમા થઈને ચાલવુ બહુ જ કઠિણ હતુ કોઇ મોટો ધોરી માર્ગ તો તેમા હોય જ શાનો, પણ અનેક નાના નાના ને આડાઅવળા ભાગ્યા તૂટ્યા શેરડાઓ જણાતા હતા—નાના મોટા પશુઓની આવજાવ માટેના તે શેરડાઓ હતા

તે દાનદક્ષ-ઋષિપુત્ર અનેક પીડા સહન કરતો કરતો એક શેરડે થઇને આગળ વધ્યો, ને આમ તેમ પગલા શોધતો આગળ ને આગળ જવા લાગ્યો પણ જાય કયા? જેમ જેમ આગળ જતો ગયો, તેમ તેમ તે વધારે વધારે ગુચવાડામા પડતો ગયો ઉત્તરોત્તર અરણ્ય વિકટ આવતુ હતુ, આડા અવળા શેરડાઓપર ફરવાથી પોતે કયા થઇને કયી દિશાએથી આવ્યો તે પણ ભૂલી ગયો એકવાર ભૂલ્યો, પાછો ફર્યો, થાકી ગયો અરણ્યમાથી બહાર પાછા નિકળી જવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ ફાવ્યો નહિ દિશા સૂઝી નહિ ગુચવાઈ ગયો ભટકતા ભટકતા મધ્યાહ્ન વીતી, સાજ પડવા આવી, ક્ષુધા પણ બહુ લાગી પણ સદ્ગુરુની ભેટ થયા વિના આહાર જ કરવો નથી, એવો નિશ્ચય કરીને તે આગળ ને આગળ ચાલવા લાગ્યો રાત્રિ નજીક આવી, વિકરાળ વનપશુઓ ચોમેર દોડાદોડ કરવા લાગ્યા, અનેક ભયકર શબ્દો થવા લાગ્યા, સૂર્યના અસ્તની સાથે અન્ધકારનુ બળ વધવા માડ્યુ, રાત્રિ પડી, એક મોટા વૃક્ષના થડમા તે જઇને બેઠો તેની પડોશમા જ અનેક વ્યાઘ્ર, વરુ, રીછાદિક પ્રાણીઓ ચીસો પાડતા હતા, તેના શબ્દો હૃદયને કમ્પાવતા હતા, પણ જિજ્ઞાસુ ઋષિપુત્રે નિશ્ચય કર્યો હતો કે, 'કા તો સદ્ગુરુ મળે છે, ને કા તો પ્રાણ જાય છે દેહ પાતયામિ કિંવા કાર્ય સાધયામિ સદ્ગુરુના પુનર્દર્શન થયા વિના દેહ ધારણ કરવો નથી,' આવા વિચારમા તે સદ્ગુરુ મહાત્માનુ જેવુ શરીર જોયુ હતુ, તેવી મૂર્તિનુ જ સતત ધ્યાન ધરવા લાગ્યો મન સગે વારવાર, 'હે સદ્ગુરો! હે ગુરુદેવ,' ઇત્યાદિક શબ્દોવડે વાત કરવા લાગ્યો મોટા મોટા ક્રૂર વ્યાઘ્રાદિક પશુઓ

તેની આગળ થઇને વારવાર ફાળો ભરતા પસાર થતા હતા, પરન્તુ ગુરુસ્મરણમા તલ્લીન થયેલો દાતા, અસ્ખલિત સ્મરણના બળથી કિંચિત્ પણ ભય પામ્યો નહિ તેને ભયનો વિચારે થયો નહિ, તે કમ્પ્યો પણ નહિ અજપ્યો પણ નહિ જાણે સમર્થ ગુરુ પોતે જ તેની રક્ષા કરવાને પાસે ઉભા હોય, એવા અડગપણાથી તે સ્મરણ કરતો હતો વનપશુઓ પણ એને પ્રત્યક્ષ જોવા છતા, જાણે તે તેમનો સ્વજાતીય જ હોય, એવી રીતે તેની ઉપેક્ષા કરીને ચાલ્યા જતા હતા આવી સ્થિતિમા તેણે તે આખી રાત્રિ વ્યતીત કીધી.

નિર્મળ પ્રભાત થતા જ પાછુ ભટકવુ ચાલુ કીધુ જળનુ પણ ઠેકાણુ ન હતુ કે જેથી તે સ્નાન સધ્યાદિક પણ કરે ઝાડીમાથી કવચિત્ સૂર્યનારાયણ દેખાવા લાગ્યા, એટલે તેમને પ્રણામ કરી મનોમય (મત્રમય) સ્નાન અને મનોમય જ સધ્યા વદનાદિ કરી લીધુ અને પાછો પથે પડ્યો તે આખો દિવસ મહાત્મા મળ્યા નહિ, અને તેણે અન્ન ગ્રહણ કર્યુ નહિ પૂર્વ દિવસ, આશા ભિક્ષુકીની ખટપટમા પૂરો થઈ ગયો, તેથી તેનાથી અન્ન લેવાયુ નહોતુ, બીજે દિવસ અરણ્યમા ગયો, ને આજે પણ ત્યા જ એમ ત્રણ દિવસ ક્ષુધા, તૃષા, ચિંતા ને પરિશ્રમથી બહુ થાકી ગયેલો તે, અધારુ થતા એક વૃક્ષ તળે જઇને બેઠો અને અતિશય ચિંતામગ્ન થઈ મોટા નિ શ્વાસયુક્ત પોતાના મન સાથે અનેક પ્રકારે મનન કરવા લાગ્યો –"હુ કોણ? મારો દેશ કયા? મારી સ્ત્રી કયા? મારુ કુટુબ કયા? રે, હું કયા હતો? કેવી સ્થિતિમા હતો? શુ કરતો હતો? અત્યારે કયા છુ? અહો? જેઓ મારા હતા, તેઓમાનુ કોઈ અત્યારે મારા દુ ખમા ભાગ લેનાર નથી સત્ય છે કે જગતમા કોઈ કોઇનુ નથી પોતાનો સગો પોતે જ છે અહા! જેમને મે અત કરણથી મારા પરમ દૈવતરૂપ ગુરુ માન્યા કે, જે દૈવત સસારરૂપ અપાર સકટોના સાગરમાથી ખેંચી કાઢનાર ગણાય છે, તે પણ મારા સગી ન જ થાય અહો! આ મહા સકટમાથી હવે હુ કોની સહાયતાથી તરીશ? માર અખૂટ દ્રવ્ય આ વેળાએ શા કામનુ? જેની સહાયતાથી હુ શતાવધિ મનુષ્યો પાસે મારી સેવા કરાવતો, ને રાજાઓથી પણ ન બને તેવા મોટા કાર્ય કરી શકતો, તે ધન પણ શુ તેના સમગ્ર બળથી પણ મને અત્યારે આ સકટમાથી મુક્ત કરી શકે તેમ છે? નહિ હર હર! હે ગુરુવર્ય! શું હુ અધિકારી નથી? અસસ્કારી

છુ, માટે આપ મારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા? અરે! આપના દર્શન માત્ર ગમે તેવા અનધિકારીને પણ અધિકારી બનાવે છે, તો પછી આ અનધિકારી જીવને પણ આપની સેવાનો અધિકારી કરો! મને પાત્ર અપાત્ર કરવો, એ આપના જ હાથમા છે હુ આપનો શિષ્ય થવાથી આપને ઉપાધિ વધે એ વાત ખરી, તોપણ તે ઉપાધિરૂપ કષ્ટ મારા કલ્યાણાર્થે વેઠીને પણ મને તારવો, એ શુ આપનો ધર્મ નથી? परोपकाराय सता विभूतय। એ વચન પ્રમાણે આપના સરખા સત્પુરુષોની વિભૂતિઓ પરોપકારર્થે જ હોય છે, તો પછી મને કા તારો નહિ? આવા વિચારો કરતો કરતો તે અત્યત પરિશ્રમને લીધે, બેસી નહિ શકવાથી, એ જ વૃક્ષની નીચે ઢળી પડ્યો, અને અતિ નિશ્ચેષ્ટ અવસ્થામા થોડીકવારે નિદ્રાવશ થઈ ગયો.

પરોક્ષ કૃપાનુભવ

અતિ શ્રમિત થવાને લીધે દાનવીરને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ આખી રાત્રિ એક નિમિષવત્ કેમ વીતી ગઈ, તેનીએ તેને ખબર પડી નહિ અરુણોદય થવાની તૈયારી હતી, એટલામા અકસ્માત્ તે જાગ્રત થઈ ગયો. જેવો તે હર્ષભેર નેત્ર ઉઘાડી, આળસ મરડીને બેઠો થવા જાય છે, તો પોતાના શરીરપર અતિ સુવાળુ ને વિચિત્ર રગવાળુ વ્યાઘ્રાબર ઓરાડેલુ જોયુ!! તે અતિ વિસ્મય પામ્યો, "જય ગુરુદેવ! ધન્ય ગુરુદેવ!" એવા શબ્દો ઉચ્ચારતો તે વ્યાઘ્રાબરને વારવાર પોતાના હૃદય સરસુ ચાપવા ને વદન કરવા લાગ્યો, અને હર્ષથી બોલ્યો, "અહો! કેવો પરમ તત્ત્વનો પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર! હે કૃપાળુ! મને આજના સ્વપ્નમા આપ આવીને ઓરાડી ગયા હતા, એ જ આ વ્યાઘ્રાબર છે! પેલા અશ્વત્થ નીચે બિછાવીને આપ બેઠા હતા, તે જ આ વ્યાઘ્રાબર છે! મહાત્મા જનનો શરણાગતપર કેટલો બધો વાત્સલ્યભાવ! હું અજ્ઞાત સમજતો હતો કે, આપ મને ત્યજીને ચાલ્યા ગયા છો, પણ ના, આપ મારી સાથે જ છો–સમીપ જ છો–અપરોક્ષ છો, તેમ પરોક્ષ પણ છો હે કરુણાળુ દેવ! મને સ્વપ્નમા જેવી કૃપા કરી, તેવી પ્રત્યક્ષ કયારે કરશો? હે દીન વત્સલ! આપના કૃપાપ્રસાદથી મારા સર્વ શ્રમનો પરિહાર થઇ ગયો છે, હવે હુ આપના ચરણ સમીપ આવવા તત્પર છુ જય દીનવત્સલ! જય ગુરુદેવ!" એવા ઉચ્ચાર સાથે નવીન ઉત્સાહ અને નવા ચૈતન્યયુકત થયેલો તે દાનદક્ષ, ગુરુપ્રસાદરૂપ વ્યાઘ્રચર્મને શરીરપર ઓઢીને આગળ ચાલવાને તત્પર થયો અહો! ઈશ્વરી લીલાનો શો અદ્ભુત ચમત્કાર!

પોતે સૂતો હતો, તે વૃક્ષ નીચેથી ચાલતા તેણે વિચાર કર્યો કે, હવે મારે કઈ તરફ ચાલવુ ? પણ એટલામા તેના જમણા હાથ ભણી એક સ્વચ્છ પગદડો તેની દૃષ્ટે પડ્યો–એ દિવસમા તે પગથી ક્યાય તેના જોવામા આવી નહોતી તેનાપર કોઈ કોઈ સ્થળે ભાગ્યા તૂટ્યા પાદ ચિન્હો પણ દેખાવા લાગ્યા, તે જોઈને તેના આનદનો પાર રહ્યો નહિ તેની સઘળી ગુચવણ મટી ગઈ, અને તે પગથીએ પગથીએ ત્વરાથી આગળ ચાલવા માડ્યો પોતાને શરીરે ઓઢેલા વ્યાઘ્રાબરમા જાણે કોઈ અપૂર્વ સિદ્ધિ હોય, તેની પેઠે તે મુહૂર્તમાત્રમા ઘણોક લાબો માર્ગ ચાલી ગયો થોડે દૂર જતા માર્ગ વચ્ચે નિર્મળ અને કમળના પુષ્પોથી ઢકાયલા જળને વહન કરતી એક સરિતા આવી બહુ પ્રસન્નચિત્તે તેમા વિધિવત્ સ્નાન સધ્યાદિ કરી લઈને પાછો તે માર્ગે પડ્યો તે મોટી ત્વરાથી ચાલતો હતો. ઉત્તરોત્તર માર્ગ બહુ સ્પષ્ટ, તેજસ્વી ને અસખ્ય જાતિના પુષ્પિત વૃક્ષોથી છવાઈ ગયેલો આવવા લાગ્યો માર્ગમા અનેક સુપક્વ ફળો ભોંયપર પડેલા હતા તથા વૃક્ષોપર પણ લટકતા હતા, પરતુ દૃઢ મનવાળા દાતા ઋષિપુત્રે, તેને હાથ પણ અરકાડ્યા નહિ મધ્યાહ્ન થતા સૂધીમા ઘણીક નદીઓ, વનો ને નાના મોટા પર્વતો ઓળઘી ગયા પછી, કોઈ દિવ્યભૂમિ સરખો પ્રદેશ તેની દૃષ્ટે પડ્યો

સિદ્ધાશ્રમ

શુદ્ધ સ્ફાટિક અથવા રૌપ્ય સરખા શુભ્ર બાષ્પથી આચ્છાદિત થયેલા ગગનચુબિત શિખરોવડે, સુવર્ણ, રજત, તામ્ર દિક અનેક ધાતુઓ તથા મણિમાણિક્યાદિ રત્નોવડે, અઢાર ભાર વનસ્પતિ અને અમૂલ્ય એવી સર્વ પ્રકારની દિવ્યૌષધિવડે, અતિ નિર્મળ, શીતળ અને અમૃત સમાન જળના નિરતર વહી રહેલા અસખ્ય પવિત્ર પ્રવાહોવડે, અસખ્ય મદોન્મત્ત ગજ, સિહ, વ્યાઘ્ર, મૃગાદિ વનના પશુઓવડે, સસારને અસાર માનનારા મહાન્ ઋષિઓ, મુનીઓ, સીદ્ધો અને તપસ્વીઓના નિવાસસ્થાનરૂપ એવી અતિ નવપલ્લવિત વૃક્ષઘટાઓથી સુશોભિત અનેક દિવ્ય ગુહાઓ તથા આશ્રમોવડે, દેવ, ગન્ધર્વ, કિન્નર અને અપ્સરાદિ ગણોને ક્રીડા કરવાના સ્થાનરૂપ અનેક વનો ને કમલવેષ્ટિત સરોવરોવડે તથા અનેક ઈશ્વરી લીલાઓનુ, ધર્મ રહસ્યનુ તેમ જ દૃઢ ભક્તિભાવનુ દર્શન કરાવનારા કલ્યાણકારક અનેક તીર્થાદિકોવડે, અત્યત સમૃદ્ધિમાન્ બની રહેલા એવા પર્વતરાજ હિમાલયના, ઘણા વિસ્તાર-

વાળી તળેટીનો પુણ્ય પ્રદેશ તે, એ હતો દ્વિજપુત્ર ઉત્તરોત્તર આનંદના પૂરમા વહેતો તે ભૂમિપર ચાલ્યો અતિ વિચિત્ર ઇશ્વરી લીલાઓને જોતો જોતો ઉંચે ચઢવા લાગ્યો પર્વતરાજપરથી ઉતરતા અસખ્ય મોટા સ્રોત (પ્રવાહ), સમગ્ર ભૂમિને પાવન કરતા જગત્પાવિની ગગાને મળે છે તેઓના મૂળ આગળની સૃષ્ટિરચના બહુ જ વિચિત્ર ને આનદપ્રદ છે ખરી મુમુક્ષુ અવસ્થાને પામેલો એવો તે દાતા દ્વિજપુત્ર, થોડીકવારમા એ સ્થાનને પણ વટાવીને આગળ વધ્યો, કે અતિશય રમ્ય અને સ્ફટિક સરખી ઉજ્જવલ દિવ્યભૂમિ આવી પર્વતરાજના ઘણા દૂર દૂરના ને બરફથી ઢકાવાને લીધે રૂપા સરખા લાગતા ગગનચુબિત શિખરોને જોઈ, અતિ વિસ્મય થયેલો તે વારવાર સર્વ દિશાઓમા પોતાની દૃષ્ટિને ફેરવવા લાગ્યો ઈશ્વરી માયાની ગહનતાનો વિચાર કરવા લાગ્યો જરાક થભીને તે સ્થળની રચના નિહાળવા લાગ્યો અનેક વૃક્ષઘટાથી કોઈ કોઈ સ્થળે કેવળ અન્ધકાર જેવુ જણાતુ હતુ, કોઈ કોઈ સ્થળે લીલા રગનો ગાલીચો પાથર્યો હોય, એમ હરિયાળી ભૂમિને લીધે ભાસ થતો હતો, દૂર દૂર ઝમકઝમ ઝમકઝમ થતા ઝરણાઓ વહેવાનો ધ્વનિ સભળાતો હતો, કાળા મૃગો નિશ્ચિન્તપણાથી ચરી રહ્યા હતા, સૌગધી પ્રસરી રહી હતી, સસારી મનુષ્યનુ મગજ તર થઈ જતું હતું, સસાર વિસરી જવાતો હતો–તેનો વિયોગ આનદમા બદલાઈ જતો હતો મહાત્મા જનોનુ એ સ્થળ પરમ પવિત્ર છે જ્ઞાનની–વિરાગની–સસાર ત્યાગની–રસની–પ્રેમની–લીલાની–એમ સર્વ સ્થિતિ સપૂર્ણ સર્વાંશે ત્યા અનુભવાય છે આવા દિવ્ય સ્થળપર થઈને દાનદક્ષ આગળ વધે છે ઉચે–વધારે ઉંચે–હજી પણ વધારે ઉચે–તેથી પણ વધારે ઉચે–તે ચઢયો જાય છે એટલામા કેટલેક દૂરથી એક અતિ સુશોભિત વૃક્ષઘટા તેની દૃષ્ટિએ પડી તેની પગથી પણ તેણી મેરજ વળતી હતી ચાલ્યો ચાલ્યો ત્યા આગળ તે ગયો તે એક અતિ નવપલ્લવિત રમ્ય વાટિકા હતી તેના દ્વાર આગળ જ તેનો માર્ગ પણ પૂરો થતો હતો ક્ષણભર સ્થભ્યો, અદર જવાનો વિચાર કર્યો પરતુ એ અતિ વિસ્તારવાળી વનિકાના દ્વાર આગળ એક મોટો વિકરાળ સિંહ બેઠેલો હતો તેને જોતા જ મોટા ભયથી તે દ્વિજપુત્ર કેવળ સ્તબ્ધ સરખો બની ગયો, માહે જવાની કે ત્યાથી પાછા ખસવાની તેનામા હામ જ રહી નહી કેટલીકવાર સૂધી તેનાથી એક પગલુ આઘુ પાછુ

ભરાયુ નહિ તે સિંહ પણ ત્યાથી ખસ્યો કે ઊભો થયો નહિ ક્ષણભર વિચાર વમળમા પડ્યો રહ્યો, પછી મનમા, "હે ગુરુદેવ, હવે મારે શુ કરવુ ? આપની કૃપાથી અહી સૂધી તો હુ નિર્વિઘ્ને આવ્યો, પણ અત્યારે મારા માર્ગમા પ્રાપ્ત વિઘ્નરૂપ આ ક્રૂર પ્રાણીને મારે કેવી રીતે નિવારવુ ?" એવો વિચાર કરે છે, એટલામા તો તે વનિકામાથી એક એવા પ્રકારનો અપરિચિત શબ્દ થયો, કે તે સાભળતા જ સિંહ બહુ જ શાતપણે ત્યાથી બીજી બાજુએ થઇને બહાર ચાલ્યો ગયો, અને સાનદાશ્ચર્યથી દ્વિજપુત્રે અદર પ્રવેશ કીધો

અદર જઇને જૂએ છે તો અનેક વિચિત્ર પુષ્પસ્તબકો, વૃન્દાવનો અને અસખ્ય જાતિના દિવ્ય વૃક્ષો ખીલી રહ્યા હતા તેઓપર વિવિધ જાતિના પક્ષિગણો મધુર મધુર કલરવ કરી રહ્યા હતા વાટિકાના મધ્ય ભાગમા અતિ સુશોભિત વૃક્ષોથી ઢકાયલા કિનારાઓવાળુ, અને સ્ફટિક સરખા નિર્મળ જળથી ભરેલુ એક દિવ્ય સરોવર આવેલુ હતુ–તેમા ખીલેલા વિચિત્ર કમળપુષ્પોની શોભા મનને હરણ કરતી હતી તેના સુદર કિનારાથી થોડેક છેટે એક નાની પર્ણકુટી જોવામા આવી–તે કેવળ વૃક્ષની લતાઓથી જ બાધેલી હતી, છતા પણ અતિ રમ્ય હતી તેના દ્વાર આગળ જઇને જોતા દ્વિજપુત્રના આનન્દનો પાર રહ્યો નહી ! જેના પુણ્યરૂપ દર્શનાર્થે તે આટલો બધો પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો, તે જ શાતપણે બેઠેલા સમર્થ પ્રભુના દર્શન થયા તત્કાળ મોટા હર્ષના ઉમળકાથી "જય ગુરુદેવ ! ધન્ય ગુરુદેવ !" એવો ધ્વનિ કરવાની સાથે તે તેમના ચરણારવિન્દમા જઈ પડ્યો, પ્રેમાશ્રુવડે તેઓના પવિત્ર પાદ ભીજવી દીધા તેની શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇને તે યોગીશ્વરે તેને હાથ ઝાલીને બેઠો કર્યો, અને આશ્વાસનપૂર્વક હૃદયે ચાપી પોતાની સામે બેસાડ્યો તે બે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હતો, માટે તત્કાળ પોતે બોલ્યા, 'વત્સ ! આ આશ્રમ બહાર જઈ તારી ઇચ્છામા આવે તેવા સુપકવ ફળો પ્રાશન કરીને ક્ષુધાને શાત કર" દાનદક્ષ ક્ષણભર વિચાર કરીને બોલ્યો, "કૃપાનાથ ! આપના ચરણારવિન્દના અલભ્ય દર્શન પામી આજે મારી સર્વ ક્ષુધા ને તૃષા આપોઆપ જ શાત થઈ ગઈ છે, પણ આપની આજ્ઞા છે તો ભલે, હું જાઉ છુ," એમ કહી તે આશ્રમ બહાર ગયો ને થોડીકવારમા ઘણાક સ્વાદિષ્ટ ફળો લઈ આવીને તેણે ગુરુવરને નિવેદન કર્યા યોગીશ્વર તેની શ્રદ્ધા અને વિવેક જોઇને

પ્રસન્ન થયા અને તેમાથી કેટલાક તેને ખાવા આપ્યા, જે એકાતે બેસીને ભક્ષણ કરતા તે અતિશય તૃપ્ત થઇ ગયો જળની આજ્ઞા થતા સરોવરમાથી જળ પી આવ્યો, અને પાછો દડવત્ પ્રણામ કરી, તેમના ચરણ સમીપ બેઠો કુરુક્ષેત્રથી આજ સુધીમા પોતે જોયેલા અદ્‌ભુત ચમત્કારોવડે દાતા દ્વિજપુત્ર, આ યોગેશ્વરને સાક્ષાત્ ઈશ્વરાશ જ માનવા લાગ્યો, ને તેમના મુખમાથી નિકળતા અમૃતવચનોની અનિવાર્ય પ્રેમથી ચાતકની પેઠે વાટ જોવા લાગ્યો

પરમોપદેશ

મહાત્મા યોગીશ્વર અતર્યામીપણે તે બ્રાહ્મણની વૃત્તિને જાણી ગયા તે બોલ્યા, "હે વત્સ! અનેક સસારસુખોને ત્યજી ઘણાક સકટને પરિણામે આ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો તુ, પરમ તત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ છે એમ મે જાણ્યુ તારુ કલ્યાણ થાઓ, તારાપર તે તત્ત્વપતિ કૃપા કરો હે તાત! પરમ કૃપાળુ સર્વેશ્વર પ્રભુની આજ્ઞા એવી છે કે, તેના સબધી તત્ત્વનુ જ્ઞાન, જ્ઞાતાએ તેના જિજ્ઞાસુને આપવુ પણ તે પૂર્વે, વિચાર કરવો કે, તે તે વસ્તુનો અધિકારી વા પાત્ર છે કે નહિ! પાત્ર વિના આપેલી વસ્તુ નષ્ટ કે ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, અથવા તેના ગ્રાહકને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરી નાખે છે, અર્થાત્ તેનો પ્રતિકૂલ પ્રયોગ થાય છે, કિંવા તે વસ્તુ વ્યર્થ જાય છે હે પુત્ર! જ્ઞાન એ શબ્દનો અર્થ, જાણવુ, ઓળખવુ, સમજવુ, એવો થાય છે જેવો અર્થ જ્ઞાનનો છે, તેવો જ વિદ્યાનો છે કોઈ પણ પદાર્થને ખરી રીતે જાણવો–ઓળખવો–તે તેનુ યથાર્થ જ્ઞાન છે તે જ પ્રમાણે આપણે પોતે કોણ છીએ? ક્યાથી આવ્યા છીએ? કયા છીએ? શા માટે આવ્યા છીએ? કયા જવાના છીએ? ઇત્યાદિ વાત યથાર્થપણે જાણવી, તે સ્વાત્મજ્ઞાન છે એ જ્ઞાન બીજા સર્વ જ્ઞાનનુ તથા સર્વ વિદ્યાઓનુ તાત્પર્ય છે–એ જ્ઞાન જેને યથાર્થપણે પ્રાપ્ત થયુ, તેને બીજા સર્વ જ્ઞાન અશેષપણે પ્રાપ્ત થયા, એમ સમજવુ પણ એ જ્ઞાન જેમ સર્વ કરતા ઉત્કૃષ્ટ છે, તેમ પ્રાપ્ત કરવુ, એ પણ સર્વ કરતા દુષ્કર છે એ જ્ઞાનનું યથાર્થ વિવેચન થવાને માટે જ જગતમા સર્વ વેદો, વિદ્યાઓ અને શાસ્ત્રો પ્રકટ થયેલા છે સઘળા વિવેચનને પરિણામે તેઓએ એટલે વૈદિક ગ્રથોએ જગતના સર્વ પ્રાણીપ્રત્યે સૌથી મોટામા મોટી એવી આજ્ઞા કરી છે કે, આ અપાર દુ ખરૂપ માયાના પ્રપચમા પચેલા જીવે, તેમાથી મુક્ત થવા માટે, માયાના પતિને શરણે જવુ–પછી સ્મરણ

મનનથી તેનુ પરોક્ષ દર્શન કરવુ એ દર્શનમા લીન થતા અપરોક્ષ દર્શન થશે ને તે પછી તે રૂપ થવુ એમ થવાથી તે કૃપાસાગર તેમાથી તેનો ઉદ્ધાર કરીને પોતાના અપાર સુખનો ભોક્તા કરશે હે ઋષિપુત્ર! એ આજ્ઞા સર્વ ધર્મનુ મૂળ છે, સર્વ જ્ઞાનનુ દોહન છે, સર્વ કર્તવ્યોનુ કર્તવ્ય છે, સર્વ શાસ્ત્રનુ રહસ્ય છે મારી પણ તારાપ્રત્યે એજ આજ્ઞા છે કે, તુ તેને જાણ, જો અને તેરૂપ થા”

આ છેલ્લા શબ્દો તે મહાત્માના મુખમા હતા, એટલામા એક ભારી ગર્જના થઈ, જે સાભળતા દ્વિજપુત્ર ચમકી ઉઠયો તેને ધીરજ આપી યોગિરાજે કહ્યુ, “વત્સ! બ્હીશ મા, એ કોઈ ભયનુ આગમન નથી અત્ર ભય કેવુ! પણ એ ગર્જના આપણને આવશ્યક સૂચના છે એ ગર્જના આ અરણ્યવાસી સિહની છે, જે આપણને સધ્યા સમય થવા આવ્યો હોવાથી અન્ય કાર્ય સમાપ્ત કરી, નિત્ય કાર્યમા પ્રવૃત્ત થવાનુ સૂચવે છે હે વત્સ! એ સિંહ પોતાની સ્વાભાવિક ક્રૂરતા ને હિંસાને તજી દઈ, સર્વ પ્રાણીના મિત્ર સરખો ભગવદીય બનેલો છે, અને તે પોતાની મેળે જ આવીને આ આશ્રમનુ રક્ષણ કરે છે તેને પોતાની ગુહામા જવાનો સમય થયો હોવાથી તે તત્પર થયો હશે એમ લાગે છે”

એટલામા તો પૂછડી હલાવતો ને ગેલ કરતો તે મૃગરાજ પર્ણશાળા આગળ આવ્યો, અને મુખ નીચુ નમાવી ઉભો રહ્યો તેને જોઈ યોગીરાજ બોલ્યા, “વત્સ! તારે આહાર કરવાનો સમય થયો છે, જા, આ દ્વિજપુત્ર આજથી તારો સહવાસી થયો છે, તેની સાથે ભ્રાતૃભાવથી વર્તજે” એ સાભળી તુરત તે મૃગપતિ, પર્ણશાળાની પ્રદક્ષિણા કરીને, દ્વિજપુત્ર પ્રતિ પ્રેમદૃષ્ટિ ફેકી, ત્યાથી ચાલતો થયો અને મહાત્મા યોગીરાજ પણ દ્વિજપુત્રને સાથે લઇ પર્ણકુટીની બહાર નિકળ્યા આશ્રમની વિચિત્ર રમ્ય વૃક્ષલતાઓમા ફરતા ફરતા સરોવરપર ગયા ત્યા દ્વિજપુત્રે સધ્યાવદન કર્યું, યોગીરાજ પણ પરમાત્મ સ્વરૂપની ધ્યાનરૂપ સધ્યા કરવા બેઠા.

દ્વિજપુત્ર સધ્યાવદન કરી રહીને તેની સમાપ્તિમા ગુરુચરણવિષે પ્રણામ કરવા ગયો, તો ગુરુને કાષ્ઠ કિંવા પાષાણની પ્રતિમાવત્ સ્થિર થઈ ગયેલા જોયા! તે સમજી ગયો કે, તેઓ ધ્યાનસ્થ છે, તેથી તેમના જાગ્રત થવાની વાટ જોતો ત્યા જ બેઠો ક્ષણ થઇ, ઘડી થઇ, પ્રહર થઇ ગયો, છેક આખી રાત્રિ વીતી ગઇ, તોપણ તે તો તેમના

તેમજ રહ્યા ! શિષ્ય પણ આખી રાત્રિ તેમની સન્મુખ જ બેસી રહ્યો પ્રાત કાળ થયો ત્યારે દેહકૃત્યથી શુદ્ધ થઇને પાછો ત્યા જ આવી બેઠો, ને તેમણે કહેલા ઉપદેશનુ મનન કરવા લાગ્યો ગુરુનો એ દિવસ પણ સમાધિમા જ ગયો બીજી રાત્રિ પણ એમ જ ગઇ, તોપણ શિષ્ય કર જોડી તેમની સન્મુખ જ બેસી રહ્યો હતો તેટલા સમયમા તેણે કશો આહાર કર્યો નહોતો, કેમ કે હવે તે પોતાને સેવકધર્મનો અધિકારી સમજતો હતો પોતાના સેવ્ય એવા ગુરુદેવની આજ્ઞા વિના કે તેમને નિવેદન કર્યા વિના મારાથી કશુ કર્મ થઇ શકે નહિ, એમ તેનો નિશ્ચય હતો પણ તે વેળાએ તે, પર્ણકુટીમાથી આગળના ચોગાનમાથી, આશ્રમના માર્ગોમાથી ને સરોવરના તટો પરથી, સાય પ્રાત બન્ને વેળા કચરો વાળી નાખવો, તુળસી, મોગરા, ગુલાબ, ઇત્યાદી છોડવાઓને જળ સિચવુ તથા પક્ષીઓના પાડવાથી, તેમજ ઘણા પાકી જવાથી નીચે ખરી પડેલા ફળોને વીણી એકઠા કરવા, ઇત્યાદિ પરિચર્યા કરવી ચૂકયો નહોતો જેવુ એણે શિષ્યવ્રત ધારણ કર્યું હતુ, તે જ પ્રમાણે પેલા સિંહની પણ સ્થિતિ હતી ચોગીશ્વર સમાધિમાથી જાગ્યા નહિ, ત્યાસૂધી તે પણ આશ્રમના આપા આગળથી ખસ્યો નહિ. તે થોડી થોડીવારે માહે આવીને ગુરુવર્યના દર્શન કરી જતો હતો

ત્રીજે દિવસે ચોગીરાજની સમાધિ ઉતરી ત્રણ ત્રણ દિવસથી પોતાના બને શિષ્યો ક્ષુધિત છતા સેવામા તત્પર છે, તે જોઇ બહુ પ્રસન્ન થઇને તેમણે તત્કાળ બનેને યથેચ્છ ફલાહાર કરવાની આજ્ઞા કરી. દ્વિજ-પુત્રે પોતે જે ઓળખતો હતો, તે જાતિના ફળ લાવી ગુરુને નિવેદન કર્યા, સિંહ પણ વદન કરીને ગયો શિષ્યના પ્રસાદ ધરાવેલા ફળ જોઇ, ચોગીરાજ બોલ્યા, "પુત્ર ! અત્યારે તો તુ ભલે એ ફળ ભક્ષણ કર. પણ પછી અવકાશ મળતા હું તને આશ્રમમાથી ને આ અરણ્યમાના પર્વતોમાથી એવા પ્રકારના ફળ તથા મૂળ ઓળખાવીશ, કે જે એકવાર ભક્ષણ કરવાથી દિવસોના દિવસો કિંવા મહિનાના મહિનાઓ સૂધી કશા પણ આહાર વગર તૃપ્તિ રહે છે, એટલુ જ નહી, પણ શરીરમાથી બળ-તેજ કિંચિત્ પણ ન ઘટતા જેવુ ને તેવુ જ તે ચાલુ રહે છે.

સ્વરૂપાવલંબન

શિષ્ય ફલાહાર કરી તૃપ્ત થઇને પાછો ગુરુ સમીપ આવી કર જોડીને બેઠો અને પ્રણામપૂર્વક પૂછવા લાગ્યો કે, "હે નાથ ! આપે

મને આજ્ઞા કરી કે, માયાના પ્રપચમા ફસેલા પ્રાણીએ માયાના પતિનો આશ્રય કરવો પરતુ તેમા હુ બરાબર સમજી શકયો નથી કૃપાનિધાન! મને કહો કે, માયા તે શું? માયાનો પ્રપચ તે શું? ને માયાપતિ એ કોણ?" મહાત્મા બોલ્યા, "વત્સ! એ વસ્તુઓ જાણવા જેવી છે તારા નેત્રવડે દેખાતુ એવુ આ સર્વ જગત્-જેમા પૃથ્વી, આકાશ, ગ્રહો, નક્ષત્રો, દેવો, મનુષ્યો, રાક્ષસો, પશુઓ, પક્ષીઓ અને બીજા સર્વ જાતિના પ્રાણીઓનો તથા પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે, એ સર્વ માયાનો પ્રપચ છે પ્રપચ એટલા માટે છે કે, એ વાસ્તવિક નથી, પણ અસત્ય છે-નાશવત છે, છતા સત્ય જેવુ ભાસે છે તે સઘળો પ્રપચ માયાથકી ઉત્પન્ન થયલો હોવાથી એ માયાનો પ્રપચ કહેવાય છે સઘળા અસત્ય-નાશવત-પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવાની, તેમ જ તેઓને સત્ય સ્વરૂપવાન્ મનાવવાની-કોઇથી નહિ ટાળી શકાય એવી અદ્ભુતશક્તિ જેનામા છે, તે માયા એ માયાને વિષ્ણુની-વિશ્વપતિની મોહનમૂર્તિ પણ કહે છે એ મૂર્તિના દર્શનથી, સસારી જીવો-જેની મોહિનીમા પડી જઇને સુખ, દુ ખ, અહતા, મમતા વગેરેનો અનુભવ કરે છે, અર્થાત્ માયા, પોતાનુ રૂપ બતાવી-માયમય ભાવ દેખડાવી, અનિત્યમા નિત્યતા અને અજ્ઞાનમા જ્ઞાનનો ભાસ કરાવીને, જીવને ભૂલાવે છે માત્ર ભક્તયોગી જનો જ માયાની મોહિનીમા લપટાતા નથી, કારણ કે તેણે ચિત્તવૃત્તિને વશ કરેલી હોય છે માયાનુ સ્વરૂપ અજ્ઞાન છે, એટલે માયા અજ્ઞાનરૂપ છે એમ જાણજે માયાના અજ્ઞાનપણામા લૌકિકઅનુભવ પ્રમાણ છે મત્ર, વત્ર, ઇન્દ્રજાલ વગેરેમા જે કંઈ ચમત્કાર જોવામા આવે છે અને તે જોવાથી જે મોહ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને માયા કહેવામા આવે છે અજ્ઞાન અને માયા એ બન્ને પર્યાય શબ્દ જ છે, પરતુ જ્યા અજ્ઞાન ઘટી શકે નહિ ત્યા માયા જાણવી માયા અને અજ્ઞાન વસ્તુત એ એક જ છે જે માયા પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનુ આવરણ કરીને જ્ઞાનની વિરોધી થાય છે, તે માયા અજ્ઞાન એવે નામે કહેવાય છે આવી માયા સત્ય તથા અસત્યથી વિલક્ષણ છે, તેથી તેને અનિર્વચનીયા કહેવામા આવે છે. એ માયા જ્ઞાને કરીને નિવૃત્ત થાય છે એટલા માટે ચિત્તશુદ્ધિ કરી, વાસનાઓથી દૂર રહીને, પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો એ, જે જીવની મુક્તિની ઇચ્છા છે, તેનો ધર્મ છે પરમાત્મા પોતે માયાના પતિ છે. સર્વ તેને અધીન છે તેની આજ્ઞા વિના તેનાથી

એક પાદડુ પણ હલાવી શકાતુ નથી તે પરમાત્મા પરબ્રહ્મ કે જેને સૌ ભગવાન્, પ્રભુ, ઈશ્વર અને આખા જગતના પતિ કે પિતાને નામે ઓળખે છે, તેના વશમા એ માયા છે એની સહાયતાથી જ, માયાએ આ સઘળો પ્રપચ ઉભો કર્યો છે એટલા માટે તે માયાનો પતિ છે હે બ્રહ્મપુત્ર! વિચાર કર, કે એ માયાનો પ્રપચ કેમ મિથ્યા છે અને માયા પોતે કેમ જડ છે–પરતત્ર છે, ને સર્વ સત્તાધીશ તો માત્ર ચૈતન્યરૂપ એવો માયાપતિ જ છે એ માયાને તરી માયાપતિને શરણે થવુ, એ જ પ્રાણીનુ જન્મ્યાનુ શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે"

શિષ્ય બોલ્યો, "ગુરુવર્ય! તે માયાપતિ કેવો છે, કયા છે, તેને શરણે કેવી રીતે થવુ?" મહાત્મા બોલ્યા, "તાત! એને જેવો કલ્પીએ તેવો તે છે આ આખા જગત્ જેવો તે છે આખુ જગત્, માયા સાથે તે સમર્થ માયાપતિના એકાશ મળવાથી જ, પ્રકાશિત થયુ છે, તેથી તે સમગ્રપણે આખા જગતરૂપ છે–ચૈતન્યરૂપ છે પરથકી પર એવો તે અત્યત અલક્ષ્ય (લક્ષમા પણ ન આવી શકે તેવો) છે તોપણ તે અનત શક્તિમાન્ હોવાથી શરણાગત વા સેવક–ભક્તજન–તેને જેવો ધારે તેવો તે પ્રતીત થાય છે તે કયા છે, એમ જ્યારે તુ પૂછે છે, ત્યારે મારે કહેવુ જોઇએ કે, એ જ્યા ન હોય એવુ એક અણુમાત્ર ઠામ પણ ખાલી નથી તે સભરો છે जले विष्णु स्थले विष्णु विष्णु पर्वतमस्तके। એમ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે સઘળે જ સ્થળે–ભૂમિ–આકાશ–પાતાળ ને આખા બ્રહ્માડમા તે એક સરખો સુઘટ્ટ વ્યાપીને રહેલો છે એવડો મોટો તે છે, છતા તેની અતિ અદ્ભુત શક્તિ તુ જો, કે તે કોઈની પણ દૃષ્ટે પડતો નથી! અહા! તે પરમ કૃપાળુની અચિત્ય કરણીને કોણ વર્ણવી શકે તેમ છે?" એ છેલ્લા શબ્દો બોલતાની સાથે તે યોગીશ્વરના નેત્રો પ્રેમાશ્રુથી ભરાઇ આવ્યા, કઠ ગદ્ગદ થઇ ગયો!!

કેટલીકવારે પોતાના પ્રેમાવેશને આવરીને વળી તે મહાત્મા બોલ્યા, "વિપ્ર! હવે એને શરણે કેવી રીતે થવુ તે સાભળ મનથી, વચનથી, કાયાથી–સર્વ રીતે તેને અધીન થવુ, એ મારો રક્ષક, એ જ મારો તારક, એ જ પિતા, એ જ પ્રભુ, એ જ પૂજ્ય અને પ્રારભમા હુ તેનો સેવક છુ, અને પછી, તે તે હુ, અને પછી હુ ને તે એક જ, એવી દૃઢ ભાવના કરીને રહેવુ, એ તેને શરણુ થવુ છે એ પવિત્ર ભાવના સદા સર્વદા જાગ્રત રહે–ભૂલાઇ કે શિથિલ થઇ જાય નહિ, તે માટે બહુ જ

પ્રયત્નથી નિત્ય તેનુ મનન થવુ જોઇએ પણ પુત્ર ! એ મનન એમ ને એમ નિરાધાર થઇ શકતુ નથી તેને માટે કઇક આલબન જોઇએ, કે જેના આધારે મનન દૃઢ થાય ”

એ પ્રમાણે વાતચિત કરતા, સધ્યા સમય થયો સરોવરપર સધ્યાવદન કરી ગુરુશિષ્ય પર્ણકુટીમા આવ્યા રાત્રિ થતા સર્વત્ર શાતિનુ રાજ્ય સ્થપાયુ ગુરુદેવે તે સચ્છિષ્ય પ્રતિ પુન કહ્યુ “પ્રિયપુત્ર ! પેલા દર્ભાસનને અહીં લાવી, તે ઉપર મારા સન્મુખ બેસ, પેલા કમડલુમાથી આચમન કરી, તારી શકત્યનુસાર પ્રાણાયામવડે ચિત્તને સ્થિર કર ” શિષ્યે તે પ્રમાણે કર્યુ પછી યોગીશ્વર બોલ્યા, “વત્સ ! નિત્ય ગાયત્રી જપ વેળાએ તુ જેવુ સૂર્યબિમ્બનુ તેજોમય ધ્યાન ધરે છે, તેવુ અતુલ સ્વચ્છ તેજ જ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યુ છે—અન્ય કશી જ વસ્તુ નથી, એમ બન્ને નેત્ર મીચીને તારા મનવડે જો સૂર્યબિબનુ તેજ એ પ્રભુનુ શરણ ઇચ્છનાર સાધકને ઉદાહરણરૂપ છે જગતમાના સઘળા તેજ—અગ્નિ, વિદ્યુત, તારાગણ, ચદ્ર ઇત્યાદિ સર્વ તેજસ્વી પદાર્થોના તેજ કરતા સૂર્યબિબનુ તેજ ઉત્કૃષ્ટ છે એના કરતા અધિક પ્રકાશવાળુ તેજ જગતમા બીજુ કોઇ દૃષ્ટિગોચર થતુ નથી બીજા સર્વ તેજોની પેઠે એ તેજ પણ સર્વના પ્રભુ—માયાપતિનુ આપેલુ હોવાથી, વાસ્તવિક જોતા માયાપતિનુ જ છે, એટલા માટે માયાપતિના અગોચર—અલક્ષ્ય સ્વરૂપને ઓળખવા ઇચ્છનારે, પ્રથમ એ અતુલ તેજનુ જ ધ્યાન ધરવાનુ છે માટે હે દ્વિજ ! પ્રથમ તારુ ચિત્ત સારી પેઠે સ્થિર થવાને તુ કેટલાક સમય સૂધી તેનુ જ ધ્યાન ધર એ મારા પ્રભુનુ—મારા સ્વામીનુ—અકલ્પ્ય—અચિન્તનીય સ્વરૂપ છે એવુ જાણીને તેને, મનોમય પદાર્થો અર્પણ કર, અને હાથ જોડી સેવકની પેઠે નમ્ર થઇને પ્રણામ કર, શુદ્ધ ભાવથી પ્રાર્થના કર, કે હુ આપનો છુ, મારાપર કૃપા કરો અત કરણને સ્વસ્વરૂપમા એકાગ્ર કરીને અખડ વૈભવવાળા આત્માને જો, બધનને કાપી નાખ, અને સસારની દુર્ગંધીનો ત્યાગ કર સઘળી ઉપાધિથી રહિત બની, સચ્ચિદાનદરૂપ બની જા—આ અધમ આત્માને શુદ્ધ બનેલો જો એમ જોવાથી તને પાછો સસાર ભોગવવો પડશે નહિ ”

એટલુ કહીને ઘણી વાર સૂધી મૌન રહેલા તે મુનિ પુન બોલ્યા, “પણ ભાઈ ! એવી ભાવના માત્ર ઉપર ઉપરની જ હોય તો કશુ ફળ નથી પ્રભુનો આશ્રય તો બીજા સર્વ આશ્રય છોડી દઇને અનન્યપણે

કરવો જોઇએ પોતાના બળનો, ભાગ્યનો, ધનનો, વિદ્યાનો, સિદ્ધિ આદિક ઐશ્વર્યનો, તપનો, પુણ્યનો કે સ્વજન આદિ કોઇનો પણ આશ્રય હોય ત્યા સૂધી ભગવદાશ્રય દૃઢ થતો નથી–અત કરણ પૂરેપૂરુ પરબ્રહ્મને વિષે લીન થતુ નથી માટે બીજા સર્વ આશ્રય છોડી દઇને તુ તે કૃપાળુને શરણ થા એમ કરતા તારો અધિકાર વધશે, એટલે હુ તને તે અનતરૂપ બ્રહ્મના અતિ મનોહર પ્રેમસાગર લલિત સ્વરૂપનુ અવલબન કરાવીશ, કે જેવડે તે કૃપાળુ પ્રેમમૂર્તિને વિષે તને પ્રેમળ ભક્તિ ઉત્પન્ન થશે–સત્ય સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થશે અને તે પછી તેનો તારાપર અનુગ્રહ થવાને વિલબ લાગશે નહિ હે દ્વિજન્મા! રૂપરહિત એવા બ્રહ્મમાયા પતિના અનત રૂપો કલ્પીને ઉપાસના થઈ શકે છે જેને જેવી રુચિ હોય તેવુ રૂપ તે કલ્પે. બ્રહ્મના સાક્ષાત્કાર માટે અનેક માર્ગો છે તેમા કોઇ સહેલા હોઇને કાલાતરે ફળ આપનારા છે, તો કોઇ કઠિણ–દુષ્કર હોઇને થોડા સમયમા ફળ આપનારા છે તારે માટે આ સરલ માર્ગ મે યોગ્ય ધાર્યો છે, તેનો તુ નિત્ય અભ્યાસ કર" પછી ઘણીકવાર સૂધી પરબ્રહ્મનુ સ્વરૂપ વિચારીને, તેમણે શિષ્યને પોતાના આસનપર જવાની આજ્ઞા કરી ને પોતે સમાધિમા બેઠા

જટામાનો મણિ

બીજે દિવસે પ્રાત કાળમા ગુરુવર્યને ધ્યાનસ્થ જ જોયા, ત્યારે શિષ્ય પણ સ્નાનસધ્યા આટોપી પર્ણકુટીની બહાર બેસીને ગુરુએ ઉપદેશેલા ધ્યાનયોગનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો એક ગયો, બે ગયા, ને ત્રીજો દિવસ પણ ગયો ચોથે દિવસે મધ્યાહ્ન થવા આવ્યા ત્યારે ગુરુની સમાધિ ઉતરી શિષ્ય પણ આહાર નિદ્રા તજીને તેમની સન્મુખ જ તેજોમય જ્યોતિનુ ધ્યાન ધરતો બેઠો છે તે જોઇને, મહાત્માએ તેને ફલાહાર કરવાની આજ્ઞા કરી શિષ્ય ફલાહાર કરીને પાછો ગુરુની સન્મુખ આવી બેઠો, એટલે ગુરુ બોલ્યા, "પુત્ર, આજે તો ચાલ, હુ તને આપણે માટે પરમાત્મા–પ્રભુએ ભરી રાખેલા આહાર ભડાર દેખાડુ, કારણ, આ પ્રમાણે વારવાર તારે ક્ષુધા વેઠવી પડે છે એ યોગ્ય નહિ યોગના અભ્યાસીએ તો નિદ્રા, જાગરણ, આહાર, વિહાર ને બીજી સર્વ ક્રિયાઓ કરવામા સર્વ કાળ નિયમિત રહેવુ જોઇએ–અનિયમિત રહેનારને યોગ પ્રાપ્ત થતો નથી" એમ કહેતાની સાથે યોગેન્દ્ર પ્રભુ ઉભા થયા, ને શિષ્યને સાથે લઇ આશ્રમની બહાર આવ્યા ત્યા પેલો સિંહ બેઠેલો હતો તેણે

ઉભો થઇ તત્કાળ તેમને વદન કર્યું તેને આશીર્વાદ દઇ આશ્રમની બાજૂએ થઈને તેની પછવાડે આવેલી પર્વત કદરાઓ તરફ ચાલ્યા ત્યાની વૃક્ષ-ઘટા, જલના ઝરણુ, તેની અપાર ઉંડી ગયેલી ખોભણોમા પડતી ધારાઓ, અનેક કુજો, ગુફાઓ આદિ જોઇને શિષ્ય ચકિત થઇ ગયો જલના ઝર-ણોથી જે અનેક મોટા કરાડાઓ પડ્યા હતા, તેમા ઊઘાડા થયેલા કેટ-લાક મૂળિયા દેખાડીને મહાત્માએ કહ્યુ, "આ મૂળને અગ્નિમા શેકીને ભક્ષણ કરવાથી એક માસપર્યંત ક્ષુધા લાગતી નથી" પછી બીજા જૂદા જૂદા દેખાડીને કહ્યુ, "આનુ ભક્ષણ કરવાથી બે માસ તૃપ્તિ રહે છે, આ કદ ત્રણ માસ સૂધી તૃપ્તિ આપે છે, આ દિવ્ય કદનુ ભક્ષણ કર નાર યોગીને છ માસ પર્યંત બીજા કશા આહારની અપેક્ષા રહેતી નથી, આ લાલ રગનુ કદ અપૂર્વ પુષ્ટિ આપનારુ છે, આ શ્વેત મૂળ બહુ જ સ્વાદિષ્ટ ને શાતિકર છે" એમ જૂદા જૂદા કદ મૂળો બતાવી એમાના કેટલાક કદમૂળ તેની પાસે ખોદી લેવરાવીને તે પાછા આશ્રમ તરફ વળ્યા. માર્ગમાના એક ઝરણમા તે કદમૂળ ધોવરાવી પાસેની એક સુન્દર સ્ફટિક શિલા ઉપર પોતે બેઠા પછી કહેવા લાગ્યા કે, "હે દાનદક્ષ! આવા પ્રકારના સ્વાદિષ્ઠ ભોજન જેઓને પ્રભુએ અખૂટ આપ્યા છે, તેઓ બીજા લૌકિક ભોજનની શા માટે ઇચ્છા કરે?" એ સાભળી દાનદક્ષ બહુ હર્ષિત થઈ, દડની પેઠે લાબો થઈ તેમના ચર-ણમા વારવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યો અહિંયા એક ચમત્કાર બન્યો દડની પેરે તે નમવા ગયો, એવામા તેના મસ્તકપરની કેશની ગુડી છૂટી ગઈ, જેમાથી એક કાષ્ઠની દાબડી નિકળી પડી એ જોતા જ મહાત્મા બોલ્યા, "એ શું છે?" શિષ્યે કહ્યુ, "કૃપાનાથ! એમા એક મણિ છે" મહાત્માએ કહ્યુ, "તારી પાસે મણિ કયાથી? લાવ જોઉ કેવો છે?" દાનવીરે તે દાબડી તેમના હાથમા મૂકી, જે ઉઘાડીને જોતા જ અતિ સુદર તેજસ્વી મણિ તેમાથી નિકળ્યો, તેને જોઇ મહાત્મા બોલ્યા, "શું આવા એક ચકચકતા પાષાણના કકડાને તેં પ્રેમથી જીવની પેઠે મસ્તકમા છૂપાવી મૂકયો છે! ભગવત્પ્રાપ્તિના યોગની લાલસા રાખ-નારા મનુષ્યે આ ક્ષુલ્લક વસ્તુમા શામાટે પ્રીતિ રાખવી જોઇએ? આવા, તેમ જ આ કરતા પણ વધારે સુદર પાષાણો તો સામેની કદરામા જોઇએ તેટલા પડેલા છે, પરતુ તેનો શો અર્થ?" એમ કહેતાની સાથે તે કદ-રાને જાણે, કાકરો નાખીને બતાવતા હોય તેમ, તે મણિને મહાત્માએ,

તેણીમેર ફેકી દીધો! જે અસખ્ય વૃક્ષો તથા કોતરોની દુર્ગમ જગ્યામા કોણ જાણે કયા જઈ પડ્યો, તે જણાયુ પણ નહિ થયુ પોતાનો વહાલામા વહાલો તથા અનેક કષ્ટ ભોગવી મેળવેલો, સર્વસ્વ ધનરૂપ અમૂલ્ય મણિને સહજમા ફેકી દીધેલો જોઇને, દ્વિજપુત્ર એકાએક મૂર્છા ખાઇને પડ્યો, કેમકે, તેને અદ્યાપિ પૂર્ણ અધિકાર પ્રાપ્ત થયો નહોતો.

અર્થીને અર્થભગથી, કામીને કામનાશથી, ને આશાબદ્ધને આશાભગ થવાથી, જે દુ ખ સ્વાભાવિક થવુ જોઇએ, તે સઘળાથી એ મહાનુભાવ યોગિરાજ જાણીતા હતા કેટલીકવાર સૂધી તેની આકસ્મિક સ્થિતિ જોતા, શાતપણે બેસી રહ્યા, પણ પછી તે વધારે અસાવધ ન થઇ જાય તે માટે, પાસેના ઝરણામાથી જળ લાવી તેના નેત્રપર છાટચુ, ને હાથ ફેરવી ઢઢોળી તેને બેઠો કરવા લાગ્યા ઘણીકવારે શુદ્ધિમા આવી તે બેઠો, ત્યારે તે રુદન કરવા લાગ્યો તેને આશ્વાસન કરીને મુનિ બોલ્યા, "પુત્ર! હુ જાણતો, હતો કે, તુ સર્વસ્વ ત્યાગ કરીને કેવળ સસારથી વિરક્ત થઇને, મોટો અધિકાર લઈને અહી આવ્યો છે ને પરબ્રહ્મનુ શરણ ઇચ્છે છે પણ તારી તો હજી સઘળી સસારવાસના જેવી ને તેવી જ ઉગ્ર છે ભ્રાન્તિના સમયમા—જે કઈ અસત્ય પદાર્થપર પ્રેમ ચોંટચો હોય, તેવો પ્રેમ, વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી ન જ થાય પણ તને તેવો પ્રેમ થાય છે, તેથી જાણુ છુ કે, હજી તુ ભ્રાતિમા જ છે એક ન્હાના પાષાણના ટુકડા સારુ ગતપ્રાણવત્ થઈ ગયો ત્યારે પરમાત્મા કિંવા ગુરુને સારુ દેહાર્પણ શી રીતે કરી શકશે? શુ તારી બાહ્યભાવના દેખાય છે તે માત્ર ઉપરની જ છે?" ઋષિપુત્ર બહુ કચવાઇને બોલ્યો, "કૃપાનાથ! આપ કહો છો તેમ એ કઈ સાધારણ પાષાણનો ટુકડો નહોતો! એ તો ઘણો અમૂલ્ય અને અપાર ધનરૂપ-અખૂટ દ્રવ્યના મહાનિધિરૂપ સ્પર્શમણિ હતો એ મણિ ભગવાન્ શકરે પ્રસન્ન થઇને મને આપેલો હતો એનામા એવો અદ્ભુત ગુણ હતો કે, તામ્ર લોહ ઇત્યાદિ કુત્સિત ધાતુને પણ સ્પર્શ કરવા માત્રમા તે સુવર્ણ કરી દેતો હતો તેના યોગથી જ હું આજ પર્યંત અપાર સુવર્ણ ઉત્પન્ન કરીને ઘણાક ધર્મકાર્યો કરતો હતો ને ભગવત્પ્રીત્યર્થ દ્રવ્ય ખરચતો હતો એવા અમૂલ્ય ગુણને લીધે જ એનુ નામ સ્પર્શમણિ હતું એવા મણિ જગતમા ઠારેઠાર હોતા કે મળતા નથી, કવચિત્ કોઈ મહા પુણ્યવાન્ રાજાના ભડારમા કે આપ સરખા કોઇ મહાન્ યોગીશ્વરની પાસે હોય,

એમ સાભળવા માત્ર છે એટલા માટે એને ખોવાયલો જોઇ મને અપાર ખેદ થાય છે" એ સાભળી યોગીરાજે પૂછ્યુ, "તને એ મણિ શકરની પાસેથી કેવી રીતે મળ્યો હતો?" દાનદક્ષે હાથ જોડીને કહ્યુ, "પ્રભો! નિર્ધનતાથી કટાળી, હુ મારુ ગૃહ, ગૃહિણીને સોપીને અરણ્યમા ગયો ત્યા મેં મારા ઉપાસ્ય દેવ શકરને પ્રસન્ન કરવા તપ આરભ્યુ છ માસના અસ્ખલિત પર્ણાશન* વ્રતથી આશુતોષ† ભગવાન્ શકર પ્રસન્ન થયા એક દિવસે એક અતિ બાલવયના જટિલે મારી આગળ આવી, અક સ્માત્ મારુ નામ લઇને કહ્યુ, 'હે દ્વિજપુત્ર, તારુ નામ સુવિચારશર્મા છે છતા, તુ વગર વિચારે, શા માટે કાયાને કષ્ટે છે?' મેં કહ્યુ, 'મહા રાજ!' નિર્ધનતાના દુ ખથી પીડાયલો એવો હું, અખૂટ દ્રવ્યની ઇચ્છાથી ભગવાન્ શકરને ઉપાસુ છુ' જટિલે કહ્યુ, 'અચિંત્ય તત્ત્વરૂપ શકરની ઉપાસના ક્ષુલ્લક અને નાશવત એવા દ્રવ્યને અર્થે કોઇ કરતુ નથી એની ઉપાસના તો અકામપણે, માત્ર મોક્ષની ઇચ્છાથી જ કરવી યોગ્ય છે' મેં કહ્યુ, 'મહારાજ! સસારની અનેક પ્રબળ કામનાઓ પૂરી થયા વિના કિંવા નિર્મૂળ થયા વિના, અકામપણુ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય? મારુ માનવુ એવુ છે કે, જે સદાશિવ અકામ છે, તે જ પૂર્ણકામ પણ છે માટે તે કૃપાળુ મારી અકામ તથા સકામ એવી સર્વ વાસનાઓને સફળ કરો' એવુ સાભળી તે બટુકરૂપ જટિલે મારા હાથમા એક મણિ, આપીને કહ્યુ, 'લે, અખૂટ ધનના ભડારરૂપ આ સ્પર્શ મણિ છે એ સ્પર્શમાત્રથી લોહાદિક ધાતુને પણ સુવર્ણ રૂપ કરી દે છે, તેનાવડે તારી સર્વ કામનાઓ–સકામ વાસનાઓને પૂર્ણ કર અકામપણુ તો મોક્ષનુ સાધન હોવાથી સદ્ગુરુના સેવનવડે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે કોઈ મહાક્ષેત્ર વિષે તને કોઈ તત્ત્વવિત્ મહાત્માનો સમાગમ થશે, તેની સેવા કરીને તે સપાદન કરજે' ગુરુવર્ય! એટલુ કહેતાની સાથે તે બાળ બ્રહ્મચારી ત્યા જ અતર્ધ્યાન થઇ ગયા અને હું તે મણિ લઇને ધર્મકાર્ય કરતો તીર્થાટન કરવા લાગ્યો–એવી જિજ્ઞાસાથી કે કોઈ ક્ષેત્રમા મને સદ્ગુરુદેવના દર્શન થાય, એટલે તેમનો કૃપાપ્રસાદ મેળવીને હું નિશ્ચિતપણે ઘેર જાઉં"

એટલુ કહીને પુન તે બોલ્યો, "કૃપાનાથ! એવી રીતે પ્રાપ્ત થયેલો અમૂલ્ય મણિ ખોવાઈ જવાથી મને ખેદ થયો છે મારી સસારવાસના

*પર્ણાશન વ્રત એટલે માત્ર વૃક્ષોપરથી પોતાની મેળે ખરી પડેલા પાદડા જ ખાઈને ઉપવાસ કરવો તે † ઝટ પ્રસન્ન થઇ જનારા

માટે આપ કહો છો તે ઠીક, પણ એ મણિના દ્રવ્યમાથી મેં મારા દેહ સુખાર્થે યત્કિંચિત્ પણ ઉપયોગ કર્યો નથી–અદ્યાપિપર્યંત માત્ર ધર્માર્થે જ કર્મ કર્યા કરુ છુ છતા એવો મણિ, કે જે કેવળ સદ્ધર્મના સાધનરૂપ હતો, તેના જવાથી મારા જેવા ક્ષુલ્લક વિચારના જીવને કેમ સતાપ ન થાય?" એમ કહીને તે પુન રુદન કરવા લાગ્યો અતીવ દયાળુ તે મહાત્માએ જોયુ કે, એ જીવની મનોવૃત્તિ કેવલ લૌકિક કે વિષયી તો નથી જ, તે પૂર્ણ ધાર્મિક વૃત્તિની છે, મુમુક્ષુ છે, માટે એનો સતાપ દૂર કરવો જોઇએ એવા વિચારથી તત્કાલ તે ઉભા થયા અને દાનવીરનો હાથ ઝાલીને ઉભો કરતા બોલ્યા, "પ્રિયપુત્ર! ચિંતા કરીશ મા–ચાલ આપણે તે મણિને જોઇએ"

મણિશોધન ચિદ્ગુહા

ગુરુ શિષ્ય હિમાલયની ઘટાવાળી કદરા ભણી ચાલ્યા બહુ ખડબચડા માર્ગેથી ત્યા ગયા આગળ જતા એક મોટુ કોતર આવ્યુ ઘણી જ સાવધતાથી એમા ઉતરવાનુ હતુ તેમા ઉતરવા માડ્યુ તો ઉત્તરોત્તર અધારુ આવવા માડ્યુ ઘણાક દૂર, ઊંડાણમા ને અધારામા ઉતરતા એક બાકા સરખુ બારણુ આવ્યુ તે બહુ જ સાકડુ હોવાથી માહે પેસવુ ઘણું જ કઠિન હતુ મહાત્મા મુનિવર તો જોતજોતામા પેસી ગયા, પણ શિષ્ય શરીરને બહુ બહુ સકોચવા છતા પણ, તેમા પેસી શકયો નહિ ત્યારે, મહાત્માએ તેને નેત્ર મીચીને માયાપતિનુ ધ્યાન ધરવાની આજ્ઞા કરી, તેમ કરતા જ તે સહજમા અદર પ્રવેશ કરી શકયો અદર તો કોઈ અલૌકિક નવી જ સૃષ્ટિ સરખો આનદ જણાતો હતો એ સ્થાન એક મોટી ગુપ્ત ગુહા હતી તેમા આગળ જતા સુદર પ્રકાશ આવ્યો. અનેક દિવ્ય જાતિના વૃક્ષો તથા ચોમેરની શિલાઓમાથી ઝરીને એકઠા થતા નિર્મળ જલસમૂહની શોભા બહુ આનદ આપતી હતી ચોમેરથી અસખ્ય ન્હાના ન્હાના ઝરણો ઝમઝમ ઝમ કરતા વહીને નીચાણમા વહેતા હતા, ને ત્યાથી એક સરોવરમા એકઠા થઈ, એક મોટા પ્રવાહરૂપે પર્વતના કોતરમા અલોપ થઈ જતા હતા સર્વ ભૂમિ પાષાણમય જ હતી, પરતુ આ ગુહાના પાષાણો કંઈ વિલક્ષણ ને તેજોમય હતા. એક સુદર વૃક્ષ નીચે બેસીને ગુરુ મહારાજ બોલ્યા, "પુત્ર! પેલા ઝરણમા ઉતરી તેને તળીએથી એક ખોબો ભરી કાકરા લઈ આવ" શિષ્ય જળમા ઉતર્યો જળમા સઘળે મોટામોટા કાકરા જ હતા, તેથી તુરત

મોટો ખોબો ભરીને તે બહાર નિકળ્યો, અને ખોબામાના કાકરાને જોતા આશ્ચર્યમા લીન થઈ ગયો ખોબામા, સાધારણ ઝરણ કે નદીમા હોય છે તેવા કાકરા નહિ, પરતુ પોતાના સ્પર્શમણિને પણ ઝાખા પાડી દે એવા તેજસ્વી અને મનોહર કાકરા હતા તે લાવીને ગુરુદેવની સાન્નિધ્ય મૂકયા ત્યારે તેમણે કહ્યુ, "પુત્ર એમાથી તારો સ્પર્શમણિ ઓળખીને ઉપાડી લે અને પછી બીજા સઘળા કાકરા પાછા ઝરણમા નાખી દે" શિષ્ય એક એક કાકરાને વારવાર હાથમા લઇ લઇને જોવા લાગ્યો, તો તે બધાય સ્પર્શમણિ જ હતા, એકેકને ભૂલાવી દે તેવા તેજસ્વી હતા વિસ્મય પામેલો તે બ્રહ્મબાળ કશુ ઉત્તર દઈ શકયો નહિ પુન મહાત્માએ તેને બીજા ઝરણમાથી ખોબો ભરી કાકરા લાવવાની આજ્ઞા કરી બીજા ખોબામા આવેલા કકર તો વળી એથી પણ અપાર તેજસ્વી હતા, અને તે પણ બધા સ્પર્શમણિ જ હતા ત્રીજા ઝરણમાથી પણ એક ખોબો મગાવ્યો એમાના કકર તો આશ્ચર્યમય જ હતા એના અદ્ભુત તેજથી તો એક ટસે સામુ પણ જોઈ શકાતુ નહોતુ એ ત્રણે ઢગલા દેખાડીને તે મહાત્મા બોલ્યા, "હે દાનદક્ષ! હે સુવિચારશર્મા! પૂર્ણ વિચાર કરીને, તારો જ કિંવા તારા સરખો જ મણિ હોય તે તુ એમાથી ઉપાડી લે" આશ્ચર્યમગ્ન થએલો શિષ્ય બહુ ગુચવાયાથી કશુ ઉત્તર દઈ શકયો નહિ, તેમ મણિએ લઈ શકયો નહિ ત્યારે મહાત્માએ કહ્યુ, "ભાઈ! આ બધા સ્પર્શમણિ છે, પણ તેઓની જાતિઓ પૃથક્ પૃથક્ છે આ તુ પ્રથમ લાવ્યો તે મણિઓ સ્પર્શમાત્રથી લોહાદિ ધાતુને સુવર્ણ કરે છે, આ બીજા ઢગલામાના મણિમાથી સ્વાભાવિક સુવર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે, આ છેલ્લા ઢગલામાના મણિ તો એ સર્વ મણિઓનુ મૂળ છે, કેમકે એનો સ્પર્શ થવાથી સાધારણ પાષાણ પણ મણિ થઈ જાય છે એવા અસખ્ય મણિઓના ભડારરૂપ આ ચિદ્ગુહા છે પરતુ એ નાશવત્ કકરના સગ્રહથી પરમાર્થની સાધના જેને કરવી છે, તેને એ મહાન્ અતરાયરૂપ છે એવા કકરમા કોણ લોભાય? એ શા ખપમા આવે? એ મણિસગ્રહ કયા ભયથી ઉગારે! સદસદ્ વસ્તુનો વિચાર કરનાર વિનયસપન્ન પ્રાણી, સતને ત્યજી, અસત્પર પ્રેમ, કિયા કલ્યાણ માટે એ મણિનો સગ્રહ કરી કરે? વિચાર કર જે વેળાએ તુ પેલા વિકટ જગલમા ગુચવાયો હતો, તારુ જીવિત પણ શકામા આવી પડ્યુ હતુ, ત્યારે તારો સ્પર્શમણિ તારી પાસે જ હતો, છતા તેણે તને શી સહાય કરી

હતી? એ દેહાત સકટમાથી બચવાનો કશો ઉપાય તેણે સૂચવ્યો હતો? સકટમાથી બચવાનુ કે સહાય કરવી તો રહી, પણ ઉલટો એ તો બળે કરીને બધન કરાવનાર પદાર્થ છે માયાના મૂળ તત્ત્વોમાનો એ મુખ્ય છે, તેમ જ રજોગુણી પદાર્થોમા પણ અગ્રગણ્ય છે રજોગુણનો સ્વભાવ માયાપ્રપચની વૃદ્ધિ કરવાનો છે તુ તો કેવળ સાત્વિક પ્રકૃતિનો મનુષ્ય છે, માટે જ એ મણિના દ્રવ્યમાથી કેવળ ધર્મકાર્યો જ કરતો હતો અને એ પુણ્યના પ્રતાપે જ તને ઉત્તમ જ્ઞાન સપાદન કરવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે, એ નિશ્ચે જાણ પરતુ રાજસી પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યના હાથમા જો એ મણિ આવ્યો હોત તો તેનો ઉપયોગ અસખ્ય દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરી, તેવડે અનેક પ્રકારના વિષયોપભોગ ભોગવવામા જ મહત્તા માનત અને તેવડે અસખ્ય દુષ્કૃતના ડુગર ઉભા કરત, વા વિષયોપભોગમા જ લચ્યો પચ્યો રહી, આયુષ્ય પૂરુ કરી સત્કર્મહીન એવો તે, યમને સ્વાધીન થાત અને તમોગુણી મનુષ્યનુ શુ થાત? એવો અમૂલ્ય મણિ મળવાથી તત્કાળ જ નરકમા પડત, કારણ કે તે પોતાની અજ્ઞાનતાને યોગે ઉલટુ જ આચરણ કરત હવે દુરાચરણનુ ફળ નરકવાસ છે, અર્થાત્ તારી પણ તેવી રજો કે તમોગુણી પ્રકૃતિ હોત તો, તુ પણ એ જ દશાને પામત પૂર્વજન્મના સસ્કારને યોગે તારી પ્રકૃતિ સાત્વિક છે, તે પણ ઘણા સમય સૂધી રાજસી પદાર્થોના સેવનથી રજોગુણી થાત, પરિણામે તમોગુણી પણ થાત, કેમકે માયાએ ઉત્પન્ન કરેલા પ્રાપચિક પદર્થોનો સગ, એ પ્રાણીને ઉત્તરોત્તર તેની ઉત્તમ સ્થિતિને અધોગતિમા જ ઉતારનાર છે આવા અનર્થમૂલક છતા એ પદાર્થો માયિક હોવાથી માયાના પ્રપચની પેઠે જ નાશવત છે, અનિત્ય છે, ચપલ છે, સુદૃઢ બધનરૂપ છે વળી અશાત, ભયરૂપ, માયાપતિનો આશ્રય થવામા આડે આવનારા, વાસનાઓની વૃદ્ધિ કરનારા અને પરિણામે મહાદુ.ખદાયક પણ એ જ છે માટે હે પુત્ર! અનિત્ય, નાશવત, જડ અને અનર્થમૂલક એવા ક્ષુદ્રક માયિક મણિનો, મહાત્માઓ કે જ્ઞાની જનો, જેઓ માયાના પ્રપચથી છૂટવાને યત્ન કરનારા હોવાથી યતિ કહેવાય છે, તેઓ કદિ પણ આશ્રય કરતા નથી અહો! પરમ અભયપ્રદ, શરણ્ય, અવિનાશી, પરમ તત્ત્વરૂપ, આનદમય અને સર્વાર્થપૂર્ણ એવા સાક્ષાત્ ચૈતન્યમણિ સર્વેશ્વર ભગવત માયાપતિનો સદાશ્રય મૂકીને એ ક્ષુલ્લક જડમણિનો કોણ આશ્રય કરે? કયો જ્ઞાની જીવ, પરમ આનન્દરસના અમૃતને ત્યજીને

સસારી પદાર્થોમા રમણ કરે ? અત્યત સુખ આપનાર પ્રત્યક્ષ ચન્દ્રપ્રકાશ છોડીને, ચિત્રમા ચિત્રેલા ચન્દ્રને જોવાથી કોણ મૂઢ આનન્દ પામે ? મિથ્યા પદાર્થોના ભોગથી તૃપ્તિએ થતી નથી, ને દુ ખની નિવૃત્તિ પણ થતી નથી જેમ શ્રીમતી ભગવત્પાદોદકી ભાગિરથીને કિનારે ઉભેલો કોઈ તરસ્યો દુર્મતિ મનુષ્ય, જળ પીવા માટે કિનારે કૂવો ખોદવા કે શોધવા પ્રયત્ન કરે, તેવી જ રીતે સર્વ વાતે અનુકૂળતા મળ્યા છતા, પરમ કલ્યાણકારક ચિન્મણિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન મૂકી દઈ, કયો ભાગ્યહીન દુર્મતિ મનુષ્ય આવા જડમણિ તરફ દૃષ્ટિ પણ કરે ? સારા-સારવિચારહીન મદમતિના દર્શન પણ મહાપાપરૂપ છે તેનો તો જેમ બને તેમ સત્વર સગ તજવો, એ સન્મતિનુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે અને હે શિષ્ય ! ચૈતન્યમણિ તો સર્વ અર્થો, સર્વ કામનાઓ, સર્વ આશાઓ, સર્વ વિદ્યાઓ, સર્વ શક્તિઓ, સર્વ ચમત્કૃતિઓ, સર્વ સુખો, સર્વોત્તમ જ્ઞાન, સમગ્ર શાતિ, સર્વ પુરુષાર્થો અને સર્વ શ્રી સપત્તિઓનો સામટો સમુદ્ર–રે મહાસમુદ્ર છે એ સકલ ચમત્કૃતિ-વાળી અને અઘટિત ઘટના ચાતુર્યવાળી મહામાયાનો પતિ છે, મોક્ષનો સ્વામી છે, ભક્તિનો ભૂપ છે, ભવનો ભજન છે, શરણાગતનો ત્રાતા છે, દુષ્ટને દુ ખદ છે, સતને સુખદ છે, અગણિત ગુણાકાર છે, આનદ સાગર છે, ઘટ ઘટ વાસી છે, સદા અવિનાશી છે, સત્ય છે, નિત્ય છે, સારમા સાર છે, અકલ્ય છે, અપાર છે, અચિન્ત્ય છે ને પરમ દયાવત છે વળી અગમ્ય છે, અગોચર છે, અકથ છે, છતા ગમે તેવા અનિવાર્ય ભય–દુ ખમાથી શરણાગતનુ અવશ્ય રક્ષણ કરનાર પણ એ જ છે, વળી સર્વનો સાક્ષી છે, ભયને પણ ભયરૂપ તથા અભયનો દાતા છે, સદા ન્યાયી ને સર્વમા સરખો છે અને વધારે શુ કહુ ? એનુ અશેષ વર્ણન કોઈથી પણ થઈ શકે તેવુ નથી સર્વ રીતે એની જ પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન કરવો, એ મનુષ્યનુ આવશ્યક કર્તવ્ય છે એના વિના બીજુ સર્વ મિથ્યા અને દુ ખરૂપ છે ”

આ સર્વ સદ્‌બોધ એકાગ્રતાથી સાભળી રહેલો દ્વિજપુત્ર, સશયથી નિર્મુક્ત થવાને લીધે બહુ આનદ પામી, તે મહાત્માના ચરણમા નમી પડ્યો ને બોલ્યો "હે પ્રભો ! હે ગુરુવર્ય ! હે ચૈતન્યનિધે ! હે દયાસિંધો ! આપની કૃપાથી હવે હુ સમજ્યો મારુ અજ્ઞાનપડળ ખસી ગયુ, ને સાર શુ તથા અસાર શું, તે મે જોયુ આપના અતુલ

પ્રભાવને મેં જાણ્યો" પછી ગુરુવર્યે પ્રેમપૂર્વક તેને બેઠો કરી પોતાના હૃદય સાથે ચાપ્યો, ને અનેક આશીર્વાદ આપી પોતે ઉભા થયા બહુ સતુષ્ટ થયેલા તે દ્વિજપુત્રે, પેલા ત્રણે મણિપુજ જ્યાથી લાવ્યો હતો, ત્યા જ પાછા નાખી દીધા, ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા ગુરુદેવ તેને સાથે લઇ ત્યાથી નીકળી આશ્રમ ભણી ચાલ્યા

ચિન્મણિદર્શન

આશ્રમપ્રતિ આવતા આવતા સધ્યાસમય થઈ ગયો તુરત જ તેમણે સધ્યોપાસના કરી લીધી પછી ગુરુશિષ્ય બને જણ, સ્વસ્થ ચિત્તે પર્ણશાળામા આવીને બેઠા ઘણીક રાત્રિ થતા સૂધી શિષ્યે એ પૂજ્યપાદની સેવા કરી જ્યારે સર્વત્ર શાતિ પ્રસરી ગઈ, ત્યારે તે કૃપાળુ મહાત્મા બોલ્યા, "હે દ્વિજપુત્ર! હવે તુ હસ્તપાદ પ્રક્ષાલન કરીને પેલા દર્ભાસનપર બેસી જા આચમન પ્રાણાયામ કરીને ચિત્તને સ્થિર કર, અને હું કહું તે સાભળ—

શિષ્ય તે પ્રમાણે સ્થિર થઇને બેઠો પછી મહાત્મા બોલ્યા, "હે તાત! મેં તને પ્રથમ કહેલુ છે કે, માયાપતિનુ સ્વરૂપ જેવુ આપણે કલ્પીએ તેવુ છે એનો અર્થ એવો છે કે, એ પરમ પુરુષનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ કોઇથી નહિ જાણી શકાય એવુ, કિંવા નહિ કલ્પી શકાય એવુ–અકલ અને અચિન્ત્ય છે માટે તે કશા પણ આધાર વિના કેવી રીતે લક્ષ્યમા આવી શકે? કેવી રીતે તેનાપર મન સ્થિર થઈ શકે? તેટલા માટે તેનુ અમુક પ્રકારનુ સ્વરૂપ કલ્પવુ પડે છે, અને જે જે કલ્પના આપણે કરી શકીએ, તે તેમ સર્વવ્યાપક અને સકલ સત્તાધીશની સત્તાથી બહારની હોઈ શકતી નથી તેની સત્તામા જ આપણું મન, ને આપણી કલ્પના પણ છે તો પછી તેનુ આપણે જે સ્વરૂપ કલ્પીએ, તેવો હોવાની પણ તેની સત્તા છે, માટે જ મેં તને એમ કહ્યુ છે કે, 'આપણે જેવુ કલ્પીએ તેવુ તેનુ સ્વરૂપ છે' પણ એમ મનમા આવે તેવી કલ્પના કરવા કરતા, કંઇક આધારપૂર્વક કલ્પના થાય તો તે ઉત્તમ આ જગતમા જ્યારે જ્યારે અધર્મ અને અધર્મીઓ વધી પડે છે, ને ધર્મપર પ્રહાર કરવા માડે છે, ત્યારે ત્યારે ધર્મ, જે ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી લેવાનુ સાધન હોવાથી, ભગવાન્ માયાપતિને અતિ પ્રિય છે, તેનુ રક્ષણ કરવા સારુ તે કૃપાળુ પોતે જ જગતમા પ્રકટ થાય છે, અને ધર્મનુ સરક્ષણ કરી, અધર્મ તથા અધર્મીઓનો

ઉચ્છેદ કરે છે એવુ ઘણીકવાર બને છે ને ત તે વેળાએ તે સમર્થનુ જેવુ સ્વરૂપ હોય છે, તેવુ સ્વરૂપ તેની ઉપાસનાને માટે સાધકો પોતાના અત કરણમા દૃઢ કરી રાખે છે વળી માયાની સાથે રહીને એ માયાપતિ જગતરૂપે થયેલા છે, તેમા રકથી રાય, કીડીથી કુજર, પરમાણુથી મેરુ, ને સૂક્ષ્મ જન્તુથી બ્રહ્મદેવ પર્યંત સર્વરૂપે તે પોતે જ છે, અર્થાત્ જગતરૂપ થવાની સાથે એ જગતના નિયતારૂપે પણ તે જ થયલો છે માટે સમગ્ર જગતરૂપે-વિશ્વરૂપે જો તેને ન ભજી શકાય તો જગતના નિયતારૂપે ભજવો કેટલાક સાધકો એ નિયતૃસ્વરૂપની પણ ઉપાસના કરે છે '

એટલુ કહીને તે મહાત્મા પુન બોલ્યા, "હે દ્વિજપુત્ર! મે તને જે તેજ પુજનુ ધ્યાન કરવાનુ બતાવ્યુ છે, તે તો વળી આ હમણા બતાવ્યા, તે બને સ્વરૂપો કરતા વિલક્ષણ છે તે તો અશરીરી છે, અને તેમા શ્રદ્ધા પૂર્વક મન સ્થિર થઇ જાય તો અતિ શ્રેષ્ઠ! પરમ કલ્યાણ! પણ શરીરવાનને અશરીરી સ્થિતિનુ અવલોકન બહુ કઠિન થઇ પડે છે, માટે જેપર મન તત્કાલ સ્થિર થઇ જાય, ને પરમ ભક્તિવડે જેનુ સદા સ્મરણ કરાય, એવુ તે માયાપતિનુ શરીરી સ્વરૂપ આજે હુ તને બતાવીશ નેત્ર મીચીને તારી કલ્પના દૃષ્ટિવડે જે સર્વત્ર મહા તેજોભાસ તુ જુએ છે, તે આભાસને વિષે ખૂબ સ્થિર થઇને જો, કે તેના મધ્યભાગમા એક બહુ વિસ્તૃત અને સપાટ ભૂમિ ઉત્પન્ન થઇ છે તે ભૂમિ નવા અને લીલા રગના તૃણાકુરોથી છવાયલી હોવાથી હારિત રગી દેખાય છે તેમા થોડે થોડે અતરે અનેક જાતિના સુપુષ્પોના સ્તબકો આવી રહેલા છે તેના મધ્યમા એક સુદર નવપલ્લવિત કદમ્બવૃક્ષ બહુ ગોળ, ઘટાદાર અને સુપુષ્પિત વિરાજી રહ્યુ છે તેની છાયામા બહુ શ્વેત રગની સુવાન્ અને હૃષ્ટપુષ્ટ તથા સુવર્ણના ઝાઝરો તથા ઘટાઓ વગેરેની શણગારેલી સવત્સી ધેનુઓનુ મોટુ વૃન્દ ઉભેલુ છે તે કુમળા તૃણાકુરો ચરે છે તેઓની મધ્યમા અતિ દિવ્ય વસ્ત્રાલકાર સજેલી નવયૌવનસપન્ન બાલાઓ તથા કિશોરવયના સુદર ચપળ બાળકો, હાથમા નાની નાની છડીઓ-ગેડીઓ વેણુઓ લઇને ઉભેલા છે એ સર્વની વચ્ચે કદબ તરુના મૂળ પાસે એક અતિ સુલલિત મેઘ સરખી શ્યામ કાતિવાળો, કામદેવને પણ લજાવે તેવો સૌન્દર્યવાન્ મહાતેજસ્વી બાળક ઉભેલો છે એનુ વય છથી આઠ વર્ષની માહેનુ છતા એની છબી એટલી બધી

મનોહર છે કે, પેલા સર્વ બાળકો, બાળાઓ ને ધેનુઓ તેને મૂકી કોરે ખસતા નથી એના ચરણમા મણિજડિત ઝાઝર, કટિએ પીતાબરનો કછોટો, તેનાપર સુવર્ણ કિંકિણી અને કંઠમા અતિ દિવ્ય તેજોમય મણિ-માણિક્યની માળાઓ છે બાહે મણિના તેજસ્વી બાજુબધો અને પહો-ચાઓમા દિવ્ય મણિકકણો છે સુવર્ણની કિનારી યુક્ત પીતાબરનો પિછોડો ખભે નાખેલો છે તેના ચદ્રસમા સુપ્રકાશિત અને કમળસમા સકોમળ મુખારવિંદની શોભાનો તો પાર જ નથી એના પ્રવાલસરખા અધરોષ્ઠ, સુદર ગોળ અને ગડસ્થલ, સુદર નમણી નાસિકા, કમળ સરખા વિશાળ મજુલ નેત્ર, બને કર્ણમા પહેરેલા મણિજડિત કુડલો, મસ્તક પરથી લલાટપર ને ચોમેર ઝુકી પડેલી સુદર શ્યામ સુવાળા કેશની આકડીઓ, વિશાળ ભાલમાનુ કેસર કસ્તૂરીનુ તિલક ઇત્યાદિ, સર્વથી તેનુ મુખારવિંદ લાવણ્યના પ્રવાહ-મુક્તમાળાની ઝાઈ સરખુ દીસે છે એના મસ્તકપર ઘણો તેજસ્વી, મણિમાણિક્યથી જડેલા સુવર્ણના કિરી-ટપર, સુદર મયૂર ચન્દ્રિકાઓનો મનહર મુકુટ શોભી રહ્યો છે એ પોતાના બને કોમળ કરકમળવડે મનોહર સ્વરવાળી બશીને અધર આગળ ધારણ કરી તેમા શ્વાસ પૂરી રહ્યો છે, ને તેમાથી નિકળતા મહા-મધુર સ્વરવડે તેની આસપાસ ઉભેલા સર્વ તદાકાર બની રહ્યા છે"

એટલુ કહીને તે યોગિરાજ કેટલીકવાર સૂધી શાત રહ્યા શિષ્યને પણ સ્થિર થઈ ગયેલો જોઈ તે પાછા બોલ્યા, "એ બાલક-એ મહા મનોહર અદ્‌ભુત બાલક-સામાન્ય પ્રાકૃત બાલક નથી આ સમસ્ત વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિ-સકળ બ્રહ્માડ-અરે આવા અનન્ત બ્રહ્માડનો સ્વામી, સર્વનો ઈશ્વર, પ્રપચથી પર, ને માયાનો-મહામાયાનો પતિ છે એ મહા-માયાનો પતિ હોવાથી તે માયાના બનેલા પ્રાપચિક જગતનો અને તેમા રહેલ મારો તથા તારો પણ પતિ-સ્વામી છે, એમ અહુણા જાણ, તથાપિ તું તેને સ્વામીરૂપે જાણતો નથી, માટે અત્યારથી તેમને ઓળખી લે, કે એ જ તારો સ્વામી છે એના સેવકરૂપે તારે હાલની સ્થિતિમા રહેવાનુ છે તારા સર્વ ભાવ તુ તેમને અર્પણ કર, કેમકે સઘળુ એમની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થયુ છે આ દૃશ્ય પદાર્થમા તારુ પોતાનુ કઈ જ નથી તુ પોતે પણ એમાથી-એનામાથી જ થયો છે, એટલે એ રૂપ જ છે, ને એ જ છે પણ પ્રપચમા ફસેલો હોવાથી તે વાત તુ વદ્દન જ ભૂલી ગયો છે એના સદા સહવાસથી પાછુ તારુ સત્ય સ્વરૂપ તુ સપાદન

કરી લે એ માયા ને માયાનો પ્રપચ ઇત્યાદિ સર્વ પરિણામે નાશવત છે, પણ માત્ર એ તારો સ્વામી જ સદા સર્વદા અવિનાશી છે, એના વગરનુ સર્વ નાશવત છે, દુ ખદ છે, અકલ્યાણકારી છે એ જ ચૈતન્ય-મણિ! એ જ તારા હૃદયરૂપ અધારા ઓરડામા અજવાળુ કરશે તારો પેલો જટામાનો કે ગુફામાનો નાશવત મણિ શા કામનો? આ જ ખરો ચન્દ્રકાન્ત મણિ! એના અજનથી, તારા અવિદ્યા–અજ્ઞાન–પટ નાશ પામશે પ્રપચમા પડીને પાષાણરૂપ થઈ ગયેલો તુ, આ ચૈતન્યરૂપ ચન્દ્રકાન્ત મણિના સ્પર્શથી સાક્ષાત્ સ્પર્શમણિ જ થઈ જઇશ એ જ તને શીતલ કરશે–તારા નેત્ર ખોલશે–પ્રકાશ આપશે–અધકાર નસાડશે માટે એ મહા ચૈતન્ય સ્પર્શમણિરૂપ તારા સ્વામીના ચરણારવિંદમા પૂર્ણ પ્રેમથી પ્રણામ કરવારૂપે સ્પર્શ કર, અને હાથ જોડીને તેની પરિ-ચર્યામા ઊભો રહે તારી સર્વ પ્રિય વસ્તુ તથા સર્વ સુખના સાધન તુ જ્યારે આ જ ક્ષણથી એના પાદારવિંદમા અર્પણ કરીને તેની પ્રસાદી-રૂપે જ ગ્રહણ કરજે, એની આજ્ઞામા જ રહેજે–એની આજ્ઞા વિના કશુ જ કરીશ નહિ મિથ્યા નાશવત સ્પર્શમણિને કોઈ ન જાણે તેવી રીતે તુ જ્યારે તારા મસ્તકમા રાખતો હતો, ત્યારે આ ચૈતન્યરૂપ સ્પર્શમણિને તારા હૃદયને વિષે રાખવાનો છે તે જડ પારસને, લોહાદિક જડ ધાતુઓ સાથે ઘસીને તેજસ્વી–(સુવર્ણ) કરી દેતો હતો, તે પ્રમાણે આ ચૈતન્ય પારસને તારા મન તથા મનોવૃત્તિરૂપ મલીન જડ ધાતુઓને ઘસી તેજસ્વી ચૈતન્ય સરખી કરવાની છે એ જડ પારસ મણિને જ્યારે જ્યારે ખપ પડે ત્યારે જ તું સભાળતો, પણ આ પાર-સને તો પ્રતિદિન અને ક્ષણે ક્ષણ સભાળ્યા કરજે, કેમ કે એ જડ પારસ કોઈ ચોરી લે અથવા હરણ કરી લે ત્યારે જ તારી પાસેથી જાય એવો હતો, પણ આ ચૈતન્ય પારસ તો વારવાર સભાળી રાખીએ નહિ, કિંવા અખડ દૃષ્ટિ તેના ભણી રાખીએ નહિ, તો આપો આપ ચાલ્યો જાય તેવો ચપળ છે પણ હા! જો અત કરણપૂર્વક તેની સાથે પૂર્ણ પ્રીતિ બધાઈ, એટલે તે તને મૂકીને ક્યાય જઈ શકશે નહિ, ઉલટી સદા સર્વદા તે તારી સભાળ લીધા કરશે અને સમગ્ર સકટસમૂહથકી ને અજ્ઞાનતિમિરથકી દૂર જ સુપ્રકાશિત રાખશે. એ જડ પારસનો તું સ્વામી હતો, પરતુ આ ચૈતન્ય પારસ તો તારો સ્વામી છે તારે નચિંતાઈ જ રાખવી કે, તારા જડ પારસના રક્ષણની તું કાળજી રાખતો,

પણુ આ તો ઉલટુ તારુ રક્ષણુ તેને માથે આવેલુ છે તે, તારુ, મારુ અને આખી સૃષ્ટિનુ રક્ષણુ કરવા સમર્થ છે હે દાનદક્ષ! પ્રથમ જડ પારસ તારી પાસે હતો, પણુ તુ ધનાઢ્ય ન હોતો, ખરો ધનાઢ્ય તો હવે તુ થયો, માટે આ ચૈતન્યઘનની સારી રીતે સભાળ રાખજે, અને પ્રીતિથી તેનુ સતત સેવન કરજે'

એ પ્રમાણે ચૈતન્યઘનનો ભડાર પોતાના સુપાત્ર શિષ્ય આગળ ખુલ્લો મૂકીને પછી તે સદ્ગુરુ પોતાના મનમા સ્મરણુ કરતા શાતપણે બેઠા, અને તે દ્વિજપુત્રને, ચૈતન્ય મણિના સ્વરૂપને વિષે સમાધિ લાગી ગઈ સ્વરૂપાનદમા તલ્લીન થઈ ગયેલો તે, ઘણીકવાર સૂધી બોલ્યો પણુ નહિ, પણુ પછી "જય પ્રભો! જય જય ગુરુદેવ!" એમ બોલતો એકાએક ઉભો થઈ, અતિ આનદની ધૂનમા પડી ગયો પછી સદ્ગુરુદેવ, તેને ઉભો રાખી પોતાના હૃદય સાથે ચાપીને બોલ્યા, "બાપ તારુ કલ્યાણુ થાઓ. હવે તુ ભાગ્યશાળી થયો, અનાથ મટી સનાથ થયો, ને તે પૂર્ણકામ, કોટી કામ, પરમ પરમાત્માની કૃપાથી જ તને તેના ધ્યાનરૂપ ચૈતન્ય-મણિ પ્રાપ્ત થયો હવે તેને સતત સભાળી રાખી તેનો ખરો ઉપયોગ કરવાનો તારે આરભ કરવો જોઇએ એની સભાળ તો હું પૂર્વાપર કહી ગયો તે પ્રમાણે, એનાપર પૂર્ણુ અને વિશુદ્ધ પ્રેમ દૃઢ થવાથી, ને તે-વડે એનાપર અખડ દૃષ્ટિ રાખવાથી રહે છે એ બે વાત કદી ન ભૂલાય, તેને માટે બહુ સાવધ થવાનુ છે એ અખડ દૃષ્ટિ કયા નેત્રો-વડે રાખવાની છે તે તુ સમજ્યો?" શિષ્ય વિચારમા પડ્યો અજ્ઞાન-પણુ દર્શાવ્યુ ત્યારે મહાત્મા બોલ્યા, "તેં હમણા જે સ્વરૂપ જોયુ તે શાવડે?" શિષ્યે કહ્યુ, "કૃપાનાથ! એ તો મનવડે જોયુ અને હા, હવે હું સમજ્યો કે એનાપર અખડ દૃષ્ટિ પણુ મનવડે જ રાખવી" સદ્ગુરુ બોલ્યા, "જેમ દૃષ્ટિ મનોમય નેત્રવડે જ રાખવાની છે, તેમ પ્રેમ પણુ મનવડે જ રખાય છે. તુ સારી પેઠે સમજ્યો હોઇશ, કે એ સર્વેશ્વર પ્રભુ માયાપતિને શરણુ થવાનુ ને તેની સેવા કરવાનુ મુખ્ય સાધન મન છે પણ તુ જાણુતો નહિ હોય કે એ મન માયાના પ્રપચમા લદબદ હોવાથી ઘણુ હઠીલુ, ચપળ, ઉન્મત્ત અને ભારે જોરા-વર છે વળી એ સાથે જડ હોવાથી સ્વભાવે નીચ અને મલીન પણુ છે માટે કોઇ પણુ સાધકે પ્રથમ તેને શુદ્ધ, સ્થિર ને પોતાને સ્વાધીન કરવાની આવશ્યકતા છે." એ સાભળી શિષ્ય બોલ્યો, "કૃપાનાથ! ત્યારે

એનો શો ઉપાય હશે ?" સદ્ગુરુ બોલ્યા, "પુત્ર ! સર્વ વસ્તુના ઉપાયરૂપ મે તને એ ચૈતન્યરૂપ સ્પર્શમણિ આપ્યો છે, તેના ઉપયોગથી તુ ધારીશ તે કાર્ય કરી શકીશ પેલી ચિદ્ગુહામા જે ત્રણ પ્રકારના સ્પર્શમણિઓ તેં જોયા, તેમાના પ્રત્યેકનો પ્રભાવ જૂદો જૂદો હતો એમા છેલ્લો સ્પર્શમણિપુજ સૌથી વધુ તેજસ્વી ને સર્વોત્તમ ગુણવાળો હતો બીજાઓને મૂકી દઈ, માત્ર એમાના એક જ કકરનુ જે અર્થી ગ્રહણ કરે, તેના સર્વ અર્થ, પેલા ત્રણે પુજવાળા મણિઓથી થનારા સઘળા કાર્ય, માત્ર એ એકલાથી જ સધાઈ શકે તેમ છે, કારણ કે, સર્વોત્તમ સ્પર્શમણિ સાધારણ પાષાણને પણ સ્પર્શમાત્રથી સ્પર્શમણિ કરી દે તેવો છે, અને બીજાઓ તો માત્ર ધાતુને જ સુવર્ણ કરી દેનારા છે તેવી રીતે મે આ ચૈતન્ય સ્પર્શમણિ તને સૌ કરતા શ્રેષ્ઠ આપ્યો છે, કે જેવડે તારા સઘળા કાર્ય સધાશે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા માયાપતિની ચતન્યમય દિવ્યમૂર્તિરૂપ સર્વોત્તમ સ્પર્શમણિનુ ઘર્ષણ થવાથી તુ પોતે મલિનતા રહિત ચૈતન્યમય સ્પર્શમણિ થઈ જઇશ, અને તારુ મન કે જે જડ પાષાણવત્ છે, તે પણ વારવાર તે મહામણિની સાથે ઘસવાથી સ્પર્શમણિરૂપ થશે, અને પછી અતિ મલિનતા તથા કઠોરતાને પ્રાપ્ત થયેલી લોહપિત્તલાદિક ધાતુઓરૂપ તારી મનોવૃત્તિઓ તથા મનોવિકારો, તે તારા ઉજ્જવલ અને પવિત્ર બનેલા મનોમય સ્પર્શમણિ સાથે ઘસાઈ ઘસાઇને ઉજ્જવલ નિર્મળ સુવર્ણ સરખા થઈ જશે એમ થશે ત્યારે જ તારુ કાર્ય પૂર્ણ થયુ, ને તને મળેલા દિવ્ય ચૈતન્યમણિનો તે યથાર્થ ઉપયોગ કર્યો એમ કહેવાશે, ત્યારે જ તુ પૂરો ભાગ્યવાન્ અને અખૂટ ચૈતન્યમણિના આગારનો સ્વામી થઇશ પછી તે ચૈતન્યમણિ કદી તારી પાસેથી ખસશે જ નહિ, તુ અને તારુ મન પણ તેની પાસેથી ખસશે નહિ, અર્થાત્ એ ને તુ એકરૂપ થઈ જશો પછી સદા સર્વદા અખડ સુખ, અખડ પ્રીતિ, અખડ પ્રેમ, અખડાનદ ને અખડ જ્ઞાનરૂપ અતુલિત ઐશ્વર્યનો તુ ભોક્તા થઈશ" એ સાભળી શિષ્ય પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, "હે કૃપાસિંધો ! આપે આપેલા એ ચૈતન્યમણિનો યથાર્થ ઉપયોગ કરી, મારા મન તથા મનોવૃત્યાદિકને શુદ્ધ સુવર્ણરૂપ કરવાનુ આપ કૃપા કરી બતાવીને સેવકને પૂર્ણ કૃતાર્થ કરો" સદ્ગુરુજીએ કહ્યુ, "બાપ ! હા, હુ એ પ્રકારને અવશ્ય જણાવીશ. પણ તે કઈ એક ઘડીમા કે એક દિવસમા જણાવી શકાય તેમ નથી, એને

માટે તો લાબો સમય જોઇશે આજે રાત્રિ ઘણી ગઈ છે તુ શ્રમિત પણ બહુ થયો છે, તેથી જરા વિશ્રામ લે, તારા સ્વામીની સેવામા તત્પર થા; પછી નિશ્ચિન્તપણે હુ તુને સર્વ પ્રકાર જણાવવાને આરભ કરીશ"

એક નૂતન શિષ્ય

બીજે દિવસે દ્વિજપુત્ર પોતાના પ્રાતરાહ્નિકના કર્મથી નિવૃત્ત થઈ, ગુરુચરણમા વદન કરવા ગયો, ત્યારે મુનીશ્વરે તેને આશીર્વાદ દઈને કહ્યુ, "પુત્ર! પેલા કાલે આપણે લાવ્યા છીએ, તેમાનુ એક શ્વેત કદ તુ લઈને યથેચ્છ ભક્ષણ્ કર, પછી સ્વસ્થ ચિત્તે હુ કહુ તે શ્રવણ્ કરજે" ગુરુની આજ્ઞા થતા શિષ્ય ત્યાથી ઉઠવા જાય છે, એટલામા આશ્રમમા કઇ પદસચાર સભળાવાથી તેણે આશ્રમદ્વારભણી જોયુ, તો કોઈ આશ્રમમા આવતુ દૃષ્ટે પડયુ તે ગુરુદેવને જણાવતા જણાવતા તો એક અતિ અદ્ભુત સુદર કિશોર મૂર્તિ, ઘણી ચપલ ચાલતી, પર્ણકુટીના દ્વાર આગળ આવીને ઉભી રહી તે મૂર્તિ, 'ગુરુવચાય નમોનમ' એવો ઉચ્ચાર કરવા સાથે તે યોગીવરના ચરણમા અતુલ હર્ષથી નમી પડી એ અદ્ભુત મૂર્તિનુ સ્વરૂપ અતિ મનોહર હતુ, તેના મસ્તકપર સુન્દર જટાજૂટ શોભી રહ્યો હતો, સર્વાંગે ભસ્મ ને ગળાથી ચરણ સૂધી તેણે એક મોટો વ્યાઘ્રાબરનો જભો પહેરેલો હતો, એક હાથમા જલનુ કમડલુ ને બીજા હાથના બગલમા કૃષ્ણાજિન હતુ આરભાયલી શરદ્ ઋતુના આછા આછા વાદળથી ઢકાયલા ચદ્ર સમાન તેની ભસ્મથી ઢકાયલા મુખારવિંદપર શ્મશ્રુકેશ ઉગ્યા નહોતા, તેથી જોનારને અનુમાન થતુ હતું કે, તે કોઇ પદર સોળ વર્ષની અદરનો બાલક છે તેને જોતા જ, યોગીરાજ જાણે તેને ઓળખતા જ હોયની તેમ બોલી ઉઠ્યા, 'હે ધર્માર્થ પ્રેષિત!* તુ અમરગિરિથી આવ્યો? ત્યા મુનિ ધર્માર્થપૂર્ણ પ્રસન્ન છે?" એ સાભળી, યોગીશ્વરના અન્તર્યામીપણા માટે આશ્ચર્ય પામીને તેણે તત્કાલ, "હા કૃપાનાથ! મુનિવર ધર્માર્થપૂર્ણજી કુશળ અને સુપ્રસન્ન છે, ને તેમણે આપને પરમ પ્રેમાવેશથી પ્રણામ કહ્યા છે," એમ કહેતાની સાથે બીજીવાર દડવત્ પ્રણામ કર્યા. ગુરુવર્યે તેને ઉઠાડી આશીર્વાદ આપી સામે બેસાડીને કહ્યુ, "હે છદ્મલિગ† તારુ કલ્યાણ થાઓ, આગમન સફલ થાઓ તારા આવવાની હુ બે દિવસ પૂર્વે વાટ જોતો હતો, છતા તને મોડુ થયુ, તો કઈ ચિંતા નહિ ભગ-

* ધર્માર્થ નામના ગુરુએ મોકલેલો † એ તેનુ નામ

વદિચ્છા બલવતી છે પણ મહાત્મા મુનિ ધર્માર્થપૂર્ણે તને શી આજ્ઞા કરી છે, તે મને કહે" ગુરુદેવના એ વચન સાભળી, છદ્મલિંગ બોલ્યો; "પ્રભો ! મારી મનોવૃત્તિને યથાર્થ જાણી લઇ, મહાત્મા મુનિવરે મને કૃપા કરી, આપની પાસે આવવાની આજ્ઞા કરી અને કહ્યુ કે, 'તુ જે જ્ઞાન ઇચ્છે છે, ને જેવા જ્ઞાનનો તને અધિકાર છે, તેવા પ્રકારનુ જ્ઞાન ત સ્થળે જવાથી તને મળશે, કેમકે ત્યા તવા જ્ઞાનનો ઉપદેશ લેવા સારુ એક દ્વિજપુત્ર, એ પૂજ્યપાદ મુનિવર પાસે આવેલો છે, ને તેને ઉપદેશ કરવાનો તેઓ હમણા જ આરભ કરવાના છે, તેઓ મારા પરમપ્રેમી છે, માટે હું તને તેમની પાસે મોકલુ છુ' એટલી આજ્ઞા કરીને તેમણે મને આ એક દિવ્ય ગુટિકા આપી, અને જણાવ્યુ કે, 'એ ગુટિકાને મસ્તકમા રાખીને જવાથી તુ અગમ્ય સ્થળમા પણ નિર્ભયપણે સત્વર ચાલી શકીશ, ને જ્યા જવુ છે તે સ્થાન પ્રત્યે આપોઆપ જઇ પહોચીશ અને હે દેવેન્દ્ર ! એ જ પ્રમાણે એમની આપેલી ગુટિકાના ચમત્કારિક પ્રભાવથી, મને આજે આપના પુણ્યરૂપ દર્શન થયા છે, હવે હુ પૂર્ણ કૃતાર્થ થયો છુ, આપને શરણે છુ જેમ આ ઋષિપુત્રને આપે અપત્યરૂપ માનીને વાત્સલ્ય કર્યું છે તેમ મને પણ ગણીને આપની અમૂલ્ય સેવાનો લાભ આપો આ ઋષિપુત્રને આપ પૂજ્ય છો, ને મારે તો આપ તથા આપના પટ્ટશિષ્ય હોવાથી એ ઋષિપુત્ર પણ પૂજ્ય છે, માટે આપની સમસ્ત સેવાનો અધિકાર હવે કૃપા કરી મને જ આપશો" એટલી પ્રાર્થના કરીને પુન છદ્મલિંગ કર જોડી બોલ્યો, "કૃપાનાથ ! હુ તો માત્ર આપની સેવાથી જ કૃતાર્થ થઇશ, કેમ કે મારો અધિકાર માત્ર સેવાનોજ છે, જ્ઞાનશ્રવણનો નથી. જ્ઞાનશ્રવણ તો સુબુદ્ધિ, સદ્વિચાર, સદાચરણ, તપ ઇત્યાદિથી સપન્ન જીવનુ જ કર્તવ્ય છે પણ એ સર્વથી હીન અજ્ઞાત એવા મજ સરખા પ્રાણીને તો માત્ર સદ્ગુરુસેવન જ કર્તવ્ય છે. તે લાભ આપના કૃપાળુ ચરણારવિંદમાથી મને મળશે, એવી પૂર્ણ આશા છે" આ સઘળુ સાભળી રહેલા તે મહાત્મા યોગીશ્વર, એ છદ્મલિંગ કોણ છે? કયાથી આવેલો છે? તેની કેવી વૃત્તિ છે? તેનો કેટલો અધિકાર છે? તે શુ ઇચ્છે છે? ઇત્યાદિ સર્વ પોતાના યોગબળથી જાણતા હતા, તેથી તેની એવી નમ્ર પ્રાર્થના સાભળી બહુ પ્રસન્ન થયા, ને બોલ્યા કે "તારુ કલ્યાણ થાઓ આ દ્વિજપુત્રમા ને તારામા મને કશુ અતર નથી. તારુ નિર્મળ અને સત્ત્વ-

શીલ તપસ્વી અંતઃકરણ જ, તારા મહદ્ ભાગ્યોદયનુ મૂળ છે તારા પવિત્ર ધૈર્ય અને શુદ્ધ મનોભાવને ધન્ય છે હવે તમે બને શિષ્યો મિત્રભાવથી રહો, ને અતિ ઉત્કૃષ્ટ અને અલક્ષ્ય એવુ ભગવત્ સબધી- પરમપુરુષ સબધી જ્ઞાન સપાદન કરો પ્રથમ તમને વારવાર ક્ષુધા બાધ ન કરે, એટલા માટે (દ્વિજપુત્ર ભણી દૃષ્ટિ કરીને) પેલા કદમૂળનુ યથેચ્છ ભક્ષણ કરો ”

એ આજ્ઞા થતા જ દ્વિજપુત્ર ઉઠીને કદમૂળ ગુરુની પાસે લઇ આવ્યો તેમણે બનેને નિર્વિકાર બુદ્ધિ તથા લાબા કાળને તૃપ્તિ આપનારા કદમૂળ વહેચી આપ્યા, જે લઇને ભક્ષણ કરવા સારુ તે બને શિષ્ય આશ્રમમાના સરોવરપર ગયા

જ્ઞાનકથન

બીજે દિવસે મહાત્મા યોગીશ્વરે કૃપા કરી બને શિષ્યોને સન્મુખ બેસાડ્યા પછી પૂર્ણાનંદ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સર્વેશ્વર એવા વ્યાપક પર બ્રહ્મનુ ધ્યાન-સ્મરણરૂપ મગલાચરણ કરી, તે પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થવા માટે સર્વોત્તમ પ્રકારનુ કથન કરવાનો આરભ કર્યો પ્રથમ પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રાણીને જન્મ સાથે જ અત્યાવશ્યક કર્તવ્ય શુ છે તે કહ્યુ, પછી માયાના સર્વ પદાર્થોનો મનમાથી ત્યાગ કરીને, મનને ભગવતનુ અનન્ય શરણાગત કરવુ, એવો સિદ્ધાત કહી સભળાવ્યો એ મન અદૃશ્ય એવા અને સર્વમા વ્યાપક છતા ગૂઢ, પણ સર્વ શક્તિમત ભગવતને શરણે સદા સર્વદા અનન્ય ભાવથી શી રીતે રહે, અને માયાના પદાર્થોથી વિરક્ત શી રીતે બને, એ વાત સર્વ કરતા કઠિન હોવાથી અને સમજણમા ઝટ લઇને ઉતરી શકે તેવી નહિ હોવાથી, તેને વિસ્તારથી તેમણે પોતાના શિષ્યોને પૃથક્કરણપૂર્વક કહેવા માડી, માયા કોણ, એનો વિસ્તાર, એના છલ, જીવ કોણ, આત્મા એ શું, એની કેટલી સત્તા, પરમાત્મા કોણ, એને કેમ ઓળખવો, એ માટે શા શા સાધન કરવા, જીવની સેના, જીવનો સ્વભાવ, જીવનુ માયિક ને અમાયિક બલ, બલાબલથી જીવની પરાધીનતા, પરમાત્માનુ શોધન-જ્ઞાન, એનુ નિર્લેપપણુ-શુદ્ધતા, એનુ સામર્થ્ય-સામ્રાજ્ય, તત્ત્વબલ, મનુષ્યની મૂર્ખતા, સતોનુ મહત્વ, ચૈતન્ય પ્રાપ્તિ માટે શરીર અને હૃદયની રક્ષા, માયિક નિર્માયિક પદાર્થો, પરલોક, મૃત્યુ, જીવની અખડતા, પ્રાણચેતના, ચૈતન્યકલા, યમમાર્ગ, માયાના વિયોગથી થતા માયિક જીવને દુખો, અભિમાનની નીચતા, માનસિક

નરકો, સ્થૂલ દુખ, ઇત્યાદિનુ વર્ણન કરવારૂપે જ્ઞાનની આવશ્યકતા જણાવીને, પછી મનુષ્યનુ મન તથા મનોવૃત્તિઓને ભગવતરૂપ મણિના સ્પર્શ તથા ઘર્ષણથી કેવી રીતે સુવર્ણરૂપ કરી દેવા તેનો પ્રકાર, ઘણા સ્પષ્ટ અને દીર્ઘ એવા અસખ્ય દૃષ્ટાતો આપી, અને સિદ્ધાતોથી સ્ફોટન કરીને તેઓને સમજાવ્યા ઘણા લાબા સમય સૂધી નિત્ય નિયમપૂર્વક મહાત્મા સદ્‌ગુરુની પાસેથી શ્રવણ કરેલા ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાનવડે, બને શિષ્યો કેવળ ચન્દ્રકાન્ત મણિરૂપ બની ગયા અને પૂર્ણ કૃતાર્થવડે વારવાર ગુરુના ચરણમા પ્રણામ કરવા લાગ્યા જ્ઞાનોપદેશની સમાપ્તિના આનદમા હર્ષસિંધુ વિષે નિમગ્ન થયેલા બને શિષ્યોને અતિમ મગલાચરણરૂપે ગુરુદેવે પોતે ઉપદેશેલા ચૈતન્યરૂપ સ્પર્શમણિનો સ્પર્શ કરવાનુ, એટલે કે તે ભગવત્સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરવાનુ કહ્યુ, અને પોતે પણ તે કૃપાળુ પ્રભુના મગલસ્વરૂપના ધ્યાનમા સમાધિસ્થ બની ગયા

શિષ્યોનો વાર્તાલાપ

अहिमिव जनयोग सर्वदा वर्जयेत्
कुणपमिव सुनारीं त्यक्तकामो विरागी ।
विषमिव विषयान्यो मन्यमानो दुरन्तान्
जयति परमहसो मुक्तिभाव समेति ॥

અર્થ—જે વૈરાગ્યશીલ પુરુષ સદાય સર્પની પેઠે મનુષ્ય સગ કરવાની ઈચ્છા કરતો નથી, શબની પેઠે સુદર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવાને ઈચ્છે છે તથા પરિણામે દુ ખ દેનારા વિષયોને વિષ સમાન માને છે, તે પરમહસ, વિજય મેળવે છે તથા મુક્તિને પામે છે

સૂક્ષ્મ બિન્દુ ૧ લુ—યથા લાભ સતોષ

મહાત્મા યોગિરાજની આ સમાધિ કઈ સાધારણ સમાધિ નહોતી શિષ્યોને—પરમ અધિકારી શિષ્યોને પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનો યથાર્થ ઉપદેશ કરતા કરતા તેમનુ અત કરણ સપૂર્ણ સમાધાન પામી ગયુ હતુ એ અવસ્થામા તેમને નિત્ય કરતા વધારે અહોરાત્ર વીતી ગયા, તોપણ તેઓ જાગ્રત થયા નહિ એ પ્રસગે તે બને શિષ્યો, એ સમર્થ ગુરુવર્યની પાસેથી, પરમ લાભ—સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનલાભ મેળવી કૃતાર્થ થયા હતા તેઓ, એ અવકાશના સમયમા, પોતે સપાદન કરેલા તત્ત્વ સબધી અનેક પ્રશ્નોત્તર કરીને જ્ઞાનવિનોદ કરતા હતા પ્રસગ નિકળતા છદ્મલિગ દ્વિજપુત્રે સુવિચારશર્માને પૂછ્યુ, "સુહૃદ્વર્ય! આપણા ગુરુ મહારાજે પેલા ઋષિદેવનો ઇતિહાસ કહેતા સૂચવ્યુ હતુ કે, 'તે મહાત્માએ અધ્યયન કરી રહેલા પોતાના શિષ્યોને પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા જવાની, ને ત્યા જઈ ધર્મયુક્ત ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવાની આજ્ઞા કરી, અર્થાત્ વેદશાસ્ત્રાદિકનુ અધ્યયન કરી રહેલા દ્વિજપુત્રોએ બ્રહ્મચર્યની સમાપ્તિને અતે ગુરુદેવની આજ્ઞા લઈને પોતાને ઘેર જવુ, અને ત્યા સમાવર્તન સસ્કાર કરી, કુલીન અને સદ્ગુણી કન્યા સાથે વિવાહ

કરીને ગૃહસ્થાશ્રમી થવુ, પછી ગુરુ પાસેથી અધ્યયન કરેલા ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે ગૃહસસાર ચલાવવો–એવો સનાતન ધર્મ કહ્યો છે આપણું પણ આ બ્રહ્મવિદ્યારૂપ અધ્યયન સમાપ્ત થઈ ગયુ છે, શુ આપણને પણ હવે ગુરુવર્ય પોતપોતાને ઘેર જવાની આજ્ઞા કરશે?"

સુવિચારશર્મા બોલ્યો, "હે ભ્રાત! એ વાત સત્ય છે કે, ગુરુ પાસે અધ્યયન કરી રહેલા બ્રહ્મચારીએ ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને ઘેર જવુ, ને ત્યા વિધિવત્ ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો આપણું પણ આ જ્ઞાનાધ્યયન પૂરુ થયુ છે, ઘેર જવાની હવે આજ્ઞા મળશે એ સભવિત છે, તથાપિ આપણુ અધ્યયન આટલેથી જ પૂરુ થયુ હોય એમ હુ સમજતો નથી આપણે જો કે વાચિક જ્ઞાન–શ્રવણ જ્ઞાન ગુરુદેવ પાસેથી મેળવ્યુ છે, તથાપિ તેનુ મનન તથા નિદિધ્યાસન અવશેષ છે, તે થયા વિના વિજ્ઞાનપ્રાપ્તિ કેમ થાય? વિજ્ઞાન એટલે અનુભવજન્ય જ્ઞાન" છદ્મલિંગે કહ્યુ, "મનન, નિદિધ્યાસનાદિક તો ઘેર ગયા પછી પણ થઈ શકશે, તેમ ધારીને ગુરુદેવ કદાચ આપણને ઘેર જવાની આજ્ઞા કરશે, તો કેમ કરીશુ?"

સુવિચારશર્મા બોલ્યો, "ગુરુદેવની આજ્ઞા તેવી થશે તો તે શિર સાવદ્ય જ ગણવી પડશે, એમા શી હાનિ છે? જેમા શિષ્યનુ સદા હિત જ સમાયલુ હોય એવી જ આજ્ઞા સદ્ગુરુ કરે છે, છતા તેઓ કદાચ કોઈ કારણને લીધે સ્વેચ્છાનુસાર તેથી વિપરીત આજ્ઞા કરે, તોપણ તેને વદ્ય ગણીને અનુસરવુ, એ જ શિષ્યનુ કર્તવ્ય છે તે આજ્ઞા ગમે તેવી વિપરીત હોય તો પણ શિષ્યનુ તો તેને અનુસરવાથી પરિણામે હિત જ થાય છે गुरोराज्ञा सदा कार्या मनोवाक्कायकर्मभि એટલે મન, વાણી, શરીર અને કર્મવડે કરીને શિષ્યે સદા ગુરુની આજ્ઞાનુ પાલન કરવુ પણ વારુ, ગુરુ મહારાજ ઘેર જવાની આજ્ઞા કરે તો તેમા તને શી અડચણ છે?"

છદ્મલિંગે કહ્યુ, "અડચણ તો કઈએ નથી પણ આવા સ્થાનમાથી હવે મને ઘેર જવુ રુચતુ નથી ઘર એ જ સસાર, સસાર એ જ ઘર ઘર એ કેવળ કારાગૃહરૂપ છે તેમા ફસાવુ, એવો મારો મનોદય નથી હુ લગ્ન કરનાર નથી, તો પછી આવા કૃપાળુ ગુરુચરણનો વિયોગ શા માટે કરવો? જેણે વિવાહ ન કરવો હોય તેવો બ્રહ્મચારી, ગુરુ પાસેથી અધ્યયન કરી રહ્યા પછી પણ જન્મપર્યંત નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળીને ગુરુ-ચરણની સેવા કરતો, સદા તેમની પાસે જ રહે, એવો ધર્મશાસ્ત્રનો નિયમ છે, નહિ વારુ?" એ સાભળી દ્વિજપુત્ર દાનદક્ષ બોલ્યો, "એવી ધર્મ-

શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે ખરી, તથાપિ આપણા સરખા શિષ્યોના સબંધમા તેમ નથી. તે આજ્ઞા તો જે દ્વિજપુત્ર યજ્ઞોપવીત સસ્કાર પામીને તુરત જ વેદાધ્યયન કરવાને ગુરુ પાસે રહે છે તેને અગે છે અને આપણે તો સમાવર્તનાદિ કરી ચૂકેલા ગૃહસ્થાશ્રમી છીએ, તથા આરભના અધ્યયનાર્થે નહિ પણ અતિમ અધ્યયનાર્થે એટલે વેદને અંતે કથેલા એવા જ્ઞાનના અધ્યયનાર્થે આવેલા છીએ હવે કહો, સસાર એ પરમ દુ ખરૂપ છે, એમ સારી રીતે અનુભવ્યા છતા, પુન પાછી ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની ઈચ્છા કેમ જ કરીએ? સસારના તાપથી તપેલા પુરુષને શાતિદાયક શીતળ સ્થાન માત્ર આ અનુપમ જ્ઞાનપ્રદ સદ્ગુરુદેવના ચરણકમળ જ છે, તો તે પ્રાપ્ત થયા પછી પુન દુ ખરૂપ સસારની વાચ્છના સ્વપ્ને પણ કયો મૂર્ખ જન કરે?"

છદ્મલિંગે અતિ આશ્ચર્યથી પૂછ્યુ, "શુ આપ ગૃહસ્થાશ્રમી છો? શુ ગૃહસ્થાશ્રમનો અકાળે ત્યાગ કરીને અહીં આવ્યા છો?" સુવિચારશર્મા બોલ્યો, "હા બધુ, હું ગૃહસ્થાશ્રમી છુ નહિ પણ હતો જ્યારે સારી રીતે સમજવામા આવ્યુ કે, મહાત્માઓ કહે છે અને કહી ગયા છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમ એ જ નરદેહધારીને એક લોઢાની બેડી સરખો છે, પરમ અકલ્યાણરૂપ અધોગતિને માર્ગે મોકલનાર છે, ત્યારથી તેનાથી ઉદાસ થઈ ગયો હતો, અને તે બેડી તોડવાને આતુર થઈ રહ્યો હતો ભગવદિચ્છાથી મારો પગ તેમાથી ખસી ગયો કેટલાક સમય પછી તે બેડીમા સખત રીતે ફસાવાનો પ્રસગ નજીક આવ્યો, પણ તેટલામા આ કૃપાળુ સદ્ગુરુદેવના સમાગમથી, તેમાથી સહજમા છૂટી ગયો છુ હવે હું કેવળ નિશ્ચિંત અને નિરાશાથી આનદમગ્ન છુ, તે પુન સસારમા કેમ લપટાઉં?"

સુવિચારશર્માનુ આવુ બોલવુ સાભળીને છદ્મલિંગે પોતાના મનને વારી રાખવાને ઘણોય પ્રયત્ન કરતો જણાયો, છતા તેની મુખમુદ્રા તદ્દન મ્લાન પડી ગઈ આખમા થોડાક ઝળઝળીઆ સાથ તેનાથી નિ શ્વાસ નખાઇ ગયો આમ થવાનુ કારણ કઈ સમજાતુ ન હોતુ, છતા એટલી સમજ પડતી હતી કે, પોતાની કોઈ જાતની દુ ખાતી વા ઉભરાઈ આવતી લાગણીને બહાર ન જણાવા દેવાને તે પ્રયત્ન કરે છે સુવિચારશર્માએ એ જોઇને એવુ અનુમાન કર્યુ કે, 'એણે જ્ઞાનશ્રવણના આવેશમા 'લગ્ન નથી કરવું' એવી પ્રતિજ્ઞા મારી આગળ પ્રસિદ્ધ કરી, છતા સસારથી ઉપરમ નહિ પામેલો એવો કોઈ ઉછરતો જીવ એ છે

ને મારી વાત સાભળીને હવે પછી પોતાનુ કેમ થશે, એ ચિતવનથી તેની પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળી વૃત્તિઓ અન્તરમા લઢી રહી છે, તેનુ આ બહિર્દર્શન છે' અસ્તુ એ ગમે તેમ હો! થોડીકવારે સ્વસ્થ બની જઇને છદ્મલિંગ બોલ્યો, "આપ નિશ્ચિત અને આનદમગ્ન છો તો ભલે, પણ આપની ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ બેડી છૂટી ગઈ, ને વળી તેમા સખત ફસાઈ પડવા પ્રસગ આવ્યો હતો ઈત્યાદિ ગર્ભિત વાતોમા મને કંઇ સમજણ પડી નહિ, તો તે ક્ષમા કરી મને સ્પષ્ટપણે સમજાવશો કે, એ વચનોમા ભાવાર્થ શો છે? આપ મારા વડીલ ગુરુબધુ છો, હુ આપના કનિષ્ઠ બધુ વા સેવક સમાન છુ, વળી મારી ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેવાની ગર્ભિત ઇચ્છા છે, તેથી હુ આપને મારા પૂર્વના નિશ્ચયથી ઉલટુ પૂછુ છુ એમ નહિ, પણ માત્ર એક ન્યાયને માટે જ પૂછુ છુ કે, ગુરુ મહારાજે આજ પર્યંત આપણને જે જ્ઞાન સભળાવ્યુ તેમા તો ઘણાક દૃષ્ટાતો સિદ્ધાતોથી એવુ જ સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે કે, પ્રત્યેક મનુષ્યે ગૃહસ્થાશ્રમમા રહીને જ જ્ઞાન સપાદન કરવુ, એ સુખસાધ્ય ને શ્રેયસ્કર છે ગૃહસ્થાશ્રમ એ, પુરુષને, એક ઘણા શત્રુઓવાળા રાજનગરની આસપાસ બાધેલા મહા દૃઢ દુર્ગ જેવો છે, છતા આપ તેને એક બેડી–લોઢાની બેડીરૂપે કેમ વર્ણવો છો?"

સુવિચારશર્મા બોલ્યો, "પ્રિયબધુ! તુ શુદ્ધ બુદ્ધિમાન્ છે ને તેથી ગુરુ મહારાજે અર્પણ કરેલા જ્ઞાનામૃતનુ યથાર્થ પાત્ર પણ છે, અને તેથી જ તારા પૂછેલા પ્રશ્નોનો હુ બહુ પ્રીતિપૂર્વક સવિસ્તર ઉત્તર આપીશ ગૃહસ્થાશ્રમ, એ જ્ઞાન સપાદન માટે નિર્ભય સાધનદુર્ગ છે ખરો, પણ તે યથાર્થ હોય તો જ જેવો તેવો–રૂઠચો કુટચો, ગૃહસ્થાશ્રમ પોતે પોતાના રૂપને જ શોભાવનારો કે સફળ કરનારો હોતો નથી, તો પછી જ્ઞાન સાધનરૂપ કેમ થઈ શકે? હુ ગૃહસ્થાશ્રમી હતો ખરો, પણ મારો તે ગૃહસ્થાશ્રમ જોઇએ તેવો ન છતા, જ્ઞાન સપાદન માટે સાધનરૂપ થવાને બદલે અતરાયરૂપ થઈ પડનારો બન્યો જતો હતો ગૃહસ્થાશ્રમનુ મૂળ સ્ત્રી છે તે જ્યારે સર્વગુણસપન્ન હોય ત્યારે જ ગૃહસ્થાશ્રમ યથાર્થ ફળ આપનારો મનાય છે પણ બધુ! સર્વગુણસપન્ન તો બધી સ્ત્રીઓ ક્યાથી જ હોય? તથાપિ સેવાપરાયણતા, આજ્ઞાનુકૂલતા ને યથાલાભ સતોષ, એટલા ગુણો તો ગૃહિણીને અગે અવશ્ય જોઇએ જ સેવાપરાયણતા, તેમ જ આજ્ઞાનુકૂલતા એ બે ગુણો મારી સ્ત્રીમા પણ

એટલા બધા જાગ્રત હતા કે, જેવા બીજી સ્ત્રીઓમા ભાગ્યે જ હશે તેના પ્રેમાળુ સ્વભાવની પણ કરુ તેટલી પ્રશસા ઓછી છે એ ગુણો સામાન્ય ગૃહસ્થાશ્રમને તો ખરેખર શોભારૂપ જ હતા, પરતુ હુ તેટલાથી સતોષ પામુ તેમ ન હોતુ મારી વૃત્તિઓ મારા ગૃહસ્થાશ્રમના નાશવત સુખની જ અભિલાષાવાળી નહી, પણ ઉત્તરોત્તર અવિનાશી સુખની અભિલાષાવાળી હતી મને મારી ગૃહચારિણીમા એક મોટા આવશ્યક સદ્ગુણની ખામી જણાઈ એ ગુણ તે પેલો ત્રીજો–યથાલાભ સતોષ–એટલે જે મળે તેમા, જે હોય તેટલામાજ સતોષ માની, તેવડે પોતાનો નિર્વાહ કરવો, પણ સર્વસુખસપન્નતા માટે ઘણી કાળજી ને ઘણી તૃષ્ણા તથા વ્યાકુળતા રાખીને સદા અસતોષી, દુ ખી રહેવુ નહિ તે તને સ્મરણ હશે કે, ગુરુ મહારાજે આપણને સસારપ્રવાસની વાર્તા કહી હતી, તેમા સ્પષ્ટ સમજાવ્યુ હતુ કે, સસારમા પ્રાણીનુ આવવુ, એ એક થોડાક દિવસના પ્રવાસ સરખુ છે પ્રવાસમા નિકળેલો મનુષ્ય પોતાના મનમા સારી રીતે નિશ્ચયવાળો હોય છે કે, મારે અમુક સ્થળે જવુ છે, ને જેમ બને તેમ ત્યા શીઘ્ર જઈ પહોચાય, તે માટે તે બહુ સાવધ રહે છે માર્ગમા સમય મિથ્યા વ્યતીત કરતો નથી, રસળતો નથી ને ઘરના જેવુ સુખ ભોગવવાની આશાએ કરતો નથી પોતાની પાસે જે કઈ ભાતુપોતુ હોય, તેમાથી ટીમણ કરી લઇ, તડકો લાગે તો વૃક્ષાદિકને છાયે ઘડિક બેસી, વિસામો લઇ, પાછો માર્ગે પડે છે ને ધારેલે મુકામે જઇ પહોંચે છે ત્યારે જ કૃતાર્થ થયેલો માને છે એ વેળા માર્ગમા ઝાડનો છાયો ઘરના જેવો સુખદ છે કે નથી, ખાવાનુ સતોષકારક છે કે નથી, એ વાતપર તે લક્ષ રાખતો નથી વા તે મેળવવા માર્ગમા પ્રયત્ન પણ કરતો નથી તે જાણે છે કે, મારે કઈ સદાકાળ અહી બેસી રહેવુ નથી–માત્ર વિસામા માટેજ બેસવુ છે, ને નિર્ધારેલે મુકામે પહોચી શકાય ત્યાસૂધી જ ભાતું ખાવાનુ છે માટે થોડા સમય સારુ જેમ બને તેમ ચલાવી લેવુ એ જ પ્રમાણે સસારરૂપ પ્રવાસમા આવેલા પ્રાણીએ પણ લક્ષમા રાખવાનુ છે કે, મારે સદા અહીં બેસી રહેવાનુ નથી, પણ અણધારેલે સમયે સ્વર્લોક પ્રત્યે જવાનુ છે ત્યા જવા પછી મારુ શુ થશે, શું કરુ તો ત્યા જઈ સુખરૂપ સ્થાન પામુ, એ વાતની જ ચિંતામા રહી, અહીં માર્ગમાના ક્ષણિક સુખ ભોગવવા મથવુ કે મિથ્યા રસળવુ નહિ, પણ યોજાયલા કાર્યમા તત્પર રહી,

તે પૂર્ણ કરી, મૂળ સ્થાનપ્રતિ જતા વિઘ્ન ન નડે, તે જ સભાળવાનુ તેનુ કર્તવ્ય છે પ્રવાસી જો નિર્ધારેલે મુકામે જવાની વાત લક્ષમા ન રાખતા, માર્ગમા સુખ મેળવવાની ઇચ્છાથી રસળે તો ધારેલે મુકામે જઈ ન શકતા, માર્ગમા જ ચૌરાદિકના ઉપદ્રવથી નષ્ટપ્રાય થઈ જાય, કે નકામી વેઠ માથે આવી પડે તેવી જ રીતે સસારપ્રવાસી પ્રાણી પણ સ્વર્લોકમા જવાની વાત ભૂલી જઈ, ઐહિક સુખની જ લાલસામા ભટકે તો અતે મરણશરણ થઈ, યમસદનમા જ જાય, ને ત્યા અપાર કલેશ ભોગવે એટલા માટે, સુજ્ઞ ગૃહસ્થાશ્રમીએ ઐહિક સુખની આશા ન રાખતા, યથાલાભ સતોષ પામીને, માત્ર પરમાર્થપ્રાપ્તિમા જ પ્રયત્નવાન્ રહેવુ જોઈએ યથાલાભ સતોષ એટલા માટે રાખવાનો છે કે, આ લોકને વિષે મનુષ્ય પ્રાણીને જે કઈ સુખ દુખાદિ પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ તેના પ્રારબ્ધાનુસાર આપોઆપ જ પ્રાપ્ત થાય છે એ નિયમ એવે અનિવાર્ય છે કે, ગમે તેમ કરવા છતા પણ પ્રારબ્ધ ભોગવ્યા વગર, ત્રણ બ્રહ્માડવિષે પણ છૂટકો થતો નથી એટલા જ માટે, પ્રારબ્ધના ભોગસબધે હર્ષશોકાદિ કરવા એ વ્યર્થ છે, તેમ જ તે ફેરવવા માટે પ્રયત્ન કરવો પણ વ્યર્થ જ છે એ પ્રારબ્ધભોગ સબધી આપણા ગુરુ મહારાજે આપણી આગળ સવિસ્તર કથન કરેલુ છે કે, એ તો જેવા હોય તેવા જ ભોગવે છૂટકો છે, સભાળ એટલી જ રાખવાની છે કે, તેવા અનિષ્ટ દેનારા પ્રારબ્ધના પોટલા ફરી પાછા ન બધાય પ્રારબ્ધ માટે, સસ્કાર માટે તે ઘણુ ઘણુ ગુરુમુખે શ્રવણ કર્યુ છે, એટલે હવે તારી આગળ તે વિષે વિશેષ વર્ણન કરવાની આવશ્યકતા નથી તે પરથી આટલુ જાણવાનુ છે કે, જે વસ્તુ અણચિંતવ્યે ને અનાયાસે આપોઆપ જ સૃષ્ટિકર્તાના દૃઢ નિયમાનુસાર, પૂર્વ કર્મોને યોગે આવી મળે છે, વા હોય છે, તે નષ્ટ થઈ જાય છે, તો તે માટે ચિંતા વા પ્રયાસ કરવો, એ કેવળ વ્યર્થ નથી? યથાલાભસતોષ તેટલા માટે માનીને, કેવળ ભગવત્પ્રાપ્ત્યર્થ જ દૃઢ પ્રયત્ન કા ન કરવો? સસાર, મૂળે તો દુખરૂપ જ છે તેમા વાસ્તવિક સુખ જ નથી, દુખની કિંચિત્ નિવૃત્તિ થવાને જ સુખ માનવામા આવે છે તો પછી તેવા એક 'માનવા' માત્ર સુખની આશાથી, સદા સતપ્ત શા માટે રહેવુ?"

એટલુ કહીને પુન તે બોલ્યો, "પ્રિય બધુ! સદસદ્વસ્તુનો વિવેક જાણનારા પુરુષો એવી મિથ્યા આશાથી કદી સતપ્ત રહેતા નથી છતા

પરાણે તેને કોઈ એવી આશામા બધાવા પ્રયત્ન કરે, એ તેને કેટલુ બધુ કષ્ટરૂપ થઈ પડે, એનો તુ જ વિચાર કર મારે પણ એવી જ રીતે હતુ મારી સ્ત્રી આ વાતમા બીજી પ્રાકૃત સ્ત્રીઓના સરખી જ હતી મારે ત્યા સાસારિક પ્રત્યેક સુખની ઉણપ લાગતી, તે ઉણપ પૂરી કરવા માટે પ્રયત્ન કરવાને મને વારવાર વિનવતી, છતા હુ લક્ષમા ન લેતો એથી દુ ખિણી બનીને, કોઈ કોઈ વાર સ્રીસ્વભાવને લીધે કલેશ પણ કરતી આ કારણથી પરમાર્થસાધનને વિષે મારો ગૃહસ્થાશ્રમ મને એક અતરાયરૂપ થઇ પડેલો હતો દિનપ્રતિદિન મારા અતરમા સસાર-પ્રતિ પુષ્કળ તિરસ્કાર આવી ગયો એટલામા શ્રીહરિની કૃપાથી મારી તે બેડી સહજમા છૂટી ગઈ"

એ સાભળી છદ્મલિંગ બોલ્યો, "મિત્રવર્ય! આપની એ બેડી સહજમા શી રીતે છૂટી ગઈ? શુ આપના પ્રિય પત્નીનુ અકાળે દેહાવસાન થયુ?" સુવિચારે કહ્યુ, "ના, તેનુ દેહાવસાન તો થયુ નહિ, પણ તેનો ને મારો લાબા સમયને માટે વિયોગ થઈ ગયો" છદ્મલિંગ બોલ્યો, "શુ તે બિચારી અજ્ઞાત અબળાનો આપે ત્યાગ કરી દીધો?" સુવિચારે કહ્યુ, "નહિ નહિ, જે બિચારીનુ આખુ જીવન મારા દેહ પછવાડે અર્પિત થયેલુ, તેવી અબળાનો ત્યાગ કરવો, એ વાતને હુ યોગ્ય ગણતો નથી પણ અમારા વિયોગ માટે સ્વાભાવિક જે કારણ બન્યુ, તે તુ સાભળ - તે વારવાર સસારસુખોની ઓછપથી અસતુષ્ટ રહેતી ને ઉદ્વિગ્ન થઈ જતી એક દિવસે મને એવી ઉર્મિ થઈ આવી કે, આ સ્ત્રીસસાર સુખમા જ સાર્થકતા–કૃતકૃત્યતા છે એમ માને છે અને મનાવે છે સસારી સુખ જો કે મિથ્યા અને પરિણામે દુ ખના કારણરૂપ છે, છતા એ વાત તેને અનુભવ વિના માનવામા આવે તેવી નથી, માટે એકવાર તેને તે વાતનો અનુભવ કરાવુ તો ઠીક–અર્થાત્ સસારસુખ ભોગવીને, તે પોતાની મેળે જ તેને મિથ્યા, તેમ જ અપાયરૂપ સમજે તો ઠીક પણ એ વાત તો દ્રવ્યવિના બની શકવી કઠિન જ તે સારુ પ્રથમ પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવવાનો મે નિશ્ચય કર્યો. બીજે જ દિવસે 'હુ તારે માટે કદી નહિ ખૂટે તેવુ દ્રવ્ય મેળવવાને જાઉં છુ,' એમ કહીને મેં સદાને માટે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો"

અહીં સૂધીનો વૃત્તાત કહીને સુવિચાર મૌન્ય રહ્યો, ત્યારે છદ્મે પાછુ પૂછ્યુ, "કૃપાબન્ધુ! પછી?" સુવિચાર બોલ્યો, "પછી શુ? દ્રવ્ય કઇ માર્ગમા પડેલુ નથી કે ગાસડો બાધી ઘેર આણુ, તેમ સહજમા

કાંઈ કોઈ કોઇને આપીએ દેતુ નથી, તો તે મને કયાથી મળે કે હું તે લઇને ઘેર જઈ મારી સ્ત્રીને સતુષ્ટ કરુ ?" ત્યારે છદ્મલિંગ બોલ્યો, "વારુ, ત્યારે તો આપ તેને સમજાવવારૂપ કહો કે છળવારૂપ બહાનુ કરીને જ માત્ર ઘેરથી નીકળી ચાલ્યા, તે પછી પાસરા અહીં આ એકાત સ્થાનમા આવી રહ્યા છો ? શુ એ યથાર્થાચરણી શિષ્ટ જનને છાજતી વાત ગણાય ?" "નહિ નહિ, પ્રિય બધુ ! એમ નહિ, મે એમ કર્યુ નથી, ને એમ કરવુ એ યોગ્ય પણ નથી ઘેરથી નિકળ્યા પછી મારુ શુ થયુ, તે હુ હવે તુને અવકાશ મળશે તો કાલે કહીશ આજે તો હવે આશ્રમપરિચર્યાનો* સમય થઈ ગયો છે, ને તે પછી લાગલો જ સધ્યા સમય થશે, એટલે આજે વાત કરવા માટે અવકાશ મળવાનો નથી ચાલો, જય શ્રીહરિ ! જય સચ્ચિદાનદ ! ગુરુ મહારાજને વદન કરી આપણે આપણું કાર્ય કરીએ " એમ કહી બને શિષ્યો પર્ણશાળામા ગુરુવર્યના દર્શનાર્થે ગયા યોગીશ્વર સમાધિસ્થ હતા તેઓએ ભાવયુક્ત તેમને નમન કર્યું ને પછી છૂટા પડી ગયા

શિવારાધન–અર્થસિદ્ધિ

બીજે દિવસે પોતાનુ નિત્ય કૃત્ય આટોપી લઇને પાછા તે બને શિષ્યો ગુરુદેવને સમાધિમા જોઈ, તેમને વદન કરીને આશ્રમમાના એક સુદર પુષ્પિત વૃક્ષ તળે જઇને બેઠા છદ્મલિંગે નમન કરી પૂછ્યુ – "ઘેરથી નિકળ્યા પછી આપે શુ કર્યુ તે કહો !" સુવિચારશર્માએ પોતાનો વૃત્તાત કહેવાનો આરભ કર્યો

"ઘેરથી નિકળ્યા પછી હું મારા ગ્રામની સીમમા આવેલા એક શિવાલયમા ગયો ત્યા તે આદિ દેવનુ પૂર્ણ પ્રેમથી વિધિવત્ પૂજન કરીને નિત્યની પેઠે ઘેર ન આવતા, મદિરની આગળના મડપમા, તે દેવાધિદેવનુ ધ્યાન ધરવા બેઠો એ જ મડપમા બેસી આગળ હુ નિત્ય ધ્યાન કરતો, ને તે વેળા તે પ્રભુના પૂર્ણાનદમય સ્વરૂપનો મારા હૃદયમા સાક્ષાત્કાર થતો, પણ તે દિવસે તેમ થયુ નહિ નિત્યે તો મારુ હૃદય કેવળ નિષ્કામ હતુ, મને કોઈ જાતની આશા કે કામના ન હોતી, કેવળ ભક્તિભાવને માટે જ હું ભગવાન્ સદાશિવનુ ધ્યાન ધરતો હતો પણ એ દિવસે તો મારા હૃદયમા દ્રવ્ય, દ્રવ્ય ને દ્રવ્યની જ

* આશ્રમપરિચર્યા એટલે આશ્રમમા વાળઝાડ કરવી, વૃક્ષોને સિચવા વગેરેનુ તથા ફળ, ફૂલ વગેરેની સભાળ લેવાનુ કામ કરવુ તે

વાસના વસી ગઈ હતી શિવ પ્રભુનુ ધ્યાન કરીને પણ મનોમય રીતે તેમની પાસેથી હુ દ્રવ્યલાભ જ માગવાનો હતો, તેથી નેત્ર મીંચીને ધ્યાન કરવા માડુ કે, તુરત શકરના કર્પૂર ગૌર સ્વરૂપને ઠેકાણે અનેક પ્રકારનુ દ્રવ્ય તથા તેને પ્રાપ્ત કર્યા પછી સ્ત્રીને સતુષ્ટ કરવાની, સારા ઘર, અનેક સુખસાધનો, સારા ભોજનો ઈત્યાદિ વસ્તુઓ જ મારી મનોમય દૃષ્ટિ આગળ રમણ ભ્રમણ કરવા માડી સકામપણે ભગવદ્ભક્તિ કરવામા ને નિષ્કામપણે કરવામા કેટલો બધો અતર છે, તેનો અનુભવ મને તે પ્રસગે પૂરેપૂરો થયો હુ મારા મનને ઘણીક રીતે વારીવારીને ઠેકાણે લાવુ, પ્રભુના ચરણમા લગાડુ, પણ ક્ષણવાર થઈ કે પાછુ દૃષ્ટિ આગળ દ્રવ્ય જ દોડાદોડ કરે છેવટે હુ થાકયો ઘણે પ્રયત્ને હુ જેમ તેમ કરી પ્રભુનુ જેવુ તેવુ એકવાર ધ્યાન થયુ, એટલે સતોષ માની, જરા શાતપણે બેઠો હવે મારે કરવુ શુ, તથા કયા ઉપાયથી પુષ્કળ દ્રવ્ય મળશે, તેના વિચારોમા હુ લીન થઈ ગયો મારા મનથી મે અનેક પ્રકારો ને ઉપાયો તપાસી જોયા, પરતુ કોઈ પ્રકાર, મારી મનોવૃત્તિને અનુકૂલ જણાયો નહિ કૃષિકર્મ, વ્યાપાર, રાજસેવા, વિદ્યાવિક્રય તથા ભિક્ષા આદિ સર્વ પ્રકારો મને પરમ દૂષિત દેખાયા, તેમ જ તેમાના એકેથી જોઈએ તેટલુ દ્રવ્ય શીઘ્ર મેળવી શકવુ, એ પણ દુષ્કર દેખાયુ જેનુ મન જેવા સસ્કારોથી ઘડાયુ હોય છે, તેવી વૃત્તિ તેની બધાય છે તે જ પ્રમાણે મારે પણ થયુ મારા પિતાશ્રી કેવલ અયાચક વૃત્તિવાળા હોઈને યદૃચ્છા લાભથી સતોષ માનતા અને બ્રાહ્મણપણાનુ તન મન ધનથી પાલન કરતા, એટલે નિત્યકર્માનુષ્ઠાનરૂપ તપશ્ચર્યા ને ઈશ્વરારાધનામા જ તેમનો કાલક્રમણ વ્યતીત થતો તે પ્રમાણે હુ પણ તપશ્ચર્યા, ઈશ્વરારાધન ને પરમ તત્ત્વસેવનમા જ મારો પોતાનો મુખ્ય ધર્મ માનતો હતો માટે મારી વૃત્તિ એ માર્ગે દોડી મે તુરત નિશ્ચય કર્યો કે, મારે કોઈ કઠિન તપ કરીને ભગવાન્ શકરને પ્રસન્ન કરવા, કે જેઓ મારા મનોરથ પૂર્ણ કરે પણ તે માટે કોઈ પવિત્ર અને એકાતસ્થાન જોઈએ, એટલા માટે હુ તુરત એ શિવાલયમાના દૈવતને નમન કરીને ત્યાથી ચાલી નિકળ્યો થોડાક દિવસમા ઉત્તર ભૂમિને વિષે આવેલા એક અરણ્યમા જઈ પહોંચ્યો એ નિર્જન પણ રમ્ય અરણ્યની ભૂમિ, અનેક પર્વતો, ગુહાઓ, જળપ્રવાહો અને સુવૃક્ષોથી વ્યાપ્ત હતી, મનને સ્વાભાવિક રીતે પ્રસન્નતા ઉપજે એવી હતી ત્યા એક સુદર પ્રવાહની

સમીપમા આવેલી ગુહાને વિષે મે નિવાસ કર્યો બીજે દિવસે પવિત્ર જળમા સ્નાનાદિ પ્રાતરાહ્નિક કરીને સૂર્યસન્મુખ બેસીને સકલ્પ કર્યો કે, પોતાના ભક્તોને શીઘ્ર પ્રસન્ન થનારા એવા ભગવાન્ શિવજી પ્રસન્ન થઇને મારો અખૂટ ધનપ્રાપ્તિરૂપ મનોરથ પૂર્ણ કરશે ત્યારે જ હુ અન્નપ્રાશન કરીશ પછી પાર્વતીસહ શકરનુ સર્વદા ધ્યાન અને તેમના જ મગલ નામરૂપ મન્ત્રનો એકાગ્રપણે જપ કરતો હુ, એક માસપર્યંત વનફળનો, નિત્ય પ્રતિ એકવાર આહાર કરીને રહ્યો બીજે માસથી વનફળ તજી માત્ર શુષ્ક* પત્રાશનથી જ ચલાવવા માડ્યુ એમ કરતા પાચ માસ વીતી ગયા મેં વિચાર કર્યો કે, આમ કઇ પાર આવવાનો નથી. अर्थ साधयेद्वा देह पातयेत् । એવા નિશ્ચયથી છઠ્ઠે માસે મે પર્ણાશનનો પણ ત્યાગ કરીને કેવળ અનશન વ્રત કરવા માડ્યુ ભગવાન્ શકરને ભક્તજનોએ આશુતોષ કહ્યા છે, તે કેવી રીતે યથાર્થ છે, તેની મને બરાબર ખબર પડી અનશન વ્રતથી મારુ શરીર કેવળ શુષ્ક થઈ ગયુ ને પ્રાણ રહેશે કે નહિ, તેની પણ શકા થઈ પડી મારી નેત્રાદિ સર્વ ઇંદ્રિયોમાથી પોતપોતાનુ કાર્ય કરવાની દૈવી શક્તિ જતી રહી જિહ્વાથી મન્ત્રનો જપ પણ થતો અટકી પડ્યો તે માત્ર અત કરણમા મનોમય રીતે જ થવા લાગ્યો અને એવી સ્મૃતિ પણ વધારે વાર રહી શકશે કે નહિ, એમ મને નિશ્ચય થયો ”

આ છેલ્લુ વાક્ય સાભળી છદ્મલિંગ પોતાના શરીરને કમકમાટ લાવીને બોલ્યો, “અહા ! જે સ્ત્રીની દ્રવ્યલાલસાને લીધે તેના પતિની છેક આવી દયાર્દ્ર–મૃત્યુ સમાનાવસ્થા થઈ, તેના સરખી દુષ્ટ ઘાતકી પતિદ્રોહિણી સ્ત્રી બીજી કયી હશે ? હર હર ! ધિક્કાર છે, તે કઠોર કાળજાની કૃત્યાને, કે જેણીએ ક્ષુલ્લક સુખને માટે પોતાના આ લોક તથા પરલોકના સાથીરૂપ, પોતાના પરમેશ્વરરૂપ, પોતાના સત્યસૌભાગ્યરૂપ ને પોતાના સર્વસ્વરૂપ પતિનુ શુ થશે, તેનો કિંચિત્ પણ વિચાર ન કર્યો ! પણ આપ સરખા દયાળુ ને સદસદ્વિવેકી પુરુષો તેવી અબળાઓની સ્વાભાવિક જડતાને લીધે થયેલા અપરાધોને ગણતા નથી, એ માટે આપને પરમ પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ !” એમ કહેતા કહેતા તેની આખોમા આસુ ભરાઈ આવ્યા ત્યારે સુવિચારશર્માએ કહ્યુ, “પ્રિય સખે! માત્ર મારો

* શુષ્ક પત્રાશન–પોતાની મેળે ઝાડપરથી ખરી પડેલા સૂકા પાદડા જ ખાઇને રહેવુ તે

વૃત્તાત સાભળીને જ જ્યારે તમે આટલુ બધુ થયુ, ત્યારે જેની પ્રસન્નતાને માટે મેં ઉગ્ર તપ આરભ્યુ હતુ, તે દયાના ભડારરૂપ શકરને પોતાના ભક્તમાટે કેમ દયા ઉપજ્યા વિના રહે? તેને અત્યત કરુણા ઉપજી થોડાક ઉપવાસોને અતે એક સુદર બાળયોગીને વેશે તેઓ મને પ્રત્યક્ષ થયા ને મારો ઇચ્છિત મનોરથ પૂર્ણ કરી, ક્ષણવારમા મારી દૃષ્ટિ સન્મુખ મને આનદાશ્ચર્યમા મગ્ન કરી દેતા અદૃશ્ય થઈ ગયા!" અહી સુધીનો વૃત્તાત કહીને સુવિચારશર્મા મૌન ધરી રહ્યો, ત્યારે શર્મલિંગે પૂછ્યુ, "કૃપાબન્ધુ! શકર પ્રભુએ આપનો ઇચ્છિત મનોરથ કેવી રીતે પૂર્ણ કર્યો?" સુવિચારશર્મા બોલ્યો, "હવે સમય થઈ ગયો છે, માટે અવકાશ મળશે તો શેષ વૃત્તાવ કાલે કહીશ" એમ કહી તેઓ સમાધિસ્થ ગુરુદેવના ચરણનુ વદન કરીને, પોતપોતાના નિત્ય કૃત્ય માટે છૂટા પડ્યા

ત્યાગનિર્ણય

ગુરુજીએ આજ્ઞા આપેલી તે પ્રમાણે જપ-સ્મરણ-ધ્યાનાદિ ક્રિયાના નિત્ય કાર્યથી પરવારી ત્રીજે દિવસે નમતા પહોરના તેઓ એક રમ્ય વૃક્ષ તળે એકઠા થયા ત્યારે, છદ્મના પૂછવાથી સુવિચારે પોતાનુ પૂર્વ વૃત્ત પુન કહેવા માડ્યુ તે બોલ્યો, "મિત્ર! બાલજટિલરૂપધારી શિવજીએ, મારા હાથમા એક તેજસ્વી પાષાણનો કાકરો આપીને કહ્યુ કે, 'હે બ્રાહ્મણપુત્ર! લે આ, પથ્થર! એ તારો મનોરથ પૂર્ણ કરવાને અર્થે હુ તને આપુ છુ એ અસખ્ય સુવર્ણનો ભડાર છે તને જે વેળાએ જેટલુ સુવર્ણ જોઈશે, તેટલુ તેમાથી પ્રાપ્ત થઈ શકશે એનુ નામ સ્પર્શ મણિ છે, એટલે તામ્ર, લોહ આદિ ધાતુને સ્પર્શ માત્રથી સુવર્ણરૂપ કરી દેવાનો એનામા અમૂલ્ય ગુણ છે એ દ્રવ્યનો તુ સદા સદ્વ્યય કરજે એને યોગે તને કોઈ વેળા મહાત્મા સદ્ગુરુના દર્શન થશે, જેમની અનન્ય સેવા કરીને તુ આત્મજ્ઞાનરૂપ અલભ્ય લાભ મેળવીશ' મિત્ર! શકર ભગવાનના વચનથી ચેતના પામી, હું સદા સદ્ગુરુની શોધ કરતો હતો, તેવામા મને આ મહાત્મા સદ્ગુરુવર્યના ચરણ પ્રાપ્ત થયા છે એ સ્પર્શમણિના યોગે મેં અનેક પ્રખ્યાત અને ગુપ્ત તીર્થો જોયા, ઘણાક સતો-મહાત્માઓના દર્શન કર્યા ને તેઓના દર્શનની લાલસાથી સ્થળે સ્થળે, કોઈ ન કરી શકે તેવી રીતે, મોટા મોટા મેળાઓ કર્યા, ઘણાક ધર્મકાર્યો ચાલુ કર્યા, કે જેને યોગે તેવા મહાત્માઓ સ્વાભાવિક રીતે તેવે સ્થળે આવે, અસખ્ય આશીર્વાદો આપે, ને મારે સમાગમ

થાય! એ સમસ્ત પુણ્યના ઉદયરૂપે, છેવટે એક સૂર્યગ્રહણના મેળામા, કુરુક્ષેત્રને વિષે મને આપણા કૃપાળુ ગુરુદેવના દર્શન થયા, જેની કૃપાથી હવે હુ કૃતાર્થ થયો છુ"

એ સાભળી છદ્મલિંગે, "તમે કુરુક્ષેત્રમા શા માટે ગયા, ત્યા તમોએ શો પ્રયત્ન કર્યો, ગુરુદેવના દર્શન કેવી રીતે થયા, ત્યાથી અહી તેઓ તમને સાથે તેડી લાવ્યા કે કેમ, તમારો તે સ્પર્શમણિ કયા છે, મને તે દેખાડશો, ઇત્યાદિ પ્રશ્નો કરવાથી, સુવિચારે પોતાનો સર્વ વૃત્તાત ઇત્થભૂત કહી સભળાવ્યો, ને સ્પર્શમણિ ગુરુ મહારાજે ફેંકી દીધો તથા એ માટે મને ખેદ થતા એના બદલામા બીજા અસખ્યમણિ દેખાડ્યા, એ કથા પણ અથથી તે ઇતિ સૂધી વર્ણવી, ત્યારે પોતાની કોઈ ધારેલી ધારણા પાર પડી હોય, તે રીતે બહુ આનદમા આવી જઈ, છદ્મ, ઉત્સાહી મુખે બોલ્યો, "વારુ ત્યારે, મારા પ્રાણમિત્ર! જો કે તમને પ્રયાસ ઘણો કરવો પડ્યો, તોપણ અતે તમારી અતર્ભાવના જ્ઞાનપ્રાપ્તિરૂપ ભગવત્કૃપાથી સિદ્ધ થઈ, એટલે હવે આપ સર્વથા કૃતકૃત્ય થયા છો આપને હવે કશુ કરવાનુ, કે મેળવવાનુ રહ્યુ નથી તોપણ વિનતિ કરવાની આજ્ઞા લઉં છુ કે, પૂર્વે આપે પોતાના ઘરમા જ સ્ત્રીજાતિ અને 'મારા સ્વામીનાથ આજ આવે, કાલ આવે,' એવી વાટ જોતી અબળાને–કહો કે અપરાધિની અબળાને–કેટલા લાબા સમયથી તજી દીધી છે, તેની શી દશા થઈ હશે, એનુ આપને કોઈવાર પણ સ્મરણ થાય છે? દયાને લીધે પણ કોઈવાર તેની પતિ વિયોગરૂપ અપાર પીડાનો વિચાર આપને આવે છે? આપ તેના સબધમા શુ કરવા માગો છો?" સુવિચાર બોલ્યો, "સખે! જ્યાસૂધી હુ ગુરુવિહીન એકલો જ વિદેશોમા ફરતો, ને સ્પર્શમણિની સહાયથી, જેમા અપાર દ્રવ્યનો વ્યય થાય તેવા અનેક ધર્મકાર્યો કરતો, તેવામા કોઈ કોઈવાર તે દ્રવ્ય લાલસાવાળીનુ મને સ્મરણ થઈ આવતુ, કે આ વેળા તે મારી પાસે હોત તો પોતાને હાથે અસખ્ય દ્રવ્યનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરીને કેટલો આનદ પામત પ્રસગોપાત્ત તેની, પતિવિયોગ પીડા સબધી વિચાર પણ મને આવતો, પરતુ તેથી શુ એ માટે કઈ હુ અપરાધી ન હોતો મે કઈ અકારણથી વા તેના કલેશથી તેનો ત્યાગ કર્યો ન હોતો, પણ માત્ર તેની દ્રવ્યેચ્છા પૂર્ણ કરવા સારુ જ તેને એકલી મૂકીને હુ ચાલી નિકળ્યો હતો માટે તેના સતાપનુ ફળ તેને મળ્યુ," "તેમા મારો અપરાધ શો? અસ્તુ પણ

હવે ?" છદ્મે પૂછ્યુ "હવે શુ ? હવે તો જે થવુ જોઇતું હતુ, તે આપોઆપ જ થઈ ચૂક્યુ છે," સુવિચાર બોલ્યો "મુક્તિ માર્ગમા અતરાય પડાવનારા જે હેય* પદાર્થો–કનક અને કાતા–તેઓ પોતાની મેળે જ અળગા થઈ ગયા છે ઘણો લાબો સમય થઈ ગયો, માટે સ્ત્રીનુ પણ થવાનુ તે થઈ ગયુ હશે–કા તો મરણ પામી હશે વા મન વાળીને ઘરમા બેઠી હશે,–ને મણિ પણ ખોવાઈ ગયો, એટલે હવે તો નિશ્ચિતપણે ભગવદ્ધ્યાન કરતા ગુરુમહારાજની સમીપમા જ નિવાસ કરવાનો વિચાર છે પણ મિત્ર ! તારો હવે ગૃહસ્થાશ્રમ સબધી શો વિચાર છે ?" "મે મારો તો નિશ્ચય પૂર્વે જ આપને કહી બતાવ્યો છે, કે મારે સર્વથા લગ્ન કરવુ જ નથી," છદ્મે કહ્યુ, "પણ જેણે લગ્ન કીધેલુ હોય, તેણે પત્ની જીવતા તેનો ત્યાગ કરવો, એ શાસ્ત્ર રીતે અને વ્યવહાર રીતે પણ સર્વથા નિંદ્ય જ છે છતા આપ તે માટે કેમ ઉલટા નિશ્ચયપર આવ્યા છો ? શુ સ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર જ ત્યાગી ગણાય ? મારા શ્રવણ પ્રમાણે તેવા પુરુષને ત્યાગનુ યથાર્થ ફળ પણ મળતુ નથી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને તો તમે વગર વિધિથી પરમ ધર્મરૂપ આખા ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરો છો અને એ તમારો ત્યાગ યથાર્થ નહિ, પણ રાજસી ત્યાગ ગણાય એ માટે આપ પૂર્ણાવતાર શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના સર્વ માન્ય વચનરત્નોને કેમ વિસરી જાઓ છો ? તેણે ત્યાગના લક્ષણ વર્ણવ્યા છે, તેમા સ્પષ્ટપણે કહ્યુ છે કે, 'दु खमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् । स कृत्वा राजस त्याग नैव त्यागफल लभेत् ॥ કર્મ એ દુ ખ છે, એમ ધારીને તથા તેવડે શરીરને બહુ ક્લેશ વેઠવો પડે છે એમ માનીને, ભયથી જે કોઈ કર્મનો ત્યાગ કરે છે, એ રાજસી ત્યાગ ગણાય છે, ને એથી ત્યાગનુ ફળ પ્રાપ્ત થતુ નથી' વળી દ્વિજોનો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યોનો ગૃહસ્થાશ્રમ વેદોક્ત કર્મરૂપ જ છે તો સ્ત્રીનો ત્યાગ કરતા, તમે અવિધિથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો ને ગૃહસ્થાશ્રમ તજ્યો, એટલે સ્વાભાવિક સર્વ વેદોક્ત કર્મોનો ત્યાગ કર્યો એમ થયુ, અને એ કર્મોનો ત્યાગ પણ રાજસત્યાગ થયો, એટલે તેનુ ફળ તમને તેવુ જ મળશે શ્રેયપ્રાપ્તિનો શ્રમ વ્યર્થ જશે સૌથી પહેલુ તો એ જ વિચારવાનુ છે કે, આવશ્યક કર્મો તો ત્રિકાળે પણ તજવા યોગ્ય નથી, ભલે અનેક દોષવાળા હોય તોપણ શુ થયુ ?–अवश्य–सहज कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् । એમ છતા આપને ત્યાગી

* ત્યાગ કરવા યોગ્ય

થવા ઉપર જ વધારે પ્રીતિ-શ્રદ્ધા હોય તો તેવા ત્યાગીનુ ખરુ સ્વરૂપ પણ તે પુરુષોત્તમે અર્જુન પ્રતિ કહેલુ છે કે-यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागी त्यभिधीयते। સમૂળો કર્મનો ત્યાગ કરનાર ત્યાગી નહિ, પણ કર્મ વિધિપૂર્વક કરવા છતા તે કર્મના ફળનો જે ત્યાગ કરે છે, તે ખરો ત્યાગી કહેવાય છે, કારણ કે, કરવા માટે શાસ્ત્રોદ્વારા નિશ્ચિત થયેલા પોતાના નિયત કર્મનો તો ત્યાગ કરવો ન જ જોઇએ કદાચ મોહથી તેનો ત્યાગ કરવામા આવે તો તે ત્યાગ તામસી ત્યાગ ગણાય, એટલે રાજસી ત્યાગ કરતા પણ તે તો ઉતરતો છે કહ્યુ છે કે, नियतस्य तु सन्यास कर्मणो नोपपद्यते । मोहात्तस्य परित्यागस्तामस परिकीर्तित ॥ તમારી ગૃહિણી કે જેને વિષે જ આખો તમારો ગૃહસ્થાશ્રમ સમાયલો છે તેનો ત્યાગ કરશો, તો તમે શાસ્ત્રવિધિનો લોપ કરવાના દોષથી લેપાશો અને શાસ્ત્રની આજ્ઞાને ન ગણકારતા જે મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છામા આવે તેમ વર્તન કરે છે, તેને કર્મયોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી એટલુ જ નહિ, પણ તેને આ લોકમા સુખ મળતુ નથી, તેમ પરમગતિ પણ મળતી નથી એ માટે આપ તે પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના અદ્વિતીય વાક્યને કેમ વિસરી જાઓ છો? તેમણે સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે, य शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारत । न स सिद्धिमवाप्नोति न सुख न परा गतिम् ॥ પત્ની જીવતી છતા તેની પ્રસન્નતાપૂર્વક અનુમતિ લીધા વિના જે મનુષ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરે છે તે મહાપાપભાગી થાય છે એમા સશય નથી એ વાત આપથી કઈ અજાણી નથી ”

એ સાભળીને ઋષિપુત્ર સુવિચારશર્મા બોલ્યો, “મિત્ર! તુ કહે છે, તે સર્વ પ્રકાર ધર્મયુક્ત છે સ્ત્રીની અનુમતિ વિના ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરનાર દૂષિત છે, તેમ કર્મોને દુ ખરૂપ સમજનાર તથા આવશ્યક કર્મોનો ત્યાગ કરનાર પણ તેવો જ દોષભાગી છે પણ તેવો પ્રકાર મારા સબધમા બનેલો નથી ત્યાગ નહિ કરવા યોગ્ય તથા અત્યાવશ્યક કર્મો-યજ્ઞ, દાન, તપ, સ્વાધ્યાયાદિ, એનો ત્યાગ મે કર્યો નથી અને સ્ત્રીનો પણ ત્યાગ કરવાના હેતુથી હુ ઘેરથી નિકળ્યો નહોતો સારે ભાગ્યે ઘેરથી નિકળ્યા પછી આજ સૂધી સઘળા સયોગો જ એવા મળતા ગયા કે, જેથી મારા કર્મથી જ આપોઆપ તે પીડા નીકળી ગઈ છે! ભ્રાત! તેં ગૃહસ્થાશ્રમ સબધી ને કર્માદિકની આવશ્યકતા સબધી જે વિવેક કહી બતાવ્યો, તે હુ પ્રથમથી જ સારી રીતે જાણુ છુ, પરતુ

તે સાથે એટલુ અવશ્ય ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે, ધર્માદિકનો ગર્ભિત હેતુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે જોઇતી ચિત્તશુદ્ધિ થવાનો છે કે આ લોક પર-લોકના સુખની પ્રાપ્તિ થવાનો છે, તે કહે ચિત્તશુદ્ધિ અને ચિત્તની પ્રસન્નતા થવામા જે પદાર્થો પ્રતિકૂળ હોય, તેવા ગૃહસ્થાશ્રમને શા માટે આચરવો ? તેવુ કર્મ શા માટે કરવુ? મેં તને પૂર્વે કહી જ બતાવ્યુ છે કે, મારો ગૃહસ્થાશ્રમ મારા ચિત્તને શુદ્ધ અને પ્રસન્ન કરવાને બદલે ઉલટુ મહા મલીન અને પરમ અસ્થિર-વિક્ષિપ્ત કરી નાખે તેવો હતો, પ્રસન્નતાના બદલામા મારા ચિત્તવિષે સદા ઉદ્વેગ જ રહ્યા કરતો અને મનોશુદ્ધિના બદલામા દ્રવ્ય કેમ મેળવવુ, સ્ત્રીનુ મન શી રીતે મનાવવું, ઇત્યાદિ વિચારો જ રમ્યા કરતા પણ હવે તો ગુરુવર્યની કૃપાથી તે સર્વ દુ ખ સમૂળ લય પામી ગયુ છે આજે હુ નિર્દ્વંદ્વ છુ આ જગતમા મનુષ્યજીવનનુ સાફલ્ય આત્મકલ્યાણ થવુ એ જ છે એ આત્મકલ્યાણને અર્થે જ સમગ્ર સત્કર્મોની આવશ્યકતા શાસ્ત્રોમા વર્ણવેલી છે ધર્મ શાસ્ત્રમા સમગ્ર ગૃહસ્થાશ્રમાદિક ધર્મોનુ જ પ્રતિપાદન કરેલુ છે તેમા સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે —

इज्याचारदमोहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् ।
अय तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥ (याज्ञ)

અર્થ–યજ્ઞ કરવા, સદાચાર પાળવો, ઇદ્રિયોનુ દમન કરવુ, કોઇ પ્રાણીને પીડા ન કરનારૂપ અહિંસા ધર્મ પાળવો, દાન દેવુ, વેદનુ પઠન કરવુ ઇત્યાદિ સર્વ કર્મોનો ખરો ધર્મ (હેતુ–ફળ) એ જ છે કે, જેવડે આત્મદર્શન થઇ શકે, અને એનુ નામ જ આત્મ કલ્યાણ ગણાય છે

આ જગતમા જન્મીને જે કઈ કરવુ, તે માત્ર આત્મકલ્યાણને અર્થે જ કરવાનુ છે આત્મકલ્યાણ જેનાથી થાય તે જ ધર્મ, ને તે જ આચરવા યોગ્ય છે ઇતર જો કે ધર્મ ગણાતો હોય તોપણ તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, અને તે ન્યાયથી આત્મકલ્યાણની આડે આવનારુ સઘળુ જ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે શિષ્ટજનોએ કહેલુ પણ છે કે, आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥* અર્થાત્ પોતાના આત્માને માટે એટલે આત્માના

* त्यजेदेक कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे त्यजेत्कुलम् ।
ग्राम जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥

અર્થ–એક જણનો ત્યાગ કરવાથી કુળ બચતુ હોય તો ભલે તે એકને તજવો તેમ જ એકાદ કુળનો ત્યાગ કરવાથી ગામ ઉગરતુ હોય તો તે કુળને તજવુ, ગામ તજ-વાથી દેશ બચતો હોય યા તેનું કલ્યાણ થતુ હોય તો ભલે ગામ તજવુ, અને આત્માને અર્થે આખી પૃથ્વી તજવી

કલ્યાણુને માટે, આખી પૃથ્વીનો પણ ત્યાગ કરવો હે મિત્ર! હે ધર્મજ્ઞ મિત્ર! તારા કહેવા પ્રમાણે હુ માત્ર સ્ત્રીનુ જ પ્રિય કરવા અર્થે જો મારા તેવા કઢગા ગૃહસ્થાશ્રમમા લચ્ચોપચ્ચો રહ્યો હોત, તો પછી પરિણામે મારા આત્માનુ શુ થતે, તેનો તુ જ વિચાર કર હવે તો પ્રણામ એ ઘરને, ગૃહસ્થાશ્રમને, ને ગૃહસ્થાશ્રમના મૂળરૂપ તે કલેશકારિણી-સતોષહારિણી સ્ત્રીને પણ છેલ્લા છેલ્લા પ્રણામ!!

એ છેલ્લા શબ્દો બોલતા બોલતા તો છદ્મલિંગ વચ્ચે જ બોલી ઉઠ્યો, "હા, હા, હા, કૃપાનાથ! આપ સુજ્ઞ થઇને 'સ્ત્રીને પ્રણામ' એ શબ્દો કેમ બોલો છો? પોતાના સ્વામીના એમ કહેવાથી તો પતિવ્રત પાળનારી સ્ત્રી પોતાને અત્યત દોષપાત્ર અને નરકગામિની તરીકે ગણે છે, ને પોતાને મોટામા મોટી શિક્ષા થયેલી સમજે છે તે પ્રત્યક્ષ નથી, એટલે એમ બોલવામા શી અડચણ છે, એમ આપ માનતા હો તો પરોક્ષપણે પણ અમુક મનુષ્ય પ્રત્યેનુ અયોગ્યાચરણ તેને દૂષિત કરે છે અસ્તુ સુજ્ઞેષુ કિંબહુના! મારી પ્રાર્થના એટલી જ છે કે, ગમે તેમ થયુ, તેણીએ ગમે તેટલો આપનો અપરાધ કર્યો, પણ આપનુ તો તેથી કલ્યાણ જ થયુ છે, ને તેના તો દુ ખનો પાર પણ નહિ હોય સહૃદય પુરુષોને એમ છાજતુ નથી કે, પોતાની ભૂલને લીધે ઊંડા જળમા જઈ પડેલા ને ડચકા ખાતા દીન મનુષ્યને તે દુ ખમાથી ઉદ્ધારવાને બદલે, મોટો ધક્કો મારીને ડૂબાડી દેવુ"

એ સાભળી સુવિચાર બોલ્યો, "પ્રિય સખા! હવે બહુ થયુ વાર-વાર એ વાતને શા માટે છેડવી? ભારેલા કે ઓલવેલા અગ્નિને ફરીથી પ્રદીપ્ત કરવાનુ કશુ પ્રયોજન નથી જે થવાનુ હતુ તે આપોઆપ જ થઈ ગયુ છે તે ક્યા ને આપણે ક્યા? તે સબધે હવે જરાએ વિચારવા જેવુ રહ્યુ નથી આ તો ઈશ્વરે અણધારી જ કૃપા કરી છે ને સકળ ઉપાધિમાથી મને મુક્ત કર્યો છે, તો પછી નિષ્કારણ તે વાતને સભારવી, એ મને રુચતુ નથી હવે તો ગુરુસેવા એ જ આપણુ કર્તવ્ય છે"

ત્યારે છદ્મલિંગે કહ્યુ, "કૃપાનાથ! હુ નથી ધારતો કે, કૃપાળુ ગુરુમહારાજને તમારા વિચારો માન્ય થાય મારા ધારવા પ્રમાણે તે મહા પુરુષના જાણવામા જ નહિ હોય, કે આપ આવો અનર્થ કરીને અત્ર આવેલા છો, નહિ તો તેઓ કદી આપને આદર આપત નહિ તેઓ અતર્યામી હોવાથી કદાચ જાણતા પણ હશે, તો તમારુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનુ

કાર્ય પૂર્ણ થતા સૂધી જ તમને ઉપદેશ નહિ દેતા હોય પણ કાર્ય પૂરુ થયેથી મને લાગે છે કે, તેઓ તત્કાળ તમને ઘેર જવાની આજ્ઞા કરશે. વળી આપને એ માટે મારી એક પ્રાર્થના છે કે, કદાચ ગુરુ મહારાજ આપને ઘેર જવા માટે આજ્ઞા કરે તથા આપ ગૃહસ્થાશ્રમી છો કે કેમ, તે વિષે પ્રશ્ન પૂછે, તો આપ પોતાની ત્યાગી થવાની ઊર્મિના વમળમા તણાઇને, કદી પણ તે મહાપુરુષની વચના કરશો નહિ, કેમ કે તેવા મહાપુરુષોની વચના કરનારને પોતાના તે અપરાધ માટે એટલુ બધુ શોષવુ પડે છે, તેનો એક ખરો ઇતિહાસ મારા જાણવામા છે” એ સાભળી સુવિચારે કહ્યુ, “પ્યારા ! સદ્‌ગુરુની વચના કરવા સમાન બીજુ પાતક જ નથી, એ હુ સારી રીતે જાણુ છુ તે પૂજ્યપાદની પવિત્ર આજ્ઞા કરતા એક તિલ માત્ર પણ ઉલટુ આચરવુ, એને હું મોટામા મોટો અપરાધ સમજુ છુ, કેમકે સદ્‌ગુરુની પવિત્ર આજ્ઞા પાળવામા જ શિષ્યનુ કલ્યાણ વસેલુ છે, તો પછી હુ એથી પ્રતિકૂલ કર્મ કેમ આચરુ? પણ તેવા સદ્‌ગુરુની વચના કરનાર સબધી શો ઇતિહાસ છે, તે હું સાભળવા ઇચ્છુ છુ” એમ કહી તેણે સૂર્યસામુ જોઇને વિશેષ કહ્યુ, “પ્યારા છદ્મ ! આપણી વાતચિત અવકાશ મળશે તો કાલે કહીશુ, આજે તો સમય થઈ ગયો હોવાથી આપણે આશ્રમપરિચર્યા માટે ઉઠવુ જોઇએ

સૂક્ષ્મ બિન્દુ રજ્જુ–સંન્યાસાખ્યાન

केनाप्यनर्थरुचिना कपट प्रयुक्तमेतत् सुहृत्तनयबन्धुमय विचित्रम् ।

कस्यात्र क परिजन स्वजनो जनो वा स्वप्नेन्द्रजालसदृश खलु जीवलोक ॥

અર્થ—અનર્થ કરવાની રુચિવાળા કોણે, મિત્ર, પુત્ર અને બધુવાળુ આ વિચિત્ર કપટ–જગત્ રચ્યુ છે? કોણ કોનો ચાકર? કોણ કોનો મિત્ર? અથવા કોણ કોનો માણસ ? ખરેખર આ જીવલોક સ્વપ્નામા જોવાયના ઇન્દ્રજાળના સરખો છે

આજે પણ ગુરુજી સમાધિમાથી જાગ્રત થયા ન હોતા, એટલે —પોતાના નિત્ય કર્માદિકથી પરવારીને બને શિષ્યે પાછા નિત્યને સ્થળે આવી બેઠા, ને પ્રસ્તુત વિષયપર પ્રશ્નોત્તર કરવા લાગ્યા સુવિચારશર્માએ છદ્મલિંગને પૂછ્યુ, “પ્રિય સખા! તારી બુદ્ધિ બહુ ઝીણી ને અત કરણ સ્વચ્છ દર્પણ સરખુ શુદ્ધ જણાય છે, કેમકે સનાતન ધર્મના સિદ્ધાતો તારા અત કરણપર બહુ સારી રીતે સમજણપૂર્વક જડિત થયા છે તને આરભના દૈહિક તથા માનસિક સસ્કારો કયા અને કોની પાસેથી થયા છે, તે માટે તારુ પૂર્વ વૃત્ત જાણવાની મને ઇચ્છા થાય છે પણ ભ્રાત! તે પૂર્વે તુ મને પેલા સન્યાસીનો ઇતિહાસ કહી સભળાવ” છદ્મ બોલ્યો, “કૃપાનાથ! મારા પિતાશ્રીને માટે આપ પછીથી જાણશો, પણ મારા ગુરુવર્ય, કે જેમની અખડિત પવિત્ર સેવા એ જ મારુ સદાનુ કર્તવ્ય હતુ, તે તો ખરેખર આપના જ સરખા કાતિમાન્ અને પરમ ધાર્મિક વૃત્તિના હતા આપને જોતા જ મને પ્રતિક્ષણે તેમનુ સ્મરણ થાય છે, તેઓની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જ આપ છો, એવી વારવાર ભાવના થઈ આવવાથી, મારાથી તેમના વિયોગનુ દુ ખ વિસરી જવાય છે તેથી જ જેમ તેમના ચરણમા વારવાર પડવાની મારી ટેવ હતી, તેમ આપના ચરણમા પણ પ્રેમાવેશમા મારાથી પડી જવાય

છે, જેને આપ અત્યાચાર ગણીને મને પ્રેમઘેલો કહો છો ભલે કહો, તેથી મને કંઇ હાનિ નથી પણ મારાથી તેમ કર્યા વિના રહેવાતુ જ નથી મને મારા ગુરુનો વિયોગ છે–અસહ્ય વિયોગ છે–જે સહન થતો નથી પણ શુ કરુ ? હું પરમ હતભાગ્ય, અપરાધી કે મારા પોતાના જ અપરાધને લીધે, ઘણો સમય થયા તેમની પવિત્ર સેવાથી વિમુખ થયેલો છુ હશે, નિરાશાથી ભરતખડમા ચોમેર ભટકતા ભટકતા આપસરખા સત્સખા અને આ યોગીશ્વર જેવા સદ્દગુરુવર્યના દર્શનોનો લાભ થયો છે, એ કંઈ થોડો લાભ નથી પરિણામે પ્રભુ મારુ કલ્યાણ જ કરશે પોતાના પૂજ્ય ગુરુજનની મનોવૃત્તિને જેઓ અનુસરતા નથી, વા પોતાની ઊર્મિઓને વશ થઈ, તેમની પવિત્ર આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરે છે, કવા તેમની વચના કરે છે, તેઓને કેવા ફળ મળે છે તે તો મારા ને આપના અનુભવમા આવીજ ગયુ છે તો પણ આપની મનોવૃત્તિઓ, જે ગૃહસ્થાશ્રમના અને પેલી ગરીબડી અબળાના ત્યાગ માટે ઉચ્છૃખલ થઇ રહી છે, તેનુ ભવિષ્યમા શુ ફળ નીપજવા સભવ છે, તે માટે હુ એક ઇતિહાસ કહુ છુ તે સાભળો ”

એટલુ કહીને છદ્મલિગ બોલ્યો–“પ્રાણસખા ! પૂર્વે પુણ્યરૂપ જળને વહન કરનારી ગગાને કિનારે એક ભવ્ય શિવાલય આવેલુ હતુ પાષાણાદિકથી બાધેલા તે સરિતાના સુદર ઘાટપર શોભી રહેલા તે શિવમદિરમા અખડ પૂજન થયા કરતુ પૂજન કરવા આવનાર સ્ત્રી પુરુષોના જયજય શભો ! હરહર ! મહાદેવ ! પાર્વતીપતે ! ઇત્યાદિ શબ્દો સહિત હર્ષગર્જનાઓ તથા મોટા ઘટના નાદો, છેટેથી સાભળનારના મનને પણ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરતા હતા ઘાટ ઉપર જ શિવાલયની જોડમા, તીર્થવાસીઓ વગેરેને માટે અને જતા આવતા વટેમાર્ગુઓને માટે સુદર ધર્મશાળાઓ બાધવામા આવી હતી તેની જોડમા એક સુદર નવપલ્લવ સઘન અશ્વત્થ વૃક્ષ આવેલુ હતુ ઘાટપર અને તેની સામેના કિનારાપર બીજા અનેક જાતિના સુવૃક્ષોથી વન સુશોભિત થઈ રહેલુ હતુ अश्वत्थ सर्ववृक्षाणा विभूतिरीश्वरस्य वै। અશ્વત્થ વૃક્ષ–પીપળો એ સર્વ વૃક્ષોમા ઉત્તમ એટલે ઈશ્વરની વિભૂતિરૂપ હોવાથી, તેને જળ સિંચન કરવુ તેનુ પૂજન કરવુ, ઇત્યાદિ અભીષ્ટ કર્મફળ આપનારુ છે, એવુ જાણીને પાસેના ગ્રામની ઘણીક ઉચ્ચ વર્ણની સ્ત્રીઓ, તે અશ્વત્થનુ પૂજન કરવાને આવતી હતી ”

"એકવાર સર્વ સ્ત્રીઓ શિવજીના તથા અશ્વત્થના પૂજન અર્ચન કરીને, પોતપોતાને સ્થાનકે ગઈ, છતા એક નવયૌવનવતી સુદરી, જાણે કોઈ પોતાની બહુ કઠિન કામના પૂર્ણ કરવા ઇચ્છતી હોય તેમ, દૃઢ મનથી, એકલી અટુલી, તે અશ્વત્થનુ પૂજન કરીને, તેની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરતી દૃષ્ટિગોચર થઇ છેક મધ્યાહ્ન સમય થવા આવ્યો ત્યારે પોતાનુ તે પ્રદક્ષિણાનુ કાર્ય સમાપ્ત કરીને, તે ઘેર આવવા નિકળી એવામા, પાસેની ધર્મશાળામા એક મહા પ્રચડ તેજસ્વી યતીશ્વર ઉતરેલા તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા જેમના દર્શન કરવા માત્રમા અસખ્ય પાપોનો નાશ થાય, એવા મહાત્માને વદન કર્યા વગર જવુ નહિ એમ ધારી, તે યુવતી તેમની આગળ ગઈ, ને 'नमो नारायण' કહી તેમના ચરણમા નમી, અને તે યતીશ્વરે પણ 'अखडसौभाग्यवती सत्पुत्रवती भव' એવો આશીર્વાદ આપ્યો એ સાભળી તે સુદરીને કિચિત્ હસવુ આવ્યુ પુન વદન કરીને તે જવા માટે ઉભી થઇ ત્યારે મહાત્મા બોલ્યા, "બાઇ! તને હાસ્ય કેમ થયુ? શુ મારામા કોઇ જાતનુ દૂષણ તને દેખાયુ?" યુવતી બોલી, "ના, કૃપાનાથ! તેવુ કઇ જ નથી પણ આપ સાક્ષાત્ ઈશ્વર સમાન પ્રતાપી અને તેજસ્વી જણાઓ છો, છતા આપનુ આશીર્વચન મારા સબધમા મિથ્યા છે, એવુ જાણીને જ મને હાસ્ય થયુ" યતીશ્વરે પૂછ્યુ, "કા પુત્રી! મિથ્યા શાથી? તુ તો સૌભાગ્યવતી છેની?" યુવતી બોલી, "પ્રભો! મારુ સૌભાગ્ય તો માત્ર નામનુ જ છે, કેમ કે મારો સ્વામી તો આજે લગભગ બાર માસ થયા કાશીપુરીમા સન્યાસી થયેલો છે કહો કૃપાનાથ! હવે મારુ સૌભાગ્ય અખડ શાનુ? મારે સત્પુત્ર થવાનો પણ સભવ ક્યાથી?" યતિ બોલ્યા, "બેટા! મને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે કે, તારા સરખી તરુણ સ્ત્રીને નિરાધાર મૂકી, જે પુરુષ સન્યાસી થયો હશે, તે કેવો નિર્દય હશે તેવા કૃપણને સન્યાસ આપનાર ગુરુ પણ કેવો ધર્મવિહીન હશે! હર હર! હરિ! હરિ! તેવા ગુરુ અને શિષ્ય બનેને શાસ્ત્રે દડ દેવો ઘટે છે પણ બાઈ! તે સન્યાસીનુ નામ ઠામ કઇ તારા જાણવામા છે, કે જેણે તારા સ્વામીને સન્યસ્ત આપ્યુ છે?" તે તરુણ સ્ત્રી બોલી, "મહારાજ! એટલુ બધુ તો ચોક્કસ કઈ જાણવામા નથી, પણ સાધારણ રીતે એમ જણાયુ છે કે, શ્રીમતી ભાગીરથીના દશાશ્વમેધ નામના પવિત્ર ઘાટ ઉપર જ એ સન્યાસી મહારાજનો મઠ આવેલો છે, ને તે મારા સ્વામીના ગુરુ આપના

સરખા વયોવૃદ્ધ તથા સમર્થ વિદ્વાન્ છે!" યતીશ્વર બોલ્યા, "ઠીક! તારા સ્વામીનુ વય કેટલુ છે? તેનુ નામ શું છે? તેના શરીરની સ્થિતિ કેવી છે?" યુવતી બોલી, "મારા નાથનુ શરીર ગૌરવર્ણ, શરીરે રોમાદિક સામાન્ય, બાધો સુદર, નાજુક અને મુખમુદ્રા બહુ તેજસ્વી તથા શાત છે, તેમનુ વય પાત્રીશ વર્ષનુ પૂરુ છે તેમનુ નામ વિ—" એમ નામનો પ્રથમાક્ષર જ માત્ર ઉચ્ચારીને પોતાના સ્વામીનુ નામ બોલતા સકોચ પામતી ને નીચુ ઘાલતી તેણીને જોઇને, "શુ વિશ્વાતર્વર્તી?" યતીશ્વર વચમા જ બોલી ઉઠ્યા તે સાભળી યુવતીએ મસ્તક નીચુ નમાવ્યુ ત્યારે યતીશ્વરે કહ્યુ, "થયુ, થયુ, તારા સ્વામીને મેં ઘણે અશે તો ઓળખ્યો, પણ તેની ખાત્રી માટે મારે કેટલી વિશેષ વિગત જાણવાની આવશ્યકતા છે બેટા! તુ એક કામ કર તારા ઘરમા કોઈ વડીલ મનુષ્ય હોય તો તેને તેડીને મારી પાસે આવજે તારા આવતા સૂધી હુ અહી જ છુ!" યુવતી બોલી, "પિતાજી! હું અહીં મારા પિતાને ત્યા રહુ છુ મારા વૃદ્ધ માતપિતા બને હજી હયાત છે, મારા સ્વામી અહીંથી જ મને મૂકીને ચાલ્યા ગયા છે માટે મારા તીર્થરૂપને તેડીને, હું આપની પાસે આવીશ," એમ કહી યતીશ્વરના ચરણુમા પ્રણામ કરીને, તે યુવતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ

તે સ્ત્રીના જવા પછી, તે મહાત્મા યતીશ્વર મોટો નિ શ્વાસ નાખીને પોતાના મન સાથે પ્રકટપણે બોલ્યા, "હર હર! આવો મોટો અનર્થ કરવાનો આરોપ તો ખરેખર મારા પોતાના જ શિરપર આવ્યો! અહા! તે વિશ્વાતર્વર્તીને જ મેં શિષ્ય કરી સન્યસ્ત દીક્ષા આપી છે તેની શરીરાકૃતિ વગેરે આ યુવતીએ કહી તેવી જ છે, વય પણ તેટલુ જ છે, સમય પણ તેને મારી પાસે આવ્યાને કહ્યો તેટલો જ થયો ને સ્થાન પણ તેણીએ કહ્યુ તે જ હવે શુ વધારે જાણવાનુ છે? પણ અરે! તે દુષ્ટે મારી વચના કરી? મે પૂછ્યુ ત્યારે સ્પષ્ટ કહ્યુ હતુ કે, મારે સ્ત્રી કે પુત્રાદિ કઈ જ નથી હા, તેનો વૈરાગ્ય, તેના શીલ, તેની જ્ઞાનનિષ્ઠા, સઘળુ તો પ્રશસનીય છે, પરતુ તેણે પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમમા આવો દાવાનળ સળગતો મૂકીને, તેનો ત્યાગ કર્યો? એના જેવો બીજો અનર્થ એક્કે નથી હા દૈવ! હે પરમાત્મન્! હવે મારે શુ કરવુ? તેણે તો મહા અનર્થ કરયો છે જ, પણ તેવા અનર્થમા મારા જેવાનુ કર્તવ્ય સહેવાયુ તેનો સઘળો અપરાધ મારે શિર આવે છે ચાલ હવે તો અહીથી હું

પાછો કાશીપુરી પ્રત્યે જાઉં ને તે દુષ્ટને શિક્ષા કરૂ. પણ રે ! મેં કાશીથી સેતુબદ્ધ રામેશ્વર જવાનો સકલ્પ કરીને પ્રયાણ કર્યુ છે, તેનુ કેમ ?"

આવી અનેક પ્રકારની ઘડભાજ યતીશ્વર પોતાના મન સાથે કરે છે, એટલામા તે સ્ત્રી, પોતાના પિતાને તેડીને ત્યા આવી પહોંચી ડોસાએ આવતા વેત યતીશ્વરને નારાયણ મત્ર બોલી વદન કર્યું મધ્યાહ્ન સમય થઈ ગયો હતો, માટે પ્રથમ તો બીજી સર્વ વાત પડતી મૂકીને, તેમને ભિક્ષાસારુ પોતાને ઘેર પધારવા માટે પ્રાર્થના કરી મહાત્મા બોલ્યા, "દ્વિજવર્ય ! ભિક્ષાનો સમય વહી ગયો છે ખરો, પરતુ તમારી પુત્રીનુ મહાભારત દુ ખ જ્યારથી મેં સાભળ્યુ, ત્યારથી મારી ક્ષુધા અને તૃષા સર્વ વિસરાઈ જવાઈ છે, ઉલટો અત કરણમા એવો મોટો ખેદાગ્નિ પ્રગટ થયો છે કે, તેને કેવી રીતે શમાવવો, તેનો માર્ગ પણ તત્કાળ દેખાતો નથી હુ કાશીપુરીથી શ્રીરામેશ્વરની યાત્રા કરવાને અર્થે નિક ળ્યો છુ, પણ તે યાત્રા હવે મારાથી પૂર્ણ કરાય, એમ મને લાગતુ નથી, કેમકે તમારી પુત્રીનો દુ ખાનલ સળગાવવામા કેટલેક અશે મારો પણ ભાગ છે, એમ જણાય છે " એમ કહી તે મહાત્મા બહુ ખિન્ન થઇ, પુન બોલ્યો, "શું તમારા જમાઇનુ નામ વિશ્વાતર્વર્તી છે? એ જ નામના તરુણ અને વિદ્વાન્ નૈષ્ઠિક બ્રાહ્મણે સુમારે બાર માસ થયા, મારી પાસેથી સન્યસ્ત દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે બીજી સઘળી નિશાનીઓ તમારી પુત્રીના મુખથી સાભળતા મને નિશ્ચય થાય છે કે, તે જ તમારો જમાઈ હોવો જોઇએ સંન્યસ્ત દશાનુ તેનુ શું નામ છે, એ કઈ તમારા જાણવામા આવ્યુ છે ?" ડોસાએ કહ્યુ, "હા, ગુરુદેવ ! સન્યસ્તપણાનુ એમનુ નામ ચૈતન્યાશ્રમ પડ્યુ છે, એમ મને ત્યા જઈ આવેલા કેટલાક એતદ્દેશીય સજ્જન યાત્રાળુએ કહ્યુ છે " યતીશ્વર બોલ્યા, "એ જ મનુષ્ય ! એ જ તમારો જામાતા ! પણ તે ઉગ્ર વૈરાગ્યશીલ જણાતા લબાડે, મારી આગળ ચોખ્ખી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, મારે સ્ત્રી કે સતતિ આદિ કશુએ નથી, ને હું સસારાનલથી અત્યત ત્રાસ પામીને, આપને શરણે આવ્યો છુ, માટે મને કૃતાર્થ કરો મેં તેના નિષ્ઠાવૈરાગ્યાદિ જોઇને તેનુ કહેવુ સત્ય માન્યુ અને વિધિવત્ વિરજાહોમ કરાવીને દીક્ષા આપી છે અરે તે કુટિલે મને ફસાવ્યો ?"

એ સાભળી, તે બાઇના પિતા બોલ્યા, "કૃપાનાથ ! એમની નિષ્ઠામા તો કશી ન્યૂનતા નથી જ મેં પણ એમનુ સદાચરણ ને પવિત્ર વૃત્તિ જોઇને જ મારી કન્યાનુ એમને પ્રદાન કરયુ હતુ એણે બ્રહ્મચર્યાવસ્થામા

સારુ અધ્યયન કરવા ઉપરાત સઘળા તીર્થાનુ અટન કર્યુ છે, એમનુ અત કરણ વિશુદ્ધ, નિર્વિકારી, ભક્તિનિષ્ઠ, વૃત્તિ ઉદાર તથા સતોષી, સ્વભાવ દયાળુ ને માયાળુ છતા નિર્લેપ સરખો ને પરમ વૈરાગ્યવત છે તેણે પોતાના તે વૈરાગ્યના ઉભરામા જ સસારની સઘળી પીડા ઝટ ટળી જવા સારુ આપની આગળ અસત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી હશે, એમ મને લાગે છે મારી પુત્રીને પણ તેઓ નિત્યપ્રતિ કહેતા કે, તુ મને હા કહે તો હુ હમણાજ ચાલ્યો જાઉં ને ત્યાગ ધારણ કરુ, મને સસારમા પડી રહેવુ ઠીક લાગતુ નથી નિત્ય તેઓ એમ કહેતા, પણ તે કહેવાને મારી પુત્રી માત્ર ઉપરનુ જ–હસવા માટેનુ જ સમજતી એક દિવસે તેમણે સહજ વાત કરતા કરતા પૂછ્યુ કે, તુ કહેતી હોય તો હુ નિર્ગમન કરુ આ કન્યાએ મુગ્ધપણામા હસતા હસતા હા પાડી દીધી તે જ દિવસે અર્ધિ રાત્રિના ઉઠીને તેને શય્યામા જ મૂકીને તેઓ ચાલ્યા ગયા છે કેટલેક મહિને સમાચાર મળ્યા કે, તેમણે તો કાશીપુરીમા ત્યાગ ધારણ કર્યો છે એ સાભળી અમે સૌ કેવળ નિરાશ થઈ ગયા, આ પુત્રી તથા એની માતા તો અતિશય જ કલ્પાત કરવા લાગ્યા, ને મારુ અત કરણ તો વજ્રના ઘાની પેઠે હણાઈ ગયુ, કેમ કે હુ અપુત્ર છુ આ એકની એક દીકરી છે, તેનો પણ જન્મારો વ્યર્થ થઈ ગયો એણે હવે પોતાનુ જીવિત કેવી રીતે ગાળવુ, એનો અમને વિચાર થઈ પડ્યો અમે વૃદ્ધ થયેલા દપતી, સુશીલ પુત્રી અને તેને યોગ્ય સદ્વિદ્વાન્ જામાતૃને જોઈને, તેને પુત્રરૂપ જ ગણી સતોષ પામતા હતા, ને અવસાનની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતા હતા, એટલામા આ દુ ખરૂપ વજ્રનો પ્રહાર અમારાપર થવાથી અમે કેવળ નિરાધાર બની ગયા છીએ મારા મનને મેં, बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा–સૌ વાતે કેવળ પ્રભુની ઇચ્છા જ બળવાન્ છે, એમ સમજીને વાર્યુ, સ્ત્રીને તથા પુત્રીને પણ ઘણીક રીતે સમજાવ્યા અને છેવટે પુત્રીના સતોષાર્થ અને કાલક્રમણાર્થ* મેં તેને અશ્વત્થ† પૂજન પ્રતિદિન કરવાનો પ્રયોગ બતાવ્યો મેં કહ્યુ કે બેટા! તુ પ્રતિદિન નિયમિતપણે અશ્વત્થસેવન કર, એથી પ્રભુ સૌ કલ્યાણ કરશે સ્ત્રીઓના સબધમા અશ્વત્થસેવા બહુ સૌભાગ્યદાયિની છે ત્યારથી તણે તે પ્રયોગ ચાલુ કર્યો, જે આજપર્યંત અસ્ખલિતપણે સાધતી આવી છે હવે શ્રીહરિ જે કરશે તે ખરુ"

---

* સમય સરળતાથી વીતે તે માટે † અશ્વત્થ –અ કહેતા નહિ, શ્વ કહેતા આવતી કાલે તથા સ્થ કહેતા રહેનાર અર્થાત્ જેની સ્થિતિ આવતી કાલે નથી, એમ અશ્વત્થનો

યતીશ્વર બોલ્યા, "પ્રભુ કરશે તે જ ખરુ, પરતુ તે સબધે હવે શું કરવુ, એ કઈ લક્ષમા આવતુ નથી આ તો પરમ ધર્મસકટ આવી પડ્યુ!" એમ કહી કેટલીકવાર સુધી પરમ ઉદ્વિગ્નપણે બેસી રહી, મોટો નિ શ્વાસ નાખીને તેણે કહ્યુ, "હશે, ચાલો, હરિ હરિ! મારી યાત્રા હુ અહી જ પૂર્ણ કરુ છુ તમે માતા, પિતા ને પુત્રી, ત્રણે જણા મારી સાથે તૈયાર થાઓ કાલે જ પ્રાત કાળે આપણે કાશીપુરીનો માર્ગ લઇએ" ડોસાએ કહ્યુ, "કૃપાનાથ! આપ શ્રીરામેશ્વરની યાત્રાને સકલ્પે નીકળ્યા છો, તો તે સકલ્પ ભગ થાય, એ માટે અમને બહુ ભય લાગે છે, આપ ભલે એકવાર યાત્રા પૂર્ણ કરો ત્યાથી પાછા વળતા અત્રે પધારશો, એટલે અમે સાથે કાશીપુરી આવીશુ" યતીશ્વર બોલ્યા, "દ્વિજવર! એમ કરવા જેવુ નથી તમો જાણો છો કે, આ દેહ તો અનિત્ય છે, કાલે વા ઘડી પછી શુ થશે, તેનો કશો નિશ્ચય નથી, તો પછી આવા મોટા અપરાધમાથી મારે કયારે છૂટવુ? સેંકડો મણ રૂના મોટા ઢગલારૂપ મારી યાત્રાના પુણ્યપુજ,-પુણ્યના ઢગલાને તમારી પુત્રીનો પતિવિયોગના દુ ખરૂપ મહાપ્રજ્વલિત અગ્નિ, ક્ષણુવારમા બાળીને ભસ્મ કરી નાખે તેવો છે માટે હવે તો આ દેહનુ પ્રારબ્ધ હશે તો રામેશ્વર યાત્રા સારુ ફરી અવાશે, પણ અત્યારે તો પાછા જ ચાલો"

બીજે દિવસે પ્રાત કાળે કાશીપુરી પ્રત્યે ચારે જણે પ્રયાણ કરવાનુ નક્કી કર્યુ પિતા પુત્રીની સાથે યતીશ્વર તેમને ઘેર પધાર્યા ત્યા ભિક્ષા કરીને તે પાછા ધર્મશાળામા ગયા ડોસાએ પ્રાત કાળે ચાલી નિકળવાની તૈયારી કરવા માડી ઘરબાર સબધી વ્યવસ્થા કરીને પ્રાત કાળ થતા તેઓ ત્રણે જણા ઘેરથી નિકળીને યતીશ્વર પાસે આવ્યા યતીશ્વર તેમની વાટ જ જોઈ રહ્યા હતા તે તુરત દડ કમડલુ લઇને, નારાયણનુ સ્મરણ કરતા કરતા ઉભા થયા, અને જે માર્ગેથી આવ્યા હતા, તે જ માર્ગે આરૂઢ થઈ ગયા પ્રતિ દિન માર્ગમા ચાલતા, અને પ્રભુચરિત્રો, ધર્મકથાઓ ને ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિકના દૃષ્ટાત સિદ્ધાતોનુ કથન, મહાત્મા યતીશ્વરના મુખથી શ્રવણ કરતા કરતા, ને પોતાને આ અલભ્ય સત્સમાગમવડે કૃતાર્થ માનતા

અર્થ છે, આનો બીજો લાક્ષણિક અર્થ દેહ અથવા સસાર થાય છે, કારણ કે તેની સ્થિતિ વિકારને પામે છે ભગવદ્ગીતાના ૧૫ મા અધ્યાયમા ઈશ્વરની વિભૂતિરૂપ જગતને અશ્વત્થ-રૂપે સરખાવ્યુ છે અહી અશ્વત્થનો અર્થ પીપળો થાય છે તથા તેનુ પૂજન એટલા માટે કરવુ કે તેમા સર્વ દેવનો વાસ છે

તે ત્રણે જણા, તનમનધનથી એ મહાત્માની પરિચર્યા કરતા લગભગ માસ દોઢ માસની મુદતે કાશીપુરી જઈ પહોચ્યા

યતીશ્વરે તે ત્રણે જણને ગગામા સ્નાનાદિ કરાવીને ઘાટપર આવેલા એક શિવાલયમા બેસાડ્યા, અને હુ બોલાવુ ત્યારે આવજો, એમ કહી પોતે એકલા જ, કોઇને કશી ખબર આપ્યા વગર એકાએક પોતાના મઠમા જઇ પહોચ્યા

છદ્મ બોલ્યો, પૂજ્ય સખા! ઓછામા ઓછા ચાર પાચ માસ સૂધીમા જેઓના દર્શન થવાનો સભવ જ નહોતો, તેમને થોડાક સમયમા અણચિંતવ્યા આવી ચઢેલા જોઇને, તથા જેમની મુખમુદ્રા સદા પરમ શાત અને પ્રસન્ન જ દેખાતી, તેને અત્યત ક્રૂર ને અત્યત કોપાવેશથી આરક્ત નેત્રવાળી જોઇને, યતિ ચૈતન્યાશ્રમ તો પરમ વિસ્મિત થવા સાથે બહુ ભયભીત થઈ ગયો તોપણ ચિત્તને દૃઢ કરી, જેવો તે તેમના ચરણારવિંદમા વદન કરવા જાય છે, તેવા જ તેમને તરછોડીને, તે ગુરુ યતીશ્વર બોલ્યા, "મૂઢ! દોરે ખસ! રે અપવિત્ર! તારુ મ્હો મને દેખાડીશ નહિ! પાપી! તેં મને છેતરચો? કાપટ્યથી મારો છળ કર્યો–મારી આગળ અસત્ય કયા લગી નભે? તારા પાપે જ તારુ અસત્ય પ્રકટ કરયુ છે, ને મુને સત્વર જાગ્રત કીધો છે આરભમા જ જે કાર્યનો પાયો અસત્ય અને કપટથી નખાયો હોય, તેનુ પરિણામ પુણ્યરૂપ ક્યાથી જ આવે? જેની પાસેથી કલ્યાણપ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય, તેવા ગુરુજનનો જ છળ કરનાર મનુષ્યના સરખો બીજો પાપી કોણ? તેવા દુષ્ટને તો નિશ્ચિન્તપણે નરકની જ શિક્ષા થાય છે!" આ પ્રમાણે તેઓ કહેતા હતા, એટલામા તો તેમણે સકેત કરી રાખ્યા પ્રમાણે પેલા વૃદ્ધ માતપિતા પોતાની પુત્રી સહિત ત્યા આવી પહોચ્યા તેમની સામે આગળી કરી, યતીશ્વર બોલ્યા, "મૂઢ! તુ કહેતો હતો કે, મારે તો નથી સ્ત્રી, કે નથી કુટુબ જરા તારા ચર્મચક્ષુ ઉઘાડી જો આ સૌ કોણ?" ચૈતન્યાશ્રમ તો પૂર્વે જ પોતાના ગુરુને જોઇને જ આશ્ચર્ય તથા ભીતિમા સ્તબ્ધ બની ગયો હતો, તેમા વળી આ, પોતે સદાને માટે ત્યાગ કીધેલી મડળી, અકસ્માત્ પોતાની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવી ઉભેલી જોઈ, છેક જ વિસ્મિત અને લજ્જિત થઈ ગયો પોતાનો સસરો, સાસુ અને સહધર્મચારિણી પત્ની! જેઓની આગળ પોતે સદા વસ્ત્રો, ઉપવસ્ત્રો અને ઉપવીત અલકારાદિકયુક્ત પૂર્ણ કર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણોત્તમરૂપે

હતા, તેમની આગળ કેવળ *વસ્ત્રવિહીન-માત્ર કાષાય †કૌપીન જ ધારણ કરેલા અને શિખા‡ તથા સૂત્ર§ વગરના ત્યાગી અવધૂત વેશે દેખાવુ, તેને મરણ કરતા પણ અધિક દુ ખપ્રદ અને લજ્જાસ્પદ થઈ પડ્યું એવો નગ્નવેશ તેમને દેખાડવા કરતા ભૂદેવી જો માર્ગ આપે તો તેમા સમાઈ જવુ, એ જ ઉત્તમ, એવુ તેના મનને લાગ્યુ તે પોતાના ગુરુવર્યના ચરણમા પ્રણામ કરી, ભોંયમા મુખ સતાડીને ભૂમિપર પડ્યો તેમણે કરેલા તિરસ્કારના ઉત્તરમા એક અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ! એની આ સ્થિતિ ને એ વેશ જોઇને, પેલી નૂતન મડળી પણ અતિ આશ્ચર્ય તથા ખેદ પામીને અનિવાર્ય અશ્રુપાત કરવા લાગી

આ કષ્ટમય પ્રસગ, જોનારને પણ તત્કાળ કરુણાથી દ્રવિત કરે તેવો હતો કેટલીકવાર સૂધી શાત રહીને, ગુરુ યતીશ્વર પાછા બોલ્યા, "કેમ રે ચૈતન્ય! ચૈતન્ય છતા જડવત્ કેમ થઈ પડ્યો છે? મુમુક્ષુ સરખા આચરણવાળો છતા હજુ તુ શું એટલુ નથી જાણતો, કે ગુરુની સાથે છળ કરનાર તથા અસત્ય બોલનાર મનુષ્ય ઘોર નરકની શિક્ષાને પાત્ર છે? એક સામાન્ય વાતના છળ માટે એવી મોટી શિક્ષા છે, પરન્તુ તેં તો એવો મોટો છળ કર્યો છે કે, જેના ફળમા મારે પણ મોટી યાતના ભોગવવી પડશે, તેવુ તારુ કર્મ ઘોર પાપરૂપ છે આ બિચારા સત્વશીળ-નિર્દોષ મનુષ્યો પણ કેવળ દુ ખના સમુદ્રમા ડૂબેલા છે તેઓનુ, અને એમાએ વિશેષ કરીને આ તરુણ બાળાનુ પરાકાષ્ઠાનુ દુ ખ જોઇ, મને તે સહન ન થવાથી, મારો રામેશ્વરની યાત્રાનો સકલ્પ પણ મિથ્યા કરીને, હુ અહીં આવ્યો છુ, અને તારા અપરાધની હવે તને સપૂર્ણ શિક્ષા કરવા ઇચ્છુ છુ" એ સાભળી ભોય પડેલો યતિ ચૈતન્યાશ્રમ, કે જે પણ આવનાર મડળીની પેઠે અશ્રુપાત જ કરતો હતો, તે ગદ્ગદિત કઠે બોલ્યો, "ક્ષમ્યતામ્! ક્ષમ્યતામ્! કૃપાસિંધો! મમાપરાધ ક્ષમ્યતામ્! અવશ્યમેવ આ શરીર મહાન્ અપરાધી છે, આપ જે કરવા ઇચ્છો છો, તેથી પણ તે મહત્ શિક્ષાને પાત્ર છે એટલુ જ નહિ, પણ તે અપરાધ કોઈ રીતે ક્ષમા ન થતા, તેને યોગ્ય શિક્ષા થવી, એ જ શ્રેયસ્કર છે, પુણ્ય દેનારુ છે, છતા ક્ષમા એટલા માટે યાચુ છુ કે, જે સદુદ્દેશથી આ ચતુર્થાશ્રમ આપની પાસેથી ગ્રહણ કરવામા આવ્યો છે, તે ઉદ્દેશ આપની

*વસ્ત્ર વગરના †ભગવી લગોટી જ ‡મસ્તકના કેશ-ચોટલી §યજ્ઞોપવીત-જનોઈ

શિક્ષાથી નિષ્ફળ ને ભ્રષ્ટ થઈ ન જાય અર્થાત્ મારા મોક્ષસાધનમા વિઘ્ન ન આવે એટલી કૃપા કરો ”

ગુરુ યતીશ્વર બોલ્યા, “એ બધી વાત તો ઠીક છે, પણ તુ ન જાણતો હોય તો તારે અવશ્ય જાણવુ જોઇએ કે, શિષ્યનુ કર્તવ્ય શુ છે ને તેનુ કલ્યાણ શામા સમાયલુ છે? ગુરુની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરવામા કે ગુરુની આગળ અસત્ય બોલીને તેમની વચના કરવામા શિષ્યનુ કલ્યાણ નથી, તેમ એકલા વેદાતવાકયોનુ પોપટ પેરે શ્રવણ કે પઠન કરવામા પણ કલ્યાણ નથી, પણ તે વાકયો પ્રમાણે યથાર્થ આચરણ કરવામા, ગુરુસેવામા, તેમ જ ગુરુની આજ્ઞાના પાલનવિષે તત્પર રહેવામા જ શિષ્યનુ કલ્યાણ સમાયલુ છે शिष्यस्तु को यो गुरुभक्त एव ॥ શિષ્ય ખરો કોણ કે જે ગુરુનો ભકત હોય તે તારુ કલ્યાણ, હવે તારા અપરાધની યોગ્ય શિક્ષા થવા માટે હુ તને જે આજ્ઞા કરનાર છુ, તેના પાલનમા જ રહેલુ છે ચાલ, બેઠો થા, ને હુ કહુ તે પ્રમાણે કર ” એટલુ કહીને તેમણે એક વસ્ત્ર લાવી, તેના શરીર ઉપર નાખ્યુ, ને હાથ ઝાલી તેને બેઠો કર્યો કટ્યાદિ અગોને તે વસ્ત્રથી આચ્છાદિત કરી લઈ, બે કર જોડીને ગુરુ ચરણમા વદનપૂર્વક તેણે કહ્યુ, “હે કૃપાનાથ! આ અપાર અને કેવળ દુ ખરૂપ અગાધ જળથી ભરેલા ભવસાગરમા ડૂબતા અને ડચકા ખાતા એવા મને, નિ શકપણે પાર ઉતારનાર દૃઢ નૌકારૂપ આપ સદ્ગુરુ જ છો હુ સારી પેઠે સમજ્યો છુ કે, આપમા શ્રીમુખમાથી નિકળેલા વચનનુ યથાર્થ પરિપાલન કરવુ, એ જ માત્ર મારા આત્માનુ કલ્યાણ કરનાર ને આ દેહનુ મુખ્ય કર્તવ્ય છે પ્રથમ તો મે જાણી જોઇને કરેલા આપના વચનારૂપ આ મોટા અપરાધના ક્રૂર ફળથી, હુ આપના શાપ વગર મુક્ત થઈ જવાની સધિમા છુ, તે અલભ્ય લાભ પણ માત્ર આપની આજ્ઞાના પરિપાલનરૂપ મારી ગુરુભક્તિપર જ આધાર રાખે છે અહો દેવ! દેવના પણ દેવ! કૃપા કરી આ દુષ્ટ દેહને–અપરાધિને–ગુણવચકને–મારા તે સમગ્ર અપરાધથી વિમુક્ત કરો ” એ પ્રમાણે કહી, ચૈતન્યયતિ ગદ્ગદ્ કઠે ગુરુવર્યના ચરણમા પડતા જ ગુરુ યતીશ્વર બોલ્યા, “વત્સ! જો કે મારી આજ્ઞા પ્રથમ તો તને અને અન્ય જનોને પણ બહુ કઠગી, દુ ખદ, અપવાદરૂપ અને કેવળ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ લાગશે, પણ તારુ કલ્યાણ તો, તે સર્વ વાતને મુગે મોંઢે સહન કરવામા જ સમાયલુ છે. જો તારુ અત કરણ જેવુ નિર્મળ છે, તેવુ જ સદોદિત રહેશે, તો

કશા પણ લોકાપવાદિકને તુ લેખવીશ નહિ હે શિષ્ય! તુ તારા શુદ્ધ અત કરણથી, માત્ર આત્મકલ્યાણકારી હેતુને પૂર્ણ કરવા માટે જ મને અનન્યભાવે શરણ થયો છે, શાસ્ત્રવિધિપૂર્વક ત્યાગદીક્ષા લઈ મારેવિષે ગુરુત્વ ધારણ કર્યુ છે, તેથી મારી આજ્ઞા, એ જ તારે શાસ્ત્રની આજ્ઞા-રૂપ છે તેટલા માટે કોઈ યતિએ પોતાના શિષ્યને પૂર્વે નહિ કરેલી એવી આજ્ઞા હુ તુને કરુ છુ તે સાભળ શિખાસૂત્ર અને બ્રહ્મકર્મનો ત્યાગ કરી, કાષાયવસ્ત્ર ધારણ કરીને ભિક્ષાન્નનુ ભોજન કરવુ, એનુ નામ સન્યાસ નથી, પણ અત કરણને સર્વ કામનાઓથી–સર્વ વ્યવહારકર્મથી–સસારના સર્વ નાશવત પદાર્થોથી–વિરક્ત અને અસગ રાખવુ–જગતમા સસારીની પેઠે વિચરવા છતા તદ્દન અલિપ્ત રહેવુ–સસારમા જ રહી, અહોકાળ તે પરમ પુરુષ–પુરુષોત્તમમા સદાકાળ એકનિષ્ઠ થઈ રહેવુ, અન્યનુ ચિંતન નહિ, સેવન નહિ, પ્રેમ નહિ, પણ જેમ જળમા કમળ રહે છે, છતા તે જળથી અલિપ્ત રહે છે, તેમ સસારમા રહેવુ, તેનુ નામ જ ખરો સન્યાસ છે એક સત્પુરુષે કહ્યુ છે કે, જે 'વૈરાગ્ય દેખાડે કરી, તે તો મન કેરી મશ્કેરી!' માટે તારે આ વેશરૂપ સન્યાસ ત્યજી દઈ, વિશુદ્ધ આતરિક તીવ્રતર સન્યાસ ધારણ કરવો!"

આવી આજ્ઞા ગુરુવર્યના મુખમાથી થતા જ, ચૈતન્ય યતિનો તો જાણે આત્મા જ ઉડી ગયો! મુખ શુષ્ક થઈ ગયુ, રોમ ખડા થઈ ગયા સ્તબ્ધની પેઠે એ આજ્ઞાના ઉત્તરમા કશુ તેનાથી બોલી શકાયુ નહિ પુન ગુરુ બોલ્યા, "ધર્મશાસ્ત્રે કહેલા માર્ગનો લોપ થાય નહિ, એટલા માટે હુ સારા વિદ્વાન્ ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞ બ્રાહ્મણોને તેડાવુ છુ, તેઓદ્વારા તુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પુન સસ્કારપૂર્વક બ્રહ્મત્વ ધારણ કર, આ તારી પૂર્વાશ્રમની સહધર્મચારિણીના નિશ્વાસાગ્નિને શાત કરી, મહત્પાપથી મુક્ત થા!" આ આજ્ઞા–આ વિલક્ષણ આજ્ઞાથી ચૈતન્યાશ્રમને બ્રહ્માડ તૂટી પડવા જેટલુ થયુ, પણ હવે ઉપાય જ શો?

તત્કાળ ગુરુવર્યે વિદ્વાન્ વિપ્રોને તેડાવીને, તેમની પાસે શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે ચૈતન્યને પ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમ ગ્રહણ કરાવ્યો જે ચૈતન્યાશ્રમ કેવળ નિર્મળ અત કરણવાળા, સસારથી ઉપરતિ પામેલા મહાન્ વિરાગી અને મુક્તિના દ્વારમા પેસી જવાની સધિ શોધી રહ્યા હતા ને માત્ર વેશધારી નહિ, પણ તેવા ખરા ગુણોવાળા સન્યાસી હતા, તે આજે પાછા એક સત્પાત્ર સુચલ બ્રાહ્મણ થઈને, ગુરુવર્યના ચરણમા નમી

પડ્યા ! તે જોઈ પ્રસન્ન થઇને ગુરુવર્યે કહ્યુ, "આપ ! તારુ કલ્યાણ થાઓ. તારો ગૃહસ્થાશ્રમ સન્યસ્તરૂપ જ થાઓ ! તારી પતિવ્રતા સ્ત્રી તારા યોગથી, દેવી અનુસૂયાની પેઠે ઈશ્વરાશરૂપ સત્પુત્રોને જન્મ આપો "

આવા વિલક્ષણ બનાવથી, ઘણાકોને આશ્ચર્ય થયુ, શાસ્ત્રવિરુદ્ધતાને માટે ઘણાક વિદ્વજ્જનોએ શકાઓ કરી, તથાપિ ગુરુ યતીશ્વરની મહાન્ વિદ્વત્તા ને બ્રહ્મનિષ્ઠા સર્વત્ર બહુ પ્રસિદ્ધ હતી તે મહાનુભાવે જે કઈ કર્યુ હશે તે યોગ્ય જ હશે ને તેનુ પરિણામ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નહિ જ આવે, એવા નિશ્ચયથી સૌને આનદ થયો

પેલી પતિવ્રતાને અશ્વત્થ ભગવાનના પૂજનથી પૂર્ણ ફળ મળ્યુ માતાપિતા સહિત તે ત્રણે જણના સદા ભડકાની પેઠે બળી રહેલા અત કરણો પરમ શાતિ સહિત હર્ષને પામ્યા કેટલાક દિવસ પર્યંત તેઓએ ત્યા રહીને, વિધિપુર સર પવિત્ર કાશીક્ષેત્રની યાત્રા કરી, પછી ગુરુ યતીશ્વરની આજ્ઞા થતા, તેઓ પોતાના દેશ ભણી સિધાવ્યા ઘેર ગયા પછી, ચૈતન્યયતિ સન્યસ્તાશ્રમમાથી પાછા ગૃહસ્થાશ્રમમા આવ્યા, એ માટે ઠારોઠાર તેમની હાસી ને પરાકાષ્ઠાની નિંદા થવા માડી કેટલાક ઓછી બુદ્ધિના કુટિલજનો તો તેને એ લાછન માટે એટલે સૂધી પજવવા માડ્યા કે, જેથી આવા દુ ખમા જીવવા કરતા મૃત્યુવશ થવુ, તેને વધારે યોગ્ય લાગ્યુ પણ ના, સત્પુરુષો ગમે તેવા પ્રાણાત સકટમા પણ પોતાના કર્તવ્યથી અને પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થતા નથી તેણે તો નિશ્ચય કરેલો કે, ગુરુવર્યની પવિત્ર આજ્ઞાનુ યથાર્થ પાલન કરવુ, એ જ મારો ધર્મ છે, તો પછી પ્રાણાતે પણ તેઓ પોતાના નિશ્ચયથી કેમ ડગે ? હે કૃપાનાથ સખા ! ધન્ય છે એમને તથા એમની ગુરુભક્તિને, કે જેમણે પોતાને તદ્દન અરુચિકર થઈ પડેલો સસાર, જે એક વાર અત કરણપૂર્વક ત્યાગી દીધો હતો, તે જ દુ ખમય સસાર, પોતાની રુચિ નહિ છતા પણ, મહાન્ અપકીર્તિ ને અપાર લોકનિંદાનો વિષમ માર સહન કરીને, માત્ર એક ગુરુની આજ્ઞાને જ અવલબી, પાછો ગ્રહણ કર્યો ! સન્યસ્તમાથી ગૃહસ્થાશ્રમમા આવવા જેવુ નિંદિત કર્મ એકે નથી, પરતુ તેનુ તેણે પ્રેમથી સેવન કર્યુ એને માટે પોતાની જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણોએ બહિષ્કૃત કર્યો, તેમ છતા તે જરાએ ડર્યો કે ડગ્યો પણ નહિ નિંદા પણ એટલી બધી વધી પડી કે, તેથી ત્રાસ પામીને તેણે ગ્રામમાથી નિકળી, નદીને કિનારે એકાતે એક પર્ણશાળામા નિવાસ કર્યો,

આટલુ છતા પણ તેની પોતાની આતરિક બ્રહ્મનિષ્ઠા કિંચિત્ પણ શિથિલ થઈ નહિ એ બ્રહ્મનિષ્ઠાનુ માહાત્મ્ય તો આપણા ગુરુ મહારાજે કહ્યુ જ છે કે, यस्मिन्स्थितो न दु खेन गुरुणापि विचाल्यते । એ નિષ્ઠામા સ્થિર થયેલા અત કરણ-વાળો મનુષ્ય ગમે તેવા મહાભારત દુ ખથી પણ ચલાયમાન થતો નથી

આ પ્રમાણે કેટલાક વર્ષપર્યંત તેમનો પવિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલ્યો ને તેના ફળરૂપ તેને ત્યા એક પછી એક ચાર સતાનો થયા પૂર્વે થયેલા ગુરુવર્યના આશીર્વાદ પ્રમાણે ખરેખરા ઈશ્વરાસક્ત થઈ થયેલા તે બને પતિપત્ની, એ બાળકોને લઘુવયમા મૂકીને જ પરમપદને પામ્યા, પણ તે બ્રહ્મરૂપ સતાનોએ અસખ્ય ઈશ્વરી ચમત્કારો જગતમા દેખાડી અજ્ઞાત મનુષ્યોને બ્રહ્મતત્ત્વોપદેશ કરીને, સસારભયથી મુક્ત કર્યા હતા, તે વાત જગત્પ્રસિદ્ધ છે *

એ ઇતિહાસ સભળાવીને છદ્મલિંગે કહ્યુ, "કહો કૃપાનાથ ! ગુરુ વચનનુ ફળ શુ છે તે જાણ્યુ? ગુરુની પવિત્ર આજ્ઞાનુ પાલન કરવારૂપ શિષ્યધર્મની મહત્તા કેટલી, અને નિરપરાધી અબળાનો પોતાની જ્ઞાન-નિષ્ઠાથી ત્યાગ કરવાનુ પરિણામ કેવુ, એ સર્વ આપે હવે યથાર્થ રીતે જાણ્યુ છે આપ હવે સમજ્યા હશો કે, પેલી નિરાધાર મૂકેલી આપની ચરણ દાસીને અકાળે ત્યાગ કરવાનો જે આપનો નિશ્ચય, તે ખરા ધર્મરૂપ નહિ, પણ માત્ર એક નવલ વૈરાગ્યના આવેશરૂપ જ છે ચૈતન્યાશ્રમની નિરપરાધણ સ્ત્રીની વાહાર જેમ તેમના કૃપાળુ ગુરુવર્યે કરી હતી, તેમ જ હુ ધારુ છુ કે, તમારી સ્ત્રીની વાહાર પણ, જો તમે પૂર્વથી પોતાનુ કર્તવ્ય નહિ સમજો તો, આપણા આ અતર્યામી ગુરુ વર્ય જ કરશે પણ તેમ થતા કદાચ તમે કોઈ અણધારેલી અવકૃપાના પાત્ર થઈ જાઓ, એવો મને ભય લાગે છે આપ પરમ જ્ઞાની છો, મારે પૂજ્યસ્થાને છો, તેથી વધારે શુ કહુ? આપને રુચે તે ખરુ"

એ સાભળી સુવિચાર બોલ્યો, "પ્રિય સખા ! વહાલા છદ્મ ! હવે બહુ થયુ તારા કહેલા ઇતિહાસે મને ઘણું શિખવ્યુ છે, મારા હૃદયની અવળી આટી તોડી નાખી છે, ને મારા જ્ઞાનમાર્ગપર સારુ અજવાળુ પાડી આપ્યુ છે આજે તો હવે સમય થઈ ગયો હોવાથી અવકાશ મળતા કાલે આપણે એ સબધે વાત કરીશુ"

* આ કથા જ્ઞાનદેવના પિતાની છે જ્ઞાનદેવના પણ બધુને એક ભગિની હતી જે આગે પરમભક્ત ગણાયા છે

બીજે દિવસે પોતપોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી તે બને શિષ્યો, ગુરુવર્યને સમાધિસ્થ જોઇને, પાછા એક વૃક્ષ નીચે બેઠા ક્ષણભર બનો ઇશ્વરી લીલા નિહાળ્યા કરતા, અવકાશસામી દૃષ્ટિ લગાડી રહ્યા હતા શી લીલા! આકાશ નવલ નવલ રગના ચમત્કારો દર્શાવ્યુ જતુ હતુ, વાયુ મન્દ મન્દ વાહી રહ્યો હતો 'ધન્ય પ્રભુ,' એમ કહી સુવિચાર જાગ્રત થયો હોય તેમ બોલ્યો, "પ્રિય છદ્મ! તારી કહેલી કથાથી તો મારુ મન મોટા વમળમા પડી ગયુ છે વિચાર કરતા મને નિશ્ચય થાય છે કે, ગમે તેમ હોય, પણ ચૈતન્ય યતિના જેટલો અપરાધી તો હું નથી જ ગુરુદેવની વચના મેં કરી નથી, તેમ તેની પેઠે પોતાની પત્નીને છેતરી, સૂતી મૂકીને પણ હું નાશી આવ્યો નથી હું તો ઉલટુ તેનુ પ્રિય કરવા સારુ ચાલી નિકળ્યો હતો, અને તેમ કરતા પ્રભુકૃપાથી સદ્‌ગુરુ સમાગમ થઈ ગયો, એટલે હવે ચિત્તવૃત્તિ આપોઆપ શાત થઇ ગઈ છે! મારા મનની ઊર્મિઓ સર્વ હેઠી બેઠી, એટલે ઘરબાર સઘળુ ગુરુદેવના ચરણમા જ માન્યુ છે અને ગુરુદેવ પણ હવે મને ઘેર જવા આજ્ઞા કરે એવો સભવ નથી મને નિકળી આવ્યાને સમય ઘણો થઈ ગયો છે, એટલે દ્રવ્યની અતિશય લાલસાવાળી તે સ્ત્રી, દ્રવ્યનો અને પતિનો બનેનો સામટો વિયોગ સહન કરી શકી નહિ જ હોય ધારુ છુ કે, અવશ્ય તે કલેશિણીનો દેહ પચતત્ત્વને પામ્યો હશે" છદ્મ બોલ્યો, "કૃપાનાથ! એમ હોય તો પણ તમે હજુ મોટા બધનમા છો, કેમ કે તમારે પુત્ર નહિ હોવાથી તેની અવસાનક્રિયા, તેમ જ શાસ્ત્રોક્ત ઉત્તર કાર્ય કરીને તેણીને પ્રેતત્વથી મુક્ત કરી, ઊર્ધ્વ ગતિ પ્રાપ્ત કરાવવાનો સઘળો બોજો તમારા પર જ છે તેટલા માટે પણ દયાળુ અતર્યામી ગુરુદેવ તેની શોધનિમિત્તે તમને ઘેર જવાની આજ્ઞા કરે તો તેમા આશ્ચર્ય જેવુ મને તો કઈ જણાતુ નથી પણ તેટલુ બધુ શાને માટે? તમે કહો છો તેમ તે પચતત્ત્વને પામી હોય, એવો સભવ જ નથી કેમ કે તે ગમે તેટલી દ્રવ્યેચ્છુ છતા પતિવ્રતા તો હતી જ કેની? પતિવ્રતાની દ્રવ્યેચ્છા ક્યાસૂધી ટકી રહે! પતિનો સમાગમ હોય ત્યાસૂધી જ. પતિનો વિયોગ થતા જ દ્રવ્યાદિક સર્વ સુખેચ્છાઓ નષ્ટ થઈ જઇને તે માત્ર પતિ સયોગ માટે જ સદા આતુર અને પ્રયત્નવાન્ થઈ જાય છે એટલે સૂધી કે પતિને માટે આત્માર્પણ, અર્થાત્ દેહાત સકટ વેઠવાને પણ તે ચૂકતી નથી માટે હે બ્રહ્મપુત્ર! એ તમારી અર્ધાગના પણ પતિવ્રતા હોવાથી

માત્ર તમારા દર્શનાર્થે જ જીવિત ધારણ કરી રહી હશે, તમારી પ્રાપ્તિને અર્થે જ અહોરાત્ર પ્રયત્ન કરી રહી હશે, સર્વત્ર તમને જ શોધતી હશે, ભજતી હશે, નિહાળતી હશે–હૃદયમાના માનસિક નેત્રવડે તમને જ જોતી હશે, તમને જ સભારતી હશે ને સ્વપ્નમા પણ તમારી જ સેવા કરતી હશે, એમ મારો મનોદેવ કહે છે, કેમ કે તેનુ સર્વસ્વ તમે જ છો આજે તો તમારી આગળ કરેલી દ્રવ્યલાલસાને માટે તે વારવાર બહુ પસ્તાતી હશે ને હવે પછી પ્રભુકૃપાથી તમારો સયોગ થાય તો તેવા કશા પ્રાકૃત ભાવ કે લાલસાને કિંચિત્ પણ ઉદ્ભવ ન થવા દેવા માટે તેણે દૃઢ સકલ્પ પણ કર્યો હશે એમ છતા આપે તેને માટે કિંચિત્ પણ ખેદ ન કરતા આવો ઉલટો નિશ્ચય કર્યો છે, એ જોઈ મને બહુ ખેદ થાય છે આપમા વૈરાગ્ય અને નિર્દયતા સાથે વસે છે, વૈરાગ્યરૂપી મહાસત્તાધીશની પાસે તો દયારૂપ દ્રવ્યનો ભડાર ભરેલો હોય, એવુ મેં આપ સરખા મહાત્માની પાસેથી સાભળ્યુ છે"

એ સાભળી દ્વિજપુત્ર સુવિચારશર્મા બોલ્યો, "પ્યારા છદ્મ! આ શું તુ સાચુ કહે છે? શુ તે હજુ સૂધી જીવતી હશે ને એટલી બધી એકાગ્રતામા આવી ગઈ હશે? એમ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો, એ ઈશ્વરાપરાધ કહેવાય પણ હવે તેનો સમાગમ થવો દુર્લભ છે, કેમકે ગુરુદેવની આજ્ઞા થતા હુ ઘેર જાઉં, પણ તે તો મારા શોધને માટે તું કહે છે તેમ કોણ જાણે કયા ફરતી હશે" છદ્મે કહ્યુ, "મિત્રવર્ય! વધારે શુ કહુ જેવુ તેના મનમા આપનુ ચિન્તન હશે, તેવી એકાગ્રતા જો તેને માટે આપની થાય તો ઈશ્વરી સત્તા એવી બળવાન છે કે, તમારે અહીંથી તેની શોધ કરવા જવાની પણ જરૂર ન પડે તે અહીંયા જ તમને આવી મળશે! કોઈ મહાત્માસુખે મ્હેં સાભળ્યુ છે કે, જો મનની એકાગ્રતા સમાન કક્ષામા હોય તો લોહને ચુબક આકર્ષી, પોતાપાસે ઘસડી લાવે છે, તેમ એક ચૈતન્ય બીજા ચૈતન્યને પણ ઘસડી લાવે છે ચૈતન્ય એટલુ બળવાન્ છે કે, તે પોતાની શક્તિથી જ જડ પદાર્થને પણ તાણી શકે છે તો ચૈતન્યને તાણી કેમ ન શકે?" સુવિચાર બોલ્યો, "ના, ના, એ વાત તો અશકય છે ગમે તેટલી પણ તે સ્ત્રી–અબલા જ કેની! આવા અતિ દૂરના દુર્ગમસ્થાનમા તેનુ આગમન થવુ, એ કેવળ દુર્લભ જ છે! હું પોતે પણ અહીં કેટલા બધા કષ્ટને પરિણામે, અને તે પણ ગુરુ મહારાજની પૂર્ણ કૃપા થઈ ત્યારે જ

આવી શકયો છુ, તો તેના શા આશરા" છદ્મલિંગે કહ્યુ, "એ વાત ખરી, પણ શુ આપ પતિવ્રતાઓના પાતિવ્રત્યબળનો મહત્પ્રભાવ નથી જાણતા? પૂર્વે પતિવ્રતાઓએ પોતાના પાતિવ્રત્યબળથી મોટા મોટા અદ્ભુત કાર્યો કરેલા છે, ને તેના જ બળથી પરમાત્માને પણ તેઓએ પ્રસન્ન કરેલા છે તે જ પ્રમાણે તમારી અનુગામિની પતિવ્રતા પણ તમને અહી આવી મળે, એમા મને તો યત્કિંચિત્ પણ આશ્ચર્ય લાગતુ નથી" સુવિચાર મૌન ધરી રહ્યો પછી કહ્યુ, "કદાચ તે અહી આવી ચઢી, તો પણ પહેલાના કરતા તદ્દન બદલાઈ ગયેલો મારો આ જટાવલ્કલધારી તપસ્વી વેશ જોઇને શુ તે મને ઓળખી શકે?" છદ્મલિંગે ઉત્તર દીધુ કે, "મને આપનુ બોલવુ સાભળીને હાસ્ય આવે છે અરે! આપ તો અત્યારે પ્રત્યક્ષ અને ચિરજીવ છો, પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ તો પોતાના સ્વામીનો એક કેશ પણ ગમે ત્યા છૂટો પડી ગયો હોય તો તેને પણ સારી રીતે ઓળખી શકે છે! પણ કૃપાનાથ! મને તો ઉલટી તેવી શકા આપને માટે જ થાય છે કે, કદાચ તે આવીને પ્રત્યક્ષ તમારી આગળ ઉભી રહે તો શુ તમે તેને ઓળખી શકો? હુ ધારુ છુ કે, આપ ન જ ઓળખી શકો વધારે તો શુ, પણ મને લાગે છે કે, તેણે ઘણીક વાર આપને પ્રત્યક્ષ થઇને પ્રણામ પણ કર્યા હશે ને આપની સાથે કવચિત્ વાર્તાલાપ પણ કર્યો હશે, છતા આપ તેને ઓળખી શકયા નહિ જ હો! કેમ કે આપે મારી આગળ કહી બતાવેલા તેના સ્વભાવ પ્રમાણે તો તે અવશ્ય ક્ષણે ક્ષણ આપને પગલે પગલે જ હશે!" ત્યારે સુવિચારે કિંચિત્ હસીને કહ્યુ, "પ્યારા છદ્મ! તુ કહે છે તે સઘળુ કઈ માનવા યોગ્ય છે? મારી અર્ધાંગના કે, જેના જેટલો મને બીજા કોઇનો પણ સહવાસ નહતો, તેને પ્રત્યક્ષ જોયા છતા હુ ઓળખી શકુ નહિ, એ કેવળ હસવા જેવુ છે પ્રથમ તો આ વિકટ ભૂમિમા આવેલુ અત્યત ગુપ્ત અને દુર્ગમ્ય સ્થાન, કે જ્યા મનુષ્યો તો શુ, પણ વનવાસી પશુ પક્ષ્યાદિકો સુદ્ધા આવી શકતા નથી, ત્યા કોમળ અગવાળી અને ઘર મૂકીને કદી બહાર નહિ ગયેલી એવી અબળા એકલી અટુલી આવી શકે, એ કદી બનવા યોગ્ય નથી હવે બહુ થયુ, એ વાત મૂકી દે આપણે અવકાશનો સમય બ્રહ્મવાર્તા મૂકી દઇને, માત્ર આવી સાસારિક વાતોમા જ નિત્ય ખોઈ નાખવા માડ્યો છે, એ ઠીક નહિ"

છદ્મ નમ્ર થઈ, હાથ જોડી બોલ્યો, "કૃપાનાથ! મને ક્ષમા કરશો

પણ શુ માત્ર બ્રહ્મ બ્રહ્મ કર્યા કરવુ, એનુ નામ જ બ્રહ્મવાર્તા કહેવાય કે? અને બ્રહ્મપ્રાપ્તિમા સાધનભૂત વાતો, તેમ જ અતરાય પડાવીને બ્રહ્મપ્રાપ્તિમા વિઘ્ન કરનારી વાતો, મુમુક્ષુએ જાણવી જોઇએ નહિ કે? એ વાતોથી અજાણ્યો મનુષ્ય એવા વિઘ્નોથી શી રીતે બચે ને સાધન શી રીતે કરે? મિત્રવર્ય, આ વાર્તા–આપના ગૃહત્યાગની વાર્તા–આપ સરખા મુમુક્ષુને બ્રહ્મપ્રાપ્તિમા મોટો અતરાય પડાવનારી મને લાગે છે, કેમ કે, આપણા ગુરુદેવે આપણને કહ્યુ છે કે, જગતમાના સર્વ અપરાધો, સર્વ અન્યાયો, સઘળી દુષ્ટતાઓ, સર્વ પાપો, સર્વ દુર્ગુણો ને સર્વ દુર્વાસનાઓથી દૂર થયેલો મનુષ્ય જ, મુમુક્ષુપણાને યોગ્ય થાય છે, બીજો નહિ कुशला ब्रह्मवार्तायां वृत्तिहीनाः सुरागिणः । तेऽप्यज्ञानतया नूनं पुनरायान्ति यान्ति च ॥ બ્રહ્મસબધી વાર્તા કરવામા કુશળ છતા, તેવી વૃત્તિ-રહેણી કરણી વગરના રાગી મનુષ્યો પોતાની અજ્ઞાનતાથી વારવાર જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે એટલા માટે આ સાંસારિક વાર્તા નહિ, પણ બ્રહ્મવાર્તા જ છે, ને તેનો ચૈતન્યયતિના ચારિત્ર્યપરથી આપને પણ અનુભવ થયો જ છે માટે હે કૃપાનાથ! હુ માત્ર સમય ખોવાને કિંવા વિનોદાર્થે જ આપને કહું છુ એમ નથી, પણ પેલી પતિવિયોગિણી અબળાની દયાને માટે ને આપના ઉપરની અતુલ્ય પ્રીતિ તથા પૂજ્યતાને માટે જ, આ ન્યાયવાર્તા–બ્રહ્મવાર્તા, આપને નિવેદન કરુ છુ આપને મારુ કહેવુ ઉપહાસવત્ લાગે છે, પણ તેમ નથી જ, કદાચ તે સત્ય ઠરે, ને ઈશ્વરકૃપાથી આપની અનુયાયિની પત્ની આવા અગમ્ય-સ્થાનમા આપના ચરણસમીપે આવી ચઢે તો આપ મને શુ કહેશો? શુ આપ મને વચન આપો છો કે તેમ થાય તો આપે તેનાપર કૃપા કરવી, ને તેને અગીકાર કરવી?" એ સાભળી, સુવિચાર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો, "પ્રિય સખા! જેટલો હું તારી આ અદ્ભુત વાર્તાથી પ્રસન્ન થતો નથી, તેટલી પ્રસન્નતા તારી વાક્ચાતુર્યતાપર મને થાય છે વારવાર અને પ્રસગે પ્રસગે ઉપડેલી મારી સર્વ ઊર્મિઓને તેં તારી મજુલ ને ન્યાયયુક્ત વાણીથી શમાવી દીધી છે તારી વાણી ધર્મયુક્ત અને શાસ્ત્રસમત છે માટે પ્રસન્નતાપૂર્વક હું કહુ છુ કે, તારા કહેવા પ્રમાણે થાય તો અવશ્ય હું તેણીને ધર્મ પ્રમાણે અગીકાર કરીશ"

આ છેલ્લા શબ્દો સાભળતા જ, છદ્મ બહુ હર્ષિત થઈ ગયો તે બોલ્યો, "કૃપાનાથ! એ ચમત્કાર ત્યારે આપ પ્રત્યક્ષ અત્યારે જ

જુઓ! આપ મારુ કહેલુ માનતા નહોતા, પણ તે અબળા આપણા આ એકાત અરણ્યમા જ છે, ને નિત્યપ્રતિ આપના દર્શન વહન કરે છે, છતા આપ તેને ઓળખી શકતા નથી!" એ સાભળી, સુવિચારે વિસ્મય થઈને કહ્યુ, "અહા! છદ્મ! તુ આવો કોમળ અને બાલ્યવયનો છતા, આવા ચમત્કાર જાણે છે, ને આવી અદ્ભુત વાત કરે છે, તેથી મને લાગે છે કે, તુ કોઈ યોગી છે! ઠીક! તે અબળા ક્યા છે? મને બતાવ" છદ્મે કહ્યુ, "ભલે, ચાલો, આશ્રમની બહાર પેલા અરણ્યમા ત્યા જતા જ તે સન્મુખ આવીને આપના ચરણમા પડશે પછી જોઉ છુ વારુ, કે આપ તેને ઓળખી શકો છો કે નહિ?"

એટલુ સાભળતા જ સુવિચાર ઉભો થયો બને જણા આશ્રમની પૂર્વભણી આવેલી અતિ રમણીય વૃક્ષઘટામા ગયા ત્યા ફરતા ફરતા એક સુદર નવપલ્લવ આમ્રઘટા નીચે ઉભા રહેતા જ ચતુર છદ્મલિંગ અકસ્માત્ સુવિચારશર્માના ચરણમા જઈ પડ્યો, ને પ્રેમાશ્રુવડે તેઓને ભીંજવી દેતા, અતિ ગદ્ગદ્ કંઠે બોલ્યો, "હે પ્રભો! હે સ્વામિન્! હે મમ પ્રાણાધાર! આપને જ પોતાનુ સર્વસ્વ માનતી, એવી આપની ચરણદાસી, કે જેને આપે ઘણા સમયથી તજેલી છે, તે આપથી વિખૂટી પડેલી છતા, વિયોગમા પણ ભગવત્કૃપાથી આપની સેવામા જ તત્પર રહેલી છે, તે આ હુ ઘણા લાબા વિયોગને અતે આજે આ નિર્જન અરણ્યમા આપના ચરણારવિંદને શરણે આવી પડી છુ, તેને જો ઓળખતા હો તો ઓળખો, ને દયાર્દ્ર વાણીવડે પોતાની કરીને કૃતાર્થ કરો" બ્રહ્મચારી-વિદ્યાર્થીની અવસ્થામા રહેલા છદ્મલિંગને ચરણમા પડીને આમ બોલતો જોઇ, સુવિચારશર્મા આશ્ચર્યથી ભ્રમિત સરખો થઇ ગયો તેને કશુ સૂઝ્યુ નહિ. પછી તેનો હાથ ઝાલી, "અલ્યા છદ્મ! છદ્મ! મને ભ્રમિત કરવા જેવુ તુ આ શુ કરે છે? ચાલ ઉઠ, ઉભો થા, ગુરુદેવ જાણશે તો મોટુ સકટ આવી પડશે," એમ કહીને તેને બેઠો કર્યો, ત્યારે પાછો કઠે વળગી પડીને તે બોલ્યો, "પ્રાણપ્રિય! થયુ? ઓળખી રહ્યા? હવે ક્ષમા કરો આ તો છદ્મલિંગ* નહિ, પણ આપની અનન્ય દાસી–આપની અપરાધણ અબળા †પ્રકટપ્રજ્ઞા છે આપે નહિ ઓળખી હોય તો હવે ઓળખજો"

* છદ્મ=છૂપાવેલુ, લિંગ=ચિહ્ન, પોતાનુ ખરુ જાતિ ચિહ્ન છૂપાવીને બીજા વેશથી રહેનાર તેથી છદ્મલિંગ

† પ્રકટપ્રજ્ઞા–એ તે સ્ત્રીનુ નામ છે ખુલ્લી પ્રકટિત થયેલી શુદ્ધ બુદ્ધિ, આત્મ બુદ્ધિ, તે જ પ્રકટપ્રજ્ઞા

એટલુ કહેતાની સાથે, તેણે પોતાના મસ્તકપર બાંધેલી જટાની ગુડી છોડી નાખી, તો તેમાથી એક દિવ્ય ગુટિકા નિકળીને ભોયપર પડી, કે તુરત જ તેનો કઠસ્વર, જે પુરુષના સરખો હતો, તે મટી જઈને અતિ મધુર અને નવયુવતી સમાન થઇ ગયો! સુવિચારને તુરત ઓળખાઈ આવ્યુ કે, એ ઘણો જ પરિચિત એવો પોતાની પત્નીનો શબ્દ છે! તત્કાળ તેણે પોતાના મુખપરથી ભસ્મ લૂછી નાખી, કઠમાથી રુદ્રાક્ષનો કઠો કાઢી નાખી, ને શરીર ઉપરથી લાબી ઉનની કથા ઉતારી નાખતા જ, સુવિચાર સારી રીતે ઓળખી શકયો કે, એ મારી અર્ધાગના જ છે! પછી આશ્ચર્ય ચકિત થયો થકો તે બોલ્યો, "અહો! પ્રિયા પ્રકટપ્રજ્ઞા! શુ તુ મને છેક અહીં આવી મળી!" તે બોલી, "હા પ્રાણવલ્લભ! હા મારા સુખના સાગર! હું આપની વિયોગિની પ્રેમ સરિતા, આપના ભણી વહન કરી રહેલા અમોઘ પ્રેમપ્રવાહનો વેગ સહન નહી કરી શકવાથી, આપને વિષે આવી મળી છુ ને આપમા જ લીન થવા ઇચ્છુ છુ" પછી તો બાકી જ શુ રહ્યુ! બન્ને પતિપત્ની મોટા આનદાવેશથી પરસ્પર ભુજ ભરીને લપટાઇ ગયા ને પ્રેમાશ્રુથી એકેકના અગને ભીજવી નાખવા લાગ્યા સયોગસુખથી પ્રેમસાગરમા ડૂબી ગયેલા તે બન્ને દપતી, ગદ્ગદિત અવસ્થામા ઘણીક વારસૂધી એક બીજા પ્રત્યે કશું પણ બોલી શકયા નહિ! તેમ એક બીજા સામે જોડી રાખેલી મીટ કિંચિત્ પણ ખસેડી કે મીંચી શકયા નહિ!

પ્રિય વાચક! તે વેળાએ એ દપતીના હૃદય કેવી સ્થિતિમા હશે, તેનુ યથાર્થ વર્ણન કરવાને હુ જોઇએ તેવી શક્તિ ધરાવતો નથી આ તો માત્ર તારા હૃદયને એ વાતનુ કિંચિત્ દિગ્દર્શન કરાવવા પૂરતુ, ઉરસ્થિત કૃપાળુ પ્રભુએ મને જે પ્રેર્યુ, તે જ હુ તને કહુ છુ આ વાતનુ રહસ્ય શૂન્ય, દભી, ક્રૂર, સ્વાર્થી, કપટી, એકલપેટા, અભિમાની, દ્વેષી, દુષ્ટ ને પાપી હૃદયના મનુષ્યો સ્વપ્ને પણ જાણી શકતા નથી–શકનારે નથી, ભાગ્ય કયાથી હોય કે જાણે? નિષ્પાપ અને સરળ–શુદ્ધ અત કરણના મનુષ્યો, કે જેઓનામા ભગવત્કૃપાથી પ્રેમરસનો અશ પણ હોય, તેવા રસિકો જ (બ્રહ્મવેત્તા જ) એ રસનો મર્મ સમજે છે! પ્રેમ જ સર્વ રસ–સર્વ બ્રહ્મ જાણવાનુ સાધન છે તારામા પણ તેવી કિંચિત્ રસિકતા હશે, તો તુ પણ સમજીને બહુ આનદ પામીશ રસિકતા જ મોક્ષનુ સાધન છે, કેમ કે અત કરણ શુદ્ધ સરળ થયા વિના રસિકતા ઉપજતી નથી

રસિકતા વિના પ્રેમ નથી, પ્રેમ વિના ભક્તિ નથી, ભક્તિ વિના જ્ઞાન નથી, ને જ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી મોક્ષ વિના જન્મ મરણુ જેમનુ તેમ જ રહે છે, માટે રસિકજનોની બલિહારી છે

પ્રેમમા જ બ્રહ્મ છે, પ્રેમમા સર્વ રહે છે, એ અદ્વૈત છે, ઐકયનુ તત્ત્વ છે ઐકયમા સુખ અને જૂદાપણામા દુ ખ છે, માટે જ સર્વત્ર જુદાપણું ટાળી, એકતા કરવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે છે તેવી અપ્રતિમ એકતા ઘણા સમય અને ઘણા પરિશ્રમને અતે પામેલા તે પતિપત્નીના શરીર, વાસ્તવિક જૂદા છતા, ઘણીકવાર સૂધી એકરૂપ થઈ રહ્યા! તેઓને પોતાપણાનુ પણ ભાન રહ્યુ નહિ જણાય છે કે, તેમના મન પણ બહુધા એક જ થઈ ગયા હતા મન એક થઈ ગયા એટલે આત્મા એક થઈ જતા શી વાર ? વચ્ચે માત્ર થોડોક અતરાય રહી જતો હતો ચર્મદેહની ગમે તેવી એકતા થાય, પણ અતર રહે જ! એકતા કહેવામા આવે છે, પણ એ એકતા લૌકિક ને માયિક છે પણ તે જ એકતા બદલાઈને અલૌકિકપણે માયાપતિની સાથે જોડાય તો થયુ, આત્મા પરમાત્મા એક જ–અખડાદ્વૈત સચ્ચિદાનદઘન! અસ્તુ, પણ આ લૌકિક એકતા, એ કઈ સામાન્ય નથી એનાથી જ અલૌકિક ઐકયતાની પાત્રતા આવે છે લૌકિકથી જ અલૌકિકની પ્રાપ્તિ છે માટે તેવી સ્તુત્ય એકતામા ગુથાયલુ, તે રસીલુ જોડું ઘણીક વાર સૂધી નિ સજ્ઞ જ હતુ, ને એથી પણ વધારે સમય જતા સૂધી તેઓને સજ્ઞા આવે, એમ પણ નહોતુ પણ તેટલામા ત્યા નજીકમા એક મોટી સિંહગર્જના સભળાઇ તેનો પારિચિત શબ્દ કર્ણ ઉપર અથડાતા જ તે બન્ને ચમકીને જાગ્રત થયા, ને ‘ અહા ! ચાલો ચાલો, સમય થઈ ગયો, ને કદાચ ગુરુ મહારાજની સમાધિ પણ ઉતરી હશે, માટે જ આપણા આશ્રમરક્ષક સિંહે આપણને આ સૂચના કરી છે ” એમ બોલતા બોલતા તેઓ ઉતાવળથી આશ્રમ ભણી ચાલ્યા ચાલતી વેળાએ તે દ્વિજપત્નીએ પોતાના મજુલ પણ તપશ્ચર્યાને લીધે કઇક પીળા પડી ગયેલા સુદર કેશ પાછા જટાના આકારમા બાધી લીધા, તેમાથી કાઢી લીધેલી માત્રિક ગુટિકા પાછી તેમા સ્થાપિત કરતા જ તેનો સ્વર પાછો હતો તેવો પુરુષવત્ થઈ ગયો ! ભસ્મ, રુદ્રાક્ષ તથા કમલકથાદિ પણ શરીરે સજી લીધા, એટલે તે તો પાછો બ્રહ્મચારી છદ્મલિંગ જ બની રહ્યો આ સર્વ બનાવથી આશ્ચર્યસમુદ્રમા ડૂબેલો

સુવિચારશર્માં તેને ફરી એકવાર ગાઢ પ્રેમાલિંગન દઈને, પછી ત્વરાથી આશ્રમમા જઈ પહોચ્યો, પણ ત્યા કઈ ચિન્તા કરવા જેવુ ન હોતુ ગુરુદેવની સમાધિ ઉતરી નહોતી, પણ આશ્રમપરિચર્યાનો સમય થઈ ગયેલો છતા, તે બન્નેમાથી એકે જણને આશ્રમમા ભાળ્યા નહિ, અને પોતાને પણ બહાર જવુ હતું, તેથી તે સિંહે સૂચનારૂપ શબ્દ કર્યો હતો તાત્કાળ બન્ને શિષ્યો છુટા પડી, પોતપોતાના નિત્ય કાર્ય-વિષે પ્રવૃત્ત થઈ ગયા

સૂક્ષ્મ બિન્દુ ૩ જું—બાળયોગી તે કોણ?

साध्वी शीलवती दयावसुमती दाक्षिण्यलज्जावती
तन्वी पापपराङ्मुखी स्मितवती मुग्धा प्रियालापिनी ।
देवब्राह्मणबधुसज्जनरता यस्यास्ति भार्या गृहे
तस्यार्थागमकाममोक्षफलदा कुर्वन्ति पुण्यप्रिया ॥
पतिर्हि देवो नारीणा पतिर्बन्धु. पतिर्गति ।
पत्युर्गतिसमा नास्ति दैवत वा यथापति

જે પુરુષના ઘરમા સ્ત્રી પતિવ્રતા, શીલવતી, દયારૂપી ધનવાળી, ડહાપણ ભરેલી, લજ્જાવાળી, પાપથી દૂર રહેનારી, હસતા મ્હોડાની, દેખાવડી, પ્રિય બોલ નારી, દેવ, બ્રાહ્મણ, કુટુબીઓ તથા સજ્જન પુરુષોપર પ્રીતિ રાખનારી હોય છે, તે પુરુષના ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને પુણ્ય ઉપર પ્રીતિ ધરાવનારા દેવો સફળ કરે છે પતિ જ સ્ત્રીઓનો દેવ, બધુ અને ઉત્તમ ગતિ ગણાય છે સ્ત્રીઓને પતિના જેવો આશ્રય અથવા તો દૈવત (બીજુ) નથી

ગત દિવસના સમાગમથી તે બનેના મન જાગ્રત થઈ ગયા હતા, — માટે એકેકને કશી વાતે ચેન પડતુ ન હોતુ, આખી રાત્રિ નિદ્રા પણ આવી ન હોતી પ્રાત કાળ થયા પછી સ્નાન સધ્યાહ્નિક નિત્ય કર્મમા પણ ચિત્ત બરાબર સ્થિર રહેતુ નહોતુ છદ્મને તો પ્રભુકૃપાથી પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ થયો હતો, તે માટે આનદ થવા ઉપરાત હવે આ પૃથક્‌વાસ મટી જઈ સહવાસ કયારે થાય, તે માટેની જ ઊર્મિ ઉભરાઈ રહી હતી પણ સુવિચારના મનમા બીજુ જ હતુ તેણે જેમ તેમ કરીને પોતાના પ્રેમથી આવિષ્ટ થઈ ગયેલા મનને જરાક માર્ગે વાળ્યુ, પણ આ સ્ત્રીજાતિ છતા અહી કેમ કરીને આવી હશે, તેણે આજ પર્યંત શુ શુ કર્યુ હશે, કયા કયા રહી હશે, ને આમ છદ્માવસ્થામા શી રીતે રહેવાયુ હશે, એ સઘળુ આશ્ચર્ય જાણવા ભણી તેની મનોવૃત્તિ બહુ ઉતાવળી થઈ ગઈ આજે પણ ગુરુવર્યની સમાધિ ઊતરી ન હોતી,

તેથી સમય મળતા જ તેઓ બને નિત્યના વાર્તાસ્થાન પ્રત્યે જઇને બેઠા છદ્મે વંદન કરતા જ સુવિચાર કિંચિત્ હસીને બોલ્યો, "પ્યારા છદ્મ! તારી કૃતિએ ને તારી બુદ્ધિએ તો મને આશ્ચર્યના પૂરમા નિમગ્ન કરી દીધો છે! જન્મપર્યંતના તારા સહવાસમા પણ તારી આટલી પ્રજ્ઞા મેં કદી જોઈ નહોતી દ્રવ્યસબધી તારી લાલસા અને આપણા ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેતી દ્રવ્યની તાણને લીધે તારા ચિત્તનો અસતોષ જોઇ, હુ તારાથી કટાળી ગયો હતો, ને તુ કોઈ પ્રાકૃત પામર સ્ત્રી છે, એમ જાણીને મારુ મન તારાથી તદ્દન વિરક્ત થઈ ગયુ હતું પણ હવે તારી આ અદ્ભુત પ્રજ્ઞાને માટે તને ધન્યવાદ આપ્યા વિના મારાથી રહેવાતુ નથી તેમ જ તારા સુવિદ્વાન્ પિતા, કે જેમણે તારા નામકરણ સસ્કાર વેળાએ ભવિષ્ય વરતી લઇને જ, જાણે તારુ પ્રકટપ્રજ્ઞા એવુ નામ પાડયુ છે, તેમને પણ પૂરો ધન્યવાદ છે. પણ હવે, હું ઘેરથી વિદાય થયા પછી તે આજ સૂધીમા તેં શુ શુ કર્યું, તે જાણવાની મને બહુ ઉત્કઠા થઈ છે માટે તારો ત્યાર પછીનો સવિસ્તર વૃત્તાત મને સભળાવ" એ સાભળીને છદ્મલિંગે પોતાનુ ઇતિ વૃત્ત કહેવાનો આરભ કર્યો –

તે બોલ્યો, "કૃપાનાથ! પતિ કે જે સ્ત્રીનુ સર્વસ્વ છે, તેનો વિયોગ થતા, ને તે પણ અકારણ અને અકસ્માત્ થતા, સાધ્વી બાળાને કેટલુ સકટ થાય છે, તેનુ હુ વર્ણન કરી શકવા સમર્થ નથી આપ મને હસતા હસતા એવુ કહીને ગયા કે, 'હુ તારે માટે અખૂટ દ્રવ્ય લેવા જાઉં છુ,' તે વેળાએ તો જો કે મને કઈ સશય થયો નહિ, પણ ઉત્તરોત્તર જેમ જેમ આપના આવવાને વિલબ થતો ગયો, તેમ તેમ મારા મનમા ફ્રાસકો પડતો ગયો, કે રખેને મારા સ્વામીનાથ મારાથી કટાળીને મારો ત્યાગ કરી ગયા હોય! હું તો આપની વાટ જ જોતી બેઠી અને સાજ સૂધી પણ આપ જયારે ન જ આવ્યા, ત્યારે બીજે દિવસે મેં સર્વત્ર આપની શોધ કરાવી આપના દર્શન થાય તો જ અન્ન લેવુ, એવા નિશ્ચયથી ઉપવાસ કર્યો ઘણા શોધને અતે પણ આપનો પત્તો ન લાગ્યો, ત્યારે માત્ર ફલાહાર ઉપર જ દેહનો નિર્વાહ કરવાનુ નિર્ધારીને, મેં જાતે જ સર્વત્ર દેશાટન કરી, આપનો શોધ કરવાનો નિશ્ચય કરચો પણ તે વાતમા મને એક મોટી અડચણ દેખાઈ એક તો હુ સ્ત્રી–અબલા અને વળી એકલી–માથા વગરની પાઘડી સરખી–થઈ રહેલી, એટલે મારાથી નિર્ભયપણે દેશાટન શી રીતે થઈ શકે? મારુ શિયલ શી રીતે સચ-

વાય ? આપે જ મને પૂર્વે કહેલુ છે કે, યુવાન્ સ્રીનુ શરીર તો રાધેલા અન્ન સરખુ છે, અર્થાત્ રાધેલા અન્નની જો બરાબર સભાળ ન રખાય તો જેમ અભડાતા કે બગડતા વાર લાગતી નથી, તેમ સ્રીના શરીરને પણ દૃષ્ટિદોષ કે સ્પર્શદોષથી ભ્રષ્ટ થતા વાર લાગતી નથી એટલા માટે, કૃપાળુ પ્રભુની પ્રાર્થના કરીને તથા ક્ષમા માગીને મેં મારો સ્રીવેશ ગુપ્ત રાખવાનુ નક્કી કર્યુ પુરુષવેશમા પણ કદાચ હુ કળાઇ જઇશ, એવા ભયથી કોઇથી પણ કળી ન શકાય, એવો આ છદ્મવેશ-યોગી વેશ ધારણ કરવાના સાધનો સાથે લઇને ઘરમાથી હુ નિકળી. ઘેરથી નિકળતી વેળાએ તો સૌ ગ્રામ્યજનોના જોતા હુ સ્રીવેશમા જ હતી, પણ પછી એકાતમા આવીને મે આ વેશ ધારણ કરી લીધો કેશમા ભસ્મ રગદોળીને તેને જટાના આકારમા બાધી લીધા, આખા શરીરના હૃદયાદિકના કાઈ પણ અવયવો સ્પષ્ટપણે ન જ દેખાઇ આવે, એટલા માટે આ મોટી કબલ કથા ગેરુથી રગીને પહેરી લીધી, અદરની બાજુ કટિએ કચ્છ ભીડ્યો, હસ્તમાના કકણ, કઠમાનુ મગળસૂત્ર અને મસ્તક માના કેશભૂષણ આદિ સૌભાગ્યચિહ્નોના બદલામા તે સર્વ સ્થાને રુદ્રાક્ષના મણિ ધારણ કર્યા, કુકુમના બદલામા લલાટાદિ સર્વાંગે ભસ્મ ચર્ચી લીધી, જળના સાધનને માટે આ શ્રીફલપાત્ર અને આસનને માટે મૃગચર્મ બગલમા મારી લીધુ આપના દર્શન થાય ત્યારે જ આ વેશ ઉતારવો, ને દર્શન ન થાય તો આ વેશમા જ દેહનો અત આણવો, એવી તે વેળા દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી. આવી રીતે હુ આપના શોધને માટે એક ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણી મટીને અરણ્યવાસિની યોગિની થઇ બહારથી જોનાર મનુષ્યો તો મને એક બાળ બ્રહ્મચારી-બાળયોગી રૂપે જ જોતા હતા આટલુ છતા પણ મેં જેમ બને તેમ મનુષ્યોનો સહવાસ બહુ જ ઓછો રાખ્યો હતો અન્નનો પણ મેં ત્યાગ કર્યો હતો, એટલે ભિક્ષાર્થે પણ મારે ગ્રામ કે શહેરમા જવુ પડતુ નહિ, માત્ર અરણ્ય માના ફળ અને જળથી જ હુ સતોષ માનતી સમયે અરણ્યથી છેટે આવેલા કોઇ તીર્થ કે શહેરમા આપને શોધવા માટે જવાનુ થતુ, તો ત્યા ફળાદિક નહિ મળે, માટે તેવે પ્રસગે ઘણીકવાર મને અપવાસ પણ થતા હતા એ પ્રમાણે ઘેરથી નિકળીને, મેં ભરતખડના પ્રત્યેક તીર્થો, ક્ષેત્રો, મહાત્માઓના સ્થાનો, ઋષિ મુનિઓના આશ્રમો ને પર્વતોમા આવેલા અરણ્યો તથા ગુહાઓમા ફરી ફરીને બહુ જ સૂક્ષ્મ-

પણાથી આપનો શોધ કર્યો કોઈ કોઈ નગરોમા ને તીર્થોમા પર્વણીને ટાકણે, જ્યા જ્યા મનુષ્યોનો સમૂહ મળવાનો હોય ત્યા ત્યા પણ અવશ્ય હુ જતી, ને સર્વત્ર ફરી ફરીને હું આપને શોધતી પણ ત્યા આપનુ દર્શન થતું નહિ, એટલે બહુ જ નિરાશ થઇ જતી વારવાર હૃદય ભરાઈ આવતુ, ને એકાતમાં જઇને પછી પુષ્કળ રુદન કરતી આવે પ્રસગે કોઈની દૃષ્ટિએ પડી જવાનો ભય રહેવાથી, હુ મારા હૃદયને ઘણીક રીતે દાબવાનો પ્રયત્ન કરતી, પણ તેમા નિષ્ફળ થઇ જતી લોકો મને તેમ કરવાનુ કારણ પૂછતા ત્યારે તેઓના સમાધાન માટે એમ જણાવતી કે, 'મારા ગુરુવર્ય મારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા છે, તે હવે કયાય મળતા નથી, માટે મને દુ ખ થાય છે' એમ કહેવામા હું અસત્ય સમજતી નહિ કેમ કે पतिरेव गुरु स्त्रीणा पतिरेव गति शुभा। પતિ એ જ સ્ત્રીનો ગુરુ અને પતિ એ જ સ્ત્રીની ઉત્તમ ગતિ છે, એ શાસ્ત્રોક્ત વચન પ્રમાણે આપ મારા પૂજ્ય ગુરુવર્ય જ છો એવી જ રીતે ઠારોઠાર મારે યુક્તિપૂર્વક બોલીને અસત્યથી બચવુ પડ્યુ હતુ જનસમૂહમા ફરતી વેળા હુ જ્યારે જ્યારે પતિપત્નીના યુગ્મો આનદે ફરતા જોતી, ત્યારે ત્યારે આપના વિરહને લીધે મારી બહુ જ દુર્દશા થઇ જતી એકવાર કાશીક્ષેત્રમા મારી તેવી દુર્દશા થઇ હતી ત્યા ભાગીરથીના ઘાટપર મારા જ સરખી એક દુ ખિયારી પતિવિયોગિનીનો મને સમાગમ થયો હતો ઠારોઠાર લોકો અદ્દ્ભુત યોગિવેશ જોઇને તે જોવાને બહુ એકઠા થઈ જતા, તે વેળાએ આપનો શોધ કરવાનુ મારે સ્વાભાવિક બની આવતુ આ તો કોઈ મહાત્મા અદ્દ્ભુત બાળયોગી છે એમ જાણીને, પેલી પતિવિયોગિની સ્ત્રી પોતાના પતિને માટે પ્રશ્ન કરવા આવી તે વેળાએ મારા સમાન દુ ખવાળી તે સ્ત્રીને જોઇને મને આપનો અત્યત વિરહ થઈ આવ્યો, તેથી મારા મનની જે દુ ખદ અવસ્થા થઈ પડી, તેનુ હુ વર્ણન કરી શકતી નથી પણ તે અવસ્થા જોઇને, તેણે મને તેનુ કારણ પૂછ્યુ, ત્યારે તેના અને મારા બનેના મનના સમાધાન માટે, મે મારો આપના વિયોગરૂપ ઇતિહાસ કહી બતાવ્યો તેમા પણ અસત્યથી બચવાને માટે મારે બહુ યુક્તિ રચવી પડી હતી 'મારા એક પ્રાણવલ્લભ મિત્ર, કે જેમને હું ગુરુરૂપ માનું છુ, તેઓ પોતાની સ્ત્રીનો, એક સામાન્ય અપરાધને માટે ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા છે, ને તેમના શોધને અર્થે હું યોગધારણ કરીને નિકળ્યો,

છુ,' એમ મે તે સ્ત્રીને કહ્યુ હતુ કારણ કે આપ મારા પ્રાણવલ્લભ મિત્ર છો, ને ગુરુ પણ છો"

આ વાતચિત ઉપરથી જિજ્ઞાસુના સમજવામા આવ્યુ જ હશે, કે કાશીપૂરીમા ભાગીરથીના મણિકર્ણિકાના ઘાટપર દેખાયેલો પેલો અદ્ભુત બાલયોગી તે કોણ હતો? એ યોગી નહિ, પણ મહાસાધ્વી યોગિની પ્રગટપ્રજ્ઞા હતી! તેનુ વાક્ચાતુર્ય અદ્ભુત છતા કેવુ સત્યમય હતુ, તે સર્વના સમજવામા આવ્યુ હશે જ! ગુપ્તવેશ ધારણ કરીને તે સ્ત્રીએ અસખ્ય પ્રસગોમા બોલતા પોતાની વાણીને અસત્યના વાયુનો સ્પર્શ પણ થવા દીધો નથી! અર્થાત્ પોતે પુરુષવેશમા છતા કોઇની સાથે કશુ પણ બોલવાને પ્રસગે, પોતાને પોતે સ્ત્રીરૂપે જણાવ્યુ નથી! તેમ તેના બોલવામા તેના જાતિચિહ્ન માટે પણ કોઇને કશો સશય ઉપજે એવું પણ બન્યુ નથી! અસ્તુ. હવે પછી તેનુ શુ થયુ? તે તેના મુખથી જ તને સભળાવુ છુ

પછી છદ્મલિંગ બોલ્યો; "કૃપાનાથ! બહુ શોધ કર્યા છતા પણ કયાય જ્યારે આપના દર્શન ન થયા, એટલે હુ નિરાશ થઈ ગઈ. અતિ દુ ખી થવાથી એક જ ઠેકાણે બેસીને આપનુ સ્મરણ કરતા કરતા દેહનો અત આણવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો પછી ગગાના ઉત્તર તટપર ફરતા ફરતા એક એકાત સ્થળ આવ્યુ ત્યા હું ગગાસ્નાન કરીને બેઠી, અને આપની પ્રાપ્તિને માટે પ્રભુનુ એકાગ્ર મનથી નામ સ્મરણ કરવા લાગી. પણ ત્યાએ મારુ મન થોડી થોડીવારે એટલુ બધુ તો વિહ્વલ અને શોકાવિષ્ટ થઈ જતુ, કે મારાથી મુક્તકણ્ઠે રુદન કર્યા વિના રહેવાતુ જ નહિ આવી દશામા બે ત્રણ દિવસો તો મે જેમ તેમ કરીને કાઢી નાખ્યા! એ સ્થાન ગમે તેવુ ઉજ્જડ હતુ, છતા અધારી રાત્રે પણ મને વાઘ વરુ સુદ્ધાતનો ભય લાગતો નહિ આપના વિયોગથી તો મારી ક્ષુધા, તૃષા, તૃષ્ણા, નિદ્રા, શાતિ, ભીતિ ને સર્વ પદાર્થ ઉપરની પ્રીતિ, મારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા હતા છેવટે મને કટાળો આવ્યો કે, આવુ નિરર્થક અને દુ ખમય જીવિત કયા સૂધી ધારણ કરી રાખવુ? માટે હવે ફળાહાર પણ કરવો નહિ, તેમ અહીથી ઉઠવુ પણ નહિ, તેમ શ્રીમતી ભાગીરથીનો પવિત્ર તટ પણ છોડવો નહિ વૃથા ભટકીને જીવન ગાળવા કરતા ગગાને તટે જ પ્રાણ છૂટી જાય એ શ્રેયસ્કર છે, આવા નિશ્ચયથી મે ત્રણ અહોરાત્ર ગાળી કાઢ્યા ને ચોથો દિવસ, પવિત્ર પર્વણીનો હતો, તેથી ઉષ કાલ થતા અસખ્ય મહાત્મા જનો આસ-

પાસના અરણ્યોમાથી એ એકાત અને પુણ્યરૂપ તટપર સ્નાન કરવા આવ્યા "જય જય ગગે, હર હર ગગે, પાપહારિણિ, અઘમોદ્ધારિણિ," ઇત્યાદિ શબ્દની ગર્જનાઓ સાભળીને, મને પણ ઉમળકો થઇ આવ્યો લાગટ ત્રણ ઉપોષણ થવાથી મારામા તે વેળા આય તો રહી જ નહોતી, તોપણ શ્રદ્ધાથી ધીમે ધીમે ઉઠીને મે પ્રવાહમા ઉતરી ગગાસ્નાન કર્યુ અને પતિતપાવિનીને કર જોડીને પ્રાર્થના કરી કે, "હે માતા! સર્વ પ્રાણીઓના પાપ હરણ કરવા, એવુ આપનુ બિરદ છે, ત્યારે હું, કે જે એક અપરાધણ અબળા છુ, બાળા છુ, વળી પશ્ચાત્તાપ કરવાવાળી છુ, ને મારા પાપથી જ આ મહા દુ ખ અનુભવી રહી છુ, છતા આપ પતિતપાવિની મારા દુ ખનો અત કેમ આણતા નથી? હે દેવિ! કૃપા કરો! કૃપા કરો! મને તારો હુ તમારે શરણે છુ! તમે જગજ્જનની છો, તો આ દીન બાળકીનુ રક્ષણ કરો"

એટલુ કહીને, છદ્મલિંગ પાછો બોલ્યો, "કૃપાનાથ! મારી એ પ્રાર્થના દેવી ભાગીરથીએ સફળ કરી જેવી હુ સ્નાન કરીને તટપર આવી અને ઉદાસ ચિત્તે મારા આસનપર બેઠી, તેવામા જ ઉત્તર દિશાના અરણ્યમાથી એક ઘણા જ વૃદ્ધવયના મહાત્માને મેં તટ ભણી આવતા નિરખ્યા! તેમની આકૃતિ, પ્રભાવશ્રી અને તેજ જોઇને, મને નિશ્ચય થયો કે, એ કોઈ ઈશ્વરી પુરુષ છે મેં ઉઠીને એમના ચરણમા મસ્તક મૂકી વદન કર્યું તેઓ મને પોતાની દિવ્ય દૃષ્ટિવડે ઓળખી લઇને બોલ્યા, 'બાળે! તારુ કલ્યાણ થાઓ! પુત્રિ! તુ સ્ત્રી જાતિ છતા આ એકાત અને ઘનઘોર અરણ્યમા એકલી કેમ આવી છે?' સ્વામિનાથ! આજ પર્યંત મને કોઇએ જ ઓળખી નહોતી, તેથી એ મહાત્માનુ એવુ અતર્યામિત્વ તથા ઈશ્વરી પ્રભાવ જોઇ, મને બહુ આશ્ચર્ય થયુ જેવી એમણે મને પુત્રી કહી, તેવો જ એમને વિષે મને પિતૃભાવ પણ ઉત્પન્ન થયો તેમનુ પ્રશ્ન સાભળતા જ, કોઇ મહાદુખિયારી દીકરીની, પોતાના પ્રેમાળુ પિતાને મળતા જેવી દશા થાય, તેવી જ દશા મારી થઈ ગઈ મારુ હૃદય ભરાઈ આવ્યુ, મ્હોં સુકાઈ ગયુ પછી નેત્રના ઉષ્ણ જળથી મેં તેમના બન્ને ચરણારવિંદનુ પ્રક્ષાલન કર્યું તેમના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હુ કશું પણ તેમને કહી શકી નહિ થોડીવારમા તેઓ પોતે જ પોતાના ધ્યાનયોગવડે સઘળુ જાણી લઇને બોલ્યા, 'પુત્રી! ચિન્તા કરીશ નહિ ભગવત્કૃપાવડે તારુ સકટ મારા જાણવામા આવ્યુ છે પરમાત્મા તે

ટાળવા સમર્થ છે! હમણા તુ અહીં સ્વસ્થપણે બેસ, આ પર્વણીનો પુણ્યકાળ વીતી જાય છે, માટે તે પૂર્વે મને ગગાસ્નાન કરી આવવા દે'

સ્વામિનાથ! એ દયાળુ મહાત્મા સ્નાન કરીને પાછા વળતા, મને પોતાની સાથે એક અતિ ગુપ્ત અને દિવ્ય સ્થાન પ્રત્યે લઈ ગયા ત્યાની ભૂમિ, તૃણાકુરો, વૃક્ષો, લતાઓ, વેલીઓ, જળાશયો ને પક્ષીઆદિક સર્વ અદ્ભુત અને દિવ્ય હતુ તેઓ મને પોતાના આશ્રમે લઇ ગયા પછી પોતાની સામે બેસારીને કહ્યુ, 'પુત્રી! તારો પતિ બહુ સુપાત્ર અને મુમુક્ષુ છે તેને તેં તુચ્છ એવા વિષયસુખની લાલસાથી કેટલોક ત્રાસ આપ્યો હતો, નહિ વારુ? તેથી જ તેણે તારો ત્યાગ કર્યો છે હવે તેનો મેળાપ થવો, એ તારી માનુષી શક્તિની બહાર છે. સસાર થકી ને તેમા વિશેષત તારા ક્લેશથી ત્રાસેલો તે, પોતાના એક મહા-સમર્થ ગુરુને શરણે જઈ પડ્યો છે તે સ્થાન એવુ તો દુર્ગમ છે, કે ત્યા યોગીઓ વિના બીજુ કોઈ જઈ શકતુ નથી પણ તારી વિશુદ્ધ વૃત્તિ, તારુ પાતિવ્રત્ય અને પતિપ્રાપ્ત્યર્થ સહેલુ અપાર કષ્ટ જોઇને મને બહુ કરુણા ઉત્પન્ન થઈ છે, માટે હું તને ત્યા જવાનુ એક સાધન આપુ છુ પણ ત્યા તારા સ્વામીના મોક્ષમાર્ગમા અતરાય પડાવનારુ કશુ આચરણ કરીશ નહિ!' પછી તેમણે મને આ મારા અબોડામા છે, તે ગુટિકા આપીને કહ્યુ, 'લે આ એક દિવ્ય વસ્તુ હું તુને આપુ છુ તેને તુ યત્નપૂર્વક સાચવજે અહર્નિશ તારા મસ્તકમા ગુપ્તપણે રાખજે એનામા અનેક અમૂલ્ય સિદ્ધિઓ છે એનાવડે તુ ઇચ્છીશ, તે દુર્ગમ-સ્થાન પ્રત્યે પણ, વિના પ્રયાસે જઈ શકીશ તારામા કશી અપવિત્ર-તાનો પ્રવેશ થશે નહિ, તને કોઈ ઓળખી શકશે નહિ તારો કઠસ્વર બદલાઈ જશે તથા તારી બુદ્ધિ બહુ નિર્મળ અને ભગવત્પરાયણ રહેશે એ ગુટિકાને તુ તારી પાસેથી કોરે મૂકીશ ત્યારે જ મૂળ રૂપ પ્રકટ થઈ શકશે એ લઇને તુ તારા સ્વામી પાસે જા. ત્યા એક પવિત્ર આશ્ર-મમા પોતાના ગુરુવર્યની સેવામા તે રહ્યો છે, ને મોક્ષપ્રદ એવા જ્ઞાન-યોગનુ શ્રવણ કરે છે પણ ત્યા જઇને તું તારા સ્રીભાવને અનુસરીશ નહિ, તારી પોતાની ઓળખાણ આપીને તેના આત્મસાધનમા વિઘ્ન કરીશ નહિ, પરન્તુ તુ તે મહાત્મા ગુરુના શિષ્યરૂપે થઇને શુદ્ધચિત્તે તારા સ્વામીની સાથે એ પરમપાવન જ્ઞાનયોગનુ શ્રવણ કરજે તે મહાત્મા ગુરુ તો તને જોતા જ ઓળખશે, પણ તમારો જ્ઞાનયોગ પૂરો

થતા સૂધીમા કદી તમારો સબધ પ્રકટ કરવો નહિ જ, તે મહાત્માને મારા ઘણા પ્રેમથી પ્રણામ કહેજે,' એ પ્રમાણે કહીને તેઓ આશ્રમની બહાર મારી સાથે આવ્યા, ને મને માર્ગસ્થ કરીને, 'એ જ સીધે માર્ગે તુ તારા સ્વામી પાસે જઈ પહોચીશ,' એમ કહી પાછા વળી ગયા તે જ દિવસે હું અતિ ચમત્કાર ભરેલી ત્વરાથી, માર્ગમાની અનેક ચમત્કૃતિ અને શોભા નિરખતી નિરખતી આપના ચરણમા આવી પહોંચી છુ, ને આપની તથા સમર્થ ગુરુદેવની સેવા કરવાને ભાગ્યવતી થઈ છુ" એમ કહીને તે સ્ત્રી તેના ચરણમા નમી પડી

આ સર્વ વૃત્તાત સાભળી, અતિ વિસ્મય અને પ્રસન્ન થયેલા દ્વિજપુત્ર સુવિચારશર્માએ તેની દૃઢતા, પતિભક્તિ ને અપ્રતિમ પ્રેમ જોઈ, તેને માટે તેને બહુ ધન્યવાદ આપવા માડ્યો તેની એક એક કૃતિ સભારીને તેણે, મનમા ને મનમા જ, આશ્ચર્યમા ને પ્રેમમા મગ્ન થઈ જવા માડ્યુ થોડીકવાર શાતપણે વિચાર કરીને તે બોલ્યો, "વારુ, સતિ! તારુ અદ્ભુત કાર્ય જોઈને મારુ મન જેવુ વિસ્મય પામે છે, તેવુ જ મને એક પ્રશ્ન પણ થાય છે, જે તારે ને મારે બહુ વિચાર કરવા જેવો છે ઓ સાધ્વિ! તારા આટલા બધા પરિશ્રમને અતે તને હવે યથાર્થ અનુભવ થયો છે જ, કે જે સસારને માટે મનુષ્યો સદા તલખી મરે છે, તેમા કેટલુ સુખ છે?" છદ્મે કહ્યુ, "કૃપાનાથ! સુખ શાનુ? સસારમા સુખ તો કયાય દૃષ્ટિગોચર થતુ નથી. સૌ વાતે ઉલટુ દુખ, દુખ અને દુખ જ દૃષ્ટિએ પડે છે આ લોકનો જીવ, બુદ્ધિમાન્, પડિત, ચતુર અને અત્યત સૂક્ષ્મ વિષયનો જાણનાર છતા, તથા ઘણી રીતે સમજાવ્યા છતા પણ જ્યાસૂધી સસારી વિષયમા ઘેરાયલો હોય છે, ત્યાસૂધી સત્ય સમજી શકતો નથી પણ ભ્રાન્તિથી માનેલી વાતને સત્ય ગણે છે તથા તેના ગુણોને વળગી રહે છે એ મોટી ને પ્રબળ આવરણશક્તિ દુખની-તમોગુણની છે પણ એ દુખ, સુખાશારૂપ આવરણથી ઢકાયલુ હોવાને લીધે જ, અજ્ઞ જનો તેને પ્રાપ્ત કરવાને મિથ્યા પ્રયાસ કર્યા કરે છે એ આપણા ગુરુ મહારાજે કહ્યો હતો તેવો, સમર્થ માયાપતિની અદ્ભુત માયાનો ખેલ છે" સુવિચાર બોલ્યો, "એમ જ છે તારા મનમા પણ યોગ્ય રીતે એ વિચાર સ્થિર થયેલો છે, એટલે હવે કઈ વધારે કહેવુ પડે તેમ નથી પુન કહેવાનુ એટલુ છે કે, તારો પરિશ્રમ સફળ થયો, મારી ભ્રાતિ મટી, આપણો વિયોગ

દૂર થયો, ને મે તને અગીકૃત પણ કરી. વળી તેં ને મેં આવા વિવિક્ત સ્થાનમા સાથે જ રહીને પરમદુર્લભ એવુ તત્ત્વજ્ઞાન, એક જ ગુરુવર્ય પાસેથી શ્રવણ કર્યુ, અને તે શ્રવણ પ્રમાણે યથાર્થ અનુભવ પણ આપણને ગુરુકૃપાવડે થયેલો હોવાથી, વિજ્ઞાન પણ થયુ આવો મોટો અલભ્ય લાભ આપણને મળ્યો છે, કે જેનાથી અન્ય પ્રાપ્ત કરવા જેવુ જગતમા કાઈજ નથી, તો પછી આપણે શી આશાને માટે આવુ પુણ્યરૂપ સ્થાન તથા પરમેશ્વરતુલ્ય ગુરુદેવના ચરણારવિંદની પવિત્ર સેવા મૂકીને, સસારમા વા સ્વર્ગમા પણ જવાની ઇચ્છા કરીએ ?" છન્ને કહ્યુ, "કૃપાનાથ ! હવે આશા શી ને તૃષ્ણા શી ? આપને તો આશા મૂળથી જ હતી નહિ, ને આપના તથા ગુરુદેવના સેવનથી મારી આશા પણ નિરતરનો ત્યાગ કરી વિદાય થઈ ગઈ છે મારી આશા અહીથી કયાય જવાની નથી, તેમ અહી આપના ચરણમા રહીને વિષયરૂપ સસારસુખ ભોગવવાની પણ નથી મારી સર્વ મન કામના તૃપ્ત થઈ ગઈ છે ! માત્ર શુદ્ધ નિર્દોષ પ્રેમથી હુ તો સદા આપના ચરણની પુણ્ય-રૂપ સેવા જ કરીને કૃતાર્થ થવા ઇચ્છુ છુ અરે ! આવુ પરમાનદઘન બ્રહ્મ સુખ મૂકીને, તુચ્છ-નાશવત-પરિણામે દુ ખપ્રદ એવા વિષયસુખની કોણ લાલસા કરે ? પણ કહ્યા વિના ચાલતુ નથી, કે આ પામર જીવને, આ બ્રહ્મસુખની પ્રાપ્તિ કરાવનાર તો મારી એ વિષયસુખની લાલસા જ છે" સુવિચાર બોલ્યા, "વિષયસુખની લાલસા બ્રહ્મસુખને પ્રાપ્ત કરાવે, એમ કહેવાય જ નહિ, પણ તારા સબધમા એ વાત અપવાદરૂપ છે તારી વિષયલાલસા બીજાના સમધમા નહિ, પણ તારા પતિના સબ-ધમા હતી ને પતિની પાસેથી પત્નીએ મળી શકે તેટલા સુખની લાલસા કરવી, એમા કઈ ધર્મવિરુદ્ધ કે અપરાધ નથી–જો વિષયસુખની જ ઇચ્છા હોય, પણ તે જો ધર્મને અનુસરીને કરવામા આવે તો તેનુ પરિણામ કલ્યાણકારક જ આવે છે એટલા જ માટે વિષયમાથી મનુષ્યોની કામના દૂર કરવાને તેમ જ પરિણામે કલ્યાણરૂપ નિવડવાને, ભગવત્પ્રેરણાથી જ્ઞાનયોગ રચાયો છે. ઈશ્વરી આજ્ઞા છે –મનુષ્યે અવશ્ય ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે જ આચરણ કરવુ ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા ઉલ્લઘન કરીને, જે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તન કરે છે, તેને આ લોક કે પરલોકમા સુખ મળતુ નથી, ને સદ્ગતિ પણ મળતી નથી" આ પ્રમાણે તેઓ વાતચિત કરતા હતા, એટલામા પર્ણશાળામાથી "નારા-

યણ, નારાયણ," એવો શાંત ને ગભીર ધ્વનિ સંભળાયો. "અહો! શુ ગુરુદેવની સમાધિ ઉતરી?" એમ બોલતા આનંદપૂર્વક, તત્કાળ બને શિષ્યો તેમની પાસે દોડી ગયા ને વદન કરીને તેમની સેવાવિષે તત્પર થઈ ગયા

બીજે દિવસે, તે મહાત્મા યોગીશ્વરે બને શિષ્યોને પાસે બેસાડીને સુવિચાર પ્રત્યે કહ્યુ, "પુત્ર! તમારી બનેની સ્થિતિ પ્રમાણે તમને જે જ્ઞાન કહેવુ જોઈએ, તે સારી રીતે હું કહી ચૂકયો છુ તમોને અહીં આવ્યાને કાળ પણ ઘણો વ્યતીત થઈ ગયો છે. હવે તમે બને સુખેથી પોતાના આશ્રમ પ્રતિ જાઓ. તમારી સેવાથી હુ બહુ પ્રસન્ન થયો છુ ને આશીર્વાદ આપુ છુ કે, તમારુ કલ્યાણ થાઓ. આ છદ્મલિંગની સહનશીલતા, ધૈર્ય ને પરાકાષ્ઠાનુ પ્રેમનિષ્ઠપણું જોઇને તો મને પરમ આનદ થાય છે કેમ સુવિચાર, તુ એને ઓળખે છે કે એ કોણ છે?" સુવિચારશર્મા તેનુ ઉત્તર દેવા જતો હતો, તેટલામા તો ગુરુવર્યે છદ્મને આજ્ઞા કરી કે, "પુત્રિ! હવે તને છૂટ છે ઘણા કાળનુ તારુ ભીષણ છદ્મવ્રત સમાપ્ત કરીને આજે તારા મૂળ રૂપને પ્રકટ કર!" આજ્ઞા થતા જ તેણે પોતાની જટાનો બધ છોડી નાખ્યો, તેમાની ગુટિકા ગુરુદેવના પાદારવિંદમા મૂકી દીધી, ને તે સાથે જ, તે છદ્મ મટીને સુદરી બની ગઈ પછી મજુલ સુસ્વર કઠવડે, "પિતાજી! પિતાજી!" કરતી તેમના ચરણારવિંદમા જઈ પડી તેને આશ્વાસનપૂર્વક અનેક આશીર્વાદ આપીને ગુરુદેવ બોલ્યા, "પુત્રિ! તારા અદ્ભુત પ્રેમ અને દૃઢ પાતિવ્રત્યને માટે તને અવશ્ય ધન્યવાદ જ છે સીતા, દમયતી, તારા, અરુન્ધતી ને અહલ્યાના જેવી જ તુ પણ સતી છે! તારી વિચિત્ર કૃતિને માટે તો મોટુ આશ્ચર્ય થાય છે, કે અબલા જાતિ છતા તારા સ્વામીને અર્થે તેં અપાર કષ્ટ સહન કરીને, તેને મળવા માટે અસખ્ય પ્રયત્ન કર્યા છે એ તારી શુદ્ધ-પવિત્ર નિષ્ઠાનુ શ્રેષ્ઠ ફળ, તને કૃપાળુ પ્રભુએ આપ્યુ છે. તારા સરખી પતિવ્રતાઓના જગતમા દર્શન પણ દુર્લભ છે પુત્રિ! પાતિવ્રત્યનુ બળ તો સ્ત્રીઓને સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ છે પતિવ્રત એ સ્ત્રીઓનુ મોક્ષસાધન છે પોતે તો શું, પણ પોતાના સ્વામી સુદ્ધાને પતિવ્રતાઓ પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી ઉત્તમ ગતિએ લઈ ગઈ છે ને જાય છે ભક્તજનોને જેવી ભગવદ્ભક્તિ છે, તેવી જ પતિવ્રતાઓને પતિભક્તિ છે તેં જે કંઈ કર્યું

છે, તે સર્વ લોકમા અનુકરણીય છે. પતિની પૂર્ણ ભક્તિ કરનારી એવી તું, તેના ઉપર ભક્તોના પતિ એવા ભગવાન્ પ્રસન્ન થયા છે, ને તેણે તને તારા સ્વામી સહિત ભવદુ ખથી સદાને માટે મુક્ત કરી છે પ્રિય-પુત્ર સુવિચારશર્મા! ભગવત્કૃપાથી મેં પૂર્વે જ જાણ્યુ હતુ કે, તારી સ્રીનો તુ સદાને માટે ત્યાગ કરવાનો હતો પણ હવે તુ સમજ્યો હોઇશ કે, પતિવ્રતાઓના ચૂડામણિરૂપ આવી ધર્મપત્નીનો મૂર્ખતાથી ત્યાગ કરનાર પુરુષ ઘોર નરકમાથી કોઇ કાળે પણ ઊંચો આવી શકે નહિ! માટે પુત્ર! તમારુ આ પવિત્ર જોડુ અખડિત રહો, ને તમે પુણ્યરૂપ ગૃહ-સ્થાશ્રમના શ્રેષ્ઠ સુખ ભોગવી, ધર્મે વર્તી, નિષ્કામ, અકામ, વાસના રાહત શુદ્ધ બની, પરમપદને પામો!"

ગુરુવર્યના એ વાક્યો સાભળી, સુવિચાર હાથ જોડીને બોલ્યો, "કૃપાનાથ! આપને શરણે આવીને હવે પાછુ તુચ્છ એવા ગૃહસ્થા શ્રમમા જવુ, એ તો અમૃતનો સમુદ્ર મળ્યા છતા, વાડકી છાશ શોધવા જેવુ, કિંવા સ્પર્શમણિ મળવા છતા તેને ત્યાગી કાચનો મણકો લેવા જવા જેવુ છે ભગવન્! કૃપા કરી, હવે તો આપના પવિત્ર ચરણ-માથી અમને તરછોડશો મા આ સ્રીના વિયોગપરિહાર માટે અમને ગૃહસ્થાશ્રમની આજ્ઞા કરતા હશો, પરતુ તેને પણ આપના કૃપાપ્રસાદ-વડે, હવે સસારસુખની કિંચિત્ માત્ર પણ કામના રહી નથી આપનુ શરણ અને આ સ્થાન છોડીને જવુ, એ તો તેને પણ હવે ઇંદ્રપદનો ત્યાગ કરીને, ઉકરડા ભણી જવા સરખું જ થઈ પડ્યુ છે" એટલામાં હાથ જોડીને પ્રકટપ્રજ્ઞાએ પણ એવી જ પ્રાર્થના કરી, "ભગવન્! આપ તો અતર્યામી છો, એટલે આપને કશુ કહી બતાવવાની આવ-શ્યકતા નથી, છતા અમને નહિ રુચતી એવી અહીંથી જવાની આજ્ઞા કરો છો, માટે પ્રણામપૂર્વક વિદિત કરવુ પડે છે કે, હવે અમને–આપના શરણાગત બાળકોને અહીંથી તરછોડશો નહિ અમે હવે સસારસુખથી સર્વથા ભયભીત થયા છિયે મારામા પૂર્વે જે કઈ પ્રાકૃતભાવ, મારા ઓછા પુણ્યને લીધે હતો, તે સારી પેઠે કસાવાથી ને આપના પવિત્ર દર્શનથી સમૂળો નષ્ટ થઈ ગયો છે હવે અહીં રહીને અમને જન્મપર્યંત આપના, ભવસાગરતરણરૂપ પવિત્ર ચર-ણારવિંદની અખણ્ડ સેવા જ કરવા દો"

બન્ને પતિપત્નીના આવા શુદ્ધ અંતઃકરણ, શુદ્ધ ગુરુભક્તિ અને સંસારપર થયેલો શુદ્ધ વૈરાગ્ય જોઇને, તે કૃપાળુ મહાત્મા બહુ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા, "મારા પ્રિય સંતાનો! સંસારમાંથી કેવળ વિરક્ત થઇને, અસંગ રહેવાની ઈચ્છાથી હું અહીં, આ એકાંતસ્થાનમાં આવી રહેલો છુ, ત્યાં પણ તમારો પ્રેમી જોડાનો સંગ મને વીંટી વળ્યો છે છતાં જે સંગ પવિત્ર પ્રેમમય હોવાથી, મને ખેદ થવા જેવો, અથવા મારા મોક્ષમાર્ગનો રોધ કરવા જેવો નથી, અર્થાત્ તમે ગૃહસ્થાશ્રમ ન કરતાં અહીં રહો, તો તમને કિંવા મને કોઈ વાતે હાનિ નથી, તોપણ આગ્રહપૂર્વક તમને સંસારમાં જઇને ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની આજ્ઞા હું કરું છું, તેનો હેતુ એ છે કે, ગૃહસ્થાશ્રમ ત્રણે આશ્રમોનું રક્ષણ કરે છે અન્નદાન અને જ્ઞાન દાનનો આધાર ગૃહસ્થના ઉપર છે એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ज्येष्ठाश्रमो गृही। ગૃહસ્થાશ્રમ સૌ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે પ્રત્યેક પ્રાણીએ પોતાથી બનતો કંઇક પણ પરોપકાર કરવો જોઇએ પરોપકાર સરખું બીજું કંઈ પરમાત્માને પ્રિય નથી સઘળા પરોપકારોમાં પ્રાણીનું જીવિત બચાવવું અર્થાત્ તેનો નાશ ન થવા દેવો, એ ઉપકાર બહુ મોટો છે વળી દેહનો નાશ થવાથી કંઈ પ્રાણી નાશ પામતો નથી, ન આત્માનો તો નાશ કોઇથી થઈ શકતો નથી, તો પછી તેને શો બચાવવો હતો? પણ એમ નથી આત્મા સત્કર્મ કરી, ભક્તિપ્રપૂરિત અને જ્ઞાની થવાથી, પોતામાં ને પરબ્રહ્મમાં ભેદ નથી એમ સમજી તથા અનુભવીને, ઊર્ધ્વ-ગતિ–મોક્ષ–પામે છે તેનું નામ જ ખરું જીવવું તથા અમર થવું છે કુકર્મ કરી ઉત્તરોત્તર અધોગતિએ–નરકે જઈ પડવું, કે જ્યાંથી ફરી ઉદ્ધાર થવા વેળા જ ન આવે, તેનું નામ નાશ છે જ્ઞાનદ્વારા તેવા નાશથી પ્રાણીને બચાવવો, તે સૌથી મોટામાં મોટો પરોપકાર છે અનધિકારી આસુરી પ્રાણી તો પોતાની મેળે જ નાશ પામે છે, તેમાંથી તેને બચાવવા જનારો પણ છેવટે થાકીને નિષ્ફળ થાય છે પરંતુ દૈવી અધિકારી જીવને ઊર્ધ્વગતિએ જવાના સન્માર્ગો બતાવીને નાશ પામતો અટકાવી શકાય છે એવા પરોપકારથી પૂર્ણ પરમાત્મા બહુ પ્રસન્ન થાય છે એ માટે પૂર્વે તેમણે સ્વતઃ શ્રીમુખથી કહેલું છે કે–'મારા જ્ઞાનરૂપ પરમ ગુહ્ય તત્ત્વને જે મનુષ્ય જાણીને, મારે વિષે પ્રીતિવાળા અધિકારી મનુષ્યોને જણાવે છે, તે મારી પરા ભક્તિ પામીને, નિશ્ચય મારે વિષે જ આવી મળે છે અને તેવા પરોપકારી મનુષ્ય કરતાં આ

લોકમા મારુ પ્રિય કરનાર બીજો કોઈ નથી, તેમ જ તેના કરતા અધિક પ્રિય મને બીજુ કોઈ થનાર પણ નથી '*

'પ્રિય વત્સો ! તમને મેં આપેલુ જ્ઞાન, તે માત્ર તમારા એકલાના કલ્યાણાર્થે જ નહિ, પણ જગતમાના સર્વ અધિકારી જીવોના કલ્યાણાર્થે છે તેથી ગૃહસ્થાશ્રમનિમિત્તે સસારમા જઇને તમારે તે જ્ઞાનનો સર્વત્ર પ્રકાશ કરવાનો છે સસારમા રહેવા છતા આત્મકલ્યાણ કેમ થઈ શકે છે, ને તે માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે કેવો પુરુષાર્થ વા કેવુ આચરણ આચરવુ જોઇએ, તે સઘળુ તમારે કરી દેખાડવાનુ છે માત્ર જ્ઞાનનો વા સદાચરણનો ઉપદેશ જ કરવાથી મનુષ્યો જ્ઞાની કે સદાચરણી થતા નથી પણ તે પ્રમાણે યથાર્થ આચરણ કરી દેખાડવાથી, જીવ સન્માર્ગી થઇ જાય છે. એ માટે તે પરમાત્માએ, પૂર્વે પોતાના એક પ્રિયતમ સેવક પ્રત્યે કહેલુ પણ છે કે, 'હે તાત, તુ જો કે કેવળ નિરાશ અને નિષ્કર્મ થયેલો છે, છતા લોકોને સારે માર્ગે વાળવા માટે પણ તારે સત્કર્મ કરવા જોઇએ "लोकसग्रहमेवापि सपश्यन् कर्तुमर्हसि।" માટે જ હુ તમને મુક્તિના દ્વાર પાસે જઈ ઉભેલા છતા, પાછા સસારમા ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવાને મોકલુ છુ, એમ કરવામા અસખ્ય મનુષ્યોનુ કલ્યાણ, સમાયલુ છે તમે જાઓ, સુખી થાઓ, ફૂલો, ફળો, ને વૃદ્ધિ પામો સમર્થ પ્રભુ તમને પોતાની સમીપમા જ બોલાવી લ્યો ! ચિંતા નહિ કરો ! તમારી અવર્ણ્ય ગુરુભક્તિને લીધે જ્યારે જ્યારે તમને મારા દર્શનની ઇચ્છા થાય, ત્યારે ત્યારે મહાત્મા સર્વાર્થ પૂર્ણની આપેલી આ અદ્ભુત ગુટિકાના પ્રભાવથી તમે અહી આવી શકશો "

એમ કહી તેમણે તે ગુટિકા તથા એક દિવ્ય મણિ આપીને સુવિચારને કહ્યુ, "પુત્ર ! આ તારો પેલો શિવજીએ આપેલો સ્પર્શમણિ છે, તે પણ તુ તારી સાથે લઈ જા ! એવડે તમે અનેક સત્કર્મો અને પરોપકારો કરી શકશો', ગૃહસ્થાશ્રમમા એ તમને બહુ સહાયભૂત થશે ચૈતન્યરૂપ સ્પર્શમણિ, કે જે તમારી ચિદ્ગુહામા ગુપ્ત હતો, તે તો પૂર્વે જ તમને સ્પષ્ટપણે દેખાડી આપ્યો છે તેના સ્પર્શન ઘર્ષણાદિકની રીતિ પણ આજ પર્યંતમા અનેક પ્રકારથી મેં તમને બતાવી

* य इद परम गुह्य मद्भक्तेष्वभिधास्यति । भक्ति मयि परा कृत्वा मामेवैष्यत्यसशय ॥
न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तम । भविता न च मे तस्मादन्य प्रियतरो भुवि ॥
गीता

છે, માટે તેવડે પણ તમે સસારમાના અનેક પ્રાણીઓના કટાઇ ગયેલાં લોહરૂપ અત કરણોને ઘસી ઘસીને સુવર્ણમય કરી શકશો તમારે સસારથી ડરવાનુ નથી જે જે વસ્તુનો તમને સસારમા ભય હતો, તે તે ભયને દૂર કરી, સૌ વાતે નિર્ભય રહેવાના સાધનો તમને પ્રાપ્ત થયા છે સસારમા સૌથી મોટો ભય માયાનો છે તે ગમે તેને ગમે તેમ કરીને પણ ભોળવી, પોતાના ફાસામા ફસાવી દે છે તેના આગળ કોઇનુ પણ બળ ચાલતુ નથી. તથાપિ તે સ્વતત્ર નથી તે આપણા કૃપાળુ પ્રભુની દાસી છે, એટલે તે પ્રભુને શરણે પડેલાઓને તે કશો ઉપદ્રવ કરી શકતી નથી પરમ પ્રભુએ પોતે પૂર્વ શ્રીમુખથી પોતાના એક પ્રિયતમ સેવક પ્રત્યે કહેલુ છે કે, 'જેઓ મારે શરણે રહે છે, તેઓ મારી એ પ્રબળ માયાને તરી જાય છે' मामेव ये प्रपद्यते मायामेतां तरन्ति ते। માટે તમે કે જે આપણા મહારાજ સર્વ સમર્થ માયાપતિને શરણે છો, તેમને તે, કશી પીડા કરી શકવાની નથી પ્રિયપુત્ર સુવિચાર! જેવુ તને મહાત્મા સવાર્થપૂર્ણવાળી ગુટિકાનુ સાધન મળ્યુ છે, તેવુ જ કિંવા તેના કરતા પણ અધિક ચમત્કૃતિવાળુ એક બીજુ અદ્‌ભુત સાધન મેં તને આપેલુ છે તે આ તારી પાસેનુ, પેલા અરણ્યમા તારાપર ઓઢાડવામા આવેલુ વ્યાઘ્રાબર છે એને પણ તમે ભલે સાથે લઈ જાઓ."

એટલુ કહીને ક્ષણવાર શાત થઈ પાછા ગુરુવર્ય બોલ્યા, "પ્રિય વત્સો! ચાલો, તત્પર થઈ જાઓ, હુ તમને અહીંથી શીઘ્ર ભૂમિપર ઉતરી જવાનો એક ગુપ્ત માર્ગ દેખાડુ!" એ સાભળી ગદ્‌ગદ્ થઈ ગયેલા તે બને પતિપત્નીના નેત્રોમાથી અશ્રુધારાઓ વહેવા લાગી, તેઓ જડ જેવા, મુગા જેવા, પ્રેમથી બધાયલા મૂઢ જેવા થઈ ગયા ક્ષણ પછી હાથ જોડી નમી રહેલા તેઓ ઘણીકવાર સૂધી કશુ બોલી શક્યા નહિ ગુરુવર્યે જાણી લીધુ કે, મારો વિયોગ એ તેઓને દુ ખરૂપ છે, તેઓના અત કરણ શુદ્ધ છે, જેથી મારો વિયોગ તેઓ સહન કરી શકતા નથી ચાલ તેમને સમજાવુ આમ મન સાથે વિચારીને તેઓને સમજાવતા કહ્યુ કે, "તમારા હૃદયમાના અપાર પ્રેમને લીધે તમે ગમે ત્યા ગયા હશો, છતા મારાથી દૂર નથી જ, હું સદા તમારી પાસે, ને તમે સદા મારી પાસે જ છો દૂરતા તો માત્ર અજ્ઞાનીઓમા છે આપણે તો ચિન્મણિ એવા સમર્થ માયાપતિના ચરણમા છીએ, ને માયાપતિ સર્વત્ર વ્યાપક છે, તો આપણે પણ સર્વત્ર તેના ચરણમા જ છીએ. પછી આપણો

વિયોગ કયા ? જ્યા ભેદ હોય, દ્વૈત હોય, હું ને મારુ, તું ને તારુ હોય, ત્યા વિયોગ છે, પણ જ્યા અભેદાત્મા અનુભવાય છે, સમાન વૃત્તિનો યોગ સેવાય છે, હું એ નથી ને તુ એ નથી, અદ્વૈત જ છે, ત્યા વિયોગ જ નથી સર્વત્ર અનુસધાન છે આમ તમે બનો જાણો છો, તેથી ખેદ ન ધરતાં, સુખેથી ઘેર જાઓ " એ સાભળી સુવિચાર કઈંક કહેવા જતો હતો, એટલામા તેના મનનો ભાવ જાણી લઈ પાછા ગુરુ બોલ્યા, "પુત્ર! હું સમજ્યો કે, તુ મને તારી પાસેથી ગુરુદક્ષિણા માગી લેવાનુ કહેવા ઇચ્છે છે પણ બાપ! હું તો આટલી જ દક્ષિણા ઇચ્છુ છુ કે, મેં તમને પરમાત્મતત્ત્વ સબધી જે અણમોલ ચદ્રકાન્તમણિ આપ્યો છે, તેનો સસારમા સર્વત્ર પ્રકાશ અને પ્રચાર કરવા માટે અહર્નિશ, તન–મન–ધન–બળથી તમારે પ્રયત્ન કર્યા કરવો હું એનાથી જ સદા સુપ્રસન્ન રહીશ " એમ કહી હાથ ઝાલીને તેમણે બન્નેને ઉભા કર્યા ને હૃદય સાથે ચાપી મસ્તક સુધી અનેક આશીર્વચનો કહીને, પોતાની સાથે લઈ ચાલ્યા આશ્રમરક્ષક સિંહ પણ ઉદાસ મુખે તેઓની સાથે સાથે ચાલ્યો આશ્રમથી થોડેક દૂર આવ્યા પછી, કદી નહિ જોયેલો સુદર માર્ગ તેઓને દેખાડીને ગુરુદેવ બોલ્યા, "પ્રિયવત્સો! આ માર્ગેથી સુખરૂપ તમે તમારે આશ્રમસ્થાને જઈ પહોંચશો, જાઓ! પ્રભુનુ સ્મરણ કરતા નિશ્ચિંતપણે ચાલ્યા જાઓ."

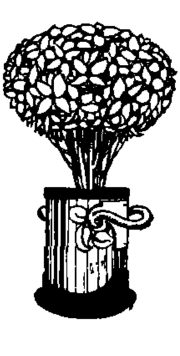
અપાર પ્રેમથી તેમના ચરણારવિંદમા પ્રણામ કરી બનો શિષ્યો પાદારવિંદમા પડ્યા, પ્રેમાશ્રુથી બને ચરણ પલાળી દઈ અચેત સરખા થઈ ગયા પુન ગુરુવર્યે બહુ આશ્વાસન આપી તેમને હૃદય સરસા ચાપ્યા પછી શુભાશીષપૂર્વક માર્ગસ્થ કરીને પાછા વળ્યા તેમને અને બધુ સમાન થઈ રહેલા પેલા સિંહને પણ, નમન કરીને તે પતિપત્ની મન્દ મન્દ પગે ચાલી નિકળ્યા. થોડા જ સમયમા વિના પરિશ્રમે હિમગિરિપરથી નીચે ઉતરીને, પોતાના ગ્રામ પ્રત્યે જઈ પહોંચ્યા ત્યા તે દપતીને ઘણે સમયે ઘેર આવેલા જોઈ, ગ્રામવાસીઓ બહુ આનદ પામ્યા, અને તેમને મળેલા ગુરુપ્રસાદનો બહુ પ્રેમથી લાભ લેવા માડ્યો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલુ કર્યા પછી તેઓએ ઘણાક દુ ખી જનોના દુ ખ અને અજ્ઞાનીઓના અજ્ઞાન દૂર કર્યા સુવિચારે સર્વત્ર સુવિચાર–સારાસાર વિચાર વિસ્તારી દીધો, પ્રકટપ્રજ્ઞાએ સબળે પ્રજ્ઞા-તત્ત્વપ્રજ્ઞાને પ્રકટ કરી દીધી અહર્નિશ તેઓ ગુરુમહારાજનુ સ્મરણ કરતા, તથા વિરહ વ્યાપતો

ત્યારે તેમના દર્શન કરવાને જતા હતા એ પ્રમાણે તેમનુ પુણ્યરૂપ જીવન પૂરુ થયુ, ત્યા સૂધીમા તેઓ અસખ્ય આત્માનો ઉદ્ધાર કરીને પરિણામે પરમ પદારૂઢ થઈ ગયા પોતાની પછવાડે પોતાના જ સદૃશ ગુણવાળો એક પુત્ર તેઓ મૂકતા ગયા તેણે પણ પોતાના 'નિજબોધ' નામ પ્રમાણે સર્વત્ર આત્મતત્ત્વનો જ પ્રકાશ કર્યો છે

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञान तत्पर सयतन्द्रिय ।
ज्ञान लब्ध्वा परा शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥
समत्व योग उच्यते ॥

શ્રદ્ધાવાન્, તત્પર અને ઇંદ્રિયોને સયમ કરનાર જ્ઞાન પામે છે, જ્ઞાન પામતા જ થોડા સમયમા પરા શાતિ કહેતા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે સમાનવૃત્તિને જ યોગ કહેવામા આવે છે

इति श्रीनदनदनपादारविंदमिलिंदेन देशाईकुलोत्पन्नेन सूर्यरामसुतेन इच्छा-
रामेण विरचिते चद्रकान्ते पर्णकुटीरहस्ये नाम्नि चतुर्थप्रवाहे गुरुणा
शिष्यस्य स्ववर्णाश्रमधर्मे योजन नाम प्रथम खड ॥



तत्त्वानुसंधान

तत्त्वमङ्गलम्

सर्ववेदान्तसिद्धान्तगोचर तमगोचरम् ।
गोविन्द परमानन्द सद्गुरु प्रणतोऽस्म्यहम् ॥

અર્થ–સામાન્ય રીતે જાણી શકાય નહિ તેવા, પરન્તુ વેદાતના સર્વ સિદ્ધાતોથી જાણવા યોગ્ય, વેદવાણીનુ રક્ષણ કરનારા, પરમ આનન્દમૂર્તિ એવા સદ્ગુરુને હુ પ્રણામ કરુ છુ

श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे भारतमपरे भजन्तु भवभीता ।
अहमिह नन्द वदे यस्यालिन्दे पर ब्रह्म ॥

અર્થ–સસારથી ભય પામેલા કેટલાએક વેદને, કેટલાએક ધર્મશાસ્ત્રને અને કેટલાએક ભારતને ભલે ભજે (શ્રવણ કરે), પરન્તુ હુ તો એક નન્દરાયને નમુ છુ, કે જેના ઓટલાપર પરબ્રહ્મ બિરાજે છે

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ॥
न त्वत्समोस्त्यभ्यधिक कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥

અર્થ–તમે ચરાચર લોકના પિતા છો, તમે તેના પૂજ્ય છો, મહાગુરુ છો, ત્રણે લોકમાં તમારા સમાન જ કોઈ નથી, તો પછી હે અપ્રતિમ પ્રભાવ! તમારાથી અધિક અન્ય તો હોય જ ક્યાથી?

आयु कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्री-
र्र्था सङ्कल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूरा ॥
कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि च न चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं
ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥

અર્થ—આયુષ્ય પાણીના મોઝાના જેવુ ચચળ છે, યૌવનશોભા પણ કેટલાએક દિવસ સુધી રહેનારી છે, અર્થો (ધનો) પણ સકલ્પના જેવા છે, વૈભવોના સમૂહો પણ વર્ષાઋતુની વિજળીના ચમકારા જેવા ક્ષણિક છે અને સ્ત્રીઓથી કરાતુ કણ્ઠાલિંગન પણ લાબો વખત સુધી રહેવાનુ નથી, માટે હે મનુષ્યો! તમે ભયકર ભવસાગર તરવા માટે પરબ્રહ્મમા આસક્ત ચિત્તવાળા થાઓ.

अद्यैव हसितं गीतं पठितं यैः शरीरिभिः ।
अद्यैव ते न दृश्यन्ते कष्टं कालस्य चेष्टितम् ॥

અર્થ-આપણે આજે જ જે દેહધારીઓની સાથે હસીએ છીએ, ગીતો ગાઇએ છીએ અને વાતચિત કરીએ છીએ, તેઓ આજે જ મરણ પામે છે ખરેખર કાળનુ ચરિત્ર દુ ખદાયક છે

हितमिदमुपदेशमाद्रियन्तां विहितनिरस्तसमस्तचित्तदोषाः ।
भवसुखविरता प्रशान्तचित्ताः श्रुतिरसिका यतयो मुमुक्षवो ये ॥

અર્થ—જેમણે શાસ્ત્રોક્ત કર્મથી ચિત્તના સઘળા દોષો ટાળ્યા હોય, સસારસુખમા વિરાગવૃત્તિવાળા હોય, પ્રશાન્તચિત્ત હોય, શ્રુતિ ઉપર પ્રેમ વાળા હોય, મુમુક્ષુ હોય, અને ઇન્દ્રિયોનુ સયમન કરવાવાળા હોય, તેઓ, આ હિતકારી ઉપદેશપર પ્રેમ ધરો

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञ स्वराट्
तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यति यत्सरय ॥
तेजोवारिमृदा यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृषा
धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहक सत्य पर धीमहि ॥

અર્થ–જે પરમેશ્વરથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય થાય છે, જે પરમેશ્વર ઘડામા કારણરૂપે જેમ માટી વ્યાપી રહેલી છે અને કડા, કુણ્ડળ વગેરેમા કારણરૂપે જેમ સુવર્ણ વ્યાપી રહેલુ છે તેમ, કાર્યરૂપ આ પ્રપચમા કારણરૂપે વ્યાપી રહેલા છે, જે મિથ્યા કાર્યથી જૂદા છે, જે પરમેશ્વર જ્ઞાનરૂપે અને સ્વયપ્રકાશ છે તથા મોટમોટા પણ્ડિતો પણ જે વેદનુ રહસ્ય જાણવાને મુઝાય છે, તેવા વેદનો પરમાત્મા, આદિ કવિ એવા બ્રહ્માના મનમા અતર્યામીપણાથી વિસ્તાર કરે છે, વળી સૂર્યના કિરણોથી જેમ ઝાઝવાના જળની ભ્રાન્તિ થાય છે તે મિથ્યા છતા સૂર્યના કિરણોની સત્તાથી સત્ય ભાસે છે, સ્થિર પાણીમા ભ્રાતિથી જેમ આ કાચ છે, આવુ ભાન થાય છે, તે મિથ્યા છતા પાણીની સત્તાથી સત્ય ભાસે છે, અને કાચમા જેમ ભ્રાન્તિથી આ પાણી છે, એવુ ભાન થાય છે, તે મિથ્યા છતા કાચની સત્તાથી સત્ય ભાસે છે, તેમ અધિષ્ઠાનરૂપ જે પરમાત્મામા તમોગુણના કાર્યરૂપ પચમહાભૂતની સૃષ્ટિ, રજોગુણના કાર્યરૂપ ઇન્દ્રિયોની સૃષ્ટિ અને સત્વગુણના કાર્યરૂપ દેવતાઓની સૃષ્ટિ પણ કલ્પિત અને અસત્ય છે–તથાપિ, પરમાત્માની સત્તાથી સત્ય હોય તેવી ભાસે છે, વળી જે પરમાત્માએ પોતાના જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશથી માયાનો નાશ કર્યો છે, જે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમા વિદ્યમાન છે, એવા સર્વશ્રેષ્ઠ પરમાત્માનુ અમે ધ્યાન કરીએ છીએ



तत्त्वानुसंधान

पीठिका

ससारदावपावकसतप्त सकलसाधनोपेत ।
स्वात्मनिरूपणनिपुणैर्वाक्यै शिष्य प्रचोद्यते गुरुणा ॥

અર્થ–સસારરૂપી દાવાનલથી સતપ્ત, સર્વ સાધનો સહિત અધિકારી શિષ્યને બ્રહ્મ નિષ્ઠ શ્રી સદ્ગુરુવરે, આત્મ નિરૂપણવિષે શ્રેષ્ઠ વાક્યોવડે અર્થાત્ જીવ બ્રહ્મની એકતાને પ્રતિપાદન કરનારા ઉપનિષદ્વચનોથી ઉપદેશ કરાય છે

પ્રિય વાચક! અહીં આગળ હવે એ દંપતીનો પાવન ઇતિહાસ પૂરો થાય છે એમના ચરિત્રપરથી તેં ઘણું ઘણું જાણ્યું છે, તથાપિ ગુરુવર્ય પાસેથી એમને જે અણમોલ મણિ–પેલો સ્પર્શ માત્રથી સુવર્ણ કરી દેનારો સ્પર્શમણિ–ચન્દ્રકાન્ત મણિ–પ્રાપ્ત થયો હતો, તેનો ચમત્કાર તો તારે હજુ જોવો બાકી જ છે એ ચૈતન્યરૂપ ચન્દ્રકાન્તમણિ બતાવીને, તેના ગુણનું વર્ણન કરવા સાથે, તેનો કેમ અને કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, એ સઘળું ગુરુમહારાજે તેઓને બતાવ્યું હતું તેનો સ્પર્શ તથા ઘર્ષણ થવાથી તે જેવી રીતે સામેના પદાર્થને સુવર્ણરૂપ કરી દે છે, એ સૌ વાતનો પૂર્ણ અનુભવ પણ કરાવ્યો હતો તેના વારવારના સ્પર્શથી જ તેઓ સુવર્ણરૂપ તો શું, પણ સ્પર્શમણિરૂપ થઈ ગયા હતા વાચક! ચાલ, સાવધ થા આપણે પણ તે સમર્થ અને ઉદાર ગુરુવર્યનું સ્મરણ કરીએ, ને તેઓએ આપ સર્વના કલ્યાણાર્થે પ્રગટ કરેલો તે ચૈતન્ય ચિંતામણિ, કે જે આપણી ચિદ્ગુહામાં જ અતિ એકાંતે વિરાજેલો છે, તેનો લાભ લઈએ એ કૃપાળુ ગુરુવર્યે પોતાના તે બને શિષ્યોને જે જે પ્રસંગે, જેમ અને જેટલીવાર, તે મણિનું સ્પર્શ–ઘર્ષણાદિ કરી બતાવ્યું છે, તે જ પ્રમાણે હું પણ તને કહેતો જઇશ પ્રથમ તો આપણે

તે ચિન્મણિરૂપ સર્વ સમર્થ સર્વેશ્વર એવા માયાપતિનો બહુ પ્રેમથી જય બોલીએ બોલો જય જય જય!!!

હિમગિરિની એકાન્ત ગુહામા બિરાજેલા મહાત્માની સમીપમા ચાલો આરભમા શ્રીમાન્ પ્રભુ માયાપતિના મગલમય ચરણારવિન્દનુ સ્મરણ–વદન કરી, યથાર્થ અધિકારી એવા પોતાના બને શિષ્યોને, સાવધાન કરતા તે સમર્થ યોગીશ્વર બોલ્યા, "વત્સો! તમારા હૃદયરૂપ અતર્ગુહામા તમે જે ચૈતન્યરૂપ મહામણિના દર્શન કર્યા, તે, પ્રાણીને પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકે, ને પુન કદી ખોવાઈ જાય નહિ, તેના ઉપાયો તમે સાભળો" એમ કહીને પછી તેમણે તે બનેમા મુખ્ય એવા દ્વિજપુત્ર સુવિચારશર્માને સબોધીને સઘળુ કહેવા માડયુ તે બોલ્યા, "પ્રિય પુત્ર સુવિચાર! આપણે જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા રાખીએ, તેને પ્રથમ તો સારી પેઠે જાણવી જોઇએ, કે તે વસ્તુ આવી, આવડી અને આવા ગુણવાળી છે ત્યારપછી તેને યથાર્થપણે ઓળખવી જોઇએ, કે અમુક અમુક પ્રકારની આપણે સાભળી હતી, તે વસ્તુ તે આ, અને તેમ નિશ્ચયપૂર્વક ઓળખ્યા પછી જ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરાય તો તે સફળ થાય તે જ પ્રમાણે પરમ ચૈતન્ય મણિરૂપ સર્વેશ્વર સર્વાન્તર્યામી ભગવાનની પ્રાપ્તિ પણ, અનુક્રમે તેવા પ્રકારોથી પ્રયત્ન કરવામા આવે તો જ થાય છે ભગવાન્ કોણ, કેવા, કેવડા, કયા છે, જગતમા છે કે બીજે છે એ યથાર્થ જાણવુ, અને તે પ્રમાણે જાણી લઈને પછી તે જ્યા જ્યા ને જેવા જેવા હોય, ત્યા ત્યાથી તેમને યથાર્થ રીતે ઓળખવા, કે આ જ ભગવાન્ પરમાત્મા–પ્રભુ–પરબ્રહ્મ–સચ્ચિદાનન્દ છે. એમ ઓળખ્યા પછી જ તેમને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન સફળ થાય છે જગતમા અવતરીને મનુષ્ય પ્રાણીનુ જીવનસાફલ્ય માત્ર એ ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરવામા જ છે તેટલા માટે સઘળા શાસ્ત્રો તથા વિદ્યાઓનુ પ્રાકટ્ય છે, અર્થાત્ તેની પ્રાપ્તિ કેમ કરી શકાય, તે માટે જ સર્વ શાસ્ત્રોનો યત્ન છે, ને તે શાસ્ત્રો, ઉપર જણાવેલા ત્રણ પ્રકારોમા વહેંચાયલા છે કેટલાક ભગવાન્ કેવા છે ઇત્યાદિ જણાવવામા–તેમના ગુણ પ્રકટ કરવામા, કેટલાક તેમને યથાર્થ રીતે ઓળખવામા અને કેટલાક, તેને પ્રાપ્ત કરાવી આપવામા સાધનભૂત છે હુ પણ તને તેવા જ અનુક્રમે ભગવત્સબધી તત્ત્વ કહુ છુ, તે ચિત્ત દઈ તુ સાભળ"

પ્રથમ બિન્દુ–હું કોણ?

महता पुण्यपण्येन क्रीतेयं कायनौस्त्वया ।
पारं दुःखोदधेर्गन्तुं तर यावन्न भिद्यते ॥
नोत्पद्यते विना ज्ञानं विचारेणान्यसाधनैः ।
यथा पदार्थज्ञानं हि प्रकाशेन विना क्वचित् ॥

મહાપુણ્યરૂપી ધનના બદલામાં તેં કાયારૂપી નાવ, દુઃખરૂપી સંસાર તરવા માટે ખરીદ્યું છે. તે ભાગી ન જાય ત્યાં સુધીમાં તરી લે. વિચાર વિના અન્ય કોઈ સાધનોથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પ્રકાશ વિના કદી પણ પદાર્થજ્ઞાન થતું નથી.

ભગવદ્‌ગુણ વૈચિત્ર્ય

કૃપાળુ ગુરુવર્ય બોલ્યા, "વત્સ સુવિચાર! પૂર્વે કોઇએક નગરનો રાજા પોતાના કિશોરવયના પુત્રને સાથે લઈ નગરની છેટે આવેલા આરામ–બાગને વિષે ફરવા ગયો હતો. ત્યાં અનેક જાતિના પુષ્પિત અને ફલિત વૃક્ષો, તેપર બેઠેલા તથા મધુર શબ્દો કરી રહેલા વિવિધ જાતિના પક્ષીઓ, બાગમાંના સુંદર અને સ્વચ્છ જળવાળા નાના નાના સરોવરો, બહુ વિચિત્ર પ્રકારે રચેલા પુષ્પસ્તબકો તથા તેમાં સર્વત્ર ફરવા હરવા માટે કરેલા સુંદર માર્ગોને જોતા જોતા, તે પિતાપુત્ર, એક નવીન ક્યારા આગળ આવી પહોંચ્યા. તે ક્યારો જોતા જ રાજપુત્ર બોલ્યો, "પિતાજી! આ શું આશ્ચર્ય કે, બે ત્રણ દિવસ ઉપર હું મારી માતા સાથે અહીં આવ્યો હતો, ત્યારે તો આ ક્યારામાં કંઈ જ નહોતું! સપાટ જમીન હતી! આજે તેમાં આ લાલ લાલ ફણગા ને આકડિયો ક્યાંથી? એ કોણે બનાવી હશે?" રાજાએ કહ્યું, "તું જ કહે, એ કોણે બનાવી હશે?" રાજપુત્ર, "હું ધારું છું કે, તે આપણા માળીએ જ બનાવી હશે, નહિ વારુ? કેમકે તે દિવસે તે તેમાં કંઈક ખોદતો ને

દબાવતો હતો" રાજા, "કુંવરજી! એમ નથી એનો બનાવનાર તો બીજો જ છે માળી તો બિચારો જમીન ખોદી જાણે, બી વાવી જાણે ને ઘણું તો પાણી પાઈ જાણે એનાથી બીજું વધારે શું બને?" રાજપુત્ર, "ત્યારે આ સુંદર ફૂલ્ગા કોણ બનાવી ગયું હશે?" રાજા, "એ બનાવનારને તો તું ઓળખી શકીશ નહિ એ ફૂલ્ગા તો શું, પણ આખી આ વાડી, ને તેમાંના સઘળા વૃક્ષવેલા પણ તેણે જ બનાવ્યા છે" રાજપુત્ર, "આપણા દરબારમાંના પ્રધાનથી માંડીને સઘળા કામદારો ને નોકર ચાકરોને હું ઓળખું છું, તો પછી એને કેમ નહિ ઓળખું? શું તે આપણા દરબારમાં સઘળા કામદારોની પેઠે આપને સાંજ સવાર નમન કરવા આવતો નથી?" રાજા કિંચિત્ હસી, પુત્ર-પ્રતિ પુનઃ બોલ્યો, "પુત્ર! એ પુરુષોત્તમ આપણા દરબારમાં જ છે પણ સાંજ સવાર બપોર, ઉલટો હું તેને નમી નમીને પ્રણામ કરું છું એ આપણો નોકર નથી, ચાકર નથી, પ્રધાન નથી ને વજીર નથી પણ આપણે સૌ તેના નોકર ચાકર ને બાળબચ્ચા છીએ" રાજપુત્ર, "એ શું આપણા દાદાજી છે? આપણા દાદાજી તો મરી ગયા છે" રાજા, "એ દાદાજી મરી ગયા, પણ આ દાદાજી તો કદી મરવાના નથી તે અજર અમર વિશ્વવ્યાપી અનન્ત અપાર છે આપણે સૌ મરી જવા છતાં પણ તે કદી પણ મરવાના નથી" પુત્ર આશ્ચર્ય પામીને બોલ્યો, "પિતાજી, ત્યારે શું તે આપણા દરબારમાં છે? ચાલો ત્યારે, મને દેખાડો" રાજા, "ભાઈ, હું તને કેમ કરીને દેખાડું? એને તો કોઈ જ દેખતું નથી, કેમકે તે બહુ ગુપ્ત રહે છે" રાજપુત્ર "ગમે તેમ હો, પણ તેઓ આ ફૂલ્ગા બનાવવા માટે તો આવતા હશે કે નહિ? તેઓ અહીં કેઈ વેળાએ આવે છે? તે જ વેળાએ લાગ સાધીને હું તેમને જોઈશ" રાજા, "એ કયાય આવતા પણ નથી, ને જતા પણ નથી તે સઘળે છે, તેના વગર કોઈ પણ સ્થળ ખાલી નથી તે સભરો છે–વિશ્વવ્યાપી છે! જોનારા તેને જોય છે, ન જોનારાને તે જણાતો નથી" રાજપુત્ર, "આપજ કહો છો કે, એ આપણા દરબારમાં છે ને કયાય જતા કે આવતા નથી, ત્યારે અહીં આવ્યા વગર આ ફૂલ્ગા તેમણે શી રીતે બનાવ્યા?" રાજા, "આ બાગમાં પણ તેઓ છે, એટલે તેમને આવવું જવું શાનું પડે?" રાજપુત્ર, "અહો! અહીં જ હોય તો મને ગમે તેમ કરીને હમણાં જ દેખાડો! ચાલો આપણે તેમની પાસે જઈએ" રાજા, "પણ

ભાઈ, શુ તુ ભૂલી ગયો ? મે તને પહેલા જ કહ્યુ છે કે, એ કોઇથી દેખાતા નથી ?" રાજપુત્ર, "ત્યારે આપ કેમ કરીને તેને પ્રણામ કરો છો ? શુ આપને પણ તે દેખાતા નથી ?" રાજા, "ના, આ બહારની આખે તો મને પણ દેખાતા નથી પણ આ હૃદયમા રહેલી બીજી આખવડે હુ તેમને જોઈ શકુ છુ, ને પ્રેમથી તેમને પ્રણામ કરુ છુ" રાજપુત્ર, "શુ આ હૈયામા વળી બીજી આખો છે ? તે હૈયાની આખો-વડે આપ બહાર શી રીતે જોઇ શકો છો ?" રાજા, "બેટા, એ હૃદયની આખોવડે બહારનુ પણ જોઈ શકાય છે, પરતુ આ કૂણગા ને બાગના બનાવનાર દાદાજીને તો મારે બહાર જોવા પડતા નથી, એ તો મને માહે જ દેખાય છે" રાજપુત્ર, "કેવી આશ્ચર્યની વાત ? ઘડીકમા તમે કહો છો કે એ દરબારમા છે, ઘડીકમા કહો છો કે તે બાગમા છે, ને અત્યારે કહો છો કે તે તમારા હૈયામા જ દેખાય છે ! બધે ઠેકાણે એ એક જ જણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? આપણે જ્યારે અહીં બાગમા છીએ ત્યારે દરબારમા ક્યાથી હોઇએ ? પિતાજી, એ તો આપ મને છેતરો છો, રમાડો છો !" રાજા, "બેટા, તેમ નથી હું તને સત્ય કહું છુ એ મહાત્મા–પુરુષોત્તમ દરબારમા પણ છે, બાગમા પણ છે, મારામા પણ છે, ને એથી વધીને કહું છુ કે, તારામા પણ છે" રાજપુત્ર, "શુ મારા હૈયામા પણ છે ? ત્યારે હુ તેમને કેમ જોઈ શકતો નથી ? મને તો ખબર પણ નથી, કે કોઇ મારા હૈયામા છે ત્યારે આપની પેઠે મારા હૈયામા બીજી આખો કેમ નથી ?" રાજા, "તારે પણ તેવી આખો તો છે, પણ તે મીંચેલી છે, તે ઉઘડશે ત્યારે તું જોઇ શકીશ કે તારામા પણ આપણા ને સર્વના દાદાજી બીરાજી રહ્યા છે !" રાજપુત્ર, "પિતાજી, આજે તો આપ મને કઇ અવનવી વાત કહો છો દાદાજી કોણ, ને તે વળી એક જ વેળાએ દરબારમા, બાગમા ને મારા તમારા સર્વમા હોઇ શકે, એ તો મને કઇ સમજાતુ નથી મને તે કૃપા કરીને કહેશો કે એવુ તે કોણ છે ?" રાજા, "પુત્ર, આપણે નિત્ય સ્નાન કરીને પ્રાત કાળે ને સાયકાળે સધ્યાવદન કરી હાથ જોડીને જેની પ્રભુ, ભગવાન્, ઈશ્વર, સવિતાદેવ, પરમેશ્વર, પરમાત્મા, બ્રહ્મ ઇત્યાદિ નામોથી પ્રાર્થના કરીએ છીએ, અને વેળાએ અગ્નિકુડમા હોમ કરીને જેની પ્રાર્થના અને જેને પ્રણામ કરીએ છીએ, તેજ એ આપણા અને સૌના દાદાજી છે. એ કઈ મનુષ્ય નથી, આપણા જેવા નથી પરતુ તે અવયવી અને નિર-

વયવી છે. ઘટઘટ વ્યાપી છે, સભરો વિસ્તર્યો છે એમનુ સત્ય સ્વરૂપ શુ છે, એ તો કોઈના જાણવામા નથી પણ એ એવા છે કે, એક જ વેળાએ દરબારમા, બાગમા, મારામા, તારામા, ક્યારામા, ફુવારામા, છોડવામા, ઝાડવામા, પખીમા, સરોવરના જળમા, તેમાના કમળમા, કમળના પરાગમા, અને તેજ પ્રમાણે જે જે મનુષ્યો, પ્રાણીઓ ને બીજુ કઈ આપણે જોઇએ છીએ તે સઘળામા, તે છે બેટા ! આ ફુવારો તો તેં આજ નવો જોયો, તેથી તને આશ્ચર્ય સાથે પ્રશ્ન થયુ કે, એ કોણે બનાવ્યો હશે પણ જેને તુ નિત્ય જુએ છે, એવો અનેક ઝાડ-બીડથી ભરેલો આ આખો બાગ, તું, હું, બીજા સૌ દેખાય છે તે, સઘળા મનુષ્યો, સઘળા પશુઓ, સઘળા પક્ષીઓ, પેલા સામે દેખાય છે તે ડુગરો, જેના અજવાળામા આપણે સઘળુ જોઈ શકીએ છીએ તે આ સૂર્યદેવ, રાત્રે દેખાય છે તે ચદ્રમા તથા અસખ્ય ચકચકતા તારાઓ, આપણે જેનાપર રહીને હરીએ ફરીએ છીએ તે આ પૃથ્વી, આપણને પીવા તથા સ્નાનાર્થે મળે છે તે જળ, કુડમા આપણે હોમ કરીએ છીએ તથા જેનાવડે અનાજ રાધીએ છીએ તે અગ્નિ, આપણે જેનાવડે શ્વાસ લઇએ છીએ તથા જે વાઇને આપણા શરીરને અથ ડાય છે તે વાયુ, આ ઉંચે તથા આસપાસ સઘળુ ખુલ્લુ પોકળ દેખાય છે તે આકાશ, એ સર્વે આ ફુવારાના બનાવનારે જ રચેલા છે એટલાજ માટે એ સહુનો પિતા, પિતામહ એટલે દાદો, ને પ્રપિતામહ એટલે પરદાદો કહેવાય છે વળી એ સર્વ વસ્તુને રચીને એનુ પોષણ પણ એ પોતે જ કરે છે, માટે સહુની માતા પણ એ જ છે'

એટલુ કહીને ગુરુવર્ય બોલ્યા, "સુવિચાર ! રાજાનુ પોતાના પુત્ર પ્રત્યેનુ એ કહેવુ યથાર્થ છે-જો કે એણે ભાષા તો તે બાળક સમજી શકે તેવીજ વાપરી છે, તથાપિ તેમાનો સિદ્ધાત મોટા મુમુક્ષુ જનને પણ ઉપયોગી છે પ્રભુએ પોતે પોતાના પ્રિયતમ સેવક પ્રત્યે કહેલુ છે કે, **पितामहस्य जगतो माता धाता पितामह ॥** "આ જગતનો પિતા, માતા, ધાતા કહેતા પોષણ કરનાર, ને પિતામહ-દાદો પણ હુ છુ"

પિતાના વચન સાભળી, પુન તે રાજપુત્રે પૂછ્યુ કે, 'પિતાજી, અહો ! આ બધુ એ નામાભિધાનવાળા પ્રભુએ એકલાએ જ ઉત્પન્ન કર્યુ ? આપણે સહુ એકેક કામ એકેક જણ કરી શકીએ છીએ, આપણા દરબા-રમા પણ પ્રત્યેક નોકર ચાકરોને કરવાનુ એકેક જ કામ નિયત હોય છે,

પણ આપે ગણાવ્યા, તે સઘળા કામ એકલા એક જ પરમેશ્વરે કરયા, એ તો મને બહુ આશ્ચર્યકારક લાગે છે અહો ! એ તેમણે કેવી રીતે કરયા હશે ?" રાજાએ કહ્યુ, "પુત્ર ! કેવી રીતે કરયા એ આપણે, કહી શકીએ, તેમ જ જાણી શકીએ, એવું આપણું ગજુ નથી એ તેમની અદ્દભુત શક્તિ છે પ્રથમ તો આપણે જ કેમ અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા છીએ, એની જ આપણને ખબર નથી, તો પછી બીજું તે શુ જાણીએ ? વળી આપણે કેમ વધીએ છીએ, ખાધેલુ પીધેલુ કેમ પચાવીએ છીએ, ને ભૂખ તરસ કેમ લાગે છે, એ પણ તેમની અદ્દભુત કૃતિનો ચમત્કાર છે એ જ પ્રમાણે આ કૂણગા દિનપ્રતિદિન મોટા થશે, તેમને પાદડા આવશે, ડાળા આવશે, કળીઓ આવશે, ફૂલ ખીલશે ને પછી ફળ પણ આવશે–એ સઘળુ કૃપાળુ પ્રભુની વિચિત્ર શક્તિથી જ બને છે એ જ પ્રમાણે આખા જગતમાનુ જે જે આપણે જોઇએ છીએ, સાભળીએ છીએ, તે તે સર્વ તે કૃપાળુ પ્રભુની વિચિત્ર શક્તિથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, ને તેનાથી જ પોષણ પામે છે, એની પ્રત્યેક કૃતિ ઘણી જ વિચિત્રતા ભરેલી છે આપણે જે જે પદાર્થોને નિત્ય પ્રતિ જોઇએ ને અનુભવીએ છીએ, તે માટે આપણને જો કે આશ્ચર્ય લાગતુ નથી, તથાપિ તે સઘળામા એટલુ બધુ આશ્ચર્ય ભરેલુ છે, કે જે આપણે વર્ણવી શકીએ તેમ નથી વધારે તો શુ, પણ આપણા શરીરમાનુ એક રુવાટુ જોઇને જ આપણને આશ્ચર્યનો પાર રહે તેવુ નથી અહા ! તે શુ છે, શાનુ છે, કેમ બન્યુ છે, કેમ વધે છે, ને કેમ નષ્ટ થાય છે, એમાનુ કશુ આપણે વાસ્તવિક રીતે કહી કે જાણી શકીશુ નહિ, તો પછી બીજી વસ્તુનુ શુ જ પૂછવુ ? હે પુત્ર ! એવો એ આપણો સમર્થ પિતા, કે જેના પ્રત્યેક ગુણો વિચિત્રતાથી જ પરિપૂર્ણ છે, તે સદાસર્વદા તારાપર પ્રસન્ન રહે, એ માટે તારે પ્રયત્ન કરવાનો છે; કેમકે આપણે સૌ એનામા જ છીએ, એણે જ ઉત્પન્ન કરેલા છે, એનાવડે જ જીવીએ છીએ, એની પ્રસન્નતાથી જ સુખી રહીએ છીએ, ને એની પ્રસન્નતાથી જ સઘળે નિર્ભયતાથી વિચરી શકીએ છીએ"

પોતાના પિતાની પાસેથી આવુ અદ્દભુત પરમાત્માનુ ગુણવર્ણન સાભળી, રાજપુત્ર બહુ આશ્ચર્ય પામીને બોલ્યો, "અહો પિતાજી, દાદાજી દાદાજી કહીને તમે જેમને વર્ણવ્યા, તે પ્રભુ શુ સૌનામા એકે સમયે રહેનારા, ને સૌને ઉત્પન્ન કરનારા છે ? અહા ! ત્યારે તે કેવા હશે,

કેવડા હશે, કે જેથી સૌનામા રહી શકતા હશે? મને તો આપ હવે ગમે તેમ કરીને તેમના દર્શન કરાવો એવા અદ્ભુત ને અપ્રતિમ સામર્થ્યવાળા પ્રભુને, તેઓ જ્યા હોય ત્યાથી હુ કેવી રીતે ઓળખીને જોઈ શકુ, તે મને કૃપા કરી કહો? એ માટે હવે તો મારા તનમા એટલી બધી તાલાવેલી લાગી છે કે, એ કૃપાળુને હુ ક્યારે જોઉં, ને એમના એ વિચિત્ર સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કયારે અનુભવુ? આપણા દરબારમા જેમ કોઈ કોઇ વેળા આપ પ્રધાનજીની સાથે કઈ વાત કરો છો, તે વેળા મને સમજણ ન પડી હોય તે વાત માટે હુ કદાચ આપને પૂછુ છુ, ત્યારે આપ એમ કહો છો કે, 'ભાઈ, તુ જ્યારે ભણીગણીને મોટો થઇશ, ત્યારે તને સઘળી સમજણ પડશે, અત્યારે તારે તે વાતનુ કામ નથી' પરતુ આ વાત માટે મને એમ કહી ઉડાવશો નહિ આપ જેમ કહેશો તેમ બરાબર ખત રાખીને હુ આપણા પ્રભુના દર્શન કરીશ"

રાજપુત્રનુ આ રીતનુ વચન સાભળી, રાજા બહુ જ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યો, "અહા! પ્યારા પુત્ર, ધન્ય છે તને, અને તારે લીધે મને પણ! જે પ્રાણીને પ્રભુના દર્શનની કિંચિત્ ઇચ્છા માત્ર જ થાય છે, તે મોટા દેવતાઓ કરતા પણ ભાગ્યવાન્ તથા ઉત્તમોત્તમ લોકમા જઈ વસવાનો અધિકારી બને છે એવો પુણ્યાત્મા પ્રાણી જેને ત્યા સતતિરૂપે હોય, તેના ભાગ્યનુ તો કહેવુ જ શુ? એવો પ્રાણી તો જે કુટુબમા હોય તે આખુ કુટુબ, અને જે ગ્રામમા કે દેશમા હોય તે ગ્રામ વા દેશ પણ મહાભાગ્યશાળી સમજવો પુત્ર! તને ભગવદ્દર્શનની આવી ઉગ્ર કામના થઇ છે, એ જોઈ હુ બહુ જ પ્રસન્ન છુ હવે તને તારા અધિકાર પ્રમાણે તે કૃપાળુના-અરે તે કૃપાસાગરના-તે પ્રેમરૂપ-યજ્ઞપતિ સર્વાત્મા-સર્વેશ્વરના સરળ રીતિએ દર્શન થવાની યુક્તિ બતાવીશ" એ સાભળી રાજપુત્ર બોલ્યો, "અહા, પિતાજી! એ પ્રભુને આપે કૃપાળુ કહીને, પુન. કૃપાસાગર કહ્યા, અને એ જ પ્રમાણે બીજા પણ અનેક નામ કહ્યા, તે કેવી રીતે?" રાજા, "પુત્ર! એ પ્રભુ કૃપાળુ છે, પણ તેટલેથી મને સતોષ થયો નહિ, કેમકે તેની કૃપાનો પાર નથી, તેમ તેની કૃપા બીજા કોઇની સાથે સરખાવી શકાય તેવી પણ નથી, એટલે મેં તેમને કૃપાના સાગર કહ્યા સાગર જેમ અપાર છે, તેમ તે કૃપાળુની કૃપા પણ અપાર છે એમનો એ ગુણ અવર્ણનીય-અદ્વિતીય, સભારતા મારા મનમા બહુ જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે કૃપાળુના મને

મારા હૃદયચક્ષુવડે દર્શન પણ થયા તે આનદના આવેશમા મેં તેમને પ્રેમરૂપ કહ્યા વળી આપણે જે પ્રભુને ઉદ્દેશી નિત્ય યજ્ઞસેવા-અગ્નિહોત્ર કરીએ છીએ, તે યજ્ઞના સ્વામી એ પોતે જ છે એ ઉપરથી તેમને યજ્ઞપતિ, સર્વતો આત્મા હોવાથી સર્વાત્મા, ને સર્વ ચરાચર જગતના ઈશ્વર-પ્રભુ હોવાથી સર્વેશ્વર કહીને મે વર્ણવ્યા ચાલ, સમય થઇ ગયો છે, તને ક્ષુધા પણ લાગી હશે, માટે બાકીની વાત હવે આપણે પછીથી કરીશુ" એટલામા સજ્ઞા કરતા જ સૂતે* અશ્વો જોડેલો રથ લાવીને તેમની આગળ ઉભો કર્યો, ત્યારે તુરત જ તે બન્ને જણ તેમા બેસીને નગર પ્રત્યે ચાલ્યા ગયા

પ્રભુને ઓળખવાની કુચી

બીજે દિવસે પાછો સ્નાનસધ્યાદિ પ્રાત કર્મથી નિવૃત્ત થઈ રાજપુત્ર પોતાના પિતા પાસે ગયો વિધિવત્ દડવત્ પ્રણામ કરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, "પિતાજી, હવે મને કૃપા કરી આપ કાલે કહેતા હતા, તે પ્રમાણે કૃપાળુ પ્રભુના દર્શન કરાવો" રાજાએ થોડીકવાર વિચાર કરીને કહ્યુ, "ઠીક, પણ બેટા, આજે પર્વ દિવસ હોવાથી તે કૃપાળુ પ્રભુનો આપણે આનદોત્સવ કરવો જોઇએ, ને તે નિમિત્તે આપણા મહેલમા, યજ્ઞશાળામા, દરબારમા ને બીજા દેવાલયાદિકમા ઉત્તમ પ્રકારની શોભા કરવામા આવી છે, તેમ તારે પણ સારા વસ્ત્રાલકારો ધારણ કરવા જોઇએ પ્રભુના ઉત્સવમા જે ઉમગી થતો નથી, તે મનુષ્ય પાપી છે. માટે તુ આપણા ભડારમાથી ઉત્સવના શૃગારો પહેરી આવ" એ સાભળી રાજપુત્રે કહ્યુ, "પિતાજી, હુ અત્યારે ભડાર આગળ થઇને આવ્યો, તે તો બધ કરેલો છે, ને તેના દ્વારપર મોટુ સાચવણુ† વાસેલુ છે" રાજા બોલ્યો, "તેથી શું થયુ? ઉઘાડીને લઇ આવ" રાજપુત્રે કહ્યુ, "પણ પિતાજી, એ મારાથી શી રીતે ઉઘડે? એની કુચી મારી પાસે કયા છે?" રાજાએ તુરત પાસે ઉભેલા સેવક ભણી જોયુ, એટલે તે રાજપુત્રને તેડી ગયો, અને ભડાર ઉઘાડી તેમાથી તેને જેવા જોઈતા હતા, તેવા અલકારો કાઢી આપીને તેને પાછો રાજા પાસે તેડી લાવ્યો પછી પૂજન અર્ચનાદિ કરીને બને પિતાપુત્ર ‡યજ્ઞશિષ્ટાન્નરૂપ અમૃતનુ ભોજન કરવા બેઠા આરભમા આપોશન કરતા રાજા

* સૂતે=સારથિએ, રથના વાહકે, હાકનારે † તાળુ

‡ ટીકા-યજ્ઞશિષ્ટાન્ન એટલે યજ્ઞ કરતા વધેલુ જે અન્ન તે એ અન્ન પાપરહિત પવિત્ર થયેલું હોવાથી અમૃતરૂપ છે પ્રત્યેક ગૃહીએ-ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્યે પોતાના ઘરમા પોતાને

હાથમા જળ લઈ મન્ત્ર બોલ્યો, પછી આપોશન કરી, પચપ્રાણાહુતિ આપી. તે જોઈ રાજપુત્રે પૂછ્યુ, "પિતાજી! આપણે પ્રતિદિન ભોજન વેળાએ જે આ આપોશન મન્ત્ર બોલીએ છીએ, તેમા શો હેતુ છે?" તે સાભળી રાજાએ કહ્યુ, "પુત્ર! એમા હેતુ બહુ ઊડો છે, અધિકાર થયેથી તું તે જાણીશ પરતુ જ્યારે તુ પૂછે છે, ત્યારે તારે જાણવુ જોઇએ કે, જે સર્વેશ્વર એવા પરમાત્માના સબધમા કાલે આપણે વાત કરતા હતા, તે અનત શક્તિમાન્ પ્રભુનુ સર્વત્ર વ્યાપકપણુ એ મન્ત્રમા દેખાડ્યું છે એમા એમ કહ્યુ છે કે, જે પવિત્ર અન્ન આપણી આગળ ભોજનાર્થે—એટલે આપણા દેહપોષણાર્થે પ્રાપ્ત થયુ છે તે, અને જમનાર, એ બધુ બ્રહ્મરૂપ છે પરમાત્માને વિષેથી સૃષ્ટિના આરભમા રજ, સત્વ ને તમ એ ત્રણ ગુણમય ત્રણ સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થયા છે રજોગુણમય બ્રહ્મા, સત્વગુણમય વિષ્ણુ, ને તમોગુણમય શિવ રજોગુણનો ઉત્પત્તિ કરવાનો સ્વભાવ છે, સત્વનો પોષણની વૃદ્ધિ કરવાનો સ્વભાવ છે તથા તમનો સહાર કરવાનો સ્વભાવ છે તે પ્રમાણે ઉત્પત્તિ કરવાના રજોગુણરૂપે આ અન્ન છે તે બ્રહ્મરૂપ છે તેમા મળેલા મધુર, ક્ષાર, તિક્ત અને જળ આદિક રસ એ વિષ્ણુરૂપ તથા ભોજન કરનાર એ આ અન્નનુ ભક્ષણ કરવારૂપે સહારક હોવાથી શિવરૂપ છે એવી રીતે સઘળુ પરબ્રહ્મમય છે એ સદા સ્મરણ રહેવા સારુ, એટલે એ સર્વ વ્યાપક પરમાત્માને મનુષ્ય વિસરી ન જાય ને તેનુ સર્વવ્યાપીપણું સદા અનુભવ્યા કરે તે સારુ, આવા મત્રો આપણા પ્રત્યેક કર્મોને અગે ધર્મશાસ્ત્રકારોએ યોજેલા છે"

એ સાભળી બહુ પ્રસન્ન થયેલો રાજપુત્ર બોલ્યો, "વહાલા પિતાજી! શુ એ પરમાત્મા એવો સર્વવ્યાપક છે? આપ મને તે કૃપાળુની ઓળખાણ ક્યારે કરાવશો?" રાજાએ કહ્યુ, "વત્સ! સર્વવ્યાપી પ્રભુ જેમ સર્વત્ર છે, તેમ તારામા પણ છે, અને એને ઓળ-

---

નિમિત્તે નહિ, પણ યજ્ઞને ઉદ્દેશીને અન્ન રાધવાનું છે, ને તે રધાયેલા અન્નમાથી પચ મહાયજ્ઞરૂપ વૈશ્વદેવ કર્મવડે દેવાદિકનુ યજન કરીને, પછી બાકી વધે તે અન્ન, પવિત્ર અને જમવા યોગ્ય થાય છે એવુ પવિત્ર યજ્ઞશિષ્ટાન્ન નિત્ય જમનાર મનુષ્ય પરમગતિને પામે છે કહ્યુ છે કે यज्ञशिष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ॥ પણ જે માત્ર પોતાને અર્થે જ રાધે છે, અર્થાત્ પોતાને ભગવત્કૃપાથી મળેલા અન્નવડે તે પ્રભુની પ્રસન્નતાને અર્થે યજ્ઞાદિક આવશ્ય કર્મ ન કરતા માત્ર પોતાના ઉદરનુ જ જે પોષણ કરે છે, તે પાપી કેવળ પાપનુ જ ભક્ષણ કરે છે भुजते ते त्वघ पापा ये पचत्यात्मकारणात् ॥

ખવાને કે જોવાને બીજે ક્યાય જવુ પડે તેમ નથી, એમ મેં તને કાલે જ કહેલુ છે" રાજપુત્ર બોલ્યો, "તે હુ સમજ્યો, તે મારા પોતાનામા જ છે, પણ મને દેખાતો નથી તેને મારે કેવી રીતે જોવો કે ઓળખવો તે, હે તાત! મને કૃપા કરી કહો" રાજા, "બેટા! એ એમ ને એમ તો ન જ દેખાય, કેમકે તે તારા હૃદયરૂપ ભડારની ઊંડી ગુહામા ગુપ્તમા ગુપ્ત સ્થાન વિષે એકાન્તમા વિરાજે છે તેને જોવાને કુચી જોઇએ, પણ થોભ મને કહે કે તારા પોતાના હાથથી જ મૂકેલા તારા અલકારો બધ કરેલા ભડારમાથી તુ કેમ ન લાવી શકયો ?" રાજપુત્ર, "તે તો ભડારને મોટુ તાળુ વાસેલુ હતુ, ને તેની કુચી મારી પાસે નહોતી, એટલે હું કેમ કરીને ઉઘાડી શકુ ? સેવક કુચી લઇને આવ્યો, એટલે તુર્ત ઉઘાડીને જોઇતુ હતુ, તે સર્વ લઈ લીધુ ?" રાજા; "ઠીક, એ જ પ્રમાણે આ તારા હૃદયરૂપ ભડારની પણ જો કુચી તને આપવામા આવે, તો તુર્ત તેમાથી તુ સર્વેશ્વર એવા પરમાત્માને જોઈ શકે !" રાજપુત્રે કહ્યુ, "એમ ! તો તે કુચી મને ક્યારે આપશો ?" રાજા કિંચિત્ હસીને બોલ્યો, પ્રિય પુત્ર ! " એ કુચી કઈ લોહની કે સુવર્ણની નથી, તેમ કોઇ ઠેકાણે લેવા પણ જવી પડતી નથી એ તો તારી પોતાની પાસે જ છે તુ સારી પેઠે લક્ષમા લે કે, પોતે પોતાને ઓળખવો, એ જ પરમાત્માને ઓળખવાની કુચી છે !"

આ સાભળી બહુ આશ્ચર્યચકિત થઇ અતિ જિજ્ઞાસુપણે પાછો રાજપુત્ર બોલ્યો, "પિતાજી ! એ શુ ? પોતે પોતાને ઓળખવો એટલે ? પોતે પોતાને તો સૌ કોઈ ઓળખે જ છે પણ એ પ્રમાણે પ્રભુને સૌ કોઇ ઓળખતા હોવા જોઇએ હુ મને પોતાને તો સારી પેઠે ઓળખુ છુ, છતા પ્રભુને હજુ હુ કેમ ઓળખતો નથી ? આ તો મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે શુ વળી એવુ પણ કોઈ હશે, કે જે પોતાને પણ નહિ ઓળખતુ હોય ?" પુત્રના એ બાળ ભાષણપર રાજાએ કિંચિત્ હસીને કહ્યુ, "જગતમા ઘણાએ એવા પડ્યા છે અસખ્ય જીવ એવા છે કે જે પોતે પોતાને જ ઓળખતા નથી સત્ય કહુ છુ કે, તુ પણ તને પોતાને ઓળખતો નથી ! પોતે પોતાને સારી પેઠે ઓળખનારા તો આ જગતમા વિરલા જ છે–તે મહાત્મા છે ને તે સૌ વદવા યોગ્ય છે તેવા મહા પુરુષોનુ તો દર્શન પણ મોટા ભાગ્ય હોય તો જ થાય !" આ વાકય સાભળીને તો રાજપુત્ર ડિંગ જ થઈ ગયો તે ઊંડા વિચારવમળમાં

પડી ગયો અને વાતના સમાધાન સારુ પોતે પિતાને કંઇક પ્રશ્ન કરવા જતો હતો, એટલામા રાજાએ કહ્યુ, "બાપ ! હવે બહુ થયુ તારા મનમા શકા થઈ છે, એ હુ સમજી ગયો છુ, પણ એ કંઇ નાનીશી ને જેવી તેવી વાત નથી, કે તને ઝટ સમજાવી શકાય સક્ષિપ્તમા જ નિશ્ચયપૂર્વક સમજ, કે તુ તને પોતાને ઓળખતો નથી હવે પ્રાણાહુતિ લીધાને બહુવાર થઇ ગઈ, માટે એકાગ્રતાથી ભોજન કર ! ભોજન વેળા કવચિત્ કવચિત્ પ્રસગાનુરૂપ વાતાવિનોદ કરવો, એ સુખપ્રદ છે, પણ અતિ-વાર્તાલાપ, અતિહાસ્ય, ક્રોધ, ભય, ચિંતા ઇત્યાદિ બહુ હાનિકારક છે" પછી બને જણા મૌનથી ભોજન કરવા લાગ્યા

હુ કોણ ?

એ રાજાનુ નામ આત્મસિંહ હતુ તે સદા આત્મવિચારમા તલ્લીન રહેતો હતો, તે આત્મદર્શનમા મગ્નમસ્ત હતો બીજે દિવસે આત્મ-સિંહને રાજ્ય ખટપટ સબધી કંઈ કામ આવી પડ્યુ તે કામમા કેટલાક દિવસો સૂધી તેને અવકાશ મળ્યો નહિ એ અરસામા રાજપુત્રનુ અત કરણ તો આશ્ચર્યમા ને વિચારના વમળમા ડૂબી જ ગયેલુ રહ્યુ તેને તો રાત દિવસ પ્રતિક્ષણે એ જ વિચારો આવવા માડ્યા ને વાર વાર એ જ પ્રશ્ન થવા માડ્યો, કે શુ હુ મને પોતાને ઓળખતો નથી ? ઍ એ તે કેમ કહેવાય ? વળી મને પોતાને તે હુ કદી સ્વપ્નમા પણ ભૂલી જાઉ એમ બને ? નહિ, નહિ, એ કંઇ માનવા જેવી વાત નથી પણ આ વાતનો નિર્ણય હુ કોને પૂછુ ? પિતાજી તો તે દહાડા પછી મને મળતા પણ નથી ભોજન વેળાએ પણ સાથે બેસવાનો પ્રસગ આવતો નથી, ત્યારે કોને પૂછુ ? લાવની મારી માતાને પૂછુ ? તે શુ એ વાત નહિ જાણતી હોય ? આમ વિચારીને તે અત પુરમા ગયો તેની માતા સેંકડો દાસીઓ વચ્ચે બેઠેલી હતી તેને વદન કરી હાથ જોડીને તે ઉભો રહ્યો રાણીએ તેને પ્રેમથી પોતાના ખોળામા બેસારી હૃદય સાથે ચાપીને કહ્યુ, "કુમાર ! તુ ક્યાથી આવ્યો ? તારા પિતાજી શુ કરે છે ? તુ ગભરાયલા સરખો કેમ લાગે છે !" રાજપુત્ર બોલ્યો, "માતુશ્રી ! મારા પિતાજી તો કેટલાક દિવ-સથી મને મળ્યા પણ નથી, તે તો રાજદરબારમા વિરાજતા હશે હુ ગુરુજી પાસેથી પાઠ લઇને સીધો અહીં આવ્યો છુ" માતાએ પૂછ્યુ, "શુ ગુરુ-જીએ તને કંઈ ઠપકો આપ્યો છે, વા તારા કોઈ સહાધ્યાયી સાથે કશી ખટપટ થઈ છે ?" કુવર બોલ્યો, "ના, માતુશ્રી ! તેવુ તો કશુ બન્યુ

નથી. પણ મારા પિતાજીએ, કેટલાક દિવસો ઉપર મને એક આશ્ચર્ય સરખી વાત કહી છે, તેના ગુચવાડામા હુ પડી ગયો છુ, તેથી મને ચેન પડતુ નથી, ને તેથી તમે મને ગભરાયલા સરખો જુવો છો એ વાતનો નિર્ણય હુ મારા ગુરુજી આગળ તો કેમ કરીને પૂછી શકુ, અને મારા સહાધ્યાયી વિદ્યાર્થીઓને પૂછતા, તેઓ સઘળા મને ગાડો જ ગણી કાઢે તે વાતના વિચારમા જ મને કશુ ચેન ન પડવાથી હુ તમારી પાસે આવ્યો છુ" રાણીએ પૂછ્યુ, "પુત્ર ! એવી તે શી વાત છે કે, જેમા તુ એટલો બધો ગુચવાઈ ગયો છે ?" રાજપુત્ર હાથ જોડીને બોલ્યો, "માતુશ્રી ! મનુષ્ય શુ પોતે પોતાને ઓળખી શકતો નહિ હોય ? મારા પિતાશ્રીએ તો મને 'તુ પોતે પોતાને ઓળખી શકયો નથી' એમ કહી શકામા નાખી દીધો છે હું ઘણો ઘણો વિચાર કરી થાકયો, પણ મારી એ ગુચવણ મટતી નથી પોતે પોતાને પણ ભૂલી જાય ને ઓળખી શકે નહિ, એ શુ તમને સત્ય લાગે છે ?" એ સાભળીને તે મહાસાધ્વી રાજપત્ની, કે જે મોટા ધાર્મિક અને યશસ્વી કુળમા અવતરી હતી, ને જેના માતાપિતા મહાન્ યોગેશ્વરની કૃપાથી આત્મતત્ત્વને અનુભવીને કૈવલ્યપદ પામી ગયા હતા, તેણે વિચાર કીધો કે, એના પિતાએ જે કઈ કહ્યુ છે, તે કઈ કારણ વગરનુ તો નથી જ પણ એ બાળક છે, તેથી એને કોઈ રીતનો અનુભવ નથી એ એની બાળબુદ્ધિ અનુસાર પોતાના આત્મતત્ત્વનુ શોધન કરવાનો પ્રયત્ન કરી શકે, તે માટે જ સ્વામીનાથે એને આ તત્ત્વભેદના ભડારની કુચી કહી જણાવી છે પછી તેણે તેને એક પ્રેમ ચુબન કરીને તથા "પ્યારા પુત્ર, તને તે કૃપાળુની કૃપાથી પરમતત્ત્વ પ્રાપ્ત થાઓ !" એવો આશીર્વાદ દઈને કહ્યુ, "તારા પિતાશ્રીએ કહ્યુ છે, તે કિંચિત્ પણ ખોટુ નથી મને કહે, કે તુ પોતે પોતાને ઓળખે છે ?" રાજપુત્ર બોલ્યો, "હા, હા ! કા નહિ ? હુ તે હું જ ! હું પોતે જ ! આ તમારા ખોળામા બેઠો છુ તે જ હુ ! શુ હું મને પોતાને ન ઓળખુ એમ તે હોય ?" રાણી બોલી, "ના ભાઇ ના, તુ પોતાને નથી જ ઓળખતો, એ હું સત્ય કહુ છુ જો ઓળખતો હોય તો મને બતાવ, કે તુ કોણ છો ?" અતિ ઉત્સાહભેર કુવર બોલ્યો, "માતા, હું હવે કઈ નાનો છુ, કે મને ખબર નહિ હોય કે, હું કોણ છુ વધારે તો શુ, પણ જ્યારથી મને યજ્ઞોપવીત આપીને મારા ગુરુ મહારાજે સધ્યોપાસન શિખવ્યુ છે, ત્યારથી પ્રતિદિન સાજ સવારે ને બપોરે સધ્યાસમાપ્તિ

વેળાએ હું તમને વંદન કરવા આવું છું, ત્યારે મારી પૂરેપૂરી ઓળખાણ આપીને નમું છું, તે શું તમારા લક્ષમાં નથી? ભારતવર્ષાંતર્ગત સપ્તસંગ* દેશસ્થ ચૈતન્ય કુળના વંશજ આત્મસિંહ રાજર્ષિનો ઔરસ પુત્ર હું જીવનસિંહ છું!" એ સાંભળી રાણી બોલી, "બાપ, એ તો બધું ઠીક, પણ તારી એ ઓળખાણ પણ કંઈ જોઈએ તેવી ન કહેવાય વારુ, તું મને બતાવ કે એ જીવનસિંહ કયો?" રાજપુત્ર પોતાની છાતીએ હાથ ઠોકીને બોલ્યો કે, "કેમ? આ હું પોતે જીવનસિંહ નહિ?" જીવનસિંહની છાતી તરફ આંગળી કરી રાણી બોલી, "પુત્ર, ઠીક ત્યારે, એનું નામ જ જીવનસિંહ કે?" પછી જે હાથવડે તેણે છાતી ઠોકી હતી, તે પકડીને રાણીએ પૂછ્યું, "વારુ, ત્યારે બેટા, આ કોણ?" રાજપુત્ર બોલ્યો, "મા! એ તો મારો હાથ!" રાણી પુનઃ બીજો હાથ પકડીને બોલી, "ભાઈ, ત્યારે આ કોણ?" રાજપુત્રે કહ્યું, "એ મારો બીજો હાથ!" પછી રાણીએ એક પછી એક તેના શરીરના કાન, નાક, મુખ, કંઠ, બાહુ, ઉદર, આદિક પ્રત્યેક અવયવો દેખાડીને તેના મુખથી જ તે સઘળાના જૂદા જૂદા નામ સ્પષ્ટ કરાવ્યાં પછી કિંચિત્ હસીને તે બોલી, "વત્સ! આ સઘળા શરીરમાં તો મને જીવનસિંહ ક્યાંય દેખાયો નહિ! કહે હવે એ જીવનસિંહ તે કયો?" પુનઃ પણ છાતીપર હાથ ઠોકીને રાજપુત્ર બોલ્યો, 'આ હું પોતે જીવનસિંહ! તારી સમક્ષ ઉભો છું તે!" રાણી બોલી, "પુત્ર, એ તો તારું હૃદય! આ તારા બન્ને હાથ! આ તારું મોઢું! આ તારું મસ્તક! આ તારા નેત્ર! આ તારા કર્ણ! આ તારું પેટ! આ તારી કટિ! આ તારો વાંસો! આ તારા ઘુંટણ! આ તારા પગ! અને એમાં પણ જેમ જેમ વધારે તું શોધતો જશે, તેમ તેમ એક એક અંગમાં બીજા અનેક પ્રત્યંગોની તને પ્રતીતિ થશે, પણ જીવનસિંહ એવી વસ્તુ તો મને દેખાતી જ નથી, માટે એમાં જીવનસિંહ કયો, એ મને સ્પષ્ટ દેખાડ"

રાજપુત્ર જરા વિચારમાં પડી ગયો પણ થોડીક વારે પાછો બોલી ઉઠ્યો, "માતા! પણ એ બધું શરીર તો મારું પોતાનું કેની!

---

* ટીપ—સપ્તસંગ દેશસ્થ—એટલે સપ્તસંગ દેશમાં રહેનારો સપ્તસંગ એટલે સાત વસ્તુનો એકઠો મળેલો સમૂહ પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, છઠ્ઠું મન અને સાતમો જીવાત્મા, એ સાતનો સમૂહ એકઠો મળીને થયેલો જે સૂક્ષ્મદેહ, એને સપ્તસંગ નામના દેશનું રૂપક આપ્યું છે એ ઉપરથી ચૈતન્ય કુળ, આત્મસિંહ રાજર્ષિ, ને જીવનસિંહ આદિ સર્વે નામોને અર્થ સમજી શકાય છે

માટે એ બધુ મળીને હુ જીવનસિંહ!" રાણી હસીને બોલી, "એ પણ ઠીક કહ્યુ, પણ એમ કેમ થાય? એ બધુ તારુ છે, વાત તો ખરી, પણ એ બધુ મળીને તુ કેવી રીતે બની શકે? તારી એ વસ્તુ તારાથી જૂદી, અને તુએ તારી વસ્તુઓથી જૂદો જ હોવો જોઇએ જો કે, તુ મારો પુત્ર છે, એટલે આપોઆપ જ તુ મારાથી જૂદો છે તુ છે, તે કઈ હું કહેવાઉ નહિ, તેમ જ હુ તારી માતા છુ, એટલે હુ તે કઈ તુ કહેવાઇશ નહિ તેમ જ આ તારા માથાપર પહેરેલો કિરીટ છે, એ તારા છે, પણ એ કિરીટને કઈ તારે નામે બોલાવાશે નહિ, અર્થાત્ જેમ કિરીટ એ કઈ જીવનસિંહ નથી, એ જ પ્રમાણે આ તારો જામો કટિ-વસ્ત્ર, પિછોડી, કટિમેખલા, સુવર્ણના તોડા, મુક્તામાળા, કુણ્ડળ, હાથ સાકળા, કવચ ઇત્યાદિ સર્વ વસ્ત્રાલકારો તારા છે, પણ તે બધાય ભલે એકઠા મળે, તોપણુ તે કઈ કુમાર કહેવાશે નહિ. એ જ પ્રમાણે આ તારુ આખુ શરીર, જેને તુ પોતાનુ કહે છે, તે કઈ તુ પોતે નથી માટે વિચાર કર કે, એમા તુ કીયો ને કયા છે?" આ વાણી સાભળી કુવર સ્તબ્ધ બનીને ઘણીકવાર સૂધી બેસી જ રહ્યો તે કશુ ઉત્તર આપી શકયો નહિ પછી રાણી બોલી, "કેમ શો વિચાર કરે છે? તારા મનને નિશ્ચય થયો કે તુ પોતાને ઓળખતો નથી? વત્સ! પોતે પોતાને ઓળખવું ઘણુ કઠિન છે પોતે પોતાને ઓળખવુ–જાણવુ, એનુ નામ આત્મજ્ઞાન કહે-વાય છે, અને તે આત્મજ્ઞાન પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે પરમાત્માની કૃપા, તે સર્વેશ્વરને વિષે અનન્ય ભક્તિ થવાથી થાય છે પરમાત્માની અનન્ય ભક્તિ, મહાત્મા સદ્ગુરુના સમાગમ તથા સેવનથકી પ્રાપ્ત થાય છે માટે હે બાપ! એવુ મોંઘામા મોંઘુ જે આત્મ જ્ઞાન–પોતાની ખરી ઓળખાણ, તે તુ બાળકને એકાએક કયાથી પ્રાપ્ત થાય? પણ હવે તને તે પ્રાપ્ત કરવાની જિજ્ઞાસા થઈ, એટલુ જ નહિ, પણ અતિ પ્રબળ જિજ્ઞાસા, વય નાનુ છતા થઇ છે, તેથી તુ હવે તે અમૂલ્ય અને અલભ્ય વસ્તુનો અધિકારી થઈ ચૂકયો છે આત્મજ્ઞાન–પરમ તત્ત્વજ્ઞાન–પરમાત્માની પિછાન–માટે જિજ્ઞાસા થવી, એ અસખ્ય જન્મોના સુકૃત ફળનો ઉદય છે દેહધારીઓનુ સેંકડો જન્મનુ કરેલુ પુણ્ય ઉદય થાય છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાનસપ્રાપ્તિની શુભ જિજ્ઞાસા તેઓને ઉત્પન્ન થાય છે તુ તેવો પુણ્યવાન હોવાથી જ તને આવી જિજ્ઞાસા થઈ છે તુ શુદ્ધ સસ્કારી ને અધિકારી છે અધિકા

રીને વસ્તુ મળતા વિલબ થતો નથી પ્યારા પુત્ર! હવે તારુ અત કરણ શુદ્ધ થતા જ અધારા ઘરમા જેમ દીપકનો પ્રકાશ કરવામા આવે છે ને ઝઘઝઘાટ થઈ રહે છે, તેમ તે હૃદયાકાશમા પવિત્ર જ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ થશે તુ જેને જેને તારી શકા પૂછને, તે તે તને ગાડો ગણી કાઢતા, પણ હવે તારા સમજવામા આવશે કે, તુ જ નહી, પણ પોતે પોતાને ઓળખવાનો દાવો કરનારા એવા અનેક ભ્રમિત ચિત્તવાળા આ જગતમા છે–તેઓ પોતે પોતાને જ ઓળખતા નથી, છતા અજ્ઞાનવડે પોતાના શરીરને જ 'હુ પોતે' કરીને માને છે તેવા અજ્ઞાનને લીધે ચિરકાળ પર્યંત ભોગવવાના આવા અનેક શુભાશુભ કર્મોથી બધાઈ, આવર્જન વિસર્જન થયા કરે છે પણ જેઓએ પોતાને અને પરમાત્માને જાણ્યો છે, જોયો છે, તેઓ શુભ કે અશુભ કશાય કર્મથી બધાતા નથી માટે તેવા શુભાશુભ કર્મોથી છોડવનારા આત્મજ્ઞાનની, તને જે શુભ જિજ્ઞાસા થઈ છે, તે, તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ!" આ સઘળુ સાભળી લઈને પછી થોડીકવારે રાજકુમાર કઈક બોલવા જતો હતો, એટલામા પાઠશાળામા જવાનો સમય થવાથી રાજસેવક તેડવા આવ્યો માતુશ્રીને વન્દન કરીને કુમાર ત્યાથી ચાલી નિકળ્યો

પણ હું કોણુ? એ પ્રશ્ન તેના હૃદયમા સ્વાભાવિક રીતે જ મોટા આવેશથી સળવળવા લાગ્યો તેના મનમા જ તેનું અત કરણ પરિપૂર્ણ વ્યાપ્ત બની ગયુ પાઠશાળામા જઇને તે દિડ્મૂઢ સરખો બેસી રહ્યો ભણે શું ને વિચારે શુ? પરતુ એ વેળા તેના અન્ત કરણમા હર્ષ અને વિષાદ બન્નેને અવકાશ મળ્યો હતો હર્ષ એથી કે, "પોતે પોતાને ઓળખે છે?" એવુ પ્રશ્ન સાભળીને તેને સૌ વિદ્યાર્થીઓ ઘેલો ગણી કાઢતા હતા, તેઓ હવે તદ્દન અજ્ઞાત છે–ઘેલા છે, એવુ પોતાના મનને સ્પષ્ટ સમજાયુ, અને વિષાદ એથી કે, "ત્યારે હુ કોણ છુ?" એ પ્રશ્નનુ એને કશુ ઉત્તર મળી શકયુ નહિ શાળામા સર્વ વિદ્યાર્થીઓનુ પઠન ચાલતુ હતુ તે વેળા, એ કેવળ પોતાના મનોગત પ્રશ્નમા જ નિમગ્ન હોવાથી સ્તબ્ધની પેઠે બેસી રહ્યો ઘણીકવાર સૂધી એની એવી સ્થિતિ જોઈ, ત્યારે તેના મહાત્મા ગુરુ, જે ઋષિધર્મ પાળનારા પવિત્ર બ્રાહ્મણ હતા, તેમણે તેને પોતાની સમીપ બોલાવીને પૂછ્યુ, "પ્રિયપુત્ર જીવનસિહ! તુ આજે કેમ આમ ઉદાસની પેઠે બેસી રહ્યો છે? શુ આજે

તારા શરીરને કંઇ સારુ નથી? અથવા કોઇ વિદ્યાર્થીએ કે બીજાએ તને કશુ અપમાન આપ્યુ છે? આજના સરખુ તારુ ઉદાસ મન મેં પૂર્વે કદી જોયુ નથી" એ સાભળી રાજપુત્ર ઉભો ઉભો બે હાથ જોડીને બોલ્યો, "કૃપાનાથ! એમાનુ તો કશુ નથી, પણ મારા મનને ઉદાસીનતા થવાનુ એક જૂદુ જ કારણ મળ્યુ છે, જે માત્ર લજ્જા આવવાને લીધે જ હું આપને કહી શકતો નથી" તે સાભળી ગુરુ બોલ્યા, "વિદ્યાર્થીએ ગુરુની લજ્જા દુરાચરણમા, અવિનયમા ને અયોગ્ય વાણી ઉચ્ચારવા આદિમા રાખવાની છે પરતુ જે વાત પોતાના હિતની હોય, વિવેકયુક્ત હોય, તે માટે કશી ગ્લાનિ કરવાની આવશ્યકતા નથી" એ ઉપરથી રાજપુત્ર બોલ્યો, "પ્રભો! ગ્લાનિ એટલા માટે કે, સૌ કોઈ જે વાતને સામાન્ય રીતે જાણતુ હોય, તે આ વાતને પણ તે કરતા ઉલટી રીતે જાણવામા કે પૂછવામા મને રખે કોઇ મૂર્ખ કહે, એવા ભયથી મારાથી કશું બોલી શકાતુ નથી પણ હવે આપના આશીર્વાદથી મને એવી ગ્લાનિ આવવાનુ કારણ નથી, કેમકે મને ઘણે અશે નિશ્ચય થયો છે કે, જે વાત સૌ કોઈ સામાન્ય રીતે જાણે છે, તેમા તેઓની અધપરપરા જ છે–તેઓ ભૂલે છે–ઠગાય છે–ભ્રમમા પડેલા છે તેઓ કરતા ઉલટો વિચાર ધરાવવામા હું કઇ ઠગાતો નથી હમણા સૂધી હું પણ સૌના સરખા સામાન્ય વિચારવાળો જ હતો, પણ એક દિવસ મારા પિતાશ્રીની સાથે વાતચિત કરતા મારા તે સામાન્ય વિચારો ફેરવવાનો પ્રસગ આવ્યો મારી ભૂલ જાણવામા આવી અને મેં તેમને પૂછ્યુ કે, 'મને સર્વના પિતા અને પ્રભુ એવા પરમાત્માને ઓળખાવો' તેમણે જણાવ્યુ કે, 'પ્રથમ તુ પોતાને ઓળખ, એટલે તે કૃપાળુ પ્રભુને ઓળખવાનો માર્ગ સરળ થશે' એ પ્રસગ સૂધી તો મને કશી શકા જ ન હોતી કે, હું મને પોતાને નથી ઓળખતો, પણ પછી મારા માતુશ્રીએ મને ઉદાહરણ સહિત સ્પષ્ટ કરી સમજાવ્યુ કે, તુ તને પોતાને નથી જ ઓળખતો, અને બીજાઓ પણ, જેઓ પોતે પોતાને ઓળખતા હોય એમ દૃઢપણે માને છે, તેઓ પણ પોતે પોતાને નથી જ ઓળખતા હે કૃપાળુ! એટલુ તો મે સારી રીતે જાણ્યુ કે, હુ મને પોતાને નથી ઓળખતો પણ એ કારણથી મારા મનમા ઘડભાજ થાય છે કે, હુ કોણ એ માટે મારુ મન ઘણાય ફાફા મારે છે, પણ મને કશી સમજણ પડતી નથી, ને તેના જ વિચારમા હુ ઉદાસ થઈ ગયો છુ" ગુરુજી

પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા, "બાપ! તને ધન્ય છે! તારા સરખી અવસ્થામાં મનુષ્યને આવી જિજ્ઞાસા થવી, એ મોટા આશ્ચર્યની, તેમ જ મોટા ભાગ્યની વાત છે. આટલી અવસ્થામાં તો બાળકોને પૂરું વ્યવહારજ્ઞાન પણ હોતું નથી, તેને ઠેકાણે તને આવી આત્મદર્શનની શુભ ઇચ્છા થઇ છે, એ કંઇ સહજ વાત નથી. પણ એક રીતે જોતાં એ માટે કંઇ વિશેષ આશ્ચર્ય થવા જેવુંએ નથી-રત્નની ખાણમાંથી રત્નજ નીપજે-તારાં ધર્માત્મા માતપિતાને પેટે તારા સરખું જ સંતાન થાય."

ગુરુ શિષ્યની આ વાતચિત સાંભળીને શાળાના બીજા સર્વ વિદ્યાર્થીઓ શાંત બની ગયા. તેઓ સાંભળતા પાછા ગુરુજી બોલ્યા, "અરે, બાપ જીવન! તેં તો આ જગતનું ખરેખરું જીવન શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો છે અને તે તને ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થશે. જીવન! આખા જગતનું-અરે આવા અસંખ્ય જગતોનું જીવન તારે શોધી કાઢવું છે. પણ અહો! તે તો તારા શરીરને વિશે જ છે. એને શોધવાને માટે ક્યાંય બહાર દોડાદોડી કરવાની જરૂર નથી. કુમાર! તારા પિતાએ તને કહ્યું કે, 'સમગ્ર વિશ્વનું જીવન ભગવાન્ પરમાત્મા, તેને ઓળખવાની કુંચી તે પોતે પોતાને ઓળખવો, એ જ છે,' એનો હેતુ એ છે કે, તે પરમાત્મા પ્રાણી માત્રના શરીરમાં જ છે-પ્રાણીની સાથે જ વિરાજે છે, તેને સારી રીતે જોયો! પરંતુ એ જગતનું જીવન દેહધારી જીવના સરખી સ્થિતિમાં ન હોઇને, તેના કરતાં બહુ ગૂઢપણે વસે છે, તેથી તે બીજાના તો શું, પણ સ્વયં તે જીવના પણ જોવામાં કે જાણવામાં આવતો નથી. પરંતુ જ્યારે સારા પરિશ્રમથી તે પ્રાણી પોતાને ઓળખે છે, ત્યારે પછી પોતાની નજીકમાં રહેલા તે વ્યાપક પરમાત્માને ઓળખતાં તેને વાર લાગતી નથી. પણ ભાઇ! પ્રથમ તો પોતે પોતાને ઓળખવું, એના જેવું મહાભારત દુષ્કર કાર્ય બીજું એકે નથી."

એક ઋષિપુત્રની કથા

"હે બાપ! તારી જ પેઠે પૂર્વે એક ભાગ્યવાન્ ઋષિપુત્રને પોતાના લાંબા કાળના કઠિન તપને અંતે જ્યારે પોતાનાં અનંત જન્માર્જિત પાપ બળી ગયાં ત્યારે પોતાના નિર્મળ થયેલા અંતઃકરણવિષે સ્વાભાવિક રીતે ચાર પ્રશ્નો ઉપજ્યા હતા:-"હું કોણ છું?" "ક્યાંથી આવ્યો છું?" "ક્યાં ક્યાં સ્થાન પ્રત્યે જવાનો છું?" 'અહીં આવવાનું કારણ શું?" આ પ્રશ્નોનું જોઇએ તેવું સમાધાન પોતાની મેળે તેને થયું

નહિ, તથી તે ઉદાસ ચિત્તે અને વિચારોના વમળોમા ગોથા ખાતો ફરતો હતો એવામા એક ભગવદ્દર્શન પામેલા મહાત્માએ તેને જોયો તપશ્ચર્યાથી તેની મુખાકૃતિ તેજ પુંજરૂપ થયેલી હતી, છતા તેનાપર ભારી ઉદાસીનતાનુ આવરણ પથરાઇ ગયુ હતુ તે જોઈ, તે મહાત્માએ પરીક્ષા કરી લીધી કે, આ કોઈ ખરો તત્ત્વજિજ્ઞાસુ પાત્ર છે એ પાત્ર મજાઇ શોધાઇને શુદ્ધ થઇ ગયેલુ છે, પણ એમા વસ્તુનો અલાભ હોવાથી ખાલી પડી રહેલુ છે–એમા યોગ્ય વસ્તુ મૂકવાની અપેક્ષા છે જો તેમ ન થતા ઘણીકવાર સૂધી એ શુદ્ધ થયેલુ પાત્ર ખાલી જ રહેશે, તો અવશ્ય તે પોતાની મેળે સમય જતા પાછુ મલીન અને ભ્રષ્ટ થઈ જશે, કિંવા કોઈ અયોગ્ય વસ્તુ તેમા આવી પડીને તેનો પરિણામે નાશ કરી નાખશે આવા વિચારથી તે પરોપકારી મહાત્માએ તેને પોતાની પાસે બોલાવીને તેને ઉદાસીનતાનુ કારણ પૂછયુ, ત્યારે પ્રેમપૂર્વક વદન કરીને તે બ્રાહ્મણપુત્રે પોતાનુ ઈત્થભૂત વૃત્તાત મહાત્માને નિવેદન કરીને કહ્યુ, "કૃપાનાથ! મારા પોતાના સમગ્ર જીવનનુ સપૂર્ણ તત્ત્વ મારા મનને થયેલા ચાર પ્રશ્નો હોય, એમ મને લાગે છે એ પ્રશ્નોનુ યથાર્થ સમાધાન થવાની આશાથી હું આપ સરખા સમર્થ ગુરુદેવને શોધતો હતો, એટલામા તો આપ દયાળુ મને મળ્યા મારુ ભાગ્ય ફળ્યુ હવે આ સેવકને શરણે રાખો, કલ્યાણને અર્થે સેવા બતાવો આપની કરુણા ને પરોપકારીપણું જોઈ મને નિશ્ચય થયો છે કે, મારુ કલ્યાણ આપના ચરણારવિન્દની સેવામા જ છે" એ સાભળી આશીર્વાદ દઇને તે સન્તજન તેને ગગાતીરે આવેલા પોતાના આશ્રમ-પ્રત્યે લઇ ગયા ને ત્યા ફલ મૂળ જળ આદિકથી તેની ક્ષુધાતૃષા શાત કરીને પોતાની પાસે રાખ્યો

એક દિવસે એ મહાત્મા પોતાના આશ્રમમા એક વૃક્ષતળે બેઠા હતા, ત્યારે પાસેના અરણ્યમા ફરવા જવાની ઇચ્છાથી તે ઋષિપુત્ર પ્રત્યે બોલ્યા, 'બાપ સુમનશર્મા!* આપણી પર્ણકુટીના છાપરા નીચેના ભાગમા મારો પલાશદડ ખોસેલો છે તે લઈ આવ, પછી વનમા જઇએ ત્યા હુ તને નિત્ય લઈ આવવા મ ટેના પુષ્પો, સમિધો, દર્ભો તથા ફળ મૂળાદિકનો સમૂહ દેખાડીશ, જેથી તને સદા સુગમ પડશે જા, ને સત્વર પાછો આવ, કેમકે વિલબ કરીશુ તો દિવસ અસ્ત

* એ તે ઋષિપુત્રનુ નામ

થવા આવ્યો છે, માટે આપણને માર્ગમાના ઋષ્યાશ્રમો* પ્રત્યે થઇને આવતા સાયહોમ† વેળા વટી જશે" ગુરુની આજ્ઞા થતા જ સુમનશર્મા એકદમ દોડ્યો તે ઉતાવળો ઉતાવળો પર્ણશાળામા જઈ છાપરામા દડ ખોળવા મડ્યો દડ એવી રીતે ખોસેલો હતો, કે જો સાચવીને ધીમે ધીમે ખેંચી લેવામા આવે તો જ નિકળે સુમનને તો બહુ ઉતાવળ હતી તેણે દૃષ્ટિએ પડતા જ ઝડપથી ઝાલીને એવી રીતે ખેંચ્યો કે, મોટા જોરના આચકાથી તુરત આખી પર્ણકુટી, કે જે ઘણાક સમયની જૂની હોવાથી પડુ પડુ થઈ રહી હતી, તે એકદમ ભોંયપર તૂટી પડી સુમન ભય પામી ત્વરાથી બહાર ખસી ગયો, અને ધડકતી છાતીએ ને શ્વાસ ભરાયલે મોઢે, ગુરુમહારાજ આગળ જઈ દડ આપીને હાથ જોડી ઉભો રહ્યો તે કશું બોલી શકયો નહિ એ જોઈ મહાત્મા બોલ્યા, "બાપ! કોઈ મોટા ભયમા આવી પડેલાની પેઠે તુ ગભરાયલો કેમ દેખાય છે?" સુમને ઓશિયાળે મોઢે કહ્યુ, "કૃપાનાથ! દડને ખેંચી લેતા આચકાથી પર્ણકુટી પડી ગઇ, એ મારો અપરાધ થયો છે" મહાત્મા બોલ્યા, "શું પર્ણકુટી પડી ગઈ? ચાલ, જોઇએ, કેમ થયુ?" એમ કહી તેને સાથે લઇને તેઓ પર્ણશાળા આગળ ગયા, તો ત્યા લાકડા, પાદડા, ઘાસ ઇત્યાદિનો મોટો ઢગલો પડેલો હતો એ જોઈ તેઓ બોલ્યા, "કા, ભાઈ સુમન! પર્ણકુટી કયા પડી ગઈ? અહી પર્ણકુટી એવુ નામ જ કયા છે?" સુમને કહ્યુ, "પિતાજી! આ આપની સામે પડેલો ઢગલો જ પર્ણકુટીનો છે." ગુરુજી બોલ્યા, "બાપ, આમા પર્ણકુટી કયા છે? આ કેટલાક લાકડા પડ્યા છે તેને તુ પર્ણકુટી કહે છે? વાહ! કિંવા પાદડાના ઢગલાનુ, કે પેલા તૃણસમૂહનુ પર્ણકુટી એવુ નામ છે? અથવા માહે કેટલાક દર્ભના, ને મુંજના દોરડા દેખાય છે, તેનુ નામ પર્ણકુટી?" સુમન બોલ્યો, "ના કૃપાનાથ! એ બધાય-વડે જે કુટી-કોટડી બનાવી હતી, તે પર્ણકુટી!" ગુરુજી બોલ્યા, "ઠીક બોલ્યો, પણ એમા "કુટી" એવી વસ્તુ કયાય દેખાય છે ખરી?" સુમને નમન કરી કહ્યુ, "ના કૃપાનાથ!" ગુરુજી બોલ્યા, "હવે તુ સમજ્યો હોઇશ, કે અનેક વસ્તુઓનો સઘાત થયો હોય, તેને અમુક પદાર્થ કે વસ્તુરૂપે નામ આપીને ઓળખવામા આવે છે પણ સૂક્ષ્મ-

* ઋષિઓના આશ્રમો † સાયહોમ–અગ્નિહોત્રવિષે નિત્ય સાજ સવાર હોમ કરવામા આવે છે, તેમાનો સાયકાળ વેળાનો હોમ તે

દૃષ્ટિથી જોતા તે વસ્તુ જ નથી, પણ તે અનેક વસ્તુઓનો સમૂહ છે પર્ણકુટી એ માત્ર કલ્પિત નામ જ છે, ને તેમા ઘણી વસ્તુઓ એકઠી કરીને તેનો અમુક પ્રકારનો આકાર કલ્પવામા આવ્યો હતો તે જ પ્રમાણે, હે સુમન ! તારે સમજવાનુ છે કે, જેવી એ પર્ણ એટલે પાદડા આદિકની બનાવેલી કુટી તે પર્ણકુટી, તેવી જ આ (તેના શરીર ભણી હાથ કરી કહ્યુ,) મુખ્ય પાચ વસ્તુઓ એકઠી કરીને બનાવેલી કુટી, તે પચકુટી છે હે સુમન ! જેને તુ પોતાનુ શરીર કહે છે, તે તારે સદા સર્વદા વસવાની એક કુટી કહેતા કોટડી જ છે જેમ આ પર્ણકુટી વિષે મુખ્ય ભાગ પર્ણ એટલે પાદડાનો વિશેષ હોવાથી તેનુ નામ પર્ણકુટી કલ્પ્યુ છે, તેમ આ શરીરરૂપ કુટીમા પણ મુખ્ય પાચ વસ્તુ વિશેષ હોવાથી તેનુ નામ પચકુટી કલ્પ્યુ છે, બાકી તો તેમા તે ઉપરાત બીજી વસ્તુઓ અનેક છે ”

એ સાભળી સુમન બોલ્યો, “પ્રભો ! શુ આ શરીર જૂદી જૂદી પાચ વસ્તુઓનુ બનેલુ છે ? તે પાચ વસ્તુઓ કયી ?” ગુરુજી બોલ્યા, “ભાઈ, એમા પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ ને આકાશ, એ પાચ મુખ્ય વસ્તુઓ છે ” સુમને પૂછ્યુ “પિતાજી ! એ પાચ ઉપરાત બીજી કયી કયી વસ્તુઓ એમા મળી છે ?” ગુરુજીએ ઉત્તર દીધુ, “બાપ! એ પાચ વસ્તુઓ તો સ્થૂલ એટલે દૃષ્ટિથી દેખાય તેવી છે, પણ તે ઉપરાત જે બીજી ત્રણ વસ્તુઓ ઘણી ચમત્કારિક છે, તે સૂક્ષ્મ એટલે કોઇના જોવામા નહિ આવી શકે તેવી છે તે મન, બુદ્ધિ ને અહકાર છે મનના પેટામાથી એક બીજી વસ્તુ ‘ચિત્ત’ એ નામે પ્રસવે છે, ને તેથી એના સહિત તેઓ ચાર ગણાય છે એ ચાર તથા પ્રથમ ગણાવેલી પાચ મળી, નવે વસ્તુમાથી ઉપજેલી બીજી પેટા વસ્તુઓ ઘણી છે તે સઘળુ મળીને આ તારી શરીરરૂપી પચકુટી બની છે ” સુમન બોલ્યો “ કૃપાનાથ ! એ નવ વસ્તુમા મારી તો ગણના આવી જ નહિ, ત્યારે શુ હુ તેઓ કરતા ન્યારો જ છુ ?” ગુરુજીએ કહ્યુ, “હા, પુત્ર ! તુ તેઓ કરતા તદ્દન જ ન્યારો જ છે જેમકે, આ પર્ણકુટી સાજી હતી, ત્યારે તેમા આપણે વસતા હતા અને તે આપણી પર્ણકુટી છે, એમ અભિમાન ધરતા હતા, પણ ખરુ જોતા આપણે તેનાથી જૂદા જ હતા, કેમકે, તે ભાગીને છિન્ન ભિન્ન થઈ ગઈ, છતા આપણે ભાગ્યા કે તુટ્યા નથી, તે પ્રમાણે આ શરીરરૂપ પર્ણકુટી પણ ભાગે, તૂટે વા નાશ પામે, તોપણ તેની અદર

વસનારને કશો બાધ આવતો નથી કે નાશ થતો નથી તું તે શરીર નહિ, પણ તેમાં વસનારો હોવાથી, તેના કરતાં તદ્દન નિરાળો છે હે બાપ! એ નવે વસ્તુ જો કે બહુ ચમત્કારિક છે, તથાપિ તે સ્વાત્મબળવાળી નથી, તેઓ જડ છે-પર પ્રકાશથી પ્રકાશનારી છે, ચન્દ્રરૂપિણી છે જેમ ચંદ્ર, સૂર્યના તેજવડે પ્રકાશિત થાય છે તેમ આ જડ પદાર્થ પણ આત્માની-ચૈતન્યની સત્તાથી પ્રકાશે છે એ સઘળી એકઠી મળીને આ શરીરરૂપ પંચ-કુટી તૈયાર થાય છે પરંતુ તે ચૈતન્ય વિનાની હોવાથી હાલીચાલી કે વૃદ્ધિ પામી શકતી નથી જડ હોય તે શું કરી શકે? જડ એટલે જીવન-તત્ત્વ-ચૈતન્ય-વિનાનું જ્યારે તેમાં ચૈતન્ય આવી ભળે છે, ત્યારે તે સજીવન અર્થાત્ જીવતી થાય છે હે સુમન! એ ચૈતન્ય તે જ તું છે, એમ સમજ"

સંત મહાત્માએ એ પ્રમાણે પંચકુટીનું વર્ણન કહી સંભળાવ્યું, તે પછી સુમનશર્મા ઘણીકવાર સૂધી વિચારમાં જ ઉભો થઈ રહ્યો! તેનું મન હવે ચોમેરથી એકત્ર થઇને અંદર પેઠું ને પોતાને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું તેણે જાણ્યું કે, પોતે પોતામાં જ છે પણ ક્યાં છે, કેવો છે, તે તે જાણી શક્યો નહિ પુષ્કળ શોધ કરવા છતાં એનો ગુંચ-વાડો મટ્યો નહિ તે પાછો હાથ જોડીને ગુરુ પ્રત્યે બોલ્યો, "કૃપા-નાથ! આપે પૃથ્વી, જળ ઇત્યાદિ વસ્તુઓનો આ શરીરકુટીમાં સંઘાત ગણાવ્યો, પણ તે સઘળી વસ્તુઓ તેમાં રૂપાંતર પામેલી હોવાથી ઓળખી શકાતી નથી" મહાત્માએ કહ્યું, "ભાઇ! એ સત્ય છે, રૂપાં-તર થયા પછી વસ્તુને ઓળખવી કઠણ તો પડે જ, પણ તારા સર-ખાને બહુ કઠણ નથી સાંભળ આ શરીરમાં અસ્થિ, માંસ, ચર્મ, રોમ, નખ, એ વસ્તુઓ પૃથ્વીનો ભાગ છે, રુધિર, લાળ, થુંક, પરુ, ઇત્યાદિ જળનો ભાગ છે, જઠરરૂપ આહાર પચાવવાની શક્તિ, આંખમાં જોવાની શક્તિ ઇત્યાદિ તેજનો ભાગ છે શ્વાસોચ્છ્વાસ, અન્નપાનાદિકને યથાસ્થાને પહોંચાડવા, મળમૂત્રાદિકનો ત્યાગ કરવો, ઇત્યાદિક ક્રિયારૂપ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો વાયુનો ભાગ છે, હૃદયાદિથી લઇને આખા શરીરમાં જેટલો ભાગ પોકળ છે, તે આકાશનો ભાગ છે આ પાંચે તત્ત્વો તથા તેઓના ભાગો, સ્થૂલ એટલે આપણી દૃષ્ટિએ દેખાય તેવા છે પણ તે ઉપરાંત મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, એ વસ્તુઓ કહી, તે હૃદયપોકળમાં વસે છે ખરી, પણ દૃષ્ટિગોચર થાય તેવી નથી એ સર્વ જડ વસ્તુઓના સમૂહમાં જે ચેતનરૂપ પદાર્થ વસે છે, તે જ તું એને જ જીવ એવી સંજ્ઞા છે"

જીવ કેવો છે?

આ સાભળી સુમનશર્મા બોલ્યો, "કૃપાનાથ! એ જીવ કેવો છે?" તેના ઉત્તરમા મહાત્મા ગુરુ બોલ્યા, "બાપ! આ જગતમા મુખ્યમા મુખ્ય બે વસ્તુ છે એક જડ અને બીજુ ચૈતન્ય તારા, મારા અને સર્વ પ્રાણીઓના દેહ તથા બીજુ પણ જે કઈ દૃશ્ય છે તથા અદૃશ્ય છે, તે સઘળુ જગત્-એ જડ પદાર્થમાથી જ થયેલુ છે, અને તે સઘળાને જીવન આપનાર તે પરમ ચૈતન્ય છે જડ પદાર્થ વિકારવાળો અને પરિણામી-નાશવત છે, પણ ચૈતન્ય અવિકારી અને અવિનાશી છે જડ વિકારવાળો, એટલે તેના અનેક આકાર અને અવસ્થા અને અનેક રૂપાતર થાય છે, પણ અવિકારી એવા ચૈતન્યનો કશો આકાર, કશી અવસ્થા કે કશુ રૂપાતર થતુ નથી એ અગ્નિથી બળતો નથી, પાણીથી સડતો નથી, વાયુથી શોષાતો નથી, શસ્ત્રથી કપાતો નથી, ને કાળાતરે પણ ક્ષય-લય પામતો નથી, તે વધતો કે ઘટતો પણ નથી એ, સર્વને વિષે જીવનરૂપ હોવાથી જીવ એવી સજ્ઞા પામેલો છે એ જ પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા-પરમેશ્વર પ્રભુ-પરબ્રહ્મ-પરમ બ્રહ્મનો અશ હોવાથી તેને ઓળખ્યો, એટલે પરમાત્માને ઓળખવાનુ દ્વાર ખુલ્લુ થાય છે એનુ યથાર્થ સ્વરૂપ કેવુ છે, એ માટે કેટલાક જિજ્ઞાસુ લોકોએ પૂર્વે એક મહા પુરુષને પૂછયુ, ત્યારે તેમણે ટુકમા માત્ર એટલુ જ કહ્યુ કે, 'જીવ એ અખડાનદ પરમાત્માની સત્તા માત્ર છે તમારા સર્વના ઉપર વ્યાપી રહેલી તમારા રાજ્યકર્તાની સત્તા, કે જેને અનુસરીને તમે સૌ સન્માર્ગે વર્તો છો, તે સત્તા શુ તમારા જોવામા આવે છે? એનુ સ્વરૂપ કેવુ છે? તે તમે કહી શકશો? એ સત્તા શુ કાળી, ધોળી, લાબી, ટુકી, ઊચી, નીચી, ઇત્યાદિ કોઈ પણ પ્રકારની કહી શકાશે? નહિ જ એ જ પ્રમાણે જેનુ સ્વરૂપ કળી કે કથી ન શકાય, એવો ઇશ્વરી સત્તા-રૂપ જીવ છે તે શુદ્ધ છે, સનાતન છે, અખડ છે, અલેપ છે ને વ્યાપક છે એનુ યથાર્થ રૂપ જાણવુ જોવુ બહુ દુર્લભ છે ને તે આ ચર્મચક્ષુથી દેખાય તેવુ નથી જ, તેમ જ શિવ-પરબ્રહ્મ-પરાત્પર-પરમાત્માનુ સ્વરૂપ પણ ચર્મચક્ષુથી દૃશ્યમાન થાય તેવુ નથી, તેમ જ સહજમા કળી પણ શકાય તેવુ નથી એ તો બુદ્ધિરૂપ નેત્રથી જોવાનુ છે વાણીવડે એનુ યથાર્થ વર્ણન પણ થઈ શકે તેવુ નથી એનુ યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવા માટે ઘણા પ્રબળ પુરુષાર્થની જરૂર છે પણ જિજ્ઞાસુ-મુમુક્ષુ જ્યારે

વિધિસંયુક્ત દૃઢ અભ્યાસરૂપ પુરુષાર્થ કરે છે, ને તે પુરુષાર્થ પરિપક્વ થાય છે, ત્યારે ભગવાનની કૃપાથી આપોઆપ જ એ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન તેના હૃદયમા પ્રકટ થાય છે, અને જ્ઞાન પ્રકટ થયા પછી, નિત્યના અધ્યાસથી એ પરમપુરુષનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, અને ત્યારે આ જીવ નિર્બંધ-મુક્ત થાય છે એ માટે પરમાત્માએ પોતાના પ્રિયતમ સેવકો પ્રત્યે કહેલુ પણ છે કે, "મનુષ્ય જ્યારે પ્રેમ અને ભક્તિપૂર્વક મારા માર્ગવિષે મન લગાડીને અભ્યાસ કરે છે, ત્યારે તેના હૃદયમા જ્ઞાનરૂપ દીપકવડે હુ પ્રકાશ કરુ છુ, જેથી તે પોતાની મેળે સ્વસ્વરૂપને જાણી લે છે"

વળી પરમાત્માએ કહ્યુ છે કે, "ચિત્ત અને પ્રાણને પણ મારેવિષે લગાડીને જેઓ પરસ્પર મારો બોધ કરે છે, નિત્ય મારુ કથન કરે છે, ને તેમા જ સતુષ્ટ થઈ રમણ કરે છે, એવા સતત અભ્યાસથી મને પ્રીતિપૂર્વક ભજનારાઓને હું એવો બુદ્ધિયોગ આપુ છુ કે, જેવડે તેઓ મને પ્રાપ્ત થાય છે તેઓનાપરની અનુકપા-દયાને અર્થે હુ તેઓના હૃદયમા રહેલા અજ્ઞાનરૂપ અધારાને જ્ઞાનરૂપ દીપકવડે પ્રકાશ કરીને નાશ કરી દઉ છુ" હે વત્સ! એટલા માટે જે પુરુષ ભક્તિ રહિત હોઈને એ પ્રમાણે પ્રયત્નપૂર્વક અભ્યાસ કરનારો ન હોય, તેને એ આત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન કહેલુ પણ યોગ્ય નથી, કેમકે એ અપાત્ર હોવાથી તેને કહેલુ સર્વ વ્યર્થ જાય છે એવા અભક્ત અને પુરુષાર્થ નહિ કરનાર મનુષ્યનો જીવ સ્વતત્ર નથી, તે પ્રકૃતિને વશ થઈ ગયેલા હોય છે અને એ પ્રકૃતિ સ્વભાવથી જ જડ તથા અધોમાર્ગે ઉતરી જનારી હોય છે, એટલે તેને વશ થઈ ગયેલો પ્રાણી ઉત્તમ આચરણ શી રીતે કરી શકે? તેથી જીવને ઓળખવાનો અભ્યાસ કરનારા મનુષ્યે પ્રથમ જીવની પ્રકૃતિ, એટલે જે જડ સમુદાયની અદર જીવ રહેલો છે એ સમુદાયરૂપ વસ્તુઓને સારી પેઠે ઓળખવી તથા વશ કરવી જોઈએ"

જીવની સેના

એ સાભળી સુમન બોલ્યો, "કૃપાનાથ! એ પ્રકૃતિ કઈ? તેને કેવી રીતે વશ કરવી જોઈએ?" મહાત્મા ગુરુએ કહ્યુ "પ્યારા સુમન! સુમન પેરે સુગધ પ્રસરાવવા જે પ્રશ્ન તુ પૂછે છે, તેથી હુ સતુષ્ટ છુ સાભળ લક્ષ દે જેમ કોઈ એક રાજ્યનો રાજા છે, તે આખા રાજ્યનો ધણી છે, ને સર્વના ઉપર તેની સત્તા છે, તથાપિ

રાજ્યનુ સઘળુ કાર્ય કંઈ તે પોતાના હાથથી કરી શકતો નથી, માટે તે રાજ્યના કાર્યભાર સારુ તેને અનેક કારભારીઓની જરૂર પડે છે, ને તેઓને હાથે કામ કરાવવુ પડે છે, તેમા જો તે કારભારીઓ નીચ સ્વભાવના, કુટિલ, વાચાળ તથા સ્વાર્થી હોય તો તેઓ પોતાના સ્વભાવને અનુસરીને રાજાને પણ અનેક ઉલટી વાતો સમજાવી, છળકપટથી પોતાને વશ કરી લે છે, ને પોતાના એક રમકડા સરખો પરતત્ર કરી લઈ, ગમે તેવે નીચ માર્ગે ઉતારી પાડે છે, તે જ પ્રમાણે આ જીવને પણ એક રાજારૂપે જોઈએ તો તેના કારભારીઓ પણ એવા જ કુટિલ, સ્વાર્થી, અને નીચ સ્વભાવના છે, તે છળબળ કરીને તેને પોતાને વશ કરી લઈને નીચ-અધમ માર્ગે ઉતારી પાડતા વાર લગાડતા નથી તેથી તેઓના હાથમા પરતત્ર થઈ ગયેલા જીવને, આ લોકના કે પરલોકના સુખની આશા જ રહેતી નથી તો પછી સર્વ સુખનુ મૂળ એવુ પોતાનુ સ્વરૂપ જાણવાની તો આશા શાની જ હોય? આટલા માટે પ્રથમ જીવના સૈન્યને મનુષ્યે સારી પેઠે ઓળખીને તાબે કરવાની આવશ્યકતા છે ”

આટલુ કહીને મહાત્મા મુનિ પાછા બોલ્યા, “આપણે એવી કલ્પના કરીએ કે, જીવ એ એક સમર્થ રાજા છે, અને આ શરીર તે એનુ રાજ્ય સ્થાન છે એને વિષે એની સેના ભિન્નભિન્ન સ્થાને વસે છે આ દેહરાજ્યનુ યથાર્થ વર્ણન તો બહુ વિસ્તારવાળુ છે, પણ સમજવા માટે કઈક વર્ણન હુ કરુ છુ આ શરીરરૂપ જે જીવનુ રાજનગર છે, તેમા બુદ્ધિ, તે રાજાનો મત્રી છે, કામ એટલે સર્વ પ્રકારની ભોગાભિલાષારૂપ માયા, તે પ્રધાન છે, ક્રોધ સેનાપતિ છે, ચક્ષુ તથા શ્રોત્રાદિક જ્ઞાનેન્દ્રિયો, તેના કાર્યભારીઓ, ને હસ્તપાદાદિક કર્મેન્દ્રિયો તે તેના અનુચરો છે, સદ્વાસનાઓ તથા દુર્વાસનાઓ અને અસખ્ય પ્રકારની મનોવૃત્તિઓરૂપ તેની પ્રજા છે કામ જે તેનો પ્રધાન છે, તે બહુ જૂઠો, પાખણ્ડી અને સર્વ અધમતાનુ મૂળ છે, ક્રોધ સેનાપતિ, કે જેના હાથમા કોટવાલનુ પણ કામ છે, તે મહા ક્રૂર અને તીક્ષ્ણ છે—એ સર્વદા જીવોનો ઘાત જ ઇચ્છે છે કામરૂપ પ્રધાન એમ જ ઇચ્છે છે કે, રાજાનો સર્વ વૈભવ હુ જ ભોગવુ ને તેનુ દ્રવ્ય ખર્ચી નાખુ, તેથી બુદ્ધિરૂપ મત્રીની સાથે એકતા તથા એક વિચાર ન રાખતા, કેવળ સ્વેચ્છાચારી બની જાય છે આવા કારણથી જીવરાજનુ નગર બહુ દુ ખી રહે છે આમ થતા પણ જો સાવધ અને દૃઢ રહી, જીવરાજ પોતાના ડાહ્યા મત્રી બુદ્ધિની સાથે એકમત થઇને શાતપણે એકાતમા વિચાર ચલાવે, ને ઉન્મત્ત થયેલા

પ્રધાનરૂપ કામની સત્તા નિર્બળ કરી, તેને પોતાને વશ કરી લઈને, ડાહ્યા મત્રીના વિચારથી કિંચિત્ પણ વિરુદ્ધ ન ચાલવાનો કરપ રાખે, તો પછી ક્રોધરૂપ કોટવાલ પોતાની મેળે જ તેને આધીન થઈ જાય છે, અને તે જીવરાજના રાજ્યમા કોઈ જાતનો ઉત્પાત કરી શકતો નથી આમ થવાથી જીવરાજનુ રાજ્ય તેને સ્વાધીન થઈ, પરમ સુખરૂપ થાય છે કામ અને ક્રોધ મહા નટખટ છે ખરા, પણ તે શરીરની રક્ષાને જ માટે ઉત્પન્ન કરેલા છે, નહિ કે શરીરના નાશને માટે પરન્તુ જો જીવ તેઓને વશ થઈ જઇને દુરાચારી બની જાય, તો તેનુ આખુ રાજ્ય નાશ પામે છે કામક્રોધાદિ પ્રધાન મત્રીઓ પણ, ઇન્દ્રિયાદિક કારભારી અને સેવકવર્ગદ્વારા પોતાનુ કામ કરે છે એ ઇન્દ્રિયોને પણ જો સ્વચ્છદતાથી, પોતાને ઇચ્છિત માર્ગે ચાલવા દેવામા આવે તો તેથીએ મોટો અનર્થ થાય છે માટે તે ઇન્દ્રિયાદિક સેવકવર્ગને બુદ્ધિરૂપ મત્રીદ્વારા, જીવરાજ પોતાના વશમા જ રાખે, સર્વને પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર ચાલવા ન દે, તો જ જીવરાજનુ રાજ્ય સુખરૂપ ચાલે પણ વળી જાણ કે, કામ, ક્રોધ, ઇન્દ્રિયો ઇત્યાદિ વિના દેહરૂપી રાજ્યનો નિભાવ પણ થતો નથી, તેમ તેઓ પ્રબળ ને ઉન્મત્ત થઈ જાય તો તેથી અનર્થ પણ થાય છે માટે પ્રત્યેક સમયે બુદ્ધિરૂપ મત્રીએ તેઓને પ્રબળ ન થવા દેતા, હમેશા દબાયલા જ રાખ્યા કરવા જોઇએ તેઓ પોતાને વશ રહે, એટલે જીવરાજ સદા સાવધ રહી, પોતાપણાને વિસરી જતો નથી, અને પોતાના મહારાજાધિરાજ પરમાત્મા કે જેઓનુ આપેલુ રાજ્ય ભોગવે છે, તેનાથી વિમુખ ન થતા તેની કૃપાનુ પાત્ર બની જાય છે મહારાજાધિરાજની કૃપા સપાદન કરવી, એ જ તેનુ ખરુ કર્તવ્ય છે કેમકે તે કૃપાળુનો પોતે અશ છતા તેમનાથી વિખૂટો પડી ગયો છે તે તેમની કૃપા વિના તેમના દર્શન પામવાનો નથી, તો પછી તેમને જઈ મળવાની તો આશા જ ક્યાથી રાખે ?

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા કરતા સમય વીતી ગયો સાયકાળનો હોમ કરવા વેળા થઈ તે મહાત્મા ગુરુદેવ તત્કાળ ગગામા સ્નાન કરવા પધાર્યા સુમનશર્મા પણ સ્નાનથી શુદ્ધ થઇ યજ્ઞસેવામા સહાયભૂત થઈ ગયો

અહી સૂધીનો ઇતિહાસ સાભળીને, રાજપુત્ર જીવનસિંહ પોતાના ગુરુદેવને વદન કરી બોલ્યો, "કૃપાનાથ! હવે તો હુ શુ પણ આ સઘળા વિદ્યાર્થીઓ સુદ્ધા સમજ્યા હશે કે, પોતાને ઓળખવુ, એ કેટલુ

બધુ વિકટ છે વારુ, કૃપાનાથ! એવી રીતના કુટીલ કારભારીઓ અને નીચ સેવકોના સમૂહ વચ્ચે રહેલો જીવ પોતે સ્વભાવે કેવો છે તે કહો "

જીવનો સ્વભાવ

એ પ્રશ્ન સાભળી તેના વિદ્યાધ્યાપક ગુરુજી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા – "બાપ જીવન! મૂળ સ્વરૂપે જીવ તો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો અશ હોવાથી કેવળ શુદ્ધ, સનાતન અને સત્વમય છે, પરમ ચૈતન્યરૂપ છે, મહાપવિત્ર અને નિર્લેપ છે, અવિનાશી છે, અપ્રમેય છે, અજન્મા છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે; અદ્વૈત છે ને સૌથી પ્રથમ છે વળી એ અવ્યય તથા અવિકારી છે, અચિંત્ય છે ને અચળ છે, સર્વગત અને અવ્યક્ત છે, છતા સ્વભાવથી જ જડ, વિકારી તથા પરિણામવાળી એવી પ્રકૃતિ કહેતા માયાનો સગી હોવાથી તેનામા અનેક પ્રકારના વિલક્ષણ સ્વભાવોનો, કુતર્ક—અસત્તાનો પ્રવેશ થવા પામે છે તેવા વિલક્ષણ સ્વભાવો જો કે અસખ્ય છે, તથાપિ જૂદા જૂદા ચાર પ્રકારોમા તેઓની વેહેંચણી કરીએ તો તે સમજવા સરળ થઈ પડે એક તો પશુવત્ સ્વભાવ, બીજો રાક્ષસી સ્વભાવ, ત્રીજો પ્રેતાદિક સ્વભાવ ને ચોથો દૈવી સ્વભાવ. એમા દૈવી સપતનો જો જીવને સગ થાય તો તેથી તે ઉત્તમ અવસ્થાને પામે છે ને આસુરી સપતનો સગ થાય તો નાશ પામે છે"

એ સાભળી જીવનસિંહ બોલ્યો, "કૃપાનાથ! આપે પ્રથમ તો કહ્યુ કે, જીવ અવિનાશી છે, તે કોઈથી કે કશાથી નાશ પામતો નથી, અને વળી કહો છો કે, અશુભ કહેતા આસુરી સપતનો સગ થવાથી જીવ નાશ પામે છે, એ તો વિરોધવાળી વાત થઈ!" મહાત્મા અધ્યાપક તેને ધન્યવાદ આપી બોલ્યા, "બાપ જીવનસિંહ! વારુ પ્રશ્ન અતિ ઉત્તમ છે મેં જે પૂર્વે કહ્યુ છે કે, જીવાત્મા અજર, અમર તથા અવિનાશી છે, એ વાત જ યથાર્થ છે તે શુદ્ધાત્મા છે તો પણ આસુરી સપતને વશ પડવાથી તે નાશ પામે છે, એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, યોનિમા જન્મવાથી જીવને અજ્ઞાનરૂપ અધકારમા જ પડી રહેવુ પડે છે ને પ્રકૃતિના સગથી અસખ્ય દુખો જ ભોગવવા પડે છે તથા ઉત્તરોત્તર તેના કરતા વિશેષ અધમાધમ યોનિઓમા અવતાર ધરીને સદાને માટે રીબાયા કરવુ પડે છે, અને તેમાથી ઉદ્ધાર થવાનો પ્રસગ બહુ જ અલભ્ય થઈને દૂર જતો રહે છે આનુ જ નામ આત્માનો નાશ કહેવાય છે આ સસારમા વારવાર જન્મવુ ને મરવુ–એક ખાડા-

માંથી નિકળી બીજામાં પડવું–એ જ આત્માનો નાશ માનવાનો છે આત્મા પડે તો અજન્મા છે, છતાં પ્રકૃતિના સંગથી તેને વારંવાર અનેક પ્રકારના દેહ ધરવા તથા મૂકવા પડે ને તે વેળાનું એટલે કે દેહ ધરવાનું તથા મૂકવાનું એટલે જન્મનું ને મરણનું જે અપાર કષ્ટ છે, તે તેને દેહ-રૂપે નિરુપાયે ભોગવવું પડે છે પુરુષ એવો જે જીવ, તે પ્રકૃતિને સંગે રહીને પ્રકૃતિ થકી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણોને ભોગવે છે અને સારી તથા નરસી યોનિમાં તેને જન્મ લેવો પડે છે એનું કારણ એટલું જ કે, તે પ્રકૃતિના ગુણોનો સંગી છે પ્રકૃતિના ગુણોમાં લેપાઈ જવાથી પોતે પોતાપણું તદ્દન જ ભૂલી જાય છે, એટલે હું કોણ અને શી વસ્તુ છું, એનું તેને કેવળ જ વિસ્મરણ થાય છે એવી રીતે પોતાપણાને વિસરી ગયેલા પ્રાણીને, સદ્ અસદ્ વસ્તુનું કે આચરણનું, કે દૈવી આસુરી સંપતના સુખ દુઃખનું ક્યાંથી ભાન રહે? મેં પૂર્વે કહી બતાવેલી ચાર પ્રકારની સંપત્તિ તેનામાં પ્રવિષ્ટ થવા પામે છે પશુઓ, રાક્ષસો, પ્રેતો ને દેવો, એ ચારે-માંથી ગમે તે સંપત્તિને વશ થઈ ગયેલો તે પ્રાણી, તેવા જ કર્મ કરે છે, ને અંતે તે તે કર્મનું તેવું જ–ઉત્તમ કે અધમ–ફળ ભોગવવા માટે મનુષ્યપણાથી ભ્રષ્ટ થઈને, અધમાધમ યોનિમાં અવતરે છે ”

એટલું કહી જીવનસિંહના વિદ્યાગુરુ બોલ્યા, “બાપ જીવન! તું કદાચ કહીશ કે, મનુષ્ય પ્રાણીમાં વળી પશુવત્ સ્વભાવ કેમ કરીને પ્રવિષ્ટ થઈ શકે? તેના સમાધાનમાં સમજવાનું છે કે, મનુષ્યમાં જે નાના પ્રકારના ભોગો ભોગવવાની અભિલાષા તથા તૃષ્ણા, ક્ષુધા, ભય, નિદ્રાદિક ગુણો છે, તે પશુઓના છે પશુઓમાં એટલા ગુણો તો સ્વાભાવિક જ હોય છે, ને એમાં જ તેઓનું કૃતકૃત્યપણું પણ છે. પશુમાં જે ગુણો છે, તે મનુષ્યમાં પણ છે જ અને એના કરતાં અધિક સારા ગુણ જેનામાં હોય નહિ, તે મનુષ્ય પ સંપતનો સ્વામી જાણવો! બીજો જે ક્રોધમય સ્વભાવ છે, કે જેવડે પારકી ઈર્ષા, કઠોર વચન, નિર્દયતા અને હિંસકપણું ઇત્યાદિ દુર્ગુણો ઉપજે છે, તે રાક્ષસોનો સ્વભાવ છે રાક્ષસોમાં અનેક પ્રકારના છળ કપટ કરવા, દંભ કરવો, દાવપેચ રમવા, મિથ્યા ઉપાધિઓ વહોરવી ને છેવટે જેનું ફળ પાપ વિના કે દુઃખ વિના બીજું કંઈ જ મળતું નથી તેવા કર્મો કરવા, ધર્મનો તથા પરલોકનો સદાનો ત્યાગ કરવો, ગુણમાં પણ દોષારોપ કરવો, એ સર્વ આસુરી સ્વભાવ છે ત્રીજો પ્રેત સ્વભાવ છે ભૂતો તથા પ્રેતો

અદૃશ્યપણે રહીને મનુષ્ય પ્રાણીઓને અનેક છળકપટ વગેરે કરી ભય પમાડે છે, દુ ખ દે છે, પણ તેથી તેઓને પોતાને યત્કિંચિત્ પણ સુખ થતુ નથી, ઉલટો પરિશ્રમ અને દુ ખ જ તેઓને કર્મે તો વહેવાના છે તેવા ગુણવાળા મનુષ્યો પ્રેત સ્વભાવની ગણતીમા છે આ ત્રણે ગુણવાળાને શ્રીકૃષ્ણે આસુરી સપતમા ગણ્યા છે. ચોથો સ્વભાવ દેવતાનો છે–એ દૈવી સપત છે, દેવતાઓ જેમ સૌ વાતે પવિત્ર રહી, અનેક પ્રકારની સજીવની આદિક દિવ્ય વિદ્યાઓનો આશ્રય કરે છે, પરોપકાર કરે છે, સત્વગુણને અનુસરી અનેક સત્કાર્યો તથા પુણ્યરૂપ કર્મો કરે છે, સદ્વસ્તુનો સગ અને અસદ્ વસ્તુ પ્રત્યે વિરાગ ધારણ કરે છે, નિંદ્ય કર્મોનો સર્વથા ત્યાગ કરી, સર્વ જીવોના સુખ માટે પ્રયત્ન કરે છે, અને સર્વદા કલ્યાણને જ માર્ગે પ્રવર્તે છે એવા ગુણવાળા મનુષ્યો દૈવી સપત છે. દૈવી સપત, ત્યાગ, તિતિક્ષા તથા તપનુ અહોકાળ સેવન કરે છે.”

“હે જીવન ! એ ચારેમાથી પ્રાણી જે જે સ્વભાવને વશ થાય છે, તેવો તેવો થઇને તેવા તેવા સ્થળને પામે છે એ ચારેમા પણ માત્ર દૈવી સપતને માટે જ દેવયાન માર્ગ નિર્માણ કર્યો છે દૈવી સપત એ જ, સ્વાત્મસ્વરૂપ–સ્વાત્મજ્ઞાન–બ્રહ્મજ્ઞાન કરાવવામા સહાય થનાર છે અને પરિણામે પરમ સુખને આપનાર છે. તે વિનાના અન્ય ત્રણે તો અધોમાર્ગે–નરકે લઈ જનારા છે એટલા માટે તુ દૈવી સપતનો આશ્રય કર. હે બાપ! એ સ્વભાવો કઈ મનુષ્યના શરીર સાથે સબધ ધરાવતા નથી, પણ તેના હૃદય–આતર સાથે સબધ રાખે છે, ને તેથી જેવા સ્વભાવનો સબધ થાય તેવુ તદ્રૂપ હૃદય થઈ જાય છે આ સબધમા તને એક દૃષ્ટાત કહું છુ તે તું સાભળ”

સ્વપ્નથી સ્વભાવપરીક્ષા

“કોઇ એક અતિ તૃષ્ણાળુ મનુષ્યને એકવાર એવુ સ્વપ્ન આવ્યુ કે, જાણે પોતે એક શ્વાનરૂપ બન્યો છે તે બહુ ભૂખ્યો, તેમ જ તરસ્યો છે, ને નગરમા ઘેરઘેર ભટકે છે, પણ તેને કોઇ પણ સ્થળેથી કટકો રોટલો મળતો નથી એવામા એક બાળક હાથમા પૂરી લઇને ઘરના આગણા આગળ રમે છે, તેને જોઇ અસહ્ય ક્ષુધાના ત્રાસને લીધે તે તેની પાસે દોડી જાય છે, અને પેલી પૂરી ઝુટાવી લઇને નાસવા જાય છે, તેવો જ તે બાળકનો પિતા, પછવાડે જોઈ રહ્યો હતો, તે એક મોટો ધોકો લઇને તેની પૂઠે પડે છે, જોરથી બે ચાર લાકડીના સપાટા ખેંચી કાઢે છે, ને તે

શ્વાન મૂર્છાગત થાય છે પેલી પૂરી તે ક્યાંય પડી ગઈ, પણ તેના બદલામાં મોઢે ધૂળ ભરાઈ જઈને, તેનાથી મોટેથી ભસાઈ જવાય છે આ સઘળુ જો કે સ્વપ્નમા થયુ હતુ, પણ એ મારના ભયથી બૂમ તો સ્વપ્નસ્થ પુરુષથી સાચેસાચ જ પડાઈ ગઈ શ્વાન જેમ રોતો હતો, તેમ જ તે નિદ્રાવશ પુરુષ પણ શય્યામા સૂતો સૂતો રડવા લાગ્યો, ને તે સાથે જાણે ખરેખરો જ લાકડીનો માર પોતાને વાગ્યો હોય, તેમ તેના ત્રાસથી તે જાગી પણ ઉઠ્યો એ જોઈ જોડે સૂતેલી તેની સ્ત્રી, કે જે તેના રડવાના શબ્દથી જાગી ઉઠી હતી, તે તેને આશ્વાસન આપી હૃદય સાથે ચાપીને પૂછવા લાગી કે, 'હે સ્વામીનાથ! તમને એકાએક આ શુ થઈ આવ્યુ, તમારુ હૃદય આમ અતિશય શ્વાસથી ભરાઈ કેમ ગયુ છે? શા સારુ રુદન કરો છો? શુ કોઈ વીંછી કે સર્પાદિક ઝેરી જીવે દશ કર્યો? વા કાઈ અગમ્ય વ્યાધિ તમારા શરીરમા ઉત્પન્ન થયો છે?' એ સાભળી લજ્જિત થઈને, તેમ જ બળે કરીને પોતાના રુદનને તથા શ્વાસને આવરીને તે પુરુષ બોલ્યો, 'અહો! મને એ શુ થયુ? સાચે, મને આમ કેમ થઈ ગયુ? અરર! એ તો બધુ ખોટું, આળપંપાળ! લાકડી શી ને કૂતરો શો! શિવ! શિવ! મારો જીવ કયા ભટકવા ગયો હતો? કઈ નહિ, એ તો બધુ મિથ્યા છે!' એ સાભળી સ્ત્રીએ પૂછ્યુ, 'કૃપાનાથ! લાકડી શાની? કૂતરો શો? આ બધુ તમે શુ બોલો છો, તે મને સમજાવો.' તે પુરુષ બોલ્યો, 'પ્રિયે! એ તો મને કઇક સ્વપ્ન થયુ હતુ તેમાના વિલક્ષણ દેખાવથી મારો આત્મા ગભરાયો હતો!' એ સાભળી સ્ત્રીએ તે સબધી સઘળી વિગત જાણવા આગ્રહ કરવાથી તેણે પોતાના સ્વપ્નનો અથેતિ વૃત્તાત કહી સભળાવ્યો તે સાભળીને સ્ત્રીને પ્રથમ તો આશ્ચર્યને લીધે એટલુ બધુ હસવુ આવ્યુ, કે જે કેમે કર્યું અટકે જ નહિ પણ પછી ધૈર્યવડે પોતાના હાસ્યને આવરીને, હાથ જોડી બોલી, 'કૃપાનાથ! આ દાસીનો જો કે અધિકાર તો આપને કહેવાનો નથી જ, તથાપિ વિજ્ઞાપન તરિકે કહેલુ હિતવચન કઈ અયોગ્ય ગણાશે નહિ આપ સૌ વાતે યોગ્ય અને જ્ઞાતા છો અને ઈતર મનુષ્યોને સુદ્ધા બોધવડે સન્માર્ગે લગાડનારા છો, તદપિ આપના અત - કરણને વિષે જઈને ભરાઈ બેઠેલો એક મહા પ્રબળ શત્રુ છે, તેને જાણવા છતા કેમ કાઢી મૂકતા નથી? હુ ધારુ છુ કે, તમોને સ્વપ્નમા પણ આવુ લજ્જાસ્પદ સકટ આપનાર એ દુષ્ટ શત્રુ જ છે એ શત્રુ છે, છતા

એને આપ પરમ મિત્ર કરતા પણ અધિક પ્રિય ગણી તેની સગે સદા લાડ કરો છો, એ જ આ ભગવાનની મહામાયાનુ વિલક્ષણ બળ છે ભગવાનની માયા ગમે તેવો પડિત પણ જો હરિવિમુખ હોય તો તેને સહજમા સપડાવી દે છે આપ સુજ્ઞ છતા પોતાનુ' અહિત કરનારા શત્રુને વશ થઈ રહ્યા છો, એટલે સૂધી આપનાપર હરિની માયાનુ પ્રાબલ્ય ચાલ્યુ છે, તેનુ કારણ માત્ર હરિની વિમુખતા જ છે આપ સસારમા તો સૌ વાતે વિચક્ષણ છો, પણ એ સસારની સન્મુખતા જ પ્રાણીને શ્રીહરિથી વિમુખ કરી નાખે છે અને આ સસારની સન્મુખ છો, માટે જ શત્રુને મિત્ર ગણો છો એ આપ જાણુતા નથી એ મહદાશ્ચર્ય મને તો ભાસે છે, અને આપનો એ હિતશત્રુ પોતાને ફાવે તે રીતે આપને મદારીના મર્કટની પેઠે રમાડે છે, નચાવે હસાવે છે, રડાવે છે એ આપનો હિતશત્રુ કોણ છે, તે આપે ઓળખ્યો? આવશ્યક ને અનાવશ્યક એવા સર્વ દ્રવ્યોનો અતિ લોભ, એ જ આપને અગે અગે વ્યાપેલી તૃષ્ણાનો પુત્ર આપનો શત્રુ છે એ માતાપુત્ર બનેને આપે સારી રીતે આશ્રય આપેલો છે સ્વામિનાથ! પૂર્વે એ માતાપુત્રે કિંવા એકલી માતાએ, વા એકલા પુત્રે જ, કેવા કેવા મહાન્ અનર્થો કરેલા છે, તે પર લક્ષ દ્યો એને આશ્રય આપનારા મહાસમર્થ વીરોનો પણ એણે કેવી નિર્દયતાથી ક્ષય કરી નાખેલો છે તે વિચારો એઓના જેવી દુષ્ટતા કોઈનામા, હુ જાણુ છુ કે, નહિ હોય સ્વામિનાથ! મારા પિતાશ્રી પૌરાણિક હોવાથી તેઓ રાજાના દરબારમા નિત્ય કથા કરવા જતા હતા ત્યા જે જે રમ્ય ઇતિહાસો તેઓ કથન કરતા, તે હું બાળપણુમા તેમની સાથે જતી તેથી એકચિત્તે શ્રવણ કરતી હતી ત્યા સાભળેલુ મને સ્મરણમા છે કે, તૃષ્ણા અને લોભાદિકે, મોટા મોટા રાજર્ષિઓ ને મહર્ષિઓને પણ દુ ખમા ડૂબાડી દીધા છે, ને અસખ્ય વિટબણાઓમા નાખેલા છે મહાત્મા જનો પણ લોભ ને તૃષ્ણામા ડૂબેલા હોવાથી તરી શક્યા નથી તો પછી આપણું સામાન્ય જનોનુ શુ ગજુ? વળી સ્વામિનાથ! કદાચ આપ એમ કહેશો કે, હું એવો લોભી છુ એવુ તુ શા ઉપરથી કહે છે? મેં શ્રવણ કરેલુ છે કે, જે મનુષ્ય જેવી પ્રકૃતિવાળો તથા જેવી અભિલાષાવાળો હોય છે, તેનુ અત કરણ સદાસર્વદા તે તે વસ્તુની પ્રાપ્તિના વિચારોમા જ નિમગ્ન રહ્યા કરે છે, અને જાગ્રતપણામા કરેલા વિચારો તથા અભિલાષાઓનુ તેને સ્વપ્નાવસ્થામા પણ

જેવુ ને તેવુ જ-આશા સફળ થવારૂપે કે નિષ્ફળ થવારૂપે-દર્શન થાય છે, અને તેથી જ હું ધારુ છુ કે, આપનો અતિ લોભ-અતિ તૃષ્ણાનુ આ દિગ્દર્શન થયુ છે વળી મેં એમ પણ સાભળેલુ છે કે, અતિ તૃષ્ણા એ ભટકતા શ્વાન સરખી છે શ્વાનની ક્ષુધા તૃષા કદી પૂર્ણ થતી નથી, કેમકે કયાયથી એને પેટપૂર અન્ન કે જળ મળતુ નથી તે અન્ન મેળવવાને ઘરઘર ને આગણે આગણે ભટકયા જ કરે છે કોઈ ઠેકાણેથી કદી ટુકડો મળે છે, તો કોઈ ઠેકાણેથી વગર આપ્યે લેવા જાય કે ઘરમા પેશી જાય છે, ત્યારે તેને લાકડીના સપાટા સહેવા પડે છે એવી રીતે અતિ તૃષ્ણાવાળુ મનુષ્યનુ મન પણ સદા જ ભટકતુ રહે છે તે અનેક અનર્થો કરે છે, તેથી પરિણામે તેને તેવી નીચ શ્વાનાદિકની યોનિ પ્રાપ્ત થાય છે એ આપને થયેલા આ સ્વપ્ન ઉપરથી યથાર્થ છે, એમ મારુ માનવુ છે માટે આપ કૃપા કરીને હવે એવી અકલ્યાણકારિણી તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો ”

“એ પછી તે જીવ, પોતાના મનમા સારી પેઠે સમજ્યો કે, મારી અતિ તૃષ્ણા, ખરે જ મને નીચ યોનિમા લઇ જશે, ને ત્યાથી અતે મારે નરકમા પડવુ પડશે તે દિવસથી તેણે મનને સારી પેઠે સાવધ કરીને, વધી પડેલી સમગ્ર તૃષ્ણાનો ધીમે ધીમે ત્યાગ કરવા માડ્યો હે જીવનસિંહ ! જેમ બને તેમ મનુષ્યે પોતાના સ્વભાવને ઉત્તમ અને દૈવી સપતથી સપૂર્ણ સસ્કારી કરવા માટે સદા પ્રયત્ન કરતા રહેવુ, તથા નીચ સ્વભાવનો કિંચિત્ પટ પણ હૃદયને લાગવા દેવો નહિ ”

મનુષ્યની ઉત્તમતા

આટલા બધા લાબા પ્રસગની કથા ઉપરથી કદાચ વાચકને વિસ્મૃત થયુ હશે, કે આ કથા પ્રસગ કયે સ્થળે કહેવાયો છે એનુ મારે સ્મરણ કરાવવુ જોઇએ, પેલા બાષ્પથી ઢકાયલા ને મેઘમડળને ભેદિ ગયેલા હિમગિરિના ઉન્નત શિખરો વચ્ચે આવેલી ખીણમાનો પવિત્ર આશ્રમ, ત્યાની ચિદ્ગુહા, ત્યા વસતા સદ્ગુરુ મહાત્મા, સુવિચાર અને છદ્મલિંગ એ નામના પરમ અધિકારી તેમના શિષ્યો, ઈત્યાદિ વાત સદા સભારી રાખવાની છે એ સદ્ગુરુ-યોગીશ્વરના વચનામૃતનુ પૂર્ણ પ્રેમથી પાન કરનારા તે બને શિષ્યો આગળ આ કથાપ્રસગ ચાલે છે અહી સૂધીનુ આખ્યાન સાભળીને પ્રસન્ન થયેલા તેઓમાનો નાનો છદ્મલિંગ કર જોડીને બોલ્યો કે, “ કૃપાળુ ગુરુદેવ !

પોત પોતાને ઓળખવા માટે વિદ્યાગુરુએ જે કઈ કહ્યુ, એટલાથી શુ તે બાળવયનો જીવનસિંહ સારી રીતે સમજી શકયો?" યોગીશ્વર બોલ્યા, "ના, એમ ક્ષણવારમા પોતે પોતાને ઓળખી લેવો, એ બને એવુ નથી આ તો તમોને મેં સક્ષેપથી કહ્યુ જીવનસિંહને પણ આટ લેથી સતોષ ન થવાને લીધે તેના વિદ્યાગુરુએ પુન સારી રીતે વિસ્તારપૂર્વક એ વાતનુ કથન કરી સભળાવ્યુ હતું શિષ્યો! કોઈ પણ વાર્તા શ્રવણ કરીને મૂકી દઇએ તો તે સમય જતા વિસ્મૃત થઈ જાય છે, ને તેનુ તાત્પર્ય અતરમા ઠસતુ નથી માટે તે પછી શ્રવણ કરેલી વસ્તુનુ પોતાના હૃદયના ઉડાણુમા સારી રીતે મનન થવુ જોઇએ મનન થવાથી તે વસ્તુનુ તત્ત્વ અતરમા ઉતરે છે, પછી તેનો અનુભવ લેવાનુ બની આવે છે, અનુભવથી દૃઢ થયેલી વાત મનુષ્યના હૃદયમાથી કદી ખસતી નથી એટલા માટે જીવનસિંહને સભળાવેલા તત્ત્વનું તેના ગુરુજીએ કેટલાક દિવસ સૂધી સારી રીતે મનન થવા દીધુ એકવાર વળી શાળામા સર્વ વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાના પાઠ ભણી રહ્યા હોવાથી શાતપણે જીવન, પૂર્વ વાતનુ મનન કરતો હતો, એવામા કઇક શકાથી તે ચમકયો ને ગુરુદેવને વદન કરીને પુછયુ, "ગુરુવર્ય! આપે તે દિવસે મને મનુષ્યના જૂદા જૂદા સ્વભાવોવિષે કહ્યુ, તે સાથે તે સઘળા સ્વભાવોમાથી શ્રેષ્ઠ દૈવી સ્વભાવનુ જ ગ્રહણ કરવાવિષે કહ્યુ, તે હું સમજ્યો, અને તે સ્વભાવો પણ મનુષ્યના દેહ સાથે નહિ, પણ તેના અત કરણ સાથે સબધ રાખે છે, તો તેથી તેણે પોતાના અત કરણને શ્રેષ્ઠ બનાવવા અભ્યાસ કરવો, એ પણ ઠીક કહ્યુ કૃપાનાથ! મનુષ્યનુ અત કરણ એવુ તે કેવુ બળવાન્ છે, કે જે દેવાદિક શ્રેષ્ઠ સ્વભાવનો પણ સગ્રહ કરી શકે છે?" એ પ્રશ્ન સાભળી તેના ગુરુજી બોલ્યા, "બાપ, જીવન સિંહ! મનુષ્ય એ એવુ ઉત્તમ રત્ન પ્રભુએ ઘડ્યુ છે, ને તેનુ અત કરણ એટલુ બધુ ચમત્કારિક છે, કે એ માટે હુ તારી આગળ કેટલુ કહી શકુ? પૃથ્વીપર ઉત્પન્ન થયેલા સમસ્ત પ્રાણીઓ કરતા મનુષ્ય પ્રાણી સૌ વાતે શ્રેષ્ઠ છે જળમા વસનારા જળચર પ્રાણીઓ, જેવા કે ઝીણા પોરા, મોટી નાની માછલીઓ, દેડકા, કાચબા, મોટા મત્સ્યો, મગરો, ઝુડો અને મોટા મોટા સમુદ્ર, અશ્વો ને ગજો તથા મોટા વહાણો પણ ગળી જાય એવા મગરમત્સ્યો છે, પણ એ સર્વ કરતા મનુષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ છે પૃથ્વીપર અને પૃથ્વીમા

વસનારા ભૂચર પ્રાણીઓ, જેવા કે ઝીણામાં ઝીણા જંતુઓ, કીડીઓ, મકોડાઓ, ઉંદરો, સર્પો, માર્જારો, શ્વાનો, શૃગાલો, હરણો, વાનરો, ગાયો, મહિષો, અજાઓ, ગર્દભો, અશ્વો, ઉષ્ટ્રો, ગેંડાઓ, હસ્તીઓ, વ્યાઘ્રો, રીંછો ને સમગ્ર વનચરોના રાજા સિંહો, ઇત્યાદિ સર્વ કરતાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ છે. આકાશમાં ઉડનારી મક્ષિકા, પતંગાદિકથી લઈને ચકલાકો, તિત્તિરો, પોપટો, કપોતો, કાકપક્ષીઓ, મયૂરો, સારસો, હંસો બાજો, ગીધો ને ગરુડાદિક સમસ્ત પક્ષીગણના પ્રાણીઓ કરતાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ છે. અદૃશ્યરૂપે ફરનારા ભૂતો, પ્રેતો, પિશાચો, વેતાલો અને વીરો, એ આદિક પિશાચ વર્ગના પ્રાણીઓ કરતાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ છે. તેમ જ યક્ષો, રાક્ષસો, દાનવો, દૈત્યો ઇત્યાદિ મહાબળવાન્ અને માયાવી પ્રાણીઓ કરતાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ છે, વળી પોતાના કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણાતા એવા દેવતાઓ, કે જેઓના ઉત્તમોત્તમ સ્વભાવો પોતાનામાં પ્રાપ્ત કરવાને સારુ તેઓને બહુ બહુ સાવધપણાથી અનુકરણ કરવાનું છે, તે દેવતાઓ પણ કોઈ કોઈ વાર મનુષ્ય પ્રાણીને બહુ અભિનંદન આપે છે તથા મનુષ્યપણાની અભિલાષા ધરે છે."

એટલું કહીને તે મહાત્મા ક્ષણભર સ્થભી, પછી બોલ્યા, "પ્યારા જીવન! તારા મનને કદાચ શંકા થશે કે, સમસ્ત પ્રાણીઓ કરતાં મનુષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ કેવી રીતે? તું સ્વસ્થ થઈને સાંભળ. સમસ્ત જળચરો, ભૂચરો અને ખેચરાદિક એટલે આકાશગામી પક્ષ્યાદિક પ્રાણીઓ ગમે તેવાં મોટાં છે, અતુલિત બળવાળાં અને અતિશય ભયંકર છે, તેઓ મનુષ્યને તેની અસાવધ અવસ્થામાં ભલે આખો ને આખો ગળી જાય છે, ખાઇ જાય છે, મારી નાખે છે ને ત્રાસ પમાડે છે, તથાપિ સાવધપણે રહી, પોતાના પરમ બુદ્ધિબળનો જો મનુષ્ય ઉપયોગ કરે, તો અવશ્ય તે સર્વ વર્ગોના મહાભયંકર પ્રાણીઓને પણ, પોતાને વશ કરી શકે છે. તે જ મનુષ્ય પ્રાણી વળી પિશાચવર્ગના, વાયુરૂપે રહીને ગમે તેવા છળબળ કરનારા, ભૂત પ્રેતાદિક પ્રાણીઓને પણ પોતાના બુદ્ધિબળવડે, મલીન મંત્રોની સાધનાઓ કરીને, એક ચાકર સરખા વશ કરી લે છે, ને તેઓની પાસે ઇચ્છિત કાર્ય કરાવે છે. એટલું જ નહિ, પણ જો તેઓ ઇચ્છે ને પ્રયત્ન કરે તો અધોગતિને પામેલા અને મહાન્ દુઃખાનુભવ કરતા પિશાચાદિક પ્રાણીઓને પોતાના બુદ્ધિબળવડે તથા અનેક શ્રાદ્ધાદિક સત્ક્રિયાઓ કરીને, સદ્ગતિ

પણ અપાવી શકે છે* તે જ પ્રમાણે યક્ષ રાક્ષસાદિકને પણ મનુષ્ય પોતાના બુદ્ધિબળવડે તથા અનેક તપ, સયમ, યોગ, ઉપાસના આદિક દૈવી શક્તિઓવડે, તેઓની માયામા ન ફસાતા, ઉલટા તેઓને આધીન કરી લે છે એટલા માટે સર્વ પ્રાણિઓના કરતા મનુષ્ય પ્રાણી શ્રેષ્ઠ છે"

એ સાભળી જીવન, હાથ જોડીને બોલ્યો, "કૃપાનાથ! એ બધુ તો યથાર્થ, પણ અહુણા આપે સૂચવ્યુ કે, સૌ મનુષ્યથી પણ શ્રેષ્ઠ એવા દેવતાઓ, મનુષ્ય પ્રાણીને અભિનન્દન આપે છે તથા મનુષ્યપણાની અભિલાષા કરે છે, એ શું સત્ય ને શાસ્ત્ર સમત છે? એમ હોય તો દેવતાપણુ, મનુષ્યપણાથી ઉતરતુ ગણાય!" ગુરુજી બોલ્યા, "ના ભાઈ, ના, તેમ નથી પરતુ એમા એક સમજવા જેવુ કારણ છે દેવો મનુષ્ય કરતા સૌ વાતે શ્રેષ્ઠ છે તેઓના શરીર મનુષ્યના જેવા મલીન અને નિસ્તેજ હોતા નથી, પણ ઘણા પવિત્ર, નિર્મળ અને દિવ્ય તેજવાળા હોય છે તેમને ધારણ કરવાના વસ્ત્રાલકારો પણ ઘણા તેજસ્વી, શોભાયમાન અને પવિત્ર છે, તેઓના ભક્ષ્યભોજ્યાદિક પણ ઘણા સુદર અને અલૌકિક સ્વાદવાળા છે, તથા સર્વ સ્વાદોના તત્ત્વરૂપ અને અમર કરનાર એવા અમૃતરસનુ તેઓ નિત્ય પાન કર્યા કરે છે તેઓના વસવાના ભવનો પણ પરમ દિવ્ય છે, વાહનો પણ દિવ્ય, આસનો પણ દિવ્ય, શય્યાઓ પણ દિવ્ય અને એ પ્રમાણે તેઓને ઉપભોગમા લેવાની તથા ક્રીડા કરવાની સર્વ વસ્તુઓ, તેમ જ તેમની ભૂમિ આદિક સઘળુ જ પરમ દિવ્ય, પવિત્ર અને મનુષ્ય લોક ધારે તેના કરતા અતિ દિવ્ય છે મનુષ્યની પેઠે તેઓને અનેક પ્રકારના દુખો ને કલેશો હોતા નથી તેમ ભોગવવા પણ પડતા નથી મુખ્યત્વે કરીને તેઓ સૌ કરતા શ્રેષ્ઠ અને નિર્મળ એવા સત્વગુણનો આશ્રય કરનારા હોવાથી, તેમનામા છળ, કપટ, દભ, ઈર્ષા, ક્રોધ, ભય, મોહ ઇત્યાદિક દુર્ગુણો પણ હોતા નથી એમ સર્વ પ્રકારે મનુષ્યો કરતા દેવો શ્રેષ્ઠ છે, પરમ સુખી છે અને મનુષ્યોને પણ સુખના આપનારા છે છતા પણ તેઓ મનુષ્ય પ્રાણીને અભિનન્દન શા માટે આપે છે ને મનુષ્યપણાની અભિલાષા શા માટે રાખે છે, તેનુ આશ્ચર્યમય કારણ તુ સાભળ"

એમ કહી થોડીકવાર પછી તે મહાત્મા બોલ્યા, "બાપ જીવન!

* આ વિષય યથાર્થ સમજવા માટે શ્રીમદ્ભાગવત તથા ગીતા માહાત્મ્ય વાચવુ, અધિકારી જીવ માટે આવશ્યક કર્મ છે

દેવો સ્વર્ગમા વસે છે ને આપણે મનુષ્યો મૃત્યુલોકમા એટલે પૃથ્વીપર વસીએ છીએ પૃથ્વી કરતા સ્વર્ગ એ વિવિધ પ્રકારના સુખનુ સ્થાન છે આ પૃથ્વી અને તેમા પણ વિશેષે કરીને જમ્બૂદ્વીપ વિષે આવેલો આપણો આ ભારતવર્ષ, એ કર્મભૂમિ છે સ્વર્ગ એ ભોગભૂમિ છે કર્મભૂમિમા વસતા મનુષ્યોથી સર્વ પ્રકારના કર્મો કરી શકાય છે, અને સ્વર્ગમા એટલે ભોગભૂમિમા વસનારાઓ માત્ર વિવિધ ભોગો જ ભોગવે છે ત્યા કશુ નવુ કર્મ બની શકતુ નથી હવે સર્વ નિયતા વિશ્વેશ્વરનો એવો નિયમ છે કે, મનુષ્ય પ્રાણી જેવા જેવા—સારા કે નરતા-કર્મ કરે છે, તેવા તેવા સારા કે નરતા ફળ તેના બદલામા તેને અવશ્ય ભોગવવા પડે છે સારા કર્મનુ ફળ સુખભોગ છે, નરતા કર્મનુ ફળ દુ ખભોગ છે સુખ ભોગ સ્વર્ગમા જઈ ભોગવાય છે, દુ ખભોગ નરકમા જઈ ભોગવાય છે સ્વર્ગ જેમ સારા કર્મોનુ ફળ ભોગવવાની ભોગભૂમિકા છે, તેમ જ નરક, નરતા કર્મોનુ ફળ ભોગવવાની ભોગભૂમિકા છે, માટે સ્વર્ગમા કે નરકમા ગયા પછી પ્રાણીને પોતાના પૂર્વના કરેલા કર્મો માત્ર ભોગવીને જ છૂટવાનુ છે, પણ ત્યા સારુ નરતુ એવુ નવુ કર્મ, કઈ પણ બની શકતુ નથી સ્વર્ગવાસી કે નરકવાસી પોતાનો ભોગ ભોગવી રહીને ત્યાથી પાછો પૃથ્વી પર પડે છે, અને પાછો નવા કર્મમા જોડાય છે શાસ્ત્ર વચન છે કે —

> ते त भुक्त्वा स्वर्गलोक विशाल ।
> क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोक विशन्ति ॥

પુણ્યવાન્ મનુષ્ય પોતાના પુણ્યનુ ફળ ભોગવાઈ રહ્યુ, એટલે સ્વર્ગ માથી પાછો મૃત્યુલોકમા પડે છે એટલા માટે સ્વર્ગમા વસનાર દેવો, મનુષ્ય પ્રાણીને વારવાર વખાણે છે કે, ‘હે મનુષ્ય, તુ મહાભાગ્યવાન્ છે, કે જેથી તારો એ પવિત્ર કર્મભૂમિમા જન્મ છે ત્યા રહીને તુ અનેક પુણ્ય કર્મો કરીને આ અમારા સ્વર્ગભુવનને પણ મેળવી શકીશ, અથવા વધારે પુણ્યબળ મેળવીને અમારા કરતા પણ અધિક સુખવાળા ઊર્ધ્વલોકને પણ મેળવી શકીશ, અને કદાચ ભગવત્કૃપાથી કોઈ સદ્ગુરુ મહાત્માનો સમાગમ મળશે, ને તેમના દ્વારા ભગવદ્ભક્તિરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીશ, તો આ અમારા તથા બીજા સઘળા નાશવત સ્વર્ગો કરતા શ્રેષ્ઠ અને જેનો કદી પણ નાશ થતો નથી એવા ભગવ ત્પદરૂપ પરમધામને પણ તુ મેળવી શકીશ! માટે હે મનુષ્ય, તને ધન્ય છે’ વળી હે જીવન ! આ જ કારણથી તે દેવો વારવાર વિચાર કરે

છે કે, જો કે આપણે આ સ્વર્ગમા આવીને ભલે વસ્યા છીએ, ને તે ભલે પરમ સુખમય છે, તથાપિ તે સુખ ભોગવવાનો આપણે માટે અમુક અવધિ તો છે જ વળી કદાચ આપણે માટે અવધિ ન હોય, એટલે કે જ્યા સૂધી સ્વર્ગ રહે ત્યા સૂધી આપણને અહીં રહી સુખ-ભોગ ભોગવવાના મળ્યા છે, તથાપિ તે કયા સૂધી ટકી રહેશે? સત્પુરુષો કહી ગયા છે કે, ચાહે તો ઘણે જ લાંબે કાળે પણ અતે આપણ આ સ્વર્ગોનો પણ નાશ તો થવાનો જ છે, તો તે વેળાએ પણ આપણુ અહીંથી પતન તો થવાનુ જ છે! માટે એવુ અધુરુ સ્વર્ગસુખ એ કઈ પરમસુખ ગણાય નહિ તેથી હવે જો પ્રભુ કૃપા કરે તો આ વેળાનુ સ્વર્ગસુખ ભોગવીને, જ્યારે મૃત્યુ લોકમા જઇએ, ત્યારે એવુ સદાચરણ કરીએ, કે જેથી, જ્યાથી કદી પાછુ ફરવુ ન પડે એવુ ઉત્તમોત્તમ અને નિર્ભય ભગવત્પદ–પરમપદ પ્રાપ્ત થાય–એવી કામના પૂર્ણ થાય તેવુ કર્મ કરીએ આ કારણથી તેઓ મનુષ્યપણાની અભિલાષા કરે છે એવી રીતે મનુષ્યપણું અને મનુષ્ય પ્રાણી સૌ કરતા અતિ ઉત્તમ ને અભિનદનીય છે ”

એ પછી વળી થોડીક વિશ્રાતિ લઇને, “પ્રિયપુત્ર જીવન!” તેના ગુરુજી બોલ્યા, “કદાચ તને એમ શકા થશે કે, મનુષ્ય સત્કર્મ કરીને ઉત્તમ લોક અને ઉત્તમ પદ મેળવી શકે છે, તે પ્રમાણે બીજા પ્રાણીઓ નહિ મેળવી શકતા હોય? વિચારથી સિદ્ધ થયુ છે કે, ના, અન્ય પ્રાણીથી તેમ થઈ શકતુ નથી મનુષ્ય વિના બીજા સર્વ પ્રાણીઓ, જેવા કે પૂર્વે ગણાવેલા જળના જીવો, પૃથ્વીપર વસનારા પશુ આદિક જીવો, આકાશમા ફરનારા પક્ષીઓ અને વસનારા ભૂતો, પ્રેતો, પિશાચો, ઇત્યાદિ સર્વે કેવળ આસુરી સપતવાળા જીવો છે એમાના કેટલાક વાચા વિનાના છે, એટલે તેઓનાથી કશુ સાધન કે સત્કર્મ કેવી રીતે થઈ શકે? વળી રાક્ષસાદિક જીવો, વાચા બોલી શકનાર અને કિંચિત જ્ઞાનવાળા છે, તથાપિ તેઓનુ તે જ્ઞાન, અનિવાર્ય કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સર, નિર્દયતા ઇત્યાદિક મહા દુર્ગુણોથી તદ્દન ઢકાયલુ હોય છે, એટલે તેઓથી પણ કોઇ જાતનુ સત્કર્મ બની શકતુ નથી.”

આ સાભળી બુદ્ધિવાન્ એવો જીવનસિંહ કર જોડી બોલ્યો, “કૃપાનાથ! આપે કહ્યુ તે પ્રમાણે મનુષ્યો સત્કર્મ કરીને દેવાદિકના સ્થાનો જે સ્વર્ગો, તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ને તેથી તે દેવોને પણ તેઓ

શ્લાઘ્ય છે એ ઠીક, પણ તે તે લોક અને તે તે દેવાદિકની પદવ કઈ મનુષ્યને તેના મનુષ્યપણામા જ મળી શકે છે? એને માટે તે તેને પોતાનો મનુષ્યદેહ તજીને, દેવો સરખો દિવ્ય દેહ ધારણ કરવે પડે છે, એમ આપના શ્રીમુખથી મે અનેકવાર સાભળ્યુ છે, તો પછ આ મનુષ્યપણાની શી મહત્તા?" ત્યારે ગુરુજી બોલ્યા, "બાપ! એ તો પ્રભુના ઘરનો–સર્વેશ્વરના સામ્રાજ્યનો સામાન્ય નિયમ જ છે, મનુષ્યાદિ કોઇ પણ પ્રાણીને દેહાતર કે રૂપાતર વિના લોકાતરની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ને તેમ થવાથી કઈ મનુષ્ય પ્રાણીની મનુષ્ય દેહની કે મહત્તા ઉત્તમતામા કઈ ક્ષતિ થતી નથી છતા એવુ પણ ઘણીવાર બનેલુ છે કે, મનુષ્ય પ્રાણી, પ્રભુએ તેનામા મૂકેલા અદ્ભુત બુદ્ધિબળ અને જ્ઞાન બળને લીધે–પરમ પુરુષાર્થનુ સેવન કરી, સર્વેશ્વરના સર્વ સામાન્ય સૃષ્ટિનિયમને પણ ઉલ્લઘીને પેલીમેર જવા જેટલો શક્તિમાન્ થાય છે અહા! કેવી પ્રભુની તેનાપર કૃપા છે! તેમ જ અહો! તે કૃપાળુએ આખી સૃષ્ટિની રચનામા મનુષ્યરૂપ મૂર્તિ કેવી સૌથી અદ્ભુત અને ઉત્તમોત્તમ ઘડી છે ધન્ય તે કૃતિને અને ધન્ય તેના કર્તાને" આ સાભળી જીવનસિંહ પૂછવાનો વિચાર કરતો હતો કે, 'એવુ તે કે શક્તિમાન્ મનુષ્ય પ્રાણી થઈ શકે છે!' તે પૂર્વે જ, તે જ પ્રશ્નના સમ ધાનરૂપે તે મહાત્મા બોલ્યા, "બાપ જીવન! તુ હજી બાળક છે, તેથ મનુષ્યની અદ્ભુત શક્તિનુ તને જોઇએ તેવુ જ્ઞાન નથી, માટે મારે તને કહેવુ જોઇએ કે તેની શક્તિની પરિસીમા ક્યા સૂધી છે, તે હવે શ્રવણ કર

મનુષ્ય શુ શુ કરી શકે છે?

પ્યારા જીવન! મનુષ્યની ઉત્તમતા હુ તને જણાવુ છુ ને તેન અદ્ભુત શક્તિનુ વર્ણન કરુ છુ, તે પરથી તારે એમ સમજવાનુ નથ કે જગતમાના સર્વ મનુષ્યો તેવા શક્તિમાન્ છે પણ મનુષ્યમા પ્રભુએ અર્પેલુ જે બુદ્ધિતત્ત્વ છે, તેનાપર ઉત્તમ પ્રકારના સસ્કાર પામીને મનુષ્યનુ હૃદય–આતર સસ્કારી બન્યુ હોય, તે મનુષ્ય અસસ્કારી કરત વધારે શક્તિમાન્ થાય છે અને તેમા પણ જેવા જેવા પ્રકારન સસ્કાર મળ્યા હોય છે, તેવુ તેવુ વધારે કે ઓછુ બુદ્ધિબળ તેનામ પ્રકાશે છે જેમકે આપણા શહેરમાના પ્રજાવર્ગના મનુષ્યોને ત્યા પણ અશ્વો છે, ને તારે ત્યા પણ અશ્વો છે, પરતુ તે બધાય કઈ સરખ ચપલ કે સરખા બળવાન્ નથી પ્રજાવર્ગના અશ્વો કરતા તારા સૈન્યન

અશ્વો વધારે તેજી છે, તેઓના કરતા પણ પ્રધાનોના અશ્વો ઘણા તેજવાળા છે, અને તારા પિતાનો પેલો નીલ અશ્વ તો વળી સર્વ અશ્વોનો શિરોમણિ છે. જાતે તો તે સઘળા અશ્વો સરખા જ છે, તથાપિ તેનાપર ઘણા ઉત્તમ સસ્કારો કરવામા આવેલા હોવાથી, તે સર્વ અશ્વો કરતા ઘણો બળવાન્, ચપળ અને મનુષ્યની પેઠે પોતાના સ્વામીની સેવામા ને આજ્ઞામા તત્પર રહેનારો થયો છે યુદ્ધાદિ કઠિન પ્રસગે પોતાનામાં જ્યાસૂધી પ્રાણ હોય ત્યાસૂધી પોતાના સ્વામીને જરા આળ પણ ન આવવા દે, એવા કેટલાક ઉત્તમ અશ્વો સસ્કાર પામીને થાય છે તે જ પ્રમાણે મનુષ્યોનુ પણ સમજવુ ”

“વળી મનુષ્ય કશો પણ ઉત્તમ સસ્કાર ન પામેલો હોય, તોપણ બીજા પશ્વાદિક પ્રાણીઓ કરતા શ્રેષ્ઠ છે તે જન્મે છે ત્યારથી માડીને ઇતર મનુષ્યોના સહવાસથી તેઓના અત કરણને સામાન્ય સસ્કારો તો સ્વાભાવિક જ થાય છે એવા મનુષ્યો પણ બીજા ઉત્તમ સસ્કારી મનુષ્યોની સેવામા ઉપયોગી થઈ શકે છે ને એમ સહવાસ થતા વધારે સસ્કારી બનતા જાય છે મનુષ્યો ભૂમિમાથી અન્ન ઉત્પન્ન કરે છે, તે અન્નમાથી અનેકાનેક ભિન્ન ભિન્ન સ્વાદોવાળા ખાદ્ય પદાર્થો બનાવીને તેનું સેવન કરે છે, પશ્વાદિકની સહાય લઇને, એકલાથી ન બની શકે એવા ઘણા બળના કાર્યો કરે છે, અશ્વો, હસ્તીઓ આદિ મહા ઉન્મત્ત અને અતુલ બળવાળા પ્રાણીઓને વશ કરી લઇ તેઓપર સ્વારી કરે છે-તેઓની પાસે ભારવહનાદિક કાર્યો કરાવે છે, મનુષ્યો પશુઓના થાનમાથી અમૃત-રૂપ દૂધ દૂહે છે, ને તે દૂધમાથી વળી દહી, માખણ ને ઘૃત સરખા આશ્ચર્યકારક પદાર્થો, બુદ્ધિવડે શોધી કાઢે છે મનુષ્યો માટીમાથી સુવર્ણ શોધી કાઢે છે, પાષાણમય પર્વતોમાથી અમૂલ્ય રત્નો શોધી કહાડે છે પુત્ર જીવન ! તેં કદી સમુદ્ર જોયો છે ?” “ના પિતાજી,” જીવને કહ્યુ “મેં તેના અપાર વિસ્તાર તથા ઉડાઇ વિષે ને તેમા વસતા ભયકર પ્રાણીઓ વિષે સાભળ્યુ તો છે, પણ સમુદ્ર જોયો નથી.” “ત્યારે જો તેવા અગાધ સમુદ્રજળને તળિયે રહેલો અમૂલ્ય રત્ન મૌક્તિક ભડાર, મનુષ્ય અદર જઈને શોધી લાવે છે સેંકડો અને હજારો યોજનના વિસ્તારમા મહા અગાધ અને ઉન્મત્ત જળથી ભરેલા તે સમુદ્રને મનુષ્ય દૃઢ નૌકા આદિક સાધનોથી તરીને પેલે પાર જઈ શકે છે મનુષ્ય અનેક વિદ્યાઓ અને શાસ્ત્રોના તત્ત્વને જાણી શકે છે તે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ,

સ્થિતિ અને લય આદિ તત્ત્વોને પણ જાણે છે, તેમ જ સૃષ્ટિના સઘળા વ્યવહાર તત્ત્વને તેમ જ ધર્મના તત્ત્વને પણ સારી રીતે જાણે છે વળી તે વિદ્યાઓ વડે તથા શાસ્ત્રો વડે આ સૃષ્ટિમાના પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશાદિક તત્ત્વોને, તથા તેઓના ગુણોને જાણે છે, ને તેવડે તેઓને વશ કરી, સૃષ્ટિને ઉપયોગી થાય એવા અનેક કાર્યો કરી શકે છે. વળી તે અનેક યાત્રિક શક્તિઓ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. વિદ્યાઓવડે મનુષ્ય જેમ પૃથ્વીના પડમાની સર્વ વસ્તુને જાણે છે તથા મેળવે છે, તેમ જ આકાશમાના અનેક ચમત્કારોને પણ તે સારી રીતે જાણી શકે છે ને ઉપયોગમા લઈ શકે છે આકાશમા એક બીજાથી લાખો યોજનને અતરે રહેલા ગ્રહો, નક્ષત્ર, ગણો, રાશિગણો ને બીજા અનેક તારાઓની વિચિત્ર ગતિને, તેઓના પરસ્પરના સબધને અને તે વડે આકાશમા, તેમ જ પૃથ્વીપર થતા અનેક ચમત્કારોને વિદ્યાઓવડે જાણનાર ને જોનાર મનુષ્ય જ છે વળી વિદ્યાના બળથી વિવિધ વનસ્પતિઓના તથા ઔષધિઓના ગુણ દોષ જાણીને તેવડે મનુષ્યોના, તેમ જ પશુ પક્ષ્યાદિકના મહાન્ રોગોને મટાડી શકે છે, ને રસાયનાદિકથી બીજા પણ કેટલાક ચમત્કારો સ્વાધીન કરીને, તેવડે લોકોપકાર કરી શકે છે તેમ જ વિષયાદિકના સમૂહમા ઉત્પન્ન થયેલો છતા તે વિષયોપર તીવ્ર વિરાગ ધારણ કરી, મનોનિગ્રહવડે પરમ દુર્લભ એવો યોગ સપાદન કરી શકે છે, ને તેના પ્રભાવથી સ્વાધીન થયેલી સિદ્ધિઓવડે, જગતમા અદ્‌ભુત કાર્યો કરી શકે છે તે સિદ્ધિના બળથી પ્રસગ આવ્યે નાનામા નાનો ઝીણામા ઝીણો થઈ શકે છે, મોટાથી મોટો ને જાડાથી જાડો થઇ શકે છે, ફોરો-હલકાથી હલકો ને ભારેથી ભારે થઈ શકે છે, પારકી તેમ જ પોતાની ઈચ્છિત કામના પૂર્ણ કરી શકે છે, સર્વનાપર આધિપત્ય મેળવી શકે છે, સર્વ જગતને પોતાને વશ કરી શકે છે, પારકા મનની વાત જાણી શકે છે, એક ઠેકાણે બેઠા બેઠા ઘણા સ્થળની વાત જાણી તથા સાભળી શકે છે, એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે વગર વિલબે ને વગર વાહને જઇ શકે છે, સ્વર્ગાદિક સઘળા ઉર્ધ્વલોકોમા ને પાતાળાદિકમા પણ તે યથેચ્છપણે વિચરી શકે છે, ને એવા ઘણા ઘણા ચમત્કારો કરી શકે છે એનાથીયે પણ વધારે સસ્કાર પામેલો મનુષ્ય એ સિદ્ધિ આદિકના ઐશ્વર્યને તુચ્છ ગણી, સ્વાધીન થયેલા મનને પરવશ અને ઉન્મત્ત કરી નાખનારુ ગણીને, તેનો અનાદર કરે છે

અને તે સિદ્ધિઓનો કિંચિત્ પણ સ્પર્શ ન થાય, તેને માટે બહુ સાવધ રહી, તેઓની પણ પેલીમેરનુ ઐશ્વર્ય જે આત્મદર્શી–પરમાત્મ-દર્શન–બ્રહ્મદર્શન–પરમ પ્રેમનુ સ્થાન–અચળ–અક્ષરસ્થાન–સત્ ચિત્ આનદઘનનુ પરમ સ્થાન–તેની જ માત્ર અભિલાષા ધરીને, પોતાની પવિત્ર યોગભક્તિ પરિપકવ કરે છે, અને અતે તે પરમ પુરુષના–સચ્ચિદાનદના ધામનુ અનત સુખ ભોગવવા ભાગ્યશાળી થાય છે એવી રીતે અસખ્ય ઉત્તમોત્તમ સાધનો અને વિદ્યાઓદ્વારા પોતાના અત કરણને અપ્રતિમ બળ અને અદ્ભુત શક્તિવાળુ કરી, મનુષ્ય પ્રાણી સકલ સૃષ્ટિમા પ્રપૂર્ણ મનાય છે, સર્વનો આશ્રયદાતા થાય છે, સર્વથી શ્રેષ્ઠ થાય છે, સર્વનો સ્વામી થાય છે, સર્વનો સ્રષ્ટા થાય છે અને શિવોઽહ! શિવોઽહ! નો જાપ જપતા જપતા સ્વય જીવ મટીને શિવ થાય છે ! !"

આ સર્વ એક ચિત્તે શ્રવણ કરી રહેલો રાજપુત્ર જીવનસિંહ, નમન કરીને બોલ્યો, "હે કૃપાળુ ગુરુદેવ ! અહા ધન્ય છે, ધન્ય છે ! ત્યારે તો મનુષ્ય પ્રાણી સમાન જગતમા બીજુ કોઇ જ પ્રાણી ન ગણાય અહો ! તે પ્રાણી માત્રમા શ્રેષ્ઠ જ જે પોતે એક કાળે કોઇનો સરજેલો છે, તે વળી બીજાઓનો બીજે કાળે સ્રષ્ટા થઇ શકે છે એ કેવુ આશ્ચર્ય ! આપે પૂર્વે એમ પણ કહ્યુ હતુ કે, સર્વેશ્વરની સૃષ્ટિના સર્વ સામાન્ય નિયમોને પણ કદાચિત્ ઉલ્લઘીને પેલીમેર જવા જેટલો શક્તિમાન્, મનુષ્ય પ્રાણી થાય છે, તો તે પણ કેટલુ બધુ આશ્ચર્યમય ! અહા ! કૃપાનાથ ! શું એવો મનુષ્ય પ્રાણી કોઈ થયો હશે ?" એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા તે મહાત્મા ઋષિ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા

વિશ્વામિત્ર ચરિત્ર

"પ્યારા જીવન !" તેના ગુરુદેવ બોલ્યા, "પૂર્વે કુશિક વશમા ઉત્પન્ન થયેલા વિશ્વામિત્ર નામે એક ઋષિ હતા એ મહાપુરુષનો એટલે એ વિશ્વામિત્ર મહાષનો ઇતિહાસ આપણા આ પ્રસ્તુત વિષયને સર્વ રીતે ઉદાહરણરૂપ છે પ્રથમ તો એ મહાત્માએ મનુષ્ય શું શુ કરી શકે છે, એના સબધમા જનસમૂહને સ્પષ્ટ દેખાડી આપ્યુ છે કે, સ્વય રાજકુળમા જન્મેલા એક ક્ષત્રિય પુત્ર છતા, સ્વાત્મ પુરુષાર્થવડે બ્રાહ્મણ થયા, એટલુ જ નહિ, પણ વળી સમસ્ત બ્રાહ્મણકુળમા શ્રેષ્ઠ એવા ઋષિકુળથી વધી મહર્ષિ પદને પામ્યા હે બાપ ! સર્વ વર્ણોમા બ્રહ્મને જાણનાર બ્રાહ્મણ એ શ્રેષ્ઠ અને સર્વને પૂજ્ય છે, કારણ કે તે તત્ત્વનો

ઉપદેશ કરી સમસ્ત પ્રજાઓને સન્માર્ગે-ધર્મમાર્ગે વાળે છે, ને તેઓનું કલ્યાણ કરે છે એટલા માટે તે બ્રાહ્મણપદ પ્રાપ્ત થવુ પણ દુર્લભ છે વિશ્વામિત્ર રાજર્ષિએ તે બ્રાહ્મણપદ પ્રાપ્ત કરવા માટે એટલો મોટો પ્રયત્ન કરચો, કે જે કોઇપણ સામાન્ય મનુષ્યથી અશક્ય જ હતો ને આજે પણ છે જ

કુશિક રાજાના વશજ ગાધિરાજાના તે પુત્ર હતા પિતાએ તેમને રાજ્યાભિષેક કર્યા પછી, ઘણાક કાળપર્યંત સુખરૂપ રાજ્ય કરતા કરતા એકવાર પોતાની મોટી સેના સહિત વિશ્વામિત્ર રાજા અરણ્યમા મૃગયા કરવા સારુ ગયા માર્ગમા વસિષ્ઠ મુનિનો આશ્રમ આવ્યો વસિષ્ઠ સરખા મહર્ષિ, કે જેમનુ દર્શન થવુ દુર્લભ, તે દર્શનીય મહાત્માનો આશ્રમ અનાયાસે માર્ગમા આવ્યો, માટે તેમને વદન કરચા વિના આગળ કેમ ચલાય, એવુ ધારી, વિશ્વામિત્રે આશ્રમમા જઇને તે મહર્ષિના દર્શન કરચા વસિષ્ઠ મુનિએ કુશળ સમાચાર પૂછી બહુ આદર આપ્યો, ને પોતાના આશ્રમમા એક દિવસ વિશ્વામિત્રને અતિથિ તરીકે રહેવા સારુ આગ્રહ કર્યો વિશ્વામિત્રે કહ્યુ, "મુનિવર ! હુ એકલો હોઉં તો આપનુ આતિથ્ય માન્ય કરુ, પણ અત્યારે તો મારી સાથે મોટુ સૈન્ય છે, માટે વનમા વસનારા આપને હું મારા આતિથ્ય નિમિત્તે દુ ખી કરુ, એ ઠીક નહિ" વસિષ્ઠ મુનિ બોલ્યા, "રાજા તેમ કઈ નથી, તારી સાથે ગમે તેવુ મોટુ સૈન્ય હશે તો પણ શુ થયુ ભગવત્કૃપાથી સર્વ વસ્તુ મળી રહેશે" આ વચન સાભળી વિશ્વામિત્ર સૈન્ય સાથે તે દિવસે ત્યા રહ્યા સૈન્યને તે વનમા પડાવ કરાવીને વિશ્વામિત્ર પોતે મુનિના આશ્રમની તથા વનની શોભા નિરખતા ચોમેર ફરવા લાગ્યા, અને મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'જોઇએ વારુ, મુનિએ આપણને આતિથ્યનુ તો કહ્યુ તથાપિ આશ્રમમા તો સીધા સામાન આદિ કશી વસ્તુનો સગ્રહ જોવામા આવતો નથી, તો પછી તેઓ આટલા બધા મનુષ્યોને માટે અને વાહનો માટે ભોજન સાહિત્ય કેમ કરીને પૂરુ પાડે છે' એટલામા તો થોડીક વારે મુનિના આશ્રમમાથી નિમત્રણ આવ્યુ કે, "રાજાજી, ચાલો, સમય થયો હોવાથી મુનિ મહારાજ આપને સેના સહિત ભોજન કરવા સારુ બોલાવે છે" મુનિવર વસિષ્ઠજીના શિષ્યોનુ એ બોલવુ સાભળી, રાજાને તો પરમ આશ્ચર્ય હવુ કે, એટલી વારમા ભોજનની તૈયારી ! એ કેમ બની શકે ! તુરત સજ્જ થઈ સૈનિકો સહિત

તે મુનિવરના આશ્રમ આગળ આવ્યા ત્યા તો વળી ઘણું આશ્ચર્ય થયુ પોતાના રાજ્યસ્થાનમા પણ કદી નહિ થતી હોય તેવી રીતની સઘળી તૈયારીઓ, રાજા તથા સૈનિકના અધિકાર પ્રમાણે, અનુક્રમે કરી રાખેલી હતી! સર્વજનો માટે બેસવાના દિવ્ય આસનો, કનકપાત્રો અને તેમા પીરસેલી અનેક પકવાન્નાદિક દિવ્ય ભોજનસામગ્રીઓ જોઈ, સાનદાશ્ચર્ય પામતા સર્વ સૈનિકો સહિત વિશ્વામિત્ર રાજા ભોજન કરવા બેઠા ભોજનના સ્વાદનુ તો પૂછવુ જ શુ! અહીં જેવી તૈયારી તેઓને માટે હતી, તેવી જ તેમના સૈન્યમાના હસ્તી અશ્વાદિક પશુઓના ખાદ્યને માટે પણ કરવામા આવી હતી સૌ કોઈ આતૃપ્તિપર્યંત જમીને પૂર્ણ આનદમગ્ન થઈ ગયા મુખવાસ તાબૂલ આદિ ગ્રહણ કરીને આશ્ચર્યમય વાતો કરતા, સૈનિકો સહિત રાજા વિશ્વામિત્ર સેનામા આવ્યા તે અતિશય વિચારમા પડી ગયા, કે ક્ષણ માત્રમા આ સઘળી તૈયારી ને વળી આવી ઉત્તમોત્તમ દૈવીસમૃદ્ધિવાળી તૈયારી કેમ કરી થઈ હશે! આશ્રમમા તો કઈજ દેખાતુ નથી, ત્યારે આ સર્વ આવ્યુ કયાથી? ક્ષણમાત્રમા આટઆટલા ઉત્તમ ભોજનો રધાયા શી રીતે! આમા તો કઈ અદ્ભુત કારણ હોવુ જોઇએ, માટે એની યોગ્ય તપાસ હુ કરીશ! એવા વિચારથી વિશ્વામિત્રે પોતાના છુપા ચાર લોકોને તે વાતની તપાસ કરવાને મોકલ્યા તેઓ આશ્રમમા ખૂણેખોચરે ચોમેર ફરી વળીને પાછા આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા કે, "રાજાજી, આશ્રમમા તો કોઇ પણ સ્થળે કશી સામગ્રીનો સચય કરી રાખેલો જણાતો નથી, તેમ કયાય સુરગ, ભોયરુ કે એવી કશી ગુપ્ત જગ્યા, તે સામગ્રીઓ આવવા જવાને અર્થે પણ દેખાતી નથી વળી વધુ આશ્ચર્યમય તો એ છે કે, આપણે ત્યા જે પાત્રો અને સાહિત્યો સાથે જમ્યા, તેમાનુ પણ કશુયે ત્યા આગળ હવે દેખાતુ નથી એ સર્વ સાહિત્યો અને ભોજનસામગ્રીઓ એ આશ્રમમાના જે સ્થળમાથી, વિશેષે કરીને લાવવામા આવતી હતી, તે સ્થળ પણ અમે વારવાર ધારીધારીને જોયુ, પણ ત્યાએ સર્વ સામગ્રી ભરાઇ સમાઈ રહે એવુ ચિહ્ન જણાતુ નથી, કેમકે એ સ્થળ તો એક નાની પણ અતિ સુદર પર્ણકુટી છે, અને તે પણ વળી કઈ ખાલી નથી તેમા તો એક ઘણી જ સુદર, સુશીલ અને દર્શનીય ધેનુ બાધેલી છે, જેનાપર એ મહામુનીશ્વર વસિષ્ઠજી ઉભા ઉભા હાથ ફેરવે છે, અને લાડ કરે છે" આ સઘળી વાતપરથી મહારાજા વિશ્વામિત્ર સમજી ગયા કે અવશ્ય, જે કઇ ચમત્કાર

છે, તે એ સુદર ધેનુમા જ છે અનુમાન થાય છે કે, એ ધેનુ તે સ્વર્ગ-માની કામધેનુજ હશે પછી બીજી પણ કેટલીક તપાસ કરાવતા ને છેવટે વસિષ્ઠ મુનિને પૂછતા, રાજાને નક્કી થયુ કે, એ સર્વનુ કારણ કામધેનુ જ છે, તેથી 'એવુ સ્વર્ગીય રત્ન આપણા દરબારમા જ શોભે એવી તેમને લાલસા ઉત્પન્ન થઈ"

વિદ્યાગુરુ બોલ્યા, "જીવનસિંહ! રજોગુણને વશ થયેલા મહારાજા વિશ્વામિત્રે પછી શુ કરયુ તે સાભળ આવા પ્રકારનુ ઉત્તમોત્તમ અવર્ણ-નીય આતિથ્ય મુનિએ કરયુ તેથી પ્રસન્ન થઈને, તેના બદલામા મુનિને અરણ્યમા પડતી કેટલીક અડચણો દૂર કરી આપવી, વા અન્ય કઈ તેમનુ પ્રિય કરી આપીને તેમની સેવા કરવી, એ રાજાનો સાધારણ ધર્મ છે, ને ધર્મશીલ રાજાનો તો તે પ્રથમ ધર્મ છે, તેમા જેનુ અન્નાદિ ગ્રહણ કીધુ તેનુ ઉચિત કરવુ એ પરમ ધર્મ છે એમાનુ કઈ પણ ન કરતા વિશ્વા-મિત્રે તો ઉલટુ તે ધેનુને પોતાને ત્યા લઈ જવાનુ ધારયુ અરણ્યમાથી સેના સહિત ઉપડતી વેળાએ પોતે મુનિવરને મળવા ગયા, ત્યારે તે મહામુનિની આગળ તેમણે ધેનુની માગણી કરી મુનિવર વસિષ્ઠજીએ કહ્યુ, "રાજા! એ ધેનુ તો તને અથવા બીજા કોઈને પણ અમારાથી આપી શકાય તેમ નથી એ તો અમારુ સર્વસ્વ છે એનાવડે જ અમે આવા ઘોર અરણ્યમા આનદે વસીએ છીએ, ને એનાવડે જ ચતુ-ર્વર્ગને* સુખેથી સાધીએ છીએ એ વિના બીજુ કઈ તારે જોઈએ, તે સુખેથી માગી લે!" વિશ્વામિત્રે કહ્યુ, "મહારાજ! આપને અરણ્યવાસીને આવી સમૃદ્ધિ શામાટે જોઈએ? મુનિઓ તો અકિચનત્વ† પાળનારા કહેવાય છે આવુ ગોરત્ન‡ તો અમારા રાજદરબારમા જ શોભે, માટે અમને આપવુ, એ તમારા જેવાનો ધર્મ છે!" એ સાભળી મુનિવર બોલ્યા, "રાજા, તુ જાણતો નથી, કે એ અમૂલ્ય રત્ન અમે અકિંચન અરણ્યવાસી હોવાથી અમારે ત્યા જ જોઈએ એની સહાયથી અમારો તપોધર્મ સુખથી ચાલે છે તારે તો રાજ્યમા ધનાદિક જે જે જોઈએ તે સર્વ છે, એટલે તને તેની અપેક્ષા નથી વળી એ ધેનુ તારે ત્યા સચવાયજ નહિ, ને તારાથી તેની સેવા પણ થઇ શકે નહિ તુ એને દ્રવ્ય, સમૃદ્ધિ ઇત્યાદિ રૂપે જાણે છે, પણ તે કઇ દ્રવ્ય વા જડ સપત્તિ

* ચતુર્વર્ગ=ચાર પુરુષાર્થ=ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ † અકિંચનત્વ એટલે કશા પદાર્થનો સચય નહિ કરવારૂપ આચરણ ‡ ગાયરૂપ રત્ન તે ગોરત્ન

નથી, પણ અમારુ પરમ દૈવત અને પૂજ્ય તત્ત્વ છે સમુદ્રમથન સરખા મહાન્ પ્રયત્નને અતે પણ તેમાથી પ્રાપ્ત થયેલુ એ તત્ત્વ તેના અધિકારી વિના, અરે, મથન કરવાના પ્રયત્નમા ભાગ લેનારા મોટા દેવતાઓને સુદ્ધા આપવામા આવ્યુ નહોતુ, તે તને કેમ આપી શકાય?" આ ઉપરથી રાજા વિશ્વામિત્રને નિશ્ચય થયો કે, મુનિ આપણને એ કામધેનુ એમ ને એમ તો આપશે નહિ જ, માટે આપણે તેને હરણ કરીને લઈ જવી"

"જીવનસિંહ, જોયુ!" તેના ગુરુએ કહ્યુ, "સપત્તિમા મદમાતા થઈ ગયેલા રાજાની વૃત્તિ કેટલી બધી અવિચારી ને કેટલી લોભી! હર હર! ગુણના ભાઈ દોષ એવો ધર્મશીલ સત્યયુગ રાજાનો ન્યાય! કોઈ દુષ્ટ રાક્ષસાદિક વા ચૌરાદિક મુનિ પાસેથી તે ધેનુનુ હરણ કરી જતા હોય તો પોતે ભારી પ્રયત્ન કરીને પણ અટકાવવી ને સતત તેનુ રક્ષણ કરવારૂપ મુનિની સેવા બજાવવી, એ ધર્મશીલનો ધર્મ છે, તેના બદલામા વિશ્વામિત્ર પોતે જ તેને હરણ કરવા ઇચ્છે, એ કેટલુ બધુ નિંદાપાત્ર ને રાજાના ધર્મથી વિપરીત વર્તન! બાપ, એ કેવળ ઉગ્ર રજોગુણનુ જ પરિબળ! અસ્તુ હવે તેનુ શુ ફળ નિકળે છે તે જો એમ વારવાર માગવા છતા વસિષ્ઠ મુનિએ જ્યારે કામધેનુ ન જ આપી ત્યારે ક્રોધે ભરાયલા વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠ મુનિને કહ્યુ, 'મહારાજ! જો આ ધેનુ મને નહિ આપો તો હું બળાત્કારથી તેનુ હરણ કરી જઇશ' મુનિએ કહ્યુ, 'ભલે તારી ઇચ્છા એમ જ હોય તો એમ કર!' એમા અમારા વનવાસી મુનિએ આગ્રહ ધરવો, એ તેના તપને હાનિકારક જ ગણાય મહર્ષિનુ આવું વચન સાભળી, તુરત વિશ્વામિત્રે પોતાના સૈનિકોદ્વારા ધેનુનુ હરણ કર્યું સેવકો તેને દોરીને માર્ગે પડ્યા કામધેનુએ પાછી વળવા ઘણોયે પ્રયત્ન કર્યો, પણ રાજાના આજ્ઞાપાલક નિર્દય સૈનિકો તેને બળવડે આગળ ખેંચવા મડ્યા, અને તે આગળ ન ખસી એટલે અવિચારીપણે તેના કોમળ અગ-અરે વદનીય-પૂજનીય અગપર પ્રહારો કરવા લાગ્યા તેનુ અતુલ બળ જોઇને આખુ સૈન્ય તેની આસપાસ ફરી વળ્યુ પછી તો પૂછવુ જ શુ! મહા ગભીર સેનાની વચ્ચે ઉભા ઉભા અત્યત સકોમલ અને સુદર દેખાતી કામધેનુએ પોતાનુ શરીર ધ્રુજાવ્યુ એટલે તેના રોમેરોમ ખડા થઈ ગયા! તેની આકૃતિ એવી તો કરાલ બની ગઈ કે, જેને જોતા જ યોધાઓ ભય પામીને કોરે ખસવા માડ્યા, એટલુ જ નહિ, પણ વળી જેમ જેમ તેણે પોતાનુ શરીર ધ્રુજાવવા માડ્યુ, તેમ તેમ તેમાથી અસખ્ય

વિકરાળ અને પ્રચડ શરીરવાળા તથા નાશકારક શસ્ત્રો ધારણ કરનારા યોધાઓ પ્રકટ થવા માડ્યા એ યોધા વિશ્વામિત્રના સૈન્યપર તૂટી પડ્યા જોતજોતામા તેઓએ રાજાના આખા સૈન્યનો નાશ કરી નાખ્યો ને રહ્યા સહ્યા યોધાઓ નાસી છૂટ્યા તેઓ સહિત વિશ્વામિત્ર ભયભીત થઈને પોતાના નગર પ્રતિ ગમન કર્યું ઘણીક વારે શાત થયેલી કામધેનુ પાછી પોતાના આશ્રમ સ્થાનમા આવીને ઉભી રહી

આ ચમત્કાર–કામધેનુનુ આવુ અદ્દ્ભુત બળ જોઈ તેમ જ પોતાનો પરાભવ થયો જોઈ, મહારાજા વિશ્વામિત્રને ઘણો જ ખેદ અને આશ્ચર્ય થયુ તેમને એવો વિચાર આવ્યો કે, ‘ શુ મારા ક્ષત્રિયના કરતા એ વનવાસી બ્રાહ્મણનુ બળ વધારે ? ચિંતા નહિ હુ કઈ યુદ્ધની તૈયારી કરીને ગયો નહોતો એ વેળા તો મારી પાસે માત્ર મૃગયા કરવાના જ સાધનો હતા, પણ હવે હુ યુદ્ધે જઈશ અને કામધેનુને હરી લાવીશ !’ એવો નિશ્ચય કરીને તેણે ઘણુ મોટુ સૈન્ય સજ્જ કર્યુ પોતાના સોએ પુત્રોને સાથે લઈ મહર્ષિ વસિષ્ઠના ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યા જઈ આશ્રમને ઘેરો ઘાલીને અસ્ત્રવૃષ્ટિ કરવા માડી મહાત્મા વસિષ્ઠ બહાર આવ્યા ને વિશ્વામિત્રના આવા અન્યાયથી બહુ ક્રોધાયમાન થઈ, તેમણે એક હુંકાર માત્ર કર્યો, જે કરતા જ નવ્વાણુ પુત્રો સહિત વિશ્વામિત્રની સમગ્ર સેના નાશ પામી, અને માત્ર એક જ પુત્ર સાથે વિશ્વામિત્ર બચી ગયા આમ થવાથી વિશ્વામિત્રના મનમા એટલો બધો તો ખેદ થયો, ને બ્રહ્મબળ આગળ પોતાના ક્ષત્રિયબળ ઉપર એટલો બધો તિરસ્કાર આવ્યો કે, તેમણે તુરત નગરમા જઈ પોતાના એ બચેલા પુત્રને રાજ્યાસન આપી તપશ્ચર્યા માટે વનમા પ્રયાણ કર્યુ હિમવાન્ પર્વતપર જઈ તેમણે મહાઘોર તપ આરભ્યુ તેની સિદ્ધિ થતા કેટલેક કાળે તેમને ઘણાક દિવ્ય અને અતુલ પરાક્રમવાળા શસ્ત્રાસ્ત્રો પ્રાપ્ત થયા તે લઈ પોતે પાછા મહર્ષિ વસિષ્ઠજીના આશ્રમે આવ્યા ને તેમનાપર તે શસ્ત્રાસ્ત્રોની વૃષ્ટિ કરવા માડી વસિષ્ઠ મુનિ પોતાનો બ્રહ્મદડ હાથમા ગ્રહણ કરીને તત્કાળ બહાર આવ્યા ને વિશ્વામિત્રના મૂકેલા સઘળા શસ્ત્રાસ્ત્રોનો ગ્રાસ કરવા માડ્યા એ વેળાએ મહામુનિનુ સ્વરૂપ એવુ પ્રચડ બની ગયુ હતુ કે, આકાશમા ઉડતા પક્ષીઓ જેમ કોઈ મોટી ગુફાના દ્વારમા પેશી જાય, તેમ વિશ્વામિત્રના યોજેલા સઘળા અસ્ત્રો તેમના ફાડેલા વિશાળ મુખમા પ્રવિષ્ટ થઈ જતા હતા

એવી રીતે પોતાના મૂકેલા સર્વ દિવ્ય અસ્ત્રો વ્યર્થ ગયા તે જોઈ, તેમ જ એ બ્રહ્મર્ષિના બ્રહ્મબળનો પ્રભાવ જોઈ તેની આગળ પોતાના ક્ષત્રિબળ માટે વિશ્વામિત્રને બહુ જ ધિક્કાર આવ્યો. પણ એથી કંઈ તે થાકીને બેઠા નહિ તેણે પોતાના અતિ ઉગ્ર પુરુષાર્થને આગળ વધવા દીધો તેણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે, જ્યારે સર્વ કરતા બ્રહ્મબળ શ્રેષ્ઠ છે, અને તેના વિના બીજી સર્વ વસ્તુ વ્યર્થ છે, ત્યારે મારે હવે સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવુ બ્રહ્મત્વ જ સપાદન કરવુ તે માટે હવે હુ પુન તપાચરણ જ કરીશ હું ક્ષત્રિય મટીને બ્રાહ્મણ થાઉ તો જ મારુ જીવિત સફળ! તે જ્યાસૂધી પ્રાપ્ત થશે નહિ, ત્યાસૂધી હું તપ જ કરીશ આવા દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક રાજર્ષિ વિશ્વામિત્ર પાછા વનમા ગયા, ને મહાતીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા ”

એટલુ કહી પાછા જીવનસિંહના ગુરુજી બોલ્યા, “પ્રિય પુત્ર જીવન! એવી તીવ્ર તપશ્ચર્યા વિશ્વામિત્રે એટલા બધા હજારો વર્ષો પર્યંત કરી, કે જેની તુલના કોઇથી થઈ શકે નહિ ઘણુ લાબા કાળના તપથી અત્યત પ્રસન્ન થઈ બ્રહ્માદિ દેવતાઓ તેમની આગળ આવ્યા, ને તેમને વરદાન આપ્યુ કે, “હે વિશ્વામિત્ર! તમોને ધન્ય છે તમારા પવિત્ર તપથી અમે બહુ સતોષ પામ્યા છીએ, માટે તમે હવે તપથી વિરામ પામો તમે આજથી રાજર્ષિ મટીને બ્રહ્મર્ષિ થયા છો!!” વિશ્વામિત્ર બોલ્યા, “મને તમે બ્રહ્મર્ષિ કહ્યો એ ઠીકઃ તથાપિ વસિષ્ઠાદિ બ્રહ્મર્ષિઓ મને બ્રહ્મર્ષિ કહે, ત્યારે જ હું બ્રહ્મર્ષિ સત્ય!” તેના ઉત્તરમા, ‘કાળે કરીને એમ પણ થશે,” એવુ કહી સર્વ દેવતાઓ અતર્ધાન થઇ ગયા પછી પ્રસન્ન થયેલા વિશ્વામિત્ર ઋષિએ વનમા આશ્રમ બાધ્યો, ને ત્યા નિવાસ કરી સ્ત્રીસહવર્તમાન ઋષિધર્મ આચરવા માડ્યો ઉત્તરોત્તર ઋષિપક્તિમા એમની ગણના થવા માડી, ઋષિઓની સભાઓમા એમને નિમત્રણ પણ આવવા માડ્યા, યજ્ઞ યાગાદિકમા એમનુ ઉત્તમ સ્થાને વરણ પણ થવા માડ્યુ, તથાપિ વસિષ્ઠ મુનિએ એમને હજી બ્રહ્મર્ષિ કહ્યા નહિ. એ તો જ્યારે મળે ત્યારે, “પધારો રાજર્ષિ” એમ કહીને જ માન આપતા. પણ એ સાભળી વિશ્વામિત્રના હૃદયમા મહા ખેદાગ્નિની જ્વાળા થતી હતી. આવું વારવાર થતુ જોઈ વિશ્વામિત્રે માન્યુ કે, વસિષ્ઠ મુનિ અવશ્ય મારુ પાછલુ વૈર સભારીને મારાપરની ઇર્ષાને લીધે જ મને રાજર્ષિ કહી, મારા માનની હાનિ કરે છે પણ તેમ નહોતુ વસિષ્ઠ મુનિ તો સ્પષ્ટ અને સત્ય જ

બોલનારા હતા પછવાડે તો ઋષિઓની સભા આદિકમા જ્યા જ્યા પ્રસંગ આવે ત્યા ત્યા તેમની વારવાર પ્રશસા કરતા કે, "અહા! શુ વિશ્વામિત્રનુ તપ! ધન્ય છે એમને! વિશ્વામિત્ર સરખો તપસ્વી તો વિશ્વામિત્ર જ છે! આ લોકમા જ નહિ, પણ સર્વ લોકમા એમની જોડી મળવી દુર્લભ છે!" પરતુ વિશ્વામિત્રના સમક્ષમા તેને રાજર્ષિ જ કહેતા હતા એનુ કારણ પાછલા વૈરની ઇર્ષા નહિ, પણ બીજુ જ હતુ પરતુ તે સમજવામા ન આવવાથી વિશ્વામિત્રે તેમની સાથે ભારે દ્વેષ ચલાવવા માડ્યો સ્થળે સ્થળે અને પ્રસગે પ્રસગે તે વસિષ્ઠના છિદ્ર શોધવા મડ્યા, વિરુદ્ધ પડવા માડ્યા, ને બની શકે તેટલો તેમને દુ ખી કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો એક રાક્ષસપણુ પામેલા રાજા પાસે વસિષ્ઠના સો પુત્ર મરાવી નાખ્યા, ને એવી બીજી ઘણીક વિડબના કરી તે બ્રહ્મર્ષિની પજવણી કરવા માડી"

આ સાભળી રાજપુત્ર જીવન કર જોડીને બોલ્યો, "કૃપાળુ ગુરુવર્ય! વસિષ્ઠ મુનિએ વિશ્વામિત્રને બ્રહ્મર્ષિ નહિ કહેવાનુ ખરુ કારણ જે આપે હમણા કહ્યુ કે બીજુ જ હતુ, તે કીયુ? એટલી બધી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવા છતા તેમને વસિષ્ઠ મુનિ બ્રહ્મર્ષિ શા માટે કહેતા નહોતા?" તેના ઉત્તરમા તેના વિદ્યાગુરુ બોલ્યા, "પુત્ર, તારો પ્રશ્ન બહુ ઉત્તમ છે તારી શોધક બુદ્ધિ જોવાને માટે જ મેં એ કારણ પ્રથમથી કહ્યુ ન હતુ સાભળ બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મનુષ્ય બ્રાહ્મણ કહેવાય અને તે બ્રાહ્મણપણાનુ યથાર્થ રીતે આચરણ કરવામા આવે છે ત્યારે જ બ્રહ્મર્ષિપણુ પ્રાપ્ત છે વિચાર કર કે, એ સઘળાનુ મૂળ જે બ્રહ્મત્વ, તે કોને કહે છે? ટુકમા એટલુ સમજવાનુ છે કે, બ્રહ્મ એટલે જે પરમાત્મસ્વરૂપ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેના જે ઉત્તમોત્તમ ગુણ અને સ્વભાવ તે બ્રહ્મત્વ, અને એ સ્વભાવગુણો જેનામા પરિપૂર્ણ હોય તે બ્રહ્મર્ષિ? સ્વભાવ અને ગુણો પ્રમાણે બ્રાહ્મણનુ સ્વાભાવિક આચરણ કેવુ હોવુ જોઇએ, તે માટે શાસ્ત્રવચન છે કે –

शमो दमस्तप शौच क्षातिरार्जवमेव च ।
ज्ञान विज्ञानमास्तिक्य ब्रह्मकर्म स्वभावज ॥

મનોનિગ્રહ, ઇંદ્રિયનિગ્રહ, તપ, પવિત્રતા, સહનશીલતા, સરલતા, શાસ્ત્ર સબધી જ્ઞાન, અનુભવયુક્ત જ્ઞાન અને આસ્તિકપણુ, એ બ્રાહ્મણના સ્વાભાવિક કર્મો છે મનનો નિગ્રહ કરવો, એટલે ચપળ અને

કદી પણ એક સરખી સ્થિતિમા નહિ રહી શકનારા મનને પોતાને સ્વાધીન કરવુ એ બહુ દુષ્કર કર્મ છે, પણ બ્રાહ્મણમા તો સ્વભાવથી જ પોતાના મનને વશ રાખવારૂપ આચરણ હોવું જોઇએ બીજું સ્વાભાવિક લક્ષણ દમ એટલે પોતાની ઇન્દ્રિયોને દમન–વશ કરવી મન ઘણુ ચપળ છે ખરુ, પણ તે સઘળા વ્યાપાર ઇન્દ્રિયોદ્વારા કરે છે, માટે જો તે ઇન્દ્રિયો સ્વાધીન થઈ હોય તો પછી મનને ભટકવાને માર્ગ મળતો નથી બ્રાહ્મણનો સ્વભાવ તપસ્વી એટલે તપ કરવાનો હોવો જોઈએ અનેક પ્રકારે શરીરથી, મનથી તથા વાણીથી પણ કષ્ટ વેઠીને, સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવુ તથા દુરાચરણથી બચવુ તે તપ શૌચ એટલે સદા સર્વદા શરીરને પવિત્ર રાખવુ મલીનતા ને ભ્રષ્ટતાથી શરીરને દૂર રાખવુ તે શરીર પવિત્ર રહેવાથી તેને વિષે રહેલુ મન સ્વાભાવિક જ પવિત્ર રહે છે ક્ષાતિ એટલે સહનશીલતા, અર્થાત્ સુખ, દુ ખ, માન, અપમાન, સ્તુતિ, નિંદા, લાભ, હાનિ ઇત્યાદિ જે પ્રાપ્ત થાય, તેથી ન અકળાતા કે ન છલકાતા સઘળુ સહન કરી–ખમી લેવું તે સરળપણુ તેમ જ ખરા પણુ તે આર્જવ. મનમા કોઈ જાતની આટી ઘુટી ન રાખતા તેની માત્ર સીધે સીધી સ્થિતિ હોવી તે આર્જવ વેદશાસ્ત્રનુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન એટલે વેદશાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે પરમાત્મ સ્વરૂપને–જીવશિવના અભેદને, માયાને, તેની કૃતિને જાણવી તે, અને તે જાણ્યા પ્રમાણે જગતમા રહી, પરિપૂર્ણ અનુભવ કરવો તે વિજ્ઞાન, તથા વેદશાસ્ત્ર, ધર્મ, ઈશ્વર, પર લોક ઇત્યાદિ વસ્તુઓ સત્ય છે, એમ નિશ્ચયપૂર્વક માની, તેપર શ્રદ્ધા રાખવી તે આસ્તિક્ય એ આસ્તિક્ય તો બ્રાહ્મણમા સૌથી પહેલે અશે જોઇએ સમસ્ત ધર્મોનો પાયો આસ્તિક્ય છે હે જીવન ! આમાથી એક પણ ગુણ ન્યૂન હોય તો તેટલી બ્રાહ્મણપણામા ઉણપ જ સમજવી એ પ્રમાણે આપણા નવા થયેલા બ્રહ્મર્ષિ વિશ્વામિત્રમા પણ તેવી કેટલીક ઉણપ હોવાને લીધે જ, તેમને વસિષ્ઠ મુનિ બ્રહ્મર્ષિ કહીને બોલાવતા નહોતા એમણે તપ તો અલૌકિક કર્યું હતુ, ને તેટલા પૂરતો જ દમ–ઇન્દ્રિય નિગ્રહ–પણ તેમણે સપાદન કર્યો હતો તથાપિ મનોનિગ્રહ તેમનાથી થઈ શક્યો નહોતો, તેમ જ ક્ષાતિ–સહનશીલતા–અને આર્જવ પણ તેમનામા આવ્યા નહોતા ઇચ્છાનુરૂપ કાર્ય ન થતા સરળપણુ મૂકી દઇને તેમનામા વારવાર અપાર ક્રોધ વ્યાપી જતો તેમનુ મન વૈર વાળવાના પ્રયત્નોમા મગ્ન રહેતું. 'અરે ! હુ વિશ્વામિત્ર !' એવુ

અભિમાન તેમનું ગયું નહોતું, ને મૂળના ક્ષત્રિય સ્વભાવને લીધે તે અહિંસા ધર્મ પણ જોઇએ તેવો સાચવી શકતા નહોતા

વસિષ્ઠ પોતાને બ્રહ્મર્ષિ કહેતા નથી, એ દ્વેષથી વિશ્વામિત્ર તેમની હીનતા કરવાનો વારવાર લાગ શોધ્યા કરતા. એવામા ત્રિશંકુ નામનો એક રાજા, કે જે વસિષ્ઠ મુનિનો યજમાન હતો, ને જેને વસિષ્ઠ મુનિના પુત્રોએ તેના મનસ્વીપણા, તેમ જ તરંગીપણાને લીધે શાપ દઇને ત્યાગ કર્યો હતો, તે વિશ્વામિત્રને શરણે ગયો ! એ રાજાને પોતાના માનુષી દેહ સહિત સ્વર્ગે જઇને ત્યાંના સુખ ભોગવવાની ઊર્મિ થઈ આવી હતી, ને તેમ થાય તે સારુ તેવો યજ્ઞ કરાવવા સારુ તેણે પોતાના કુળગુરુ વસિષ્ઠને પ્રાર્થના કરી પરતુ વસિષ્ઠ મુનિએ ના કહેવાથી, તેમના પુત્રોની પાસે જઇને પ્રાર્થના કરી વસિષ્ઠ મુનિના પુત્રોએ કહ્યુ કે, "અહિંયા-આ લોકમા-અનેક યજ્ઞો સ્વર્ગ સુખની ઇચ્છાથી કરે, તે મરણ પામ્યા પછી સ્વર્ગે જઈ ત્યા દિવ્ય દેહયુક્ત સ્વર્ગના ઉત્તમ સુખ ભોગવે, એવો સનાતન માર્ગ છે, પણ આ મનુષ્ય દેહવડે સ્વર્ગે જઇને રહેવાય, એવો સૃષ્ટિનિયમ નથી, તો પછી એવો યજ્ઞ કેમ કરાવાય ?" એ સાભળીને તરંગી મનના ત્રિશંકુ રાજાએ કહ્યુ, "તમે તેવો યજ્ઞ ન કરાવો તો મારા પુરોહિતના પુત્રો શાના ? માટે હું તો તેવો યજ્ઞ કરાવે તેવો કોઈ બીજો પુરોહિત કરીશ !" આવુ અન્યાયયુક્ત વાક્ય સાભળી તેને શાસન કરવાની ઇચ્છાથી વસિષ્ઠ મુનિના પુત્રો બોલ્યા, "અરે ઓ મૂર્ખ ! ચાડાલ ! જા, ગુરુનુ અપમાન કરવાથી તુ ચાડાલ છે !" મુનિ પુત્રોના મુખથી એવા વચન નિકળતા વેંત જ તેનુ સદેહે સ્વર્ગે જવુ તો કયાય રહ્યુ, પણ તે તત્કાળ કાળો મેશ જેવો કુરૂપ અને દુષ્ટ એવો ચાડાલ બની ગયો ! આથી બહુ ગ્લાનિ પામી, તેમ જ ક્રોધે ભરાઈ, ત્રિશંકુ ત્યાથી અરણ્યમા ચાલી નિકળ્યો ને ભટકવ લાગ્યો ત્યા તેને વિશ્વામિત્ર મળ્યા તે તેને આશ્વાસન આપવા લાગ્યા કે, "રાજા, કઈ ચિંતા નહિ, તુ ધીરજ રાખ હું તને સદેહે સ્વર્ગે મોકલીશ"

વસિષ્ઠની વિરુદ્ધ પડવાનુ આ ખરેખરુ સાધન પોતાના હાથમા આવ્યુ જોઈ, વિશ્વામિત્ર બહુ સતોષ પામીને, ત્વરાથી યજ્ઞની તૈયારીઓ કરવા માડ્યા પોતાના સેંકડો શિષ્યોને મુનિઓના આશ્રમો પ્રત્યે નિમત્રણ સારુ મોકલ્યા, બીજાઓ યજ્ઞ સામગ્રીઓ એકઠી કરવા લાગ્યા વિશ્વામિત્ર ઋષિ મહાક્રોધી છે, માટે જો તેમના નિમત્રણથી યજ્ઞમા

નહિ જઇએ, તો આપણને શાપ દેશે, એવા ભયથી સઘળા ઋષિઓ એક પછી એક આવવા માડ્યા પણ વસિષ્ઠે તો કહ્યુ કે, "યજ્ઞકર્તા યજમાન જેમા ચાડાલ છે ને જેમા યજ્ઞ કરાવનાર આચાર્ય ક્ષત્રિય છે, તેવા યજ્ઞમા હુ આવીશ નહિ" શિષ્યોના મુખથી વસિષ્ઠના એ વચનો સાભળી, વિશ્વામિત્ર અત્યત ક્રોધે ભરાયા, ને ઘણી ત્વરાથી યજ્ઞ આરભ્યો! યજ્ઞ સદોષ હોવાથી, તેમા યજ્ઞ ભાગ લેવા સારુ દેવતાઓ પણ આવ્યા નહિ ત્યારે, ક્રોધવડે લાલ થઈ ગયેલા નેત્રવાળા વિશ્વામિત્ર બોલ્યા, "અરે ત્રિશકુ! વસિષ્ઠની પેઠે દેવતાઓ પણ મારી સાથે વૈરભાવ રાખવા ઇચ્છતા જણાય છે, તો ચિંતા નહિ યજ્ઞ ભલે રહ્યો! મારા પોતાના તપોબળવડે જ હુ તુને સ્વર્ગે મોકલુ છુ," એમ કહી હાથમા જળ લઇને તે બોલ્યા, "મારા પોતાના પુણ્યવડે આ ત્રિશંકુ રાજા સદેહે સ્વર્ગે જાઓ!" એમ બોલીને સકલ્પનુ જળ હેઠુ મૂકતા જ, ત્રિશકુ રાજા, જેમ પક્ષી ઉડે તેમ ઉભો હતો ત્યાથી સડસડાટ આકાશમા ચાલ્યો, અને નીચે જોનારા ઋષ્યાદિકને 'એ જાય' એમ કહેતા કહેતા તો તે છેક સ્વર્ગ પ્રત્યે પહોચીગયો! મુનિનુ આ પરમદૈવત નિહાળી સૌ કોઈ મોટુ આશ્ચર્ય પામ્યા પણ થોડીક વારમા તો ત્રિશકુ પાછો નીચે આવવા લાગ્યો! કેમકે સ્વર્ગપતિ ઇદ્રે તેને, ચાડાલ દેહથી સ્વર્ગમા વસવાને અનધિકારી જણાવીને, સ્વર્ગમા પેસવા દીધો નહિ એવુ જોઈ બહુ ક્ષોભ પામેલા વિશ્વામિત્રે તેને "तिष्ठ तिष्ठ (ઉભો રહે, ઉભો રહે)" એમ કહી અતરિક્ષમા જ અટકાવી દીધો પછી સર્વ ઋષિમડળની વચમા દક્ષિણ દિશા ભણી મુખ કરીને, પોતે વૃદ્ધિ પામેલા ક્રોધાગ્નિની જ્વાળાઓથી ધમધમવા-કપવા લાગ્યા, અને હાથમા જળ લઇને બોલ્યા, "હે ઋષિવરો! મેં આ ત્રિશકુ રાજાને સદેહે સ્વર્ગે મોકલવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તેને સ્વર્ગપતિ ઇદ્ર મિથ્યા કરવા ઇચ્છે છે, તો તે કેમ થશે? મારી પ્રતિજ્ઞા ખોટી થાય નહિ માટે હુ મારા પોતાના તપના પુણ્યબળવડે બીજુ નવુ સ્વર્ગ રચીને તેમા આ ત્રિશકુને સ્થાપીશ" એમ કહીને વળી તેમણે આકાશ ભણી જોઇને કહ્યુ, "જેમ ઉત્તર ભણી ઇન્દ્રને માટે ઉત્તર ધ્રુવ મડળ અને તેની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરનારુ સપ્તર્ષિ મડળ તથા બીજા મડળો છે, તેમ આ દક્ષિણ દિશામા મારા તપના પુણ્યથી દક્ષિણ ધ્રુવ અને તેની આસપાસ ભ્રમણ કરનારા સપ્તર્ષિ મડળો ઉત્પન્ન થાઓ, ને તેઓને વિષે જઈ આ ત્રિશકુ રાજા તેઓનો અધિપતિ ઇન્દ્ર થાઓ!"

ભાઈ જીવન! તપસ્વીઓના મુકુટમણિ મહર્ષિ વિશ્વામિત્રના તપનો પ્રભાવ કેટલો બધો છે, એ તું જો એમણે "મંડળો ઉત્પન્ન થાઓ" એ શબ્દો બોલતાની સાથે જ, તેમના અથાગ તપોબળવડે દક્ષિણ ભણીના આકાશમા મોટામોટા તેજસ્વી ધ્રુવાદિક મંડળો પ્રકટ થવા માડ્યા, ને તેવડે દક્ષિણ દિશા પ્રકાશિત થવા લાગી આવું જોઈ તત્કાળ ઇંદ્રાદિક દેવતાઓએ આવી તેમની ઘણીક પ્રાર્થના કરીને સમાધાન કર્યું કે, "મહારાજ! આપનું તપોબળ અપાર છે! અને તેવડે આપ ઇચ્છો, તે કરી શકવા સમર્થ છો, તથાપિ આપ સરખા મહાપુરુષોના ચરિત્ર સર્વ પ્રજાને અનુકરણ કરવા યોગ્ય હોય છે, માટે જગતમા ધર્મનો યથાર્થ માર્ગ દૃઢ કરવા સારુ તેવા પુરુષો સઘળું કરવાને સમર્થ છતા પણ શ્રુતિના આધારે પિતામહ બ્રહ્મદેવે સ્થાપેલા સૃષ્ટિનિયમોથી વિરુદ્ધ ચાલતા જ નથી શ્રેષ્ઠ પુરુષો જેવું આચરણ કરે, તેને અનુસરીને ઇતર લોકો પણ આચરણ કરે છે यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जन ॥ માટે આપ માત્ર એક ત્રિશંકુ રાજાને અર્થે બ્રહ્મદેવનો સ્થાપેલો વેદવિહિત સૃષ્ટિનિયમ ઉલ્લંઘવાને યોગ્ય નથી વળી હે મુનિવર! એમ કરવાથી આપના પોતાના સ્વાર્થમા પણ મોટી ક્ષતિ થવા સંભવ છે આપનું ઘણા લાબા કાળનું મહા કષ્ટાર્જિત* તપ, એ અપુણ્યવાન્ રાજાના નિમિત્તે વ્યર્થ હણાઈ જશે વળી આપ ઋષિપણાને પામેલા હોવાથી સર્વ રીતે સનાતન ધર્મનું જ રક્ષણ કરવા યોગ્ય છો, તેથી એ રાજાને અકારણ આટલું બધું સાહ્ય આપવાને યોગ્ય નથી, કેમકે એનું ચરિત્ર જો આપને વિદિત હોય તો એના આખા આયુષ્યમા, એવું કિંચિત્ જ કર્મ હશે, કે જે તેને ઉત્તમ ગતિ આપનારુ હોય" આવા ઇંદ્રના વચન સાભળી, કંઈક શાત થયેલા વિશ્વામિત્ર મુનિ બોલ્યા, "હે મઘવા! એ બધું ઠીક, પણ મારી પ્રતિજ્ઞા છે, તે સફળ થવી જોઈએ" ઇંદ્રે કહ્યું, "તે વાત ઠીક છે, પરતુ શું એવા ચાડાલદેહથી જ એને આપ સ્વર્ગે મોકલશો? એથી વધારે ફળ શું થશે? કદાચ એ દેહે તે સ્વર્ગમા જઈ વસે તો પણ તેથી સ્વર્ગના સુખને લીધે તેને તો ત્યા ઉલટું મહા કષ્ટ જ થશે! આપ વિચાર કરો, કે જે મનુષ્ય આ મૃત્યુલોકમા સૌથી નીચી એટલે ચાડાલની પંક્તિમા છે, ને સૌથી બહિષ્કૃત ગણાયલો છે તે સ્વર્ગ, જ્યા ઉત્તમમા ઉત્તમ મનુષ્યો પણ, જો દિવ્ય દેહધારી નહિ

* કષ્ટાર્જિત—કષ્ટ કરીને—દુખે કરીને મેળવેલું

હોય અર્થાત્ મનુષ્યદેહમા હોય તો, નીચામા નીચી પંક્તિના સ્વર્ગ-વાસીની સાથે રહી શકવાને પણ યોગ્ય ગણાતા નથી તો એ કોની સાથે રહી શકે? સ્વર્ગમા એ સૌથી નીચમા નીચ અને તુચ્છમા તુચ્છ ગણાય ને તેથી તેને ત્યા સૌથી દૂર અને નીચે મોંઢે છૂપાતા, સદા મહાકષ્ટરૂપે જ રહેવુ પડશે અને તે તો અહીંના કરતા પણ મહા નરક સરખું એને દુખદ થઈ પડશે ઋષિદેવ, મને તો આશ્ચર્ય થાય છે કે, એ રાજા એવો કેવા તરંગી વિચારનો છે, કે જે અધમ દેહથી જ સ્વર્ગે જવા ઇચ્છે છે? એનુ નામ ત્રિશંકુ છે, એ પરથી જ આપ વિચાર કરો કે, એ પાપી છે ત્રિ એટલે ત્રણ અને શંકુ એટલે પાપ એને વિશે ત્રણ પાપ છે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓનુ હરણ, પિતાનો ક્રોધ અને ધેનુનો નાશ, એવા કર્મો એને હાથે થયા છે! એ ત્રણ મહાપાપને લીધે અવશ્ય એ ચાડાલ-પણાને જ યોગ્ય છે તથાપિ આપ સરખા સમર્થ પુરુષનુ એણે શરણ ગ્રહણ કર્યુ છે, તો આપના મહત્પુણ્યવડે આપ એને નિષ્પાપ, તેમ જ દિવ્ય દેહવાળો કરીને સ્વર્ગે મોકલો, કે જેથી એ ત્યા જઈ સુખેથી નિવાસ કરે, ને આપનુ સદા યશોગાન કરે" આ પ્રમાણે ઘણીક રીતે સમજાવતા, વિશ્વામિત્રે તે પ્રમાણે દિવ્ય દેહવાળો કરીને, ત્રિશંકુને સ્વર્ગે મોકલી પોતાની મહાકઠિન પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરી હતી,"

"પુત્ર જીવન," એના ગુરુજીએ કહ્યુ, "આ ઉપરથી તારા સમજ-વામા આવ્યુ હશે કે, એક મનુષ્ય દેહધારી પ્રાણીનુ બળ કેટલે સૂધી ચાલ્યુ છે, તે જો! મનુષ્યપણું એટલુ બધુ શ્રેષ્ઠ છે, તો પછી દેવતાઓ તેને ઈચ્છે, એમા શું આશ્ચર્ય?" જીવને પ્રાર્થના કરી કે, "કૃપાનાથ! આપની કૃપાથી મારા સમજવામા પૂરેપૂરુ આવ્યુ કે, મનુષ્યની મહત્તા બહુ મહત્વવાળી છે પણ એ પછી વિશ્વામિત્ર મુનિનુ શુ થયુ, તે સાભ ળવાની મને જિજ્ઞાસા છે, કેમકે આટલી બધી સત્તા તેમનામા આવી ત્યા સૂધી પણ બ્રહ્મર્ષિપણું તો એમને મળ્યુ નહોતુ જ, તો તે તેમને ક્યારે ને કેવી રીતે મળ્યુ? વસિષ્ઠ મુનિએ તેમને બ્રહ્મર્ષિ કહ્યા કે નહિ?"

ગુરુજી વિશ્વામિત્રનુ એ પછીનુ ચરિત્ર કહેવા મડ્યા તે બોલ્યા, "જીવન! ઈન્દ્રે આવીને વિશ્વામિત્રને સમજાવ્યા, તે વેળાનુ તેનુ કહેવુ તારા લક્ષમા હશે જ. ધર્મથી વિરુધ વર્તવાથી તપસ્વીના તપમા પણ હાનિ થાય છે તે પ્રમાણે ત્રિશંકુને સ્વર્ગે મોકલવાના સબધમા તેમનુ ઘણુક તપ ક્ષીણ થઈ ગયુ ક્રોધ કરવાથી, પાપ કે દુરાચરણ કરવાથી

ને પુણ્ય ભોગવવાથી તપ ક્ષીણ થાય છે જેમ ભંડારમા રળીને એકઠું કરી રાખેલુ દ્રવ્ય જો વિવેક વિના આડે માર્ગે ખર્ચવા જ માડ્યુ, તો તે થોડા સમયમા ખૂટી જાય છે, પણ તેનો વિવેક સાથે સદુપયોગ કરવામા આવે તો ખૂટવાને બદલે ઉલટુ વધે છે, એમ જ તપરૂપ ધનનુ પણ સમજવું તપ ક્ષીણ થવાથી વિશ્વામિત્રને ખેદ થયો તે પોતાનો આશ્રમ મૂકી દઈને, ઉત્તર દિશા ભણી ચાલ્યા ને પવિત્ર એવા પુષ્કરક્ષેત્ર પ્રત્યે જઈને ત્યા પાછા ઉગ્ર તપ કરવા લાગ્યા એમ ઘણાક કાળ પછી વળી તેમણે તપરૂપ ધન પાછુ એકઠુ કરયુ એ અતુલ તપના, પ્રભાવને લીધે તેમની કીર્તિ પણ દિગત પર્યંત પ્રસરી ગઈ યજ્ઞાદિક સર્વ કર્મોમા અને બ્રહ્મસભાઓમા તેમને સઘળે સ્થળેથી અગ્ર* નિમત્રણ આવતા હતા ને સૌ કોઈ તેમને બ્રહ્મર્ષિ તરીકે જ ઓળખતા હતા પરતુ વસિષ્ઠ મુનિ તો હજુ પણ તેમને જ્યારે જ્યારે મળે ત્યારે ત્યારે રાજર્ષિ કહીને જ બોલાવતા આ કારણથી તેમના હૃદયમા મોટી જ્વાળા ઉઠી આવતી વસિષ્ઠ મુનિનુ આ કર્મ હવે ન જ સહન થયુ તેમનો ક્રોધ પ્રલયાગ્નિની પેઠે વૃદ્ધિ પામ્યો ને તેના આવેશમા છેવટે તેમણે પોતાના રિપુ† અને દ્વેષ્ટા‡ રૂપે જ ગણેલા વસિષ્ઠ મુનિનો ઘાત કરી નાખવાનો નિશ્ચય કરયો એ માટે તે લાગ શોધવા માડ્યા, કેમકે સાવધપણામા તો એ મહામુનિનો ઘાત કોઈ ઉપાયે તેમનાથી થઈ શકે એમ ન હતુ, પૂર્વે અનેકવાર મોટી સેનાઓ લઇને તે યુદ્ધ સારુ ગયા હતા, તેમ જ તપશ્ચર્યાવડે સપાદન કરેલા સર્વ શસ્ત્રાસ્ત્રોના પણ ઉપયોગ કરયો હતો, પણ તે સર્વ વ્યર્થ ગયુ હતુ, માટે એ અજીત§ મહાત્માનો અસાવધ પણામા ઘાત કરી નાખવાનો તે લાગ જોતા હતા.

ક્રોધ એ દુષ્ટ રાક્ષસ છે ક્રોધ એ મોટો ક્રૂર અને પાપી શત્રુ છે તે વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે મોટો અનર્થ કરવા તત્પર થઈ જાય છે પૂર્વે મેં તને જીવની સેનાનુ વર્ણન કરી બતાવતા કહ્યુ છે, તે તો તારા સ્મરણમા હશે જ, કે જીવરૂપ રાજા જો પોતાના કામ ક્રોધાદિક કારભારીઓને વશ થઇ જાય છે, તો પછી તે સ્વતત્ર થઈ ગયેલા દુષ્ટ કારભારીઓ અતે તેનો નાશ કરી નાખે છે તેનુ આ ઉદાહરણ છે આ વેળાએ મુનિપણાને પામેલા અને મહાતપસ્વી છતા વિશ્વામિત્રનો

* અગ્ર નિમત્રણ–મુખ્ય નિમત્રણ † રિપુ–શત્રુ ‡ દ્વેષ્ટા–દ્વેષી, દ્વેષ કરનાર
§ અજિત–નહિ જિતી શકાય તેવા

જીવાત્મા, સારાસાર વિવેકરૂપ સત્સભાસદના વિચારને અધીન ન રહેતા, ક્રોધ દ્વેષાદિ સૈનિકોને વશ થઈ જઈ, કેવો અનર્થ કરવા તત્પર થયો છે તે તુ જો જે બ્રહ્મત્વ–જે બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાને એવા મહા સમર્થ વિશ્વામિત્ર સરખા પુરુષને પણ હજુ કેટકેટલાક લાબા કાળ વીતી જવા છતા પણ વળખા જ મારવા પડે છે, તે બ્રહ્મજ્ઞાન કેટલુ મોઘુ હશે, તેનો તુ વિચાર કર એવુ અમૂલ્ય બ્રહ્મજ્ઞાન, જેણે અનત જન્મોના અપાર પુણ્યસચયથી સપાદન કર્યુ હશે, તે પવિત્ર પ્રાણી, એ સર્વેશ્વર પરબ્રહ્મ પરમાત્માને કેટલો બધો પ્રિય હશે, તેનુ અનુમાન કરી જો એવા બ્રહ્મપ્રિય–પરમાત્મપ્રિય બ્રાહ્મણનો ઘાત કરનાર પ્રાણી કેવો પાપી ગણાય! તે એ સ્વય પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો જ મોટામા મોટો દ્વેષી થાય, ને તેથી તે કૃપાળુના કઠિનમા કઠિન શાસનને પાત્ર થાય એવો બ્રહ્મઘાતક તો આ લોકમા ને પરલોકમા, સર્વત્ર નીચ અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય ગણાય છે. અરે! એવા સર્વાગે બ્રહ્મત્વને પામેલા બ્રાહ્મણનો ઘાત કરવારૂપ દુષ્ટ કર્મ, તે જ બ્રહ્મહત્યારૂપે આ જગતમા ઓળખાય છે, ને તેનાથી મનુષ્ય પ્રાણીઓ તો શું, પણ મોટા ઇંદ્રાદિક દેવો અને વિષ્ણુ રુદ્રાદિકો પણ ભય પામી, દૂર નાસતા ફરે છે. એવી ઘોર બ્રહ્મહત્યા કરવાનો આપણા વિશ્વામિત્ર મુનિરાજે, ક્રોધ અને દ્વેષને વશ થઈને નિશ્ચય કર્યા ક્રૂર રાક્ષસક્રોધ, ક્રૂરમા ક્રૂર છે–તેમા વળી ઈર્ષા વા દ્વેષ મિત્રો થાય ત્યારે વિપરીત ગતિને પમાડે છે!

ઘણાક દિવસ લાગ જોતા જોતા, એકવાર રાત્રે એ મહામુનિના આશ્રમમા પેશી જવાનુ વિશ્વામિત્રને ફાવ્યુ અતિશય સુદર અને સુઘટ્ટ એવા નવપલ્લવિત અનેક જાતિના વૃક્ષોથી સુશોભિત એવો તે આશ્રમ અતિ વિશાળ અને પરમ આનદનુ સ્થાન હતુ જગતમાના સારામા સારા અને આરામશાસ્ત્રના* જ્ઞાતા એવા માળીઓને હાથે બનાવેલા તથા સમરાવેલા મોટા ભૂપતિઓના આરામો, બાગો ને સુદર વાટિકાઓ, કે જેમા અતીવ સુદર રચનાઓ કરેલી હોય, તે સર્વ કરતા આ મહામુનિના આશ્રમની શોભા કઈ અદ્ભુત જ હતી દેવોનુ નદનવન પણ એના આગળ ઝાખુ જણાતુ હતુ એનુ કારણ એ કે, એ સઘળા વનો ને આરામોમા માત્ર સૃષ્ટિલીલાની ઉત્તમોત્તમ શોભા જ

* આરામશાસ્ત્ર–વાડીઓ, બગીચા આદિક બનાવવા સબધી વિદ્યા–તેના જાણનારા તે આરામશાસ્ત્રના જ્ઞાતા

હોય છે, પરંતુ આ આશ્રમમાં તો એ સઘળી શોભા ઉપરાંત અદ્ભુત બ્રહ્મપ્રભાની છટા સર્વત્ર વ્યાપી રહી હતી, અને તેથી તે કેવળ પરમાનન્દના ધામરૂપ હતો ! તેમાંના સર્વ વૃક્ષો, લતાઓ, કુંજો, સ્તબકો, વલ્લરીઓ આદિ સર્વ જાણે આવનાર જ્ઞાની મનુષ્યના જ્ઞાનપ્રકાશમાં વૃદ્ધિ અને અજ્ઞાન મનુષ્યના અજ્ઞાનાધિકારનો નાશ કરનારાં હતાં એવા પવિત્ર આશ્રમની મધ્યમાં મહામુનિ વસિષ્ઠની પર્ણશાળાઓ હતી સઘળી પર્ણશાળાઓ કરતાં યજ્ઞશાળા બહુ વિશાળ હતી તેમાં ગાર્હપત્યાદિ ત્રણ અગ્નિઓ, પૃથક્ પૃથક્ કુંડોમાં વિરાજતા હતા પૂર્વમાં શ્રીમતી કામદુઘાનું સ્થાન હતું, પશ્ચિમમાં જળસ્થાન હતું, દક્ષિણ દિશાએ દર્ભ સમિધાદિના સંચયની શાળા હતી, તેની સમીપમાં બીજી એક પર્ણશાળા શયનસ્થાન માટે હતી, અગ્નિ દિશામાં પાકસ્થાન હતું, ઉત્તર દિશામાં વિદ્યાશાળા હતી, ને બીજી દિશાઓમાં ચોમેર બેસવા ઉઠવા તથા વિદ્યાર્થીઓને પઠન પાઠન મનન આદિકની પર્ણશાળાઓ નિર્મેલી હતી તે ઉપરાંત એ મહામુનિના અસંખ્ય શિષ્યાદિકોને માટે પણ આશ્રમમાં જ જૂદે જૂદે સ્થાને અનેક પર્ણશાળાઓ બાંધેલી હતી, મોડી રાત જવા સૂધી ઘણાક શિષ્યો પોતાના ગુરુ મહામુનિ વિસિષ્ઠજીની પરિચર્યામાં રહેતા, ને સમય થતાં ગુરુજી આજ્ઞા આપે, એટલે વંદન કરી કરીને, પોતપોતાની પર્ણશાળા પ્રત્યે સૂવા સારુ ચાલ્યા જતા, ત્યારે મહામુનિ વસિષ્ઠજી પણ પોતાના શયનસ્થાન પ્રત્યે આવીને ધ્યાનસ્થ અ વસ્થામાં બ્રહ્માનંદનું સુખ અનુભવતા હતા

આવા બ્રહ્મધામરૂપ આશ્રમને વિષે ગુપ્ત રીતે, રાત્રિને સમયે, સઘળું શાંત થતાં પ્રવિષ્ટ થઇ ગયેલા આપણા ક્રોધાવિષ્ટ કૃપણ વિશ્વામિત્ર મુનિ ફરતા ફરતા, છેક વસિષ્ઠ મુનિની શયનશાળા સમીપ આવી પહોંચ્યા અંદર થતી બોલચાલ ઉપરથી તેમણે નિશ્ચયપૂર્વક જાણી લીધું કે, આ જ વસિષ્ઠજીનું શયનસ્થાન છે, અને એમાં શયન માટે તેવો આવ્યા પણ છે તેઓ ભર નિદ્રાવશ થાય એટલે આપણું કૃપણ કાર્ય સાધવું એવા વિચારથી એ શયનશાળાની પછવાડે પોતે શસ્ત્ર સહિત ઉંચે શ્વાસે બેઠા ઋતુ શરદ્ હતી, દિવસ પૂર્ણિમાનો હોવાથી મધ્યરાત્રિનો ચન્દ્ર લગભગ મસ્તકપર આવવા લાગ્યો હતો, તેથી રખેને કોઇ મને જોઇ જશે, એ શંકાથી તેમને પર્ણશાળાની પાસે ઉભેલા એક ઘટ્ટ સ્તબકમાં સંતાવું પડ્યું થોડીકવાર તે બેઠા એટલામાં અંદરથી કંઇ વાતચિત થતી

હોય, એમ તેમના સાંભળવામાં આવ્યું તેમનું મન ખિન્ન થયું કે, મારો પરિશ્રમ વ્યર્થ જાય એમ લાગે છે, કેમકે અંદર કોઈ બીજું પણ મનુષ્ય વસિષ્ઠજીની સાથે છે, ને તેથી મારું કાર્ય સાધી શકાશે નહિ હશે, જોઉં વારુ, શું થાય છે એમ ધારી એકાગ્ર થઈ કાન માંડીને બેઠા શયન-મંદિરમાંથી કંઈક મંદ પણ મધુર અને સકોમળ શબ્દ સંભળાયો કે, "કૃપાનાથ! હવે એક ક્ષણવાર આ દાસીને ચરણસંવાહનની આજ્ઞા આપશો?" તેના ઉત્તરરૂપે એવું વાક્ય સંભળાયું કે, "સાધ્વી! હવે બહુ થયું તેં બહુ કાળ મારી સેવા કરી છે ને તેથી હું અત્યંત પ્રસન્ન છું. તારું કલ્યાણ થાઓ તારા સરખી સ્ત્રીઓ તો આખા જગતમાં કલ્યાણરૂપ છે તારી પણ ઉત્તર અવસ્થા છે, હવે તને ચરણસેવાનું શું પ્રયોજન છે?" આ સંવાદ સાંભળી વિશ્વામિત્ર સમજ્યા કે, આ તો મહાસતી અરુંધતી છે પણ અહો! આટલી વૃદ્ધવયે પહોંચ્યા છતાં પણ, તે સાધ્વી હજુ પોતાના સ્વામીના ચરણસેવનની અભિલાષા રાખે છે, એ કેટલું પ્રશંસનીય અને જગતની સ્ત્રીઓને શિક્ષણીય છે! ધન્ય છે આવી સતીઓને એટલામાં પાછાં તે મહાસતી મંજુલ સ્વરે બોલ્યાં, "સ્વામીનાથ, એમ કેમ? આ દાસીને તો આપના ચરણારવિંદની સેવાથકી બીજું કંઈ જ અધિક કલ્યાણકારી નથી પ્રભો! આપ મને જે સાધ્વી, સતી, ઇત્યાદિ સંબોધનોથી બોલાવો છો, તે સર્વ પ્રતાપ આપની ચરણસેવાનો જ છે કૃપાનાથ! સ્ત્રી સ્વભાવથી જ મહા ભ્રષ્ટ, નીચ અને માયામયી અજ્ઞાનમૂર્તિ છે તેને આવી બ્રહ્મમયી સ્થિતિએ પહોંચાડનાર તો એક આપ કૃપાળુના પુણ્યરૂપ ચરણારવિંદની પવિત્ર સેવા જ છે કૃપાનાથ! આપે મને પૂર્વે કહેલું છે કે, જ્યાં સૂધી મનુષ્ય પ્રાણીને અન્નપાનાદિક ગ્રહણ કરવા જેટલી પણ શરીરની ક્રિયાઓ ચાલુ હોય, ત્યાંસૂધી તેણે શારીરધર્મો પણ અવશ્ય પાળવા જોઈએ મારી તે ક્રિયાઓ કંઈ અટકી નથી, ત્યાંસૂધી આપની સેવારૂપ કર્મ મારે અત્યાવશ્યક છે સેવક પોતાના સેવ્યની સેવા કરે છે ત્યારે તે તેમની પાસેથી પ્રસાદ પામે છે તેમ હું પણ યથાશક્તિ આપની સેવા કરીશ, એટલે મને કંઈક કલ્યાણ વાર્તારૂપે આપની પાસેથી પ્રસાદ મળશે." આ વાર્તાવિનોદથી પ્રસન્ન થઈ, વસિષ્ઠ મુનિએ આજ્ઞા આપતાં સતી અરુંધતી પ્રેમથી ચરણસેવા કરવા લાગ્યાં થોડીકવારે મુનિવર બોલ્યા, "હે શ્રેષ્ઠ તપસ્વિની! હવે બહુ થયું, તું થાકી ગઈ હોઈશ, માટે સમાપ્ત

કર ” સતીએ કહ્યુ, “પ્રભો ! હુ એવુ શુ તપ કરુ છું, કે આપે મને તપસ્વિની કહી ? અને તે પણ વળી શ્રેષ્ઠ તપસ્વિની !” મુનિવર બોલ્યા; “અહો ! કેમ નહિ ? સ્રીને પોતાના સ્વામીની સેવા કરતા બીજુ અધિક તપ કીયુ છે ? જે શિષ્યો પોતાના ગુરુની અત કરણપૂર્વક સેવા કરે છે, જે પુત્રો પોતાના માતપિતાની સત્સકલ્પપૂર્વક પ્રેમથી સેવા કરે છે, અને જે સ્રીઓ પોતાના સ્વામીની પ્રેમથી પરિચર્યા કરે છે, તેઓ મોટી તપસ્વિનીઓ જ છે આ વર્તમાન સમયમા તો સ્વામીસેવન કરનારી સર્વ સ્રીઓમા તુ શ્રેષ્ઠ હોવાથી, મે તને શ્રેષ્ઠ તપસ્વિની કહી છે આ કાળમા મને માત્ર બે જ શ્રેષ્ઠ તપસ્વી જણાય છે સ્રીઓમા તુ અને પુરુષોમા મુનિવર વિશ્વામિત્ર ! ! તે મારી પરિચર્યારૂપ તપ કર્યું છે, અને વિશ્વામિત્રે તો, જેની તુલના જ ન થઈ શકે એવુ મહાતીવ્ર તપ, બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત્યર્થ કર્યુ છે વિશ્વામિત્ર સરખો તપસ્વી તો વિશ્વામિત્ર જ ! !” એ સાભળી અરુધતી બોલ્યા, “કૃપાનાથ ! પૂર્વે આપણા જે અતિથિ થયા હતા, ને પછી આપણી કામધેનુને હરણ કરી ગયા હતા, તે જ વિશ્વામિત્ર ! અહો ! એમની તો મે આપને મુખે અનેક પ્રસગે પ્રશસા સાભળી છે પણ મુનિ સ્વામીનાથ ! એ મુનિવરનુ નામ સાભળતા મારા હૃદયમા મોટો દાહ થાય છે, કે અરે ! એ એવા મોટા તપસ્વી અને બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્તિ માટે મહાન્ પ્રયત્ન કરી રહેલા છતા, એમણે મુજ અબળાના ભાગ્યપર મોટો ક્રૂર પ્રહાર કરેલો છે કિંચિત્ પણ દયા ન લાવતા મારા સોએ પુત્રોનો એ મુનિએ, પેલા દુષ્ટ રાક્ષસ પાસે નાશ કરાવી નાખ્યો છે કૃપાનાથ ! એક સત્કર્મ કરનાર બ્રાહ્મણના સો સો પુત્રો મારીને સમૂળો વશચ્છેદ કરવો, એ કર્મ શુ એવા મહાતપસ્વીને છાજતુ છે ? નાથ ! આ વાર્તાનુ સ્મરણ થતા મારા હૃદયને અપાર કલેશ થાય છે !” એમ કહેતા કહેતા સતીનો કઠાવરોધ થઈ ગયો ને નેત્રોમા જળ ભરાઈ આવ્યા તે જોઈ મુનિવર વસિષ્ઠ તેમનુ આશ્વાસન કરતા બોલ્યા, “સતિ ! આ શું કરો છો ? તમારા સરખાને આમ કરવુ યોગ્ય નથી કોના પુત્ર ને કોનો પિતા जातस्य हि ध्रुवो मृत्यु એટલે જન્મેલાનુ અવશ્ય મૃત્યુ થાય છે જગતમા જન્મેલો કોઈ પણ પ્રાણી સદા કાળ રહેતો નથી જન્મેલા પ્રાણીઓ જો મરતા જ ન હોય તો પછી આ ભૂમિતલ, જે પચાસ કોટિ યોજન વિસ્તારનુ છે, તેનાપર સમાય જ કયાથી ? આ સૃષ્ટિનો નિયમ જ એવો છે કે, તેમા નવનવા પદાર્થો અને નવનવા પ્રાણીઓ

ઉત્પન્ન થતા જાય છે ને જૂનાઓનો લય થતો જાય છે. બીજ પડે છે, ઉગે છે, વૃક્ષ થાય છે, ફૂલે છે, ફળે છે, અને તેમાથી પાછા નવા બીજ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે જૂના થયેલા વૃક્ષને લય થવાનો સમય આવે છે સતિ! વળી એ જ વૃક્ષના ફળ તથા બીજનો પણ સમયે પોતાના માતાપિતારૂપ વૃક્ષના પહેલો જ નાશ થઇ જાય છે કેટલાક ફળો કાચા ને કાચા જ રોગ લાગવાથી ખરી પડે છે, કેટલાક કરમાઇ જાય છે, કેટલાકને પક્ષીઓ ખાઇ જાય છે, કેટલાકને મનુષ્યો તોડી લે છે અને એમ કરતા બચીને જે પાકવા પામ્યા, તેઓનો પણ અતે તો મનુષ્યાદિકના ભક્ષણદ્વારા નાશ જ થાય છે કદાચ કોઇના ભક્ષણમા ન આવતા બચી ગયા હોય તો પાછા ભૂમિમા વવાઇને પણ તેમનો નાશ જ થાય છે, અથવા તો ત્યાથી પાછા ઉગી નિકળવારૂપે પુનર્જન્મ ધારણ કરે છે સતિ! એ જ પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રાણીઓને પણ મૃત્યુ થયા પછી પાછો પુનર્જન્મ થવારૂપે ઉગી નિકળવાનુ નિયત જ હોય છે, કેમ કે ध्रुव जन्म मृतस्य च એટલે કે મૂએલાને અવશ્ય જન્મ લેવો પડે છે, એવો સ્રષ્ટાનો ને સૃષ્ટિનો નિયમ છે આ સૃષ્ટિનિયમ અનિવાર્ય છે કોઇથી ટળે નહિ તેવો અટલ છે, તો પછી તારા જેવા જ્ઞાની મનુષ્યોને—અનુભવ સહિત આવા પ્રકારના જાણનારા જનને—એ વિષે કલેશ કે શોક થવો કેમ જ સભવે?" એ સાભળી સતી અરુન્ધતી વિનયસહ બોલ્યા, "કૃપાનાથ! આપે જે જે કહ્યુ, તે સર્વ યથાર્થ છે પૂર્વે પણ મેં આપની પાસેથી એ જ શ્રવણ કરેલુ છે, તથાપિ તેમા કલેશ થવાનુ સબળ કારણ જે છે, તે કઈ આપથી અજાણ્યું નથી પ્રભો! આપે જેમ કહ્યુ કે, આ જગતમા જન્મેલાને અવશ્ય મૃત્યુ અને મુવેલાને અવશ્ય પુનર્જન્મ છેજ—जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुव जन्म मृतस्य च ॥ તેમ એ પણ આપે જ કહ્યુ છે કે, गच्छन्त्यपुनरावृत्ति ज्ञाननिर्धूतकल्मषा એટલે કે જ્ઞાનવડે કરીને ધોવાઈ ગયેલા છે પાપો જેમના એવા પવિત્ર પુરુષો જ્યાથી કદી પાછુ ન જ ફરવુ પડે એવે સ્થાને જાય છે સ્વામીનાથ! આ સસાર આપે પરમ કલેશકારી—દુ ખમય કહ્યો છે, અને તેટલા માટે તેમા વારવાર જન્મીને તેમાના દુ ખોનો ફરીફરીને અનુભવ ન જ લેવો પડે એ સારુ, મનુષ્ય પ્રાણીએ જન્મભર મહાન્ યત્નવડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનુ છે તે જ્ઞાન પણ અધિકાર થયા વિના પ્રાપ્ત થતુ નથી ઘણાક જન્મોના કરેલા પુરુષાર્થનો પુજ વધે ત્યારે ઉત્તમ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે તેવો અધિકાર પામેલો મનુષ્ય

પ્રાણી, આપ સરખા સદ્‌ગુરુના સદુપદેશદ્વારા પરમાત્મ સ્વરૂપમા યથાર્થ જ્ઞાનનો અલભ્ય લાભ મેળવી શકે છે હે નાથ! એવા દુર્લભ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે, બીજા સર્વ મનુષ્યો કરતા બ્રહ્મતેજસ્વી જીવ તો જન્મથી જ અધિકારસપન્ન છે, તેમા પણ આપ સરખા મહાત્માને ત્યા જન્મ, એ તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિની સાક્ષાત્ અભિસધિનો જ સમય છે હે કૃપાળુ! આપને ત્યા જન્મવાથી ઉત્તમોત્તમ અધિકાર પામેલા અને બ્રહ્મપ્રાપ્તિની અભિસધિપર આવી પહોચેલા એવા એ મારા પુત્રો, ઘણેક જન્મે અને ઘણે ઘણે પુરુષાર્થે પોતાને પ્રાપ્ત થનારો સર્વોત્તમ તથા અલભ્ય લાભ ગુમાવી, મહાદુ ખયુક્ત અધકારરૂપ મરણને વશ થયા, એથી શુ મને ક્લેશ ન થાય? તેઓ મરણ પામ્યા એટલુ જ નહિ, પણ અકાળે અને અપવિત્ર એવા રાક્ષસને હાથે મરણ પામ્યા, એથી મને અપાર શોક અને દાહ થાય છે, કેમકે એવુ મૃત્યુ તે અપમૃત્યુ-અધોગતિ આપનારુ મૃત્યુ છે આપ સરખા મહાન્ પુરુષને ત્યા જન્મેલા પ્રાણીઓની અધોગતિ થવી, એ શુ ઓછુ ખેદકારક છે? એવુ કૃપણકર્મ અને તે વળી બુદ્ધિપૂર્વક કરનાર વા કરાવનારની ત્યારે શી ગતિ? ભલે, આપ એ વિશ્વામિત્ર મુનિના અથાગ તપની પુન પુન પ્રશસા કરો-અવશ્ય એ વીર રત્ન પ્રશસા યોગ્ય પણ છે-તથાપિ આવુ ગર્હિત કર્મ એમના ચરિત્રમા મોટા દૂષણરૂપ જ છે ને કાળના કાળ પર્યંત તેવુ જ દૂષિત રહેશે વળી આપ સૌ વાતે સમર્થ છતા એમના એવડા મોટા અપરાધના બદલામા આપે એમને કશુ પણ શાસન કર્યું નહિ, કે શિષ્યાદિકદ્વારા કરાવ્યુ નહિ, એ પણ મને રુચતુ નથી!"

સતીનુ આવુ પ્રમાણયુક્ત વચન સાભળી મહામુનિ બોલ્યા, "પ્રિયે! તુ ખેદ કરીશ નહિ કલ્યાણને માર્ગે લાગેલા અને સત્કર્માચરણ કરનારા પ્રાણીની કદી દુર્ગતિ થતી નથી તારા પુત્રો જો કે અકાલમૃત્યુ પામ્યા છે, તથાપિ તેઓ કર્મયોગના અભ્યાસી હોવાથી, યોગભ્રષ્ટોની ગતિને પામશે, એમા લેશ માત્ર મને શકા થઈ નથી! યોગભ્રષ્ટ આત્મા પવિત્ર એવા શ્રીમાનને ત્યા અથવા મહાબુદ્ધિમાન્ એવા યોગીને ત્યા જન્મે છે, અને ત્યા પોતાના પૂર્વજન્મના અભ્યાસનુ સ્ફુરણ પામી, અધુરો યોગ પૂરો કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે માટે, હે સતિ! કહેવાતા એવા એ તારા પુત્રોના સબધમા તો આપણે ખેદ કરવાનુ કારણ જ નથી, પરતુ એથી અતિશય ખેદ તો મને તે મુનિવર વિશ્વામિત્રના સબધમા થાય છે-કેમકે અનતકાળ સૂધી અથાગ પરિશ્રમ વેઠીને એકઠુ કરેલુ

મહાન્ તપ, એ મુનિશ્રેષ્ઠ આવા આવા દૂષિતકર્મથી સહજમા ક્ષીણ કરી નાખે છે સતિ! બ્રહ્મતેજસ્વી પુરુષનો ઘાત કરવો વા કરાવવો, એના જેવુ બીજુ એકે મહાપાતક નથી તેમણે મિથ્યા દ્વેષથી સો સો બ્રહ્મતેજસ્વી-બ્રહ્મપરાયણ જીવોનો નાશ કરાવ્યો, એ પાપની તો ગણના જ થઈ શકે એમ નથી એ મહાપાપથી એમનુ ઘણા લાબા કાળનુ દુર્ઘટ તપ નાશ પામ્યુ છે, તો હે સુવ્રતે! એથી વધુ બીજુ શાસન કયુ હોય? કોણ કોને શાસન કે શિક્ષા કરવા સમર્થ છે તે મને કહે! પોતપોતાના કર્મ જ પ્રાણીને તેના ફળરૂપે શાસન કરે છે મુનીશ્વર વિશ્વામિત્રે જેમ દ્વેષને લીધે ઉન્મત્ત થઈને એવો અનર્થ કર્યો, તેના બદલામા એમના પોતાના જ અપાર પુણ્યની હાનિ થઈ,તો શુ એ પ્રમાણે એમણે શાસન કરવારૂપ ઉદ્યોગ આચરી આપણે પણ પાછી મોટી હાનિ જ વ્હોરી લેવી? આપણા પુત્રો નાશ પામ્યા, એ આ દેહ રૂપ જીવને મોટામા મોટી હાનિ થઇ છે, તે ઉપરાત વળી વિશેષ હાનિ આપણા જ સ્વાર્થમા કરવાની મૂર્ખતા આપણે શા માટે કરવી? બ્રહ્મપરાયણ જીવનો ધર્મ તો ક્ષમા છે! એવા બ્રહ્મભાવને પામેલો જીવ અન્યને શાસન કરવા જતા ક્ષમાનો ત્યાગ અને કટકરૂપ ક્રોધનો અગીકાર કરે છે, એ શુ ઉચિત કર્મ છે? પોતાને હાનિ કરનારાથી સામી હાનિ કરવા જનાર મનુષ્ય બેવડો મૂર્ખ છે એક તો પોતાની હાનિ થઇ છે, તેને સુધારી શકતો નથી, ને સામાની હાનિ કરવા જાય છે, તેથી પોતાનુ ને સામાનુ બનેનુ બગાડે છે, એ વાત તેના લક્ષમા આવતી નથી ”

એટલુ કહીને મહામુનિ પાછા બોલ્યા, “હે સુશીલે! સાભળ, મુનીશ્વરનુ ચરિત્ર ને ચારિત્ર્ય! ત્રિશકુ નામના અનધિકારી રાજાને સ્વર્ગે મોકલવામા પણ મુનિશ્રેષ્ઠે તપ પુણ્યરૂપ કુસુમ કચડી નાખ્યુ છે, મારા પ્રતિના દ્વેષને લીધે પુણ્યવાન્ હરિશ્ચન્દ્ર રાજાનુ સત્ય ચૂકાવવામા પણ તેમનુ ઘણુ તપ ચગદાઈ ગયુ છે, મેનકા અપ્સરા સાથેના વિહારમા પણ હજારો વર્ષનુ તપ નષ્ટ કીધુ છે એ સઘળુ અજ્ઞાનનુ અને ક્ષત્રિયપણાની રાજસી પ્રકૃતિનુ જ લક્ષણ છે બ્રહ્મત્વપ્રાપ્તિને માટે એમણે અથાગ તપ કર્યુ છે, દેવતાઓએ પણ એમના મહાન્ પરિશ્રમ સામુ જોઇને બ્રહ્મર્ષિ કહ્યા છે ખરા, તથાપિ હજુ એમને સત્યસિદ્ધ બ્રહ્મત્વ મળ્યુ નથી, એમ હું જે કહું છુ, તેનુ કારણ એ જ કે એમની રાજસી પ્રકૃતિ બદલાઇને શુદ્ધ સાત્વિકભાવ હજી પ્રકટ થયો નથી અક્રોધ,

વૈરાગ્ય, જિતેદ્રિયપણુ, નમ્રતા, ક્ષમા, દયા, ક્ષાતિ, સમતા, અમાત્સર્ય* ઈત્યાદિ બ્રહ્મત્વના ભૂષણો હજુ જો કે તેમનામા પ્રકટવાને પ્રકાશ્યા નથી, છતા તેની ચિંતા નહિ, પણ એમની અભિલાષા ઉચ્ચતર છે અન્ય કશી પણ કામના વિના માત્ર બ્રહ્મત્વપ્રાપ્તિની જ કામનાથી તેમણે અથાગ તપોધન† સચિત કર્યું છે, એટલે પરિણામે એ શ્રેષ્ઠ જીવનુ અત કરણ શુદ્ધ સાત્વિક અને અધિકારી થતા તેમને સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે ચાલો સમાપ્ત કરો, સતિ ! હવે રાત્રિ બહુ વ્યતીત થઈ છે, ઉષ કાળ થવા પૂર્વ ઊઠાશે નહિ, તો પ્રાતર્હોમનો સમય ચૂકાશે ”

એમ કહી સતી શિરોમણિને સૂવાની આજ્ઞા આપીને, રાત્રિ કેટલી ગઈ છે, તે જોવા સારુ મહામુનિ વસિષ્ઠ પર્ણશાળાની બહાર આવ્યા પૂર્ણિમાનો પૂર્ણ ચદ્રમા સ્વચ્છ નિરભ્ર આકાશમા બરાબર મસ્તકે આવેલો હતો આખા વનમા, આશ્રમમા, ભૂમિપર ને આકાશમા સર્વત્ર સ્વચ્છ, શુભ્ર અને શીતળ પ્રકાશ છવાઈ રહ્યો હતો પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ સર્વ પ્રાણી નિદ્રાવશ હોવાને લીધે સઘળે શાતિ પ્રસરી રહેલી હતી આવે સમયે ઐકાતિક સ્થિતિના પ્રેમીલા અને નિવૃત્તિ માર્ગના અનુયાયી મહાત્માને તો અનાયાસે જ બ્રહ્મસુખનો અનુભવ થાય તેવુ હતુ બ્રહ્મપુત્ર મહાત્મા વસિષ્ઠમુનિ, આવી સર્વત્ર સુપ્રકાશિતપણે વ્યાપી રહેલી સૌમ્યમયી ચદ્ર છટા જોતા બહુ જ આનદ પામ્યા–તેના આવેશમા બોલી ઊઠ્યા, “અહા સતિ ! આજની રાત્રિ શી ખીલી રહી છે ! પણ એના સુપ્રકાશિત પણાને હુ કોની ઉપમા આપુ ? ખરેખર, બીજુ કઈ જ નહિ, પણ મુનિવર વિશ્વામિત્ર અને તેમનુ અપ્રતિમ તપ જ એની તુલનાએ આવી શકે જેવી એ મુનિવરના અતુલ તપની વિમળ કીર્તિ સર્વત્ર પ્રકાશી રહી છે, તેવી જ આજની મનોહર શરદ્ રાત્રિ પણ પ્રકાશી રહી છે સુશીલે ! આ ચદ્રમડળના અધિપતિ મહાત્મા સોમને વિશે પણ આવી સુપ્રભા, એ મુનિવર વિશ્વામિત્રની પેઠે તેણે કરેલા અથાગ તપનો જ મહિમા છે દેવતાઓના કોટ્યવધિ વર્ષોપર્યંત પરબ્રહ્મ નારાયણની આરાધના કરવારૂપ એના મહાન્ તપથી એ આ ચન્દ્રમડળનો પતિ અને સર્વ નક્ષત્રગણોનો, તેમ જ પિતરોનો રાજા થયો છે, તેમ જ મહાન્ તપરૂપે પરબ્રહ્મ પરમાત્માની ઉપાસના કરનાર મુનિ વિશ્વામિત્ર પણ પરિણામે આકાશને વિષે પ્રકાશી રહેલા સપ્તર્ષિ મણ્ડળમા જઈને વિરાજશે ”

* અમાત્સર્ય–મત્સર રહિતપણુ, દ્વેષ રહિતપણુ † તપોધન–તપ રૂપ ધન

"પ્યારા જીવન!" તેના ગુરુજી બોલ્યા, "બ્રાહ્મણપણાના ઉત્તમોત્તમ ગુણોનું નિરીક્ષણ કર! આવા અદ્ભુત ગુણોવડે આખું ત્રૈલોક્ય વશ કેમ ન થાય? જેણે પોતાનું ઉત્તમોત્તમ આતિથ્ય કરવાના બદલામાં બની શકે તેટલી સેવા કરી છૂટવાને ઠેકાણે ઉલટું કામધેનુનું હરણ કર્યું, ત્યાથી પરાજય પામતા જેમણે પાછો અથાગ સૈન્ય સમૂહ લાવી, યુદ્ધે આવીને પોતાને અપાર વિટંબણાઓ આપી, જેણે અનેકવાર આવીને શસ્ત્રોની અને અસ્ત્રોની અસહ્ય વૃષ્ટિ કરી, જેણે સો સો પુત્રોનો ઘાત કરાવીને છેક નિર્વંશ કરી નાખવા સરખું કર્યું, પોતે આખા જગતમાં કોઇના જ દ્વેષી નહિ અને જગતમાં કોઈ પણ પોતાનું દ્વેષી નહિ, એવા સર્વભૂતના પરમ અદ્વેષ્ટા છતા તેમની સાથે જેણે મહાન્ ક્લેશકારક દ્વેષ પ્રવર્તાવ્યો અને એવી અસંખ્ય વિટંબણાઓ આપવા ઉપરાંત, છેવટે તેમનો પોતાનો પણ ઘાત કરવાને જે જીવ સધિ જોયા કરતો હતો, તેના સંબંધમાં પણ એ મહામુનિવર વસિષ્ઠજીના મનની કશા પણ દ્વેષ વગરની કેવી શુદ્ધ ભાવના હતી, તે તેં જોઈ એ શુદ્ધ ભાવના પણ પુઠ પછવાડે, પરોક્ષપણે, નહિ કે કોઇની આગળ, કે કોઇને સારુ લગાડવાને માટે દર્શાવી હતી એવા અદ્ભુત અને મહાન્ ગુણોવડે તે મહાત્મા સમગ્ર જગતના સુહૃદ, મિત્ર અને કલ્યાણ કરનારા છે એવા પુણ્ય પુરુષના સહજ સંબંધમાં આવનાર પ્રાણી પણ જો કે મહાક્રૂર ને ભયંકર હોય, છતા સૌમ્ય ને શાંત થઈ જાય છે, નિર્દય ને ઘાતકી હોય છતા પરમ દયાળુ ને અહિંસક થઈ જાય છે, ક્રોધી હોય તે અક્રોધી બની જાય છે, પાપી હોય તે પવિત્ર થઈ જાય છે, શત્રુ હોય તે સખા થઈ જાય છે, અજ્ઞાની જ્ઞાની થઈ જાય છે, જડ સચેતન બને છે, શાસક સેવક બની સેવા કરે છે એવું જ મુનિ વિશ્વામિત્રના સંબંધમાં પણ બન્યું તેઓ પર્ણશાળાની પછવાડે જઇને સંતાયા, તે વેળાથી આ બ્રહ્મૈવ દંપતીનો પુણ્યરૂપ સંવાદ એકાગ્રચિત્તે શ્રવણ કરી, જડ જેવા ઉભા રહ્યા હતા એ સંવાદ સાંભળતા સાંભળતા જ જેમ દીપક પ્રકટ થવાથી, અંધારા ઓરડાનો અંધકાર નાશ પામે છે અને તેમાં ભરાઈ રહેલો મહા વિષધર સર્પ ફુંફાડા મારતો અને જીભ લપકાવતો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેમ તેમના હૃદયના અજ્ઞાનાદિક આવરણો તત્કાળ દૂર થઈ જઈ, તેમાં ભરાઈ રહેલા અકારણ ક્રોધ અને દ્વેષરૂપ બે મુખવાળા ફણિધરને તેમણે જોયો તેમને મોટા આશ્ચર્ય સાથે સ્પષ્ટપણે

દેખાયું કે, 'આ દુષ્ટ જ મારું મહાઅનિષ્ટ કરી રહ્યો છે. હર હર ! એ કૃપણે જ મારે હાથે અકારણ અનેક અનર્થો કરાવ્યા છે. શિવ ! શિવ ! એણે જ મને બ્રહ્મત્વરૂપ અલભ્ય લાભથી આજ પર્યંત અતિ દૂર રાખ્યો છે, ને ફાંફાં મરાવ્યા છે. અરેરે ! આવા બ્રહ્મરૂપ, સચરાચરના સખા અને સર્વના કલ્યાણદાતા વિશ્વહિતૈષી મહર્ષિવરની સાથે મિથ્યા દ્વેષ !– અરે મહા અકલ્યાણકારક અધમ દ્વેષ !–આ ગુપ્ત ઘર કરી વસેલા દુષ્ટે જ કરાવ્યો છે. રે ! મિત્રવત્ થઈ ઘરમાં આવીને રહેલા શત્રુની પેઠે આ દુષ્ટે તો મારા હૃદયમાં ભરાઈને, મારી સાથે મોટામાં મોટા શત્રુનું કામ કર્યું છે, અને અહો ! આ મહર્ષિવર્યના આટલા પરોક્ષ ને ક્ષણવારના સમાગમથી મારું હૃદય ઊઘડ્યું, ખીલ્યું, પ્રકાશ્યું, અને તે દુષ્ટ મને પ્રત્યક્ષ દેખાયો ! એ અહોભાગ્ય તથા સત્સમાગમનો મહાપ્રતાપ જ છે. નહિ તો એ દુષ્ટ, પ્રબળ થઈ જતાં પરિણામે મારો અવશ્ય નાશ જ કરત.'

આ પ્રમાણે, જેમ કોઈ ભરઊંઘમાં પડેલો મનુષ્ય પોતાના કોઈ હિતેચ્છુની, સમયની સૂચનાથી એકાએક જાગ્રત થઈ જાય, અને પોતે ચોક્કસ ભયંકર સ્થિતિમાં છે એવું જાણીને તત્કાળ સાવધ બની જઈ, તેમાંથી અતિ ત્વરિતપણે કોરે ખસી જાય, તેમ વિશ્વામિત્ર મુનિ, પોતાના અજ્ઞાનાંધકારપણામાંથી જાગ્રત થઈ ગયા. પોતે કેવડો મોટો અનર્થ કરવાને તત્પર થયા હતા, ને જેમની પાસેથી પ્રસાદ મેળવવો યોગ્ય, તે મહાપુરુષની સાથે પોતે કેવું અયોગ્ય વર્તન ચલાવ્યું હતું, એ સઘળું પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવતાં, તેને ઘણી જ લજ્જા અને ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થઈ. મુનિધર્મથી વિપરીત, બ્રહ્મર્ષિપદની પ્રાપ્તિના જિજ્ઞાસુ જીવની અતિ ક્લેશકારિણી અધોગતિને પમાડનારી સ્થિતિનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં, પોતાના અવિચારીપણાને મન સાથે અતિશય ધિક્કાર આપતા, તે તત્કાળ પેલા વૃક્ષગુચ્છમાંથી બહાર નિકળી પડ્યા, અને દ્રવિત હૃદયે, ગદ્દગદ્દ કંઠે, સજલ નયને, પ્રબળ પ્રેમે અને વિશુદ્ધ મને, દોડી જઈ, મહર્ષિ વસિષ્ઠજીના નિર્મળ ચરણારવિંદમાં નમી પડ્યા. આ વેળાના અદ્દ્ભુત પ્રસંગનું હું શું વર્ણન કરું ! આવી એકાંત ને શાંત રાત્રે એકાએક આ કોણ ? એવા આશ્ચર્ય સાથે વસિષ્ઠ મુનિએ નીચે નમીને જોયું તો, હમણાં જેની પોતે પ્રશંસા કરતા હતા, તે જ વિશ્વામિત્ર મુનિ, પરમ નમ્ર, નિર્માની, નિર્દ્વન્દ્વ અને શરણાગત થઈને પોતાના ચરણમાં પડેલા છે ! પછી બહુ સાનંદાશ્ચર્યથી તે મહર્ષિ બોલ્યા, "અહો ! મુનિ

વિશ્વામિત્રજી! આ વેળા તમે અહીં ક્યાથી? ઉઠો, બેઠા થાઓ તમારુ શુભાગમન અકસ્માત્ કિમર્થે થયુ છે? ખેદ મા કરો, તમે મને બહુ પ્રિય છો, તમારુ કલ્યાણ થાઓ" પણ વિશ્વામિત્ર તો બને ભુજાઓવડે વસિષ્ઠના ચરણારવિંદને દૃઢ આલિંગન કરીને પડેલા હતા તેમના નેત્રોમાથી અસ્ખલિત વહી રહેલા અશ્રુપ્રવાહવડે બને ચરણોનુ પ્રક્ષાલન થઈ રહ્યુ હતુ, ઘણીકવાર બોલાવ્યા છતા મુખેથી એક શબ્દ પણ બોલી શકતા નહોતા છેવટે ગદ્ગદ્ કંઠે અતિ નમ્રપણે તે બોલ્યા, "હે બ્રહ્મન્! આ અપરાધી આપની સાથે ભાષણ કરવા યોગ્ય નથી, હે ક્ષમામૂર્તે! મેં નહિ ક્ષમા થાય એવા આપના ઘણા ઘણા અપરાધો કરવા છતા આપે તેને તૃણવત્ પણ ગણ્યા નથી, ધન્ય છે આપની સર્વોત્તમ ક્ષાતિને હે ભગવન્! આટ આટલુ છતા પણ આપના અતુલ પ્રભાવને મે મૂર્ખે ન જાણતા વારવાર આપની ઈર્ષા ને આપને વિડમ્બણા જ કર્યા કીધી છે, એટલુ જ નહિ, પણ એ ઉપરાત વળી હું મહાદુષ્ટ આજે એક એવો મોટો અન્યાય કરવા ઉદ્યુક્ત થયો હતો, કે જે આપની આગળ પ્રકટ કરતા મને અતિશય લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે હે પ્રભો! દ્વેષાદિક દુર્ગુણોને લીધે અધમતાને વળગી રહેલો આ નરાધમ આપને શુ મુખ દેખાડે? આપના પ્રતાપથી બ્રહ્મત્વનુ ખરુ તત્ત્વ હવે મારા સમજવામા આવ્યુ, ને તે કેવળ તપ માત્રથી જ નહિ, પણ આપના સરખા અદ્ભુત સૌજન્યાદિક ઈશ્વરી ગુણોથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, એ પણ હુ આપની કૃપાથી સમજ્યો છુ હે મુનીશ્વર! આપ સરખા પુરુષ તો વિરલ જ છે, આપની તુલનામા મૂકવા યોગ્ય બ્રહ્મર્ષિ ત્રણે લોકમા કોઈ નથી મે કરેલા આપના અસખ્ય અને અસહ્ય અપરાધોને સભારીને, હવે મને જે અપાર ખેદ થાય છે, તેનુ મારાથી વર્ણન પણ થઈ શકે તેમ નથી, ક્ષમા! ક્ષમા! હે ઋષીશ્વર! આ અપરાધી પ્રાણી મન, વાણી અને શરીરવડે કરીને આપને શરણે છે, તેને યોગ્ય લાગે તેવુ શાસન કરવા આપ સમર્થ છો"

એ સાભળી બહુ પ્રસન્ન થયેલા વસિષ્ઠમુનિ વિશ્વામિત્રને બેઠા કરી, અતિ સ્નેહથી હૃદય સાથે ચાપી, આશ્વાસન દઈને બોલ્યા, "આપ વિશ્વામિત્ર, ચિંતા મા કરો, તમે નિષ્પાપ છો, તમારુ ચિરકાળનુ તપ આજે સફળ થયુ છે, આજે તમે યોગ્ય થયા આજે તમને યથાર્થ બ્રહ્મર્ષિપણુ પ્રાપ્ત થયુ તમારા સબધમા મને કોઈ જાતનો દ્વેષાકુર નહોતો અને નથી જ તમને પ્રાપ્ત થયેલા અલભ્ય બ્રહ્મત્વવડે જ તમારા સકલ અપ-

રાધો ભસ્મ થયા છે, અર્થાત્ 'હુ અપરાધી છુ ને અરે, એ મે બહુ જ ખોટુ કર્યું છે,' એવા જ્ઞાનપૂર્વક બોધથી, કૃતકર્મ માટે અનિવાર્ય પશ્ચાત્તાપ કરવો એ જ કૃતકર્મ પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત છે"

આ પ્રસગ ચાલતા સતીશિરોમણિ અરુન્ધતી પણ પર્ણશાળામાથી બહાર આવ્યા તેમને જોઇ વિશ્વામિત્રે પ્રેમથી વદન કર્યું, ક્ષમા માગી ત્યારે વસિષ્ઠજી બોલ્યા, "કૌશિક! આ સદ્ગુણરૂપા સતી, આકાશમા પ્રકાશી રહેલા ચદ્રદેવ, ધ્રુવ, સપ્તર્ષિઓ અને નક્ષત્રગણો, તમારો અને મારો સમાગમ અતરિક્ષમા જોઇ રહેલા વિમાનસ્થ દેવતાઓ, આ જગન્માતા પૃથ્વી દેવી, આ પવિત્ર આશ્રમ અને તેમાના તરુવરો તથા તમોને ક્ષાત્રપણાપર તિરસ્કાર કરાવી, બ્રહ્મત્વ માટે અથાગ પ્રયત્ન કરાવનાર આ શ્રીમતી કામધેનુ, એ સઘળા તમારાપર બહુ પ્રસન્ન થયેલા છે અને તમારા અપ્રતિમ તપની પ્રશસા કરે છે હે બ્રહ્મર્ષિ ! આજે તમે બ્રહ્મર્ષિ થયા એટલુ જ નહિ, પણ બ્રહ્મર્ષિઓમા શ્રેષ્ઠ થયા છો તમારુ કલ્યાણ થાઓ તમારુ તપસ્તેજ ચિરકાળ અખડ પ્રકાશો" આ શબ્દો વસિષ્ઠજીના મુખમાથી નિકળતા જ, અતરિક્ષમાથી દિવ્ય પુષ્પોની વૃષ્ટિ સાથે જયજયકારની ગર્જનાઓ થવા લાગી

"પ્રિયપુત્ર જીવનસિહ ! આ પ્રમાણે ઘણાક કાળનો દુર્ધર દ્વેષ મટી, વસિષ્ઠમુનિ સાથે વિશ્વામિત્રનુ પરમ સખ્ય થયુ, તે અદ્યાપિ સૂધી જેવુ ને તેવુ જ છે એ જ વિશ્વામિત્ર મહર્ષિ હમણા વસિષ્ઠમુનિ સાથે સપ્તર્ષિ મડળને વિષે સુપ્રકાશિતપણે વિરાજે છે એમના સક્ષિપ્ત પવિત્ર ચરિત્રપરથી તારા જાણવામા આવ્યુ હશે કે, મનુષ્યપણુ કેટલુ અમૂલ્ય અને દેવોને પણ કેટલુ શ્લાઘ્ય છે! એવુ અદ્ભુત તત્ત્વ મનુષ્યપણામા છે પોતે પોતાને જાણવો, જોવો, અનુભવવો, એમા જ મનુષ્યપણાની શ્રેષ્ઠતા છે"।

મનુષ્ય શાથી ઉત્તમ છે?

હિમાલયપરના એકાત આશ્રમમા મહાત્મા યોગીશ્વરની પ્રથમ પરિચર્યા કરતા બને શિષ્યોપ્રત્યે, તે યોગીશ્વરે કહ્યુ, "વત્સો! વયમા બાળ, પણ પૂર્વનો મોટો સસ્કારી રાજપુત્ર જીવન, હવે વ્યાવહારિક ભણવુ ગણવુ મૂકી દઈ, વારવાર પોતાના વિદ્યાગુરુ પાસે આવી બ્રહ્મકથા જ શ્રવણ કરવામા તત્પર થઈ ગયો વેદાધ્યયન અને ધનુર્વેદનુ

* કુશિક વશમા ઉત્પન્ન થયેલા માટે કૌશિક—વિશ્વામિત્ર

અધ્યયન ચાલતુ હતુ, તે પણ બ્રહ્મકથા આગળ એણે શિથિલ કરી દીધુ; અને પ્રતિદિન આત્મવિદ્યાના જ પ્રશ્નો ગુરુજીને પૂછવા લાગ્યો ગુરુજી પણ તેને જો કે ક્ષત્રિયપુત્રને આવશ્યક એવી ધનુર્વિદ્યા ભણાવતા, તથાપિ તેનો અધિકાર ઉત્તમ જાણીને, પ્રસગ મળતા તેના ઉત્તમોત્તમ પ્રશ્નોનુ પ્રેમપૂર્વક સમાધાન કરતા તેના સહાધ્યાયીઓનો તેના જેટલો ઉત્તમ અધિકાર ન હોવાથી તે અધ્યાત્મ કથાને માટે ગુરુજીએ સમય પણ તેને એકલાને અનુકૂળ આવે એવો જૂદો જ રાખ્યો હતો મનુષ્યપણુ એટલુ બધુ ઉત્તમ છે, એ મહર્ષિ વિશ્વામિત્રના ચરિત્રપરથી જાણી, એણે ઘણાક મનન પછી પોતાના ગુરુજીને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'હે કૃપાનાથ! મનુષ્યનામા ઇતર સર્વ પ્રાણીઓ કરતા એટલી બધી ઉત્તમતા શાથી છે! કયા તત્ત્વને લીધે મનુષ્ય એવુ ઉત્તમ થઈ શકે છે?' આ પ્રમાણેના તેના પ્રશ્નોનુ ગુરુજી સમાધાન કરવા લાગ્યા –

તે બોલ્યા, "હે રાજપુત્ર! જગતમાના પ્રત્યેક પ્રાણીનો જે દેહ આપણી દૃષ્ટિએ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તે, તેવો જ અને તેવડો જ કઈ નથી તેમા તો બહુ બહુ ભેદ છે જેને આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ તેને તત્ત્વવેત્તાઓ સ્થૂલ એટલે મોટુ-જાડુ દેખાય તેવુ શરીર કહે છે. એ શરીર તો પ્રાણીને રહેવાના એક ઘર સરખુ છે જળમા ઉત્પન્ન થતા નાના મોટા શખલા નામના જતુઓ તો તેં જોયા હશે એ શખલાનુ ઘર તે શખ, એ શખ, શખલાના શરીર કરતા વાસ્તવિક રીતે જૂદો હોય છે, તથાપિ શરીર સાથે જોડાયલો હોવાથી શખલો જ્યા જ્યા ભૂમિપર કે પાણીમા હરે ફરે છે, ત્યા ત્યા તે તેની સાથે જ ફરે છે એ જ પ્રમાણે પ્રાણીનુ સ્થૂલ શરીર, એ તેનુ હરતુ ફરતુ ઘર છે પણ શખલો, જેમ શખને જ પોતાનુ શરીર માને છે, તેમ પ્રાણીમાત્ર પોતાના સ્થૂલદેહને જ પોતાનુ મુખ્ય શરીર માને છે વાસ્તવિકપણે જોતા એમા વિશેષ જાણવા જેવુ એ છે કે, એ શરીર તો માત્ર માટીના પૂતળા સરખુ છે અને એને જાગ્રત કરીને હલાવનાર ચલાવનાર તો તેની માંહિ રહેલુ બીજુ શરીર છે એને તત્ત્વવેત્તાઓ સૂક્ષ્મ શરીર કહે છે સૂક્ષ્મ એટલે ઝીણુ એ શરીર સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનુ બનેલુ છે અને સત્તારૂપ છે સ્થૂલ શરીરને વિષે એ સર્વત્ર વ્યાપેલુ હોવાથી તેના જેવડુ જ તે થઇ રહેલુ છે, તથાપિ મુખ્ય સ્થાન તેનુ હૃદય વા અત કરણ છે સઘળી સત્તા, એ અત કરણમા રહેલી છે અને સઘળા વ્યવહાર, સ્થૂલદેહદ્વારા, તે અદર

રહ્યુ રહ્યુ કર્યા કરે છે, વા કરાવે છે એ અત કરણ જેટલુ શુદ્ધ, જેટલુ પવિત્ર, જેટલુ સ્થિર, જેટલુ દૃઢ અને જેટલુ નિરુદ્ધ હોય છે, તેટલો જ તે પ્રાણી યોગ્યતાવાળો હોય છે પ્રાણી માત્રના અત કરણપર અજ્ઞાનરૂપ અધારાનુ પટળ હોય છે, તેથી તે અજ્ઞાનમા જ ઢકાયલુ અત કરણ કેવળ અજ્ઞાનમય જ બનીને, સાવ અશક્તપણે પડ્યુ રહે છે, અને તેની ઉન્નતિ થઇ શકતી નથી મનુષ્ય વિના બીજા સર્વ પ્રાણીઓના હૃદય એવી રીતે અજ્ઞાનપણાથી ઢકાયલા હોય છે તેથી, અન્ય શરીરી પ્રાણી કરતા મનુષ્ય પ્રાણી વધારે શ્રેષ્ઠ છે જેટલુ જેટલુ સૂર્યની આસપાસ વાદળાનુ પટલ આછુ વા ઓછુ, તેટલો તેટલો તેનો પ્રકાશ વધારે પડે છે, તે જ પ્રમાણે જે પ્રાણીના હૃદયપરનુ—અજ્ઞાનપટલ જેટલુ આછુ વા ઓછુ, તેટલો તે, પ્રકાશિત એવી ઉન્નત અને જ્ઞાનવાળી સ્થિતિમા હોય છે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એ બનેની વચલી સ્થિતિમા મનુષ્યનુ હૃદય હોય છે, પણ તેને સસ્કાર થતા થતા જેમ જેમ તેનાપરનુ અજ્ઞાનપટલ આછુ આછુ થતુ જાય છે, તેમ તેમ તેનો પ્રકાશ વધે છે, અને પ્રકાશના વધવા સાથે તેની સત્તા પણ વધે છે મનુષ્યમા જે કઈ સત્તા, તે સઘળી કેવળ તેના અત કરણની જ છે પ્રાણીના સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ—એ બને શરીરો તેના અત કરણને આધીન છે અત કરણ જેમ પ્રેરે તેમ તેઓની પ્રવૃત્તિ હોય છે અનુમાન કરવુ, સારાસારનો વિચાર કરીને વસ્તુને જાણવી, ઓળખવી, ચિંતવન કરવુ, અને પોતાપણાનુ—હુંપણાનુ અભિમાન ધરવુ, એ અત કરણના મુખ્ય ગુણો છે એ પરથી તત્વજ્ઞો તેના ચાર વિભાગ કલ્પે છે તને પોતાને અને તે પછી પરમાત્માને ઓળખવાની શક્તિ, એ અત કરણમા જ છે માટે તે સારુ તુ પ્રથમ તારા અત કરણને સસ્કારવાળુ કર

અત કરણનુ આવરણ—પવિત્રતાનુ જ કારણ

પોતાના ગુરુજીનુ એ વ્યાખ્યાન સાભળી, વિચારશીલ જીવનસિંહ બોલ્યો, "કૃપાનાથ! મનુષ્યના મહત્વ તથા ઉત્તમતા તેના હૃદયને અનુસરીને છે, તો તેનાપર જે પટલ કિંવા આવરણ હોય છે, તે શાને લીધે છે ને તે કેવી રીતે દૂર કરી શકાય? એ પટલ આપણી દૃષ્ટિએ દેખાતુ નથી" ગુરુજી કહેવા લાગ્યા, "એ અત કરણ વા હૃદયને નામે આપણે જેને ઓળખીએ છીએ, તે શુ છે ને કયે સ્થળે છે તે પ્રથમ જાણવુ જોઇએ પ્રાણીનુ શરીર, જે અસ્થિ, માસ, મજ્જા, મેદ,

રુધિર, નાડીઓ, ત્વચા, રોમ ઇત્યાદિ વસ્તુઓનુ બનેલુ છે, તેને વિષે તેવી જ વસ્તુઓનુ તેનું હ્રદય પણ બનેલુ છે ઉદરથી ઉપર, કંઠથી નીચે અને બન્ને સ્તનોના મધ્યમા, મનુષ્યનુ હ્રદયસ્થાન છે જે ઉઘાડુ કરીને જોવામા આવે તો મનને કમકમી ઉપજે એવા આળા ને કુમળા માસની એક ન્હાની સરખી કોથળી સરખુ તે જણાશે એ પોલી કોથળીની સાથે આખા શરીરની સઘળી રુધિરવાહિની* તથા વાયુવાહિની† અને બીજી નાડીઓનો મુખ્ય સબધ છે એ પોલાણમા વળી વચ્ચે કોઇ એવા અદ્ભુત પદાર્થનો પડદો છે, કે જેથી તેના બીજા ભાગ થયેલા છે તેમાનો એક ભાગ અદર છેક વચ્ચે, અને બીજો તેની આસપાસ છે એ બહારનો ભાગ, તે અત કરણનુ સ્થાન એની અદર પોતાના ચારે વિભાગો સહિત અત કરણ સ્થિતિ કરે છે, અને ત્યા રહી આખા શરીરરૂપી દેશપર રાજ્ય કરે છે જેમ એક રાજ્યકર્તાની રાજ્ય-ગાદી એક ઠેકાણે હોય, અને ન્યાયાદિક સઘળા રાજકાજને અર્થે કચેરી-ઓ વળી એક કોરે-જ્યા સર્વને વધારે અનુકૂળ પડે ને સર્વનાપર દેખ રેખ રહે તેવે સ્થાને-રાજ્યમાના કોઇ પર્વતાદિક ઉંચે સ્થાને રાખ-વામા આવી હોય છે, તે પ્રમાણે આ શરીરદેશમા પણ અત કરણરૂપ રાજદરબારની ન્યાયાદિક વિચારણીય કચેરીઓ, શિરપ્રદેસમા ઉંચે સ્થળે રહેલી છે ત્યા બેસી અત કરણમાના સર્વ કારભારીઓની સભા વિચા-રાદિકનો નિશ્ચય કરે છે નીચ વસ્તુઓના બનેલા હ્રદયપ્રદેશમા એ અતઃ કરણ રહે છે, તેથી તેને મલિન થતા પણ વાર લાગતી નથી મલિન થવુ એનાપર મળ-મેલ ચઢવો, એ જ તેનાપરનુ આવરણ વા પટલ છે એ મલરૂપ આવરણથી હ્રદયસ્થાન ઢકાઈ જાય છે અને તેને યોગે અત કરણ અર્થાત્-પરમ પવિત્ર આત્મા પળમા દબાઇ જવાથી એટલે અજ્ઞાની બની જઇ, સત્યસ્વરૂપે પ્રકાશી શકતો નથી, અને અજ્ઞાનના સગમા રહેવાથી, તે પોતાનુ મૂળ સ્વરૂપ, દહાડે દહાડે વિસરી જઈ, લાબે કાળે કેવળ મલમય બની જાય છે આત્મપ્રદેશપરના એ આવ રણ બે પ્રકારના છે એક સ્થૂલ અને બીજુ સૂક્ષ્મ સ્થૂલ આવરણ શારી-રિક મળનુ થાય છે, અને સૂક્ષ્મ આવરણ પાપરૂપ મળનુ થાય છે સ્થૂલ આવરણ હ્રદયસ્થાનપર અને સૂક્ષ્મ આવરણ અત કરણપર થાય છે હ્રદય અને અત કરણના પરસ્પર ગાઢ સબધને લીધે, ઐક્ય હોવાથી

* રુધિરને વહન કરનારી † વાયુ શ્વાસાદિકને વહન કરનારી

એ બેમાનુ કઇપણ આવરણ એક બીજાને મહાન્ હાનિકારક અને આચ્છાદક* છે. એટલા માટે એ બને આવરણોને દૂર કરવાને મનુષ્યોએ સદા શરીરથી અને ઇદ્રિયોથી પવિત્ર રહેવુ જોઇએ હસ્ત, પાદ, મુખ, ગુદા † અને ઉપસ્થ‡ એ પાચે કર્મેન્દ્રિયોને તેમની પ્રત્યેક સ્વાભાવિક ક્રિયાઓ કરીને, શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે જળ, મૃત્તિકા વગેરેથી ધોઇને શુદ્ધ કરવી, સ્નાન કરવુ, તે શારીરશુદ્ધિ કહેવાય, અને નેત્ર, કર્ણ, નાસિકા, જિહ્વા, ત્વચા, એ જ્ઞાનેદ્રિયોને દુષ્ટ વાસનાઓથી એટલે કે માયાથી બચાવવાથી આતર શુદ્ધિ થાય છે

એ કર્મેન્દ્રિયોને તથા જ્ઞાનેન્દ્રિઓને સદાસર્વદા શુદ્ધ રાખવામા ન આવે તો અનુક્રમે શરીર અશુદ્ધ થતા અત કરણ પરનુ અજ્ઞાનાવરણ ઘટ્ટ થતુ જાય છે અને સપૂર્ણ ઘટ્ટ થતા તેનામા સારાસાર વિચાર કરવાની શક્તિ જતી રહીને તે ઉત્તરોત્તર અધમ દશાએ પહોંચી જાય છે

આ મે તને સામાન્ય શુદ્ધિ કહી, એ ક્રિયાકર્મથી અત કરણ સામાન્યપણે શુદ્ધ રહે છે, અર્થાત્ મનુષ્યમા તેને પ્રાપ્ત થયેલુ અત કરણ એ શુદ્ધિવડે વધુ અશુદ્ધ થવા ન પામતા, માનુષી સ્થિતિ કરતા નીચા પ્રકારનુ થઇ જતુ નથી, પણ એ અત કરણ ઉપર પૂર્વના ઘણાક જન્મોનુ પાપરૂપ મળનુ આવરણ તો હોય જ છે તેને દૂર કરવા માટે, તને બતાવેલી એ નિત્યની શારીરાદિકની શુદ્ધિ ઉપરાત વળી પોતપોતાના વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે મનુષ્યે બીજા નિત્ય કર્મો પણ કરવાના છે તે જો વિધિવત્ કરવામા આવે છે તો અવશ્ય તેના અત કરણનુ પાપરૂપ આવરણ મટી જાય છે એ નિત્ય કર્મો તે આપણે નિત્ય ત્રિકાળે કરવામા આવતુ સધ્યાવદન, અગ્નિહોત્ર, સ્વાધ્યાય, દેવપૂજન ઇત્યાદિ છે એ નિત્ય કર્મો અત કરણના પાપરૂપ મળને દૂર કરવા સારુ જ ધર્મશાસ્ત્ર ઉપદેશરૂપ છે માટે તે કદી પણ ન ચૂકવા જોઇએ સધ્યાવદન ગાયત્રી જપ તુ કરે છે જ ”

જીવનસિંહ બોલ્યો, “ગુરુદેવ! સધ્યાવદન તો નિત્ય ત્રિકાળે હુ કદી ભૂલતો નથી આપે બતાવ્યા પ્રમાણે સૂર્ય મડળસ્થ પરમાત્માના તેજોમય સ્વરૂપનુ ધ્યાન પણ નિત્ય ધરુ છુ, તથાપિ હુ કોણ? એ શકા જ્યારથી મારા મનમા ઉભી થઇ છે, ત્યારથી તો અધ્યયન વેળાએ,

* આચ્છાદક—ઢાકી નાખનારુ † મલ ત્યાગ કરવાની ઇદ્રિય

‡ મૂત્ર ત્યાગ કરવાની ઇદ્રિય—મૂત્રેદ્રિય તે ઉપસ્થ

સંધ્યાવંદન વેળાએ, ને ભોજનાદિક સર્વ કર્મો વેળાએ, મને એ જ વાતનું મનન થયા કરે છે એ સબંધી આપે કહેલા સિદ્ધાંતો વારવાર મારી દૃષ્ટિ આગળ ઉભા થાય છે ને સમજવામા ન આવી હોય તેવી વાત માટે અનેક પ્રશ્નો પણ ઉભા થાય છે–જે, વારવાર હું આપને પૂછીને કંટાળો આપુ છુ કૃપાનાથ! એવો એક પ્રશ્ન પાછો મને ઉપજ્યો છે, આજ્ઞા હોય તો નિવેદન કરુ" ગુરુજી બોલ્યા, "પુત્ર! પ્રસન્ન થઈને કહે, મને કંટાળો આવે છે, એવુ તુ સમજીશ નહિ તુ ભાગ્યશાળી છેજ, પણ તારે લીધે હું મોટો ભાગ્યશાળી થાઉં છુ, કેમ કે અધ્યાત્મવિદ્યા–બ્રહ્મવિદ્યા–ભગવત્પ્રાપ્તિ સબધી પ્રશ્ન કરનાર કરતા જેને એ પ્રશ્ન કરવામા આવે, તે મનુષ્ય વધારે ભાગ્યશાળી છે એ પ્રશ્ન કરનારને તો અમુક એક વિષય સબધી શકા હોય છે, તેના સમાધાન માટે જ તે પૂછે છે, પણ તેના ઉત્તરદાતાને તો તે શકાના સમાધાન સારુ બ્રહ્મવિદ્યા સબધી ઘણાક સિદ્ધાંતોનુ સ્મરણ–મનન ને શોધન કરવાને મથન કરવુ પડે છે, ઘણા ઘણા દૃષ્ટાંતો તેને માટે યોજવા પડે છે, અને એનુ અંત કરણ તેટલો સમય કેવળ બ્રહ્મના વિચારમા લીન થઈ જાય છે અત કરણનુ સદોદિત બ્રહ્મ વિચારમા નિમગ્ન રહેવુ, એ મોટા ભાગ્યની વાત છે માટે સુખેથી તુ તારા મનમા ઉપજેલો પ્રશ્ન કર" એ સાભળી જીવનસિંહ બોલ્યો, "કૃપાનાથ! પૂર્વે કથેલા કથાપ્રસગમા સુમનશર્મા નામના દ્વિજપુત્રના ઈતિહાસમા આપે શરીર પચકુટીનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ હતુ કે, 'મનુષ્યનુ શરીર પૃથ્વી આદિક પાચ તત્ત્વોનુ બનેલુ છે ને તેમા ચાર વિભાગવાળુ અત કરણ મળવાથી નવ તત્ત્વો થાય છે, આજે અત કરણનુ સ્થાન વર્ણવતા આપ કહો છો કે, મનુષ્યનુ શરીર અસ્થિ, માસ, રુધિરાદિક વસ્તુઓનુ બનેલુ છે, તે શી રીતે?" એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ગુરુજી આ પ્રમાણે તત્ત્વોની વ્યવસ્થા કહેવા લાગ્યા – "હે વત્સ! એ પાચ તત્ત્વમાના પ્રથમ તત્ત્વપર આપણે વિચાર કરીએ પ્રથમ તત્ત્વ પૃથ્વી છે એ પૃથ્વીતત્ત્વનો ભાગ શરીરમા કયો કયો છે, તે તુ જાણે છે? નહિ તો તેને તુ જાણ રોમ એટલે રુઆટા, શરીર ઉપરની ત્વચા, તેની અદરના ભાગમા રહેલી નાડીઓ, તેની અદરના ભાગમા રહેલુ માસ અને તેની અદર રહેલા હાડકા–એ સઘળા પૃથ્વીના તત્ત્વમાથી બનેલા પદાર્થો છે બીજુ તત્ત્વ જળ છે શરીરના ઉપરથી જે પરસેવો નિકળે છે તે સ્વેદ, મૂત્ર, લાળ, અદરના ભાગમા રહેલુ

રુધિર અને શુક્ર એટલે વીર્ય-એ પદાર્થો જળતત્ત્વના ભાગથી બનેલા છે. તેજ એ ત્રીજુ તત્ત્વ છે શરીરની કાંતિ, તેને આવતી નિદ્રા, આળસ, તૃષા, ક્ષુધાદિ વિકારો-એ સર્વે તેજતત્ત્વના ભાગમાથી થાય છે ચોથુ તત્ત્વ વાયુ છે શરીર જે સકોચાય છે, પ્રસરે છે, ઉતાવળી ગતિ કરે છે, દોડે છે, વળે છે ને હાલેચાલે છે તથા શ્વાસોચ્છ્વાસ કરે છે, એ સર્વે પ્રકારો શરીરમા રહેલા વાયુતત્ત્વથી થાય છે પાચમુ તત્ત્વ આકાશ છે શરીરને જે ભય લાગે છે, મોહ અથવા ભૂલાવો-ભ્રમ થાય છે, શોક થાય છે, ક્રોધ અને કામ વ્યાપે છે, એ પ્રકારો શરીરમા રહેલા પોલા ગુરૂપ આકાશતત્ત્વના વિકાર છે

"તને કદાચ શકા થશે કે, એક જ પૃથ્વીતત્ત્વમાથી રોમ, નાડી, ત્વચા, માસ અને અસ્થિ જેવા એક બીજાથી તદ્દન જૂદા લાગતા પદાર્થો કેમ બન્યા હશે પણ જાણ કે, એ પ્રત્યેક પદાર્થો એકલા પૃથ્વીતત્ત્વ થી જ નહિ, પરતુ તેઓ સાથે બીજા બીજા તત્ત્વોનુ થોડુ ઘણુ મિશ્રણ થવાથી જૂદે જૂદે રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે પૃથ્વીતત્ત્વમા મુખ્ય ભાગ પૃથ્વીતત્ત્વનો છે અને બાકીના તત્ત્વોનુ થોડુ ઘણુ મિશ્રણ હોવાથી અસ્થિ બન્યા છે, જળતત્ત્વનુ મિશ્રણ થવાથી માસ બન્યુ છે, વાયુ તત્ત્વનુ મિશ્રણ થવાથી ત્વચા બની છે, તેજતત્ત્વનુ મિશ્રણ થવાથી નાડીઓ બની છે ને આકાશતત્ત્વ મળવાથી રુઆટા થયા છે, એ જ પ્રમાણે જળતત્ત્વમા મુખ્ય જળતત્ત્વનો ભાગ વિશેષ હોવાથી શુક્ર બને છે, પૃથ્વીતત્ત્વનો ભાગ મળવાથી શોણિત અથવા રુધિર બને છે, આકાશનો ભાગ મળવાથી લાળ બને છે, તેજનો ભાગ મળવાથી મૂત્ર બને છે ને વાયુનો ભાગ મળવાથી સ્વેદ બને છે એવી જ રીતે તેજતત્ત્વમા મુખ્ય તેજનો ભાગ હોવાથી ક્ષુધા ઉપજે છે, વાયુના મિશ્રણથી તૃષા ઉપજે છે, પૃથ્વીતત્ત્વના મિશ્રણથી આળસ ઉપજે છે, આકાશતત્ત્વનુ મિશ્રણ થવાથી નિદ્રા ઉપજે છે ને જળનુ મિશ્રણ થવાથી કાંતિ ઉપજે છે વાયુતત્ત્વમા મુખ્ય વાયુનુ પ્રમાણ વિશેષ હોવાથી, શ્વાસોચ્છ્વાસ તથા દોડવાની ક્રિયા બને છે, આકાશનો ભાગ મળવાથી શરીરનુ પ્રસારણ થાય છે, પૃથ્વીતત્ત્વનો ભાગ મળવાથી આકુચન એટલે સકોચ થાય છે, તેજનો ભાગ મળવાથી વલન એટલે અંગોનુ વળવુ થાય છે અને જળનો ભાગ મળવાથી ચાલવાની ક્રિયા થાય છે આકાશતત્ત્વમા મુખ્ય આકાશતત્ત્વનુ પ્રમાણ વિશેષ હોવાથી શોક થાય છે, તેજ મળ-

વાથી ક્રોધ થાય છે, વાયુ મળવાથી કામ વ્યાપે છે, પૃથ્વી મળવાથી ભય વ્યાપે છે, ને જળતત્ત્વ મળવાથી મોહ ઉત્પન્ન થયા કરે છે

"એવી રીતે એ પાચે તત્ત્વોના મિશ્રણથી પ્રથમ જન્મ, પછી અસ્તિત્વ, પછી વૃદ્ધિ, પછી વિપરિણામ, પછી અપક્ષય, ને અતે વિનાશ, એમ છ વિકારવાળા આ પ્રત્યક્ષ દેખાતા સ્થૂલ દેહની વ્યવસ્થા છે એની માહે રહેલો જે સૂક્ષ્મદેહ, તે પણ એ જ તત્ત્વોના સૂક્ષ્મ અશોથી બનેલો છે, અને એ સૂક્ષ્મતત્ત્વોનુ એક બીજા સાથે ઓછુ વધતુ મિશ્રણ થવાથી, દેહમા અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ ને ક્રિયાવિક્રિયાઓ થઈ જાય છે એ સૂક્ષ્મતત્ત્વોમા રહેલુ તત્ત્વ આકાશ છે તેનુ મુખ્ય સ્વરૂપ પોલાણ અને તે શરીરના હૃદયસ્થાનમા મુખ્યત્વે કરીને વ્યાપી રહ્યુ છે—એમા જ અત કરણ છે એમા અનુક્રમે બીજા સૂક્ષ્મતત્ત્વો મળવાથી વિભાગો પડે છે, ને જૂદી જૂદી ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થાય છે આકાશરૂપ અત કરણમા પ્રથમ કોઈ પણ વાતનુ સ્ફુરણ થાય છે અને તેમા સૂક્ષ્મ વાયુતત્ત્વનુ મિશ્રણ થવાથી મન ઉપન્યુ છે એ મન અત કરણમા સ્ફુરેલી વૃત્તિ સબધે સકલ્પ વિકલ્પ કરે છે આકાશતત્ત્વમા તેજનુ સૂક્ષ્મતત્ત્વ મળતા બુદ્ધિ બની છે એ બુદ્ધિ મનના કરેલા સકલ્પ વિકલ્પ સબધે નિશ્ચય કરે છે આકાશરૂપ અત કરણમા અપનુ સૂક્ષ્મતત્ત્વ મળતા ચિત્ત ઉપજેલુ છે, જે બુદ્ધિએ નિશ્ચય કરેલા સકલ્પ વિકલ્પ ઉપર ચિંતવન સ્મરણ કરે છે આકાશતત્ત્વરૂપ અત કરણમા પૃથ્વીનુ સૂક્ષ્મતત્ત્વ મળતા અહકાર ઉપન્યો છે એ અહકાર તે હુપણુ એવડે જીવને હુંપણાનુ સ્ફુરણ—અભિમાન થાય છે

"હવે બીજુ સૂક્ષ્મતત્ત્વ વાયુ છે તેમા બીજા તત્ત્વોના ભળવાથી જૂદી જૂદી ક્રિયા કરનારા પચપ્રાણ, જે શરીરના વહન કરનારા વાહન સરખા છે, તે ઉત્પન્ન થયા છે સૂક્ષ્મ વાયુતત્ત્વમા આકાશતત્ત્વ મળ વાથી વ્યાન નામનો પ્રાણ ઉપજ્યો છે, જે શરીરના સર્વે અગોમા વ્યાપીને રહે છે ને તેઓની સધિઓને વાળવાની ક્રિયા તેનાથી થાય છે, વાયુમા જ વાયુતત્ત્વનો ભાગ મળવાથી સમાન નામે પ્રાણ ઉપજ્યો છે—જે શરીરના નાભિસ્થાનમા રહે છે, ને ત્યાથી અન્નરસ સર્વ નાડીઓ-દ્વારા આખા શરીરમા રોમ રોમપ્રત્યે પહોંચાડે છે, તેજતત્ત્વનો ભાગ મળવાથી ઉદાન નામનો પ્રાણ ઉપજ્યો છે-એ દેહમા કઠસ્થાન વિષે રહે છે, ને કઠમા થઈને ઉદરમા એક સાથે ઉતરતા અન્ન તથા જળને

વિભાગ કરી જૂદા પાડે છે, તથા વિકાર પામતા સ્વપ્નાદિક દેખાડે છે, અપતત્ત્વનો ભાગ મળવાથી પ્રાણ નામે પ્રાણ ઉત્પન્ન થયેલો છે, જે હૃદયમા રહી શ્વાસોચ્છ્‌વાસ કરાવાનુ કાર્ય કરે છે, અને પૃથ્વીતત્ત્વનો ભાગ મળવાથી અપાન નામનો પ્રાણ ઉત્પન્ન થયો છે, જે ગુદાસ્થાનમા રહે છે, અને મળનો ઉત્સર્ગ–ત્યાગ–કરાવે છે

"ત્રીજુ સૂક્ષ્મતત્ત્વ તેજ તેમા બીજા તત્ત્વોના મિશ્રણ થવાથી પાચ જ્ઞાનેંદ્રિયો ઉપની છે એ જ્ઞાનેંદ્રિયો શરીરરૂપ નગરમા દ્વાર સરખી છે તેજમા આકાશતત્ત્વ મળવાથી શ્રોત્ર એટલે કર્ણેન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ છે–તે શબ્દનુ શ્રવણ કરાવે છે વાયુતત્ત્વ મળવાથી સ્પર્શેન્દ્રિય ઉપની છે–એ શરીરની ત્વચાને વિષે રહે છે, ને સ્પર્શ કરતા શીત, ઉષ્ણ, મૃદુ, કઠિન ઇત્યાદિ પ્રકારોને જણાવે છે, તેમા તેજતત્ત્વ મુખ્યત્વે મળવાથી ચક્ષુ ઇંદ્રિય ઉત્પન્ન થયેલી છે–તે બને નેત્રોમા સમ ભાગે રહીને સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવાનુ એટલે જોવાનુ કાર્ય કરાવે છે, અપતત્ત્વ મળવાથી રસના ઇંદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ છે–તે જિહ્વાને વિષે રહીને મધુર, ક્ષાર, કટુ ઇત્યાદિ રસને ઓળખાવે છે, ને પૃથ્વીતત્ત્વ મળવાથી ઘ્રાણે-દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ છે–તે નાસિકાને વિષે રહીને ગધને–સુગધ દુર્ગંધાદિકનુ પરીક્ષણ–ગ્રહણ કરાવે છે

"ચોથુ તત્ત્વ અપ છે તેમા બીજા તત્ત્વોનુ મિશ્રણ થતા પાચ કર્મે-ન્દ્રિયો, કે જે સૂક્ષ્મશરીરના સેવક સરખી છે, તે ઉત્પન્ન થઇને, સઘળી બહિ ક્રિયાઓ કરાવે છે અપમા આકાશતત્ત્વ મળવાથી વાક્ અથવા વાચા ઇંદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ છે–તે મુખમા રહીને વાણી–બોલવાનુ કાર્ય કરાવે છે, અપમા વાયુતત્ત્વ મળવાથી પાણી અથવા હસ્તેંદ્રિય ઉપજી છે–તે બને હાથમા રહીને લેવા દેવાનુ, ઝાલવાનુ, ફેંકવાનુ ઇત્યાદિ કાર્ય કરાવે છે, તેજતત્ત્વ મળવાથી પાદેંદ્રિ ઉત્પન્ન થઈ છે–તે બન્ને પાદ એટલે પગમા રહીને જવા, આવવા, બેસવા, ઉઠવાની ક્રિયા કરાવે છે, અપતત્ત્વ મળવાથી શિશ્ન ઇંદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ છે–તે મૂત્રદ્વારને વિષે રહીને મૂત્રોત્સર્ગ ને રતિભોગ કરાવે છે, તથા પૃથ્વીતત્ત્વ મળવાથી ગુદા ઇંદ્રિય ઉત્પન્ન થઇ છે–તે મળદ્વાર વિષે રહીને મળનો ત્યાગ કરવાનુ કાર્ય બજાવે છે

"પૃથ્વીરૂપ સૂક્ષ્મ તત્ત્વમા બીજા તત્ત્વોનુ ન્યૂનાધિક મિશ્રણ થવાથી ઇંદ્રિયોને ગ્રહણ કરવાના અર્થાત્–ભોગવવાના વિષયો ઉત્પન્ન થયેલા છે.

આકાશતત્ત્વ મળવાથી શબ્દ નામનો વિષય ઉત્પન્ન થાય છે, વાયુતત્ત્વ મળવાથી સ્પર્શ નામનો વિષય ઉપજે છે, તેજતત્ત્વના મિશ્રણથી રૂપ; અપતત્ત્વના મિશ્રણથી રસ અને પૃથ્વીતત્ત્વના મિશ્રણથી ગધ નામનો વિષય ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મતત્ત્વોની વ્યવસ્થા છે ને તેના-વડે સૂક્ષ્મ દેહ ઉત્પન્ન થાય છે આ સિવાય દેહમા બીજી કેટલીક સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ નિરતર થયા કરે છે, તે પણ તે તે તત્ત્વોના મિશ્રણ થકી જ સમજવી મે ત્હને પૂર્વે જે જીવસેના કહી હતી, તે સઘળી આ જીવની સેનાને હવે તુ સારી રીતે ઓળખી લે”

તત્ત્વોના અધિષ્ઠાતા

ગુરુજીના મુખથી સ્થૂલદેહ તથા સૂક્ષ્મદેહ અને તેઓના વિભાગો-રૂપે તેઓમા વ્યાપેલા સ્થૂલ સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનુ વિવેચન સાભળી, જીવન પાછો કર જોડીને બોલ્યો, “હે કૃપાનાથ! આપે મને મારી ઓળખાણના સબધમા પ્રથમ દેખાડી આપ્યુ હતુ કે, હસ્ત, પાદ, શિર, ઉદર આદિક અગોવાળુ મારુ સ્થૂલ શરીર તે હું નથી તે જ પ્રમાણે હવે મારા જાણવામા આવ્યુ કે, સ્થૂલ શરીરમા રહેલો સૂક્ષ્મદેહ પણ હું નથી, હુ તો તે બને શરીરોથી ન્યારો જ છુ, પણ, હે સ્વામિન્! સ્થૂલ સૂક્ષ્મદેહોમાની સઘળી ક્રિયાઓને એક બીજા સાથે મિશ્રિત થયેલા એ તત્ત્વો જ સ્વતત્રપણે કરાવ્યા કરે છે, અને એમ છતા તેઓમા કશો ગુચવાડો થવા પામતો નહિ હોય શુ?” ગુરુજી બોલ્યા, “વત્સ! સઘળી ક્રિયાઓ એ તત્ત્વો કરે છે ખરા, તથાપિ તે સ્વતત્રપણે કરે છે એમ તો નહિ જ, કેમકે તે સઘળા જડ છે-તેમનાથી સ્વતત્રપણે તો કોઈ પણ કાર્ય વ્યવસ્થાપૂર્વક થઈ શકે તેમ નથી વિશેષત તેઓનામા અમુક અમુક પ્રકારના નિયત ગુણો અને બળ તો છે જ, તથાપિ તેઓના કોઈ પણ નિયતા વિના તે વ્યવસ્થામા રહી શકતા કે નિયત કાર્ય કરી શકતાં નથી ઉદાહરણ કે, જગતના વ્યવહારમા વપરાતો અગ્નિ, એ તેજતત્ત્વનુ સ્થૂલ સ્વરૂપ છે-તેનામા દહન કરવાનો, પ્રકાશ કરવાનો, ઉષ્ણતા આદિ ગુણો છે, તથાપિ તેને નિયમમા લીધા વગર જોઈએ તેવું કાર્ય થઈ શકતું નથી ચૂલામા અગ્નિને સળગાવી, તેપર અન્ન સીજવવાને મૂક્યું હોય, પણ જો તેની બરાબર વ્યવસ્થા સાથે કોઈ સભાળ રાખનાર ન હોય, તો તે અગ્નિ તેને કાચુ રાખે છે, વા બાળી મૂકે છે એ જ પ્રમાણે બીજા સઘળા તત્ત્વોનુ પણ સમજવુ એટલા જ માટે તેઓને

નિયમમા રાખવાને દેહ વિષેના તેઓના પ્રત્યેક સ્થાનપર તેના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓને સ્થાપીને, સચરાચરના પ્રભુએ–જગદીશ્વરે ઉત્તમોત્તમ વ્યવસ્થા કરેલી છે

“હે વત્સ! હવે આપણે સ્થૂલ શરીરના અગોને જોઇએ એ સ્થૂલ શરીરના આધારરૂપ જે કર્મેન્દ્રિયો છે, તેમાની વાચા ઇંદ્રિયમા બોલવાની જો કે શક્તિ છે, તથાપિ તેને નિયમમા રાખનાર દેવતા અગ્નિ છે તેની સત્તાવડે વાણી બોલવાનો વ્યવહાર વાગિન્દ્રિય કરી શકે છે બીજી કર્મેન્દ્રિય પાણિ એટલે હાથ છે, તેના દેવતા ઇંદ્ર છે એની સત્તાવડે હાથ, લેવા આપવાનુ કર્મ કરી શકે છે ત્રીજી કર્મેન્દ્રિય પાદ છે, ને તેના દેવતા ઉપેન્દ્ર છે તેની સત્તાવડે જવા આવવારૂપ ક્રિયા પગથકી થઇ શકે છે ચોથી કર્મેન્દ્રિય શિશ્ન છે એના દેવતા પ્રજાપતિ છે એની સત્તાવડે રતિ તથા મૂત્રોત્સર્ગાદિ ક્રિયા શિશ્નવડે થઈ શકે છે પાચમી કર્મેન્દ્રિય ગુદા છે એના દેવતા નિર્ઋતિ–યમ છે એની સત્તા વડે ગુદા મલોત્સર્ગ કરી શકે છે એ જ પ્રમાણે પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયના પણ અધિષ્ઠાતા દેવો છે”

“શ્રોત્ર અથવા કર્ણરૂપ જ્ઞાનેન્દ્રિયના દેવતા દિશાઓ છે તેઓની સત્તાવડે કર્ણથી શબ્દ સાભળી શકાય છે બીજી જ્ઞાનેન્દ્રિય ત્વચા છે એના દેવ વાયુ છે સ્પર્શાદિ જાણવાની જે ક્રિયા છે તે વાયુદેવની સત્તાથી થાય છે ત્રીજુ જ્ઞાનેન્દ્રિય ચક્ષુ છે ને એના દેવ સૂર્ય ભગવાન્ છે તેની સત્તાવડે સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવા–જોવાની ક્રિયા થાય છે ચોથી રસનેંદ્રિય છે એના દેવતા વરુણ છે તેની સત્તાવડે તે સ્વાદ જાણી શકે છે પાચમી ઘ્રાણેદ્રિય છે એના દેવ અશ્વિનીકુમારો છે તેની સત્તાવડે એ ગધ ગ્રહણ કરી શકે છે”

વળી ગુરુવર્ય બોલ્યા, “એ કર્મેન્દ્રિયાદિકનુ પ્રેરક જે અત કરણ છે, તેના પણ પ્રત્યેક વિભાગોપર પૃથક્ પૃથક્ દેવતાનુ અધિષ્ઠાન છે આકાશના પોલાણરૂપ જે અત કરણ, તેના દેવતા વિષ્ણુ છે–તેમની સત્તાથી તેમા સ્ફુરણ થાય છે તેમાના ચાર વિભાગોમા પ્રથમ મન છે તેના દેવતા ચદ્રમા છે તેની સત્તાવડે મનમા સકલ્પ વિકલ્પ ઉઠે છે બીજુ બુદ્ધિ છે તેના દેવતા બ્રહ્મા છે તેની સત્તાવડે બુદ્ધિ નિશ્ચય કરી શકે છે ત્રીજુ ચિત્ત છે તેના દેવતા નારાયણ છે ને તેની સત્તાથી ચિત્ત ચિંતન કરે છે, ચોથો વિભાગ અહકાર છે તેના દેવતા રુદ્ર છે

તેમની સત્તાથી હુંપણાનું અભિમાન થાય છે આવી રીતે એ અધિષ્ઠાતા દેવો પોતપોતાની સત્તારૂપે શરીરના તે તે ઇન્દ્રિયાદિક સ્થાનોમા રહીને શરીરધારી અથવા શરીરના રાજા જીવની અસ્ખલિત સેવા બજાવે છે એવી ઉત્તમોત્તમ વ્યવસ્થા સર્વનિયતા જગદીશ્વરે કરેલી છે ને પોતાના અંશરૂપ એવા જીવ ઉપર તે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરની કેટલી બધી કૃપા ને કેટલી બધી પ્રીતિ છે તે જો આટલુ છતા પણ જીવ, કે જે એ પરમેશ્વરથી વિખૂટો પડી ગયો છે, તે પોતાના મૂળ પુરુષને મળવાની ઇચ્છા ન કરે, વા તેના આધાર ઉપકારની ગણના ન કરે, તો તેના જેવો અપરાધી અને કૃતઘ્ન કોણ કહેવાય? તુ તેવો કૃતઘ્ન* નહિ, પણ કૃતજ્ઞ† અને કૃતાત્મા છે, એથી હું પ્રસન્ન છુ. પોતાના અંશી એવા પરમ પુરુષ પરમાત્માને મળવાની તારી ઉત્કટ ઇચ્છા છે, તે તો બહુ સ્તુતિપાત્ર છે, અને તે માટે તે પરમેશ્વરરૂપ તત્વની પ્રાપ્તિનુ તુ પાત્ર છે તારુ કલ્યાણ થાઓ હે પુત્ર! આ જે મેં તને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ દેહના તત્વોનુ વર્ણન સંભળાવ્યુ, તે ઉપરથી તારા સમજવામા આવ્યુ હશે કે એ બન્ને દેહો કરતા તુ ન્યારો જ છે" જીવનસિંહ બોલ્યો, "હે કૃપાનાથ! હું આપની કૃપાથી સારી રીતે સમજ્યો કે, સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહો તે હું નથી. પણ તેઓનુ વર્ણન સાભળતા તો મોટુ આશ્ચર્ય થાય છે કે, અહો! ઉપરથી સાધારણ દેખાતો, અને સુદર સ્વચ્છ એવો મનુષ્યદેહ, માહેથી આવો વિચિત્ર અને એક નાના સરખા રાજ્યસ્થાન સરખો વિસ્તીર્ણ છે પ્રભો! શું બધા મનુષ્યોના દેહો એ જ પ્રકારના હશે?" અહોહો! સર્વ શક્તિમાન્ પ્રભુની કેવી અદ્‌ભુત કૃતિ છે!" એ સાભળી ઋષિવર્ય-તેના ગુરુદેવ બોલ્યા, "પુત્ર! એમ જ છે એ સર્વ શક્તિમાન્ સર્વેશ્વરની કૃતિ એવી જ અદ્‌ભુત છે! પણ તુ કહે છે તેવો માત્ર એક રાજ્યસ્થાન કે દેશ જેવડો જ વિસ્તીર્ણ મનુષ્ય દેહ નથી, પણ તે તો એક આખા બ્રહ્માડ જેવો છે મેં જે તારી આગળ તેનુ વર્ણન કર્યુ, તે વિસ્તારપૂર્વક નહિ, પણ તારા બાળપણાના અનુભવથી સમજી શકાય એમ ટુકામા જ કરેલુ છે તથાપિ તેનો વિસ્તાર બહુ મોટો છે"

---

* કૃતઘ્ન-કરેલાનો નાશ કરનાર-કરેલા ઉપકારનો બદલો ન સમજનાર

† કૃતજ્ઞ-કરેલા ઉપકારને જાણનાર

પિંડ કે બ્રહ્માંડ?

"જેવો વિસ્તાર આ સમગ્ર સૃષ્ટિના સ્થાનરૂપ બ્રહ્માડનો છે, તેવો જ વિસ્તાર આ પિંડનો એટલે શરીરનો છે તેટલા માટે પિંડને બ્રહ્માડની ઉપમા આપવામા આવે છે બ્રહ્મરૂપ અડ એટલે ઇડુ જેમ લબગોળ આકૃતિમા હોય છે, તેમ જ ગર્ભસ્થાનમા પ્રાણીનો દેહ ઇડાના આકારમાં હોય છે તે ત્યાથી બહાર નિકળીને છૂટો થયા પછી લાબો પહોળો થાય છે તે જ પ્રમાણે બ્રહ્માડનુ વિરાટ્રૂપ ઉત્પન્ન થયેલુ છે બ્રહ્માડમા જેમ મધ્યમા આકાશ અને નીચે ભૂમિથી માડીને પાતાળ સુધીના સાત લોકો તથા અતરિક્ષથી માડીને બ્રહ્મલોક સુધીના સાત લોકો છે, તેમ જ પિંડમા પણ છે, પિંડમા મધ્યે આકાશનો ભાગ, નાભિથી હૃદય સુધીનો અને નાભિથી નીચે પેડુ, ઉપસ્થ, ગુદા, ઉરુ, જઘા, પાદ અને પાદતળ, એ સાત અગો સાત પાતાળના લોક છે નાભિની ઉપર હૃદય, કઠ, મુખ, નાસિકા, નેત્ર, શ્રોત્ર ને શિર, એ સાત ઊર્ધ્વ લોક છે પૃથ્વીથી ઉપરના સ્વર્ગાદિક ઊર્ધ્વ લોકો જેમ ઉત્તરોત્તર એક બીજાથી અધિકાધિક તેજસ્વી અને પવિત્ર છે, તેમ શરીરના ઉત્તરોત્તર ઉપરના અગો વધારે તેજસ્વી અને પવિત્ર છે બ્રહ્માડમા જેમ નાની મોટી અસખ્ય સરિતાઓ જળવહન કરયા જ કરે છે, તેમ પિંડમા શોણિતરૂપ જળવહન કરનારી અસખ્ય નાની મોટી નાડીઓ છે બ્રહ્માડમા જેમ ભૂમિપર મોટ મોટા પર્વતો છે, તેમ પિંડમા મોટ મોટા અસ્થિઓ છે બ્રહ્માડમા જેમ વૃક્ષો, લતાઓ તથા અસખ્ય વનસ્પતિઓ છે, તેમ પિંડમા પણ અસખ્ય કેશ અને રોમાવલિ છે બ્રહ્માડમા જેમ સમુદ્રો અને જલાશયો છે, તેમ પિંડમા પણ જળના સ્થાનરૂપ મધ્યમા મહાસમુદ્ર છે બ્રહ્માડમા જેમ નરક અને સ્વર્ગ છે, તેમ પિંડમા મળમૂત્રાશયરૂપ નરક અને મસ્તકમાના હૃદયાદિકથી ઉપરના અગો એક એક કરતા ચઢિયાતા સ્વર્ગ જેવા છે બ્રહ્માડમા જેમ પ્રચડ વાયુ વાય છે, તેમ પિંડમા નિરતર શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ વાયુ વાયા કરે છે બ્રહ્માડમા જેમ સૂર્ય ચદ્ર પ્રકાશ કરે છે, તેમ પિંડમા બે નેત્રો શરીરનો પ્રકાશ કરે છે બ્રહ્માડમા જેમ ઇંદ્રાદિક લોકપાળો અને દિક્પાળોને, તે તે લોકોનુ તથા દિશાઓનુ પાલન કરવાને અધિકાર સોંપાયલા છે અને તેઓ નિયમ પ્રમાણે પોતપોતાનુ કર્તવ્ય કરયા કરે છે, તે જ રીતે પિંડમા પણ ઇંદ્રિયો તથા અગોરૂપ દિશાઓ અને લોકોનુ

પરિપાલન તેના તેના અધિષ્ઠાતા ઇંદ્રાદિક દેવો કર્યા જાય છે બ્રહ્માડમા જેમ આ સઘળા અસખ્ય પ્રાણીઓ છે-તેઓની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય તથા નિર્વાહ તેમા જ થાય છે, તે પ્રમાણે પિંડમા પણ કૃમિ, કીટ આદિક જતુઓ ઉપજે છે, સ્થિતિ ભોગવે છે ને મરે છે આવી રીતે આખા બ્રહ્માડની સાથે પ્રાણીના પિંડની સરખામણી કરી શકાય છે ”

અનત સૃષ્ટિ-જગદુદુબર

એટલુ કહીને વળી તે ઋષિવરે જીવનસિંહને કહ્યુ,-“હે વત્સ જીવન ! તુ પૂછે છે કે, શુ સઘળા મનુષ્યોના શરીર એવા જ હશે? સાભળ, જે રચના બહારથી અને માહેથી તારા શરીરની આપણે પૂર્વે વર્ણવી, તેવી જ રચના જગતમાના પ્રત્યેક મનુષ્યની છે અને મનુષ્ય વિના બીજા પણ સઘળા પ્રાણીઓના શરીરની રચના પણ તેવા જ અનુક્રમથી રચાયલી છે તથાપિ તેમના અગો ઓછા વધતા હોવાથી તેઓમા તેટલો-ઓછો વધતો-ફેરફાર છે વિચાર કર, કે આ બ્રહ્માડસષ્ટિમાના મનુષ્ય પ્રાણીઓ તથા બીજા સર્વ પશુ પક્ષ્યાદિક અને જળચર ભૂચરાદિક પ્રાણીઓ કેટલા બધા અસખ્ય-અગણિત છે? એ પ્રત્યેક પ્રાણીના પિંડની રચના બ્રહ્માડની રચનાને અનુસારે થયેલી છે જાણે કે, એ નાના મોટા અસખ્ય પિંડો, તે અસખ્ય બ્રહ્માડો છે, કેમકે, તેઓની અદર રહેલા કૃમિ કીટાદિક પ્રાણીઓને તો તે પોતાના આશ્રયસ્થાનરૂપમાથી પડતા જ, એક બ્રહ્માડ સરખા ભાસે છે એનુ બ્રહ્માડ તે એજ તેં આપણુ આગમા પેલુ ઉદુમર વૃક્ષ જોયુ છે? ચાલ, આપણે તે જોવાને જઈએ' એને જોતા જ તારા લક્ષમા આવશે કે, પ્રત્યેક પ્રાણીનો પિંડ તે તેના પ્રમાણમા એક બ્રહ્માડરૂપ જ છે ”

એમ કહી, તે મહાત્મા ઋષિ તત્કાળ પોતાના આસન ઉપરથી ઉભા થયા પછી પરમ અધિકારી તથા અતિપ્રિય એવા શિષ્ય જીવનસિંહને સાથે લઈ, રથમા બેસીને, રાજવાટિકામા ગયા એ સુદર વાટિકાના મધ્ય ભાગમા એક મોટુ, વિશાળ, ઉંચુ અને ચોમેર શાખા પ્રશાખાઓથી બહુ મોટી ઘટામા વિસ્તાર પામેલુ ઉદુબર* વૃક્ષ ઉભેલુ હતું એને જોતા જ જીવનસિંહ બોલ્યો,-“પ્રભો ! જુઓ, આ ઉદુબર! અહો! એ કેટલુ મોટુ-વિશાળ ને ગભીર છે! હે ગુરુજી!

* ઉદુબર એટલે ઉંમરો ઉદુબર શબ્દનો અપભ્રશ થઇને ઉંબરો નામ થયું છે એના ફળને ઉંબરા અથવા ગુલર કહે છે

બીજા બધા વૃક્ષો કરતા આમા એક મોટુ આશ્ચર્ય દેખાય છે, કે બીજા વૃક્ષોને જ્યારે છેલ્લી ડાળીઓની ટોચે ફુલ ફળ આવે છે, ત્યારે આને તો છેક થડથી માડીને ટોચ સૂધી ઉપરા ઉપરી અસખ્ય ફળો વળગેલા છે” ગુરુજી બોલ્યા,–“એ દ્વારા જ મારે તને ઉપદેશ આપવો છે એમા અદ્દ્ભુત ચમત્કાર છે તે તુ જો. જા, એના થડમા વળગેલુ પેલુ મોટુ અને પાકુ ફળ તોડી લાવ” જીવને ફળ લાવીને ગુરુના હાથમા મૂકયુ કે, ગુરુ બોલ્યા,–“જો આપણી દૃષ્ટિએ અત્યારે તો આ એક નાનુ ફળ જણાય છે, પણ ના તે તેવુ નથી વિચારપૂર્વક જોતા એ એક મોટુ બ્રહ્માડ છે બ્રહ્માડમા આપણે વર્ણવી ગયા કે, અસખ્ય જીવોનો સમૂહ હોય છે, તેમ આમા પણ અસખ્ય જીવો છે” એમ કહેતા કહેતા ગુરુએ જેવુ એ ફળને ધીમે રહીને ફોડ્યુ, તેવા જ તેમાથી અસખ્ય પ્રાણીઓ ગણગણાટ કરતા ઉડવા લાગ્યા અને પુન માહે પેસવા લાગ્યા “અહો! આ શુ?” જીવન બોલ્યો, “કૃપાનાથ! એક નાના સરખા ફળમા કેટલા બધા જીવ? શુ આ બધા ફળોમા એવા જીવો હશે?” ગુરુજી બોલ્યા, “હા જેમ ફળ મોટુ ને પાકુ તેમ જીવો વધારે ઇચ્છા હોય તો તપાસી જો” જીવને, જૂદી જૂદી ડાળીઓથી કેટલાક ફળો ઉતારીને તપાસી જોતા, તેમાના અસખ્ય જીવો જોઇને તે બહુ જ આશ્ચર્ય પામ્યો પછી ગુરુજી બોલ્યા, “પુત્ર! જોયુ! એ અકેક ફળમા કેટલા બધા જીવો છે?” જીવન બોલ્યો, “પ્રભો! અસખ્ય!” ગુરુજીએ કહ્યુ, “વારુ ત્યારે તેવા ફળ આ વૃક્ષને કેટલા વળગેલા હશે?” જીવને કહ્યુ, “પિતાજી! અસખ્ય! એની ગણના કેમ થઈ શકે?” ગુરુજી બોલ્યા, “જ્યાસૂધી એ પ્રત્યેક ફળમાનો પ્રાણી તે ફળમા જ હોય છે, ત્યાસૂધી તે જાણતો પણ નહિ હશે, કે હુ જેમ મારા જેવા ઘણાક જીવોની સાથે અહી આ ફળમા છુ, તેમ આવા બીજા ફળોમા બીજા જીવો હશે ના, તે તો આખુ જગત્ તેટલામા જ માની બેઠેલો હોય છે તેજ પ્રમાણે આ જગતરૂપ મોટા બ્રહ્માડમા રહેલો મનુષ્ય પ્રાણી પણ અજ્ઞાનવશાત્ જ્યા રહે છે, તેટલાને જ આખુ વિશ્વ માને છે પણ તેમ નથી જેમ આ એક ઉદુબર વૃક્ષ છે, તેવુ જ પરમાત્માનુ વિશ્વવ્યાપી વિરાટરૂપ પણ છે અસખ્ય જીવોથી ભરેલા અસખ્ય ફળો જેમ આ વૃક્ષને થડથી તે ટોચ સૂધી વળગેલા છે, તેમ આવા અસખ્ય બ્રહ્માડો પણ પરમપુરુષ પરમાત્માના

વિરાટ્રૂપ શરીરમા વસે છે આ ઉદુબર ઓણુ એકવાર ફળ્યો છે તેના સઘળા ફળો પાકીને ઉતરી ગયા પછી તે પાછો કેવળ નિષ્કિંચન જેવો અર્થાત્ ફળ, ફૂલ ને પાદડા વિનાનો થઈ જશે, પણ તેની ઋતુ આવતા જેવો તે આજે જણાય છે, તેવો ને તેવો જ પાછો ફાલી ફૂલીને નવપલ્લવ થશે બ્રહ્માડની રચના પણ તેવી જ છે જે જગતને તુ આજે જુવે છે, તે જગત્ જ નહિ, પણ કલ્પાતે આખુ વિશ્વમડળ, બ્રહ્માડમા ભરેલા અનેક જીવો સહિત, જીવો વગરનુ થઇ જશે–માત્ર એક નિરજન નિરાકાર શેષશાયી ભગવાન્ નારાયણ બાલમુકુદ સ્વરૂપે પોતાના કરારવિંદથી પાદારવિંદને મુખારવિંદમા મૂકીને જેનુ ગુણગાન મહાત્મા પુરુષો કરી રહ્યા છે એવા પવિત્ર અને અમૃતથી પણ અધિક સ્વાદવાળા રસનુ પાન કરતા અક્ષયવટ ઉપર વિરાજમાન રહેશે જેમ ઉદુબરના ફળો અને જૂદા જૂદા ફળોમા રહેલા જીવોનુ જૂદુ જૂદુ બ્રહ્માડ છે, પરતુ તે સર્વનું મૂળસ્થાન જેમ એક ઉદુબર વૃક્ષ જ છે, તેમ અનેક બ્રહ્માડોનું મૂળસ્થાન એક પરમાત્મા જ છે વળી ઉદુબર વૃક્ષમાથી જૂદે જૂદે કાળે નવા નવા ફળો ને જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ પરમાત્મારૂપી ઉદુબરમાથી પણ અનેક બ્રહ્માડો પુન પુન કલ્પના પ્રારભે ઉત્પન્ન થાય છે જેમ ઉદુબરવૃક્ષના ફળોમા અનેક જીવો રચાય–સમાય છે, તેમ પરમાત્માના અનેક બ્રહ્માડમા અનેક પ્રકારના જીવો રચાય–સમાય છે આ જગત્ પણ તેમાનુ જ એક બ્રહ્માડ છે એ બ્રહ્માડમા મારા અને તારા જેવા અનેક જીવો છે તેઓ સ્થૂલ દેહથી કરેલા કર્મના બધનના પાશમા જકડાયલા છે, તેથી જ તેઓ મૂળ સ્થાનને ભૂલી ગયા છે. પણ તેઓનું નિત્યનુ આશ્રયસ્થાન તો એક નિરાકાર, નિરજન ને સર્વવ્યાપક એવા પરમાત્મા જ છે તુ પૂછશે કે આ સર્વ પ્રાણી માત્ર તેને કેમ જાણી શકતા નથી ? તેનુ ઉત્તર એટલુ જ છે કે, આ લોકના જીવને, કર્મ જ અજ્ઞાનનુ કારણ થઈ પડે છે કર્મથી દેહની પ્રાપ્તિ, દેહપ્રાપ્તિથી પ્રિયાપ્રિય, તેથી રાગદ્વેષ અને પુન કર્મબધન થાય છે. એ કર્મ ભોગવવાને પુન પુન જન્મ ધારણ કરવો પડે છે આમ જ આખા જગતનુ ચક્ર ચાલ્યા કરે છે, અને તે સર્વનુ કારણ અજ્ઞાન–માયા છે એ માયાના પાશમા બંધાયલો જીવ સતને ન જાણવાથી અહકારમા અટવાયા કરે છે ને આવર્જન વિસર્જનનો ભાગી બને છે આ માયાથી મોહિત જીવ, હું ને મારુ, એવી અસત્ બુદ્ધિમા ઘેરાઈ કર્મ માર્ગોમાં

ભમે છે, અને સ્વપ્નની પેઠે અહંતા મમતામા જડકાઈ પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, કુટુબમા સત્ય બુદ્ધિ રાખી ભમે છે, અને તમોગુણથી ભરમાઈ–ભચડાઈ કચડાઈ, અનિત્ય ને અનાત્મ દુ ખોમા વિપરીત નિત્ય ને આત્મ બુદ્ધિવાળો બની, દ્વૈતમા આનદ માની આત્મા પરમાત્માને ઓળખવાથી દૂરનો દૂર રહે છે એમાથી મુક્ત થવા માટે, જીવે માયાપતિની નિર્મેલી માયાનો નાશ આગ્રહથી–પરમ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ એ માયાનો નાશ 'જ્ઞાન' પ્રાપ્તિથી થાય છે અજ્ઞાનના નાશ વિના રાગદ્વેષ મટતા નથી, રાગદ્વેષના નાશ વિના કર્મ મટતા નથી, કર્મના ત્યાગ વગર જ્ઞાનપ્રાપ્તિ નથી ને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ વગર સસારની નિવૃત્તિ થતી નથી ને પરમ પદાર્થનુ દર્શન થતું નથી જીવને પરમાત્માનુ જ્ઞાન ન થવાથી જ, અનેક પ્રકારની ઘટમાળમા પડીને ઉપર અને નીચે ચકરાવો લેવો પડે છે પરતુ જ્યારે તેને સત્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે–તે આત્મસ્વરૂપને સમજે છે, ત્યારે તેના બાહ્ય અર્ચન, પૂજન તથા પૂજ્ય પૂજક ભાવ નાશ પામે છે ને અતરગમા એકાકાર વૃત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે"

આ પ્રમાણે અનેક રીતે, રાજપુત્ર જીવનસિંહને, જીવ તથા બ્રહ્માડની એકતાનુ સ્વરૂપ, મહાત્મા ગુરુદેવે બહુ દિવસ સૂધી સમજાવ્યુ, તેપરથી, જીવનસિંહની વૃત્તિ ધીમે ધીમે પરમાત્માના સ્વરૂપની સાથે એકતાર થવા લાગી

કરોળિયાનું જાળુ–નૂતન બ્રહ્માંડ

એક દિવસે ગુરુદેવ, શિષ્ય જીવનસિંહના મહેલમા બેઠા હતા ગુરુદેવે જીવનસિહને ઉદ્દેશીને કહ્યુ, "હે વત્સ જીવન! પરમાત્માની માયા એટલી તો અદ્ભુત ને વિશાળ છે કે, તે સામાન્ય મનુષ્યના લક્ષમા આવી શકે તેવી નથી પરમાત્માથી જ આ સર્વ જગત્ વિંટાયલુ છે અને જે કઇ ભાસે છે તે તેની માયાનો જ પ્રકાશ છે એ માયાને લીધે અનેક જીવો, અનેક બ્રહ્માડો ને અનેક પ્રકારનુ વૈચિત્ર્ય જોવામા આવે છે એ માત્ર દૃષ્ટિથી જ જોવાય છે–પરન્તુ ખરી રીતે પરમાત્માથી કઇ પણ ભિન્ન નથી હે શિષ્ય જીવનસિંહ! આ સામી ભીંતપર દેખાતા કરોળિયાના જાળાપર તું દૃષ્ટિ કર! એ જાળાના મધ્યમા તને શુ દેખાય છે?"

જીવનસિહે કહ્યુ, "ગુરુદેવ! એ તો એક જીવડો છે"

ગુરુદેવે પુન પૂછ્યુ, "એના બીજા ભાગોપર દૃષ્ટિ કર ત્યા શુ જોવામાં આવે છે તે જો અને તેનુ લક્ષપૂર્વક અવલોકન કર!"

જીવનસિંહે સપૂર્ણ લક્ષ દઈને કરોળિયાના જાળાનુ અવલોકન કર્યુ અને પછી બોલ્યા,–"હે મહારાજ ! મધ્યમા રહેલા કરોળિયાના મુખમાથી નિકળેલા અનેક તતુઓ તેની આસપાસ ફેલાઇ ગયા છે, એ તતુઓમાથી પણ બીજા અનેક તતુઓને નિકળેલા હું જોઉં છુ, સર્વે તતુઓના પણ અનેક વિભાગો થઇ ગયા છે બારીક દૃષ્ટિ કરતા તે તતુઓમા નરી આખે દેખાય નહિ એવા જતુઓ રમી રહ્યા છે એમાના કોઇ કોઇ જતુઓ મૂળસ્થાન પ્રતિ જવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે કેટલાએક સભાળપૂર્વક જનારા જતુઓ, મૂળસ્થાનની બહુ જ સમીપ જઇ ચઢ્યા છે, કેટલાએક જતુઓ ચઢે છે અને પાછા પડે છે, કેટલાએક જતુઓનુ આશ્રયસ્થાન તૂટી જાય છે, તેથી તેઓ નીચે પડે છે રે ! આ સીમાડાપરના જતુઓ તો જરાએ ઉંચે ચઢવાનો પ્રયત્ન જ કરતા નથી તેઓ તો બીજા જતુઓની સાથે જાળામા એવા તો સજ્જડ બધાઇ ગયા છે કે, તેમનાથી તો કષ્ટે પણ છૂટી શકાય તેમ નથી, ત્યારે તેઓ ઊંચે તો કેમ જ ચઢી શકે ? હે ગુરુદેવ ! જુવો, જુવો ! આ એક જતુ, મૂળ જતુની પાસે પહોંચી ગયુ ! અહોહો ! એ તેમા મળી ગયુ–ભળી ગયુ–વિલીન થઇ ગયુ ! હવે તે બીલકુલ દૃષ્ટિએ પણ પડતુ નથી તે ક્યા ગયુ ? વળી જુઓ ! મૂળ જતુ કરોળિયો પોતાની એક પાસની જાળને સકુચિત કરીને બીજી પાસની જાળને વધારે છે, ત્યા નવા જન્તુ દૃષ્ટે પડે છે એ કરોળિયાની આસપાસના પ્રદેશનુ સ્થાન બહુ દૃઢ હોવા છતા, ત્યા તો કોઇ જતુઓ જોવામા આવતા જ નથી સર્વે જતુઓ, જે મોટા મોટા કાણા છે તેમા દેખાય છે અને ત્યાને ત્યા જ ભટકયા કરે છે" ક્ષણવાર પછી આશ્ચર્યચકિત થતો જીવનસિંહ બોલ્યો –"અરે ! આ શુ ? આ જાળુ તો નાનુ નાનુ થવા માડ્યુ કરોળિયો પોતાને વિષે સર્વ જાળાને સમેટી લે છે ! અહો હો ! જતુઓ પણ ઓછા થઇ ગયા રે ! હવે જાળુ બીલકુલ દેખાતુ નથી–કેવળ આ એક કરોળિયો જ છે, તેની સમીપ હવે જતુએ નથી ને જાળુએ નથી "

જીવનસિંહ, કરોળિયાની આ અદ્‌ભુત લીલા જોઇ, ગુરુની સમીપ બેસી, પ્રણામ કરીને બોલ્યો, "હે ગુરુદેવ ! આ કરોળિયાની લીલા તો અદ્‌ભુત જણાય છે" ગુરુદેવ બોલ્યા, "હે પરમ ભાગ્યશાળી શિષ્ય ! આ કરોળિયો અવ્યાકૃત છે, પણ તે વ્યાકૃત થતા, આ નામે તથા આ રૂપે જણાયો વ્યાકૃતમાથી અવ્યાકૃત થયે સતે, અદ્યાપિ નામ

રૂપથી ત વ્યાકૃત જ છે તેમ જ પરમાત્મા અવ્યાકૃત–વ્યાકૃત છે ચિત્ત જેમ પોતાના સ્વરૂપને જાણતુ નથી, ભેદ જેમ ભેદનો નિર્વાહ કરી શકતું નથી, તેમ જ પોતાને અને પરને ભૂલાવો ખવાડવામા, સભાવનાથી પણ પરની ઘટના–નૂતન નૂતન લીલા ઉપજાવવામા કુશળ પરમાત્માની માયા, વિભ્રમથી મોહ ઉપજાવી, જે સત્ નથી તેને સત મનાવે છે અને તેથી આ જીવે જગત્–સસારને સત માન્યો છે પણ એ સત્ નથી, એ આ કરોળિયાની અવ્યાકૃત વ્યાકૃત લીલાથી બરાબર તને સમજાયુ હશે આ કરોળિયો તથા તેના જાળા જેવી જ આ બ્રહ્માડની લીલા–રચના છે જેમ કરોળિયો મૂળ છે અને તેની લાળમાથી આખુ જાળુ બધાય છે, તેમ જ પરમાત્મા એક જ ને સનાતન છે અને આ સર્વ જગત્ જોવામા આવે છે તે તેની માયાનુ જાળુ છે કરોળિયાને જ્યારે જ્યારે ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે જાળુ બાધે છે, તેમ પરત્માને પણ જ્યારે જ્યારે ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે જગતને રચે છે તેને કામના થઇ, કે હુ બહુ થાઉ–જન્મુ–ઉપનુ તપ તપ્યુ, તપ તપીને આ જગત્ સર્જ્યુ, સર્જીને આ કરોળિયાની લીલાપેરે, સર્વમા અનુપ્રવેશ કીધો, અને તે સત્ તથા અસત્ બને રૂપે રહ્યો, પણ અસત્ તે નાશવત રહ્યુ ને સત્ તે સત્ જ! જેમ આ કરોળિયાના જાળામા નાના, મોટા, જાડા, પાતળા ખડો જોવામા આવે છે, તેમ પરમાત્માની સૃષ્ટિમા નાના મોટા અનેક બ્રહ્માડો છે, કરોળિયાના જાળાના ખડોમા પણ જેમ ઝીણા ઝીણા ખડો છે અને તેમા અનેક જતુઓ વસે છે, તેમ આ બ્રહ્માડમા અનેક ખડો અને પ્રતિખડો છે, જેમા અનેક જતુઓ વસે છે, જેમ કરોળિયામાથી આ જતુઓ ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેમ બ્રહ્માડના જીવો પણ પરમાત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થયલા છે જેમ કરોળિયાના જાળામા જોવાયલા કોઇ કોઇ જીવો ઊચે ચઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેમ બ્રહ્માડના જીવો પણ પોતાના સત્કર્મને યોગે–આત્મજ્ઞાન સપાદન કરીને ઊચે ઊચે ચઢે છે જાળામાના કેટલાએક જતુઓને તેં પાછા પડતા જોયા છે, કારણ કે તેઓનુ આશ્રયસ્થાન દૃઢ ન હતુ, તેમ જે જીવોના કર્મ–વાસનાના બધ તૂટયા નથી, ભાવના ઉત્તમ ને દૃઢ થઇ નથી, સદ્ગુરુનો સમાગમ થયો નથી, સત્સગનો રગ પાકો ચઢ્યો નથી, હરિરસમા લદબદ્યો નથી, તે જીવો ઊચે ચઢ્યા છતા પણ, પાછા એમના એમ જ નીચે ઢળી પડે છે જાળાના સીમાડા-

પર બધાઈ ગયેલા જીવો, માયામા રચ્યા પચ્યા રહેનારા જગજગરના જીવો છે કરોળિયાની સમીપનો પ્રદેશ બહુ જ સુદૃઢ છે એ સ્થાનમા રહેનારા જીવો ધીમે ધીમે આગળ વધીને, થોડા સમયમા લીન થઈ જાય છે; તેમ સસારી જીવ, કર્મ કરતા કરતા, ભક્તિનુ પોષણ કરી, ધીમે ધીમે સ્વસ્વરૂપની દૃઢ ભૂમિમા પહોચી, જ્ઞાની બની સર્વ માયાનો ત્યાગ કરી, નિરજન થઈને, પરમાત્મામા વિલીન થઇ જાય છે પરમાત્મામા એક તાર થયેલા જીવોને પડવાનો ભય બહુ જ થોડો છે–જરાએ નથી, અને પડે છે તો પરમાત્મપદને સત્વર પ્રાપ્ત થાય છે એ જ મુક્ત! મુક્તિ! છુટકો! સાયુજ્યતા! કૈવલ્ય! નિર્વાણ! જેમ કરોળિયામા વિલીન થયેલો જીવ તારા બારીક અવલોકનમા, પાછો નિકળતો દેખાયો નથી, તેમ જ પરમાત્મા વિલીન થયેલા જીવને પાછુ જન્મમરણ છે જ નહિ એ જાળામા કેટલાક જતુઓને તે ઊચી ભૂમિકામા પણ જોયા છે–તે અધિકારી છે, પરતુ અનન્યતા પ્રાપ્ત કરવાની તેઓની શક્તિમા કાચપ હોવાથી-વાસનાથી મુક્ત ન થવાથી, સપ્તમી ભૂમિકામા પહોચવાને શક્તિમાન્ થયા નથી, તેથી તેઓ નીચેની ભૂમિકામા જ અટવાયા કરે છે. જ્યાસૂધી જીવ, નિર્વાસન, નિષ્કામ, નિર્લેપ, અસગ, ક્રિયારહિત, અહતા મમતાથી રહિત બની, અચ્યુત સ્થાનનો પ્રવાસી થતો નથી, ત્યાસૂધી તે દાન, તપ, પુણ્ય, પરમાર્થ, યજન, યાજન, સેવન, પૂજન, અર્ચન કરનાર રહે છે ને તે પાચમી છઠ્ઠી ભૂમિકા સૂધી જ પહોંચવાની ગતિ ધરાવે છે! જેમ કરોળિયાએ છેવટે પોતાની આખી જાળને પોતાને વિષે સમાવી દીધી છે, તેમ જ પોતાનામાથી ઉત્પન્ન થયેલા આ જગતને, પોતાને વિષે પરમાત્મા સમાવી દે છે– ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પોતાની માયાને પોતામા સમેટી લે છે આ માયાને ભેદીને, એ જ કલ્પમા જે જીવ પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે, તેનો જીવનમરણનો ફેરો ટળી જાય છે પુન પરમાત્માની જયારે ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે પોતાની માયાજાળને વિસ્તારી દે છે મુક્ત જીવ વિના અન્ય સર્વેને એ માયાના જાળામા લપટાવાનુ–રમણ ભ્રમણ કરવાનુ–કલેશ ભોગવવાનુ–સર્જિત હોય છે

"હે જીવનસિંહ! આ લોકના જીવે પરમાત્માથી ઉત્પન્ન થઇને પરમાત્મામા જ સમાવાનુ છે તેજ મનુષ્યદેહનુ સફળ કર્તવ્ય છે. પણ એ કઈ સહેલુ કે સટ નથી જગતનો જીવડો વાસનાનો–મોહનો–અહતા મમતાનો કીડો જ બની રહે છે, તેથી તે ચાર ખાણો પરમા-

ત્માએ ઉત્પન્ન કરી છે, તેમા જ પોતપોતાના કર્માનુસાર તેનુ રમણ ભ્રમણ થયા કરે છે એમા મનુષ્યદેહ મળવો, એ અતિ દુર્લભ છે અને તેમા પણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી, એ અતિ કઠિન છે પરમાત્માના માયિક જાળાની લીલા જ એવી અલૌકિક છે કે, જયાસૂધી જીવ શુદ્ધ સાત્વિક વૃત્તિને પ્રાપ્ત થતો નથી, ત્યાસૂધી તે જીવના સર્વે પ્રયત્નો, માયામા વધારે ને વધારે લપટાતા રહે છે"

મનુષ્યદેહ સાર્થક કરનારો છે

"પ્રિય વત્સ! જેમ કોઈ જન્માધને નિર્મળ નેત્ર પ્રાપ્ત થાય કિંવા જન્મરોગીને સુખદાયી અમૃત પ્રાપ્ત થાય, નિર્ધનને ધનનો ભડાર પ્રાપ્ત થાય, કે મોટા વૈભવ સુખાસન ઉપર બિરાજે ને તેથી તેને જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય, તેવો આનદ, પૂર્વ જન્મના સસ્કારી જીવને મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થતા થાય છે પણ આ મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થતા કેટલાએકને હર્ષવાયુ થાય છે અને તેમા ને તેમા જ તે જીવ કઈ પણ સત્કર્મ કર્યા વગર કે નવુ સપાદન કર્યા વગર પ્રાણમુક્ત થાય છે, અને પાછો ચોરાશીની રેંટમાળમા પડે છે જગતની માયા નિરખી, તેમા જ મોહાધ બની, કેટલાએક જીવો તો વિક્ષિપ્ત મનના બની જાય છે-તેઓ લાડી, વાડી ને ગાડી-કનક, કાતા અને કીર્તિ-ધધો, રોજગાર ને વ્યવહારમા જ લીન બની જાય છે પરતુ જેઓ આત્મશોધનમા ઉત્સુક છે, પૂર્વ જન્મના સુકર્મના પાશથી કઈક અશે બધાયલા છે, તેઓ જ આ મનુષ્યદેહને સાર્થક કરવાને પ્રયત્નશીલ રહે છે તેઓ જગતની માયાથી સરતા ને સરતા રહે છે, તેમની વૃત્તિનુ સ્થાન ઉચ્ચતમ જ રહે છે, તેમનો મોહ-જો એને મોહ કહીએ તો-પરમ પવિત્ર પુરુષોત્તમના પાદારવિંદપર જ રહે છે પ્રસગે તેઓને માયા બાધ કરે છે, તો તેની સાથે સપૂર્ણ યુદ્ધ કરે છે ન એમ યુદ્ધ કરતા કરતા, કોઈ પ્રસગે માયાપર વિજય મેળવ્યા પૂર્વે તે પચત્વને પામે છે, તો બીજે જન્મે, પુન મનુષ્યદેહને પ્રાપ્ત કરીને, પોતાના જન્મનુ-દેહનુ સાર્થક કરવા સમર્થ થાય છે જેણે પૂર્વ જન્મમા માયાની ઉપેક્ષા કરી છે, નિર્બાધિતપણે માયાપર વિજય મેળવવાનો શ્રમ કીધો છે, તે આ જન્મમા વિજય જ મેળવે છે ને અનત જન્મના અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે તથા બહુ જ સભાળથી મનુષ્યદેહને વ્યતીત કરે છે એવામા જ્યારે તેને સદ્ગુરુનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે તે પોતાના મનુષ્યદેહને સિદ્ધ કરે છે એ ઉપર તને એક દૃષ્ટાત કહું છુ, તે તુ શ્રવણ કર!"

જન્મ દરિદ્રીને થયેલી પારસપ્રાપ્તિ

"એક અત્યંત દરિદ્રી ને મહાકૃપણ જીવ હતો. તે દમડી દમડીનો સંગ્રહ કરતો હતો. કોઈએક પ્રસંગે તે ગિરિરાજ સમીપ જઈ પહોંચ્યો. તેના પૂર્વ જન્મના સત્કર્મ ને સુદૈવથી અકસ્માત્ એક દેદીપ્યમાન ઉજ્જવળ ગિરિકંદરામાંથી મોટો હીરામણિ તેને પ્રાપ્ત થયો. આથી તે દરિદ્રીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે હીરાને પેટ સાથે તેણે દાબી રાખ્યો, પછી ગળે લગાડ્યો, આંખે લગાડ્યો, હર્ષથી નાચવા લાગ્યો અને તેના પ્રકાશને ક્ષણે ક્ષણે જોવા લાગ્યો. તેનો આનંદ એટલો મોટો હતો કે, ત્રિભુવનમાં પણ માય નહિ. એ આનંદમાં તેની ભૂખ તરસ પણ ઉડી ગઈ. ગિરિકંદરામાંથી તેને જે હીરક મળ્યો હતો, તે કોઈ લઈ લેશે એવા ભયથી, કેટલોક વખત તો તે ગિરિકંદરામાં જ ભરાઈ રહ્યો.

એક વખતે છૂપાતો ભરાતો તે ગિરિકંદરામાંથી બહાર નિકળ્યો. પણ ચિત્તમાં ઘણો ગભરાયો. કોઈ નિર્ભયસ્થાનમાં જઈ, જે હીરકમણિ પ્રાપ્ત થયો હતો તેનું સુખ-આનંદ ભોગવવાને વિચાર કરવા લાગ્યો. તે આવરા આવરાની પેઠે ચોમેર જોતો હતો કે, રખેને તેનો હીરો કોઈ ઝુંટાવી લે! આવો ભય છતાં પણ તે સભાળ રાખીને આગળ જતો હતો, તેવામાં માર્ગમાં તેને એક પુરુષના દર્શન થયાં. તેને જોતાં તો તે ઘણો ગભરાયો. આ પુરુષ પરમ કલ્યાણકર્ત્તા સંત હતો. તે તો ઉદાસીન હતો, પણ તે દરિદ્રીને એમ થયું કે, રખેને આ પુરુષ મારો હીરો છીનવી લે-એવા ભયથી તે ત્યાંથી મુઠીઓ વાળી એવો નાઠો, કે તેને આસપાસનું જરા પણ ભાન રહ્યું નહિ. એમ નાસતાં તે રસ્તામાં એક અવાવર કુવામાં પડી ગયો.

દૈવયોગે આ બનાવ ઉક્ત સંતે જોયાથી, તે તેની પાછળ ગયો અને તે દરિદ્રીને કુવામાંથી બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કીધો. પણ દુર્દૈવના મુખમાં લપટાયલા આ કૃપણ મનુષ્યના નેત્ર ઉઘડ્યાં નહિ-જાણ્યું નહિ કે, આ સંત તો પરગજુ છે-તારનાર છે. તેણે તો ઉલટું એમ જ જાણ્યું કે, આ સંત નિઃશંક મારો હીરો છીનવી લેશે. આ ભયથી તે દરિદ્રી પોકેપોક મૂકીને રડવા લાગ્યો. એ જોઇને સંતને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું. સંજોગાસંજોગથી તે દરિદ્રી પાસેનો હીરકમણિ તે સંતના જોવામાં આવ્યો. તે જોઇને સંતને વિચાર આવ્યો કે, આ મૂર્ખના હાથમાં આ રત્ન સાંપડ્યું છે ને તેથી એને હર્ષઘેલાપણું પ્રાપ્ત થયું

છે, તો એને મહામણિ પ્રાપ્ત થયો હોય તો એની શી દશા થાય? પછી સંતે તેને કહ્યું, "હે હીરકમણિ પ્રાપ્ત કરનાર જીવ! સારું થયું કે હું તને મળ્યો, પણ જો કોઈ લુચ્ચો લફંગો તને મળ્યો હોત તો તારા આ હીરાને છીનવી લીધો હોત ને તું હતો તેવો ને તેવો જ દરિદ્રી થઈ બેસત પણ હવે નિર્ભય થા, મજપર વિશ્વાસ કર, શ્રદ્ધા રાખ, અને જેમ હું કહીશ તેમ તું કરીશ તો આ હીરાથી તારું સર્વ દારિદ્રય નાશ પામશે ને એ મણિપ્રતાપે તું પરમ આનંદનો ભોક્તા થઇશ અહુણા તો તું મારી સાથે ચાલ અને મારો વૈભવ શું છે, તે તું જો!" આટલું કહીને, સંત મહાત્મા પોતાનો વૈભવ દેખાડવા, તે જન્મ દરિદ્રીને કુવામાંથી કહાડી, સ્વાશ્રમપ્રતિ તેડી ગયા

જન્મથી જ દરિદ્રી એવા એ જીવને, સંત મહાત્માનું ઐશ્વર્ય તે વળી કેવું હશે, તેની કલ્પનાએ ન હતી જે એક તુચ્છ હીરાના લાભથી પોતાને અહોભાગ્ય માનતો હતો, તે જીવને દિવ્ય મણિના પ્રકાશની કલ્પના ક્યાંથી હોય? પછી સંત મહાત્મા તેને પોતાની સંગે પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયા ત્યાં તે શું જુએ છે? મોટા મોટા હીરાના પર્વતો, હીરાની નદીઓ, હીરાના વૃક્ષો, હીરાની ભૂમિઓ, હીરાની છતો, એમ સર્વ હીરાનું જ દૃષ્ટે પડ્યું જ્યાં દૃષ્ટિ કરે, જ્યાં પગ મૂકે, જ્યાં સ્પર્શ કરે, ત્યાં સર્વ ઠેકાણે હીરાનો જ પ્રકાશ હતો આ જોતાં જ તે જન્મ દરિદ્રીને હર્ષની મૂર્છા આવી ગઈ જ્યારે તે સત્પુરુષની શુશ્રૂષાથી, તે જન્મ દરિદ્રીની મૂર્છા વળી ત્યારે, તે નાચવા, કુદવા ને હર્ષનાં આંસુ વર્ષાવવા લાગ્યો તેના મનને જે આનંદ જણાવા લાગ્યો, તે તેનું મન જ જાણે—એ આનંદનું વર્ણન કરવા હું શક્તિમાન્ નથી ઘડીમાં તે હીરાની નદીના ઘાટપર જઈ બેસે, વળી ત્યાંથી ઉઠીને હીરાના પર્વતપર જઇને બેસે, બીજે ક્ષણે હીરાના વૃક્ષને જઈ ભેટે, અને ક્ષણ પછી હીરાની શૈયામાં જઇ સૂએ કે હીરાના હિંડોલાપર બેસી ઝુલે! આવી તેની સ્થિતિ થઈ પડી

આ મહાત્મા સંતની અલૌકિક ગતિ હતી પછી તેણે તે જન્મ દરિદ્રીને તેની નિદ્રામાંથી જાગ્રત કરી, તેના સ્વયં અંગપર દૃષ્ટિ કરાવી આશ્ચર્ય! તે પંડ પણ હીરામય જ! અહોહો! હું પોતે પણ હીરો! મણિ માણેક! આહાહા!! મારા જેવું તે કોણ ભાગ્યશાળી હશે? એમ તે વિચારવા લાગ્યો

પણ એટલામાં, આ જન્મદરિદ્રીનો ગિરિકંદરામાંથી જડેલો પેલો અલ્પ હીરો, ક્યાંક પડી ગયો, અને હીરાની સૃષ્ટિમાં રહેલો જન્મદરિદ્રી

પુરુષ, તે હીરાની કણિકા માટે, પોકેપોક મૂકીને રડવા લાગ્યો વત્સ જીવન! જો કૌતુક! તે હીરક ભૂમિમા રહ્યો છે, પૃથ્વી, પાણી, પર્વત, વૃક્ષ, પ્રાણી, પદાર્થ માત્ર હીરાના જ છે, જ્યા જોય ત્યા હીરા જ હીરા છે, પડે હીરો છે, છતા આ જન્મ દરિદ્રી, આ હીરક ભૂમિમા, તે હીરાના એક કટકાને શોધવા લાગ્યો તે જોઇને તે સત મહાત્માને બહુ હસવુ આવ્યુ તેણે કહ્યુ, "અરે ઓ ગાડા ! આ હીરક ભૂમિમા રહ્યા છતા, સ્વત સ્વયપ્રકાશ હીરો હોવા છતા, આ પરિચ્છિન્ન હીરાને માટે તુ ખેદ કા કરે છે ? જેવો તારો હીરો હતો તેવા તો અનેક હીરા આ તારા પગ નીચે અથડાય છે, અને આ હીરામય પથ્થરમાથી હીરાની એક શિલા તારાપર પડે તો તુ ચગદાઇને મરણ પામે એવા મોટા મોટા હીરાઓ સર્વત્ર પડેલા છે, છતા તુ એક હીરાની કણિકા માટે શોક કરે છે ? ખરેખર ! તુ ભાગ્યહીન દરિદ્રી તે દરિદ્રી જ રહ્યો ! જો કોઈ ભાગ્યવાન્ દરિદ્રી એકવાર આ ભૂમિમા પગ મૂકે છે, તો તે કદાપિ પણ અભાગી રહી શકતો નથી, કેમકે સ્વય શ્રીમાન્ બનતા અહિંઆ કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રતિબધ નથી, છતા એક હીરાની કણિકા માટે રડે છે, એ તુ કેવો ભાગ્યહીન ! આ સર્વ તારુ છે, તારી ઇચ્છા હોય તેટલા હીરા લે, તને કોઈ જાવનો પ્રતિબધ નથી !" આમ બોલતા તે મહાત્મા અતર્ધાન થઈ ગયા

પછી તે દરિદ્રી આનદથી તે હીરક પ્રદેશમા વિહાર કરવા લાગ્યો, અને આ હીરક ભૂમિનો પોતે જ સ્વામી છે, તેથી વધારે ને વધારે આનદથી તે હીરક ભૂમિનુ સુખ ભોગવવા લાગ્યો, તેનો આનદ મસ્ત હતો. આ ક્ષણે તે પોતાના પૂર્વના દરિદ્રીપણા માટે શરમાવા લાગ્યો ને સ્વય નિ સીમ અખડ શ્રીમાન્ માનવા લાગ્યો હવે તેને દારિદ્રય તો સ્વપ્નામા પણ દર્શન દેતુ ન હતુ એક સમયે આ અસખ્ય અને અમૂલ્ય એવા મણિમય પ્રદેશનો વિસ્તાર કેટલો હશે, તે જોવાને તે તત્પર થયો તે સ્વસ્થાનમાથી નિકળ્યો ચોમેર ફરવા લાગ્યો ચાલી ચાલીને થાકી ગયો, પણ આ હીરક પ્રદેશની સીમા દેખાઈ નહીં ઉપર, નીચે, સામે, પુઠે, ડાબી જમણી બાજુએ, જ્યા દૃષ્ટિ ફેકે ત્યા અપૂર્વ મણિમય પ્રદેશ જ તે જોતો હતો આ જોઇને તેને મોટુ આશ્ચર્ય, અત્યત પ્રમોદ, નિરતિશયાનદ પ્રાપ્ત થયો પુન ફરતો ફરતો તે મૂળસ્થાન આગળ આવી પહોંચ્યો. ત્યા ગિરિકદરામાથી પ્રાપ્ત થયેલી હીરકકણિકાનુ તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું. એટલામા તે હીરો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો અહુણા તે જન્મ દરિદ્રી પૂર્વનો

ભીખારી ન હતો, તેથી ઉક્ત હીરાને હાથમા લઇ, હસીને તે કહેવા લાગ્યો, "મારી દરિદ્રાવસ્થામા પ્રાપ્ત થયેલા આ હીરાને હવે શુ કરુ એને ગળામા ઘાલુ, માથાપર મૂકુ, હાથે બાધુ કે પગે પહેરુ, પણ એથી મને શો આનદ થાય તેમ છે? હુ દરિદ્રી હતો ત્યારે એ હીરક અમૂલ્ય હતો, ત્યારે એની મને કઇક કિમત પણ હતી પણ આજે હું સ્વય મણિમય છુ, દિશાઓ પણ મણિમય છે, ભૂમિ પણ મણિમય છે, આકાશ પણ મણિમય છે, વસ્તુ માત્ર મણિમય છે, હું જ્યા જોઉં છુ ત્યા બધે હીરા, મોતી, માણેક, પન્ના વગેરે દૃષ્ટિએ પડે છે, ત્યા આ તુકડાની શી ગણત્રી? શી કિંમત? શી શોભા? એનાથી શો આનદ? આજે હુ આ હીરક પ્રદેશનો સ્વામી છુ, ચાહુ તેટલા હીરા લઉં તો કોઇ અટકાવનાર નથી, છ! તુકડો-તુચ્છ! અલ્પ! એને શુ કરુ?" એમ કહી તે હીરો ફેંકી દીધો, કેમકે આજે તે શ્રીમાનનો શ્રીમાન્ હતો, આજે તેની શ્રીમન્તાઇની સીમાનો પાર ન હતો, જગતના સર્વ જીવથી તે શ્રેષ્ઠ હતો, આ ક્ષણે તેના વૈભવનો પાર ન હતો, આજે તેનુ દારિદ્રય નાશ પામ્યુ હતુ, આજે તે નિરિચ્છ અને શાત બની ગયો હતો, તેની ઉદાસીનતા હમે શને માટે નાશ પામી હતી"

મહાત્મા ગુરુદેવે, જીવનને કહ્યુ, "હે રાજપુત્ર! મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયા પછી સતગુરુના સમાગમથી જે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તે આવી જ છે બાપ જીવનસિંહ! દૃષ્ટાતનુ રહસ્ય તુ સમજ્યો હશે ન સમજ્યો હોય તો સાભળ જીવન આત્મજ્ઞાન-વિદ્વત્સન્યાસ વગર, પરમ સ્થાનને પામતો નથી આ લોકનો જીવ, એ જ્ઞાન વગર तत्त्वमसि ના જ્ઞાન વગર-જન્મનો જ દરિદ્રી છે એવા જીવને કર્મ-યજ્ઞ, તપ, દાનાદિ-કે ઉપાસના-પ્રભુભજન, સેવન, સ્મરણ, પૂજાદિક હીરો પ્રાપ્ત થયો છે એ કણિકા જ માત્ર છે तत्त्वमसि સમજાવનાર ગુરુ તે સત સત સમાગમથી તે જીવે જાણ્યુ કે, ઉપાસ્ય ને ઉપાસક હુ જ છુ, અર્થાત્ સર્વનો ત્યાગ કરી જે પરમાત્મામા વિલીન થવાનુ છે, તે પરમાત્મારૂપ જ હું છુ-એમ જાણવુ, એ તેની હીરક ભૂમિ છે એ ભૂમિમા પહોંચ્યા પછી તેને અન્ય હીરાની-કર્મપર કે બાહ્ય ઉપાસનાપર પ્રેમ રહેતો નથી ને આનદ થતો નથી હીરાની જે કણિકા જીવને પ્રાપ્ત થયેલી, તે બાહેરના કર્મ ને ઉપાસનાઓ છે એ કર્મ-ઉપાસનાઓમા અનેક જન્મદરિદ્રી જીવો, પોતાને કૃતકાર્ય માની આનદે છે, પણ સદ્ગુરુના સમાગમથી જે મણિમય પ્રદેશ પ્રાપ્ત

થાય છે, તે પ્રાપ્ત થતા-પિંડ બ્રહ્માડની એકતા થતા-જીવશિવનો ભેદ તૂટી જતા-જેમ જન્મદરિદ્રીને મહા તેજસ્વી હીરો પ્રાપ્ત થતા હીરકકણિકા તુચ્છ જણાય છે-તેમ જ બાહ્યની પ્રાપચિક સેવા પૂજામા, માયાના વિહારનારને-પરમ તત્ત્વના જાણનારા જીવને-આત્મદર્શીને-લેશ પણ આનદ થતો નથી એ આનદ સ્વલ્પ છે, કાળે કરી નાશ પામનાર છે પરતુ અવિચ્છિન્ન પરબ્રહ્મની લીલામા જ એક તાર બનીને શુદ્ધ આત્મ-દર્શી-સાત્વિક ભાવનામા મસ્ત જીવ-જે અખડ આનદ ભોગવે છે, તેનુ વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થનારો જીવ, હું કોણ? ક્યાથી આવ્યો? કેમ આવ્યો? તે વિચાર કરવાને ભાગ્યશાળી બને છે-જાણે છે, દોષિતનો ત્યાગ કરી, નિર્મળ-અમળને ગ્રહણ કરી, શુદ્ધ સાત્વિક નિરજન થઈ, સસાર સાગર તરી જઈ, મુક્તદશાનુ સુખ અનુભવે છે"

"આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને, હે શિષ્ય! જે જ્ઞાન-જીવશિવનો અભેદ-બ્રહ્માડની રચનાનુ રહસ્ય, મેં તને સમજાવ્યુ છે, તેનો તું વિચાર કર! હવે તારા નેત્રને એકલક્ષી કરી, તેની સીમપર જો તને શું પ્રત્યક્ષ થાય છે? તારી દૃષ્ટિને આવરણ અને વિક્ષેપશક્તિથી રહિત બનાવીને પછી તુ જો કે, તુ કોણ છે! એમા જે દૃષ્ટિગોચર થશે, તેથી તારા નેત્રપટલ ખુલ્લી જશે ને સ્વસ્વરૂપનુ યથાર્થ દર્શન થશે" આ પ્રમાણે કહીને ગુરુદેવે શિષ્યનો વાસો થાબડીને જીવનસિંહને નિજાનદના સ્વ-રૂપમા એકતાર થવાની આજ્ઞા આપી

જીવનસિહનો વિદ્વત્સન્યાસ

પછી જીવનસિંહ નાહી ધોઈ સ્વચ્છ થઈ, ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે પદ્માસન વાળી, નેત્રને નાસાગ્ર સાથે સ્થિર કરી, ગુરુસમીપ બેઠો ગુરુએ કહ્યુ, "હે શિષ્ય! હવે તારી બહિર્વૃત્તિને અતર્મુખી કર અને વૃત્તિરૂપથી જે વ્યષ્ટિ તને પ્રકટ દેખાય છે, તેને સંકુચિત કરી, સ્થૂલ દેહનુ ભાન ભૂલી જઈને તેનો સમષ્ટિમા વિલય કર પછી અત કરણને દૃઢ કર અને સર્વ ભૂમિપ્રદેશનો લય થઈ ગયો હોય એવી વૃત્તિ કરી, નેત્ર મીચીને તને શુ દેખાય છે, તે તુ જો"

ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે, જીવનસિંહે સર્વ વૃત્તિઓને સકુચિત કરીને સમષ્ટિના વિલાસમા પોતની સાત્વિક વૃત્તિઓને આરોપી દીધી તે ધીમે ધીમે સર્વ જગતને જળમય જોવા લાગ્યો પછી ધીમે ધીમે સર્વ વિષયોને જળમા ડૂબતા જોવા લાગ્યો જળના મોજાઓ દોડતા હોય

તેમ તેની અંતર્દૃષ્ટિમા દેખાવા લાગ્યુ એ સમે અનેક તરંગો ઉદય પામીને લય પામતા હતા એ વિશાળ જળપ્રદેશની મધ્યના અવકાશમા એક દિવ્ય જ્યોતિ તેને જણાવા લાગી એ જ્યોતિ ક્ષણમા જળથી જૂદી દેખાતી અને ક્ષણમા જળમા તિરોહિત દેખાતી હતી તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત હતી એ જ્યોતિ ક્ષણમા અણુથી પણ પરમ અણુ હતી, તેમ જ બ્રહ્માડના એકત્રની મોટાઈથી પણ મોટી જણાતી હતી એ જળના તરંગો, જળમાથી ઉપજી, જળમા જ સમાતા હતા, પણ જળની બહાર જતા ન હતા એ જળપ્રદેશના મધ્યમા અધિષ્ઠાનરૂપ જે જ્યોતિ દેખાતી હતી, તે જેવી દેખાઈ કે તુરત જ ગુરુએ સમાધિનિષ્ઠ જીવનસિંહને કહ્યુ, “હે શિષ્ય ! એ અધિષ્ઠાનના મધ્યમા દૃષ્ટિ પરોવ ” તુરત જીવનસિંહે દૃષ્ટિ પરોવી પછી તે બોલ્યો, “હે ગુરુદેવ ! આ અધિષ્ઠાન તો વિશ્વાકાર જણાય છે ” ગુરુએ કહ્યુ, “દૃશ્ય, દર્શન અને દ્રષ્ટા અહિં ભિન્ન નથી તુ જ તને પોતાને જોનારો છે સાક્ષી, વૃત્તિ, ભાવના, સવેદના, ક્રિયા, વિશ્વ, એ સર્વ તારા પોતાના જ નામ ને રૂપ છે જો, સ્થિર થઈને જો, તે તુ જ છે !” સ્થિર થઇને જીવનસિંહે એક વાર થઈ, તે ચિદ્વિલાસ અધિષ્ઠાનમા પોતાની દૃષ્ટિ પરોવી, શુ જોયુ ? સ્વસ્વરૂપ જોનાર અને જોવાનુ ભિન્ન ન હતુ-બન્ને એક જ હતા પોતાના સૂક્ષ્મદેહપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી તો તે પોતે, જ્યોતિના મધ્યમા જોયુ તો તે પોતે, જ્યા જુવે ત્યા તે પોતે જ એ જોઇને તે પરમાનદમા વિલીન થતો ગયો

તેને સમાધિમાથી મુક્ત કરવાને ગુરુદેવે જાગ્રત કર્યો આ દેહની તેની દૃષ્ટિ ખુલ્લી થઈ, પણ રાજપુત્ર અતર સ્થિતિમા પૂર્વવત્ હતો, તેથી ક્ષણભર તો તેની દૃષ્ટિમા આ લોક જ જણાયો નહિ તેની વૃત્તિ વ્યષ્ટિ પરિચ્છિન્નને ભૂલીને અપાર વ્યાપી રહી હતી તે સ્વત બોલ્યો, “હુ અલ્પ-પરિચ્છિન્ન નથી, હુ સર્વાધાર, સર્વસ્વરૂપ, સર્વાત્મા, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લયનો કર્ત્તા છુ, માયા, એ મારી અશભૂત શક્તિ છે, મારી ઇચ્છા પ્રમાણે એ લીલા વિસ્તરે છે, ત્રિમૂર્ત્તિ પણ મારો અશ છે, મારી આજ્ઞાનુસાર સૃષ્ટિની વ્યવસ્થા થઈ જાય છે, આ મારા નિમેષોન્મેષમા કેટલી સૃષ્ટિ થઇને કેટલી ગઇ, તે જણાતુ પણ નથી હે દેવ ! હુ અનાદ્યનત છુ જેમ ઉદુબરમા અનેક ફળો છે, તે પ્રત્યેક ફળોમા અનેક પ્રકારના જીવો છે, જીવોમા અનેક પ્રકારના જીવોનો અતર્વાસ છે, તેમ જ મારાથી પરોવાયલા અનત બ્રહ્માડો, મારામા

પરમાણુવત્ આંદોલન કરી રહ્યા છે, મારા સ્વરૂપની વૈભવલીલામા હું મૌજ કરુ છુ. મને બધ શો, મોક્ષ શો? હુ ત્રિકાલાબાધિત અખડ એકરસ છુ, સર્વવ્યાપી છુ, સર્વમા હુ છુ–શબ્દ પણ હું છુ, શબ્દાતીત પણ હુ છુ ”

પરમપ્રાપ્તિથી પરમ સ્વરૂપ

આટલુ બોલતા બોલતા, ગુરુની દૃષ્ટિ જીવનસિંહના પ્રતિ છતા, ક્ષણે ક્ષણે જીવનની દૃષ્ટિ મિચાવા લાગી પુન તે અપાર પરમાનદ સાગરમા તરવા લાગ્યો સુવિચારશીલ! આ જ દશા તે બ્રહ્માનુભવની ઉન્મત્ત દશા છે વ્યાપકાનુભૂતિને વ્યાપકની સાથે તન્મયતા થઈ–તેના સર્વ સસ્કારો છૂટી ગયા–પ્રારબ્ધકર્મરૂપી ચરખામા રહેલી પુમડીઓ, જ્ઞાનાગ્નિથી ભસ્મ થઈ ગઈ પુન જીવનસિંહ જાગ્રત થયો અને સાવધાન થઇને બોલ્યો, “હે ભગવન્! મને શી દશા પ્રાપ્ત થઈ છે, તે હુ જાણતો નથી, તે દશામા હું શુ બબડ્યો, તે કહેવા મને સકોચ થાય છે” ગુરુએ કહ્યુ, “હે વત્સ! હુ કૃતકાર્ય થયો છુ હવે તુ નિર્ભય અને નિ શક થા એ સ્થિતિમા તુ જે કઈ બોલ્યો, તે શક્તિ જ કઈ નિરાળી હતી સન્નિપાતમા જે શક્તિ આવે છે અને તેમા જીવ ભડકી ભડકીને ઉઠે છે, તે જાતની આ શક્તિ ન હતી, પરતુ તેથી વિલક્ષણ હતી–એ દિવ્ય શક્તિ છે ‘તે તુ છે’ અને ‘તે હું નથી,’ એ બે વચ્ચેનો ભેદાભેદ હવે તને સ્વપ્નરૂપે જ રહેશે તુ હવે યથેચ્છ સ્વછદપણે વિહાર કર હવે તેં જાણ્યુ કે તુ કોણ?”

જીવનસિંહ ગુરુના ચરણકમળમા માથુ મૂકીને બોલ્યો, “હે નાથ! હે ગુરુદેવ! હુ શુ બોલુ? ખરેખર હું તમારો છુ, તમે મારા નથી, તરગ સમુદ્રનો છે, સમુદ્ર તરગનો નથી હે પ્રભુ! આપની પૂર્ણ કૃપાપ્રસાદીથી મેં સત્ જાણ્યુ છે, અને મને મારા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન થયુ છે હે મહારાજ! વિશ્વરૂપમા ઓતપ્રોત થયેલી મારી વ્યાપ્તિને મે સપૂર્ણ રીતે જોઈ છે આ સર્વમા હું છુ એ સત્ય છે, તથાપિ હે ભગવન્! વ્યષ્ટિના વ્યવહારથી મને જે ભાન થાય છે તે પ્રમાણે, હુ તમારો દાસ ને તમે મારા ઉપાસ્ય છો, માટે હે ગુરુદેવ! તમે મને તમારી ઉપાસના કરવા દો!” તપસ્વી ગુરુદેવે કહ્યુ, “તારી આત્મનિષ્ઠા પૂર્ણ છે, તારી ઇચ્છામા આવે તે કર. તુ જે કરીશ, તેનુ ફળ તારે પોતાને જ ભોગવવાનુ છે ઇશ્વરના પરમ ભક્તની જે સાત્વિક–અનન્ય ભક્તિ, તે

એ જ આત્મનિષ્ઠા છે પરમ આત્મનિષ્ઠ ભક્તપ્રતિ પોતાનો અત્યત પ્રેમ દર્શાવતા પરમાત્માએ અભય વર આપ્યો કે, ज्ञानी त्वात्मैव मे मत–'જ્ઞાની તો મારો આત્મા જ છે' પરમાત્માનુ આ અમૃત વચન છે જેણે પરમાત્માનું શુદ્ધ સાત્વિક સ્વરૂપ ઓળખ્યુ છે, તે જ ખરેખરો ભક્ત છે, તે જ નિત્ય સુખરૂપ છે અને તે જ નિત્ય મુક્ત છે ગુણાતીત તુરીયાવસ્થાનુ શુદ્ધ સાત્વિક સ્વરૂપ આજે તારે વિષે જાગૃત થયુ છે, તેથી જ તુ આજે 'દાસોઽહ,' 'દાસોઽહ' કરી મને પૂજે છે પરન્તુ 'દાસોઽહ' અને 'શિવોઽહ' એ બેમા કઈ પણ અતર નથી દાસોઽહ એ જગત્ નાટક છે, પરતુ તેનો સૂત્રધાર વળી તુ જ છે દાસોઽહ કે શિવોઽહ એ બેમા કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી, તથાપિ એ ભેદ જીવમા અલ્પતા છે ત્યા સૂધી જણાય છે હજી તારુ સપ્તમ પટલ ખુલવાનુ અવશેષ છે, તેનુ આ ચિહ્ન છે–જગજ્જગરમા દેખાતા પ્રત્યક્ષ નાટકોનુ એ સ્વરૂપ છે તુ પડે શિવરૂપ છે અને આ જગત્ પણ શિવરૂપ છે ભેદ જે જણાય છે, તે માત્ર અજ્ઞાનની લીલા છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પોતાના સાક્ષાત્ સ્વરૂપનુ દર્શન કૌરવોની સભામા અને મહાભારતના યુદ્ધમા અર્જુનને કરાવ્યુ છે, તે પરથી હે વત્સ! તુ જોઈ શકશે કે, આ જગતના સર્વ જીવોનુ કેદ્રસ્થાન તે જ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે. શુદ્ધાધિકારીને જ એ આત્મરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે આત્મસાક્ષાત્કારવાળો નિર્ગુણમા લીન થાય છે એ પદનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવા, જીવ સર્વ કર્મત્યાગી ને સકલ્પસન્યાસી બનવો જોઇએ સર્વ કર્મનો ત્યાગ, એટલે જગન્માત્રમા જે જે કર્મ કરવામા આવે છે, તે તે કર્મમા દોષારોપ કરવો, અને તે ત્યાગવાને કર્મ ન કરતા, કરવાની આવશ્યકતા હોય તો સર્વ કર્મ પરમાત્માને અર્પણ કરવા, અને સર્વ સકલ્પનો ત્યાગ કરવો, એ જ વિચક્ષણનો મોક્ષ જેણે ફળાભિસન્ધિનો ત્યાગ કીધો છે, તે જ સાયુજ્યમુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે ફળાભિસન્ધિપૂર્વક ત્યાગથી જે જીવ–ભક્ત–અનન્ય ભક્ત–જગતમા વિચરે છે, તે જ ભક્ત ખરેખરો જ્ઞાની છે, તે જ ભક્ત સાયુજ્યમુક્તિને પામીને પરમાત્માની અનન્ત શક્તિનુ ભજન કરતો, તેનામા જ નિત્યનો વાસ કરી રહે છે હે શિષ્ય! મેં તને કહ્યુ કે, 'તે તુ છે,' એમાના 'તુ શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ તુ પોતે જ છે' તુ 'દાસોઽહ' ભલે માન, પણ 'શિવોઽહ' જ તારુ નિત્ય શુદ્ધસ્વરૂપ છે એ રૂપમા દાસોઽહ છતે, શિવોઽહ છે ને શિવોઽહ છતે દાસોઽહ રહેશે હે શિષ્ય! એ સ્થિતિથી પૂર્ણ થયેલો જીવ, પોતે જ બ્રહ્મ છે–

સ્વય સચ્ચિદાનન્દ બ્રહ્મ છે પછી ભલે તે આ વિશ્વમા રહીને તેની મોજ ભોગવે ને માયાની વૃત્તિને અથવા તો તેમા વૃત્તિલીન ન થતા માત્ર તટસ્થ સાક્ષીરૂપે જોઈ, તે માત્ર નિજાનદનો ભોક્તા જ બને છે

વૃત્તિ-વાસનાનો લય, એ જ સપૂર્ણ મુક્તિનુ સાધન છે એ સાધનની કોઈ પણ કાળે ને કોઈ પણ સ્થિતિમા ઉપેક્ષા કરવાની નથી હે શીલસમ્પન્ન! તારી સ્થિતિ નૂતન થઈ ગઈ છે તુ કોણ છે, તે તેં જાણ્યુ છે તારા પિતાએ જે ભણાવવા મને સોંપ્યો હતો, તે મે તને ભણાવ્યુ, મારો તને સપૂર્ણ આશીર્વાદ છે કે, તુ પરમાત્માની અખણ્ડ લીલાના સ્થાનનો નિવાસી થશે પુન. તુ જો કે તુ કોણ છે ?"

જીવન્મુક્તની દશા

પોતાની આતર ને બાહ્ય દૃષ્ટિમા એકચિત્તે જોતજોતામા જીવનસિંહને પાછી સમાધિ થઈ ગઈ પુન તેને અખડ અવિનાશી જ્યોતિના દર્શન થયા નિમેષ માત્ર જોતા તે જ્યોતિ સ્વમય જણાઇ જ્યોતિ તે જીવન, ને જીવન તે જ્યોતિ! જ્યોતિ જ જ્યોતિ! સર્વત્ર વાસુદેવમય, અન્ય કઈ જ નહિ એક પરમ પુરુષ પરમેશ્વર-પુરુષોત્તમ-જગદીશ-પરમાત્મા! અન્ય કઈ નહિ આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલો જીવનસિંહ, સમાધિમાથી મુક્ત થતા જ બોલ્યો, "હે ભગવન્! આજે મારી વૃત્તિ અનિર્વચનીય થઈ પડી છે, તેને વ્યક્ત કરવાનુ મારામા સામર્થ્ય નથી હુ જ સચ્ચિદાનદમય સ્વરૂપે રહેલો, સ્વસત્તાથી સર્વમા ઓતપ્રોત છુ મારી વ્યાવહારિક વૃત્તિનો લય થઇ ગયો છે જ્યા વૃત્તિ નથી, ત્યા વિષયાભાસ પણ કયાથી હોય? જ્યા વૃત્તિ અને વિષયોનો મારા સ્વરૂપમા લય થયો છે, ત્યા સ્વસત્તા પણ કયા હોય? જ્યા સ્વસત્તાનો લય થયો છે, ત્યા દ્રષ્ટા, દર્શન ને દશ્ય પણ કયાથી હોય? હુ સાક્ષી કોનો અને પ્રકાશક કોનો? હું તો કેવળ સ્વસ્વરૂપે છુ, નિજાત્મા-નિજાનદ છુ હું અમુક છુ એવુ હું જોતો નથી હે ગુરુદેવ! આ ક્ષણે મારામા શુ થાય છે, તે હુ શબ્દથી જણાવી શકતો નથી"

ગુરુએ કહ્યુ "હે વત્સ! બસ! આ જે ઉદ્ગાર તારા મુખમાથી નિકળે છે, એ જ તારી અવસ્થા છે જેમ સાકરનો સ્વાદ સાકર જાણતી નથી, સાકરના સ્વાદનુ મનુષ્ય ગમે તે પ્રમાણે વર્ણન કરે, પણ સાકરનો સ્વાદ-મીઠાશ-વર્ણનથી વર્ણવી શકાતો નથી તેવી જ સ્થિતિ કૈવલ્યપદને પ્રાપ્ત કરનારાની છે આવુ છે કે તેવુ છે, એમ કૈવલ્ય સ્થિતિ

વર્ણન કરી શકતી નથી જે જાણે છે તે જ જાણે છે જે જાણતો નથી તે જ બકે છે, વર્ણવે છે, પણ જાણનારને તો શબ્દ જ જડતા નથી, તો વર્ણવે શુ, કહે શું, દર્શાવે શુ ? હે શિષ્ય ! મારુ બોલવુ, કહેવુ, અને તારુ સાભળવુ, અહિં સપૂર્ણ થાય છે હે સચ્છિષ્ય ! જે જ્ઞાનલાભ તને થયો છે, તેથી તુ કૃતકૃત્ય છે એકવાર મને તારુ ગાઢ આલિંગન કરવા દે" એમ કહી ગુરુદેવે, જીવનસિંહને આલિગન દીધુ શિષ્યે ગુરુચરણકમળનુ પ્રેમાશ્રુથી પ્રક્ષાલન કીધુ પછી ગુરુદેવ શિષ્યને પ્રેમપૂર્વક આશીર્વાદ દઈને ત્યાથી વિદાય થયા

જે જીવનસિંહે, ગુરુના મુખથી જ્ઞાન શ્રવણ કીધુ હતુ-મનન કીધુ હતુ અને જે કૈવલ્યદશાને પ્રાપ્ત થયો હતો, તે જીવનસિંહ જીવન્મુક્ત થયો થકો, પોતાના પિતાનુ આપેલુ રાજ્ય ભોગવી, અન્તે સ્વસ્વરૂપમા વિલીન થઈ કાળક્રમે પરમોત્તમ અક્ષય એવા કૈવલ્યધામવાસી થયો"

આ લાબો ઇતિહાસ કહીને હિમગિરિના મહાત્માએ સુવિચારને કહ્યુ, "હે સુવિચાર ! જીવ પડે કોણ છે ને તેનુ શુદ્ધ સાત્ત્વિક સ્વરૂપ શુ છે, તેનુ તને સપૂર્ણ જ્ઞાન થયુ હશે એ વિચારનુ શ્રવણ મનન કરીને, એ સ્થિતિને હમેશા લક્ષમા રાખીને, તે સ્થિતિ તને પ્રાપ્ત થાય, એ જ મારો તને પણ આશીર્વાદ છે" આટલુ કહીને હિમગિરિના મહાત્મા સમાધિસ્થ થઈ ગયા પછી મહાત્માને સાષ્ટાગ પ્રણામ કરી સુવિચાર પોતાની સ્ત્રી સાથે વિદાય થયો

જે અદ્ભુત કથા મહાત્માએ કહી હતી, તેનુ એ જ ક્ષણથી તે મનન કરવા લાગ્યો તેણે ધીમે ધીમે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જોવાનો અભ્યાસ આરભ્યો તથા સર્વ માનસિક વૃત્તિઓને સકુચિત કરીને, જે સ્વરૂપનુ દર્શન જીવનસિંહે કીધુ હતુ, તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે અથાગ શ્રમ કીધો પ્રથમ તો તે સ્વસ્વરૂપ જોવાને સમર્થ જ થયો નહિ, પણ ધીમે ધીમે શુદ્ધ સાત્વિક ભાવને પામીને તે શ્રીકૃષ્ણચદ્રના ધ્યાનમા એકતાર થઇ ગયો અને છેવટ સ્વય શ્રીકૃષ્ણરૂપ જ બની ગયો જળમા, સ્થળમા, વનસ્પતિમા, આકાશમા અને પોતાના સ્વરૂપમા પણ તેને શ્રીકૃષ્ણનુ સ્વરૂપ જોવામા આવ્યુ આ તેની સ્થિતિ લાબો કાળ ટકી શકી નહિ, પરતુ જે ક્ષણે તે 'શ્રીકૃષ્ણોહ'ની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયો હતો, તે ક્ષણને તે અહોભાગ્ય માનવા લાગ્યો હજી સુધી તેના સસ્કારો પૂર્ણ થયા ન હોવાથી તે સ્થિતિનો તે સપૂર્ણ અનુભવ લઇ શકયો

નહિ, પણ જે માર્ગ પોતાને દર્શાવવામા આવ્યો છે, તેનો ક્ષણેક અનુભવ થવાથી પણ તે પોતાનુ અહોભાગ્ય માનીને આનદમા કલ્લોલ કરવા લાગ્યો! જે ક્ષણે સુવિચારશર્માં આ સ્થિતિને અનુભવતો હતો, તે સમયે તેની સ્ત્રી છદ્મલિંગ પણ, તે સ્વરૂપમા રમણ કરતી જોવામા આવી દ્વૈત નાશ પામ્યુ–અદ્વૈતનુ સામ્રાજ્ય સર્વત્ર વ્યાપી ગયુ, અને સમાધિને અતે, "અહો ગુરુદેવ! આપની કૃપાથી હું ભાગ્યશાળી બન્યો છુ" એમ બોલતો તે હર્ષની મૂર્છામા એવો તો પડ્યો કે, પ્રભાત થતા સૂધી પણ તેને તુરીયાવસ્થાનુ ઘેન ઉતર્યું નહિ

દ્વિતીય બિંદુ

કામ જિત્યો તેણે જગત્ જિત્યુ

पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयभूस्तस्मात्पराङ्पश्यति नान्तरात्मन् ।
कश्चिद्धीर प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्त्वमिच्छन् ॥

અર્થ–પરમાત્માએ ઇન્દ્રિયોને બાહ્ય વિષયોનો પ્રકાશ કરનારી બનાવી છે, એટલે તેના આતર વિષયોને પ્રકાશ કરનારા સામર્થ્યનો નાશ કર્યો છે, માટે ઇન્દ્રિયો બાહ્ય વિષયોને જોઈ શકે છે, અતરાત્માને જોઈ શકતી નથી, પરતુ કોઈ ધીર (વિવેકી) પુરુષ અમૃતપણા (મોક્ષ)ની ઇચ્છાથી નેત્રને મીંચીને (નેત્રાદિક ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાથી પાછી વાળીને) પરમાત્માના દર્શન કરે છે

શ્રી ભગવાન્ સૂર્ય નારાયણ પૂર્વ દિશામા ઉદય પામે તે પૂર્વે, તે દપતી સ્નાન સધ્યાદિ નિત્ય કર્મથી પરવારી, સૂર્યને અર્ધપ્રદાન કરીને, ગુરુના આશ્રમ તરફ સીધાવ્યા ગગનભેદી હિમાલયનુ સૌંદર્ય સપૂર્ણ દીપી રહ્યુ હતુ, દિવ્ય ફળ ફૂલવાળા વૃક્ષોની ઘટા ચોતરફ છવાઈ રહી હતી, પતિતપાવિની ગગાનો પ્રવાહ ખળખળ અવાજ કરતો વહેતો હતો, આકાશ નિર્મળુ હતુ, હિમગિરિના બરફથી ઢકાયલા શિખરો દૃષ્ટિને આનદ આપતા હતા, દૂર દૂરની ગુફાઓમા ઋષિ મુનિઓ પરમાત્માના ધ્યાનમા નિમગ્ન થયેલા હતા, તેઓના પ્રભુજનનો ઘોષ કર્ણને પરમાનદમા લીન કરતો હતો, ગુરસેવામા પરાયણ શિષ્યો ઋષિ મુનિની હોમસામગ્રી એકઠી કરવામા ગુથાયલા હતા, આકાશમાથી દિવ્ય ગાનનો મધુરો મધુરો સ્વર સભળાતો હતો, તેથી હૃદય પરમ ઉલ્લાસ પામતુ હતુ, માયિક મનના મનુષ્યોનુ મન મોહરહિત બનતુ હતુ, યક્ષ, કિન્નર, ગધર્વ, વિદ્યાધરાદિ દિવ્ય પુરુષોએ શકર સમાન તે મહાત્માની પર્ણકુટિની આસપાસ મધુર સ્વરથી ગાન આરભ્યુ હતુ, દશે દિશામા એવું તો અલૌકિક સૌંદર્ય દીપી રહ્યુ હતુ, કે તે જોઇને દપતીએ ધાર્યુ કે, આ કોઈ દેવભૂમિ જ છે

આવી અલૌકિક શોભા નિરખતા નિરખતા, તે દપતી માર્ગમા આવતા દિવ્ય વૃક્ષોના દિવ્ય સુગધી પુષ્પો, પત્રો અને મીઠા ફળો લઇને, ગુરુના

આશ્રમ તરફ ચાલ્યા ગુરુદેવ હજી સમાધિસ્થ હતા. તેમના ચરણકમળમા પ્રણામ કરીને દપતી ચરણ સમીપ બેઠા અને ગુરુ સમાધિમાથી જાગૃત થાય, તે પહેલા સુગધી પુષ્પની માળા ગુથીને, ગુરુના કઠમાં આરોપવાની આતુરતાથી, ગુરુના મુખકમળનુ એક દૃષ્ટિએ પાન કરવા લાગ્યા

પૂર્વ દિવસના ઉપદેશથી દપતીનુ હૃદય કેવળ નિર્મળ થયુ હતું કોઈ પણ જાતની સસારકામનાનુ તેમના હૃદયમા સ્થાન રહ્યુ ન હતું તેમના મનમા માત્ર એક જ કામના હતી-એક જ ઇચ્છા હતી-એક જ મનોરથ હતો-એક જ ભાવના હતી, અને તે ગુરુદર્શન અને ગુરુવચનપર પ્રેમ-પરમ શ્રદ્ધા-સ્વરૂપના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ! એ જ વાસના હતી એ જ માયા હતી એ માયા નહિ, પણ શુદ્ધ સાત્વિક ભાવના હતી નવો નવો આત્માનુ કલ્યાણ કરનારો ઉપદેશ સાભળવાને અને તેનુ મનન કરવાને બને જણા અતિ આતુર હતા બને જણા, ગુરુજી સમાધિમાથી જાગૃત થઈને ક્યારે ઉપદેશ કરે, તેને માટે અત્યત ઉત્કઠિત થઈ રહ્યા હતા

ઘડી ગઈ, બે ઘડી ગઈ, ગુરુદેવ સમાધિમાથી જાગૃત થયા નારાયણ, નારાયણ તથા ૐ તત્સત્નો શબ્દોચ્ચાર કરવા લાગ્યા તુરત જ દપતીએ ઉઠીને ગુરુચરણમા પ્રણામ કીધા ગુરુદેવે ઊંચા હાથ કરીને બનેને આશિષ્ આપી, બેસવા માટે સજ્ઞા કરી દપતી બેઠા ત્યાર પછી ગુરુદેવ નિત્ય કર્મમા ગુથાયા

બ્રહ્મવિત્ કોણ?

થોડાક સમય સુધી તો યોગેશ્વર ભગવાન્ ધ્યાનસ્થ રહ્યા પછી નેત્ર ઉઘાડીને શિષ્યનુ નિરતર કલ્યાણ ઇચ્છનારા ગુરુદેવ બોલ્યા, "હે વત્સ! તુ કોણ છે, તે તે જાણ્યુ? જોયુ? વિચાર્યુ? અનુભવ્યુ? હા, તે જાણ્યુ કે, દેહગેહમા ગુપ્ત વાસ કરનાર જીવ સાક્ષાત્ નિજરૂપનો અશી છે-રે તે જ છે, છતા આ જગતમા રહેનારો અલ્પ પ્રાણી, આ દેહ તથા ગેહને જ સર્વસ્વ માની તેનો અશી થઈ બેઠો છે તે કુટુબપરિવારમા હમેશા રચ્યો પચ્યો રહે છે, મારુ મારુ કહી અનેક ઝગડામા પડી, અનેક કષ્ટ સહન કરે છે, અહતામા ને મમતામા લીન રહે છે અને છાતી પર હાથ મૂકી, 'મેં કીધુ,' 'હુ જ કરીશ,' 'આ મારુ,' 'આ તારુ,' 'અમુક નહિ જ આપુ,' 'ફલાણું લઇશ,' એવા અભિમાનમા તદાકાર થઈ મસ્ત બની, મધુ પીધેલા મર્કટની પેઠે ડોલી રહ્યો છે, પણ કાળ-મૃત્યુ-જન્મ-મરણ-આવર્જન ને વિસર્જન-પરમ પદાર્થ-પરમકલ્યાણરૂપ પરમાત્માનો ક્ષણભર પણ

વિચાર કરતો નથી, તેમ ભય પણ ધરતો નથી અવિદ્યા, જે માયા તેના તુચ્છદાસની એ લીલા છે. જગતમા જણાતા માયિક પદાર્થો કેટલા નાશવત છે, સ્ત્રી પુત્ર ધન કીર્તિમા શા શા દોષો છે, તેનો તેને ક્ષણ ભર પણ વિચાર થતો નથી ઉગતી, પ્રફુલ્લ થતી, શોભતી ને કરમાતી કુસુમકલિને જોઈને, જન્મ, વૃદ્ધિ–જીવન ને મરણથી ચેતવાને તે સમર્થ થતો નથી પરન્તુ જે નાશવન્ત છે, તે જ ગ્રહવાને દોડાદોડી–મારામારી–પ્રયાસ કર્યો જાય છે આનુ કારણ શુ? જ્યા સૂધી પુરુષમાથી અહ-વૃત્તિનો નાશ થયો નથી, ત્યા સૂધી અવિદ્યાથી માની લીધેલા પદાર્થો-પર તેની મમતા રહે છે, અને તે જ આ અહતા મમતાનુ કારણ છે, તે જ મમતા–પ્રીતિ–વાસના અકલ્યાણમા આગળકરે છે અને એ જ માયા છે પરતુ જેમ સર્પ કાચળીનો ત્યાગ કરીને પુન તે કાચળીનો સ્પર્શ કરતો નથી–તેપર દૃષ્ટિ પણ નાખતો નથી, તેમ જ સસારમા રચ્યો પચ્યો પુરુષ પણ, વિદ્યાને ઉપાસી, માયારૂપ કાચળીનો ત્યાગ કરી, દેહના અભિમાનને છોડી દઈ, પદાર્થમાત્રમા સમાયલા દોષો જોતો નથી, ત્યા સૂધી બ્રહ્માકારવૃત્તિને ધારણ કરી શકતો નથી અને તે કદી બ્રહ્મપદનો–અનન્યપદનો અધિકારી પણ થઈ શકતો નથી–મોક્ષના માર્ગને પેખતો પણ નથી કેવળ બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ જ આ નાશવન્ત પદાર્થોમા સમાયલા દોષો જોઇને–વિચારીને, તેનો ત્યાગ કરે છે ને સસારની લેહ–મોહમાથી નિર્લેપ રહે છે તે દેહી રહે છે ખરો, પણ સસારમા રહી જેણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કીધુ છે–પરમાનદને નિરખ્યા છે, તે ભલે દેહ ધારણ કરી રહે, કર્મયોગે સ્વર્ગના કે વૈકુઠના ભોગ ભોગવે, પરતુ તે આત્મસ્વરૂપને જ જોઈ, તેમા જ લીન રહેશે ને તેમા જ વિલીન થશે કારણ કે, श्रद्धावॉल्लभते ज्ञान तत्पर सयतेन्द्रिय । ज्ञान लब्ध्वा परा शान्ति-मचिरेणाधिगच्छति ॥ શ્રદ્ધાવાન્, તત્પર ને ઇંદ્રિયોનો સયમ કરનાર જ્ઞાન પામે છે, અને જ્ઞાન પામી તુરત જ મોક્ષ–પરાશાતિ મેળવે છે, એવુ ભગ-વાનનુ વચન છે છતા જ્યા સૂધી કાળ આવતો નથી, ત્યા સૂધી તે દેહમા રહે છે ખરો, પણ બ્રહ્મવેત્તાનો દેહ, દેહ છેયે ખરો ને નથીએ ખરો જ્યારે જગન્નગરના જીવો માયા, મમતા ને ભ્રમથી ચલન વલન કરી સસારને ભોગવે છે, ત્યારે બ્રહ્મવેત્તાનો દેહ માત્ર પ્રાણવાયુથી જ હાલન ચાલન કરી શકે છે અને જેમ નદીનો પ્રવાહ, પ્રવાહમા પડેલા લાક-ડાને, પ્રવાહના વેગ પ્રમાણે ઊંચા નીચા, સારા નરતા સ્થળમા લઇ

જાય છે, તેમ કર્મ, બ્રહ્મવેત્તાના દેહને પ્રારબ્ધ કર્માનુસાર પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ફળો ભોગવવાને ઘસડી જાય છે, પણ તે કર્મમા તેને બન્ધન થતુ નથી–ભોગવવાની કામના થતી નથી પ્રાપ્ત થયા તો ભોગવે, ને પ્રાપ્ત ન થયા તો નહિ, એવી સ્થિતિથી દેહી સતે વિદેહી રહી વિચરે છે એ પ્રારબ્ધ કર્મે કલ્પેલી વાસનાના યોગે સસારમા રહીને, ભોગો ભોગવતો થકો, તે બ્રહ્મવેત્તા સસારી પેઠે વિચરે છે, પરતુ તેના દેહમા રહેલો જે મુક્ત પુરુષ–જીવ, તે તો કેવળ સાક્ષી રૂપ જ રહે છે. તે સકલ્પ વિકલ્પ રહિત છે, સ્વરૂપાનદનો ઘાડો રસ પીવાથી પરમ ચિત્તવાળો બની જાય છે, પણ તે, ઇંદ્રિયોને વિષયોમા જોડતોએ નથી, તેમ વિષયોથી ખસેડાતો પણ નથી, તેમ કર્મના ફળપર ક્ષણભર પણ સકલ્પ વિકલ્પ કરતો નથી, તેમ આસક્તિએ રાખતો નથી એ બ્રહ્મવેત્તા, સ્થૂલ સૂક્ષ્મના અભિમાનનો ત્યાગ કરી, કૈવલ્ય જ બની રહે છે. એ રૂપ જ ખરેખરુ શિવસ્વરૂપ, પરબ્રહ્મસ્વરૂપ છે બ્રહ્મવેત્તા–પુરુષ મહેશ્વરનો જ્ઞાતા છે, સપૂર્ણ ઉપાધિનો નાશ કરી નાખે છે અને જેમ નટ અનેક પ્રકારના વેશ પહેરીને દ્રષ્ટાઓને અનેક જાતના તમાસાઓ બતાવે છે, તેમ જ બ્રહ્મવેત્તા પણ સસારમા રહીને, પોતાના સ્વરૂપને ઓળખ્યા પછી–બ્રહ્મરૂપ બન્યા પછી–નટ પેઠે જ જગતમા વિચરે છે પરતુ જેમ નટ, રાજા, રાણા, સિપાઇ કે શૂરવીરના વેશો ભજવતી વખતે તે વેશ યથાર્થ રીતે ભજવે છે, તથાપિ સ્વસ્વરૂપને જરા પણ વિસરતો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ વ્યવહારમા પોતાનો વેશ ભજવાયા પછી તેનો ત્યાગ કરી, અસલરૂપે જ બની રહે છે તેને સુખ કે દુ ખ, કે સારુ નરતુ, લાભ કે હાનિ માન કે અપમાન, એમાનુ કશું પણ વળગતુ નથી, તે તો સમય પ્રાપ્ત થતા જ સ્વસ્વરૂપ જાણવા માટે–પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સપાદનાર્થે, ઘરબારનો ત્યાગ, કુટુબનો ત્યાગ, દડ કમળનો ત્યાગ કરી, સ્વરૂપાનુસધાનમાજ જ લાગી જાય છે કેમકે ધન, ધામ, ગ્રામ, પુત્ર, કલત્ર, ભગવા વસ્ત્ર કે આશ્રમ કોઈ પણ મોક્ષના સાધન નથી, મોક્ષનુ સાધન તો સર્વ ઉપાધિનો ત્યાગ, સર્વ કામનાનો ત્યાગ ને ઉત્તમ ભાવનાનો સગ્રહ છે જગન્નગરના જીવોનુ એ જ સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ ને પ્રથમ કર્તવ્ય છે જેમ શિવનુ બીલ્વપત્ર, નદીમા, ઘરોમા કે શિવાલયમા પડવાથી તેનુ શુભાશુભ કઈ પણ થતુ નથી, તેમ જ બ્રહ્મવેત્તાનુ પણ ગમે ત્યા જવાનુ કે પડવાનુ થાય,

તથાપિ તેના સ્વરૂપાનુસંધાનમા જરા પણ ફેર પડતો નથી જીવ-શિવની એકતાનો અનુભવી સંચિતને પ્રારબ્ધમાર્ગે કરી ભોગવે છે, પણ પોતાનુ ક્રિયમાણ એવુ શુદ્ધ ને સાત્વિક રાખે છે કે, ભાવીમા તેને માટે સંચિત રહેતુ નથી પ્રારબ્ધ ભોગવાઇ રહે છે, એટલે સ્વરૂપા-નુસંધાન સાધીને વિશુદ્ધ સ્થિતિને પામે છે એ સ્થિતિને પહોચેલો પુરુષ, હું કોણ છુ, કયાથી આવ્યો છુ અને મારે કયા જવુ છે, તે સમ્યક્ પ્રકારે જાણી શકે છે હે વત્સ! આ જે દુર્ઘટ જ્ઞાન તમને સમજાવ્યુ છે, તેનુ તમે યથાર્થ મનન કીધુ હશે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે પ્રયત્નશીલ છો?"

"ગુરુદેવ!" સુવિચારશર્માએ કહ્યુ, "આપ મહાત્માના મુખાર-વિંદમાથી, જે અમૃતજ્ઞાનનો નિર્મળ ઝરો વહ્યો છે, તેમા સ્નાન કર-વાથી અમે અમૃત જ છિયે હે દેવ! જે જ્ઞાન ગઇ કાલે આપે કથ્યું છે ને અમને અમૂલ્ય લાભ આપ્યો છે, તેનુ મનન તથા નિદિધ્યાસન ચાલુ જ છે પરતુ હે ગુરુદેવ! આપે અમને પુન સસારમા વિચર-વાની આજ્ઞા કીધી છે, તો આપના મુખકમળમાથી સસારમા રહ્યા છતા અમે અમારા સ્વરૂપને ભૂલી ન જઇએ, તેને માટે વિશેષ જ્ઞાન સાભળવાની અપેક્ષાવાળા છિયે આ પ્રપચ, માયાથી એટલો લદબદ છે, કે એમા રહેલો જીવ, સ્વરૂપાનુસંધાનને પ્રાપ્ત થયા છતા પણ, તેને પડવાનો ક્ષણે ક્ષણે ભય છે હે કૃપાસિંધુ! હે કરુણા સાગર! હે ભક્તવત્સલ! હે અધમોદ્ધારક પ્રભુ! આપ કૃપા કરીને અમને સસારમા પુન વિચરવાની આજ્ઞા મા આપો! આપ જેવા સાક્ષાત્ યોગીશ્વરના ચરણની પ્રાપ્તિ થયા પછી, વિષ્ઠારૂપ સસાર વિશે પડવામા અમને ભય છે, કે એથી અમારુ આત્મજ્ઞાન નષ્ટ થઈ, અમે પુન ચોરાશીની રેંટ-માળામા પડીશુ આપના ચરણ કમળની સેવા કરવાને, તેમ જ આપના વચનામૃતનુ પાન કરવાને, આપ અમારાપર અનુગ્રહ કરો! સસાર કેવો પાપમય, કેવો દુ ખમય છે, તેનુ અમને બરાબર ભાન થયુ છે ને તેથી જ અમે એવા થરથરી ગયા છિયે કે, એ પાપરૂપ પ્રપચમા હવે પડવાને અમને યત્કિંચિત્ પણ કામના થતી નથી તથાપિ હે ગુરુદેવ! ગુરુઆજ્ઞા ઉલ્લઘનનો અમારો દોષ આપ ક્ષમા કરશો આપે અમને ગૃહસ્થ ધર્મ પુન ધારણ કરી સ્વધર્મમા પ્રવર્તવાની જે આજ્ઞા આપી છે, તે અમને શિરસાવદ્ય છે શિષ્યોનુ નિરતર કલ્યાણ

ઈચ્છનારા આપે જે આજ્ઞા કરી છે, તે વિચારીને જ કરી છે, એ નિ.શક છે બહારથી સુદર જણાતા સર્વ અગની સપૂર્ણતાથી ભરેલા પરધર્મનુ પાલન કરવા કરતા, કઇક અમુક દૃષ્ટિએ વિગુણી જણાતા સ્વધર્મનુ પાલન જ અત્યત શ્રેયસ્કર છે, અને તેમા કદાચ મૃત્યુ થાય, તો પણ તે વિશેષ શ્રેયસ્કર છે, પણ તેથી ઉલટુ પરધર્મગ્રહણ સર્વથા ભયાનક છે, એમ આપ, અમને જ્યારે જણાવો છો, ત્યારે આ સસારમા મનુષ્ય પાપ કર્મ કરવાથી કેમ બચે, તેનો માર્ગ અમને કૃપા કરીને દર્શાવો હે કૃપાસાગર! આપ અમને જે ગૃહસ્થ ધર્મ ધારણ કરી સસારવ્યવહાર ચલાવવાની આજ્ઞા આપો છો, અને એ દુ ખમય વિવિધ પ્રકારે લલચાવનારા સસારમા સરસા રહ્યા છતા તેના એક અશથી પણ મુદ્દલ ન લેપાતા સર્વદા પરબ્રહ્મ સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચદ્રમા મન પરોવવાનુ કહો છો, એ બે પ્રતિકૂળ આચરણ અમારાથી કેમ બનશે, તેનો અમને હર ઘડીએ વિચાર થયા કરે છે આ સસારમા કોઈ પણ પુરુષ પોતે પાપકર્મ કરવાની ઈચ્છા કરતો નથી, તોપણ જાણે કોઈ જોર જુલમથી પાપકર્મ કરવાની પ્રેરણા કરતુ હોય, તેમ બળાત્કારે તે પાપ કર્મ કરતો જોવામા આવે છે, તેનુ કારણ શુ? અને પરમ પુરુષાર્થના સાધનરૂપ આપે કહેલા અમૂલ્ય ઉપદેશ પ્રમાણે સત્કર્મ કરવાની ઇચ્છા કરવા છતા પણ, તે પુરુષ તે કર્મ કરી શકતો નથી, એમ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થાય છે એ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, પુરુષ એ બાબતમા પરતત્ર છે, પણ સ્વતત્ર નથી, કારણ કે પરતત્ર હોયા વિના એ વાર્તા બનવી સભવતી નથી જેમ કોઈ રાજા કોઈ કાર્યમા બળાત્કારથી પોતાના ભૃત્યને પ્રેરણા કરે છે, અને તે ભૃત્યની તે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા ન હોવા છતા પણ તે કાર્ય અવશ્ય કરે છે, તેમ કોઇક બળવાન્ કારણથી પ્રવૃત્ત થયેલો પુરુષ, આપના મતથી વિરોધી એવુ પાપકર્મ, સર્વ અનર્થનુ મૂળ જાણવા છતા પણ કરે છે માટે, હે કૃપાળુ ગુરુદેવ! એ અનર્થમા પ્રવૃત્તિ કરાવનારા કારણનુ સ્વરૂપ આપ અમને યથાર્થ કહો, કે જે કારણનુ સ્વરૂપ જાણીને અમે તે કારણનો નાશ કરવાને અને આપના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાને પ્રવૃત્તિમાન થઇએ હે દયાસાગર! પાપનુ મૂળ શુ છે, તે જો અમને યથાર્થ સમજાશે, તો તેનાથી દૂર રહીને આપે આજ્ઞા કરેલા સ્વધર્મનુ પાલન અમે સાવધાનતાથી કરવાને શક્તિમાન્ થઇશુ ”

અત્રિ ઋષિના શિષ્યોની કથા

ગુરુદેવ બોલ્યા "હે વત્સ! હે તાત! ગભરા નહિ! ધીરવીર બન! હું કહું તે શ્રવણ કર! જ્યાસૂધી આ લોકના તમારા કર્મ નાશ પામ્યા નથી, ત્યા સૂધી તમારે સસાર ભોગવવો સર્જિત જ છે પૂર્વ જન્મ ને જન્માતરના સચિત કર્મો ભોગવ્યા વિના, તમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહી તમારા સચિત કર્મ ભોગવાઈને પૂર્ણ થયા નથી, એટલે તે ભોગવ્યા વિના, પરમપદના અધિકારી થવાવાનુ જ નથી કુન્દન જ શુદ્ધ સુવર્ણ છે, તેમ જે જીવ, સર્વ સચિત કર્મભોગ ભોગવી, પરમ સત્વશીલ બની જાય છે ને ક્રિયમાણ જેના શુદ્ધ છે, તે જ જીવ પરમેશ્વરધામનો અધિકારી બને છે સસારમા રહીને જે જીવ શુદ્ધ ક્રિયમાણથી પાર ઉતરે છે, તે કલ્પાતે પણ પુન સસાર ભોગવવાને સર્જાતો નથી પણ જ્યા સૂધી સચિત કર્મના ફળ અવશેષ રહે છે, ત્યા સૂધી જીવને તે ભોગવવા જ પડે છે કર્મ તો ભોગવે જ છૂટકો છે જે પુરુષ સસારમા રહીને કર્મને ભોગવતો સતો, પોતાના સ્વરૂપને વિસરી જતો નથી, તે જ પુરુષ ક્ષરથી પર અક્ષર, એવુ જે પરમાત્માનુ અનત લીલામય સ્થાન છે, તેમા નિવાસ કરવાને અધિકારી છે સસારમા રહ્યો સતો પુરુષ, સસારી માયાથી જેટલો વિશેષ સાવધ, તેટલો તે સત્વર તરી પાર જાય છે જેમ કુન્દન થવા માટે સુવર્ણને અનેકવાર ધમણમા ધમાવુ પડે છે, કેમકે જ્યા સૂધી એ સુવર્ણમાની મલિનતાનો નાશ થતો નથી, ત્યા સૂધી તે કુન્દન થતુ નથી, તેમ જ્યા સૂધી કર્મના ફળ ભોગવવાના હોય છે તે ભોગવાઈ, સર્વ મલિનતા ભસ્મ થઈ નથી–આત્મતત્ત્વની શુદ્ધિ થઈ નથી, ત્યા સૂધી જેમ સુવર્ણ અધમ હલકુ ગણાય છે, તેમ જ જીવ પણ નિર્લેપ–વાસના–કામના માયાથી જ્યા સૂધી શુદ્ધ થતો નથી, ત્યા સૂધી તે અધમ ગણાય છે તેનુ કોઈ કાળે પણ પતન જ છે શુદ્ધતા–અનન્યતા વગર પરમ ધામની પ્રાપ્તિ થતી નથી હવે સસારમા મોટામા મોટુ દુખરૂપ, પુરુષને પાપકર્મમા બળાત્કારે પ્રવૃત્ત કરનારુ, આત્મજ્ઞાન નાશ કરનારુ, સર્વ ઉપાધિ ઉત્પન્ન કરનારુ, સઘળી માયાનુ મૂળ મડાણ, કામ છે દુષ્કૃતિ, મૂઢ, નરાધમ અને માયાવડે આવૃત થયલા જીવો, ગમે તેટલા કામના દોષો જાણવાવાળા હોય છે, ગમે તેવા સસારડાહ્યા હોય છે, તથાપિ તેઓ, જ્યા સૂધી કામના બાણથી સુરક્ષિત રહેવા નિર્લેપતાનુ કવચ ધારણ કરી શક્યા નથી, ત્યા સૂધી

અનન્ય થઈ શકતા નથી અને અનન્યતા વિના પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી જે જીવો આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી અને જ્ઞાની છે, તેઓ જ નિત્ય પરમાત્માની ભક્તિમા લીન રહે છે, અને જગતની ઉપાધિમા નહિ લપટાતા, કામને જિતે છે, તે જ ખરેખરા પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત થનારા સસ્કારીઓમા પ્રમુખ છે જગન્નગરની લીલા-માયા જિતવી-તરવી સહેલ છે, પણ રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો, મોટા આહારવાળો, અને અત્યત ઉગ્ર કામરૂપી મહાશત્રુ જિતવો એ કઠિન છે તે દુસ્તર-પ્રબળ-અજિત અને શૂરો પૂરો છે તેને જિતવાને મોટા મોટા જ્ઞાની પુરુષો પણ અસમર્થ થઈ પડ્યા છે જેમ ધૂમાડો અગ્નિને ઢાકી દે છે, જેમ રજરૂપ મળ દર્પણને આચ્છાદી નાખે છે, જેમ જરાયુ ચર્મ ગર્ભને આવૃત કરી નાખે છે, તેમ આ દુષ્ટ કામ જ્ઞાનને આવૃત કરે છે, એ કામ જ્ઞાની પુરુષોનો નિત્ય વૈરી છે તે તૃષ્ણા તથા ઈચ્છારૂપ છે, અને અગ્નિની માફક તૃપ્તિ રહિત છે જેમ અગ્નિ ઘૃત કાષ્ઠાદિવડે તૃપ્ત થતો નથી, તેમ એ કામ અનેક પ્રકારના ભોગોવડે તૃપ્ત થતો નથી આ કામરૂપ શત્રુ કોનું આલબન કરીને રહ્યો છે, અને સર્વ પાપનુ મૂળ કેવી રીતે છે, તથા તેને કેમ જિતી શકાય, અને અનિચ્છિત પાપકર્મ કરવાથી કેમ બચી શકાય, તેમ જ સ્વધર્મ કેમ પાળી શકાય, તે હું તમને સારી રીતે સમજાવીશ પણ તે સર્વ યથાર્થ રીતે ધ્યાનમા આવે, તે માટે પહેલા તમને હું એક દૃષ્ટાત કહું છુ, તે એક નિષ્ઠાથી શ્રવણ કરો

પૂર્વકાળમા પતિતપાવિની ભાગીરથીના તટપર, એક પર્ણકુટીમા, અત્રિ નામના એક પવિત્ર ઋષિ રહેતા હતા સાસારિક પદાર્થપ્રતિ તેમને જરા પણ મોહ ન હતો. તે ઋષિ મહાન્ બ્રહ્મવેત્તા હતા એ મુનિ પ્રજાપતિ અત્રિના વશજ હતા એ વશને કૃષ્ણાદિક મહાત્માઓએ પવિત્ર કર્યો છે એ મુનિ અહકારથી રહિત હતા, તેમની બુદ્ધિ ભેદવાદથી મુક્ત હતી, તેઓ ઈષ્ટ અથવા તો અનિષ્ટ પદાર્થ પ્રાપ્ત થતા સમદૃષ્ટિથી રહેતા હતા, ગુણ દોષથી ભરેલા આ વિલક્ષણ સસાર તરફ તેમની ક્ષણભર પણ દૃષ્ટિ ન હતી, માન તથા અપમાનને તે સમાન ગણતા હતા, સમુદ્રને મળતી અનેક નદીઓ જેમ એકરૂપ થઈ જાય છે ને તે નદીઓના સગથી જેમ સમુદ્રને કોઈ પણ જાતની વિક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી તેમ જ, એ મુનિને સસારીઓનો સહવાસ થતા પણ, કોઈ જાતનો વિકાર ઉત્પન્ન થતો નહતો સમદર્શી, નિર્વિકારી ને જીવન્મુક્ત પેરે આ જગમા તે મુનિ વિચરતા હતા

એ મુનિની સેવામા પરમ પવિત્ર, સત્‌ના જ્ઞાતા, ગુરુવચનપર પરમ આસ્થાવાન્ ને ગુરુ પેરે જ વિકારરહિત એવા ચાર શિષ્યો હતા તેમના નામ કંદર્પહર, મન્યુહર, મોહહર અને ભયહર હતા એ ચારે શિષ્યો સદા ગુરુશુશ્રુષામા તત્પર રહેતા હતા જેવા મુનિ આત્મનિષ્ઠ હતા, તેવા જ શિષ્યો પણ પોતપોતાના બળ પ્રમાણે આત્મનિષ્ઠ હતા એ ચારેમાથી એક પણ શિષ્યને સસારની માયાનો વળગાડ નહતો, ચારે બાળબ્રહ્મચારી હતા, ગુરુભક્તિમા ચારેય શિષ્યો એક બીજાની સ્પર્ધા કરતા હતા, ગુરુવચનમા એક એકથી વિશેષ શ્રદ્ધાવાન હતા, ગુરુ આજ્ઞાનુસાર ચારેય શિષ્યો અરુણોદય થયા પૂર્વે શય્યામાથી ઉઠીને ગુરુસેવામા પ્રવૃત્ત થઈ જતા હતા, ને અનેક પ્રકારની સાસારિક માયાનો તેઓએ નાશ-ત્યાગ કર્યો હતો અત્રિ મુનિની પણ એ ચારેય શિષ્યોપર સમાન પ્રીતિ હતી

શિષ્યોની કસોટી

મુનિને એક સમયે ઇચ્છા થઈ કે, આ ચારેય શિષ્યોમા શ્રેષ્ઠ કોણ છે, તેની પરીક્ષા કરવી એ પરીક્ષા કરવા માટે એક ચાતુર્માસના પ્રારભ પૂર્વે, મુનિદેવ પોતાની પર્ણકુટિમાથી કોઈ સ્થળે વિશ્રામ કરવા માટે યાત્રાર્થે નિકળી પડ્યા ફરતા ફરતા તેઓ જનકરાજાની વિદેહ નગરીમા જઈ પહોચ્યા ચાતુર્માસનો પ્રારભ થતા, મુનિએ ચારે શિષ્યોને બોલાવી કહ્યુ કે, "હે પરમ પવિત્ર નૈષ્ઠિક જ્ઞાની શિષ્યો ! આ ચાતુર્માસ અત્રે જ ગાળવાનો મેં નિશ્ચય કીધો છે, તેથી આપ સર્વે કોઈ બીજે સ્થળે જઈને નિવાસ કરો !" પટશિષ્યે કહ્યુ, "હે દેવ ! આપ જ્યા જવાની આજ્ઞા કરશો, ત્યા જઈને અમે નિવાસ કરીશુ" ક્ષણભર વિચાર કર્યા પછી, મુનિ મહારાજે ભયહરને કહ્યુ, "વત્સ ભયહર! તુ આ નગરની પૂર્વ દિશામા આવેલા પર્વતપર જા એ પર્વતની બીજી શ્રેણિપર જે વાઘની બોડ છે, તેના મુખ આગળ તારે ચાર માસ બેસી રહેવુ, ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયા પછી પાછો આવજે"

પછી બીજા શિષ્ય મોહહરને આજ્ઞા કરી, "તારે નગરના મુખ્ય પનઘટપર જઈને ચાર મહિના બેસી રહેવુ" ત્રીજા શિષ્ય મન્યુહરને કહ્યુ, "આ નગરની પશ્ચિમ દિશાએ આવેલા અરણ્યમા એક પીપળાના થડ પાસે, સર્પનો રાફડો છે, ત્યા જઈને તારે બેસવુ" ચોથા શિષ્ય કંદર્પહરને આજ્ઞા કરી કે, "તારે વિદેહનગરીની પરમ રૂપવતી, લાવણ્યની મૂર્તિ, મોહમદથી ભરેલી રાજગણિકા પિંગલાને ઘેર જઈને રહેવુ"

વાઘની બોડમા વાસ

"આ પ્રમાણે ગુરુએ આજ્ઞા કરી, એટલે ચારે શિષ્યો, આજ્ઞા કરેલા સ્થાન તરફ વિદાય થયા ભયહર પર્વતપર આવેલી વાઘની બોડ આગળ જઈને બેઠો એ ગુફામા રહેનારો વાઘ મનુષ્યભક્ષક હતો મનુષ્યની ગધ આવતા તે વાઘ બોડમાથી બહાર આવ્યો, ચોમેર દૃષ્ટિ કરીને ભયહરને જોતા જ એકદમ તડુકી ઉઠ્યો, અને ખાઉ ખાઉ કરતો ગુફાની બહાર આવી, ભયહરના તરફ વિકરાળ દૃષ્ટિ કરીને તરાપ મારવાને તૈયાર થઈ ગયો, પણ ભયહર તો ભયને જિતનારો હતો, એટલે વાઘની વિકરાળ ગર્જના સાભળ્યા છતા તેને જરાપણ ક્ષોભ થયો નહી ઉલટો વાઘને પીઠ બતાવી અડગપણે ઉભો રહ્યો ભયહર તે ભયહર જ હતો–ભયને તે જાણતો જ ન હતો–તેની આત્મનિષ્ઠા પ્રબળ હતી, તેથી તેણે ભયને જિત્યો હતો તેણે વિચાર્યું કે, "આત્મા અજર–અમર છે, અવિનાશી છે, તે વાઘથી ખવાતો નથી, તરવારથી કપાતો નથી, અગ્નિથી બળાતો નથી, વાયુથી સોસાતો નથી, જળથી ડુબાવાતો કે સડાવાતો નથી, તો આ હિંસક પ્રાણી કોને ખાશે ?"

હિંસક પ્રાણીનો નિયમ છે કે, બનતા સુધી તે પીઠનો ઘા કરે છે, કેમકે તેમ કરતા તેને શ્રમ પડતો નથી અને શીકાર સહેલથી વશ થાય છે પણ જ્યારે સામે ઉભેલા ભયહરને પીઠ કરી ઉભેલો જોયો, ત્યારે એ વાઘ આશ્ચર્યચકિત બની, ક્ષણભર સ્થભ્યો તે પણ મર્દ હતો, તેથી પીઠેથી ઘા ન કરતા સામો ગયો પુન ભયહર ફરી ગયો વાઘ તે દિશામા જઈ ઉભો એમ ચારે દિશામા ભયહર ફર્યા ને ચારે દિશામા વાઘ પણ ફર્યો, પછી તે ભયને હરનાર ઉભો રહ્યો ત્યારે વાઘ ઉભો રહ્યો તેવામા વાઘણ આવી બન્ને તલપ મારવા તલપી રહ્યા

પણ ગુરુપ્રતાપે પ્રાપ્ત થયેલી યોગવિદ્યાના પ્રતાપથી, ભયહરે શાતથી, ધીમે ધીમે એ માસાહારી વાઘ ઉપર એક સરખી દૃષ્ટિ કરવા માડી જેમ જેમ ભયહરની દૃષ્ટિ તે વાઘ વાઘણની દૃષ્ટિ સાથે એકતાર થતી ગઈ, તેમ તેમ વાઘ વાઘણ પોતાની વિકરાળ વૃત્તિમાથી મદ પડત ગયા થોડીક ક્ષણમા જે વાઘ વાઘણ મનુષ્યને જોતા જ તેના પ્રાણ લેવાને વિકરાળ થઈ ગયા હતા, તે ભયહરની દૃષ્ટિથી શાત થઇને, તે મહાત્મા પુરુષને પ્રણામ કરતા તેમના ચરણકમળની સમીપમા આવી ઉભા–પોતાના મસ્તકને તેમના ચરણમા અરાડ્યા થોડીવારમા તો વાઘ વાઘણ

અને ભયહર મિત્ર થઈ પડ્યા પછી ભયહરે પશુવાણીમા વાઘ વાઘણને ઉપદેશ કરવા માડ્યો, "હે શાર્દૂલો! તમોએ જે અઘોર પાપો કીધા છે, તેનુ તમને કઈ ભાન–જ્ઞાન છે? વિચાર છે? સ્મરણ છે? આ સર્વ કર્મના ફળ તમારે ભોગવવાના જ છે, છતા નવીન કર્મબધમા પડવાની વૃત્તિ કીયા કારણથી કરો છો? હવે પ્રાયશ્ચિત્ત કરો ને પશુદેહમાથી મુક્ત થાઓ તમારી હિંસકવૃત્તિ કે જે તમારા જન્મની સાથે જ જન્મી છે, તેનો નાશ કરો, શુદ્ધ થાઓ, અનેક પ્રકારે મનુષ્ય પ્રાણી ઉપકારક છે, તેનો નાશ કરવાને તમે પ્રવૃત્ત થયા છો, તે વૃત્તિને જિતો હે શાર્દૂલો! તમારા દુષ્ટ કૃત્યથી અનેક સ્ત્રીઓ વિધવા થઇ છે, તેના જીવિતના સાધનો નાશ પામવાથી તે જે દુ ખો ભોગવે છે ને શાપ દે છે, તેનુ ફળ ભોગવતા તમે ક્યારે છુટશો? એકવારની તમારી ક્ષુધા તૃપ્ત કરવામા, અનેક પિતાઓને તમે નિર્વંશ કીધા છે, અનેક બાળકોને માતાપિતા વિનાના કીધા છે, પ્રાણી માત્રનુ કલ્યાણ કરનાર ધર્મવીર, દાનવીર, વિદ્યાવીર, પરમાર્થવીરનો તમે સહાર કીધો છે એ મહાપાપમાથી તમારી મુક્તિ થશે, એમ તમે માનો છો ખરા? હે અલ્પ પ્રાણીઓ! તમને એનુ લેશ માત્ર પણ જ્ઞાન નથી–ભવિષ્યના ભયનુ ભાન પણ નથી પણ હવે જાગૃત થાઓ અને તમારુ શેષ આયુષ્ય પૂર્ણ થતા પૂર્વે તમારા પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પવિત્ર થાઓ" ભયહરનુ આ મધુર ભાષણ એકચિત્ત ત વાઘ વાઘણ શ્રવણ કરતા હતા તેમની હિંસક વૃત્તિ ધીમે ધીમે શમવા લાગી. થોડીકવાર બેસી, પછી ઉભા થઈ, ભયહરના ચરણમા પુન પ્રણામ કરીને એ વાઘ વાઘણ પોતાની બોડમા ચાલ્યા ગયા, અને ભયહર તે બોડના મુખપર જ નિર્ભયપણે, પ્રણવમત્ર જપતો બેસી રહ્યો

બીજે દિવસે ક્ષુધાતુર વાઘ વાઘણ ખોરાક શોધવાને ગુફાની બહાર જેવા નીકળ્યા, કે તુરત તેમની દૃષ્ટિ પુન ભયહરનાપર પડી પૂર્વ દિવસનુ સર્વ જ્ઞાન નાશ પામ્યુ હોય તેમ, પુન મનુષ્યને જોતા જ તેના ઉપર તરાપ મારવાને તેઓ તૈયાર થઈ ગયા, પણ પ્રથમ દિવસની પેઠે જ, ભયહરે ગુરુપ્રતાપ અને ગુરુવચનનુ સ્મરણ કરીને, તે વાઘ વાઘણને સત્વરહિત કરી દીધા

આ પ્રમાણે ત્રણ ચાર દિવસ વાઘને પોતાની નિત્ય વૃત્તિમાથી પાછો વાળી, તેના હિંસક સ્વભાવને અકુશમા આણવાનો ભયહરે પૂરતો પ્રયત્ન કીધો ભયહરના વચન સાભળીને વાઘ ગુફામા ચાલ્યો

જતો હતો, પરન્તુ તેની ક્ષુધા એટલી તો પ્રદીપ્ત થઈ ગઈ હતી કે, એક દિવસે અકસ્માત્ ગુફામાથી નિકળી આવી, તેણે ભયહરપર તરાપ મારી જરા પણ ભય નહિ પામતા, પોતાના નામ પ્રમાણે જ ભયહરે ગુણ બતાવ્યો. વાઘના મુખમા પોતાનો હાથ આપી દીધો અને એટલુ જ વચન કહ્યુ કે, “હે દુષ્ટ શાર્દૂલ! આટઆટલા ઉપદેશો છતા પણ તારો જાતિસ્વભાવ ન ગયો તો લે આ હાથ ને તારુ પેટ તૃપ્ત કર મનુષ્યોમા પણ તારા જેવા અનેક છે પાપવૃત્તિવાળા જીવો, અનેક પ્રકારનુ સુશ્રાવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ક્ષણભર પાપકર્મમાથી પાછા ફરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરે છે, પરતુ જ્યા થોડો અવકાશ મળે છે કે, પોતાની પૂર્વવૃત્તિને પુન પ્રાપ્ત થાય છે આવા અધમ પ્રાણીઓ, જેમ કોઈ કાળે પણ પોતાનુ કલ્યાણ વહોરી શકતા નથી, તેવી જ દશા તારી પણ છે તારી ક્ષણભરની ક્ષુધા તૃપ્ત કરવાને તુ જે મનુષ્યોનો આહાર કરે છે, તે તારુ અધમ કૃત્ય તારા શ્રેયમા કેટલુ હાનિરૂપ છે, તેનો તને વિચાર ન હોવાથી જ, હે વ્યાઘ્ર! તેમા તુ પ્રવૃત્ત થાય છે પણ એ અધમ કર્મથી તારા પૂર્વ જન્મના પાપકર્મમા વૃદ્ધિ કરીને, આથી પણ વધારે નીચ સ્થાનમા ઉતરવાનો અધિકારી બને છે, તે તુ જાણતો નથી—એ તારુ અજ્ઞાન છે જો તારી હમેશની ક્ષુધા તૃપ્ત થતી હોય તો આ મારો દેહ, કે જે કેવળ નિરુપયોગી છે, તેને ખાઇને તારી ક્ષુધાને શાત કર! પરતુ એક દિવસની ક્ષુધાની નિવૃત્તિ માટે પરમાત્માની સૃષ્ટિમાના એક સુદર પ્રાણીનો નાશ કરવાને તને પરમાત્માએ ઉત્પન્ન કીધો નથી ”

ભયહરના ઉક્ત વચનો તે વ્યાઘ્ર ઉભો ઉભો સાભળતો હતો તેનાથી તેનો હાથ ચવડાવ્યા છતા ચવાઈ શકાયો નહિ તેના મુખમા મનુષ્યનો હાથ હતો, પણ વાઘ તેને કરડવાને સશક્ત ન હતો જેમ જેમ ભયહરના વચનો તેના કર્ણમા પ્રવેશ કરતા ગયા, તેમ તેમ ભયહરના હાથને મુખમાથી બહાર કાઢવા માડ્યો અને ભયહરના વચનો પૂર્ણ થતા તેના આખા હાથને મુખમાથી બહાર કાઢી નાખી, ધીમે પગલે પોતાના સ્થાન પ્રતિ ચાલ્યો ગયો વાઘણ પણ તે જ પ્રમાણે વિદાય થઇ ગઈ

આ પ્રમાણે ભયહરનો નિત્યનો ક્રમ ચાલુ હતો દિવસે દિવસે પોતાની ક્ષુધાને તૃપ્ત કરવાને વ્યાઘ્ર જ્યારે અસમર્થ થઈ પડ્યો, ત્યારે તે

પોતાની વાણીથી બોલ્યો, "હે માનવી! મારી ક્ષુધાને કેવી રીતે શાંત કરવી?" "તું વનસ્પતિનો આહાર કર," આમ ભયહરે કહ્યું વ્યાઘ્રને તે ઘણું વિષમ લાગ્યું પર્વત ઉપર આવેલા ફળ ફુલાદિ વનસ્પતિ ખાવાનો પ્રયત્ન કીધો, પરંતુ જરાય ભાવ્યું નહિ તો પણ તે ઘણા દહાડા થયા ક્ષુધાથી પીડાતો હતો, તેથી થોડાક ફળફુલવડે પોતાની ક્ષુધાને તૃપ્ત કરી.

હવેથી રાત્રિના વ્યાઘ્ર અને ભયહર એક જ ગુફામાં સુતા હતા સમયે સમયે વાઘના મનમાં મનુષ્યાહાર કરવાની ઇચ્છા થતી હતી નિદ્રાજિત ભયહર અહોનિશ જાગૃત રહેવાથી, વાઘ પોતાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરી શકતો ન હતો ભયહર નિત્ય વાઘને ઉપદેશ આપ્યો જતો હતો ગુરુકૃપાવડે ચાર માસમાં ભયહરે મનુષ્યાહારી વાઘ વાઘણને એવા તો વશ કરી દીધાં કે, ચાતુર્માસની પૂર્ણાહુતિ ટાણે, ભયહરે તેના મુખ આગળ માંસ લાવીને મૂક્યું, તેના તરફ તેણે દૃષ્ટિ સુદ્ધાં કીધી નહિ આ સમયમાં ભયહરને વાઘ વાઘણે, ઘણીવાર ભય ઉપજાવ્યો હતો, પરંતુ ભયહરને ક્ષણ પણ ભય વ્યાપ્યો નહોતો"

સર્પની ફેણપર નૃત્ય

યોગીન્દ્ર મુનિએ કહ્યું, "વત્સ! ભયહરે પોતાનું જે માનસિક ને આત્મિક બળ બતાવીને વ્યાઘ્ર જેવા ક્રૂર પ્રાણીને, તેના હિંસક સ્વભાવમાંથી પાછો વાળીને જે મૃદુ પ્રકૃતિવાળો બનાવ્યો, તે કંઈ ઓછું આશ્ચર્યકારક નથી સામાન્ય પ્રાણી તો વ્યાઘ્રને જોતા જ ગભરાઈ જાય,–ગાત્ર શિથિલ થઈ જાય–જીવતા મુડદા જેવો થઈ રહે–તો પછી તેને વશ કરવો અને તેને તેની અસલ પ્રકૃતિમાંથી પાછો વાળવો–માંસ ખાતા અટકાવવો–એ તો બહુ જ કઠિન ને વિષમ કાર્ય છે વત્સ સુવિચાર! જે અદ્ભુત બળ અને મનની સ્થિરતા ભયહરે દર્શાવી છે, એનાથી પણ વિશેષ દૃઢતા ને મનોબળ મન્યુહરે દર્શાવ્યું છે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે મન્યુહર પશ્ચિમના અરણ્યમાં ગયો અને જે દિશા તરફ વટવૃક્ષ હતું, તે દિશા તરફ ચાલવા લાગ્યો. માર્ગમાં મળતા સ્ત્રી પુરુષોએ એ સાધુ પુરુષને કહ્યું, "હે મહારાજ! એ તરફ એક અતિ વિકરાળ ઝેરની જ્વાળા વરસાવતો મોટો સર્પ રહે છે, કોઈ પણ મનુષ્યની ગંધ આવતા તે પોતાની ફણામાંથી એવી તો ઝેરી જ્વાળાઓ વરસાવે છે કે, એ ઝેરી જ્વાળાઓથી અનેક પુરુષો બળીને ભસ્મ થઈ ગયા છે માટે હે સાધુ મહારાજ! તમે એ માર્ગે જશો નહિ

કદાચ કોઈ ત્યા જાય છે તો તે સર્પ ક્રોધથી તેને ડખી, તેનો નાશ કરે છે" લોકોના મુખથી આ વર્તમાન જાણી તેઓને આશ્વાસન આપીને, તે શિષ્ય ધીમે ધીમે આગળ વધ્યો ગુરુસ્મરણ કરતો કરતો, અને પ્રણવજાપ જપતો જેમ જેમ તે આગળ વધ્યો, તેમ તેમ ચોતરફથી ગુગળાવી નાખે તેવી ઝેરી જ્વાળાઓ વરસવા લાગી ગુરુવચન ઉપર પરમ શ્રદ્ધાળુ શિષ્ય, તેની પીડાને નહિ ગણકારતા, પેલા વૃક્ષની પાસે આવી પહોચ્યો સર્પ પોતાની ફણાઓના ફૂત્કારાઓ મારવા માડ્યા, આસપાસની સઘળી હવા વિષમય થઈ ગઈ, છતા મન્યુહરે તેની કિંચિત્ પણ દરકાર કીધી નહિ પોતાના તપોબળને યોગે, સર્પના રાફડા સમીપ જઇને તે ઉભો રહ્યો અને સર્પને ઉદ્દેશી બોલ્યો, "હે કદ્રુકુમાર! તમારામા જેટલુ બળ હોય, તેટલુ મારાપર અજમાવો તમારી લીલા જોવાને હું ઉત્સુક છઉં!" ક્રોધની સાક્ષાત્ મૂર્તિરૂપ તે સર્પ-રાજ, રાફડામાથી બહાર આવ્યો મન્યુહરે તેની ફણાપર પગ મૂકયો કે, સર્પે વિષમય ડશ કીધો, પરતુ તે જરાય કોપાયમાન થયો નહિ પછી તે તે સર્પને પપાળવા લાગ્યો સર્પરાજે પોતાના પૂછડાવડે તેના શરીરપર ઝપાટા લગાવવા માડ્યા ને દોટ મૂકી તેના અગપર ચહડી ગયો તથા આખા શરીરપર ડશના પુષ્કળ ઘા કીધા પ્રથમ હાથપર ચૂડ ભરાવી ત્યારે મન્યુહરે બીજો ઘણો કુમળો ને હલકો હાથ તેના અગપર ફેરવ્યો પણ જેમ જેમ મન્યુહર તેનુ આશ્વાસન કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તે સર્પ વધારે ને વધારે ક્રોધાધ થતો ગયો તેણે આખા અગપર ચૂડ ભરાવી, મોઢા તરફ પોતાની ફણા લાવી, મન્યુ-હરના મોઢામા ઝેર નાખ્યુ, કાન, નાક ને આખપર ડશ કીધા, પણ મન્યુહર તો તેને પપાળ્યો જ ગયો તેની જબરી ચૂડ છતા, જ્યારે મન્યુહરને કાઈ ન થયુ–તે ક્રોધાવિષ્ટ પણ ન થયો–તેને ઝેરે ન વ્યા-પ્યુ–ત્યારે આશ્ચર્ય પામતો તે સર્પ, સામો થઈ, ફણાના ફૂત્કાર કરવા લાગ્યો સર્પને વિશેષ છછેડવાને, મન્યુહરે તેની ફણાપર પુન પગ મૂકયો, ક્રોધાધ સર્પ ક્ષણવારમા પુન મન્યુહરને વિંટી વળ્યો, પરતુ તેથી મન્યુહરને જરાયે ક્રોધ કે ભય થયો નહિ પછી મન્યુહરે સર્પને પોતાના તુબડામાથી દૂધ પાયુ, પણ સર્પે તે દૂધ પીને પાછુ તેના શરીરપર ને તેના મોઢામા ઓકી કહાડ્યુ ને પોતાની ફણા સહિત પોતાનુ વિષ તેના મોંમા ઘાલ્યુ ને ગળે ઘણી મજબૂત ચૂડ ભેરવી.

એ વખતે મન્યુહર બેભાન થઈ પડ્યો, છતા જરાએ ક્રોધ ન કરતા, સાવધ થતા, સર્પને પપાળ્યો જ ગયો સર્પરાજે તેને ઘણો ઘણો ગભરાવ્યો, તથાપિ સર્પને પાછો વાળવાનો રચ જેટલો પણ પ્રયત્ન તેણે કીધો નહિ અતે થાકીને સર્પે ચૂડ છોડી, ત્યારે મન્યુહરે, પોતાની ઝોળીમાથી પુષ્પો કાઢી, તે સર્પપર વેર્યાં ને સર્પને શાત પાડવાનો જ પ્રયત્ન કીધો પણ જેમ જેમ મન્યુહર સર્પનુ આશ્વાસન કરતો ગયો તેમ તેમ સર્પ વધારે ને વધારે ખીજવાઈ મન્યુહરને પીડવા લાગ્યો–તથાપિ તે તો શાત જ રહ્યો ઉલટુ સર્પરાજનો ક્રોધ સમાવવાને તેના શરીરપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો એથી શાત ન થતા, સર્પ વધારે ને વધારે ડશ દેવા લાગ્યો મનુષ્યનો સાધારણ સ્વભાવ છે કે, તે કોઇનુ કલ્યાણ કરવા જાય કે ઉપકાર કરે ને સામો મનુષ્ય અપકાર કરે તો તેને સહજ ગુસ્સો ચ્હડે છે–ક્ષણભર તે તેના અજ્ઞાનની અવગણના કરે છે, પણ ઉપકાર–કલ્યાણ–આશ્વાસનના બદલામા વારવાર તુચ્છકાર–તિરસ્કાર થાય, કૃતઘ્નપણુ જેવામા આવે, ત્યારે તે સહજ જ ક્રોધવશ બની, પોતાનો ક્રોધ પ્રકટ કરે છે–કરડવુ નહિ તોએ ફુફાડો તો મારવો, તેમ કૃત્રિમ ક્રોધ પણ દર્શાવે છે પરતુ મન્યુહર, સર્પપ્રતિથી અનેક પ્રકારના તુચ્છકાર–તિરસ્કાર, વૈરના ડશ ને કૃતઘ્નતા જેયા છતા, જરા પણ ક્રોધી બન્યો નહિ–તે શાતચિત્ત જ રહ્યો

ઘણીવારે સર્પ ક્રોધથી ધુધવાતો, ઝેરની જ્વાળા વરસાવતો, દૂર જઇને ઉભો રહ્યો ત્યારે મન્યુહરે તેની ફણાને પગ અડાડ્યો પુન સર્પે અનેક ડશ દીધા, ચૂડ ભેરવી, પણ તે તો તેનુ પુન પુન આશ્વાસન જ કર્યો ગયો આથી સર્પરાજનો ગર્વ ગળી ગયો તે ધીમે ધીમે મન્યુહરના દીલપરથી છૂટી ગયો અને જેવો તેણે પગ ઉપાડી લીધો કે, તે સર્પ તુરત પોતાના રાફડામા પેસી ગયો

ક્રોધથી ને મન્યુહરને મારવાના શ્રમથી થાકીને લોથપોથ થઈ ગયેલો સર્પરાજ, માડમાડ 'ફુફાડા મારી શકતો હતો તેની વિષમય જ્વાળા આ મનુષ્યના ઉપર કેમ કાઈ પણ અસર કરી શકી નહિ, તેના વિચારમા તે સ્તબ્ધ બની ગયો હતો એ મનુષ્યને મારા અનેક ડશ દીધા છતા કેમ ક્રોધ ચ્હડ્યો નહિ, મને ખીજવ્યા છતા કેમ તે ખીજવાયો નહિ, તેના વિચારમા તે ગુચવાઈ ગયો

બીજે દિવસે તે કૃષ્ણસર્પ પોતાના રાફડામાથી બહાર નિકળ્યો અને

સડસડાટ જ્યા મન્યુહર બેઠો હતો, ત્યા જઈ તેને શરીરે વિંટી વળીને તેણે વિષજ્વાળાવાળા એવા તો ફૂફાડાઓ માર્યા કે, તેની વિષજ્વાળાથી કોઈ પણ પ્રાણી બળીને ભસ્મ થઈ જાય! પૂર્વ દિવસના ઉપકારને વિસરી, સર્પ પોતાની જાતીપર ગયો છે તે વિચારથી, સ્વાભાવિક કોઇને પણ ક્રોધ છૂટે, પરતુ મન્યુહરને તેમાનુ કઈ પણ થયુ નહિ। પૂર્વ દિવસની પેઠે જ તે સર્પ વિષજ્વાળા વરસાવતા થાકી ગયો ત્યા સૂધી મન્યુહરે તેનુ આશ્વાસનજ કીધુ પછી જેવો તે સર્પરાજ થાકી રાફડામા પ્રવેશ કરવા જાય છે, કે તુરતજ મન્યુહરે તેને પૂછડેથી પકડીને પાછો ખેંચી કાઢયો, તેને દૂધ પાયુ ને તેના શરીરપર ફુલ વેર્યા પરતુ આથી તે કૃષ્ણસર્પ વધારે છછેડાયો ને મન્યુહરના અગપર ઘણા જબરા ડશ કીધા. પણ જ્યારે તે અટકે ત્યારે મન્યુહર જરાક તેની ફણાપર પગ અડાડે, અને સર્પ અનેક ડશ કરે એમ ઘણીવાર થયા છતા મન્યુહરને જરા પણ ક્રોધ ન ચ્હડે ત્યારે આશ્ચર્યથી તે સર્પ રાફડામા ચાલ્યો જાય

આવો ક્રમ કેટલાક દિવસ ચાલ્યા કર્યો સર્પ ડશે ને મન્યુહર તેને સુખ આપે, અને તેમ તેમ સર્પરાજ વધુ વધુ ડશ કરવામા પોતાનુ સર્વ સામર્થ્ય વાપરે એક દિવસે આખો દહાડો સર્પરાજ મન્યુહરને વિંટાઈ તેનો શ્વાસ રોકી, મો, નાક ને આખપર ફણા પ્રસારી બેસી રહ્યો, છતા પણ મન્યુહરને ક્રોધ ચ્હડ્યો નહિ સર્પ પણ આખા દિવસના શ્રમથી થાકી ગયો હતો, તેથી પોતાની ચૂડ છોડવી તે રાફડામા જવા તૈયાર થયો, ત્યારે મન્યુહરે, તેની ફણાપર પુન પગ અડાડ્યો, પણ તે નિ સત્વ બનેલો સર્પરાજ, વિષજ્વાળા વરસાવવાને અસમર્થ થઈ પડ્યો હતો, તેથી, નિરુપાયે પોતાની ફણાને પહોળી કરી ઉભો રહ્યો અને મન્યુહરને પ્રણામ કરતો હોય તેમ સ્થિર થઈ ગયો મન્યુહર તેની ફણાપર ઉભો રહ્યો, સર્પની ફણા ધ્રુજવા લાગી અને મન્યુહર તે જાણે કાળિ નાગની ફણાપર શ્રીકૃષ્ણ નૃત્ય કરતા હોય તેવો શોભી રહ્યો તેણે ક્રોધ ઉપર વિજય મેળવ્યો અને મહાક્રોધી તથા દ્રેષી એવા કૃષ્ણસર્પને પણ અક્રોધી કીધો એ દિવસથી સર્પરાજ નિત્ય પોતાના રાફડામાથી બહાર આવીને મન્યુહરના ચરણમા પ્રણામ કરતો હતો મન્યુહર પૂર્વ પ્રમાણે જ તેની ફણાપર ઉભો રહીને નૃત્ય કરતો હતો ગુરુવચન તથા તપોબળને પ્રતાપે તે કદી પણ ગર્વી બન્યો નહિ ચાતુર્માસ પર્યંત મન્યુહરે સર્પની ફણા ઉપર નૃત્ય કરવાનો નિયમ રાખ્યો હતો ને મન્યુહરને

ક્રોધી કરવા સમયે સમયે સર્પ તેને ડશ કરતો, પણ તે જરા પણ ક્રોધ કરતો નહિ, ઉલટો તેને પપાળતો, દૂધ પાતો ને પાસે બેસાડતો આ પ્રમાણે ક્રોધ જિતાવાથી તે શિષ્ય પોતાના ગુરુપ્રતાપની અહર્નિશ પ્રશસા કરતો હતો

પનઘટનો મોહ

ત્રીજો શિષ્ય મોહહર, ગુરુ આજ્ઞાનુસાર પનઘટપર જઇને બેઠો નગર અને ગામના પનઘટો હમેશા નવી નવી લીલાઓથી ભરપૂર હોય છે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના ટોળેટોળા ત્યા એકઠા મળે છે, અવનવી વાતોના વિનોદો ચાલે છે, છેલબટાઉઓ અનેક પ્રકારની દુષ્ટવૃત્તિથી ત્યા આવીને ઉભા રહે છે, પોતાના ઘરની સુખ દુ ખની વાતો સ્ત્રીઓ અન્યોન્ય-સખી સાહેલિયોમા કરે છે, નાગી ઉઘાડી વાતો કરતા કઇકને છદમા નાખે છે, સ્ત્રીઓ અર્ધ નગ્નાવસ્થામા સ્નાન કરે છે ત્યારે સાધુનુ ચિત્ત પણ ચળી જાય છે, તો સસારીનો આશરો શો પનઘટપર આવતી કેટલીક નફ્ટ સ્ત્રીઓ તો અમર્યાદ પણ બની જાય છે અને તેના અગ પ્રત્યગ-પર સર્વની દૃષ્ટિ પડે છે, શીળવતને પણ મોહ ઊપજાવે તેવા નખરા તેમનામા જોવામા આવે છે અને કામીજનો ત્યા અમર્યાદાથી વર્ત્તે છે પનઘટ એવુ સ્થાન છે કે, ત્યા ભલા ભલા સતોએ પણ પોતાનુ સ્વરૂપ ભૂલી જઇ, શબ્દમા કે કર્મમા નહિ તો, મનસા પણ કુસકલ્પ કરેલા છે પનઘટ ઉપર ધર્મશીલ તેમ જ અધર્મશીલ બને જાતની સ્ત્રીઓ આવે છે તે સર્વના રહસ્યને જાણવાથી મોટા સમર્થ સાધુ પુરુષોના ચિત્ત ચલાયમાન થઈ ગયા છે એવા સ્થળ ઉપર મોહહર જઇને બેઠો છે તેનુ લાવણ્ય અદ્દ્ભુત છે કુટિલ કામિનીઓ તેનાપ્રતિ કુટિલતાથી દૃષ્ટિ કરે છે, ધર્મશીલ સ્ત્રીઓ મહાત્મા તરીકે ભક્તિભાવથી દર્શન કરે છે નવી નવી યૌવનાઓ સાધુ પુરુષોને લલચાવવાની પેરવીઓ કરે છે, નિત્ય નિત્ય શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવનારા અને કામોત્પાદક-વીર્ય વધારનારા ભોજનો તેની સેવામા તેઓ ધરવા આવે છે વિષયલુબ્ધ સ્ત્રીઓ મોહહરને લલચાવવાને અનેક પ્રકારના હાવભાવ તથા નખરાઓ કરે છે, તથાપિ મોહહરનુ મન જરા પણ ચલાયમાન થતુ નથી, તેના કર્ણને કોઇની પણ વાણીનો સ્પર્શ થતો નથી, તેની દૃષ્ટિ નાસાગ્રથી દૂર થતી નથી, એકનિષ્ઠ પુરુષની પેઠે દૃઢ આસન વાળીને તે બેશી રહે છે, પ્રભાતથી તે સધ્યાકાળ સૂધી, ગુરુઆજ્ઞા પ્રમાણે તે પનઘટની લીલા જોયા કરે છે,

તે અનેક પદાર્થોને જુવે છે, છતા આધળો છે, અનેક શબ્દો શ્રવણ કરે છે, છતા બહેરો છે, ખવરાવે છે તો ખાય છે અને પીવરાવે છે તો પીએ છે છતા કશામા મોહ કરતો નથી, કપટકુશળ સ્ત્રીઓ નવ નવા પ્રકારના તેના ઉપર આરોપ મૂકે છે, છતા તે કોઇની પણ પરવા કરતો નથી, તેમ કોઇના બોલાવાપર લક્ષ આપતો પણ નથી, પોતાના મનોવિકાર ઉપર તેણે એવો તો અકુશ મૂકી દીધો છે કે, કોઈ પણ પ્રકારની ઇદ્રિયોમા વિક્રિયા, થવા દેતો નથી પરબ્રહ્મના જજ્ઞાસુને, અનેક લોકોના સમાગમથી, વાણીથી અને દૃષ્ટિથી એટલુ બધુ જાગ્રત રહેવુ પડે છે કે, કોઈ ક્ષણે કુસકલ્પ કરી જવાયાથી, પોતાના તપોબળમા મોળા પડવાનો પણ તેને ભય વ્યાપે છે આવી સ્થિતિમા મોહહરે ચાતુર્માસ ગાળવા માડ્યો દૃઢ શિષ્ય–નિગ્રહી શિષ્ય–ગુરુવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખનાર, મોહને મારનાર–ચાર માસ સૂધી પનઘટ ઉપર જ બેસી રહ્યો તેને શકા થતી કે, આવા વિષમ સ્થાનકપર મને મોકલવાનુ ગુરુને શુ પ્રયોજન હશે? ક્વચિત્ તેને શકા થતી હતી કે, “વાસના તેના હૃદયમા સ્ફુરી આવે તો કેમ? વાસના વધવાથી વિષયો વધે છે, વિષયો વધવાથી વાસના વધે છે, અને તેને પરિણામે જીવને ચોરાશીના હિંડોળામા હિંચકા ખાવા પડે છે ખરી રીતે તો સાધુ પુરુષે સસારી વાસનાઓમાથી મુક્ત થવા માટે, વિષયો અને વાસનાઓને બાળી નાખવા જોઇએ, પણ પનઘટપર આવતા અવનવા જીવોની અવનવી વાતો સાભળવાથી, વાસના અને વિષયો વધવાનો જ સભવ છે, કેમકે મોહક પદાર્થોના દર્શનથી અને ચિંતનથી વાસના જાગ્રત થાય છે અને તેથી માનસિક સસાર પ્રથમ જન્મે છે, અને પછી સત્ય સસાર ભોગવવાની લાલસા થાય છે, એટલે અન્તે સસાર ભોગમા લપટાય છે માટે સાધુ પુરુષે તો, ચિંતનક્રિયા તથા વાસનાને જેમ બને તેમ બાળી મૂકવી જોઇએ–હું વાસનાને જ ભસ્મ કરીશ, તો જ સુર ક્ષત રહીશ,’ એમ વિચારી તેણે નવ નાડી ને દશ ઇદ્રિયોને સયમમા રાખી, વાસનાનો નિત્ય પ્રણવજાપથી હોમ કરવા માડ્યો મારામા કઈ અપૂર્ણતા જોઈ, ગુરુદેવે મને આ સ્થાનપર મારાજ કલ્યાણ માટે મોકલ્યો હોવો જોઇએ, મારામા મોહનુ કઈ પણ બળ હશે, તેનુ શમન કરવાને જ આ માર્ગ ગ્રહ્યો હશે–હવે મારે મોહ ત્યજી, કાચનપેરે શુદ્ધ થવુ જોઇએ,” આ વિચાર તેના હૃદયાકાશમા ઉત્પન્ન થતા, મોહ મારવાને, તેણે બ્રહ્મભાવની વાસનાને

દૃઢ સ્થાન આપ્યુ તેણે ક્રિયાનો જ નાશ કર્યો, ક્રિયાના નાશવડે ચિતનનો નાશ થયો, ચિંતનના નાશથી વાસનાનો નાશ કીધો, રગેરગમાથી અહકારનો નાશ કરી દીધો, અને જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી અધારાનો નાશ થાય છે, તેમ સસારના સર્વ મોહનો નાશ બ્રહ્મભાવની વાસનાથી લય પામી ગયો ”

હિમગિરિના મહાત્મા કહે છે, “હે વત્સ સુવિચાર! જે જીવ બ્રહ્મ નિષ્ઠામા પ્રમાદ કરે છે, તે જીવ અતે નાશ પામે છે, તેથી જ્ઞાની પુરુષે સ્વસ્વરૂપમા કદી પણ પ્રમાદ કરવો નહિ, કેમકે પ્રમાદથી મોહ, મોહથી અહકાર, અહકારથી બધ અને બધથી વ્યથા થાય છે મોહહરે પનઘટપર બેસતા છતા, ક્ષણભર પણ સ્વસ્વરૂપ જાણવામા પ્રમાદ કીધો નહિ ને ગુરુપ્રતાપે ચાતુર્માસને તે સુખરૂપે તરી ગયો.

પિંગળાભુવનમા કદર્પહર

ચોથો શિષ્ય કદર્પહર, ગુરુ આજ્ઞાનુસાર રાજગણિકા પિંગલાના ઘર તરફ ચાલ્યો રાજગણિકા સર્વ ઐશ્વર્યસપન્ન હતી-રાજપુરુષોની પરમ માનીતી હતી, તેના ઐશ્વર્યમા જરા પણ ન્યૂનતા ન હતી, તેના દ્વારપર હાથીઓ ઝુલી રહ્યા હતા, ખમા ખમા કહેનારા હજારો દાસ દાસીઓ તેની આસપાસ ફરી વળતા હતા, તેની પાસે ધનનો ભડાર તો એવો ભરપૂર રહેતો કે, મુઠ્ઠે મુઠ્ઠે અહોકાળ ઉરાડવામા આવે, તો પણ તે ખૂટે નહિ, તેની સખી સાહેલીઓ રૂપરૂપની અબાર હતી, સાધારણ પુરુષોનો તો શુ, પરતુ મોટા મોટા શ્રીમાન્ પુરુષોનો પણ તેના ઘરમા પ્રવેશ થવો દુર્ઘટ હતો-માત્ર શ્રીમાનોની જ તે માનીતી હતી-સાદર્યચૂડામણિ પિંગલા માત્ર તેમની જ સેવા કરતી હતી આવા સ્થળમા કદર્પહરનો પ્રવેશ થવો, એ મહા કઠિન કામ હતુ પોતે સાધુ હતો, છતા ગુરુચરણપર ધ્યાન રાખી, નીચી દૃષ્ટિએ, કદર્પહર ગણિકાના ઘર તરફ ચાલ્યો તેના દ્વારપર જઈને ‘નારાયણ હરે’ નો પોકાર પાડીને ઉભો રહ્યો સાધુનુ સ્વરૂપ અદ્ભુત તેજસ્વી હતુ, શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ હતુ, મુખનો લખલખાટ સામા મનુષ્યના હૃદયપર છાપ પાડે તેવો હતો, વય તરુણ હતુ, આછી આછી મૂછનો હજી તો દોરો ફૂટેલો હતો, વાસ્તવિક કહીએ તો તેનુ સર્વાંગ દિવ્ય હતુ એ પુરુષને જોતા જ ગણિકાની દેવડીએ બેઠેલા ચોપદારો આશ્ચર્યચકિત થતા નમન કરવા ઉભા થઈ ગયા પ્રત્યેક જણ બે હાથ જોડીને કદર્પહરને દડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા.

ગણિકાના ઘરના સેવક સેવકીઓ પણ તે દિવ્ય પુરુષના દર્શનાર્થે દોડી આવ્યા પ્રત્યેક જણ અન્યોન્ય વાત કરવા લાગ્યા કે, આવી અદ્ભુત કાંતિવાન્ મૂર્ત્તિને, અમે આ જન્મારામા તો દીઠી નથી દ્વારની દેવડીના બાજુના પગથીઆપર પદ્માસન વાળીને કંદર્પહર બેઠો અને પોતાના મધુર ને મજુલ કંઠથી પરબ્રહ્મનુ ગાન કરવા લાગ્યો

"દિલદાર યાર પ્યારે, ગલિયોંમે મેરે આ જા,
આખે તરસ રહી હૈં, સૂરત ઇન્હે દિખા જા
ચેરી હુ તેરી પ્યારે, ઇતના તો મત સતારે,
લાખો હી દુ ખ સહારે, ટુક અબતો રહમ ખા જા
તેરે હી હેત મોહન, છાની હૈ ખાક બન બન,
દુ ખ ઝીને સવર ચ્યનગન, અબ તો ગલે લગા જા
મનકો રહૂ મે મારે, કબ તક બતાદે પ્યારે,
સૂખે બિરહમ તારે, પાની ઇન્હે પીના જા
સબલોક લાજ ખોઈ, દિન રૈન બૈઠ સોઈ,
જિસકા કહી ન કોઈ, ઉસકા તો જી બચા જા
મુજકો ન યો ભુલાવો, કુછ શર્મ જીમે લાવો,
અપનાો મત સતાઓ, એ પ્રાન પ્યારે રાજા
કંદર્પહર હૈ ચેરી તેરી, રખોજી લજ્જા મેરી,
જલતી હૈ માશુક તેરી, આકર ઉસકો ઉઠા જા *

આજે આષાઢ માસની દ્વાદશી હતી ગણિકા પિંગલા જો કે કર્મથી ધર્મશીલ ન હતી, તેણે ગુણવાન્ બુદ્ધિવાન્ શ્રીમાનોને પોતાનુ અગ અર્પણ કરી દીધુ હતુ તથાપિ કોઇક જન્મ જન્માતરના સુકર્મને યોગે, તેના હૃદયના કોઈક ગુપ્ત સ્થાનમા, આત્મજ્ઞાનનુ બીજ ઢકાઈ રહ્યુ હતુ તે વાર પર્વે અનેક સાધુ સતોનો, અનાથ રક રોગિષ્ટોનો, પડિત અને બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરતી, વસ્ત્ર આપતી, દાન દેતી બ્રહ્મવેત્તા ષટ્સપત્તિવાન્ પુરુષોને શોધી શોધીને પ્રેમથી પોતાને ભુવન પધરાવતી, ભોજન કરાવતી, કોઇને વિદ્યાભ્યાસ કરવા માટે ધનની સહાયતા આપતી, સતોને બોલાવી કથા શ્રવણ કરતી, અતિથિ મહાત્માના સેવનમા તત્પર રહેતી, તીર્થાટણ પણ કરતી એટલુ છતા તેનામા આ જ પાપવૃત્તિ હતી કે, તે ઘણાને ભ્રષ્ટ કરતી આજે તેનુ પૂર્વ જન્મનુ પુણ્ય ફળીભૂત થવાનું હોવાથી, કંદર્પહર તેના દ્વારપર આવ્યો છે તે ગણિકા હતી, એટલે

* આ પદમા જીવશિવની વિરહવ્યથાનુ વર્ણન છે એ એક હિન્દી કવિની કૃતિ છે

ગુણને જાણનારી હતી,* કેમકે અનેક રાજસ પુરુષો તેને ત્યાં પધારતા હતા, તેમાંથી ગુણવાન્ વિદ્વાન્ વિના તે અન્યનો અંગીકાર કરતી ન હતી તેના ગુણને જાણનારની તે ગ્રાહક હતી પોતાના મંદિરે આવનારા અગુણજ્ઞ સર્વેને હસાવી રમાડી વિદાય કરતી ને વિષયથી દૂર રાખતી હતી–અંગ તો ગુણીજનને જ અર્પતી હતી એવા અનેકોનો ભોગ લીધા છતાં તેના હૃદયમાંથી વિષયવાસના દૂર થઈ ન હતી રાજપુરુષોની તો માનીતી હતી, છતાં તેનાથી તે સુખવતી છે, એમ તે માનતી ન હતી મોટા પુરુષોને, અનેક પત્નીઓ ને ઉપપત્નીઓ હોય છે, અનેક પ્રકારના રાજકાર્યમાં ગુંથાવાનું હોય છે, તેઓ પત્ની અને ઉપપત્નીને મૂકીને બીજીઓને સંતોષ આપવાને સમર્થ હોતા નથી, તેવા જ કારણથી પિંગલાને રાજપુરુષથી સંતોષ ન હતો તે કોઈ ગુણી પુરુષની મનમાં કામના કર્યાં કરતી હતી

કંદર્પહરે ધીમે ધીમે પરબ્રહ્મ પ્રેમનું ગાન કરવા માંડ્યું તેનો સુસ્વર, પિંગલાની ખાસદારીના કાનપર જઈને અથડાયો તે વહેલી વહેલી બારીએ આવી ને એ ગાનાર કોણ છે, તેપર દૃષ્ટિ નાખી કંદર્પહરની કાંતિ જોઇને, તે ખાસદારી– સાહેલી છક્ક થઈ ગઈ એક સાધુ પુરુષ, વળી કાંતિમાન, વળી ઉત્તમ ગાયક અને વળી પરમ ધર્મશીલ નૈષ્ઠિક છે, એમ જોઇને તે સહચરીના હૃદયમાં કંઈક જૂદો જ ભાવ સંચાર થવા લાગ્યો તે પોતાની શેઠાણી પાસે જઈને બોલી,–"બાઈ! આજે ચાતુર્માસની પ્રથમ દ્વાદશી છે, કોઈ સંત પુરુષને ભોજન કરાવવાની ગઈ કાલે આપે ઇચ્છા દર્શાવી હતી એવો સંત પુરુષ આપણા દ્વારપર આવેલો છે, તેના તરફ તમે દૃષ્ટિ કરો! જો તે યોગ્ય જણાય તો તેને તૃપ્ત કરી, તમારા જન્મનું સાર્થક કરો!" દાસીના તે દ્વિઅર્થી વચન સાંભળીને, પિંગલા એકદમ બારીએ આવી–કંદર્પહરના દર્શન કીધાં તેનું લાવણ્યયુક્ત અલૌકિક સ્વરૂપ જોઇને, તેનું હૃદય વિંધાઈ ગયું અને

---

* ગણિકા, કંચની, રામજણી ને વેશ્યામાં મોટો ભેદ છે એમ મને જણાવવામાં આવ્યું છે ગુણ જોઈ દેહાર્પણ કરનાર ગણિકા–એ એકનું જ સેવન કરે છે, કંચન લેઈ દેહાર્પણ કરનાર કંચની–તેનો સ્વામી ધન છે, રામનું–ઈશ્વરનું ભજન કરનાર રામજણી–પણ વિષયીજન તેના મોહપાશમાં, તેની ધર્મવૃત્તિ જોઈ ફસાય છે તે રામજણી અને ન રૂપ, ન ગુણ કે ન ધન કંઇ પણ જોયા વગર, માત્ર વિષયને અધીન થનારી તે વેશ્યા ત્રણે તેથી પણ અધમ છે

વત્સક્ષણે તેણે સહચરીને કહ્યુ, "અલિ નિપૂણિકા! એ સાધુ પુરુષને આજે ભોજન કરાવવા માટે આપણા મહિરીયામા પધરાવ! એને હું તૃપ્ત કરીશ ને હું પણ પૂર્ણ તૃપ્ત થઇશ!" દાસી તુરત જ આજ્ઞા પ્રમાણે નીચે ઉતરી દ્વારપર આવી અને બોલી, "હે સાધુ! મારી શેઠાણીની મન કામના તમે તૃપ્ત કરો તો ભલે ભિક્ષા લેવા પધારો!" કદર્પહરે કહ્યુ, "તારી બાઇની મન કામના પૂર્ણ કર્યા વગર હું અત્રથી વિદાય થઈશ જ નહિ!" પછી દાસી હસતી કદર્પહરને મદિરમા તેડી ગઈ

પિંગલાએ ભાત ભાતના ભોજનો તૈયાર કરાવવાની આજ્ઞા કરી દીધી ભોજનનો સમય થતા કદર્પહરને ભોજનને માટે વિનતિ કીધી. કદર્પહરે ઉત્તર આપ્યુ, "હે મૈયા! હુ એક સન્યાસી છુ હુ એકવાર જ ભોજન કરુ છુ, બીજીવાર ભોજન કરતો નથી, માટે આજે હું ભોજન લઇશ નહિ" સાધુ પુરુષના તે વચન સાભળીને પિંગલાને ખેદ થયો, પણ પોતાની મન કામનાને, સાધુના અત્ર કહેવા વિના સતોષ મળશે નહિ એમ વિચારી, તે બોલી, "આપ આ દાસીના ભોજનનો અગીકાર કરતા નથી એ હું મારુ દુર્ભાગ્ય સમજુ છુ" કદર્પહરે કહ્યુ, "હે મૈયા! એમા દુર્ભાગ્ય કઈ પણ નથી મેં તારી દાસીને કહ્યુ છે કે, તારી શેઠાણીની જે જે કામના હશે, તે તે હુ પૂર્ણ કરીશ, અને જ્યા સૂધી ત પૂર્ણ કરીશ નહિ, ત્યા સૂધી અહિંથી વિદાય થઇશ નહિ આજે નહિ તો કાલથી હું તારુ ભોજન લઈશ–એમા તારે જરાય ખેદ પામવાનુ કારણ નથી!" સાધુ પુરુષના તે વચન સાભળીને, ગણિકાએ મનમા વિચાર કીધો કે, જો હુ આ ક્ષણે એમને આગ્રહ કરીશ તો મારો દેહ ગેહ પાવન કીધા વગર, એ મહાત્મા ચાલ્યા જશે ને મારી મન કામના વ્યર્થ થશે એ કયા જવાનો હતો આ મહેલમાથી એ જોગટો છે ઘણો પાકો ઉસ્તાદ! ભાવ ખાતા ઠીક આવડે છે પણ આપણે કયા કાચા છિયે! એવા જોગટા ઘણા જોઈ લીધા છે! આ પિંગળાના સપાટામાથી કોણ છટક્યુ છે કે એ છટકવાનો હતો? આમ વિચાર કરતી ગણિકાએ કદર્પહરને તે દિવસે ઝાઝો આગ્રહ કીધો નહિ

પછી તેણે પોતાની દાસીને મોકલી બીજા ઓરડામા સાધુ મહારાજને બિરાજવાની ગોઠવણ કરી આપી આ ઓરડો વિલાસવૈભવની વિભૂતિ જેવો હતો, રતિને રહેવાના સ્થાનરૂપ હતો, મદનને મોજ મારવાનું મદિર હતુ, ગમે તેવા બ્રહ્મવિદ્‌ને ચલાયમાન કરવાનુ એ ચરિત્ર-

સ્થાન હતુ ગણિકાએ એ ઓરડો ખાસ રાજપુરુષોના દ્રવ્યથી શણગાર્યો હતો એમા જ કદર્પહરને રહેવાનુ હતુ

કદર્પહરે, તે ઓરડામા પ્રવેશ કરતા જ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિપાતથી આસપસની લીલાનુ અવલોકન કરી લીધુ સુદર છત્રપલગ, અનેક ચોરગો, સુખાસનો, સુવર્ણના મચો, ઘુઘરીયાળા હિંડોળાઓ ને મનને ઈશ્કમા લીન કરાવે તેવા ચિત્રોથી તે ભરપૂર હતો એમાના કોઈ પણ સુદર આસનપર નહિ બેસતા, તેણે એક ખૂણામા વ્યાઘ્રાબર બીછાવી આસન કીધુ દાસીએ સુખાસનપર બેસવા માટે બહુએ આગ્રહ કીધો, પણ કદર્પહરે કહ્યુ, "અયે અબે! અમારા જેવા સાધુ પુરુષોને એવા સુખાસનો યોગ્ય નથી, એ તો ઈશ્કીઓ માટે રહેવા દે!" આ સાભળી દાસી ત્યાથી વિદાય થઈ ગઈ ને કદર્પહર પરમાત્માના ધ્યાનમા નિમગ્ન થયો

દાસી પોતાની બાઈ પાસે આવીને બેઠી તે સમયે પિંગલા વિચારમા લીન થઈ ગઈ હતી મહાન્ તેજસ્વી સાધુ પુરુષને જોઈને તેના મનના વિકારો શાત થવાને બદલે પ્રદીપ્ત થયા! તે નૂતન નૂતન તરગોમા રમતી હતી જે ચિત્તને એકલો વિવેક જ પ્રાપ્ત થયો છે, તે ચિત્ત કોઈ પણ કાળે ભોગ ત્યાગ કરી શકતુ નથી વિવેક સાથે વિરાગની પ્રાપ્તિ થાય છે, સત્યાસત્યનો ભેદ જાણવામા આવે છે, તો જ ચિત્ત સસારી ભોગનો વિષ્ઠાપેરે ત્યાગ કરે છે પિંગલાને વિવેક પ્રાપ્ત થયો હતો ખરો, તથાપિ તેની વાસનાનો ક્ષય થયો ન હતો અને વિરાગનો તો અકુરે ફૂટયો ન હોતો તેણે પાસે બેઠેલી દાસીને કહ્યુ, "અલિ નિપુણિકા! હુ જેવા પુરુષની ઘણા કાળ થયા કામના કરતી હતી, તેવો જ પુરુષ આજે મને પ્રાપ્ત થયો છે તુ ઘણી ચતુર છે, તેથી મારો મનોભાવ જાણીને જ તુ એ સત પુરુષની પાસેથી વચન લઈ આવી છે કે, તે જ્યા સૂધી મારી મન કામના તૃપ્ત કરશે નહિ, ત્યા સૂધી અત્રથી વિદાય થશે નહિ દેખીતો તો એ સાધુ ઠીક છે, પરન્તુ ચાલાક ને બોલવે જબરો વાચાળ છે જોની, મને મૈયા મૈયા કહે છે! પણ પોતાની ઇચ્છાથી એ આ પાપના ભવનમા આવ્યો છે, વળી અત્ર રહેવાની વાતો કરે છે, તેથી જાણુ છુ કે, એ જોગટો ડાહ્યોડમરો હોઈ શકે નહિ—એ પુરુષ જો મને પ્રાપ્ત થાય તો હુ ખરેખર કૃતાર્થ થાઉં! જોગી પુરુષોનો ભોગ જગરોગનો નાશ કરે છે પણ એ સહેજમા સમજે તેવો નથી, હોકે!'
દાસી પોતાની શેઠાણીનો મનોભાવ જાણીને તેને અનુસરતુ જ બોલી,

"બાઈ! તમે એની જરાય ચિંતા રાખો મા બધાય સાધુ બાવા એવા જ! દામ ને કામથી કોણ ડગ્યા નથી? ઇન્દ્ર ડગ્યો, બ્રહ્મા ડગ્યા, વિશ્વામિત્ર જેવા મુનિ ડગ્યા, કૃષ્ણ પરમાત્મા ડગ્યા, તો એ લંગટો શી બિસાતમા છે! હુ માનુ છુ કે, એ તમારુ રૂપ જોઇને છક્ક થઈ ગયો છે, અને તેથી જ તેને ખાવાનુ ભાવ્યુ નથી જો એમ ન હોય તો આવા સુદર પકવાન્નોને ઠેલીને કોણ ઉઠી જાય? જુઓ તો ખરા, એને હુ ચપટીમા કેવો ઠેકાણે લાવી મૂકુ છુ! મોંઘો સોંઘો થાય નહિ, તો પછી સાધુ શેનો? પણ બાઈ છે તો કામદેવનો જ અવતાર!"

આમ વાતચિત કરતા મધ્યાકાળ થયો મુખ્ય દાસીએ કદર્પહરનુ સ્થાનક ઝળાઝળા કરવાની બીજી દાસીઓને આજ્ઞા આપી દીધી આખા મહેલમા ચોમેર સૌગધિક દીવા પ્રગટ થઈ ગયા, અત્તર આદિક સુગધિ પદાર્થોનો બેહેકાટ ચોમેર પથરાઈ ગયો, ઉત્તમ ઉત્તમ સૌગધિક પુષ્પોની અને વાળાઓની જાળીઓ બારીઓપર બધાઈ ગઈ—કદર્પહરના મનને કોઇ પણ પ્રકારે પ્રસન્ન કરવાના પ્રયત્નો આરભ્યા, સાથે કામને વધારવાના મગળ નાદ થવા લાગ્યા થોડીવારમા દાસી ને પિગલા રૂપાના થાળમા કેસર કસ્તુરી નાખેલા દૂધના પ્યાલા ને કામની વૃદ્ધિ કરે તેવા સુદર પકવાન્ન લઇને, કદર્પહરની સમીપ આવ્યા અને તે ખાવાની તેને પ્રાર્થના કીધી કદર્પહરે કહ્યુ, "મૈયા!"—આ શબ્દ સાભળતા જ પિગલાને રુવેરુવે જ્વાળા પ્રકટ થઈ પિગલાના મનની કામના જૂદી જ હતી અને તેને સાધુએ મૈયા કહીને બોલાવી, તેથી તેને ક્રોધ અને ખેદ બન્ને સાથે જ વ્યાપી ગયા જે દેહી છે, તેને દેહવાસનાનો જ વિચાર છે, તેઓ સત પુરુષની ગતિને જાણી શકતા નથી રૂપમા, યૌવનમા, ધનમા, અબુધોને મોહ ઉપજે છે, પરતુ જ્ઞાનીઓ ધૈર્યથી તે મોહનો ત્યાગ કરે છે આ સાધુનુ મન તો બ્રહ્મ સાથે એક લીન થયુ હતુ, તેના હૃદયપ્રદેશમા કોઇ પણ સ્થળે વિકારનુ સ્થાન જ ન હતુ, પિગલાના હાવભાવ, નખરા, વક્રદૃષ્ટિ—એ કશું પણ તેના હૃદયપર અસર કરી શકે તેમ ન હતુ, તેને મન તો પિગલા જ નહિ, પણ જગતની સ્રી માત્ર મૈયા હતી, અને તે જ સબોધનથી ગણિકાને સબોધીને પુન કહ્યુ કે, "હે મૈયા! સતના વિધિનિષેધને તુ જાણતી નથી, તેથી જ આ થાળ પુન તુ લાવી છે! પણ આમ વિરક્ત પુરુષોને બીજીવાર ભોજન લેવાનો નિષેધ છે માયિક—સાસારિક જીવો જ આ કામોત્પાદક ભોજ-

નનુ સેવન કરે છે-સાધુ પુરુષોને તો એ ભોજન વિષ સમાન છે, તો શુ તુ એ જમાડી મારો ઘાત ઇચ્છે છે? હે મૈયા! જ્ઞાની પુરુષોનો દેહ ભોગને માટે નથી, પરતુ અનત મોક્ષને માટે છે, ક્ષુદ્ર કામનાને માટે નથી, પરંતુ તપશ્ચરણને માટે છે આ શરીરરૂપી મહાનગરી પ્રાપ્ત કરીને, જે જીવ પોતાનુ જીવન, વિલાસ વૈભવમા ઉરાડી દે છે, તે જીવ પરમાત્માનો અપરાધી બને છે આ તારા મિષ્ટાન્નો, અમ જેવા સાધુ પુરુષોને માટે અનેક પ્રકારે દુ ખ પ્રાપ્ત કરાવનારા છે, તેથી કૃપા કરી પાછા લઈ જા વળી સુણ મૈયા! આ બધો ઠઠારો શાને માટે જોઇએ? આ વૈભવો કોને માટે કીધા છે? ચોમેર બહેકાટ મારતા આ સૌગંધિક પદાર્થના કરતા, આ અતરાત્માને આનદ પમાડતો જે સુગધ પ્રસરે છે, તે શું આના કરતા શ્રેષ્ઠ નથી? તારા અતરાત્માને સ્થિર કરીને, તારા પ્રપચી ચક્ષુઓને નિર્મળ કરીને, મારી દૃષ્ટિ સામે તારી દૃષ્ટિ મેળવ! મને ધર્મમાથી ભ્રષ્ટ કરવાના તારા મનના, વિચારોને દૂર કર અને આ તામસી ભોજનને અહિંથી પાછુ લઈ જા!" પિંગલાએ કહ્યુ, "મહારાજ! તમારા જેવા સત્પાત્રો તો અનેક જીવોનુ કલ્યાણ કરનાર છે, ગુણિજનો જેના દ્વારપર ચરણ ધરે છે, તેનુ કલ્યાણ નિમેષ માત્રમા થઈ જાય છે મારી મન કામના તૃપ્ત કરવાની—મારા કલ્યાણની આપે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તેને શુ આપ નિષ્ફળ કરશો?" સાધુ પુરુષે કહ્યુ, "હે મૈયા! જે પ્રતિજ્ઞા મેં લીધી છે, તેને હું સફળ જ કરીશ—મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કર્યા વિના હું અહિંથી ચરણ પણ બહાર ધરીશ નહિ તેને માટે તારે નિશ્ચિન્ત રહેવુ પણ આ વૈભવથી તારી કામના તૃપ્ત થશે? ના તેનો પ્રકાર તો નિરાળો જ છે તેથી જ તુ તૃપ્ત થશે!" સાધુના એ માર્મિક વચનો સાભળીને, પિંગલાને ઘણુ જ માઠુ લાગ્યુ પરતુ તે શું કરી શકે? તેણે મનમા વિચાર કર્યો કે, "અહ! આવા દભના વિચારો તો ઘણાએ સાધુઓ બતાવે છે, પરતુ એ બધાએ સ્ત્રીના છળ-કપટમા લપટાઇ મૂવા છે બ્રહ્મા, શિવ ને વિષ્ણુ પણ સ્ત્રીઓના ચરિ-ત્રોમા ભોળવાઈ ગયા છે, તો પછી તણખલા જેવા આ સાધુડાના શા ભાર? ઇશ્વરને ઓળખવો, માયાનો ત્યાગ કરવો, આસુરી સપત્તિને તજવી, લોભનો ત્યાગ કરવો, ક્રોધને વશ રાખવો, સાત્વિક વ્રતે રહેવુ, આવી આવી વાતો તો મનેય મોઢે બોલતા આવડે છે બોલ બચ્ચા શૂકડા, અચરે અચરે રામ, તો કહે રામ! રામ! રામ! એમ બોલ્યા

તેમા શુ? બાવાઓ અને સાધુઓ નિત્ય આવું આવુ બોલ્યા જ કરે છે કે, સ્ત્રીઓ નરકનુ દ્વાર છે, ત્યજવા જેવી છે, પરંતુ કયા સાધુ, બાવા, જતિ, જગમ, યોગી સ્ત્રીના મોહમા ફસી મૂવા નથી? હું પણ ખરી કે, એ સાધુ મહારાજના વિકાર ને અવિકાર બધુ ભૂલાવી દઉં અને એના અધમ તથા પાપિષ્ઠ શબ્દપ્રહારને પાછા એના જ મોંમા ઘાલી દઉં! એમ કરુ ત્યારે જ મારુ નામ પિંગલા! આજે નહિ તો કાલે, ખાશે નહિ તો જશે કયા ચૂલામા? ખાધા વગર કોણ જીવે છે? હવા ખાઇને જીવશે તો નહિ! નારી નરકની ખાણ છે નારી સસારમાથી પાડનારી છે, એવી એવી વાતો તો મેં ઘણીએ સાભળી છે, અને એવુ એવુ બોલનારા અનેક આવ્યા ને અનેક ગડગપટ કયા ગયા, તેના પત્તાએ લાગ્યા નથી, તો પછી આ જોગટાના તે શા ભાર?" આવા પોતાના મનમા સકલ્પ વિકલ્પોને જોરથી દબાવીને, તે બોલી, "સાધુ મહારાજ! આ જગતમા મે તો કોઇ પણ જીવ એવો જોયો નથી કે, જે મારા હાથના આવા ઉત્તમ કઢેલા દૂધ, સુદર પકવાન્ન અને બહેક મારતા મુખવાસને ઠોકર મારવાને તત્પર થાય! આ મારા હાથની એક પાનની બીડીની શી કિમ્મત છે, તેની તમને ખબર નથી, તેથી જ તે લેવા તમે ના પાડો છો! પણ આ વિદેહાનગરીના અનેક ધનવાન્, ગુણવાન, વિદ્વાન્ ને તમારા જેવા ધર્મશીલ ને બ્રહ્મા ને બ્રહ્માના દાદાઓના હાથમા એ બીડી આપુ તો તેઓ પણ પોતાને અહોભાગ્ય માને, અહોભાગ્ય! પણ ફીકર નહિ, કાલે તમારી ઇચ્છામા આવે ત્યારે ભોજન કરજો"

આટલુ બોલીને દાસી અને પિંગલા ત્યાથી વિદાય થવાને તૈયાર થયા, ત્યારે કદર્પહરે કહ્યુ, "હે મૈયા!! આ દીવાનો ઝગઝગાટ, અત્તરનો બહેકાટ, પુષ્પોની શય્યાઓ, આ સાધુ પુરુષને માટે ન હોય, એને તુ સત્વર દૂર કર! જો મારા દેહને સુખ ઉપજાવવાની તારી ઇચ્છા હોય તો આ સઘળી વિલાસ સામગ્રીને દૂર રાખી, તેથી તૃપ્ત થા!" પિંગલાએ સાધુની ઇચ્છા પ્રમાણે, સઘળા દીવાઓ હોલવાવી નાખ્યા, માત્ર એક જ દીવો રહેવા દીધો ફુલની ને વાળાની જાળીઓને છોડાવી નખાવી જ્યારે દાસી ને પિંગલા પોતાના મદિરમા જઇ બેઠા. ત્યારે દાસી બોલી, "બાઈ! આ તો મૂવો ખરેખરો અબૂઝ જ દેખાય છે, એને તો કઈ કદર જ નથી એવા મૂવાને અહિં રાખીને તમે શુ કરશો? મારો લાત

ને કહાડો બહાર તમારો મનોભાવ એ પૂરણ કરે, એની મને જરાય આશા નથી" પિંગલા બોલી, "છોકરી! હજુ તુ નાદાન છે એને હુ મારી ચપેટીમાથી જવા દઇશ કે? અરે, જારેજા, મારા મનનુ નબળા પણુ જાણ્યા પછી એ કીયા ચૂલામા જવાનો હતો?"

મોડી રાતના પિંગલા થનથનાટ કરતી કદર્પહરના ઓરડામા ગઈ અને કદર્પહરની સામા બેસી અનેક પ્રકારના ચાળાચસ્કા ને નાચ નખરા કરવા લાગી પરતુ જેના સર્વ સકલ્પોનો નાશ થયો છે, જેનામા વિષયનો ગધ નથી, એવા યોગી પુરુષના ચિત્ત ઉપર તેની જરા પણ અસર થઈ નહિ પિંગલાએ સાધુના ચરણ તલાસવાની માગણી કરી, ત્યારે સાધુએ કહ્યુ, "આ સમય અમારે સાધુને ધ્યાન ધરવાનો છે એ ધ્યાનમાથી પરવાર્યા પછી, તારી જે ઇચ્છા હોય તે પૂર્ણ કરજે!" પિંગલાએ મનમા વિચાર કીધો કે, "ઠીક છે, હમણા સાધુ મહારાજ ભલે ધ્યાન ધરે કયા સૂધી ધ્યાન ધરશે? કોનુ ધ્યાન ધરશે? દેવીનુ કે દેવાનુ? પરમેશનુ કે પિંગલાનું? હુ બેઠી ત્યા બીજાનુ ધ્યાન ધરવાની કોની શક્તિ છે?"

પિંગલા સાધુની સમીપમા લાબો સમય બેસી રહી હમણા ધ્યાનમાથી સાધુજી મુક્ત થશે, ઘડી પછી મુક્ત થશે–એવી આશામા ને આશામા, મોડીરાત થતા સૂધી બેસી રહી–પછી ડોલ્લા ખાવા લાગી–પરતુ સાધુ મહારાજ સમાધિમાથી ઉઠ્યા જ નહિ પાછલી રાત થઈ, તોપણ મુનિ મહારાજ ધ્યાનમાથી ચળ્યા નહિ આખરે કટાળીને પિંગલા ત્યાથી વિદાય થઈ જતા જતા તે મનમા બોલવા લાગી કે, આજે નહિ તો કાલે સમજશે, જશે કયા?

મદનવશ થયલી પિંગલાની આખ પાછલી રાતના ઉઘડી તે ઉઘડી ક્યારે સવાર પડે ને ઋષિરાજને મળીને તેનુ મન ડોલાયમાન કરુ, તેની તે માળા જપવા લાગી એ ઋષિદેવ મારા દેહને સાર્થક કરશે કે નહિ? કહ્યુ છે તેમ મારી મન કામનાને તે પૂર્ણ કરશે કે નહિ? મારા પ્રેમને ભજશે કે નહિ? એના હ્રદયમા પ્રેમ છે કે નહિ? આમ નવા નવા અનેક તર્ક વિતર્કથી તેની ઉંઘ ઉડી ગઈ કામદેવના બાણ તેના અતકરણની આરપાર નિકળી ગયા હતા, તે બળુજળુ થઈ રહી "ઓ તુચ્છ મદન! તુ મને માર નહિ આ સાધુમા મને ફસાવીને દુ ખ દે નહિ અલિ સખિ! તુ કઈ મારુ ઔષધ નહિ કરે? મારી વિરહવેદના નહિ

સમે ? એ સાધુપર મને આવડો મોહ શો ? હું અંધ કેમ બની ગઈ ? ખરેખર એ સાક્ષાત્ કામદેવ છે, તેથી જ હું રતિ તેની કામના કરું છું !" આવા હવાતિયા-દાતિયા-સતાપ પરિતાપ વચ્ચે પ્રભાત થયું દાસીએ ઉઠી પિંગલાને ધીરજ આપી કહ્યું, "જરા તમે તમાસો તો જુઓ ! આજે તમે આમ અધીરા કેમ બની ગયા છો એવા જોગટાઓ આવો દભ ન રાખે તો પછી તમારા જેવા પખેરા સપડાય કેમ ?" પછી તે હાથમા પાણીનો લોટો, મટોડી ને દાતણ લઈને ઋષિદેવ સમક્ષ આવી ધૂર્ત દાસીએ પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કીધા ને કદર્પહર સમક્ષ દતધાવનનુ સાહિત્ય મૂક્યુ આશીર્વાદ દઇને કદર્પહરે નિયમ પુર સર દતધાવન કીધુ પછી દિશા જગલ વગેરે કાર્યથી પરવારી, સ્નાન સધ્યા કરી, કદર્પહર આસનવાળીને બેઠો કે તુરત જ દાસી, કેસર, કસ્તૂરી, બદામ, પિસ્તા, એલચી, સાકરાદિ નાખેલુ દૂધ લઈ આવી ઋષિરાજને પ્રણામ કરીને પ્રાશન કરવાની પ્રાર્થના કીધી કદર્પહરે કહ્યુ, "બેટા ! આ સાધુ પુરુષોને જેથી મદ ચઢે, જ્ઞાનનો વિનાશ થાય, સુસ્ત થવાય, સુજ્ઞ પુરુષો જેના કૃત્યની નિંદા કરે, શરીરમા પડેલા એ કેફી પદાર્થો સાત્વિક વૃત્તિનો નાશ કરીને તેની આત્મિક સ્થિતિમાથી ઢાળી પાડવાના કારણભૂત થઈ પડે, તેવા પદાર્થનુ સેવન કરાવીને, તુ શું મહાકષ્ટે પ્રાપ્ત થયેલા મારા શુદ્ધ જ્ઞાનનો નાશ કરાવવાને ઇચ્છે છે ! જે પદાર્થ તુ લઈ આવી છે, તે કોઈ પણ સત પુરુષને વિષયવાસના તરફ દોરી જઈને, મન્મથના મોહમા નાખનાર છે, માટે મારે એ નકામા છે જે એના ભોગી હોય, તેને એ આપ સત્વ, રજ અને તમ એ ત્રિગુણાત્મક અહકારનુ, આ દેહમા પૂર્ણ જોશથી વિચરવુ, એ સત્ બુદ્ધિને ડોલાવી નાખે છે, અભેદનો ત્યાગ કરાવીને ભેદને જાગ્રત કરે છે, મનને અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમા મૂકી દે છે આ સર્વે પદાર્થો અમારા જેવા સત પુરુષોને ભ્રષ્ટ કરવાના પ્રબલ સાધન છે મૈયા ! એ દૂધનો કટોરો તેને આપ, કે જેની ઇચ્છા છે, જે માયામા તલ્લીન છે, જેને ભેદાભેદનુ જ્ઞાન નથી, સત્ય વસ્તુને જે સમજતો નથી "

દાસી ઘણા ગુસ્સાથી બોલી-"ત્યારે મહારાજ ! તમે શુ ખાશો ? દૂધ નહિ, ઘી નહિ, પકવાન્ન નહિ, શાક તરકારી નહિ, દૂધપાક નહિ, શીખડ નહિ, પુરી નહિ, ત્યારે ખાશો શુ ધૂળ ?" કદર્પહર જો સાધારણ સતના જેવો હોત તો તે દાસીના મુખથી આવા ક્રૂર વચનો સાભ-

ળતા જ, ક્રોધને વશ થઈ જાત, મન્યુહર પણ આ દાસીના તિરસ્કારનાં વચન સાભળીને છછણી પડત, પરતુ કંદર્પહર એ સર્વેના કરતા પણ શ્રેષ્ઠ હતો તેણે સ્મિત કરતા દાસીને કહ્યુ, "બેટા! ધૂળ ખાનેકી હી મેરી ઇચ્છા હૈ મેરે બાસ્તે બજરી કી એક બડી રોટી, ઔર જરાસી મુગકી દાળ લાના! હમેરે બાસ્તે વોહી ભોજન અચ્છા હૈ" દાસી તો ઋષિરાજના વચન સાભળતા, મનમા ને મનમા હજારો ગાળો દેતી, ત્યાથી ચાલી ગઈ ને વિચારવા લાગી કે, "આ મુવા બુડથલ સાથે મારી બાઈને કેમ ફાવશે? મુવુ જગલના ઢોર જેવું ઢોર જ રે ઢોરે સારુ કે તે પણ આ પકવાન્નો ચવડ ચવડ ચાવી જાય, પણ આ મુવો તો તેથીએ નપાતર! પકવાન્નો તો આ ઢોરને ભાવતા નથી, દૂધ તો ગળામા ખૂચે છે, પાન તો કઠણ પડે છે ને અત્તરની સુગધથી તો બેશુદ્ધ થાય છે! રે સુગધીથી તો નાકને ફેફરુ આવે છે! રડ્યા ભૂતને તે વળી શાનુ ભાન હોય? મુવા જગલના ઢોર તે ઢોર જ!" આમ બબડતા ફફડતા અરધી કાચી પાકી મગની દાળનુ તબડકુ અને ચાર ઢોકળા ભેગા કરવાથી જાડો થાય તેવડો જાડો રોટલો અને તે પણ શેકીને એવો તો લાકડાના જેવો બનાવ્યો હતો કે ભીંત સાથે અફાળ્યો હોય તો ભીંત ભાગે, પણ રોટલાની કોરને ખાપણ ન આવે, એવો રોટલો થાળીમા ઝીંકીને, ઋષિદેવના મુખ આગળ લાવી મૂક્યો પ્રસન્ન મુદ્રાથી ઋષિરાજે કહ્યુ, "અરે મૈયા! હમારે ઢોરકે લીયે ઐસાહી ભોજન ચાહીએ એ બડી અચ્છી રોટી હૈ! એસીહી રોટી ખાનેકા હમકુ અભ્યાસ હૈ!" એટલામા ગણિકા પિંગલા ત્યા આવી પહોંચી ઋષિદેવને પૂર્ણ પ્રેમથી બાજરાનો રોટલો ને મગની દાળ ખાતા જોઇને, તેના પેટમા તો આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયુ આ વખતે ઋષિદેવ એવા પ્રેમથી તે રોટલાનુ પ્રાશન કરતા હતા ને રોટલાની સ્તુતિ કરતા હતા કે, તે જોઇને પિંગલાને તો પગથી તે માથાલગી ઝાળ ચઢી ગઈ અને દાસીને જોડે લઇને એકદમ ત્યાથી ચાલી ગઈ

પછી પિંગલા બોલી, "અલી મનોહરી નિપુણિકા! આ મુવા બુડથલને લાવીને તેં શુ મારુ કલ્યાણ કરવા ધાર્યું છે કે? જાણે મુવુ જગલનુ રોઝ નથી આવડતુ ખાતા, નથી આવડતુ પીતા, નથી આવડતુ બોલતા, નથી આવડતુ બેસતા, નથી ગમતુ સુતા ને નથી આવડતુ વાતચિત કરતા! અલિ જોની! ઘડી ઘડી મૈયા શાનો કહી મરે છે?

મેં તો જાણ્યુ કે, મારો ઘણા દિવસનો મનોરથ એનાથી પૂર્ણ થશે ને આ જીદગીને સાર્થક કરીશ પરતુ એ મુવા ઢોરે તો મને છક્ક જ કરી નાખી છે એનાથી કઇ મારો શુકરવાર વળે એમ મને લાગતું નથી ”

દાસી બોલી, “બાઈ સાહેબ! તમે જરાય ગભરાતા નહિ આ મંદિરમા તમારા દર્શને પધારેલો એવો કયો માયનો પૂત છે કે, જે સાગોપાગ તમારા ચરણકમળનો પ્રસાદ ચાખ્યા વિના જઈ શકયો હોય? તમારા નેનબાણ એવા તો વજ્રબાણ છે કે, તેનાથી ભલભલા સાધુ-ઓના અને મુનિઓના મન દોલાયમાન થઇ ગયા છે, તેમના સાધુ-પણાના ગૌરવ ગળી ગયા છે–તો આ સાધુડો તે કયા હિસાબમા! એ શુ જાણતો નહિ હોય કે, આ ગણિકાનુ મંદિર છે? એટલુ છતા એ ચાલી ચાલીને આ મદિરમા આવ્યો છે, તે શુ તમારી મન કામના સિદ્ધ કર્યા વગર અહિંથી એક પણ ડગલુ પાછુ ભરશે? નહિ જ વળી મે એને મુખે કપટી પ્રતિજ્ઞા કરાવી છે રાત વાસો રહ્યો છે,–રહેવાની પૂર્ણ કાળજી બતાવી છે, તે અકસ્માત્ અહિંથી છટકી જાય, એ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ જ જાણો એ જોગટાઓ તો મૈયા મૈયા કહેતા મૈયાના પાદકમળનુ સેવન કરનારા બની જાય છે! કદૈયા દૂધનુ પાન નહિ કરે, પણ અધરામૃતનુ પાન કરશે, મત્સ્યેન્દ્ર જેવા યોગી, સ્ત્રીના અધરામૃતના પાનમા લીન થઈ ગયા હતા તો એ તે કોણ દેહરામાનો દેવ! જુઓ તો ખરા, ચાર દહાડામા એને હું ઠેકાણે લાવી નાખીશ, પરતુ તમે પણ જરા ઠઠારો ઠીક રાખો તમારો છમછમાટ બતાવો ને ધીરજથી પીગળાવો ”

હિમગિરિના મહાત્માએ સુવિચારને સબોધીને કહ્યુ, “હે વત્સ સુવિ-ચાર! આ જગતની નૈસર્ગિક બુદ્ધિ જ એવી છે કે, ગમે તેવા મહા-ત્માને પણ તે જગતના પ્રાકૃત પુરુષોના જેવો જ સમજે છે નિર્વિકલ્પ સમાધિથી અદ્વૈતનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા સૌજન્યશીલ પુરુષના હૃદયમા પણ અજ્ઞાનની ગાઠ દૃઢ બધાયલી છે એમ માનીને, જગતના પ્રાકૃત પુરુષના જેવો ગણી, તેને વ્રતભગ કરવા ક્ષુલ્લક પ્રાણી પ્રયત્નશીલ થાય છે, પરતુ શાત, જિતેન્દ્રિય, ઉપરામ પામેલો, ક્ષમાશીલ, નિત્ય પરબ્રહ્મના ધ્યાનમા લીન થયેલો અને બ્રહ્મભાવને પામેલો બ્રહ્મવેત્તા, પોતાના બ્રહ્મભાવના નિશ્ચયમાથી ક્ષણભર પણ ચલાયમાન થતો નથી–જગતની નાશવત લીલાને તે જ્ઞાનદીપકના પ્રકાશથી હાકી કાઢે છે, તે ક્રિયારહિત ને વિકલ્પરહિત બનીને બ્રહ્માકારવૃત્તિમા જ સ્થિર રહે છે,

તેના નેત્ર, શ્રોત્ર, જિહ્વાદિ ઇન્દ્રિયો–મૃતવત્ કાર્ય કરે છે ને સર્વ દૃશ્ય પદાર્થોનો ચિદાત્મામા લય કરી, પોતે જગતને તરી જાય છે એટલુ જ નહિ, પરતુ માયામા લદબદ થયેલા જીવને તારીને, તેને પણ સન્માર્ગે ચઢાવે છે હે વત્સો! જગતમા વિચરી તમારે પણ એવા જ અદ્વૈતરસના આનદનો અનુભવ કરી કરાવીને જીવન્મુક્ત રહી, અનાદિ અવિદ્યાએ કરેલા અધકારનો, સ્વસ્વરૂપની એકતા જોઇને, એમ જ નાશ કરવો. જગત્ તરવાનુ એ જ સૌથી શ્રેષ્ઠ સાધન છે

પિંગલા પોતાના મનમા અનેક પ્રકારના મનોરથો ઘડ્યા કરતી હતી તેટલામા સધ્યાકાળ થયો, કદર્પહરે સાયસધ્યા કીધી કે તુરત જ પુન એક સુવર્ણના થાળમા જાતજાતના મધુર ફળ ફળાદિક તથા દૂધ લઇને દાસી આવી અને કદર્પહરને સ્વીકારવા માટે વિનતિ કીધી કદર્પહરે પુન તેનો અનાદર કીધો એટલામા પિંગળા ત્યા આગળ આવી પહોચી આ સમયનુ પિંગલાનુ સ્વરૂપ દેવદાનવને છળનારી–વિસ્મૃતિ કરાવનારી મોહિનીને પણ પાણી ભરાવે તેવુ હતુ તેણે ઉચા ઉચા શૃગારો શરીરપર ધારણ કીધા હતા, કપાળમા ઝીણી બીનકી શોભી રહી હતી, ચિત્તને આકર્ષણ કરે તેવો હીરાનો હાર કઠમા ઝગ ઝગી રહ્યો હતો, પગમા ઝણઝણાટ કરવા નૂપુરો પહેર્યા હતા, નાકમા પાણીદાર મોતીની વાળી દોલાયમાન થઇ રહી હતી, રગ બેરગી તસ તસતી ચોળી પહેરી હતી, શરીરપર અગ પ્રત્યગ દેખાય એવુ બારીક ગુલાબી અબર પહેર્યું હતુ, આખમા ઝીણુ અજન આજ્યુ હતુ, અર્ધ-રોષ્ઠ લાલ બિમ્બ જેવા દીપી રહ્યા હતા, સેંથાના મધ્ય ભાગમા સિંદુ-રની ઝીણી રેખા કરેલી હતી, નેત્ર હરિણીના નેત્રોની પેઠે ચચળ હતા, સ્તનોનો ભાગ હાથીના કુભસ્થળની માફક ઉન્નતપણાથી યૌવનના અભિ-માનને દર્શાવી રહ્યો હતો તે કટાક્ષથી ઘણા જ તીવ્ર બાણ મારતી, કદર્પહરની સન્મુખ આવીને ઉભી રહી અને પરમ ભક્તિભાવને દર્શાવતી હોય તેમ કદર્પહરને પ્રણામ કરતી સન્મુખ જઇને બેઠી મહારાજ! દેવ! આપ જેવા મહાત્મા પુરુષના મારે ત્યા પગલા થયા, એ હું મારુ અહોભાગ્ય સમજુ છુ, પરતુ મારા પૂર્વજન્મના કોઈ કુસસ્કારને યોગે, આપ મારી અલ્પ ભેટનો અસ્વીકાર કરો છો, તેનુ કારણ હુ સમજી શકતી નથી હે કૃપાનિધે! મારા પ્રતિ દયા કરીને આ થાળમાથી આપ ઇચ્છામા આવે તે વસ્તુને ગ્રહણ કરીને મને પાવન કરો!” વગેરે

લવલવાટ કરવા લાગી. કદર્પહરે કહ્યુ, "હે મૈયા ! મેં તને પ્રથમ જ કહ્યુ છે કે, અમારા જેવા સત પુરુષોને આવા મિષ્ટ પદાર્થો ઝેર સમાન છે એ પદાર્થો ખવરાવીને તુ મારુ મૃત્યુ કરવાને ઇચ્છે છે, તો તારી મન કામના હુ કેમ તૃપ્ત કરી શકીશ ? અમે તો જગલના રહેનારા, ઝાડપાનપર નિર્વાહ કરનારા છિયે કંઇક કર્મના યોગે તારા મદિરમા આવ્યા છિયે ત્યારે અમારા નિત્યના નિયમમા વિક્ષેપ કરાવી, વિઘ્ન લાવીને તું પાપની ભાગિણી મા થા !" કદર્પહરના વચન સાભળીને, નેત્રથી દાસીને થાળ પાછો લઈ જવાની પિંગલાએ સજ્ઞા કરી દાસી તુરત થાળ લઇને ચાલી ગઈ પ્રસગ કટાકટીનો હનો પિંગલાનુ યૌવન પુર મસ્તીમા આવી રહ્યુ હતુ મન્મથનો થનથનાટ મચી રહ્યો હતો થોડો કાળ બન્ને એક બીજાના મુખ સામુ ટગર ટગર જોઈ રહ્યા પછી કદર્પહર મુખથી પ્રણવનો જાપ જપવા લાગ્યો પરમેશનુ સ્વરૂપ થનથનાટ કરતુ તેની સામે આવી ઉભુ રહ્યુ પિંગલાનુ સ્વરૂપ દિગતમાથી નાસી ગયુ તેની દૃષ્ટિમા પિંગલા ન હતી, એક બ્રહ્મના સ્વરૂપમા તે એકતાર થયો હતો પિંગલાની દૃષ્ટિ નિર્મળ ન હતી, તેની દૃષ્ટિમા જ નહિ, પરતુ તેના અગોઅગ, મન, ચિત્ત, બુદ્ધિ એ સર્વ સ્થળે કદર્પહર રમણુ કરી રહ્યો હતો–રગેરગમા કદર્પહર વ્યાપેલો હતો ભવનમા, પદાર્થમા, પ્રકાશમા, અવકાશમા, અધકારમા સર્વત્ર કદર્પહરનુ જ રૂપ દૃષ્ટે પડતુ હતુ તે પડે પણુ કદર્પહરરૂપ બની ગઈ હતી તારા મૈત્રક ચલાવવાનો પ્રયત્ન થયો, પણુ વ્યર્થ ધીમે ધીમે કદર્પહરના મુખની નિસ્પૃહતા જોઈ તે શિથિલ થતી ગઈ હવે તેનુ હૃદય ધડક ધડક થતુ હતુ, તેના પગ ને હાથ ગુપ્ત રીતે કપતા હતા, શરીર ઉપર પ્રસ્વેદ વળ્યો હતો, તેના મનમા ચટપટી લાગી રહી હતી કે, એકદમ દોડીને કદર્પહરને વળગી પડુ ! આવો તેનો ભાવ જાણુતા જ, કદર્પહરના અગોઅગમાથી એક જાતનો દિવ્ય પ્રકાશ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો કે પિંગલા દિંગ થઈ ગઈ–ઠરી જ ગઈ–તેનો પગ ઉપડ્યો નહિ, નૂપુરનો મદ છછણાટ પણુ સભળાયો નહિ ! આ પ્રકાશથી તેના નેત્ર અજાઇ ગયા તે મહાત્મા પુરુષના ઐશ્વર્યમા તલ્લીન થઈ ગઈ એક ક્ષણુ એવો પણ વિચાર આવ્યો કે, મારા મનની પાપવૃત્તિને દૂર કરુ, ક્ષણુમા એવો પણુ વિચાર આવી ચાલી ગયો કે, આ કોઈ દિવ્ય મહાત્મા પુરુષ મને શાપ દેશે તો મારા સર્વ ઐશ્વર્યનો નાશ થશે આવા વિચારથી તે દિઙ્મૂઢ બની ગઈ તેની

ઇંદ્રિયો નિ સત્વ થઈ ગઈ પરતુ વત્સ સુવિચાર ! પ્રાકૃત મનુષ્યના સદ્વિચાર, તપેલી લોઢીપર પડેલા જળના કણુ જેવા છે-તે કણુને ઉડી જતા વિલબ લાગતો નથી, તેમ સદ્વિચારને નાસી જતા વિલબ થતો નથી તેમ જ પિંગલાની શુભ વૃત્તિઓ ક્ષણુમા આવી, ક્ષણુમા ક્ષીણુ થઇ ગઇ, અને જેમ ઇધન વિનાનો અગ્નિ, પોતાના સ્થાનમા ને સ્થાનમા શમી જાય છે, તેમ જ તેની શુભ ચિત્તવૃત્તિ પોતાના અધિષ્ઠાનમા જ શમી ગઈ તે પુન માયામા લપટાઈ જાજ્વલ્યમાન બની ગઈ સમુદ્રનુ પાન કરવુ સહેલુ છે, મેરુને ઉખેડીને મહાસાગરના તળીઆમા ડુબાડી દેવો સહેલ છે, દાવાનળને પ્રાશન કરવાને પણુ જીવ સમર્થ થઇ શકે છે, પણુ વત્સ સુવિચાર ! ચિત્તનો નિગ્રહ કરવો, એ બહુ જ વિષમ છે એટલા માટે પ્રત્યેક જીવે, તપશ્ચરણુ કરી, શ્રીહરિના રૂપમા લીન બની, પ્રાપ્ત થયેલા બળને નિર્ગુણુ કરી, વૈરાગ્ય આદિક સાધનો પ્રાપ્ત કરવામા મચ્યા રહેવુ ને ચિત્તજય કરવો પ્રાકૃત જ નહિ, પણ જ્ઞાનશીલ જીવે પણુ, માતા, બેન, પુત્રી, કે બીજી કોઈ સ્ત્રીની સાથે એક શય્યા કે એક આસન ઉપર બેસવુ નહિ, તેમ એકાન્ત પણુ કરવી નહિ ઇંદ્રિયો એવી તો બળવાન્ છે કે, તે ગમે તેવા વિદ્વાન્ કે સતને પણુ અસન્માર્ગ તરફ ઘસડી જાય છે જે જીવ પરદારાપર માતા જેવી, પરદ્રવ્યપર મૃત્તિકા જેવી અને પ્રાણીમાત્રપર પોતાના જેવી દૃષ્ટિ રાખે છે, તે જ જીવ આ લોક અને પરલોકને જિતી શકે છે અને યથાર્થ બ્રહ્મભાવને પામીને નિર્વિકલ્પનિજાનદના સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે ને એ જ જીવ જીવન્મુક્ત બને છે મૃગ, હાથી, પતગ, માછલા ને ભમરાને એક એક ઇંદ્રિયો છે, ને એકેકથી એકેક વિષયનો સ્વાદ લે છે, છતા એકથી જ વિનાશ પામીને પોતાનુ અકલ્યાણુ વહોરી લે છે, તો પાચ ઇંદ્રિયોથી ઘેરાયલો પુરુષ, કેમ સુરક્ષિત રહી શકે ? નિશ્ચય તે વિનાશને જ પામે. સુગધભોગી ભમરો, નાસા ઇંદ્રિયનો સ્વાદ લેતા કમળમા બધાઈ જાય છે, સ્વાદભોગી મીન, જિહ્વારસને લીધે ગળ ગળવા જતા મૃત્યુને પામે છે, રૂપપર મોહી પડેલુ પતગ, દીપકની જ્યોતિમા ઝપાપાત કરીને મૃત્યુને પામે છે, હાથી જેવુ મહાન્ પ્રાણી પણુ, કામાતુર થવાથી હમેશાના અકુશોના પ્રહારો સહન કરવાનો ભોગી બને છે, સગીતભોગી મૃગ, સગીત ઉપર લોભાઈ જઈને મરણુશરણુ થાય છે આ પ્રમાણે એક એક ઇંદ્રિયના ભોગી પ્રાણીઓ પણુ જ્યારે મરણુ પામે છે, ત્યારે જે પુરુષો

પાચ ઇંદ્રિયોથી ઘેરાઈ ગયા છે, તેમના મોક્ષનો તો માર્ગ જ ક્યા છે?

કંદર્પહરની સમીપ પિંગલા પોતાના નખરા બતાવતી ને નેણબાણ મારતી બેઠી છે તેણે ધીમે ધીમે કામોદ્દીપન સગીતનો આલાપ કરવા માડ્યો, બહુ મધુર ગાન આરભ્યુ ગાનના પ્રત્યેક શબ્દો શૃગારથી ભરપૂર હતા વિરહની વ્યથાનુ તેમા સ્વરૂપ દર્શાવ્યુ હતુ શબ્દે શબ્દે મદનને મસ્ત કરાવ્યો હતો જે ગાનના આલાપથી શકર જેવા એક નિષ્ઠ બ્રહ્મવેત્તા લીન થઈ ગયા હતા ને ભીલડીના ભોગી બન્યા હતા, તેવા ગાનથી, કંદર્પહરના હૃદયને વિંધવાને પિંગલાએ પ્રયત્ન આરભ્યો પણ કંદર્પહર તે કંદર્પહર જ હતો પિંગલાના ગાનની તેને કંઈ પણ અસર થઈ નહિ તે પદ્માસન વાળી નવ નાડી ને દશ ઇંદ્રિયોનુ સયમન કરી એવી તો આનદજનક સમાધિમા પડ્યો હતો કે, તેના હૃદય પ્રદેશના કોઈ પણ સ્થાનમા ગાનને માન મળ્યુ નહિ પિંગલાની ચેષ્ટા અકારથ ગઈ તેનુ હૃદય તુટી પડ્યુ, કેમકે કંદર્પહરની સમાધિ શ્રેષ્ઠ હતી-તેની દૃષ્ટિ કેવળ બ્રહ્મમય હતી, તેના કર્ણ પણ બ્રહ્મમય હતા, તેનુ હૃદય સકલ્પ વિકલ્પરહિત હતુ, તેની ઇંદ્રિયો તેને જ વશ હતી તે જરા પણ ચલાયમાન થયો નહિ ધીરે ધીરે પિંગલાને નિદ્રાદેવીએ ઘેરવા માડી, નેત્રો ભારે થઈ ગયા આખરે તે કટાળીને ત્યાથી ઉઠી ચાલી ગઈ મનમા બબડતી ગઈ કે, "જોઉ તો ખરી, એ જોગટો ક્યા સૂધી આવા ઢોગ ચલાવ્યા કરે છે!"

આ પ્રમાણે પાચ સાત દિવસ પિંગલાએ બ્રહ્મવેત્તા-કામજિતને મોહિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ કંદર્પહરને મોહિત કરવામા તે સફળ થઈ નહિ એક દિવસ તેના મનમા વિચાર થયો કે, "મેં નૂતન નૂતન નાચ નખરા કીધા, નેણ બાણ પણ સચોટ માર્યા, અગ પ્રત્યગો બતાવી, ષઢને તેજી આવે તેવો મોહ કીધો, પણ એ જોગટો વશ થતો નથી મારી ગતિ એ જાણી ગયો મેં વેશ્યાપણુ દાખવ્યુ, પણ નિષ્ફળ મારા મનની નિર્બળતા જાણી ગયા પછી, એ પોતાનુ માહાત્મ્ય ગાશે સૌ મને ફીટ ફીટ કરશે-એ વદાશે ને હુ નિંદાઇશ, એ મને હસશે લોકોમા ને એના પોતાના ટોળામા મને નિંદશે! પણ હુ એને ફાવવા દઇશ નહિ આ પિંગલાના રૂપપર અનેક પુરુષો પ્રાણ પાથરે છે, અનેક પુરુષો આ પિંગલાના હાથની પાનની બીડી લેવા માટે હજારો ને લાખો રૂપિયા ઓવારી નાખે છે, મુજ સગે એક શય્યાપર ક્ષણભર રમણ

કરવાને, ખુદ રાજપુરુષો પણ પોતાના રાજકાર્યો ભૂલી જઈને, દિવસોના દિવસો સૂધી મારા કેદખાનામા પડ્યા પાથર્યા રહે છે, તેવી પરમ સુદરીની આ જોગટો દરકાર કરતો નથી! એ પોતાના મનમા મારો ઉપહાસ કરે, એ હુ સહન કરી શકતી નથી આજ રાત્રિના એ મારી ઇચ્છા તૃપ્ત કરશે નહિ, તો એને હુ ધૂળ ચાટતો જ કરીશ!"

હવે પિંગલાનો પ્રેમ ક્રોધના રૂપમા બદલાઇ ગયા રે! વેશ્યાનો તે પ્રેમ શો? તેનુ તે વહાલ શુ? તે તો વિષયની લોડી છે, દ્રવ્યની દાસી છે જો કે પિંગલા આવી કામની લાલસાવાળી પૂર્વે કદી પણ બની ન હતી, પણ જ્યારથી તેની દૃષ્ટિ કદર્પહરપર પડી, ત્યારથી તે 'માન શબ્દ જ ભૂલી ગઈ હતી જેનુ માન નષ્ટ થયુ હોય છે, તે પ્રતિષ્ઠાનુ સ્વરૂપ પણ ભૂલી જાય છે પિંગલાની પણ તે જ દશા બની ગઈ છે તે કામની દાસી બની ગઈ છે એના મનમા, તનમા સર્વત્ર કામ વ્યાપી ગયો છે કામ એટલે દૂર રહેલા વિષયોની તૃષ્ણા અને વશ એટલે સગાદિકની અભિલાષા કામવશ જીવની સ્થિતિ એક સરખી રહેતી નથી તૃષ્ણા ને અભિલાષા નાશ પામવાનો સમય આવે છે, ત્યારે તે જીવ મૂઢ બનીને ક્રોધને આધીન થઇ જાય છે એ જ સ્થિતિ અહુણા પિંગ-લાની બની ગઈ છે તેનો પ્રેમ એ પ્રેમ જ ન હતો. તે માત્ર વિષય સેવનની જ દાસી હતી જેની ઇચ્છા વિષયથી તૃપ્ત થવાની જ હતી, તેના હૃદયમા વિશુદ્ધ પ્રેમ જેવુ હોય જ કયાથી? અને એવી અબળાને કદર્પહરના વિશુદ્ધ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન કયાથી હોઈ શકે?

આજે પિગલા કામ-ક્રોધથી આધળી બની ગઈ છે જેમ જેમ રાત્રિનો સમય સમીપ આવતો ગયો, તેમ તેમ તે વધારે અધીરી બનતી જાય છે આજે જો કદર્પહર તેની ઇચ્છાને આધીન ન થાય તો તેના પ્રાણ લેવાનો એ ગણિકાએ નિશ્ચય કીધો છે એક તીક્ષ્ણ ખજર પોતાની પાસે છૂપાવી રાખ્યુ છે તે આખા દિવસમા તેને ખાવુ પીવુ પણ ભાવ્યુ નહિ, જપીને બેઠી પણ નહિ, આવરીબાવરી-આકુલવ્યાકુલ બની ગઈ છે તે વિહ્વળ થઈ ગઇ છે! તેને કદર્પહરની જ લેહ લાગી છે રાત પડી, અધકાર વ્યાપી ગયો પિંગલાના હૃદયમાએ અધકાર વ્યાપ્યો મહાત્મા કદર્પહરના મદિરમા તેની આજ્ઞા પ્રમાણે એક જ ઝાખો દીવો બળે છે, ત્યા પિંગલા પોતાનુ મોહકપણુ દર્શાવતી ગઈ કદર્પહર ઓકા-રના જાપમા જ એકતાર હતો પિંગલાના નૂપુરનો ઝણઝણાટ તેણે

સાભળ્યો નહિ, તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ જ કીધી નહિ તો તેના સૌંદર્યપર તો લક્ષ જ શાનુ આપે ? પિંગલા રોષમા-ક્રોધમા હતી, બળતી જળતી હતી, તે ઠમકારો કરતી આવી કંદર્પહર અડગ જ બેસી રહ્યો પિંગલા પ્રણામ કરીને ઋષિદેવની સન્મુખ બેઠી તેના હૃદયનો ભાવ મહાત્માથી ગુપ્ત ન હતો પોતાના તરફ વિષયથી મસ્ત આખે પિંગલાને નિહાળતી જોઈને, મહાત્માએ કહ્યુ, " મૈયા ! તારુ કલ્યાણ થાવ ! " પિંગલાને આ શબ્દો વજ્રસમાન લાગ્યા તે ક્રોધ કરીને બોલી –" અલ્યા એ જોગટા ! આજે મૈયા બૈયાની વાત દૂર મૂકી દે તુ મોટો મહાત્મા છે તે મેં તને જાણ્યો છે ! આ ઘરમા તુ આવ્યો, ત્યારે તે શી શરત કીધી હતી, તેનુ સ્મરણ થાય છે કે ? " મહાત્માએ કહ્યું, " મૈયા, હે ! " પિંગલા બોલી –"ચાલ ! આજે તે પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી મારી ઇચ્છા તૃપ્ત કર ! " મહાત્મા બોલ્યા, " મૈયા ! તારી ઈચ્છા તૃપ્ત થઈ ચૂકી છે, તુ શા માટે આવરીબાવરી બની જાય છે ? " આ સમયે પિંગલાને રગે રગે કામ વ્યાપી ગયો હતો તેણે એકદમ ઉભી થઈને ઋષિરાજનો હાથ પકડ્યો ને કહ્યુ, " હે મહારાજ ! મારા વહાલા ! મારા પ્રાણ ! આપ ચાલો પલગપર ! મારા જીવને તૃપ્ત કરો ! ને ચાવડાવેડા મૂકી દો ! " એમ કહીને સતનો હાથ ખેંચ્યો. ઋષિએ કહ્યુ, "મૈયા ! ધીરજ ધર ! તારી ઇચ્છા તૃપ્ત થશે જ ! તું શા માટે ઉતાવળી બને છે આજે ઉતાવળ શી છે ? " ઋષિરાજના આ વચન સાભળતા પિંગલા ક્રોધાધ થઈ ગઈ ક્રોધથી સમોહ થઈ ગયો કર્મેન્દ્રિયોને ઉદ્ધત બનાવી દીધી, મનથી જ વિષયોમા લદબદ થતી ગઈ, તેનુ મન સાવ મૂઢ બની ગયુ, તે મિથ્યાચારી બની ગઈ તે પોતાના, તેમ જ ઋષિના રૂપને ભૂલી ગઈ, અને ખજર કાઢી ઋષિને હડસેલો મારી પાડી નાખ્યા, અને પછી કહ્યુ, "અલ્યા સાધુડા ! આજે કેટલા દહાડા થયા મને છેતર્યા કરે છે, પરતુ આજે હું છેતરાવાની નથી તુ આજે જો મારી ઈચ્છા તૃપ્ત કરીશ નહિ, તો હુ તને આ ખજરથી મારી નાખીશ ! "

સતે જોયુ કે સમય કટાકટીનો છે આ દુષ્ટ અબળા, સબળા થઈને મારો ઘાત કરતા ક્ષણભર પણ વિચાર કરશે નહિ, અને ઘાત થયો કે ગુરુવર્યે જે આજ્ઞા કરી છે તે પૂર્ણ થશે નહિ તેણે સામોપચારની શરુઆત કરી " હે વિવેકી અબળા ! આ એક સત પુરુષના પ્રાણની હાનિ કરવાથી તારી કામના પૂર્ણ થતી હોય તો તેમ ભલે કર ! પણ

મારી એક વાત યાદ રાખજે તું જે ઘોર પાપ કરવાને તૈયાર થઈ છે, તેથી તારી કામના પૂર્ણ થશે નહિ, પણ ઉલટી તુ પાપભાગિણી થઈ, આ જન્મે, પૂર્વ જન્મના કુસસ્કારને યોગે તને ગણિકાપણુ પ્રાપ્ત થયુ છે ને કોઈ સુસસ્કારને યોગે મોટુ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કીધુ છે તેને બદલે, ઉત્તર જન્મમા તારે નરકમા જ પડવાનુ રહેશે!" પૂર્ણ તિરસ્કાર દર્શાવતી પિંગલા બોલી, "અલ્યા સાધુડા! મને નરક બરકનો જરાયે ભય નથી, તારી સાથે ક્રીડા કરવાથી નરકપ્રાપ્તિ થતી હોય તો ભલે થાય–એ નરકનુ દુ ખ મને સ્વર્ગના સુખ સમાન થશે! તારી અનુપમ કાતિ જોઇને જ મેં મારા બને મહિરિયામા તને નિવાસ આપ્યો છે, ત્યાથી તું કેમે કર્યો ખસતો નથી, ને મારી કામનાએ પૂર્ણ કરતો નથી, તો કા તો આજે મને તૃપ્ત કરી, તારી પ્રતિજ્ઞા પાળ, નહિ તો જમલોકમા જા! જે સ્રી હજાર કે લાખની દોલત આપવા છતા પણ અપ્રાપ્ય છે, તે તારી સેવામા તૈયાર છે, તે તારી કીસ ગણતીમા જ નથી કે? તેં વચન આપ્યુ છે કે, મારી કામના પૂર્ણ કર્યા વગર હુ અહિંથી જઇશ નહિ તે મારી કામના કયારે પૂર્ણ કરશે? આજ આઠ આઠ દહાડા થયા હું તારી શુશ્રુષા કરુ છુ, પ્રાર્થના કરુ છુ, વિનવણી કરુ છુ, પગે પડુ છુ, તે કશાની પણ સ્પૃહા કર્યા વિના, તુ બગભક્તની માફક મૈયા મૈયા બકયા કરે છે, તો શુ તારા બાપનુ બોડાવવાને અહિં આવ્યો છે? ચાલ પલગપર, નહિતર હમણા મારી નાખીશ!" એ સમયે પિંગલાનુ લાવણ્ય નાસી ગયુ હતુ તે રાક્ષસીનુ રૂપ ધરીને હાથમા ખજર પકડી ઉભી હતી, તેની આખો લાલ હિંગળોક વર્ણી થઈ ગઈ હતી, જમણા હાથથી સતની ગરદન ઝાલેલી હતી અને બોલતી હતી કે, "જો આ ક્ષણે પલગપર નહિ ચાલશે, તો મારી જ નાખીશ!" ઋષિએ જોયુ કે, પિંગલા સમજે એમ નથી કામાતુર મનુષ્યને ભય કે લજ્જા હોતી નથી, અર્થીને ભાઈ કે ભાઇબધ હોતો નથી અહો! આ જગતમાં મોટા મોટાને પણ ચલાયમાન કરનાર સ્રી છે, તેનુ શસ્ત્ર અનિવાર્ય છે, તે છતા મૂઢ મતિઓ તેને અબળા કહે છે

પિંગલાનુ સબળપણુ જોઈ, અબળ બની, કદર્પહર ઉભો થયો પલગ તરફ ચાલ્યો પિંગલા આનદ પામી તેનો ક્રોધ ધીમે ધીમે ઉતરવા માડ્યો, શાન્ત બની, હસી, પ્રસન્નવદની જણાઈ, એટલે ઋષિ બોલ્યા,–"હે પિંગલા! હું ગુરુદેવની પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહુ છુ કે, તારી

ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા વગર હુ અહિંથી જઇશ નહિ !" પિંગલાએ કહ્યુ, "સ્વામીનાથ ! પ્રાણથી પણ અધિક પ્યારા ! મારાથી જો કઈ અપશબ્દ બોલાયા હોય તો ક્ષમા કરજો !" પછી પિંગલા તુરત પલગપર જઇને સુતી, ત્યારે ઋષિરાજ પલગ સમીપ ઉભા રહી બોલ્યા, "પિંગલા ! મારી એક વાત સાભળ ! આજથી આપણે નિત્ય એકજ પલગપર શયન કરીશુ, પણ જ્યાસૂધી હું અહી રહું ત્યાસૂધી તારે અન્ય પુરુષની સાથે સભાષણ પણ કરવુ નહિ અને હું સુતા સુતા જે કથા તને કહું, તે કથા તારે સાભળવી અને તે પછી તારી કામકેલિની ઇચ્છા અક્ષય રહે તો તેને હું પૂર્ણ કરીશ-પરતુ તારે મારા અગને અડકવુ નહિ અને હું પણ તારા અગને અડકીશ નહિ જો તુ મારા અગને અડશે તો તત્ક્ષણે જ બળીને ભસ્મ થશે માત્ર તારે મારી કથાનુ જ લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કરવુ "

પિંગલાએ મનમા વિચાર કર્યો કે, બાવાજી ફસાયા તો છે, પણ જરાક ભાવ ખાય છે પણ શી હરકત છે ! ભલેને એ ગમે તેવી કથા કહે, પિંગલા તેમા ફસાય ત્યારે તો થઇ જ રહ્યુ તો એવી જ્ઞાનગોષ્ટિઓ મેં બહુ સાભળી છે એક શય્યામા સુતા પછી કોણ એવો મહાત્મા છે કે, જે પોતાનુ બ્રહ્મચર્ય સાચવી શકશે ? આજે એક શય્યાએ સુવાનુ તો કબૂલ કીધુ ! એટલો તો ફસ્યો ! કાલે લટ્ટુજી ન બનાવુ તો પછી મારુ નામ પિંગલા જ નહિ કાલે નહિ તો ચાર દહાડા પછી પણ બાવાજી વિલાસ ભોગવવાને તૈયાર થઈ જશે વિશ્વામિત્ર અને પરાશર જેવા સ્રીના સૌંદર્યમા લુબ્ધ થઈ ગયા છે, તો એના તે શા ભાર ? અહુણા તો જેમ કહે તેમ હા હા કહો, કેમકે જો વધારે ભય બતાવીશ તો એ કદાચ એકાદ દહાડો સુખ ભોગવાવી ચાલ્યો પણ જાય એમ વિચાર કરીને તે બોલી, "મહારાજ ! તમારી એમ ઇચ્છા છે, તો હુ તેમ વર્ત્તીશ આજથી અન્ય પુરુષ સાથે ભાષણ કરીશ નહિ, તમારી આજ્ઞા વિના તમારા અગનો સ્પર્શ કરીશ નહિ, તમારી કથાને લક્ષપૂર્વક સાભળીશ કેમ હવે તો રાજી છો ને ?" કદર્પહરે કહ્યુ, "મૈયા, હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છુ ને મારી પ્રાર્થના છે કે, તારી કામના પૂર્ણ થાવ !" આમ કહીને કદર્પહર અને પિંગલા એક શય્યામા, એક બીજાના અગનો સ્પર્શ ન થાય તેમ સુતા

ડાહ્યુ કોણ ?

શય્યામા સુતેલા કદર્પહરે, ક્ષણભર વિચાર કરી, પિંગલાને કહ્યુ,

હે સૌંદર્ય અને ડહાપણમા શ્રેષ્ઠ પિંગલા ! હુ તને એક કથા કહું છુ તે સાભળી, તને યોગ્ય લાગે તો મારા પ્રશ્નનુ ઉત્તર આપજે એ ઉત્તરથી, લોકો તને ડાહી, ચતુર, કાર્યકુશળ કહે છે તેને તુ યોગ્ય છે કે નહિ, તેનો નિશ્ચય કરી, તારી મનકામના પૂર્ણ કરીશ

વિશ્વપુરી નામની અનેક વૈભવથી પ્રપૂર્ણ એક અલૌકિક નગરી છે એ નગરીનો સ્વામી મહાસમર્થ, સકળકળા–વૈભવ–વિભૂતિ ઐશ્વર્યનુ પરમનિધાન છે એ સ્વામીનુ નામ પુરાણપુરુષ છે તેના વૈભવમ કશી ન્યૂનતા નથી તેની શક્તિ એટલી અગાધ છે, કે તે ચાહે તે કરી શકે છે એ નગરીના સ્વામીને બે પુત્ર છે એકનુ નામ રાજસલાલ ને બીજાનુ નામ સાત્વિકલાલ એક સમે પુરાણપુરુષે પોતાના તે પુત્રોને સમીપ બોલાવીને કહ્યુ, "તમે પુખ્ત ઉમરે પહોચ્યા છો માટે, મારા રાજ્યમાની બે નગરીના તમને વહીવટદાર બનાવવા ઇચ્છુ છુ એ નગરીમાની એક નગરી અતિ અદ્ભુત છે, પણ ત્યાની પ્રજા પોતાના સ્વામીના સ્વામી થવાનો સતત ઉદ્યોગ કરનારી ને ઉદ્ધત છે જો તે પ્રજાનો સ્વામી જરા પણ ગાફેલ રહે છે તો એ પ્રજા તેને પોતાનો દાસ બનાવી, બાજીગરના વાદરાપેરે નચાવે છે ને છેવટે કેદમા પણ પૂરે છે પણ એ નગરીનો દેખાવ અતિ રમણીય છે, ત્યા સદા થૈથૈકાર સભળાય છે, લોકો હસતા રમતા ને સ્વચ્છદી છે ને ભવનો સુશોભિત ને રળિયામણા છે, પણ એ ભવનોવાળા નગરમા જે આઓ કાળ વસે છે, તે સ્વસ્વરૂપને વિસરી જાય છે ને તેથી મારી અવકૃપાને પાત્ર બને છે બીજી નગરીનો દેખાવ, કઈ પણ ઠાઠમાઠ વગરનો છે, તેમાના ઘરો ખડખડ પાચમ જેવા છે, રહેનારી પ્રજા પણ ઠાઠમાઠ રહિત ને દેખાવે ઉદાસ છે ને તેને જોતા જ પ્રથમ તો નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રજા પૈસા ટકા વગરની, મૌજ કે આનદ વિનાની, વાડી વિસ્તાર વિનાની, શૃગાર વિનાની, પણ ડાહી, ઠાવકી, બુદ્ધિમાન્, હિતાહિત જાણનારી, તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવામા આવે તો પરમસુખ આપનારી ને મારી પ્રીતિ વધે તેવે માર્ગે પ્રવર્તનારી છે તે પ્રજા પાસે મૌજના સાહિત્ય નથી પ્રથમ તો તેનો સગ કરતા દુખ જ દેખાય તેવી તે પ્રજા છે પ્રથમ નગરીની પ્રજા પૈસે ટકે ગબ્બર, રગ રાગમા ગુલતાન–મસ્તાન, વિલાસ વૈભવ ભોગવવામા શૂરી પૂરી, પ્રથમ તો પોતાના સ્વામીની સેવક, પણ પછી સ્વામીની સ્વામી થઈ બેસવાની કામના કરનારી છે ને મારા પ્રત્યે

જેની ભક્તિ ન્યૂન, તેના સર્વ મનોરથ પૂરનારી છે પણ તેને જે વશ થયા, તેને તે સકટમા નાખનારી ને અનિવાર્ય દુ ખ દેનારી છે તે ઘણી મોહક છે, રાજાને અનેક પ્રકારે લાડ લડાવનારી છે, આનદનો દેખાવ દેનારી છે ને સદા થનથન કરનારી છે, પણ જ્યારે વિફરે છે ત્યારે રાજાને પણ કેદમા નાખે તેવી છે બીજી નગરીનુ નામ દૈવીસપત છે, અને પહેલીનુ નામ આસુરીસપત છે. એ બે નગરીમાથી જે ગમે તે તમારે સ્વાધીન લઈ સુખરૂપ રાજ કરો ”

પુરાણપુરુષનો નાનો પુત્ર લાલાજી હતો, મૌજી હતો, વિલાસી હતો તેણે વિચાર કીધો કે, આપણે તો જ્યા આનદોત્સવ હોય ત્યા જ રહેવુ આસુરીસપતપુરીમા જે આનદધ્વનિ સભળાય છે, તેવો દૈવી-સંપતપુરીમા નથી એમ પિતાજી જ કહે છે, તો પછી ત્યા જવામા લાભ શો ? મોટા ભાઈ આસુરીસપતપુરી માગે તો પણ આપણે તેને તે નગ-રીનુ રાજ્ય આપવાના નથી, આપણે જ તે તો લેવાના રાજસલાલે આસુરીસપતપુરીનુ રાજ સ્વેચ્છાથી સ્વાધીન કરી લીધુ બીજા પુત્ર સાત્વિક-લાલ–મોટા બધુએ દૈવીસપતપુરીનુ રાજ ઇચ્છ્યુ હતુ ને તે મળવાથી તે અતિ આનદ પામ્યો રાજસલાલને તેની ચતુરગી પ્રજાએ થોડા વર્ષ તો એવો મૌજમા મસ્ત કીધો, કે તે સર્વ આનદનો ભોક્તા બની ગયો– એ પુરીને જ સર્વ આનદનુ સ્થાન ગણવા લાગ્યો, અનેક પ્રકારની મૌજ ભોગવવા લાગ્યો, પ્રજા પણ તેના કહેવાને ‘જીહજ્જી’ કરી જતી હતી ધીમે ધીમે તે પ્રજાનો પૂર્ણ પ્રેમપાત્ર બની ગયો ને પછી તો પ્રજા જેમ કહે તેમ રાજ્ય કરવા લાગ્યો તે નગરીના તુચ્છ આનદમા તે લદ-બદ થઈ ગયો ને ધીમે ધીમે પોતાને હાથે જ કેદની બેડીઓ તૈયાર કરવા લાગ્યો છેવટે તે પ્રજાનો એવો તો દાસ બની ગયો કે, એક દિવસે પોતાની જ તૈયાર કરેલી બેડીમા, તેની પ્રજાએ તેને જકડી લીધો ને પછી કહ્યુ, ‘તારા ભાવીમા દુ ખ, હાનિ, આવર્જન વિસર્જન, ક્ષણિક આનદ ને અનિવાર્ય દુ ખ જ છે તો તે ભોગવ !’ એમ કહી, તેની પ્રજાએ એવા અધકારમા પૂરી દીધો કે, તેનો હજી સુધી પત્તો જ લાગતો નથી, ને પોતાના પિતાશ્રી પુરાણપુરુષના દર્શનનો તે ભાગી જ થઈ શકતો નથી

સાત્વિકલાલ, દૈવીસપતપુરીની પ્રજાપર રાજ્ય કરવા લાગ્યો એ પ્રજા નહિ હોસીલી, નહિ વિનોદી, નહિ કોડીલી–કઇ જ નહિ ત્યા નાટચારભે નહિ, ગીતગાને નહિ, આનદે નહિ ને ઉત્સવે નહિ–ઝાઝી

લીલાએ નહિ ને ઝઝાનો સમાગમે નહિ તેની પ્રજા પણ ચતુ
હતી પણ વિરાગી, દૃશ્યપર પ્રેમ રહિત, સત્ અસત્‌ના વિચારવા
સર્વને અભેદ દૃષ્ટિએ જોનારી હતી છતા તેના મનમા–ચિત્ત
આત્મામા જે આનદ થતો, તે અલૌકિક હતો જ્યા પ્રેમ નહિ
ભય કોનો? પ્રેમ જ ભય! ત્યા પ્રેમ હતો, પણ નિર્ગુણ પ્રેમ હ
નિર્ગુણ પ્રેમ એ અલૌકિક જ પ્રેમ છે એવા અપ્રેમી–અભોગી દેખ
પણ ખરેખરા આનદના સ્થાનમા રહેલો સાત્વિકલાલ પૂર્ણ આન
એ પ્રજાનુ પાલન પોષણ કરવા લાગ્યો ને જેમ જેમ તેને પાળતો ગ
તેમ તેમ તેનુ સામર્થ્ય વધતુ ગયુ પ્રજા તાબે થતી ગઈ, તેમ તેમ
બીજા મોટા રાજ્યનો સ્વામી થતો ગયો એ રાજ્યો જિતતા સાત્વિ
લાલને ઘણો શ્રમ વેઠવો પડ્યો ને તત્કાળ તો લાભ કશો જણાયો ન
પણ કાળ જતા ને સમગ્ર પ્રજા સ્વાધીન થતા, તે એટલો તો બળવાન્
કે, તેનો પિતા પ્રસન્ન થયો ને તેને પોતાના રાજ્યપર સ્થાપી દ

કદર્પહરે પૂછ્યુ, "હે પિંગલા! એ બે બન્ધુમા બુદ્ધિમાન્ કે
ક્ષણિક આનદનો ભોગી કે નિત્યાનદનો ભોગી?"

પિંગલાએ કહ્યુ, "એમા તે વળી પ્રશ્ન શો? બુદ્ધિમાન્ સાત્વિક
લાલ જ તો! જે આનદ હમેશનો હોય તે જ સાચો આનદ છે અ
આનદ જેવુ જણાય ને ઘડી પછી ઉદાસ થવાય તે તે વળી આ
કહેવાય કે? એ તો મૂર્ખની ઘડીભરની મોજ!" કદર્પહરે કહ્યુ, "
કલ્યાણ થાઓ! તે યોગ્ય કહ્યુ" થોડી ક્ષણ મૌન ધરી, પુન સતે
"પિંગલા! લોકો તને બુદ્ધિમતી ને શાણી કહે છે, પણ મને તો
મૂર્ખની શિરોમણિ જણાય છે!" પિંગલા બોલી, "કેમ મહારા
તમારી ઇચ્છા હોય તો કહો તેને મારે વશ કરી, વાદરા પેરે નચ
એટલુ મારામા સામર્થ્ય છે, તો હુ મૂર્ખી કેમ?" "મૂર્ખી એટલ
માટે કે ડહાપણમા અનુપમ ગણાતા રાજા રાણા, જે લાખોને
કરનારા છે તે તારે વશ થાય છે, તેટલુ છતા એક ભીખારડા જોગટા,
ઘેર ને બારણે બારણે ભીખ માગી જેમ તેમ પેટ ભરનારા છે, વન
ડામા રહેનારા ઢોર જેવા છે તેનાપર તુ મોહી પડી છે! મને તો તારુ
પણ ધૂળમા ગયલુ જણાય છે, ને તને બુદ્ધિમતી ને શાણી કહેન
મૂર્ખ શિરોમણિ હુ માનુ છુ તે વગર તુ પેલા રાજસલાલપેરે, ક્ષણિક
ભોગવીને, સ્વહસ્તે જ કેદખાનામા પડવા તૈયાર થાય નહિ એ કેદ

તે રાજબધન નથી, પણ અનત નરકનુ કેદખાનુ છે! ત્યા જવાની તુ કેમ કામના કરે છે, જો ડાહી છે તો?" પિંગલા અબોલ રહી, ત્યારે સતે કહ્યુ, "તારી ઇચ્છા વિલાસ રમવાની છે તે રમ્યા પૂર્વે, હુ જે કહુ તે તુ પુન સાભળ! તુ રાજા રાણાની માનીતી છે, કોઈને પણ લેખામા ગણતી નથી, ત્યારે મારાપર તુ કેમ તુષ્ટમાન થઇ છે તે કહે તને શાના ઉપર મોહ થયો છે? તને મારા રૂપપર મોહ થયો છે કે મારા મુખપર, નેત્રપર, અગપર, હાથપર, કાનપર, નાકપર, શાના ઉપર તને મોહ થયો છે તે તુ મને કહે, એટલે હુ તેના સૌંદર્યનુ તને ભાન કરાવુ જો તને મારા મુખપર મોહ થયો હોય તો આ મુખ કેવુ છે તે જો! એમાના દાત કેવળ હાડકાના છે, એક દાત પડ્યો તો તુરત ફેંકી દે છે એ દાત ઉપર તને મોહ થતો હોય તો લે આ દાત, જીભ ઉપર મોહ થતો હોય તો આ જીભ પણ તારી સમીપમા જ છે, નેત્ર ઉપર મોહ થતો હોય તો નેત્ર પણ તારી સમીપમા છે (આમ કહેતા કહેતા પોતાના યોગબળવડે દાત, જીભ, નેત્રની ગોખલી, પિંગલાને હાથમા લઇ બતાવ્યા) તારી ઇચ્છામા આવે ત્યા સૂધી આને ભોગવ! આ હાડકા, ચામડા, માસ, મજ્જા ને લોહીથી ભરેલા, યત્રની પેઠે ચાલતા શરીરરૂપી પિંજરામા તને શુ સુદર દેખાય છે? તેં આજ દિન પર્યંત સર્વ પદાર્થો ભોગવ્યા છે, તારા દેહ અને ઇંદ્રિયો નીરોગી રહ્યા છે, રાજ અને વૈભવની તુ ધણીરણી છે, આ રાજ્યમા તારા જેવી બુદ્ધિમતી કોઈ પણ સ્ત્રી ગણાતી નથી, તેવી તુ, કિયા પદાર્થ ઉપર મોહ પામી છે, તે મને કહે"

દેહ મળમૂત્રનો ભડાર!

પિંગલાએ કહ્યુ, "હે સાધો! હુ તમારી કાન્તિપર મોહિત થઈ છુ" કદર્પહરે કહ્યુ, "જો કાન્તિપર તને મોહ થયો છે તો (શરીર બતાવી) કાતિને ભોગવી તૃપ્ત થા" પિંગલા બોલી, "કાન્તિને શી રીતે ભોગવાય? રતિકેલિનુ સ્થાન તો જૂદુ જ છે, તેને ભોગવવાથી જ આનદ પમાય છે–તૃપ્ત થવાય છે" સાધુએ કહ્યુ, "તે ભોગવવાને તારે જોઇયે છે? લે તેને ભોગવ" પિંગલા બોલી, "એ તો જેમ ભોગવાતુ હોય તેમ જ ભોગવાય પુરુષો અને સ્ત્રીઓને એક બીજાના રતિકેલિના સ્થાનપર જ મોહ છે ને મને પણ એ જ ભોગ જોઇએ છે" કદર્પહરે કહ્યુ, "હે ચતુરા! એમા મોહ પામવા યોગ્ય શુ છે? તુ અજ્ઞાત છે

તેથી જ આવું બને છે, પણ જગદીશે, જ્યારે મનુષ્યને ઘડ્યો ત્યારે જે સુંદર પદાર્થો છે, તે પ્રકટ રાખ્યા છે ને જે નજીસ-કટાળા ભરેલા પદાર્થો છે તે ગુપ્ત રાખ્યા છે એવા ગુપ્ત રહેલા એટલે નજીવ સ્થાનપર તને મોહ વ્યાપે છે, એ કેવી તારી મૂર્ખાઈ! ખરેખર, તારી ચતુરાઈ, હું તો ચૂલે પડેલી જોઉં છું મોં, કાન, નેત્ર, નાસિકાદિ જે સુંદર છે, તે સર્વ પ્રકટ છે, તેપર તને મોહ થતો નથી ને જે માસનો કટકો છે, તેપર તું મોહ પામી છે, તેથી મને તારી બુદ્ધિપર ગ્લાનિ થાય છે તને લોકો ફોકટમાં જ ચતુર, ગુણવાન્ ને ડાહી માને છે, પણ ખરેખરી તું તો મૂર્ખ જ છે જેપર તું મોહી પડી છે, તેમાથી મૂત્ર અને ચિકાશવાળો પદાર્થ ઝર્યાં કરે છે, અને તેની સામા, તે પૃથ્વીપર પડ્યા પછી દૃષ્ટિ પણ કરવી ગમતી નથી એવા અપવિત્ર અને ગંધાતી મોરી જેવા, ક્ષુદ્ર સ્થાનપર બુદ્ધિમાનને મોહ થાય ખરો? એ ગંધાતા સ્થાન પ્રતિ કોઈ પણ સજ્જન પુરુષની તો ક્ષણભર પણ પ્રીતિ થતી નથી, તો પછી તેનાપર તને મોહ થયો છે, તેથી તારી બુદ્ધિપર મને હાસ્ય આવે છે!"

પિંગલા બોલી, "હે સાધુ! હું કંઈ તમારા એકલા એ સ્થાનપર મોહિત થઈ નથી, પણ મને તમારા સર્વાંગપર મોહ છે એ ગુપ્ત સ્થાન તો માત્ર એનો એક વિભાગ છે, અને સ્ત્રીપુરુષના પરમ પ્રેમનું સર્વાંગનું મોહક સ્થાન રમણસ્થળ છે એનાપર જ સર્વ મરી ફીટે છે વિશ્વામિત્ર, પરાશર, ઇન્દ્ર, રાવણાદિને પણ એપર જ મોહ થયો હતો!" સાધુએ કહ્યું, "જેનાપર સર્વ મરી ફીટે છે, તે લઈ તું આનન્દે કલ્લોલ કરવા કેમ તત્પર થતી નથી?" ગણિકાએ કહ્યું, "મહારાજ! મને તમારા સર્વાંગનું સુખ આપો-એ અંગ મારું કરો!" "ઠીક, ઠીક, એ અંગ તારું જ છે લે, તને શું આપું?" કંદર્પહરે કહ્યું "અંગ!" પિંગલા બોલી "તું કોને અંગ કહે છે! અંગ જેવું આમાં કીયું છે? આ ગળું આપું કે હાથ આપું, પગ આપું કે માથું, મો, ગાલ, નેત્ર, કર્ણ કે નાસિકા, જીભ કે દાંત, પેટ કે પીઠ, ગુદા કે ઉપસ્થ ઇંદ્રિય! શું આપું, બોલ?" કંદર્પહરે એમ પ્રત્યેક અંગ બતાવીને કહ્યું "મહારાજ! એ કંઈ નહિ, પણ જેપર મને મોહ છે, જે સુંદર છે, જે આનંદ આપે છે, તે અંગ આપો!" પિંગલા બોલી સાધુએ કહ્યું, "ભલે, જે અંગ તને સુંદર ને આનંદ આપનારું જણાતું હોય, તે ઉઠાવી લે ને સુખેથી ભોગવીને આનંદ પામ"

પિંગલા ગભરાઇને વિચારમા પડી ગઈ તે અબોલ જ રહી થોડી-વારે વિચાર કરીને તે બોલી, "હુ શુ ઉઠાવુ?" "તારુ માનેલુ સુદર અગ!" "એ કેમ ઉઠાવાય?" પિંગલાએ કહ્યુ કદર્પહરે કહ્યુ, "જો અગ ઉઠાવાશે નહિ, તો ભોગવાશે કેમ?" પિંગલાએ કહ્યુ, "મહારાજ! હુ કઈ સમજતી નથી, પણ આ જે સુદર, કાતિમાન્ દેખાય છે-સર્વ પ્રકારે સુદર છે, ભરેલુ-હૃષ્ટ પુષ્ટ દેખાય છે, તે અગથી હુ ને તમે એકરસ થઇએ તેવો ભોગ મારે જોઇએ છે" સતે કહ્યુ, "હે વિચક્ષણ! મને તો આ નાશવત માટીના દેહમા કઈ પણ સુદર દેખાતુ નથી આ જે અગ તને સુદર દેખાય છે તે તો કેવળ જ નરકની ખાણ છે એ ખાણમા તે શી સુદરતા દેખાય છે? અહોનિશ એમાથી નરક ઝર્યા કરે છે, એનાપર તને મોહ થાય છે? થૂક, લાળ, ચીપડા, પરુ, રુધિર, માસ, મજ્જા, હાડકા તથા મળમૂત્રથી ભરેલા દેહના કયા ભાગ ઉપર તને મોહ ઉત્પન્ન થયો છે, તે કહે? કેમકે જેને તુ ઉત્તમ-સુદર-તારા પ્રેમ-આનદને પાત્ર માનતી હોય તે આપીને, મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કરવા હું આતુર છુ"

પરમ આનદનુ સ્થાન

પુન પિંગલા વિચારાગારમા પડી ગઈ તેને કઈ સૂઝ્યુ નહિ થોડી-વારે તે બોલી, "હે સાધુ! હે મહાત્મા! જો તમારો મારાપર પ્રેમ હોય અને મને આપેલુ વચન પાળવુ હોય તો, મને જેથી આનદ થાય તે આપો!" સતે કહ્યુ, "તે યોગ્ય કહ્યુ આ વિદેહાનગરીમા સર્વ તને વિચક્ષણ ગણે છે તે સત્ય છે સત્ય-શુદ્ધ-પરમ-આનદ ભોગવવા તુ પાત્ર છે-પૂર્વ જન્મના અનેક સુસસ્કારથી વિશુદ્ધ સસ્કારી છે અધિકારી છે! હુ તને પરમ આનદ આપીશ અયે પિંગલે! સાભળ મનુષ્ય જેવો આ ઉત્તમ દેહ પ્રભુએ તને આપ્યો છે, તે ક્ષણિક આનદ ભોગવવાને આપ્યો નથી, પણ પરમ આનદ ભોગવવા આપ્યો છે એ આનદ તે કયો? આ દેહના સર્વ આનદ તો તુચ્છ છે, કેમકે તે ક્ષણિક છે દેહના ક્ષણિક સુખ કે આનદ, સુખે નથી ને આનદે નથી, પણ એ માત્ર બુદ્ધિનો ભ્રમ જ છે ક્ષણભર વિચાર કરી, જગતનો વ્યવહાર-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ પ્રતિ લક્ષ દેશે તો, તને સ્પષ્ટ જણાશે કે, આ દેહમા કશી સુદરતા નથી. એ દેહ-અગ અનેક જાતના સત્કર્મો કરવાને માટે છે, ક્ષણિક સુખ ભોગવવાને પાપકર્મ માટે નથી મોહ તો એનાપર કરવો, કે જેમાથી નિત્યનો આનદ પ્રાપ્ત થાય મને કહે, જે

આનંદ ભોગવવાં તું તૈયાર થઈ છે, તે ક્રીડાનો આનંદ કેટલો કાળ રહેશે? વર્ષ, બે વર્ષ કે હમ્મેશ રહેશે? તને ક્ષણિક આનંદ આપું કે અખંડ આનંદ આપું?" પુનઃ તે મુંગી રહી. કન્દર્પહરે કહ્યું, "ઉત્તર દે, કેમકે મારે તારી મનકામના તૃપ્ત કરવી છે. લૌકિક આનંદ કેટલો કાળ રહેશે, તે તું જાણે છે? વરસ, બે વરસ કે જીવે ત્યાં સૂધી રહેશે!" "રે વર્ષ બે વર્ષ શાના?" પિંગલા બોલી, "હમણાં ખાધું ને હમણાં ભુખ્યા ક્ષણભરનો જ એ આનંદ! ભોગવે ત્યાં સૂધી સુખ! પ્રથમ મીઠું તે પછી ખાટું અખટ!" "અહો! એમ છે કે? અને એને માટે આટલી ઉત્કંઠા, આટલા ધમપછાડા, આટલો વલોપાત, પીડા અને વ્યાકુલતા ને તે માટે આ ખંજરથી, જેણે આ જગતની સ્ત્રી માત્રને મૈયા માની, જરા પણ અવિરક્તતા ધારણ કરી નથી, તેવા એક સંતનો ઘાત! હું તો ધારતો હતો કે, આ આનંદ નિત્યનો હશે, પણ તું તો કહે છે કે, વિષયસુખનો આનંદ તો ક્ષણભરનો જ છે ને તે ત્હારે ભોગવવો છે! રે મૂઢ! રે પામર! જાણ કે, મજ સંગે વિષય રમવાની તારી ઇચ્છા આ ક્ષણે તૃપ્ત થયા પછી, પાછી વિશેષ જાગૃત થશે ને એ પાપરૂપ આનંદ માટે તને વધારે વધારે તાલાવેલી થયા કરશે, ત્યારે તું શું કરશે? ક્ષણ પછી નાશ પામે એવું સુખ-એવો આનંદ ભોગવવાથી કોઈ પણ મનુષ્યનું જીવન સાર્થક થતું નથી-સુખે મળતું નથી ને આનંદે મળતો નથી. આહાર એવો કરવો કે, જે શરીરને અમર કરે, સુખ એવું ભોગવવું કે, જેની તુલનાને કોઈ પણ પહોંચે નહિ, વિલાસ એવો રમવો કે, જે સર્વોત્કૃષ્ટ હોય, આનંદ એવો લેવો કે, જે પરમ આનંદ જ હોય ને તૃપ્તિ એવી થવી જોઇએ કે, કામનાનો જ લય થાય. હે પિંગલા! અપવિત્ર, ધર્મનો ભંગ કરનારા ને નિત્ય નરકમાં નાખનારા વિષયોથી કોઈ પણ જીવ, કોઈ પણ કાળે, પરમ સુખી કે પરમ આનંદી થયો નથી ને થશે પણ નહિ. તેમ તને પણ મારી સંગે વિલાસ કરવાથી તૃપ્તિએ થવાની નથી, સુખે મળવાનું નથી ને આનન્દે થવાનો નથી. ક્ષણની તૃપ્તિ, ક્ષણનું સુખ, ક્ષણનો આનન્દ, એ તે શું આનન્દ ગણાય? આટલું સમજવા છતાં તને મોહ થાય છે, એ તારી મૂઢતા-અજ્ઞાન જ છે. તે આટલા દિવસો થયા વિષયો ભોગવ્યા છે, તો પણ તને તૃપ્તિ થઈ નથી, પણ ઉલટી વિશેષ લાલસા થવા લાગી છે અને પુનઃ પુનઃ વિષય ભોગવવા ઇચ્છે છે, તેનું કારણ એ

કે, આ જગતનો મિથ્યા આનદ ભોગવવાથી તૃપ્તિ થતી નથી, પરન્તુ તે મિથ્યા છે, તેથી વધારે ને વધારે અતૃપ્ત બનાવી, તે ભોગવવાને વધારે ને વધારે ઉશ્કેરે છે તને પૂર્વે થયેલો આનદ, જો સત્ય આનદ હતો તો તે આજે કયા લુપ્ત થઈ ગયો ? જો તને પરમ આનદ થયો હત-નિત્યનો આનદ હત-તો નવા આનદની અપેક્ષા જ ન રહેત, સુખી બની હોત તો, મારાથી વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત થશે, એવા નિશ્ચય વગર મૂઢ બની જાત નહિ પણ તે પરમ આનદ ન હતો, પણ મિથ્યા આનદ હતો મિથ્યા આનદથી તૃપ્તિ નહિ થાય, એ સ્વાભાવિક છે અને તેમ તુ અતૃપ્ત રહી છે ને પુન આનદ માટે વલખા મારે છે, ભોગ ભોગવવા યોગ્ય તો એક જ દુર્ગંધીવાળુ સ્થાન છે-અને તે સર્વત્ર સમાન છે, એમા વિશેષતા કોઈ પણ સ્થાનમા નથી માત્ર શરીર-બાહ્યાકૃતિ જ જૂદી જૂદી છે, ને તે બાહ્યાકૃતિપર જ અવિદ્યાથી ઘેરાયલા અલ્પ પ્રાણીને મોહ થાય છે-તેવો જ મોહ તને થયો છે તને શરીરની સુદરતાપર મોહ છે, પણ મારા શરીરના સૌદર્યપર મોહ થયો હોય, તો જાણ કે, આ શરીર, નાશ થઇને માટી ભેળુ માટી થઈ જવાનુ છે તેનાપર મૂઢ જ મોહ કરે છે અને જે ત્હેં ભોગવેલા અનેક શરીરો જે જે પદાર્થમાથી બનેલા છે, તે તે પદાર્થોનુ જ આ શરીર પણ ઘડાયુ છે સર્વત્ર માટી જ છે ને તે એક જ છે ને એક જ થનારી છે એ માટીપર-હાડકા, ચામડા ને માસના આ પિંડપર-જ્ઞાનીને મોહ થતો નથી રે પિંગલા! અગણિત મનુષ્યો, જુવાનીના બહારમા મદમસ્ત જોવામા આવે છે, છેલછબીલા બની જઈ-ન તો પાપકર્મનો-ન તો નીતિધર્મનો-ન તો સદાચરણનો-વિચાર કરે છે ને ગધેડાની માફત ઐકલ બની, ઇચ્છિત ભોગ ભોગવીને પોતાનુ કર્તવ્ય ભૂલી જાય છે, એક પાપાચરણમા મસ્ત બની, અનેક પ્રકારના પાપાચરણ કરે છે એ સર્વની અધમ ગતિ થાય છે તે તુ જાણતી નથી, તેથી જ તને આ મળમૂત્રથી ભરેલા ગધાતા અગપર-રે તારે મને સૌંદર્યવાળા-કાંતિવાળા અગપર, મોહ ઉત્પન્ન થયો છે! તારો એ મોહ કાઢી નાખ અને સૂક્ષ્મ વિચારી બની, સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જો કે, તુ શાના ઉપર મોહિત થઈ છે! મોહ કરવો હોય તો અવિનાશીપર કર, કે તેને ભોગવતા નિત્યનો આનદ થાય, સદાની તૃપ્તિ થાય, પરમ સુખી થવાય, વિલાસ રમવો હોય તો ચિદ્વિલાસ રમ, કે જેનુ સુખ-આનદ સદા કાળ ભોગવ્યા જ કરાય પરમ આન-

દનુ સ્થાન પરમ પુરુષના ચરણમા વિલીનતા છે. આ મનુષ્ય દેહ ધરીને જે જીવે પોતાના આત્માનુ કલ્યાણ કર્યુ નથી, પરમ પુરુષની સિદ્ધિ કરી નથી, અવિનાશીનુ તત્ત્વ જાણ્યુ નથી, તેનો મનખો એળે જ ગયો છે મનુષ્ય જાતિમા જન્મ થવો, મહાત્માઓનો સમાગમ થવો અને મોક્ષેચ્છા થવી, એ જન્મ્યાનુ સાર્થક ગણાય છે ચોરાશી લાખ યોનિમા મનુષ્ય જન્મ મળવો દુર્લભ છે, તેમા પણ પાપ પુણ્યનો વિચાર, આત્માનાત્મના વિવેકનો નિર્ણય, પરમાનદની ઉત્કઠા ને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ છે વળી સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ થવો, એ તો તેથી પણ વિશેષ દુર્લભ છે હે પિંગલા! જે મળમૂત્રથી ભરેલા નાશવત દેહપર તને પ્રીતિ થઈ છે, તેના સ્વરૂપને તુ નિરખીને જો, કે તેમા મોહ કરવા યોગ્ય શુ છે!"

પરમ પુરુષનુ સેવન જ પરમાનદરૂપ છે

આ પ્રમાણે કદર્પહરે પિંગલાને શાતપણે કહ્યુ પિંગલા આ જ્ઞાનોપદેશ લક્ષપૂર્વક સાભળતી હતી તેનુ હૃદય પિગળ્યુ કોઈક જન્મની સદસદ્ વિવેક બુદ્ધિ ખીલી નિકળી તે વિચારવમળમા ગોથા ખાવા લાગી સાભળતા સાભળતા તેને નિદ્રા આવી ગઈ બીજી રાત્રિના પણ કદર્પહરે એ જ પ્રમાણે પોતાનો ઉપદેશ આગળ ચલાવ્યો કદર્પહરે કહ્યુ, "હે પિંગલા! આ જીવને આ સૃષ્ટિમા મોકલવામા આવ્યો છે તે સસારના નાશવત ભોગો ભોગવવાને માટે નહિ, પરતુ આત્માના કલ્યાણને માટે, પરમાત્માને પિછાણવા–તેની સેવામા વિલીન થવા–તેના અગ પ્રત્યગનુ મનન કરવાને મોકલ્યો છે આ સસારાત્મક શરીરમા, જીવની જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય, અત કરણ ને પ્રાણ એ સર્વ, પરમાનદ માટે તલસે છે પણ પરમાનદ પ્રાપ્તિના માર્ગમા અવિદ્યાથી ઘેરાયલો જીવ, વિવેક વૈરાગ્ય વગરનો હોવાથી સસાર અટવીના દાવાનળવાળા માર્ગમા જ ભટકયા કરે છે પણ જે સસ્કારી છે, તે પરમ સત્‌ને ઇચ્છે છે–પરમાનદ માટે તલસે છે-સત્ય પ્રેમનો જ લક્ષી રહે છે પરમાનદ પ્રાપ્તિ પરમતત્ત્વના સેવનથી થાય છે એ પરમતત્ત્વનુ સેવન, તેના ચિંતન–શોધન-વિના થઈ શકતુ નથી પરમતત્ત્વના દર્શ નથી, પરમપુરુષનુ દર્શન થાય છે એ પરમપુરુષનુ દર્શન જ પરમાનદ છે, પરમસુખ છે, અવધિની તૃપ્તિ છે જેમને પરમપુરુષના દર્શન થયા નથી તેવા જીવો, પુણ્યકર્મથી દેવલોકમા જાય છે ખરા, પણ દેવલોકમા

વસેલા એ, અલ્પ પુણ્યવાળા છે, તેથી અલ્પ સુખ ભોગવીને પુણ્યનો ક્ષય થયા પછી, આ લોકમા પાછા અવતરે છે, મરે છે ને આ જગતના પ્રાણીમાત્રની સ્થિતિ, ગર્ભમાથી તે મૃત્યુપર્યંત જે એક સરખી જ દુખદાયક છે, તે ભોગવે છે સ્ત્રીના ઋતુકાળે તથા સભોગસમયે જીવ ગર્ભરૂપે કષ્ટનો પ્રારભ કરે છે એ ગર્ભસ્થાનમા જીવ ઉંધે મસ્તકે, મળમૂત્રની વચ્ચે, બસે ને એંસી દિવસ પર્યંત પડ્યા કરે છે માતાના ઉદરમા રહેલો એ ગર્ભ, માતાના સારા નરસા કર્મથી, ગર્ભસ્થાનમા એટલો બધો દુખી થાય છે કે, તેનુ વર્ણન કરવાને શેષ પણ સમર્થ નથી માતાના ક્રોધની, કામની, મદની તથા મત્સરની અસર, ગર્ભ ઉપર ક્ષણે ક્ષણે થયા કરે છે હે પિંગલા! એ ગર્ભની કષ્ટાત્મક સ્થિતિનો હું જ્યારે વિચાર કરુ છુ, ત્યારે તને થયલા મોહને માટે મને અત્યત શોક થાય છે એવા મલિન સ્થાનમા રહેલા ગર્ભસ્થ જીવનુ જીવન કેવળ તેની માતાએ ભક્ષણ કરેલા અન્નના રસ ઉપર જ રહે છે તેની માતાએ ખાધેલા ખાટા, ખારા, તીખા, કડવા વગેરે રસવાળા પદાર્થોના સેવનથી, ગર્ભસ્થ બાળકની અત્યત સુકુમાર ત્વચાપર કેવી કેવી પીડા થાય છે, તેનો તુ વિચાર કરી જો! આવી દુખદ અવસ્થામાથી પરમાત્મા, કોઈ પણ પુણ્યયોગે, મનુષ્ય જન્મ આપે છે મનુષ્ય દેહ સર્વોત્તમ છે એ જ દેહથી જીવ કષ્ટસાગરને તરી શકે છે તે તરવાનુ સાધન, પરમ પુરુષનુ જ્ઞાન છે તેનો પરિત્યાગ કરી, સસારનો વા ખાતો અજ્ઞાની મનુષ્ય, ગર્ભપ્રસવ સ્થાનને સર્વ સુખનુ કારણ સમજે છે, એમા જ સઘળો આનદ માને છે અને ઇન્દ્રિયોના પરસ્પર ઘર્ષણથી જ પોતાને અલૌકિક સુખ મળ્યુ સમજે છે, એ તેની મૂઢતા માટે શુ કહુ? કેવો ધિક્કાર કરુ? પરતુ પ્રાણીમાત્ર કેવા સ્થાનમાથી જન્મે છે, તેનો વિચાર કરતા, જ્ઞાની મનુષ્ય સમજી શકે છે કે, ગર્ભવાસના જેવુ એક પણ સકટ આ જગતમા નથી એવા ગર્ભવાસમાથી મનુષ્ય પ્રાણીનો છૂટકો થયા પછી, એ ગર્ભવાસમા જ પાછો પ્રવેશ ન થાય, એવા કર્મો જ્ઞાની જીવે કરવા જોઇએ તેણે પોતાના મનમા ઉત્પન્ન થતી વિપરીત ભાવનાઓને, અથાગ પરિશ્રમથી મારવી–સમાવવી જોઇએ તે સમાવવાને બદલે, જ્યારે મનુષ્ય તેની વૃદ્ધિના ઉપાયો યોજે છે, ત્યારે અખિલ વિશ્વના સ્વામી તેના ઉપર અત્યત ક્રોધાયમાન થાય છે કહે, એવા સસારમા તે સુખ છે? એથી તૃપ્તિ પણ છે? ના.

તારુ સ્વરૂપ જો આ જન્મમા, તેં અનેક પુરુષોને ભોગવ્યા છે છતા, તુ તૃપ્ત થઈ નથી, અને એ નાશવત દેહનુ તે જે સુખ ભોગવ્યુ છે, તે સુખ આજે રહ્યુ નથી એ સુખ ભોગવતા જે આનદ તને થયો હતો, તે આનદ પણ આજે નથી આનદ, સુખ, તૃપ્તિનુ સ્થાન જ ભિન્ન છે એ સ્થાન તે પરમાત્મામા વિલય! તે વિના અન્ય સ્થળે નથી જ મનુષ્યના પતનનુ મુખ્ય કારણ કામ છે આ કામ અજિત છે. એને જે જિતે છે તે પુરુષાર્થી છે કેમકે અનેક અનેક રીતે કામવિલાસમા મસ્ત થયેલા જીવોને, કામે અનત કાળ કામભોગ ભોગવ્યા છતા, અન્તકાળ પર્યંત તૃપ્તિ થઈ નથી એવા કામને સેવન કરવાની તને જે ઇચ્છા થાય છે, તે ખરેખર તારા દુર્ભાગ્યની જ નિશાની છે એ પરમ કષ્ટદાયી કામભોગનો આનદ અલ્પ જ છે તને મારા રૂપસૌન્દર્ય ઉપર મોહ થતો હોય તો એ રૂપ કેવુ છે, તેનુ હુ યથાર્થ દર્શન કરાવુ છુ, તે તુ જોઈ લે પછી આ અગના જે ભાગ–રૂપાળા ભાગપર તને મોહ થતો હોય અથવા તો તે વહાલુ લાગતુ હોય, તે અગ તારી પાસે રાખજે પણ તેથી તારી ઇચ્છા તૃપ્ત થશે? ના ઉલટી દિવસે દિવસે તે વૃદ્ધિગત થશે જો તારે નિત્યની તૃપ્તિ, નિત્યનુ સુખ, નિત્યનો આનન્દ ભોગવવો હોય તો તે પરમ પુરુષનુ સેવન કરવા તત્પર બની જા પરમ પુરુષના સેવનથી જે આનન્દ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ અવિનાશી છે, બાકી સર્વ વિનાશી જ છે”

પિંગલાનો પશ્ચાત્તાપ!

આ પ્રમાણે કન્દર્પહર નિત્ય નિત્ય ગણિકા પિગલાને દેહના વિનાશીપણાનુ, કામની ક્રૂરતાનુ, ભોગના ભયનુ, પરમ તૃપ્તિની તૃપ્તિનુ, પરમ સુખનુ, પરમાનન્દનુ, દિવસે દિવસે વધતી જતી કામનાથી થતા દુ ખોનુ વર્ણન કરી, ઉપદેશ કરતો હતો થોડા સમયમા ગણિકા એવી તો શિથિલ થઈ ગઈ કે, કન્દર્પહરની સાથે વિલાસ રમવાનો વિચાર તેના હૃદયપટમાથી સમૂળગો નષ્ટ થઈ ગયો! તે કન્દર્પહરને પરમ સતરૂપે પૂજવા લાગી વત્સ સુવિચાર! લાવણ્યની મૂર્ત્તિનુ અહોકાળ દૃષ્ટિ સમીપ રહેવુ, વિલાસભવનમા બેસવુ, નૂપુરનો ઠમકો સાભળવો અને એક શય્યામા સાથે સુવા છતા, સ્ત્રી કે પુરુષને જો કામ બાધ કરે નહિ, તો તે સાક્ષાત્ યોગીન્દ્ર ચક્ર ચૂડામણિ જ છે દિવસે દિવસે પિંગલા, સતના ઉપદેશમા લીન બનતી હતી અને સત બ્રહ્મચર્યમા દૃઢ બનતા

હતા પિંગલાને કદી કદી વિકાર થતો, પણ જ્ઞાનામૃતની વૃષ્ટિ થતા તે શાત પડી જતી હતી તે આખો દિવસ કન્દર્પહરની સેવામા હાજર રહેતી હતી ને આ કોઈ દિવ્ય મહાત્મા પુરુષ મારા કલ્યાણ માટે પધાર્યા છે, એવું માનવા લાગી પોતાના પાપકર્મને માટે તેના હૃદયમા અનેક પ્રકારે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો, રાજપુરુષ સાથના વિલાસને પણ તે હવે ધિક્કારવા લાગી તેને વિચાર થયો, "અરેરે! આ લોકમા જન્મીને મેં જે ઘોર પાપકર્મ કીધા છે, તેની મને શુ શિક્ષા થશે? પુરુષ અને પૈસામા જ હુ લીન હતી મેં કદી પણ ધર્મ કે અધર્મનો વિચાર જ કીધો નથી આ ગદા દેહનુ મારા મનમા ગુમાન ધરીને મેં અનેક પુરુષો સાથે, મારા અજ્ઞાનમા-અવિદ્યાના ધ્યાનમા પાપના ભય રહિત બની-યથેષ્ટ વિહાર કીધો છે, અનેક મનુષ્યોના દ્રવ્ય હરણ કીધા છે, છતા મારા મનને કામભોગથી કેમ તૃપ્તિ થતી નથી? રાજપુરુષોએ પોતાની પત્ની કરતા પણ મને શ્રેષ્ઠ માની છે, અનેક કાળ મેં તેમની સગે વિહાર કીધો છે, છતા પણ હું કામથી કેમ શાત થઈ નથી? રે દુષ્ટ કામ! તેં શિવ બ્રહ્માને પણ ડોલાવ્યા છે, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને પણ ચલાયમાન કીધી છે, તો તને શકરે હમેશાને માટે બાળીને ભસ્મ શા માટે ન કીધો?" આમ વિચાર કરતા તે મહત્ વિચારમા ગુથાઈ ગઈ ક્ષણ પછી તે પુન વિચારવા લાગી, "રે મને શાના ઉપર મોહ થાય છે? જેમાથી ગધ મારતુ મૂત્ર અને હાથમા લેવુ ન ગમે કે દૃષ્ટિ કરવી ન ગમે, તેવા વીર્યપર મોહ થાય છે? અન્યકાળે જેપર દૃષ્ટિ કરવી ગમતી નથી, તેવી ગુહ્ય ઇંદ્રિય ઉપર મોહ થાય છે? ના ત્યારે શાપર મોહ થાય છે? રૂપપર? હા, હા, રૂપપર એ રૂપ તો આજે ખીલતુ ને કાલે કરમાઈ જતુ છે જે આજે જોબનવતો, મદમાતો છેલ છે, તે કાળ વીતતા, જર્જરિત, કરચલિયા દેહવાળો, લીંટ, લાળ પાડનો, શરીરે અશક્ત બને છે-એવા રૂપ ઉપર મોહ શા માટે? જો મારે કામ શાત જ કરવાનો છે, તો મને બીજાથી કેમ શાતિ ન થઈ? આ શરીર, હાડકા, માસ, રુધિર વગેરેથી બનેલુ છે, રાય રક સર્વના અગ સરખા જ છે, રૂપ તો ઘડી ઘડીએ બદલાતુ છે, અતિ રૂપવાળો, કોઢીયો, રક્તપિત્તી, શિતળાના ચાઠાથી ભરેલો, વાવથી તરફડતો, ગ્રથિથી ઘવાયલો એ સર્વે આખરે કાષ્ઠની ચિતામા બળીને ભસ્મ થતા જોવામા આવે છે આવા રૂપમા મને મોહ થાય છે, તેવા રૂપપર

પ્રેમ છૂટે છે, છતા મને લોકો ડાહી કેમ કહે છે? ખરેખર એ મારી મૂઢતા છે-લોકની મૂર્ખતા છે મૂઢતાએ મારુ યૌવન, પાપાગ્નિથી ભરપૂર 'વન' બનાવ્યુ છે! પૂર્વ જન્મના પાપકર્મનુ જ એ ફળ છે એ રૂપનો મોહ છોડી દઈશ તો વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિ સમાન જ છે આજથી મારે મારા પાપકર્મનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુ જોઇએ, આ મળમૂત્રથી ભરેલા દેહની આસક્તિ છોડી દેવી જોઇએ, આ જ દેહે મારા જન્મનુ સાર્થક કરવુ જોઈએ જેમ સૈન્યમા રાજા છે, તેમ દેહાદિકમા જ્ઞાન છે, તેનો જ આશ્રય કરીને જગતની વાસનાનો મારે નાશ કરવો જોઇએ "

મનનુ સ્વરૂપ

આવા વિચારો પિંગલાને નિત્ય થયા કરતા હતા હવેથી તે શુદ્ધ ચિત્તથી કન્દર્પહરનુ સેવન કરતી હતી કન્દર્પહર અને પિંગલા એક જ શય્યામા શયન કરતા હતા, છતા એકે વિકારને વશ ન હતા પિંગલાના આત્મજ્ઞાનના વિચાર જેમ જેમ વિસ્તાર પામવા લાગ્યા, તેમ તેમ તે પોતાના મનનો વિશેષ બળથી નિગ્રહ કરવા લાગી છતા તેના સ્વભાવ પ્રમાણે, કદી કદી તેનુ મન સકલ્પ વિકલ્પવાળુ બની જતુ હતુ મનમા જ બધા દોષો સમાયલા છે જેનુ મન પોતાને વશ નથી, જેણે મનને સ્વાધીન કીધુ નથી, જેણે મનને પગ નીચે દબાવ્યુ નથી, તે જીવ કોઈ કાળે પણ જગતપર વિજય મેળવી શકતો નથી જીવમાત્રને અભય પ્રાપ્તિનો આધાર મનનો નિગ્રહ છે મન જ દુ ખ, ક્ષય, પ્રબોધ તથા અક્ષય શાતિનુ કારણ છે મન એ જ બધ અને મોક્ષનુ પણ કારણ છે વિષયનુ મનન તે બધ અને નિર્વિષય તે મોક્ષ મન બે પ્રકારના છે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વિષયોની અભિલાષાવાળુ મન તે અશુદ્ધ અને વિષયોની અભિલાષા રહિત તે શુદ્ધ એથી મુમુક્ષુ જીવે, પોતાના અત કરણને-મનને નિર્વિષય કરવાનો નિત્ય ને નિત્ય પ્રબળ પ્રયાસ કરવો જોઇએ, કારણ કે મન એવી કારમી માયાના રજકણોથી ઘડાયેલુ છે કે, તે ક્ષણમા હાથીપર બેસાડે છે ને ક્ષણમા ગધેડે ચહડાવે છે, ક્ષણમા નિર્વિકારી બની જાય છે ને ક્ષણમા વિકારના શિખરપર ચહડી બેસે છે દેહીના જ મનમા કલ્પેલા, સુખ ને દુ ખ, આનદ ને વૈભવ છે માટે જીવે સર્વ પ્રયત્નથી મનપર અકુશ મૂકી તેને વશ કરવુ, પણ વશ ન થવુ વિષયોની અભિલાષાથી મુક્ત પામેલુ અને બ્રહ્મના ઐક્યને પામેલુ મન જ પરમ પદને પમાડે છે, તેથી અલ્પ જીવે જેમ બને તેમ મનને

વશ કરવાનો મહત્ પ્રયાસ કરવો પિંગલાનુ મન હજી સપૂર્ણ વશ થયુ નહતુ તેના મનપ્રદેશના ગુપ્તસ્થાનમા કદી કદી વિષયવાસના જાગૃત થઈ આવતી હતી, જે કન્દર્પહર બહુ સારી રીતે જોઈ શકતો હતો

હવે મુનિએ તેના મનની સ્થિતિને સુધારવાનુ ચિત્તપર લીધુ તેની મનોવાસનાનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન આરભ્યો એક દિવસે રાત્રિના સુતા સુતા કન્દર્પહરે કહ્યુ, "હે પિંગલા ! તુ ખરેખરી ભાગ્યવતી અને વિચારશીલ છે, કેમકે તને આત્માનુ કલ્યાણ કરવાની ને આત્માને ઉન્નતિના સ્થાનમા લઈ જવાની અને પરમાનદપદ પ્રાપ્ત કરવાની કામના–વાસના–ભાવના છે હે મૈયા! એ ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા તારી વિષયવાસનાને મોળી પાડ જો, હમણા તારા હૃદયપ્રદેશમા શુ રમણ કરે છે? કોણ રમણ કરે છે? તારી વિષયવાસના હજી મદ પડી નથી, તેથી મને પ્રત્યક્ષ થાય છે કે, જ્યા પુરાણ પુરુષને વસવાનુ સ્થાન છે, ત્યા પણ મારા જેવો અલ્પ જીવ વસે છે, કેમકે હજી તને મોહ છે એ મોહનો તુ નાશ કર વિષયસેવનમા અનેક રોગ, અનેક પીડા, અનેક પ્રકારના દુખો જણાયા છતા પણ, વિષયપ્રતિ ઘસડાવવાને તારુ મન તને ઉશ્કેરે છે ખરેખર, હવે તો હુ તને મૂઢ જાણુ છુ ને તારા વિવેકમા મોટી ખામી જોઉં છુ, કેમકે તે અનેક પુરુષો જિત્યા છે, અનેકને દાસ બનાવીને રમાડ્યા છે, પણ તે સર્વ કરતા વધારે મોટાની તુ દાસી છે ને તેણે જ તને જિતી છે, ને પગવડે દાબી દીધી છે એ જિતનાર તારુ મન છે તુ મનની લોડી છે તે જેમ આજ્ઞા કરે છે, તેમ વાદરી પેઠે તુ નાચે છે, કુદે છે, રમે છે એ મનને તુ જિતે ત્યારે તુ સબળા, નહિતર અબળા તે અબળા જ! એ મન જ તને અધમ માર્ગે પ્રેરે છે, છતા ડાહી ને નિપુણતાનુ ગુમાન કા રાખે છે? આ જગતમા અલ્પ જીવો પ્રતિ તુ દૃષ્ટિ નાખશે તો તને જણાશે કે, વિષયસેવનમા અધ બનેલા અનેક સ્ત્રીપુરુષો, પોતાના રૂપ અને યૌવનનો નાશ કરીને વયે પહોચતા દેહથી, મનથી, ગુણથી, જર્જરિત થઈ જાય છે, અનેક પ્રકારે વિષયોનુ સેવન કરનાર સ્ત્રીપુરુષ વૃદ્ધાવસ્થામા એટલા નિર્બળ ને નિસ્તેજ થઈ જાય છે કે, તેઓ જીવતા મુવા સમાન છે તેમનુ યૌવન વન બન્યુ કે, પ્રાણી માત્ર તેને ધિક્કારે છે, સૌન્દર્યનો નાશ થતા તેના પ્રતિ કોઈ દૃષ્ટિ પણ કરતુ નથી હે નિપુણા! કહે મને કે તારુ પ્રથમનુ સૌન્દર્ય આજે છે? ના પુન કહે મને કે આજે છે તેવુ તારુ

સૌન્દર્ય ભવિષ્યમા રહેવાનુ છે? ના છતા હજી, જેની તારાપર આજ્ઞા વર્તે છે તે મન, તને કામવાસનામા પ્રેરે છે અને મારા જેવા પુરુષનુ સમાગમસુખ ભોગવવાને તારી ઈચ્છાને હજી તેજસ્વી બનાવે છે એવા મનની એ લોંડી! મારા રૂપનો તને મોહ છે, તો જો, એ રૂપમા શુ બળ્યુ છે?"

આટલુ કહીને કન્દર્પહર, પલગપરથી નિચે ઉતરીને સામી બાજુ ઉભો રહ્યો ચોમેર અધકાર ફેલાયલો હતો, તે ક્ષણમાત્રમા દૂર થઈ ગયો આખા મદિરમા અકસ્માત્ પ્રકાશ થઈ ગયો સતે પોતાની કૌપીન કાઢીને ફેંકી દીધી, તે કેવળ દિગમ્બર બની ગયો પછી બોલ્યો, "પિંગલા! આમા તને શાનાપર મોહ થાય છે? જે અગપર તને મોહ હોય, તેને તુ ગ્રહણ કરી લેજે-વિલબ કરતી ના પણ જો! આ અગોમાનુ કયુ અગ સુદર છે!"

તુરત જ મુનિ દેવે યોગબળવડે આખા શરીરના અદરના ભાગનુ પિંગલાને દર્શન કરાવ્યુ અતિ ભયકર! ગ્લાનિ ઉત્પન્ન કરનારુ! મુનિદેવનુ સૌંદર્ય તો બાજુએ રહ્યુ, પણ એક ભયકર હાડપિંજર! રક્ત, માસ, મળ મૂત્રની ખાણ! મુનિદેવે કહ્યુ, "પિંગલા! આમાનો કીયો પદાર્થ તને સુદર દેખાય છે? તે મને બતાવ કે, તે તારે સ્વાધીન કરી દઉં રે મૂઢ! આ દેહનુ આ જ સ્વરૂપ છે આપરનો મોહ છોડી દઈને, જે મને, વાદરવેડા કરવા માડી તને ભ્રમિત કીધી છે, તેના બન્ધનમાથી-કારાગૃહમાથી મુક્ત થઈ, તેને તારુ દાસ બનાવી તારા આત્માનુ કલ્યાણ કરી, શુદ્ધ સાત્વિક પ્રભુ પરમાત્મા-સત્ ચિત્ આનદઘન બ્રહ્મ, જે આખા વિશ્વમા લીલા વિસ્તરી રહ્યુ છે, તેના દર્શન કરી પરમાનદને ભોગવ, એ પરમ સ્વરૂપ પણ જો!" કદર્પહરે પોતાનુ ગ્લાનિ ઉપજાવનારુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ તે જોતા જ, પિંગલાને ચિતળી ચ્હડી-વધારે સમય જોતા તમ્મર આવા ગયા, હાથ અડાડ્યા વગર જ, કદર્પહરે તેને સાવધ કીધી પછી તુરત જ એક બીજુ અતિ તેજસ્વી સ્વરૂપ પિંગલાને નિમેષમાત્ર દૃષ્ટિએ પડ્યુ, કેમકે તેને જોવાને તે હજી અનધિકારી હતી તે તેની સામા જોઈ શકી નહિ નેત્ર ઝખાઈ ગયા તે મૂર્છા ખાઇને એકદમ ધરણીપર ઢળી પડી જ્યારે પિંગલા જાગૃત થઈ ત્યારે તેના હૃદયપ્રદેશમા એક નૂતન વાસના જન્મેલી જણાઈ તેની વિષયવાસના કેવળ જ નિર્બળ થઈ ગઈ કન્દર્પહરપરનો મોહ મટી ગયો, કામ બળી ભસ્મ થયો!

કન્દર્પહરનો જય

આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરતા કરતા કદર્પહરે ચાતુર્માસ વ્યતીત કીધો ચાતુર્માસની પૂર્ણાહુતિને દિવસે પિંગલાને કહ્યુ, "અબે મૈયા! હમ જાયગે જો કુછ જ્ઞાન હમને દીયા હે, ઇસકુ છોડના મત!" એ સાભળીને પિંગલા સ્વામીના ચરણમા પડી, અશ્રુ ઢાળતી બોલી, "હે દેવ! હે મહાપુરુષ! હે તારણકર્તા! હે અદ્વિતીય પુરુષ! આ પાપા ચરણી અબલા, જે અનેક પાપમા લચી પચી રહી છે, તેનો ઉદ્ધાર કરો! મારુ કલ્યાણ આપ ઉપર અવશેષ રહેલુ છે આ પાપિણીપર આપે જે મહાન્ કૃપા કીધી છે, તેના બદલા તરિકે આપના ચરણનુ મને સેવન કરવા દ્યો!" મુનિએ કહ્યુ, "હે વિવેકી! જે જ્ઞાન મેં તને આપ્યુ છે, તેનુ સતત મનન કરશે તો તેમા જ તારુ કલ્યાણ છે મારા ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે આ ચાતુર્માસનુ વ્રત તારે ત્યા પૂર્ણ કીધુ છે, હવે હુ ક્ષણભર પણ રહી શકીશ નહિ, તારુ કલ્યાણ થાવ!"

પ્રાત કાળ થયો હતો કન્દર્પહરે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમના નિવાસસ્થાન પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું ચૈતન્યરૂપી ભ્રમર જેમ દેહરૂપી કમળ કોશમા બદીવાન થઈ પડે છે અને સૂર્યનારાયણની ઉદયથી જેમ મુક્તિ પામે છે, તેવી જ સ્થિતિ કદર્પહરની હતી જ્ઞાનનિષ્ઠ કદર્પહર, વિવેકરૂપ કિરણની સગતિથી, સૂર્યકાતિના જેવો પ્રદીપ્ત બની ગયો હતો. તેણે પોતાના તેજ પુજથી સસારારણ્યને ભસ્મ કરી દીધુ હતુ તે ખરેખરો આત્મસ્વરૂપ હતો આજનુ તેનુ પ્રભાવ નિરાળુ જ હતુ જે અતિ વિકટ કસોટીમાથી તેને પસાર થવુ પડ્યુ હતુ તેને માટે, માર્ગે ચાલતા, જગતના પ્રકાશિત દેવ સૂર્યનારાયણને પુન પુન નમસ્કાર કરતો હતો તેના સર્વ કર્મમા ગુરુભક્તિ શ્રેષ્ઠ સ્થાન ભોગવતી હતી

ધીમે ધીમે ચાલતા તે ગુરુના આશ્રમમા જઈ પહોચ્યો બીજા ત્રણ શિષ્યો પણ તુરતના જ ત્યા આવી પહોંચ્યા હતા ચારેય શિષ્યોનુ ચરિત્ર ગુરુજી યોગદ્વારા જાણી શકયા હતા, એટલે ગુરુદેવને કઈ નવીન જાણવાનુ ન હતુ શિષ્યોએ આવીને સાષ્ટાગ પ્રણામ કીધા ગુરુએ સર્વને આશીર્વાદ આપ્યો, સર્વેના કાર્યોની પ્રશસા કીધી અને વિશેષમા જણાવ્યુ કે, તમે પ્રત્યેક શિષ્યે જે આત્મબળ પ્રાપ્ત કીધુ છે, તેનાવડે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ગતિને સપાદન કરશો

મન્યુહરનો ગર્વ

ગુરુદેવે ચારેય શિષ્યોની એક સરખી પ્રશંસા કરવાથી, મન્યુહરને કંઈક ખોટું લાગ્યું. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ગુરુદેવને કાર્યાકાર્યની તથા યોગ્યાયોગ્યની ખરેખરી પરીક્ષા જ નથી. મેં જે તપ તપ્યું છે, જે પ્રકારે ક્રોધનો પરાજય કીધો છે, તેવું બીજા કોઇથી થઈ શકે તેમ નથી. સર્પના ડંસ, મુખમાં ઝેરનો સ્પર્શ ને પુંછડાના સપાટા સહન કરવા છતાં, ક્રોધનો ઉદ્ભવ ન થવા દેવો, તેનાપર જય મેળવવો, સર્પની ફેણ ઉપર પગ મૂકીને તેને વશ કરવો, એ તપ કંઈ થોડું કઠિન નથી. ઘણાએ બ્રહ્મચર્યને ખંડિત થવા દીધું નથી. પનઘટપર બેસવું એમાં શું? વાઘની બોડમાં રહેવું તેમાંએ શું? વાઘને તો ઘણાએ વશ કરે છે. બાજીગરના માંકડાની પેઠે નચાવે છે, કુદાવે છે, એમાં કંઈ મોટું પરાક્રમ કે મોટું તપોબળ નથી. સ્ત્રીની શય્યાપર શયન કરીને કામેચ્છા ન કરવી, એ પણ કંઈ પરમ તપ નથી. પણ સર્પ જેવા ઝેરી પ્રાણીને વશ કરવો, તેના ડંસ ને સપાટા છતાં ક્રોધાધીન ન બનવું, એમાં કેટલા ધૈર્યની ને કેટલા આત્મસંયમની જરૂર છે, તે જો ગુરુજી જાણતા હત તો, કદી પણ મને આ ત્રણ શિષ્યના સમાન ગણત નહિ. આ ક્ષણે મન્યુ-હરના અંગમાં અભિમાને વાસ કીધો. તેનું અભિમાન જાગૃત થઈ ગયું ને પ્રજ્ઞા ઝાંખી પડી ગઈ. તે ગુરુપરીક્ષાને નિર્જીવ ગણવા લાગ્યો. કામ કેવો બળવાન્ છે, પરમાત્માની માયાનું કેન્દ્રસ્થાન કયાં છે, તેનું તેને હજુ જ્ઞાન થયું ન હતું. અથવા થયું હતું તો તેનું અહુણાં વિસ્મરણ થયું હતું. આ અસાર સંસારમાં સૌથી વિશેષ કષ્ટકારી-અપરાજિત માયા કંઈ છે, તેનું સ્વરૂપ તે જાણતો નહતો. તે સમજતો નહતો કે, માયા સર્વ જીવને ભ્રષ્ટ કરનારી છે ને એ માયા, મૂર્તિમાન્ સ્ત્રીમાં વસે છે. આ અજ્ઞાનપણાથી તેણે માયાનો–સ્ત્રીનો–કામનો–ઉપહાસ કીધો.

માયાની પ્રતિકૃતિ

પછી તે ગુરુને સંબોધીને બોલ્યો, “હે ગુરુદેવ! અમે ચારે શિષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ કોણ?” ગુરુએ કહ્યું, “જે આત્મા, શોક, કામ, ક્રોધ, મોહ, ક્ષુધા તથા તૃષા રહિત છે, સત્યકામ ને સત્યસંકલ્પ છે, ધીર ને વીર છે, તે જ શ્રેષ્ઠ છે. તે જ પરમ પદાર્થને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે અને તે જ પુરુષ આત્માના શુદ્ધ સાત્વિક સ્વરૂપને યથાર્થ જાણી શકે છે. એ જીવ સંસારને વશ થતો નથી.

પરતુ તેનો વિજય કરે છે અને તે ત્રણે લોકને ભેદીને ઉપરના લોકમા જઈ વસે છે તમે ચારેય શિષ્યોમા જેણે માયાનુ સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે જાણ્યુ છે, જેણે માયાનો યથાર્થ ઉપહાસ કીધો છે, જે માયાના પાશમા લપટાયો નથી, તે જ સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ છે!"

મન્યુહરે પૂછ્યુ, "કૃપાળુ ભૂદેવ! આપ સ્પષ્ટ સમજાવો આપના ચરણની સેવા કરનારા ચારે શિષ્યો સમાન હોઈ શકે નહિ–ન્યૂનાધિક તો હોયજ આપ કહેશો કે ન્યૂન કોણ અને અધિક કોણ?" આ સવાદ બીજા ત્રણે શિષ્યો મૌન ધરીને સાભળી રહ્યા હતા ગુરુદેવ શો ઉત્તર આપે છે, તે જાણવાને આતુર થઇ રહ્યા હતા ગુરુએ કહ્યુ, "તમે ચારે શિષ્યોમા કદર્પહર શ્રેષ્ઠ છે!" મન્યુહર, એ ઉત્તર સાભળતા જ અતિ ખેદ પામ્યો તેણે પ્રશ્ન કીધો, "હે કૃપાળુ ગુરુદેવ! આપ કન્દર્પહરને શ્રેષ્ઠ ગણો છો, તેનુ કારણ હું સમજી શકતો નથી એક સ્ત્રીને જિતવી, એમા કઈ મોટુ પરાક્રમ નથી એમા મોટા તપનુએ કામ નથી, મોટા યોગનુએ કામ નથી, મોટી આત્મનિષ્ઠાનુએ કામ નથી ને પરબ્રહ્મને જાણવાનુએ કામ નથી" ગુરુદેવ, મન્યુહરનુ બોલવુ સાભળીને સમજી ગયા કે, તેને પોતાના કર્મને માટે ભારે અભિમાન છે કન્દર્પહરે જે મહાકષ્ટે માયાને જિતી છે, તે માયાને જિતવાનુ બળ મન્યુહરમા નથી, તથાપિ એ પોતાના કર્મની પ્રશસા કરાવવા ઇચ્છે છે અહો! જે જ્ઞાન મે એને આપ્યુ છે, તેની યથાર્થ કિંમત કરવામા એ અસમર્થ નિવડ્યો છે, માટે મારે એની બુદ્ધિ ઠેકાણે લાવવી જોઇએ

આવો વિચાર કરીને ગુરદેવે કહ્યુ, "હે વત્સ મન્યુહર! જે કસોટીમાથી મોટ મોટા ઋષિ મુનિઓ તરીને પાર ઉતર્યા નથી તથા પરમાત્માની માયાની પ્રતિકૃતિ જિતી શકયા નથી, તેવુ મહાપરાક્રમ કન્દર્પહરે કીધુ છે તેની કિંમત તુ શું ઓછી આકે છે? સ્ત્રીરૂપ પિશાચિણીના પાશમા બધાયલો કયો એવો સમર્થ જીવ છે, કે જે તેને જિતવાને સમર્થ છે? માયાનુ સ્વરૂપ મોટા મોટા યોગી યતિઓ પણ સમજી શકયા નથી, તો જિતી તો કેમ જ શકે? અનેક જીવો અનેક રૂપે માયાપર મોહી પડ્યા છે, તેમા લપટાયા છે ને સ્વર્ગાદિથી પણ ભ્રષ્ટ થઈ પડ્યા છે અનેક મુનિઓએ લાખો વર્ષના તપનો, એ માયાની પ્રતિકૃતિના લટકામા જ ક્ષય કીધો છે ને માયાનુ બલિદાન થઈ પડ્યા છે રે તેઓ માયાને હોમવાને બદલે, માયામા જ હોમાયા

છે એ માયા જેનુ સ્થાનક સ્ત્રી છે, તેને જિવનાર શ્રેષ્ઠ નહિ એમ તુ શુ કહે છે? માયા બે અક્ષરનો શબ્દ છે "મા" અને "યા" 'મા' એટલે 'મિથ્યા' અને 'યા' એટલે 'જે છે તે' 'જે મિથ્યા છે તે' માયા અર્થાત્ અજ્ઞાન–ભ્રમ–નાશવતમા પ્રેમ તે માયા સામાન્ય જીવ, જે મિથ્યા છે તેમા લપટાઇને એવો તો જકડબધ થઈ જાય છે, કે તેમાથી મહા મહા પરિશ્રમે પણ છૂટી શકતો નથી તેવી માયાને, કન્દર્પહરે આત્મતપના પ્રતાપે જિતી છે એ માયા કેવી છે? બ્રહ્મદેવે માયાની રચના કરી ત્યારે જ કહ્યુ છે કે, તેનુ યથાર્થ સ્વરૂપ કોઇથી પણ જાણી શકાશે નહિ ને તે સદાય અનિર્વર્ણનીય ને અનિર્વચનીય જ રહેશે હવે એ માયાની પ્રતીતિ ભ્રમકાળમા જ થાય છે જે જીવ એ ભ્રમમાથી નિવૃત્તિ પામે છે, તે જ એ મિથ્યાત્વમાથી નિવૃત્ત થાય છે. ભ્રમ અથવા અજ્ઞાન, એ માયાનુ અનિર્વચનીય સ્વરૂપ છે પણ જે ભ્રમને અસત્ય માને છે, તે માયાને તરી જાય છે અને જે નાશવત છે, તે પરનો સ્નેહ તજે છે, અને તે જ અવિનાશીના પ્રેમને ભજે છે વસ્તુનુ જ્યા સૂધી યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવામા કે જોવામા આવતુ નથી, ત્યા સૂધી તે વસ્તુ ભ્રમમૂલક છે કે સત્ય છે, તે સમજવુ અવિદ્યાબાધિત જીવને અશક્ય થઇ પડે છે એ યથાર્થ જ્ઞાન સપાદન કરવા માટે વસ્તુનુ ખુલ્લે ખુલ્લુ સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે હવે જે જીવ બ્રહ્મને યથાર્થ જાણે છે, તે જ બ્રહ્મનુ–અદ્વિતીય પુરુષનુ–યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી શકે છે, ને જાણ્યા પછી, માયાનો પરાભવ કરે છે એ માયાનો અત અજ્ઞાનની નિવૃત્તિથી આવે છે, અને જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાનનો યથાર્થ બોધ થાય છે ત્યારે અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે અજ્ઞાનના નાશથી સત્યાસત્ય વસ્તુનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, અને સત્યાસત્યનુ જ્ઞાન થવાથી જીવ માયાના સ્વરૂપમા ભેળાતો, ભોળવાતો, લપટાતો ને છળાતો બચી શકે છે આ પરથી તને સમજાયુ હશે કે, અજ્ઞાન, ભ્રમ, પ્રકૃતિ એ જ માયા છે ને એવી માયાનો કન્દર્પહરે વિજય કીધો છે વત્સ મન્યુહર! એ અજ્ઞાનને તરી જવુ, જ્ઞાનને જાણવુ અને જે મિથ્યા છે તેમા લુબ્ધ ન થવુ, એ આ સસારમા થોડુ કઠિન કાર્ય નથી પરમાત્માની પ્રેરેલી માયા સદ્ અસદ્રૂપ છે, તેમ વ્યક્તાવ્યક્તરૂપ પણ છે ભ્રમકાળમા માયાની પ્રતીતિ થવી, એ માયાનુ વ્યક્ત સ્વરૂપ છે, એટલે ભ્રમકાળમા જગતના અવિનાશી પદાર્થની પ્રતીતિ થવી, કે એ જ સત્ય છે–એજ માયાનુ

વ્યક્ત સ્વરૂપ છે. ભ્રમ નિવૃત્ત થવો, એ માયાનુ અવ્યક્ત સ્વરૂપ છે હવે જે જીવ નામરૂપાત્મક સૃષ્ટિના વિકારી પદાર્થોમા પ્રેમ કરીને તેમા લુબ્ધ થાય છે, તે માયાને તરી શકતો નથી, પણ જે જીવ માયાની અપેક્ષિત વ્યાપકતાનુ ને બ્રહ્મની નિરપેક્ષિત વ્યાપકતાનુ સારી રીતે પૃથક્કરણ કરે છે, તે જ માયાને તરી શકે છે અને જે માયાને તરે છે, તે જ પુરુષ પરમ શ્રેષ્ઠ, પરમ તપસ્વી, પરમ પુરુષના વિશુદ્ધ સ્વરૂપનો જ્ઞાતા છે

માયાની પ્રકૃતિ સ્ત્રી છે

અસત્‌મા સત્ બુદ્ધિ કરવી, એ જેમ માયાનુ વ્યક્ત સ્વરૂપ છે, તેમ એ માયાની પ્રતિકૃતિ પણ છે એ પ્રતિકૃતિનુ મુખ્ય સ્થાપન પરમાત્માએ સ્ત્રીમા કર્યુ છે અને તેથી જ તેને મૃગનયના, કમલલોચના, ગજગામિની, હસગામિની, સુદરી, સુલોચના, કદલીજઘા, સિહલકી આદિ અનેક નામથી ઓળખવામા આવે છે માયામા લપટાવાનુ પ્રારભ સ્થાન સ્ત્રી છે જે એના પાશમા બધાયો તે ધર્મ, કર્મ, યોગ, જ્ઞાન, ધ્યાન, નીતિ, તત્ત્વ સર્વથી ભ્રષ્ટ થાય છે એ સસારી માયારૂપી સમુદ્રનો વેગ–મોહ–સકટ અતર્ક્ય ને મહાન્ છે પણ આત્મ ભૂગોળપર તો તે એક નાના સરોવર જેવો છે આત્મનિષ્ઠ જીવ તે સરોવરને અતિ વિકટ છતા પણ સહજમા તરી જાય છે વળી માયાનુ વ્યક્ત સ્વરૂપ આ લોકના જીવ માટે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન ઈત્યાદિ છે તેમા પણ અતિ ભયકર અને જેના પાશમા બધાયલો જીવ કોઈ પણ કાળે છૂટી શકે નહિ, તેવુ સ્વરૂપ તો સ્ત્રી જ છે જન્મરૂપી તળાવમા પડેલા અને ચિત્તરૂપી કાદવમા રઝળતા, મનુષ્યરૂપી મત્સ્યોને પકડવાને દુર્વાસના એ જ દોરી છે, અને નારી એ તેને બાધેલો માસ પિંડવાળો ગલ છે સ્ત્રીના સગથી પુરુષ એવી અધોગતિને પામે છે કે, કાળના કાળ ને જન્મના જન્મ તે પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યાં છતા પણ તેને મુક્તિના માર્ગના દર્શન થતા નથી વત્સ મન્યુહર ! તુ કહેશે કે, શાસ્ત્રકારોના એ સર્વ ગપાટા છે, કેમકે જેટલો પુરુષ પાપિષ્ઠ છે, તેથી વિશેષ પાપિષ્ઠ સ્ત્રી નથી પણ તેમ નથી પુરુષના સર્વ સત્વનુ હરણ કરનારી એ જ માયારૂપ સર્પિણી છે તેમ જ યોગભ્રષ્ટ કરનારી, જ્ઞાન ભૂલાવનારી, ધર્મ ત્યજાવનારી એ જ સર્પિણી છે ને સ્વર્ગાદિ લોકમાથી ઢોળી પાડનારી પણ એ જ માયાની પ્રતિકૃતિ–સાક્ષાત્ માયા જ છે મત્સ્યેન્દ્રને ભ્રષ્ટ કરનાર કોણ હતું ? શૃગીનુ જ્ઞાન ભૂલાવનાર કોણ હતુ ? અજામિલનો ધર્મ તજાવનાર પણ

એ જ માયા હતી, નહુષને સ્વર્ગમાથી પાડનાર પણ એ જ માયા હતી સ્રીના મુખ ઉપર સવામણનુ તાળુ કહેવાય છે, પણ એ જ તાળુ તેના નેત્રથી જે કમાન ચઢાવવામા આવે છે, તેની પણછના અગ્ર ભાગપર મૂકીને મારે છે, ત્યારે પુરુષ કેવળ નિ સત્વ બની જઈ, વિધિનિષેધનુ જ્ઞાન ભૂલી જઈ તે માયારૂપ સર્પિણીના ચરણમા ધૂળ ચાટતો પડે છે. માયાની મોહિનીનુ બાણ સ્રીની પાસે એવુ તો સચોટ છે, કે તેનુ નિશાન કોઈ પણ કાળે, કોઈ પણ સ્થળે ચૂકતુ નથી એવી માયા રૂપ સ્રીના મોહમાથી અસગ, નિર્લેપ, નિર્વિકાર રહીને જે પુરુષ મુક્તિ મેળવે છે, તે જીવ શ્રેષ્ઠ હોય એમા અશક્ય શુ છે? આ કદર્પહર એ સ્થિતિમાથી અસગ, નિર્વિકારી, અક્ષત, નિર્લેપ રહી તરી આવ્યો છે, માયાને પગ નીચે દાબવાનુ એ બળ ધરાવે છે, માટે જ એ શ્રેષ્ઠ છે જેને સ્રી છે તેને ભોગની ઇચ્છા છે, પણ જેને સ્રી નથી તેને ભોગની ભૂમિકા જ ક્યા? સ્રીનો ત્યાગ કરતા જગત્ ત્યાગ થાય છે, અને જગતનો ત્યાગ થતા સુખ માત્ર પ્રાપ્ત થાય છે એક પ્રાચીન વચન છે કે માતા, બહેન, પુત્રી કે કોઈ પણ સ્રીની સાથે એક શય્યા કે એક આસન રાખવુ નહિ કારણ કે ઇન્દ્રિયગ્રામ એવો બલવાન્ છે કે, તે ગમે તેવા વિદ્વાનને પણ તાણી જાય છે એ પ્રાચીન વચન વિરુદ્ધ વર્તીને માત્ર ગુરુઆજ્ઞા ઉઠાવવા ખાતર, એક પરમ લાવણ્યમયી, પીન સ્તની, કોમળ, ચદનચર્ચિતાગી મદભરી ગણિકા માનિની જ્યારે એકા-તમા સપૂર્ણ કામોદ્દીપક સામગ્રી સાથે સમાગમોત્સુક બની પ્રાર્થના કરતી આવી, ત્યારે તેની સાથે એક શૈય્યાસન ઉપર નગ્નાવસ્થામા રહી, ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યનો બોધ કરી, સપૂર્ણ અલિપ્તતાથી કદર્પહર સુખરૂપ પસાર થઈ આવ્યો, એ શુ તુ સહેલુ સમજે છે? વિશ્વામિત્ર જેવા મહાન્ તપસ્વીઓ જ્યા ચ્યુત થયા ત્યા કદર્પહર સ્રી વિષયક સુખના ભરસમુદ્રમા ખડકની પેઠે અડગ ટકી રહ્યો, એ કઈ નાની સુની વાત છે? તને મિથ્યાભિમાન ચઢ્યુ છે, તેનો તુ ત્યાગ કર જોગી જતિ, ઋષિ, મુનિ ને તપોધનો એવા અનેક જીવો એ માયાના મોહમા એવા તો ચગદાઈને કુચો થઈ ગયા છે કે, તેમનુ લાખો વર્ષનુ જ્ઞાન ક્ષણવારમા રસાતળમા પહોચી ગયુ છે!

માયાવશ વિશ્વામિત્રની કથા

પૂર્વકાળમા ગગા નદીના તટપર આવેલા એક સુદર નગરમા ગાધી રાજાના વશજ રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા એ વશમા વિશ્વા-

મિત્ર નામનો મહાન્ પ્રખ્યાત રાજા થયો હતો. ક્ષત્રિય કરતા બ્રાહ્મણ જાતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ વેદ અને શાસ્ત્રોમા વર્ણવેલુ હોવાથી તેણે બ્રાહ્મણ-પણુ પ્રાપ્ત કરવા માટે હિમગિરિના પ્રદેશમા ઉગ્ર તપશ્ચરણ આરભ્યુ સર્વ પ્રકારની માયાનો ત્યાગ કરીને એક નિષ્ઠાથી જ તે તપ કરતો હતો ખાવામા વાયુ, પીવામા વાયુ, સૂવામા ભૂમિ ને છાયામા આકાશ જ હતુ પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે તેણે એવુ તો ઉગ્ર તપ કીધુ હતુ કે, તેના જેવુ બીજુ કોઇનુ તપ ગણાયુ નથી રાજકુળદીપક વિશ્વામિત્રે સાઠ હજાર વર્ષ પર્યંત અનેક સકટમા અને અનેક પ્રકારના કષ્ટમા પોતાનુ તપ જારી રાખ્યુ હતુ

તેના તપથી ગભરાઇને ઇન્દ્રે અનેક અપ્સરાઓને તે તપનો ભગ કરવા માટે મોકલી આ અપ્સરાઓમા મેનકા નામની અપ્સરા પ્રમુખ હતી તેનુ લાવણ્ય અનિર્વચનીય હતુ, ખીલતી જુવાનીમા તે મદમત્ત હતી, તેના નેત્રમા મનુષ્યને લોટપોટ કરનારા અનેક સચોટ શસ્ત્રો ભરેલા હતા, તેનુ મુખમડળ, ચદ્રને પણ ચલાયમાન કરે તેવુ હતુ, રાગતાનના આલાપ લેવામા તેના કરતા શ્રેષ્ઠ બીજી કોઇ પણ અપ્સરા ન હતી, ઇન્દ્રની તે પ્રિયા હતી ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી મેનકા જે વનમા વિશ્વામિત્ર તપ કરતા હતા ત્યા આવી સમય સાધી પોતાના મધુર કણ્ઠથી મેનકા એવો ઉત્તમ આલાપ કરવા મડી કે, જે આલાપનો ધ્વનિ વિશ્વામિત્રના હ્રુદયની પેલી પાર-સપ્તમી સમાધિમા સોસરો પેસી ગયો ધીમે ધીમે રાજર્ષિના નેત્રો વિક્ષિપ્ત થવા લાગ્યા અને જેવી મેનકા ઉપર દષ્ટિ પડી, તેવા જ તેઓ વિહ્વળ થઇ ગયા મન્યુહર ! એક બાજુએ સાઠ હજાર વર્ષનુ તપોધન અને બીજી બાજુએ એક ક્ષુદ્ર સ્રીના કઠનો સુસ્વર ને દર્શન, એ બેની તુલના કેમ થઇ શકે ? જે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે વિશ્વામિત્રે અનેક કષ્ટો સહન કીધા હતા, તાઢ, તડકો ને વરસાદની જેણે લેશ માત્ર પણ ગણના કીધી ન હતી, જેના અગની આસપાસ ધુળોના ઢગલાઓ ને ઉધાઇઓના ઘરો બધાઇ ગયા હતા, નાગના અને સાપના રાફડાઓ જેની આસપાસ જાથૂકનો જમાવ કરીને પડેલા હતા, વાઘ અને સિંહથી જેને ક્ષણભર પણ ક્ષોભ થયો ન હતો, એવા વિશ્વામિત્ર રાજર્ષિ, ક્ષણભર જ સ્રીના સ્વરનો ધ્વનિ પોતાના કર્ણપ્રદેશમા પ્રસાર થઇ જવા દેવાથી એકદમ ક્ષોભ પામી ગયા વિક્ષિપ્ત થતી તેમની દૃષ્ટિ ધીમે ધીમે મેનકાપર

ચોટવા લાગી સર્વ ઇન્દ્રિયો પોતાનું કાર્ય કરવાને સ્વાભાવિક ધર્મને આશ્રયે જઇ પડી! મેનકાને તો જે જોઇતુ હતુ, તે જ મળી ગયુ તેણે ધીમે ધીમે પોતાની કળા વિસ્તારવા માડી તિરછી દૃષ્ટિથી તેણે એક પછી એક એવા તો સચોટ બાણ મારવા માડ્યા કે, વિશ્વામિત્ર તે સહન કરી શકયા નહિ કામદેવ પોતાના બાણની પણછ ચઢાવીને સન્મુખ જ ઉભો હતો–તે ઋષિરાજનુ મન દોલાયમાન કરાવતો હતો એ મકરધ્વજ, સ્ત્રીઓની આજ્ઞા ઉઠાવનાર સેવક છે કારણ કે તે સ્ત્રીના કટાક્ષે સૂચવેલા પુરુષપર આજ્ઞા પ્રવર્તાવે છે વિશ્વામિત્રની દૃષ્ટિ મેનકા ઉપર ધીમે ધીમે ઠરવા લાગી મન જે સર્વ કષ્ટનુ–પતનનુ કારણ છે, તેમા અનેક સકલ્પ વિકલ્પો થવા લાગ્યા એટલામા ઇન્દ્રપ્રેરિત વાયુ આવી, મેનકાએ પહેરેલા સુદર વસ્ત્રમા ભરાયો ને વાયુદેવે એકદમ તેના વસ્ત્રને એવુ તો ઊચુ ઉરાડ્યુ કે, મેનકાના નાભિપ્રદેશપર ઋષિની આબાદ દૃષ્ટિ પડી અને તે જ ક્ષણે કામે પોતાનુ બાણ મારીને, વિશ્વામિત્રને માયાની મોહિનીમા લટ્ટુજી બનાવી દીધા મુનિરાજે પોતાનુ પદ્માસન વિખેરી નાખ્યુ, તપને ઉરાડી મૂકયુ, તેમનુ મન વિહ્વળ થઈ ગયુ તે એકદમ ઉઠીને ઉભા થયા, ને જ્યા મેનકા ઉભી હતી, ત્યા એકદમ ચાલ્યા થયુ!! ઈન્દ્રને જે ભાવતુ હતુ તે થયુ કામે પોતાનો પ્રતાપ બતાવ્યો ને મેનકાનુ કાર્ય સિદ્ધ થયુ મુનિદેવે એક વર્ષ સૂધી મેનકા સગે વિલાસ કર્યો અને તેમનુ સાઠ હજાર વર્ષનુ તપ ક્ષણિક સુખમા નાશ પામ્યુ

આનુ નામ તે માયા! તાત મન્યુહર! વિશ્વામિત્ર જેવા મહાન્ ઋષિરાજ સ્ત્રીની મોહિનીમા મોહ પામીને, પોતાના અગાધ તપોબળને ગુમાવી બેઠા હતા ને એ માયામા ફસાઇ પડ્યા હતા, તો પછી સાધારણ ઋષિ મુનિની તો ગણત્રી જ શી? દેવ, દાનવ ને માનવ, સાધુ સન્ત ને તપસ્વી, જ્ઞાની, અજ્ઞાની ને મૂઢમતિ, માયાની પ્રતિકૃતિ સ્ત્રીના દાસ છે. પિગલા જેવી રૂપયૌવનમસ્ત સુન્દરી, સુન્દર ભોજન, વિલાસભવન, કામોદ્દીપક વાયુ, સર્વકળાનુ નિધાન એકાત સ્થળ, પ્રાર્થના કરનાર અબળા, મૃત્યુનો ભય, ત્યા આગળ વિશુદ્ધ આત્મનિષ્ઠ વિના બીજો કોઈ પણ જીવ કોઇ કાળે ટકી શકે નહિ જેણે પ્રાણવાયુનો નિરોધ કીધો છે, જે આત્મનિષ્ઠ છે, જેણે પરમતત્ત્વ જાણ્યુ છે, જેણે પરમરસનુ પાન કીધુ છે, તે જ આવા સકટમા તરી શકે છે જેણે સકલ્પનો સન્યાસ કર્યો છે

તે જ યોગી છે, તે જ પરમ છે, તેનો જ જય છે જે કર્મફળનો આશ્રય કર્યા વિના કર્મ કરે છે, તે જ સન્યાસી છે–અગ્નિનો ત્યાગ કરનારો કે ભગવા ધરનારો યોગી–ત્યાગી કે સન્યાસી નથી જે કર્મના ફળનો ત્યાગી છે, તે જ ખરો ત્યાગી છે, જેણે માયાના મસ્તકપર પગ મૂકયો છે ને નૃત્ય કર્યું છે, તે જ સમર્થ સન્યાસી છે, જેનુ મન પૂર્ણ છે, એટલે જેને જગત્ માત્રના પદાર્થોપર મોહ થતો નથી, તે જ પુરુષ બ્રહ્મના અમૃત-રસથી, માયાની મોહિનીની સમીપ રહી, માયામા લેપાતો નથી અને તે જ પૂર્ણ છે જે જીવના કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ શાત થયા છે, એવો જ જીવ એ પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે જે સકલ્પ વિકલ્પ રહિત છે, દભ, દર્પ, અભિમાન, ક્રોધ, પારુષ્યાદિ આસુરી સપત્તિનો જેણે ત્યાગ કીધો છે અને દૈવી સપત્તિને જેણે ઉત્તમ પ્રકારે સેવી છે, તે જ જીવ આ બ્રહ્મની માયાને તરી પૂર્ણતાને પામે છે અયુક્તને બુદ્ધિ હોતી નથી, તે સદાનદાત્મરૂપ જ્યોતિને જોઈ શકતો નથી, તેને ભાવના પણ હોતી નથી અને જેને ભાવના હોતી નથી, તેને શાતિએ નથી, સુખે નથી પણ તે માયાનો દાસ છે, તે બ્રહ્મથી વિમુખ રહે છે અને તે માયાને તરી શકતો નથી જે આ જગતને કેવળ અવિદ્યાએ ઉત્પન્ન કરેલુ અને સ્વપ્નવત્ મિથ્યા જુવે છે, તે અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલી માયાને સહેલથી તરી જાય છે આવી માયાને કદર્પહર તરી ગયો છે, માટે તે શ્રેષ્ઠ છે”

ક્રોધના દૃષ્ટાત

ગુરુદેવના એ વચનનુ સત્ય રહસ્ય મન્યુહરના હૃદયમા ઠરી શકયુ નહિ તે બોલ્યો, “ગુરુદેવ! આપે જે જે કહ્યુ છે તે તે સત્ય છે, તથાપિ ક્રોધને જિતવો, એ કઈ હાસીખેલ વાત નથી રામ અને કૃષ્ણ જેવા મહાત્મા પુરુષો પણ કામને વશ કરી શકયા છે, જનકે પણ કામ જિત્યો છે–તેવી શક્તિ કોઈ પણ જીવ બતાવી શકે છે પણ ક્રોધને જિતવો, એ અતિ દુષ્કર કર્મ છે દુવાસા જેવા મોટા મુનિરાજ પણ ક્રોધને જિતી શકયા નથી–જો કે તેઓ કામને જિતી શકયા હતા, મોહને મારી શકયા હતા, લોભને વારી શકયા હતા, મદને ચૂર્ણ કર્યો હતો, મત્સરને નસાડી મૂકયો હતો, આશારહિત હતા, તૃષ્ણાથી વિમુખ હતા, સકલ્પ રહિત હતા, પરમતત્ત્વને પામેલા હતા–એ સર્વ શત્રુઓ ઉપર જો કે તેઓએ દિગ્વિજય મેળવ્યો હતો, પણ તેઓ ક્રોધને જિતી

શકયા ન હતા એ મુનિ, રાજા અંબરીષનુ વ્રતભંગ કરાવવા માટે ગયા અને દ્વાદશીના પારણાને દિવસે, રાજા અંબરીષે જળનુ પ્રાશન કર્યું, તેટલાથી જ મુનિદેવ ક્રોધે ભરાયા ને ભગવદ્ભક્ત મહાત્મા અંબરીષને શાપ દેવાને તત્પર થઈ ગયા હતા!

હે દેવ! રાજા યુધિષ્ઠિર જેવા પણ ક્રોધને પગ નિચે દબાવી શકયા ન હતા વૈરાટ રાજાની સભામા યુધિષ્ઠિર અને વૈરાટ રાજાને વિવાદ થયો ત્યારે, વૈરાટ રાજાએ તેના નાકપર પાસો માર્યો તે વખતે તેની નાસિકામાથી જે રક્ત વહ્યુ, તે ક્રોધથી ધગધગતુ હતુ! જો તે રક્ત પૃથ્વીપર પડત તો લાબા કાળ પર્યંત તે દેશમા દુકાળ પડત એવુ એમનુ રુધિર ક્રોધથી ભરપૂર હતુ પરશુરામ જેવા દેવાશી મહાત્મા–પરમાત્માના દશાવતારમાના છઠ્ઠા અવતારી પુરુષ–ક્રોધની મૂર્તિ હતા પોતાના પિતાનો એક ક્ષત્રિયે ઘાત કર્યો, તે ઉપરથી ક્રોધાવિષ્ટ થઇને, તેણે એકવીસવાર આ પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરી, ઘોર સહાર કીધો હતો રામે જ્યારે તેમનુ ત્ર્યબકી ધનુષ્ય તોડ્યુ, ત્યારે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા દોડી આવ્યા, કે શુ હજી ક્ષત્રિય જીવે છે! શમીક ઋષિએ, કલિને વશ થયલા રાજા પરીક્ષિતે તેના પિતાના કઠમા મરણ પામેલો સર્પ નાખ્યો, તેટલાથી જ ક્રોધાવિષ્ટ થઈને, પરીક્ષિત જેવા પ્રજાપાલક ધર્મનિષ્ઠ રાજાને, સાત દિવસમા મૃત્યુ પામવાનો શાપ આપ્યો હતો

હે ગુરુદેવ! ખરેખર, ક્રોધ વશ કરવો, એ અતિ કઠિન કાર્ય છે એના જેવુ વિષમ અને દુર્ઘટ કાર્ય એક પણ નથી આ લોકના જીવની સામાન્યવૃત્તિ એવી છે કે, અપકાર કરનારપર ક્ષણે ક્ષણે ક્રોધ થાય છે એ ક્રોધથી મોહ થાય છે, મોહથી સ્મૃતિનો ભ્રશ થાય છે, સ્મૃતિના ભ્રશથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધિના નાશથી આત્માનો વિનાશ થાય છે આવો ક્રોધ બળવાન્ છે એવા બળવાન્ ક્રોધને આપ કામજિતથી ઉતરતી કક્ષામા મૂકો છો, એ મને મોટુ આશ્ચર્ય થાય છે"

દ્રૌપદી ક્રોધને જિતી છે

અત્રિ મુનિએ કહ્યુ, "હે વત્સ મન્યુહર! તુ કહે છે તે સત્ય છે ક્રોધ પણ અજિત ને બળવાન્ છે, તથાપિ કામને જિતવુ જેટલુ કઠિન કર્મ છે, તેને શતાશે પણ ક્રોધને જિતવુ કઠિન કર્મ નથી દ્રૌપદી જેવી અબળા પણ ક્રોધને જિતી શકી હતી મહાભારતના યુદ્ધપ્રસગમા દ્રોણ-

ચાર્યના ચિરંજીવી પુત્ર અશ્વત્થામાએ, રાત્રિસહારમા દ્રૌપદીના પાચે પુત્રોનો શિરચ્છેદ કીધો, ત્યારે ભીમે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, તારા પુત્રના વધ કરનારના માથાપર તને બેસારીને જ્યારે સ્નાન કરાવુ, ત્યારે જ મારુ નામ ભીમ સાર્થક સમજજે! પુત્રોના મરણથી દ્રૌપદી અવિશ્રાંત કલ્પાત કરતી હતી તેણે ભીમની આ પ્રતિજ્ઞાનુ કઈ પણ ઉત્તર આપ્યુ નહિ પછી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને સાથે લઇને, ભીમ અશ્વત્થામાને પકડવા માટે ગયા અને તે બને વચ્ચે મહાન્ યુદ્ધ થયા પછી, તેને પકડીને દ્રૌપદી સમક્ષ લઈ આવ્યા અશ્વત્થામાનો શિરચ્છેદ કરવાનો ભીમે વિચાર દર્શાવ્યો તે સમયે ખેદમા ડૂબેલી દ્રૌપદીએ કહ્યુ, "હે મહારાજ! શ્રીકૃષ્ણ! હે સ્વામિ ભીમ! આપ અશ્વત્થામાને છોડી દ્યો એ તમારા ગુરુપુત્ર છે મારા પુત્રોનો શિરચ્છેદ કરવાનુ બ્રાહ્મણને નહિ ઘટે તેવુ કૃત્ય તેમણે કીધુ છે ખરુ પરતુ મારા પુત્રના મરણથી જેવો મને શોક ને ખેદ થાય છે તથા મારા નેત્રોમાથી જેવા અશ્રુના ઓઘ વહે છે, તેવો જ શોક અને ખેદ, ગુરુપત્ની કૃપીને કરાવવા હું ઈચ્છતી નથી તમારા ગુરુપુત્રના વધથી મારા પુત્રો પાછા આવવાના નથી તેનુ આયુષ્ય પૂર્ણ થયુ હતુ ને તે ગયા, તેમા મારે ક્રોધ કરવો ને અશ્વત્થામાને હણાવવા એ નિર્બળ જીવનુ કર્તવ્ય હું સમજુ છુ"

ક્રોધજિત્ કાશીરાજ

"વત્સ મન્યુહર! એક બીજી કથા સાભળ ક્રોધનો વિજય કરનાર અતિ પ્રાચીન કાળમા કાશીપુરમા એક રાજા રહેતો હતો તેણે સિંહાસનના પાયા નિચે ક્રોધને એવી તો સખતાઇથી દાબી દીધો હતો કે, તે કદી પણ સજીવન થવા પામ્યો નહિ એ રાજા ગમે તેવા સકટમા અને ગમે તેવા અપમાનમા પણ ક્રોધી થતો નહિ ક્રોધ ઉપજવાના અનેક પ્રસગો એને પ્રાપ્ત થયા હતા, પણ એ રાજા કેવળ ઘાડા ધૈર્ય ને અદ્ભુત શાતિથી તે ક્રોધનો વિજય કરતો હતો તેના આ અપ્રતિમ ગુણથી દેવલોકમા પણ તેની સ્તુતિ થવા લાગી એક સમયે ઇંદ્રની રાજસભામા ભગવાન્ નારદે પધારીને, તે રાજાના યશનુ બહુ જ રુડી રીતે કીર્તન કર્યું ઇંદ્ર અને દેવસભા ચકિત થઈ પછી એ રાજાની પરીક્ષા કરવાનો ઇંદ્રે ઠરાવ કીધો ઇંદ્રે નૂતન રૂપ ધારણ કીધુ તેનુ મુખ માર્જાર જેવુ થયુ, તેના શરીરમાથી અનેક પ્રકારના રક્તનો સ્રાવ થતો હતો અને દુર્ગંધ એવી નિકળતી હતી કે, કોઈ પ્રાણી તેની સમીપ ઉભુ

રહી શકે નહિ એવું રૂપ ધારણ કરી, હાથમાં દંડ કમળ લઈ, ભિક્ષાંદેહિ કરતો, તે કાશીરાજના દરબારમાં આવ્યો. રાજાએ તેના કુત્સિત રૂપથી જરા પણ સંકોચ ન પામતાં, ઉત્સાહ ભર્યા હૃદયે, સન્યાસીરૂપ ઇંદ્રનો પ્રેમપૂર્વક સત્કાર કીધો અને એ દિવસે પોતાના મંદિરમાં ભિક્ષા લેવાની પ્રાર્થના કીધી. સન્યાસીએ કુત્સિત-અવિવેકી વેણથી કહ્યું, 'અલ્યા સાઢીયા! રોઝડા! જો તારી ભોજન કરાવવાની ઈચ્છા હોય તો હું માગું તે ભોજન મને આપ.' 'અસ્તુ' કહીને રાજાએ તેની આજ્ઞા સ્વીકારી. સન્યાસીએ તે રાજાના એકના એક પુત્રના મસ્તકના માંસનું ભોજન માગ્યું. રાજાએ જરા પણ સંકોચ નહિ પામતાં, સન્યાસીની આજ્ઞાને શિરસાવંદ્ય કરી. પછી ઇંદ્ર સ્નાન કરવા નદીના તટપર ગયો અને રાજા પોતાના પુત્રનું મસ્તક કપાવી, તેનું ભોજન તૈયાર કરાવી, સન્યાસીની વાટ જોતો બેઠો. એટલામાં પ્રધાને આવીને કહ્યું, 'હે મહારાજ! જે સન્યાસીએ આપણા યુવરાજ કુંવરનું મસ્તક કપાવીને ભોજન કરવાની આજ્ઞા કરી છે, તે સન્યાસીએ આપણી અશ્વશાળામાં આગ લગાડી છે, હજારો ઘોડાઓ બળીને ભસ્મ થઈ ગયા છે, અશ્વશાળા પણ સાથે જ ફુંકાઈ ગઈ છે, રે એટલું જ નહિ, પણ રાવત, ચરવાદાર અને તેના કુટુંબી પણ ભસ્મીભૂત થયા છે. એ માર્જારમુખા સન્યાસીને આપે આટલો બધો સત્કાર કીધો, તેના બદલામાં તેણે જે અપકાર કીધો છે, તે અનિર્વચનીય જ છે!' આ વાર્તા હજી પૂરી થઈ નથી, એટલામાં જ રણવાસમાંથી એક દાસી દોડતી દોડતી આવી ને કાશીરાજને દંડવત્ પ્રણામ કરીને બોલી, 'મહારાજ! ક-ક-ક-હેવાથી જીભ ઉપડતી નથી, પણ પેલો ચંડાળ સન્યાસી, આપણી લાડકી રાજકન્યાનું રડતી કકળતી અવસ્થામાં, હરણ કરી ગયો છે. તે કન્યાને લઈ જતાં અટકાવવાને જે દાસ દાસીઓ સામા થયા, તેને પોતાના દંડથી તેણે એવો તો સખત માર માર્યો છે કે, તેઓ ઉઠી પણ શકે તેમ નથી.' પુત્રનું મરણ, હયશાળાનો નાશ, કુમારી રાજકુંવરીનું હરણ, સેવકોનો નાશ, એ ઉપરા ઉપરી બનેલા બનાવથી, કોઈ પણ મનુષ્યને ક્રોધ છૂટ્યા વગર રહે નહિ. પણ કાશીરાજનું મુખ જરા પણ મ્લાન થયા વગર, જેવું ને તેવું જ તગતગતું રહ્યું. એટલામાં સન્યાસીરૂપ ઇંદ્ર, ભોજનગૃહમાં ધીમે ધીમે પગલે ચાલતો ને મુખે હરિ નામ જપતો આવ્યો! મંત્રીઓ અને સેવકો તો ધારતા હતા કે, રાજા ક્રોધ કરીને એ સન્યાસીને

અહુણા જ મારી નાખશે પરતુ રાજાની સૌમ્યવૃત્તિમા જરા પણ ફરક પડ્યો નહિ સન્યાસીને આવતો જોઇને, બે હાથ જોડી તે ઉભો થયો તેના બે ચરણ પકડીને તે બોલ્યો, 'મહારાજ! આ દાસથી કઈ પણ અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરશો!' રાજાનુ આ ધૈર્ય અને ક્રોધજિત પણુ જોઇને, ઇદ્ર ચકિત થયો પછી ઇન્દ્રે પોતાનુ સ્વરૂપ ધારણ કરી, રાજાને પ્રેમથી ભેટી કહ્યુ, "હે રાજન્! તને ધન્ય છે! તેં જ ખરેખરો ક્રોધને જિત્યો છે ને તારી રાજકન્યા રાજભવનમા કલ્લોલ કરે છે હુ ફક્ત તારા ક્રોધની પરીક્ષા કરવાને જ આવ્યો છુ-તેં ક્રોધને પગતળે ખરેખરો દબાવ્યો છે તારા જીવનમા તેનુ પુનરુજ્જીવન કદી પણ થશે નહિ, એવો મારો નિશ્ચય છે!" આમ કહી આશીર્વાદ આપી, ઇદ્ર પોતાના મદિરપ્રતિ વિદાય થયો "

ગુરુ બોલ્યા,-"હે મન્યુહર! એમ ક્રોધને જિતવામા પુરુષાર્થ છે ખરો, પણ કામને જિતવો, એ પરમ પુરુષાર્થ છે જ્ઞાનીઓ પણ કામને જિતવામા ગોથા ખાઈ ગયા છે, અને બળવત્તર પ્રારબ્ધવડે, કર્મના ભોગ ભોગવી, અજ્ઞાનરૂપ કામાગ્નિમા લય પામી ગયા છે, તો જેઓને પોતાના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન નથી અને નિર્ગુણ અવિનાશી બ્રહ્મ રૂપને જેઓ જાણતા નથી તથા દેહના ભોગ ભોગવવામા અહોનિશ જાગૃત રહે છે-રે તેનુ જ ચિંતન કર્યા કરે છે, તેવા અજ્ઞ નિર્બળ પુરુષના પુરુષાર્થની તો વાત જ શી કરવી? ક્રોધને જિતવામા જે પરાક્રમ, જે દૃઢતા, જે શક્તિની આવશ્યકતા છે, તેનાથી વિશેષ આત્મજ્ઞાનની દૃઢતા તથા આવશ્યકતા, કામને જિતવામા છે ઇદ્રિયોદ્વારા પ્રાપ્ત થતા અનિત્ય વિષય સુખમા સડોવનાર મોહ-માયાના પ્રબળ પ્રતાપાગ્નિની તીક્ષ્ણ જ્વાળામા ભસ્મીભૂત કરાવનાર, આત્મસુખમાથી પતન કરાવનાર એ કામ, મહાબળવાન્ રાજાનો રાજા છે તેની સેના વિશાળ છે, તેના આયુધો અત્યત તીક્ષ્ણ છે, તેના પાસવાનો અતિ ચપળ છે, તે પોતાનુ બાણ ફેંકે છે, ત્યા સચોટ જ ઘા કરે છે, બાળક કે તરુણ, વૃદ્ધ કે રોગિષ્ઠ, શક્ત કે અશક્ત, સ્ત્રી કે પુરુષ, નીચ કે ઉચ, વિદ્વાન્ કે અવિદ્વાન્, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની-સઘળા જ એની માયામા એવા તો લીન થઈ ગયા છે કે, તેઓ અત્યત તેજોમય પરમાત્માની વિભૂતિની સ્વલ્પ કાળ પણ ઝાખી કરી શકતા નથી! એટલુ જ નહિ, પણ ભેદબુદ્ધિને યોગે, પાપ માત્રના જ પૂજારી બનીને, સઘળા ધર્મોથી રહિત થઈ, મન કલ્પિત વિવિધ પ્રકા-

રના સાધનો સાધવામા તત્પર બની જાય છે તેઓનુ પડવુ કયા થાય છે તે પણ, આકાશમા ઉડતા પ્રાણીની ગતિ જેમ જાણી શકાતી નથી, તેમ જાણી શકાતુ નથી આવા મોહમય કામાસગરમાથી કદર્પહર તરી આવ્યો છે, તેને માટે તે શ્રેષ્ઠ છે, અને ફરીથી હુ કહુ છુ, કે તે જ શ્રેષ્ઠ છે”

મન્યુહર, ગુરુના આ સપ્રમાણ વચન સહન કરી શક્યો નહિ કામનુ બળ કેવુ અનિવાર્ય છે, તેનુ તેને ભાન જ નહતુ આજે તે મન્યુહરનુ સ્વરૂપ ભૂલીને, મન્યુદાસ બની ગયો હતો! તેને એમ જ ક્રોધ વ્યાપ્યો કે, ગુરુજી મારા સ્વરૂપને–બળને નહિ જાણવાથી, કદર્પહરની સ્તુતિ કરી, મારુ માનભગ કરે છે તેના મનમા વિચાર થયો કે, ગુરુજીને હુ નિશ્ચય કરાવુ કે, મારા જેવો પુરુષ પણ કામને જિતી શકે છે, પણ ક્રોધને જિતવો, એ ખરેખર જ દુષ્કર છે અહભાવમા મૂઢ બનેલા મન્યુહરે, ગુરુજીને પ્રણામ કરીને કહ્યુ કે, “હે ગુરુદેવ! આપ ભલે ક્રોધને જિતાય એવો માનો, પણ હુ તો માનુ છુ કે, ક્રોધ જિતવો, એ આ લોકનુ જ નહિ, પરતુ સ્વર્ગલોકના દેવોને પણ દુષ્કર કર્મ છે કામને જિતવો, એને હુ એટલુ કઠિન કર્મ સમજતો નથી આપની ઈચ્છા હોય તો મારી પરીક્ષા લેજો!”

મન્યુહર પિંગલાના મદિરમા

ગુરુજી મૌન ધારણ કરી રહ્યા મન્યુહરનો અહભાવ સમજી ગયા વાત વિસારે પડી આઠ મહિના વીતી ગયા પુન ચાતુર્માસ આવ્યો ચારે શિષ્યોને સમીપ તેડાવી, ચાર સ્થાને જઈ રહેવાની મુનિએ આજ્ઞા કરી મન્યુહરને પિંગલાને ઘેર જઈ રહેવાની આજ્ઞા કરી તે પોતાના મનમા અતિ પ્રસન્ન થયો તેણે નિશ્ચયપૂર્વક માન્યુ કે, હુ કામને ચપટીમા ચપેટી લેઇશ તે પોતાના ડોળદમામ સાથે પિંગલાની દેવડીપર ગયો કદર્પહરના જેવુ જ તેનુ રૂપ પણ સુંદર હતુ, કપાળમા ત્રિપુડ્ર શોભી રહ્યુ હતું, કઠમા રુદ્રાક્ષની માળા ધારણ કરેલી હતી, મુખથી પ્રણવનો જપ જપ્યો જતો હતો ધીમે ધીમે પગલા ભરતો, પણ આડી તેડી દૃષ્ટિ કરતો, તે પિંગલાની દેવડીપર જઈ પહોંચ્યો ને ‘નારાયણ હરે,’ કહીને ઉભો રહ્યો ગયા ચાતુર્માસમા, એ જ દિવસે, કદર્પહરે ‘નારાયણ હરે’નો ધ્વનિ કીધો હતો, એવો જ પોકાર આજે પણ સાભળીને, પિંગલાની દાસી દોડતી દોડતી દ્વાર પાસે આવીને ઉભી રહી તે મન્યુહરની કાતિ જોઈને છક થઈ ગઈ. પછી મદિરમા જઇ પોતાની

બાઇને કહ્યુ, "બાઈ! હુ માનુ છુ કે, તમારા પુણ્યનો જ ઉદય થયો છે જે મહાત્મા પુરુષ, ગયે વર્ષે આપણા મદિર ને મદિરિયાને પાવન કરી ગયો છે, તેના ગુરુબધુ જેવો કોઈ બીજો સન્યાસી આજે દ્વાદશીની પુણ્યતિથિએ, આપના દ્વારપર આવીને ઉભો છે!"

પિંગલા સસ્કારી બની હતી, તે જ્ઞાનની અપેક્ષાવાળી થઈ રહી હતી, દેહ ને આત્માનુ સાર્થક કરવાને જિજ્ઞાસુ બનતી જતી હતી, સદ્રૂપ, ચિદ્રૂપ, આનન્દરૂપ તથા નિત્ય સ્વરૂપના દર્શનની અભિલાષિણી બનતી હતી કદર્પહરના વિદાય થયા પછી, પરમતત્ત્વરૂપ આનદઘન આત્માના સ્વરૂપનો, તે નિત્ય વિચાર કરતી હતી આઠ માસમા પરપુરુષના સમાગમનો તો શું, પણ તે સાથે વાતનો પણ સકલ્પ કીધો ન હતો મને કલ્પેલા મોહને દાબી નાખવાને જ તે પ્રયત્નશીલ હતી તેને જાણે વૈરાગ્ય ધારણ કરવો હોય, તેવુ આચરણ માડ્યુ હતુ અને નિત્ય જ સત પુરુષના સમાગમની આકાક્ષા રાખતી હતી દાસીએ પૂર્વના મહાત્માના ગુરુબધુનુ નામ દીધુ કે, તત્ક્ષણે તે જાગૃત થઈ ગઈ અને બોલી, "અલિ દાસી! તે સત પુરુષની ચરણરજથી આ મદિરને પાવન કર તેમને નમન કરીને ઉપર તેડી લાવ અને પૂજનની સામગ્રી તૈયાર કર" તુરત દાસી તે સત પુરુષને પિંગલાના મદિરમા તેડી લાવી, પિંગલાનુ સ્વરૂપ જોતા જ મન્યુહર તો આભો જ બની ગયો ને તેને આશીર્વાદ દેતા, એકીટસે તેના પ્રતિ જોવા લાગ્યો પિંગલાએ પ્રણામ કરીને તેમના ચરણનુ પ્રક્ષાલન કીધુ ને તેના ચરણામૃતને મસ્તક ઉપર ધારણ કીધુ તેણે માન્યુ કે, જેવો કદર્પહર ગુપ્ત મહાત્મા હતો–વિષય સુખથી રહિત હતો, તેવો જ તેનો ગુરુબધુ પણ હોવો જોઇએ પણ એ તેવો છે કે નહિ, તે વિષે પરીક્ષા કરવાનો તેને વિચાર થયો તેણે દાસીને કહ્યુ, "નિપુણિકા! આ મહાત્મા પુરુષ વનવગડાથી કટાળીને આપણુ મદિર પાવન કરવાને પધાર્યા છે, તો તેમની યથાર્થ રીતે શુશ્રૂષા કર! દિવસનો મુકામ આપણા વૈભવમદિરમા રાખજે ને રાત્રે વિલાસભુવનમા શયનસ્થાન રાખજે એમની સેવામા જરાએ કચાશ રાખીશ નહિ આપણા એવા ભાગ્ય કયાથી, કે એમના જેવા મહાત્મા પુરુષના પગલા આપણે ઘેર થાય! પૂર્વજન્મના મહાપુણ્યથી આ કાયારૂપી નાવ મળ્યું છે અને આ સસારાર્ણવ તો દુ ખરૂપ જ છે, તો આ નાવ ભાગી ન જાય તેટલામા, આવા મહાત્મારૂપી નાવિકદ્વારા, આ દુ ખોદધિ તરી જવાને

તત્પર થા !" આમ કહીને મન્ચુહરને બે હાથ જોડીને કહ્યુ, "હે દેવ ! હે સત્પુરુષ ! હે સન્ત ! આપ વૈભવમદિરમા પધારો હુ પણ આપની પરિચર્યા કરવાને તત્પર છુ" મન્ચુહર પ્રસન્નવદને, વૈભવમદિરમા ગયો ત્યાનો ઠાઠમાઠ જોઇને તે મનમા ને મનમા જ બોલ્યો, "ઠીક ! કદર્પહરે પણ ફક્કડ મોજ ભોગવી છે ! અને ગુરુદેવની સમક્ષમા આવીને તડાકા પણ ઠીક જ માર્યા છે ! હવે આપણે પણ કેવી લીલા બતાવીએ છિયે તે ગુરુદેવ બરાબર જોશે ! કદર્પહરે ગમે તેમ કીધુ હોય, પણ હુ તો મારુ સ્વરૂપ યથાર્થ જ બતાવીશ ને ક્રોધજિત સાથે કામને પણ જીતીશ અને બાળી મૂકીશ !" એમ વિચાર કરતો કરતો, અત્રિ મુનિનો શિષ્ય, સુદર મખમલથી જડેલા ચૌરગપર જઇને બેઠો પોતાનો દડ તથા કમડળ એક બાજુએ મૂકી દીધા ! મગળાચરણમા જ મન્ચુહરનુ આ ચરિત્ર જોઇને દાસીને કઇક શકા થઇ ખરી, પણ મનમા તે એમ વિચાર કરવા લાગી કે, કદાચ આ મહાત્મા પુરુષ કોઈ બીજા હેતુથી આવ્યા હશે ને એ કોઈ બીજો જ ઉપદેશ કરશે

યોગી પુરુષને ત્યા બેસારીને, દાસી પુન સ્વમદિરમા આવી અને યોગીરાજને પારણા કરાવવા માટે, ઉત્તમોત્તમ ભોજનો રૂપાના થાળમા પીરસીને લઈ આવી મન્ચુહરે કહ્યુ, "અલિ દાસી ! તારી બાઈને મારે માટે બહુ શ્રમ લેવો પડે છે ભોજનગૃહમા આવવામા મને કઈ પણ બાધ ન હતો ભોજનશાળામા જ ભોજન કરવાથી વિશેષ રસ પડે છે, માટે હવેથી ત્યા જ ભોજનનુ રાખજે સાધુઓને મિષ્ટાન્નનો પ્રતિબધ છે, તેથી આ મિષ્ટાન્નો સિવાય દૂધપુરી બસ છે !" દાસી તો સતનુ આ વાક્ય શ્રવણ કરતા ચકિત થઈ ગઈ તે પોતાની બાઈ પાસે જઇને બોલી, "બાઈ સાહેબ ! કહો ન કહો, પણ કઈ કૌતુક જેવુ મને ભાસે છે ! સાધુ મહારાજ તો કઈ જૂદા જ છે તે કહે છે, કે મને ભોજનશાળામા ભોજન લેવાનો જરાએ પ્રતિબધ નથી એનુ ચારિત્ર્ય મને તો કઈ નવુ જ દેખાય છે" પિંગલા કે જે અધિકારના માર્ગ ઉપર ચઢતી હતી ને સત પુરુષના સમાગમથી સત્ અસત્‌ને જાણવાના માર્ગમા હતી, તે એટલુ જ બોલી કે, "ફિકર નહિ, આપણે એનુ પણ ચારિત્ર્ય જોઇશુ" મન્ચુહર કઈ છેક જ મૂર્ખ ન હતો હજી સૂધી તે કામાધ બન્યો ન હતો પણ તે એમ માનતો હતો કે, કદર્પહર પોતાની ઇચ્છાથી નહિ, પણ ગણિકાની ઇચ્છાથી તેને વશ થયો

હશે જેમ તેની સેવામા ગણિકા હાજર રહેતી હતી, તેમ મારા ઉપર પણ પ્રસન્ન થઇને હાજર થશે, ત્યારે હુ તેનો અનાદર કરી, મારુ જિતેન્દ્રિયપણું બતાવીશ સ્ત્રી દૂર રહે ને મળે નહિ, તો પછી કામ જિતવામા પરાક્રમ શુ? અશક્તિવાન્ ભવેત્ સાધુ! એવા તો ઘણાએ હોય છે પણ સ્ત્રી-દ્રવ્ય સમીપ હોય ને પછી તિરસ્કાર કરવામા જ મહત્વ છે જેઓ સ્ત્રીથી દૂરના દૂર રહે છે તે ભલે પવિત્ર રહે, પણ જે મહાત્મા સ્ત્રીસગે રહી, પવિત્ર રહે છે તે જ ખરો પવિત્ર–તે જ સત્ય કામજિત! હુ સ્ત્રીસગે રહીશ ને કેવો છુ, તે હવે ગુરુદેવ સારી રીતે જોશે આવો વિચાર કરી, જ્યારે જ્યારે પિંગલા કે તેની દાસી પાસે આવતી, ત્યારે ત્યારે તે ઘૃણાથી જ જોતો હતો–નીચીથી ઉંચી દૃષ્ટિ સરખો પણ કરતો નહિ પણ તેની બિલાડા જેવી નીચી દૃષ્ટિ પિંગલાથી અજાણી રહી શકતી નહોતી જ્યા સૂધી શરીરમા જરાએ કાચા પારાના ઝેરનુ જોર હોય છે, ત્યા સૂધી આરોગ્ય થતુ નથી, તેમ જ્યા સૂધી મનમા થોડો પણ અહકાર હોય છે, ત્યા સૂધી ગમે તેવા યોગીને પણ, સત્વ-શુદ્ધ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થતુ નથી

અહિંયા તો નૂતન જ બનાવ બનવા લાગ્યો ગણિકાઓ હમેશા ઘણી ચતુર હોય છે તે ઉડતા પખીની પણ ગતિ જાણે છે, તો મન્યુહરની ગતિ કેમ ન જાણે? તેને પણ મન્યુહરની કસોટી કરવાની હતી બે પાચ દિવસ સૂધી તો, પિંગલા મન્યુહરની સેવામા ઘડી ચપકો આવી વિદાય થતી હતી, પણ જ્યારે મન્યુહરનું હૃદય જોયુ તો જણાયુ કે, એની ઘૃણા નિરર્થક છે, ત્યારે તેણે પોતાની ચતુરાઈ બતાવવાની તજવીજ કીધી એક દિવસ તે સહેજસાજ ઠઠારી મઠારી આવી તેને જોઈ મન્યુહરે ધાર્યું કે, આજે તે મને ફસાવવા આવી છે, તેથી શાત મુદ્રાને બદલી, તે બોલ્યો, "ક્યુ બે રડી! અમકુ ફસાનેકુ આઈ હૈ કે ક્યા! અમેરા વ્રતકા ભગ કરનેકી તેરી ઇચ્છા પૂર્ણ ન હોયગી, ચલી જા! અમ યોગી લોકકી સામને દેખના મત! હ! હમ ભસ્મ કર દેયગા!" પિંગલાનુ મન નિર્દોષ હતુ, તેના મનમા એ સમે જરાએ પાપ ન હતુ, છતા મન્યુહરના વચન સાભળી તે ચમકી–મનમા સહજ હસી ને સ્વગત જ બોલી, "બાવાજી તો ઉસ્તાદ છે! દમ તો ઠીક રાખે છે, પણ પાણી મરેલા છે, તેનુ જરાએ ભાન નથી!" પછી તે મન્યુહર પ્રતિ નમન કરતી કે બોલી, "મહારાજ! મારા મનમા તો કાઈ નથી, છતા કંઈ

ભૂલ થઈ હોય તો કૃપા રાખજો ! મેં તો આપકી ચેલી હું આપની પાસ નહિં આવું," આમ બોલતી બોલતી વિજળીની ઝડપથી, મન્ચુહર કંઈ બોલે તે પૂર્વે તે ચાલી ગઈ.

મન્ચુહર મનમાં મગ્ન થયો. "રંડી ફસાને આઈથી, ઉસકા નિકાલ હો ગયા !" એમ મનમાં બડબડવા લાગ્યો. પણ પિંગલા જતી વખત જે નેણબાણ મારતી ગઈ, તે તેના કાળજા સોંસરું નિકળી ગયું હતું. દશ પંદર દિવસ પિંગલા તેની તરફ ફરકી જ નહિ. મન્ચુહર પણ ચકિત થયો કે, પિંગલા કેમ ફરકતી નથી. એક દિવસ તેણે દાસીને પૂછ્યું, "કેમ તારા બાઈ દર્શને પધારતા નથી ! કુછ જ્ઞાનકી બાત સુનતી હૈ વા નહિ ?" ચતુર દાસીએ કહ્યું, "તેઓ કંઈ હમેશાં નવરા નથી કે તમારાં દર્શન જ લેયા કરે ! રાજાજીના માનીતા છે, લાડકા છે, તેને તમે રંડી કહી, તેથી આવતા નથી !" "હં હં ! ઐસા મત કરના, બોલના કે સાધુકા દર્શન તો લેના જ ચાઇએ. સાધુકું ગુસ્સા કયા ઔર પ્રેમ કયા ?"

આ પ્રમાણે બે ચાર વાર કહેવા પછી, એક રાત્રિના દાસીએ વિલાસભવનને અચ્છી રીતે શણગારી દીધો, દીવાઓ સળગાવ્યા, પુષ્પોની માળા ને ચાદરો સર્વત્ર લટકાવી દીધી, સુગંધી ચોમેર બહેકાવી દીધી. વાદળ ઘેરાયું હતું, ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરસતો હતો, મન્ચુહરને પણ નિત્ય નિત્ય પુષ્કળ તેજનાવાળાં ભોજન કરાવ્યાં હતાં, ને કામદેવના સ્વાગતની સઘળી તૈયારી, એવી તો સુઘડતાથી કીધી હતી કે, મોટા યોગીનાં મન પણ ડોલાયમાન થાય તો મન્ચુહરનું શું ગજું ? પડોશના ઓરડામાં રાગ આલાપાયો. મન્ચુહર લીન થતો ગયો. તેવામાં આ શબ્દ તેના શ્રવણમાં પેસી ગયા.

"મેરે ગલે સો લગ જાઓ પ્યારે, વિરિઆઈ બદરિયા ઘોર
'બડી બડી બુંદન બરસન લાગી, બોલત દાદુર મોર"

મહલાવી મહલાવી આલાપ એવો લીધો કે, પિંગલાના જ વિચારમાં મન્ચુહર ઘેરાઈ ગયો. તે માનવા લાગ્યો કે, આ આલાપ મને જ ઉદ્દેશીને છે, પણ એનાથી આપણું ચિત્ત ચળે એમ નથી. પુનઃ પિંગલાએ રાગ આલાપ્યો,-

"બિજુરી ચમક દેખી, હિય ડર પૈ, પવન ચલત ઝકઝોર,
"હરિ પિઉ સત પિય કણ્ઠ લગાઓ, રાખો મનકી કોર"

"હં, રંડી કૈસી ફસી હૈ ! કણ્ઠ તો બડા અચ્છા હૈ દિદાર અચ્છા હૈ ! ઔર પિય પિય રોતી હૈ. કોન પિય ! સત પિય ? કોનસા સત !

મન્યુહર ! અછા, રડી દિવાની બન ગૈ હૈ !” આમ મન્યુહર મનમા બડ-બડવા લાગ્યો, એટલામા બીજા રાગમા પિંગલાએ પ્રેમ પત્રિકા મોકલી.

“તેરી સૂરત મુઝે ભાઇ, મેરા જી જાનતા હૈ,
“જો ઝનકે તૂને દેખાઇ, મેરા જી જાનતા હૈ
“અરે જાલિમ તેરે દેસ, તીરે નિગહસે હમને,
ઔર જૈસીકિ હૈ ભાઇ, મેરા જી જાનતા હૈ
“ખાયગે ઝહર નહિ, ડૂબ મરેંગે જાકર,
“જો હૈ ઠુછ જીમે સમાઈ, મેરા જી જાનતા હૈ
“કતલ કરકે ન ખબર લી, મેરે કાતિલ અફ્સોસ,
“જીઇસી દુખમે ગમાઈ, મેરા જી જાનતા હૈ”

આ શબ્દની સાથે જ, ખુલ્લી બારીમાથી પિંગલાના મુખપર મન્યુહરની દૃષ્ટિ પડી થઇ ચૂકયુ ! લેવાઇ ગયો !! ગુરુ આગળ જે જ્ઞાનની બેડસાઈ મારી હતી, તે હમણા તે ભૂલી ગયો મુખે તે પ્રણવનો જાપ કરે છે, પણ તેના હૃદયમા પિંગલા ઠણઠણાટ કરી રહી છે, તેને અનેક પ્રકારના સકલ્પ વિકલ્પ થાય છે, તેનુ આત્મજ્ઞાન શિથિલ પડતુ જાય છે, કદર્પહરને તે જૂઠો માને છે, લાવણ્યની સાક્ષાત મૂર્તિરૂપ પિંગળા સમક્ષ કદર્પહર નિર્લેપ રહ્યો હોય, તે ઉપર તે અનેક શકાઓ કરે છે, ગુરુજી ભોળા છે, તેનુ કપટ સમજી શકયા નથી, તેથી જ તેને શ્રેષ્ઠ કહે છે, ક્રોધ જિતવામા જ સર્વ યોગનું ફળ છે, કામ જિતવો, એમા કઈ પુરુષાર્થ નથી અને જેમા પુરુષાર્થ નથી, જેમા ફળ નથી, તેને માટે મિથ્યા કષ્ટ સહન કરવુ, એનુ કાઈ કારણ નથી, એવો તે પોતાના મનમા નિશ્ચય કરે છે, કામ જિતવો એટલે સ્ત્રીનો સગ ન કરવો એમ કઈ નથી, પણ જે ઉર્ધ્વરેતા રહે છે તે જ ખરેખરો કામજિત કહેવાય છે કામનુ પરિણામ શું ? રેતનુ સ્ખલિત થવુ જેને રેત સ્ખલિત થતુ નથી, તે જ ખરેખરો કામજિત છે, તે જ ખરેખરો નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી છે શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાત્મા પુરુષે અનેક ગોપીઓની સાથે વિહાર કીધો હતો, છતા ઉર્ધ્વરેતા ને બાળ બ્રહ્મચારી કહેવાયા છે, તેનુ કારણ શુ ? ઉર્ધ્વરેતા ! હુ જો ઉર્ધ્વરેતા રહીશ તો મારુ બ્રહ્મચર્ય ખડિત થશે નહિ ને કદર્પહરના કરતા પણ શ્રેષ્ઠ કહેવાઇશ, એવી ઘડભાજ તેના મનમા ચાલી રહી છે

એ ત્રણ દિવસ સૂધી મન્યુહરના મનમા આવી ઘોળાઘોળ થયા કીધી નિત્ય નિત્ય ઉત્તમ પ્રકારનો આહાર, વિલાસભવનમા સુખ શય્યાપર વાસ, કામોદ્દીપક પદાર્થનુ સેવન, સ્રીને નિરખવાની આતુરતા, કસોટી કરવાની કામના, હૃદયમા ઈર્ષા, એવા સતનુ સન્તપણુ ઝાઝો કાળ ટકતુ નથી મન્યુહરના હૃદયમા પિંગલાનુ જ ચિંતન થતુ હતુ, પિંગલાને જોતા તેનુ આત્મજ્ઞાન પલાયનમ થતુ હતુ વીર્યવર્ધક આહારે તથા અત્તર ફુલેલના બહેકાટે, સુખાસનોમા પોઢવા વગેરેથી તેના મને કામને જાગૃત કરી દીધો મનથી તે વ્યભિચારી બન્યો મન્યુહરના ચરિત્રની સમીક્ષા કરવા માટે નિત્ય નિત્ય પિંગલા, મહારાજના દૂરથી જ દર્શન કરીને પાછી ફરતી હતી

કેટલાક દિવસ એમને એમ જ વહી ગયા મન્યુહર મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, રાડ વળી ભાવ ખાય છે ને સતીપણુ દર્શાવે છે એક દિવસ તેણે દાસીને કહ્યુ, "ઓ ધર્મશીલ! તુ ધર્મને યથાર્થ રીતે જાણે છે. અતિથિ ઘેર પધારે ત્યારે સેવા કેમ કરવી, તે શુ વિસરી ગઈ કે? ગયે વરસે અમારો ગુરુબધુ અહિં આવીને ચાતુર્માસ ગાળી ગયો હતો, તેની તારી શેઠાણીએ સારી રીતે શુશ્રૂષા કરી હતી, તેવી જ સેવા મારી ન કરવામા તુ ને તારી શેઠાણી પાપભાગિની થાવ છો," જેનુ આત્મબળ મદ પડવા માડ્યુ હોય છે, તેને યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર જ થતો નથી અખડ આનદરસમા લોટનારો ને બ્રહ્મવેત્તા પદનો જિજ્ઞાસુ, વિષયોથી કટાળેલો અને કામને જિતવાનુ બીડુ ઝડપી આવેલો, સ્વસ્વરૂપને ભૂલી જઈને, જેમ બાળક, ભુખ તથા દૈહિક પીડાને ભૂલી જઈ, રમકડા સાથે રમીને પોતાને આનન્દ મળેલો માને છે, તેવી ક્રીડા કરવાને, આ ક્રોધ જિત્ મન્યુહર, એક સ્રીના હાવભાવમા, લટાછટામા, ઠણકણાટમા, નાશવત ગૌરાગમા, લીંટ, લાળ ને મળથી ભરેલા દેહમા, ધીમે ધીમે એવો તો લટ્ટુ બનવા માડ્યો કે, તેનુ સર્વ આત્મજ્ઞાન વિનાશ પામી ગયુ તે દાસીને અયોગ્ય પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો અને છેવટે બોલી ઉઠ્યો કે, 'હુ કદર્પહરના કરતા રૂપગુણમા ઓછો નથી—અમે ગુરુબધુ જ છિયે, તેનામા ને મારામા ભેદભાવ ગણવો, એ જ્ઞાનીને યોગ્ય નથી!" ગણિકાની દાસીઓ હમેશા ચતુર હોય છે ગણિકાગૃહ જ ચતુરાઈનુ સ્થાન છે તે સત પુરુષનો હૃદયભાવ દાસી સમજી ગઈ તે બોલી, 'મહારાજ! આપની ઈચ્છા પૂર્ણ થશે, આપ ગભરાવ નહિ હુ મારી

બાઇને સમજાવીને આપની સેવા માટે તત્પર કરીશ !" આ સર્વ વૃત્તાત દાસીએ પોતાની બાઇને નિવેદન કીધો પિંગલા ચતુર હતી કદર્પહરે જે જ્ઞાન તેને આપ્યુ હતુ, ભોગના ભય સમજાવ્યા હતા, વિષયસુખના દુ ખો દર્શાવ્યા હતા, તેની તેને હજી સૂધી વિસ્મૃતિ થઇ ન હતી કદર્પ હરે તેને ઉપદેશ કરી, પરમાત્માનુ સ્વરૂપ જાણવાને પ્રેરી હતી, આજે તેણે કદર્પહરના ગુરુબધુને ઉપદેશ કરવાનુ પણ લીધુ તે ધીમે ધીમે મન્યુહરની પાસે વધારે ને વધારે બેસવા લાગી વિકારી બનેલો મન્યુ-હર એક દિવસે બોલ્યો, "હે પિંગલા ! ઘેર આવેલા અતિથિની જે યોગ્ય પ્રકારે સેવાપૂજા કરે છે, તેને જ અખડ આનદ-એક રસ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે સતોને જે પોતાનુ તન મન ધન અર્પણ કરે છે, તેને જ મુક્તિ મળે છે મારા ગુરુબધુ કદર્પહરે જે ઉપદેશ આપ્યો છે, તેનો એ જ હેતુ છે વ્યક્તિ વ્યક્તિમા ભેદ ગણવો, એ ક્ષુદ્રક જીવોનુ કર્તવ્ય છે સગથી કઈ દોષ નથી એ સગથી તો અનેક મહાત્માઓ તરી ગયા છે તું પણ સત્સગ કર અને સત પુરુષની સેવા કરીને તેઓને તૃપ્ત કર ! તેમા જ તારુ કલ્યાણ સમાયલુ છે" ચતુર ગણિકા બોલી, "મહારાજ ! આપની સેવામા હું તો સદાય હાજર જ છુ આપ જે આજ્ઞા કરો, તે મને માન્ય છે કહો જોઇએ, હું આપને કેઈ રીતે સતોષ પમાડી શકુ ?" મન્યુહરે પોતાનો હૃદયભાવ પ્રકાશિત કર્યો ગણિકાએ કહ્યુ, "મહારાજ ! મારો નિયમ છે કે, સત પુરુષોનો સમાગમ ક્ષુદ્રક પ્રાણીના જેવો હોવો જોઇએ નહિ આપ મહાત્મા છો, હું આપની કામનાને તૃપ્ત કરીશ, તેમ આપ મારી કામનાને પણ તૃપ્ત કરો કદર્પહરે મારી કામનાને સપૂર્ણ રીતે તૃપ્ત કરી હતી, તેથી હું તેની ચેલી બની છુ !" મન્યુહરે કહ્યુ, "તારી કામના શી રીતે તૃપ્ત થાય ?" ગણિકા બોલી, "આપ જેવાના સમાગમ સમયે ધારણ કરવાનુ વસ્ત્ર દિવ્ય હોવુ જોઇએ મને ઘણા કાળ થયા કામના થઈ છે કે, કામરુદેશની રાણી મત્સેન્દ્ર શિષ્યા સવાલાખ રૂપિયાનુ અબર પહેરે છે, તે આપ લઈ આવો તે પહેરીને હુ આપની ઇચ્છા તૃપ્ત કરીશ ત્યારે મને સપૂર્ણ આનદ, સુખ ને તૃપ્તિ થશે અને તમને પણ આનન્દ, સુખ ને તૃપ્તિ પમાડી શકીશ" મન્યુહર બોલ્યો, "એહી ! ઈસમે કયા બડી બીસાત હૈ !" તુરત જ મહારાજ ટટાર થઈ ગયા અને પોતાનુ દડ કમડળ હાથમા લઈ કામરુદેશ પ્રતિ પ્રયાણ કીધુ

અનેક પ્રકારની ઉપાધિ વેઠતો, કેટલેક કાળે મન્યુહર કામરુદેશમા જઈ પહોચ્યો એ દેશમા સત પુરુષોને જવાનો પ્રતિબધ ન હતો પ્રણવનો જાપ જપતા જપતા ઋષિશિષ્ય, કામરુદેશની રાણીના દરબારમા મહા મહેનતે જઇને ઉભો રહ્યો તેણે રાણીને આશીર્વાદ આપ્યો ને કહ્યુ, "હે ધર્મશીલ દેવિ ! મારા ગુરુરાજ કઇક કષ્ટથી પીડાય છે, તેની શાતિનુ ઔષધ તારી પાસે છે, તે તુ મને આપ !" રાણી બોલી, "હે મહારાજ ! આપ આજ્ઞા કરો, તે આપવાને હું તત્પર છુ. મારા આ દેહના દાનથી પણ જો આપના ગુરુનુ શ્રેય થતુ હોય, તો તે પણ આપીને, આપના ગુરુનુ શ્રેય કરીશ !" મન્યુહર બોલ્યો, "હે દેવિ ! એટલુ કઈ મહત્વનુ કાર્ય નથી અમારા ગુરુએ ગુરુદક્ષિણામા તારુ અણમોલ વસ્ત્ર માગ્યુ છે, તે તુ આપ હે વિશાળ નેત્રવાળી ! એ વસ્ત્ર મારા ગુરુને આપીને હું ગુરુઋણમાથી મુક્ત થઇશ ને તારુ કલ્યાણ થાવ !" તુરત જ રાણીએ પોતાનુ જે અત્યત કિમતી વસ્ત્ર હતુ, તે મન્યુહરના ચરણમા મૂકીને પ્રણામ કર્યા

મન્યુહર, તે વસ્ત્ર લઈને ઘણો જ પરિશ્રમ વેઠતો, ચાતુર્માસની પૂર્ણાહુતિની લગભગ, ગણિકા પિંગલાને મદિરે આવી પહોંચ્યો મન્યુહર થોડા વખતમા જ ફેરવાઈ ગયો હતો–તેની કાતિ ઝાખી પડી ગઈ હતી, તેનુ ભાષણ મદ પડી ગયુ હતુ, ખાધાપીધાની અવ્યવસ્થા, માર્ગનો પરિશ્રમ, દિવસના તાપ તથા રાતના ઠારમા પ્રવાસ, નદી નાળા ઉલ્લઘવા, ઝાડના, ફળફળાદિપર જ નિર્વાહ કરવો, એ સર્વ સકટથી તેનુ શરીર સુકાઈ ગયુ હતુ–તે શરીરથી શિથિલ થઇ ગયો હતો પણ તેની મનોવૃત્તિ શિથિલ થઈ નહતી, તે તો વધારે જાગૃત બની હતી

ઋષિશિષ્યને પ્રણામ કરીને પિંગલાએ, કામરુદેશની રાણીનુ આપેલુ અણમોલ વસ્ત્ર પોતાના હાથમા લઈ, પ્રસન્ન મુદ્રાથી કહ્યુ, "મહારાજ ! આપને બહુ પરિશ્રમ પડ્યો આ દાસીનો અલ્પ મનોરથ પૂર્ણ કરવા માટે આપ જેવા સત્પુરુષ, ધર્મના જ્ઞાતા, નીતિના તત્ત્વવેત્તાએ, જે અતિ પરિશ્રમ વેઠ્યો છે, તેનો બદલો મારાથી વાળી શકાય તેમ નથી હે મહાત્મા ! આજથી આ દેહ, ગેહ ને સર્વ સપત્તિ આપની જ છે ! આપ જેમ આજ્ઞા કરશો, તે પ્રમાણે જ હું વર્તીશ હુ તો આપની ચેલી છુ ! આપની સેવામા સદા તત્પર છુ" મન્યુહરે કહ્યુ, "હે સૌંદર્યની પુતલિ ! જે રીતે તે મારા ગુરુબધુ કદર્પહરને પ્રસન્ન કીધો છે, તે રીતે

જ મને પ્રસન્ન કર એટલે હુ કૃતાર્થ થયો!" ગણિકા બોલી, "આપની ઇચ્છા ક્યારે હું તૃપ્ત કરુ તે કહો" જેનુ શરીર શિથિલ થઈ ગયુ છે, જેના અગમા બહુ જ થોડુ વિત્ત રહ્યુ છે, પણ જે કામનો દાસ બની ગયો છે, તેવો-ક્રોધને પગતળે દાબનારો-મન્યુહર બોલ્યો, "હે દેવિ! હે સુભગે! આજ રાતના જ આ સત મહાત્માની કામનાને પૂર્ણ કરીને તુ કૃતાર્થ થા"

અસ્તુ કહીને પિંગલા ત્યાથી વિદાય થઈ ગઈ દાસીઓએ ઋષિ-શિષ્યને સારી રીતે અગોળ કરાવી, ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનો કરાવ્યા થાકેલા પાકેલા ઋષિશિષ્ય તો થોડીક વાર પોઢી ગયા સન્ધ્યાકાળનો સમય થયો ત્યારે મન્યુહરની પધરામણી પિંગલાના વિલાસભવનમા કરાવવામા આવી મદિરમા ચોમેર બેહેકાટ પ્રસરી રહ્યો હતો, સૌગ-ધિક દીવાઓ પ્રકાશી રહ્યા હતા, સુખશય્યા છટાથી બિછાવી દીધી હતી, ઉપર દૂધના ફેણ જેવી ઉજળી ચાદર પાથરી હતી, એક સુખા-સનપર મન્યુહર પિંગલાની રાહ જોતો બેઠો હતો એવામા કામરુદેશની રાણીનુ સવા લાખનુ અબર પહેરીને, ઠમઠમાટ કરતી પિંગલા, ઋષિશિષ્ય સમીપ આવી ઉભી રહી તેનુ સૌન્દર્ય જોઇને મહારાજ તો લટ્ટુજી જ બની ગયા દાસીએ લાવી મૂકેલો કઢેલ દૂધનો પ્યાલો ગણિકાએ મન્યુ-હરના હાથમા આપ્યો ગણિકાના રૂપથી છક થઈ જતા ઋષિશિષ્યે તે દૂધ પીધુ પછી સુગધીદાર પદાર્થોથી ભરેલી પાનની બીડી લીધી પિંગલાનુ સૌંદર્ય એવુ તો ઉત્તમ હતુ કે, તે ઋષિશિષ્યને તેના સમા-ગમસુખ વિના બીજા કશામા આનદ લાગ્યો જ નહિ થોડીક ક્ષણ, ગણિકા સાથે આડી તેડી વાત કરતા, ઋષિશિષ્યે તેનો હાથ પકડીને તેને પલગ તરફ ખેચી, એટલે પિંગલાએ તેના હાથમાથી પોતાના હાથને સડાક દેતો કે છોડાવી, એકદમ અગપરનુ સવા લાખનુ વસ્ત્ર કાઢી નાખીને, મળમૂત્રનો જે ખાળ હતો, તેમા નાખી દીધુ!! યત્રથી પ્રકટેલા દીવા ઝાખા પડી ગયા-ઓલાઈ-ગયા-માત્ર એક જ ઝાખો દીવો બળતો જણાયો પિંગલા એક ખૂણામા દિગમ્બરરૂપે ઉભી રહી!

ઋષિશિષ્ય તો તે જોઇને વિસ્મય થઈ ગયો તે વિચારવા લાગ્યો કે, જે વસ્ત્ર માટે મોટો શ્રમ કીધો, તે વસ્ત્ર મળમૂત્રના સ્થાનમા! તે બોલ્યો, "અરે પિંગલા! આ તેં શું કર્યું? અથાગ પરિશ્રમથી મેળવેલા અબરને તેં ગધાતી ગટરમા નાખી દીધુ!" પિંગલા ધીમેશથી બોલી, "મહારાજ!

અથાગ શ્રમથી પ્રાપ્ત કરેલું આપનું તપોબળ, જેમાં મળમૂત્ર ભરેલા છે, નિત્ય જેમાંથી દુર્ગંધ નિકળ્યા કરે છે, મહિને મહિને જેમાંથી રુધિરનો પ્રવાહ વહે છે, એવા ક્ષણિક સુખ લાગતા સ્થાનમાં, ફગોટી દેવાને, આપ જેવા મહાત્મા તત્પર બન્યા છો, તેની તુલનામાં આ સવા લાખનું વસ્ત્ર તે શી બીસાતમાં? કાળના કાળ પર્યંત ગુરુસેવનના પ્રયત્નથી, અનેક પ્રકારના કષ્ટો વેઠીને જે આત્મજ્ઞાન આપે પ્રાપ્ત કીધું છે, તે આત્મ જ્ઞાનનું ફળ જો નિર્જીવ વિષયસુખ જ હોય, તેમાં જ જો આનંદ તથા તૃપ્તિ હોય, તો અનેક પરિશ્રમે પ્રાપ્ત કરેલું આ વસ્ત્ર મને આનંદ આપી શકે! આપના બહુ કાળના તપોબળને મુકાબલે, આ વસ્ત્ર મેળવતા પડેલો શ્રમ કંઈ જ નથી આપ છો તો એવા ઘણાએ વસ્ત્રો મળશે પણ હે દેવ! આપ એમ ધારો છો કે, આપનું ગયેલું તપોબળ પુન પ્રાપ્ત થઈ શકશે? વળી આપનું યોગબળ પણ પરમ છે ગધાતી ગટરરૂપ આ દેહના સંગથી તે યોગબળ પુન પ્રાપ્ત થાય તેમ છે? આ દેહમાં શું બળેલું છે કે, જેનાપર આપ મોહિત થયા છો ને પરમ તપને ભસ્મ કરવા તૈયાર બન્યા છો? એ અનેક પ્રકારની ગંદકીથી ભરેલું છે, અનેક પ્રકારના રોગનું સ્થાન છે, જે દેહને આપે લાવણ્યની મૂર્તિરૂપ જોયું છે, મોહની પ્રતિમારૂપ માન્યું છે, સર્વ સુખનું સ્થાન ગણ્યું છે, તે દેહનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, જે સ્થિતિમાં હું ઉભી છું ને દેખાય છે, તે જ છે એ દેહ એક કાળે બળીને ભસ્મ થનારો છે એવા દેહ સાથના સંગના ક્ષણિક સુખમાં આપ આપનું બહુ કાળનું સંચિત કરેલું તપોબળ તથા કષ્ટે પ્રાપ્ત કરેલું યોગબળ હોમવાને તત્પર થયા છો, તો આપે આણેલું કામ રુદેશની રાણીનું વસ્ત્ર તે ઉપર હું વારી જાઉં છું! હે મહારાજ! આપને આ મોહ શાનો? શાનાપર થયો છે? આ મુખપર, આંખપર, નાકપર, નિતંબપર કે શાનાપર આટલો બધો મોહ થયો છે? આ સ્વરૂપ તમે જુઓ હું એક ડાકિણી, પિશાચિણી ને નરકની ખાણરૂપ વેશ્યા છું, કે જે ધીરપુરુષોનું ચિત્ત દર્શન માત્રથી, બળ સ્પર્શ માત્રથી અને અમોઘ વીર્ય સમાગમ માત્રથી હરી લે છે એનાપર આપ જેવા જ્ઞાનીને મોહ! પુરુષની કાન્તિનો નાશ કરનાર, બળને હરનાર, ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન કરનાર, સંગ પછી પશ્ચાત્તાપ કરાવનાર, માયાવી સ્ત્રીના નાશ વન્ત દેહપર, સત્પુરુષોને કદી પણ મોહ થતો નથી!”

ગણિકાના વચનો સાંભળતા જ, ગુરુપ્રતાપે, મન્યુહરને સ્વસ્વ-

રૂપનુ ભાન થયુ એ ક્ષણે તેને એટલો બધો પશ્ચાત્તાપ થયો કે, 'આ અબળા, વળી ગણિકા, કે જેને કોઇ પણ જાતનો જ્ઞાનાધિકાર નથી, તે મને ઉપદેશ કરે છે, મારા સ્વરૂપનુ મને ભાન કરાવે છે! વાહ! ખરેખર! એણે મને તારણ આપ્યુ છે, દુર્ગતિના માર્ગમા પડતા પડતા બચાવ્યો છે હરિ! હરિ!' એમ માની, તુરત તે ગુણિકાને પગે પડ્યો ને કહ્યુ–"હે મૈય્યા! મને ક્ષમા કર કામવાસના એ ઘણી જ ખરાબ છે. ગમે તેવા જ્ઞાની મહાત્મા પુરુષને તે સતાવ્યા વિના રહેતી નથી બળવાન્ એવો ઇન્દ્રિયગ્રામ જ્ઞાની વિદ્વાનને પણ તાણી જાય છે, એ ગુરુદેવની વાત નહોતો માનતો, અને શાસ્ત્રને ગપ્પા સમજતો હતો, પણ આજે મારી ખાત્રી થઈ છે, કે એ કથન સત્ય છે અને કદર્પહરની શ્રેષ્ઠતા ધ્યાનમા આવે છે તુ આ વિષયસુખના અભિલાષી અને પતનના માર્ગ ઉપર ચઢેલા અલ્પ જીવની ગુરુ છે! ખરેખર, તેં મને જે બોધ આપ્યો છે તે, મારા ગુરુએ આપેલા બોધ કરતા પણ વિશેષ છે કામ જ અજિત્ છે તેને જે જિતે, તે જ શુદ્ધ સાધુ–સત્ય મહાત્મા છે, તે જ સર્વ માયાને તરી ગયો છે સ્ત્રીના સૌંદર્યમા મુગ્ધ ન થનારો જ યોગી છે, ખરે-ખરો આત્મજ્ઞાની છે હૃદયને આશ્રિત જે જે કામના છે, તેથી જે મુક્ત છે, તે જ મુક્ત થાય છે, અને તે જ મનુષ્ય અમરત્વને પામે છે જે સન્મતિવાળાની ભોગલાલસા મૃત્યુપ્રાય થઈ છે, તેનુ જ જીવિત આ અસાર–નિ સાર સસારને તરવા સમર્થ છે હુ કોણ? મારા ગુરુ કોણ? મારી સ્થિતિ શી? એ સર્વનુ ભાન માત્ર એક તારા સૌંદર્યમા ભૂલી ગયો હતો, એક ક્ષણભરના વિષયસુખમા લુબ્ધ બન્યો હતો, મોહને હુ વશ થયો હતો, માયામા જ મરી ગયો હતો એ મોહમાથી–માયા-માથી જે યુક્તિવડે તેં બોધ આપીને મારુ તારણ કર્યું છે અને વ્રતભગમાથી મને બચાવ્યો છે તેથી હુ ઉપકૃત થયો છુ હે મૈય્યા! તારી ઉત્તમ લોકમા જ ગતિ થશે!" મન્યુહર શાત થયો, તેનો અહકાર મટી ગયો, કદર્પ-હરની શ્રેષ્ઠતા તે જોઈ શકયો પિંગલાએ વસ્ત્ર પહેરી લેતા ઉત્તર આપ્યો કે, "મહારાજ! દોષને તો સર્વ કોઈ પાત્ર છે પણ તેમાથી આપ જેવા કોઈક વિરલા જ અલ્પ સમયમા સમજી જઈ તેનો ત્યાગ કરે છે માટે આપને ધન્ય છે સ્ત્રીની બાહ્ય સુદરતા ઉપર મોહીને જે પુરુષ તેમા ફસાય છે, તેને હજારવાર ધિક્કાર છે તે કોઈ દિવસ પણ જ્ઞાનનો કે મોક્ષનો અધિકારી બનતો નથી મહારાજ! આપના ગુરુ

બધુ કંદર્પહરની કૃપાએ જ તમે અને હુ આજે પાપકર્મથી બચ્યા છીએ નહિ તો વિષયલંપટ એવી જે હું, તેની એવી શી શક્તિ છે કે, તમ જેવા કામદેવસ્વરૂપી પુરુષની માગણીને અસ્વીકાર કરે એ માટે આપના મહાન્ ગુરુદેવનો જ ઉપકાર માનો" એ પછી બન્ને જણા નિવૃત્ત થયા ચાતુર્માસના જે દિવસો બાકી હતા તે, તેણે પૂર્ણ ઇન્દ્રિય નિગ્રહથી વ્યતીત કીધા-પાપવિચારનુ પ્રકટ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માડ્યુ-એ દિવસથી તેણે પોતાની ચિત્તવૃત્તિને ઉગ્ર નિરોધ કરવા માડ્યો, આહાર વ્યવહારને ત્યાગ કરી દીધો, સયમનુ પરમ પુરુષાર્થથી સેવન કરવા માડ્યુ

પાચ દશ દિવસમા ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયો સર્પ જેમ પોતાના અગની કાચળી ઉતારી નાખી, ઉપાધિ-રાગ ને મોહથી મુક્ત થઈ, સરળતાથી વિચરે છે, તેમ પોતાના મનમા જે વિષયસુખની લાલસાના ને અહ વૃત્તિના રજકણો ભરાયા હતા, તેનો ત્યાગ કરીને, તે ગુરુના આશ્રમમા ગયો તેનુ મુખ મ્લાન જોઇને ગુરુએ કઇ પણ પ્રશ્ન કીધો નહિ, પણ મન્ચુહર બોલ્યો, "હે ગુરુદેવ! વાઘની બોડમા રહેવુ એ સુલભ છે, સર્પની ફેણપર નૃત્ય કરવુ એ પણ સુલભ છે, પનઘટપર અનેક વિકારી સ્ત્રી પુરુષના વચન સાભળીને તેની અવગણના કરવી એ પણ સુલભ છે, પરતુ માયાની પ્રતિકૃતિ, માયાવી નારીના મોહપાશમાથી સુરક્ષિત રહેવુ અને તે પણ વળી એકાતમા જ્યા ઇન્દ્રિયોને બહેકાવી મૂકે તેવા સર્વ સાધન છે ત્યા, નૈષ્ઠિક રહેવુ-એ અતિ કઠિન કર્મ છે કામ, ખરેખર અજિત જ છે, તે કોઇનાથી પણ જિતી શકાય તેવો નથી હે ગુરુદેવ! કંદર્પહર અમારા ત્રણેનો ગુરુ છે અને પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે!" પરમ સતોષ પામી ગુરુદેવ મૌન જ ધરી રહ્યા મન્ચુહરની યથાર્થ કસોટી થઇ, તેનુ અભિમાન ગળી ગયુ, તે શુદ્ધ કાચનરૂપ થયો, તે જોઇને તેને આશીર્વાદ આપ્યો ને છેવટે કહ્યુ કે, "હે પરમ વિવેકી શિષ્ય! આ જગતની મોહજાળમા ફસાવાનુ મુખ્ય સ્થાન કામ જ છે અને કામ જ સકળ માયાની કળાનુ નિધાન છે જે કામને જિતે છે, તે જ જિતેન્દ્રિય છે રણમા મહાન્ વિજય કરનારા તથા અનેકનો સહાર કરનારા વિજેતા નથી, પણ એકલો, નિરાકાર, જેની પાસે કુસુમનુ શસ્ત્ર છે, એવા કામનો જે પરાજય કરે છે, તે જ વિજેતા છે-તેને જ ત્રણેય લોકોને તરીને તેની પણ ઉપર જવાનો અધિકાર છે"

આટલી કથા કહીને, હિમગિરિના મહાત્માએ, સુવિચારને કહ્યુ,

“હે વત્સ સુવિચાર! તમે ભલે સસારમા જાવ! મારી આજ્ઞા છે કે, તમે સસારમા જઇને વિદેહમુક્ત પેરે વિચરો સસારમા ઉત્તમ પુરુષોનો નાશ કરનાર, પરમાત્માની રચેલી માયાનુ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સ્ત્રી છે, તેનાથી તમારુ રક્ષણ કરવાનુ સામર્થ્ય, જે જ્ઞાન મેં તમને આપ્યુ છે, તેનુ નિત્ય મનન તથા નિદિધ્યાસન કરવાથી જ પ્રાપ્ત થશે પ્રિય વત્સો! તમે સસારમા પડી ગૃહસ્થાશ્રમ સુખરૂપે ચલાવવા માટે ડરતા હોવ તેમ લાગો છો, તેમા માણુસને આડે માર્ગે લઈ જવામા અગણિત કારણો છે એમ માનો છો, અને ન ઈચ્છતા છતા પણ કુમાર્ગે ચઢી જઈ મનુષ્ય પાપ કરે છે તો તેમા એને એમ બલાત્કારે કોણ દોરી જતુ હશે, એવો પ્રશ્ન કર્યો છે, અને જાણવા માગ્યુ છે કે, શુ એકાદ મુખ્ય એવુ કારણ નહિ હોય કે જેનો નાશ કરતા બધાનો નાશ થઈ જાય. અર્થાત્ પાપનુ મૂળ શુ, અને તે નિવારવાનો ઉપાયો જાણવાની તમારી તીવ્ર ઈચ્છા છે મેં તમને તે માટે અત્રિ ઋષિના શિષ્યોનુ દૃષ્ટાત આપ્યુ છે, તે ઉપરથી સહજ સમજી શકશો કે, સર્વ અનર્થનુ મૂળ રજોગુણના કાર્યરૂપ કામ છે, અને એ કામ એ જ રૂપાતરે ક્રોધ પણ છે, કારણ કે પ્રતિહત થયેલા કામનુ ક્રોધ એ રૂપાતર છે એમ મનુષ્યને અવળી પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વૃત્તિમાત્રનુ બીજ, કામ છે માટે એ કામને જ મુખ્ય શત્રુ જાણો સામાન્ય પ્રાકૃત અર્થ ઉપરાત કામ એટલે રાગ, અભિલાષ, ઈચ્છા, વાસના ઈત્યાદિ સમજવા એ મહાશત્રુ છે, માટે દુર્જય છે સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાધવા માટે એને જિતીને માર્યા વિના છૂટકો નથી, કેમકે એ મહા ભક્ષ કરનાર કોઈ પણ પ્રકારના સાધનને તાબે ન થતા સર્વને ગળી જનાર મહા પાપી છે એને ગમે તે કરીને જિતીને હણવો જોઇએ પ્રાણી માત્ર કામસહિત જ છે વિષયોનો ઉપભોગ કરવા જતા તે કામ ખરો જાગૃત થાય છે અને વકરી જાય છે તે ધીમે ધીમે મનુષ્યોપર પોતાનો કબજો કરતો જાય છે, અને કદાપિ છૂટી ન શકે તેમ જામી જાય છે એ કામ અજ્ઞાનીનો વૈરી છે એટલુ જ નહિ પણ જ્ઞાનીઓનો પણ નિત્ય વૈરી છે, તેમનામા પણ પ્રારબ્ધવશાત્ ઉદય પામે છે, ને તેમને વિષયોમા પાડે છે જ્ઞાનનુ સ્થાન જે અત કરણ, તેને એ દુષ્ટ કામ ઢાકી નાખે છે, અને જ્ઞાનનો ઉદય એ થવા દેતો નથી ઈન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ એ એના અધિષ્ઠાન છે, અને તેને સાધન બનાવી આત્માને એ જ્ઞાન પામવા

હેતો નથી, પણ મોહમા નાખી ભમાવે છે અને પાપમા દોરી જાય છે એટલા માટે તમે પહેલા ઇન્દ્રિયોને અકુશમા રાખજો અને સાથે મન બુદ્ધિ આદિને પણ નિયમમા રાખજો, નહિ તો એકલો ઇન્દ્રિયનિગ્રહ વ્યર્થ થઈ પડશે આ પ્રમાણે તેઓને કબજામા રાખીને પરોક્ષ જ્ઞાન અને અપરોક્ષ જ્ઞાન ઉભયનો નાશ કરનાર આ કામરૂપી શત્રુને આત્મજ્ઞાનવડે જિતીને મારી નાખજો આત્મજ્ઞાન બુદ્ધિથી પણ પર છે માટે આ સર્વભાસક આત્માનો આશ્રય કરી અર્થાત્ આ સર્વ આત્મમય છે એવો અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર કરીને કામને જિતવો, એ મનુષ્યનુ કર્તવ્ય છે આમ બુદ્ધિના નિર્વાહક–ભાસક આત્માવડે કામના સ્થાન અત કરણને સ્થિર કરીને ચચળતાથી મુક્ત કરશો તો કામને જિતશો આ પ્રમાણે વર્તશો તો તમારા ગૃહસ્થાશ્રમમા કોઈ પણ જાતનુ વિઘ્ન આવશે નહિ, અને તમને બળાત્કારથી કોઈ પણ પાપ કરવાને પ્રવૃત્ત કરશે નહિ તમારુ સદા કલ્યાણ થાવ !"

આટલો ઉપદેશ કરીને મુનિ મૌન ધરી રહ્યા તેઓએ સમાધિમા બેસવાની ઇચ્છા દર્શાવી, એટલે યોગિરાજને પ્રણામ કરીને, સુવિચાર, પોતાની પત્ની છદ્મલિંગ સાથે, પોતાના આશ્રમ પ્રતિ ગયો, અને ગુરુદેવના નિજબોધનુ તે દપતી મનન કરવા લાગ્યા

કોટાવાસી સાધુ રામચરણદાસ મારે ઘેર ભિક્ષાર્થે એકવાર પધાર્યા હતા તેમણે આ પુસ્તક ભેટ આપતા, અને તૃતીય બિન્દુ વાચતા, મને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'કામ જિત્યો એટલે જગત્ કેમ જિતાયુ?' મેં ઉત્તર આપ્યુ કે, 'કામમાથી સર્વ ઉપાધિઓનો જન્મ થાય છે, તેથી જો કામ જિતાયો તો ષડ્અરિ પણ જિતાય છે વળી કામને વશ થવાથી નવી નવી વાસનાઓનો–સ્નેહ–સ્વાર્થ–મારુ તારુ–અસત્ય–અપ્રામાણિકપણુ–મોહ–કલેશ–આદિનો પણ જન્મ થાય છે એટલા માટે, જે પુરુષ કામનો પરાજય કરે છે અને જિતે છે, તે આખા જગતને એટલે સસારને જિતવા–તરવા સમર્થ થાય છે બીજુ કામપર વિજય કરનારને આ સસારની સર્વ વાસનાઓ બાધ કરી શકતી નથી ' રામચરણદાસે કહ્યુ કે, 'એ કથન સત્ય છે, પણ કામને જિતવાથી એના કરતા વિશેષ પરમાર્થ સાધન સધાય છે, અને તેટલા માટે કામ જિતવાનો પ્રત્યેક શાસ્ત્રકારોએ બોધ કીધો છે રેતનિરોધપૂર્વક જે લોક બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરે છે, તેની અનેક લોકમા કીર્તિ થાય છે અને રેતના નિરોધથી ઉર્ધ્વરેતા કે બ્રહ્મચર્યનિષ્ઠ રહેવાથી અને અષ્ટ પ્રકારના મૈથુનના ત્યાગથી, તેઓ સપૂર્ણ યોગી બને છે અને આકાશગમનનુ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને તેઓને અણિમા આદિ અષ્ટ પ્રકારનુ ઐશ્વર્ય પણ પ્રાપ્ત થાય છે, વળી તેના યોગમા જરાએ ખામી આવતી નથી, તેની વાસનાઓ બીલકુલ ભસ્મ થઈ જાય છે, અને તેવો જીવ નવીન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, અને તે દ્વારાએ તે ત્રણલોકને જ નહિ, પણ ચૌદ બ્રહ્મા

ડને ભેદીને અર્ચિમાર્ગે પરમાત્મામા પ્રવેશ કરવાને અથવા તો સ્વરૂપાનુસધાન કરવાને શક્તિમાન્ થાય છે કામ જિતેયો નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી બીજો પણ ઉપકાર કરે છે રેતોરૂપ ગર્ભધારી જીવ કામાસક્ત પુરુષના રેતરૂપથી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમા પ્રવેશ કરીને, તે પોતે જ નૂતન જીવન-જન્મ ધારણ કરાવે છે (કેટલાકનુ કહેવુ એમ પણ છે કે, તે સ્વય જ નવો જન્મ ધારણ કરે છે) એ નવા જન્મથી મૂળ ગર્ભ ધારણ કરાવનાર પુરુષ નવા જન્મનારા પુરુષને (જીવને) આ સસારના અનેક વમળમા મોકલે છે હવે તે પુરુષજીવને ગર્ભસ્થિતિમા, સસારમા ને મૃત્યુ ટાણે, અને તે પછી પણ-ક્રિયમાણ ભોગવાવતા, અનેક પ્રકારના કષ્ટો ભોગવાવે છે રેતરૂપે સ્ત્રીના ગર્ભાશયમા પ્રવેશ કીધા પછી પ્રારભમા જ વિષ્ઠા, મૂત્રાદિની વચ્ચે સ્થિતિ કરીને એ નૂતન જીવને અત્યત દુખ અનુભવવુ પડે છે મનુષ્યને મરણ સમયે કે નરકમા પડવાથી જે દુખ થાય છે, તેનાથી અનેક ગણુ વધારે દુખ ગર્ભકાળમા તે જીવને થાય છે, યોનિયત્રદ્વારા જીવનો પ્રવેશ અને છૂટકો, એ બન્ને સમયે પણ મરણકાળની પીડાથી અધિક દુખ જીવને થાય છે, અને માતાના ઉદરમા નરકવાસથી પણ વિશેષ કલેશ થાય છે જનનીનુ ઉદર વિષ્ઠા અને મૂત્રનુ આવાસસ્થાન છે, ને પિત્ત અને રક્તથી તે ગર્ભ વેરાઈ જાય છે, અનેક પ્રકારના કફાદિ ધાતુઓથી વ્યાપ્ત બને છે, કૃમિરૂપ નાગપાશના બધનમા પડે છે, માતાના પ્રાણવાયુદ્વારા તથા નાડીરૂપ રજ્જુઓથી ચાલનાર અને વાયુ અને અગ્નિજનિત તાપથી ઉત્પન્ન થતા કષ્ટોનો અનુભવ કરનાર એ જીવ છે, તેથી અપરિમિત દુખ જ ગર્ભસ્થ જીવને થાય છે કેવળ જાતિસ્મરણવાળો યોગી જ એ કષ્ટનુ સ્મરણ રાખવાને સમર્થ છે એ દુખ આવુ છે કે તેવુ છે એમ કહી શકાય એમ નથી તેથી જે પુરુષે પોતાના રેતને ખરેખરા બધનમા રાખ્યુ છે તે અનેક જન્મ પામતા નૂતન જીવોને આ અપરિમિત કષ્ટ અને સસારના ક્લેશથી પ્રથમ તો બચાવે છે, અને બીજુ, પોતાના યોગબળથી ગર્ભધારી પુરુષ પોતાના અગમા રહેલા રેતને અને તેમા રહેલા અનેક જીવોને પોતાનામા સમાવી દઇને, તેમનુ પણ પોતાના યોગબળથી જ પોતાની સાથે કલ્યાણ કરે છે એ કેવળ પરાર્થ છે-કામને જિતનાર પરાર્થે જ સકટ સહન કરે છે-માટે જ જે કામને જિતે છે, તે જગતને નહિ પણ વિશ્વને જિતે છે, અને એટલા માટે પરમતત્વ પ્રાપ્ત કરવાવાળા યોગી, સત અને મહાત્માઓએ કહ્યુ છે કે, કામને જિતનાર પોતાના કલ્યાણ સાથે બીજા અનેકનુ પણ કલ્યાણ કરનાર છે, અને કામને વશ કરનારની કીર્તિ બ્રહ્મલોકમા પણ ગવાય છે, અને જ્યા કીર્તિ ગવાય, ત્યા તેને પ્રથમ સ્થાન મળે તેટલા માટે જ, જે કામને જિતે છે-પછી ચાહે તો તે સ્ત્રી હો કે પુરુષ હો-તો તે સર્વત્ર પ્રબળ પ્રતાપી ગણાય છે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીનો પરાર્થ તથા પરમાર્થ (પારકાને માટે જ, કશા પણ લાભ વગર, સ્વયકષ્ટ ભોગવવુ ને ઉપકાર કરવો તે પરાર્થ અને પરમ એટલે મોટા લાભની આશાથી કષ્ટ વેઠી કોઇનુ હિત કરવુ તે પરમાર્થ, કામનારહિત છે, એટલુ જ નહિ, પરતુ તે કામેચ્છાની તૃપ્તિના સુખનો ભોગ, સ્વદેહમા ઉત્પન્ન થયેલા સ્વબન્ધુરૂપ જીવના કલ્યાણાર્થે સદાને માટે ત્યજી, આનદથી કષ્ટનો સ્વીકાર કરે છે મતલબ કે ગર્ભધારી પુરુષના રેતદ્વારા યોનિયત્રમા જે નૂતન જીવ પ્રવેશ કરે છે, તેને ગર્ભસ્થાનના કષ્ટને ક્લેશથી સુરક્ષિત રાખવાને વ્યાવહારિક આનદનો ત્યાગ કષ્ટ સહી પ્રેમથી કરે છે, અને સ્વયના આનદના (એ આનદ છે તો સ્વલ્પકાલીન-પણ આનદ છે ખરો) ભોગે તે નૂતન જીવોનુ કલ્યાણ કરનારો છે રેતદ્વારા પ્રવેશ કરતો ગર્ભસ્થિત જીવ પ્રથમ

પ્રથમ રાત્રિએ શુક્રશોણિત મિશ્ર છે, સાતમી રાત્રિએ તે બુદ્‌બુદાકાર ધરે છે, ૧
રાત્રિએ પિત્તાકાર, અને એક માસે ગાઠને આકારે થાય છે બીજે માસે મસ્તક
છે, ત્રિજે માસે હાથ ને પગ, ચોથે માસે આગળિયો પેટ, ને કેડ, પાચમે માસે
જેને મેરૂદડ કહે છે તે, છઠ્ઠે માસે મ્હોં, નાક, કાન ને આખ બને છે અત્યાર
ગર્ભસ્થ જીવ સર્વ દુ ખકર અજ્ઞાનરૂપ મૂર્છામા રહે છે માતાને લીવે ક્ષુધા પિપાસા
અને શરીરના અસામર્થ્યજનિત અનેક કષ્ટ ને કલેશ તે પોતે અનુભવે છે સાતમે
જીવનો સયોગપ્રત્યક્ષ થયો હોય એમ થાય છે, અને આઠમે માસે સર્વાંગ પૂર્ણ
છે, અને નવમે માસે સમ્પૂર્ણ જ્ઞાનહેતુક પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થાય છે ત્યારે જરા
પટને ભેદી, દેડકાની માફક, પેટના અધકારમા હ્યા ત્યા ચાલેહાલે છે–કૂદકા મારે છે
ને ગર્દનને કુણ્ડલાકાર કરી, હાથ પગ સકુચિત કરી, કુક્ષિસ્થાનમા મસ્તક અફાળતે
સ્થાનનો પરિત્યાગ કરતો કરતો, હાથ પગ ને આખા શરીરથી, જનનીનુ પેટ લે
ફાડવા–ઉદ્યોગી બની ગર્ભસ્થ જીવ, કદી માતાના કુક્ષિ ભાગમા, કદી વાદરા પેરે
ને કદી પોતાના છૂટકા માટે, યોનિયત્રની વચ્ચે દોટ મૂકે છે, મસ્તક નિચે લટ
ને અનેક પ્રકારના કલેશ ભોગવે છે છેવટે સર્પે ગ્રહેલો દેડકો અત્યત આક્રોશ
અને અતે સર્પમુખરૂપ યત્રમાથી તે દેડકો છૂટી, સુરક્ષિત થાય છે, તેમ
ધકેલાયલો તે બહાર પડે છે ત્યારે જ મહાકષ્ટમાથી એકવાર નૂતન જીવ બચે છે
ખાવાને વિષ્ઠા ને પીવાને મૂત્રનુ પાણી છે, અને છૂટવાનો માર્ગ ઘણો કષ્ટદાયી
અને તે પછીના જગતમા ભોગવવાના કલેશ, શોક, કષ્ટરૂપી હજારો ધારવાળા ચ
જીવને કદી પણ વીર્યને સ્ખલિત ન થવા દેનાર નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી પ્રાણીને છોડવે
કામને જિતેલો બ્રહ્મચારી ગર્ભધારી પુરૂષને રક્ષે છે, એટલું જ નહિ, પણ પોતા સગે ત
માટે જ કામને જિતનાર પરમ શ્રેષ્ઠ છે અને કામ જિત્યો તેણે જગત્ જિત્યુ–એ સત્ય

તૃતીય બિંદુ

ધર્મ જ ધર્મનું રક્ષણ કરે છે

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षित ।

तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो * * * *

અર્થ–ધર્મનો ત્યાગ કરવાથી તે આપણો નાશ કરે છે, ધર્મનુ સરક્ષણ કરવાથી ને આપણુ સરક્ષણ કરે છે, તેટલા માટે ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ **મનુ**

શ્રી ભગવાન્ સૂર્ય નારાયણુ દેવ, ક્ષિતિજમા પ્રકાશ કરીને પ્રકટ થવાની તૈયારીમા છે, યોગીન્દ્ર મુનિ પોતાનુ આહ્નિક કર્મ સમાપ્ત કરીને શિષ્યોની વાટ જોતા બેઠા છે, આકાશ નિર્મળ છે, મદ મદ વાયુ વાહી રહ્યો છે, નિર્દોષ પક્ષીઓ ઉડાઉડ કરી રહ્યા છે, વન ઉપવનમા કાળા મૃગો નિર્ભય અવિચ્છિન્ન રીતે વિચરી રહ્યા છે, સૃષ્ટિસૌંદર્ય લીલા એવી સુદર વિસ્તરી રહી છે કે, ગમે તેવા અહકારી પુરુષનો અહકાર પણ ગળી જઇને, તે પરબ્રહ્મના તાનમા એકતારો થવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના રહે નહિ

એ સમયે સુવિચાર અને છદ્મલિંગ ગુરુદેવના આશ્રમમા આવી પહોચ્યા માર્ગમાથી આવતા જે સૌગધિક પુષ્પો જોવામા આવ્યા તે વીણી લઇને, તેની સુદર સુદર માળા, જે છદ્મલિંગે ગુથી હતી તે, પ્રણામપૂર્વક ગુરુકઠમા આરોપી દીધી પછી દપતી, ગુરુને સાષ્ટાગ દણ્ડવત્ પ્રણામ કરી, તેમની સમીપ જઈ બેઠા થોડીવાર ગુરુજી મૌન ધારણ કરી રહ્યા

જ્ઞાનીએ પણ કર્મ કરવા

ક્ષણભર પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરી મહાત્મા બોલ્યા, "હે તાત સુવિ-

ચાર! હે વત્સ છદ્મલિંગ! આ અપાર દુ ખમય સસારમા રહી, જ્ઞાન સપાદન કર્યા પછી પણ, પરમાત્માનુ જે જીવ ક્ષણભર પણ સેવન કરવાથી બહિર્મુખ થઈ, તે પ્રતિ તિરસ્કાર બતાવે છે, તો તે પરિણામે, હમેશાને માટે, પોતાના શ્રેયમાથી ભ્રષ્ટ થઈ, ઉત્તરોત્તર એવી તો અધમ ગતિએ પહોચે છે કે, ત્યાથી પુન તેનો ઉદ્ધાર થતા બહુ કાળ વ્યતીત થાય છે આ માટે મહાત્મા પુરુષે-જ્ઞાનીએ-સસારમા રહેતો હોય ત્યાસૂધી, ઋષિએ નિર્માણ કરેલા ધર્મો, બહુ કષ્ટથી પણ સેવવા આવશ્યક છે તેમા જરાપણ પ્રમાદ કરવાથી-તિરસ્કાર કરવાથી, તે અતોભ્રષ્ટ ને તતોભ્રષ્ટ થઈ-ધોબીનો બળદ નહિ ઘરનો ને નહિ ઘાટનો, તેવી ગતિને પામે છે શ્રીપરમાત્માએ સ્વમુખે કહ્યુ છે કે,

न मे पार्थास्ति कर्त्तव्य त्रिषु लोकेषु किंचन ।
नानवाप्तमवाप्तव्य वर्त्त एव च कर्मणि ॥

(હે પાર્થ! જો કે મને ત્રણે લોકમા કઈ કર્તવ્ય નથી, તેમ કઈ અપ્રાપ્ત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનુ નથી, છતા હુ કર્મ કરુ છુ) આવુ ભગવાનનુ વચન છે, તેમા મોટો મર્મ છે જો જ્ઞાની પણ કર્મનો ત્યાગી અને તો તેનુ જોઇને બીજા પણ તેમ જ શીખે તેથી સસારમા રહેલા જીવે સદા જ કર્મ કરવા એ કર્મ નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરવા નિષ્કામ બુદ્ધિએ કરેલા કર્મ બધન કરતા નથી, પણ ગમે તેવો જ્ઞાની હોય, અને જો સકામ બુદ્ધિએ કર્મ કરે છે તો તે બધનકર્તા થઈ પડે છે પણ નિષ્કામ બુદ્ધિએ કરેલા કર્મ સદા જ્ઞાનીને નિર્લેપ જ રાખે છે તેમ જ વળી જગતમા રહેલો જ્ઞાની કર્મત્યાગ કરવાથી ભ્રષ્ટ પણ ઝટ થાય છે! હવે જીવને પતન કરાવનાર, સકળ કળારૂપ માયાનો રાજા અહકાર છે જે જીવના મનોપ્રદેશમા અહકારે વાસ કીધો હોય, તે જીવ અહંકાર વશવર્તી સ્વયસાધુ બની જઈ કર્મનો ત્યાગ કરે છે, અને જે સસારમા કે સસાર સમીપ રહેતો હોય, તે જીવનુ તો એથી અવશ્ય અશુભ થયા વગર રહેતુ નથી માટે સસારી જીવે, કોઇ કાળે પણ, ગમે તેટલુ જ્ઞાન મળ્યા છતા, તત્ત્વશાસ્ત્રને યથાર્થ રીતે જાણ્યા છતા, જ્યાસૂધી દેહી રહી, આ જગતમા વ્યવહારાદિ ભોગ ભોગવવાને સજાયલો રહે છે ત્યાસૂધી, જ્ઞાનથી પ્રમત્ત થઇને, કદી પણ કર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ કર્મનો ત્યાગી, ધર્મની શરમને વિસરી જઈ, પરમ પદને મેળવવાના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે માટે શાસ્ત્રો, સતો, જ્ઞાનીઓ, યોગીઓ,

ડીંડીમ વગાડી કહે છે કે-જગતના જીવે વર્ણાશ્રમધર્મનુ એક પણ પગથિયુ-સુખમા કે સકટમા-ચૂકવુ નહિ, પરન્તુ વર્ણાશ્રમધર્મને નિશ્ચળ મને સેવવામા અહોનિશ જાગૃત રહેવુ જેમ ઉંચે ચહડનાર, ક્ષણની ભૂલથી-જાગૃત રહેવાની ચૂકથી-નીચે ગબડી પડે છે, કદાચ ખાટલો પણ સેવે છે, કદાચ તેના દેહનો નાશ થાય છે, તેમ જ ધર્મકર્મનુ એક પગથિયુ ચૂકવાથી ઉત્તમસ્થાનને પામવાને પાત્ર જીવ અધોગતિનો અધિકારી બની જાય છે

ત્યાગી બ્રાહ્મણ

પ્રિય વત્સો! આ અપાર સસારના દુ ખથી કટાળી ગયેલો કોઈ એક બ્રાહ્મણ હતો તે સસારનો ત્યાગ કરી તત્ત્વજ્ઞાન સપાદન કરવાર્થે એક મુનિની સમીપ જઈને રહ્યો કુમાર્ગગામી ને વ્યવહારમા લચી-પચી રહેલા પુરુષોના કુકર્તવ્યથી તેનુ મન અત્યત ઉદાસીન થઈ રહેલુ હતુ અલપ ઝલપ જ્ઞાનની પણ ચટકી લાગી હતી ને તેથી સસારને તે દુ ખરૂપ ને નિ સાર માનતો હતો તેના મનમા નિશ્ચય થતો હતો કે, જેઓ આ નિ સાર સસારમાથી તરવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી, તેઓ હમેશને માટે આવર્જન વિસર્જન-જન્મ મરણ-ના રોગી રહે છે ઘણા સત્પુરુષના સમાગમથી તેની ભાવનાઓ રુડી થતી જતી હતી, પણ દૃઢ થઇ નહોતી વૈરાગ્યના સાત પગથિયામાના માત્ર ચાર પગથિયા તે સુખરૂપ ચહડી ગયો હતો તેની વ્યાવહારિક વૃત્તિઓ મદ થઇ ગઇ હતી ને પૂજન અર્ચન ધ્યાનાદિ કર્મમા તે પૂર્ણ બન્યો હતો ભગવદ્દપરિ-ચર્યા કરવામા સદા તત્પર રહેતો હતો તે અત્યત પ્રેમાસક્તિથી ભગ વત્પ્રાર્થના કરતા ગદ્દગદિત થતો હતો જ્યારે તે એકાગ્રપણે ધ્યાન ધરતો ત્યારે તેની સર્વ ઇંદ્રિયો સયમમા વર્તતી હતી સસારના સર્વ રગનો તે ત્યાગી થયો હતો ને સર્વેશ્વર સર્વવ્યાપક સર્વાત્મા પરમાત્માને શુદ્ધ સરકારી ભાવનાથી સેવતો હતો ભક્તિજ્ઞાનમા તેને એવી સુદર ચટકી લાગી હતી કે, તે સદાકાળ પરમાત્માની સેવામા જ સ્વકલ્યાણ માનતો હતો

જગતની રચના

આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલો બ્રાહ્મણ સદ્દગુરુને શરણે જઈને તત્ત્વ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા રહ્યો પ્રથમ તો તે પૂર્ણ ભક્તિથી સદ્દગુરુના ચર-ણનુ સેવન કરતો અને પ્રસગોપાત્ત ગુરુદેવ તેને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ

આપતા હતા ગુરુ કહેતા કે, આ દુ ખરૂપ સસારમાથી તારનાર અન્ય કોઈ જ નથી, માત્ર પરમપુરુષ–પરમાનદરૂપ પરમ પ્રતાપી અવિનાશી પરમાત્મા જ છે તેના દર્શન સેવનથી જ સ્વાત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન થાય છે એ માટે જીવે પુરુષોત્તમનુ, સુખમા કે દુ ખમા, જાગૃતમા કે સ્વપ્નમા, ધ્યાન ધરવુ, તેનુ સેવન નિષ્કામપણે, વિષયથી મુક્ત બની કરવુ હે શિષ્ય! હે તાત! આ જગત્ પૂર્વે એક આત્મરૂપ જ હતું પરમાત્માની ઈચ્છા–માયાથી આ જગત રચાયુ છે જેમ અગ્નિ એક છે, પણ તેમાથી અનેક તણખા ઉત્પન્ન થઈને, અનેક અગ્નિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેમ જ પરમાત્માના એક અશમાથી આ સર્વ જગત્ વિસ્તાર પામ્યુ છે ને તે અનેક રૂપે જણાય છે, બાકી છે તો એકનુ એક જ સર્વત્ર અદ્વિતીય જ છે, દ્વૈતનો તો ભાસ જ છે–રે ભ્રમ જ છે પરમાત્માની ઈચ્છાનુસાર વિવેકસપન્ન જીવની ઉત્પત્તિ કરવામા આવી છે એ જીવના સ્થૂલ સ્વરૂપમા, પરમાત્માની ઇચ્છાથી, અગ્નિએ વાણીરૂપ થઇ મુખમા, વાયુએ નાસિકામા, આદિત્યે ચક્ષુમા, દિશાઓએ શ્રોત્રમા અને ઔષધિ તથા વનસ્પતિઓએ રોમ અને ત્વચામા પ્રવેશ કીધો છે મનુષ્યનુ મન ચદ્રમા છે, મૃત્યુ એ ગુહ્રેદ્રિય તથા નાભિ છે, પ્રજાપતિ ઉપસ્થ ઇદ્રિય છે ને હૃદયમા પરમેશનો વાસ છે એ પરમાત્માએ જીવને ભોગવવા યોગ્ય અનેક પદાર્થો નિર્માણ કર્યા છે અને તે તે પદાર્થો પરમાત્માએ નિર્માણ કરેલી ઇદ્રિયોદ્વારા જીવ ભોગવે છે તથાપિ એ જીવ કેવળ સાક્ષીભૂત જ છે પણ તે ભૂલી જઈ, માયાએ કલ્પિત જગતને, મનુષ્ય પ્રાણી સત્ય માને છે, એ તેની અવિદ્યાનુ આવરણ પડળ છે વસ્તુતાએ આ જગત્ છેજ નહિ, સર્વત્ર બ્રહ્મ જ છે બ્રહ્મથી ભિન્ન કઈ પણ નથી જે જીવ, બ્રહ્મના એ સત્યને જોઈ શકતો નથી, તે અધકારવડે માયામા લુબ્ધ થઇને 'મેં કર્યું, મેં કર્યું' એમ માની, મોહ મમતામા પડી જાય છે અને ચોરાસીના રેંટિયામા ચક્કર ખાયા કરે છે જે પરમાત્માએ સર્વ સર્જ્યુ છે, જે સર્વનો સ્વામી છે, તે પરમાત્માની આજ્ઞા છે કે, મારુ સત્ય સ્વરૂપ જે જાણશે, તે વિષયથી મુક્ત રહેશે તથા તે જીવ મારા પ્રેમનુ પાત્ર છે–હુ ને તે એકજ છીએ એમ માને છે તેનો સદ્ય જ મારા સ્થાનમા વિલય થાય છે પણ માયાના પાશમા બધાયલો, એ જીવ, પરમેશનો આદેશ વિસરી જઈ, વિષયનો દાસ બની, બહિર્મુખ થઈ, નીચે ને નીચે જ ગબડતો જાય છે માતાના ગર્ભમા બીજરૂપે સ્થિત

છતા, જીવ પરમાત્માના સ્વરૂપને જેવુ જાણે છે, તેવુ માયાના વાતાવરણથી વેષ્ટિત જીવ, ગર્ભમાથી બહાર પડ્યા પછી, તેનો અલ્પ મહિમા પણ જાણી શકતો નથી, કારણ કે જે આત્મજ્ઞાનના સામર્થ્યવડે માયાનુ બધન તોડવાનો ગર્ભમા જ તે જીવ જેવો સમર્થ હતો અને ત્યા રહેવાથી જે આત્મજ્ઞાન ધરાવી શકતો હતો, તે જ આત્મજ્ઞાનનો, જગતના માયારૂપી વાતાવરણનો સ્પર્શ થતા, લોપ થઈ જાય છે અને તેના યોગે તે પોતાનુ નિત્ય, શુદ્ધ, અપરિમિત જ્ઞાન વિસરી જાય છે ગર્ભસ્થ જીવને જ્ઞાન છે કે, તે કેવળ પરમાત્માનો અશી આત્મા છે, પણ જગતના વાયુનો સ્પર્શ થતા, એ આત્મસ્વરૂપ ભૂલી જાય છે, અને જગતમા પ્રવેશ કરતા જ 'ઉંહાઉંહા,' 'તુહાતુહા' એટલે હું તો અહીં આવ્યો ને તુ તો ત્યા રહ્યો, હવે મારે ને તારે શો સબધ, એમ વિપરીત મતિનો થઈ, વિપરીત ગતિ ને પ્રીતિમા પરોવાય છે ધીમે ધીમે તો જીવ હું સુખી, હું દુખી, આ મારી સ્ત્રી, આ મારો પુત્ર, આ ધન, આ માન, આ મારુ, આ તારુ, હું મોટો, તે તુચ્છ, એમ માનીને અહકારમા લપેટાય છે એમ સોપાધિકને સત્ય ને શુદ્ધ માનીને નિરુપાધિ સ્વસ્વરૂપનુ તેને જ્ઞાન ન રહેવાથી, માયાની જાળમા ફસાઈ જાય છે પ્રિય વત્સ! જે જીવમા, આ જગતના અહકારની વાસનાનો વાયુ સચાર કરી રહ્યો છે તે જીવ, પોતાના નિર્મળ, વાસનારહિત, નિરુપાધિક સ્વરૂપને વિસરી જાય છે, તેમા લેશ પણ સશય નથી પછી શનૈ શનૈ તેની પૂર્વની પ્રજ્ઞા, મેધા, દૃષ્ટિ, ધૈર્ય, મતિ, મનીષા, સ્મૃતિ, નિશ્ચય, એ સર્વનો નાશ થઈ જાય છે, અને જેમ જેમ તેનો નાશ થતો જાય છે, તેમ તેમ તે માયાના પાશમા વધારે ને વધારે જકડાતો જાય છે આ માયાને મારી, તેના ઉપર જે પગ મૂકે છે, તે જ જીવ સસારના બધનમાથી મુક્ત થઈને, પરમ ધામનો અધિકારી બને છે માયાને મારનાર નિર્વાસનામય સ્થિતિને પામે છે કામના-સકલ્પ-ભાવનારહિત નિર્વાસનામય સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવુ એ જ મોક્ષ

આત્મા-પરમાત્માનુ સ્વરૂપ

જગતમા રહેલા જીવને, એ મોક્ષના માર્ગમા અવરોધ કરનારી દુષ્ટ માયા છે માયા અનેક પ્રકારે ક્લેશ કરાવનારી છે એ માયા, આત્માના ત્રણે સ્વરૂપને ભૂલાવી દે છે આત્માના પ્રકાર ત્રણ છે – બાહ્યાત્મા, અતરાત્મા અને પરમાત્મા દશ ઇદ્રિયોવાળુ, ત્વચા, રક્ત,

માંસ, નાડીઓ, અસ્થિ, મેદ, મજ્જા ને વીર્યાદિકથી ભરેલું જે આ સ્થૂલ સ્વરૂપ છે, જે જન્મે છે, સ્થિતિ કરીને આ વ્યવહારમાં વિચરે છે અને મરણ પામે છે, જે બાળ, તરુણ ને વૃદ્ધ તરીકે દેખાય છે, જે સુખ, દુઃખ, આનંદ, ઉત્સાહ, મારું તથા તારું એમ જૂદી જૂદી કળા ભોગવે છે, તે બાહ્યાત્મા છે શુભાશુભ કર્મનો કર્તા ને તેમના સુખ દુઃખનો ભોક્તા, સત્ય અને અસત્યનો વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવનાર સારા નરસા, પાપ પુણ્ય, કર્તવ્ય અકર્તવ્ય, નીતિ અનીતિ, જગત્ ઈશ્વર, હું કોણ છું, કયાંથી આવ્યો છું, કેમ આવ્યો છું, એ સર્વનો વિચાર કરાવનાર જે આત્મા છે તે અંતરાત્મા છે ચિદાત્મા સજીવ છે તે ચિદાભાસરૂપી આત્મા, દશ ઇંદ્રિયો, પાંચ પ્રાણ ને ચાર અંતઃકરણના ધર્મોની સાથે એકતાને પામ્યો છે એ ચિદાત્મા શુદ્ધ, અવિનાશી ને ચૈતન્ય છે એ જ પરમાત્મા છે તે પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિવડે ચિંતન કરનારાથી અનુભવાય છે એ પરમાત્મા અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ છે અને તેથી પણ સૂક્ષ્મ છે તે દૃશ્ય પદાર્થની માફક પ્રત્યક્ષ જણાય તેવો નથી જે પરમાત્મા વસ્તુની સાથે તુલના કરી શકાય તેવો પરોક્ષ પણ નથી, તે 'આના જેવો છે' એવો પ્રત્યક્ષે નથી, તેમ તે અનુમાનનો પણ વિષય નથી, તેમ આટલો કે તેટલો પણ કહી શકાતો નથી એ જ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે તેને જન્મ નથી, જરા નથી, મૃત્યુ નથી, તે સૂકાતો નથી, બળતો નથી, કપાતો નથી, ભેદાતો નથી, છેદાતો નથી તે ગુણરહિત છે તેમ જ ગુણસહિત છે તે આદ્યદ્રષ્ટા છે, અનાદિસિદ્ધ છે, સ્વાભાવિક મલરહિત છે, નિરવયવી છે, દેશ કાળ તથા વસ્તુ પરિચ્છેદથી રહિત છે, સજાતીય, વિજાતીય તથા સ્વગત ભેદથી રહિત છે, અહંકારથી રહિત છે અને ઇન્દ્રિયરહિત છતાં તે સર્વ કરી શકે છે એ પરમાત્મા સર્વવ્યાપી, અચિંત્ય, અવર્ણ્ય, નિષ્ક્રિય, સદા પવિત્ર અને સંસ્કારરહિત છે એ જ્યાં હોય ત્યાં ત્યમનો ત્યમ જ છે, એ વધતોએ નથી ને ઘટતોએ નથી, એ સર્વને પ્રિયતમ છે, જેને માટે આ સર્વ પ્રિય લાગે છે, એ આવતોએ નથી, ને જતોએ નથી, એ ભર્યોએ નથી ને ઠાલોએ નથી, એ પૂર્ણ છે, આ પણ પૂર્ણ છે, પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ બહાર નીકળે છે, છતાં એ પૂર્ણ રહે છે–ઓછું થતું નથી પૂર્ણમાં પૂર્ણ ઉમેરાય છે છતાં, એ પૂર્ણ રહે છે–ઘટતું નથી, તે એક જ છે, તેનાથી મોટું કોઈ નથી, તેમ સમાન

કે નાનુ પણ કોઈ નથી, માટે અદ્વિતીય છે, સત્-ચિત્ આનદ છે; એ પદ ક્ષર અક્ષરની ઉપર છે, એ પુરુષોત્તમ છે, ત્યા હુ તુ નથી; કોઈ જાતની બાધા નથી, કોઈ જાતનો ભય નથી જે જીવ બાહ્યાત્માને તથા અતરાત્માને ભૂલી જઈ, કેવળ શુદ્ધાત્મા-ચિદાત્માને-પરમાત્માને જોવા જાણવાને પ્રયત્નશીલ છે અને તેમા વિજય પામે છે, તે જ જીવ સસારની નિ સાર દુ ખરૂપ માયાને તરવા સમર્થ થાય છે. પણ સસારી માયા ભલા ભલાને ભૂલાવી દે તેવી છે. તેની મોહિની એવી તો મોહ ઉપજાવનારી છે કે દેવ, દાનવ અને માનવ, સઘળા તેમા ભોળવાઇને ભ્રષ્ટ થયા છે

માયાની શક્તિ

એ જ માયાએ, ત્રણે કાળમા જે 'નથી' તેને 'છે' એમ મનાવ્યુ છે, જે અસત્ય છે તેને સત્ય ગણાવ્યુ છે, જે વિનાશી છે-જે ગધર્વનગર જેવુ છે તેને અવિનાશી ઠસાવ્યુ છે એણે અતિ સ્થૂલથી તે રજકણ પર્યંત સર્વમા અનેક પ્રકારની 'સત્ય'ની ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કીધી છે એનુ જે જીવ પૃથક્કરણ કરી શકતો નથી, તે એ માયાની શક્તિના પાશમા એવો જકડાઈ જાય છે કે, પરિણામે તે વિવેકરહિત થઇને, તેનામા રહેલા સામર્થ્ય, પરાક્રમ, પ્રતાપ ને પ્રજ્ઞાથી કેવળ હણાઈ જાય છે. અગ્નિમધ્યે જેમ સ્વાભાવિક ગુણ દાહકશક્તિનો છે અને તે જેમ પ્રબળ છે, તેમ જ માયાની પ્રબળ શક્તિ, મોહપાશમા તાણી જવામા પ્રચડ પ્રતાપી છે, પરતુ અગ્નિમા જેમ બીજી શ્રેષ્ઠ શક્તિ પ્રકાશ કરવાની છે, તેમ જ માયામા પણ આત્મજ્ઞાનને માર્ગે વળવાની અતિ અદ્દ્ભુત શક્તિ છે અગ્નિમા પ્રકાશ કરવાની જે શક્તિ છે, તે તેનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે-દાહ કરવાની તો માત્ર તેની શક્તિ જ છે પણ જે પુરુષ અગ્નિની પ્રકાશક શક્તિનુ યથાર્થ શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણી શકે છે, તે જેમ અગ્નિથી પરમ લાભ પામે છે ને તેનાદ્વારા અનેક કાર્યો સિદ્ધ કરી શકે છે, તેમ જે માયાને તેના વિશુદ્ધ સ્વરૂપમા જોઇને તેનો વિજય કરે છે, તે જગતના નિ સારપણાને જાણી, સર્વમાથી દૂર થઈ, ત્યાગી બની જાય છે ને અસારને સત્વર તરી જાય છે અગ્નિની દાહક શકિતની છાયા જે લે છે, તે જેમ બળીને ભસ્મ થાય છે તેમ જ માયાની પ્રાપચિક છાયામા જે જીવ જઈ પડે છે, તેની પણ તેવી જ ગતિ થાય છે તે પરમાત્માના સ્વરૂપને વિસરી જઇને બાહ્યા-

ત્માનો દાસ બને છે, ઈશ્વરે બાધક ગણેલા એવા પ્રપંચમાં લેપાઈ જાય છે ને એ પ્રપંચ–સંસારને સત્ય માનીને તેમાં તલ્લીન બની જતાં, આત્માનું સ્વરૂપ ભૂલી જઈ પોતે આત્મહત્યારો બને છે એથી આ જીવને તરણોપાય–મોક્ષનો માર્ગ–પરબ્રહ્મધામની પ્રાપ્તિ–અચ્યુત ધામમાં પ્રવેશની કુંચી–સ્વસ્વરૂપને ઓળખી, પરમાત્માના સ્વરૂપમાં વિલીનતા વિના અન્ય કોઈ પણ નથી જ્યારે જીવની સર્વ વાસના ભસ્મ થાય છે, અહંભાવનો નાશ થાય છે, કેવળ દ્રષ્ટા બની રહે છે–સાક્ષીરૂપ બનીને સંસારને જળ કમળવત્ ભોગવતો, કૃષ્ણાર્પણ, શિવાર્પણ, આત્માર્પણ કર્મ કર્યો જાય છે, તે જીવ પરમાત્માના શુદ્ધ, નિત્ય, અવિનાશી અચિંત્ય સ્વરૂપને જાણીને, કાળાંતરે પણ અચ્યુત-પદ પામી–અચ્યુત સ્વરૂપમાં ભળી જઈ, અચ્યુત જ બની શકે છે, અર્થાત્ પરમાત્માનો અનન્ય ભક્ત થઈ તે જ રૂપ બની, તેનામાં જ રહે છે જીવ જ શિવ છે જીવશિવમાં વાળના સહસ્રાંશ જેટલો પણ ભેદ નથી વળી સર્વત્ર અદ્વિતીય જ છે, અન્ય કંઇ જ નથી હું નથી, તું નથી, સંસાર નથી ને વિશ્વે નથી એક અખંડ અવિનાશી બ્રહ્મ જ છે–જે કાંઈ બીજું દેખાય છે, તે અજ્ઞાનનું કારણ છે. હવે જીવ માત્ર ઈશ્વરાંશ છે, ઈશ્વરમાંથી તેની ઉત્પત્તિ છે, ઈશ્વરમાં જ વિલીનતા છે એ વિલીન-તાને પ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિમાં, જ્યાં સૂધી જીવ મૂકાય નહિ, ત્યાં સૂધી તેણે ધર્મનું ને કર્મનું સેવન કરવું જોઇએ ધર્મ–કર્મ વિમુખ જીવ અધોગ-તિને જ પામે છે તેના જ્ઞાન, જપ, તપ, ધ્યાન, દાન કંઈ પણ કામ આવતાં નથી જગતમાં રહેલો જીવ, ગમે તેવો જ્ઞાનને પામ્યો હોય, તથાપિ જ્યાં સૂધી આ અનિત્ય દેહને અન્નની જરૂર છે, ત્યાં સૂધી મહાત્માઓએ ઠરાવેલા ધર્મ–કર્મના નીમનો કદી પણ ત્યાગ કરવો નહિ ધર્મ જ પરમ બળ છે એ ધર્મને સેવનાર જ પરમાત્માને પામવાને અધિકારી છે, માટે ધર્મનું ખન્તથી સેવન કરવું ધર્મનું એક પણ કર્મ ચૂકવાથી, ધીમે ધીમે અનેક કર્મ ચૂકી તે જીવ કેવળ ભ્રષ્ટતાને પામે છે ”

મિથ્યા અહંબ્રહ્માસ્મિ !

તે મહાત્મા પુરુષના મુખથી આ પ્રકારનો નિત્યનો ઉપદેશ સાંભળતાં–ગુરુ ઉપદેશનો મર્મ ન સમજતાં, ક્ષુલ્લક જ્ઞાની પેરે હું જ બ્રહ્મ છું, એવો વિચાર એ જીવના હૃદયમાં ઠસી ગયો તેને ધીમે ધીમે ભગવદ્પૂજન, અર્ચન, સેવન, ધ્યાન ધારણાનો અભાવ થતો ગયો

તેના મનમા ધીમે ધીમે એવો અહકાર થયો કે, આપણે તો હવે પૂર્ણ પરબ્રહ્મને પામી ગયા વાતે વાતે તેને शिवोहम्, शिवोहम्, कृष्णोहम्, कृष्णोहम्, अह ब्रह्मास्मि, अयमात्मा ब्रह्मનો જ વિચાર થવા લાગ્યો કોઈ સમયે તેને શકા પડતી તો તે મહાત્માને પૂછીને સમાધાન કરી લેતો પણ 'ઓછુ પાત્ર ને અદકુ ભણ્યો' તેમ દહાડે દહાડે તેને જ્ઞાનનો ગર્વ થવા લાગ્યો એ જીવ ભણ્યો ગણ્યો તથા વિચારવાન્ છતા અલ્પ પ્રાણી હતો કર્મ કેમ ઇષ્ટ છે, તેનુ તેને લેશ પણ જ્ઞાન ન હતુ ધર્મ જ ધર્મનુ સરક્ષણ કરે છે, તેથી તે અજ્ઞાત હતો સ્વયબ્રહ્મ થઈ પડેલો તે જીવ બહારથી શુદ્ધ દેખાતો હતો, પણ તેની આતરવૃત્તિ જગતની લીલા કળાથી ધીમે ધીમે છણછણાટ કરી રહી વત્સ સુવિચાર! શરીરને નીરોગી કરવામા, જેમ ઉત્તમ વૈદ્ય રોગગ્રસ્ત જીવને પ્રથમ રેચ આપીને શરીર શુદ્ધ કરે છે, પછી રોગને સ્તભન કરવાનુ ઔષધ આપે છે, એ પછી નિર્મળ કરવાનુ ને અતે શક્તિ આવવાનુ પૌષ્ટિક ઔષધ આપે છે, તેમ જ જીવને પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિના ચાર સાધન છે પ્રથમ કર્મરૂપી રેચ લઇને શરીર શુદ્ધ કરવુ જોઇએ કર્મ કરતા કરતા જ્યારે તેથી ઉંચી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવાય ત્યારેજ ભગવત્સેવન આદિ ઉપાસના કરવાને ને તે પછી માનસિક પૂજા અર્ચા કરવાને પ્રવૃત્ત થવુ જોઇએ એ ક્રિયા તે રોગસ્તભન ક્રિયા છે રોગસ્તભન થયા પછી, એટલે પરમાત્માના જ્ઞાનના માર્ગપર ચઢ્યા પછી, માનસિક શક્તિ દૃઢ થયા પછી, જીવે રોગથી નિર્મળ થવુ જોઇએ નિર્મળ થવાનો પ્રકાર તે જ્ઞાન છે અને શરીર નિર્મળ ને સુદૃઢ થવાનો માર્ગ, તે જ્ઞાનપૂર્વક પરમાત્માની અનન્યભક્તિ છે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલો જીવ જ अह ब्रह्मास्मि ને शिवोहम् બનવાને ભાગ્યશાળી ગણાય છે પણ જે જીવો ક્ષુદ્ર વાસનામા ઘણી સહેલાઈથી લપેટાઈ જાય તેવા છે, જેનુ મન મરણ પામ્યુ નથી, જેની આસપાસ માયા રસળ્યા કરે છે અને તેના પાશમાથી મુક્ત થવાને અસમર્થ છે, એવો જીવ, 'शिवोहम्' પદને પ્રાપ્ત થવાને અનધિકારી જ છે

બ્રાહ્મણભાઈ તો 'शिवोहम्' ના તાનમા દિનપ્રતિદિન મસ્ત થતા ગયા દેવપૂજન, અર્ચન, ભગવદ્ભક્તિ આદિ તેને વૃથા ઠઠારો લાગ્યો ઉપાસના ને માનસિક ક્રિયા પણ ત્યજી દીધી સ્વયબ્રહ્મ! તેને કર્મ શુ ને ધર્મ શો? તેણે વિચાર કર્યો કે, આ આત્મા તો કેવળ દ્રષ્ટા છે, કર્મનો કરનાર અને કરાવનાર તો અન્ય જ છે વળી (पुरुष एवेद सर्व)

વૈરાટ પુરુષરૂપ સર્વ જગત્ છે ને (असंगो ह्यय पुरुष) તે પુરુષ સંગ રહિત છે જેને સંગ જ નથી તેને ભય શો? ભેદ શો? હું તો કેવળ બાજીગરના પુતળાની પેઠે તેનો પ્રેર્યો પ્રેરાઉં છુ, મારે કર્મની સાથે શું લેવા દેવા છે? ધર્મ શો કરવાનો છે? (इद्रियाणींद्रियार्थेषु इति मत्त्वा) ઇંદ્રિયો ઇંદ્રિયોના વિષયો ભોગવે, તેમા મારે શુ? હું તો અવાક્ છુ, અશ્રોત્ર છુ, અપાણિપાદ છુ, મને નેત્ર નથી, મન નથી, તો પછી મને વિષયોનું મનન જ ક્યાથી હોય? એ સ્થિતિને પામેલો જે હું, તે મને કર્મની કડાકૂટ શાને માટે જોઇએ?

પરતુ એ મૂર્ખ બ્રાહ્મણભાઈ સમજતો ન હતો કે, કર્મેન્દ્રિયને પ્રવૃત્તિથી વિમુખ રાખીને, મનથી કર્મેન્દ્રિયોના વિષયોનુ સ્મરણ કરવુ, તે મૂઢાત્માનુ મિથ્યાચારીપણુ જ છે અહંકારથી પિંડને સમ્પૂર્ણ માની, કર્મનો અભાવ થવો, એ પણ એક પ્રકારે મિથ્યાચારીપણુ છે પણ બ્રાહ્મણભાઇના મનમા તો એમ જ ઠસી ગયુ હતુ કે, હુ બ્રહ્મ છુ, હું કર્ત્તા છુ, વિશ્વવ્યાપી છુ, મારે હવે કંઈ પણ કરવાનુ શેષ રહ્યુ નથી— એમ માની સર્વ કર્મનો ત્યાગ કીધો છતા તેના અન્નમય, મનોમય કોષોનો ત્યાગ થયો નહિ—તેના ત્યાગ વગર તે મનથી શનૈ શનૈ અકર્મી બનતો ગયો—અકર્મી થતા અધર્મ પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિના વિચાર ધસતા ગયા! સામાન્ય જીવ-તત્ત્વ પ્રાપ્તિ વગરનો જીવ-અધિકાર પ્રાપ્ત થયા પૂર્વે, વેદાન્તના ઉત્તમ વિચારનુ રહસ્ય સમજ્યા પૂર્વે, બ્રહ્મ થઈ બેસે તો પછી આવુ જ પરિણામ આવે છે મનુષ્યને કર્મનો ત્યાગ—એ જ્ઞાન નથી, પણ ભ્રષ્ટ કરનારુ નાસ્તિકપણુ છે આ બ્રહ્મબધુને વેદાન્તના જ્ઞાનામૃતથી ભરપૂર સરોવરનુ દર્શન પણ થયુ ન હતુ તેનો સસારપર વ્યાપેલો વૈરાગ્ય, સસારના મિથ્યાપણાને જાણવાથી નહિ, પણ સસારના સુખ ભોગના અભાવે હતો—કલેશથી—ખટરાગથી હતો તે સહેજે બાવો બ્રહ્મચારી બન્યો હતો હજી તેના હૃદયની વાસનાઓ નષ્ટ થઈ ન હતી, ઇંદ્રિયોવડે ઇંદ્રિયોને છેદવાનુ—જિતવાનુ તેનામા સામર્થ્ય ન હતુ, મનથી મનને ભેદવાને તે સમર્થ ન હતો, અહંવૃત્તિથી અહંકૃતિને મારવાનો તેને સ્વપ્નમા પણ વિચાર થયો ન હતો, તો મનોનાશ તો ક્યાથી જ થાય? કર્મનો અભાવ, એ તેની ભ્રષ્ટતાની—પતનની નિશાની હતી

શિષ્ય મહારાજને કર્મની કડાકુટ ગમતી નથી ને પડે 'शिवोहम' થઈ પડ્યા છે, એ વિચાર ગુરુદેવના લક્ષમા આવ્યો પ્રસગોપાત્ત

કર્મની કેટલી આવશ્યકતા છે અને સસારમા રહેલો કર્મભ્રષ્ટ કેવી રીતે પતિત થાય છે, શ્રેય અને પ્રેય શુ છે, તેમા નાના પ્રકારના દૃષ્ટાનો આપીને તેનુ સારી રીતે ભાન કરાવવાનો, ગુરુએ પુન પ્રયત્ન કીધો અને છેવટે કહ્યુ કે, “જેમ પાન વગર ઔષધના શબ્દ માત્રથી વ્યાધિ જતો નથી, તેમ જ અપરોક્ષ અનુભવ વગર શબ્દના માત્ર ઉચ્ચારણથી કે 'शिवोहम्' 'शिवोहम्' ના બકવાદથી જ્ઞાન થતું નથી, તેમ શિવરૂપે પણ થવાતુ નથી આત્મતત્ત્વનુ ચિંતન કર્યો વિના કે દૃશ્યનો વિષય સાધ્યા વિના, માત્ર–બ્રહ્મ શબ્દથી જ મુક્તિ મળતી હોય તો, હે તાત! હજારો જીવો મુક્તિ પામીને પરમ ધામને પ્રાપ્ત થયા હોત શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યુ છે કે, 'હજારો જીવ મને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરતુ મારા યથાર્થ સ્વરૂપને તો કોઇક જ જાણી શકે છે' હે વત્સ! જો 'शिवोहम्' બનવુ સહેલુ હત તો, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આ વચન વદત જ નહિ આ વિષયમા આબાનુ એક દષ્ટાત આપુ છુ, તે તુ લક્ષપૂર્વક સાભળ! આબાના વાવનારને, વેચનારને અને ખાનારને જેમ જૂદી જૂદી ફળપ્રાપ્તિ થાય છે અને શ્રેષ્ઠ ફળની પ્રાપ્તિ તો માત્ર ખાનારને જ થાય છે, તેમ જ વિવેકી, શમદમાદિ ગુણસપન્ન, અહવૃત્તિથી રહિત, મનોનાશવાળો, નિરિચ્છ, નિર્વાસનિક જીવ જ, 'शिवोहम्' પદનો અધિકારી છે. આબાના વાવનારને કેવળ ધનનો જ લાભ થાય છે–કેરી રૂપે રગે કેવી છે તે જ તે જાણી શકે છે, વેચનારો કેવળ રૂપ જોઈ શકે છે ને સુગધ જ લઈ શકે છે, પણ ખરો સ્વાદ તો માત્ર ખાનારો જ જાણે છે તેમ 'अह ब्रह्मास्मि'–'शिवोहम्'”નો તે જ અધિકારી છે કે, જેને અગે અગે પરમાત્માનુ સ્વરૂપ વ્યાપી રહ્યુ છે, સસારનો રસાસ્વાદ વિષતુલ્ય થયો છે, સર્વ અહકાર નષ્ટ થયો છે અને વિશ્વમા પરમાત્માને જ જોઈ રહ્યો છે એવુ સત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યા પૂર્વે, પ્રપચને જિત્યા પૂર્વે, માયાને માર્યા પૂર્વે, વાસનાને સત્વ રહિત કર્યા પૂર્વે, જીવને અગે ધર્મ ને કર્મ ચોંટેલા જ છે, કેમકે જ્યા સૂધી અભ્યાસયોગથી જીવની ચચળ બુદ્ધિ વિરામ પામી નથી, ત્યા સૂધી અતદ્રૂપ બુદ્ધિ પરમેશનું દર્શન કરી શકતી નથી. પરમ પુરુષના દર્શન માટે સસારી જીવે ધૃતિ, ક્ષમા, દમ, અસ્તેય, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, બુદ્ધિ, વિદ્યા, સત્ય ને અક્રોધ એ ધર્મના અગોનુ સેવન કરવુ જરૂરનુ છે એ કર્મ કરીને ચિત્તશુદ્ધિ કરવી, પછી કર્મજિત્ બનવું અને અન્તે સમતા,

વિચાર, સાધુસમાગમ, મનોનાશ, નિર્વાસનાનો બહુ જ રુડી રીતે અભ્યાસ કરી, ભોગેચ્છાનો ત્યાગ કરી, હૃદયગ્રન્થિને ભેદવી જોઇએ હૃદયાશ્રિત કામનાથી સમ્પૂર્ણ મુક્ત થનાર જ પરમરૂપના દર્શનનો અધિકારી છે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પૂર્વે, જીવને ગમે તેવી જ્ઞાનવાન્ સ્થિતિમા પણ કર્મ કરવાના જ છે જનક, યાજ્ઞવલ્કય, શ્રીરામ, વસિષ્ઠ, શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાની હતા, શુદ્ધ હતા, ભેદ રહિત હતા, છતા પણ સસારમા રહીને કર્મ કરતા હતા તેઓએ કર્મનો ને ધર્મનો કદી પણ લોપ કીધો નથી શ્રી પરમાત્માએ પોતાના સખાને પણ કહ્યુ છે કે–

कर्मणैव हि ससिद्धिमास्थिता जनकादय ।
लोकसग्रहमेवापि सपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥

"જનક જેવા વિદેહમુક્ત પણ કર્મથી જ સિદ્ધિ–મોક્ષ પામ્યા છે, તો આપણા જેવા અલ્પ જીવે તો કર્મની ક્ષણભર પણ ઉપેક્ષા કરવી નહિ"

આ પ્રકારે ગુરુએ કર્મથી ભ્રષ્ટ થતા શિષ્યને બહુ બહુ રીતે ઉપદેશ આપ્યો, પણ તેના હૃદયમા જરાય ચટકી લાગી નહિ ગુરુના સમ્યક્ બોધનો તેણે ઉલટો જ અર્થ લીધો તેની અહકારવૃત્તિ વિશેષ પ્રદીપ્ત થવા લાગી તે વિચારવા લાગ્યો કે, ગુરુજી મરતા સૂધી કર્મકૂટમા પડ્યા રહેવાના ને મને પણ હજી તેનો તે જ બોધ કરે છે કા ન કરે? તે જાણે છે કે, મારા કર્મ છૂટી જશે તો મારા જેવો વગર પૈસાનો ચાકર કયાથી મળશે? અહોહો! ગુરુજી પણ પાકા પડિત છે ને એથી જ કર્મની કડાકૂટમા મને પડી રહેવાનો ઉપદેશ કર્યા કરે છે. હે સુવિચાર! બોધ્યા છતા પણ જે મનુષ્યને બોધનો રગ લાગતો નથી, એવા નરપશુઓ મટોડાના બાવાજી જેવા જ છે–એને બોધ કરો કે ન કરો, બન્ને સરખુ જ છે ઉક્ત શિષ્યને કર્મની કડાકૂટપર નિત્ય નિત્ય અભાવ વધતો ગયો, ધર્મની શરમ નાસી ગઈ, ગુરુ કોણ ને શિષ્ય કોણ, પાપ શુ ને વળી પુણ્ય શુ, ભજન શા ને ભક્તિ શી, જીવે જૂદો નથી ને શિવે જૂદો નથી, એમ દહાડે દહાડે નિશ્ચય કરતો ગયો ધીમે ધીમે ધર્મની મર્યાદા ચૂકતો ગયો ને નીચે નીચે ગબડવા લાગ્યો સોહમના માર્ગની અજ્ઞાનતા છતા સોહમ બની બેઠો નવા નવા બીજો તેના હૃદયમા ઉત્પન્ન થવા માડ્યા ગુરુજી છે તો ઠીક, પણ બડા કડાકૂટીઆ કર્મી છે જો થોડુક દ્રવ્ય મળે તો ગુરુજીને આપી, પછી

કહ્યું કે, હવે તમારે જોઇએ તેવા કર્મ કર્યા કરો, એમ તે વિચારવા લાગ્યો અહંકારમા તે દિનપ્રતિદિન બધાતો ગયો તે મોઢે સોહમ્ કરતો હતો, પણ તેનુ હૃદય વિશુદ્ધ ન હતુ-તેણે મનને માર્યું ન હતું-નવી નવી કામના કર્યા કરતો હતો જે કામનાવાળો છે તે જીવ સદા દેહી જ છે, કેમકે જે દેહને ને આત્માને જૂદા માને છે, તેમા કામના બીજનુ મૂળ જ કયાથી હોય? સસારબધનના નાશ માટે પરબ્રહ્મના ઉપાસી જીવે કામને જ નહિ, પણ સકલ કામનાને ભસ્મ કરવી જોઇએ, મનને મારવુ જોઇએ, ચિત્તને ચપેટીમા લઈ દબાયલુ રાખવુ જોઇએ

એક પ્રસગે ગુરુએ તેને કહ્યુ, "હે શિષ્ય! આવતી કાલે ચાતુર્માસની પૂર્ણાહુતિ છે તે પ્રસગે મહાત્મા પુરુષો અહિં પધારશે તેમનુ પૂજન અર્ચન કરવાને ફૂલ ફુલાદિકની આવશ્યકતા છે અહીંથી થોડેક, દૂર આવેલી પર્વતની તળેટીમા સુદર ને મધુરા ફળફૂલ પુષ્કળ છે, તે તુ લઈ આવ આપણે જયાસૂધી સસારની માયાને સપૂર્ણ રીતે મારવાને સમર્થ થયા નથી ને નિર્વાસનિક ભાવને પામ્યા નથી, ત્યા સૂધી ધર્મપર પ્રેમ ધરીને, આ વિધિ ચાલુ રાખવો જોઇએ તેમા પ્રમાદ કરવાથી આ લોક ને પરલોક બગડવાનો ભય રહે છે"

મહાત્માના એ વચન સાભળતા શિષ્યને પારાવાર કષ્ટ થયુ તે મનમા બબડવા લાગ્યો કે, ગુરુજીને કર્મ તો હજી સધ્યા પૂજા ને ગુરુ બધુના પૂજન ને અતિથિને સત્કાર ને સતનો સમાગમ ને તેમની સેવા ને વળી પૂજાની મોટી કડાકૂટ વળગેલી જ છે ગુરુજી આવા ઉત્તમ જ્ઞાની છતા, હજી બાહ્યોપચારને વળગી રહ્યા છે, એ આશ્ચર્ય છે, આવો વિચાર થયા છતા, તેના મનમા કઈક ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિભાવ હોવાથી, ગુરુને પ્રણામ કરી ફળફૂલાદિ લેવાને ચાલ્યો. પર્વત ઘણો દૂર હતો, તેથી ચાલતા ચાલતા શિષ્ય કટાળી ગયો શરદ્ઋતુના તાપથી લોથ-પોથ બની ગયો ને થાકી જવાથી તે એક વૃક્ષની નિચે બેસીને, મનમા સકલ્પ વિકલ્પ કરવા લાગ્યો કે, મારી પાસે જો થોડુ ઘણું દ્રવ્યનુ સાધન હોત તો ગુરુજી જે મંગાવત તે ઘેર બેઠા આપત પણ દ્રવ્યના સાસા હોવાથી, આખરે મધ્યાહ્ને મરવાને નિકળવુ પડ્યુ છે. ખરે! જગતમા દ્રવ્ય જ શ્રેષ્ઠ છે. તે મળે તો બધીએ સેવા પૂજા થાય

આવા વિચારમા ને વિચારમા તે વૃક્ષની નિચેથી ઉઠીને આગળ ચાલવા લાગ્યો ચાલતા ચાલતા એક ઘાડા વનમા જઈ ચઢયો. એ

વનની મધ્યમા રામ વિનાનો એક સુદર આરામ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. આસપાસ કોઈ મનુષ્ય તેની દૃષ્ટિએ ન પડવાથી, તેણે તે આરામના એક દ્વારમા પ્રવેશ કીધો

અધર્મનુ પ્રથમ પગથીયુ—પરદ્રવ્ય હરણ

ચોમાસુ તુરત જ સમાપ્ત થયેલુ હોવાથી, વનવૃક્ષ ને વનલતાઓ લીલીકુંજાર જણાતી હતી, બહેકાટ મારતા સુદર પુષ્પો દરેક ઝાડપર શોભી રહ્યા હતા, ફલફૂલાદિથી અનેક વૃક્ષો લચી રહ્યા હતા, પક્ષીઓ ચોમેર કલ્લોલ કરી રહ્યા હતા એવા શોભાયમાન બગીચામા ફરતો ફરતો તે બ્રાહ્મણ મધ્યસ્થળમા આવી પહોચ્યો ત્યા ઘુમટાકૃતિની એક વિશાળ વેદીના મધ્યમા જવાળા પ્રકટ થતી તેના જોવામા આવી તે વેદીના મધ્યમણ્ડળમા એક કુણ્ડ હતો તેની આસપાસ સુવર્ણની મોહોરોથી ભરેલા અનેક ચરુઓ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા જે હજુ આત્મરત થયો નથી, જે હજી માયાથી મુક્ત થયો નથી, જેની વાસનાઓ ક્ષીણ થઈ નથી, જેને કર્મ કર્યા પછી તેમા દોષ જોયા નથી, તિરસ્કાર થયો નથી ને વૈરાગ્યે વ્યાપ્યો નથી, છતા જેને સન્યાસીનો માર્ગ ગ્રહણ કીધો છે, એવા બ્રાહ્મણભાઇના મનની વૃત્તિ, તે મોહોરો જોતા જ બદલાઈ ગઈ તે મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, જો આમાથી થોડુક દ્રવ્ય લઈ જવામા આવે તો એનાથી ગુરુજીની કર્મની કડાકૂટ બહુ સારી રીતે પૂર્ણ કરવામા આવે આ મોહોરોનો કોઈ સ્વામી જણાતો નથી, તેમ કોઈ રક્ષકે નથી, તેથી એ લેવામા પ્રત્યવાય પણ શો છે? ગુરુ બ્રહ્મ છે, હુ બ્રહ્મ છુ, મોહોરો પણ બ્રહ્મ છે, બ્રહ્મની સેવા માટે બ્રહ્મ બ્રહ્મને ગ્રહણ કરે, તેમા અધર્મ નથી ને ધર્મ નથી, પાપે નથી ને પુણ્યે નથી, તો પછી આ મોહોરો લેવામા શી અડચણ છે? બ્રહ્મ બ્રહ્મને ભલે સ્પર્શ કરે, મારે તો કઈ લેવા દેવા નથી કદાચ હુ નહિ લઉં, તો કોઇ તો લેશે જ, તો મારે લેવામા શો બાધ છે? એવો વિચાર કરીને પોતાની પાસેના એક વસ્ત્રમા ઉપાડી શકાય તેટલી મોહોરોની એક ગાસડી બાધી પલાયન કરવાને તે તૈયાર થયો

પણ અહિંગા એક કૌતુક હતુ જ્યારે તે આરામમા આવ્યો ત્યારે માર્ગ સીધો ને સરળ હતો, પણ પરદ્રવ્યનુ હરણ કરીને તે જવાને તત્પર થયો ત્યારે તેની દૃષ્ટિએ એક પણ માર્ગ પડ્યો નહિ આડો અવળો તે બહુ અથડાયો, પણ તેને સીધો માર્ગ પ્રાપ્ત થયો નહિ

એથી નિરાશ થઇને પુન તે વેદીની સમીપ આવ્યો ને આસપાસ કોઈ ઠેકાણેથી સીધો માર્ગ મળી આવે એટલા માટે, દૂર દૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો એવામા એ જ બાગની પૂર્વ દિશાએ આવેલા એક મદિરપર તેની દૃષ્ટિ પડી એ મદિરની બારીમાથી સીધો માર્ગ શોધવા, તે કાખમા સુવર્ણ મુદ્રાનુ પોટલુ લઇને, રખેને કોઈ જુએ એવા વિચારથી ધ્રુજતો, કાપતો, ચોરની માફક સતાતો, દબાતો, તે આવાસ પાસે આવી પહોંચ્યો એ સાત મજલાની ગગન સાથે સ્પર્શ કરતી હવેલી હતી આસપાસ ફરીને કોઈ મનુષ્ય છે કે નહિ, તેની તેણે તપાસ કીધી, પગરવ પણ જોયો, દ્વારપર કાને દીધા કે કોઈનો સ્વર સભળાય છે, પરતુ એક પણ શબ્દ એના સાભળવામા આવ્યો નહિ સર્વત્ર સુનકાર હતુ તે ધીરે ધીરે દાદરપર ચઢ્યો દાદરને છેડે એક સુદર દિવાનખાનુ હતુ આ દિવાનખાનાના મધ્ય ભાગમા એક હિંચોળો હાલતો હતો એના ઉપર એક લાવણ્યમયી તરુણ સ્ત્રી સુતી સુતી હિચકા ખાયા કરતી હતી તેને જોતા જ બ્રાહ્મણભાઈ ચમકીને પાછા દાદરપર ઉતર્યા પણ તેના પગનો સચાર સાભળીને, કોઈ મનુષ્ય આવ્યુ છે એમ જાણી, તે સ્ત્રી ઉઠીને દાદર પાસે આવી અને 'નિચે કોણ ઉતર્યું, ઉપર પધારો ! આ મદિર અતિથિઓના સત્કાર માટે જ છે,' એમ મોટેથી સાદ કીધો પરદ્રવ્ય હરણ કરેલુ હતુ તેથી, બ્રાહ્મણભાઇ તે સ્ત્રીનો સ્વર સાભળતા જ, હાવરા બાવરા બની ગયા ને તેમા તેના નિમત્રણથી વિશેષ ગભરાયા પછી મન સાથે વિચારવા લાગ્યા કે આ દ્રવ્ય પારકુ છે, તેથી કઈ સકટ તો નહિ આવે ? ક્ષણભર થભીને તે મનમા જ બોલ્યો, પણ આપણે વેદાન્તીને તો પારકુ ને પોતાનુ કશુંએ નથી, તથાપિ આ જગતની જાળમા ફસાયલા દુષ્ટ મનુષ્યો, 'મારુ મારુ' કહીને મને કોઇ અપાયમા નાખે તો અત્ર મારો બેલી કોણ ? હુ જો નાસીશ ને એ સ્ત્રી ચોર ચોર કહીને બૂમ પાડશે તો મારી પૂરી ફજેતી થશે પણ ઉપર જઇ એને બે શબ્દો કહી, એના મનનુ સાત્વન કરીને હુ ચાલ્યો જઈશ, તો કઈ હરકત થશે નહિ

આવો વિચાર કરીને દ્રવ્યની પોટલીને બગલમા સતાડી, ઉપર અગવસ્ત્ર ઢાકી, બ્રાહ્મણભાઈ માળપર આવ્યા આવતા જ તે સ્ત્રીએ પ્રણામ કરીને કહ્યુ, 'હે બ્રહ્મદેવ ! અત્ર પધારીને મને પાવન કરો ! આ મદિરને પવિત્ર કરો. અમારા અલ્પ પ્રાણીઓનુ આપ સર્વસ્વ છો,

આપના પધારવાથી આ દેહગેહ સર્વ પવિત્ર થશે! શુ અત્ર નિર્જન જોઇને આપ પાછા ફરતા હતા ? હે બ્રહ્મદેવ! આ દાસી આપની સેવામા તત્પર છે, તેને આ આજ્ઞા કરો તે આપની ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે'

અધર્મનુ બીજુ પગથીયુ–પરસ્ત્રી સાથે એકાન્ત

સસારને અસાર જાણી, મોક્ષનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી તેનો ત્યાગ કરી, વનમા વસેલા બ્રહ્મદેવે–સન્યાસી મહારાજે–અધિકાર પ્રાપ્ત થવા પૂર્વે મુખથી शिवोहम् પદ ધારણ કરી લેઈ, મગળાચરણમા જ કર્મને કડાકૂટ ગણી, ગુરુવચનને ખટરાગના ગણ્યા ને પરદ્રવ્યને હાથ લગાડ્યો એમ જે ઉત્તરોત્તર ધર્મ કર્મથી ભ્રષ્ટ થતો ગયો છે તે, તે સ્ત્રીના નખરા, હાવભાવ, આદરવાળા મધુર વચનોથી લોભાઈને દિવાનખાનામા દાખલ થયો ને એક સુદર આસનપર બેઠો ક્ષણવારમા બ્રાહ્મણને આવવાનુ કારણ જાણીને તે સ્ત્રીએ કહ્યુ, 'હે બ્રહ્મદેવ! આપ જરા પણ ચિંતા કરો મા આપની સેવાથી હુ પરમ ભાગ્યવતી બનીશ હમણા જ મારા મનુષ્ય આવશે, તેની પાસે ઉત્તમ ફળફૂલ મગાવી આપીશ, તે લઇને આપ વિદાય થજો પણ હમણા આપ અહિં બિરાજો, શી ઉતાવળ છે ? આપને તો આવતી કાલે ફળફૂલની જરૂર છે, તેથી આજે લઈ જશો તો તે કરમાઇ જશે–બગડી જશે' બ્રાહ્મણની ઇચ્છા તો જેમ બને તેમ દ્રવ્યની ગાસડી લઇને પલાયન કરી જવાની હતી, પરતુ તે સ્ત્રીનુ મોહક રૂપ, ચિત્તવેધક શબ્દ, સપૂર્ણ વિનય જોઇને તે મુગ્ધ જ થઈ ગયો, અને વિકારી દૃષ્ટિથી તે સ્ત્રીની સામા જોવા લાગ્યો આ વખતે તે યુવતી એક વિંઝણો લઇને, શ્રમિત થયેલા બ્રાહ્મણને દૂરથી પવન ઢાળતી હતી હજી બ્રાહ્મણ છેક જ ભ્રષ્ટ થયો ન હતો તેથી તેના મનમા વિચાર થયો કે, 'એકાત હોય, સુદર સ્ત્રી હોય કે કુરૂપ હોય, તોપણ ઘણો વખત તેની પાસે બેસવું નહિ, આવી ગુરુજીની આજ્ઞા છે, તેથી હું ઉઠી જાઉં તો ઠીક' પણ તે સ્ત્રીના હાવભાવ જોઇને ને નૂપુરનો રણકો સાભળીને, તે ઉઠી શક્યો નહિ સદ્બુદ્ધિ ઉઠવાની આજ્ઞા કરવા લાગી, ત્યારે અસદ્બુદ્ધિ ના પાડી અટકાવવા લાગી કે, શુ એમ થોડીવાર બેઠાથી ભ્રષ્ટ થવાય છે! એમ મનમા ઘોળાઘોળ ચાલી રહી ક્ષણે ને પ્રતિક્ષણે અસદ્ બુદ્ધિનુ બળ વધવા લાગ્યુ–કેમકે તેને સ્થાન મળી ગયુ હતુ તેના મને કહ્યુ, આ કઈ એકાત નથી, એના મનુષ્યો હમણા જ આવી પહોચશે, તેટલો

વખત બેસવામા જરાએ અડચણ નથી એકાંતમા બેસવાથી કંઈ મોટુ પાપ થતુ નથી-એક દિવસ ઉપવાસ કીધો તો બસ!

મદ મદ મધુરો પવન આવે છે, ખણુખણાટ કરતા કંકણવાળા હાથે તે સ્ત્રી પવન ઢાળે છે, બ્રાહ્મણભાઈ તેના મુખચદ્રને જોઈ રહ્યા છે, ક્ષણે ક્ષણે તેની સાડીનો છેડો ઉડવાથી નાભિ અને શરીરના બીજા અવયવોપર બ્રાહ્મણભાઈની દૃષ્ટિ પડે છે, તે સ્ત્રી બ્રાહ્મણની દૃષ્ટિ પડતા મિથ્યા લજ્જા દર્શાવે છે, છતા તેની ભ્રુકુટિની કમાનમાથી સરર કરતુ કામબાણ છૂટે છે, તેથી બ્રાહ્મણ મોહવશ થઈને ભાન ભૂલી જાય છે, ધીમે ધીમે ઇંદ્રિયોને આધીન થતો જાય છે, ગુરુ અને શાસ્ત્રના વચનો ભૂલતો જાય છે, એમ ધર્માધર્મનું જ્ઞાન નાશ પામતા મનમા વિચાર કરે છે કે, પરમાત્માએ સર્જેલા સર્વ પદાર્થ ભોગવવા યોગ્ય જ છે. એ ભોગવવાથી પાપ પણ નથી, તેમ ન ભોગવવાથી પુણ્ય પણ નથી આત્મા તો નિર્લેપ છે ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમા પ્રવર્તે, તેમા આત્માને શુ લેવા દેવા! જે આત્મનિષ્ઠ છે, તેને પાપ પુણ્ય બાધ જ કરતા નથી, ને આત્માને ભોગ સાથે કંઈ પણ લેવા દેવા નથી-ભલે ઇંદ્રિયો ઇંદ્રિયોના ભોગ ભોગવે-આવો વિચાર થતા, આસુરી અસદ્ બુદ્ધિનુ વધુ જોર રગેરગમા વ્યાપી ગયું બ્રાહ્મણભાઈ તો એકદમ ગુરુવચનને ઠોકર મારીને ઉભો થઈ ગયો ને તે સ્ત્રીનો હાથ ઝાલીને બોલ્યો, 'આપ આ શ્રમ શા અર્થે ઉઠાવો છો? આ હિંચોળાપર બેસો!' તે સ્ત્રીએ હા હા કરતા હાથને છોડાવવાનો સહજ પ્રયત્ન કર્યો અને બોલી, "આ શુ? આપ તો પૂર્ણ જ્ઞાની છો, તેને પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ શો? આપ મારા અતિથિ છો, હું આપની પૂજા અર્ચા કરવાને પાત્ર છુ, મારે તમારો સત્કાર કરવો જોઇએ, છતા આપ અધર્મનો માર્ગ કેમ ગ્રહણ કરો છો? તમારે મને ધર્મોપદેશ કરવો જોઇએ, છતા આપ અધર્મના પગથિયા ઉપર ચઢો છો, તે આપને યોગ્ય નથી પરસ્ત્રી અને પરધનને માટે આપના જેવા તપસ્વી મુનિ મહાત્માને પણ મોહ થયો, ત્યારે અમ જેવા અલ્પ પ્રાણીની તો ગતિ જ શી? ધર્મશાસ્ત્રનુ વચન છે કે, સ્ત્રી માત્ર જ નરકમા નાખનારી છે, તેમા પણ હું સર્વ જનની ધિક્કારપાત્ર વેશ્યા છુ, વળી શૂદ્ર જાતિની છુ, વળી રજસ્વલા છુ, તેનો સ્પર્શ કરવો, એ તો નરકમા પડવાનુ પહેલુ પગથિયુ છે! મહારાજ! આપ મારો હાથ છોડો ને સ્વધર્મે રહી વિવેકથી વર્તો! જો હું રજસ્વલા ન

હોત તો, આપનુ હમણા જ પૂજન કરીને આપને વિદાય કરત હવે તો આપ અપવિત્ર થયા છો, માટે સ્નાન કરીને શુદ્ધ થાઓ! એટલામા મારા મનુષ્યો આવશે, તે આપની આગતા સ્વાગતા કરશે આપને મારે માટે જે મોહ થયો છે, તેને માટે આપ મનમાથી તે કુબુદ્ધિને કાઢી નાખીને, આપના ધર્મનુ યથાર્થ પાલન કરો!"

તે સ્ત્રીના આવા બોધક વચન સાભળ્યા છતા, જેના હૃદયમાથી વિષયવાસના નષ્ટ થઈ નથી, જે ઇંદ્રિયોનો દાસ છે, જેને પૂર્વાપરનો વિચાર કર્યા વિના કર્મનો ત્યાગ કર્યો છે, તેના હૃદયની વિષયવાસના જેવી ને તેવી જ પ્રબળ રહી વિષયનુ બળ જેની રગેરગમા વ્યાપી ગયુ છે, જેની ઇંદ્રિયો અત્યત બળવાન્ છે, જેની કામનારૂપી ઘોડી ઉન્મત્તપણે ક્ષણે ક્ષણે દોડ્યા કરે છે, એવા બ્રાહ્મણભાઇના હૃદયમા મોહે એવો તો સજ્જડ વાસ કર્યો હતો કે, તે વિષયની જાળમા સપૂર્ણ જકડાઈ ગયો! જે ચિત્તને અર્ધ વિવેક પ્રાપ્ત થયો છે ને જેને અમરપદનો સરળ માર્ગ દેખાયો પણ નથી, તેને વિષયાસક્તિનો ત્યાગ કરતા બહુ બહુ પરિતાપ થાય છે થોડો કાળ તે વિષયથી દૂર રહે છે–રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે ખરો, પણ ભોગવસ્તુ પ્રાપ્ત થતા જ–તેનો સગ થતા, તેની શબવત્ જણાતી વાસના એટલા જોસથી કૂદકો મારી બહાર નિકળી આવે છે કે, તેના વિવેક, વિચાર, જ્ઞાન, જેમ પવનના સપાટામાં રુની પુમડીઓ ઉડી જોતજોતામા અદૃશ્ય થઈ જાય છે, તેવી અર્ધજ્ઞાનીની સ્થિતિ થઈ જાય છે આ લોકના જીવને દુ ખરૂપ સગ છે, સગથી કામેચ્છા થાય છે, ને કામ જીવની સર્વ સદ્બુદ્ધિનો નાશ કરે છે આ બ્રહ્મબધુની પણ અહુણા તેવી જ સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી

તે સ્ત્રીના ધર્મવાળા વચન સાભળ્યા છતા, ગરમ લોઢાપર જેમ જળનો કણ ક્ષણભર પણ ટકી શકતો નથી, તેમ તે બ્રાહ્મણની દૈવી બુદ્ધિ ક્ષણભર પણ ટકી શકી નહિ મૂઢ થયેલા મનુષ્યની પેઠે જે સ્ત્રી, જેના ચરણકમળ સેવવાને તત્પર હતી, તેના ચરણપર પડી, અતિ દીન વાણીથી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો, "હે દેવી! હે સુદરી! હે મોહિની! આ બળતા જળતા જીવને તમારા અગસગનુ સુખ આપીને શાત કરો! હુ તમારો અણમૂલે વેચાયલો દાસ છુ જો તમે મારો અનાદર કરશો તો તમે જેને અતિથિ માનો છો એવા, અને વળી બ્રાહ્મણ, વળી તપસ્વી, તેના પ્રાણ ક્ષણમા ચાલ્યા જશે તમને બ્રહ્મહત્યા ચોંટશે ને

મહાપાતક લાગશે! તમે મારા પ્રાણનુ રક્ષણ કરો!" બ્રાહ્મણની અવિનયી વાણી સાભળીને, તે વેશ્યા–જે છદ્મવેશે બ્રાહ્મણને છળવાને અહુણાજ કટિબદ્ધ થઈ હતી, તે પણ કામાધીન થઈ ગયલી જણાઈ "બ્રહ્મહત્યા! એ મહાપાતક છે? પણ બ્રહ્મદેવ! પરસ્ત્રીગમન તેથી પણ વધારે મોટુ પાતક છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે!" એમ કટાક્ષ કીધો, ત્યારે બ્રાહ્મણભાઈ બોલ્યા, "એ તો ગપાટા છે શાસ્ત્રના," તે છદ્માએ કહ્યુ, "ત્યારે બ્રહ્મહત્યાનુ પાતક પણ ગપાટા જ શાસ્ત્રના! પણ હશે, એ શાસ્ત્રબાસ્ત્રનુ અમારે શુ કામ છે? અતિથિનો સત્કાર કરવો, એ અમારો ધર્મ છે!" એમ બોલી, હસતે મુખડે તે બ્રાહ્મણનો હાથ પકડીને પોતાની સગે હિંડોળાપર બેસાર્યો બન્ને જણા એકબીજાના ગળાપર હાથ નાખીને બેઠા અને જે મુખે ભગવાનના ચરણકમળના પ્રક્ષાલનનુ અમૃતપાન કરતો હતો, તે મુખે શૂદ્ર જાતિની વેશ્યા અને રજસ્વલાના અધરામૃતનુ તે પાન કરવા લાગ્યો

અન્યોન્ય એક બીજાના અગપર હાથ નાખીને બેઠા છે, બ્રાહ્મણ આતુર થઈ ગયો છે, તેને લેશમાત્ર પણ ધર્માધર્મનો વિચાર જ રહ્યો નહિ, તે મૃગનયણીના કેશકલાપને પકડીને પોતાના મુખ સમીપ લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને હાવરોબાવરો બની, પશુવત્ ક્રીડા કરવા મડ્યો છે તે જોઈને વેશ્યા બોલી, "મહારાજ! આપ જરાક તો વિવેક રાખો તપસ્વીઓનો આ ધર્મ ગણાય નહિ આ તો ક્ષુલ્લક પ્રાણીની રીતિ છે" વનવાસી બ્રાહ્મણે કહ્યુ, "હે સુદરિ! આ બળતાને બાળો નહિ અને મરતાને મારો નહિ, હુ તો આપનો દાસ છુ આ મરતા જીવને આપના અધરામૃતનુ પાન કરાવીને અમર કરો! આપ જે જે આજ્ઞા કરશો, તે તે બજાવવાને આ દાસ તત્પર છે" તે સ્ત્રી બોલી, "મહારાજ! લગાર ધીરા પડો! રતિવિલાસ રમવામા તેના સર્વ સાહિત્ય પાસે ન હોય તો ગમત પડતી નથી આ વખત તો એક મદ્યનો પ્યાલો લીધો હોય તો પછી રગ જામે!"

અધર્મનુ ત્રીજુ પગથીયુ–મદ્ય–માસનુ સેવન

તુરત જ તે સ્ત્રીએ પેલા બ્રાહ્મણને સુવર્ણનો પ્યાલો આપીને કહ્યુ, "હે બ્રહ્મદેવ! જો આપની ઇચ્છા હોય તો આપ આ પડોસમા આવેલી કલાલની દુકાનપર પધારો ત્યાનુ મનુષ્ય, મારુ નામ દેશો કે ઉત્તમ મદ્ય આપશે, તે લઈ આવો દુકાન કઈ ઘણી દૂર નથી! પૂર્વ દિશામા

સીધા ચાલ્યા જાઓ, નાકાપર જ દુકાન છે” બ્રાહ્મણ પ્રથમ તો શંકામાં પડ્યો, પણ વળી તેને વિચાર થયો કે, “મદ્ય લાવવામાં શી હરકત છે! ચાલો, લઈ આવીએ હાથ અપવિત્ર થશે તો બે વાર માટીથી ધોઈ નાખીશું,” આમ વિચાર કરતો તે કલાલની દુકાન તરફ ચાલ્યો. આશરે એક કોશ ચાલ્યો ત્યારે દુકાનપર પહોંચ્યો

ત્યાં વળી નવી જ લીલા હતી એક કાળો કોલસા જેવો બિહામણો મનુષ્ય દુકાનપર બેઠો હતો તેના મુખમાંથી ને નાકમાંથી લાળ ને લીટ પડ્યા કરતા હતા તેની પાસે ભાઇશ્રીની પધરામણી થતાં તે ડોળા ફાડીને બ્રહ્મદેવની સામા ટગરટગર પાંચ દશ ક્ષણ જોઈ જ રહ્યો પછી કહ્યું, “અરે ઓ હરામખોર! મોટા લુચ્ચા! અહિં શા માટે આવ્યો છે? આ કંઈ બ્રહ્મશાળા કે વેદશાળા નથી કે તું અહિં ભણવા આવ્યો હોય! આ તો મધુની દુકાન છે, તારે પીવી હોય તો આ પાત્રમાંથી જોઇએ તેટલી લે ને ૐકાર ભણ!” બ્રાહ્મણે વિવેકથી તે અનાર્યને કહ્યું, “અરે ભાઈ! મારી શેઠાણીને ઉત્તમ મદ્ય જોઇએ છે તે આપ!” પેલા અનાર્ય પુરુષે કહ્યું, “પાત્ર ભરાય એટલા સુવર્ણ વગર ઉત્તમ મદ્ય મળી શકશે નહિ” બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે “આ તો દુઃખ આવી પડ્યું ચૌર્યવૃત્તિથી મેળવેલું આ ધન પણ હરાઈ જશે એમ લાગે છે! પણ ફીકર નહિ, વેદીપર પુષ્કળ ધન છે, તેમાંથી બીજું લઇશું તો કોણ પૂછનાર છે! ત્યાં ધનના ક્યાં તોટા છે! ત્યાં તો તેના ચરુના ચરુ ભરેલા છે!” પછી પોતાની પોટલી છોડીને તે અનાર્ય પુરુષને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ધન આપી, ઉત્તમ મદ્ય લઇને, તે નવયૌવનાની સમીપ શ્વાસભેર હાજર થયો

બ્રાહ્મણને એકે શ્વાસે આવતો જોઇને તે બોલી, “હે મહારાજ! આપને બહુ શ્રમ પડ્યો! આ દાસીની સેવા કરતાં આપને જે શ્રમ પડે છે, તે માટે ક્ષમા કરશો!” આમ કહી પ્રેમથી તેનો થરથરતો હાથ પકડી, પાસે બેસાડી, મદ્યનો કટોરો લીધો અને નજીકના ચૌરંગપર મૂકીને, જાણે કંઈ બીજી સ્મૃતિ થઈ આવી હોય તેમ, હોઠ ઉપર આંગળી મૂકીને તે ઉભી રહી તે જોઈ અહંબ્રહ્માસ્મિ ભાઇએ પૂછ્યું, “કેમ, શો વિચાર કરો છો!” તે સ્ત્રી બોલી, “એકલા મદ્યથી જ કંઈ ખરેખરી મોજ પડવાની નથી, તેની સાથે માંસ પણ જોઇએ. પણ હવે આપને શ્રમ આપતાં મને લજ્જા આવે છે, તેથી માંસને માટે શું

કરવુ, તેના વિચારમા હું પડી ગઈ છુ આપ કૃપા કરશો ?" બ્રાહ્મણ-ભાઈ પુન વિચારમા પડી ગયા મદ્ય લાવતા તો માસ કપાળે ચોટ્યુ ! તેને વિચારમા પડેલો જોઈ તે સ્ત્રી ભ્રુકુટિ બાણ ચલાવીને એવા તો નખરાથી બોલી કે, બ્રાહ્મણભાઈ તો શિથિલ જ બની ગયા તે બોલી, "પ્રિય પ્રાણનાથ! આપને શુ શકા થાય છે? આપ કહો! આપ કેમ વિચારમા પડી ગયા છો જો આપને શકા થતી હોય તો આપ જતા નહિ હું એના વગર ચલાવી લઇશ. આપ યત્કિંચિત્ પણ મારે માટે ખેદ કરવા નહિ ના, ના, એસો, મારા પ્રાણના સમ, આપને એ કાર્ય કરવાને માટે કહ્યુ તેને માટે મને મોટો ખેદ થાય છે"

બ્રાહ્મણ બોલ્યો, "ના રે, એનુ તો કઈ નહિ, પણ માસ વેચનારની દુકાન કયા છે, તેની મને ખબર ન હોવાથી, તેના વિચારમા હુ પડી ગયો છુ આપના સર્વે મનોરથ પૂર્ણ કરવા માટે આ દાસને જરા પણ મહેનત પડે એમ તમે માનશો નહિ, આપની સેવામા હુ સદા તત્પર જ છુ" તે ચદ્રવદની બોલી, "મહારાજ! તમે જ્યાથી મદ્ય લઈ આવ્યા, તેની પડોશમા જ માસ વેચનારાની દુકાન છે જો મારા મનુષ્યો હાજર હત, તો તમને જરા પણ મહેનત આપત નહિ પણ શુ કરુ? ચાકર તે ચાકર, ગયા છે તે પાછા મુવા જ નથી પણ માસની દુકાનમાથી તૈયાર કરેલુ માસ લઈ આવતા આપને કઈ પણ મહેનત પડશે નહિ, મારુ નામ દેશો કે ઉત્તમ માસ મળશે"

તુરત જ બ્રાહ્મણભાઈ માસ લેવાને ચાલ્યા કામાતુર થયેલા બ્રાહ્મણને આસપાસનુ કશુએ ભાન રહ્યુ નહિ તેને વિચારે થયો નહિ, કે હુ આવ્યો ત્યારે કોઇ સ્થળે ગામ કે માણસ જોવામા આવ્યુ ન હતું, અને અહિયા તો જૂદી જ લીલા જોવામા આવે છે તેનુ કારણ શુ? કામાન્ધ મનુષ્યને મધ્યાહ્ન પણ મધ્યરાત્રિ થઈ પડે છે, પૂર્વ પેરે પુષ્કળ ધન આપીને પવનપાવડી પેરે તે બ્રાહ્મણ ચાડાળની દુકાનેથી માસ લઈ આવ્યો જે અધર્મના માર્ગ ઉપર પ્રથમ પગલુ મૂકયુ હતુ, કર્મનો ત્યાગ કીધો હતો, ને બ્રહ્મ બની પરદ્રવ્ય લઈ પાપ વહોર્યુ હતુ, તે દ્રવ્ય અહુણા ખલાસ થઈ ગયુ!

અધર્મનુ ચોથુ પગથીયુ–પશુહત્યા

માસ વેચનારની દુકાનમા બે ચાર ખળ પુરુષો બેઠા હતા તેઓએ તે બ્રાહ્મણની પાસેથી વધેલુ ધન પડાવી લીધુ એટલુ જ નહિ, પરતુ

માંસ વેચનારએ જણાવ્યું કે, "ઉત્તમ ને તાજું માંસ તારે જોઈતું હોય તો પાસેના વાડામાં મૃગલાં, સસલાં, બકરાં બાંધ્યાં છે, તેમાંથી એકને મારીને માંસ લઈ આવે તો હું તને તે પકાવીને સ્વાદિષ્ઠ કરી આપીશ. જે બાઈને માટે તું માંસ લેવા આવ્યો છે, તે તો ઘણું જ ઉત્તમ પ્રતિનું ને સ્વાદિષ્ટ માંસ ખાનારી છે, તેને સાધારણ માંસ ચાલશે નહિ મારી પાસે જે માંસ છે તે વાસી છે, તે લઈ જશે તો તારી બાઈ અપ્રસન્ન થશે લે આ ખડ્ગ ને જા વાડામાં" એમ કહેતાંની સાથે જ તેના હાથમાં એક ધારદાર ખડ્ગ આપીને બ્રહ્મદેવને પશુના વાડા તરફ મોકલ્યો કામાંધ થયેલો તે બ્રાહ્મણ આ મહા પાપ કરતાં પ્રથમ તો થરથર્યો તેને એમ પણ લાગ્યું કે અહિંથી નાસી છૂટું, પણ તે જ ક્ષણે તેની સામાં તે મોહિનીરૂપ અબળાની મૂર્તિ, સબળા કે ખરી બળા ખડી થઈ ગઈ તેનાં નેત્ર, કટાક્ષ ને તેના લાવણ્યનું સ્મરણ થયું કે તે પોતાના સદ્વિચારને વિસરી ગયો, ભાનને ભૂલી ગયો, ધર્મને ચૂકી ગયો સુંદર સ્ત્રી, પુષ્કળ ધન, તેની દૃષ્ટિ સમીપ તરવરી રહ્યું આંખ મીચીને તેણે ચાંડાળ કર્મ શરુ કર્યું એક ઉત્તમ પશુને મારી નાખીને તેની ચામડી ઉતરડી કાઢી, અને જે હાથમાં ભગવત્ પૂજનનાં સાહિત્ય ધરતો હતો, તે હાથમાં મરેલા પશુને લઈ, કરાળ કાળ જેવો વિકરાળ બનીને, માંસ વેચનારની દુકાનમાં આવીને ઉભો રહ્યો ઉત્તમ જુક્તિથી તે માંસને પકાવીને, માંસ વેચનારાએ તેનું પાત્ર ભરી આપ્યું તે લઇને બ્રહ્મ જેવો બ્રાહ્મણ, જાણે તેના મુખ ઉપર મેશ ચોપડેલી હોય તેવો વેશ ધરી, પસીને ગરકાવ થઈ, તે વેશ્યાની સમીપ આવીને ઉભો રહ્યો

મહાઘોર પાતક કર્યાં છતાં તેના મનમાં આમોદ પ્રમોદ થતો હતો. તે સ્ત્રીને જોતાં ખેદ-ગુરુવચન તો પલાયન કરી ગયાં હતાં, ધર્મનો ભય જતો રહ્યો હતો તે માનતો હતો કે મારા આ કૃત્યથી તે સ્ત્રી બહુ જ પ્રસન્ન થશે અને તેના ઉપર મારો અવિચ્છિન્ન પ્રેમ છે, એમ તે માનશે બ્રાહ્મણભાઈની આવવાની રાહ જોતી તે શૂદ્ર સ્ત્રી હિંચોળાખાટ ઉપર ઝુલતી હતી દાદરે ચહડતા બ્રાહ્મણના પગનો સંચાર સાંભળીને તે કુટિલકામિનીએ ઢોંગ આરમ્ભ્યો તે સ્વયં બોલતી હોય તેમ બોલવા લાગી, "રે રે! મેં પાપિણીએ એ મહાત્મા પુરુષને આવું અધમ કામ કેમ સોપ્યું? મારા જેવી નિર્દય તે કોણ હશે? તે ચાલ્યા તો ગયા

નહિ હોય ? મારો તિરસ્કાર તો કીધો નહિ હોય ?" આવા ઢોંગમા તેની છાતીપરનો છેડો ખસી ગયો, વેણીની લટ છૂટીને તેના ગાલપર સરી પડી, નાજુક ગોરા ગાલપર અશ્રુના બિન્દુઓ વહેવારના ચિહ્ન જણાયા તે પુતળી જેવી સ્થિર થઇને બેસી રહી

આવી તેની મધુરીસુરત જોઈ, બ્રાહ્મણભાઈ તેની મોહજાળમા સમ્પૂર્ણ ફસાઈ પડ્યા. છેવટે તે સ્ત્રી બોલી, " હે પ્રાણનાથ ! તમે ક્યા ગયા છો ?" તેવો જ તે બ્રાહ્મણ ધસારાભેર તે સુદરીની પાસે જઇને બોલ્યો, "હે સુદરી, ગભરા નહિ ! આ તારો દાસ તારી તહેનાતમા જ ખડો છે !" તેને અચાનક જોતા જ તે સ્ત્રીએ એકદમ મુગ્ધભાવ વરી શરમાઈ જવાનો ઢોંગ કર્યો

બ્રાહ્મણે માસનુ પાત્ર તેને સોંપ્યુ તે એક ઉંચા ચવરગપર મૂકીને તે નવયૌવના, બ્રાહ્મણના ચરણ તળાસવા બેસી ગઈ અને બોલી– "આપને બહુ શ્રમ પડ્યો ! આપ પૂજ્યપાદને બહુ શ્રમ પડ્યો !" બ્રાહ્મણે પગપરથી તેનો હાથ ખસેડીને કહ્યુ, "પ્રિયે ! તમારા સુકોમળ હાથને શ્રમ નહિ આપો ! આપની સેવા કરવાથી મને પરમ આનદ થાય છે !" આમ કહી પાસે બેસાડી તેના અધરોષ્ઠનુ પાન કરવાનો પ્રયત્ન કીધો, એટલે તે નવયૌવના મદ્યનો પ્યાલો લઈ આવીને બ્રહ્મદેવને ઉદ્દેશી બોલી, "આપ જરા પ્રાશન કરીને આપની પ્રસાદી મને આપો ! ઋષિ મુનિઓ પણ સોમવલ્લીનુ પાન કરતા હતા, એમા શો દોષ ?" બ્રાહ્મણે કહ્યુ, "પણ શાસ્ત્રમા મધુપાન કરવાનુ મહાપાપ કહ્યુ છે અમારા જેવા મહાત્મા પુરુષોને તો એ સદાયનુ વર્જ્ય જ છે !" "અહો બ્રહ્મદેવ !" તે સ્ત્રી બોલી,–"ગુરુના કાર્યને રખડતુ મૂકવુ, પરાયુ દ્રવ્ય તેના સ્વામીની આજ્ઞા વિના લેવુ, પરાઈ સ્ત્રી સાથે એકાતમા બેસવુ, તેપર કુદૃષ્ટિ કરવી, તેના મોંહમા મોંહ ઘાલવુ, મધુનુ પાત્ર લઈ વગર શરમે આવવુ, પશુવધ કરી માસ લાવવુ–એ સર્વ તો શાસ્ત્રવચન હશે ! રે રે ! શાસ્ત્રો તો બ્રાહ્મણોના બનાવેલા છે, ને ગપ્પાના ભરેલા છે, તેને મૂકો ચૂલામા ને જુઓ આ મદ્યની મઝા !" બ્રાહ્મણ શરમાઈ ગયો ને નિચુ મુખ કરીને બોલ્યો, "ત્યારે તમે પ્રથમ પીઓ, હુ તમારી પ્રસાદી લઇશ !" તે તરુણી બોલી, "એ તો મહાપાતક થાય ! આપ બ્રહ્મદેવ મારા અતિથિ માટે આપનુ ઉચ્છિષ્ટ મારે પાન કરવુ જોઇએ તેમા જ મને ઇન્દ્રલોકની પ્રાપ્તિ થશે !" એમ કેટલી-

એક ક્ષણો હોંસાતોંસીમાં વીત્યા પછી, જે મુખથી ભગવાનના ગુણાનુવાદ ગાતો હતો, ભગવાનનું ચરણામૃત પાન કરતો હતો, તે મુખથી શૂદ્ર જાતિની વેશ્યાના મુખથી ઉચ્છિષ્ટ થયેલા મદ્યનું પ્રાશન કીધું ને પછી ભુંજેલા માંસનું ભોજન કીધું

બ્રહ્મદેવે જેવા વેશ્યા સ્ત્રીના ઉચ્છિષ્ટ મદ્યના બે ઘુંટડા ગળામાં રેડ્યા ન રેડ્યા ને માંસનો એક કોળીયો ખાધો કે તે સ્ત્રી બોલી, "અરેરે! આમાં તો કંઈ જ મઝા નથી રસની સાથે જેમ ઢોકળા વગર લહેજત આવતી નથી, તેમ આ મધુની સાથે ભજીયા વગર લહેજત આવે નહિ" બ્રાહ્મણે પૂછયું, "આપની આજ્ઞા હોય તો તે પણ હાજર કરું પ્રથમથી કહ્યું હત તો માર્ગમાં પુષ્કળ ભજીયા મળે છે, તે લેતો આવત!" તે કુટિલ સ્ત્રી બોલી, "તે ભજીયાને શું કરે? જો ખરી લહેજત લેવી હોય તો થોડાંક તાજાં મીન લઈ આવો—આ પાસે જ નાનો વોકળો છે, તેમાંથી લાવતાં વિલંબ લાગશે નહિ" મદ્ય પીવાથી ભ્રષ્ટબુદ્ધિ થયેલો બ્રાહ્મણ, તે સ્ત્રીએ એક જાળ આપી તે લઈને, ધીવરનું આચરણ કરવાને તત્પર થયો ને નિર્વિલંબે વોકળામાંથી તાજાં મીનનું વાસણ ભરી લઈ આવ્યો

જે જીવ ધર્મનું એક પણ પગથીયું ચૂકે છે, તેને ઉત્તરોત્તર અનેક પગથીયાં ચૂકતાં સંકોચ થતો નથી સર્વ કુકર્મોનું મૂળ સ્ત્રીનો સંગ છે, ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરનાર સ્ત્રીનો સંગ છે, જ્ઞાનનો નાશ કરનાર સ્ત્રીનો સંગ છે એવી તે સબળા છે, છતાં તેને મૂર્ખ મનુષ્યો જ અબળા ગણે છે સ્ત્રીનો સંગ—પ્રસંગ—સમાગમ આનંદરૂપી મૃગને બાળનારો દાવાનળ છે, બ્રહ્મચર્યરૂપી વૃક્ષને ઉન્મૂલન કરવામાં મદમસ્ત હાથી છે, જ્ઞાનરૂપી દીપકને બુઝવવામાં પ્રલયકાળનો મહાવાયુ છે સ્ત્રીના સંગથી અજામીલ જેવો બ્રાહ્મણ ઘોર પાતકમાં પડ્યો હતો, સ્ત્રીના સંગથી જ ઋષ્યશૃંગ ભ્રષ્ટ થયો હતો, સ્ત્રીના સંગથી સ્વર્ગના અધિપતિ ઈન્દ્રના શરીરમાં સહસ્ર છિદ્રો પડ્યાં હતાં, સ્ત્રીના સંગથી હજારો ઋષિમુનિ ભ્રષ્ટ થયા છે એવી સ્ત્રીનો સંગ રાખનાર મહાનરકનો જ અધિકારી થાય છે *

* સ્વધર્મમાં વર્તનાર, જે પુરુષ શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક લગ્ન કરી પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમી સંસાર ભોગવે છે તેને માટે આ વચન નથી, પણ પરસ્ત્રીગામી પુરુષ માટે છે સ્વસ્ત્રી સંગે ધર્મવિધિયુક્ત સંસાર ભોગવનાર પાતકી થતો નથી, પરન્તુ બ્રહ્મચારી ગણાય છે ધર્મનો ત્યાગ કરી ભોગવેલો સંસાર પણ આત્મોન્નતિમાં બાધક જ છે बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् । धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ (गीता)

અધર્મનુ પાંચમુ પગથીયુ–પરસ્ત્રીગમન

પછી એક ચૌરંગપર તે સ્ત્રી અને બ્રાહ્મણભાઈ બેઠા પરસ્પર મુખ મલકાવતા જાય છે, મધુપાન કરતા જાય છે, વઘારેલા મીનનો સ્વાદ લેતા જાય છે અને સાથે માસનુ પણ ભોજન કરતા જાય છે આ પાપ-કર્મ જોઇને સૂર્યદેવતા પણ અસ્તાચળમા સતાઈ ગયા થોડીવારે બને ખાનપાનથી પરવારી ગયા સધ્યાનો સમય થયો ને અહિં પણ ધર્મ-સૂર્યનો સધ્યાકાળ થઈ રહ્યો! બ્રાહ્મણ અને તે સ્ત્રી એક શય્યાપર પોઢી ગયા જેમ તે બ્રહ્મદેવના હ્રદયમા અધકાર વ્યાપી ગયો હતો, તેમ જ ચોતરફ પણ અધકાર વ્યાપી ગયો ગુરુ ગુરુને ઠેકાણે રહ્યા, જ્ઞાન જ્ઞાનને ઠેકાણે રહ્યુ અને ધર્માધર્મના વિવેકથી રહિત થઈ પડેલો બ્રાહ્મણ, મદમત્ત થઇને વિષયનરકમા ઝબકોળિયા ખાવા લાગ્યો આકાશમા ઉડતા પક્ષીના ચલન વલનની, જળમા રહેલા જળચરના પગલાની ને ભાગ્યની ગતિ જેમ જાણી શકાતી નથી, તેમ જ મદમતિની ગતિ પણ જાણી શકાતી નથી તેમ જ ચક્ષુષ્ ઇંદ્રિય શબ્દને જોઈ શકતી નથી, કેમકે તેમનો સમાન સ્વભાવ નથી, તેમ જ વિષયી મન ધર્માધર્મને, કાર્યાકાર્યને કે પાપ પુણ્યને જોઈ શકતુ નથી, કેમકે બનેનો સમાન સ્વભાવ નથી વિષયમા લુબ્ધ થયેલા મનની સ્થિતિ વિષયનો ત્યાગ કરવામા હમેશા નિર્બળ રહે છે.

નિર્બળ મનનો પેલો બ્રાહ્મણ ધર્મનુ પ્રથમ પગથીયુ ચૂકવાથી ઉત્તરોત્તર પતિતપણાને પામતો ગયો તેને કાર્યાકાર્યનુ યત્કિંચિત્ પણ ભાન રહ્યુ નહિ સધ્યાકાળના સધ્યાવદનાદિક તથા હોમાદિક ધર્મ કર્મ તજી દઇને તે પૈશાચિક કર્મ કરવા લાગ્યો રતિક્રીડાને અતે તે કામિનીના હ્રદયને ભીડીને બ્રાહ્મણભાઇ પોઢી ગયા હતા ને મદ્યની નિશામા ન બોલવાનું પણ બોલતા હતા! આસપાસ ખીલેલા બગીચાની મદ મદ શીતળ લહેરમા બને એવી તો ગાઢ નિદ્રાને અધીન થઈ ગયા હતા કે, મધ્ય-રાત્રિ સૂધી બનેમાથી એક પણ જાગૃત થયા નહિ, અને જાગૃત થયા પછી પણ આત્મજ્ઞાનના માર્ગના દ્વારપર ચઢેલા તપસ્વી બ્રાહ્મણને પોતાના કુકર્મને માટે ક્ષણભર પણ પશ્ચાત્તાપ થયો નહિ, તેમ લજ્જાએ નિચુ મસ્તક પણ કરાવ્યુ નહિ. મૂઢ મદોન્મત્ત હાથીની માફક, તેની કામેચ્છા શાત થવાને બદલે, વિશેષ પ્રદીપ્ત થઇ એ કામવશવર્તીએ જે પાશવ ક્રીડા કીધી, તેને માટે એટલુ જ કહેવુ બસ છે કે, તે નરપશુ

બન્યો હતો. જેઓ ધર્મને અને પરમેશ્વરના મહિમાને જાણતા નથી, અવિદ્યા, વિષય ને માયાના પાશથી બંધાયલા છે-તેઓના હૃદયની આસુરી સંપત્તિની દૃઢ ગાંઠ, ગમે તેવા જ્ઞાનશસ્ત્રથી કાપી શકાતી નથી જેઓ પોતાના મનમા અહંકારથી એમ માને કે, 'अहं ब्रह्मास्मि'-'હું બ્રહ્મ છું,' મારે કંઇ કર્ત્તવ્ય નથી, કંઈ ભોક્તવ્ય નથી, હું તો પરમગતિને પામેલો છું, એવા જીવનું વાસનાનું બળ શિથિલ થયું ન હોય, ત્યાં સૂધી તેનું શ્રવણ, તપશ્ચરણ ને સાધન નિરર્થક જ છે ભોગેચ્છાના તૃષાળુ જીવની-મલિન જળનું પાન કરવાની કામનાને અટકાવવાને બ્રહ્મા પણ સમર્થ નથી, તો પછી બીજો કોણ સમર્થ હોય? જીવ પોતે જ જો ભાગ્યશાળી ને કૃતાર્થ હોય છે, તો જ જીવ શિવ-નિત્ય અનિત્ય-સત્ અસત્-ધર્મ અધર્મ-પાપ પુણ્યનું સ્વરૂપ સમજીને, સ્વબળથી, મલિન-પાપમય-દુઃખમય-ક્લેશમય-જેમા સારરૂપ કંઇ જ નથી એવો સંસાર તરી શકે છે જેમ અનેક શત્રુથી વિંટાયલો રાજા, પોતાના જ બળથી શત્રુનો સંહાર કરી સર્વ પૃથ્વીને મેળવવાને ભાગ્યશાળી થાય છે, તેમ જ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદાદિ શત્રુથી ઘેરાયલા જીવરાજના અજ્ઞાનાંધકારનો નાશ થવામા, તેનો પોતાનો જ પુરુષાર્થ સહાયતા કરે તો તે જ્ઞાનપ્રદેશ ને પરમેશ પ્રદેશનો રાજા થવાને ભાગ્યશાળી બને છે તેવા પુરુષાર્થ વિના કોઈ પણ જીવ વિષયવાસનારૂપ શત્રુના કેદખાનામાથી મુક્ત થઈ શકતો નથી કોઈને માથે કરજ હોય તો તેમાથી પુત્રાદિક મુક્તિ અપાવે છે, મજુરના માથાપર બોજો મૂક્યો હોય તો તે દુઃખમાથી પણ કોઈ મુક્તિ આપી શકે છે, પરંતુ ભૂખનું કે રોગનું દુઃખ કોઈ પણ ટાળી શકતું નથી-ભુખ લાગે ત્યારે પોતે જ ખાવાથી ભુખ ટળે છે, રોગી પોતે જ ઔષધ ખાય અને પથ્ય પાળે તો રોગમાથી મુક્ત થાય છે, તેમ જ વિષયવાસનામાથી મુક્તિ મેળવવાનું સાધન, પોતાના સત્કર્મ, ધર્મમા અવિચળ શ્રદ્ધા, અચ્યુત પ્રભુપર પરમ આસક્તિરૂપ પુરુષાર્થ જ છે તે પદાર્થ માત્રપરથી પ્રીતિ ટાળીને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

પ્રભાત થયું પશુ પક્ષીઓ કિલકિલારવ કરી રહ્યા. જે બ્રાહ્મણ પ્રાતઃકાળમા સૂર્યોદય પૂર્વે ઉઠીને નિત્યનું આહ્નિક કરવામા પ્રવૃત્ત થઈને ગુરુના ચરણની સેવામા તત્પર રહેતો હતો, ગુરુના આશ્રમને ઝાડી-ઝુડીને સાફ કરતો હતો, તે આજે સૂર્યનારાયણ આકાશમા પૂર્ણ પ્રકાશમાન થયા છતા જાગૃત થયો નથી પાપના પુતળાઓ, હૃદય

સાથે હૃદય ભીડીને પડ્યા રહ્યા હતા અધકારમા આથડીયા ખાતો પુરુષ, અસાવધતાથી ઠોકર ખાતો અથડાઈ મૂર્છા ખાઇને પડે છે, તેમ જ આ જીવો પણ પડ્યા રહ્યા હતા થોડીવારે જાગૃત થઈ વેશ્યાએ કહ્યુ, "હે બ્રહ્મદેવ! આપ શુદ્ધ પવિત્ર બ્રહ્મદેવ છો, આપનો પ્રભાતનો સધ્યાસમય વીતી ગયો છે, તેનુ આપને ભાન પણ રહ્યુ નથી, ઉઠો!" બ્રાહ્મણ આખ ચોળતો ચોળતો ઉઠ્યો, અને પેલી વેશ્યાના હાથનુ પાણી લઇને મુખમાર્જન કીધુ થોડીવારે તે વેશ્યાનો એક દાસ ભોજનનુ કહેવા આવ્યો ત્યારે બ્રહ્મદેવે મુશળસ્નાન કરી લીધુ કોઈ પણ જાતની પવિત્રતાનો વિચાર કર્યા વિના તે સ્ત્રી સાથે એક જ પાત્રમા, નહિ કરવા જેવુ ભોજન કરવા બેઠો અહો! જે ધર્મની ગતિને જાણતો નથી, મોહ, માયા ને મમતા ક્યા વસે છે તેના સ્થાનની જેને ખબર નથી, ભોગેચ્છા માત્રનો જે અનુચર છે, તેની શી ગતિ થાય છે તે, હે વત્સો! તમે જુવો! આ નાશવત જગતમા સર્પથી પણ વધારે ડશીલી-ઝેરીલી સ્ત્રી છે સર્પ કવચિત્ ડશે છે, સ્ત્રી સદાય, સર્પના મુખમા ઝેર છે, સ્ત્રીના સર્વાંગમા, સર્પ ક્રોધી થવાથી ડશે છે-જે જાણવાથી મનુષ્ય સાવધાન રહે છે, સ્ત્રી મધુરા હાસ્યમા ડશે છે ને ભૂલમા જ મનુષ્ય મરણ પામે છે આ નિસ્સાર સસારમા મોહના અનેક સ્થાનો છે, તેમાથી જે સાવધ રહીને વિજય મેળવે છે, તે જ જીવ પરમાત્માના અવિચળ સામ્રાજ્યનુ સુખ-આનદ ભોગવવાને ભાગ્યશાળી થાય છે

ભોજન લીધા પછી અન્યોઅન્યે મુખવાસ લીધો બ્રાહ્મણ, અનેક પ્રકારે કુચેષ્ટા કરતો હતો ને તે સ્ત્રી ક્ષણે ક્ષણે તેનો તિરસ્કાર કરી પાછો હડસેલતી હતી એવી ક્રીડા કરતા તે વિલાસ મંદિરના ઓરડામા ઘૂમવા લાગ્યો બગીચાનુ સૌન્દર્ય તે ધીમે ધીમે નિહાળે છે, એવામા ગુરુએ લાવવા માટે કહેલા ફળ ફૂલાદિનુ તેને સ્મરણ થઈ આવ્યુ તે સ્વવ બોલ્યો "અરે રે! ગુરુજીના ફૂલ તો ફૂલની જગ્યાએ જ રહ્યા ને ફળ તો ઝાડે જ લટકતા છે. અનેક વર્ષનુ સપાદન કરેલુ મારુ તપરૂપી ધન મેં ક્ષણમા ગુમાવી દીધુ, ગુરુજી શું કહેશે?" આ વિચાર એના મનમાથી હજી તો પસાર થયો નથી, એટલામા વેશ્યાએ આવીને તેના ખભાપર હાથ મૂકીને કહ્યુ "હે પ્રાણેશ! આપ શા વિચારમા લીન થઈ ગયા છો?" બ્રાહ્મણ બોલ્યોઃ "હે રમણી! નિર્ભય થઇને હુ તને સેવુ છુ, તારા સૌન્દર્યપર મોહિત થયો છુ, પણ એ મોહમા તપરૂપી મારુ

અમૂલ્ય ધન હું ગુમાવી બેઠો છું, તેને માટે મારા ગુરુદેવ મને શું કહેશે, તેનો હું વિચાર કરું છું" તે સ્ત્રી બોલી, "બ્રાહ્મણને પછમ બુદ્ધિયા કહે છે તે ખોટું નથી ગરથ ગયા પછી તમને જ્ઞાન આવ્યું અને રાડ્યા પછી મને ડહાપણ આવ્યું કે આ બહુ ખોટું થયું! પાપ થયું! તપરૂપી ધન ગયું! કેમ, એમ જ કે કંઈ બીજું? મારો મનખો ખરાબ કરતા તમને વિચાર ન આવ્યો, ને હવે ગુરુ ગુરુ કૂટો છો? ગુરુદેવને નાખો ખાડામા અને આ કામલીલામા કૃતાર્થ થઈને જીવનનું સાર્થક કરો! જગલમા રહેવું, પશુની માફક ભટકવું, ઢોરની માફક ગમે તે ચારો ચરવો, દહાડામા દશવાર પાણીના ઘડા ઢોળવા કે નદીમા માછલાની માફક ડૂબકીઓ મારવી, એમા તે શી સાર્થકતા છે! આ વિલાસમદિરમા જોઈએ તે છે! વગર મહેનતે ઉત્તમમા ઉત્તમ પકવાન્નો ભોજનમા મળે છે, મનને મસ્ત કરનાર મદ્ય મળે છે, ધન ધાન્યની કોઈ પણ જાતની અપૂર્ણતા નથી, હવે તો અહિં રહીને મઝા કરો!" આમ કહેતી કહેતી, બ્રાહ્મણનો હાથ પકડી તેને દીવાનખાનાના મધ્ય ભાગમા ઘસડી લાવી અને બન્ને જણા હિંચોળાખાટપર હાથ સાથે હાથ ને ખભા સાથે ખભો મેળવીને બેઠા નીતિવચન છે કે,

उपनिषद परिपीता गीतापि च हत मतिपथ नीता ।

तदपि न हा विधुवदना मानससदनादबहिर्याति ॥

અર્થ—ઉપનિષદનું પાન કર્યું છે અને ભગવદ્ગીતાનો પણ મનમા વિચાર કર્યો પણ જ્યા સુધી હૃદયમાથી સ્ત્રી ખસી નથી, ત્યા સુધી તેનું જ્ઞાન, તપ, કર્મ, ઉપાસના સર્વ મિથ્યા છે

સ્ત્રી એ અબળા કહેવાય છે, પરન્તુ જેણે ઇંદ્રાદિક દેવોને પણ પોતાના પગ નિચે ચાપ્યા છે, તે અબળા નથી, પણ સબળા છે એવી સ્ત્રીને અબળા કોણ કહેશે? સ્ત્રી સસારતારણ છે, તેમ મારણ પણ છે, પણ સર્વનું કલ્યાણકારક તે જ છે કે જેના હૃદયમા સત્સગનું ધારણ છે મહાત્મા પુરુષો કથી ગયા છે કે, 'સત્સગ સબનકો સાર હૈ' સત્સગથી મૂર્ખ પુરુષ પણ પડિત થઈ જાય છે, સત્સગથી દુર્જન સજ્જનતાને મેળવે છે, સત્સગ બુદ્ધિની જડતાને હરે છે, વાણીમા સત્યતાનું સિંચન કરે છે ઉન્નતિ અપાવે છે, પાપને દૂર કરે છે, ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે, કીર્તિ અપાવે છે, કુમતિનો નાશ કરે છે ને સર્વ પ્રાણીઓનો પ્રેમપાત્ર બનાવે છે અહો! સત્સગ શું શું નથી કરતો? અને કુસગ! સર્વ સજ્જનતાનો નાશ કરે છે, પાપકર્મમા પ્રેરે છે, જન્મોજન્મ માટે

અધોગતિના માર્ગપર ચહડાવે છે દુર્જનના સગથી જેમ ગાયનમા રાગી થયલો મૃગ, અકસ્માત્ નાશ પામે છે, તેમ ગુણગ્રાહી પુરુષ પણ વિષયમા લુબ્ધ થઈ જાય છે કુસગ સર્વ ધર્મનો નાશ કરનાર, સર્વ આપત્તિનો ભડાર તથા સર્વ મનોરથોનો ભગ કરનાર છે જેને સત્સગમા વિક્ષેપબુદ્ધિ સૂઝે છે, જે સત્સગની મહુત્તાને ગૌણ માને છે, તે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઇને ડગલે ડગલે અધર્મના દ્વાર તરફ પણ પ્રયાણ કરે છે, અને ત્યાથી નરકના એવા ઉંડાગારમા પડે છે કે, તેને તરી ઉપર આવવાનો સભવ જ જણાતો નથી આ મૂઢ બ્રાહ્મણને હજી જ્ઞાનીની સ્થિતિમા આવવાને પણ વિલબ હતો, એટલામા તો તેણે ગુરુના વચનોનો પણ અનાદર કરી, સત્સગ દૂર કરી, કર્મકાડનો ત્યાગ કરી, મહા દુષ્ટ કુસગને સેવ્યો, તેના જ ફળ તરિકે તે ખરેખરી અધોગતિને પામ્યો છે.

અધર્મનુ છઠ્ઠુ પગથીયુ-દ્યૂત

બેચાર દિવસ આમ વીતી ગયા એક સમયે હિંડોળે બેસીને, બન્ને જણા આનદગોષ્ઠિ ચલાવતા હતા, એટલામા ચૌરગ ઉપર મૂકેલી ચોપટપર બ્રાહ્મણભાઇની દૃષ્ટિ પડી કે તે બોલ્યો, "પ્રિયે! ચાલો આપણે ચોપટ ખેલીએ" તે સ્ત્રી બોલી, "મહારાજ તમે જાણો છો કે, હું પ્રતિજ્ઞાવગર ચોપટ ખેલતી નથી! જો આપ પ્રતિજ્ઞા કરવાને તૈયાર હો તો હુ ચોપટ ખેલવાને પણ તૈયાર છુ" બ્રાહ્મણે કહ્યુ, "આપની શી પ્રતિજ્ઞા છે તે કહો, હું તે પૂર્ણ કરવાને તૈયાર છુ" તે નારી બોલી, "પ્રિય! હું આપની જ છુ, પણ જો મારી સાથે ચોપટ રમવામા તમને આનદ હોય તથા તમે જો મારા હો તો મારી પ્રતિજ્ઞા આપ સાભળો જો દ્યતમા હુ હારુ તો તમારી હમેશાની દાસી થઇને રહુ ને તમે હારો તો તમે મારા દાસ થઇને રહો ને પછી હું જે કામ સોંપુ તે તમારે સફળ કરવુ, તે સફળ થયા પછી તમે મુક્ત થશો." આ પ્રતિજ્ઞા સાભળી ક્ષણભર બ્રાહ્મણને કઇક ગભરાટ થયો તે મનમા ને મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, પ્રતિજ્ઞા તો કપરી છે મને દ્યૂત રમતા સારુ આવડે છે, પણ આજે વર્ષો થયા તેનો અભ્યાસ છૂટી ગયો છે, તેથી આપણને તો દાસ બનવાનો જ સમય આવે! એમ વિચાર સાગરમા ગોથા ખાતા બ્રાહ્મણને જોઇને ગળાપર હાથ નાખતી તે સ્ત્રી બોલી, "કેમ મુઝાઈ ગયા? આ પ્રતિજ્ઞા કઈ તમને ભારે લાગે છે? ના, મારા ગળાના સમ, તમને એમા શુ કઠિન દેખાય છે?" બ્રાહ્મણે

કહ્યુ, "હે મનોરમા ! શાસ્ત્રમા દ્યૂત નિષેધ કર્યું છે અને તેને મહા-પાપમા ગણેલુ છે દ્યૂત રમવાથી કોઇનુ પણ શ્રેય થયુ નથી નળ જેવા સત્યવાદી રાજાને દ્યૂત રમવાથી ત્રણ વર્ષ પર્યંત કુબડુ રૂપ ધારણ કરવુ પડ્યુ હતુ, યુધિષ્ઠિર જેવા સત્યવાદી મહાત્માને બાર વર્ષ સૂધી વનવાસ ભોગવવો પડ્યો છે રે કામિની ! શાસ્ત્રો કહે છે કે, દ્યૂત રમનારાનો કોઈ પણ કાળે ઉદય થતો નથી એ મહાન્ અધર્માચરણ છે ને તેનો ત્યાગ કરવો, એ જ શિષ્ટ પુરુષોને ઇષ્ટ છે!" તે સ્ત્રી બોલી, "હે બ્રહ્મ-દેવ ! શાસ્ત્રને તો આપે કયારનુ ખાડામા નાખી દીધુ છે ને તેનો ચોળીને એવો તો તમે ચૂરો કરી નાખ્યો છે કે, તેનો જરા અશ પણ દેખાતો નથી બ્રાહ્મણે મદ્ય પીવુ, માસ ખાવુ, પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરવુ, ધીમ-રનુ આચરણ કરવુ, રજસ્વલાનો અને તે પણ વળી શૂદ્રીનો સગ કરવો, સધ્યાકાળે-સૂર્યની સાખે-વિષય રમવો અને તેમા લુબ્ધ થઈને ધર્માધર્મનો ક્ષણભર પણ વિચાર ન કરવો, એ બધુ તો શાસ્ત્રમા કહ્યુ હશે ! ! હે શાસ્ત્રજ્ઞ ! શાસ્ત્ર બાસ્ત્રને તો આપ કયારનીએ તિલાજલિ આપી બેઠા છો, હવે શાસ્ત્રની વાત શી કરવી ? પણ હું ધારુ છુ કે, તમને મારા પ્રેમમા જ સશય છે, તેથી જ શાસ્ત્રની વાતોનો ગડબડા-ધ્યાય ચલાવો છો " એમ બોલતા બોલતા તે સ્ત્રીએ એવી સુદર છટાથી લટકો કીધો કે, બ્રાહ્મણભાઈનુ કાળજુ ફડફડવા લાગ્યુ પશુને બાધી વશ કરવાને દોરડા દોરડીની જરૂર પડે છે, પણ નરપશુને બાધવાને તો સ્ત્રીના કટાક્ષ-લટકા જ એવા દૃઢ છે કે, તેમાથી ભલભલા શૂરાથી પણ છૂટાતુ નથી, તો આ કામાન્ધ બ્રહ્મબધુના શા આશરા ? તે ગાવડીમુખો નરપશુ બોલ્યો, "જો તમારી આજ્ઞા દ્યૂત રમવાની છે, તો આ દાસને ખાસ પ્રયાસ કરવામા કઈએ બાધ નથી આપનાવડે આ જીવન છે, આ ચૈતન્ય છે, સર્વસ્વ છે ચાલો, આપણે રમીએ " હે વત્સ ! જે ધર્મનુ એક પણ પગથીયુ ચૂકે છે તેને વધુ ચૂકતા શો વિલબ?

ચોપટ ચાલુ થઈ ઉપરાઉપરી પાશા પડવા લાગ્યા અને ચોપ-ટને અતે બ્રાહ્મણભાઈ તે શૂદ્ર વેશ્યાનો દાસ બની ગયો પછી જેના હૃદયમા કોઈ પણ જાતનો સ્નેહ નથી એવી વેશ્યા બળબળતા અગા-રાની માફક તેજસ્વી બનીને બોલી, "અલ્યા બ્રાહ્મણ ! મારી એક કથા સાભળ ! અને તેમા જે આજ્ઞા તને હુ આપુ, તે કાર્યને તુ સિદ્ધ કર, પછી તુ મારો દાસ નહિ-પણ તારી ઇચ્છા હોય તો મિત્ર થઈને

રહેજે આ બગીચાની પૂર્વ દિશામા આવેલા જીવતપુરના રાજા માયા-રાજની એક કાળે હું પ્રેમપાત્ર પટ્ટરાણી હતી રાજાનો મારાપર એવો તો અગાધ પ્રેમ હતો કે, તે સદોદિત મારી જ સેવામા હાજરનો હાજર રહેતો હતો રાજ્યમા સર્વે-નોકર કે ચાકર, શેઠ કે શાહ, દીવાન કે પટાવાળો સર્વે મારી આજ્ઞા ઉઠાવવામા તત્પર હતા એ રાજાથી મને સૌન્દર્યવાન્ એક જ એવો પુત્ર જન્મ્યો પ્રેમઘેલા રાજાએ મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને, તે પુત્રને યુવરાજપદે સ્થાપ્યો એ રાજાને સદ્ગુણમતી નામની પરણેતર પટ્ટરાણી હતી પણ મારા પ્રેમમા લુબ્ધ માયારાજ તેની સામા દૃષ્ટિ પણ કરતો નહિ તે રાણીને પણ એક પુત્ર હતો જો કે રાજ્યનો ખરો વારસ તે હતો, પણ મારા પ્રેમને આધીન રાજા, મારા વિના કોઇને પણ પોતાનુ માનતો નહિ તેથી મારા પુત્રને યુવરાજપદે સ્થાપ્યો હતો આ વૃત્તાત પટ્ટરાણીએ જાણ્યો, ત્યારે ઘણી ગભરાઇ ને પોતાના પુત્રને રાજપાટથી ભ્રષ્ટ થયો જોઈ, મારા પુત્રના નાશનો ઉદ્યોગ આરભ્યો મારા પુત્રના રક્ષણ માટે મે અને માયારાજે, જોઇએ તેવો પાકો બદોબસ્ત રાખ્યો હતો, તેથી સદ્ગુણમતી પોતાના પ્રપચમા ઘણા કાળ સૂધી ફાવી શકી નહિ અતે મારી દાસીને પૈસાની લાલચથી ફસાવી, એક સમયે અમે વસતક્રીડા કરવાને વનઉપવનમા ખેલતા હતા, તે સધિનો લાભ લઇને, સદ્ગુણમતીનો ભાઇ નીતિનિપુ-ણસેન એ પુત્રનુ હરણ કરી ગયો જ્યારે અમને પુત્રહરણની ખબર પડી ત્યારે અમે અત્યત આક્રદ કીધુ અને મે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, જ્યા સૂધી સદ્ગુણમતીના પુત્રના સેરવાનુ હુ પાન કરુ નહિ ત્યા સૂધી મારે રાજાનુ મુખ જોવુ નહિ અલ્યા બ્રાહ્મણ ! આજે તુ મારો દાસ થયો છે, તો મારી આજ્ઞાથી સદ્ગુણમતીના પુત્રને અહિં લાવી, તેને મારી નાખ અને તેના માસનો સેરવો બનાવીને મને પાન કરાવ ! તે પછી તુ સ્વતત્ર છે, મારો ખરેખરો પ્રિય છે, પ્રાણ છે અહુણા રાજા માયા-રાજ મૃત્યુ પામ્યો છે, ને તેના સ્થાનપર તેનો એ જ પુત્ર સદ્ગુણસેન રાજ કરે છે એ સદ્ગુણસેનનુ વય તો નાનુ છે, તો પણ તે સકળ સદ્ગુણનો ભડાર છે મારુ નામ મોહજાલી છે, હું જ્ઞાતે ચાડાળ છુ, પણ મારુ સૌન્દર્ય પરમ હોવાથી, એકવાર હુ રાજ્યમા સર્વ ઐશ્વર્યની સ્વામિની હતી આજે હું રાજપાટથી ભ્રષ્ટ થઈ છુ, પણ મારુ વૈર ભૂલી ગઈ નથી મારા પુત્રનુ જ્યા સૂધી હું વૈર લઉં નહિ, ત્યા સૂધી મને

કદી પણ શાંતિ વળે એમ નથી આ કાર્ય તારે બહુ સાવધાનપણે કરવાનું છે પૂર્વ દિશામાં સીધો રાજમાર્ગ છે ત્યાં જઈ તું તે કાર્ય સિદ્ધ કરીને સત્વર પાછો આવ ” સ્ત્રીનું હૃદય કેટલું ક્રૂર અને અધમ છે તે, હે બાળકો! તમે જુઓ એક શબ્દે બ્રાહ્મણનો તિરસ્કાર કરે છે અને એક શબ્દે તેની શુશ્રૂષા કરે છે મનમાં ચાલતા સંકલ્પના પગલાં જેમ જણાતાં નથી, તેમ જ સ્ત્રીનું ચરિત્ર પણ જણાતું નથી હૃદયમાં તો હળાહળ ને મુખ ઉપર મધ લપટાવેલી સ્ત્રીથી બચનારા પુરુષો વીરલા જ છે

મોહજાલીના આ વચન સાંભળતાં બ્રાહ્મણ તો આભો જ બની ગયો તેને એકે દિશા સૂઝી નહિ. પણ જેણે સ્વહસ્તે પશુહિંસા કીધી છે, તેને મનુષ્યહિંસા કરવાનો ખટકો શો? ભય શો? એક ખોટું કાર્ય કરનારો બીજું પણ ખોટું કાર્ય કરે છે

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयत शांतिरशांतस्य कुत सुखम् ॥

ચિત્તને સ્થિર નહિ કરનારાની બુદ્ધિ સ્થિર રહેતી નથી, અર્થાત્ મનોનિગ્રહ નહિ કરનારાને શુદ્ધ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી ને ધર્માધર્મનો વિચારે રહેતો નથી શુદ્ધ બુદ્ધિ ન હોવાથી ચિત્તની સ્થિરતા થતી નથી ને શુદ્ધ ભાવનાએ પ્રાપ્ત થતી નથી વિશુદ્ધ ભાવના જેને થઈ નથી, તેને શાંતિ પણ મળતી નથી અને જેને શાંતિ નથી તેને સુખ પણ ક્યાંથી હોય? જેમ કાચબો જ્યારે ઇચ્છે છે ત્યારે પોતાના અંગોને સંકોચીને નિર્ભય સ્થાનમાં બેસી જાય છે, તેમ જેની ઇંદ્રિયો વિષયમાત્રથી પાછી વળી, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણે છે અને પરબ્રહ્મરૂપ નિર્ભય કોટલામાં ભરાઈ બેસે છે, તે જ જીવને અભયની–અનંત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે આ સંસારના સુખો ક્ષણિક વિજળીના ચમત્કારની પેઠે આવર્જન વિસર્જન થનારાં છે તે ક્ષણમાં પ્રકાશિત દેખાય છે અને ક્ષણમાં ઘોર અંધકારમાં હડસેલી દે છે માટે અનેક કાળપર્યંત ગુરુમુખથી આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને, નિત્ય કર્મના ઉપાસક એવા જીવને, અહંકાર વૃત્તિના ઉદ્ભવથી ને ધર્મના પ્રથમ પગથીયાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી એવી તો નીચ સ્થિતિને પામવું પડે છે કે, તે ઉત્તરોત્તર નીચે ને નીચે પડ્યો જાય અને તેનું સાક્ષાત્ મૂર્તિમંત સ્વરૂપ આ તપસ્વી અંધારાગારમાં પડેલા

બ્રાહ્મણભાઈ છે ! ગમે તેવી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ હોય તો પણ-'स्वे स्वे कर्मण्यभिरत: संसिद्धिं लभते नर:'-જીવ પોતપોતાના કર્મમા પરાયણ રહે છે તો તે પરિણામે મુક્તિને પામે છે તેમ જ જ્ઞાતા જીવનું પરમ કલ્યાણકારી એ જ છે કે 'सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् ।' સ્વભાવપ્રાપ્ત કર્મમા પ્રવૃત્ત રહેવુ કર્મ દોષવાળા હોય, ફળપ્રાપ્તિ ન આપનારા હોય તોપણ તે કરવાના જ છે જ્યાસૂધી પુરુષમા સર્વ કર્મત્યાગની શક્તિ ન પ્રાપ્ત થાય ત્યાસૂધી, સ્વભાવથી નિર્માણ થયેલા કર્મ, મુમુક્ષુએ ત્યજવાના નથી, તો જેના ચિત્તમા અહકારનો વાસ છે તેને તો ત્યજવાના હોય જ કેમ ? કર્મનો ત્યાગ ને અહમ્‌નો જન્મ, એ જ આ બ્રહ્મબન્ધુના પતનનુ કારણ છે જો તેને પોતાના નિત્ય કર્મ ઉપર અરુચિ થઇ ન હોત, સત્ય શુદ્ધ જ્ઞાનનુ સેવન કરવામા નિર્મત્સરીને નિર્માનીપણુ દર્શાવ્યુ હત, 'અહમ્'ને માર્યું હોત, તો આજની પતિત સ્થિતિને તે પ્રાપ્ત થાત નહિ-તે સદા જ બ્રહ્મભાવને ભૂલી, તે પદ સપૂર્ણ પ્રાપ્ત કરતા સૂધી, શાસ્ત્રને અનુસરત, ને ભ્રષ્ટતાથી સુરક્ષિત રહેત

બ્રાહ્મણને જડભરત જેવો, નિર્બળ જેવો, નિસ્તેજ જેવો, ચિત્તભ્રમ જેવો, પાષાણની પ્રતિમા જેવો, વિચારગ્રસ્ત ઉભેલો જોઇને, તે ક્રૂર કપટી કામિની, અગ્નિ જેવા નેત્રની ભ્રમર ચઢાવીને બોલી, "કેમ રે, મારી પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરવાને તૈયાર છે કે નહિ ?" આ સમયનુ તેનુ વિકરાળ સ્વરૂપ જોઇ બ્રાહ્મણ થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો તે બે હાથ જોડીને બોલ્યો, "મોહાધ બનેલા આ દાસ ઉપર કૃપા કરો ! અને ધર્મથી બહિષ્કૃત કરનારુ અધર્મનુ પગલુ ભરવાને બળાત્કાર ન કરો તમે કહો તે બીજુ કામ કરવાને હુ તૈયાર છુ, આ અલ્પમતિએ તમારુ માહાત્મ્ય ન જાણ્યુ, ને તમારી મોહજાળમા ફસાઈ, ન કરવાનુ કીધું, ન ખાવાનુ ખાધુ, પુણ્યલેશથી ન પીવાનુ પીધુ, એટલેથી જ તમે સતુષ્ટ થાઓ !" તે સ્ત્રીએ જોયુ કે, બ્રાહ્મણ હજી તેના પાશમાથી છૂટો નથી. તેના હૃદયને મદનાનળથી બાળીશ અને પ્રેમપાશ તેના કઠની આસપાસ વિટાળીશ, એટલે આપોઆપ શબવત્ થઇ પડશે પછી વિચારગારામા લીન થયેલાને નિરાધાર વૃક્ષપેરે થરથર ધ્રુજતા બ્રાહ્મણના કઠની આસપાસ કરાળ કાળની પાશ જેવા બે કર ભેરવીને, તેના મુખ સાથે મુખ મેળવીને તે બોલી, "હે પ્રિય ! આપને ખેદ થતો હોય તો ભલે એ કાર્ય આપ ન કરો ! પણ મારા હૃદયને જિતવાને

તો મારી એ પ્રતિજ્ઞા જ પ્રધાન છે” એમ કહી હીંડોળાખાટપર બેસારીને તેની શુશ્રૂષા કરવા મંડી પડી, અને અનેક પ્રકારના નખરાથી તેને પુન એવો તો વશ કરી લીધો કે, તે બાજીગરના પુતળા માફક તેના હાથનું રમકડું બની ગયો ધર્મત્યાગી વિષયાંધની એ જ ગતિ છે થોડીવારે બ્રાહ્મણ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને તત્પર થયો-ઉભો થયો અને બોલ્યો, “તમારા હૃદયને જેથી શાતા વળે, તે કૃત્યમા ગમે તેવુ જોખમ હશે તોપણ હુ તે પૂર્ણ કરીશ” પછી તે સ્ત્રીએ કપટકળા વિશેષ કરવા માંડી, “ના, ના, આપ એ જોખમમા નહિ જાવ, આપના જીવને જો કઈ થયુ તો હુ તો સદાયની રખડી જઈશ, ના, મારા સમ, તમે બેસો, મારુ કાર્ય તો હું કોઈથી પણ કરી લઈશ, પણ તમારા જીવને કઈ થાય તો મારે કપાળે બ્રહ્મહત્યા ચોંટશે, તેમાથી કયે જન્મે મારો છૂટકારો થશે ? આપના જેવા અતિથિ બ્રહ્મદેવ મારે બારણે પધાર્યા છે, તે હું જાણુ છુ કે મારુ તારણ કરવાને જ પધાર્યા છે ! માટે હુ તમને જવા દઈશ નહિ ”

અધર્મનુ સાતમુ પગથીયુ રાજ-બાળવધ

આમ પુષ્કળ ખેચતાણ થવા માડી એકની ના ને બીજાની હા એમ ખેચાખેંચી કરતા બ્રાહ્મણે તે સ્ત્રીનો મૃદુ હાથ છોડાવી ચાલવા માડ્યુ તે સીધો જ રાજધાનીમા ગયો ને દરબારમા કેમ પેસી શકાય તેની યુક્તિ શોધી કાઢી બે ત્રણ દિવસ તેને લાગ મળ્યો નહિ એક દિવસે રાત્રિના ચોરની પેઠે ખાતર પાડી, તે સદ્‌ગુણસેનના ઓરડામા દાખલ થયો ને તેની બેભાન અવસ્થામા ખભે ઉંચકી લઈ, ઝપાટાભેર તે સ્ત્રીના અવાસમા શ્વાસભેર દાખલ થયો સદ્‌ગુણસેનને જોઈને તે વેશ્યાને કલેજે પુષ્કળ ટાઢક વળી અને તે બાળક જાગી ઉઠે, તે પૂર્વે તેના હાથ પગ જકડી લીધા પછી તે સ્ત્રીની આજ્ઞાનુસાર ચાડાળની માફક હાથમા શસ્ત્ર લઈને, તે બ્રાહ્મણ રાજહત્યા, વળી બાળહત્યા, કરવાને તૈયાર થઇને ઉભો

પણ જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ! તે સ્ત્રી અતિ દુષ્ટા હતી, તેનુ નામ જ મોહજાલી હતુ, પણ આ સમયે તે પોતાની જ મોહજાલમા બધાઇ ગઈ ! જેના મસ્તકપર હાથ મૂકે તે તત્કાલ ભસ્મ થશે, એવા શકરે આપેલા વરદાનને, વિષ્ણુની માયાથી મોહ પામી, ભસ્માસુરે પોતાના જ મસ્તકપર હાથ મૂકયો હતો ને તત્કાલ ભસ્મનો ઢગલો થઈ

પડ્યો હતો, તેમ જ અનેકને મોહજાલમા પકડવાને બળવાન્ એવી મોહજાલી અહુણા મોહજાલમા પડી તેના હૃદયમા કઇંક એવો ભાવ ઉદય થયો કે, આ બાળક કેદ છે, મારા હાથમા છે, તેને હમણા નહિ ને પછી મારીશુ તો તેમા કઈ પણ હરકત નથી આમ ધારીને તે બ્રાહ્મણને કહ્યુ, "અહુણા રહેવા દે, એને આવતી કાલે પ્રભાતમા મારજે" બ્રાહ્મણની પણ તેવી જ ઇચ્છા હતી, તે પૂર્ણ થઈ બાળકુવર બચ્યો. તે બાળકુમારને એક ઓરડીમા પૂરીને બન્ને ઘસઘસાટ ઉંઘી ગયા

બીજે દિવસે પ્રભાતના દરબારમા કુમારના હરણની વાત ચર્ચાઈ ગઈ ચોકીદારો પગલુ કાઢતા મોહજાલીના મદિરમા પેઠા ને બને પાપાત્મા નિશ્ચિતપણે ઘોરતા હતા તેવા જ તે બનેને ચતુર્ભુજ બનાવી દીધા પછી સદ્ગુણસેનનો પત્તો મેળવ્યો તેના કહેવાથી ચોકીદારોએ જાણ્યુ કે, અપરાધી બ્રાહ્મણ છે, પણ રાજાની પૂર્વની પટ્ટરાણી અપરાધી નથી, તેથી તેને એકલાને જ રાજધાનીમા લઈ ગયા બ્રાહ્મણનો ન્યાય કરવાને દરબાર ભરાયો આખુ નગર એ ન્યાય જોવા એકઠુ મળ્યુ આ પ્રસગે તે બ્રાહ્મણના ગુરુદેવ પણ દરબારમા બિરાજ્યા હતા પાચ દશ દિવસમા જ, બ્રાહ્મણનુ મુખ શ્યામ રગનુ થઈ ગયુ હતુ, તેથી તે ઓળખી શકાય તેવો ન હતો-ગુરુજી પણ તેને ઓળખી શક્યા નહિ લોકોના તિરસ્કાર વચ્ચે, ગુરુદેવ એક આસન ઉપર જઇને બેઠા ને આ નવીન સન્યાસી બાવાજીનો શો ન્યાય થાય છે, તે જોવા લાગ્યા

બ્રાહ્મણ નીચી નજરે પોતાના સ્વરૂપનો-પોતાના જ્ઞાનનો-સાથે સાથે પાપકર્મનો-વિચાર કરતો, આખમાથી હળકડળક આસુ પાડતો ઉભો છે મહારાજા સદ્ગુણસેન સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યા છે તેની એક બાજુએ મુખ્ય મત્રી અને બીજી બાજુએ મુખ્ય ન્યાયાધીશ બેઠા છે ન્યાયાધીશના પૂછવાથી બ્રાહ્મણભાઈએ પોતાનો ઇતિહાસ ઇત્થભૂત વર્ણવી બતાવ્યો તે સાભળીને સર્વ પ્રજા તેને ધિક્કારવા લાગી બ્રાહ્મણનો શિરચ્છેદ કરવાની શાસ્ત્રમા મના હોવાથી આ અપરાધીને શી શિક્ષા કરવી તેનો વિચાર ન્યાયાધીશ કરતો હતો એટલામા ગુરુદેવ ઉભા થઇને બોલ્યા, "હે રાજન્! હે પ્રજાજનો! હે ન્યાયાધીશ! તમે સાભળો" આ પ્રસગે ગુરુદેવ, પોતાના શિષ્યનુ જ આ દુશ્ચરિત છે તે યથાર્થ જાણી ગયા તથા બહુ ખેદ પામ્યા ગુરુદેવ શુ કહે છે, તે સાભળવાને સર્વ પ્રજા તત્પર થઈ પછી ગુરુદેવ બોલ્યા, "આ મારો શિષ્ય

છે એ કુમાર્ગગામીએ જે મહાભયંકર અપરાધ કર્યો છે, તેને માટે તે કર્મ-ત્યાગી જેટલો દોષપાત્ર હોય, તેના કરતાં વિશેષ અપરાધિની તેની કર્મત્યાગવૃત્તિ ને અહંકારમતિ છે એની અહંકારમતિનો નાશ કરવાને માટે મેં તેને અનેક પ્રકારે ઉપદેશ કર્યો હતો, પરંતુ એણે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના, 'હું જ પરબ્રહ્મ છું,' અને મારે પોતાને કોઈ પણ જાતના કર્મની સાથે સંબંધ નથી–હું તો કેવળ સાક્ષીભૂત છું–દેહ પોતાનાં કર્મ ભલે કર્યાં કરે, તે સાથે આત્માને લેશ પણ લેપન નથી–એવી અહંકારવૃત્તિ જાગૃત થવાથી, નિત્ય કર્મમાં એ પ્રમાદી થઈ ગયો ને સર્વ નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોનો ત્યાગ કરી યથેચ્છ વિચરવાથી હાલનું ફળ તે ભોગવે છે ધીમે ધીમે એ પરમાત્મા ને જીવનું સ્વરૂપ નૂતન પ્રકારે જ જોવા લાગ્યો, અને અલ્પજ્ઞાન તે અતિહાણ, એવી એની સ્થિતિ થઈ પડી છે, તે તમે જુઓ! જે સ્થિતિ વાસ્તવિક રીતે આ લોકના અનેક 'अहं ब्रह्मास्मि' થઈ બેઠેલા અલ્પ જીવની છે, તે જ આજે એની થઈ છે બ્રહ્મવેત્તાને સર્વ ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરવાની આવશ્યકતા છે ખરી, પણ કોને? જેને ધર્મથી, તપથી ને વૈરાગ્યથી સાધનચતુષ્ટય સિદ્ધ છે, આચરણથી ચિત્તશુદ્ધિ થઈ છે, ઉપાસનાથી વૃત્તિનિરોધ સિદ્ધ થયો છે, વૃત્તિનિરોધથી યોગ સિદ્ધ થયો છે ને પરમ સાક્ષાત્કાર અનુભવાય છે, તેને સર્વકર્મત્યાગ સંભવે છે એવી નિરોધવૃત્તિ માટે એકાંતમાં રહીને ઇંદ્રિયોને ઉપરામવાની જરૂર છે તેનું સ્મરણ આ મૂઢને જતું રહ્યું હતું એ આત્મસ્વરૂપને વિસરી જઈને, અનાત્મ-પદાર્થનું સદા જ ચિંતન કરતો અને એ જ એને ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થવાનું કારણ થઈ પડ્યું છે ને આજે ચાંડાળકર્મી બની, સર્વ સમક્ષ ઉભો છે કર્મયોગ એ જ્ઞાનયોગના પ્રથમ પ્રવેશકને માટે સર્વમાન્ય ગ્રાહ્ય વિષય છે, કારણ કે જ્યાંસુધી જગતનો જીવડો, સમ્પૂર્ણ કર્મના ભોગ ભોગવી, તેનાપ્રતિ તિરસ્કાર બુદ્ધિ ધરાવતો નથી, ત્યાંસૂધી તેના કર્મના ભોગ ભોગવાઈ ચૂકેલા ગણાતા નથી જ્યારે ભોગેચ્છાને તૃપ્તિ મળે છે, ત્યારે જ તેમાં દોષ જણાય છે ને જેમાં દોષ જણાય છે તેનો પ્રતિકાર સ્વીકાર જ થતો નથી, પણ તેથી જેમ ભૂતના ભયથી નાસે તેમ જ્ઞાન-યોગી નાસી દૂરનો દૂર રહે છે પણ જે જીવનું ચિત્ત ધનમાં, કામેચ્છામાં, કીર્તિમાં, કલત્રમાં, વૈભવના ભોગમાં, જગતના વ્યવહારના અનેક ભોગમાં સ્હોટેલું હોય છે, તેમાં દોષ નહિ, પણ તોષના સાધન જોય છે, પણ

તેની પ્રાપ્તિમા અસમર્થ છે–મ્હોડે ધન, માન, સ્ત્રી વૈભવનો તિરસ્કાર કરે છે, પણ ચિત્ત તો તેનો જ જાપ જપ્યુ જાય છે, છતા સન્યાસનો ઢોગ કરે છે, જગલમા જઈ રહે છે, અને અનેક લોકોને જ નહિ પણ પોતાના આત્માને છેતરે છે કે મેં સર્વનો ત્યાગ કીધો છે, ને હવે હું 'शिवोहम' ને પ્રાપ્ત થયો છુ ! એવા જીવના પરમ હેતુની સિદ્ધિ ત્રણે કાળમા થઈ શકતી નથી એટલુ જ નહિ પણ તે પોતાના આશ્રમમાથી ભ્રષ્ટ થઈને, તેનાથી પણ વધારે નિકૃષ્ટ આશ્રમનો ભોગી બને છે પણ જે જીવ વિશ્વરૂપ સાગરમા ચાહોમ ડૂબકી મારી, વિશ્વના સર્વ પદાર્થોની નિ સારતા જોઈ, પછી તરી આવે છે તે જ જીવ, સર્વને નિ સાર જોયા પછી તેના પ્રતિ, ક્ષણ પણ દૃષ્ટિ કરતો નથી તેના મનમા પ્રથમ ત્યાગની ને તે પછી સત્‌ની ભાવના જન્મે છે, તેમા ખતે મચ્યો રહે છે, એટલે ધીમે ધીમે તેના વ્યાવહારિક કર્મો છૂટી જાય છે ને નૂતન નૂતન ભાવનાના ઉદ્ભવ પછી, તે પ્રાપ્ત કરી, શાતિ ને સતોષ પામી, જેમ ત્યાગ કરેલી વિષ્ઠા પ્રતિ કોઇ પણ કાળે લક્ષ્ય જ જતુ નથી તેમ તે અલક્ષી બનીને અલક્ષ્યમા લીન થાય છે, પણ જ્યાસૂધી સર્વ ઇચ્છા–કામનાની તૃપ્તિ નહિ થઇ હોય, સર્વ કર્મમાથી વિરામ પામવાની સ્થિતિમા ન મૂકાયો હોય ત્યાસૂધી, કર્મનો ત્યાગ એ બહુ અકલ્યાણકર્તા થઈ પડે છે ને પરમપદની પ્રાપ્તિના માર્ગથી ઉલટો પાછો પડે છે. 'सोहम'ની વાતો તો ઘણી સ્હેલ છે, પણ તેવા બનવુ મુશ્કેલ છે. જ્યા સૂધી મનુષ્યની સદ્ભાવનાએ વૈરાગ્ય ધારણ કર્યો નથી ત્યાસૂધી ત્યાગનો વેશ એ અધોગતિનુ જ સ્થાન છે આટલા માટે, જીવને વ્યાવહારિક ને પારમાર્થિક કર્મોની ભાવનાનો વૈરાગ્ય થયો નથી, ત્યા સૂધી વ્યવહાર ત્યાગ કરવાનો નથી આ લોકનો જીવ જ્યા સૂધી પરમતત્ત્વના શુદ્ધ સ્વરૂપનો જ્ઞાતા બન્યો નથી, ત્યા સૂધી તેને કપાળે કર્મોપાસના ચોંટેલી જ છે અને તેમા જ તેનુ કલ્યાણ છે પણ એ વિચારના ત્યાગથી ને વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક નિત્યના કર્મમા પાછા પડવાથી એ પતિત થયો છે પતિત થતા ધર્મના પગલા ઉત્તરોત્તર કેમ ચૂકી ગયો છે, તેનુ ઈત્થભૂત વૃત્તાત અહુણા જ આપ સજ્જનો સમક્ષ, તેણે સ્વમુખથી વર્ણવી બતાવ્યુ છે ધર્મનુ પ્રથમ પગથીયુ જ ચૂકવાથી એ કેમ ગબડતો ગયો છે, તે જુઓ ! હેતુની સિદ્ધિ ક્યા છે, તેના સપૂર્ણ જ્ઞાન પૂર્વે જ, વ્યવહાર અને તેના કર્મનો ત્યાગ કીધો, અધિકારી ન છતા,

જ્ઞાન સપાદન કરવા ગયો-નિત્ય કર્મનો ત્યાગ કીધો અને અહકારના સેવનથી એની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ, બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થતા ધર્મસેવન અને ગુરુ સેવા પૂર્ણ કરવા માટે પરદ્રવ્યની લાલસા થઈ, પરદ્રવ્યના હરણથી સ્રીનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થયો, તે પ્રસગ મળતા ભોગેચ્છાની જાગૃતિ થઇ, કામવશ થતા બ્રાહ્મણે અયોગ્ય મધુ પીધો, પશુહત્યા કીધી, માસ ખાધુ, પરસ્રી-રજસ્વલા-ચડાળણી-શૂદ્રીનુ સેવન કીધુ, તેને રજન કરવા ધીમરનુ આચરણ કરીને મત્સ્યાહાર કીધો, દ્યૂતમા હારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને તસ્કરની માફક રાજભવનમા પ્રવેશ કરીને રાજા-જે ઈશ્વરાશ છે-તેનુ હરણ કરી, તેનો ઘાત કરવાને પણ તે તત્પર થયો અહો! ધર્મના એક પગથીયાનુ ઉલ્લઘન કરનારની શી ગતિ! આ સસારનો કોઇ પણ જીવ ધર્મનુ એક પણ પગથીયુ ચૂકે છે, તેની એ જ ગતિ છે મહાત્મા પુરુષોનુ વચન છે કે, नास्ति भ्रष्टे विचार જે ભ્રષ્ટ થવા બેસે છે, તેને વિચાર જ હોતો નથી विवेकभ्रष्टाना भवति विनिपात शतमुख જુઓ, અહુણા એને સપૂર્ણ પરિતાપ થાય છે, અહકારથી ઉત્પન્ન થનાર પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને એ અહુણા તત્પર છે, પતિતપણાના તાપરૂપી દાવાનળની જ્વાળાઓથી એ અહુણા તપી ગયો છે આ ક્ષણે જ એને મૃત્યુથી પણ વિશેષ દુ ખ થાય છે, છતા પણ એ જ્વાળાઓમા ભસ્મ થવાને એ પરમ સુખ માને છે સત્યત્યાગી સન્યાસીના જીવન કરતા, સત્યકર્મમય ગૃહસ્થ જીવનને એ શ્રેષ્ઠ ગણે છે! એને અધિકાર ન હોતો તે અધિકારી થઈ બેઠો, એને માટે સતપે છે! હે રાજન્! એનો અપરાધ મોટો છે, પરતુ જે પ્રાયશ્ચિત્ત એ અહુણા કરે છે, તે હુ પ્રત્યક્ષ જોઉં છુ એ બ્રાહ્મણ છે બ્રાહ્મણ ઘોર અપરાધી હોય તોપણ તેને દેહાત દડની શિક્ષા કરવાની શાસ્રમા આજ્ઞા નથી તેથી, આ મહાપાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગવવાને એને દ્વાદશ વર્ષ પર્યંત વનચર માફક વનમા વિચરવાની આજ્ઞા કરવી, એ યોગ્ય શિક્ષા છે"

ગુરુદેવ પ્રતિ આખા નગરનો ને રાજસભાનો પૂર્ણ ભાવ હોવાથી તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણને તેના પાપકર્મનુ પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગ વવાને વનમા મોકલી દીધો સર્વ પ્રજાએ ગુરુ મહારાજની અને તેમના જ્ઞાનની અત્યત પ્રશસા કીધી અને સર્વને આશીર્વાદ આપતા ગુરુદેવ પોતાના આશ્રમે પધાર્યા

"હે વત્સો!" શકરસ્વરૂપ, કૈલાસની સમીપ બિરાજમાન મહા-

ત્માએ સુવિચારને કહ્યુ, "પછી તે શિષ્ય વનમા ગયો ને પોતાના મહા પાપનુ દ્વાદશવર્ષ પર્યંત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને ઘોર તપવડે નિષ્કામ, અકામ, નિષ્ક્રિય, જીવ શિવની એકતાનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, ગુરુદેવને શરણે આવ્યો. અહુણા તે અકામ હતો, પૂર્ણ તૃપ્ત હતો, અસગ હતો, દેહાભિમાન રહિત હતો, શાત નિર્વિકાર, ક્રિયારહિત હતો તેનુ આવુ સ્વરૂપ જોઇને ગુરુ પરમ પ્રસન્ન થયા અને શિષ્યને આશીર્વાદ આપી, પોતાની પાસે રાખીને, તેનામા કઈ ઉણપ હતી તે પૂર્ણ કરી, શુદ્ધ કાચન જેવો બનાવ્યો અવસાન આવતા ગુરુ અને શિષ્ય બન્ને પોતપોતાની ગતિને પામ્યા."*

હિમગિરિના મહાત્માએ સુવિચાર અને છદ્મલિંગને સબોધીને કહ્યું, "હે વત્સો! સસારમા રહેતા મનુષ્યોને ધર્માચરણ કરતા કેટલી સાવધાનતાથી રહેવાની જરૂર છે, તે સન્યાસી બ્રાહ્મણની ઉક્ત કથાથી તમે યથાર્થ રીતે સમજ્યા હશો ધર્મશાસ્ત્રના–મહાપુરુષોના વચનની કદી પણ ઉપેક્ષા કરવી નહિ મૃત્યુ પર્યંત ક્યારે ધર્મનુ વચન–ક્રિયા ન ચૂકાય તેથી સાવધ રહી, ધર્મથી ધર્મનુ સરક્ષણ કરવુ જેણે સપૂર્ણ વ્યવહાર ભોગવ્યો છે ને તેમા દોષ જોયો છે, અને સસારને અસાર જાણ્યો છે, તે જ સપૂર્ણ વ્યવહારનો ત્યાગી બની શકે છે ભોગ ભોગવ્યા વગરનો ત્યાગી, ત્યાગી નથી, પણ બેરાગી છે! તે કદી પણ જિતાત્મા બની શકતો નથી કામના–વાસના ભાવનારહિત બનતો નથી, બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર યોગ્ય અત કરણશુદ્ધિ કરી શકતો નથી ને અનન્યતાને પામતો નથી. જે બેરાગી છે તે ધર્મનુ એક પણ પગથીયુ ચૂકવાથી અવધિરહિત પતનને પામે છે સસારમા રહેનાર જીવે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણાનો સપૂર્ણ વિજય કરવો જોઇએ ને ધર્મમા ક્ષણભર પણ પ્રમાદ કરવો નહિ, તેમ જે ભાવી નથી તે થવાનુ નથી તથા જે ભાવી છે તે મટવાનુ નથી, એવા વિચારને નહિ અનુસરતા, ભાવીને મટાડવાનો પુરુષાર્થ કરીને ભદ્રપણાને પામવાનો પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે ધર્મસ્વરૂપના જ્ઞાતા જીવે વિવેક, વિરક્તતા, શમાદિક ગુણો સપાદન કરવા, અદ્વૈતનો વિચાર કરવો, ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવો, વાણીનો નિરોધ

* સ્મરણ બહાર ન થવુ જોઇએ કે એ સ્થિતિ જન્માતરે, અનેક પ્રકારે જ્ઞાનયજ્ઞ પૂર્ણ થવાથી થાય છે

કરવો, નિરાશામા નહિ રહેતા નિરિચ્છ રહેવુ, નિત્ય એકાતમા રહીને ક્ષણે ક્ષણે સ્વસ્વરૂપનો વિચાર કર્યા કરવો, વાસનાનો ક્ષય કરવો, મનનો નાશ કરવો ને તત્ત્વજ્ઞાન માટે સતત પ્રયત્ન કર્યા કરવો–પછી ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યજવો જે વિવેકી છે, મન, વાણી ને કાયાને નિયમમા રાખે છે, કર્મયોગ સિદ્ધ કરી ધ્યાનયોગમા પરાયણ છે, કામ વાસનાનો નાશ કરનારો છે, વૈરાગ્યનો આશ્રયી છે, અહકારને દળી નાખનારો છે, તે જ શાત અને નિત્યમુક્ત છે, તે ત્યાગનો અધિકારી છે, અને તે જ પરમ પુરુષને જુવે છે કે જે

मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ठवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतेषु य पश्यति स पश्यति ॥*

* જેની વૃત્તિ પરસ્ત્રીમા માતા સમાન છે, જે પરદ્રવ્યને માટીના ઢેફા સમાન માને છે તથા ભૂતમાત્રને પોતાના તુલ્ય જુવે છે, તે જ ખરેખરો જોનાર છે

ચતુર્થ બિંદુ

માયાપતિની માયા'

सम्भाव्येतरघटनापटीयसी सा ।
सम्मोह जनयति विभ्रमेण माया ॥

અર્થ–અસભવિત પદાર્થને ઉત્પન્ન કરવામા ઘણી કુશળ એવી માયા વિભ્રમણ ઉપજાવીને જીવને મોહિત કરે છે

પ્રભાત થતા મુનિચક્ર ચૂડામણિ યોગીન્દ્રદેવ, આ દેહના કર્ત્તવ્ય-કર્મથી પરવારી, આસન ઉપર બિરાજમાન થયા છે. બે હાથ જોડી, સુવિચાર અને છદ્મલિંગ, મહાત્માના મુખચદ્રમાથી ઝરતા અમૃતનુ પાન કરવાને અત્યત જિજ્ઞાસુપણે સન્મુખમા બેઠા છે, તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે–એ મુમુક્ષુ જીવોને પરમપદ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે–મહાત્માએ ઉપદેશનો આરભ કર્યો

મહાત્મા બોલ્યા, "પ્રિય વત્સો! આ જગતના જીવોને પરમપદ-ચૈતન્ય સ્વરૂપ–આનદસ્વરૂપ–અવિનાશી સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામા અવરોધ કરનારી પરમાત્માએ પ્રેરેલી માયા છે માયાનો મોહ એવો દૃઢ છે કે, તેમાથી મહાન્ પ્રયત્ને પણ આ લોકના લાલચુ જીવથી છૂટી શકાતુ નથી એ મહામાયા એવી સમર્થ છે કે, જ્ઞાનીના ચિત્તને પણ બળાત્કારે આકર્ષણ કરી મહા મોહમા હડસેલી દે છે. તે એવી અપાર છે કે, તેનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ દેવતાઓ તથા તેના દેવતાઓ પણ જાણી શકતા નથી! તે અવ્યાકૃત પરમ પ્રકૃતિરૂપ છે, અવિદ્યારૂપી જે તિમિર અતરમા વ્યાપેલુ છે, તેની તે ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ કરે છે એ માયાના સામર્થ્યનુ વર્ણન કરવાને શેષ પણ શક્તિમાન્ નથી. તે અનેક રૂપે

જગતમાં વિસ્તરેલી છે જ્યાં સૂધી જીવ અવિદ્યાને વશ રહે છે, અજ્ઞાન કાળના અંધકારમાં ગોથાં ખાય છે, અસત્‌માં સત્‌ને પેખે છે અને તેથી એ અસત્‌ને પ્રેમથી સેવવાને ઉત્સુક રહે છે, ત્યાં સૂધી એ મોહિની-માયા, સંસારના વમળમય સાગરમાંથી છૂટા પાડી, સુખદભૂમિમાં જઈ બેસવાને સમર્થ બનવા દેઈ શકતી નથી-મુક્તિના દ્વારપ્રતિ દૃષ્ટિ પણ કરાવવા દેતી નથી સ્વસ્વરૂપનું અજ્ઞાન એ જ માયાનું સ્વરૂપ છે જેને પરમેશ્વરનો બ્રહ્મનો, જીવ અને શિવના અભેદત્વનો, સંસારની અનિત્યતાનો સ્વયં બોધ થાય છે, તે જ એ માયાના પારને પહોંચવાને પ્રયત્નશીલ બની શકે છે આત્મારૂપી અતર્ક્ય મોટા મહાસાગરમાં માયારૂપી એક નાનું સરોવર છે, તથાપિ તેની બલસત્તા પ્રગાઢ-અગાધ છે. એ માયાના પાશમાં બંધાયલો જીવડો, આ પ્રગાઢ-અગાધ સરોવરમાં સૂક્ષ્મ મચ્છરૂપ છે પણ સરોવર પ્રગાઢ છે, તેથી તે તરીને પરમાત્મરૂપ પૃથ્વીપર આવીને શાંતિ પામી શકતો નથી, કેમકે —

अग्रे वह्नि पृष्ठ भानू रात्रौ चिबुकसमर्पितजानु ।
करतलभिक्षा तरुतलवासस्तदपि न मुञ्चत्याशापाश ॥

"આગળ અગ્નિ બળે છે, પાછળ ભાનુ તપે છે, રાત્રે ચિબુક-હડપચી તથા ઘુટણ પેટમાં ચાંપીને સૂઈ રહેવું પડે છે, ભિક્ષા માગવા માટે હાથ સિવાય બીજું પાત્ર પણ નથી, અને વૃક્ષની છાયા નીચે સુવાનું છે, તોપણ જીવ આશાના પાશને છોડતો નથી," એવી એ પ્રપંચકુશળ માયાની પ્રબળ શક્તિને લીધે પુરુષ અવિદ્યાના પાશમાંથી છૂટી શકતો નથી ઉલટું એ પુરુષરૂપી મત્સ્ય, ધીમે ને ધીમે-અજ્ઞાતપણે-માયારૂપી એ મહાસરોવરના કળણમાં એવો તો ખુંપી બેસે છે કે, ગુરુરૂપી સમર્થ તારો તેને કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે તોપણ, તે નિકળી શકતો નથી-પ્રસંગે તો અનેક માયાની મોહિનીમાં લીન થયેલા એ પુરુષને, સંસારરૂપી કાદવમાં ખુંપી બેસવામાં જ આનંદ રહે છે! માયારૂપી મહાસરોવરમાંથી બહાર નિકળીને રત્નાકરરૂપી વ્યાપક પરમાત્મભૂપ્રદેશમાં શો આનંદ છે, તેનું તો તેને જ્ઞાન જ થતું નથી, રે, જ્ઞાન કરાવનારાના વચનને તે મિથ્યા માને છે અને સચ્ચિદાનંદાત્મક ભૂમિવાસી પુરુષની ભેદભાવના નષ્ટ થવાથી, કેવી સ્થિતિ બની જાય છે, તેનો તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હોવાથી, માયાએ કલ્પેલી સૃષ્ટિમાં સર્વ આનંદ છે, સર્વ સુખ છે એમ તે સમજે છે. સ્વપ્ન જેવી અજ્ઞાના-

વૃત કલ્પિત અહંતા મમતા, પોતાના પુત્ર, ઘર, સ્ત્રી, ધન, કીર્ત અને સગાસહોદરમા તેની બુદ્ધિ–સત્ય માની લઈ–મૂઢની પેઠે તે જ્યા ત્યા ભમે છે, તમોગુણથી ઘેરાયલો રહી, અનિત્યને નિત્ય ને અનાત્માને આત્મા તારક માની વિપરીત-ભ્રમિત બુદ્ધિથી ઘેરાઈ જઈ, દ્વૈતમા જ આનદ માની લે છે ત એવો ભટકે છે કે, પ્રિય આત્મા–પરમ આત્મા કેવો અખડાનદવાળો છે, તેનુ ભાન પણ, એ માયા કરાવવા દેતી નથી અજ્ઞાનાવૃત માયાના મહાસમુદ્રમા લચીપચી રહેલા એવા પુરુષને, આત્મ ભૂમિપર–પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની ભૂમિપર–જે અદ્વિતીય આનદ વ્યાપી રહેલો છે, જે સકળ સુખનુ ધામ છે, જે સુખનો કોઈપણ કાળે અવધિ નથી, તેવા અવિનાશી નિત્યાનદ સુખનો ભોક્તા થવાને, અને દેહ અને પ્રારબ્ધના યોગે, નૌતમ નિજ ભૂમિપર એ માયા શક્તિ, આવવા જ દેતી નથી પણ જે પુરુષ એ માયાના મહાસમુદ્રને તરી, નિજ ભૂમિપર આવે છે તેને, સર્વ અદ્વિતીય, અનિર્વચનીય, પરમ પ્રકાશ, એવા પરમાત્મા–પરમ પુરુષ પુરુષોત્તમના દર્શન થાય છે ને પછી તેમા જ વિલયને પામે છે એ પરમાત્માના દર્શન, તે જ માયાનુ અવ્યક્ત સ્વરૂપ છે ને વિલય તે તે જ રૂપ થવુ તે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવા માટે દ્વૈતનો વિનાશ થવો જોઇએ–જે વિનાશ માયાપતિની પ્રેરેલી અવિદ્યાવેષ્ટિત માયા થવા દેતી નથી પણ જ્યા દ્વૈતનો નાશ થાય છે, ત્યા માયાપતિની પ્રેરેલી માયાની શક્તિ આવરણ કરી શકતી નથી માયા એ મિથ્યા છે, એવો જ્યારે પુરુષને સાક્ષાત્કાર થાય છે, ત્યારે જ તે પોતાના અજ્ઞાન કાળમા વ્યક્તરૂપી માયાને પ્રત્યક્ષ રીતે જૂવે છે આ માયાનુ જ અવ્યક્ત સ્વરૂપ જોઈને, જે આનદને પામે છે, તેનુ વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી જ. જગતના આનદ માત્ર તેના આનદનો છાટો પણ નથી એ આનદની મહાપવિત્ર સરિતા છળાછળ ભરેલી છતા શાત, નિર્મળ, મધુરી, આહ્લાદજનક છે એ આનદને જે ભોગવે છે તે જ ભોગવી જાણે છે, છતા જાણનાર જણાવી શકતો નથી, ભોગવનાર ભોગવાવી શકતો નથી, લેનાર આપી શકતો નથી કે લેવડાવી શકતો નથી. એ આનદ–પ્રેમમા જે મસ્ત થઈ રમે છે, તેને તો 'નિમ સર્વ નાશે રે, જ્યારે પ્રેમ તો વ્યાપે, નિદ્રા જેને આવેરે, તે ઉત્તર કેમ આપે'–એવી ગતિ બની રહે છે એ આનદરસ ઝીલનારા જીવ બહુ જ થોડા હોય છે, કેમકે પરમાત્મા પ્રેરિત માયા દુર્લઘ્ય છે પણ જે પર-

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને, ભક્તિથી-યોગથી-જ્ઞાનથી જાણે છે, તે જ માયાને ઉલ્લંઘી જઈ આ આનંદરસ ઝીલવા જાય છે

વિદ્વાન્, ગુણવાન, નીતિમાન જીવને પણ વિષયાભિમુખ જોતા જ, નિજાનંદની વિસ્મૃતિ કરાવનાર એ માયા છે બુદ્ધિનો સ્વલ્પ દોષ થયો કે, તે દ્વારા એ માયા સંસારના અધમ આગારમા ઘસડી જઈને વિક્ષેપ પમાડે છે જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી જ્યારે ઈશ્વરભજન કરે છે, તેનુ સેવન કરે છે, અર્ચન કરે છે, વંદન ને દર્શન કરે છે, તે કાળે તે ક્રીડામા ગમે તેટલી લુબ્ધ થાય છે તોપણ, પોતાના પ્રિયતમનુ સ્મરણ થતા તેના ભણી જ તેની વૃત્તિ જડાઈ રહે છે, તેવી જ માયાલુબ્ધ પુરુષની પણ ગતિ છે અજ્ઞાની જીવ પ્રભુપ્રેમમા સારો દિવસ લપટાઇ રહે છે, પણ એકાંત મળતા, પ્રભુસ્મરણ ક્ષણભર દૂર થતા-વિસરી જતા, ક્ષણભર વિષયની વાસના પ્રકટી નિકળી કે, તત્કાળ તેનાપર આવરણ શક્તિ એવો તો ગાઢો અંધકાર પાથરી દે છે, કે જે આનંદ સ્વરૂપનુ અલપ ઝલપ દર્શન થયુ હોય તેની વિસ્મૃતિ કરાવી દઈ, માયામા તેને દબાવી દે છે. દૂર કરેલો તળાવનો શેવાળ જેમ ક્ષણ માત્ર પણ દૂર રહેતો નથી પણ પાછો પ્રસરી આવરણ પાથરે છે, તેમ જે પ્રાજ્ઞ જીવો સંસારના વિષયથી પરાઙ્મુખ થયા છે, તેઓ માયાની ભુરકીમા ભોળવાઈ જઈ લાકડાને ભરોસે મોટા મગર ઉપર બેસીને નદીને સામે પાર જવાની ઈચ્છા કરનારા જીવની પેઠે, વિષયાભિમુખ થતા જ ડૂબી જાય છે, જગતના જીવોને એ માયાએ બહુ બહુ ભૂલાવ્યા છે-અનેક પ્રકારના કલેશો વેઠવા છતા પણ એ માયામાથી તેમનાથી મુક્ત થવાયુ નથી હવે એ માયાના અનેક સ્વરૂપો છે-સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, દેહ, કીર્તિ, વિષયસુખ ઇત્યાદિ અનેક છે પણ જે જીવની વૃત્તિવાસના, પુત્રપ્રેમ, સ્ત્રીપ્રેમ, ધનપ્રેમ, કીર્તિપ્રેમ-એવા એવા કર્મના વિલાસ-ભોગૈશ્વર્યથી પરાઙ્મુખ થાય છે, તે જ વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત કરીને એ માયાનો નાશ કરવા સમર્થ બને છે; કેમકે વૈરાગ્યસંપન્ન પુરુષ, પ્રપંચનો ત્યાગ કરવાને સદાય ઉત્સાહી રહે છે, તે પોતાની સહાયતામા શમ, દમ, ક્ષમા, આદિ ષડ્ગુણોને શસ્ત્રાસ્ત્ર ને સુસજ્જિત રાખે છે, અને તેના વડે માયાના સૈન્યનો પરાજય કરે છે પણ અજાણ્યો જીવ, લીલથી ઢંકાયલા ખરા જળને ત્યજીને, મૃગતૃષ્ણા-ઝાંઝવાના જળને પીવાની ઇચ્છા કરે છે, તેમ પરમાત્માના સત્ય સ્વરૂપથી પરાઙ્મુખ થયેલો જીવ, ન જ્ઞાન, ન

વરાગ્ય, ન ભક્તિ, કશાનુ સેવન ન કરી, માયામા લુબ્ધ થઈ, તેનો પ્રેરાયલો પ્રેરાઈ, બાજીગરના નટવા પેરે, નૃત્ય કર્યો જાય છે

માયા કેવી બળવાન્ છે, એ ઉપર પરમાત્મા અને શ્રી નારદની કથા બહુ જ જાણવા જોગ છે એક સમયે દેવર્ષિ નારદજી પરમાત્માના ગુણગાનના આનદમા મસ્ત થયેલા નિજમદિરમા પધાર્યા વાતના પ્રસગમા નારદજીએ કહ્યુ, "હે ભગવન્! હે અવિનાશી! હે જગન્માત્રની લીલા વિસ્તારનાર! આપ કહો છો કે 'મારી માયા અજિત છે,'–દૈવી ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया। 'આ મારી ગુણમયી દૈવી માયા દુરત્યય છે,' અને આ આખુ જગત્ એ ત્રિગુણી માયાની લટાછટાથી મોહ પામેલુ છે, તેથી પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવાને સમર્થ થતુ નથી, તો કહો, આપની એ માયા કેવી છે? હુ તે જાણી શકયો નથી હે કૃપાસિંધુ! આપની માયાના સ્વરૂપનુ મને દર્શન કરાવો!"

પરમાત્માએ કહ્યુ, "હે નારદ! મારી માયાનો વિસ્તાર બહુ મોટો છે દુષ્કૃતિ, મૂઢ, નરાધમ જીવો મારી માયાથી આવૃત થઈને એવા આસુરી ભાવમા પડેલા છે, કે તેઓને એ માયાના પાશમાથી છૂટવા સુદ્ધાતનો સકલ્પ પણ થતો નથી એ માયા બે પ્રકારની છે શુદ્ધસત્વા અને મલિનસત્વા–શુદ્ધસત્વા એ માયા અને મલિનસત્વા એ અવિદ્યા શુદ્ધસત્વા માયાવેષ્ટિતના ચિત્તમા એનુ પ્રતિબિંબ પડવાથી જે દર્શન થાય છે, તે પરમ તોષ–પરમ આનદ–પરમસુખ–પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, અને સત્વા તે પરબ્રહ્મના જ્ઞાનથી રહિત કરાવીને જીવને સસારની જાળમા વિંટાયલો–જેમ ગર્ભ વિંટાયલો રહે છે તેમ–રાખે છે એ માયા મહાદુરત્યય–દુસ્તર છે એમાથી તારનારો તરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે–છોડવનારો છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે–તોપણ માયાની લટાછટાથી મોહિત થયલા પુરુષથી તેનો ત્યાગ કરી શકાતો નથી ને મને પ્રસન્ન કરી શકતો નથી પણ જેણે અવિદ્યાનો તિરસ્કાર કરી, મારા સ્વરૂપને શોધ્યુ છે-જાણ્યુ છે, જોયુ છે, એવો જ્ઞાની જ મને પ્રસન્ન કરે છે નિત્ય દુષ્ટ કર્મ કરનારા, પાપાચારમા મચી રહેલા, સાધુજનની ઉપેક્ષા કરનારા, ધર્મસાધનથી પરાઙ્મુખ, પ્રેમભક્તિથી રહિત, મારા ગુણગાન કરવાથી ભ્રષ્ટ, મોહમા ભટકનારા મૂઢ જીવો, મારી પ્રેરેલી એ માયાનુ સ્વરૂપ ન સમજવાથી જગતની જાળમા લદુપદુ બની, અનેક જન્મે પણ છૂટી શકતા નથી. તેઓ તો ક્ષણિક સસારસુખમા, ધન, પુત્ર, દારા, પ્રપચ

અસત્ય ને કીર્તિમા જ આનદનો પ્રભાવ સમજી, જગતને સસારને જ સત્ય માને છે અને તેમા જ સર્વ આનદનુ-શ્રેષ્ઠ આનદનુ રહસ્ય સમજે છે, અને તેથી જ નિજાનદનો આનદ ભોગવવાને ક્ષણ માત્ર પણ ઇચ્છા કરી શકતા નથી, પણ તેમા ને તેમા જ ગુચવાઈ રહેવાને પ્રસન્નચિત્તે ઉત્સુક રહે છે એ જ મારી માયાનુ પ્રગાઢ-અગાધ સ્વરૂપ છે

"એ માયાનુ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ કામના છે-વાસના છે-અશુદ્ધ સકલ્પ છે. એ કામનામા લુબ્ધ થયેલો જીવ શમ, દમ, ઉપરામ, તિતિક્ષા શ્રદ્ધા આદિ સાધનોની ક્ષણભર પણ જિજ્ઞાસા કરતો નથી, તેમ તેને અકામ, નિર્વાસનામય બનાવી ભાવના પણ થતી નથી તેને શ્રેય અને પ્રેયનો વિચાર જ નથી પણ જેને શ્રેય અને પ્રેય ભિન્ન છે, તે જ જગતની (સસારની) વાસનાથી મુક્ત થઇ, પરમ આનદનો ભોગી થાય છે હે વત્સ નારદ! માયાનુ સ્વરૂપ કેવુ છે, માયાની મોહિનીમા લોટપોટ થયેલો પુરુષ માયાને કેવી રીતે ઉપાસે છે, તેનુ યથાર્થ દર્શન કરવુ હોય તો, જબુદ્વીપમા આવેલા ભરતખડમા જા! તેની દક્ષિણ દિશામા પ્રતિષ્ઠાન નામનુ એક સુદર નગર છે તે નગરમા માયાશકર નામનો ગુણવાન્, વિદ્વાન્ ને નીતિમાન્, સર્વશાસ્ત્રનો જ્ઞાતા, છતા માયાલુબ્ધ એક બ્રાહ્મણ વસે છે તેને ત્યા જઇને મારી માયાનુ સ્વરૂપ તુ જો! એ માયાલુબ્ધ જીવને તેની સ્વેચ્છાથી માયાથી મુક્ત કરાવીને અત્ર લઈ આવવામા તારુ પરાક્રમ હુ સમજીશ, અને ત્યારે જ તારા લક્ષમા આવશે કે, મારી માયા કેવી દુરત્યય છે"

પરમાત્માની આજ્ઞા થતા જ નારદજી પ્રતિષ્ઠાનપુર તરફ ચાલ્યા માર્ગમા આવતા આવતા તેમણે પોતાનુ સ્વરૂપ બદલી સતનુ સ્વરૂપ ધારણ કીધુ પછી માયાશકરને ઘેર જઈ 'ભવતિ ભિક્ષા દેહિ,' 'નારાયણ હરે'નો આશીર્વાદ આપી ઉભા રહ્યા માયાશકરના હૃદયપ્રદેશના કોઇક ખૂણાખોચરામા જરાતરા શ્રદ્ધા હતી અતિથિનો સત્કાર એ ગૃહસ્થનુ કર્તવ્ય છે એનુ જ્ઞાન હતુ. પ્રભુ જ સર્વનુ જીવન છે, તે એક, અદ્વિતીય ને નિત્યમુક્ત છે, તેનુ જ સેવન, ભજન, પૂજન, તારે છે એવો વિચાર તેને નિત્ય થતો હતો છતા માયાપતિની માયાથી તે પરાઙ્મુખ નહતો, અને તે જ તેને મુક્તિના માર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કરતો અટકાવતી હતી 'નારાયણ હરે' એવો શબ્દ સાભળતા જ, માયાશકરે દ્વાર ઉપર આવીને, નારદજીને પ્રણામ કરી ભિક્ષા માટે નિમત્રણ કીધુ

નારદજી ઘરમા પધાર્યા એટલામા માયાશકરની દુર્મુખી નામક સ્ત્રી ત્યા આવી અને ક્રોધ કરીને બોલી, "અરે એ ડોસલા! વળી આ સાધુડા બાધુડાને કયા તારા દાદાના ઘરમા લાવીને નાખ્યો, એ બેગટાનુ હોઝરુ ભરવાને દોઢ શેરનુ બાફણુ કોણ બાફશે? આ હુ તો મહાદેવજીના દર્શન કરવા જાઉ છુ ને કથા સાભળ્યા વગર હમણા આવવાની નથી– તારે ખવડાવવુ હોય તો ખવડાવજે!" આમ બોલતી, દુર્મુખી સડસડાટ ઘરમાથી બહાર ચાલી ગઈ ને નારદજી તો મગળાચરણમા જ, જે ગણેશ પૂજા થઈ, તેથી આભા જ બની ગયા તે મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "પરમાત્માએ મને માયાનુ સ્વરૂપ જોવાને તો ઠીક મોકલ્યો!"

ક્ષણ પછી નારદજી મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "અહોહો! આ જગતની માયા કેવી દુસ્તર છે, તેનુ સ્વરૂપ હુ આજે જ જોઉ છુ સ્ત્રીઓને યજ્ઞ, દેવદર્શન, વ્રત, ઉપવાસ કે પરમુખથી કથા શ્રવણ કરવી, સાસારિક કે ત્યાગી ગુરુની સેવા કરવી, એમાનુ કશુએ ફળ આપતા નથી, અને તેનુ કલ્યાણ કરતા નથી સ્ત્રી તો પતિસેવાથી જ સત્યલોકને પ્રાપ્ત કરી શકે છે સ્ત્રીઓનો સત્ય ધર્મ તો પતિસેવા જ છે સર્વ દેવમા પરમદૈવતરૂપ સ્ત્રીને એકલો પતિ જ છે એવા ધર્મની વિસ્મૃતિ કરીને, જે સ્ત્રી દેવદર્શન, ઈશ્વરપૂજન, કથાશ્રવણ વગેરેમા બારણે બારણે ભટકયા કરે છે, તેનુ કોઈ પણ કાળે કલ્યાણ થતુ નથી એવુ વેદવચન છે, છતા આ સ્ત્રી પોતાના પતિને નહિ કહેવા યોગ્ય વચનો કહી, ન કરવા યોગ્ય તિરસ્કાર કરી, કયા મહત્ફળને માટે ભગવાન્ શકરના દર્શન ને કથાશ્રવણે જાય છે? પરમાત્માએ મને કહ્યુ છે કે, આ બ્રાહ્મણ વિદ્વાન્ ને ગુણસપન્ન છે, તો એની પાસેથી કથાશ્રવણ કરી, આત્માનુ કલ્યાણ કરવાની એ સ્ત્રીએ ઇચ્છા કરવી જોઇએ, તેને બદલે, ભવભટકણના હવાતીયા મારવાને એ કયા દોડે છે? ખરેખર, પાદરનુ તીર્થ, ઘરનો કર્માંતર કરાવનાર ગુરુ, ગામનો આચાર્ય, ઘરનુ માણસ એની કોઈ ગણના જ કરતુ નથી હરદ્વારમા વસનાર, નિર્મળ ગગાના સ્નાનને સ્વલ્પ ગણીને મણિકર્ણિકાના ઘાટને કલ્યાણકારી માને છે, ઘરનો ગુરુ ગમે તેવી ઉત્તમ ક્રિયા કર્માતર કરાવતો હોય, છતા અન્ય ગુરુની જ પ્રશસા કરવામા આવે છે, ગામનો આચાર્ય તત્ત્વજ્ઞાનની પરમ કથા કહે છે, તોપણ શ્રવણ કરવાને કોઈ જતુ નથી, અને વિદેશથી આવતા સ્વાર્થી રામાનન્દ, ભીમાનન્દ, કે જે ગામના આચાર્ય સમાન

નથી, અલ્પ છે-લોભી છે, તેને શ્રવણ કરવા માટે લોકો દોડાદોડી કરે છે, અને વળી કહે છે કે, 'વાહ! શી મધુરી કથા કરે છે, જાણે એ સાભળ્યા જ કરીએ!' જે મનુષ્ય અનેક જનોને સલાહ આપે છે, અનેકને ઉત્તમ માર્ગ દર્શાવે છે, અનેકના કલેશ દૂર કરાવી મૈત્રી કરાવે છે, તે પુરુષને તેના સ્ત્રી પુત્રાદિ કહે છે કે, 'જાઓ! જાઓ! તમારામા કઈ અક્કલ જ બળી નથી, તમારી અક્કલ હવે ઘરડી થઈ છે, તમે હવે બેઠા બેઠા માળા જપ્યા કરો!' વિદ્યા મેળવીને પ્રભુને જાણ્યા નહિ, શિષ્ય થઇને ગુરુને તોષ્યા નહિ, ને પત્ની થઇને પતિઆજ્ઞાનુ પાલન કીધુ નહિ, તેની વિદ્યા, શિષ્યપણુ ને પત્નીપણુ વૃથા જ છે"

આવો વિચાર કરતા નારદજીને માયાશકરે આસન આપ્યુ નારદજી બિરાજમાન થયા માયાશકર પોતાના નિત્ય કર્મમા પ્રવૃત્ત થયો નિત્ય કર્મ આટોપ્યા પછી પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, "હે દીનદયાળુ! હે ભક્તપ્રતિપાલક! આ દાસના ઉપર દયા કરીને આ સ્ત્રીથી હવે મને છોડવો મારા કોઇ જન્મ જન્માતરના પાપકર્મ ભોગવતા હવે હું ત્રાસી ગયો છુ મારાથી હવે આ દુ ખ સહન થતુ નથી હે પ્રભુ! હુ હવે તમારે શરણે છુ હે કૃપાસિંધુ! મને આ ભવસકટમાથી ઉગારો!" આવી તેની શુદ્ધ હૃદયની પ્રાર્થના સાભળી નારદજી સમજ્યા કે, આ બ્રાહ્મણ તો સસારથી કટાળી ગયેલો જણાય છે-એ કઈ માયાલુબ્ધ જણાતો નથી-રે એનામા તે માયાનું સ્વરૂપ શું જેવાનુ હતુ? તત્ક્ષણે નારદજીના કર્ણ પ્રદેશમા શબ્દ સચાર થયો કે, 'હે નારદ! ધીરજ ધર અને જે લીલા થાય તે જે, અધીરો ન બન' પછી નારદજી નારાયણના નામનુ રટણ કરતા આસનપર સ્વસ્થપણે બિરાજમાન થઈ રહ્યા

મધ્યાહ્ન થતા દુર્મુખી રઝળી રખડીને ઘરમા આવી, માયાશકરની પુત્રવધૂએ રસોઈ તૈયાર કીધી હતી, તેમાથી એક થાળ પૂરી ધણીના મ્હોં આગળ મૂકી, ને બીજી થાળ નારદજીના મુખ આગળ પછાડી-તે એટલા જેરમા પછાડી કે, નારદજીના વાટકાની દાળના છાટાથી માયાશકરનુ શરીર ખરડાઈ ગયુ તે નમ્રપણે બોલ્યો, "કંઈ નહિ! બીજી દાળ મૂકો, તમને તો કઈ પીડા થઈ નથી ને!" પણ કર્મ ધર્મ-ચોગે પાછી દાળ લાવતા, તે દાળનો ઉનો ઉનો વાટકો દુર્મુખીના પગપર પડ્યો ને ઓ ઓ કરતા દુર્મુખીબાઈ બેસી ગયા તુરત જ માયાશકરે ઉઠી તેનો પગ ધોવાને પાણી આણ્યુ, પણ જેવુ પાણી

પગપર રેડ્યુ કે, "રડ્યા! મને મારી બારી નાખવી છે કે શુ?" એમ બોલતી કે તે સ્ત્રીએ માયાશકરને એવી લાત મારી કે, ડોસો ભીતપર જઇને પડ્યો ને માથુ ફુટી લોહી વહેવા લાગ્યુ–દુર્મુખીએ તેની જરાપણ દરકાર કીધી નહી–તે તો ડોસાને સરસ્વતી સભળાવતી જ ગઈ. માયાશકરે, જરાપણ ગુસ્સો કે ખેદ કર્યા વગર, પોતાને હાથે માથામા ઘા બાજરીયુ બાધી, દુર્મુખીને પગે તેલ ચોપડી, પથારી પાથરી તેને તેપર સુવાડીને પછી પગપર બીજા ઉપચાર કરવા લાગ્યો માયાશકર ક્ષણે ક્ષણે દુર્મુખીથી છૂટવાની ઈશ્વરને પ્રાર્થના કર્યા કરતો હતો, અને એ જ સમે ઈશ્વરે તેની પ્રાર્થના સાભળી હતી તેની સ્ત્રી દુર્મુખી, આ દાઝયામાથી વધારે માદી પડી, એટલે માયાશકર નારદજીની સેવા અર્ચા ભૂલી જઈ, સ્ત્રીની સેવા અર્ચા પૂજનમા આખો દહાડો રોકાયલો ને રોકાયલો રહેવા લાગ્યો દુર્મુખી ગાળ દે, મારવા ઉઠે, મ્હોંપર થુકે, તેની માયાશકર દરકાર કરતો ન હતો માયાશકર તે માયાશકર જ હતો! બહારનો દેખાવ માયાત્યાગીના જેવો હતો, પરતુ અદરથી તો તે માયાનો રાગી હતો દહાડે દહાડે સ્ત્રીનો મદવાડ વધતો ગયો, અને માયાશકર માયાને વશ થઇને રડવા લાગ્યો "અરે! મારુ ઘર ભાગી જવાને તૈયાર થયુ હાય! હાય! મારો સસાર પડી ભાગ્યો રે રે! હુ ઘડપણમા રઝળી મુવો એ મારા બાપ! હવે હુ રખડી મુવો, મારુ હવે શુ થશે?" આમ બોલતા બોલતા ચોધાર આસુ પાડી તે રડવા લાગ્યો. નારદજીએ કહ્યુ, "બ્રહ્મદેવ! તમે તો નિત્ય નિત્ય પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા હતા કે, 'આ સ્ત્રીથી મારો છૂટકારો કરો!' તે તમારી પ્રાર્થના પરમાત્માએ સાભળી છે–આજે તે તમારુ કલ્યાણ કરે છે, તેમા તમે શોક શાનો કરો છો? જે જન્મ્યુ તે જવાનુ જ છે જન્મવાનો પર્યાય જ મૃત્યુ છે હે બ્રહ્મદેવ! પ્રકૃતિ એ તો મરણ છે, અને જે વિકૃતિ છે તેને જ ડાહ્યા પુરુષો જીવિત ગણે છે મહાત્મા વસિષ્ઠ મુનિએ શ્રીરામભદ્રને ઉપદેશ કરવા કહ્યુ હતુ કે, 'દોષરૂપી મુક્તાફળની માયાનો જેણે ત્યાગ કીધો છે, વડવાનળરૂપ કોપનો ત્યાગ કરીને જેણે વિવેકરૂપી શસ્ત્ર ધારણ કીધુ છે, અનગની પીડાથી જે જીવન્મુક્ત થયો છે, તેવા જ જીવને મૃત્યુ હણતો નથી, બાકીના સર્વે તો મૃત્યુથી હણાયલા જ છે એવા મૃત્યુને માટે તમે શા માટે શોક કરો છો! તમે અને તમારી સ્ત્રી એક કાળે, એક સ્થળે, એક ગૃહે, જન્મેલા નથી, અને તમારુ મૃત્યુ

પણ નિરનિરાળુ જ નિર્માણ છે, તેમા શોચ શો ! જગતમા એવી પણ કહેતી છે કે, બે કશ સાથે પડતા નથી કા તો તમે પ્રથમ મૃત્યુને શરણ થશો, કા તો તે પ્રથમ મૃત્યુને શરણ થશે, એવુ આદિ અનાદિનુ નિર્માણ છે, તેને મિથ્યા કોણ કરી શકે એમ છે? હે ભૂદેવ! તમારા જેવા વિદ્વાન્ પુરુષે તો સકટમા શોક ન કરવો જોઈએ, તમારે તો સસારથી ઉદાસીન રહેવુ જોઇએ, કેમકે સસારમા પ્રીતિ કરવા યોગ્ય કોઈ સુખ તમને છે, એવુ મને દેખાતુ નથી જે સકટ તમને એ સ્ત્રી આપે છે, કુટુબી સમક્ષ અયોગ્ય વચન ઉચ્ચારી તમારી માનહાનિ કરે છે, આ પુત્ર વધૂ સમક્ષ તમને હળવા પાડે છે, પતિ એ તો પરમેશ્વર તુલ્ય છે, તેને આ સ્ત્રી અનેક કુવચનોથી તિરસ્કારે છે, એવી સ્ત્રી ને એવા સસારમાથી મુક્ત થવાનો પરમાત્માએ તમને જે શુભ યોગ આપ્યો છે, તે સમયને માટે તમારે શોકને ત્યજી, હર્ષભેર તમારા આત્માનુ કલ્યાણ કરી લેવાનો આ શુભ યોગ ઝડપી લો!" માયાશકરે રડતા રડતા કહ્યુ, "હે મહારાજ! તમારુ બ્રહ્મજ્ઞાન અત્યારે રહેવા દો, ને મારુ ઘર ભાગી જાય છે તેને માટે કઈ કરો જો મારી સ્ત્રી આ મદવાડમાથી ઉઠશે તો હુ સો બ્રહ્મભોજન કરાવીશ સહસ્ર ગૌદાન આપીશ, લક્ષ ગાયત્રી જપીશ! એ મહાત્મા! આપની પાસે જો કઈ જડીબુટ્ટિ હોય તો તે આપીને મારી સ્ત્રીને મૃત્યુના મુખમાથી ઉગારો" નારદજીએ કહ્યુ, "અરે એ મૂઢ! જ્યા મૃત્યુ નિશ્ચિત છે, તેનુ વારણ કરવાને કોણ સમર્થ છે? મૂઢ મનુષ્ય જ જપતપને મૃત્યુના વારણનું કારણ કલ્પે છે જો એમ મૃત્યુનુ વારણ થતુ હત તો કોઈ જીવ કાલપાશમા પડતે જ નહિ" આ પ્રમાણે નારદજીએ ઘણો ઘણો ઉપદેશ આપ્યો, પણ માયામા લુબ્ધ માયાશકરના હૃદયમા તેની જરાપણ ચટકી લાગી નહિ જ્યારે તેની સ્ત્રી મરણ પામી ત્યારે તે ગાડાની પેઠે યદ્વાતદ્વા બકવા લાગ્યો-'ઓ ઓ! મારુ ઘર ભાગી ગયુ, મારુ ઘડપણ રઝળી ગયુ, રે મારી માદગીમા કોણ સાહેતા આપશે'-એમ અજ્ઞાનીપેરે આક્રદ કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીની ઠાઠડીને વળગી પડી ઉચકતી અટકાવવા લાગ્યો, તેની પાછળ દોડવા લાગ્યો ને ચિતામા ઝપાપાત કરવાને પણ તૈયાર થયો! અહાહા! શી માયાની કૃતિ છે! આખી જીદગીમા એક પણ દિવસે તેના હૃદયને આનદ પમાડે તેવો એક પણ શબ્દ જે સ્ત્રીના મુખમાથી નિકળવા પામ્યો ન હતો, તે સ્ત્રીના ગુણો સભારી

સભારી ગાડાપેરે માથુ કૂટવા માડ્યુ! બે ચાર દિવસ તો ખાવાનુ પણ ત્યાગ કીધુ નારદજી નારદજીને ઠેકાણે રહ્યા, ને માયાશકર પ્રભુભજન ને નિત્યકર્મનો ત્યાગ કરી, દુર્મુખીના ગુણગાન કરી રડવા ને માથા કૂટવામા નિમગ્ન થઈ ગયો

સ્ત્રીના મરણને એકાદ માસ થયા પછી નારદજીએ તેને કહ્યુ, "હે બ્રાહ્મણ! આ અસારસસારમાથી મુક્તિ પામવાની પરમાત્માએ તારા ઉપર કૃપા કરી છે, તેનો તુ લાભ લે એ અલભ્ય લાભ માગ્યો મળતો નથી તુ સન્યસ્ત ધારણ કર અને ઘરબારનો ત્યાગ કરી, આત્મસેવન કર હવે તને કઈ સુખ નથી, તારુ વય પણ થયુ છે, માટે સસાર ત્યજી પ્રભુ ભજ ને આત્માનુ કલ્યાણ કર!" માયાશકરે કહ્યુ, "મહારાજ! તમે બહુ સારુ કહ્યુ મારા કલ્યાણ માટે આપના જેવા સતનો સમાગમ એ અહોભાગ્ય છે! પણ જુઓની મહારાજ! આ મોટો પુત્ર તો રસ્તાસર પડ્યો છે, પણ આ બે નાના નાના બાળુડાઓ કોને આશ્રયે રહે! તેની કોણ સભાળ લે! પુત્રની સ્ત્રી પણ હજી હલેતી છે, તેને ઘરના કાર્યભારની કઈ પણ ગતાગમ્ય નથી, પૈસો કેમ ખર્ચવો, તેનુ પણ જરાયે ભાન નથી, ઘરમા બગાડ તો એટલો થાય છે કે, ન પૂછો વાત, તે જોઈ મારો જીવડો બળીજળી જાય છે, પણ શુ કરુ, મહારાજ! હજી હુ છુ તે કઈક સભાળુ છુ, પણ ન હઉ તો પૈસાના ઠાકરા જ કરે એવી સ્થિતિમા તે કઈ સન્યાસ લેવાય મહારાજ! સન્યાસને માટે તો હજી ઘણીવાર છે પુત્રનો પુત્ર પણ હજી બાળક છે, તેની સભાળ કેમ રાખવી, તે એની માને જરાએ ખબર નથી હુ જાઉ તો એ બધુ કોણ કરે?" નારદજી બોલ્યા, "અલ્યા મૂર્ખાનદ! જે જીવ કર્મેન્દ્રિયને વશ રહીને મનથી પણ ઇદ્રિયોના વિષયોનુ સેવન કરે છે, તે મૂઢાત્મા કોઈ પણ દિવસે પોતાના આત્માનુ કલ્યાણ કરી શકતો નથી તુ એ બાળકોની ને બીજાઓની શું સભાળ લેવાનો હતો! તારી પોતાની જ સભાળ લેવાને તુ અશક્ત છે તો બીજાની સભાળ લેવાની વાતો કરવી, એ અજ્ઞાનતા જ છે તારી સભાળ કોણ લે છે તે તુ જાણે છે? જે અનતનો અનત છે, સમર્થનો સમર્થ છે તે જ સર્વની સભાળ લેવાને સમર્થ છે, ને તે જ સર્વની સભાળ લેશે એ ચિતા તુ રાખ નહિ કોણ કોની સભાળ લે છે ને તુ શુ સભાળ લેવાનો હતો! માટે મુર્ખાઈ તજ ને પરમાત્માને શરણે ચાલ રે અનાત્મ! કોણ કોને સભાળે છે? તને જ

કોઈ સભાળે છે કે? આ સુત, વિત્ત, તારા જીવનું કલ્યાણ કરનારા નથી, પણ તને અધોગતિએ પહોચાડનારા છે તેનો મોહ ત્યજી દે અનેક શાસ્ત્ર ભણેલો હોય, આ દેહ નાશવત છે એમ જાણનારો હોય, આત્મા અનાત્માના ભેદને સમજતો હોય, પણ એવા જીવના હૃદયમા હેય અને ઉપાદેય ઠરીઠામ કરીને પડ્યુ હોય, તેનુ કોઇ પણ કાળે કલ્યાણ થતુ નથી–પરમાત્માએ તેને ઓકારી કાઢી નાખેલો છે, તેમાથી તુ બચ આ નિસ્સારની ચિંતા મૂકી દે–સૌ સૌનુ લાગ્યુ ફોડશે, અને તુ તારુ જ કલ્યાણ કર! આ લોકનુ કોઈ પણ સાથે આવવાનુ નથી–જેનુ તે અહિંજ રહી જવાનુ છે માટે ચાલ, હું તને વૈકુઠમા લઇ જાઉ અને હમણા ને હમણા તારુ કલ્યાણ કરુ!”

બ્રાહ્મણે કહ્યુ, “મહારાજ! એ તો બધુ ખરુ, પણ કહો, વૈકુઠમા શુ સુખ છે? જે સુખ આ લોકમા છે તે સુખ વૈકુઠમા છે ખરુ! વૈકુઠમા તો એક દિવસ જવાના જ છીએ તો આ પુત્રોને લાડ લડાવવા, તેના લાડ જોવા, પાત્રોના કિલકિલાટ સાભળવા, લોકોને મુખે ‘હુ અહો-ભાગ્ય છુ’ એ કીર્તિ સાભળવી, એ શુ વૈકુઠમા છે? મહારાજ! સ્વર્ગમા તો મટામટ છે! જે સર્વ છે તે અહિઆ જ છે છતા તમો જેવા સત કહો છો તો વખત આવશે ત્યારે વૈકુઠમા પણ જવાશે!” એટલામા પુત્રના પુત્રે આવીને દૂરથી જ ડોસાપર લાડ કરતા કરતા, છૂટો વાટકો ફેકયો, તેથી ડોસાનુ નાક છુંદાવાઈ ગયુ! નસકોરી ફૂટી ને ધડ ધડાટ કરતુ લોહી વહેવા લાગ્યુ નારદજીએ કહ્યુ, “ઓ બ્રાહ્મણ! આ જ તારા છોકરાના લાડ કે! ખરેખર આવુ સુખ તો વૈકુઠમા નથી જ–એ વાત ખરી” બ્રાહ્મણ બોલ્યો, “મહારાજ! તમને સસારનો અનુભવ નહિ તેથી એમ કહો છો! દાદા, દાદા, કહી એ બોલાવે છે તે કેવુ આનદ ઉપજાવનારુ છે! હજી બાળક છે, તેથી એને સમજણ નથી, પણ સમજશે ત્યારે ઘણો જ ડાહ્યો થશે! એની મા એને કેવી ડાહી ડાહી વાતો કહી સમજાવે છે, એ તમે જુવો તો ચકિત જ થાઓ!” આ વાક્ય હજી પૂરુ થયુ નથી એટલામા છોકરાની વહુએ આવીને કહ્યુ, “ડોસા! ખાવાનું ચડુ પડી ગયુ, હવે તો મરો! હું કયા સૂધી રોજ રોજ તમારી પીડા વેઠ્યા કરીશ હું તો તમારાથી થાકી ગઈ–હવે તો તમે મરો તોએ સારા! તમારા વૈતરા તે હુ કયા સૂધી કર્યા કરુ? બે વાર થાળ ભરી ઝીકુ છુ, તો પણ ઇચતાએ આળસ આવે છે! મરો એટલે પીરસીને અમે નિરાતે

ઘડીપળ જપીએ આવા જોગટાઓ જોડે રોજ ને રોજ વાત શી કરવાની છે કે, વેળા કવેળાએ જોતા નથી ?” આમ બોલતી તથા અઘટિત ગાળો વરસાવતી છોકરાની વહુ ચાલી ગઈ બ્રાહ્મણના નાકમાથી લોહી વહે છે, તમ્મર આવે છે, લોહીથી મુખ બધુ ખરડાઈ ગયુ છે, તેને માટે તો એક પણ શબ્દ વહુજીએ પૂછયો નહિ ને નારદજી જોડે વાત કરવા બેઠો ને દીકરાએ લાડમા છૂટો વાટકો માર્યો ને નશકોરી ફૂટી, તેથી ભોજનનો થાળ ઠડો પડી ગયો ને વહુજીને વિલબ થયો તે માટે, આ પુષ્પાજલિ આપી એ સર્વ નારદજી તો જોઈ જ રહ્યા તેણે કહ્યુ, “હે બ્રહ્મદેવ! આ જ લાડકોડ જોવાને માટે તમે અહીંઆ જીવવા ચાહો છો ને આ જ સુખ તમને ઓવાઈનુ લાગે છે કે? અને એ જ સુખ ભોગવવાને, આ વહુ ને આ પૌત્રના સુખ જોવા માટે વૈકુઠ તમને ગમતુ નથી કે? હે મહારાજ! તમારા અજ્ઞાનને તે શુ કહું! વૃદ્ધિને અને ક્ષય, ઉન્નતિને અતે પતન, સયોગને અતે વિયોગ, પ્રેમને અને તિરસ્કાર અને જન્મને અને મરણ, એ જ આ સસારની વ્યવસ્થા છે, તેમ જ રાગને અતે વિરાગ જ છે એ વિરાગ હજી તમને કેમ વ્યાપ્યો નથી? એ બધા પેલી કર્કશા માયાના જ પ્રતાપ છે! આ ઝાસા લપકા પછી તમને અહિં રહેવુ કેમ ગમે છે તે મને કહો! પણ તે જ પુરુષ ભાગ્યવાન્ છે કે, જેની ભોગલાલસા નાશ પામી છે માટે હવે મારુ માનીને, આ દુ ખાત્મક સસારને છોડી મારી સાથે ચાલો” બ્રાહ્મણે કહ્યુ, “ઓ સત મહાત્મા! સસારના રગડા તો એવા જ હોય વહુ છે તો ઘણી ડાહી, પણ આ છોકરાએ કઈ તોફાન કીધુ હશે, તેથી ખીજવાઈને ગમે તે બોલી ગઈ પણ એમા શુ? ‘કુપુત્ર તો કદી હોય, કુમાતા કદાપિ નવ થાએ’ એમ જ એના જેવા આપણે થઈએ ત્યારે એના ને આપણામા ફેર શો? આપણી અધિકતા ને જ્ઞાન કામના શુ? આપણો અનુભવ ને ઘડપણ શા કામના? સાધુ મહારાજ! મારુ ઘડપણ ને એની જુવાની વચ્ચે ફરક હોય જ જુવાની તે દિવાની છે ને જુવાનીનો જુસ્સો એવો જ હોય છે દિવાનો માણસ ગમે તેમ બકે, તેને જેમ આપણે ગણકારતા નથી તેથી ગુસ્સોએ ચહડતો નથી, તેમ જુવાનના બોલ્યા સામા પણ જોવુ નહિ એ વહુના જેવી શાણી ને ડાહી તો અમારી આખી ન્યાતમા કોઈ નથી આડોશીપાડોશી તેના વખાણ કરે છે, તે તમે સાભળ્યા નથી, તેથી જ એ તમને બ્યાજી જણાય છે બાકી તમને

જો એનો અનુભવ થાય તો એના વખાણ કર્યા વગર રહો નહિ” પછી નારદજીએ તેને ઘણી ઘણી રીતે બોધ્યો, પણ પત્થરપર પાણી! માયાના પાશમા બધાયલાને કઈ પણ અસર થઈ નહિ

કર્મસયોગે નાકપર જે ઘા પડ્યો હતો, તેની બરાબર સભાળ ન લેવાવાથી તે પાકચો તેમા કીડા પડ્યા ત્યારે નારદજીએ કહ્યુ, “અલ્યા ભાઈ! હવે કઈ વિચાર થાય છે ખરો? ચાલ, હુ તને વૈકુણ્ઠમા લઈ જાઉ” બ્રાહ્મણ બોલ્યો, “પણ મહારાજ! આ ઘરબાર, વાડી, ખેતર વગેરેની સભાળ કોણ લેશે? તમે જોતા નથી કે, આ બધા હજી બાળક છે આ નાકે તો બે દહાડામા સારુ થઈ જશે, પછી આપણે વિચાર કરીશુ, કે ક્યારે વૈકુણ્ઠમા જવુ”

આ જગતના જીવની અજ્ઞાનરૂપ હૃદયગ્રન્થિનો વિનાશ થયો નથી, ત્યા સુધી તત્ત્વવેત્તાનો ઉપદેશ ફળદાયી થતો નથી જ્ઞાની મનુષ્ય જ ઝાઝવાના જળ જેવા, ક્ષણમા સત્ય ને ક્ષણમા અસત્ય જણાતા સસારમા પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, અજ્ઞાની તો સ્વપ્નવત્ જગત્-સસારને સત્ય માની, તેમા જ લીન રહે છે અસત્ય પદાર્થમાથી નિવૃત્તિ થવી, એ શુદ્ધ સાત્વિક વિદ્યાનુ ફળ છે અસત્ય પદાર્થમા પ્રવૃત્તિ થવી, એ અવિદ્યારૂપ માયાનુ ફળ છે માયાશકર અસત્ય પદાર્થમા જ પ્રવૃત્તિ કરતો હતો, અસત્ય પદાર્થ ઉપર જ તેને પ્રીતિ હતી, અસત્ય પદાર્થને જ તે સત્ય માની બેઠો હતો પણ ભ્રાતિ પામેલા મનુષ્યને ભ્રમથી જે કઇ પ્રતીત થાય છે, તે અધિષ્ઠાનથી જૂદુ નથી જેમ છીપમા પ્રતીત થતુ રૂપુ છીપથી ભિન્ન નથી-સત્ય કહીએ તો આ સર્વ ભ્રાતિથી જ જણાય છે ને આરોપિત થયેલુ રૂપનામ માત્ર જ છે, સત્યરૂપ નથી એ સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની શક્તિ, જે જીવની સર્વ વાસનાઓ નષ્ટ પામેલી છે, જેણે માયાનો પરાજય કીધો છે, તેમા જ હોય છે માયાશકરે માયાનો વિજય કીધો નથી, તેના કર્મભોગ હજી પૂરા થયા નથી, સાત્વિક વાસનાનો જન્મ થયો નથી, શુદ્ધ સાત્વિક ભાવના બધાઈ નથી, તો તે નાશવત જગતના સુખ તથા અવિનાશી ધામના સુખની તુલના કેમ કરી શકે? હજી તે માયામા લુબ્ધ છે પુત્ર, સ્નુષા, પુત્રના બાળક, પોતાના બાળક, પૈસો ને કીર્તિમા મોહિત છે તેની મોહિનીમાથી છૂટવાને તે આતુર જ ન હતો, પરમતત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ જ ન હતો આવા અજ્ઞાનીને નારદજી પણ શો બોધ કરી શકે? એ મટોડાના બાવાજીને તો શેષ

પણ ઉપદેશ કરવાને સમર્થ નથી, તેમ જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સનકાદિક ઋષિઓ પણ સમર્થ નથી, તો નારદ તે કોણ? માયામા લુબ્ધ રહે નારા જીવની ગતિ માયામા જ લુબ્ધ રહેવાની છે. વિષના કીડાને વિષમા જ રહેવું ગમે છે

માયાશકરનુ ઘાનુ દુ ખ વધી પડ્યુ ખાવુ પીવુ બધ પડ્યુ તેનો કાળ આવી પહોંચ્યો, પણ તેની માયાનો કાળ આવ્યો નહિ આ દેહથી તે મૃત્યુ પામ્યો, પણ તેની માયા મૃત્યુ પામી નહિ તે માયાને સાથે જ લઇને ગયો. ખરેખર આ સસાર અત્યત વિચિત્ર છે.

कुरुते गगासागरगमन व्रतपरिपालनमथवा दानम् ।
ज्ञानविहीने सर्वमनेन मुक्तिर्न भवति ज मशतेन *

ઈશ્વરી લીલા અગાધ છે પુત્ર, વિત્ત, દારા ઉપર માયાના જીવની લાલસા હોવાથી પોતાના પુત્રને ત્યા જ તેનો મહિષરૂપે જન્મ થયો તે જોઇને નારદજી ખેદ પામ્યા ને બોલ્યા, "અહો દુર્મતિની શી અવગતિ છે! કયા આની વિદ્વત્તા, કયા એનુ માન, ને કયા એનો ધનલોભ ને પુત્ર પરિવારપર મલિન પ્રીતિ! આ બધાનુ ફળ આજે એ મહિષરૂપે ભોગવે છે એ મહિષને તેનાપર ભાર ભરીને ભાડે ફેરવવામા આવે છે. જ્યારે તે ઘરમા રહે છે ત્યારે પોતાના પુત્ર, અને પૌત્રને પોતાના ઉપર બેસારે છે, મોંઢા આગળ આવવા દે છે, બાળકો માર મારતા તે સહન કરે છે, છાડ્યુ છુડ્યુ જે કઈ તેના મ્હોં આગળ નાખવામા આવે છે તે ખાય છે, ને કોઈ દહાડો ચારાના વાખા પડતા તો ભુખ્યો પણ ઠોકાય છે" તેની આવી કરુણાજનક સ્થિતિ જોઈને નારદજી તેની પાસે તેનુ કલ્યાણ કરવાના હેતુથી પુન પધર્યા તેના વાસાપર હાથ ફેરવી બોલ્યા, "હે મહિષરાજ! કેમ કઈ ઓળખ છે કે? હજીએ તમારુ પોતાનુ કલ્યાણ કરવાને વૈકુણ્ઠમા આવવાની ઈચ્છા થાય છે ખરી? થતી હોય તો ચાલો મારી સગે હમણા જ તમને તેડી જઈ વૈકુણ્ઠનુ સુખ બતાવુ!" નારદના હસ્તસ્પર્શથી તે મહિષને વાચા થઈ તે બોલ્યો, "હે

* "ગગાસાગરમા ગમન કરવાથી, વ્રતનુ પરિપાલન થવાથી કે દાન દેવાથી, અથવા એ સર્વ કરવાથી પણ સો જન્મે જ્ઞાન વિના મુક્તિ થતી નથી" આ શ્રી શકર ભગવાનનુ વચન છે એવુ જ વચન એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યુ છે,—

"જ્ઞાન વિના મુક્તિ નહિ, ન દેહ વિના નર હોય,
સદ્‌ગુરુ વિના વ્યાપે નહિ, કોટી કલ્પ સુધી જાય"

ભગવન્! આપ કોણ છો, તે મને પ્રથમ કહો" નારદે પોતાનું નામ નિર્દેશ કર્યું. મહિષરૂપમાં રહેલો બ્રાહ્મણ બોલ્યો, "અહો નારદમુનિ! બહુ સારું થયું કે તમારાં દર્શન થયાં. પણ એક વાતની મને ક્ષમા કરશો. તમે તો સદાય કુંવારા છો, તેથી સ્ત્રીનું, બાળ બચ્ચાંનું ને પરિવારનું સુખ કેવું હોય છે, તેનું તમને કંઈ ભાન નથી. હું ને આ મારી ધણીઆણી (પતિને અનેક ન કહેવાનાં વચનો કહેવાથી દુર્મુખી પણ મહિષીના અવતારમાં જન્મી હતી ને તે મહિષની સાથે જ રહેતી હતી) મહિષી સાથે આ પુત્રો, પુત્રના પુત્રો જે ગેલ કરે છે, તેમાં અમને જે આનંદ થાય છે, તેમાં તમો શું જાણો? એ સુખ મને થોડો કાળ ભોગવવા દ્યો, પછી હું વૈકુણ્ઠમાં આવવાનો વિચાર કરીશ" એટલામાં તો ધસમસતી તે મહિષી ત્યાં આવી ને મહિષને એવા તો જોરથી શિંગડું માર્યું કે, જે તેના પેટમાં સોંસરું પેસી ગયું ને તેમાંથી લોહી વહેવા માંડ્યું. અધુરામાં પૂરું એટલામાં તેના પુત્રો અને પૌત્રો આવી પહોંચ્યા. તેઓએ રમત રમવા તેના ઘામાં લાકડી ઘાલીને તેને ખૂબ કુદાવ્યો ને તે જોઈને બાળકો ખૂબ હસવા લાગ્યા. કરુણાસિંધુ નારદે મહિષનું આ દુઃખ જોઈને કહ્યું, "અરે ઓ મૂઢ! હવે આ સુખમાં તને કેમ આનંદ થાય છે? આને તું સુખ માને છે કે? આ સુખ ભોગવવાને હજી તને જીવવું ગમે છે? હજી તું માયાના પાશમાંથી મુક્ત થવાને ઇચ્છતો નથી? ઓ અનાત્મવિત્! તને ક્યારે આત્મજ્ઞાન થશે?" બ્રાહ્મણે કહ્યું, "મહારાજ! એ તો બધાં દેહનાં દુઃખો છે, આત્માને શું છે? આ બાળકોને જોઈને, આ મહિષી સાથે વિહાર કરીને, મારા આત્માને પરમ આનન્દ થતો તમે જોવ છો, પણ આ આત્માને તો આમાંનું કશુંએ દુઃખ કે સુખ જણાતું નથી" માયાશંકર મહિષનું આવું શુષ્ક જ્ઞાન જોઈને નારદજીને હોઠમાં હસવું આવ્યું, તેટલામાં મહિષરૂપી માયાશંકર બોલ્યો, "હું તો બ્રહ્મ છું! મને આ દુઃખની સાથે કંઈ પણ લેવા દેવા નથી. જીવ પોતે જ બ્રહ્મરૂપ છે. બ્રહ્મ ક્રિયારહિત છે, સુખદુઃખ વિનાનું છે, એને દુઃખે શાનું ને સુખે શાનું?" એ વચન સાંભળીને અને તેનું 'અહં બ્રહ્માસ્મિ'પણું જોઈને, નારદજી ખડખડાટ હસી પડ્યા અને બોલ્યા, "આ તારા આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ તો બહુ સારો! એવા આત્મજ્ઞાનને બાળી મૂક, ભસ્મ કર. આ નરકની યાતનાને તું ભલે સુખ માન, પણ હે મૂઢમતિ! એ સુખ નથી. એ તારી મૂર્ખતા છે."

પછી ક્રોધ કરીને કહ્યુ, "હે માયાશંકર! આ તારા આત્મજ્ઞાનને તથા આ તારા સુખને પાતાળમા ચાપ ને મારી સાથે વૈકુઠમા ચાલ, ને ત્યાનુ સુખ જો." માયાશકરે કહ્યુ, "મહારાજ! આ સુખ હવે મને થોડો વખત તો ભોગવવા દ્યો, પછી તમે કહેશો તેમ કરીશ"

માયામા લદબદ થયેલા માયાશકરની માયા, આટલુ દુ ખ થતા પણ છૂટી ન હતી-છૂટવાની ભાવનાએ થતી ન હતી જેને સાત્વિક આત્મજ્ઞાન થયુ નથી, તેની એ જ અવસ્થા થાય છે આત્માનો નાશ કરનાર મલિન વાસના, કામ અને લોભ છે એ કામ ને લોભનો જ્યા સૂધી ત્યાગ થયો નથી ને સાત્વિક ભાવના દૃઢ થઈ નથી, ત્યા સૂધી આત્મા નિર્વિકારી થતો નથી હવે માયિક જીવને બુદ્ધિ હોતી નથી, તેમ સાત્વિક ભાવના પણ હોતી નથી, જેને સાત્વિક ભાવના નથી તેને શાતિ નથી, જેને શાતિ નથી તેને પરમ સુખે નથી, પણ પરમ દુ ખ જ ભોગવવાનુ છે મહિષને જે ઘા થયો હતો, તેની પીડાથી તે થોડે કાળે મરણ પામ્યો

માયાશકર મહિષનો ત્રીજો જન્મ શ્વાન યોનિમા થયો તે શ્વાન પોતાના પુત્રના ઘરની ચોકી કરવા લાગ્યો બારણાપર બેસી રહી, છોકરાની વહુ જે કકડો ટુકડો નાખે તે ખાઈને તે નિર્વાહ કરતો હતો વખત બે વખત ઘરમા તે જતો ત્યારે પુત્ર પૌત્રો કે સ્નુષા લાકડીથી તેનુ એવુ તો આદરાતિથ્ય કરતા હતા કે, તે ભોંભોંની બૂમ પાડીને નાસી જતો હતો, પણ પુન થોડીવારે પાછો આવીને ત્યાનો ત્યા જ બેસતો હતો નાના બાળકો તેને મારતા છતા તે તેઓની સાથે ગેલ કરતો હતો, તેનુ પૂછડુ આમળતા તોપણ ક્રોધ કરતો નહિ, તેના ઉપર બેસતા, તોપણ તે ખુશી થતો હતો આવી સ્થિતિમા તે આનદ માનતો હતો! ત્યા પુન નારદ મુનિ, તેની પાસે આવ્યા તેને કહ્યુ, "અરે એ માયાશકર શ્વાન! તને હજુ વૈકુઠમા આવવાની ઇચ્છા થાય છે ખરી?" શ્વાને ક્રોધ કરીને કહ્યુ કે, "હે નારદજી! હવે તમે પધારો મહારાજ! રોજ રોજ વૈકુઠની શુ વાત કરો છો? વૈકુઠમા તે એવુ શુ બળ્યુ છે કે, મને ત્યા આવવાનુ કહો છો? આ પાચ દશ શુની સાથે રમવુ, તેમા પ્રમુખ થઇને ચાલવુ, તેના ઉપર હુકમ કરવો, વાકી ચુકી ચાલે તો તેને બટકા ભરવા, એ સુખની મઝા તમે કઈ જાણો છો ખરા? એ તો જે જાણે તે જ જાણે અજાણ્યાને એનુ જ્ઞાન ત્રિકાળે પણ થાય એમ નથી હું તમારી સાથે આવુ તો આ મારા પુત્રના ઘરનુ રક્ષણ કોણ કરે? તમને

ખબર નથી મહારાજ! પણ ગઈ કાલે તો ગજબ થયો હતો ચાર ચોર મારા પુત્રનું ધન હરણ કરવાને આવ્યા હતા હું જો ન હોત તો તેઓ મારા પુત્રને બાવો બનાવીને ચાલ્યા જાત મેં જેવા ચોરને જોયા તેવી જ મારી શુનીઓને* જાગૃત કરી દીધી ને અક્કેકે જઇને એકએકના પગે એવું તો બચકું ભર્યું કે, ચારે ચોર બરાડા પાડતા નાસી ગયા. મહારાજ! હું તમારી સાથે આવ્યો હત, તો મારા પુત્રની શી હાલત થાત? તેના ધનની કોણ સંભાળ લેત? આઠમા દહાડાપર પેલી નાની છોકરી, જે મને પ્રાણ સમાન વહાલી છે, તે પાસેના તળાવમાં પડી ગઈ હતી જો હું ન હોત તો તે બિચારી ડૂબીને મરણ જ પામત જેવી તે પાણીમાં પડી કે મેં ભુસકો માર્યો, અને જરા પણ ઇજા આવ્યા વગર તેને કઠોરા આગળથી પકડીને હું ઉપર તરી આવ્યો ને તેના પ્રાણનું રક્ષણ કીધું હતું '

નારદે કહ્યું, "અરયા! કોના પુત્ર ને કોની પુત્રી! તું શ્વાન ને એ મનુષ્ય! તારે ને એને શો સંબંધ? તારા અનેક જન્મ થઈ ચૂકયા છે, તેનાએ અનેક જન્મ થઈ ચૂકયા છે ઋણાનુબંધે તું ને એ ગત જન્મમાં ભેગા થયા, તારું ને એનું ઋણ પૂરું થયું, હવે તારે અને એને શો સંબંધ, કે મારો પુત્ર, મારી વહુ, મારા પૌત્રો, મારું ધન, એમ બકયા કરે છે? જો તારો ને એનો સંબંધ હોય તો, આ તારો પુત્ર તને પિતા માને છે ખરો? અને પૌત્રો તને દાદો માને છે ખરા? અને સ્નુષા તારો આદરસત્કાર કરે છે ખરી? જો, જો, તે તો ઘરમાં બેઠા બેઠા મધુરા ભોજનોનો આહાર કરે છે અને તને તો પેલું છાંડ્યું છુંડ્યું નાખ્યું છે જો, તારું શ્રાદ્ધ કરે છે, પણ તને ખાવાનુંએ આપતા નથી 'મારા પિતાજી બહુ સારા હતા' એમ બોલી તારો પુત્ર તારી પ્રશંસા કરે છે અને તે જ ક્ષણે તને લાકડીનો સપાટો પણ મારે છે! બોલ, તારે ને એને સંબંધ શો? તું જે ધનનું રક્ષણ કરે છે, તેમાથી એક દમડી સુદ્ધાંત તને આપતા નથી, તો તારું ધન કયાં છે? જે ઘરની તું ચોકી કરે છે તેમાં તને પ્રવેશ કરવાનો પણ અધિકાર નથી, તો પછી તારું ઘર કયાં? એ અનાત્મવિત, તારી વિદ્યા કયાં બળી ગઈ? તું લોકોને ઉપદેશ કરતો હતો, તે તારો ઉપદેશ તને તો કંઈ પણ ફળદાયક થઈ પડ્યો નથી તે અનેકને ઉપદેશ કર્યો હતો કે, પરમા

* શુન-કુતરી

ત્માને જાણો, ભજો, તેને વદન કરો, તે જ સર્વ સુખનો દાતા છે, તે જ આ સર્વ લોકને તારવાને સમર્થ છે આ સસાર દુ ખરૂપ છે, તેની મમતા ત્યજો, તેનાપર મોહ ન રાખો એ મોહથી નરકમા જવાના સાધન સધાય છે, તમે એક અદ્વિતીયને ભજો, સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને એક તેને જ શરણે જાઓ–એ જ સર્વ પાપમાથી નિવૃત્તિ આપનાર છે! એ તારો ઉપદેશ તને કંઈ પણ ફળદાયક થઈ પડ્યો નથી, એ શુ? તુ જ શ્રુતિવચન બોલનો હતો કે, 'જેવુ જે કરે છે, જેવુ જે આચરે છે, તેવો જ તે થાય છે,' તે વચનને તેં કંઈ પણ સાર્થક કીધુ નથી રે મૂર્ખ! તારી અવગતિ થયા છતા પણ હજી તુ માયાથી મુક્ત થઈ શકતો નથી ખરેખર! ચક્ષુ જેમ શબ્દને જોઈ શકતુ નથી, કર્ણ જેમ નાસિકાના વિષયને ગ્રહણ કરી શકતી નથી, એમ જ લૌકિક દૃષ્ટિ–પરમાત્માને જોઈ શકતી નથી ખરેખરા અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાવાન્ ને માયામા લુબ્ધ જીવ વિનાશને જ પામે છે આ લોકમા તે સુખ પામતો નથી અને પરલોક તો તને માટે છે જ નહિ–તેવુ તેનુ પ્રારબ્ધ નથી, પુરુષાર્થ નથી, ક્રિયમાણે નથી હે અધમ! હે માયાના પાશમા બધાયલા! આ દુ ખોદધિ તરાવવાને માટે હુ આવ્યો છુ હું પાછો જાઉં નહિ, એટલામા તુ મારી સાથે આવવાને તૈયાર થા ને મારા સમાગમનુ ફળ પ્રાપ્ત કરી લે!" માયાશકર શ્વાન બોલ્યો, "મહારાજ! તમે કહ્યુ તે તો ઠીક છે, પણ મે કહ્યુ તેનો તો તમે જરાય વિચાર કર્યો નહિ! હું આવુ તો મારા પુત્રના ઘરનુ રક્ષણ કોણ કરે? કોઈ લુટી જાય તો હું શુ કરુ?"

નારદજીએ કહ્યુ "અલ્યા તારો પુત્ર કયા ને તારુ કુટુબ કયા? તારા પુત્રો ને તારુ કુટુબ તો આ શ્વાન અને શુનીઓ છે!" માયાશકર બોલ્યો, "પણ પૂર્વજન્મના તો મારા પુત્રો ને સગા સહોદર ખરા કે નહિ?" નારદજીએ કહ્યુ, "પણ આ જન્મમા તારે ને તેને શો સબધ છે? એવો તો અનેક જન્મમા તારો પુત્રપરિવાર હતો, તેનુ તને આજે સ્મરણ નથી, અને આ પુત્ર પરિવારને કયા સભારે છે! પુનામક નરકમાથી તારે તે પુત્ર તારા પુત્રે તો તને પુનામક નરકમાથી તારવાનો યત્ન કીધો નથી, પણ તુ પડે આજે તારી મલિન વાસનાને યોગે નરકમા જ પડ્યો છે, ને એ નરકનુ સુખ તને આનદ આપે છે!" માયાશકર બોલ્યો, "મહારાજ! હજી તમને આ જગતની લીલાની ખબર

નથી સ્નેહ અને સગપણ તો થુવેરીઆના જેવુ છે નિર્જળ સ્થળમા પણ પડ્યુ પડ્યુ તે પલ્લવિત થાય છે સ્નેહની સાકળ કઈ તોડી તોડાતી નથી, ને છોડી છોડાતી નથી હુ આ પૌત્રનો પિતામહ નથી, પરતુ તે મારા પુત્રના પુત્ર તો છે જ! તેનો સ્નેહ હું ત્યાગ કરી શકતો નથી હમણા તો મહારાજ માફ કરો, મારી વૈકુઠ આવવાની ઈચ્છા નથી, અગાડી જોઈ લઈશુ"

માયાની આવી પ્રબળતા જોઈને નારદજી ચકિત થઈ ગયા પછી તે શ્વાનને અને તેના કુટુબને તજી દઈને આકાશમા ગમન કરતા કરતા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "ઓહોહો, પરમાત્માની માયાનુ બળ કેટલુ પ્રબળ છે! માયાના પાશમા જકડાયલો જીવ, મારા જેવાનો સમાગમ થયા છતા પણ સત્સગ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, માયામાથી છૂટવાનો સકલ્પે કરતો નથી જે શાસ્ત્રવિધિ છોડી સ્વચ્છદપણાથી વર્તે છે તે સિદ્ધિને પામતો નથી, સુખને પામતો નથી અને પરમગતિને પણ પામતો નથી, એવુ માયાનુ આવરણ ગાઢ પ્રગાઢ છે * અહો, પરમ પરમાત્મા! તારી માયાને સાષ્ટાગ દડવત્ પ્રણામ!"

કેટલેક કાળે માયાશકર નામક જીવ, શ્વાન દેહમાથી મુક્ત થયો તે જરાયુજ યોનિ ત્યાગ કરીને અડજ યોનિમા નરકના કીડારૂપે અવતર્યો! એ દેહમા તે જીવ અનેક કીડા સગે રહીને આનદ ભોગવતો હતો પુન નારદજી તેના પાસે પધાર્યા અને તેના ઉપર નિર્મળ જળ છાટી કરુણાદૃષ્ટિથી કહ્યું, "હે દુરાત્મા! હે અજ્ઞાનાધકારમા ડૂબી ગયેલા માયાશકર! કેમ હવે તારા સુખની કઈ સીમા છે ખરી? આ સુખ માથી મુક્ત થવા માટે હજીએ તારી આત્મદષ્ટિ ખુલશે કે નહિ? તારા મનની સ્થિતિ સુધરશે કે નહિ? આ નરકમા પડવામા અને રહેવામા તને હજી પણ આનદ આવે છે? હવે તુ ગમે તેમ બોલ, પણ મે નિશ્ચય કીધો છે કે, આ વખત તો હુ તને બળાત્કારે પણ વકુઠમા ઘસડી જઈશ ને તારી અનાત્મબુદ્ધિનો વિનાશ કરીશ ને મારા દર્શનનુ યથાર્થ ફળ આપીશ આ સ્થિતિમા વધુ કાળ તને રહેવા દઈશ નહિ"

કીડાના રૂપમા રહેલા માયાશકરે કહ્યુ, "હ! હ! મહારાજ! જો જો, કઈ એવુ ઉંધુચત્તુ કરતા નહિ અહિ મને એવુ શુ દુ ખ છે કે,

* શ્રી ગીતા

તમે મને વૈકુંઠમા લઈ જવાને ઇચ્છો છો? આ વિષ્ઠાના કીડારૂપે રહેલો હું, મારા પુત્રના ખેતરના ખાતરરૂપે પૂરાઇને, તેને ફળ આપવાને ચાહું છુ એ કામ મને પૂર્ણ કરવા દ્યો!" નરકના દુ ખથી પણ વિશેષ કષ્ટદાયી કીડાના દેહમા પણ તેની માયિક વાસના જોઇને, નારદજીને ભારે ખેદ થયો છતા તેના આક્રંદ અને કલ્પાતનો કઈ પણ વિચાર કર્યા વિના, પોતાની યોગસિદ્ધિવડે ઉપાડીને, ગગાના દિવ્ય જળમા તે જીવને પધરાવ્યો ને ગગાજળનો સ્પર્શ થતા જ, માયાલુબ્ધ જીવ, માયાશકરની માયાનો વિનાશ થઈ ગયો પછી તેને પોતાની સગે લઇને પરમાત્માના દર્શને પધાર્યા નારદજીએ પરમાત્માને પ્રણામ કરીને કહ્યુ, "હે જગદીશ્વર! હે મહાપ્રભુ! હે ચક્રને ચલાવનારા! આપ ખરેખરા માયાપતિ છો! મેં આપની માયાનુ યથાર્થ દર્શન કર્યું! એ માયા દુસ્તર જ છે! જે આપને પ્રાપ્ત કરે છે, તે જ એ માયાને તરી જાય છે! આપની નિર્મિત એ માયાની શક્તિ એટલી અગાધ છે કે, તેના પાશમા જે જકડાયો, તે છૂટવાને અશક્ત જ બની જાય છે ચિત્ત જેમ પોતાના ભાનના નિર્વાહને માટે સમર્થ છે, ભેદ જેમ ભેદના નિર્વાહને માટે સમર્થ છે, તેમ પોતાના અને અન્યના નિર્વાહને માટે સમર્થ અને સભાવનાથી પણ પેલીપારની ઘટના ઉપજાવવામા કુશળ એવી માયા વિભ્રમ થકી મોહ ઉપજાવે છે સ્વસ્વરૂપના સહજાનદમા સદા વિહરતા નિ સગ યોગીઓ જ એ માયાના પારને પહોંચી શકે છે જગતના જીવની માયા તરવાની ગતિ સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાન વગર અશક્ય જ છે" તે પછી નારદજી પરમાત્માનુ ભજન કરતા કરતા અને વીણા વગાડતા વગાડતા, વિશ્વમા વિહરવા માટે ત્યાથી પ્રયાણ કરી ગયા "

યોગીન્દ્ર મુનિએ માયાનુ પ્રાબલ્ય અને શક્તિની આ સુદર કથા કહ્યા પછી, સુવિચારે પૂછ્યુ, "મહારાજ! આ જીવ તો માયામા ઠેઠના ઠેઠ સૂધી લુબ્ધ જ રહ્યો હતો, છતા તે પરમ ગતિને કેમ પામ્યો?" યોગીન્દ્ર મુનિ બોલ્યા, "હે વત્સ સુવિચાર! એ દેવર્ષિ નારદના સત્સગનુ ફળ છે કુટુબ પરિવારની માયા સિવાય બીજા તેના કર્મ શુદ્ધ હતા, તેથી જ તેને વૈકુઠ લેઇ જવાની શ્રીનારદજીને ઇચ્છા થઈ હતી ને લેઈ ગયા હતા એ કઈ મુક્તિ નહોતી, પણ ત્યા રહી તે જીવ કાળે કરી મુક્તિને પામ્યો હતો જેમ અજામિલ, માત્ર નારાયણના નામસ્મરણથી જ તરી ગયો છે, તેમ જ માયાશકર પણ મહર્ષિ નારદના દર્શન

તથા ઉપદેશશ્રવણના પ્રતાપથી જ તરી ગયો છે જે મોક્ષનો જિજ્ઞાસુ છે તેના આ લોકના જીવે, માયાની સપ્ત ભૂમિકાનો વિજય કરવા માટે, નિત્ય મથન કર્યા કરવું જોઇએ પ્રથમ ભૂમિકા કીર્તિ, બીજી ભૂમિકા શ્રી, ત્રીજી ભૂમિકા વાણીવિલાસ, ચોથી ભૂમિકા સ્મૃતિ, પાચમી ભૂમિકા મેધા, છઠ્ઠી ભૂમિકા ધૃતિ અને સાતમી ભૂમિકા ક્ષમા છે જેને મુક્તિની કામના છે તણે કીર્તિ ને ધનનો ત્યાગ કરવો, વાણી વિલાસમા નિ સ્પૃહ રહેવુ, ભોગવેલા વિષયની સ્મૃતિ કરવી નહિ, બુદ્ધિથી પરમાત્માને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો, પરમાત્માના સ્વરૂપને આત્મામા ઠસાવીને આત્મા પરમાત્માનુ પરિશોધન કરવુ અને ક્ષમાવૃત્તિથી જગતને જોવુ વળી તેણે દ્વૈતનો ત્યાગ કરી અદ્વૈતરૂપે રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો–એ જ માયાનો વિજય છે જે જીવ એ માયાનો વિજય કરે છે, તે જીવને આ લોકની માયા–અવિદ્યા પરાજય કરી શકતી નથી, પણ શુદ્ધ સાત્વિક માયામા પરમાત્માના ચરણકમળનુ સતત સેવન કરવાને સમર્થ બનાવે છે માયાના અનેક સ્વરૂપો છે, તે સર્વથી સુરક્ષિત બનવામા પુરુષાર્થ પરમ છે માયાની એવી તો પ્રગાઢ શક્તિ છે કે, ગમે તેવા જ્ઞાનીને પણ તે મોહ ઉપજાવીને પોતામા લટ્ટુ બનાવી દે છે, તે જ્ઞાન વિજ્ઞાન સર્વનો નાશ કરી નાખે છે મહાન્ વિજયી ભલે હો, પણ જે માયાને જિત્યો તે જ જિત્યો, તે જ જીવ્યો, તે જ તર્યો ને તેણે જ પરમ પદ પ્રાપ્ત કીધુ, અન્ય તો જીવતા છતા મુવા સમાન છે, જિત્યા છતા જિતાયલા સમાન છે, તેના જ્ઞાનનો લોપ થયેલો સમજવો અને અજ્ઞાનમા જ તે આથડિયા ખાનારા છે તેનુ દર્શન, પૂજન, સાધુ સતનુ સેવન, દાન, ધર્મ સઘળુ નિષ્ફળ નિવડે છે જેને આત્મજ્ઞાન હોતુ નથી, જે વાસનાત્યાગી નથી, જે પરમ પ્રેમમા લટ્ટુ નથી, તેનો મોક્ષ જ નથી પરમ પ્રેમ જ સર્વ સિદ્ધિ–કામનાનો દાતા છે, મુક્તિનુ મંદિર છે

પંચમ બિન્દુ

જનક વિદેહીનું આત્મશોધન

ससार स्वप्नतुल्यो हि रागद्वेषादिसकुल ।
स्वकाले सत्यवद्भाति प्रबोधेऽसत्यवद्भवेत् ॥

અર્થ–રાગ દ્વેષાદિથી ભરપૂર સસાર સ્વપ્નતુલ્ય છે, નિદ્રામા જેમ સ્વપ્ન સત્ય જેવું ભાસે છે, પણ જાગ્રતમા મિથ્યા થાય છે, તેમ અજ્ઞાનાવસ્થામા સસાર સત્ય ભાસે છે અને પ્રબોધ થતા તે પણ અસત્ય–મિથ્યા થઈ જાય છે   આત્મબોધ

યોગભ્રષ્ટ જનક

ગુરુ મુખેથી નિત્ય નિત્ય ઉપદેશામૃતનુ પાન કરતા કરતા, હિમગિરિના શીતળ સુવાસિત પ્રદેશમા ફરતા ફરતા, ગુરુએ આપેલા ઉપદેશનુ મનન કરતા કરતા, સમયે સમયે છદ્મલિંગને એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો હતો કે, ‘પૂર્વ જન્મમા હુ કોણ હઈશ? મારા એવા તે પુણ્ય કેવા હશે કે, આ પુણ્યપરાયણ પતિનો પાણિગ્રહણ કરવામા હું ભાગ્યશાળી નિવડી છુ ’ કોઈ કોઈ પ્રસગે તે પતિને કેટલાએક પ્રશ્નો પણ પૂછતી હતી અને તેનુ યોગ્ય રીતે સુવિચાર સમાધાન કરતો હતો પણ પૂર્વ જન્મમા આપણે કોણ હઈશુ, આ જન્મમા કયા પુણ્યના ઉદયથી સદ્ગુરુનો સમાગમ થયો છે ને પરબ્રહ્મનુ જ્ઞાન સપાદન કરવાની સધિ મળી છે, તેના વિચારમા બનેનુ મન ગુચવાયા કરતુ હતુ

નિત્ય નિયમ પ્રમાણે નિત્ય કર્મથી પરવારી દપતી, ગુરુના આશ્રમમા ગયા યોગીન્દ્ર મુનિ તેમની જ માર્ગપ્રતીક્ષા કરતા હતા સાષ્ટાગ પ્રણામ કરી બને શિષ્યો કુશાસનપર બેઠા તેમના હૃદયનો અભિપ્રાય જાણીને મુનિએ તેવો જ ઉપદેશ આરભ્યો તે બોલ્યા, “હે પુત્રો, મનુષ્યને કોઈ જન્મના કર્મવિપાક શેષ રહ્યા હોય છે, તે ભોગ-

વવાને જ પરમાત્મા તે જીવને આ લોકમા ઉત્તમ સ્થાનમા જન્મ આપે છે શ્રદ્ધાવાન્ અને પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિ માટે મથન કરવા છતા પણ, જે જીવ આત્મા અને બ્રહ્મની એકતાની પ્રાપ્તિના કાર્યમા અપૂર્ણ રહે છે, જેની વૈરાગ્યવાસના તીવ્ર થઈ નથી ને જેની ભોગવાસનાનો સર્વાશે લય થયો નથી, એવા જીવો, યોગમાથી ભ્રષ્ટ થવા છતા પણ દુર્ગતિને તો પામતા જ નથી, પરતુ પોતાના પુણ્યે કરીને પ્રાપ્ત કરેલા લોકોમા જઇને, જે ભોગવાસનાના બીજ તેના અગમા રહેલા છે, તે ભોગવાસના ભોગવવાને આ લોકમા જન્મ ધારણ કરે છે પણ તેમને, ભોગવાસના-ભાવનાનુ ફળ ભોગવતા ભોગવતા અચાનક વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, સત્‌અસત્‌ની ભિન્નતા જણાય છે ત્યારે તે સસારને તુચ્છ ગણીને ત્યજી દે છે અથવા તેમા નિર્લેપ રહીને વિચરે છે, અને અન્તે પોતાના જન્મનુ સાર્થક કરી લે છે ભ્રષ્ટયોગી કોઈ ધર્મશીલ વિદ્વાનને ત્યા, પવિત્ર શ્રીમાનને ત્યા કે યોગસપન્ન પુરુષને ત્યા જન્મ ધરે છે પ્રથમ તો તે ભોગ ભોગવવામા જ લીન રહે છે, પણ આકસ્મિક તેની ભોગેચ્છાની તૃપ્તિ થઈ જાય છે અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તે જ્ઞાનયોગ સાધીને જીવન્મુક્ત બની, વિદેહમુક્ત થાય છે

વિખ્યાત થયેલો જનક પણ વિદેહી દશા પ્રાપ્ત થયા પૂર્વે આવો જ યોગભ્રષ્ટ જીવ હતો તેના રાજ્યમા સર્વ પ્રજા સુખી અને સતોષી હતી, બ્રહ્મનિષ્ઠ પડિતોનો તે નિત્ય સમાગમ કરતો હતો, પોતાના નિત્ય કર્મમા અબાધિત તત્પર રહેતો હતો, તેનુ મન-જે બધનુ કારણ છે, તે સદાય બ્રહ્મની જિજ્ઞાસા કર્યા કરતુ હતુ અને તેના આહાર, વિહાર અને ચેષ્ટા નિષ્કામ વૃત્તિવાળા હતા જે કર્મ તે કરતો, તે બ્રહ્માર્પણ જ કરતો, છતા તેના પુણ્યનો વિપાક પૂર્ણ થયો નહતો ત્યા સૂધી સત્સમાગમ ન થયો ને સત્સમાગમ થયો નહિ ત્યા સૂધી તે પરમતત્ત્વને જાણવાને સમર્થ થયો નહતો

જનકની નગરચર્યા

એક પ્રાત કાળે એ રાજા છૂપા વેષે નગરચર્યા જોવાને નિકળ્યો નગરની ગલી કુચીઓ, પરાઓ, બજારો, કિલ્લાઓ અને છાવણીઓ જોતો જોતો, રાજમાર્ગપર તે આવી ચઢયો તે પ્રસગે રાજાની નજર એક શ્રીમાન્ ગૃહસ્થના જરુખાપર પડી ત્યા એક દપતી-સ્ત્રી અને પુરુષ-બેઠા બેઠા આનદમા કલ્લોલ કરતા હતા રાજા તે શ્રીમાનનો પોતાની

સ્ત્રી સાથેનો વિનોદપ્રસગ નિહાળતો હતો, એ જ ક્ષણે એ નગરના મહાજન શેઠની સ્ત્રી નદીતટે પાણી ભરવા જતી હતી, તેની દૃષ્ટિ પણ ઉક્ત જરુખાની ક્રીડાપર પડી પ્રથમ ગૃહસ્થની વિનોદલીલા જોઈને, તે સ્ત્રીએ સ્મિત કર્યું, રાજાએ તે જોયુ, તેને વિચાર થયો કે, આ ગૃહસ્થની સ્ત્રી શા કારણથી હસી? હસવાનો પ્રસગ છે ખરો, પણ એવા પ્રસગો તો ઘણાએ આવે છે, પણ મારે એ સ્ત્રીના હસવાનુ કારણ જાણવુ જોઇએ પછી શકાશીલ રાજા, ધીમે ધીમે તે સ્ત્રીની પાછળ પાછળ ગયો તે સ્ત્રી નદીના ઘાટપર જઈ બેડુ માજવા બેઠી ત્યા સમીપમા જઈ રાજાએ પૂછયુ, "હે અમ્બે! કૃપા કરીને મારી શકાનુ સમાધાન કર તુ શા હેતુથી હસી?" રાજાને ઓળખી જઇને તે સ્ત્રી બોલી, "હે રાજન્! આપ નગરચર્યા જોવાને નિકળ્યા છો, તે નગરચર્યા જ જુવો આ પ્રાપચિક જગતમા આવા તો અનેક પ્રસગો મારા જોવામા આવે છે, તેવો એક પ્રસગ જોઇને હસી, એમા આપને આશ્ચર્ય શાનુ થયુ? એનુ કારણ જાણવાથી આપને શો આનન્દ થવાનો છે? સસાર છે, અનેક પ્રકારના કૌતુકો થાય છે ને થશે, તેમા મારે શુ ને તમારે પણ શુ સ્વાર્થ છે? મહારાજ! આપ રાજપાટ સભાળીને પ્રજાના સુખમા વૃદ્ધિ થાય તેમ કરો, એટલે કૃતકાર્ય થશો ક્ષુદ્રક પ્રાણીઓની અમાનુષિક ચેષ્ટાઓના ગર્ભના હેતુ જાણવામા આપને કોઈ પણ રીતે આનદ થશે નહિ!"

તે સ્ત્રીના આવા ગૂઢ વચન સાભળી, તેની ગભીર મુદ્રા જોઈ, રાજાને વિશેષ સશય ઉત્પન્ન થયો જનક રાજા બોલ્યો, "હે સચ્ચરિતશાલી સાધ્વી! તમે મારી શકાનુ જ્યા સૂધી સમાધાન કરશો નહિ, ત્યા સૂધી મને બીજા કશાથી આનદ થવાનો નથી" તે સચ્ચરિત્રશાલી સાધ્વીએ કહ્યુ, "મહારાજ! હે દેવ! આપ બહુ જ ઉતાવળા છો ને પુખ્ત વિચાર કર્યા વિના જ બોલો છો! નિ સશયપણે માનજો કે, એ ભેદ હુ તમને કહીશ, તે દિવસથી જ તમારા આ લોકનો આનદ, સદાને માટે વિનાશ પામશે, માટે હે રાજા! એ જાણવામા કાઈ પણ સાર નથી જાણવાનુ છે તે જ જાણો, ન જાણવાનુ જાણેલાઓનો પત્તો જ નથી! પરન્તુ હુ જાણું છુ કે, આપ રાજા છો, ગુણવાન્ છો, વિદ્વાન્ છો, બ્રહ્મના જિજ્ઞાસુ છો, આપે લીધેલી હઠ આપ છોડશો નહિ સ્ત્રીહઠ, બાળહઠ ને રાજહઠને કોઈ પૂરુ પડી શકતુ નથી સાભળો! જો આપને

મારા હસવાનું કારણ જાણવાની અપેક્ષા જ હોય તો સાંભળો! આજથી છ મહિને આપના બગીચાના કુવારાની સમીપમાં આવી, એક મેનાને બોલાવીને પૂછશો તો તે તમને આ ભેદનું રહસ્ય કહેશે હમણાં તો આપને પ્રણામ! વળી વધુ સાંભળો હે રાજન્! આજે જ મારું મૃત્યુ છે! આ પાણીનું બેડું ભરીને જેવી હું મારા ઘરના જરુખા નીચે જઈશ કે તત્ક્ષણે તે જરુખો તૂટી પડશે ને હું મરણ પામીશ!" તે સ્ત્રીના મુખથી આવા ચકિત કરનારા વચનો સાંભળીને, રાજા તો તેની સામે ટગર ટગર જોઈ જ રહ્યો-દંગ-ચિત્તભ્રમ થઈ ગયો તે પછી ગંભીરતાથી બોલ્યો, "હે બહેન! એ મૃત્યુનું વારણ નહિ થઈ શકે?" "મહારાજ! તમે તો ઘેલા છો, નિયતિના નિર્માણને ફેરવવા કોણ સમર્થ છે? ત્રણ લોકમાં એવો કોઈ પણ સમર્થ નથી કે, જે નિયતિના નિર્માણને ફેરવી શકે એ ઉપર પુરાણપ્રસિદ્ધ એક કથા હું તમને કહું છું, તે તમે લક્ષમાં લ્યો."

નિર્માણ તે નિર્માણ જ છે.

પછી તે સચ્ચરિત્રશાલી સાધ્વી સતીએ રાજાને કહ્યું, "હે મહારાજ! લંકાનો રાજા રાવણ અતિ મહાન્ પ્રતાપી હતો તેની રાજસભામાં બ્રહ્મા વેદ ભણતા, વાયુ પવન ઢાળતો, અગ્નિ પાઠકિયા કરતો, મેઘ પાણી ભરતો, લક્ષ્મી ધન આપતી, કુબેર ધનનું રક્ષણ કરતો ને ઇંદ્રાદિક તેના સામંતો તરિકે તેના દરબારમાં નિત્ય પહેરો ભરતા હતા એવો સમર્થ રાજા પણ નિયતિના નિર્માણને-વિધાતાના લેખને-મિથ્યા કરી શક્યો નથી, તો મનુષ્યનું શું ગજું? આવો સમર્થ રાવણરાય પોતાના પ્રતાપથી ત્રણ લોકને પણ તુચ્છ ગણતો હતો એક સમયે તે દરબાર ભરીને બેઠો છે, ત્યાં બ્રહ્માએ વાર્તાપ્રસંગમાં કહ્યું, "હે મહારાજ દશાનન! વિધાતાના લેખને મિથ્યા કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી, લલાટમાં લખાયલા છઠ્ઠીના લેખને કોઈ પણ ટાળી શકતું નથી" બ્રહ્માના આવા વચન સાંભળીને, મૂછપર હાથ દઈને દશાનને કહ્યું, "અલ્યા બ્રહ્મા! વિધાતા તે તારી એવી કોણ છે કે, જેના લખેલા લેખને ફેરવવા રાવણ પણ સમર્થ ન હોય?" બ્રહ્માએ કહ્યું, "જીવમાત્રના કર્તવ્યનું નિર્માણ કરનાર એ જ અધિષ્ઠાત્રી મહાદેવી છે, એના લખેલા લેખને કોઈ પણ ફેરવી શકે એમ નથી રે! એકવાર લખેલા લેખને એ પડે પણ ફેરવી શકવા અસમર્થ છે તે એવી તો શક્તિ

વાળી છે કે, નિર્માણ તેને હાથે સ્વય લખાઈ જાય છે!" રાવણે મૂછ-પર હાથ રાખીને પુન કહ્યુ, "ઠીક, ઠીક! એ રાડ વિધાતાના લેખને હું જો મિથ્યા ન કરુ તો મારુ નામ રાવણ નહિ અલ્યા બ્રહ્મા! હજી તારા મનમા વિધાતાનુ અભિમાન છે કે, તે મારા કરતા પણ જબરી છે, તો હું તને થોડા દિવસમા જ બતાવીશ કે, તે વિધાતા પણ મારા મ્હોડા આગળ કેમ પાણી ભરે છે! બોલ, એ વિધાતા કયે દહાડે મનુષ્યોના કર્મનો ઉલ્લેખ કરે છે?" રાવણનો ઉગ્ર કોપ જોઇને બ્રહ્મા તો થરથર ધ્રુજવા લાગ્યા, પણ પછી શાતપણે બોલ્યા "હે મહારાજ રાવણ! એ વિધાતા જીવના જન્મની છઠ્ઠી રાત્રીએ, મધ્યરાત્રિના જીવ-નના સુકૃત દુષ્કૃતના લેખ લખે છે!"

તુરત જ સભા વિસર્જન થઈ રાવણના મનમા એવો ઓપ ભરાયો કે, એ વિધાતાના લેખને હુ મિથ્યા કરુ ત્યારે જ મારુ નામ દશાનન! એ સમયે રાવણની રાણી મદેદરીને ગર્ભ હતો થોડા કાળમા રાણીને પ્રસવ થયો ને રાવણે વિધાતાના લેખને મિથ્યા કરવાનો પ્રયત્ન કીધો રાણી મદોદરીને પુત્રી અવતરી હતી છઠ્ઠી રાત્રિએ મદોદરીના પ્રસૂતિ ગૃહના દ્વાર ઉપર જઈને રાવણ બેઠો ને વિધાતાના-નિયતિના નિર્મા ણને મિથ્યા કરવાને તેની વાટ જોવા લાગ્યો. મધ્યરાત્રિ થઈ કે, છમછમ કરતી દૈવી માયારૂપ વિધાતા દેવી ત્યા આગળ આવી ઉભી રહી તેનુ સૌંદર્ય જોતા જ પ્રથમ તો રાવણ ઝખવાણો પડી ગયો, પણ તે વીર પુરુષે, ગાઢા ધૈર્યથી એકદમ ઉભા થઈ, વિધાતાનો હાથ પકડી પૂછ્યુ; "આ કાલિમાઝમ રાત્રે, ત્રિલોકને ધ્રુજાવનાર દેવ ને અસુર સર્વના સ્વામી રાજા રાવણની આજ્ઞા વગર, અત્ર તુ કેમ આવી? તુ કોણ છે? કયા જાય છે?" વિધાતાએ કહ્યુ, "હે રાજા રાવણ! હું પરમા-ત્માની માયાવી શક્તિ છુ! રાવણની રાણી મદોદરીએ કુવરીને જન્મ આપ્યો છે, તેના જીવનનો લેખ લખવા જાઉં છુ" રાવણે પૂછ્યુ, "તુ શુ લેખ લખવાની છે?" દેવી વિધાતા બોલી, 'હે દશાનન! શો લેખ લખવાની છુ, તે હુ પડે જાણતી નથી, લેખ લખતી વખત હું અવળે મુખે ઉભી રહું છુ ને પાછલે હાથે લખુ છુ, તેથી મને ખબર નથી પડતી કે હુ શુ લખુ છુ તે લેખનો નિમાણકર્તા તો વિશ્વનો સર્જનહાર નિયામક જ છે, કે જેને તુ ઓળખતો નથી!" રાવણે કહ્યુ, "ઠીક, ઠીક, તારી એ લવારી બાજુએ મૂક! લેખ લખીને પાછી જાય ત્યારે

મને મળ્યા વગર જઈશ તો તને સખતમા સખત શાસન કરીશ! જા! તારુ કામ પૂર્ણ કરીને અહીં પાછી આવ, હું બેઠો છુ." વિધાતા પ્રસૂતિગૃહમા ગઈ અને ઈશ્વરની ઇચ્છાથી તેનુ દિવ્ય સ્વરૂપ રાવણ વિના અન્ય કોઈ પણ જોઈ શકયુ નહિ

વિધાતા, કન્યાનુ નિર્માણ અવળે મુખે લખીને પાછી ફરી ત્યારે રાવણે પૂછ્યુ, "તેં શુ લખ્યુ?" વિધાતા બોલી, તે મેં જોયુએ નથી ને જોવાની મને આજ્ઞાએ નથી જે ચિદ્દશક્તિએ એનો જન્મ નિર્માણ કીધો છે, તે જ ચિદ્દશક્તિ પ્રેરિત મારાથી જે લખાયુ, તે જ મેં લખ્યુ છે!" રાવણે આજ્ઞા કીધી, "જા, વાચીને પાછી આવી મને એ નિર્માણ જણાવ" વિધાતા પાછી પ્રસૂતિગૃહમા ગઈ ને રાજકન્યાનુ નિર્માણ વાચીને રાવણ પાસે આવીને તેને કન્યાનુ સપૂર્ણ જીવનચરિત્ર જણાવ્યુ, અને છેવટે કહ્યુ, "હે રાજા! એ તારી કન્યાનુ નામ પદ્મારથ છે, એનુ લગ્ન તારા દ્વારપર હોનારવ નામનો જે ચડાળ ઝાડુ કાઢે છે, તેની સાથે થશે!"

એ શબ્દ સાભળતા જ રાવણની પગની જ્વાળા શિરપર જઈને બેઠી તે રાતો પીળો થઈ ગયો, ને વિધાતાને મારવા ખડ્ગ ખેંચવા તત્પર થયો, પણ એટલામા વિધાત્રી અદૃશ્ય થઈ ગઈ, અને વિચાર-ગ્રસ્ત રાવણે રાજભવનમા જઈને દરબાર ભર્યો તેણે બ્રહ્માને કહ્યુ, "અલ્યા બોડા માથાના બ્રહ્મા! આજે તારી વિધાતાનો લેખ હુ મિથ્યા કરુ ત્યારે તુ જાણીશ કે રાવણ કેવો સમર્થ છે" બ્રહ્માએ નમ્રપણે કહ્યુ, "મહારાજ! આપ તો સર્વ સમર્થ છો જે ચાહો તે કરો તેવા છો, પણ મહારાજ! વિધાતાના લેખને તો કોઈ ફેરવી શકે તેમ નથી"

પછી રાવણે પોતાના દુષ્ટ મત્રીઓની સાથે મત્ર કરીને તે નિર્દોષ ચડાળનો વધ કરવાનો વિચાર કર્યો ઈશ્વરની લીલા અકલિત છે, તેનો કોઈપણ પાર પામી શકે તેમ નથી રાવણ મહાઅહકારી ને મદોન્મત હતો, તેના અહકારનો નાશ કરવાની ગર્વગજનહારની જ ઇચ્છા હતી, તેથી અન્ય મત્રીની માત ફેરવી રાવણ તો અવિદ્યાનો ઉપાસક હતો અને પરમેશ્વરની શક્તિની ઉપેક્ષા કરતો હતો, તેથી ગર્વગજનનાથે, તેના ગર્વનો નાશ કરવાને જ તેના મત્રીમા બુદ્ધિ પ્રેરી અન્યના સુખ કે દુ ખનો કોઈ પણ દાતા છે, એમ રાવણ માનતો ન હતો, સત્ અસત્ કર્મના ફળ ભોગવવા જ પડે છે, એવુ તેના જાણવામા ન હતુ, હુ સર્વ

કરવાને સમર્થ છુ, એવુ તેને મિથ્યા અભિમાન હતુ પણ હે મહારાજ જનક! જે જીવ કર્મ વિશે અકર્મ અને અકર્મ વિશે કર્મને દેખે છે, તે જ વિશેષ બુદ્ધિમાન્ છે, બાકીના તો બાપડા જ છે! ત્રણ લોકને જિતનાર અને સમર્થ રાજ્યનો સ્વામી બુદ્ધિમાન્ નથી એ રાવણ ભોગેચ્છા માત્રનો ઉપાસક હતો ને તેમા જ તે બંધાયલો હતો તે પરમાત્માને ભૂલી ગયો હતો, લોકવાસના ને દેહવાસનામા જકડબધ હતો, પુરુષાર્થને જ પરમ શ્રેષ્ઠ માનતો હતો, નિયતિનુ તેને સ્મરણ થતુ નહતુ ને પૌરુષનો તે પોષક હતો, પણ તે જાણતો હતો કે, નિયતિ પૌરુષરૂપે જ નિયામક છે આવા મદોન્મત્ત રાજાના મદનો નાશ કરવાને એક સર્વેશ્વર મહેશ્વર જ સમર્થ છે વિધાતાના લેખ, એ જ સર્વેશ્વર મહેશ્વરના લેખ છે તેને નિષ્ફળ કરવાનુ ક્ષુલ્લક જીવનુ સામર્થ્ય જ નથી

રાવણે ચડાલનો નાશ કરવાનો સકલ્પ કીધો, ત્યારે મત્રસભામા બેઠેલા એક મત્રીએ કહ્યુ, "મહારાજ! મારો તો દૃઢ નિશ્ચય છે કે, વિધાતા જુઠ્ઠી જ છે આપના દ્વાર પર ઝાડૂ કાઢતો ચડાળ ક્યા ને આપની સમર્થ રાજપુત્રી ક્યા! જો એ રાડ વિધાતામા જરાએ અક્કલ હોત તો, આ લેખ લખતે જ નહિ-જરા વિચાર કરતે પણ મહારાજ! એ ચડાળને મારી નાખ્યા પછી, વિધાતાનો લેખ ખરો થયો છે કે ખોટો, એ કઈ આપણે જાણી શકીશુ નહિ, અને આ કુબુદ્ધિઓ બ્રહ્મા, પછી અનેક તર્કવિતર્ક લડાવશે ને પોતાનો જ મમત પકડી રહેશે મારો તો એવો મત છે કે, એ ચડાળને એવી કોઈ એકાત જગ્યામા દેશવટો દ્યો, કે જ્યા મનુષ્યનુ બીજ જ ન હોય ત્યા પડ્યો પડ્યો એ મરી જશે ને વિધાતાનો લેખ આપો આપ જ જુઠ્ઠો થશે" વિધાતાનો લેખ સત્ય છે કે અસત્ય છે, તેનો નિશ્ચય કરવા માટે, રાવણે પણ એ સલાહ માન્ય કરી પછી તે નિર્દોષ ચડાળને પકડી મગાવી, તેના પગનો એક અગુઠો કાપીને, સમુદ્રના મધ્યમા આવેલા એક એકાત દ્વીપમા મૂકી દીધો, અને પછી બ્રહ્માને કહ્યુ, "અલ્યા બ્રહ્મા! હવે તારી વિધાતાનો લેખ કેમ સાચો પડે છે તે બતાવજે!" બ્રહ્માએ એટલુ જ કહ્યુ, "મહારાજ! વિધાતાનો લેખ કોઇ પણ કાળે મિથ્યા થઈ શકે તેમ નથી સ્વય ચિદ્દ્ઘન પણ તે મિથ્યા કરવા સમર્થ નથી." ક્રોધાધ થઇને રાવણે કહ્યુ, "હજી પણ તુ તારો મમત છોડનો નથી?

ઠીક છે, પરંતુ જ્યારે મારી પુત્રીના બીજા રાજપુત્ર સાથે લગ્ન થશે ત્યારે, તારા ચાર માથામાંથી એક માથું કાપી નાખ્યા વગર હું રહીશ નહિ"

હવે બેટમાં છોડી મૂકેલા ચંડાલનું શું થયું તે સાંભળો હે રાજાધિરાજ જનક! જે ચંડાળને એકાંતદ્વીપમાં દેશવટો દીધો હતો, તે ચંડાળ પોતાના હતભાગ્યને માટે એ પ્રમગે બહુ બહુ રુદન કરવા લાગ્યો તેણે વિધાતાને અનેક પ્રકારની ગાળો દીધી, બ્રહ્માને પણ પાંચ પદર ચોપડી કહાડી જ્યારે આ એકાંત બેટમાંથી છૂટવાનો તેને કેઈ પણ માર્ગ જણાયો નહિ ત્યારે તેણે સમુદ્રમાં પડી મરવાનો નિશ્ચય કીધો, પણ તેનાથી મરી શકાયું નહિ! કેમકે તે નિર્માણ નહતું

દૈવેચ્છાથી એ બેટમાં નિર્મળ પાણીના ઝરણાં પુ'કળ હતા, ને અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓ ઉગી રહી હતી એ વનસ્પતિના ફળ ફળાદિકનો આહાર કરીને, તે પોતાનું જીવન ગાળવા લાગ્યો થોડે દહાડે તાપ અને વરસાદમાંથી બચવા માટે પડેલા ઝાડના રતબો બનાવી, ઝાડના રેસાઓમાંથી દોરીઓ કરીને, એક ઝુંપડી બાંધી, ને તે પોતાનું આયુષ્ય ઈશ્વરનું સ્તવન કરી ગાળવા લાગ્યો પૂર્વજન્મના કોઈ કુસંસ્કારને લીધે તેને ચંડળપણું પ્રાપ્ત થયું હતું, પણ જીવ ઉત્તમ- હતો, તેથી તેણે ઈશ્વરને વિસર્યો નહિ જેનો કોઈ બેલી નહિ, તેનો ઈશ્વર બેલી છે રાવણે તજ્યો પણ ઈશ્વરે તજ્યો નહિ બાર વર્ષ સૂધી તે બેટમાં એકાંતમાં રહી વનફળનો આહાર કરી, તેણે માનસિક તપ તપવા માંડ્યું ને પૂર્વ જન્મના પોતાના પાપકર્મનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કીધું તે નિર્મળ થયો, તેની કાંતિ પણ ફરી ગઈ ઈશ્વરકૃપાથી તેના જ્ઞાનમાં બુદ્ધિમાં પણ ફેર પડી ગયો તે એક મહાન્ ભાગ્યશાળી પુરુષ બની ગયો પરમાત્માનો પરમ ઉપાસક બન્યો ને તેનું નિત્ય ભજન કીર્તન કરવા લાગ્યો દ્વાદશ વર્ષ એ પ્રમાણે વીત્યા પછી તે ચંડાળને તે બેટ છોડવાની ઇચ્છા થઈ અરણ્યમાં પડેલા ઝાડોના લાકડા લાવી, ઝાડના રેસાઓમાંથી દોરડાઓ બનાવી, તેને એક બીજાની સાથે સાંકળી લીધા, તેનાપર અનેક જાતના ઝાડની ડાળખી ને પાંદડા નાખીને એક સુંદર ત્રાપો બનાવ્યો ને તેનાપર બેસીને, ઈશ્વર ઉપર આધાર રાખી, તે ત્રાપાને પાણીમાં તરતો છોડી દીધો

દૈવની કૃપા આગળ મનુષ્યની દુર્બુદ્ધિના અનેક ઉપાયો કોઈ પણ

કાળો કારગત થતા નથી તે ત્રાપો તણાતો તણાતો ભરતખડના પશ્ચિમ કિનારાપર આવી પહોંચ્યો દુષ્ટબુદ્ધિ રાવણે જે ચડાળની અન્ન પાણી વગર મરી જવાની કલ્પના કીધી હતી, તે જ પુરુષ, કર્મના ભોગ ભોગવી શુદ્ધ કાચનરૂપ બનીને, પાછો કર્મભૂમિપર આવી પહોંચ્યો

જે દિવસે તે ચડાળે ભરતભૂમિપર પગ મૂકયો, તે જ દિવસે ઋષ્યમૂકપુરીના રાજાનુ પુત્ર વિના નિર્વંશ મરણ થયુ હતુ તેથી પ્રભાતમા જે પુરુષ નગરદ્વારમા પ્રથમ પ્રવેશ કરે, તેને પ્રજા ને મત્રિમડળે રાજા કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો દૈવેચ્છાથી તે ચડાળ ઋષ્યમૂકપુરીના રાજ્યના પદને પ્રાપ્ત થયો અને લોકોએ દૈવગતિરાજના નામનો જયજય પોકાર્યો

થોડા કાળમા રાવણની રાજપુત્રી વરવા યોગ્ય થઈ તેનો સ્વયવરમડપ રાવણે રચ્યો એ વિધિમા અનેક રાજાઓ ઉપરાજાઓ રાવણની કુમકુમપત્રિકાથી એકઠા મળ્યા દૈવગતિરાજ પણ એ સ્વયવરમા રાવણના નિમત્રણથી પધાર્યો હતો સ્વયવરમડપમા ફરતી રાવણરાજકન્યા પદારથે, દૈવગતિરાજની તેજસ્વી મનમોહન મૂર્તિ જોઇને, તેને વરમાળા આરોપણ કીધી અને ત્રિલોકવિજેતા રાવણે પોતાના મનમા સિદ્ધ કીધુ કે, વિધાતાના લેખને નિષ્ફળ કરવાને હુ સમર્થ થયો છુ!

રીતિ પ્રમાણે વરકન્યાના લગ્ન થયા અને જમાઈરાજને દશૈયા ચરાવવાને રાવણને મદિરે રાખ્યો એક દિવસે રાવણે રાજસભામા મૂછપર તાવ દેતા બ્રહ્માને કહ્યુ, "અલ્યા બ્રહ્મા! તારી વિધાતાનો લેખ મિથ્યા કરવાને હુ સફળ થયો છુ કે નહિ તે હવે કહે" બ્રહ્માએ નિશ્ચિત ને નિધડકપણે ઉત્તર આપ્યુ, "મહારાજ! વિધાતાના લેખને નિષ્ફળ કરવાને કોઈ પણ સમર્થ અવતર્યો નથી ને આ સૃષ્ટિના પ્રલયપર્યંત અવતરશે પણ નહિ! હોનારત આગળ પદારથ મિથ્યા જ છે!" બ્રહ્માના તે વચન સાભળીને રાવણની રાજસભા ખડખડાટ હસી પડી રાવણે કહ્યુ, "તે ચડાળ બહારણિયો કયા ને આ રાજેન્દ્ર જેવો ઋષ્યમૂકપુરીનો દૈવગતિરાજ કયા? અલ્યા બ્રહ્મા! હજી તુ તારી હઠ મૂકતો નથી?" બ્રહ્માએ ઉત્તર આપ્યુ, "મહારાજ! હુ અસત્ય બોલ્યો નથી ને બોલીશ પણ નહિ આપ ગમે તે કહો, પણ મારો તો નિશ્ચય જ છે કે, વિધાતાના લેખ કોઈ પણ મિથ્યા કરવાને સમર્થ નથી" આ પ્રમાણે બે ચાર વાર બ્રહ્માનું કથન સાભળીને રાવણને ભારે શકા થઇ તેણે પોતાના મત્રિમડળ સાથે પુન વિચાર કીધો અને રખેને આ દૈવગતિરાજ તે જ

ચડાળપુત્ર હોનારત હોય, એવી શકા બતાવી પછી રાવણે તે ચડાળને જે અગુઠો કાપી નાખ્યો હતો, તેની નિશાની જોવાને વિચાર કર્યો પણ તે તક સહજ હાથમા આવી નહિ દૈવગતિરાજ હમેશા જ હાથે ને પગે મોજા પહેરી રાખતો હતો, તેથી રાવણ તેનો પગ જોઈ શકતો નહતો કર્મસજોગે એક દિવસે, દૈવગતિરાજ એકાતમા સ્નાન કરતો હતો ત્યારે, ગુપ્તદ્વારમાથી રાવણે નજર કીધી તો દૈવગતિરાજના જમણા પગનો અગુઠો ન હતો તે જોઈને તે બૂમ પાડી ઉઠચો કે, "નિ સશય, વિધાતાના લેખને મિથ્યા કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી હુ આવો પ્રબળ પ્રતાપી રાજા છુ, છતા પણ વિધાતાના લેખને ફેરવી શકયો નથી, ત્યારે આ જગતમા એવુ કોઇ પણ પ્રાણી સમર્થ નહિ કે, જે વિધાતાના લેખ ફેરવી શકે? નિ શક હોનારત પાસે પદ્દારથ મિથ્યા જ છે!"

જનકની મિથિલા નગરીની નદીના તટપર ઉભેલી સતી સ્ત્રીએ, જનકરાજને સબોધીને કહ્યુ, "હે મહારાજ! આજે જ મારુ મૃત્યુ નિમાણ છે, તેને ફેરવવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી ને તમે જે કાઈ પ્રયાસ કરશો તે મિથ્યાજ છે આ જગતમા આવર્જન અને વિસર્જન થયા જ કરે છે નિર્માણકાળે મૃત્યુ થાય છે ને પુન જન્મ પણ ધરાય છે મૃત્યુ એ તો પ્રકૃતિ જ છે હવે સાભળો! છ મહિના પછી, આપણા બાગના કુવારા નજીક આવીને આપે હમણા જે હઠ લીધી છે, તે પૂર્ણ કરવાની ઈચ્છા થઈ હોય તો મને પૂછજો, એટલે હુ આપના મનનો ભેદ ભાગીશ"

આ વચન કહ્યા પછી તે સ્ત્રી પાણીના બહેડા સાથે ધમધમાટ કરતી ચાલવા લાગી રાજા આગળ આગળ ચાલ્યો તેના મદિર પાસે જઈ ઉભા રહી તપાસ કરી તો તે ઘરનો જરુખો અતિ ઘણો દૃઢ જણાયો એટલામા તે સ્ત્રી પાણી ભરીને તે જરુખાની નીચે આવી એક પગલુ આગળ–જરા વધુ આગળ, બરાબર જરુખા નીચે જેવુ તે પતિવ્રતા પગલુ મૂકે છે, એટલામા ધર્તીકપનો આચકો થયો ને દૃઢ જરુખો તૂટી પડ્યો તે પતિવ્રતા ચગદાઈ મરણ પામી

તે સતીનુ વચન સત્ય થયુ, અને રાજા અતિ ઉદાસીન બની રાજ-ભવન પ્રતિ પાછો ફર્યો પ્રથમના સ્ત્રી પુરુષો વિનોદ કરતા હતા, તેઓને જોઇને આ સ્ત્રી હસી હતી, તેથી જનકરાયને મોટી શકા ઉભી થઈ હતી તેમા આ સતીનુ ભવિષ્યજ્ઞાન જોઇને તે વધારે વ્યાકુળ

થયો એ ભેદ કોણ ભાગે? વિચારમા ને વિચારમા દહાડાપર દહાડા વીતવા લાગ્યા, છ માસ ક્યારે પૂરા થાય તેની, તે અત્યત આતુરતાથી વાટ જોવા લાગ્યો છ માસ પૂરા થયા દક્ષિણાયનનો સૂર્ય ઉત્તરાયણમા આવ્યો પ્રભાત થતા જ, રાજા જનક પોતાના બગીચામા ગયો અને ફુવારાની સમીપમા જઈને બોલ્યો, "હે મધુરી મેના! તુ ક્યા છે! અહીં આવી તુ મારો સદેહ નિવારણ કર" તત્ક્ષણે એક વૃક્ષપરથી મેનાએ મનુષ્યવાણીથી કહ્યુ, "હે જનકરાજ! હજી પણ તમારી એ જ લઘુતા છે તે સ્રીપુરુષના હસવાનુ કારણ જાણવુ છે? જરા વિચાર કરો એ જાણ્યા પછી તમને આ લોકમા સુખ કે આનદ જણાશે નહિ હજી પણ તમને બીજી તક આપુ છુ ત્યા સૂધી થોભો! આજથી ત્રણ વર્ષે, આજ દિવસે તમારી પ્રજામાથી તમને જે બોલાવવા આવે તેને ત્યા જજો, ત્યા તમારા મનનુ સપૂર્ણ સમાધાન એક બાળકી કરશે" એમ બોલતી તે મેના આકાશપથે ચાલી ગઈ ને રાજાની શકા જેવી ને તેવી જ ઉભી રહી છ મહિના તો રાજાએ જેમ તેમ કરીને વીતાવ્યા હતા, પણ હવે તો ત્રણ વર્ષ વીતાડવાના હતા મહાકથાવટીએ ત્રણ વર્ષ પૂર્ણ થવા આવ્યા ને રાજા તે મુકરર કરેલી તિથિની વાટ જોતો બેઠો

મા દિકરો તે જ પતિપત્ની

તે મુકરર તિથિએ પ્રભાતમા રાજાને નગરશેઠને ત્યાથી નિમત્રણ આવ્યુ નગરશેઠે કહાવ્યુ હતુ કે, આજે અમારી પુત્રીનુ વેવિશાળ કરવાનુ છે, તે પ્રસગે આપ પધારી અમને શોભા આપો પેલી મેના રૂપી સ્રી નગરશેઠના પુત્રને ત્યા કન્યારૂપે અવતરી હતી એ કન્યા ચતુર અને કારમી હતી જ્યારે જ્યારે તેને પૂછવામા આવતું કે, 'બહેન! તારો વિવાહ કરીએ?' ત્યારે ત્યારે તે ભૂત ભવિષ્યની જ્ઞાતા બાળકી, એટલુ જ કહેતી હતી કે, 'મારા વિવાહ વખતે રાજાને બોલાવજો!' અને તે જ પ્રમાણે રાજાને આજે નિમત્રણ કરવામા આવ્યુ હતુ જનકરાજ નગરશેઠને ત્યા ગયા તુરત જ જ્ઞાતિ રીતિ અનુસાર નારિયેળ, ગોળધાણા વહેંચવામા આવ્યા અને કન્યાનુ વેવિશાળ થયુ કન્યાના માબાપ ને વરના માબાપ સારો સબધ જોડાયાથી રાજી રાજી થઈ ગયા ઉભયના કુટુબમા આનદ ઉત્સવ છવાઈ ગયો

એટલામા પેલી કન્યા દોડતી દોડતી આવી, રાજાના ખોળામા બેસી ગઈ ને રાજાની સામે એકદષ્ટે જોઈ જ રહી રાજા પણ તેનુ મુખ

જોઈ રહ્યો ક્ષણ પછી ખડખડાટ હસીને તે બાળા બોલી, "કેમ, રાજાધિરાજ જનકરાય! કંઈ યાદ છે કે? હું કોણ છું ને મારું વેવિશાળ કીધું તે કોણ?" રાજાની દૃષ્ટિ સમીપ સર્વ દેખાવ તરવરી રહ્યો પૂર્વ જન્મમાં જે મા દીકરો હતાં તે જ આ જન્મમાં ધણીધણિયાણીના સંબંધમાં જોડાય! તે બાળકીનાં વચન સાંભળી રાજા તો વિમાસણમાં એવો પડી ગયો કે, શું બોલવું તેની તેને સમજ જ પડી નહિ પછી તે કન્યા બોલી, "મહારાજાધિરાજ! શું વિચારમાં પડ્યા છો? આ જ પ્રમાણે સંસારની રેંટમાળ ચાલી જાય છે એક જન્મમાં જે મા દીકરો હોય છે, તે બીજા જન્મમાં ધણીધણિયાણી થઈને રહે છે, ને ત્રીજે જન્મે ભાઈ બહેન કે એવા જ કોઈ સંબંધથી જગતમાં વિચરે છે એક જન્મમાં મનુષ્ય કે પશુ હોય છે, તે બીજે જન્મે પખી બને છે, ત્રીજે જન્મે ઉદ્ભિજ પણ બને છે ને કોઈ જન્મે સ્વેદથી ઉત્પન્ન થતાં માકડ આદિ યોનિમાં પણ અવતરે છે જેવી જેની વાસના હોય છે, તેવો તેવો તે જન્મ ધારણ કરે છે જે સ્ત્રીપુરુષોને તમે જરૂખામાં જોયાં હતાં, તેમને જોઈને મારા હસવાનું કારણ પણ એ જ હતું કે, પૂર્વ જન્મમાં જે મા દીકરો હતાં, જેના પયોધરના પાનથી તૃપ્તિ થતી હતી, તે આજે પયોધરના મર્દનથી તૃપ્ત થાય છે!! પૂર્વ જન્મનાં માતા ને પુત્ર આ જન્મમાં ધણીધણિયાણી થઈને વિલાસ ભોગવતાં હતાં તે જોઈને મને હસવું આવ્યું કે, અહો! નિયન્તાની કેવી અટપટી લીલા છે! તમને શંકા થઈ ને મેં તેનું તમારી પાસે આજે સમાધાન કર્યું હે રાજન્! આ સંસારના જીવ પોતપોતાના કર્માનુસાર અનેક પ્રકારના જન્મ ધારણ કરે છે, પણ જે જીવ બુદ્ધિમાન્, પંડિત, ચતુર અને અત્યંત સૂક્ષ્મ વિષયનો જાણનારો હોય છે, તે જ જીવ રજોતમોગુણમાંથી મુક્ત થઈ, પ્રબળ આવરણશક્તિનો નાશ કરીને, જન્મ મરણના ફેરામાંથી છૂટી શકે છે બીજા સર્વની તો આ જ ગતિ છે–આવે છે ને જાય છે, ને પાછા આવે છે, મરે છે, જન્મે છે ને પાછા મરે છે, નવાં નવાં કર્મનાં ગાંસડાં વહોરે છે, પીઠે નવો ભાર લાધે છે ને તે ભારતળે–નવા નવા જન્મમાં નવાં નવાં કર્મનાં ગાંસડાં નીચે ચગદાયા જ જાય છે જેઓ આવરણશક્તિના ઉપાસકો છે તેવા જીવો, અનાસ્થાવાળા, પ્રતિકૂળ નિશ્ચયવાળા અને ભ્રમિત મનવાળા છે તેઓ સંસારમાં એવા લદબદ થઈ જાય છે કે, એ વિક્ષેપશક્તિની મોહજાળમાં સપડાઈને, અનંત

દુ ખનો જ ભોગ કરે છે આ જગતમા તે જ જીવ જન્મમરણથી રહિત થઈ જાય છે કે, જેઓ વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાથી ભક્તિનુ સેવન કરી, નિર્માનીપણે સસારમા વિચરી, દૈવી સપત્તિને પ્રાપ્ત કરવા મથે છે, સર્વ વાસનાઓનો વિનાશ કરે છે, સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ લે છે, પરમાત્મામા એકનિષ્ઠ બને છે, અને તેને જ પરમ શાતિ અને આનદરસની પ્રાપ્તિ થાય છે મહારાજ! એ ગહન વિષય આ બાળકીને મુખે ન શોભે, કોઈ મહાત્માની પાસે તે તત્ત્વસાર ગ્રહણ કરી જગતમા વિચરો!!"

રાજા જનક આ બાળકીના મુખથી આ અદ્ભુત વૃત્તાત સાભળી, પ્રેમથી તેને ચુબન કરી, તેના સગાસ્નેહીઓને તેમાનુ કઈ પણ નહિ જણાવતા ત્યાથી વિદાય થઈ ગયો બાળકીએ રાજા સાથે શી વાત કીધી, તેનો યત્કિંચિત્ પણ સશય કોઇને આવ્યો નહિ બાળકી પણ નૈસર્ગિકપણે પોતાના જેવી સખીઓમા વિહરવા લાગી નગરશેઠના પુત્રની પુત્રીનો, તેના જેવા જ ધનાઢ્ય પુરુષના પુત્ર વેરે વિવાહસબધ થયો હતો, તેથી આખુ નગર વ્યાવહારિક આનદમા તરવા લાગ્યુ

જનકની ઉદાસીનતા

એમ સર્વત્ર આનદ ફેલાઈ ગયો હતો, પણ એક જ પુરુષ ઉદાસીન હતો તેનુ ચિત્ત આવરુ બાવરુ બન્યુ હતુ તે જ એકલો પોતાના મદિરમા શોકાતુર મુદ્રાથી આટા માર્યા કરતો હતો તેને ખાવા પીવામા, રાજકાજમા, સસારસુખમા, ધન કે કીર્તિમા, પુત્ર કે કલત્રમા કશામા પ્રીતિ થતી ન હતી માત્ર એકાત જ પ્રિય હતુ એ રાજા જનક હતો પૂર્વ જન્મમા હુ કોણ હોઇશ અને ઉત્તર જન્મમા હુ કોણ થઇશ, એ વિચારે તેના મનને ઘેરી લીધુ હતુ મનની ગતિ જ વિલક્ષણ છે તે નવરુ બેઠુ કે ભૂત પેરે અનેક ચાળા કરવા માડે છે તેને કામ આપો તો ઠામ પડશે–ચાળા કરતા ડરશે કોઇ મહાત્માએ કહ્યુ છે કે,

यह मन भूत समान है, दौरे दात पसारे,
बाश गाठि उतरे चढे, सब बल जावे हारे,

જો વિજળી એક સ્થળે રહે, દીપકની જ્યોત સ્થિર રહે તો જ મન સ્થિર રહે એવુ રાજાનુ મન ખૂબ ચકડોળે ચઢયુ હતુ, તેની ઉદાસીનતા અપાર હતી, સશયો અનેક હતા, તે જાગૃત છતા ઉંઘા ખલા જેવો બેસી રહેતો હતો, કોઈ પણ કાર્યમા તેનુ ચિત્ત ચોટતુ નહતુ, તેના મનમા અનેક પ્રકારની પીડા થતી હતી, પૂર્વ જન્મનુ

વૃત્તાંત જાણવાને તે ઉત્સુક બની ગયો હતો, કોઈ પણ યોગીમહાત્મા તેના મનનું સમાધાન કરે, તેની શોધમાં તે લાગ્યો હતો પછી રાજ-સભાના પંડિતોને પણ તે નૂતન નૂતન પ્રશ્નો કરવા લાગ્યો આ લોકના પંડિતો લોકના મનનું રંજન કરવાને જન્મેલા છે, વાદવિવાદની મધુરતા જણાવવાને સમર્થ છે, શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન કરવામાં કુશળ છે, શબ્દચાતુર્ય દર્શાવવામાં નિપુણ છે, રાજ્ય ને સામ્રાજ્યના વિચાર કરવામાં નિપુણ છે, પણ પરમતત્ત્વને જાણવામાં તેઓ બાળક કરતાં પણ નપાવટ છે શ્રેય નિરાળુ છે અને પ્રેય નિરાળુ છે પુરુષ માત્રને પ્રેય બંધનકર્ત્તા છે, તથાપિ જે પ્રેયને ગ્રહણ કરે છે, તે જીવ દૈવી સંપત્તિથી હીન થાય છે અને જે શ્રેયનું ગ્રહણ કરે છે તે જ શ્રેયના માર્ગનો ગામી થાય છે–શ્રેય એ બ્રહ્મવિદ્યા છે અને પ્રેય તે અવિદ્યા છે જે વિદ્યાને ઇચ્છે છે, તે જ પરમતત્ત્વને જાણી શકે છે, અવિદ્યાને સેવે છે તે લોકમાં ધીર અને પંડિત મનાનારો છતાં મૂઢ અને આંધળાને દોરનાર આંધળા જેવો જ છે–તે સ્વયં જ આ જગતમાં આંધળાપેરે આમ તેમ અથડાયા કરે તો અન્યને તો માર્ગ ક્યાંથી બતાવી શકે ? વિચક્ષણ, બુદ્ધિમાન્, શમદમાદિ લક્ષણયુક્ત, સંસ્કારી, વિચારી, વિવેકી, વિરક્ત પુરુષ જ આત્મવિદ્યાનો અધિકારી છે, તે જ ગતજન્મને જાણી શકે છે ને પુનર્જન્મથી બચી શકે છે–એ જ મુમુક્ષુ છે એને જ હું કોણ છુ, હું ક્યાંથી આવ્યો, ક્યાં જઇશ, તેની જિજ્ઞાસા થાય છે જેમ નિર્મળ આરસામાં સ્પષ્ટપણે મુખ દેખાય છે, તેમ સંકલ્પ-રહિત, વાસનારહિત, કર્મ ને અકર્મનો ભેદ જાણનાર, આત્મા પરમાત્માના જિજ્ઞાસુને જ હૃદયાકાશમાં જીવ અને શિવના સ્વરૂપનું દર્શન થાય છે જનકરાજાની રાજસભામાં અનેક વિદ્વાન્ ને ગુણવાન્, શાસ્ત્રના વાદવિવાદમાં નિપુણ ને લોકને સમજાવનારા પંડિતો હતા, પણ બ્રહ્મની જિજ્ઞાસાવાળો એક પણ જીવ નહોતો તેવા યોગી વગર જનકરાજાનો પૂર્વજન્મનો વૃત્તાંત કોણ કહી શકે ? ઉત્તર જન્મમાં શું થવાનું છે, તે કોણ સમજાવી શકે ?

રાજા દિનપ્રતિદિન પોતાની જિજ્ઞાસામાં અધિકાધિક આગળ વધવા લાગ્યો, પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત જાણવાને તેની વાસના દિનપ્રતિદિન વિશેષ પ્રબળ થવા લાગી

રાજાની ઉદાસીનતાની વાર્તા પ્રજામાં ઠામ ઠામ ચર્ચાવા લાગી

કેટલાએક એમ પણ કહેવા લાગ્યા કે, રાજાને કઈ રોગ લાગુ પડ્યો છે એથી અનેક વૈદ્યો તેનો ઉપચાર કરવાને આવવા લાગ્યા પણ રાજાએ સર્વના મનનુ સમાધાન કીધુ કે, જેવા તમે નીરોગી છો, તેના કરતા હુ વિશેષ નીરોગી છુ હા, મને રોગ છે, પણ મારા રોગનુ ઔષધ તમારી પાસે નથી ને તેની ચિકિત્સા કરવાને તમે અધિકારી પણ નથી, તો દવા શુ આપવાના હતા? આમ રાજાની ઉદાસીનતાનું હાર્દ કોઈ પણ સમજી શકયા નહિ દિવસે દિવસે સસાર પ્રતિની તેની વાસના ઓછી થવા લાગી તેની ભોગવાસના કેવળ શિથિલ થઇ ગઈ દિવસે દિવસે વૈરાગ્યવાસના બહાર પડતી દેખાવા લાગી સસારના તાપરૂપી દાવાનળની જ્વાળાઓથી તે તપી ગયો પૂર્વજન્મ ને ઉત્તરજન્મનુ ચરિત્ર જાણવાને તે ઉત્સુક બની ગયો, અને પરમાત્માની અનન્ય ભાવથી ભક્તિ કરવા લાગ્યો, નમ્રતા અને વિનયથી સાધુ સતોનુ સેવન કરવા લાગ્યો, સસારને તે વિષ્ઠાતુલ્ય જોવા લાગ્યો

યોગીન્દ્રમુનિ

આવી તેની સ્થિતિ બની જતા એક સમયે યોગીન્દ્ર યાજ્ઞવલ્કય નામના મુનિ તેની રાજસભામા પધાર્યા આ મુનિની પ્રભાવશ્રી જોતા જ રાજાના મનમા સહજ વિચાર સ્ફુરી આવ્યો કે, મારા કોઇક ભાગ્યને યોગે જ આ મુનિ દેવ પધાર્યા છ, તેઓ મારી શકાનુ યથાર્થ સમાધાન કરશે, મને તારશે–અભય કરશે

પછી રાજાએ પરમભક્તિથી મુનિની અર્ઘપાદ્યથી પૂજા કરી ને ઉત્તમ સિંહાસન ઉપર બેસારી પ્રાર્થના કીધી, “હે મહાત્મન્! આપ આ જીવમા વ્યાપેલી ઉદાસીનતાનુ સમાધાન કરવાને સમર્થ છો હે મુનીશ્વર! કૃપા કરીને મારી શકાનુ સમાધાન કરો હે દેવ! હું પૂર્વ જન્મમા કોણ હતો, એ જાણવાની મને મોટી જિજ્ઞાસા થઇ છે, માટે, હે કૃપાસિંધુ! મને જણાવો કે, હુ પૂર્વજન્મમા કોણ હતો ને હવે પછી મારુ શુ થશે?”

યોગીન્દ્ર મુનિએ કહ્યુ, “હે જિજ્ઞાસુ જનક! તને જે જિજ્ઞાસા થઇ છે, તે પરમ કલ્યાણરૂપ છે મનુષ્ય જીવનની એમા જ સાફલ્યતા છે હુ કોણ છુ, કયાથી આવ્યો, કયા જઈશ, આ બધુ શી રીતે થયુ કર્તા કોણ, ઉપાદાન કારણ શુ, એ વિચાર થવો ને તે વિચારવુ એ કોઇક જન્મના સુકૃત્યનુ પરિણામ જ સમજવુ જેમ પ્રકાશ વિના અન્યથી

પદાર્થનુ જ્ઞાન થતુ નથી, તેમ વિચાર વિના અન્ય સાધનથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી પૂર્વ જન્મનુ જ્ઞાન માત્ર યોગી-સિદ્ધ યોગીને જ, હોય છે-અન્ય તે જાણી શકતુ નથી તારે તે જાણવાની જિજ્ઞાસા છે, ને તારા કર્મનો વિપાક થયેલો હોવાથી તુ તે જાણવાનો અધિકારી છે પણ પૂર્વ જન્મનુ ચરિત્ર ને ચારિત્ર્ય જાણ્યા પછી તને નવી નવી ચટપટી થશે-શકા થશે-ને ભયે થશે માટે એ વિચાર તારા મનમાથી કાઢી નાખી પ્રફુલ્લિત મને અને નીતિ ધર્મે રહી રાજકાજ સભાળ, જે ક્ષાત્ર કુલોત્પન્નનો પરમ ધર્મ છે પ્રત્યેક જીવે પોતાના જ ધર્મનુ સેવન કરવુ જોઇએ જે જીવ પરધર્મનુ સેવન કરે છે, તે અનર્થને જ પ્રાપ્ત કરે છે ! ! તુ ક્ષત્રિય છે, તારો ધર્મ પ્રજા પાલનનો છે, તે જ કર્તવ્ય તુ પૂર્ણ કર ને તેથી જ તારી સદ્ગતિ થશે પૂર્વજન્મમા તુ કોણ હતો, તે જાણવાથી તને વિશેષ અર્થસિદ્ધિ કેમ થશે ?" રાજા જનકે કહ્યુ, "મહારાજ ! હવે આ રાજપાટપર કે સસારપર મને જરા પણ પ્રીતિ નથી જ્યાસૂધી હુ પૂર્વજન્મમા કોણ હતો ને ઉત્તરજન્મમા મારી શી ગતિ થશે, અને ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત કરવાને મારે શુ કરવુ શ્રેયસ્કર છે, એ હુ જાણીશ નહિ, ત્યાસૂધી આ સર્વ પદાર્થ, પ્રાણી, રાજપાટ ને વૈભવ મને તુચ્છ જ છે આ લોકના વૈભવવિલાસ, એની રિદ્ધિસિદ્ધિ, સુખસપત્તિ, ભલે ક્ષુલ્લક પ્રાણીઓના મનને શાતિ આપો, પણ મને તો એ દાવાનળ માફક જ્વાળા વરસાવનારા થઇ પડ્યા છે રાજપાટપર મને પ્રીતિ નથી, રાણી ને રાજપુત્રપર પણ પ્રીતિ નથી, આ દેહ, આ ગેહ અને ઐશ્વર્ય ઉપર પણ મને પ્રીતિ નથી, એ સર્વ પદાર્થ મને દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે દુ ખ-શોક-કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે હે દેવ ! સુકૃત કે દુષ્કૃત કરવામા મારી પ્રવૃત્તિ થતી નથી, કર્તૃત્વ ભોકતૃત્વાદિકપર મારી ઉદાસીનતા વ્યાપી ગઈ છે, મને આ સર્વ જગત્ માયાથી મોહ પામેલુ જ જણાય છે હે મહારાજ ! મને પ્રકટ થયેલી શકામાથી તારનાર આપ એક જ છો આ જિજ્ઞાસુ જીવની પ્રાર્થનાને આપ સપૂર્ણ કરો "

ક્ષણભર વિચાર કરી, યોગીન્દ્રમુનિએ કહ્યુ, "હે રાજન્ ! તારા પૂર્વ જન્મનુ વૃત્તાત તારે જાણવુ હોય તો વિદર્ભા નગરીના સુવિચારશીલ બ્રાહ્મણની કન્યાને જઇને પૂછ, તે તારા મનનુ સમાધાન કરશે જ્યા સૂધી તુ પાછો આવશે નહિ ત્યા સૂધી હુ આ પાસેના તપોવનમા રહીશ "

શોધન–પર્યટન

યોગીન્દ્ર મુનિની આજ્ઞાનુસાર પોતાનો રાજ્યકાર્યભાર મત્રીને સોપી, રાજા જનક છડી સ્વારીએ વિદર્ભાનગરી જવાને નિકળ્યો થોડેક કાળે રાજા જનક સુવિચારશીલ બ્રાહ્મણને મદિરે જઈ પહોચ્યો એ બ્રહ્મદેવ ગુણવાન્, સકળશાસ્ત્રના પરમ જાણકર, ધર્મપર પરમપ્રીતિવાળા, અતિથિનો સત્કાર કરવામા સદા જાગૃત, નિત્યકર્મમા પરાયણ, ૐકારનો ત્રણે કાળમા જપ કરનારા ને પરમ જ્ઞાતા હતા કોઈ મહાન્ પુરુષ ધારી, સુવિચારશીલે રાજાને પોતાને ત્યા ઉતારો આપ્યો, ઓછા પુણ્યના પ્રભાવથી અને પ્રારબ્ધને યોગે તેની પુત્રી વિધવાપણાને પામી હતી આથી તેની સાથે વાત કરવાનો પ્રસગ સહજમા રાજાને પ્રાપ્ત થયો નહિ એ ત્રણ દિવસ પડિતજીને ઘેર વિશ્રામ કર્યા પછી, એક દિવસે સુવિચારશીલની કન્યા શરમાતી શરમાતી રાજાની પાસે આવીને બોલી, "હે પિતાજી ! હે રાજા જનક ! આપ યોગીન્દ્ર ઋષિની પ્રેરણાથી તમારુ પૂર્વજન્મનુ વૃત્તાત જાણવાને પધાર્યા છો, પરતુ આપની તે ઇચ્છાને હું પૂર્ણ કરી શકુ તેમ નથી હુ વિધવા ધર્મે રહુ છુ અન્ય પુરુષ સાથે એકાતમા વાત કરવી, એ વિધવાને દૂષણરૂપ છે મહારાજ ! આપ જાણો છો કે, વિધવાના ધર્મ અતિ કઠિન છે, પણ આપ મારા પિતા તુલ્ય છો, વળી ધર્મશીલ છો, પ્રજાના પણ પિતા છો, તેથી જ થોડીક ક્ષણ આપની સાથે વાત કરુ છુ આપને હું એટલુ જ કહુ છુ કે, આપને જો પૂર્વજન્મનો વૃત્તાત જાણવો જ હોય તો, કાશીપુરના નગરશેઠની સ્ત્રીને જઇને મળો તે આપની શકાનુ સમાધાન કરશે "

રાજાને તો પોતાના પૂર્વજન્મનુ વૃત્તાત જાણવાની એટલી બધી ઉત્કઠા થઈ હતી કે, જનકનગરીથી વિદર્ભાનગરી સૂધીનો અથાગ પરિશ્રમ ભૂલી જઇને, તે પડિતબાળાને પ્રણામ કરી, બીજે દિવસે ત્યાથી કાશી તરફ વિદાય થયો લાબો પ્રવાસ ખેડીને રાજા જનકે પ્રભાતમા કાશીપુરીમા પ્રવેશ કીધો એ નગરમા તેનુ કોઈ ઓળખીતુ પાળખીતુ ન હતું કયા મુકામ કરવો, તેનો વિચાર કરતા તે ધીમે ધીમે ચાલ્યો જતો હતો, એટલામા રાજમાર્ગ ઉપરના એક વિશાળ ભવનના ઓટલા પર ઉભેલી એક નવયૌવનાએ કહ્યુ, "મહારાજ જનક ! પધારો ! હું આપના જ દર્શનની અભિલાષા કરતી ઉભી હતી આપ સુવિચારશીલની વિધવા કન્યાને મળીને આવો છો તેણે મારે ત્યા જ પધારવાની

વિનતિ કરી છે, તે પૂર્ણ કરો ! આ ભવન આપનું જ છે, હું પણ આપની જ છુ, આપ અત્ર પધારો ”

રાજા જનક-એક અજાણી-અપરિચિતા તરુણ સ્ત્રીના મુખથી આ વચન સાભળીને ચકિત થઈ ગયો તે આ નગરથી અજ્ઞાત હતો, અને નગરની પ્રજામાથી એક પણ મનુષ્ય તેને ઓળખતુ ન હતુ, સાથે છદ્મવેશમા હતો, છતા નગરશેઠની સ્ત્રીએ તેનો આ પ્રમાણે આદર સત્કાર કર્યો, તેથી તેને મોટુ આશ્ચર્ય થયુ એટલુ જ નહિ, પણ પડિતરાજ સુવિચારશીલની વિધવા કન્યાએ તેને મોકલ્યો છે, તે વૃત્તાત, નગરશેઠની ધણિયાણીએ કોનાદ્વારા જાણ્યો, એ પણ તેને અતિ આશ્ચર્યમય થઈ પડ્યુ વિચારમા નિમગ્ન થયેલો રાજા નગરશેઠના મદિરમા પેઠો નગરશેઠની ધણિયાણી આખા ઘરની સ્વામિની હતી, સર્વ ઐશ્વર્યસપન્ન હતી, તેની આજ્ઞા ઉઠાવનારા અનેક દાસદાસીઓ હાજરના હાજર જ રહેતા હતા, તે પરમ સાધ્વી હતી, અનેક લોકોને અનેક કારણોથી સ્ત્રીના ચરિત્ર ઉપર શકા ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી શકાનુ એક પણ કારણ તેના સબધમા ઉત્પન્ન થયુ નહોતુ તેવી તે સુશીલ, દક્ષ, સસ્કારી ને જ્ઞાનની અધિકારી, અતિથિનો સત્કાર કરવાવાળી, ધર્મ પરાયણા, સતી સાધ્વી અને સર્વ પ્રતિ સમાન ભાવથી વર્તનારી હતી

તેની આજ્ઞા થતા જ નોકર ચાકર રાજાની સેવામા હાજર થઈ ગયા સુદર મદિરમાના સુદર ચૌરગપર રાજાને આસન આપ્યુ, જ્યા તે આનદથી બેઠો રાજા શ્રમિત થયો હતો, તેથી ઉના પાણી મૂકાવી દેવામા આવ્યા પછી સ્નાન કરી નિત્યના ષટ્કર્મથી પરવારી તે ભોજન કરવા બેઠો ભોજન સમયે જે ઉત્તમ ભોજન તૈયાર કરવામા આવ્યુ હતુ, તેનો પ્રસાદ લઇને થોડો સમય રાજા એકાતમા પોઢી ગયો ભોજન કાળે તેણે જે ભોજન લીધુ, તે ભોજનનો સ્વાદ લેતા તેને એવી શકા ઉત્પન્ન થઈ કે, આવા જ મિષ્ટ ભોજનનો આહાર, કોઈ કાળમા મેં કીધો છે, પણ ક્યારે અને કોના હાથે કીધો છે તેનુ તેને સ્મરણ થયુ નથી તથાપિ એના એ જ વિચારમા તેને શાત એવી નિદ્રા આવી ગઈ કે આ જગત્ ક્યા છે ? પોતે ક્યા છે ? તેનુ તેને ભાન પણ રહ્યુ નહિ જેમ સારી રીતે પ્રજ્વલિત કરેલો અગ્નિ ઈંધનમાત્રનો નાશ કરે છે, તેમ જ ગાઢ નિદ્રા પણ જગતના વ્યવહાર માત્રને વિસરાવી દે છે એમા અહમ્ એવી આત્મબુદ્ધિનો નાશ થઈ જાય છે, સ્વાનુભવ જતો રહે છે,

કેવળ એક જાતની નિર્વિકલ્પ સમાધિ જ પ્રાપ્ત થાય છે જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિમા જે નૂતન નૂતન આનદ થાય છે, તેના વિના અન્ય જ્ઞાન, જનકરાયને આ ગાઢ નિદ્રામા રહ્યુ નહતુ થોડીવારે એનો શુદ્ધાત્મા કોઇક દિવ્ય સ્થાનમા જઇને ઉભો રહ્યો તેમા તેણે એવુ જોયુ કે, તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે, મુડ મુડાવી પોતાની સ્ત્રી પાસે ભિક્ષા માગવાને જઇને ઉભો રહ્યો છે, અને તેની રાણી ક્રોધાયમાન દૃષ્ટિ કરીને, તેને ઉપદેશ કરે છે તે ઉપદેશનો પોતે અનાદર કરે છે, પણ પાછળથી રાણીના વજ્ર જેવા તીક્ષ્ણ ઉપદેશથી તે પોતાના સત્ય જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થઇને, अहं ब्रह्मास्मिની સ્થિતિને પામે છે તેનુ કર્ત્તા ભોક્તાપણું મટી જાય છે, તે સર્વ ઉપાધિને ભસ્મ કરે છે, સર્વત્ર સમભાવની દૃષ્ટિ કરે છે, ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થતા, સમદૃષ્ટિપણાને યોગે નિર્વિકારી જ થઈ રહે છે, બ્રહ્માનદનો અમૃત જેવો રસ પીવામા તેનુ ચિત્ત આસક્ત થઈ જાય છે, અદરના અને બહારના વિષયોનુ અનુસધાન ચૂકી જાય છે, તે દેહ તથા ઇંદ્રિયાદિની અહતા મમતા રહિત બની, મુક્ત દશા ભોગવતો જગતમા વિચરે છે, તેનો ઇદભાવ નાશ પામી જાય છે, જીવ તથા બ્રહ્મના ભેદને તથા બ્રહ્મ અને જગતના ભેદને તે તુચ્છ ગણે છે, પ્રજાજન ને મત્રીઓ, પુત્રો ને રાણી તેની પૂજા કરે છે, તેનુ તેને સુખે નથી, તેમ કોઈ અપમાન કરે છે, તો તેનુ તેને દુ ખ પણ થતુ નથી આવી સ્થિતિ અનુભવનો વિદેહ નગરનો સદેહી રાજા જનક, લાબો સમય સૂધી ગાઢ નિદ્રામા, ચિદાનદના સ્વરૂપમા લીન થઈ ગયો હતો રાજા જનક, જ્યારે નિદ્રામા હતો, ત્યારે નિદ્રાવસ્થાનો આ આનદ અતિ આશ્ચર્ય થતો ભોગવતો હતો

આ આનદનુ સુખ તે ઝાઝો કાળ ભોગવી શક્યો નહિ નગરશેઠના સેવકો રાજાને ઉઠેલો જાણતા જ મુખપ્રક્ષાલન માટે પાણી લઈ આવી ઉભા રહ્યા હાથ પગ ધોઈ, શરીરની તદ્રાનો ત્યાગ કરીને, રાજા પોતાના આસન ઉપર બેઠો એટલામા નગરશેઠની ધણિયાણી તેની સેવામા હાજર થઈ ને ક્ષણભર અતિઘણા ઘાડા સ્નેહથી તેનુ મુખ જોઈ રહી, પછી બે હાથ જોડીને બોલી, "મહારાજ! સુવિચારશીલની વિધવા કન્યાના મોકલેલા આપ અત્ર ભલે પધાર્યા આપ પૂર્વજન્મમા કોણ હતા અને ઉત્તર જન્મમા આપનુ શુ થશે, એ જાણવાની મહારાજને જે જિજ્ઞાસા થઈ છે, એ આપનુ એક ગાડપણ જ છે એ વિચાર

આપના હૃદયમાથી કાઢી નાખો પૂર્વજન્મનુ ચરિત્ર જાણવાથી આપને વિશેષ સુખ શુ મળવાનુ છે? શો આનદ થવાનો છે? જે સત્કર્મને યોગે આપને ચક્રવર્તીના પદની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તે ભોગવીને તેમા જ આનદ કરો પૂર્વજન્મનુ ઇતિવૃત્ત જાણવાથી, આપને વિશેષ ફળ પ્રાપ્ત થવાનુ નથી, ઉલટો આપ જે હમણા આનન્દ ભોગવો છો, તે નષ્ટ થઈ જશે, એ જ ફળ પ્રાપ્ત થશે!"

રાજા જનકે કહ્યુ, "હે દેવિ! હે કલ્યાણિ! મારા પૂર્વજન્મનો વૃત્તાત જાણવાથી મને આનન્દ થાઓ કે ઉદાસીનતા વ્યાપો, સુખ થાઓ કે દુ ખ થાઓ, તેની મને યત્કિંચિત્ પણ પરવા નથી જે જીવ ભૂતથી અજ્ઞાત છે, વર્તમાનને સભાળતો નથી, ભવિષ્યનુ અનુસધાન કરતો નથી, પૂર્વજન્મના ફળ જાણી પાપમય કૃત્યનો ત્યાગ કરવાનો શ્રમ કરતો નથી, તે જીવ વિશ્રાતિનુ સ્થાન મેળવવાને અપાત્ર જ છે, જેમ પરખાઈ ગયેલો ચોર ચોરી કરતો નથી, પણ મૈત્રી કરે છે અને સદાકાળ બ્હીતો અને ધ્રુજતો રહે છે, તેમ પરિજ્ઞાન મેળવ્યા પછી આ જગતના ભોગો આનન્દ જ આપે છે, પણ દુ ખ આપતા નથી જો હુ પૂર્વજન્મનુ મારુ વૃત્તાત જાણુ તો હુ શુદ્ધ અત કરણવાળો બની, મન ઉપર કેવી રીતે સયમ રાખવો, કીયા સુકૃત્યનુ ફળ રાજભોગ છે અને કીયા સુકૃત્ય પરમ સ્થાનની પ્રાપ્તિ ભાવીમા કરાવવાવાળા છે, તેનો બહુ જ સારી રીતે ઉપયોગ કરતો થઇશ જેમ અવ્યભિચારિણી પતિવ્રતા સ્ત્રી ઘરના કામકાજમા પ્રવૃત્ત થયા છતા પણ અતરમા પતિસગનુ રસાયન ચાખ્યા કરે છે, તેમ જ સતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા જ મારી વૃત્તિ તે દશાને પ્રાપ્ત થશે, એ મારો દૃઢ સકલ્પ છે હે કલ્યાણિ! મારો દૃઢ સકલ્પ સિદ્ધ ન થાય, ત્યા સૂધી હુ સુખ કે આનદથી રહિત જ છુ જ્યારથી મારા મનમા પૂર્વજન્મનુ વૃત્તાત જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે, ત્યારથી વિશ્રાતિ, ધૈર્ય ને આનદ ચાલ્યા ગયા છે, એક ક્ષણ પણ મારુ અત કરણ તેનો આસ્વાદ ચાખવામા લક્ષ્યવાન્ નથી હે દેવિ! મારી એ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થવા માટે હું આપની પાસે આવ્યો છુ એ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવાને તમે સમર્થ છો, એમ હું માનુ છુ જ્યાસૂધી મારી એ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થશે નહિ, ત્યાસૂધી મારા ચિત્તની શાતિ થશે નહિ."

નગરશેઠની ધણિયાણીએ કહ્યુ, "હે મહારાજ જનક! બુદ્ધિમાન્ પુરુષ ભૂતનો વિચાર કરતા નથી, ભાવીનો જ વિચાર કર્યા કરે છે ને

ભાવીના સુખ માટે મથન કરે છે ગયુ એ તો ગયુ, ગયાને વિસારી દો, આવતાને સભાળો" જનકરાયે કહ્યુ, "હે અબે! ભૂતનુ જ્ઞાન ભાવીના કાર્યમા સહાયતા દેનારુ છે ભૂત એ માર્ગદર્શક છે, ભૂતકાળમા થયેલા કર્મમા જ્યા જ્યા જીવે ખત્તા ખાધી છે અને તેના ફળો ભોગવ્યા છે, તેનુ જ્ઞાન જો જીવ ધરાવતો હોય તો, ભવિષ્યમા તે પોતાનો માર્ગ બહુ જ સરળતાથી પસાર કરી શકે છે પરમાત્માની સૃષ્ટિના જીવોમા, ભૂતકાળના જ્ઞાનના અભાવે જ ભવિષ્યમા અનેક પ્રકારની ઠોકરો ખાવામા આવે છે જો પુરુષને ભૂતકાળનુ જ્ઞાન હોય તો, જે માર્ગથી તે અધોગતિને પામ્યો છે, તે માર્ગનો સ્વરૂપ પણ સગ બુદ્ધિ ધરાવનારો પુરુષ કરતો નથી, પણ ત્યાગ કરે છે જીવને અધોગતિનુ મૂળ કારણ ભૂતકાળના જ્ઞાનનો અભાવ જ છે આ અધોગતિમાથી તરવા માટે મને ભૂતકાળનુ મારુ ચારિત્ર્ય જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે" નગરશેઠની ધણિયાણીએ કહ્યુ, "હે રાજન્! જે ઐશ્વર્ય આપને આ જન્મમા પ્રાપ્ત થયુ છે, તે ઉપરથી જ આપ માનો કે આપનુ ભૂતકાળનુ ચરિત્ર્ય અતિ ઉત્તમ હોવુ જોઇએ ભૂતકાળમા કરેલા શુભ કર્મવડે આ જન્મમા તમને ઉત્તમ ફળ મળ્યુ છે ને મળશે જેમ અધારામા દેખાયલો સર્પ, અજવાળામા જોતા રજ્જુ જણાય છે, પણ સર્પના ભયથી ઉત્પન્ન થયેલો કપાદિક તો ધીમે ધીમે શમે છે, તેમ તમારા પ્રારબ્ધના ભોગ પણ, ભોગવ્યા પછી જ ધીરે ધીરે શમશે, હઠ કરવાથી કઈ તે શમી જવાના નથી જે પ્રાપ્તિ તમને આ જન્મે થઇ છે, તેમા જ તમે તમારુ આત્મજ્ઞાન સતેજ રાખીને વિચરશો, તો તેથી જ તમને ઉત્તમ સ્થાનની પ્રાપ્તિ થશે, પણ પૂર્વજન્મના જ્ઞાનથી જ, તમને ઉત્તમ સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય, એમ માનતા નહિ પ્રારબ્ધ તો ભોગવવા જ જોઈશે, પણ ક્રિયમાણ વિશુદ્ધ હશે તો ભવિષ્યના કલેશમાથી સુરક્ષિત રહેશો."

"અસ્તુ! હે રાજેન્દ્ર! આપની ઇચ્છા પૂર્વજન્મનુ જીવનવૃત્ત જાણવાની છે, તો તે પૂર્ણ કરો આપ શ્રી અહિંથી ચપાવતી નગરીમા પધારો જેવા આપ તે નગરીમા પ્રવેશ કરશો કે, તે નગરીના વૃદ્ધ રાજા વિવેકસિંહને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે એ રાજા જન્મજન્મનો વાઝીયો છે એના કર્મમા પુત્રનુ સુખ નથી, છતા આપની જ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવાને તેને ત્યા પુત્રનો જન્મ થશે રાજાને ત્યા પુત્રજન્મ થયો, એ વર્તમાન જાણતા રાજમહેલ અને નગરમા આનદ આનદ વ્યાપી જશે

જેમ આ દેહ, ગેહ અને જગત્ પણ ક્ષણભંગુર છે, તેમ તેનો આનંદ પણ ક્ષણભંગુર છે, કેમકે ત્રણ ઘડીનું આયુષ્ય ભોગવીને એ રાજકુમાર મૃત્યુને શરણે જશે નગરજનો ઉદાસીનપણે તે રાજકુમારને સ્મશાનમાં લઈ જશે હે રાજન્! સ્મશાનમાં જે સ્થળે તે બાળકને દાટવામાં આવે, તે જગ્યા તમે ધ્યાનમાં રાખજો મધ્યરાત્રિના તે સ્થળે જઈને, પવિત્રપણે એ શબને ખાડામાંથી બહાર કાઢી, સ્નાન કરાવી, ત્રિપુંડ્ર કરીને, ખોળામાં સુવરાવજો, કંઠમાં પુષ્પની માળા ધારણ કરાવજો પછી તે શબરૂપી બાળક આપની ઈચ્છા તૃપ્ત કરશે! પણ તે પછી, હે રાજન્! હું નિશ્ચય પૂર્વક આપને નિવેદન કરું છું કે, આપનો આ લોકનો આનંદ હમેશાને માટે નષ્ટ થશે પણ આપનું ભાવી પ્રબળ છે, તેને યોગે બીજા અનેક સુખોની પ્રાપ્તિ પણ થશે" આટલું કહીને તે સ્ત્રી વિરામ પામી

તે સ્ત્રીનું આવું ગૂઢ વચન સાંભળીને રાજા વિસ્મિત થયો નગરશેઠની ધણિયાણીની પ્રાર્થનાથી તે ત્યાં બે દિવસ રહ્યો, પણ તેના હૃદયમાં તો ઉથલપાથલ થઇ રહી હતી પછી તે સ્ત્રીને પ્રણામ કરી તેના ભવિષ્ય જ્ઞાનની પ્રશંસા કરતો કરતો તે ત્યાંથી વિદાય થયો કેટલેક કાળે તે ચંપાવતીમાં દાખલ થયો નગરમાં પ્રવેશ કરવાની સાથે જ નગરશેઠની સ્ત્રીના કહેવા પ્રમાણે રાજાને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો બારણે બારણે તોરણો બંધાઈ ગયા, રાજમહેલ, કિલ્લા અને કોટપર ધ્વજાઓ ઉડવા લાગી, પ્રજાજન અન્યોન્ય સાકરો વહેંચવા મંડી પડ્યા અનેક બંદીવાનોને છોડી દેવામાં આવ્યા, ભાટ, ચારણ ને માગણો રાજાનો જયજયકાર પોકારવા લાગ્યા, બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ દાન દેવામાં આવ્યા—એમ પ્રજામાં આનંદ આનંદ છવાઇ રહ્યો છે આ મહોત્સવદર્શન કરતો કરતો રાજા નગરના રાજમાર્ગમાં ફરે છે એવામાં એકદમ આ આનંદ બંધ પડી ગયો, રાજપુત્ર મરણ પામ્યો જ્યાં એક ક્ષણ પૂર્વે આનંદધ્વનિ ઉભરાઇ રહ્યો હતો, ત્યાં સર્વત્ર શોક વ્યાપી રહ્યો ઢોલ દદામાં બંધ પડી ગયા! હાથમાં લીધેલી સાકરો હાથમાં જ રહી ગઇ, ધ્વજા પતાકા તોરણો ઉતારી લેવામાં આવ્યા અને રાજાના અહોભાગ્યની પ્રશંસા કરનારાઓની આંખમાંથી ખળખળ આંસુ વહેવા લાગ્યા થોડીવાર પછી રાજપુત્રને એક સુંદર જરીના વસ્ત્રમાં લપેટીને સ્મશાનમાં લઇ ગયા સૌ સંગે રાજા પણ સ્મશાનિયાના ટોળામાં દાખલ થઇ ગયો વિવેકસિંહ રાજાના સેવકોએ રાજકુમારને એક ખાડામાં પધરાવી દીધો.

માટીમા માટી મળી ગઈ ઉદાસ મુખે સ્નાન કરી સઘળા સ્મશાનિયા પોત-પોતાને ઘેર વિદાય થઇ ગયા રાજા પણ એક ધર્મશાળામા જઈ ઉતર્યો

જે ગઈ કાલે હતો નહિ, આજે છે નહિ, જે વિજળીની માફક ક્ષણભર જ દર્શન દઇને હતો ન હતો થઈ ગયો છે, તે રાજપુત્રને માટે રાજા અને રાણી, ચાકર નોકર દાસીઓ અત્યત આક્રંદ કરે છે અને સબધીજનો તેનુ સાત્વન કરે છે જગતની લીલા એવી જ વિચિત્ર છે, પણ તે કોણ સમજે છે? સમજનાર પણ સમજ્યા નથી, જાણનાર પણ જાણી શકયા નથી તો અન્યનુ શુ ગજુ? આ સસાર જ એવો છે વૃદ્ધિને અતે ક્ષય, ઉન્નતિને અતે પતન, સયોગને અતે વિયોગ, એવી સસારની રેંટમાળા છે, છતા જીવની એવી ક્ષુલ્લકતા છે કે, તે જે ભૂતમા ન હતુ, ભાવીમા નથી અને વર્તમાનમા વિજળીપેરે અલપ જલપ ચમકારો દેખાડી કયા ગયુ તે જણાતુ નથી કે જાણી શકતા નથી, તેને સત્ય માનીને મોહાધ બની જાય છે સૃષ્ટિનુ નિર્માણ છે કે, જે જન્મ્યુ તે મરવાનુ! તથાપિ 'હું' ને 'મારુ' એ બે અક્ષરના સબધથી બંધાઈ પુરુષ મિથ્યા સતાપ કર્યા કરે છે. વિષયો–સગુ કે સ્નેહી, ધન કે કીર્તિ–ચિરકાળ રહેનારા નથી–એક કાળે જનારા જ છે, છતા મનુષ્ય એટલો બધો નિર્બળ છે કે, તેનો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ છે એટલુ જ નહિ, પણ એ વિષયોમાથી જ્યારે આપોઆપ બધનમુક્ત થવાય છે, ત્યારે તે અતુલિત પરિતાપને પામે છે જીવની પ્રકૃતિ જ છે કે, તે અશોચ્યનો શોચ કરે છે, તથાપિ બ્રહ્મવેત્તાની માફક પ્રસગે પ્રસગે વાદ વદે છે પણ શુદ્ધ સત્વગુણી પડિતો, જીવતાનો કે મુવાનો કોઈનો પણ શોચ કરતા નથી

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥

અર્થ–ભૂતમાત્રનુ આદિ અવ્યક્ત છે, અત પણ અવ્યક્ત છે, માત્ર મધ્ય જ વ્યક્ત છે, તો પછી તેનો ખેદ શાનો?

પરતુ આ જગતના જીવ મોહ પાશમા બધાયલા હોવાથી, સત્યા-સત્યનો ભેદાભેદ ન સમજવાને યોગે જ ખેદ પામે છે, દુ ખી થાય છે અને ક્ષણભરનો વૈરાગ્ય ધારણ કરીને ત્યાગી બની જાય છે

શબનુ સજીવન થવુ

મધ્યરાત્રિના રાજા જનક સ્મશાનમા ગયો. ભાગીરથીના નિર્મળ

જળમા સ્નાન કર્યું અને ભીના વસ્ત્ર સાથે જ્યા રાજકુમારને ડાટચો હતો ત્યા આવ્યો કોદાળીવડે ઉપરની માટી કાઢી નાખી પછી રાજકુમારને ખાડામાથી બહાર કાઢચો તેના શરીરપરના ધૂળ અને જતુ ખખેરી નાખ્યા બાળકુમારનુ સર્વાંગ જરા પણ કરમાયુ ન હતુ, પૂર્વના જેવુ જ તેનુ અગ તેજસ્વી હતુ રાજાએ તે બાળકને પવિત્ર જળથી સ્નાન કરાવ્યુ, લલાટમા ત્રિપુડ્ર કીધુ, અને ખોળામા સુવારી જેવી ગળામા પુષ્પની માળા નાખી, તેવા જ તે બાળકના નેત્રો ખુલ્લી ગયા, અને તે ખડખડાટ હસીને બોલ્યો, "અહો પિતાજી! આપ અહિં ક્યાથી પધાર્યા છો? ઘણે જન્મે આજ આપના દર્શનનો મને લાભ થયો, એને હુ મારુ પરમ ભાગ્ય સમજુ છુ આપ મારી માતાના મોકલેલા અહીં પધાર્યા છો કે? તમે મિથિલા નગરીના અધિપતિ છો, સકળ સુખૈશ્વર્ય ભોગવો છો, પ્રજા આપ ઉપર તુષ્ટમાન છે, આપ ધર્મને જાણો છો અને ધર્મ પ્રમાણે રાજ્યકાર્યભાર ચલાવો છો, તેને વળી આ શુ હવાતીયુ લાગ્યુ કે, હુ પૂર્વજન્મમા કોણ હતો તે જાણુ?"

સચકિત ચિત્તે દૃઢપ્રતિજ્ઞ રાજા જનકે કહ્યુ, "હે બાળકુમાર! તુ કોણ? તારી માતા કોણ? તારો પિતા કોણ? જે ચમત્કૃતિથી ભરેલા શબ્દો તારા મુખમાથી નિકળ્યા છે, તે એક રીતે મારા આનદમા વૃદ્ધિ કરે છે, અને બીજી રીતે મને આશ્ચર્યમા લીન કરે છે! મને તુ પિતાના નામાભિધાનથી ઓળખાવે છે? નગરશેઠની ધણિયાણીને તુ તારી માતા કહે છે? એનો ખુલાસો કર અને હુ પૂર્વજન્મમા કોણ હતો તે કહે"

જનકની પૂર્વજન્મની કથા

બાળકુમાર બોલ્યો, "હે મહારાજ! આપ મારા પૂર્વજન્મના પિતા છો આપનુ નામ પ્રજ્ઞાનદેવ હતુ અને આપ વિશ્વપુરીના મહાસમર્થ રાજા હતા આપની સ્ત્રી ને મારી માતુશ્રીનુ નામ સુમતિદેવી હતુ મારુ નામ મોહાધસેન અને સુવિચાર શર્માની વિધવા પુત્રી મારી સ્ત્રી, તેનુ નામ શીલવતી હતુ જન્મ જન્માતરના કર્મોની શ્રેષ્ઠતાને યોગે આપને વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હતુ, તેથી આપ સાધુ સતનુ સદા સેવન કરતા હતા, અને અહોકાળ વિક્ષેપ તથા આવરણશક્તિનો પરાજય કરવામા મચ્યા રહેતા હતા રાજ્યનુ તત્ર યથાસ્થિત ચાલ્યુ જતુ હતુ આપને પ્રતાપે આપના મત્રી ન્યાય પ્રમાણે વર્તતા હતા, પ્રજા સુખશાતિમા વર્તતી હતી, પૂર્ણ જ્ઞાની છતા પણ દેવસેવાના કર્મનો

આપે ત્યાગ કીધો ન હતો સમદૃષ્ટિપણાથી આ પ્રજા ઉપર રાજ્ય કરતા હતા અને આપનો નિશ્ચય હતો કે, નિત્ય હજાર અતિથિઓને ભોજન કરાવ્યા પછી અને એ અતિથિમાના બ્રહ્મેચ્છુ મહાત્માઓને મુખેથી જીવ અને બ્રહ્મની એકતાની કથા સાભળ્યા પૂર્વે કદી પણ ભોજન લેવુ નહિ સત મહાત્માના મુખથી જે જ્ઞાન આપ પ્રાપ્ત કરતા હતા, તે જ્ઞાન મારી માતા સુમતિને નિત્ય રાત્રિના સભળાવતા હતા અને તે સાધ્વી એકચિત્તે હૃદયમા ધારણ કરતી હતી આપના સત્સગથી એ પણ આ જગતને મિથ્યા જાણતી હતી, સસારના મોહમાથી વિરક્ત હતી અને આપની પેઠે સાધુઓની સેવા પૂજા કરવામા સદાય તત્પર રહેતી હતી આપના સતસેવનના ને જ્ઞાન સપાદનના કાર્યમા, મારી સ્ત્રી શીલવતી હમેશા આપને સહાયતા આપતી હતી ધીમે ધીમે શીલવતી પણ પુણ્યવતી બનતી ગઈ મહાત્માઓના મુખથી અનેક વાતો સાભળવાની તેના મનમા શુભ ભાવના ઉત્પન્ન થવા લાગી પરન્તુ આપની અને મારી માતુશ્રીની આ રીતિપ્રતિ મારી જરાય પ્રીતિ હતી નહિ સાધુસતના સેવન પૂજન તથા અર્ચનને હું એક ઢોંગ માનતો હતો, અનેક અતિથિ અભ્યાગતોનો આપ સત્કાર કરતા હતા, તેને હુ સસારમસ્ત જીવોના દોઝરા ભરવાના વ્યર્થ વેવલા જ ગણતો અને પરલોક ને આત્મજ્ઞાનને હુ ગાડપણ ગણતો હતો. કદી કદી આ મારો મનોભાવ શીલવતી આગળ વ્યકત કરતો, પરતુ આપ અને મારી માતુશ્રી પ્રતિ મારી પૂર્ણભક્તિ હોવાથી, આપના એ સતકર્મ સબધે મે આપને એક પણ શબ્દ કહ્યો ન હતો હે રાજા જનક! આપ તો સદાય સતની સેવામા એવા નિમગ્ન થઈ ગયા હતા કે, એ મહાત્માઓના પ્રતાપથી આ મિથ્યા સસારપરનો સર્વ મોહ નષ્ટ થઈ ગયો હતો જગતના આધારરૂપ, સર્વ વસ્તુઓના પ્રકાશક, સર્વ વ્યાપક, સર્વાકાર, નિત્ય શુદ્ધ, નિર્વિકલ્પ, ચૈતન્ય બ્રહ્મનુ યથાર્થ જ્ઞાન થવાને, આપ પાત્ર થતા જતા હતા અને તેથી ક્રિયા-રહિત બનીને, જેમ બને તેમ અહકારરૂપી વાઘને નસાડવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા ધીમે ધીમે આપનો અતરાત્મા બ્રહ્મના જ્ઞાનમા નિમગ્ન થવા લાગ્યો, તથાપિ મુક્તિના ઉંચા શિખર ઉપર પહોચવાની જે બે પાખ-વૈરાગ્ય અને બોધ છે, તેમાની શુદ્ધ સકલ્પવડે થતી દૃઢતા-પૂર્વક નિષ્કર્મરૂપી વૈરાગ્યની પાખ આપને હજી પ્રાપ્ત થઈ ન હતી

આ બે પાખવાળો પક્ષી જ આકાશના પારને પહોંચી શકે છે શુદ્ધ સંકલ્પવડે થતી દૃઢતાપૂર્વક નિષ્કામકર્મરૂપી વૈરાગ્ય ને બોધની પાંખોવાળો પુરુષ જ બ્રહ્મની નિર્વિકલ્પ સમાધિને પામી શકે છે, વૈરાગ્યવાન જીવથી જ અંદરના અને બહારના વિષયોનો ત્યાગ થઈ શકે છે. આપને મોક્ષની ઇચ્છા હતી, તેથી અંદરના સર્વ વિષયોનો આપે ત્યાગ કીધો હતો, પણ બાહ્યાચારનો આપે ત્યાગ કીધો ન હતો જેની તીવ્ર વૈરાગ્યવૃત્તિ જાગૃત થઈ હોય, તે જ જીવ સમાધિને પ્રાપ્ત થાય છે, સમાધિનિષ્ઠ જીવને બોધ દૃઢ થાય છે, દૃઢ બોધવાળો જીવ બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે, બંધનમુક્ત જીવ નિત્ય સુખનો આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે મુમુક્ષુને વૈરાગ્યથી વિશેષ આનંદ આપનાર બીજું કંઈ પણ નથી પ્રેમપુર સર પરમેશ્વરને સેવતો અને તેમાં જ સર્વસ્વ અર્પણ કરતો પુરુષ, સંસારને વિષમય ગણી તેના રસાસ્વાદની, જાગ્રત કે સ્વપ્નમા પણ ઇચ્છા કરતો નથી તે જ પુરુષ આત્મનિષ્ઠ થાય છે, તે જ અહંતા મમતારૂપી જગતની જંજાળને ત્યજી દઈ, આશાના બંધને કાપી નાખી, કુળનું તથા માન અપમાનનું અભિમાન છોડી, ક્રિયાને દૂરથી જ નમસ્કાર કરી શુદ્ધ સત્‌ના દર્શનનો ભાગી બને છે એવો પુરુષ અનાત્મ પદાર્થનું ચિંતન કરતો નથી કે દુ ખના કારણરૂપ મોહને વશ થતો નથી. આ સ્થિતિના આપ અપેક્ષિત હતા, પરંતુ બાહ્ય વ્યવહારનો ત્યાગ કરવાને આપ સમર્થ થયા નહતા, તેથી આપને પુન જન્મ ધારણ કરવો પડ્યો છે

પૂર્ણ બ્રહ્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને, હે પિતા જનક! તમારો ઉદ્યોગ સતત ચાલુ હતો, પરંતુ તમારું પ્રારબ્ધ–તમારા સત્‌ની કસોટી કરવાને બીજી દિશા તરફ ફરતું જણાતું હતું અતિથિ અભ્યાગતોની સેવા કરવામાં આપ એકનિષ્ઠ હતા તેની કસોટી કરવાનો, જાણે કે તે પરમ પરમાત્માએ નિશ્ચય કીધો હોય તેમ, તમારા રાજ્યમાં મહા ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો બાર વર્ષ સૂધી વૃષ્ટિનું બિંદુ પણ ન પડ્યું આપ અટલટેકી હોવાથી સર્વ રિદ્ધિસિદ્ધિ આપી દઈને પણ અતિથિ અભ્યાગતોને વિમુખ કાઢતા નહિ પણ નગરની સર્વ પ્રજા દુષ્કાળના ભયથી રાજ્ય છોડી દઈને નાશી ગઈ તમે અતિથી અભ્યાગતની સેવા સારી રીતે કરતા અને તેમાં જ મગ્ન રહેતા, પણ પ્રજાને જે કષ્ટ પડતું, તે જાણ્યા છતાં પણ તેનું રક્ષણ કર્યું નહિ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે કે, પ્રજા પાલનમાં સદા તત્પર રહેવું, તેનું તમને વિસ્મરણ જ રહ્યું, અને તે જ

તમને પુન જન્મમરણનુ કારણ થઈ પડ્યુ છે હે પિતા! પ્રત્યેક આત્માનિષ્ઠ પુરુષે સત્ય જાણવુ કે, તેણે સ્વધર્મ બળાત્કારે પણ ત્યજવાનો નથી, કષ્ટમા કે ક્લેશ કારણે પણ ત્યજવાનો નથી જે સ્વધર્મ ત્યજી દે છે અને ઉત્તમ પણ પરધર્મનુ સેવન કરે છે, તે તેને ભયકારી જ થઈ પડે છે ક્ષત્રિયનો ધર્મ પ્રજાસરક્ષણનો છે તેના ત્યાગથી જ આજે તમે આ લોકમા વિચરો છો, નહિ તો તમારે માટે શ્રેષ્ઠસ્થાન નિર્માણ જ હતુ

પાછળથી આપણ સર્વને પણ રાજ્ય છોડવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો તમે, મારી માતા, હુ અને મારી સ્ત્રી–આ ચારે જણાઓ અરણ્યમા ચાલ્યા ગયા બાર દિવસના ઉપવાસ થયા, ત્યાસૂધી અન્નનો દાણો સરખો પણ મળી શકયો નહિ પડતા આખડતા–ઉપર આભ ને નિચે ધરતીને આશરે–વરસતી લૂ વચ્ચે, વિંધ્યાચળના અરણ્યમા આપણે જઈ પહોંચ્યા ત્યા એક યોગીનો આશ્રમ દૃષ્ટે પડ્યો સર્વ સ્થળે સુક્કુ ટાટ હતુ, પણ ત્યા નવપલ્લવિત જણાયુ તે આશ્રમમા કોઈ મહાનસત પુરુષ રહેતા હતા એ યોગી કોઇ દેવાશી મહાત્મા હતા તેના આશ્રમપર આપણે જઇને થોડીવાર વિશ્રામ કીધો તે યોગીના પ્રતાપથી કે કોઈ અદૃશ્ય કારણથી, મધ્યાહ્ને તેની પર્ણકુટીની સમીપના એક વૃક્ષપર, ભોજનથી ભરપૂર ચાર પાત્ર જોવામા આવ્યા તે પાત્ર અન્યના હોવાના વિચારથી આપે તે ગ્રહણ કરવાનો સકલ્પ સરખો કીધો નહિ–જો કે મારુ મન તો તે પાત્રમાના ભોજનનુ ભક્ષણ કરવા માટે તલપાપડ થઈ રહ્યુ હતુ, પરતુ પરાઈ વસ્તુ તેના સ્વામીની આજ્ઞા વગર ગ્રહણ કરી શકાય નહિ–આજ્ઞા વગર ગ્રહણ કરવુ, એ એક પ્રકારની ચોરી છે–એવા આપના આદેશે, મારા મનને મહામહાકષ્ટે મેં વારી રાખ્યુ પણ તે અગાધ સર્વશક્તિમાનની અકળગતિ અનુસાર, તે ચારે પાત્રો આપણે જે વૃક્ષ નિચે બેઠા હતા ત્યા ઉતરી આવી, આપોઆપ ગોઠવાઈ ગયા તુરત જ આકાશવાણી થઈ કે, 'હે પ્રજ્ઞાનદેવ! આ ભોજન તારા માટે છે, તુ તેનો સ્વીકાર કર!' બાર દિવસના ઉપવાસ થયા હતા, અમારા સર્વના ગાત્ર શિથિળ થઈ ગયા હતા ને તમારા ગાત્ર પણ શિથિળ થઈ ગયા હતા, પણ કેવળ તમારા સતૂને આધારે જ અમારા ત્રણમાનો પ્રાણવાયુ સર્વને ટકાવી રહ્યો હતો, છતા બે કોશપર આવેલી નદીમા આપ સ્નાન કરવા ગયા જતી વખતે આપ આજ્ઞા કરતા ગયા હતા કે, 'હુ જ્યા સૂધી આવુ નહિ ત્યા સૂધી તમે આ ભોજનના

પાત્રને હાથ લગાડતા નહિ' આપની આજ્ઞાને અનુસરીને અમે ત્રણે બેસી જ રહ્યા, પરંતુ જે નિયમને અનુસરીને આપે સ્નાન સંધ્યાદિક કર્મ કરવાનો વિચાર કીધો, તે વિચાર અમને આવ્યો નહિ-અમે તો તે ભોજન ખાવાને તત્પર થઈ રહ્યા ને તમે ક્યારે આવો, તે માટે આતુર થઈ ગયા થોડીવારે સ્નાનસંધ્યાથી પરવારીને આપ આવ્યા ભોજનના ચારે પાત્રોને ચારે સમીપ ગોઠવ્યા બ્રહ્માર્પણ કરીને આપ ગ્રાસ લેવા પૂર્વે જ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'મારા કરતા વિશેષ દુ ખી અતિથિ અભ્યાગત કોઈ હોય તો તેને જમાડ્યા પછી હુ જમુ!' એમ વિચાર કરતા દૂરપથે કોઈ મનુષ્યને તમે જોવા લાગ્યા થોડીકવાર તો કોઈ પણ દેખાયુ નહિ, પણ જેવા આપણે ચારે જણાએ હાથમા પ્રથમ ગ્રાસ લીધો કે, તુરત જ દૂરથી શબ્દ સભળાયો, 'અરેરે! હુ એક માસથી ભુખ્યો છુ, મારા પ્રાણ જાય છે, મને ભોજન આપો!' એમ બોલતો બોલતો એક સત-કારમો સત-શ્વાસભેર દોડતો દોડતો ત્યા આવી પહોચ્યો! આપે પ્રેમપૂર્વક ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે તમારો પોતાનો થાળ તે સતને ધરી દીધો ને પરમ આનદ દર્શાવ્યો આપના સતની એ પરિસીમા હતી

सुखमे तो कोई भजै, दुखमें भजै न कोइ,
जो दु खमें हरिकु भजै, तो दुख काहे को होई ॥

પણ અહિંયા તો કૌતક બન્યુ તે ભુખાળવા-કારમા સતે સપાટાભેર તમારા થાળને ખાલી કરી નાખ્યો ને પુન તમારા સામુ જોઇને કહ્યુ, 'હે પ્રભુ પુરુષ! હુ હજીપણ ભુખ્યો છુ, મને બહુ જ ભોજન આપ!' તુરત જ યત્કિંચિત્ પણ શકા વગર, મારી માતુશ્રીને તમે કહ્યુ, 'હે સૌભાગ્યવતિ! અતિથિનો સત્કાર કરવા જેવુ બીજુ કોઇ પણ પુણ્ય નથી, તારો થાળ બ્રહ્માર્પણ કરી દે!' મારી માતુશ્રીને આ વચન બહુ જ વસમા લાગ્યા, પણ તે સદા જ આપની આજ્ઞાને અનુસરનારી હતી, તેથી મુખ મચકોડીને, મનમા સકોચ પામતા પામતા, તે થાળ એ કારમા સત પુરુષને અર્પણ કીધો! આ કારમો યોગીરાજ તે થાળ પણ સ્વાહા કરી ગયો તે પછી આપે મારી સ્રી પાસેથી થાળ માગ્યો મારી સ્રીએ તે થાળમાથી ગુપ્ત રીતે બે ગ્રાસ ખાધા પછી, પોતાનો થાળ તે યોગીને મનમા અનેક શાપો દેતા અર્પણ કીધો! યોગી તો તે થાળ પણ સ્વાહા કરી ગયો હવે મને પુષ્કળ ચિંતા થવા લાગી, હુ બ્રાહ્માર્પણ કૃષ્ણાર્પણની વાત જ સમજતો ન હતો આ

કારમો યોગી મારો થાળ પણ સ્વાહા કરી જશે તો હુ ભુખ્યો રહી જઈશ, આવો વિચાર કરી તમારા કહેવાને પણ નહિ ગણકારતા, તે થાળમાથી લૂટારા પેરે આહાર કરવા લાગ્યો પેલો કારમો યોગી તે જોઇને મારા ભાણામા ખાવા બેસી ગયો ને મોટા મોટા કોળીઆ ભરવા લાગ્યો, એટલે મે તેના હાથમાથી ઝુટાઝુટ કરવા માડી અને તે યોગીનુ અત્યત અઘટિત રીતે અપમાન કીધુ હુ જમ્યો હતો, તેના જોરમા તેને લાતો મારી તમે ઘણો વાર્યો, પણ મોહાધ જેનુ નામ તે સાભળે જ શાનો!

પણ તુરત જ તે કારમો યોગી અદૃશ્ય થઈ ગયો, ભોજનના પાત્રો પણ અદૃશ્ય થઈ ગયા, મહાત્માની પર્ણકુટી પણ અદૃશ્ય થઈ ગઈ આપે આપના મનમા માન્યુ કે, આ કોઈ દૈવી લીલા જ થઈ છે એ લીલાપર વિચાર કરતા, બ્રહ્માર્પણ કરીને આપે સપ્રેમ ઉત્સાહપૂર્વક થાળ તે સત સમક્ષ ધર્યો હતો, તેથી આપને અતિ આનદ થતો દેખાયો ઈશ્વર ઇચ્છાથી એ થાળના અર્પણથી આપના, મારી માતુશ્રીના ને મારી પત્નીના શરીરમા જોઈએ તે કરતા કઈક વિશેષ શક્તિ આવી, અને સર્વનુ પેટ ભરાઈ ગયુ હોય એમ જણાયુ રે! વગર ભોજને ઓટકાર આવ્યા! પણ મારામા તો થોડુ ઘણુ ખાધા છતા પણ ચાલવાની શક્તિ રહી નહિ પરતુ કોઈ પૂર્વ સુકૃતના યોગે તે સ્થળ ઉપર વેરાયલા અન્નના કેટલાએક કણના ભક્ષણથી આપની સાથે ચાલવાને હુ પણ શક્તિમાન્ થયો હતો

હે પિતા પ્રજ્ઞાનદેવ! થોડેક કાળે દુષ્કાળ મટી ગયો, આપણે સર્વ પુન આપણા વિશ્વપુરમા પાછા આવ્યા ધીમે ધીમે પ્રજા પણ આવીને વસવા લાગી રાજ્ય પાછુ સમૃદ્ધિવાળુ થઈ ગયુ નિત્ય પ્રમાણે કાર્યભાર ચાલવા લાગ્યો પણ એ પ્રસગથી આપની બ્રહ્મજિજ્ઞાસા વધતી ગઈ, પણ જીવશિવની એકતાનુ સપૂર્ણ જ્ઞાનપૂર્વક સમાધાન થયા પૂર્વે આપનુ અવસાન થઈ ગયુ આપના પછી ક્રમવાર મારી માતા સુમતિ, મારી સ્ત્રી શીલવતી અને છેલ્લે હુ, એમ ઉત્તરોત્તર સૌ મરણ પામ્યા હતા તમે બ્રહ્મજિજ્ઞાસુ હતા અને પ્રત્યેક પદાર્થનુ સેવન બ્રહ્માર્પણ કર્યા વિના કરતા ન હતા તેનુ ફળ અત્યારે કેવી રીતે ભોગવો છો, તે પ્રત્યક્ષ જ છે પરમાત્માના વચન પ્રમાણે આપનો યોગ અધુરો હતો, તે કારણે આપ એક મહારાજાને ઘેર જન્મીને મહારાજા થયા છો આ

વિશ્વમા એવો જન્મ થવો, એ દુર્લભ છે પૂર્વ જન્મનો વૃત્તાત જાણુ વાની આપને જે જિજ્ઞાસા થઈ છે, તે પૂર્વ જન્મના સુકૃતને યોગે જ થઈ છે આપ પૂર્વ જન્મને જાણી શકયા નહિ, તેનુ કારણ માત્ર આપના યોગમા જે ન્યૂનતા હતી તે જ છે આ જન્મમા પુનરપિ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિને માટે આપ સમર્થ છો, પૂર્વનો જે યોગાભ્યાસ અપૂર્ણ છે, તે આપ આ જન્મે પૂર્ણ કરો છો તે પૂર્ણ થતા જ આપ સદા વિદેહ મુક્ત જ થશો ”

સતપ્રસાદ સર્વ આપે છે

“હે બાળકુવર ! હે પરમ જ્ઞાની!” રાજા જનકે પોતાના બાળ-કુમારને ઉદ્દેશીને કહ્યુ, “તારા કહેવા પ્રમાણે મારા પૂર્વ જન્મના ઉંચા ધર્મનુ, ઉંચા આચારનુ ને સત્કર્મનુ મને સ્મરણ થાય છે, છતા મને પૂર્વની દેહિસ્થિતિનુ અદ્યાપિપર્યંત જ્ઞાન ન હોતુ, અને તુ આજે આ સ્થિતિમા પડ્યા છતા, તને પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન છે, તેનુ કારણ શુ ?”

બાળકુવરે કહ્યુ, “હે પિતાજી ! અરણ્યમા જે યોગીના આપણે સર્વને દર્શન થયા હતા, તે યોગી સાક્ષાત્ પરમાત્માના અશાવતારી હતા મારી ક્ષુધાને તૃપ્ત કરવાને, તેમના મુખમાથી ભૂમિપર પડેલા કણનુ મેં પ્રાશન કર્યું હતુ એ કણ તે મહાત્માના મુખની કૃપાપ્રસાદી હતી તે વળી મજના કલ્યાણાર્થે ભૂમિપર પાડવામા આવી હતી પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણની સગે, રગે ને ઉમગે રમતા ગોપબાળકો તેમના મુખની પ્રસાદી આરોગતા પરમગતિને પામ્યા છે, તેમ જ મજસગે પણ તે પ્રભુએ તેવી જ ક્રીડા કરી હતી–મેં તેમના મુખમાથી પણ પ્રસાદી ખેંચી લીધા હતી ને તે પ્રભુએ મારા હાથમાથી ઝૂટવી લીધુ હતુ. તમને પ્રશ્ન થશે કે, ત્યારે મારો મોક્ષ કેમ નહિ ? કારણ કે, મેં ક્રોધવશ થઇને પ્રસાદી મુખ માથી ઝૂટવી હતી–પ્રેમથી નહિ, તેમ જ્ઞાનપૂર્વક નહિ એ મારો અપરાધ તો મોટો હતો, પણ તે કૃપાળુ પ્રભુ સદા ભક્તવત્સલ છે, મે જે અજ્ઞાન-તામા કર્મ કીધુ, તે તે પ્રભુએ મનુષ્યનો ક્ષુધાપીડિત ધર્મ માની લીધો ને મને ગોપબાળની પદવી આપી છે છતા અજ્ઞાનતામા થયેલા ક્રિય માણનુ ફળ તો ભોગવવુ જ જોઇએ, જે ભોગવુ છુ આપની પેઠે મેં પ્રેમપુર સર થાળ અર્પણ કીધો હત ને પ્રસાદી પ્રાશન કીધી હત તો અહોભાગ્ય ગણાત ! અને આપની પૂર્વે તે દિવ્યધામનો નિવાસી બની જાત એ પ્રસાદીના પ્રાશનથી આજે મારો આત્મા કૃતાર્થ છે હું ત્રણે

કાળનુ જ્ઞાન ધરાવવાને સમર્થ છુ એ પ્રસાદીને યોગે મારા કૃતકર્મનો વિપાક થયા પછી, જે ગતિને તમે પ્રાપ્ત થનારા છો, તે જ ગતિને હું પ્રાપ્ત થઇશ, મહાત્માની-રે પૂર્ણ પરમેશ્વરના અશની કૃપાપ્રસાદીનુ ફળ મળ્યા વગર રહેતુ નથી

અજ્ઞાનતામા થયેલા અપરાધને યોગે આજ કાલ તો મારુ આવર્જન ને વિસર્જન જ થયા કરશે-એક ખાડામાથી નિકળીને બીજા ખાડામા પડવાનુ નિયામકે મારે માટે નિર્માણ કીધુ છે, આપનુ ઐશ્વર્ય તો પરમ છે, કેમકે નિષ્કામપણે-ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે-આપે સર્વ કર્મ કર્યા છે, કોઈ પણ કર્મ આપે બ્રહ્માર્પણ વિના કીધુ જ નથી, એટલે આપ કર્મથી નિર્લેપ છો, નિર્બાધિત છો આપના યોગમા ને વૈરાગ્યમા જે કિંચિત્ ઉણપ છે, તે જ હવે આપને સિદ્ધ કરવાની છે જે જીવ સસારમા સરસો રહ્યા છતા, બ્રહ્માર્પણ કર્મ કરે છે, તેને કોઈ પણ કર્મનો પ્રત્યવાય લાગતો નથી બ્રહ્માર્પણ કર્મનુ માહાત્મ્ય કેટલુ છે ને તે શું ફળ આપે છે, તે ઉપર આ એક કથા તમને કહું છુ, તે તમે સાભળો

દુર્વાસાનુ બ્રહ્માર્પણ

ગોપીઓના મનોરથોને પૂરનારા, આધિ વ્યાધિ ઉપાધિરૂપ ભુજગવડે દશેલા જીવનો ઉદ્ધાર કરનારા, સસારસાગરમા ડુબેલાને તારનારા બસીના નાદમા વેદો ગાઇને ગોપીજનના મનનુ હરણ કરનારા, અકુઠિત બુદ્ધિવાળા, લક્ષ્મીના મનરૂપી સરોવરમા હસરૂપે રમણ કરનારા પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા, એક સમયે યમુનાના તટપર વિરાજમાન હતા બસીની ધૂન મચી રહી હતી, પશુ પક્ષી તે ધૂનમા લવલીન હતા, વૃક્ષો પણ તેના શ્રવણમા જડવત્ થઈ રહ્યા હતા એવા પ્રભુની સેવા કરવાને વૃદાવનની ગોપીઓને નિત્ય તાલાવેલી લાગી રહેતી હતી જો શ્રીકૃષ્ણને ગોપીઓ ક્ષણભર જોતી નહિ, તો તેમનુ કાળજુ કોરાઈ જતુ હતુ તેની બસીનો નાદ સાભળીને ગોકુળની ગોપીઓ વિહ્વળ થઈ ગઈ હતી, કેમકે ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય ભક્ત હતી પોતાના પતિ પુત્રાદિ સગા સબધીઓની સ્નેહરૂપી શૃખલાને તોડીને, તેઓ એક કૃષ્ણમા જ લીન હતી ગોકુળ વૃદાવનની ગોપીઓ પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક માનેલા શ્રીકૃષ્ણને, પોતાના ઘરમા જે ઉત્તમમા ઉત્તમ પદાર્થ હોય, તેનુ ભોજન કરાવવામા, અનેક પ્રકારના લાડ લડાવવામા, તેના દર્શનનુ ચાતકપેરે પાન કરવામા, પોતાનુ તનમન અર્પણ કરવામા, કેવળ

પ્રેમઘેલી હતી પ્રેમ જ સર્વોત્તમસ્થાન અપાવનાર છે, સર્વ કલ્યાણના દાતા છે, તેવી પ્રેમઘેલી ગોપીઓ હતી

એક સમયે ગોકુળ વૃંદાવનની ગોપીઓએ પોતપોતામા એવો ઠરાવ કીધો કે, આજે શ્રીકૃષ્ણને માટે ઉત્તમમા ઉત્તમ ભોજન બનાવીને આપણે હાથે પ્રાશન કરાવવુ આ સંકેતને અનુસરીને સર્વ ગોપીઓએ અનેક પ્રકારના ભોજનો તૈયાર કીધા અને યમુનાના તટ ઉપર જયા શ્રીકૃષ્ણ બેઠા હતા ત્યા આવી, અને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યુ, 'હે નંદલાલ! હે કનૈયા! તુ ઉત્તમ પ્રતિના ભોજનોનો અમારા હાથે આસ્વાદ લે અને અમારા મનને સંતોષ પમાડ' શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ, 'હે ગોપીઓ! આજે તો હુ પિતા નંદની સાથે ભોજન કરીને આવ્યો છુ, માટે મને ઇચ્છા નથી મારા પેટમા તલ જેટલી પણ જગા નથી, તેથી એ ભોજન હુ નહિ જમીશ! પણ જો તમે મને સંતોષ પમાડવા ઇચ્છતી હો તો, કોઈ ઉત્તમ બ્રાહ્મણને આ ભોજન કરાવો તો હુ પ્રસન્ન થઇશ!" ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમમા એવી તો લુબ્ધ બની ગઈ હતી કે, શ્રીકૃષ્ણનો એક પણ શબ્દ ઉત્થાપવાને તેઓ શક્તિમાન્ ન હતી તેનો પ્રાણ, તેનુ મન, તેનુ જીવન, તેનો પતિ, તેની સખી, તેનો સ્નેહી, તેના પ્રેમનુ પરમસ્થાન, કેવળ શ્રીકૃષ્ણ જ હતા–તેની જ આજ્ઞાને તે અનુસરનારી હતી જો કે શ્રીકૃષ્ણના વચનથી તે પર મપુરુષના પુરુષાર્થથી અજ્ઞાત ક્ષુદ્ર ગોપબાળાના મનમા ક્ષણભર પરિતાપ થયો, પણ તેની આજ્ઞાનુ ઉલ્લંઘન કરવાને કોઇ પણ ગોપી સશક્ત થઈ નહિ તે વ્રજબાળાઓ હસતે મુખડે બોલી, 'હે કૃષ્ણ! અમે કયા બ્રાહ્મણને આ અન્નનુ પ્રાશન કરાવીએ? અમે સર્વ આપની દાસીઓ છિયે, આપ જેને કહેશો તેને અમે આ ઉત્તમ ભોજન જમાડીશુ' પોતાની આજ્ઞાનુ આવી સરસ રીતે પાલન કરનારી ગોપીઓના પ્રેમથી સંતોષિત બની શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ, 'હે ગોપીઓ! યમુનાને સામે તીરે ભગવાન્ દુર્વાસા મુનિ બિરાજેલા છે, તેને આ ભોજન કરાવો' વ્રજસુંદરીઓએ પૂછ્યુ, 'હે નન્દનન્દન! યમુના છલાછલ ભરેલી છે અહીં કોઈ નાવ પણ નથી, કે જેમા બેસીને અમે સામે તીરે જઇને દુર્વાસાને જમાડીએ યમુનાજળનો સ્પર્શ કર્યા વિના, અમે કેવી રીતે જઈ શકીએ?" શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા, 'અલિ ગોપીઓ! તમને એટલુ પણ જ્ઞાન નથી કે, જળનો સ્પર્શ કર્યા વિના પણ સામે પાર સહજ જઈ

શકાય યમુનાને જઈને કહો કે, શ્રીકૃષ્ણ જો સદાય બાળબ્રહ્મચારી હોય, તો તુ અમને જવાનો માર્ગ આપ આટલી પ્રાર્થના કરતા જ તમારુ કાર્ય સરળ થઈ જશે, એમા કઠિન શુ છે ?" જે શ્રીકૃષ્ણે અનેક ગોપીઓની સાથે ક્રીડા કીધી છે, રાસ રમ્યા છે, અનેકોના આત્માને સતુષ્ટ કીધા છે, જે શ્રીકૃષ્ણે અનેક ગોપીઓની છાતી ઉપર રમણ કીધુ છે, એમ ગોપાગનાઓની માનનીયતા છે, તે શ્રીકૃષ્ણ 'સદાય બાળબ્રહ્મચારી છે,' એ વચન સાભળીને ગોપીઓ ખડખડાટ હસી પડી તથાપિ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પ્રીતિવાળી ગોપીઓએ તેની આજ્ઞાને અનુસરી યમુનાના તટપર ઉભા રહીને પ્રાર્થના કીધી કે, તુરત યમુનાજળ બે બાજુએ સ્થિર થઈ ગયુ ને મધ્યમા કોરો સ્વચ્છ માર્ગ જણાયો! સડસડાટ કરતી ગોપીઓ સામે પાર ચાલી ગઈ અને પાછુ ફરીને સર્વ ગોપીઓએ જોયુ તો, યમુનાજળ પૂર્વ પ્રમાણે વહન કરતુ હતુ

સર્વ ગોપાગના મુનિ દુર્વાસાના આશ્રમમા ગઈ ને શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રત્યેકે પોતપોતાના થાળ મુનિને સપ્રેમ પ્રાશન કરાવ્યા. હજારો નહિ, પરતુ લાખો ગોપીઓના થાળોને દુર્વાસા મુનિ ક્ષણવારમા આરોગી ગયા એ જોઈને સર્વ ગોપીઓ આશ્ચર્યચકિત બની ગઈ પછી દુર્વાસા મુનિએ સર્વ ગોપીઓને આશીર્વાદ આપીને જવાની આજ્ઞા આપી યમુનાજળ તો પૂર્વ પ્રમાણે વહન કરતુ હતુ, તેથી જળનો સ્પર્શ કર્યા વિના સામે પાર કોઈ રીતે જવાશે નહિ, માટે ગોપાગના ચિન્તા કરવા લાગી ત્યારે મુનિ દુર્વાસાએ પૂછ્યુ, 'હે ગોપાગનાઓ! તમે કેમ ઉભી છો ? તમે શાની ચિન્તા કરો છો ?' ગોપીઓ બોલી, 'હે ભગવન્! આ યમુનાના જળનો સ્પર્શ કર્યા વિના અમે સામે પાર જઈએ, એવો કોઈ માર્ગ બતાવો' ક્ષણભર મૌન ધરીને મુનિ દુર્વાસાએ કહ્યુ, 'હે દેવીઓ! જે રીતિએ તમે આવી, તે રીતિએ જાઓ! યમુનાને જઈને કહો કે, મુનિ દુર્વાસ જો સદાય ઉપવાસી હોય તો, તુ અમને માર્ગ આપ!' અનેક પ્રકારની ક્રીડા કરનારા શ્રીકૃષ્ણ 'સદાય બાળબ્રહ્મચારી!' અને ઘટિકા પૂર્વે લાખો ગોપીઓના થાળોનો આહાર કરી જનારા દુર્વાસા 'સદાય ઉપવાસી!' આ આશ્ચર્ય જોઈને સર્વ ગોપીઓ બોલી, 'અમ સગે રગે રમનારા શ્રીકૃષ્ણ બાળબ્રહ્મચારી કેમ હોય? તેમ જ ઘટિકાપર ભોજન કરનારા તમે ઉપવાસી કેમ થયા?' મુનિ દુર્વાસાએ કહ્યુ, "હે ગોપીઓ! હું શબ્દાદિક ગુણોથી તથા આકાશાદિક

પચમહાભૂતોથી ભિન્ન પણ છુ અને તેઓની અદર પણ છુ તેઓ મને જાણતા નથી, તેઓ મારા અતરમા પણ નથી–હુ સર્વ સગરહિત આત્મા છુ તે કેવી રીતે ભોક્તા હોઈ શકુ? વ્યવહારદશામા જ મન વિષયોને ગ્રહણ કરે છે પણ પરમાર્થ દશામા જ્યારે સર્વત્ર આત્મા છે, ત્યારે કયા વિષયનુ મન મનન કરે? કયા વિષયમા મન લેપાય? શ્રીકૃષ્ણ પણ બન્ને શરીરના કારણ રહિત છે જે ઇચ્છાથી વિષયને સેવે છે તે કામી છે, જે નિરિચ્છાથી અથવા તો ઇચ્છાના પૂર્ણ અભાવે વિષયને સેવે છે તે સદાય અકામી છે, સદાય નિષ્કામી છે, સદાય બ્રહ્મચારી છે, સદાય ઉપવાસી છે જે પરમાત્માને અર્પણ કરીને વિષયોને ક્ષુદ્રવત્ જાણી અભાવવડે ભોગવે છે, અભાવવડે જ ભોજન કરે છે તે સદાય બ્રહ્મચારી છે, સદાય ઉપવાસી છે'

દુર્વાસા મુનિના આ વચનથી ગોપીઓના મનનુ સમાધાન થયુ જે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી જળનો સ્પર્શ કર્યા વિના દુર્વાસા પાસે ગોપીઓ આવી હતા, તે જ પ્રમાણે જળનો સ્પર્શ કર્યા વિના શ્રીકૃષ્ણ પાસે પાછી ગઈ, અને શ્રીકૃષ્ણનુ બાળબ્રહ્મચર્યવ્રત જાણી તેમના પ્રત્યેના પ્રેમમા પૂર્વના પ્રેમ કરતા પણ વિશેષ બળવાન્ પ્રેમને સ્થાન મળ્યુ"

બાળ શબે કહ્યુ, "હે પિતાજી! હે જનક! એ જ પ્રમાણે આપ સદાય બ્રહ્માર્પણ કરીને વ્યવહારના વિષયમા કુશળ રહેતા હતા, અને તેથી જ આપ સસારના સર્વ પદાર્થોથી નિર્લેપ હતા સ્ત્રી પુત્રાદિક, ધન યૌવનાદિકનો આપને સગ ન હતો, કેવળ અભાવવડે જ આપ સસારમા પ્રવૃત્ત થયા હતા, કર્તા ભોક્તાપણુ આપના હૃદયપ્રદેશમાથી પલાયન કરી ગયુ હતુ એ સુસસ્કારને યોગે આપ ઉત્તમપદના ભોક્તા થયા છો અને જે આત્મજ્ઞાનની ઉણપ છે, તેના જિજ્ઞાસુ બન્યા છો આપનો અપૂર્ણ યોગ પૂર્ણ કરો, પછી વિદેહમુક્ત બનીને સસારમા વિચરો"

સુખ અને દુ ખનો પ્રેરક કોઈ નથી

રાજા જનકે તે બાળકુવરને પૂછ્યુ, "હે વત્સ! તારી માતા પણ મને જ સદા અનુસરનારી હતી છતા તે મારા જેવા ઉચ્ચપદને પ્રાપ્ત ન થતા આ સ્થિતિને કેમ પ્રાપ્ત થઈ? તેમ જ તારી ભાર્યા શીલવતીની જે અવમ અવસ્થા મેં જોઈ છે, તે અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાને તે સજાયલી ન હતી આ જગતમા મનુષ્યાવતાર દુર્લભ છે, મનુષ્યાવ

તારમા સ્ત્રીની સ્થિતિ પુરુષ કરતા ઉતરતી ગણાય છે, તેમા પણ સ્ત્રીને વિધવાપણુ પ્રાપ્ત થવુ, એ મહાન્ કષ્ટનુ કારણુ છે વિધવાપણામા સ્ત્રીને જે જે સકટો ભોગવવા પડે છે તે અવર્ણનીય છે મૂળે સ્ત્રીને સ્વતત્ર-પણું જ નથી અને વિધવા તો માતા, પિતા, પુત્ર, સાસુ, સસરા કે ભાઈ ભોજાઈની ઓશિયાળી રહે છે કુબુદ્ધિવાળા દુર્જનો સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીના ઉપર આરોપ મૂકતા સકોચ પામતા નથી, તો પછી વિધવા-ઓનુ દુર્જન મુખથી રક્ષણુ થવુ કઠિન જ હોય ન સહન થાય તેવો દોષારોપ કુમાર્ગગામી દુર્જનો વિધવાપર કરે છે પવિત્ર મનવાળી સુશીલ વિધવાને આ સર્વ સકટમાથી રક્ષણુ આપનાર કેવળ પરમા-ત્મા જ છે છતા સામ્પ્રત સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવાનુ તારી ભાર્યાને શું કારણુ મળ્યુ છે તે કહે!”

“આ જગતના જીવો પોતપોતાના કર્માનુસાર સુખદુ ખને પ્રાપ્ત થાય છે” યોગી મહાત્માની પ્રસાદીથી જ્ઞાની બનેલા તે બાળકુવરે કહ્યુ, “કોઈ દુ ખ મોકલે છે કે સુખ ભોગવાવે છે, એ નિર્બળનુ વચન છે સુખ અને દુ ખનો પ્રેરક કોઈ પણુ નથી જીવ સુખ અથવા દુ ખ પોતપોતાના કર્માનુસાર ભોગવે છે માત્ર બળહીન–અજ્ઞાન–અપુરુષાર્થી જીવ જ સુખદુ ખ ભોગવવામા પરમાત્માને દોષભાગી કરે છે જ્યા સૂધી આ લિંગ શરીરમાથી પ્રિયાપ્રિયનો નાશ થતો નથી, દેહઉપર અભિમાન રહે છે, પરમાત્માપરની શ્રદ્ધામા સશય રહે છે અને કામ-નાથી કર્મનુ સેવન કરે છે, ત્યા સૂધી કર્મ બળ છૂટતા નથી, એ જ કર્મ જીવને બળાત્કારે આકર્ષણુ કરી મહા મોહમા ઘસડી જાય છે અને પુરુષ મોહને લીધે કર્મને અકર્મ અને અકર્મને કર્મ જુવે છે, તે જ પુરુષને બધનમા નાખે છે વાસ્તવિક રીતે તો, કર્મ ચિત્તની શુદ્ધિને અર્થે છે, વસ્તુની પ્રાપ્તિને અર્થે નથી, વસ્તુસિદ્ધિ તો નિષ્કામપણાથી, તત્ત્વના વિચારથી ને સ્વધર્મના સેવનથી જ થાય છે વ્યવહારમા રહેલો પુરુષ બહારના કર્મની જે ઉપાસના કરે છે, તે તો કેવળ બધનમા નાખીને અધોગતિએ જ પમાડનાર છે જેવા જેના કર્મ, તેને અનુસાર તે આ લોકના ભોગ ભોગવે છે મારી માતા સપૂર્ણુ સ્ત્રીધર્મની ઉપાસક હતી, અહોકાળ પતિની જ સેવાપરાયણુ રહેતી હતી, આપની આજ્ઞા તેને વેદાજ્ઞા તુલ્ય હતી, તેથી એ વધારે–બ્રહ્મ–પરમ પ્રભુની આજ્ઞા પણુ તેના મનથી તુચ્છ હતી–આપની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવાને તે સદાય તત્પર

રહેતી હતી, પતિ જ તેનુ સર્વસ્વ હતુ કોઈપણ કાર્યથી આપનુ મન દુખી થાય, તે કરવાને તે પરમ દુખી થતી હતી, મનસા, વાચા, કર્મણા તે પતિપરાયણા હતી તથાપિ, જે જ્ઞાનથી, પ્રેમથી શ્રીહરિ પ્રતિની શ્રદ્ધાથી આપ અભેદરૂપે સત પુરુષોનુ સેવન કરતા હતા, જે શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી અતિથિ અભ્યાગતોને દાન દેવામા તત્પર રહેતા હતા, તે પ્રેમ, તે શ્રદ્ધા તથા તે જ્ઞાન મારી માતુશ્રીમા ન હોવાને કારણે, તે આજે કાશીપુરના નગરશેઠની ધણિયાણી છતા, રાજરાણીથી ઉતરતી પદવીને પ્રાપ્ત થઈ છે સ્ત્રી અને પુરુષનુ જે જોડલુ છે, તે આ લોકમા કે પરલોકમા જોડે જ વિચરે છે મહાત્મા પુરુષો કહી ગયા છે કે, અનેક જન્મ સુધી સ્ત્રી અને પુરુષો પતિપત્નીના સબધથી સાથેના સાથેજ-સર્વ સ્થાને વિચરે છે, પણ જેનુ સત્કર્મ ઓછુ, તેને કેટલોક કાળ એક બીજાનો વિયોગ સહન કરવો પડે છે, અને પોતાના પૂર્વ જન્મના કર્મને મહામહાકષ્ટે ભોગવવા પડે છે જૂદા જૂદા કર્મના ફળ ભોગવ્યા પછી પાછા તે જોડલા-યુગ્મરૂપે રહે છે, અને યુગ્મ-દ્વૈતમાથી અદ્વૈતભાવને પામ્યા પછી નિર્વાણને પામે છે સ્ત્રીને પોતાના પતિની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ અન્ય પ્રાણી પદાર્થની ઇચ્છા કરવાની જ નથી જે સ્ત્રી પતિની ઇચ્છાને જ અનુસરનારી છે, અહોકાળ-જાગૃત, સ્વપ્ન કે સુષુપ્તિમા પણ પતિ વિના અન્યનુ સ્મરણ દર્શન કરતી નથી, તે જ સદાય સતી છે-અગ્નિમા બળનારી કે પતિવિરહથી એકાએક મરણ પામનારી સતી નથી * જે પતિની આજ્ઞાથી પરમ પુરુષના સેવનમા અનુરક્ત છે, તેજ સદાકાળ પતિ સગે રહીને પરમાત્માની પરમ લીલાનો રસાસ્વાદ લેવાને ભાગ્યશાળી બને છે એપર આ પુરાણ પ્રસિદ્ધ કથા છે, તે સાભળો

સ્ત્રીનું પરમ દૈવત પતિ જ છે†

પૂર્વે કૌશિક નામનો કોઈ એક બ્રાહ્મણ હતો તે અનેક તપરૂપી ધન મેળવીને, 'ભવતિ ભિક્ષા દેહિ' કરતો કરતો, કોઈ એક પતિવ્રતાને દ્વારે જઇને ઉભો રહ્યો આ કૌશિક બ્રાહ્મણના તપનુ બળ, એવુ તો

* આ સત્ય છે અહલ્યા, તારા, દ્રૌપદી, સીતા, મદોદરી એ પાચ પરમ સતી ગણાય છે તે વિના અન્ય પણ છે એ સર્વે પતિ પાછળ અગ્નિમા પડી, પોતાનો દેહો ત્સર્ગ કીધો હોય તેવો કોઈ ઉલ્લેખ ધર્મગ્રથમાથી મળતો નથી

† શ્રીમહાભારતના વનપર્વમા આ કથા વિસ્તારથી વર્ણવી છે

ઉગ્ર હતું કે, એક વખત એક ઝાડ તળે તેઓ બેઠા હતા તેવામા ઉપરથી એક બગલી તેનાપર ચરખી, એટલે તેણે તે બગલીની સામા ક્રોધ-દૃષ્ટિ કરી કે, તરત જ તે બળીને ભસ્મ થઈ ગઇ હતી કૌશિક બ્રાહ્મણ જેને ઘેર ભિક્ષા દેહિ કરીને ઉભો રહ્યો હતો, તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ કહ્યુ, 'મહારાજ ! ઉભા રહો, હુ ભિક્ષા આપુ છુ !' પણ દૈવેચ્છાથી એ જ ક્ષણમા–તે તપોધનને બોધ થવા માટે જ, તે સ્ત્રીનો પતિ આવીને ઉભો રહ્યો ને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યુ 'હે સાધ્વી, જલદી રસોઈ કર, મને ક્ષુધા લાગી છે' આ આજ્ઞા થતા જ, તે સ્ત્રી, પોતાના પતિની સેવામા ગુથાઈ ગઈ, અને બ્રાહ્મણને ભિક્ષા આપવી ભૂલી ગઈ જ્યારે તે સ્ત્રીને ભિક્ષા આપવાનુ સ્મરણ થયુ, ત્યારે તે વિપ્રષિને ભિક્ષા આપવાને આવી પણ વિપ્રર્ષિ તો કોપાયમાન થઇને બોલ્યા, 'હે સ્ત્રી ! તુ બ્રાહ્મણને આશા આપી ઉભો રાખીને, તારા પતિની સેવામા પ્રવૃત્ત થઈ, એ તે મહા પાપ કર્મ કીધુ છે!' એમ કહી લાલચોળ આખ કરીને, તે સ્ત્રીની સામે જોવા લાગ્યો તપોધનની આ ચેષ્ટા જોઇને સ્ત્રીએ નિડરપણે કહ્યુ, 'હે મહારાજ ! હું તમારા ક્રોધની યત્કિંચિત્ પણ દરકાર કરતી નથી મારે માટે, દાન, ધર્મ, કર્મ, અતિથિસેવન, બ્રહ્મપૂજન, દેવસેવા, ભક્તિ જ્ઞાન, એ સર્વ મારા પતિ જ છે જે સ્ત્રી પતિસેવાપરાયણ રહેવામા મોળી છે, પતિની આજ્ઞાને અનુસરવામા ગાફેલ છે, પતિને કટુવચન કહેનારી છે, પતિના પ્રેમ અને કોપને એક સરખો ગણનારી છે, પતિના સુખદુ:ખમા ભાગ લેવાથી વિદૂર છે, તે સ્ત્રી ત્રિકાળે પણ પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી શકતી નથી અતિથિનો સત્કાર કરવો, એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે, આશાબધને આતુર રાખવો એ મહા કષ્ટ છે–એમ આપ મને ઇષ્ટ છો, પૂજ્ય છો, પણ આપનાથી વિશેષ ઇષ્ટ, પૂજ્ય, સર્વોપરી, જીવિત, પ્રાણ એ સર્વ–મનસા–વાચા–કર્મણા–મને મારા પતિ જ છે હુ કઈ અરણ્યની બગલી નથી કે, આપના કોપવાળા નેત્રો જોતા જ બળીને ભસ્મ થઇશ !' જેણે અટલ તપરૂપી ધન પ્રાપ્ત કીધુ છે, એવો કૌશિક બ્રાહ્મણ, અરણ્યના નિર્જન પ્રદેશમા બનેલા પ્રસગનુ વર્ણન તે સ્ત્રીના મુખથી સાભળીને, પોતાના તપના ગર્વને વિસરી ગયો "

બાળકુવરે કહ્યુ "હે મહારાજ ! પતિસેવાનુ આ માહાત્મ્ય જે સચ્ચરિત્રશાળી સ્ત્રી જાણે છે, પતિને જ અનુસરે છે તથા પતિમા જ અનુરક્ત છે, તે જ સ્ત્રી પતિના જેવા જ, બલ્કે તેનાથી શ્રેષ્ઠ સુખને

પામે છે મારી માતા સદાય આપના વચનને અનુસરનારી છતા પણ બાર વર્ષના દુષ્કાળમા, જ્યારે આપે કહ્યુ કે, તે કારમા યોગીને તારો થાળ આપ, ત્યારે શુદ્ધ સાત્વિક ભાવથી આપની આજ્ઞાને ઈશ્વરતુલ્ય આજ્ઞા માનીને નહિ, પણ કસમોડાતે મ્હોડે-મનમા સતાપ પામતા-પોતાનો થાળ તે કારમા યોગીને અર્પણ કીધો હતો, તેથી જ તેનુ કર્મ ઉતરતુ હતુ તે કર્મને યોગે આજે તે જે ફળ ભોગવે છે, તે યોગ્ય જ છે તમારા પ્રતિની અગાધ પ્રીતિ અને સચ્ચરિત્રને યોગે તે આજે સર્વ સપત્તિ ભોગવે છે ખરી, પણ એ સપત્તિ રાજરાણીનુ ઉચ્છિષ્ટ છે તમારા પ્રતિની નિર્મળ ભક્તિના પ્રતાપથી જ, તે પોતાના પૂર્વજન્મના ઇતિવૃત્તથી જ્ઞાતા છે, તથાપિ તેની સ્થિતિ રાજરાણીથી ઉતરતી અને કંઈક અશે પરાધીન પણ છે

બ્રહ્માર્પણ વગરના કર્મ બન્ધનરૂપ છે

હવે મારી ભાર્યાના કર્મની કથા સાભળો તે સદા મને અનુસરનારી હતી પરતુ જે મોહાધપણાથી હું વર્તતો હતો, તે મોહાધપણામાથી તારવાને એક પણ સમયે મને સદ્બોધ આપવાનો તેણે વિચાર કીધો ન હતો આપની સુશિક્ષાના વચનને તે પૂર્ણ પ્રેમથી સાભળતી હતી, પણ તે પ્રમાણે વર્તવાનો આદેશ તેણે મને કદી કીધો નથી અને તે પ્રમાણે વર્તવાની કામના પણ કીધી નથી તેના કર્ણ જ માત્ર પવિત્ર થયા છે-તેનો આત્મા પવિત્ર થયો ન હતો તેમ જ કારમા યોગીને તમારી આજ્ઞાથી ભોજનનુ પાત્ર અર્પણ કરવા પૂર્વે તેણે તે પાત્ર ઉચ્છિષ્ટ કીધુ હતુ, વળી તે બ્રહ્માર્પણ કર્યા પૂર્વે જ તે પ્રત્યેક પદાર્થનુ સેવન કરતી હતી શીલવતી સદાય મમપરાયણા હતી ખરી, પણ મનુષ્યા દેહના સદ્ધર્મથી કે આલોક કરતા કોઈ પરમ શ્રેષ્ઠ સ્થાન છે, તે પામવાનો પુરુષાર્થ કરવાને જ આ મનુષ્યા દેહ આપ્યો છે, તેના જ્ઞાનથી બહિર્મુખ હતી. તેના કર્ણમા બ્રહ્માનદના શબ્દોનો જ પ્રવેશ થવા માડ્યો હતો, તેથી તે બ્રાહ્મણના ઉત્તમ કુળમા અવતરી છે, ભૂત ભવિષ્યત્ જ્ઞાનથી સપન્ન છે, છતા પણ બ્રહ્માર્પણ કર્યા વગર પ્રત્યેક પદાર્થના સેવનને યોગે ને પતિની ઉન્નતિના સાધન સાધવામા પછાત હોવાથી, વળી કામના સેવનમા અનુરક્ત રહેવાથી, ધર્મનુ ઉલ્લઘન થવાથી, યુવાવસ્થામા જ વૈધવ્ય અવસ્થાના મહાન્ દુ ખને ભોગવનારી બની છે જે સ્ત્રી-સતી સાધ્વી પતિવ્રતા સચ્ચરિત્રશાળી સ્ત્રી,

પોતે જાણ્યા છતા, પતિની પ્રસન્નતાર્થે, માત્ર તેને અનુરક્ત રહી, ધર્મને માર્ગે વળવાની મનીષા કરતી નથી, તે સ્ત્રી ગુપ્તપણે પતિનો દ્રોહ જ કરે છે, અને સ્વધર્મમા મન્દા જ છે આ કારણથી તેને પણ પતિની અર્ધાંગના-રૂપે પાપકર્મની ફળભાગિણી ગણી છે, અને પુનર્જન્મમા તેને પરાધીન-પણાના સકટ શોષવા પડે છે તે સતાન રહિત રહે છે, યુવાવસ્થામા જ વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ને પરાધીન બને છે એવી સ્ત્રીને પતિપરાયણા રહેવાનુ પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે એ સત્ય છે, પણ પોતાનો જે ધર્મ કે-પતિને ઉન્નત સ્થાનમા રાખવો, તેની અવગણનાનુ ફળ પણ ભોગવવુ પડે છે

હે પિતાજી! મારી સ્થિતિ તો તમે જુવો છો જ! કોઈ કોઈ જન્મના ઋણાનુબધને યોગે, હુ મોટે મોટે ઘેર અવતરુ છુ અને લેહણુ દેણુ અપાવી, એક ખાડમાથી નિકળીને બીજી ખાડમા પડુ છુ, એમ મારા કર્મ પૂરા થાય છે ને નવા કર્મના બધથી મુક્ત રહ્યો છુ આજ સૂધીમા એવા મારા અનેક જન્મો થઈ ગયા છે ઋણાનુબધથી કોઈ પણ મુક્ત નથી જે દ્વારે ઋણાનુબધ બધાયો હોય, તે દ્વારે તે આપવો લેવો પડે છે જ

ઋણાનુબન્ધ જ સર્વનુ કારણ છે

કોઈ એક નગરમા શશિશેખર નામે એક સચ્ચરિત્રશાળી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેણે અયાચક વૃત્તિથી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો પર-માત્માના વચનપર તેની પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી કે, જે પરમાત્માએ આ જગતને ઉત્પન્ન કીધુ છે, તે જ તેના યોગક્ષેમનો નિર્વાહ કરશે

હે તાત સુવિચારશર્મા! જે જીવ પરમાત્મા ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે, તે ભક્તને પરમાત્મા કદી પણ ઓછુ પડવા દેતો નથી છતા જીવનો લપુડો-વલકુડો સ્વભાવ, તેને ક્ષણે ક્ષણે ભૂલાવો ખવાડે છે ક્ષણમા તે ઈશ્વરપર સપૂર્ણ શ્રદ્ધા મૂકે છે, મન વચન કાયાથી પરમાત્માને પ્રેમથી પૂજે છે, ક્ષણમા પોતાના પ્રારબ્ધને નિંદે છે ને ત્રીજી ક્ષણે સસારના પુરુષાર્થને સબળ માને છે પણ જે જીવ ઈશ્વરનો છે-ઈશ્વરનો બની રહે છે, ઈશ્વરને ક્ષણભર પણ દૂર કરતો નથી, સસારમા રહેલા તે જીવનુ સર્વ જ ઈશ્વર પૂરે છે, તે તેને કદી પણ ઓછુ પડવા દેતો નથી, પણ નિભાવી લે છે

શશિશેખર પણ તેવા જ નિશ્ચયવાળો હોવાથી કશા પણ ઉદ્યોગ વગર બેઠો હતો તે પરમ શ્રદ્ધાળુ, આત્મનિષ્ઠ અને પરમાત્માની ઉપા

અનામાં સદા પરાયણ હતો પોતાના ભક્તના યોગક્ષેમનો તે નિર્વાહ કરે છે જ, એવા પરમાત્માના વચન ઉપર તેની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી, છતાં તેના મનમાં કંઈક સંશય પણ હતો કે, પરમાત્મા પોતાના ભક્તના યોગક્ષેમનો કેવી રીતે નિર્વાહ કરતો હશે? જે પૂર્ણ શ્રદ્ધાળુ છે, તેને આધીન ભગવાન્ છે, પણ જે સંશયાત્મા છે તેને તો નિત્ય વિનાશ જ છે આ બ્રાહ્મણ પણ સહેજ સંશયાત્મા હતો એને પરિણામે તે ડગલે ડગલે દુઃખી થતો હતો કોઈ પ્રસંગે તો ઘરમાં ખાવાનાએ સાંસા પડતા, બાળકો ટળવળતા અને તેનો આક્રોશ સાંભળી, તેની સ્ત્રી સંસારથી કંટાળી ગમે તેવાં પણ મધુરાં નમ્ર વચન કહેતી જેવો શશિશેખર સુશીલ હતો, તેવી તેની સ્ત્રી પણ પતિધર્મપરાયણ હતી, પરંતુ પુરુષ જેટલો સહનશીલ ને ગંભીર છે, તેટલી સ્ત્રી નથી

દુઃખથી દાઝેલી, બાળકના આક્રંદથી કંટાળેલી તે સ્ત્રીએ એક સમે સ્વામીને કહ્યું, "સ્વામિન્! उद्यमेन तु सिध्यंति कार्याणि न मनोरथैः । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशंति मुखे मृगाः ॥ ઉદ્યોગ કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ મનોરથથી કાર્ય સિદ્ધ થતાં નથી સુતેલા સિંહના મુખમાં મૃગ પ્રવેશ કરતા નથી તમે તો ઈશ્વર ઉપર જ આધાર રાખીને બેસી રહ્યા છો, પણ આ બાળકોની શી સ્થિતિ થાય છે તેના સામું જુઓ તો ખરા! ઘરમાં એક અન્નનો દાણો સરખોએ નથી! આપણા હાલ તો સુદામાથી પણ ભુંડા છે હું લોકોની સેવા કરીને ઘર જેમ તેમ નિભાવું છું, પણ બૈરું તે શું રળે? બેચાર પૈસા! તેમાંથી આ સંસાર કેમ નિભાવાય? મારું અને તમારું તો ગમે તેમ થાઓ આપણે અન્ન વગર બેચાર દહાડા ઉપવાસ પણ ખેંચી શકીએ, પણ આ બાળકોની અવસ્થા કેવી થાય છે, તેનો તમે જરા વિચાર કરો તો બહુ સારું એમનો આક્રોશ મારાથી તો હવે સહન થઈ શકતો નથી સંસાર નિભાવવા પુરુષે ધન ઉપાર્જન કરવું જોઈએ અને સ્ત્રીએ તેનો નીતિથી વ્યય કરવો જોઈએ તમે લાવો ને હું ઉડાવતી હોઉં તો મારો અપરાધ છે પણ આપ તો બેસી રહો છો, તો હું શું કરું? હે નાથ! જે પ્રયત્ન કરે છે, તેના જ સર્વ મનોરથો ઈશ્વર સફળ કરે છે, પરન્તુ જે પશુની માફક બેસી રહે છે, તેને ત્યાં ઇશ્વર પોટલા ને પોટલા રેડાવી દેતો નથી હે સ્વામીનાથ! આ મારાં વચન તમને ઘણાં કઠિન લાગતાં હશે, સાધ્વી સ્ત્રીએ, ગમે તેવા સંકટમાં, પતિને કદી પણ અયુક્ત વચન ન બોલવાં-પતિને

જ પરમેશ્વર તુલ્ય ગણુવો ને સુખદુ ખ સહી લેવા, પણુ હુ દુ ખની દાઝી જે વચન બોલી છુ, તે માટે ક્ષમા કરશો તમે વિદ્વાન્ છો, ગુણુવાન્ છો, કોઈ ગૃહસ્થની થોડી યાચના કરશો, તો આપણો નિર્વાહ સહેજે ચાલી રહેશે પણ ઘરમા બેસી રહેવાથી આપણો દિવસ કોઈ પણ કાળે સુધરવાનો નથી. હાથ હલાવ્યા વગર ખાવાનુ મળતુ નથી, તો પૈસા તો કયાથી જ મળે ? જેમ સ્ત્રી અને પુરુષ વિના સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ નથી, તેમ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થના સબધ પણ જોડેલા જ છે, પુરુષાર્થ વિના પ્રારબ્ધ ફળતું નથી, પ્રારબ્ધ વિના પુરુષાર્થ અફળ છે એકને બળે બીજુ ફળે છે, બીજાને બળે પહેલુ ફળે છે આ સસારમા સર્વ ધર્મ-કર્મ-પદાર્થ-યોગ્ય રીતે જ યોજાયલા છે ને તે પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત થાય છે જેનો પુરુષાર્થ સતેજ છે, તેને જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું તમારુ જ વચન છે, કેમકે પુરુષાર્થ વિના પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ, બેઠે બેઠે થતી હોય તો આ સાઢિયાઓનો ઉદ્ધાર જ થઈ જાય આપ વિચાર કરો, આપ ગૃહસ્થાશ્રમી છો ને આ ગૃહસસાર નિભાવવાનો છે સસાર નિભાવવાને દ્રવ્યની આવશ્યકતા છે, તે દ્રવ્ય કોઈ સજ્જનને પ્રાર્થીને આપ લાવો તો ઘણું સારુ ”

તે સુશીલ બ્રાહ્મણુ બોલ્યો, “હે ઉદ્યોગવાદિની ! તને પરમાત્માના વચન ઉપર શ્રદ્ધા નથી, એ જ કારણુથી તુ ઉદ્યોગને પ્રાધાન્યપણુ આપીને, કોઈ અયોગ્ય પુરુષની યાચના કરવાનો મને બોધ આપે છે અને મારા અયાચકવ્રતને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણુ હે સન્નારિ ! તુ નિશ્ચયપૂર્વક જાણુ કે, તે હજાર હાથવાળો પોતાના ભક્તને કોઈ પણુ કાળે છેહ દેતો નથી, તેની આશાનો ભગ કરતો નથી, તો તે મને કેમ છેહ દેશે ? પરમાત્માનુ વચન જ છે કે, મારા ભક્તને કોઈ કાળે પણુ હું ઓછુ આવવા દઈશ નહિ એ પરમાત્માનુ વચન શુ મિથ્યા જશે ! આટલુ છતા, આ પરમાત્માના વચનપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી એક વર્ષ મને બેસી રહેવા દે જો પરમાત્મા પોતાના વચન પાળવામા મોળા થશે તો પછી તારી ઇચ્છાને હું સાનુકૂળ થઇશ ”

ઈશ્વર જ યોગક્ષેમ વહન કરે છે

પૂર્વકાળમા મારી જ સ્થિતિમા આ અસાર સસાર નિભાવતો બ્રહ્મનિષ્ઠ નિરજન નામનો બ્રહ્મદેવ કાશીપુરીમા રહેતો હતો તેની સ્ત્રીએ

પણ તારી જ પેઠે પોતાના સ્વામીને ઉદ્યોગ કરવાની પ્રેરણા કીધી હતી ત્યારે નિરજને પોતાની સ્રીને કહ્યુ કે, 'હે સ્રી ! શ્રીમુખે કહ્યુ છે કે —

अनन्याश्चिन्तयन्तो मा ये जना पर्युपासते ।
तेषा नित्याभियुक्ताना योगक्षेम वहाम्यहम् ॥

જે પુરુષો અનન્યભાવથી મારુ ચિતન કરતા થકા મારી ઉપાસના કરે છે, તે નિત્ય આદરપૂર્વક મારુ ચિતન કરનારા પુરુષોના યોગક્ષેમને હુ વહન કરુ છુ

"આવા શ્રીમુખના વચન છે, તે કદી પણ અસત્ય થવાના નથી, માટે મને એક વર્ષ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી પરમાત્માનુ સેવન કરવા દે તે સૌ રુડા વાના કરશે" એમ અનેક પ્રકારે તે ધર્મજ્ઞ બ્રાહ્મણે પોતાની સ્રીને સતોષી વિદાય કીધી જોતજોતામા બાર મહિના પૂરા થવા આવ્યા ને પરમાત્માએ કઈ લક્ષ દીધુ નહિ તે તો પુરષને સમ્પૂર્ણ કસે છે, મોળા સશયાત્માનો તે સગી નથી બાર માસ પૂર્ણ થતા તેની સ્રી નિરાશ થઈ ગઈ હવે બાર માસમા એક જ દિવસ અવશેષ રહ્યો ઘરમા અન્નનો કણ નથી, ચારચાર ઉપવાસ દપતીને થયા છે, બાળકોએ કીલિયાણ કરી મૂક્યુ છે, હવે કરવુ શુ ? પરમાત્માએ ઉત્તમ કસોટી કરવા માડી હતી ત્રણસેં ને ઓગણસાઠ દિવસ પૂરા થયા છે, આજે ત્રણસેને સાઠમો દિવસ છે પણ પરમાત્માએ વહાર કરી નહિ તે સુશીલ બ્રાહ્મણે સ્નાન સધ્યાદિક વિધિથી પરવારીને વિચાર કરવા માડ્યો કે, વર્ષ થયુ હુ પરમાત્માનુ એક નિષ્ઠાથી ભજન કર્યા કરુ છુ, પરતુ તે પરમાત્માએ મારા પ્રતિ દયાદૃષ્ટિ કીધી નહિ પરમાત્માનુ વચન મિથ્યા તો જાય નહિ ! પણ જે વચનનો તેમને નામે બોધ કરવામા આવે છે, તે વચન તેમનુ હોય નહિ કોઈ દભીનુ હશે ! એ કદાચ ક્ષેપક તો ન હોય ! એમ વિચારી, એ વચન ઉપર હડતાળ ફેરવી, તે ધર્મનિષ્ઠ સુશીલ બ્રાહ્મણ, ચપ્પુથી ઘસી પુરુષાર્થ કરવાને અથવા તો કોઈ ધનાઢ્યની પાસે યાચના કરવાને ગૃહ ત્યાગી બહાર નિકળી પડ્યો

પણ થોડેક દૂર ગયા પછી તેનુ શ્રદ્ધાળુ હૃદય કપવા લાગ્યુ તે મનમા બોલ્યો, "મારી પ્રતિજ્ઞા ત્રણસેં ને સાઠ દિવસ પૂર્ણ કરવાની હતી અને ત્રણસેં સાઠ દિવસ પૂર્ણ થયા છે કયા ? મેં મૂર્ખ ત્રણસેં ઓગણ-સાઠ દિવસ સૂધી પરમાત્માનુ સેવન કીધુ અને એક દિવસને માટે ધીરજ ધરી નહિ ! મેં શુ કર્યું ? ખરેખર, પરમાત્માનુ વચન સત્ય જ છે, તે કોઈ કાળે અસત્ય હોય જ નહિ" આ પ્રમાણે વિચાર કરતો

તે બ્રાહ્મણ ચિત્તભ્રમ જેવો, મૂઢ જેવો, વૈકલ્ય જેવો બનીને પડોશમા આવેલા એક પર્વતની કદરામા જઈ લાબો થઈને સુતો

પરમાત્માએ તેના ધૈર્ય અને શ્રદ્ધાની પરમ કસોટી કીધી હતી એક સરખી શ્રદ્ધા રાખીને પરમાત્માને સેવવો, તેને જાણવો અને જોવો, એ કઈ સાધારણ સયમ નથી પણ જેમ સુવર્ણ શુદ્ધ થયા વિના તેની પૂરેપૂરી કિંમત થતી નથી, તેમજ ભક્ત જ્યા સૂધી એકનિષ્ઠ-જ્ઞાનવાન્ અનન્ય ભક્ત બનતો નથી, ત્યા સૂધી પરમાત્મા તેની વહાર કરતો નથી શુદ્ધ હૃદયથી પરમાત્માનુ સતત, સુખમા કે દુખમા, ધ્યાન કરે છે, ક્ષણભર પણ તેનાથી વિમુખ થતો નથી, તે પુરુષનુ જ પરમાત્મા પોતાનો નિત્યમુક્ત ભક્ત ગણીને કલ્યાણ કરે છે, પછી ભલે તે જીવ સસારની અનેક ખટપટમા પડેલો હોય, પણ જે નીતિમાન્ હોય, નિષ્કામપણે પરમાત્માને સેવતો હોય, શુદ્ધ હૃદયથી પોતાના સર્વ કાર્યથી પરવારીને મનસા, વાચા, કર્મણા એના સ્વરૂપમા જ લીન છે-સાયુજ્યતાનો અધિકારી બનવા પ્રયત્નશીલ છે, તે જ પરમાત્માનો પરમ ભક્ત છે હે પિતાજી! એ સબધે એક પુરાણોક્ત કથા છે, તે તમે સાભળો!

પરમાત્માનો પરમ ભક્ત

એક સમયે પરમાત્માના પરમ ભક્ત દેવર્ષિ નારદજી, વીણામા પરમાત્માનુ ગુણગાન કરતા કરતા વૈકુઠલોકમા જઈ પહોંચ્યા શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન્ અનેક મુક્ત જીવોની મધ્યે દિવ્યાસન ઉપર બિરાજમાન હતા, સનક સનકાદિક ઋષિઓ તેમના વચનામૃતનુ પાન કરવામા એકતાર થઈ ગયા હતા, જયવિજય પાર્ષદો તેની આજ્ઞા ઉઠાવવાને તત્પર ઉભા હતા, પરમાત્મા અનેક ઋષિ મુનિગણોથી આવૃત હતા નારદજીના પધારવા સાથે જ સર્વે મુનિગણે અને ભક્તગણે તેમનુ આદરાતિથ્ય કીધુ વિષ્ણુ ભગવાન્ પણ તેમને પ્રેમથી ભેટ્યા ને કહ્યુ, "હે નારદ! તુ કુશળ તો છે?" કેટલીક વાતચિત થતા વિષ્ણુ ભગવાને કહ્યુ, "હુ જે પરમાત્મા તેનુ, આ જગતનો જીવ એક ક્ષણ પણ નિર્મળ અતકરણથી ધ્યાન ધરે છે, તે મારો પરમ-અનન્ય ભક્ત છે એવા અનન્ય ભક્ત આ લોકમા વિરલ છે તેમના દર્શનથી મને જે આનદ થાય છે, તેનુ વર્ણન કરવાને હુ અશક્ત છુ એ ભક્તજનોના ઐશ્વર્ય બળથી જ આ જગતની સર્વ વિભૂતિઓને પોષણ મળે છે એવા ભકતો, તત્ત્વોનુ તત્ત્વ, સારના સાર ને વેદના વેદ છે! મારુ અન્ય સ્વરૂપ જ છે!" ભગવાનને

નારદ મુનિએ કહ્યુ, "હે નિરંજન નિરાકાર પરમ પુરુષોત્તમ પરમાત્મા! આપના એવા ભક્તના દર્શન કરવાને હું ઉત્સુક છુ આપ મારી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા સમર્થ છો!" વિષ્ણુ ભગવાને કહ્યુ, "હે નારદ! અચળા પુરીમા વસતા પરમતત્ત્વ નામના બ્રાહ્મણને ઘેર તુ જા, ત્યા તને મારા પરમ ભક્તના દર્શન થશે" પરમાત્માને પ્રણામ કરી, મનોવેગી નારદજી ક્ષણમાત્રમા પરમતત્ત્વ બ્રાહ્મણને ઘેર આવીને ઉભા રહ્યા આ બ્રાહ્મણ પ્રભાતમા ઉઠતા જ એક નિષ્ઠાથી શુદ્ધ મને પરમાત્માનુ અકા મનાથી ધ્યાન ધરતો અને પછી પોતાના સસારના ખટલાને સભાળતો હતો અને રાત્રિના સુતી વખતે એવા જ પવિત્ર મને, એકનિષ્ઠાથી, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીને સુઈ જતો હતો આખા દિવસમા તે ત્રીજી વખત પરમાત્માને સભારતો પણ નહિ તેને જોઇને, નારદજીએ વિચાર્યું, 'અહો! પરમાત્માનો પરમ ભક્ત તે આ જ કે! ભગવાન્ પણ ભલા કે, આને પરમ ભક્ત કહે છે! હુ ધારુ છુ કે, વિષ્ણુ ભગવાને મારી મશ્કરી કીધી છે' આમ વિચારતા નારદજી પાછા વિષ્ણુલોકમા પધાર્યા, અને પોતાના મનના ઉદ્ગારો પરમેશ્વર સમક્ષ કાઢીને બોલ્યા, "હે મહારાજ! આવા પરમ ભગવદ્ભક્તોથી તો આખુ જગત જ ભરેલુ છે! મને કોઈ સ્થળ ખાલી જ દેખાતુ નથી ખરેખર મહારાજ તમારી ઠઠ્ઠોળી કરવાની ટેવ છે, તેથી તમે મારી ઠઠ્ઠોળી જ કરી છે અને આ ગોપગોપીજનની સમક્ષ મને હાસ્યને પાત્ર કર્યો છે!"

"હે પિતાજી! વિષ્ણુધામમા જે ગોપ અને ગોપી રહે છે, તેનુ સ્વરૂપ નિરાળુ જ છે ત્રણ લોકના પ્રાણીમાત્રનુ, નરક અને મૃત્યુના ભયથી સારી રીતે રક્ષણ કરનાર શ્રુતિ તે ગોપી અને ઇદ્રિયોને વ્યવહાર માર્ગમાથી પાછી વાળીને અતર્મુખી કરનાર જે શુદ્ધાત્મા તે ગોવાળ એવા ગોપગોવાળથી વેષ્ટિત પરમાત્મા, નારદજીના હૃદયનુ હાર્દ સમજી ગયા અને સ્વત વિચાર્યું કે, 'નારદજી, હજી અનન્ય ભક્તના સ્વરૂપને ઓળખવા અસમર્થ છે' પછી નારદજીને કહ્યુ, "હે નારદજી! તમારી વીણાના અગ્ર ભાગપર આ એક જ રાઈનો દાણો મૂકીને, આ વૈકુઠ લોકોની પ્રદક્ષિણા કરીને પાછા આવો પણ જો જો, આ દાણો પડે નહિ!" નારદજીએ મનમા વિચાર કર્યો કે, વળી ભગવાને મશ્કરી આરભી! પણ હશે, જોઈએ વળી એમા કૌતુક શુ છે પછી નારદજી વીણાના અગ્ર ભાગ ઉપર રાઈનો દાણો મૂકીને વૈકુઠપુરીની પ્રદ-

ક્ષિણા કરવાને નિકળ્યા રાઈનો દાણો નારદજીના ચાલવાથી ગડબડવા લાગ્યો આમ હાલે ને તેમ હાલે, હમણા પડશે ને ગબડી જશે, એવી નારદજીને સજ્જડ ચિંતા થવા લાગી એથી રાઈના દાણા પ્રતિ જ દૃષ્ટિ રાખીને, એવી સભાળથી ચાલતા હતા કે, છેક રાત્રિ પડી, ત્યાસૂધી વૈકુઠની પ્રદક્ષિણા પૂરી કરી રહ્યા નહિ મોડી રાત્રિના નારદજી પ્રદક્ષિણા ફરીને, વિષ્ણુ ભગવાનની પાસે આવ્યા ને બોલ્યા કે, "લ્યો મહારાજ, તમારો આ દાણો! એણે કષ્ટ આપવામા કઈ પણ અવશેષ રાખ્યુ નથી છે તો ઝીણો સરખો, પણ મોટામા મોટી ઉપાધિથી પણ વિશેષ કષ્ટદાયી છે" શ્રીવિષ્ણુ ભગવાને કહ્યુ, "નારદજી! બેસો અને કહો, તમે આખા વૈકુઠની પ્રદક્ષિણા કીધી, તેમા મારુ કેટલીવાર સ્મરણ કીધુ હતુ?" નારદજીએ કહ્યુ "મહારાજ! સ્મરણ શાનુ કરે? મારુ ચિત્ત–આત્મા સર્વે જ આ દાણામા પરોવાઈ ગયા હતા, તે વખતે હુ તમારુ સ્મરણ કરવા બેસુ તો આ દાણો સટક દેતો કે સટકી જાય, તેનુ શુ કરવુ? તેમ દાણો ગબડી પડે તો તમારી આજ્ઞાનો ભગ થાય, તેની પણ મને થોડી ચિંતા લાગી નહતી! એમા તમારુ સ્મરણ અને ધ્યાન કરવા કયા બેસુ?" શ્રીવિષ્ણુ ભગવાને કહ્યુ, "હે નારદજી! જે પરમતત્ત્વ બ્રાહ્મણને તમે જોયો, તે તમારા કરતા પરમ શ્રેષ્ઠ ભક્તજન છે, એવો હવે તમને નિશ્ચય થાય છે કે નહિ? એક ગોળ નજીવા દાણાની સભાળ રાખવા માટે, આખા દિવસમા તમે મારુ ક્ષણભર પણ ધ્યાન ધરી શકયા નથી, રે સ્મરણે થયુ નહિ, તો આ સસારી જીવ, જે અનેક ખટરાગોમા રોકાઈ ગયેલો છે, મોટા કુટુબનુ પોષણ કરવાની દુગ્ધામા ડૂબી ગયો છે, સસારની અનેક ઉપાધિઓ તેને નિત્ય પીડે છે, તેટલુ છતા તે નિત્ય બેવાર, નિર્મળ હ્રદયે, એક નિષ્ઠાથી, અકામ પણાથી, મારુ ધ્યાન ધરે છે–કદીપણ પોતાના નિત્યનિયમમા ચૂકતો નથી, તે તમારા કરતા વિશેષ શ્રેષ્ઠ નથી? તમે તો નિરજન નિર્વિકારી છો, સસાર અને માયાથી મુક્ત છો, એથી અહોકાળ મારા ધ્યાનમા નિમગ્ન રહો, એમા કાઈ આશ્ચર્ય નથી, પણ જે જીવો, સસારની ઉપાધિને પૂરી કરી, નીતિએ વર્તી પવિત્ર ને નિર્મળ ચિત્તે એકનિષ્ઠાથી મને બેવાર ભજે છે, તેના ઉપર હું સદાય પ્રસન્ન રહું છુ તે જ મારો અનન્ય ભક્ત છે"

શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના આ વચન સાભળી, નારદજીને નિશ્ચય થયો।

કે, જે સંસારની ખટરાગોમાં રોકાયા છતાં પણ, અવિકારીપણે, નિષ્કામ મને, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે, તે ભગવાનના પરમપદનો અધિકારી છે"

બાલકુંવરે પોતાના પિતા જનકને આ કથા સંભળાવીને કહ્યું, "હે મહારાજ! પરમાત્મા તો ક્ષણભરના પણ ભક્તના અડગ નિશ્ચયપર પ્રસન્ન રહેનારા છે અને તેનો નિર્વાહ તે પોતે જ કરે છે જ્યારે ધર્માત્મા નિરંજન બ્રાહ્મણ ગુફામાં જઇને સુતો, ત્યારે પરમેશ્વર ભક્તજનોને સાથે લઇને, વાણિયાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેટલાએક ગાડાઓમાં દ્રવ્ય ભરાવી તેને ઘેર ગયા, અને શેરીના લોકોને જગાડીને પૂછ્યું, 'નિરંજન બ્રાહ્મણનું ઘર ક્યાં છે?' તુરત જ તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી બારીએ દોડતી દોડતી આવીને ઉભી રહી અને પ્રશ્ન કીધો કે, 'કોને પૂછો છો? નિરંજનનું શું કામ છે?' પરમાત્માએ કહ્યું 'હે સુશીલવતિ! તમારા સ્વામી, અમારા શેઠ નિરંજનનાથે, આ દ્રવ્ય મોકલ્યું છે, તે દ્વાર ઉઘાડીને લ્યો' દ્રવ્યના નામની ચમત્કૃતિ જુદી જ છે તેના ગુણનું વર્ણન કરવાની શેષ કે સરસ્વતીમાં પણ શક્તિ નથી દ્રવ્યના નામથી જ મૃતપ્રાય જીવને નવું ચૈતન્ય આવી જાય છે, તો ચૈતન્યવાળા જીવની સ્થિતિનું વર્ણન કેમ થઈ શકે? વિપ્રપત્નીએ છોકરાઓને ઉઠાડીને દોડાદોડ કરી મૂકી, મોહોલ્લાના લોકો પણ જાગૃત થઈ ગયા સૌ નિરંજનના ઘરમાં દ્રવ્ય મૂકાવવાની ત્રેવડ કરવા લાગ્યા સહસ્ર મ્હોરોથી ભરેલી સહસ્ર કોથળીઓ પરમાત્માએ પોતાના સેવકો પાસે ગોઠવાવી દીધી પછી બ્રાહ્મણપત્નીએ પૂછ્યું, 'શેઠજી! આપનું નામ શું? તમે ક્યાંથી આવ્યા?' પરમાત્માએ કહ્યું, 'મારું નામ યોગક્ષેમ નિર્વાહદાસ છે, અને હું આપના સ્વામીનાથે મોકલાવેલું દ્રવ્ય લઇને તેમની પાસેથી સિધો જ ચાલ્યો આવું છું'

આટલા સમયમાં નાનકડા ગામમાં હો હો થઈ રહી, નિરંજનના સગાઓ પણ તેને આવો ધનાઢ્ય થયો જાણીને સફાળા ઉઠી દોડી આવ્યા, અને પરમાત્માને પૂછવા લાગ્યા કે, 'નિરંજનભાઈ ક્યાં છે? આજ સવારના કંઈ જોવામાં આવ્યા નથી, કાલ સવારે તો ઘરમાં હતા!' યોગક્ષેમ નિર્વાહદાસરૂપી પરમાત્માએ કહ્યું, 'આ ગામની ઉત્તર દિશાએ આવેલી ગિરિકંદરામાં તેઓ પોઢેલા છે,-ઘણા થાકી ગયેલા હોવાથી આવી શક્યા નથી, પણ પ્રભાત પહેલા આવશે!' જ્યારે યોગક્ષેમ નિર્વાહદાસ પરમાત્મા, લોકોની સાથે વાત કરતા હતા, તે

વખતે લોકો તેની દિવ્ય કાંતિ જોઇને છક થઈ ગયા, પણ તેમના હોઠ કાપાવાળા અને પીળા જોઇને વધારે આશ્ચર્ય પામતા હતા થોડીવારમા પરમાત્મા ત્યાથી વિદાય થઈ ગયા પછી માહોમાહે વાત કરી, નિરજનના સગાઓ તેને ગિરિકંદરામા શોધવાને મશાલો સળગાવીને નિકળી પડ્યા

હે પિતાજી! શુ કહુ? આ લોકમા લક્ષ્મીનો મહિમા બહુ મોટો છે—એવો તેમના નાથનોએ નથી પંડિતો, મહાજનો અને મહાત્માઓ કહે છે કે, લક્ષ્મીના પાશમા જે બધાય છે, તેની ઉત્તમ ગતિ નથી, એટલુ છતા લક્ષ્મીના સેવકોને લક્ષ્મીની ઉપાસના વિના અન્ય ઉપર શ્રદ્ધા ચોટતી જ નથી મહાત્માઓ કહે છે કે, લક્ષ્મી નહિ હોય તો પણ દુ ખ, આવે તોએ દુ ખ અને જાય તોએ દુ ખ, છતા લક્ષ્મીની તૃષ્ણા પ્રાણીમાત્રમા એટલી તો ઉત્કટ છે કે, નાના બાળકને પણ લક્ષ્મીનો ઝગઝગાટ જોઈ મોહ ઉત્પન્ન થાય છે લક્ષ્મીના ભક્તોને અનેક અનર્થ પ્રાપ્ત થાય છે, રાજાઓએ દડેલા છે, બધુઓએ મારી નાખેલા છે, ચોરો ચોરી ગયા છે, પુત્રોએ ત્યજી દીધા છે, છતા લક્ષ્મીનુ પ્રાબલ્ય એટલુ મહાન્ છે કે, તેની પાશમાથી છૂટવાની કોઇને ક્ષણ માત્ર પણ કામના થતી નથી નિશ્ચય, આ લોકમા તો લક્ષ્મી મૂર્ખને ડાહ્યા બનાવી દે છે, અને લક્ષ્મી વિનાનો પંડિત પણ મૂર્ખમા ગણાય છે લક્ષ્મી ઘેર પધારી કે મિત્ર, સ્નેહી, સગા, વહાલા, પત્ની, પુત્ર, નોકર, ચાકર સર્વે ખમા ખમા કરતા, ભાઈ ભાઈ કહેતા ને જીજી કરતા, જેમ એક શબ ઉપર અનેક ગીધડાઓ વિંટળાઈ વળે છે, તેમ લક્ષ્મીવાનની આસપાસ વિંટળાઈ વળે છે પણ પિતાજી! લક્ષ્મી ચચળ છે, તે કોઇની ઝાલી ઝલાતી નથી, રાખી રખાતી નથી, સાચવી સચવાતી નથી તેની ચચળતા એવી તીવ્ર છે કે, તે કેવે પ્રકારે જઈ શકે છે અને કેવી રીતે આવે છે, તે કોઈ પણ જાણી શકતુ નથી. એવુ છતા તેને પકડવાને, રાખવાને તથા સભાળવાને માયાવશ જીવડાઓ અથાગ પરિશ્રમ કરે છે

નિરજન બ્રાહ્મણ તેનો તે જ હતો લક્ષ્મી આવ્યા પૂર્વે તેને એક માથુ ને બે પગ હતા અને લક્ષ્મી આવ્યા પછી બે માથા ને ચાર પગ થયા નહોતા, તથાપિ તેના સગાવ્હાલાઓ જેઓ તેના દુ ખમા એક દહાડો પણ સહાય થયા નથી, જમ્યો છે કે ભૂખ્યો છે તે પૂછ્યુ નથી, મુવો છે કે જીવતો છે તે જાણવાની પણ દરકાર કરી નથી; તે

સર્વ આજે નિરજનભાઈ, નિરજનભાઈ કરતા, તેની શોધમા, બે ચાર કોશ દૂર આવેલી પર્વતની કદરાઓમા, મહાઝમ રાતે માર માર પડતા વરસાદમા, પડતા આખડતા, તેને શોધવાને નિકળી પડ્યા છે હે દેવી લક્ષ્મી! તારા સૌભાગ્યને, તારા સૌન્દર્યને, તારા ચાપલ્યને, દુર્જનોને આલિંગન કરવાની તારી મૂર્ખતાને, પણ્ડિતોને દીન હીન રાખનારા તારા પ્રભાવને, નમસ્કાર છે! સુવ્યવસાયી, શૂરવીર, કલેશને સહન કરનાર, ધીરવીર પુરુષોથી તુ દૂર નાસે છે, રત્નાકર તારો પિતા છે, કોમળ કમળમા તારો નિવાસ છે, અમૃતવર્ષી ચન્દ્ર તારો બધુ છે અને જગતના જીવન-પ્રાણ-પરમ પ્રભુ વિષ્ણુ તારા પતિ છે, તે છતા તારી વક્રતાને, તારા નાથના દાસોએ દૂરથી જ પ્રણામ કરવામા જ કલ્યાણ ધાર્યુ છે તારી ઉપાસનાથી સજ્જન પણ દુર્જન ગણાય છે, પણ્ડિત પણ મૂર્ખ મનાય છે, એક જ સ્થાનમા ઉત્પન્ન થયેલા સહોદર, સહોદરની પ્રાણહાનિ કરે છે, હિંસકોની સાથે તને રમાડે છે, કૃપણ જીવડાઓના ઘરમા તુ નિત્ય નૃત્ય કરે છે રે! તારા પ્રતાપથી વિવેકી પણ વિવેક વિસરી જઇને અવિવેકી બને છે હે લક્ષ્મી! તારી લીલા વિચક્ષણતાથી જ ભરી છે! નિરજનની શોધાશોધ ચાલી રહી છે, ધોધમાર પડતા વરસાદમા પણ અથડાતા કૂટાતા તેની શોધમા, લક્ષ્મીના સેવકો પર્વતોપર ચઢે છે, સભાળજો, મશાલ બુઝાઈ નહિ જાય, પડ્યા તો સો વર્ષ પુરા થઈ જશે, એમ શ્હોરબકોર કરી મૂક્યો છે તે વખતે નિરજન-આત્મનિષ્ઠ નિરજન-પરમભક્ત નિરજન, એકાત ગુફામા પરમાત્માના સ્વરૂપને હૃદયમા ધારણ કરી ઘસઘસાટ નિદ્રા લે છે

પાચ પચાસ માણસો પર્વતપર ચઢી ગયા તેઓ નિરજનભાઈ, નિરજનભાઇની બૂમો પાડવા લાગ્યા નિરજન જેવો નિરજન જાગીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, વળી આ કષ્ટ પાછુ અહિં કયાથી આવ્યુ? સવારથી ઘરમાથી નિકળી ગયો છુ, તેથી ચિન્તાતુર સ્રીએ માણસોને શોધવા મોકલ્યા હશે! પણ ઘેર જઇશ તો સ્રી જપવા દેવાની નથી તે કહેશે કે, ખાલી હાથે પાછા શુ મોં લઇને આવ્યા? આમ વિચારી, પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરતો નિરજન, સસળ્યા વસળ્યા વગર સુઈ રહ્યો શોધનારા પુરુષોએ એકએક પછી એક એમ ગુફાઓ જોવા માડી

જોવા જોતા નિરજનવાળી ગુફામા દાખલ થયા નિરજન ઓઢી પોઢીને સુતો હતો, તેની પાસે જઇને કેટલાકે બૂમ પાડી કે, "ભાઈ

નિરજન! અહીં કેમ સુતા છો? પેલા શેઠને ઘેર મોકલી તમે અહીં સુઈ રહ્યા, તે સારુ કીધુ નહિ તમે નહિ આવ્યા તેથી ભાભીએ તો રડારોળ કરી મૂકી છે ઉઠો, કઈ જનજનાવર આવી પડશે તો ન લેવાના દેવા થશે ચાલો, અમે ગાડી લઈને તમને તેડવા આવ્યા છીએ" એટલે બીજાએ કહ્યુ, "નિરજનભાઈ, તમેય બહુ જ ધીરજવાળા હોં આટલા બધા પૈસા, અજાણ્યા માણુસ સાથે મોકલતા તમારી જબરી હિમ્મત ચાલી એ શેઠીયો પોતાને ઘેર ગાડીઓ વાળી ગયો હોત તો તમે શુ કરત? ઉઠો ભાઈ! ઘેર ચાલો ને તમારુ તપાસી લ્યો. આ કાળમા સગા બાપનો પણ વિશ્વાસ ન કરાય!" ત્રીજો બોલ્યો, "નિરજનભાઈ! તમે ગુણુવાન્, વિદ્વાન્, જગતના લોકોના હૃદયને જાણુનારા છતા, આવી ભૂલ કેમ કીધી?" આમ અનેક પ્રકારે લોકો બોલવા લાગ્યા એકે કહ્યુ, "નિરજનભાઈ, આટલા બધા તમારી પાસે પૈસા છતા, દુ ખ શા માટે ભોગવતા હતા? હવે આ ઝુપડી બુપડી કાઢી નાખો ને એક સારુ જેવુ મદિર બધાવો, તેમા તમારા પ્રભુને પધરાવી, જરાક સારી રીતે ન્યાતમા ઉજળાપણુ બતાવો!" નિરજનની ન્યાતનો એક બ્રાહ્મણુ, જે આડે દહાડે નિરજનની સામા દૃષ્ટિ પણુ કરતો નહિ, પડિતોની સભા ભરાય ત્યા નિમત્રણુ પણુ કરતો નહિ, તે આજે બોલવા લાગ્યો, "અમારી ન્યાતનુ નિરજનભાઈ ભૂષણુ છે! એમની વિદ્યામા પણુ મણા નથી, ભલા પણ્ડિતનો પણુ પરાજય કરે તેવા છે એમનુ ઘર પરાપૂર્વથી ગુણી અને કુલીન ગણાય છે, એમના છોકરાને કન્યા મળતા કઈ વિલબ લાગે છે કે? હુ તો કેટલા દહાડા થયા નિરજનભાઈના પુત્રને મારી કન્યા આપવા માટે પ્રાર્થના કર્યા કરુ છુ, પણુ અમારા જેવા ગરીબ માણુસની કન્યાને એ મ્હોટા ઘરના તે કેમ લે?" આવા આવા અનેક ગપાટા સપાટા, આશ્ચર્ય ચકિત થતો, નિરજન સાભળ્યા કરતો હતો તે સૂતો જ રહ્યો, ત્યારે એકે તેણે ઓઢેલુ પોતિયુ તાણી લીધુ પછી તે બેઠો થયો પણુ પ્રશ્ન કરવાની તેની ઇચ્છા જ થઈ નહિ તે મનમા સમજી ગયો કે, અહો! પરમાત્માની મારા જેવા કૃતઘ્ન ઉપર કેવી અનહદ કૃપા! મે મૂર્ખાએ જ પરમાત્માના વચન ઉપર જરા જેટલો સશય રાખ્યો! રે અધમ જીવ! તારા તે શા એવા સત્કર્મ છે કે, જેના યોગે તે મહાત્મા પ્રભુ તારા ઉપર કૃપા કરે? પછી એક પણુ શબ્દ બોલ્યા વગર, સતાત્મા નિરજન, શોધવા આવેલા લોકોની સાથે ઘેર

આવ્યો, તેને જોઈને તુરત તેની સ્ત્રી બોલી, "આ અમને સર્વને એકલા મૂકીને તમે ક્યાં ચાલ્યા ગયા હતા? મારા જીવમાં તો એવી ફાળ પડી હતી કે, તમે કોણ જાણે ક્યારે આવશો! તે શેઠજી સાથે પૈસા મોકલ્યા, તે તમારે જ લઈને આવવું હતું કેની?" આટલું છતાં નિરંજન તો મૌન ધારણ કરી રહ્યો તે એટલું જ બોલ્યો કે, એ બધી વાતનું સ્પષ્ટી-કરણ પછી થઈ રહેશે, હમણાં તો આ ભાઈઓને ઘેર જવા દે, તેમને ઘણો શ્રમ પડ્યો છે ગામના લોકો થોડીવાર પછી વિદાય થઈ ગયા પછી નિરંજને પોતાની સ્ત્રીને પૂછ્યું, "જે શેઠ દ્રવ્ય લઈને આવ્યા હતા, તેની કાંતિ કેવી હતી?" સ્ત્રી બોલી, "હે નાથ! તેનું સ્વરૂપ તો કોઈ મોટા શ્રીમાન્ શેઠના જેવું હતું મુખનો લખલખાટ જોયો જોઈ શકાય નહિ તેવો હતો વર્ણ શ્યામ હતો–ઘઉંવર્ણાથી ઉતરતો–આ જેવા વાદળા છે કેની તેવો, પણ તેમના હોઠ બધા પીળા પીળા હતા વળી તે શેઠની સાથે પાંચ પંદર તો મહેતા મુત્સદ્દી પણ હતા" પછી નિરંજન પોતાને માથે હાથ મૂકી બોલ્યો, "રે! રે! મેં મૂર્ખે શ્રીમુખના વચ-નપર હડતાળ મારી, તે હડતાળવાળું શ્રીમુખનું સાક્ષાત્ દર્શન કરાવવા માટે જ તેઓ અહીં પધાર્યાં હતા! રે પાપી જીવ, તેથી જ તેના દર્શનનો તું ભાગ્યશાળી થયો નહિ! જે પરમાત્માના વચન ઉપર દૃઢ નિશ્ચય રાખતો નથી, એવા જીવને તે પરમાત્મા શાના દર્શન દે? જે જીવ પરમાત્માના વચનપર અનન્ય શ્રદ્ધા રાખે છે, તે જીવનું યોગક્ષેમ તે જ પરમાત્મા નિભાવે છે, એ શ્રીમુખનું વચન સત્ય જ છે"

બાળકુંવરે રાજા જનકને, પૂર્વ કથાનું અનુસંધાન કરતાં કહ્યું, "હે રાજન્! નિરંજન જેવો વિચાર કરતો હતો, તેવો જ વિચાર શશિ શેખરને પણ આવ્યો હતો બાર માસ પૂર્ણ થયા ઈશ્વરે સહાય કીધી નહિ એટલે તેની સ્ત્રી કોઈ પણ પ્રકારનો ઉદ્યોગ કરવાનો બોધ કરવા લાગી શશિશેખરે કહ્યું, "હે સ્ત્રી! ધંધોધાપો કરવાને પૈસા જોઈએ, તે ક્યાંથી લાવું? આપણા ઘરમાં તો ભૂત ભૂસકા મારે છે અને હનુમા-નજી હડીયું કાઢે છે પૈસા વગર ઉદ્યોગ પણ કેમ થઈ શકે?" સ્ત્રીએ કહ્યું, "આપણા પડોશના નગરમાં એક વૈશ્યવણિક રહે છે, તે સર્વને જોઈતા નાણાં આપે છે, ત્યાંથી લઈ આવો" શશિશેખરે કહ્યું, "હે સ્ત્રી! તે વાણિયો સજ્જન છે, તેમ જ શઠ પણ છે તે વાણિયાની પ્રતિજ્ઞા છે કે, કોઈ પણ મનુષ્યને એકથી એક હજાર રૂપિયા એવી શરતે

આપવા કે, તે બીજે જન્મે બમણા આપે હે સ્ત્રી ! ઓ સાધ્વી ! જન્મ જન્માતરના કોઈ અસત્કર્મને યોગે, આજે આપણે દુખમા દહાડા ગાળીએ છીએ તો નવુ કર્મ કયા બધાવે છે ? પૂર્વના જે ઋણો છે, તે આ જન્મે મહાકષ્ટે આપવાને આપણે શક્તિમાન્ નથી, ત્યારે આ નવું ઋણ કરવાની તને કેમ કુમતિ થાય છે ? આ નવુ ઋણ કરવાને મારી ઇચ્છા થતી નથી આ જન્મમા લીધેલુ દ્રવ્ય આપવુ પણ જ્યારે કષ્ટદાયી થઈ પડે છે, ત્યારે બીજા જન્મમા તે આપવુ કેટલુ કષ્ટદાયી થશે, તેનો તુ વિચાર કર અને તારો આગ્રહ છોડી દે ઈશ્વર પ્રાણીમાત્રને ભુખ્યા ઉઠાડે છે, પણ ભુખ્યા સુવડાવતો નથી જેણે જન્મ્યા પૂર્વે માતાના સ્તનમા દૂધ મૂકીને અજ્ઞાત બાળકનુ રક્ષણ કરવાને ઘટના ઘડી છે, તે પરમાત્મા આપણો નિર્વાહ કરશે પણ વાણિયાની આવી કઠણ શરતના રૂપિયા લઇને, ઉદ્યોગ કરવાનો મારો વિચાર થતો નથી–તે હઠ તુ ત્યજી દે !" શશિશેખરની સ્ત્રી અજ્ઞાન હતી, તેને ધર્મકર્મનો કોઈ જાતનો પાશ લાગ્યો ન હતો, તે ઈશ્વરના અગાધ મહિમાને સમજી શકતી ન હતી, જન્મના અને કર્મના ભેદને સમજવાને અશક્ત હતી–તે કેવળ માયામયી મૂર્તિ હતી એવી સ્ત્રીને પૂર્વ જન્મના અને ઉત્તમ જન્મના ઋણાનુબધ અને ઈશ્વરના મહિમાનો વિચાર જ ક્યાથી હોય ? તે બોલી,–"હે સ્વામીનાથ ! આ તમારા જન્મ જન્માતરના કુથ લાઓ હવે તો બાજુએ મૂકો તો સારુ ! આપવુ અને લેવુ, એ થવાનુ હશે તે થશે કોણ જોવા ગયુ છે કે સુવા પછી શુ થાય છે ? આ ભવમા જ દુખે પાપે જીવન ગાળવુ અને બીજા જન્મના દુખને રડવુ, એ શુ ડાહ્યા માણસોનુ લક્ષણ છે ? આજના દુખને જે ટાળતો નથી અને કાલના દુખને જે રડે છે, તે પડિત છતા પણ મૂર્ખ જેવો છે હે સ્વામીનાથ ! લોકમા કહેતી છે કે 'આ ભવ મીઠો તો પરભવ કોણે દીઠો ? આ ભવમા દુખ તો પરભવમા શાનુ સુખ ?' આ તમારા શાસ્ત્રની જ વાતો કરોની ! પૈસો હશે તો અનેક પુણ્ય કર્મ કરીને તે વાણિયાના દેવાને બીજે જન્મે અદા કરી દઈશુ ! દ્રવ્ય નહિ લેશો, તોપણ પેટમા તો ઓસવાનુ જોઇશે કેની, ને કોઈનુ દેવુ કરવુ પડશે કે નહિ ? એટલે આપણે તો હતા તેવા ને તેવા જ ! વાણિયાનુ દેવુ નહિ થશે તો બીજાનુ દેવુ થશે ! માટે મારુ કહ્યુ માની, વાણિયાની પાસે એકના બમણા રૂપિયા દેવા લખી આપીને, દ્રવ્ય લઇ આવો, તેમાથી સૌ સારા વાના

થશે" પોતાની સ્ત્રીના રોજના આવા મહેણા ટોણા ને દાખલા દલીલોથી શશિશેખરનુ મન ધીમે ધીમે ઢીલુ થવા માડ્યુ એક દિવસ તે પ્રભાતમા પડોશના નગરમા ગયો ને વાણિયાને ઘેર જઈ સો રૂપિયા વ્યાજુની માગણી કરી વાણિયાએ બ્રાહ્મણને ઉત્તમ આસનપર બેસાડીને કહ્યુ, "મહારાજ! તમે એકથી હજાર સૂધી ભલે લઈ જાવ, પણ હુ વ્યાજુકા નાણા આપવા લેવાનો વ્યવહાર કરતો નથી, હુ તો ઉછીના નાણા આપુ છુ પણ તેમ કરતા તમારે મારી શરત પ્રમાણે ચાલવુ પડશે તમારે આ જન્મમા મને એક પણ પૈ આપવાની નથી, પણ બીજે જન્મે બમણા રૂપિયા આપવાનો એક લેખ લખી આપવો જોઇશે. એ સરતે એકથી હજાર સૂધી જોઇએ તેટલા નાણા લો" શશિશેખરે તે વણિકને બહુ બહુ રીતે સમજાવ્યો, વધુ વ્યાજ આપવાની લાલચ બતાવી, ઘણા કાલાવાલા કીધા, પણ વાણિયાભાઈ–કર્મનો કીડો–સ્વર્ગ સુખ–નાશવત સુખનો લાલચુ, એકનો બે થયો નહિ તે પોતાના નિશ્ચયમાથી જરા પણ ડગ્યો નહિ પછી તે વાણિયાની ઇચ્છાનુસાર લેખ લખી આપીને, શશિશેખરે સો રૂપિયા લીધા અથાગ ચિંતામા ડૂબેલો શશિશેખર, ધીમે ધીમે પોતાના ગામ તરફ ચાલ્યો તે પોતાના મનમા ઘણો જ ચિંતાતુર થઇને બોલવા લાગ્યો કે, "પ્રભુ કરે તે ખરુ, તેની ઇચ્છાને અધીન થયા વિના આ ક્ષુલ્લક પ્રાણીઓનો છૂટકો જ નથી"

શશિશેખરના ગામ અને પૂર્વ નગરની વચ્ચે એક નદી હતી, ત્યા તે આવી પહોચ્યો તે સમયે સધ્યાનો સમય થયો હતો સાયસધ્યાનો પણ એ જ સમય હતો તેણે પોતાની પાસેના સો રૂપિયાના પોટલાને નદીના ભાઠાની રેતીમા ડાટયુ ને અભિજ્ઞાન માટે, તેના ઉપર વાલુકાનુ શિવલિંગ કીધુ પછી તે નદીમા સ્નાન કરવા ગયો એવામા એક કૌતુક બન્યુ

પડોશના ગામની ગાયો અને ભેંસોનુ ગોવારુ, નદીમા પાણી પીવા આવ્યુ ઢોરોનો સ્વભાવ છે કે, પાણી પીધા પૂર્વે પોદળા કરે છે, તેમ સર્વે ઢોરોએ પોદળા કર્યાં ને તેમા જે સ્થળે શશિશેખરે રૂપિયા ડાટ્યા હતા, તેનાપર પણ પોદળો પડ્યો ને અભિજ્ઞાન તરિકે કરેલુ શિવલિંગ દબાઈ ગયુ થઈ રહ્યુ અનિચ્છાથી એકના બમણા બીજે જન્મે આપવાની સરતે, મહા ક્લેશથી આણેલા રૂપિયા પોદળા નીચે ડટાઈ ગયા.

નદીમાથી સ્નાન કરી બહાર આવીને શશિશેખર જુવે છે તો અનેક પોદળા પડેલા છે, તેથી રૂપિયા દાટેલાનુ ચિહ્ન ભૂસાઈ ગયુ છે શિવ-લિંગની શોધને માટે તેણે બહુએ ફાફા માર્યા, પરતુ તેનો કયાય પણ પત્તો લાગ્યો નહિ પછી તે મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, જો હું ખાલી હાથે ઘેર જઇશ, તો સ્ત્રી કઠણ વચન કહેશે, ને આપણે તો હતા તેવા ને તેવા જ ગણાઈશુ આવતા જન્મમા સો રૂપિયા આપવાનુ દેવુ કીધુ, તો ભલે બસો રૂપિયાનુ દેવુ થાય ચાલ જીવ, બીજા સો રૂપિયા વાણિયાની પાસેથી લઈ આવુ આવો વિચાર કરીને તે પાછો વાણિયાને ઘેર ગયો, અને પોતાનુ ઇત્થમૂત વૃત્તાત કહી બતાવ્યુ વાણિયાએ કહ્યું, “મહારાજ, એમા શી ચિન્તા છે! બીજા સો રૂપિયા લઈ જાવ” પૂર્વની શરત પ્રમાણે શશિશેખરે બીજા સો રૂપિયા લીધા હવે રાત્રિ થઈ ગઈ હતી, શશિશેખરનુ ગામ ચાર કોશને અતરે હતુ આડી નદી હતી, લુચ્ચાઓનો ભય હતો, તેથી તે જ નગરમા પોતાનો યજ-માન એક ખેડુત રહેતો હતો, તેને ત્યા તે બ્રહ્મદેવ રાતવાસો રહ્યા ખેડુતે પણ તત્કાલ જે સેવા પોતાથી બની શકે તે કીધી એ ખેડુતનુ ઘર ઘણું નાનુ હતુ, તેથી ઢાર બાધવાની કહોડ પાસે, શશિશેખરને માટે ખાટલો ઢળાવી આપ્યો થાકયો પાકયો શશિશેખર નિદ્રા લેવાની ઇચ્છાથી ખાટલાપર પડ્યો

અહીંઆ વળી એક બીજુ કૌતુક બન્યુ શશિશેખર જ્યા સુતો હતો, તેની પડોશમા ખેડુતના બે બળદો બાધેલા હતા જેઠ મહિનો હોવાથી તે આખો દિવસ, ખેડુતે બળદોને હળમા સારી પેઠે તગડ્યા હતા બળદો થાકીને લોથપોથ થઈ ગયા હતા તે બે બળદોમાથી એક બોલ્યો, “અરે ભાઈ! આજ તો હુ બહુ થાકી ગયો છુ!” બીજો બળદ બોલ્યો, “મને પણ તગડવામા બાકી રાખી નથી, પણ ભાઈ! આપણે તો હવે પરવાર્યા! મારી લહેણાદેણીનો આજ છેલ્લો દહાડો છે આ ખેડુત સાથે મારો જે ઋણાનુબધ છે તે કાલે પૂર્ણ થશે કાલે મધ્યાહ્ને ખેડુત જેવો મને હળમાથી છોડશે કે તે જ ક્ષણે એક પણ તૃણ લીધા સિવાય, મારા પ્રાણ છૂટી જશે” પ્રથમ બળદ બોલ્યો, “તારો તો છૂટકો થઈ જશે, પણ મારો છૂટકો થવાનો આરોજ દેખાતો નથી પૂર્વ જન્મનુ આ ખેડુતનુ મારે સવાલાખ રૂપિયાનુ દેણુ છે એ ભરપાઈ થાય ત્યારે જ મારો છૂટકો થાય કેની? ખેડુતના

રૂપિયા લઇને મેં મારા ઉપયોગમા વાપર્યાં નથી રાજાના મત્રીને કઇક કાર્ય હોવાથી મેં આપ્યા હતા એ મત્રી આ ગામના રાજાનો મકનો હાથી થઈને અવતર્યો છે જો કોઈ મને એની પાસે લઇ જાય ને કુસ્તી લડાવે તો હુ એ હાથીને જિતી જાઉં એમ છુ, અને એની પાસેથી રૂપિયા વસુલ કરુ” શશિશેખર બળદોની આ વાત સાભળ્યા કરતો હતો, તેને વિચાર થયો કે, જો ખેડુતની પાસેથી આ બળદ લીધો હોય તો મારા જન્મનુ દરિદ્ર દૂર થાય

બીજે દિવસે પ્રભાતમા બ્રાહ્મણ ઉઠચો સ્નાન સધ્યા કીધી ને ખેડુતના આગ્રહથી તેને ઘેર જ રહ્યો બપોર થતા જ પૂર્વ દિવસે જેમ બળદે વાત કરી હતી, તેમ જ બીજો બળદ, હળમાથી છૂટતા જ મરણ પામ્યો શશિશેખરને નિશ્ચય થયો કે, જીવતા બળદનુ રાજાના મકના હાથી પાસે લહેણુ છે જ પછી તેણે યજમાનને કહ્યુ, “હે ભાઇ! તારો આ એક બળદ મરી ગયો તો તારા આ બીજા બળદને પણ વેચી નાખ તેની શી કિંમત છે? વેચવા મરજી હોય તો એની કિંમત કરતા હુ તને પાચ રૂપિયા વધુ આપુ” ખેડુતે વિચાર કીધો કે, જો ગુરુ દેવ આ બળદની સારી કિંમત આપે તો હુ એક બીજી સારી જોડી ખરીદ કરી શકુ હા ના કરતા સો રૂપિયે તે બળદ લેવાનો ઠરાવ થયો શશિશેખરે ખેડુતની પાસે લખાવી લીધુ કે, ‘આ બળદની પાસે મારે આ જન્મનુ, કે જન્મજન્માતરનુ જે કઈ લહેણુદેહેણુ હોય, તે ચૂકતે કરીને આ બળદ આપુ છુ’

પછી શશિશેખરે તે બળદને થોડા દિવસ રાખી ખૂબ પુષ્ટિકારક પદાર્થો ખવરાવી પીવડાવી માતેલો કર્યો અને પછી તેને લઇને રાજાને દરબાર ગયો અને બોલ્યો, “હે રાજન્! આ મારો બળદ એવો તો બળવાન્ છે કે, આપના મકના હાથીને પણ હરાવે!” બ્રાહ્મણના મુખથી આ વચન સાભળીને રાજસભા હસી પડી, પણ પછી રાજાની ઇચ્છાથી બળદ અને હાથીની લડાઈ કરાવવાનો નિશ્ચય થયો રાજાએ શશિશેખરને પૂછ્યુ, “હે બ્રહ્મદેવ! તમારો બળદ હારે તો તમે શુ આપશો?” શશિશેખરે કહ્યુ, “રાજન્! હું તો ગરીબ બ્રાહ્મણ છુ, મારી પાસે હોય શુ કે હુ આપ મહારાજાધિરાજને આપુ! પણ જો મકના હાથી અને મારા બળદની સાઠમારીમા તમારા મકના હાથીનો પરાજય થાય તો તમારે મને સવાલાખ રૂપિયા આપવા ને મારા બળદનો

પરાજય થાય તો હુ આ બળદને મૂકીને ચાલ્યો જાઉં" રાજાએ તે સરત કબૂલ કીધી

બીજે દિવસે અગડમા હાથી અને બળદને ઉભા રાખવામા આવ્યા આ લડાઈ જોવાને રાજા પોતે પણ હાજર થયો હતો હાથીને મસ્ત બનાવીને માવતે બળદ ઉપર દોડાવ્યો, પણ જેવો હાથી દોડતો દોડતો આવ્યો કે, બળદે કુફાડો મારીને કહ્યુ, "અલ્યા દેવાળીઆ! તુ શુ મ્હોડુ લઇને મારી પાસે આવે છે?" એમ કહીને જેવા બે શિંગડા તેની શૂઢમા ભોકયા, કે હાથી સડસડાટ કરતો પાછો ફરી નાસી ગયો અને જોનારાઓ બૂમ પાડી ઉઠ્યા કે, 'હાથી નાઠો, હાથી નાઠો!' પણ રાજા ને મત્રી બોલી ઉઠ્યા કે, આ લડાઈ કઈ બરાબર થઈ નથી, માટે ફરી લડાવો પૂર્વ પ્રમાણે જ લડાઈ કરતા બીજીવાર ને ત્રીજીવાર પણ હાથીનો પરાજય થયો ને બળદનો જય થયો સરત પ્રમાણે રાજાએ તે બ્રાહ્મણને સવાલાખ રૂપિયા ગણી આપ્યા–બ્રાહ્મણે લીધા અને તે જ ક્ષણે બળદ અને હાથી મરણ પામ્યા હાથીએ બળદની પાસેથી લીધેલા રૂપિયા રાજાને આપ્યા હતા, રાજા પાસેથી રૂપિયા અપાવીને તે પોતાના ઋણમાથી મુક્ત થયો હતો ખેડુતના દેવા રૂપિયા અપાવીને બળદ પણ મુક્ત થયો, બ્રાહ્મણ પૂર્વ જન્મમા ખેડુતનો વારસ હતો, તેણે વારસો લીધો ઋણાનુબધ પૂરુ થયુ અને સૌ પોતપોતાને માર્ગે ચાલતા થયા."

સ્મશાનમા રાજાના ખોળામા સુતેલા બાળકુવરે, ઋણાનુબધની આ વિસ્તૃત કથા કહી સભળાવીને કહ્યુ, "પિતાજી! આ જગતની રચના ઋણાનુબધથી જ રચાયલી છે એને પ્રારબ્ધ કહો–કર્મ કહો–લહેણા દેણી કહો–પણ એ એ જ છે કે, જે એક બીજાને સબધથી સકળાયલા રાખે છે કર્મ–ઋણાનુબધથી જ સ્ત્રી, પુત્ર, સગાસહોદર, પૈસો-ટકો, રિદ્ધિસિદ્ધિ સૌ આવી મળે છે એ ઋણાનુબધ પૂર્ણ થયુ કે, કોની સ્ત્રી ને કોનો પતિ ને કોનો પુત્ર ને કોનો પૈસો! સૌ પોત-પોતાને માર્ગે પડે છે મેં જન્માતરના જે દેવાલહેણાના કર્મો કીધા છે તે હુ લઉ છુ, ભોગવુ છુ, આપુ છુ, અનેક નિમિત્તે અપાવુ છુ અને આ ગતિને પામુ છુ તમારા પ્રતાપથી જે આત્મજ્ઞાનના બે શબ્દો મારા કાનમા પડ્યા છે, અને સ્વેચ્છાથી નહિ, પરતુ તમારા વચનને માન આપીને બ્રહ્માર્પણ કૃષ્ણાર્પણ કરતા જે વ્યવહાર મેં ભોગવ્યો

છે, તેથી હું ઉત્તમ કુળમાં–રાજા કે સંતને ત્યાં–જન્મું છું, અને દેવું લહેણું આપી અપાવી પછી મારે માર્ગે પડું છું કરેલાં કર્મો તો ભોગવે જ છૂટકો છે એ કર્મ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સૂધી જીવ માત્રની પણ આ જ ગતિ છે મારા પુણ્યનો લેશ ઓછો હોવાથી, એક ખાડમાંથી નિકળીને હું બીજી ખાડમાં તુરત જ પડું છું આ જ યમયાતના છે, બસેં બેસી દિવસ અંધારાગારમાં–જ્યાં પવનનો પણ સંચાર નથી, પ્રકાશને પ્રવેશનું સ્થાન નથી, કારાગૃહમાં પડવાનું છે, ત્યાં નરકના ગારામાં વિંટળાઈને ઉંધે મસ્તકે લટકીને અપરિમિત યાતના ભોગવું છું! ત્યાંથી છૂટકો થાય છે, ઘડી બે ઘડી કે દિવસ બે દિવસ આ સંસારનો પવન ખાઉં છું, કે પાછો એનાથી વિશેષ કષ્ટકારી અંધારાગારમાં ડટાઉં છું હે પિતા જનક! જે જીવ પરમાત્માને શોધવાને શ્રમ કરતો નથી, પરમાત્માની માયાને જાણીને તેનો ત્યાગ કરવાને પ્રયત્ન કરતો નથી, રાજસી, તામસી માયામાં બંધાયલો રહે છે, આવરણશક્તિથી વિંટળાયલો રહે છે અને વિક્ષેપશક્તિને ભોગે વાસનાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, તેની મારા જેવી જ ગતિ જાણવી ભલે તે જીવ અનેક પુણ્ય દાન કરનારો હોય, પરાર્થે પરમાર્થમાં તત્પર રહેતો હોય, અનેકનો ઉપદેષ્ટા હોય, શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા હોય, અનેક પ્રકારનો વૈભવ ભોગવનારો હોય, અનેકનું પાલન કરનારો હોય, પણ જ્યાંસૂધી શમદમાદિકના સેવનમાં ઉત્સાહી બન્યો નથી, પૂર્ણ વૈરાગ્યને પામ્યો નથી–તેની વાસનાનો લય થયો નથી–બ્રહ્મને જાણી બ્રહ્મૈવ બન્યો નથી–ત્યાંસૂધી તે જીવની મારા જેવી જ ગતિ જાણવી જગતનો સ્નેહ મિથ્યા, નાશવંત, સ્વાર્થપરાયણતામય છે તે અન્યોન્યના સ્વાર્થને માટે જ છે પુત્રપર પિતાને પ્રેમ છે, તેથી પુત્ર પ્રિય લાગતો નથી, પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થામાં પિતા માતાની તે રક્ષા–પોષણ–પાલન કરશે, એવી માયાજાળથી જ પિતાને પુત્ર પ્રિય લાગે છે, પિતાની સંપત્તિ ભોગવવા માટે પુત્રને પિતા પ્રિય લાગે છે, પતિની શૈયાનું સેવન કરે છે, તેથી પત્ની પતિને પ્રિય લાગે છે, પત્નીને પતિ અનેક પ્રકારે રંજન કરે છે, તેથી પતિ પ્રિય લાગે છે આ જગતની ઘટના જ એવી છે કોઈ કોઇને અર્થે પ્રિય લાગતું નથી પણ પોતપોતાને અર્થે જ સૌ પ્રિય લાગે છે સૌ સ્વાર્થના સગાં છે અને આશા તૃષ્ણાથી ઘેરાઈ, મોહજાળમાં લપટાઈ, ઉભા ને આડા પછડાયા કરે છે મોહજાળની આશા એવી સ્થિતિમાં

પુરુષને પલોટે છે કે, તેણે ઉત્પન્ન કરેલી આશામાથી આ વિશ્વ મુક્ત થઈ શકતુ નથી પણ એ આશા મિથ્યા છે, ઝાઝવાનુ જળ છે જગતની આશાથી મુક્ત હોય તે જ મુક્ત છે બાકી કોઈ કોઇનુ નથી માબાપ, ભાઈ, ભાડુ, સ્ત્રી, પુત્ર, પૈસો, કીર્તિ, કઈ જ સત્ય નથી, સત્ય માત્ર 'શ્રીહરિ' એ ત્રણ વર્ણ જ છે

આ સસાર કેવો દુખદાયી છે તેનુ જ્ઞાન, હે પિતાજી! તમે પ્રાપ્ત કરો એમાની આશા-તૃષ્ણા-ભોગ-વાસના ત્યજી દ્યો તે ત્યાજ્ય જ્ઞાનથી જ આ સસાર તરી જવાશે, અન્ય ઉપાયથી તરાવાનુ નથી જ્યા સૂધી આ મનુષ્યદેહ છે, ત્યા સૂધીમા તમે એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લ્યો સસારના કલ્પિત સુખો પણ કષ્ટદાયી થઈ પડે છે, તો સસારના સત્ય સુખ તો અતિ કષ્ટદાયી જ હોય, એમા શકા જ કરશો નહિ એ ઉપર એક પુરાતન કથા કહુ છુ

કલ્પિત પુત્રો

કોઈ એક મોટા નગરમા ધનપાળ નામનો એક શ્રીમાન્ ગૃહસ્થ રહેતો હતો સાધુ સત અને બ્રાહ્મણોનો તે સેવક હતો, શ્રી ભગવાનનો પૂજક હતો, ભક્ત હતો ને વ્યવહારિયો પણ હતો દેવાલયો બધાવવા, સ્નાન ઘાટો રચાવવા, સદાવ્રતો આપવા, પરબો મડાવવી, તેમા તેને પ્રીતિ હતી તેમ જ યાત્રા પોખાત્રા જવાની પણ તને હમેશા ઇચ્છા થયા કરતી હતી પણ તેનો ઉદ્યોગ બહુ મોટો હતો ઘરમા દ્રવ્ય અનરગળ હતુ, તે છોડીને યાત્રા જવાની તેને ઈચ્છા પૂર્ણ થતી નહિ. એક સમયે કોઈ સન્તપુરુષના ઉપદેશથી યાત્રા જવાનો તેણે નિશ્ચય કીધો ધધા રોજગારની સુપ્રત મહેતા મુત્સદ્દીઓને કરી દીધી, પણ દ્રવ્ય કોને સોંપવુ, તે માટે તે મોટા વિચારમા પડી ગયો તેના ઘરમા એક ચૌદ પદર વર્ષની કુવારી કન્યા હતી, તે પિતાની મુઝવણ જાણી બોલી, "હે પિતાજી! આ દ્રવ્યનુ હુ સરક્ષણ કરીશ, તમે સુખેથી યાત્રા કરી આવો આપણા મહેતા મુત્સદ્દી મારી રક્ષા કરશે ને હું દ્રવ્યની રક્ષા કરીશ" તે ગૃહસ્થનો જવાનો નિશ્ચય થઈ ગયો હતો, એટલે આ યોજનાને પસદ કરી, પુત્રીને મહેતા મુત્સદ્દીને સોંપીને તે યાત્રાએ વિદાય થયો હે પિતાજી! યાત્રા કરવામા પણ મોટો ફેર છે યાત્રા જવુ, સતસેવન કરવુ, શાસ્ત્રશ્રવણ કરવુ, પરબ્રહ્મની કીધેલી આ લોકની લીલાની પ્રતિકૃતિમા લીન થવુ, નિત્ય ધ્યાન ધરવુ, એનો મૂળ ઉદ્દેશ એટલો જ

છે કે, આ પવિત્ર પદાર્થોના સેવન-સ્મરણના લક્ષમા જ અવસાન થાય, તો તે જીવની ઉત્તમ ગતિ થાય, અને ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ગતિ થતા, કોઈ કાળે પરમપદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય યાત્રા એ તો એક નામ માત્ર છે. પણ ત્યા જવાથી તે સ્થળોમા વસતા મહાત્મા પુરુષોના દર્શન થાય છે, તેમની પાસે રહેવાથી અનેક જ્ઞાનની વાતોનુ શ્રવણ કરવામા આવે છે અને તેમ થતા થતા, આત્માનુ શોધન કરવાની જિજ્ઞાસા પ્રાપ્ત થાય છે જિજ્ઞાસાને અતે, પરમાત્માને જાણી, જીવ શિવનો ભેદ-ભાવ ટળી જાય છે, અભેદને ઓળખે છે અને તેમા જ તે પોતે લવ લીન થતા, સાયુજ્યતાને પામે છે એ જ યાત્રાનો સત્ય ઉદ્દેશ છે અનેક મહાત્માઓ તીર્થાટન કરતા કરતા જ, પૂર્વના મહાત્માઓના સમાગમમા આવીને આત્મનિષ્ઠ થઈ ગયા છે, અનેક ભક્તજનો સત પુરુષોના સમાગમથી જ ભગવદ્રૂપને પામી ગયા છે

પણ હે પિતાજી! આ જગતના સર્વ જીવો એવા સસ્કારી કે અધિકારી હોતા નથી, કે જેઓ ક્ષણભરના સમાગમમા પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ જાણી લે તેઓ તો અનેક પ્રકારના કુતર્ક કરનારા હોય છે અધિકારી અને સસ્કારી જીવ, જે દૃષ્ટિએ સત મહાત્માઓને, પ્રભુલીલાને અને યાત્રા સ્થળોને નિહાળે છે, તે દૃષ્ટિ કુતર્કવાદીઓની નથી કમળાના રોગથી રોગિષ્ઠ થયેલો મનુષ્ય આખા જગતને પીળુ જ જુવે છે, દિવસનુ અધ ઘુવડ દિવસ નથી એમ જ માને છે, તેમ જ કુતર્કવાદી મનુષ્ય પણ તીથાટનને અને સતસમાગમને નિરર્થક માને છે એ ઉપર એક દૃષ્ટાત કહુ, તે સાભળો

પરમાત્મા સર્વવ્યાપક છે

તુગભદ્રા નદીના તટપર આવેલા હરિહર નગરમા કોઈ એક બે મિત્રો વસતા હતા તેમાનો એક પૂર્વ જન્મનો સસ્કારી, બુદ્ધિમાન્, પરમાત્માના સ્વરૂપનુ અહોકાળ સેવન કરનારો ને પરમાત્માની લીલા-પર વારી જનારો હતો બીજો પરમાત્મા બરમાત્મા કોઇને પણ ઓળખતો ન હતો, માત્ર બુદ્ધિવિલાસી અને કુતર્કવાદી હતો તેના મનથી પરમાત્માની વિભૂતિ-મૂર્તિ આદિ સર્વ પાષાણ, સન્તાદિ મહાત્મા તે ઠગના શિરોમણિ, તીર્થાટન તે મનના ભામા ને વેવલા હતુ તે તો જગતની મોહજાળમા વિટાયલો હતો સસ્કારી મિત્ર પેલા અસસ્કારીની આ પ્રવૃત્તિ જાણતો હતો, પણ તે તેના દેહ તથા આત્માની શુદ્ધિ માટે

સદા આતુર રહેતો હતો સાધુ પુરુષોનુ જીવિત અનેકના કલ્યાણ માટે જ છે તે 'સ્વ'નો ત્યાગ કરી, 'પર'ના હિતમા જ પ્રેરાયલો રહે છે. એક દિવસ ભક્તે પોતાના મિત્રને કહ્યુ, "ભાઈ! તું જો સાથે આવે તો ચાલ, આપણે તીર્થાટન કરવા જઈએ તીર્થાટનમા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પરમ પવિત્ર ગોકુળ વૃદાવનની દૈવી ભૂમિપર ને શ્રીરામે મોક્ષપુરી અયોધ્યાની ભૂમિપર જે અનેક લીલાઓ કરી છે, તે સ્થળોની લીલાઓ જોઈશું, પતિતપાવિની ગગા યમુનામા સ્નાન કરીશુ, રમણ રેતીમા લોટીશુ ને આપણા દેહનુ ને સાથે આત્માનુ સાર્થક કરીશુ" અસસ્કારી મિત્રે કહ્યુ, "અરે એ ઓલિયા ભાઈ! તુ ઓલિયો તે ઓલિયો જ રહ્યો! ગોકુળ, મથુરા અને વૃન્દાવનમા તે વળી શું બળ્યુ છે, અને રામભૂમિમાએ શું જોવાનુ છે? જેવી આ ભૂમિ તેવી તે, અહીં પણ માટી ને પત્થરા ને ત્યા પણ તેના તે જ! જોગટા, આળસુ, હરામનુ ખાનારાના ઝુડ, એ જ તારા સત ને જોગીદાસો કે કાઈ બીજુ? મનુષ્યના ઘડેલા પથ્થરના પુતળા, તે જ તારા રામ ને કૃષ્ણ કે કઈ બીજુ છે? પરતુ તારી ઇચ્છા છે તો ચાલ, મુસાફરી તો કરીશુ, બાકી પથરા ને પહાણકા તો ઘણા જોયા છે, તે મારે જોવા નથી તુ તારે જોયા કરજે પણ દેશાતરના મોટા મોટા શેઠિયાઓની મુલાકાત કરીશુ–એ જ મારે મન યાત્રા ને પોખાત્રા!" ભક્ત મિત્રે તો પરમાત્માની લીલાનુ અવલોકન કરવાની ઇચ્છાથી યાત્રાએ જવાનુ ઠરાવ્યુ વ્યવહાર કુશળે દેશ પરદેશ જોવાની ને અનેક નામધારી માણસોના સમાગમ કરવાની ઈચ્છાથી યાત્રાએ જવાનુ ઠરાવ્યુ એક પરમાત્માની લીલા નિરખવામા મસ્તાન છે, બીજો મનુષ્યની લીલા જોવામા ગુલતાન છે બન્નેની દૃષ્ટિ નિરાળી છે ઉભયના નિરખવામા પણ નિરાળુ જ છે એક આત્મકલ્યાણ માટે તીર્થાટન કરવા નિકળ્યો છે, બીજો દૃષ્ટિકલ્યાણ માટે પ્રવાસે જાય છે બનેના અધિકારો નિરાળા છે દૈવીભૂમિમા બને નિરાળુ જ જુવે છે દૈવીસપન્ન ને આસુરીસપન્નમા આવી ભિન્નતા છે આસુરીસપન્ન કચ્છાવતારમા કાચબો ને મત્સ્યાવતારમા માછલુ જુએ છે, દૈવીસપન્ન સર્વત્ર બ્રહ્મના દર્શન કરે છે જેનુ હૃદય–મન–ચિત્ત–બુદ્ધિ વિશુદ્ધ છે, તેને સર્વત્ર–જગત્ માત્ર બ્રહ્મની લીલાથી સજાયેલ દૃષ્ટે પડે છે, જે વ્યાવહારિક–પ્રપચકુશળ છે, તે પરોક્ષ કે અપરોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞની સમીપમા જશે તો પણ અધકાર વ્યાપશે

થોડે દિવસે બન્ને મિત્રો વૃન્દાવનની દૈવી ભૂમિમા આવી પહોંચ્યા.

ભક્ત મિત્ર ત્યાની અલૌકિક લીલા જોઇને પ્રસન્ન થયો 'आत्मवत् सर्वभूतेषु' ની માફક સ્થળે સ્થળે પરમ પ્રભુને રમણ કરતા જોવા લાગ્યો, તેની લીલાના અપરોક્ષ દર્શન તેને થવા લાગ્યા ગોપ, ગ્વાલ બાલસગે પરમ બ્રહ્મને રમણ કરતા નિરખવા લાગ્યો તેનો આત્મા પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ ગયો; વૃક્ષ ને તેના પત્રોમા પરમાત્મા ને તેની વિભૂતિ ને નૂતન નૂતન લીલા વિના અન્યના દર્શન જ તેને થયા નહિ તેને આનદી, સતોષી, લીલા નિરખતામા એક તાર જોઈ, અસસ્કારી મિત્ર બોલ્યો, "અલ્યા ભાઈ, તારી આ જ જાત્રા ને પોખાત્રા કે? અહિં છે શુ કે તુ ગાડો ઘેલો બની નાચવા કુદવા મડી પડ્યો છે? 'જ્યા દેખુ ત્યા પાણી પથરા, ને લોક કહે હમ કરતે જત્રા,' એ જ! શી મૂર્ખતા! આ તારી યાત્રા હોય તો પહોંચી! એક સત મહાત્મા કહી ગયા છે, તે તને યાદ નથી, તેથી જ તુ ઘેલા કાઢ્યા કરે છે 'પથ્થર પૂજે હર મીલે, તો મેં પૂજુ સારા પહાડ, સબસે બચારી ચક્કી ભલી કે, પીસ ખાવે સસાર,' તેમ જ આવા પથ્થરના પુતળા પૂજવાથી, જળમા માછલાની માફક ડબકા મારવાથી, પહાડ ને ઝાડને પગે લાગવાથી, જો કલ્યાણ થતુ હોત તો સર્વે કયારનાએ સ્વર્ગમા જઈ ચઢ્યા હોત અલ્યા ઘેલા! સ્વર્ગ બર્ગ કઈ નથી, હુ ને તુ એજ! બાકી બધા વેવલા! સ્વર્ગમા નથી સાવરણી ને સુતીયુ,' એ તને ખબર નથી, તેથી જ તુ ભોળા પેરે ભટકાયા કરે છે સ્વર્ગ તો મટામટ છે, તેથી તારુ ગાડાપણુ કહાડી નાખ ને જરાક ડાહ્યો થા"

બાળકુવરે કહ્યુ, "રાજાજી! જોયુ! જે સ્થળમા વિચરતા જ અનેકના મન શીતળ સુવાસિક આનદી થાય છે, ત્યા આ જડને પથ્થર, પહાડ, ઝાડ ને પાણીના ખાબોચિયા જ જણાય છે, કોઇક સતે કહ્યુ છે કે,

तुलसी तैरहसै वरष, यद्यपि लगी समाधि,
तदपि भाडकी नव गइ, दुष्ट वासना व्याधि-

તેવી જ આ જડ યાત્રાળુની મનોવૃત્તિ હતી, અને મહારાજ! આ જગતમા પણ એવાના ભડાર ભરેલા છે

પછી ભક્ત મિત્રે કહ્યુ, "અરે ઓ નાસ્તિક અને કુતર્કવાદી! તારા હૃદયમા પરમાત્માની પરમ લીલાનુ જ્ઞાન કદી પણ થશે નહિ જ્યાસૂધી તુ પવિત્ર બની દૃષ્ટિ નહિ કરે, ત્યાસૂધી આ પરમાત્માની સૌદર્ય લીલાનુ દર્શન તને નહિ જ થાય જે જીવનુ હૃદય કોમળ છે, સસ્કારી

છે, પરમશ્રદ્ધાળુ છે, શુદ્ધ પ્રેમી છે, પરમાત્માની લીલાનો ભાવ સમજી શકે છે, તેને જ પરમાત્મા પોતાની અદ્ભુત લીલાનુ દર્શન કરાવે છે બીજાથી તો તે લાખો કોશ વેગળો જ છે! તેના સ્વપ્ના પણ તેને દુર્લભ છે, તો દર્શન તો હોય જ કયાથી? નિર્મળ દૃષ્ટિ કરી જોનાર તો જોય છે કે—

"જાઉં જુઈ મેં કનૈયા બસે, ગુલ કયારી મેં રાધા પ્યારી બસે
"ચપા મેં ચતુર્ભુજ, બીના મેં બીહારી, કેવડા મેં ગિરિવર ધારી બસે,
ગુલ ક્યારી મેં રાધા પ્યારી બસે

"અહોહો! શી પરમ પ્રભુની લીલા વિસ્તરી રહી છે. આ પત્રે પત્રે પરમાત્મા વિરાજી રહ્યો છે, વૃક્ષે વૃક્ષે વિશ્વવિહારી વસેલો છે, જુઈમા જનાર્દન બિરાજે છે, મોગરામા મધુસૂદન બહેકી રહ્યો છે! આહાહા! જયા જોઉં છુ ત્યા મારો વહાલો કનૈયો રમી રહ્યો છે આ રમણરેતીમા ગોપ ગોપાળ સગે કેવી લીલા ખેલી રહ્યો છે એ પરમાત્મા વિશ્વપતિને હું પ્રણામ કરુ છુ. અલ્યા મૂઢ! તારી અસસ્કારી બુદ્ધિ સમીપમાથી એ સર્વ લીલા દૂર જ છે જેઓ અસસ્કારી જીવન ગાળે છે, આસુરીસપતના ઉપાસક છે, સત્‌ને જાણવાની જિજ્ઞાસા ધરતા નથી, તેઓથી આ પરમ લીલાનુ રહસ્ય સમજી શકાય તેમ નથી, તેણે તો જન્મમરણુના કષ્ટમા, તેના અધ્યાસદ્વારા દુ ખની પરપરા જ ભોગવવાની છે જે અનન્યતાને પામે છે, તે જ આ લીલાનુ દર્શન કરવાને ભાગ્યશાળી નિવડે છે પરમ લીલાના દર્શનમા, જેનો જેટલો વેગ, તેને તેવો ને તેટલો સાક્ષાત્કાર છે તુ મદમતિ છે, તેથી તને એ સાક્ષાત્કાર નહિ થાય! સુરગણ કે મહર્ષિ કોઈ તેના પ્રભાવને જાણતા નથી, તો તુ અલ્પ–આસુરીસપતનો ઉપાસક કેમ જાણે? કેમ સાક્ષાત્કાર કરવાને ભાગ્યશાળી થાય? પ્રેમી જ તેને જોય છે, જાણે છે પણ એ પ્રેમનો પથ જ ન્યારો છે

चढिकर मैन तुरगपर, चलिबो पावक माहि,
प्रेम पथ ऐसौ कठिन, सबकोउ न्यालत नाहि

"રે મૂઢમતિ મિત્ર! જો તારે ઉપાધિ–દુ ખના રગડાથી અચ્છતા સુરક્ષિત રહેવુ હોય, આત્મકલ્યાણ કરવુ હોય, પરમ પુરુષના સાક્ષાત્કારના અધિકારી બનવુ હોય, તો તારા હૃદયમાથી કુતર્ક કહાડી નાખી, વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કર, તારુ હૃદય પ્રેમથી ભરપૂર કર, પ્રેમી બની

જા-અનન્ય પ્રેમી થઈ જા, પછી તને પણ મારી પેઠે સાક્ષાત્કાર તાત્કાલ થશે નિર્મળ-માયા ઉપાધિરહિત પરમપ્રેમ જ સર્વ સુખનુ કારણ છે ”

સ્મશાનના બાળકુમારે પોતાના પૂર્વ જન્મના પિતા જનકને ઉદ્દેશી કહ્યુ, “હે તાત! તીર્થાટનમા, સતસમાગમમા, પરમપુરુષના ઉપાસનમા, જેની જેવી દૃષ્ટિ, તેવુ તે જુવે છે, જેનો જેટલો મનોવેગ, તે પ્રમાણે તે સત્વર સામીપ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે, તીર્થાટનનો મહિમા મોટો છે પ્રેમનો કીડો જ તે જાણે છે જે જાણે છે તેજ જાણે છે, જેણે જાણ્યુ છે તેણે જણાવ્યુ નથી. પણ જે અજાણ છે, તે જ બહુ બકવાદ કરે છે

હે પિતાજી! જ્યારે તે ધનપાળ ગૃહસ્થ યાત્રાએ ગયો, ત્યારે તેની પુત્રી ને મહેતા મુત્સદ્દી તેના વેપાર ધધાની અને ધનની સારી સાવચેતીથી સભાળ કરવા લાગ્યા કન્યાને ઘરમા એકલી ને આશ્રય વગરની ધારી, ચોકીદારોના મનમા તેનુ ધન લુટી લેવાની પ્રબળ ઈચ્છા થઈ તેઓએ કેટલાએક લુચ્ચાઓ સાથે સકેત કરીને, એક રાત્રિના તે કન્યાને મારીને ધન લુટી જવાનો નિશ્ચય કર્યો ચોકીવાળાઓની સહાયતાથી, ત્રણ ચોર ધનપાળ શેઠના ઘરમા દાખલ થયા ધનપાળની કન્યા, જે ઓરડામા ધન હતુ ત્યા જ નિત્ય સુતી હતી, તે સદા જાગ્રત હતી, જરા પણ પગસચાર થતો કે તે બેઠી થઈ જતી ચોરોએ તેના ઓરડા નજીક જઇને બારણા હલાવ્યા, પણ અદરથી સાકળ દીધી હતી, તેથી તે ઉઘાડી શકયા નહિ દ્વાર હાલવાથી કન્યાને સશય આવ્યો. તે વણિક યાત્રાએ ગયા પછી, કોઈ પણ સમે રાત્રિના બારણા ખખડ્યા ન હતા, તેથી કોણ છે તે જાણવાને તેણે કાન માડ્યા કોઇનો હાલવાચાલવાનો ધ્વનિ સભળાયો પછી તે વિચાર કરવા લાગી કે, “મારા પિતાને ગયાને આજે છ મહિના થઈ ગયા, છતા આ બારણુ હાલ્યુ નથી, કોઇનો પગસચાર પણ થયો નથી, માન ન માન આજે કોઈ લુચ્ચાઓ આવેલા હોવા જોઇએ જો હુ સાવધ રહીશ નહિ તો મને મારીને ઘણે કષ્ટે મેળવેલુ મારા પિતાનુ ધન તે ચોટ્ટાઓ લુટી જશે ”

આવો વિચાર કરીને તેણે પોતાના મનમા એક વાત ગોઠવી દીધી પછી તે મોટો ઘાટો પાડીને બોલી, “ઓ મા, ઓ મા! તુ જાગે છે કે?” જાણે તેની મા ઉત્તર આપતી હોય, તેમ પ્રત્યુત્તર આપતા તે પોતે જ બોલી, “હા બહેન, જાગુ છુ, શુ કહે છે?” તે કન્યા બોલી, “મા! તુ હવે મારો વિવાહ કર તુ વિવાહ કરશે, એટલે હુ પરણીને

સાસરે જઇશ, ત્યા જઇને હુ મારા પતિની બહુ સારી રીતે સેવા કરીશ, જ્યારે મારા પતિથી મને પ્રથમ પુત્ર થશે ત્યારે તેનુ નામ જાગો પાડીશ, બીજા પુત્રનુ નામ લોકો પાડીશ ને ત્રીજા પુત્રનુ નામ ચોર પાડીશ પછી મા ! એ બાળકો જ્યારે બહાર રમવા જશે, ત્યારે તેઓને હુ આ રીતે નામ દઇને બોલાવીશ તેથી લોકો બહુ આશ્ચર્ય પામશે ને મને હસશે પણ ખરા" એમ બોલતી તે કન્યા એકદમ પથારીમાથી ઉભી થઈ ગઈ બીજી બાજુની બારી ઉઘાડીને અગાસીમા ગઈ અને મોટે ઘાટે બૂમ પાડવા માડી કે, "ઓ લોકો, જાગો, ચોર ! વહેલા આવો !" આ પ્રમાણે બે ચાર વાર બૂમ પાડવાથી, આડોશી-પાડોશી જાગી ઉઠ્યા ને વહેલા વહેલા તે ઘર આગળ દોડી આવ્યા બીજા માળપર ચોરી કરવાને ગયેલા ચોરો તો એમ જ સમજ્યા કે આ કન્યા ઉઘમા બકે છે–તેને લવારો કરવાની ટેવ હશે, તેથી આવુ ગાડુ ગાડુ બકતી હશે, પણ ક્ષણ પછી ઉંઘી જશે, એટલે એને મારી ધન લઈ જઇશુ આવો વિચાર કરી તે ચોરો ગુપચુપ બહારની બાજુએ નિર્ભયતાથી ઉભા જ રહ્યા ધનપાળના ઘરની ચોકી કરતા ચોકીદારોએ, લોકોને ઘરમા જતા અટકાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ ધનપાળની દીકરીની બૂમથી લોકોએ જાણ્યુ કે, કન્યાપર કઈ મોટી આફત આવી પડી છે, તેથી તેઓએ ચોકીદારોને માર મારી દૂર કીધા ને માળપર જઈ ચોરોને પકડી લીધા

બીજે દિવસે આ ત્રણ ચોરોને ન્યાયદરબારમા ઉભા કરવામા આવ્યા રાજા સમક્ષ સર્વ વૃત્તાત સાભળીને, ન્યાયાધીશે તે ચોરોને ભારે સજા કીધી એ સજા સાભળીને બે ચોરો તો પોકેપોક મૂકીને રડવા લાગ્યા, પણ ત્રીજો ચોર, ન્યાયસભાને આશ્ચર્યમા ગરકાવ કરતો ખડખડાટ હસી પડ્યો આ ચોર કોઈ કોઈ સમયે સતસમાગમ કરતો હતો એક દિવસે કથામા એવો પ્રસગ આવ્યો હતો કે, 'આ લોકના જીવ, જે માયાજાળમા બધન પામેલા છે, તેઓને સ્વપ્ના જેવા કલ્પિત સ્ત્રી પુત્રાદિક અનેક પ્રકારે દુ ખ ઉપજાવે છે, તો સત્ય પદાર્થો–સ્ત્રી, પુત્ર, પિતામાતા, ધન, ધામ, ઐશ્વર્ય, કીર્તિ કેટલો કલેશ કરાવે, તેનો જગતની માયામા સપડાયલા જીવે વિચાર કરી, સર્વ માયાને દાબી દઈ, વાસનાબધનથી મુક્ત થવા, સર્વનો ત્યાગ કરવો જોઇએ કલેશમાથી મુક્ત થવા માટે જીવે સદા સત્સગ કરવો અને સત્સગથી બુદ્ધિ

નિર્મળ થાય છે, નિર્મળ બુદ્ધિ થવાથી જ્ઞાનની ચટકી લાગે છે, સચોટ જ્ઞાનની જડ બેસવા પછી વૈરાગ્ય વ્યાપે છે, વૈરાગ્યવાનને જગતની આસક્તિ છૂટી જાય છે ને વાસના મૃતપ્રાય થાય છે વાસનાનો લય થવાથી મુક્તિ પમાય છે' ન્યાયાસન સમીપ ઉભેલા ત્રીજા ચોરને આ જ ક્ષણે તે સત પુરુષનુ ઉક્ત વાકય સ્મરણમા આવ્યુ તેથી તે ખડખડાટ હસી પડ્યો એ જોઈ ન્યાયાધીશે પૂછ્યુ, "ઓ અપરાધી! જ્યારે આ બે ચોરો, જે સખ્ત શિક્ષા કરવામા આવી છે તે માટે રડે છે, ત્યારે તુ હસે છે તેનુ શુ કારણ?" ત્રીજા ચોરે ધનપાળની કન્યાએ જે યુક્તિ રચી હતી, તેનો ઇત્થભૂત વૃત્તાત ન્યાયાધીશને કહી સભળાવ્યો પછી કહ્યુ, "હે મહારાજ! આજે મને પૂર્ણ જ્ઞાન થયુ! આ સંસારના ક્ષુલ્લક જીવો, જે મોહાધકારમા દોડાદોડી કરી રહ્યા છે, ને નિત્ય નિત્ય સ્રી, પુત્ર, ધન, ધામ ને કીર્તિ માટે હાય અફસોસ કરી રહ્યા છે ને જગતમા વળી ડાહ્યા મનાય છે, પણ તેઓ ખરેખરા મૂર્ખ જ છે જુઓ, આ ધનપાળની પુત્રીના કલ્પિત પુત્રોએ આજે અમને કારાગૃહના વાસી બનાવ્યા છે, તો સત્ય પુત્રો પોતાના માતપિતા અને બીજાને કેટલા ક્લેશનુ કારણ થઈ પડતા હશે, તે હુ બોનો વિચાર કરતા જ, મને ખડખડાટ હસવુ આવ્યુ છે હે ન્યાયના નેતા! કલ્પિત પુત્રો કેદખાને મોકલે તો પછી સત્ય પુત્રો નરકમા મોકલે, એમા શું તમને સદેહ છે? હુ પડે અપુત્ર છુ, એ મારુ અહોભાગ્ય સમજુ છુ ધનપાળની પુત્રીના કલ્પિત પુત્રોએ, આજે મને સખ્ત મજુરીની શિક્ષાનો અનુભવ કરાવ્યો છે, ત્યારે તેણે ખરા પુત્રો હોત તો મારી શી દશા થાત? ખરેખર, આ જગતમા ધન, સ્રી પુત્રાદિક પદાર્થો જીવને મહાન્ કષ્ટ આપનારા જ છે તેની માયામા, તેના સુખદુખમા, જે જીવો આસક્ત રહ્યા છે, તેઓ હાથે કરીને કષ્ટને વહોરનારા મૂઢ મતિ જ છે"

તે ચોરનુ આ અર્થવાગ્ બોલવુ સાભળીને ન્યાયાધીશ ચકિત થઈ ગયો ન્યાયાનુસાર ચોરને શિક્ષા તો કરવામા આવી, પણ શિક્ષાને અતે તે ચોર, કોઈ સદ્ગુરુના પવિત્ર પદપકજનુ સેવન કરી, જ્ઞાનસપન્ન બની વૈરાગ્ય ધારણ કરીને લોકોમા પૂજ્ય ગણાયો અને કેટલેક જન્મે પોતાના અસત્કર્મના ભોગો ભોગવીને, સત્કર્મથી તેજસ્વી કાચન સમાન બની, પરમ ધામમા ગયો

આ દૃષ્ટાત આપીને બાળકુમારે રાજા જનકને કહ્યુ, "સ્રી, પુત્ર,

રાજપાટ, ધન, કીર્તિ એ બધામાથી તમારી વાસનાને કાઢી નાખો આ લોકમા જીવોને વાસના, એ જ અનર્થનુ મૂળ છે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થવામા જગતની વાસના જ બાધકર્તા છે આ નરદેહ કઇ થોડા સત્કર્મનુ ફળ નથી, એ વારે વારે આવતો નથી, ગાધર્વાદિ મહત્ લોક પણ એની અપેક્ષા કરે છે, કેમકે દેવોને પણ 'क्षीणे पुण्ये मृत्युलोके पतति।' 'પુણ્ય ક્ષીણ થતા દેવોને પણ મૃત્યુલોકમા પડવાનુ છે,' તે લોકમા જવાથી જન્મ મૃત્યુનો સદૈવનો ત્યાગ થતો નથી, જન્મ મૃત્યુનો ફેરો તો મનુષ્ય દેહથી જ મટે છે મહારાજ!

આ નર કાયા સોનેકી, બાર બાર નહી આનેકી
આયા જબ ક્યા લાયા હૈ, અપને કીસમત પાયા હૈ
એક દિન જાવે લાખોકા, અલક પલકમેં ક્યા હોતા *

માટે અલક ને પલક પણ મિથ્યા ન ગુમાવતા, સતમા જ મચ્યા રહો સત્ જ સત્ છે, સત્ જ નિત્ય છે, સત્ જ મુક્તિદાતા છે એ સત્ની પ્રાપ્તિ અસત્મા લીન રહેવાથી થશે નહિ, સત્થી જ સત્ પ્રાપ્ત થાય છે, હીરાથી જ હીરો વિંધાય છે, સ્વર્ણથી કે બીજાથી વિંધાતો નથી.

મનુષ્યદેહ એ ગેહ છે

આ મનુષ્યદેહ પરમાત્માએ બાધેલુ એક નૂતન ઘર છે ઘરમા જેમ અનેક બારીઓ હોય છે, તેમ આ દેહગેહમા નવ બારીઓ છે—બે નેત્ર, બે નાસિકા, બે કર્ણ, મુખ, ગુદા અને ઉપસ્થ ઇન્દ્રિય. ઘરમા જેમ સ્તભો છે, તેમ શરીરમા પણ નળારૂપી સ્તભો છે, ઘર બાધવામા જેમ ઇંટ, ચૂનો ને પથ્થરાઓનો ઉપયોગ થાય છે, તેમ જ દેહરૂપી ઘરમા રક્ત, માસ, મેદ, મજ્જારૂપી કોલ, ચૂનો ને ઇંટનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે, ઘરને સુશોભિત કરવા માટે જેમ નીરાનુ લીપણ કરવામા આવે છે, તેમ દેહગેહ ઉપર પણ ચામડીરૂપી લીપણ છે ઘરની બારીઓદ્વારા ઘરનો કચરો પુજો સાફ કરીને બહાર ફેંકી દેવામા આવે છે, તેમ જ દેહગેહની બારીઓદ્વારા મળમૂત્ર, વીર્ય, લીંટ, લાળ, ચીપડા વગેરેને બહાર કાઢી નાખવામા આવે છે, ઘરને સુશોભિત કરવામા અનેક પ્રકારના ચૌરગો, દીપકો, આરસાઓ, બેઠકો, પુષ્પના પાત્રો, પડદાઓ વિગેરે ગોઠવવામા આવે છે, અને તેથી ઘર અતિ સુદર દેખાય છે, અને એવા ઘરનો સ્વામી મોટી પ્રતિષ્ઠાવાળો મનાય છે, તેમ જ દેહગેહ

* દત્ત દિગંબરકૃત

શણગારવામા, કર્મરૂપી ચૌરગો, ભક્તિરૂપી આરસાઓ ને જ્ઞાનરૂપી દીપકો આવશ્યક છે આવુ સુસજ્જિત મદિર જેના રાજ્યમા હોય છે, ને તે નિહાળી, આ લોકનો રાજા પ્રસન્નચિત્ત થાય છે, તેમ પરમાત્મા કે જે જગતના સ્વામી છે, તે ભક્તિજ્ઞાનથી સુસજ્જિત પુરુષપર ઘણા જ પ્રસન્ન થાય છે લૌકિક ઘરના સ્વામીની રિદ્ધિ સિદ્ધિથી, દ્રવ્યના વ્યયથી, લૌકિક રાજા પ્રસન્ન થઇને પોતાની સમીપ-સભામા બેસવાનો તેને અધિકારી કરે છે–પાલખી, મ્યાના અને છત્રનુ તુષ્ટિદાન આપે છે, તેમ જ ભક્તિ ને જ્ઞાનરૂપી ધન સપાદન કરેલા ભક્ત કે જ્ઞાનીને, પરમાત્મા પોતાના દરબારમા બેસવાનો અધિકારી કરે છે

હે પિતા જનક ! તમે મિથિલા નગરીના અધિપતિ છો, અનેક સામતો તમારા દરબારમા બિરાજવાને અધિકારી થયા છે, પણ રાજાઓનો રાજા પરમાત્મા, તેના દરબારમા બીરાજવાને તમે અધિકારી થાઓ તે માટે દેહગેહ સતકર્મોથી સ્વચ્છ કરી, જ્યાથી ફરીને પતન ન થાય તેવે સ્થાને નિત્ય બેસાય, એવી આત્મનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થવાનુ જો સાધન કરશો નહિ તો તમે જન્મ્યા ને ન જન્મ્યા સરખા જ છો ! કાગડા પણ જન્મે છે, કુતરા પણ જન્મે છે, પણ તેનુ જન્મ્યુ સાર્થક છે, કે જેને પુનર્જન્મ નથી સસારી ઐશ્વર્ય ઉપરની મોહિની જ્યાસૂધી ચિત્તના ગુહ્યાગારમા રહેલી છે, ત્યાસૂધી એ અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી એ અધિકાર તો તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે કે, જેની સર્વ અહતા મમતાનો નાશ થઈ ગયો છે, જે અસગ છે, શાત છે, નિર્મળ છે, વૈરાગ્યવાન્ છે, નિર્વિકારી છે, જેનુ કર્તા ભોક્તાપણુ નાશ પામ્યુ છે, જે જોનાર, સાભળનાર અને કરનારાથી નિરાળો જ બન્યો છે, જે દ્રષ્ટાનો પણ દ્રષ્ટા છે, જે શ્રવણ કરનારાનુ શ્રવણ કરે છે, જેના મન-વાણી-ચિત્ત શુદ્ધ છે, તે જ જીવ એ અધિકારને પ્રાપ્ત થાય છે એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને યથાર્થ રીતે પરમાત્મસ્વરૂપને જાણવુ જોઇએ, જે જાણવાથી આવરણ-મિથ્યા જ્ઞાન અને વિક્ષેપથી થયેલા દુખની નિવૃત્તિ થાય છે આ જ્ઞાન સપાદન કરવાને બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે જવાની જરૂર નથી એ જ્ઞાન આ દેહથી જ સપાદન કરી શકાય છે સત, ચિત્, આનદઘનને ઉપાસો, જ્ઞાનપૂર્વક પરમાત્માની ભક્તિ-પ્રેમમા લીન થાઓ, ભેદનો ત્યાગ કરો, અભેદ જુઓ અદ્વૈત બનતા જ અહ બ્રહ્માસ્મિ પદ પ્રાપ્ત થાય છે જો –

તુઝે હે શોક મિલનેકા, તો હરદ્દ લો લગાતા જા,
જલાકર ખુદ્દ નુમાયીકો, ભસમ તનપર લગાતા જા
પકડકર ઇશ્કકે ઝાડુ, સફા કર એજરે દિલકો,
દુઈ કી ધૂલ કો લેકર્, મુસલ્લેપર ઉડાતા જા
મુસલ્લા ફાડ તસબે તોડ્, કિતાબા ડાલ પાણીમેં,
પકડ્ દસ્તમે પરસ્તોકા, ગુલામ ઉનકા કહાતા જા
ન મર્ ભુખા ન રખ રોજા, ન જા મસ્જિદમે સિજદા કર,
વજૂકા તોડ દે કૂજા, શરાબો શોક પિતા જા
ન હો મુલ્લા ન હો બમન, દુઇકો છોડ કર પૂજા,
હુક હૈ શાહ કલંદરકા, અનલ-હક તૂ કહાતા જા *

***** **મને** જ્યાથી આ પદ પ્રાપ્ત થયુ છે, **તે** ઉપર પ્રમાણેનુ છે, પરતુ સુફી (વેદાત) ગ્રન્થના અભ્યાસી એક વિદ્વાને કહ્યુ કે, એ પદ સુફી મહાત્મા **મનસૂરની** કૃતિ છે મેં જેવુ છે તેવુ જ કાયમ રહેવા દીધુ છે એ પદ-ગઝલની ઉત્પત્તિની કથા આ પ્રમાણે છે સુફી **મનસૂરની** પરમ ધાર્મિક, આત્મશોધનમા મચેલી **અનલ** નામની પરમ પવિત્ર ભગિની હતી તે સદા ધર્મગ્રન્થમાના ઈશ્વરવચનનો પાઠ કરતી હતી તેમા ઈશ્વરનુ એવુ વચન આવ્યુ કે, ‘મને પ્રાપ્ત કરવો હોય તો મારા **બન્દાનો** સગ કર !’ આ વચનથી **અનલના** નેત્ર ખુલી ગયા, તેણે ધર્મશાસ્ત્ર ને-ક્રિયાવિધિનો ત્યાગ કીધો ને ઈશ્વરના ‘બદા’ ની શોધની પ્રવૃત્તિમા પડી, કેટલેક કાળે ‘ **હક** ’ નામધારી એક સાઈ તેના નગરમા જઈ ચઢચો તેને **અનલ** મળી, ને **તેની** પાસથી આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, સ્વસ્વરૂપ જાણી, **હકના** સદ્બોધથી ‘ **અનલ-હક** ’ **અહ્ બ્રહ્માસ્મિ નો** જાપ જપવા લાગી આ વૃત્તાત તે **નગરના** રાજાની જાણમા, જેઓ ઈશ્વરના **પ્રેમને** અપાત્ર હતા તેઓ લાવ્યા રાજા ક્રોધાયમાન થયો, અને સુફી **મનસૂરને** કહ્યુ કે, તારી બહેનને **સમજાવી**, એ પાપાચારી **હકનો** સબધ છોડાવ, **એથી** તારા કુળની પ્રતિષ્ઠાનુ સરક્ષણ થશે, પછી **હકને પૂરતુ** શાસન આપીશ **મનસૂર** પોતાની ભગિનીને **સમ-જાવવા હકના** આશ્રમમા ગયો, પણ **હક** ઉપદેશથી, **ભગિનીને** પાછુ વળવાનુ **ભૂલી**, **જ્ઞાન** સપાદન થવાથી, તે પણ **અનલહકનો** આદેશ કરવા લાગ્યો આ ચમત્કાર રાજા સમજવે અસમર્થ **હતો**, ને **મનસૂરના** બોધથી અનેક પુરુષો **અનલહકનો** જાપ જપવા લાગ્યા, **તેથી** રાજાએ **મનસૂરને** ફાસીની શિક્ષાની આજ્ઞા આપી જ્યારે **મનસૂરને** ફાસી **સમીપ** લઈ ગયા ત્યારે પણ તે ‘ **અનલહક** ’નો જાપ જપતો હતો એથી ક્રોધાવિષ્ટ થઈ રાજાએ પ્રજાજનને આજ્ઞા કીધી કે, ‘એ પાપીને એકક ખાસડુ મારો !’ **મનસૂરના** અગપર જેમ જેમ ખાસડા પડતા ગયા, તેમ તેમ તે અતિ આનદ પામવા લાગ્યો, પણ જ્યારે **કોઈ સત્પુરુષે**, તેનાપર પુષ્પવૃષ્ટિ કીધી ત્યારે **તેના નેત્ર**માથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા માડ્યો ! આ ચમત્કાર જોઈ રાજાએ પૂછ્યુ, ‘ખાસડા પડતા તુ હસ્યો ને પુષ્પવૃષ્ટિ થતા રડ્યો, તેનુ કારણ કહે ’ એ પ્રસગે **મનસૂર** ઉક્ત વચન બોલ્યો હતો એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે –

એ अहं ब्रह्मास्मि ની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામા તેનામા જ લીન થવાનુ છે એમા આપવાનુ કઈ નથી, જવાનુએ કઈ નથી, પ્રાપ્ત જ કરવાનુ છે એ પ્રાપ્ત કરવામા (પરમાર્થ, પ્રાપ્ત કરનાર જ બુદ્ધિમાન્ છે, વ્યવહારકુશળ નહિ) બુદ્ધિમાન્ પુરુષાર્થી પુરુષને ઝાઝો શ્રમ પડતો નથી બુદ્ધિમાન્ તો તેજ છે કે, જે પુનર્જન્મ ન થાય તેવા કર્મ કરે છે એ સતનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી, પ્રારબ્ધ કર્મે કલ્પેલી વાસનાઓ ભલે ભોગવે અને સસારીની પેઠે વિચરવાથી પણ તેને બાધ નથી દેહથી તો તે કેવળ મુક્ત જ તેવો જ જીવ જીવન્મુક્ત જ છે તે સકલ્પ વિકલ્પથી રહિત થઈ, દેહના કર્મોનો દ્રષ્ટા–સાક્ષીરૂપ રહી, સસારમા વિચરે છે હે દેવ! જગતની જજાળોનો તમે પરિત્યાગ કરો, ઉપાધિઓને ભસ્મ કરો, અહભાવ દૂર કરો, તો તમે પણ તેજ છો આજથી તમે જીવન્મુક્ત બનો છો એ જીવન્મુક્ત દૃષ્ટિના દ્રષ્ટાને દેખતો નથી, શ્રવણના શ્રવણ કરનારનુ શ્રવણ કરતો નથી, મનના માનનારાનો મનોવ્યાપાર મદ કરે છે, મનથી જ તે સર્વેશ્વર સર્વાત્મા મહાદેવને જાણે છે-વિજ્ઞાનના જાણનારાને જાણે છે એ જ જીવન્મુક્ત

હે રાજા! જો તને (તે પરમાત્માને) મળવાનો શોખ (ઇશ્ક-પ્રેમ) હોય તો, હરદમ (સદા) તેનામા લો લગાતો (લવલીન થતો) જા નુમાયી (અહત્વમમત્વ)ને ભસ્મ કરી દે અને તારા અગપર (વિરાગની) રાખ ચોળતો જા

પરમાત્માનુ પ્રેમરૂપી ઝાડુ ગ્રહણ કરી, તારા અગને (અહકાર, ઈર્ષા, મોહ, મમતા, મારુ, તારુ એ રૂપી જે અજ્ઞાનની જડ બેઠેલી છે તેને) સાફ કરી નાખ, અર્થાત્ મનને ચોખ્ખુ કર, દ્વૈતરૂપી જે ધૂળ તારામા છે તેનો ત્યાગ કર, મુસલ્લો (પ્રાર્થનાનુ આસન) (અર્થાત્ કર્મકાડ કે બ્રાહ્મણે આમ કરવુ ક્ષત્રિયે આમ કરવુ, વૈશ્યે આમ, મુસલમાને આમ ને શ્વપચે આમ ધર્મ પાળવો, તે દ્વૈતભાવને) પરો કરી દે મુસલ્લાને ફાડી નાખ (કર્મની ખટપટ છોડી દે), તસબ (માળા)ને તોડી નાખ, કીતાબ (શાસ્ત્રના પોથા)ને પાણીમા ડૂબાવી દે, કમકે તે કઈ પરમપદના અધિકારી બનાવવાના યોગ્ય સાધન નથી પણ સદ્‌ગુરુનો હાથ પકડ ને તેનો દાસ બની જા

ઉપવાસ કરી ભૂખે મરવુ કે રોજા (વ્રતાદિક) રાખવા, તે વ્યર્થ છે, (તેથી પરમાત્મા મળતો નથી), તેમ મસજીદમા (દેવળે દેવળે) ભટકી સેજદો (નમન–પ્રાર્થના) કરવાની કઈ જરૂર નથી, હાથ પગ ધોવા, સ્નાનાદિ બાહ્ય શુદ્ધિના કર્મો કરવાનુ ક્રિયાનુ ઠામ ભાગી નાખ શરાબ (ભક્તિ) શોખથી પી (કર) તુ મુ'ના (બ્રાહ્મણ, આચાર્ય–ગુરુપણાનુ ઘમડ) છે એવો દ્વૈતભાવ ત્યજી દે શાહ કનદરની આજ્ઞા છે કે, એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત પુરુષ જ 'અનલહક' अहं ब्रह्मास्मि કહેવાનો અધિકારી છે

રાજા **મનસૂર**ના આ વચન સાભળી શાત પડ્યો ને તેની શિક્ષા માફ કીધી હતી

છે. એ જ જાણ્યુ તે સત્ય, બાકી આળપપાળ છે એથી અન્ય સર્વ અસત્ય છે હે પિતાજી! આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરશો કે, તમે જીવન્મુક્ત થઈ, પછી વિદેહમુક્ત બનશો અને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરશો. મારો અને તમારો પુત્રપિતાનો સબંધ, તેને સ્વપ્ન જ સમજજો હુ પુત્ર હોત તો તમારે ત્યા હોત, તમે પિતા હોત તો આ ખાડમા મને પધરાવશો નહિ પણ હું તમારો પુત્ર નથી, તમે મારા પિતા નથી હું તો અજર, અમર, નિર્વિકારી આત્મા છુ ભવિષ્યમા મારા પ્રતિ માયા રાખતા નહિ, મારા પ્રેમનો વિચાર, કે મેં જ્ઞાન આપ્યુ છે એવો વિચાર કરતા નહિ, માત્ર તત્ત્વનો જ વિચાર કરજો, કેમકે અતકાળે કદાચિત્ મારુ સ્મરણ તમારા પતનનુ કારણ થઈ પડે अतकाले या मति सा गतिर्भवेत् અતકાળની વાસના–ભાવનાએ ઘણાને ભમાવ્યા છે જન્મ જન્માતર સૂધી અનેક કષ્ટો ભોગવી આત્મનિષ્ઠ બન્યા છતા પણ, અતકાળે મૃગલીના ધ્યાનથી ભરત મુનિ જેવા મહાત્માને મૃગ યોનીમા અવતરવુ પડ્યુ હતુ, એ વિચાર મનમા દૃઢ ઠસાવીને, સર્વ ઉપાધિનો– સર્વ અહકારનો, સર્વ વાસનાનો, સર્વ વ્યાવહારિક ભાવનાનો-નિત્યને માટે આપ ત્યાગ કરી દેજો હવે હું વિદાય થઇશ ને મારા કર્મના ભોગો ભોગવવાને તે નિર્માણકર્તાની ઇચ્છાને અનુસરીશ ”

જીવન્મુક્ત અને વિદેહમુક્ત

રાજા જનકે, અતિત્વરાથી, પોતાના ખોળામા સુતેલા બાળકુવરને કહ્યુ, “હે પુત્ર! હે પરમ જ્ઞાની! જરા થોભ ને મને કહે કે, જીવન્મુક્ત ને વિદેહમુક્તમા ભેદ શો છે?”

“મહારાજ! જીવન્મુક્ત બહારથી વ્યાવૃત્ત ને અતરથી નિવૃત્ત છે, વિદેહમુક્ત અતર ને બહાર બનેથી નિવૃત્ત છે વિદેહમુક્તને ભેદદૃષ્ટિથી ભય વ્યાપે છે ને જગતનુ સુખ, દુ ખરૂપ ભાસ્યુ તેથી દૂર જ રહે છે તે દુ ખરૂપ જગતને જાણી, તે પ્રતિ દૃષ્ટિ જ કરતો નથી, માત્ર અતર્વૃત્તિએ જ રહે છે જીવન્મુક્ત એમ જ જાણે છે કે, જગત્ ભ્રાન્તિથી વિલક્ષણ ભાસે છે, પણ તે મારુ જ સ્વરૂપ છે–હું ને જગત્ કાઈ જૂદા નથી–તેથી આખ મીચી તોએ શુ ને બધ રાખી તોએ શુ? જયા મારુ જ સ્વરૂપ છે, ત્યા ભય શો? તે જયા જોય છે ત્યા પરમાત્મતત્ત્વ જ જોય છે-સ્વસ્વરૂપ જ જોય છે તેથી તે જગતની મૌજ લે છે વાસ્તવમા તો તેને જે સુખ ભાસે છે, તે પોતાનુ જ અનુસ્યૂત સુખ

ભાસે છે, જે માત્ર વિચિત્રતામા જ ભાસે છે અને પોતાના માનેલા જગતના સુખને, જેમ અખૂટ દોલતવાળો કીડીને અલ્પ ગણે છે તેમ, જીવન્મુક્ત, તે સુખ-મૌજને અલ્પ ગણે છે તેને એમ થાય છે કે, એ સુખ ભોગવવાથી લાભે શુ ને ન ભોગવવાથી હાનિએ શી ? એ વિચારથી, જીવન્મુક્ત બાહ્યવૃત્તિના વેગનુ આકર્ષણ કરતો નથી, તેમ અતરના નિશ્ચયને ડગાવતો પણ નથી, અર્થાત્, જીવન્મુક્ત કલ્પિત પ્રારબ્ધ પુરુષાર્થને અધીન, કલ્પિત પરમાણુજન્ય શરીરવર્તી, કલ્પિત સુખ લેવામા નિસ્પૃહ રહે છે–જો કે સ્વસ્વરૂપમા તો તે અડગ જ છે

સ્વરૂપથી વિલક્ષણ અને જન્મ મરણની અનત પ્રતીતિવાળી શકાઓવડે ભયને પામેલો એવો કોઈ પુરુષ, વૈરાગ્ય પામી, યોગ કે સ્વરૂપાનુસધાન નિમિત્ત કષ્ટ વેઠી, મન સહિત સર્વ ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાની આતુરતાથી આકર્ષાઈ, ઉપસ્થાદિ સર્વ ઇદ્રિયોને શિથિલ કરી, પછી સ્વરૂપાનુસધાન સધાયુ, તોપણ શિથિલ થયલા અવયવે કરી, કલ્પિત સુખના ભોગ ભોગવવામા આસક્ત જ રહે છે ને બાહ્યદૃષ્ટિથી પ્રતીત થતુ જગત્ તેને કોઈ પણ પ્રકારે આનદદાયી જણાતુ નથી, એટલે તેની જેવી અતર્વૃત્તિ નિવૃત્ત થઈ છે, તેવી જ બાહ્યવૃત્તિ પણ નિવૃત્ત છે, અથવા કૃત્યાકૃત્ય થઈ જડવત્ વિચરે છે એ વિદેહમુક્ત સ્વરૂપ છે

જીવન્મુક્ત અને વિદેહમુક્તમા ભેદ એટલો જ કે, એક અતર વૃત્તિએ નિવૃત્ત છે ને બીજો અતર ને બાહ્ય બને વૃત્તિએ નિવૃત્ત છે દૃશ્ય-કલ્પિત જગતની પ્રતીતિ બેઉને સમાન જ છે, તથાપિ સુખ લેવાના સાધનો જીવન્મુક્ત પાસે છે અને વિદેહમુક્ત પાસે નથી, વિદેહમુકતે સાધન ગુમાવી સાધ્ય જ સિદ્ધ કીધુ છે, અર્થાત્ દશ ઇદ્રિય ને અત કરણના સમુદાયવાળા નાશવત શરીરરૂપ સાધનવડે, સ્વરૂપાનુસધાન કરવા સમર્થ થવાય છે તે કલ્પિત સાધન, વિદેહમુક્તને નહિ જેવા છે, અને જીવન્મુક્તના તે સાધનો અણુછતા કાયમ રહી, સ્વરૂપાનુસધાન કરાવે છે, તેથી જ તે કલ્પિત સુખનો અણુછતો ભોગ કરે છે વિદેહમુક્ત હઠ-બળથી ને જીવન્મુક્ત કળથી પરમપદ પ્રાપ્ત કરે છે

આ વિષય સ્પષ્ટ રીતે તમારા હ્રદયમા ઠસાવવા, હે પિતાજી ! તમને એક દૃષ્ટાત આપીશ આધળો ને દેખતો એક સ્થળે બેઠા છે. પાસે થતુ સગીત બને સાભળે છે, પણ નેત્રવાળો નેત્રથી જોઈ આનંદ લે

છે, આધળો તે આનદ નથી ભોગવતો, પણ અતર્વૃત્તિએ અનુભવ જ લે છે સુખ તો એઉને સમાન છે, પણ આધળો સગીત કરનારના મોહકપણાથી કે પાસે થતી ગડબડથી નિર્ભય છે-તેને ચોરાદિનો ભય નથી, મારનારાઓનો ભય નથી, સૌંદર્યના મોહકપણાનો ભય નથી, કેમકે તે કઈ દેખતો નથી, તેથી નિર્ભય છે પણ દેખતાને સૌંદર્ય, ચોર તથા મારાને જોતા તુરત ભય થશે, જો કે ભય અણછતો છે, તોપણ અણછતો ભય પણ છે, તે તેને તો થશે જ. એમ જેવો અણછતો આનદ દેખતાને છે, તેવા અણછતા ભયનો પણ સાધનવડે સભવ છે આધળાને અણછતા સુખનો કે આનદનો સભવ નથી, તેમ અણછતા ભયનો પણ સભવ નથી

આ દેખતો તે જીવન્મુક્ત ને આધળો તે વિદેહમુક્ત છે એ પરથી હે રાજા જનક! તમે તાત્પર્ય ગ્રહણ કરી શકશો કે, દેખતા કરતા આધળો શ્રેષ્ઠ છે માટે મેં તમને પ્રથમ જીવન્મુક્તની દશા ભોગવવાનુ કહી, પછી વિદેહમુક્ત થવાનુ સૂચવ્યુ છે, કેમકે જેણે એક વખત પણ જગતના અમુક સુખ-પદાર્થનો અનુભવ નથી કર્યો, ત્યાસૂધી તેને તે પ્રતિ આકર્ષણ થવાનો સભવ-ભય છે સ્ત્રી પુત્ર ઐશ્વર્યના ભોગ જો કે વિદેહમુક્ત ન ભોગવે, પણ તેની તેને કદાચ એષણા થઈ આવે, અર્થાત્ મિથ્યા જગતનુ મિથ્યા સુખ કેવુ હશે, એવી એષણા જ થઈ આવે છે, તો તેને ગબડી પડવાનો પૂરેપૂરો સભવ છે તેથી તે સસારથી દૂર જ રહે છે જીવન્મુક્તને તેવુ કઈ નથી તેણે તો મિથ્યા સુખનો અનુભવ કરી, જગતના સર્વ સુખોને, જગત્ માત્રના સકળ પદાર્થોને, દેવતાદિના લોકોને મિથ્યા-નાશવન્ત માન્યા છે, એટલે તેને ભય નથી તથાપિ સાધનસિદ્ધિમા તે મોળો પડી જાય છે, તો જન્મ ભોગવવો પડે છે વિદેહમુક્તની સાધના હઠમય હોવાથી તેને ગબડવાનો ભય જ આવતો નથી તે શ્રેષ્ઠ છે હે રાજા! તમે પ્રથમ જીવન્મુક્તિ શનૈ શનૈ પ્રાપ્ત કરો ને વિદેહમુક્તિ હઠથી નહિ, પણ અનુભવથી સહજે પમાય તેમ કરશો તો તમે પરમ છો જેમ શરદ્‌ઋતુનુ આકાશ, વરસાદ વર્ષ્યા પછી કેવળ નિર્મળ થાય છે, તેમ જે પુરુષ જ્ઞાન મૌજ સગે સુખ ભોગવી નિર્મળ બને છે, તે નિજાનદમય નિત્ય રહ્યો તો તે નિર્ભય-પરમ-અને વિદેહમુક્ત છે"

મુક્તિ–મોક્ષનુ લક્ષણ

રાજા જનકે, શબરૂપી મહાત્માને પૂછ્યુ, "હે મહાત્મન્! તમે પૂર્વજન્મમા ભલે મારા પુત્ર હો, પણ તમે મહત્‌પદના અધિકારી છો, ન જાણવા યોગ્ય પણ જાણો છો, તેથી મારા મનમા જે શકા છે, તેનુ સમાધાન કરો પરમ મોક્ષ કેમ પમાય? મોક્ષનુ લક્ષણ શુ? મુક્તાત્મા કેઈ ગતિને પામે છે? એ તમે મને કહો!"

શબરૂપ બાળકુવરે કહ્યુ, "હે પિતાજી! હુ મહાત્મા નથી, જ્ઞાની નથી, પણ કર્મના ફળ ભોગવનારો અલ્પ પ્રાણી છુ મહાત્મા તો આપ છો! પરન્તુ જેમ કાદવમા લપટાયલુ રત્ન, સ્વચ્છ જળથી ધોવાયા વગર તેનો પ્રકાશ પ્રકટ આપતુ નથી, તેમ જ તમે પણ ઉપાધિરૂપી કાદવમા લપટાયલા હોવાથી, તમારુ ચિદાનદ સ્વરૂપ જોઈ શકતા નથી! આપનુ પ્રારબ્ધ ને પુરુષાર્થ સફળ છે એમ હુ માનુ છુ તમે જે પ્રશ્ન પૂછ્યુ તે અતિ ગૂઢ-ગૂઢનુ પણ ગૂઢ-તત્ત્વના તત્ત્વરૂપ છે, અને એનુ ઉત્તર આપવુ, એ મારા જ્ઞાન બહાર છે જ્યા ઋષિમુનિની ગતિ પહોંચી શકી નથી, ત્યા મારા જેવા તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત, અલ્પનુ શુ ગજુ? તથાપિ તે પરમ યોગીની કૃપાપ્રસાદીથી, તમારો સ્વલ્પ સશય છેદન કરીશ સાભળો. જે સૂક્ષ્મ, અવિજ્ઞેય, અવ્યક્ત, અચળ–ધ્રુવ, ઇન્દ્રિયોના સમૂહ વિષયમાત્ર ને ભૂતથી રહિત છે, તે જ સર્વ પ્રાણીનો અતરાત્મા -પરમ પુરુષ પરમાત્મા–પુરાણ પુરુષ–પરમેશ છે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે તે જ ત્રિગુણથી મુક્ત પુરુષ પણ વદાય છે, અને તે કઈ કારણરૂપ કલ્પાયલો નિષ્ક્રિયાત્મા સદ્સદાત્મક છે એ જ પૂજન–વંદન–ઉપાસન-જાણવા–જોવા યોગ્ય છે તદ્રૂપથી કોઈ શ્રેષ્ઠ નથી, તેનાથી કઈ નોખુ નથી તેના રૂપમા વિલીન થવુ તે મોક્ષ પચ પ્રાણ, દશેન્દ્રિય મન ને બુદ્ધિથી જે મુક્ત છે, સત્વાદિ ત્રણ ગુણથી જે મુક્ત છે, પાપકર્મ કે પુણ્યકર્મથી જે મુક્ત છે, વિરાટની ષોડશ કળાથી જે મુક્ત છે, તે જ પુરુષને મુક્તિ મળે છે ને તે જ મુક્ત છે ચિદાત્મા જ મુક્તોની ગતિ છે એ આદ્યમૂર્તિમા મુક્તાત્માનો પ્રવેશ થઈ, ભેદનો સર્વાંશે લય થઈ જવો, એ જ મુક્તાત્માની ગતિ છે જે પુરુષે હાથ, પગ, ઉદર ને ઉપસ્થ ઇન્દ્રિયનુ સરક્ષણ કીધુ છે, નિષિદ્ધ કર્મ આચર્યું નથી, નથી આચર્યું તેનુ અભિમાન ધર્યું નથી, જે સમાન દૃષ્ટિવાળો છે–અત કરણની સાત્વિક વૃત્તિ, જેને ચરમાવૃત્તિ કહે છે તેમા મગ્ન છે, નિર્મળ બુદ્ધિનો

છે, ને સદા જ તે પરમાત્મા-અતરાત્મા-નારાયણ-પરમપુરુષને શરણે છે, તે જ એ ગતિને પામે છે એ સ્વરૂપ શ્વેતદ્વીપમા વસે છે ત્યાના મુક્તાત્મા, સ્થૂલ દેહ રહિત છે, ઇન્દ્રિયભોગ રહિત છે, ચેષ્ટા રહિત છે, શુદ્ધ સત્વશીલ છે, તેજસ્વી છે, તેથી તેઓ, યત્કિંચિત્ પણ દ્વૈત ભાવ વાળાની દષ્ટે પડતા નથી એથી પણ શ્રેષ્ઠ તે પરમ ઘનશ્યામ મૂર્તિ છે, જે આ મુક્તાત્માથી જ વેષ્ટિત છે ને તે મુક્તાત્મા વિના અન્યથી દર્શન કરાય એવી નથી શ્વેતદ્વીપમા રહેલી (રહેલી કહ્યુ છે તે અસત્ય વચન છે, કેમકે તે તો સર્વમા છે, પણ શ્વેતદ્વીપમા તે સાક્ષાત્ છે તેથી જ રહેલી કહું છુ) તે દિવ્ય મૂર્તિના પ્રકાશનુ તેજ કોટાનકોટી સૂર્યના તેજથી પણ વિશેષ હોવાથી તે કેવી છે તે વર્ણી શકાય એમ નથી, પણ તમારી કલ્પનામા આવે તેનાથી તે પર છે એ પુડરીકાક્ષ-જનાર્દન-જગદાત્મામા વિલય થવુ, તે જ મોક્ષ એ મૂર્તિ મેં જોઇ નથી, જાણી નથી તો તે આવી છે એમ કહી કેમ અસત્ય ભાષણ કરુ? જેને તેનુ દર્શન થયુ હોય, તે શુ આ ખાડામાથી નીકળી આ ખાડામા પડે?

હે પિતાજી! હવે જય સચ્ચિદાનદ! હુ જઈશ આ જગતનો મારો તમારો મેળો અહિંયા જ પૂર્ણ થાય છે હવે મારો તમારો મેળો નથી જ્યા અનગ સુખ છે ત્યા પણ નહિ ત્યા હુએ નથી ને તુએ નથી, તો મળવુ શુ, ભેટવુ શુ, રાજા શુ, પુત્ર શુ, બ્રાહ્મણ શુ, ચાડાળ શુ? ત્યા એક પરમ પ્રેમ-અદ્વૈત-પૂર્ણ પુરુષોત્તમ-બ્રહ્મ જ છે; ત્યા સૌ એક જ છે-અદ્વૈત જ છે ત્યા હુ ને તમે દ્વૈતમાથી છૂટી અદ્વૈત જ થઇશું! તે રૂપે જ અનતકાળ રહીશુ!"

આટલુ બોલ્યા પછી તે બાળકુવર પૂર્વવત્ શબ થઈ ગયો, તેના નેત્રો મીંચાઇ ગયા, તેની વાણી બધ પડી ગઈ, ક્ષણમા તો તેની ચામડી કરમાઈ ગઈ રાજા જનક પરમ ઉદાસીન થઈ ગયો તે બાળકુવરને પુન ખાડામા પધરાવીને તેના ઉપર માટી નાખી દીધી! મીટ્ટી ભેળી મીટ્ટી મળી ગઈ રાજા જનક પુન સ્નાન કરી, વસ્ત્ર પરિધાન કરી ઉત્તમ પ્રતિનું જ્ઞાન લઈ, પોતાની રાજધાનીમા આવ્યો

જનકે ધારણ કરેલો ભેખ

હિમગિરિના યોગીન્દ્ર મહાત્મા, સુવિચારશીળ ને છદ્મલિંગને સબોધી બોલ્યા, "હે વત્સ! એ દિવસથી રાજા જનકની સ્થિતિ કેવળ બદલાઈ ગઈ હતી નગર તજ્યુ ત્યારે જે જનક હતો, તે જનક અત્યારે નહતો,

પૂર્વનો જનક સસારી જનક હતો, વ્યવહારી જનક હતો, લૌકિક જનક હતો, આજે જીવન્મુક્ત જનક છે–આત્મનિષ્ઠ જનક છે તેની ચિત્તવૃત્તિ કેવળ શાત થઈ ગઈ છે, તેના મનની અહતા છૂટી ગઈ છે, તેની ભાવનાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ છે, અસ્તિ ભાતિ નામ વગેરેના અશોથી તે રહિત થઈ ગયો છે કામ ક્રોધાદિક તેના દાસ બની ગયા છે, આખુ જગત્ તેને ગધર્વનગર સમાન ભાસે છે, જનકપુરી પણ તેને વરસાદથી ભુસાઈ ગયેલા ચિત્રના જેવી જણાય છે, રાજ્યનો વ્યવહાર, તે માત્ર સાક્ષીરૂપે જ ચલાવે છે તે કશામા લેપાતો નથી

यदृच्छालाभसतुष्टो द्वद्वातीतो विमत्सर ।
सम सिद्धावसिद्धौ वा कृत्वापि न निबध्यते ॥

અર્થ–દૈવેચ્છાથી પ્રાપ્ત થયલી વસ્તુથી સતોષ માનનારો, સુખ દુ ખથી રહિત, મત્સર વિનાનો, કાર્યની સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિને સમાન માનનારો, અનેક કર્મ કર્યા છતા પણ બધાતો નથી

તેવી તેની સ્થિતિ બની ગઈ છે આ નવીન અવસ્થા જોઇને રાણી મત્રી વગેરે ચકિત થઇ ગયા સસારપર રાજાને એવો તો દૃઢ વૈરાગ્ય વ્યાપી ગયો હતો કે, એક દિવસે રાત્રિના પોતાને હાથે માથુ મુડી નાખી, ભગવા વસ્ત્ર ધારણ કરીને, રાણીના રાજમહેલ પાસે, 'નારાયણ હરે' બોલતો જનકપુરીનો સ્વામી ઉભો રહ્યો રાજાનુ આ વિપરીત આચરણ જોઇને રાણી પરમ ખિન્ન થઈ ગઈ તે રાજાની પાસે આવીને બોલી, "હે મહારાજ ! આ તમે શુ કર્યું ? પરમાત્માના વચનનો લોપ કીધો ? ઠીક પણ તમે ક્ષત્રિય છો, પ્રજાપાલનાદિક કર્મ કરવાને જન્મેલા છો, કઈ ભિક્ષુકની પેઠે ભીખ માગવાને જન્મેલા નથી, છતા આ વિપરીત આચરણ શુ ? તમને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ છે, તેથી તમારા આત્માને નવુ ચૈતન્ય મળ્યુ છે, સત્ શુ ને અસત્ શુ, તે તમે સારી રીતિએ જાણી શકયા છો, આશ્રમના ધર્મ પણ જાણો છો, પણ કર્મનો ત્યાગ કરવા માટે એ જ્ઞાન નથી, પરતુ કર્મ કરતા રહીને જે આત્મનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થઈ છે, તે દ્વારા પરમ પદને પામવાના અધિકારી બનવા માટે છે શુ ભગવા પહેરી ભિક્ષા માગવાથી, કે વનચરપેરે વનમા ભટકવાથી જ પરમ તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ? નહિ જ જેને શુદ્ધ આત્મનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થઈ છે, તે કર્મ અને અકર્મને વિચારી સ્વભાવપ્રાપ્ત કર્મોનો ત્યાગ કરતો નથી, આશ્રમધર્મનો ત્યાગ

કરતો નથી, ને વેશ ટેકની આડી ગલીમા પ્રવેશ કરી ગુચવાઇને રઝળી જતો નથી સ્વામિનાથ!

"જે વૈરાગ્ય દેખાડે કરી, તે તો મન કેરી મશ્કરી,
જો ઉપને સાચો વૈરાગ્ય, અતર બહાર સર્વસ્વ ત્યાગ

"મુજના સૌભાગ્ય રત્ન! તમારે તો નિત્યના ને આશ્રમના કર્મ કરવાના જ છે, કેમકે કર્મનો ત્યાગ કરવા કરતા કર્મ કરતા રહી, તેમા ન લેપાનાર જ શ્રેષ્ઠ છે કર્મો નહિ કરવાથી તો તમારા શરીરનો પણ નિર્વાહ થઈ શકશે નહિ, ને ઉલટા ભ્રષ્ટ થશો હે મહારાજ! શા માટે તમે એકદમ રાજ્યપાટ તજીને યોગીનો વેશ ધારણ કીધો છે? મુષ્ટિ મુષ્ટિ અન્ન ઘેર ઘેર બારણેથી માગીને તેપર નિર્વાહ કરવા માટે? તમે તે માટે જન્મેલા નથી જ, તેથી, હે પ્રભુ! આ તમારુ કાર્ય તો ક્ષત્રિયોચિત ધર્મથી ને પ્રાપ્ત જ્ઞાનથી વિપરીત જ છે હે રાજન્! આ ત્યાગ ગ્રહણ કરીને ઘેર ઘેર બારણે ભિક્ષા માગીને, ખપ્પરમા પડેલા અન્નથી તમે સતોષ માનવાનુ ધારતા હશો, ભલે પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો એ ઉપયોગ કરો, પણ રાજાનો ધર્મ તો પ્રજાનુ પાલન પોષણ કરવામા છે, તેણે–અતિથિ, દેવ, ઋષિ અને પિતૃઓ, એ સર્વનુ યજન કરવાનુ છે–એ બધુ થોડા ભીખી આણેલા અન્નથી શી રીતે પૂર્ણ કરી શકશો? તમે ત્રણ વિદ્યાના જાણનારા છો, કોટચવધિ બ્રાહ્મણોના ભરણ પોષણ કરનારા છો એવા, ઓ ભગવા વસ્ત્રધારી રાજા! આ રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી, શ્વાનની માફક પેટ ભરવામા અને અધમ પુરુષોનુ મુખ જોવામા કેમ આનદ માનો છો? તમે બીજાના અન્નથી પેટ ભરવાને સરજાયલા નથી જ, અન્યનુ પોષણ કરવાને સરજાયલા છો પણ ઓ દુર્દૈવ! ખરેખર, આજથી મારા પૂજ્ય સાસુજી વાઝીઆજ થયા છે ને પિતૃઓને રડવાનુ જ છે! ઓ ભેખધારી રાજા! તમે રાજા છો, માટે હજારો મનુષ્યો તમારી સન્મુખ બન્ને હાથ પહોળા કરીને ઉભા રહેશે, પણ જ્યારે તેઓને કઈ પણ ફળ મળશે નહિ, ત્યારે તેઓ નિરાશ થશે, તે શુ તમને આનદ આપશે ને તેથી શુ તમારુ કલ્યાણ થશે? હે જ્ઞાનેચ્છુ! હે મુમુક્ષુ! આશાભગનુ પાપ તમે ક્યા જઇને દૂર કરશો? ખરેખર તમારા જેવા આશ્રમત્યાગી માટે આ લોક પણ નથી, તેમ તમારે માટે પરલોક પણ નથી ગૃહસ્થ થઈ, રાજા થઈ, જે પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કરે છે, તેનો ઉભય લોક ભ્રષ્ટ થાય છે તેમા પણ તમે આવા

જ્ઞાની છતા તમારી ધર્મપત્નીનો ત્યાગ કરીને, ઘેર ઘેર બારણે ભીખ માગીને જીવવાની ઇચ્છા કરો છો, એ વિપરીત કર્મનુ પાપ તો અથાગ જ છે સાધુપણુ ધારણુ કર્યા છતા પણ, અને ત્યાગનો વેશ બતાવ્યા છતા પણ, તમારુ ખપ્પર, તમારો આ ત્રિદડ, આ તમારા ભગવા વસ્ત્રનુ કોઈ હરણુ કરશે, ત્યારે તમને દુ ખ થયા વિના રહેશે નહિ, તેમ મુષ્ટિ અન્ન મેળવવાની પણ નિત્ય નિત્ય–સૂર્યના પ્રકાશ સાથે તમને અપેક્ષા પણ રહેશે જ સાધુસન્યાસી થાવ, જોગી, જતિ, જગમ કે વેરાગી થાવ, સ્ત્રીને તજો, પુત્રને તજો, ધનવૈભવને તજો ને કીર્તિનો પણ ત્યાગ કરો–એ સર્વ હઠથી તજાશે, પરતુ પેટનો ખાડો પૂરવાનુ તજાશે નહિ કોઇને અધિક ને કોઇને સ્વલ્પ, કીડીને કણ અને હાથીને હારો ! પરતુ પેટનો ખાડો પૂર્યા વિના કોઇને ચાલતુ નથી એ ખાડો પૂરવા માટે, દુર્જનોની સમક્ષ હાથ જોડીને ઉભા રહેતા તમને ખેદ જ થશે ! ચદ્રની કાતિનો નાશ કરનારા મેઘમા જેમ અધિક કાળાશ છે, તેમ દુર્જનો ધર્મ કરે છે, તથાપિ તે બીજાઓના સતના નાશને માટે જ છે જ્યારે કાગડાઓ સ્નાન કરે ત્યારે જાણવુ કે, દુષ્કાળ સમીપમા જ છે, અને જ્યારે કાગડાઓ ધોળા થાય, ત્યારે જાણવુ કે અનર્થનુ મૂળ લલાટલિખિત છે દૈવયોગે, દુર્જનો દાન આપશે તોપણ નિશ્ચે જાણો કે, દુર્જનની સપત્તિ કે દાન, સતાપ, મોહ ને કપનુ કારણ થઈ પડ્યા વગર રહેતા નથી એવા દુષ્ટ દુર્જનોની પાસેથી પણ મુષ્ટિ અન્નની આશા કરવી, તે શું ત્યાગ ને સત્‌ની પ્રાપ્તિનુ યોગ્ય સાધન ગણાશે ? તમે દ્વૈતનો ત્યાગ કીધો હોય, રજ તમનો ત્યાગ કીધો હોય, આસુરી સપતનો વિજય કીધો હોય, શુદ્ધ સત્વગુણી બન્યા હો, અભેદમા લીન હો, તો પછી અમારા તમારામા અને આ પ્રજામા શો ભેદ છે ? હુ અને તમે એક જ છીયે, તો કોણુ કોનો ત્યાગ કરે છે ને કરશે ? તમે અનુગ્રહકર્તા કોણુ અને અનુગ્રહપાત્ર હુ કોણુ ? હે સ્વામિનાથ ! જે જ્ઞાનના અભિમાનથી સતનુ ભાન ભૂલીને નિદાન તમે જે કૃત્ય કરો છો, તે સત્ જ્ઞાનમા–ચિદાભાસમા–આપણે સર્વ સમાન જ છિયે–ચિદાભાસમા ભેદનો લેશ પણ નથી વળી હે રાજા ! ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરીને જે ત્યાગી થયા છે, તેઓ વાસ્તવિક રીતે ગૃહસ્થાશ્રમીના આશ્રયથી જ જીવે છે ગૃહાસ્થાશ્રમ જ મોટે ભાગે તેઓનુ પોષણુ કરનારો છે સત્યત્યાગી તો તે જ છે કે, જે પોતાના આશ્રમધર્મ–

પરાયણ રહી, જળમા રહેલા કમળની પેઠે નિર્લેપ રહી વ્યવહારમા વિચરે છે અનેકને જ્ઞાન, ધર્મ, દાન, સમાનતાથી, સત્ સમજી સમજાવી, અનેકનો પ્રાણદાતા બને છે અને સસારની કોઈ પણ વાસના જેને બાધ કરી શકતી નથી, તે જ પુરુષ આલોક અને પરલોકમા પરમાત્માના સાન્નિધ્યનો-મુક્તદશાનો અધિકારી છે. પણ જે મુડીઆઓ, ભગવા વસ્ત્ર ધારણ કરીને પોતાનુ પેટ ભરવા માટે આચાર્ય કે ગુરુ, સદ્‌ગુરુબાવા કે સાધુની છાયા નીચે બેસી, દામ ને કામના બધનમા રહી, અનેક પુરુષોને તારવાનો સ્વયને અધિકાર પ્રાપ્ત થયેલો માની, સન્યાસનો સ્વાગ ધારણ કરે છે, તે આ જગતને ઠગનારા બકભક્તો છે, પાશથી બધાયલા પશુ જ છે તેઓ સ્વયના અને અન્યના આ લોક ને પરલોક બગાડનારા જ છે કારણ કે, મઠ, શિષ્ય, પુસ્તક, ઉદર ભરવાની ચિંતા તથા ધનની લાલસાથી તેઓ મુક્ત નથી હે મહારાજ! આ કાષાય વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરો, ત્રિદડનો ત્યાગ કરીને રાજદડને ધારણ કરો, અગ્નિનુ આરાધન કરીને જેમા અનેક વિદ્વાનો ગુણવાનોને સતોષ પમાડાય, પરમ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરાય તેવા સત્‌ના જ્ઞાનવાળા પરમાર્થ યજ્ઞો કરો, ભેદ ત્યાગી અભેદ ગ્રહી વિશ્વ-કુટુબી બની જગતમા વિચરો, પરમ પુરુષાર્થ સિદ્ધ ન થાય ત્યા સૂધી ધર્મમા અનુરક્ત રહી, નિરતર પ્રજાપાલન તથા તપશ્ચર્યા કરવાને તત્પર રહો પરમાત્માનુ સેવન, ભજન, પૂજન, દર્શન એ સૌ ભગવા વસ્ત્ર ધારણ કરવાથી જ થાય છે એમ નથી તમારા જેવા તો આ દેહે જ જીવન્મુક્તદશાને ભોગવે છે, તેથી આ ત્યાગ છોડી, ક્ષત્રિયોચિત ધર્મે વર્તો, અને દ્વૈતને ભેદી અદ્વૈતમા પ્રવેશ કરો જેઓ ભગવા વસ્ત્રો ધારણ કર્યા વગર અત કરણમા રહેલા ચિદાનદમા લીન થઈ, સકલ્પનો જ સન્યાસ કરે છે, તેઓ જ વિશુદ્ધ સન્યાસી છે, ને તે જ પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે"

પટ્ટરાણીના આવા સદ્‌બોધક વચન સાભળીને, તત્ત્વવેત્તા મહાત્મા જનકરાયે પોતાના સ્વસ્વરૂપને ઓળખી, રાણીને આશીર્વાદ આપી પોતાનો ભેખ ઉતારી નાખ્યો ને રાજભવનમા પુન પ્રવેશ કરી ઉત્તમ રીતિએ રાજકાજ ચલાવવા માડ્યુ. તે જ્ઞાની, આત્માનાત્માનો ભેદ સમજનારો, પરબ્રહ્મની લીલાવાળા બગીચામા વિહાર કરનારો, સાસારિક વિષયોથી વિમુખ થઈને, વૃદ્ધિ અને ક્ષયથી થતા હર્ષ ને શોકનો ત્યાગ કરનારો બ્રહ્માનદનો ઉપાસક બન્યો હતો, તથાપિ જીવન્મુક્ત દશામા તેને જે ઓછપ જણાતી હતી, તે પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉક્ત

યોગીન્દ્ર મુનિની તેને રટણા લાગી રહી હતી મુનિ થોડા કાળમા પધાર્યા નહિ, ત્યારે તેણે પોતાના મનુષ્યોદ્વારા વન, ઉપવન, મઠો, મદિરો ને ગિરિકન્દરામા શોધ કરાવી, પણ મુનિનો પત્તો લાગ્યો નહિ–ત્યારે તે શોકાતુર થઈ ગયો

વિચિત્ર સ્વપ્ન

આવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા રાજા જનકે આ સસારના પદાર્થ માત્રપરથી પ્રીતિ ઉઠાડી દીધી તેને રોમેરોમ વૈરાગ્ય વ્યાપી રહ્યો તે આ જગતને ઝાઝવાના જળ જેવુ, ગધર્વનગર જેવુ, આકાશમા કે પાણીમા આળખેલા ચિત્રામણ જેવુ માનવા લાગ્યો તેને સર્વ વ્યવહારો, બન્ધનના પાશ જેવા જણાવા લાગ્યા ધીમે ધીમે આ લોકનો આનદ અગ્નિની જ્વાળા જેવા દુ ખદ થઈ પડ્યો જન્મને અતે મરણ, ચઢ ડતીને અતે પડતી, ઉદયને અતે અસ્ત, તેમ આનદને અતે શોક જ છે, એવો વિચાર તેને દહાડે દહાડે દૃઢ થવા લાગ્યો તેના આમોદપ્રમોદ અસ્ત થઈ ગયા આવી સ્થિતિમા–વિચારગ્રસ્તાવસ્થામા એક દિવસે તે બપોરના નિદ્રામા પડ્યો તે સમયે તેને નિચે પ્રમાણે સ્વપ્ન થયુ

જાણે કે રાજા જનક પોતે પ્રબળ સૈન્ય સાથે શિકારે ગયો છે એક હરણ પાછળ પડતા તે સેનાથી વિખૂટો પડી ગયો છે તેનો તેજી અશ્વ હરણ પાછળ પૂરપાટ દોડ્યો જાય છે હરણ પણ છલગપર છલગ મારતુ આઘુ ને આઘુ ચાલ્યુ જાય છે હરણને પકડવાની ધૂનમા રાજા એક ગીચ ઝાડીમા પેસે છે એક અવાવર–ઝાડીઝાખરાથી ઢકાયલા કૂવાપ રથી એનો અશ્વ દોડવા જાય છે એટલામા અશ્વ ઠોકરાય છે ને રાજા તે કૂવામા પડી જાય છે ! આ ભયાનક પ્રસગથી રાજા ગભરાટ ને આશ્ચર્યમા પડ્યો છે પડતા પડતા કૂવામાની વડડાલને બાઝી પડે છે ઘોડો તો રાજાને પડેલો જોઈ નાસી ગયો છે ને વડડાલ પકડીને રાજા લટકેલો છે ઉગરવાનો એકે આરો તેને જણાતો નથી આ ક્ષણે રાજા વિચાર કરે છે કે, કોઈ રીતે આ સકટમાથી ઉગરાય તો પ્રભુકૃપા ! તે ગદ્ગદિત કણ્ઠે પ્રભુને પ્રાર્થે છે તત્ક્ષણે તેની દૃષ્ટિ ઉપરના ભાગમા કચડ કચડ કરતા સ્વર પ્રતિ જાય છે, અને જે વડડાલને પકડીને તે લટકે છે તેના મૂળિયા, કેટલાક ઉદરો, જે રગે કાબરચિત્રા છે તે કાતરે છે તે સમયે રાજા વિચારે છે કે, જો ડાળો કતરાઈ ગઇ તો નીચે કૂવામા પડતા સોએ વર્ષ અહી જ પૂરા થઈ જશે ! પણ તત્ક્ષણે નીચે દૃષ્ટિ

પડી જાય છે ત્યા એક વિકરાળ ભયકર અજગર મ્હોઢુ ફાડી બેઠો છે એ જોઈ રાજા વધુ ગભરાય છે તેને કોઈ દિશા બચવાની સૂઝતી નથી, એટલે તે મોટે મોટે બુમો પાડે છે એટલામા એક સ્ત્રી તે કૂવાના કાઠાપર આવી ઉભી રહે છે રાજાએ તેને કહ્યુ, 'હે જગદબે! મારુ રક્ષણ કર, મને બચાવ હું જનકપુરનો મહારાજા છુ તુ મારુ રક્ષણ કરશે તો તને અપરિમિત સપત્તિ આપીશ,' તે સ્ત્રી બોલી! 'હે રાજા! મારે તારી ધનસપત્તિની આવશ્યકતા નથી, પણ જો તુ મને પરણવાનુ સ્વીકારે તો હુ તારુ રક્ષણ કરુ અને આ સકટમાથી તને ઉગારુ' તે સ્ત્રી કુરૂપા, વૃદ્ધા, પલીએલ, અગે કુષ્ઠ રોગથી ભરપૂર, મ્હોઢામા એક પણ દાત નહિ ને ઝુલી ગયેલા ચામડાવાળી હતી, તેથી તેને પરણવાની રાજા ના પાડે છે પણ ઘણા કાલાવાલા કરી પુષ્કળ ધનની લાલચ બતાવી, રક્ષણ કરવા કહે છે પણ વિરૂપા સ્ત્રી એકની બે થતી નથી હવે ઉપર ઉદરો તો વડવાઇના મૂળો કાતર્યાજ જતા હતા, તેથી ગભરાઈ ન છૂટકે રાજા તે વિરૂપાને પરણવાની હા પાડે છે! કે ડોસીએ નીચા વળી, રાજાના પગ પકડી બહાર કાઢી, જમીન પર મૂકયો ને કહ્યુ, 'હે રાજા! તારુ વચન પૂર્ણ કર ને મારી સાથે લગ્ન કર!' રાજા બોલ્યો, 'હે ડોસી મા! જરા દયા કરો, હું તો તમારુ બાળક-' આટલુ બોલતા તો ડોસી ક્રોધથી વિકરાળ બની, પોતાનુ મ્હોં પહોળુ કરી રાજાને ગળી જવા દોડે છે, ને ઉઘતા રાજાથી ભયના માર્યા સત્ય બૂમ પડાઈ જાય છે-કે ઓં ઓં ઓ! એ બૂમમાજ તે જાગ્રત થઈ ગયો, નેકીદારે નેકી પોકારી કે, 'જનકરાયને ઘણી ખમા! અન્નદાતાને ઘણી ખમા!'

રાજા જાગ્રત થઈ ગયો પછી તે વિચારવા લાગ્યો કે, 'આ શુ? હુ અહીંયા રાજા છુ, આ નેકીદારો રાજા જનકને ઘણી ખમા કહે છે! ત્યા એક સ્ત્રી મને ગળવાને દોડી ને ગભરાટથી મારાથી બૂમ પડાઈ ગઈ! હું રાજા જનક તે સત્ય કે જગલમા દોડતી ડોસીના વિકરાળ મુખમા જતો પુરુષ તે સત્ય? એ બેમા સત્ય શું? અહીયા હું રાજા સત્ય છુ, ત્યા કૂવામા પડેલો પણ હુજ હતો-એ બેમા સત્ય શુ? મને તો આ બને સત્ય અનુભવાયા છે! અત્ર રાજા જનકરૂપે બેઠો છુ, ત્યા વિકરાળ વિરૂપાની કુચેષ્ટાથી ભય પામી બૂમ પાડી તે પણ હુજ છુ, ત્યારે એ બેમા સત્ય શુ?'

જગત્ સ્વપ્નતુલ્ય છે

રાજા આમ વિચારમા ગુચવાયો છે, તેની ચિત્તવૃત્તિ વિહ્વળ બની ગઈ છે, તે બાવરુ બાવરુ ચોમેર જુવે છે તેટલામા મત્રીઓ રાજકાર્ય માટે તેની પાસે આવ્યા રાજાની મુખમુદ્રા વિચારગ્રસ્ત જોઈ, તેઓ નમન કરી બાજુએ ઉભા રહ્યા એટલામા વિચિત્ર વેશ ધારણ કરી, હાથમા શેરડીનો દડ લેઈ, યોગીન્દ્ર મુનિ ત્યા પધાર્યા ! એ યોગીન્દ્ર મુનિ તે મહાત્મા યાજ્ઞવલ્કય હતા રાજાને ઉપદેશ કરવા માટે, યાજ્ઞવલ્કય મુનિ, યોગથી પોતાનુ મૂળરૂપ પલટાવી, વિકૃત વેષથી ત્યા આવ્યા હતા તેમનુ વિચિત્ર અગ જોઈ, મત્રીમડળ ખડખડાટ હસી પડ્યુ યોગીન્દ્ર મુનિ સર્વને હસતા જોઈ ચોગણા હસ્યા પછી બે હાથ જોડી રાજા બોલ્યો, "હે મહાત્મન્ ! હે દેવ ! આ અસખ્ય મત્રીઓ તમારુ વિચિત્ર અગ ને વિચિત્ર ચેષ્ટા જોઇને હસ્યા, પણ આપ તેથી ચોગણા હસ્યા, તે મને અતિ આશ્ચર્ય લાગે છે ! કહેશો, આપ કેમ હસ્યા ?" મુનિ બોલ્યા, "રાજા ! આ સર્વની મૂર્ખાઈ જોઈ મને હાસ્ય છૂટયુ છે તારા મનનો જે ગુચવાડો છે, તે દૂર કરવા માટે મારુ આગમન છે– તારે જ્ઞાન જોઇએ છે, તે મારા મુખથી સાભળવાનુ છે, તેમા કુચેષ્ટા કે વિચિત્રતાને શો સબધ છે ? જે તૃષાળુ છે તેને પાણી સાથે કામ છે, કાઠા વાકાચકા છે કે ખરબચડા છે, તે સાથે શો સબધ છે ? આ શેરડીનો જેને રસ ચુસવો છે, તેણે તે વાકી છે કે સીધી, છોતરા જાડા છે કે પાતળા, તે ક્યા પાકી છે ને કોણે વાવી છે, તે જાણવા સાથે સબધ નથી, પણ તેના મધુરત્વ સાથે જ સબધ છે મૂઢ પુરુષ જ અર્થ બહારની વાર્તા કરે છે !" મુનિના આ રીતના ચકિત કરનારા, અર્થ-સૂચક, બોધક ને મર્મજ્ઞ વચનો સાભળી જનકરાય ઉભો થઈ, તેમના ચરણમા પડ્યો પછી પૂછ્યુ, "હે દેવ ! કહો આપ કૃપાળુ થઈ, આ સત્ય કે તે સત્ય ?" ત્રિકાળજ્ઞાની યોગીન્દ્રમુનિ બોલ્યા, "જેવુ તે તેવુ આ ! કુવામાનો અજગર, વડના મૂળ કાપતા કાળા ધોળા ઉદર, ડાકેણ જેવી સ્ત્રી ને તેની પરણવાની માગણી, એ જેમ અસત્ય છે, તેમ જ આ રાજપાટ, આ મત્રીમડળ, આ પટ્ટરાણી, રાજકુવરો, ધનસપત્તિ, વિલાસવૈભવ અને આ વિશ્વ–સર્વ અસત્ય છે જેમ જાગ્રત થતા, તે સ્વપ્ન અસત્ય છે, તેમ જ આત્મપદમા જાગ્રત થતા આ સર્વ-વિશ્વમાત્ર અસત્ય જ છે"

મુનિના ઉપદેશ વચન સાભળી, જનક રાજા તેમને પુન સાષ્ટાગ પ્રણામ કરતા બોલ્યો, "હે દેવ ! મને આત્મપદમા જાગ્રત કરો !" રાજા જમીનપર ઉંધો પડી જ રહ્યો, ઉઠ્યો જ નહિ તેનો અહભાવ મટી ગયો નહિ ત્યા સુધી મુનિએ ઉઠવાની સજ્ઞા પણ કીધી નહિ જ્યારે તે અહતા મમતાથી મુક્ત થયો, ત્યારે મુનિ બોલ્યા, "જનક, ઉઠ !" રાજા ઉઠ્યો નહિ, પડી રહ્યો, કેમકે તે જનક ન હતો, તે કૈવલ્યરૂપ બન્યો હતો પુન મુનિએ કહ્યુ, "રાજા ઉઠ ! !" જનક નામધારી, રાજાની ઉપાધિથી વેષ્ટિત ઉઠ્યો નહિ, ત્યારે મુનિ બોલ્યા, "હે આત્મરૂપ ! ઉઠ, જે તને જોઇતુ હતુ તે મળ્યુ છે, ઉઠ !" જનક ઉઠ્યો પછી મુનિ બોલ્યા, "હે નામરૂપધારી જનક ! सदेव सौम्येदमग्र आसीत् । હે શાત ગુણિ ! સૃષ્ટિ થયા પૂર્વે આ જગત્ સત્‌રૂપ જ–બ્રહ્મરૂપ જ હતુ तत्त्वमसि । એ બ્રહ્મ તે તુ છે પણ જેઓના હૃદયપર ગુરુકૃપાકટાક્ષ પડ્યા નથી, જેના ગુહ્યાગારમા અદ્વૈત ઉદય પામ્યુ નથી, તેવા હતભાગી જીવોને જ આ મિથ્યા જગત્ સત્ય ભાસે છે, ને તેને જ મરણનો ભય વ્યાપે છે જે બ્રહ્મ છે, તેને મરવુ શુ ને જન્મવુ શુ ? રાજાપણું શું ને કુરૂપાને પરણવાનો ભય શો ? કઇ જ નથી બ્રહ્મરૂપી વિશાળ વ્યાપક વસ્ત્રમા, બ્રહ્મે જ–પરમાત્માએ જ પોતાની ઈચ્છારૂપી રગની પીછીવડે નાનાવિધ રૂપવાળુ આ જગત્ ચિતર્યું છે એમા સર્વત્ર બ્રહ્મ જ છે, તેના વિના અન્ય કઇ જ નથી જાગ્રત–જ્ઞાનીને જે ભાસે છે, તે સર્વ બ્રહ્મ–પરમાત્મા જ છે હવે પરમાત્માથી ભિન્ન જે કઇ ભાસે છે તે અવિદ્યા છે અવિદ્યાને નસાડી, જે વિદ્યાસપન્ન બન્યો છે, તેને પરમાત્માથી ભિન્ન કઇ જ ભાસતુ નથી, અને એમ જે ત્રણે કાળમા જોય છે, 'હું' અને 'આ' એ બેનો પ્રકાશિત બુદ્ધિથી ત્યાગ કરે છે, સર્વ અનાત્મ પદાર્થમાથી અનાદિ કાળની વ્યાપેલી અજ્ઞાનતાને જે ખેંચી કહાડી, નિજસ્વરૂપમા તદાકાર થાય છે, તેને આ વિશ્વમા રહ્યા છતા, દ્વૈતરહિત સર્વ દૃષ્ટે પડે છે, એટલે તેને કઇ પણ વિક્ષેપ થતો નથી સ્થૂલ દેહમા વસતો જીવાત્મા, પચમહાભૂત, પચતત્ત્વ, પચકોશ અને જ્ઞાનના વિષય–એ સર્વથી ભિન્ન છે જે સર્વથી ભિન્ન છે, તે જ પરમાત્મા છે જેમ નૃત્યશાળામા રહેલો દીપ, સભ્ય, નર્તકી, પડદા, ગૃહ આદિને સમાનપણે દિપાવે છે, તેમ આખા બ્રહ્માડને તે જ પ્રભુ દીપાવે છે એ પરમાત્મા અશબ્દ, અસ્પર્શ, અરૂપ, અવ્યય, રસરહિત, ગધરહિત, નિત્ય, અનાદિ, અનત

તથા અચળ છે, જેનાથી ભૂતમાત્ર જન્મે છે, જન્મ્યા પછી જીવે છે, જીવના ઘટઘટમા જે છે, તે જ બ્રહ્મ છે ને તે બ્રહ્મ તુ પોતે છે તુ જીવે નથી, જનકે નથી, મનુષ્યે નથી, રાજાએ નથી, પણ બ્રહ્મ છે એ બ્રહ્મ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, નિર્મળ, અવિનાશી, દ્વૈતરહિત, આનદ સ્વરૂપ છે ને તે અનુભવવડે જ જાણી શકાય છે જેને અદ્વૈતસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે અદ્વૈત આત્મજ્ઞાનના સામર્થ્યવડે, જગતને મિથ્યા જાણી, લોકપ્રસિદ્ધ નામ રૂપાત્મક દેહનુ દેહીપણું ત્યજી, વ્યવહારમા વિચરે છે તેને ચરાચરમા સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપ વિના અન્ય કાઈ ભાસતુ નથી તે જ સદા જન્મ મરણથી મુક્ત થઈ, બ્રહ્મરૂપને પામે છે તે જાણે છે કે, સપૂર્ણ પ્રપચ બ્રહ્મરૂપ છે, તત્ત્વનું તત્ત્વ બ્રહ્મ છે, ચિંતન કરવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય, કહેવા યોગ્ય-સર્વના સારભૂત બ્રહ્મ જ છે-તેને કઈ જાણવાનુ નથી, વિચારવાનુ નથી, કહેવાનુ નથી ને સાભળવાનુએ નથી. તુ तत्त्वमसि ને જાણ, અને ભગવાન્ વસિષ્ઠે રામચન્દ્રને કહ્યુ છે તેનુ સ્મરણ-ગ્રહણ સેવન કર કે, या सक्षीयते चित्तमभावात्यन्तभावनात् । चित्तसामान्यस्वरूपस्य सत्ता सामान्यता तदा ॥ અભાવની એટલે આ જગતની સર્વ મોહ જાળ છૂટવાની અતરની ભાવના થવાથી, જ્યારે ચિત્તવૃત્તિ પૂર્ણપણે ક્ષીણ થઈ જાય છે, ત્યારે ચિત્તની સર્વ વૃત્તિઓ, બાહ્યસ્વરૂપને વિસરી અતરમા પ્રવેશિત થઈ, તે ચિત્ત સામાન્યતા પ્રાપ્ત કરી, તદાકાર બની જાય છે ને ત્યારે આ જગત્ ઓગળી, ધ્વસ થઈ કે લોપ થઈ ક્યા જાય છે તે જણાતુ જ નથી-એવી જે વૃત્તિ-વાસના-ભાવના તે જ બ્રહ્મ અને એ જ બ્રહ્મ જન્મ મરણથી મુક્ત કરનાર છે જાણ કે अयमात्मा ब्रह्म सर्वांनुभू સર્વાનુભવરૂપ આ આત્મા છે, તે જ બ્રહ્મ છે તે બ્રહ્મ તુ છે ”

આ યોગીન્દ્ર મુનિએ પછી જનકને બ્રહ્મનુ બહુ ઉત્તમ પ્રકારે સ્વરૂપ સમજાવ્યુ હતુ તે સ્વરૂપ હૃદયમા ધારણ કરી, રાજા જનક જીવનમુક્ત બની, રાજ્યપાટ સભાળી રાજ્ય કરતો હતો તે વ્યવહારકાળમા દ્વૈતને જોતો, તથાપિ સર્વત્ર ચૈતન્ય વ્યાપ્ત હોવાથી, જ્ઞાનરૂપ આત્માથી ભિન્ન કઈ પણ જોતો ન હતો, સર્વત્ર અદ્વૈત, સમતા, પ્રેમ જ નિરખતો હતો તેનો સકળ વ્યવહાર વિકારરહિત-અહત્વમમત્વ રહિત હતો, તે આનદ સ્વરૂપે જ વિહરતો હતો, આનદરસ જ ગ્રહણ કરતો હતો

આમ રાજા જનક જીવન્મુક્ત બન્યો યોગીન્દ્રમુનિને તો તેને વિદેહમુક્ત કરવો હતો પણ તે પ્રસગની રાહ જોતા યોગીન્દ્રમુનિ જનક

પુરીમા રહેવા લાગ્યા, અને તેમની આજ્ઞાથી રાજાએ યજ્ઞ આરભ્યો એ યજ્ઞમા મોટ મોટા પડિતો પધાર્યા હતા, પણ એમા ખરા આત્મનિષ્ઠ થોડા જ હતા જનકનો યજ્ઞ ચાલતો હતો, તેવામા પૂર્ણાહુતિને દિવસે, સકલ સમાજ ભરેલો છે તેની મધ્યમા, ઋષિઓને પણ પાણી ભરાવે એવી સન્યાસિની ગાર્ગી, વસ્ત્ર પરિધાન કીધા વિના–દિગબર અવસ્થામા–યજ્ઞમડપમા આવી ઉભી રહી

જનક સભામાં ગાર્ગી

સમ્પૂર્ણ બ્રહ્મરૂપ જાણવાવાળી, બ્રહ્મરૂપમા વિલીન થયેલી સન્યાસિનીએ, અનેક તત્ત્વવિદ્ મહાત્માના મુખથી સાભળ્યુ હતુ કે, રાજા જનકને દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ છે, તેને તત્ત્વ–સત્ પદાર્થ પ્રાપ્ત થયો છે, તે સત્નો જ ઉપાસક છે, સત્ વિના અન્ય જાણતો નથી, સત્ વિના અન્ય જોતો નથી, અન્ય સાભળતો નથી, અન્ય બોલતો નથી–માટે તેની પરીક્ષા કરવાને જનકની યજ્ઞસભામા તે આવી હતી. તેનો વેશ વિચિત્ર–અદ્ભુત હતો તે દિગમ્બર જ હતી તેની કાતિ મનહરણ કરનારી, જગતના જીવના મનપર પ્રતાપ–દિવ્યપણાની છાપ પાડનારી હતી તેનુ અગવર્ણ ગૌર, સર્વાગ લાબા કેશથી આચ્છાદિત, કપાળપર ત્રિપુડ્રની સ્વાભાવિક ત્રણ રેખા હતી તેણે હાથમા દડ ને કમડળુ ધારણ કીધા હતા યત્કિંચિત્ સકોચ વગર તે સભામા આવી ઉભી રહી તેને સભાના મધ્યમા ઉભેલી જોતા જ, જનક સાથે સર્વ સામન્ત વર્ગ, વિધવિધ સકલ્પથી વિચારગ્રસ્ત થઈ ગયો, અને ઋષિવર્ગ, નગરજન, ને ક્ષુલ્લક પ્રાણીમાના કોઈ હાસ્યથી, કોઈ કૌતુકથી, કોઈ નિર્ભર્ત્સનાથી તેની સામા જોવા લાગ્યા પણ ગાર્ગીના મુખમડળમાથી પ્રકાશતા પ્રકાશ સામે કોઈ પણ દૃષ્ટિ ઠેરવી, શક્યુ નહિ, તેમ કોઈ પણ સ્થિતપ્રજ્ઞ રહી શક્યુ નહિ માત્ર મુનિચક્રચૂડામણિ યાજ્ઞવલ્કય જ સ્થિતપ્રજ્ઞ રહ્યા એ ગાર્ગીનો સકલ્પ હતો કે, મારો સ્વામી તેજ થવાને યોગ્ય છે કે જે સ્થિતપ્રજ્ઞ હોય, અને તેજ વસ્ત્ર પરિધાન કરાવે તે પહેરવુ ને તેની જ માત્ર લજ્જા ધરવી, કેમકે જગતના જીવો તો પશુ છે એ પશુની તે લજ્જા જ શી? તેથી તે સદા દિગમ્બરપણે આ લોકમા વિચરતી હતી યાજ્ઞવલ્કયને સ્થિતપ્રજ્ઞ જોઇ, તેણે તેની પાસે વસ્ત્ર માગ્યુ યાજ્ઞવલ્કયે આપ્યુ ને તેની લજ્જા ધરીને તે ઉભી રહી

પછી રાજા જનક તેના પ્રતિ જોઇ બોલ્યો, "હે ભગવતિ! તુ

મારા રાજભવનમા આ વિચિત્ર વેશે (નગ્નાવસ્થામા) ક્યાથી આવી? તુ કોણ છે? તુ કોની છે? તે મને કહે જો કે મે આ છત્ર ચામરાદિ ધારણ કર્યા છે, પણ હું મુક્ત છુ, એમ તત્ત્વે કરીને તુ જાણ જ્ઞાનવડે મારુ વાસનાબીજ ભસ્મ થયુ છે મને શત્રુના નાશમા પ્રીતિ નથી, તેમ સ્ત્રીપુત્રાદિકના પરિગ્રહમા પણ પ્રીતિ નથી મને કોઈ ચદનથી ચર્ચે કે વિંધણાથી વિંધે, એ સમાન જ છે, મને મીટ્ટી ને સોનુ સમાન છે, જે દેહ તારી દૃષ્ટે પડે છે, તે દેહ સર્વ સગથી મુક્ત છે, સર્વ કામથી મુક્ત છે, મને ત્રિદડધારણ કે છત્રધારણ સમાન છે, મને બધના કારણભૂત પદાર્થમા આસક્તિ જ નથી મને તો દિગમ્બર સામ્બર કે ચિદમ્બર સમાન જ છે પણ આ સન્યાસ દશામા રહી, તેં નગ્નાવસ્થામા આ રાજભવનમા પ્રવેશ કીધો, વ્યાવહારિક જીવો સમક્ષ તુ દિગમ્બરપણે લજ્જા વગર ઉભી રહી, એ સ્ત્રીધર્મથી વિપરીત વર્તન જ ગણાય છે વળી તે આ મારા ગુરુ પાસેથી વસ્ત્ર ગ્રહણ કરી પરિધાન કર્યું, અન્યને અધ કે પશુવત્ ગણ્યા, તેનુ કારણ જાણવાની મને ઇચ્છા છે"

વિદેહ કહેવાતા રાજા જનકના મુખમાથી આવુ કર્કશ વચન સાભળી, ગાર્ગી બોલી, "આ જગતમા વિદેહી મનાતા ને પરિચારકોથી પૂજાતા, હે દેહદર્શી રાજા જનક! બુદ્ધિમાન્, તત્ત્વવિદ્ તે જ ગણાય છે કે, જે અક્ષર શબ્દ ને વાક્ય દોષરહિત બોલે છે બુદ્ધિમાન્ નિષ્પ્રયોજન કે નિરર્થક વાક્યનો ઉચ્ચાર જ કરતો નથી, તેમ કઠોર, ગ્રામ્ય, ધર્મ અર્થ કામથી વિરુદ્ધ, અસગત ને અસસ્કૃત, તેમ ન્યૂન અધિક વાક્યોચ્ચાર પણ કરતો નથી અનેક મહાત્માના મુખથી મેં સાભળ્યુ હતુ કે, રાજા જનક વિદેહી છે, પણ આજે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે કે, તુ વિદેહીએ નથી, આત્મદર્શીએ નથી, પણ દેહદર્શી અલ્પ પ્રાણી છે, અને સાથે મૂર્ખ પણ છે વિદેહી—પરબ્રહ્મમા રમણ કરનારો પુરુષ તો સદા સદ્રૂપે જ રહે છે તે બ્રહ્મ વિના અન્ય પદાર્થ દેખતો જ નથી નટ જેમ નટવાનો વેશ ધારણ કરે છે ત્યારે પણ પુરુષ છે ને તે વેશનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે પણ પુરુષ જ છે, તેમ બ્રહ્મવેત્તા, દિગમ્બર હોય કે સામ્બર હોય, ત્વગમ્બર હોય કે ચિદમ્બર હોય, તેમા અધિક શુ ને ન્યૂન શુ, એ તારા જેવો વિદેહી ન જાણે ને તેમા તને વિલક્ષણતા જણાય, તે તારુ મૂર્ખપણુ નહિ તો અન્ય શુ! તારામા

વિદેહપણું નથી, કેમકે જેનામા અખંડિત સદ્રૂપતા હોય છે, તે જ વિદેહી છે, સદ્રૂપતાનો અભાવ એ જ સદેહીપણુ ગણાય છે તુ સદેહી છે તેથી તેં મને નગ્ન જોઈ, પણ સદ્રૂપતા હોત તો બ્રહ્મરૂપ જ જોત જે સ્થિતપ્રજ્ઞ છે તે જ વિદેહી છે મારી પ્રતિજ્ઞા હતી કે, જે સ્થિતપ્રજ્ઞ હોય, તે જ મારો સ્વામી થવાને યોગ્ય છે, અન્ય તો પશુ છે, તેની હું લજ્જા ધરતી નથી પશુની લજ્જા કોણ ધરે છે? આ મહા મુનિ ઉચ્ચ કોટીના, સ્થિતપ્રજ્ઞ બ્રહ્મરૂપ છે ને તેની જ મેં લજ્જા ધરી છે તુ સ્થિતપ્રજ્ઞ નથી, તે એપરથી જ પ્રત્યક્ષ થાય છે કે, તેં મને નગ્ન જોઈ, કૌતક થયુ ને નગ્નાવસ્થાને દૂષણ ગણ્યુ છે તુ પૂછે છે કે, હુ કોણ છુ? એ પ્રશ્ન તારી અજ્ઞાનતા સૂચવે છે માટી ને પાણી જેમ સ્વભાવથી ભેળા છે, તેમ આ દેહ જડ અને ચેતનથી ભેળો છે, અને એ જડ ચેતનના સયોગથી હું નિર્માણ થયેલી છુ હવે એ જડ ને ચેતન સર્વમા છે જે જડ તારામા છે તે મારામા છે ને જે ચેતન તારામા છે તે મારામા છે તું કોને પ્રશ્ન કરે છે કે હુ કોણ છુ? જડને પ્રશ્ન કરતો હોય તો, જે રેતીના કણ એક બીજા સાથે ભેળાયલા છતા, એક બીજાને જાણુતા નથી તેમ જડ, જે નેત્ર શ્રોત્રાદિ છે, તે એક બીજાને જાણુતા નથી, તો તેઓ શુ ઉત્તર આપશે? ચેતનને પ્રશ્ન કરતો હોય તો ચેતન એક જ છે, જે તારામા છે તે જ મારામા છે, તો પૂછ તારા ચેતનને કે હું કોણ છુ? પ્રત્યેકમા એક જ ચેતન ને એક જ જડ છે તો શુ પ્રત્યેક વ્યક્તિને જૂદુ જૂદુ જ્ઞાન હોઈ શકે? નહિ જ

"હે રાજા જનક! જાણ કે જે અવ્યક્ત પ્રકૃતિ ત્રીશ કળાથી* વ્યક્ત પામી છે, તે હુ છુ, તુ છે ને જગત્ માત્ર છે તુ પ્રશ્ન કરે છે કે તુ કોની છે ને મારા રાજભવનમા ક્યાથી આવી? એ પ્રશ્ન પણ મૂર્ખતા ભર્યો છે જેની સ્થિતિ ક્રમે ક્રમે ને ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી હોય, એક રૂપમા ન હોય, જેનો તુ છે તેના જ સર્વ છે, તો હુ કોની કહેવાઉ? કેમકે સ્ત્રીના ગર્ભાશયમા વીર્ય અને રુધિરના મિશ્રણથી આ દેહ બધાય છે, તેમાથી નવમે માસે જન્મ થાય છે, ચિહ્નથી સ્ત્રી પુરુષ કહેવાય છે, બાળપણમાથી ક્રમાનુસાર વધી યુવાવસ્થાને પામે છે ને પછી

* પચજ્ઞાનના હેતુ, પચ ઇદ્રિય, મન, બુદ્ધિ, સત્વ, અહકાર, વાસનાત્મક જગત્, અવિદ્યા, પ્રકૃતિ, વ્યક્તિ, દ્વદ્વ–સુખ દુ ખ–જન્મ મરણ–લાભ હાનિ–પ્રિય, અપ્રિય, કાળ, પચમહાભૂત ને સદ્ભાવ, અસદ્ભાવ, વિધિ, વીર્ય ને ત્રીશમુ બળ

વૃદ્ધ થાય છે, ને અતે મરણ પામે છે આમ ક્રમે ક્રમે પૂર્વ પૂર્વ રૂપો નાશ પામતા જાય છે, ને દીવાની જ્યોતિપેરે નવા નવા રૂપોને, જીવાત્મા ક્ષણે ક્ષણે ધારણ કરે છે આમ રૂપાતર ને સ્થિત્યતર થતુ જાય છે આ સર્વ વિકારો દેહને ધારવા પડે છે, આત્માને તેની સાથે કઈ પણ લેવા દેવા નથી–તે તો વિકાર રહિત છે ત્યા કોણ કોનુ છે ને ક્યાથી આવ્યુ, એ પ્રશ્નનુ ઉત્તર શુ આપુ? જ્ઞાનીને એ પ્રશ્ન કેવો? પ્રાણીને પોતાના હાડકા ને ચામડાની સાથે સબધ નથી, તો પછી બીજા સાથે તે શાનો સબધ હોય? જીવને એક સ્થિતિમા ઠરવાનુ નથી, તો હુ જે આત્મરૂપ છુ તેને કોની મનાઉં, અને હું કોણ છુ ને કોની છુ ને ક્યાથી આવી, એ કેમ સમજાવી શકુ? હે રાજા! જો તુ સમાનપણાનો અનુભવી હત–અદ્વૈતમા મગ્નમસ્ત હત તો, આ પ્રશ્ન જ ઉદ્ભવત નહિ, પણ તારામા જ્ઞાનની ઉણપ છે, તે જ તને આવો પ્રશ્ન કરાવે છે જ્ઞાની છે તે તો સર્વને દ્વદ્વથી નિર્મુક્ત જ જોય છે. હવે જાણ કે, જ્યાથી તુ આવ્યો છે, ત્યાથી જ હું પણ આવી છુ જે સ્થાન તારુ ને સર્વનુ છે તે જ સ્થાન મારુ ને સર્વનુ છે ને ત્યાથી હુ પણ આવી છુ વળી તુ પૂછે છે કે, આ સભામા કેમ આવી? કોની સભા ને કોનુ મદિર એ તુ જાણતો નથી, તેથી જ એવો અભિમાનવાળો તુ પ્રશ્ન કરે છે આ મદિર ભૂતમા તારુ હતુ નહિ ને ભવિષ્યમા તારુ રહેવાનુ નથી ને વર્તમાનમા પણ તુ એનો સ્વામી નથી, કેમકે તુ મદિરના એક વિભાગમા જ તારુ સ્થળ છે તે વિભાગનો પણ તુ સ્વામી નથી, કેમકે એક પલગપર જ તારી શય્યા છે, અને એ શય્યાનો પણ તુ સ્વામી નથી, કેમકે તેના અર્ધની સ્વામિની, તારી અર્ધાગના છે તો તારી નગરી ક્યા છે, તારુ મદિર ક્યા છે? ને તારી સભા ક્યા છે? પણ હે રાજા! તને હજી ઉપ શમની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ને પ્રાકૃત મનુષ્ય પેરે તુ માત્ર વૃદ્ધ જ થયો છે, તેથી આવી અર્થ વગરની વાણી બોલે છે, તુ જ્ઞાનવૃદ્ધ નથી, તેથી જ તને દ્વૈતપણુ દૃષ્ટે પડે છે તારુ મન અને ઇદ્રિયો વિષયોન્મુખ છે, તેથી જ હુ તારી દૃષ્ટિમા નગ્ન દેખાઇ છુ ને મને જોઈ તને કૌતુક થયુ છે હુ તો બ્રહ્મરૂપ છુ, તુ પણ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે બ્રહ્મ બ્રહ્મને નગ્ન કીયે પ્રકારે જોઈ શકે છે? હે જનક! તુ સ્થિતપ્રજ્ઞ હોત તો તને, હુ કે જે સદા જ અબરધારિણી છુ, તેને તુ નગ્નાવસ્થામા છુ, એમ દૃષ્ટે જ પડત નહિ”

ગાર્ગીના આવા અણમોલ, બોધક ને તત્ત્વથી ભરપૂર વચન સાભળી, તે રાજા, જે પોતાને વિદેહમુક્ત થયલો નિરભિમાનપણે માનતો હતો તેનુ રહેલુ સહેલુ અભિમાન ગળી ગયુ તે ગાર્ગીને પગે પડ્યો ને 'મને જ્ઞાન આપો,' એમ ભિક્ષા માગી ગાર્ગીએ કહ્યુ, "હે રાજા! આ તારા સમર્થ ગુરુસમક્ષ હુ જ્ઞાન આપવાને અધિકારિણી નથી એને જ પૂછ તને વિદેહમુક્ત કરવાને એ જ સમર્થ છે પણ આ મારા સ્વામી ને તારા ગુરુને હુ એક પ્રશ્ન પૂછુ છુ, તેનુ ઉત્તર તુ શ્રવણ કર, તેથી જ તારો અર્થ સરશે!" પછી ગાર્ગીએ ઉભય કર જોડી, પ્રણામ કરી, યાજ્ઞવલ્ક્યને પૂછ્યુ, "હે ભગવાન્! કહો, કનક અને કામિનીના ત્યાગથી કઈ શ્રેષ્ઠ છે? જન્મ મૃત્યુથી કોણ મુક્ત છે?"

મુનિ ચક્રચૂડામણિએ ગભીરપણે વિચાર કરી કહ્યુ, "હા, છે! કનક ને કામિનીનો ત્યાગ હઠથી પણ થાય છે, ને એ સ્થૂલ ત્યાગ છે, એમા વિશેષતા યત્કિંચિત્ નથી પણ જે સૂક્ષ્મ ને કારણનો ત્યાગ કરે છે, તે જ શ્રેષ્ઠ છે કામનો ત્યાગ સરળપણે કરી શકાય છે, પણ 'સૂક્ષ્મ'નો ત્યાગ અતિ કઠિણ ને દુર્લભ જ છે એક સ્ત્રી જન્મથી કુવારી રહી હોય, તેણે સાઠ વર્ષનુ આયુષ્ય બ્રહ્મચર્યમા વીતાવ્યુ હોય, પુરુષના સગનો તો શુ, પણ તેના અગના રગનો પણ સકલ્પ થયો ન હોય, એવુ ઉગ્ર બ્રહ્મચર્ય તે હઠથી પાળી શકી હોય, પણ તેનામાથી 'સૂક્ષ્મ'નો ત્યાગ ન થયો હોય તો તેને પતનનો નિશ્ચય જ છે કર્મયોગે તે માદી પડી ને આસપાસના મનુષ્યો વૈદને લાવ્યા. તે બ્રહ્મચારિણી સ્ત્રી પુરુષનો સ્પર્શ કરતી ન હોવાથી તેને પડદામા બેસાડી હાથે દોરી બાધી તે દોરીનો છેડો વૈદના હાથમા આપ્યો, અને વૈદે દોરી ઝાલતા જ, તે બ્રહ્મચારિણીના અગને ઠડક વળે એવી ભાવના કીધી ને તે ભાવના બ્રહ્મચારિણીને ફળી તેને શાતા વળી પણ તે જ ક્ષણે તે સ્ત્રીના હૃદયાકાશમા નૂતન ભાવના જન્મી કે હાથે બાધેલી દોરીદ્વારા મને પુરુષનો સ્પર્શ થતા જ આટલી શાતિ વળી, તો જે સ્ત્રીઓ સદાકાળ પુરુષનો સ્પર્શ કરતી હશે, તેને કેટલી શાતિ વળતી હશે? આ વિચારને અંતે તેનુ અવસાન થયુ ને તેને વેશ્યાનો જન્મ ધરવો પડે છે તાત્પર્ય કે, હઠથી કનક કામિની તજાય છે, પણ જે 'સૂક્ષ્મ' છે તે જ્યાસૂધી તજાય નહિ ત્યાસૂધી હઠના કર્મો નિરર્થક જ છે સ્થૂલનો ત્યાગ હઠથી બને છે, તેથી તે શ્રેષ્ઠ નથી, પણ સૂક્ષ્મનો જે ત્યાગી છે તે જ ત્યાગી છે ને તે જ શ્રેષ્ઠ છે હવે, હે સકળ

તત્ત્વના તત્ત્વને જાણવાવાળી વિદુષી ગાર્ગી! 'કારણ' કેમ ત્યાગવુ, તેની કથા કહું છુ તે સાભળ કોઈ એક અરણ્યમા એક બ્રહ્મનિષ્ઠ મુનિ વસતા હતા તેના અચળ-અટલ તપોબળથી પ્રસન્ન થઈ ઇંદ્ર, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શકર, દેવ ને દેવી સર્વે પધાર્યા સર્વ તત્ત્વવિદ્ દેવોએ બ્રહ્મવેત્તાને આશીર્વાદ આપી કહ્યુ, 'તમે અમારા લોકમા પધારો' મુનિએ પ્રશ્ન કીધો, 'હે દેવતાઓ! કહો મને, તમારા લોકમા નિત્યનુ-શમતા વિષમતા રહિત અખડ સુખ છે?' સર્વ દેવોએ કહ્યુ, 'ના, અખડ સુખ અમારા લોકમા નથી અખડ સુખ તો બ્રહ્મધામમા જ છે!' તે બ્રહ્મવેત્તાએ કહ્યુ, 'એમ છે તો આપ પધારો જ્યાનુ સુખ નાશરૂપ હોય ત્યા મારે આવવાની ઇચ્છા નથી, મારે તો અખડ સુખના ભોગી થવુ છે, કેમકે તે જ શ્રેષ્ઠ છે!' દેવતાઓના પધારી જવા પછી, કોઈ કાળે એ બ્રહ્મવેત્તાના હૃદયાકાશમા અભિમાન સ્ફુર્યું કે, 'અહો! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર જેવાએ મને પોતાના લોકમા લઈ જવાને સમજાવ્યો-પ્રાર્થ્યો, છતા હું નિસ્પૃહ થયો થકો નહિ ગયો! મારી જગાએ અન્ય હોત તો તત્ક્ષણે તૈયાર થાત' આવુ અભિમાન સ્ફુરી આવતા તેનો દેહ છૂટી ગયો ને એ અભિમાન યોગે કેટલોક કાળ તેને આ લોકમા રગડાવુ પડ્યુ માટે હે ગાર્ગી! સૂક્ષ્મ ને કારણનો નાશ કરી, જે પુરુષ સમચિત્ત રહી વિચરે છે તે જ શ્રેષ્ઠ છે કનક કામિનીત્યાગ શ્રેષ્ઠ નથી અખડિત બ્રહ્મચર્ય પાળ્યા છતા દોરીના સ્પર્શથી પુરુષનો સ્પર્શ સુખદાયી વિચાર્યાથી વેશ્યાપણુ પ્રાપ્ત થાય, નાશવત લોકના સુખને તુચ્છ ગણવારૂપી દૃઢજ્ઞાન થયા છતા, મુનિને તે નિસ્પૃહપણાનુ પણ અભિમાન સ્ફુરે, એ એની અપૂર્ણતા છે ને તેથી પતન થાય છે એટલા માટે, જ્ઞાનીએ, ગમે તેટલા જ્ઞાન છતા પણ, પુરુષાર્થ કરી, સ્થિતપ્રજ્ઞ રહેવા માટે 'સૂક્ષ્મ' ને 'કારણ' નો ત્યાગ કરવો એ ત્યાગ તો જેને બ્રહ્માનદનો અજર નિશો ચઢેલો છે, ને ગમે તેવી ખટાશથી પણ ઉતરતો નથી તેનાથી જ થાય છે, કેમકે તેને 'સૂક્ષ્મ' ને 'કારણ' બાધ કરતા નથી એવા બ્રહ્મનિષ્ઠની પ્રજ્ઞા ત્રણે કાળમા દૃઢ-સમતાવાળી જ રહે છે તેના સ્થાનમાથી દ્વૈત ઓગળી જાય છે જેનો કનક ને કામિનીનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ હોય, તેનાથી શ્રેષ્ઠ સૂક્ષ્મ ને કારણનો ત્યાગ છે એ ત્યાગ ત્યારે જ થાય છે, હે જ્ઞાતા ગાર્ગી! કે જે એ 'વેદ્ય'નો જ્ઞાતા છે, અને તેજ સર્વસ્વરૂપ આત્માને જાણી, સર્વ પદાર્થોને આત્માસ્વરૂપ જોય છે ને તે જ સૂક્ષ્મ કારણનો

ત્યાગ કરવે સમર્થ છે ને તે જ જન્મમૃત્યુથી મુક્ત છે અનેકાગ્રહ બુદ્ધિ વાળો કે જેણે બ્રહ્મને આત્મરૂપે પીછાણ્યુ નથી, અવ્યક્તનો જ્ઞાતા નથી, તે તપ, યોગ, દાનાદિક કરતો સતો, કાળ આવતા દેહને જ પામે છે ને જન્મમરણથી મુક્ત થતો નથી.”

આ પ્રમાણે ગાર્ગી સાથે અનેક પ્રકારે સવાદ કરી મુનિચક્ર-ચૂડામણિ યાજ્ઞવલ્કયે, જનકને ‘વેદ્ય’ (જાણવા યોગ્ય)નુ પરમ વિશુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવ્યા પછી, તે વિદેહમુક્ત થયો હતો એવા પરમ-જ્ઞાનના સપાદનથી જ અર્થાત્ સૂક્ષ્મ કારણના નાશ પછી જ, જનક વિદેહી થઇને રાજ્ય કરતો હતો જનક, યાજ્ઞવલ્કય, વસિષ્ઠાદિ જીવનમુક્ત તેમ જ વિદેહમુક્ત હતા તે સસારમા રહ્યા છતા પણ નિર્લેપ હતા એ તેમનુ સામાન્ય પુરુષાર્થ નહતુ—અપ્રતિમ—અલૌકિક પુરુષાર્થ હતું, તેમનુ જ્ઞાન શુદ્ધ હતુ

રાજા જનક પરમ તત્ત્વને વિશે અખડવૃત્તિનો પ્રવાહ વહેવરાવી, અતકાળે ભગવદ્રૂપને યથાર્થ જાણીને, કૈવલ્ય ગતિને પામ્યો હતો હે વત્સ સુવિચાર! પૂર્વ જન્મના ઋણાનુબધની, પૂર્વ જન્મના કરેલા કર્મની તથા વિદેહી જનકના આત્મશોધનની આ કથા, તમારુ કલ્યાણ કરો ગૃહસ્થાશ્રમમા રહીને આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા જીવો દુર્લભ જ છે દુર્લભ છે તેથી જ તેઓ કાળના કાળ વહી ગયા છતા ત્રણે લોકમા પૂજાય છે

આ લાબો ઇતિહાસ કહીને હિમગિરિના મહાત્મા મૌન થયા પરમ સતોષ પામેલા બન્ને શિષ્યો મહાત્માના ચરણકમળમા પોતાનુ, મસ્તક મૂકીને, આ અદ્ભુત ઇતિહાસના શ્રવણનુ મનન કરતા કરતા પોતાના આશ્રમમા ગયા

ષષ્ઠ બિન્દુ

ઈશ્વરસિદ્ધિ

पुरुष स पर पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यान्त स्थानि भूतानि येन सर्वमिद ततम् ॥

હે પાર્થ ! એ પરમપુરુષ, અનન્યભક્તિથી–અપરોક્ષાનુભવથી–લભ્ય છે–જાણી શકાય છે, જેને વિષે સર્વે ભૂત રહેલા છે–જેણે આ સર્વ વિસ્તાર્યું છે

પ્રભાતના શ્રી શકરરૂપ મહાત્મા દર્ભાસન ઉપર બિરાજમાન હતા બીજા દર્ભાસન ઉપર સુવિચાર બેઠો હતો ભૂમિપર તેની સ્ત્રી છદ્મલિંગ બેઠી હતી મહાત્માએ સમાધિમુક્ત થઇને બન્નેને આશીર્વાદ આપ્યો તે પછી હાથ જોડીને સુવિચાર બોલ્યો, "હે ગુરુદેવ ! ઈશ્વરનુ સ્વરૂપ કેમ ઓળખી શકાય ? એ વિષય સબધે મારા મનમા ઘણી જ ભાજઘડ થયા કરે છે અનેક ઋષિ મુનિઓએ અનેક પ્રકારે ઈશ્વરનુ સ્વરૂપ વર્ણવ્યુ છે, પરતુ તે સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર હૃદયાકાશમા કે નેત્રદ્વારા થઈ શકતો નથી એ કેમ થઇ શકે ? શ્રુતિ કહે છે કે, ઈશ્વર વ્યાપક છે–જેમ વાયુ વિશ્વમા વ્યાપી રહ્યો છે તેમ ઈશ્વર પરમાત્મા ચરાચરમા વ્યાપીને રહ્યો છે એ વ્યાપક ઈશ્વર એક સ્વરૂપે કેમ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકે ? જે ઇશ્વરને આ જગત્ જોવા તલશે છે, એ ઈશ્વરમા વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ જોઇને, તેની પ્રતિમા ચક્ષુ સમીપ ખડી થાય તો ઈશ્વરને સાકાર કહી શકાશે પણ આપે અનેક પ્રસગે કહ્યુ છે કે, ઈશ્વર સાકાર નથી, પણ નિરાકાર છે, નિરવયવી છે, અજર છે, અમર છે, સર્વવ્યાપક, ચિદાત્મક, સર્વગુણસપન્ન છે, તેને કર્તાપણુ કે ભોક્તાપણુ નથી છતા આપ એમ પણ કહો છો કે તે સાકાર છે, અને અનેક અવતાર ધારણ કરે છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પણ કહ્યુ છે કે, 'यदा यदा हि

धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । तदात्मानं सृजाम्यहम् । 'જ્યારે જ્યારે ધર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે ત્યારે હુ એટલે સચ્ચિદાનદ, નિર્ગુણ, નિરવયવી, સર્વવ્યાપક એવો જે પરમાત્મા, તે આ જગતમા અવતરુ છુ' એ ઈશ્વરનુ સાકાર સ્વરૂપ સિદ્ધ કરે છે વળી વેદ, જે પરમાત્માની વાણી છે તે 'નેતિ નેતિ' શબ્દવડે–'એ નહિ, એ નહિ' એમ કહી, રૂપમાત્રનો અનાદર કરે છે હવે ઈશ્વરને નિરાકાર કહીએ તો, પ્રાર્થના કરતા, 'હે પ્રભુ! તુ અમારા પર દૃષ્ટિ કર!' એ શબ્દો વદીએ છીએ, તે અર્થ રહિત થઈ પડે, કેમકે જે નિરાકાર છે–જેને હાથ, પગ, મુખ, કર્ણાદિ ઇન્દ્રિયો નથી, તેને નેત્ર પણ હોય નહિ અને નેત્ર હોય તે સાકાર ગણાય, હવે નેત્ર વગર કૃપાની દૃષ્ટિ કેમ કરી શકે? વળી સાકાર સ્વરૂપ તો જીવને સાધ્ય છે, પણ નિરવયવી, નિર્ગુણ, નિરજન, સચ્ચિદાનદઘન સ્વરૂપ જીવની દષ્ટિમા કેમ ઉતરી શકે? તેનો સાક્ષાત્કાર કેમ થાય? અભેદ, મુક્ત, અજર, સર્વવ્યાપી એવુ સ્વરૂપ જાણવાનો સાક્ષાત્કાર થવાનો પ્રકાર, હે ગુરુ દેવ! અમને બતાવો શકરરૂપ શ્રીશકરે પણ 'ભજ ગોવિંદમ્' ગાયુ છે, તેમ नदप्राङ्गणरिंगणलोलमनायास परमाकाशम् । नानाकल्पितनानाकारमनाकार भुवनाकार ॥ (નદના આગણા વિશે મદ મદ ગતિ કરતા, શ્રમ વિનાના, પરમ આકાશરૂપ, અનેક પ્રકારના કલ્પિત આકારોને ધારણ કરનારા, નિરાકાર, ત્રણે ભુવનોરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે) વગેરે ગાઈને ઈશ્વરના સાકાર, તેમ જ નિરાકાર બન્ને સ્વરૂપો દર્શાવ્યા છે તેમ જ ગીતા, ઉપનિષદ્ ને બીજે અનેક સ્થળે તેમને નિરાકાર, નિરવયવ માન્યા છે એ પ્રમાણે મહાત્મા પુરુષો પણ પરમાત્માના સ્વરૂપનુ નૂતન નૂતન પ્રકારે વર્ણન કરે છે જે સ્વરૂપને શિવ બ્રહ્માદિ જાણી શકતા નથી, જેઓ જાણે છે તેઓ પણ 'નેતિ નેતિ'–'એ નહિ, એ નહિ'–એ શબ્દવડે તેનુ વર્ણન કરે છે, તો પરમાત્માનુ શુદ્ધ અને સાક્ષાત્સ્વરૂપ કેવું છે, તેના દર્શન અમને કરાવો આપ મહાત્મા, સગથી રહિત, સત્પુરુષોમા ઉત્તમ, નિત્ય તથા અદ્વિતીય આનદ રસથી વ્યાપક ને દયાના સમુદ્ર છો, તે અમારા ઉપર કૃપા કરો! આપના અનુગ્રહથી અમારા અનેક પ્રકારના સશયો છેદાઈ ગયા છે, અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ કૃતાર્થ થયા છીએ, કામાદિક અગાધ જુડથી ભરેલા સસારરૂપી સાગરથી મુક્ત થવાને જિજ્ઞાસુ બન્યા છીએ, આપ કૃપા કરીને એ અવિનાશી, અવિકારી કૈવલ્ય સ્વરૂપના દર્શન કરાવીને આ જીવને કૃતાર્થ કરો"

મહાત્મા ક્ષણભર મૌન ધારણ કરી નેત્ર મીચીને બેસી રહ્યા પછી બોલ્યા, "હે વત્સ! તારા જેવી જ જિજ્ઞાસા પૂર્વકાળમા કોઈ એક રાજાને થઈ હતી, તેની કથા તુ સાભળ!"

આ વિશ્વમા કોઇએક નગરમા, સપત્તિમાન્, વિદ્વાન્, ગુણજ્ઞ, શાસ્ત્રવેત્તા, સસ્કારી, સત્પુરુષોને સેવનારો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે પરમ પદાર્થનો જિજ્ઞાસુ હતો। પૂર્વ જન્મના સસ્કાર યોગથી એ રાજાને ઈશ્વરદર્શન-બ્રહ્મપ્રાપ્તિની જિજ્ઞાસા થઈ હતી અનેક મહાત્મા, સત પુરુષો, પાડતો, તેના મનનું સમાધાન કરવા માટે તેની સભામા આવતા હતા પણ કોઈ તેના મનનુ સમાધાન કરી શકયા નહિ એ રાજા સર્વ મહાત્મા પુરુષોને એક જ પ્રશ્ન કરતો, "તમે ઇશ્વરને જાણો છો? તે છે? કેવો છે? તે છે તો મને તે બતાવો ન બતાવી શકતા હોય તો તે નથી જ એમ માનો પછી પાપ કે પુણ્યે નથી દાન, તપ, વ્રત પણ નકામા છે તેને માટે ભજન યજન પૂજન શા અર્થે?" રાજાનું પ્રશ્ન અતિ ગૂઢ-કૂટ હતુ વિશ્વનગરમા રહેલા જીવો, પોતાનુ જ સ્વરૂપ જાણતા ન હોતા, તો ઈશ્વર, પરમાત્મા, બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મનુ સ્વરૂપ કયાથી જાણે અને બતાવે પણ કેમ? જાણવાનો અહભાવ ધરાવે તે તેઓની ક્ષુદ્રકતા જ હતી છતા એ ક્ષુદ્રક જીવો, રાજાને કોઈ રીતનુ ઉધુ ચત્તુ સમજાવી, તેની પાસેથી દ્રવ્યપ્રાપ્તિની લાલસાથી કહેતા હતા કે, અમે ઈશ્વરને સપૂર્ણ રીતે જાણીએ છીએ અને તેને બતાવવાને પણ સમર્થ છીએ રાજા કહેતો કે-"મને બતાવો!" આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા અને દ્વૈત ને અદ્વૈતના રહસ્યથી બહિર્મુખ એવા જીવો રાજાના મનનુ સમાધાન કરીને, તે દ્વારા, સત્, ચિત્, આનદ, ઘન એવુ પરમાત્માનુ સત્ય તથા અસત્યથી વિલક્ષણ કોઈ અન્ય પદાર્થના જેવુ, પણ દૃષ્ટિથી અગોચર સ્વરૂપ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ ભેદરહિત બ્રહ્મનુ પ્રતિપાદન કરવુ અને તેને માયિક દૃષ્ટિથી ગોચર થાય તેમ બતાવવામા માયિક જીવો ફળીભૂત થતા નહતા એટલે રાજા વધારે ને વધારે શકાશીલ થતો હતો તે સત્યાસત્યને બહુ સારી રીતે જાણનારો હતો, સસારથી અત્યત ઉદાસીન થયેલો હતો, પરતુ સર્વ પદાર્થો સેવનારો ને પરમાત્માનુ સત્ય સ્વરૂપ સસારમા રહી, જાણવાને જિજ્ઞાસુ હતો તેની વૃત્તિઓ ઉત્તમ સ્થાનમા ઠસતી હતી, તે નિત્ય નિત્ય વસ્તુનો વિવેકી હતો, શમાદિક ષટ્સપત્તિનો ઉપાસક

હતો, પણ શુદ્ધભાવનાથી વેષ્ટિત જીવને જે પરમદિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થતો, તે તેને ન થતો હોવાથી, નિત્ય જ પરમાત્માના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઘડભાજ કર્યા જ કરતો હતો એવો અધિકારી જીવ, દુનિયાદારીના વાક્પડિત તથા વાણીના વૈખરીવાળા ને ભોગોના ભોક્તાઓના વાક્ચાપલ્યથી છેતરાઈ જાય, એ અશકય જ હતુ તેના મનનુ સમાધાન કરવાને આવેલા પડિતો સાથે આત્મા અનાત્માનો, પચકોષનો, જગત્જીવનો દૃશ્યાદૃશ્યનો તે એવી તો સારી રીતે વિચાર કરતો કે, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવનારા પ્રપચી જીવો તેની સાથના વાદમા પરાજિત થતા આવા પરાજિત થયેલા અનેક મહાત્માઓને તે રાજા, જેમ વરુણપુત્ર બદી જનક વિદેહીની રાજસભામા અનેક પડિત સાથ વિવાદ કરી પરાજય કરતો ને પછી તેમને જળમા પધરાવતો હતો, તેમ જ આ રાજા પણ, પરાજિત થયેલા મહાત્માઓને, કેદ કરતો હતો, તેમ તેના કેદખાનામા હજારો વિદ્વાન્, ગુણવાન્, દ્વૈત અદ્વૈત શાસ્ત્ર ભણેલા ને કેટલાએક તો વળી 'બ્રહ્મને અમે યથાર્થ જાણ્યો છે' એવુ કહેનારા વેદાન્તીઓ કેદ પડેલા હતા એ વિદ્વાનો, ગુણવાન્ ને બ્રહ્મને જાણવાનુ શાસ્ત્ર ભણેલા હતા ખરા, પણ પોતાની અહવૃત્તિથી જગતની માયામા લોલુપ હોવાથી બધાયલા હતા તેમને પોતાને ઈશ્વરના સાકાર કે નિરાકાર સ્વરૂપનો નિશ્ચય જ ન હતો, તો સાક્ષાત્કાર તો હોય જ શાનો ? એવાઓ બીજાને કેમ જ સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે ? જેનુ પોતાનુ જ પેટ ખાલી છે, તે બીજાને કેવી રીતે તૃપ્ત કરી શકે ? ભિક્ષુક ભિક્ષુકને કેમ સતુષ્ટ કરી શકે ? પૂર્ણમાથી જ પૂર્ણ થઈ શકે, છે, અપૂર્ણમાથી પૂર્ણ કેમ થઇ શકે ? આ કલિયુગનો પ્રતાપ એવો છે કે સૌ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરવા અને કરાવવા તત્પર થાય છે, સર્વે જીવો બ્રહ્મ બ્રહ્મ, ઈશ્વર ઈશ્વર, પરમાત્મા પરમાત્માનો પોપટની પેઠે ઉચ્ચાર કર્યા કરે છે, પરતુ જેમ જળમા રહેલા કમળને શીતળ અને મધુરા જળનો સ્પર્શ થતો નથી, તેમ જ આ જીવોને પણ બ્રહ્મનો જરાએ સ્પર્શ થતો નથી તેઓ લટપટ પછી છે, માયામા મુગ્ધ છે, ઉદરપરાયણ રહી, વિષયસેવનમા પ્રવૃત્ત રહેનારા છે, બ્રહ્મને જાણવાને ત્યાગની જે આવશ્યકતા છે, તેનાથી તેઓ બહિર્મુખ છે જેની પ્રજ્ઞા પ્રકટ નથી, જે જીવ જ્ઞાનામૃતનુ પાન કરીને તૃપ્ત અને કૃતકૃત્ય થયો નથી, તે જીવ ભલે અનેક શાસ્ત્ર ભણ્યો

હોય, સમર્થ ગુરુમુખથી આત્મા પરમાત્માના ભેદ અને અભેદનુ જ્ઞાન શ્રવણ કીધુ હોય, તોપણ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને આતરમા વાળ્યા વગર, બ્રહ્મ–પરમેશ્વર–પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી કે કરાવી શકતો નથી રાજાએ કેદખાને મોકલેલા પુરુષોમા એક પણ જીવ ખરો તત્ત્વવિત્ ન હતો, બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર પામેલો ન હતો, માર્ગે પણ ચ્હડેલો ન હતો સર્વ વ્યવહારચતુર હતા તે સર્વ માયામા મુગ્ધ જ હતા તેમાના કોઇની પણ અહતા મમતા નાશ પામી ન હતી, તેમ અવિનાશી પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ દર્શન કરવાના અધિકારને પણ પામ્યા ન હતા વત્સ ! જાણ કે જગતમા જે જાણતો નથી તે જ જાણે છે, જે જાણે છે તે જ નથી જાણતો જે કહે છે કે હું જાણુ છુ તે નથી જાણતો, જે નથી જાણતો તે જ પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણે છે કે માર્ગે ચ્હડેલો છે વેદનું અધ્યયન કરનાર, અનેક ધર્મશાસ્ત્રને જાણનાર, જગતના કાર્યમા અતિ કુશળ, મોટા મોટા સૈન્યનો પરાજય કરનાર, મોટા મોટા રાજ્યોને આગળીના ટેરવા પર નચાવનાર, અનેક પદાર્થના ગુણાવગુણ શોધનાર, દ્વીપાતરોમા કીર્તિ સપાદન કરનાર જીવ બ્રહ્મતત્ત્વને જાણતો નથી જેની ચોમેર જગતની લીલા તરવરી રહી છે, જે જગતને તેના ગોચર થતા સ્વરૂપમા જ 'સત્ય' જુએ છે, તેવો જીવ ગમે તેવા મહાન્ કાર્ય કરનારો હોય છે તોપણ, તે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતો નથી દુનિયાદારીના ડાહ્યા પુરુષો દુનિયામા જ ડાહપણવાળા ગણાય છે, પણ તેનુ ડહાપણ પરબ્રહ્મને જાણવામા નિષ્ફળ જ છે બ્રહ્મસૂત્ર, ઉપનિષદ્ ને ગીતા ગુરુમુખથી સારી રીતે શ્રવણ કીધા હોય, તો પણ જ્યાસૂધી આત્મા અનાત્માની અભેદ સ્થિતિ જીવને પ્રાપ્ત થઈ નથી, ત્યાસૂધી તે જીવને પરમાત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ દૃષ્ટિએ પડતુ નથી જેમ ધાતુની કડછી દાળ શાક વગેરેના સ્વાદિષ્ઠ રસને જાણતી નથી, તેમ અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરનારો જીવ બ્રહ્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતો નથી

રાજાએ અનેક સત મહાત્માઓને કેદખાનામા પૂરવાથી, લોકોમા તેની અનેક પ્રકારે અપકીર્તિ થવા લાગી દેશ દેશાતરમા તેની વાતો ચર્ચાઈ તે નાસ્તિક ને અધર્મી–બ્રહ્મપીડક ગણાયો થોડો કાળ જતા કોઈ પણ પડિત, ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવવાને તેની સમીપ આવવાને હિંમત કરી શકયો નહિ કિંવદતી એવી ચાલી કે, જેઓને કેદખાને પૂરવામા આવેલા છે, તેઓને રાજા અનેક પ્રકારે દુ ખ દે છે, કોઇને

ઘટીએ બેસાડી દળાવે છે, કોઇને રેંટીએ કાતવા બેસારે છે કોઇને બળદની પેઠે કોશે જોડે છે અને કોઇની પાસે બીજા અનેક અધર્મના કાર્યો કરાવે છે આવી આવી અનેક ચર્ચા લોકોમા ચર્ચાવા લાગી સૌ રાજાને ફીટ ફીટ કરવા લાગ્યુ કોઈ કહેવા લાગ્યા કે, ઈશ્વર કઇ રસ્તામા બેઠો છે કે, આવા પાપી રાજાને દર્શન દે!' ત્યારે બીજા બોલ્યા કે, 'બહુરત્ના વસુધરા'–'ભલા ભલી પૃથ્વી પડી છે, કોઈ ઈશ્વરનો લાલ, એનુ માથુ ભાગવા નિકળી આવશે,' કોઈએ કહ્યુ કે 'હિમાચળમા ઘણુ મહાત્મા છે, તે આવે તો રાજાનો નાદરો ઉતારે,' અને કોઇએ કહ્યુ કે 'આ કળિ-કાળમાં મહાત્મા જ કેવા! એ તો હવે ગયા' બીજા નાસ્તિકવાદી બોલ્યા કે, 'ઈશ્વર હોય તો કોઈ બતાવે કેની! ઈશ્વર બીશ્વર એ તો મનની કલ્પના છે, તે ફાફા અને ફુફા છે, ઠગારાઓની ઠગ વિદ્યા જ છે, આમ અનેક રીતે રાજાની નિંદા ને ચર્ચા થવા લાગી રાજાએ કેદખાનાનુ વૃત્તાત જગતથી એવુ તો ગુપ્ત રાખ્યુ હતુ કે, ત્યા શુ બને છે તે કોઈ જાણતુ ન હતુ એથી બહારની પ્રજા પોતાના મનમા આવે એવી અનેક કલ્પના કરતી હતી પણ રાજા શુદ્ધસત્વ ગુણી હતો, બ્રાહ્મણોનો પોષક હતો, ધર્મના પાશવડે બધાયલો હતો, ભગવદ્ધર્મના અનુષ્ઠાનવડે સર્વેશ્વર વિષે અખડ ભક્તિમાન્ હતો, દયા, લજ્જા, ને ભયથી ભરપૂર હતો, જ્ઞાનમા તે કઈક સહેજ અપૂર્ણ હતો ને તેની વૃત્તિઓ વિષયમા પ્રવૃત્ત હતી–તેથી જ તે બ્રહ્મનુ તત્ત્વ જાણવાથી બહિર્મુખ રહ્યો હતો 'तत्' પદ અને 'त्व' પદના અર્થનુ તેને યથાર્થ જ્ઞાન થયુ ન હતુ, તેમ આ જગતના માયિક પડિતોએ તેને એવુ ઠસાવ્યુ હતુ કે, પરમાત્મા નામ રૂપાદિકથી રહિત નથી પણ સહિત છે તેનો સાક્ષાત્કાર મહાત્મા પુરુષો જ કરાવી શકે છે તેથી જ તેને આ ચેટક લાગ્યુ હતુ કે, જે મને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવી આપે તેનો હુ દાસ થઇને રહુ અને આ રાજપદનો ત્યાગ કરી સદાકાળ તેની સેવા કરુ એ રાજા કઈ વિવેક રહિત ન હતો, તો પછી ગુણુસપન્ન મહાત્માઓને દુ ખ દે, એ બને જ કેમ? પણ મદબુદ્ધિને યોગે અજ્ઞાની પુરુષની પેરે, વ્યાપક પરમાત્માને પ્રમાણુ-વડે જાણવાની ઇચ્છા ન કરતા, અથવા તે રૂપાતીતને દૃષ્ટિએ નિરખવાને જે શુદ્ધ સાત્વિક પ્રેમ–ભક્તિની દઢતા જોઈએ, તેવી દઢતા ન થવા છતા તે માયિક દષ્ટિથી તેનો સાક્ષાત્કાર કરવાને ઇચ્છતો હતો હે વત્સ! પ્રકાશક આત્માને પ્રમાણની અપેક્ષા જ નથી–તે સ્વય પ્રકાશ જ

છે પ્રકાશક સૂર્યને જેમ પ્રકાશ માટે અન્ય પ્રકાશની અપેક્ષા નથી, તેમ સત્-ચિત્-આનદ-ઘનાત્મક પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવામા અન્યની અપેક્ષા નથી શુદ્ધ સાત્વિક પ્રેમ જ દર્શન કરાવે છે પરતુ એ જ્ઞાનથી તે વિમુખ હતો

એ રાજા બ્રાહ્મણ, મહાત્મા, સત કે તપસ્વીનો દ્રોહી ન હતો પણ માનતો હતો કે, એ દ્વારા કોઈ પરમ પુરુષ મારુ કલ્યાણ કરશે કારાગૃહમા પૂરેલા સત મહાત્માઓને તે સર્વ પ્રકારનુ સુખ આપતો હતો પ્રભાતમા ઉઠીને તે સર્વના દર્શને જતો, તેમનુ પૂજન, અર્ચન, પાદપ્રક્ષાલન આદિ કરીને તેમના ચરણામૃતનુ પાન કરતો કારાગૃહવાસી સતો કોઈ પણ વાતે દુ ખ ન પામે, તેની સપૂર્ણ રીતે તપાસ રાખતો આ સર્વ કાર્ય તે એવી તો ગુપ્ત રીતે કરતો હતો કે, કારાગૃહની બહારની પ્રજા કેવળ જ અજ્ઞાત રહી હતી સતા નિત્ય તેને આશીર્વાદ આપતા હતા કે, "હે રાજન્! અમારી ઈશ્વર પ્રતિ સપ્રેમ એવી યાચના છે કે, તારા મનનું સમાધાન થાઓ" રાજા પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરીને કહેતો કે, "હે મહાત્મા પુરુષો! હે કરુણાના સાગરો! આપની કૃપાથી જ મારી કામના પૂર્ણ થશે હું જે ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ ઇચ્છુ છુ, તે કેવળ આપના ચરણની કૃપાવડે જ પ્રાપ્ત થશે મારી કામનાની મુક્તિ સાથે આ કારાગૃહમાથી આપ સર્વની પણ મુક્તિ થશે"

રાજાએ દેશ પરદેશ ઢઢેરો પીટાવીને જગતને જાણ કીધુ કે, જે કોઈ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવશે, તેના મનની વ્યાવહારિક સર્વ કામનાની તે તૃપ્તિ કરશે-તેને પોતાનુ રાજપાટ સોંપી દેશે, તે તેનો દાસ બની રહેશે પણ જે કોઈ તેને છળવા આવશે, તેનો કારાગૃહમા જ વાસ થશે દેશ દેશાતરથી અનેક પડિતો, માયાના જીવડા સાધુસતો, મોટા મોટા આચાર્યો ધન ને કીર્તિની લાલચે તેની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાને આવતા હતા પરતુ તેઓ નિરતરનો કારાગૃહનો વાસ સાભળીને પુન ચાલ્યા જતા હતા આવનારા પુરુષોમા એક પણ પુરુષ ચૌદ લોકનો સન્યાસી કે વિશ્વસુખનો ત્યાગી ન હતો, પણ સર્વે કીર્તિ સુખાદિકના લાલચુ હતા કોઇની પણ ભોગવાસના નિર્જીવ ન હતી, તેમ ઉત્કટ વૈરાગ્ય પણ વ્યાપેલો ન હતો એવા પુરુષો તે રાજાની શકાનુ જો સમાધાન કરી શકે તેમ ન હતુ, તો પરોક્ષનુ અપરોક્ષ દર્શન તો કરાવી જ ક્યાથી શકે?

પણ એક સમયે સાક્ષાત્ અપર અષ્ટાવક્ર યોગી-તપસ્વી-મુનિ સતનુ રૂપ લઈ એ રાજાની સભામા આવી ચઢ્યા તેનુ તેજોબળ જોતા જ રાજા દિઙ્મૂઢ થઈ ગયો, સભ્રમમા પડી ગયો અને તુરત પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠીને તે ઋષિના ચરણમા પડ્યો, પછી અર્ઘપાદ્યથી તેમની પૂજા કરી બે હાથ જોડીને બોલ્યો, "હે મહાત્મા! હે દેવેશ! આપ ભલે પધાર્યા! કહો હુ આપની શી સેવા કરુ આ દાસ આપના ચરણ તલાસવામા પોતાના જન્મનુ સાર્થક સમજે છે!" અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યુ, "હે રાજા! હું તને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવવા આવ્યો છુ!" રાજાએ કહ્યુ, "હે મુનિ! આપ મારી પ્રતિજ્ઞા જાણો છો? જે કોઈ મને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવે, તેને મારુ આખુ રાજ્યપાટ અને સકળ વૈભવ વિભૂતિ સોપી દેવાને હું તત્પર છુ, પણ જે દભથી કપટથી કે છળથી મને છેતરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને હું નિત્યને માટે કારાગૃહમા મોકલુ છુ!" અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યુ-"હે રાજન્! તારુ રાજપાટ તારી પાસે રહેવા દે, મારે તેની કામના જ નથી, કારાગૃહવાસ કરાવવો એ તો તારે માટે અતિ કઠણ કર્મ છે! અમારે સતને તો રાજમદિર ને કારા-ગૃહ સરખા જ છે! પણ પ્રથમ તુ પ્રશ્ન પૂછ ને તારી કામનાને સફળ કર, અને સત્વર તે મૂઢતાથી અનેક મહાત્મા પુરુષોને કારાગૃહમા પૂર્યા છે તેઓને મુક્ત કર" રાજાએ બે હાથ જોડીને પૂછ્યુ, "હે સત પુરુષ! પરમાત્મા છે? તમે તેને જાણો છો?" અપર અષ્ટાવક્ર બોલ્યા, "હા, છે, અને તેને હુ જાણુ છુ!" રાજા બોલ્યો, "હે કૃપાસિંધુ! જો આપ પરમાત્માને જાણો છો, તો મને દર્શન કરાવો!" અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યુ, "હે રાજન્! હું તને દર્શન કરાવીશ પણ હુ જે આજ્ઞા કરુ તે તુ સાભળ! આજથી આઠમે દહાડે તારા નગરમાના શિષ્ટ પુરુષોની એક સભા કર, જે સત મહાત્મા પુરુષોને કારાગૃહમા પૂર્યા છે, તેમને એ સભામા આવવાનુ નિમત્રણ કર, એ સર્વની સમક્ષ હું તને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવીશ!" રાજાએ પ્રણામ કરીને તે મુનિની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો અને મુનિરાજ આઠમે દિવસે આવવાનો વાયદો કરી તાત્કાલ ત્યાથી અતર્ધ્યાન થઈ ગયા

આઠમે દિવસે પ્રભાતમા રાજાએ મોટી સભા કીધી નગરના શેઠ શાહુકારો, પડિતો, ઝવેરીઓ, અધિકારીઓ અને સામાન્ય લોકોથી આખુ દરબાર મડળ ભરાઈ ગયુ એક બાજુએ કારાગૃહમા પૂરેલા સઘળા મહા

ત્માઓ પણ બિરાજમાન થયા હતા, તેઓ પણ કારાગૃહમાંથી મુક્તિ મળે તેને માટે પ્રાર્થના કરતા હતા કે, તે પરમેશ આ મહાત્માને યશ અપાવે. સભામંડપના મધ્યમાં મૂકેલા ઉંચા સિંહાસનપર અપર અષ્ટાવક્ર બિરાજેલા હતા તેમના મુખચંદ્રના પ્રકાશથી સભામંડળ ઝળહળી રહ્યું હતું, તેમની તેજસ્વી મૂર્તિ જોઇને સર્વે દિઙ્ મૂઢ થઈ ગયા હતા, તેમના મુખમાંથી અસ્ફુટ ૐકારનો જાપ જપાતો જ જતો હતો સાક્ષાત્ શંકર જ રાજાના મનનું સમાધાન કરવાને પધાર્યા હોય તેવી તેમની આકૃતિ શોભી રહી હતી

સભા ભરાઈ ગઈ મહાત્માના મુખમાંથી શો શબ્દોચ્ચાર થાય છે, તે સાંભળવાને જેમ ચકોર પક્ષી ચંદ્રની સામા એકીટસે જોઈ રહે, તેમ સર્વની દૃષ્ટિ તેનાપર જ ઠરી રહી હતી ચોપદારે નેકી પોકારી સર્વ સ્થળે શાંતિ વ્યાપી ગઈ પછી રાજા બોલ્યો, "હે મહા પુરુષ! હે યોગીન્દ્ર! મને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવો!" યોગીન્દ્રે કહ્યું, "હે રાજા! જરા ધીરો થા પ્રથમ આ સભામાં બેઠેલા, હીરા–મોતી–માણેક પન્નાના પરીક્ષક ઝવેરીઓને મારી સમીપ બેસાડ" તુરત જ ઝવેરીઓને આગળ લાવીને બેસાડવામાં આવ્યા તે પછી મહાત્માએ, રાજાના કંઠમાં પહેરેલો હીરાનો હાર તથા બીજા સામંતો અને મંત્રીઓના કંઠમાં પહેરેલા માણેક, રત્ન, લીલમ, પન્નાના હાર લીધા, અને સમીપ બેઠેલા ઝવેરીઓને કહ્યું, "હે મહાજનો! તમે ઝવેરાતની પરીક્ષા કરી શકો છો ખરા કે?" ઝવેરીઓ બોલ્યા, "હા, મહારાજ!" પછી યોગીન્દ્રે સઘળા હારો કડાઓ વગેરે તેમને આપી કહ્યું, "આની પરીક્ષા કરો" ઝવેરીઓએ એક એક હાર હાથમાં લઇને જણાવ્યું કે, આમાંનો અમુક અમુક હીરો લાખ લાખ રતિનો છે–તેની કિંમત પચીસ લાખની છે, અમુક હીરાની કિંમત દશ લાખથી ઓછી અંકાશે નહિ, અમુક લાલ અણમોલ છે, અમુક લીલમ એવી છે કે, સો રૂપીએ પણ કોઈ લે નહિ એમ જૂદા જૂદા હીરા, મોતી, માણેક, લાલ, લીલમની કિંમત જણાવી, તેમ જ તે જવાહીરોની ઉત્તમતા, મધ્યમતા અને કનિષ્ઠતાનું પણ કેટલુંક વિવેચન કીધું,

અપર અષ્ટાવક્રે ઝવેરીઓને કહ્યું, "આ લાલ લીલમની પરીક્ષા તમે બરાબર કરી જાણો છો કે?" ઝવેરી મહાજને કહ્યું, "હા મહારાજ!" યોગીન્દ્રે કહ્યું, "જબ હમકું અભીકે અભી યહ પરીક્ષા શીખા દો!

તુમ નહિ શીખાયગા તો ચાડાલકે હાથસે તુમારા શિર કટવા ડાલેગા!” આમ બોલતાની સાથે જ યોગીન્દ્રે એવી તો ભયકર મુખમુદ્રા ધારણ કીધી કે, ઝવેરીઓ ગભરાઈ ગયા, સભા આશ્ચર્યમા પડી ગઈ, રાજા વિચારમા ગોથા ખાવા લાગ્યો ભૂદેવો મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ યોગીરાજ રાજાને કેવી રીતે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવશે ઝવેરીઓ એક બીજાના મોંઢા સામુ ટગર ટગર જોતા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હમણા ને હમણા ઝવેરાતની પરીક્ષા કરતા કેમ શીખવી શકાય? એ બને કેમ? ઝવેરીઓને થોડીવાર અન્યોન્ય વાતચિત કરતા જોઈ, યોગીન્દ્રે ક્રોધમુદ્રા ધારણ કરીને કહ્યુ કે, “અબે ઝવેરીઓ, હમકુ શીખાતા હૈ કે નહિ? અભીકા અભી હમકુ ઝવેરાતકી પરીક્ષા શીખાવ, નહિતર અભીકા અભી તુમારા શિર કટવા ડાલુગા!” એમ કહીને પોતાની પાસેનો એક લઠ્ઠ ઉગામીને પુન બોલ્યા કે, “શીખાતા હૈ કે નહિ!” બીજા ઝવેરીઓ તો થરથર કાપવા લાગ્યા, પણ તેમાનો એક વૃદ્ધ ને હિમતવાન્ ઝવેરી બોલ્યો, “મહારાજ! તમારે જોઇએ તો અભી ને અભી માથુ કપાવી નાખો, પણ અભી ને અભી અમારાથી તમને એ પરીક્ષાશક્તિ શીખવી શકાય તેમ નથી લાલ લીલમની પરીક્ષા કરતા કરતા અમારા કાળાના ધોળા થયા, પછી હજી પૂર્ણ પરીક્ષકશક્તિ અમારામા આવી નથી, તો જેણે કોઈ દહાડો લાલ લીલમ જોયા નથી, તેને એ પરીક્ષા કેમ શીખવી શકાય?” પણ મહારાજ તો હઠ લઈને બેઠા કે, “અભીકા અભી શીખાવ, અભીકા અભી ઈસકી જો ન્યૂનાધિક કિંમત હૈ ઈસકા કારણ બતાવ, નહિતર તુમેરા શિર કટવા ડાલેગા,” અને પોતાના હાથમાનો વજ્રદડ ઉગામી તે ઝવેરીના મસ્ત કપર પ્રહાર કરવાને તત્પર થઈ ગયા

મહારાજની આ યુક્તિનો ભેદ રાજા સમજી શકયો નહિ તેમને અત્યત ક્રોધાયમાન થયેલા જોઇને રાજા પણ થરથરી ગયો ને મનમા ગભરાયો કે, રખેને બાવાજી એકાદનુ માથુ ફાડી નાખે! પછી તે કર દ્વય જોડીને પ્રણામ કરતો બોલ્યો, “હે મહારાજ! અભી ને અભી તો આપને હીરા મોતી માણેક લાલ લીલમના મૂલ્યનો ભેદ, ઉત્તમ ને અધમપણુ કેમ શીખવી શકે? એની પરીક્ષાશક્તિ તમને કેવી રીતે શીખવી શકે? એ શીખવાને–એનો ભેદ જાણવાને બહુ વર્ષો જોઇએ! આ ઝવેરીઓનો બાપદાદાનો ઝવાહીર પારખવાનો ધધો છે અને બાળ-

પણથી તે પારખવાનું શિખે છે તોપણ, હજી તે પાકા પરીક્ષક થયા નથી, તો આપ, જેણે કદાચ જ ઝવાહીરો જોયલા, તેમને અભીકા અભી કેમ શિખવી શકે?" યોગીન્દ્ર બોલ્યા, "હં, ઐસા હૈ! અચ્છા–એ જડ પદાર્થકી પરીક્ષા શીખનેકું બહોત કાળ ચૈયે, અભીકા અભી ઉસકી વિદ્યા પઢી શકાતી નહિ હૈ! અબ કે અબ એ ભેદકા સાક્ષાત્કાર હો ન સકેગા, ઐસા?" રાજાએ કહ્યું, "હા, મહારાજ! એ ભેદ જોવા, જાણવા ને સમજવાને બહુકાળ જોઈએ અનેક પ્રકારના ભારે હલકા, નાના મોટા, લાલ લીલમ જોતા જોતા એની પરીક્ષાશક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પછી એની ઉંચી નીચી જાત જાણી શકાય છે"

મહારાજને તો એટલું જ જોઇતું હતું રાજાના મુખમાંથી એ જ વચન કહાવવું હતું પછી સૌમ્યદૃષ્ટિ ધારણ કરીને, ધ્રુજતા કંપતા ઝવેરીઓને શાંત પાડીને તે બોલ્યા, "હે રાજા! કંઈ સમજ્યો? તને તારી મૂર્ખાઇનું કંઈ ભાન થાય છે ખરું? આ નામ રૂપ રંગવાળો એક જડ પથરો છે, જે દૃષ્ટિએ આ સમાજ જોઇ શકે છે, લેઇ શકે છે, પારખી શકે છે, તેની પરીક્ષાશક્તિ પણ હમણાંને હમણાં સમજાવી–બતાવી શકાતી નથી, તો જે પરમાત્મા, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ, જેના જેવું કોઈ નથી–જેનું રૂપ નહિ, રંગ નહિ, નામ નહિ, કેવળ અદ્વિતીય જ છે, આ ચર્મચક્ષુવડે નહિ દેખાય એવો જે છે,–જે શબ્દાતીત છે, રૂપાતીત છે, ઇંદ્રિયાતીત છે, જેને વેદ 'નેતિ નેતિ' કરીને વર્ણવે છે, તે પરમાત્માનો તને અભીને અભી સાક્ષાત્કાર કરાવવો, એ કેમ બની શકે? અલ્યા મૂઢ! તેં આ અનેક સંત મહાત્મા પુરુષોને તારી મંદ બુદ્ધિના યોગે કેદ કર્યાં છે, તેનું કંઈ કારણ? 'અભીને અભી' આ સર્વ મહાત્માને મુક્ત કર અને પછી હું તને ઈશ્વરના દર્શન કરાવીશ!" રાજા બુદ્ધિમાન્ હતો તે મહાત્માના વચનના મર્મને બહુ સારી રીતે સમજી શક્યો તેણે પોતાના મંત્રીઓને બોલાવી, સર્વ સંત મહાત્માઓનો તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સત્કાર કરીને, સંતોષ પમાડી, કારાગૃહથી મુક્ત કીધા

સભા વિસર્જન કરવામાં આવી પણ મહાત્માના વચનામૃતનું પાન કરવા માટે સર્વ બેસી રહ્યા–એક ચલ્લું પણ ત્યાંથી વિદાય થયું નહિ અપર અષ્ટાવક્ર તો પોતાના જાપમાં લીન હતા તેમની સામા બે હાથ જોડીને રાજાએ કહ્યું, "હે મહાત્મા! હે યોગીન્દ્ર! આપ મારી

કામનાને તૃપ્ત કરો? ઈશ્વરનો મને સાક્ષાત્કાર કરાવો!" થોડીકવાર મૌન ધારણ કરીને મહાત્મા બોલ્યા, "હે મૂર્ખ રાજા! હજી તારા મનમા એવુ ઘમંડ રહ્યું છે કે, ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર ક્ષણભરમા થઈ શકે છે? રે અલ્પમતિ પણ જિજ્ઞાસુ! ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થવો એ કંઈ સહજ નથી જ્યાસૂધી તારી માનસિક-માયિક વૃત્તિ ફેરવાઈ નથી, દિવ્ય નેત્ર પ્રાપ્ત થયા નથી, ત્યાસૂધી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર તને થઈ શકશે નહિ! ઈશ્વર ચક્ષુષનો વિષય નથી, પ્રેમનો-જ્ઞાનનો વિષય છે માટે તુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર, જ્ઞાનથી તને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થશે જ્ઞાનથી જ અજ્ઞાનની કર્મ માત્રની નિવૃત્તિ થાય છે કર્મનો હેતુ અધ્યાસ છે-અધ્યાસ એટલે અન્યથા બુદ્ધિ રજ્જુમા સર્પ બુદ્ધિ થવી, છીપમા રૂપાની બુદ્ધિ થવી, નાશવતમા અવિનાશી બુદ્ધિ થવી, એ અધ્યાસનુ સ્વરૂપ છે એ અધ્યાસનુ કારણ અવિદ્યા છે, અવિદ્યાનો બાધ કરવાને तत्त्वमस्यादि મહાવાક્યનુ જ્યાસૂધી વિશુદ્ધ હૃદયથી અહંકારવૃત્તિરહિત થઇને જ્ઞાન થાય નહિ, ત્યાસૂધી અવિદ્યાનો નાશ થતો નથી અવિદ્યાનો નાશ ને વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થતા ઈશ્વર-પરમેશ્વર પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે સૂર્યથી અધકારનો નાશ થયા પછી, ગમે તેટલા જોરથી દોડતો અધકાર, જેમ સૂર્યના પ્રકાશને નસાડવાને શક્તિમાન્ થતો નથી, તેમ જ પરાવિદ્યારૂપી સૂર્યનો હૃદયમા સપૂર્ણ પ્રકાશ વ્યાપ્યા પછી, અપરા વિદ્યારૂપી અજ્ઞાન તેના હૃદયમા ટકતુ નથી પણ એ પરાવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાને-જેમ આ જડ પદાર્થ, હીરા મોતીની પરીક્ષા કરતા શીખવાને આખુ આયુષ્ય જોઇએ-છતા સપૂર્ણ જ્ઞાન થતુ નથી-તેમ જ આખુ આયુષ્ય જોઇએ અને મોટો અભ્યાસ જોઇએ શબ્દાતીત ને ઇદ્રિયાતીત પરમ પુરુષને જોવાને માટે થોડો કાળ ને થોડુ સાધન પ્રાપ્ત કરેલો જીવ, કેમ દર્શન કરી શકે તે કહે જેમ હીરાની પરીક્ષા શિખવી શીખવાય તેવી નથી, તે સ્વશ્રમથી-સ્વદૃષ્ટિથી જ શીખી શકાય છે-બહુ કાળે શીખી શકાય છે, તેમ ઈશ્વરદર્શન પણ બહુ શ્રમે-બહુ ભોગે, શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસનથી જ-શુદ્ધ પ્રેમથી જ-થઈ શકે છે એ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરનારને જ પરબ્રહ્મ-પરમાત્મા, શિવ, સચ્ચિદાનદઘન, પ્રભુ, કૃષ્ણ, રામ, નરસિંહનો સાક્ષાત્કાર થાય છે હે મૂઢ રાજા! એ સર્વનો સ્વરૂપ પણ વિચાર કર્યા વગર, આ મહાત્માપુરુષોને તેં અપાર દુ ખ દીધુ, કલેશ કરાવ્યો, એ તારી મૂઢતાનુ હુ શુ વર્ણન કરુ!"

શાતાકારની કથા

"પૂર્વકાળમા તારા જ જેવો એક મૂર્ખ રાજા હતો કોઈ એક સતે તેને

शाताकार भुजगशयन पद्मनाभ सुरेश। એ શ્લોકનો, ગમે તેવો મોટો પંડિત આવે તો પણ ત્રણ વર્ષની અંદર અર્થ સમજાવી શકે નહિ એમ કહ્યું તેને। મર્મ ન સમજતા આ સરળ શ્લોકનો પંડિત પણ અર્થ સમજાવી શકે નહિ, એમ જ તે મૂર્ખશિરોમણિના મનમા ઠસી ગયુ આથી જેટલા પંડિતો તેની સભામા આવે તેને પૂછવા માડ્યો કે, शाताकार ઇત્યાદિનો અર્થ શો? અર્થ તો સહેલો હતો, પરતુ રાજામા તેના સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ ન હતી, તેથી તે રાજા તારી માફકજ પંડિતોને જૂઠા, કઈ આવડતુ નથી એમ જણાવી કેદ કરતો હતો એક વખતે કોઈ વ્યવહારકુશળ પંડિત તે રાજાની પાસે આવ્યો અને રાજાને કહ્યુ, "હે રાજા! તુ બહુ ચતુર અને વિચક્ષણ છે આ શ્લોકનો અર્થ તુ વિચક્ષણ છતા તને સમજવા માટે આજથી ત્રણ વર્ષ જોઈએ" રાજાના હૃદયની વાત જ તેણે કહી! અહો! આ કોઈ ખરો પંડિત મને મળ્યો, એમ રાજાએ માન્યુ તેને પ્રણામ કીધા પછી રાજા બોલ્યો, "હે ભૂદેવ! આપ કૃપા કરી મને એનો અર્થ સમજાવો" પછી તે વિવેકચતુર પંડિતે, રાજાને કૌમુદી ભણાવવા માડી ને રાજા ત્રણ વર્ષે જ્યારે વ્યાકરણ શીખી રહ્યો ત્યારે, 'शाताकार' નો અર્થ કરવા બેઠો. તેણે શું જોયુ? કારાગૃહમા પૂરેલા પંડિતોએ જે અર્થ કીધો હતો તે જ અર્થ તેને દૃષ્ટિગોચર થયો પછી વિવેકચતુર પંડિતની સામુ જોઈને તે બોલ્યો, "પંડિતજી! જે વિદ્વાનોએ મારી સભામા 'शाताकार' નો જે અર્થ કીધો છે, તે જ અર્થ આ શ્લોક વાચતા સમજાય છે અરેરે! તે ધૂતારા સાધુના ભોળવ્યાથી, 'આ શ્લોકનો અર્થ સમજતા ત્રણ વર્ષ થાય છે એમ માની' મેં અનેક પંડિતોને મારી મૂઢતાથી કારાગૃહમા ફોકટમા પૂર્યા છે?" વિવેકચતુર પંડિતે કહ્યુ, "હે રાજા! તે સાધુ ધૂર્ત ન હતો, પણ નિપુણ હતો, માત્ર અજ્ઞાનથી તારી બુદ્ધિ હણાઈ છે, તેથી જ તુ તેના કહેવાના મર્મને સમજ્યો ન હતો शाताकार भुजगशयन એ શ્લોકનો અર્થ કરવાને 'તને' ત્રણ વર્ષ જોઈએ, કારણ કે તુ વ્યાકરણ આદિથી અજ્ઞાત હતો પણ પંડિતો તો ભણેલા હતા, તેથી તેમને તો એ શ્લોકનો અર્થ સહજ જ હતો વ્યાકરણનો તને અભ્યાસ થયો ને તેનો અર્થ આજે તુ કરી શકે છે, તે ઉપરથી જ તુ જાણી શકીશ કે, તે સાધુની ઇચ્છા તને સત્ય અર્થ શીખવવાની હતી રાજા છતા, તુ દેવભાષાથી અજ્ઞાન રહે તે શોભે નહિ, તને ભણવાનુ કહેવાય નહિ,-તેથી આ યુક્તિથી તને ભણાવ્યો ને તુ સ્વત અર્થ કરે, એ જ તે મહાત્માનુ લક્ષ્ય વચન હતુ"

અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યુ, "હે રાજા! ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે પણ તે માટે બીજે કઈ શોધવા જવાની જરૂર નથી. કોઈ બતાવે ત્યારે જ તેના દર્શન થાય છે એ તો અજ્ઞાન જ છે તું તારા હૃદયમા જો—એ ઈશ્વર ત્યા જ બિરાજે છે, મારી તરફ જો, ત્યા પણ છે! પણ જોતા અર્થાત્—દર્શન કરતા શિખવુ જોઇએ યથાર્થ જોનારો જ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે"

રાજાએ પૂછ્યુ, "હે મહારાજ! પરમાત્માને હુ મારા હૃદયમા જોઈ શકતો નથી, તેનુ કારણ શું?" અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યુ, "અજ્ઞમયાદિ કોષને આકારે રહેલી અવિદ્યા શક્તિ વિદ્યમાન હોય છે ત્યા સૂધી જીવશિવનો ભેદવ્યવહાર વિચરે છે એ અવિદ્યા શક્તિ જ્યારે નિવૃત્તિ પામે છે, ત્યારે જીવશિવનો ભેદ નિવૃત્ત પામે છે, અને ભેદ નિવૃત્ત થયા પછી સર્વત્ર વિકલ્પરહિત આત્મસ્વરૂપ પ્રકાશે છે એ શક્તિ પામવા માટે પુરુષે જગતની સર્વ ઉપાધિનો લય કરવો જોઇએ, વાસના માત્રનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, સર્વ દૃશ્ય પદાર્થ ઉપર વિચારવડે મિથ્યાદૃષ્ટિ ઠરવી જોઇએ અને વસ્તુનો અભાવ થઈ જાય ને કઈ પણ અવશેષ રહે નહિ—નહિ માયા ને નહિ વાસના, નહિ કામના ને નહિ કર્મ ફળની આસક્તિ, ત્યારે ઈશ્વરના દર્શન થાય છે અર્થાત્ કેવળ જ કર્મસન્યાસ પ્રાપ્ત થયે, સાક્ષાત્કાર સિદ્ધ થાય છે સર્વ ઉપાધિ રહિત સ્વય પ્રકાશ ચૈતન્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતા, જ્યારે કંઈ પણ અવશેષ રહેશે નહિ, જણાશે નહિ, અને 'એ નહિ, એ નહિ' એમ જોતા જોતા છેલ્લામા છેલ્લુ જે કંઈ રહેશે, તે જ પરમાત્માનુ સ્વરૂપ છે—તેજ બ્રહ્મરૂપ છે—તે જ અર્જુને જોયલુ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનુ વૈરાટ—વિશ્વવ્યાપી સ્વરૂપ છે કુશાગ્રબુદ્ધિનો જીવ જ એ ઈશ્વરસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે સમુદ્રને ઉલેચવો એ જેમ કઠિન કર્મ છે, તથાપિ મહાપ્રયત્નથી સમુદ્ર પણ ઉલેચી શકાય છે, તે જ પ્રકારે જે જીવ, ખેદ પામ્યા વગર, મનનો નિગ્રહ કરીને, કર્માસક્તિનો ત્યાગ કરી, અજ્ઞાનને પરુ કરી, સમાનપણે જગતમા વિચરે છે—સર્વ કર્મના ફળનો સન્યાસી બની, દેહધારી છતા પણ વિદેહીપણે વિચરે છે, તે જ પરમ પુરુષનો પ્રેમી બની રહે છે, તે જ નૈષ્ઠિક પ્રેમી પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે એ સાક્ષાત્કાર કરવા માટે સકલ્પનો સન્યાસ કરીને ભગવત્પરાયણ થઈ દ્વૈત માત્રનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, ભોક્તા

છતે અભોક્તા થવુ જોઇએ, શુભાશુભ, લાભ હાનિ, સર્વમા સમાન વૃત્તિ રાખવી જોઇએ, રાગ દ્વેષથી વિમુક્ત થવુ જોઇએ, ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવો જોઇએ, મનનો નાશ કરવો જોઇએ, વાસનાનો ક્ષય કરવો જોઈએ, અને શમાદિક ગુણસપન્ન બનવુ જોઇએ, એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવામા પોતાનો જ પુરુષાર્થ જ કામ લાગે છે પોતાના પુરુષાર્થથી જ સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે-કોઇ અન્ય ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવી શકતુ નથી જેમ શરીરમાનો રોગ જાતે જ ઔષધ પીધા વિના ને કરી પાળ્યા વિના જતો નથી, જેમ પોતાને લાગેલી ભૂખ, પોતે ખાધા વિના શાત થતી નથી, તેમ જ-ઇશ્વર-પરમેશ્વર-પરમાત્મા-બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર સ્વય સાધન વગર થઈ શકતો નથી ને કરાવી પણ શકાતો નથી જેમ હીરાની પરીક્ષા જાતે જ શિખ્યા વગર શિખાતી નથી, તેમ પરમેશ્વરના સાક્ષાત્કાર માટે રાગ દ્વેષાદિકથી પૂર્ણ એવા આ સસારને સ્વપ્નતુલ્ય જાણવો જોઈએ પરમાત્માની ગુણમયી દૈવી માયાનો ત્યાગ કરીને, જેમ ચેળ ભ્રમરીના ડખથી ભ્રમરીનુ જ સ્મરણ કર્યા કરે છે અને છેવટે ભ્રમરી જ થઈ જાય છે, તેમ જે જીવ પરમાત્માને પ્રસન્ન થઇને પરમાત્માનુ જ રાતદહાડો રટણ કર્યા કરે છે, તે જ પર બ્રહ્મરૂપનુ દર્શન કરી શકે છે, અન્ય નહિ કોઇને માથે ભાર હોય તો તે ભારને ઉતારીને તેને સુખ આપી શકાય છે, કોઇને ભૂખ લાગી હોય તો તેને ખવરાવીને તૃપ્ત કરી શકાય છે, પણ પરમાત્માના સાક્ષાત્કારમા અન્ય કોઈ સહાય કરી શકતુ નથી જે પરોક્ષે નથી, જે પ્રત્યક્ષે નથી, જે અનુમાનનો વિષય નથી, જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો વિષય નથી, જે માપરહિત છે, જેને રૂપ નથી, રગ નથી, આકાર નથી, પણ જે સત્ય જ્ઞાનમય અનત 'બ્રહ્મ' એવુ સ્વયપ્રકાશ આનદઘન ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે એ રૂપ દાસોઽહમ્ એનો સતત વિચાર કરવાથી જ જોઈ શકાય છે એનો માર્ગદર્શક માત્ર ગુરુ જ છે એ રૂપ જાડુ તેમ પાતળુ નથી, ઉચુએ નથી તેમ નીચુએ નથી એ એક સ્થાનમા નથી, પણ અનેક સ્થાનમા છે, એ જન્મ મૃત્યુ જરાથી બાધ રહિત છે એ જ આ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને સહારે છે, એ નિર્ગુણ છતા સગુણ છે, નિરાકાર છતા સાકાર છે, પરોક્ષ છતા અપરોક્ષ છે એ કાષ્ઠ, પાષાણ કે ધાતુની મૂર્તિમાએ છે, તેમ તેમાએ નથી, એ રૂપ ઉપાધિ રહિત છતા સોપાધિક છે, એ જ આ જગતની લીલા માત્રને વિસ્તરે છે, એ જ કામ્ય

કર્મનો પ્રેરક છે અને નિષિદ્ધ કર્મનો નિવારક છે, એ જ પ્રકાશક પણ છે અને અપ્રકાશક પણ છે, એ દ્વૈતરૂપે પ્રકાશે છે અને અદ્વૈતરૂપે લીલા વિસ્તરે છે, એ ભક્તોના હૃદયમા સદાકાળ ચિરસ્થિર વસેલો છે અને અભક્ત જનને શાસન કરવામા ઉત્સુક છે એનાથી ભૂત માત્ર જન્મે છે, જન્મ્યા પછી જીવે છે અને જીવ માત્ર તેનામા જ પ્રવેશ પામી લીન થાય છે એ જ પરમેશ્વર, એ જ બ્રહ્મ, એ જ શ્રીકૃષ્ણ, એ જ શ્રીરામ! એ સ્વરૂપનુ દર્શન નિષ્કામ પ્રેમથી થાય છે-પરમપ્રેમથી જ થાય છે અજામિલાદિને એ સ્વરૂપનુ દર્શન પરમપ્રેમને યોગે જ થયુ હતુ રૂપાતીતના એ રૂપમા બાળકપણુ, જુવાની કે ઘરડાપણુ નથી, તે એક દેશમા કે એક કાળમા હોતો નથી તે તો એક જ સ્વરૂપ ધારણ કરીને રહે છે ને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ પણ ધરે છે તેમ જ જેમ યત્રથી ચાલતો સાચો પોતાનુ સ્વરૂપ કે વેગ બદલતો નથી, તેમ એ પોતાનુ એક જ સ્વરૂપ ત્રણે કાળમા ધારણ કરી રહે છે અને નૂતન રૂપે પણ દર્શન દે છે એ જ પરમાત્મા પરમેશ્વર છે એવા પરમેશ્વરને જોવો, એ વાત સહેલ નથી જે જીવ પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન્ પરમ પ્રેમી છે, જે શમાદિક ષટ્ ગુણસપન્ન છે-નેમ જે જીવ, આ જગતના અનેક કાર્યમા પ્રવૃત્ત થતા પણ તેની ને તેની જ લેહમા લેહલૂર-ચકચૂર છે, તેને જ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એ પરમાત્મા તારાથી દૂર નથી, પણ તારી સન્મુખ જ છે-તારામા જ છે પણ શુદ્ધ પ્રેમી થયા વગર તેનુ દર્શન તને થશે નહીં”

રાજા તેને પ્રણામ કરીને બોલ્યો, “હે મહારાજ! એ સ્થિતિને હજી હુ પ્રાપ્ત થયો નથી, આપ મારા ગુરુ થઇને મને ઉપદેશ કરો! આ રાજપાટ, ધન, ધામ, ગ્રામ, વિલાસ, વૈભવ, રાણી, કુમાર, એ કશાની પણ મને ઇચ્છા નથી હે દયાસિધુ! મારા ઉપર કરુણા કરીને મને આપને શરણે લ્યો કોઈ જન્મ જન્માતરના મારા સુકૃતને લીધે આપ પધાર્યા છો, તો કૃપા કરીને મારી વાસનાના વેગને ટાળી આ જગતની ઉપાધિથી મુક્ત કરો મારામા જે ઉણપ હોય તે દૂર કરીને સંસારરૂપી ઝુડથી મને મુક્ત કરો બહારના વિષયોનો તેમ જ અદરના અહકારનો ત્યાગ કરવાને હુ સમર્થ થાઉં, તેવી મારી વૈરાગ્યવૃત્તિ થાય, એવો મને ઉપદેશ કરી મને આપના ચરણમા લ્યો!”

અપર અષ્ટાવક્ર મુનિએ કહ્યુ, “હે રાજા! અનાત્મ પદાર્થનુ ચિતન, જે મોહરૂપ ને દુ ખમય છે, તેનો તુ હમ્મેશને માટે ત્યાગ કરી દે

અને જે શુદ્ધ પવિત્ર સ્વરૂપપર તને પ્રેમ-શ્રદ્ધા હોય, તેનું જ તું નિત્ય ચિંતન કર્યા કર અને સ્વયંપ્રકાશ, સર્વના સાક્ષીરૂપ પરમાત્મા તારા હૃદયમાં પ્રકાશી, શુદ્ધ સાત્વિકરૂપે દર્શન દે, એવી ભાવના કર્યા કર એ ભાવના દૃઢ થતા સૂધી જેટલો પ્રયાસ થાય તેટલો કરી, અહંકારનો નાશ કરી, જગતમાં ઉદાસીનપણે વિચર જ્યારે તારી ભાવના દૃઢ થશે કે તાત્કાલ નિત્ય અવિનાશી અવ્યક્ત પરમાત્માનો તને સાક્ષાત્કાર થશે એ તેજપુંજ રૂપનું દર્શન થવા માટે, પ્રથમ શમનું સેવન કર શમ એટલે મનોનિગ્રહ મનને જ્યાં ત્યાં રઝળતું રખડતું વારી, તેનાપર જય મેળવી, તારી આજ્ઞાનુસાર વર્તવાની તેને આજ્ઞા કરવાની શક્તિવાળો થા ને જો કે તે તારી આજ્ઞાનું પાલન કરવાને તત્પર છે કે નહિ મનને જિત્યા પછી દમ-ઇંદ્રિયોને જિત તે જિતાયા પછી ઉપરતિને સેવ-કામના માત્રનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરી, સર્વ કામનાને બાળી ભસ્મ કર પછી તિતિક્ષાનું સેવન કર અને પરમ વૈરાગ્યશીળ થા પછી પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન્ બન ગુરુ જે કહે તેપર જરા પણ શંકાને અવકાશ ન આપ, તેના વચનને જ પરમ માન્ય ગણવાથી જ જીવનું કલ્યાણ છે એટલી દશા વટાવ્યા પછી, તું મુમુક્ષુ દશાને પ્રાપ્ત થઈશ, અને ત્યારે જ તને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર-અપરોક્ષ દર્શન થશે સ્મરણમાં રાખ કે, તે શબ્દાતીત છે, છતાં તેનું જ્ઞાન શબ્દથી થાય છે ગીતા, ઉપ-નિષદ્, વેદાન્ત સૂત્ર આદિ શબ્દો છે એ શબ્દોવડે પરમાત્માનું અપરોક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે મુમુક્ષુદશાને પ્રાપ્ત થતા જો સ્થિર ન થવાતું હોય તો રૂપનું સેવન કરવા માંડજે તેમ કરવામાં હરકત નથી એમ ન શંકા કરતો કે, પ્રભુ તો રૂપાતીત છે, માટે તેનું જ્ઞાન આ રૂપથી કેમ થાય? જેમ શબ્દાતીતનું જ્ઞાન શબ્દવડે થાય છે, તેમ રૂપાતીતનું જ્ઞાન રૂપવડે કેમ ન થાય? એવી દૃઢમતિથી, તેજ રૂપમાં સર્વે ઇંદ્રિયોને પરોવી, એ જ રૂપ સાક્ષાત્કાર ઈશ્વર છે, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા ને અચલ પ્રેમ થતા, સાક્ષાત્કાર થશે-એમાં લેશ માત્ર પણ શંકા નથી એ રૂપ-માંથી જ પરમ પ્રભુના દર્શન થાય છે માત્ર તારી દૃષ્ટિ નૂતન-દિવ્ય થવાની જરૂર છે આ વ્યવહારમાં રહી પ્રભુના દર્શન કરવાને તું કેમ સમર્થ થાય? એના દર્શન કોણ કરાવી શકે? આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલાને તારી-રાજાના ઐશ્વર્યની શી પરવા કે તારા સમાધાન માટે તારી પાસે આવે? જેને તોષ કે રોષની પરવા નથી, જે ત્રણ લોકના

સ્વામીની સેવામા તત્પર છે-ત્રણ લોકોનો જ સ્વામી છે, તેને તારા રાજપાટની પરવા શી છે? તુ પડે જ. પરમ પ્રેમ કરતો થા અને ઉક્ત ક્રમે-શમદમાદિ સાધન સેવનના ક્રમે-જા, તને સાક્ષાત્કાર થશે તારુ આરાધ્ય મૂર્તિમા એક લક્ષ્ય થવાથી તને સાક્ષાત્કાર થશે પણ અનન્ય એક લક્ષ્યથી-અન્યથી નહિ એ મૂર્તિ જ પરમ પુરુષ છે"

તુરત અપર અષ્ટાવક્ર અતર્ધ્યાન થઈ ગયા દરબાર વિસર્જન થયો એ સમયથી રાજાએ, તે મહાત્માના ઉપદેશ પ્રમાણે, રાજપાટ અને ધનધામ ગ્રામાદિક ઉપરથી પોતાની અહકારવૃત્તિને આવરી લીધી ને પોતાના ઇષ્ટ પ્રેમમૂર્તિ પરમ પુરુષ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચદ્રનુ શુદ્ધ મને અહોર્નિશ ધ્યાન ધરવા માડ્યુ જ્યાસૂધી તેની અહકારવૃત્તિનો નાશ થયો નહિ, ત્યાસૂધી તેણે કર્મકાડનો ત્યાગ કીધો નહિ, પણ પૂજન, અર્ચન, સ્મરણ, પાદવદન આદિ ક્રિયા કરતો હતો એમ કરતા કરતા ઘણે કાળે તેની ભાવના એવી તો દઢ થઈ ગઈ કે, પોતાના ઇષ્ટ ઉપાસ્ય વગર અન્યને જોવાને તે અસમર્થ થઈ પડ્યો શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્સ્વરૂપ તેની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યુ એમ કરતા કરતા કાલાતરે તે પોતે જ કૃષ્ણસ્વરૂપમા વિલીન થઈ ગયો

સિદ્ધાશ્રમવાસી શકર સ્વરૂપ મહાત્માએ સુવિચારને સબોધીને કહ્યુ, "હે વત્સ સુવિચાર! ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવો, એ સહજ કાળનુ કે સહજ શ્રમનુ ફળ નથી કાળના કાળ સૂધી જે જીવોની ભાવના-પરમ પ્રેમ-તે જ રૂપમા લય પામતા નથી, ત્યાસૂધી પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર થતો નથી જે જ્ઞાન, જે શ્રદ્ધા, મે તમારામા પ્રકટાવી છે, તેનુ નિત્ય સેવન કરવાથી તથા જીવની મલિન બુદ્ધિએ ઉત્પન્ન કરેલા જગતના અભાવ અને અહકારના નાશથી-ઉપાધિઓના ત્યાગથી, જગતની મોહમાયા મમતાના મરણથી, વૈરાગ્ય જ્ઞાન ને ભક્તિના સેવનથી, સ્વસ્વરૂપના નિદિધ્યાસનથી, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે સાક્ષાત્કાર થયા પછી જીવનો જગત્પ્રતિનો મોહ લય પામી જાય છે અને તે જીવ આ સસારમા રહ્યા છતા પણ વિદેહમુક્તિને જ ભોગવે છે"

મહાત્માના મુખથી ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને, સુવિ-ચાર અને છદ્મલિંગ, મહાત્માની સમાધિનો સમય જોઈ, તેમને પ્રણામ કરીને પોતાની પર્ણકુટી પ્રતિ વિદાય થયા મહાત્માએ જે સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો, તેથી તેઓ ઇશ્વરના સ્વરૂપને પોતાના હૃદયાકાશમા નિહાળીને પોતાને અહોભાગ્ય માનવા લાગ્યા

સપ્તમ બિન્દુ

મનનાનન્દ

कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति ॥ विचारत ॥

પ્રશ્ન હે ભગવાન્! શાના જ્ઞાનથી આ (બ્રહ્મ) સર્વનું જ્ઞાન થાય છે?

ઉત્તર વિચારથી

પ્રાચીમા અરુણોદય થયો છે ભગવાન્ સૂર્યનારાયણ દેવને જગતને પ્રકાશમાન કરવાને હજી વિલંબ છે સાંસારિક જીવો નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મમા વ્યાવૃત થાય છે સત્પુરુષો હરિભજનથી દિગંત પર્યંત પ્રદેશને ગજાવી મૂકે છે ઋષિકુમારો સ્વાધ્યાયની પ્રવૃત્તિમા પડ્યા છે કેટલાએક શિષ્યો આશ્રમ વાળી, ઝાડી, લીપી ગુંપી ઋષિ-સેવા માટે તત્પર બની ગયા છે

સુવિચાર અને પ્રકટપ્રજ્ઞા તે સુપ્રભાતમા પરબ્રહ્મનુ ધ્યાન કરતા કરતા જાગૃત થયા અત્ર પણ પ્રકટપ્રજ્ઞા પોતાના સ્વામી સુવિચારની સેવામા નિત્ય તત્પર રહેતી હતી તે સ્નાન કરી, પતિની સધ્યા સામગ્રી તૈયાર કરી, તેની સન્મુખ આવી બેઠી સુવિચાર પરબ્રહ્મના ધ્યાનમા નિમગ્ન હતો ગુરુએ કહેલા પૂર્વ દિવસોના જ્ઞાનનુ મનન કરતો હતો અને ગુરુના આશ્રમમા જવાને હજી વિલબ છે, એમ વિચારીને દંત-ધાવન, સ્નાન, સધ્યાદિક નિત્ય કર્મમાથી પરવારી પ્રકટપ્રજ્ઞા સમીપ સદ્ગુરુએ આપેલા જ્ઞાનના રહસ્યની ચર્ચા કરવાનો વિચાર કરતો હતો હરિ નામનો જાપ કરતો તે પ્રકટપ્રજ્ઞા સમીપ જઈને બેઠો, ત્યારે પ્રકટપ્રજ્ઞા દ્વય કર જોડી તેની સામા બેઠી થોડી ક્ષણ પછી પ્રકટપ્રજ્ઞાએ કહ્યુ, "હે મહાત્મન્! હે દેવ! હે સુવિચારશર્મા! આપ શો વિચાર કરો છો?" સુવિચારે કહ્યુ, 'હે સુશીલે! હે પ્રિય પ્રકટપ્રજ્ઞા! આપણા ઉપર સદ્-

ગુરુદેવે જે અઢળક કૃપા કરી છે, તેનો જ માત્ર હું વિચાર કરુ છુ. અહો! આપણા ભાગ્યનો પાર નથી કાળના કાળ જતા, અનેક સદ્ગુરુઓનો સમાગમ કરવા છતા પણ, જે જ્ઞાન સપાદન કરવાને આપણે ભાગ્યશાળી થાત નહિ, તેવુ જ્ઞાન સપાદન કરવાને આજે આપણે ભાગ્યશાળી થયા છીએ આપણને ઉત્તમ જ્ઞાન અનાયાસે પ્રાપ્ત થયુ છે, તેને માટે, હે દેવિ! મારે કોને ધન્યવાદ આપવો? હે દેવિ! એ બધા તમારા જ પ્રતાપ છે તમારા જેવી પ્રકટપ્રજ્ઞાએ મને કર્મ કરવાની પ્રેરણા કીધી નહોત, તો શકરનુ તપ કયા, દિવ્યમણિની પ્રાપ્તિ કયા, દિવ્યમણિના સયોગથી અનેક દાનપુણ્ય કરવા કયા, મહાત્મા મુનિનુ કુરુક્ષેત્રમા પધારવુ કયા, તેમનો જ્ઞાનોપદેશ કયા, તમારાપર એ મહાત્માનો અનુગ્રહ કયા, મારુ હિમગિરિમા આવવુ કયા, આ દિવ્યજ્ઞાનનુ પ્રાપ્ત થવુ કયા અને એ જ્ઞાનને યોગે જીવન્મુક્ત દશાની સ્થિતિ કયા! એ સર્વ કયા હતુ? એ સર્વ આપણા પ્રારબ્ધનુ બળ છે કે પુરુષાર્થનુ બળ છે, એ સમજવાને હું અસમર્થ છુ હે દેવિ! એ સર્વ પ્રતાપ તમારી-પ્રકટપ્રજ્ઞાનો જ છે જે ખર્ચ્યું ખૂટે નહિ, વાવે બમણું થાય, લુટારા કે ચોર ચોરી જાય નહિ, તેવુ ધન તમારાવડે જ મને પ્રાપ્ત થયુ છે મહાત્માએ જે મહત્ ઉપદેશ કીધો છે, તેનુ જ મને મનન થયા કરે છે એ આનન્દમા મને જગતના સર્વે આનન્દો ક્ષુદ્ર અને સ્વલ્પ જણાય છે એક દિવસે ઉપદેશ કરતા મહાત્માએ કહ્યુ હતુ કે,

सतोष एव सर्वसुखस्य पर निदान ।

સતોષ જ સર્વ સુખનુ મૂળ છે

એ જ સત્ય છે આ જગતમા જે જીવો સતોષી નથી, તે જીવો લાવા લુટારાની માફક દોડધામ જ કરતા રહે છે અને ગમે તેટલુ પ્રાપ્ત કરે છે, તથાપિ તેઓની તૃષ્ણા સતોષાતી નથી અને જેને સતોષ નથી, તેને પારલૌકિક સાધન સિદ્ધ કરવાનુ સ્વપ્ન પણ કયાથી હોય? તે તો લૌકિક જજાળમા જ અમૂલ્ય મનુષ્ય દેહ એળે ગુમાવી દે છે રળવુ, વાવરવુ, સગ્રહવુ, ખાવુ, ખેલવુ, સહેવુ, અન્યની અધિકતા જોઈ ઈર્ષ્યા કરવી, પોતાની અધિકતાથી અહકારને જગાડવો, નવો ખટરાગ જગાડી રગડવુ ને રગડાવુ, પ્રાપ્ત પદાર્થપર સતોષ ન માનવો, તેમ જ અપ્રાપ્યને માટે વલખા મારવા, અસતોષમા ગુચવાઈને વધારે ને વધારે રગડામા પડવુ-એ આ જગતના અલ્પજ્ઞ જીવોની નિત્યની ક્રીડા છે.

પણ સંતોષ વિના સુખ ક્યાં? પુરુષાર્થ વગર પ્રાપ્તિ ક્યાં? આત્મારામ વિના મોક્ષ ક્યાં? સદ્‌ગુરુ વિના સત્ અસત્‌નું જ્ઞાન ક્યાં? અજ્ઞાની જીવનો સ્વભાવ એવો પ્રબલ હોય છે કે, પ્રાપ્તમાં તૃપ્તિ નહિ, પણ નૂતન નૂતન તૃષ્ણાની જાગૃતિ થવા દેવી ને અપ્રાપ્ય-દુર્લભ ગણાતા નાશવન્ત પદાર્થપર પ્રીતિ કરી, તે મેળવવાની આશા તૃષ્ણામાં મોહાંધ થઈ, અધોગતિના ખાડામાં પડી, તેમાં જ કૃતાર્થતા માનવી એ આશા તૃષ્ણા કેવી આંધરી છે, તેનું મને અપરોક્ષ દર્શન થયું છે આશા તૃષ્ણામાં જ કૃતાર્થતા માનનારાને, તે ગોથા ખવરાવીને એવો તો મોહિત કરી દે છે કે, તે જીવ નથી આ લોકના સુખને પામતો, તેમ જ નથી પરલોક માટે પુણ્યપુંજનો સંચય કરી શકતો

કોઈએક પુરુષને દૈવયોગે સોનામહોરથી ભરપૂર પાંચ ચરુઓ પ્રાપ્ત થયા આટલાથી જ તૃપ્ત ન થતાં તેની તૃષ્ણાએ છ ચરુઓ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા કીધી અને છ ચરુ કરવાની આશામાં તે તૃષ્ણાદાસે પોતાના સર્વ સુખનો ત્યાગ કરી, મહામહા કષ્ટે ધન મેળવી, છઠ્ઠો ચરુ પૂર્ણ કરવાનો પ્રયાસ આરંભ્યો. ક્ષુલ્લક જીવથી કેટલી પ્રાપ્તિ થઈ શકે? જે દ્રવ્ય તેને પ્રાપ્ત થયલું હતું, તેમાંથી દાન ધર્મ કરવાનું તો બાજુએ રહ્યું, પરંતુ તેનો ઉપભોગ કરવો પણ તજી દઈને, તે જીવડો જે સુખ ભોગવતો હતો, તેમાં પણ ઓછું કરી, વિશેષ દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવાની તૃષ્ણાથી, અનેક સંકટો સહન કરવા લાગ્યો તે લાઘણો ખેંચે, સ્ત્રી પુત્રાદિને પૈ આપે નહિ, અતિથિ નિર્મુખ જાય તેની પરવા પણ ન કરે, એમ છઠ્ઠો ચરુ પૂર્ણ કરવાની તૃષ્ણામાં ચગદાયો, પણ તેનો છઠ્ઠો ચરુ ભરાયો નહિ દૈવેચ્છાથી ચોરો તેના સોનામહોરોથી ભરેલા પાંચ પૂર્ણ અને છઠ્ઠો અપૂર્ણ ચરુ ઉપાડી ગયા તે જેવો હતો તેવો નાગો ભિખારી થઈ ગયો પછી તે છએ ચરુને માટે રડવા લાગ્યો ત્યારે એક મહાત્માએ કહ્યું, 'અરે ઓ મૂઢ! તારી પાસે ધન હતું, ત્યારે તે નહિ કોઈને દાન દીધું, નહિ ધર્મ કીધો, નહિ પરમાર્થ કીધો કે નહિ પોતાના સુખ માટે તે વાવર્યું, પરંતુ વિશેષ ધન મેળવવા માટે તેં તારા સર્વ સુખનો નાશ કીધો એ ધન માર્ગના આ કાંકરાના તોલનું હતું આવા નિરુપયોગી ધનનો નાશ થયો છે, તેમાં તને શા માટે શોક થાય છે? જે જીવ પ્રાપ્તથી તૃપ્ત નથી તથા અપ્રાપ્ય માટે વલખાં મારે છે, તેની સર્વદા એ જ ગતિ થાય છે જીવને જે પોતાને

અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય, તેના ઉપર સતોષ રાખવો હે દેવિ! ઉદ્યમો હજાર કરો, પણ કર્મ વિના કોડી પણ મળતી નથી ત્યારે

શુ પ્રારબ્ધ શ્રેષ્ઠ છે?

ના તેઓ શ્રેષ્ઠ નથી પૂર્વ જન્મમા કરેલા કર્મો, જે આ જન્મમા ફળરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે તે જ પ્રારબ્ધ–દૈવ છે પૂર્વ જન્મમા કરેલા કર્મ આ જન્મે ફળરૂપે વિસ્તાર પામે છે, ને પ્રત્યક્ષ થાય છે જેવા કર્મ હોય છે તેવી બુદ્ધિ, તેવો વ્યવસાય, તેવી પ્રાપ્તિ, તેવા ફળ અને તેવી સહાયતા મળી આવે છે જીવને સુખ કે દુખ ભોગવવાનુ હોય છે તે ઠેકાણે, દોરીથી બધાયલા બળદની માફક તેનું ભાગ્ય–પ્રારબ્ધ બળાત્કારે ઘસડી જાય છે પૂર્વ જન્મમા ઉત્તમ કર્મ કરનાર ઉત્તમ ફળ મેળવે છે, અધમ કર્મ કરનાર અધમ ફળ મેળવે છે, જીવે પોતાનુ પ્રારબ્ધ ઉત્તમ કરવા માટે પરમકર્મ સત્કર્મ–ઉચ્ચ કર્મ કરવા જોઇએ કેમકે ક્રમેક્રમે એ જ સત્કર્મો પ્રફુલ્લિત થઇને જીવને નવા સત્કર્મને માટે ઉત્તેજિત કરે છે પ્રારબ્ધ વિના ફળપ્રાપ્તિ થતી નથી દોડાદોડી રવાથી ફળપ્રાપ્તિ થતી હોય તો શ્વાન અત્યત દોડા દોડી કરે છે, ને ષભ ઘણો પુરુષાર્થ કરે છે, પણ તેને કઈ પણ પ્રાપ્તિ થતી નથી વળી જન્મે કરેલા સચિત કર્મનુ ફળ જીવને તેના સમયે જ આવી મળે છેમાટે જીવે પ્રત્યેક ક્ષણે એવા સત્કર્મોનો સચય કરવો જોઇએ, કે જે ચયના પરિણામે તેને ભવિષ્યમા ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય હે દેવિ આ દેહને જે ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તે પૂર્વજન્મના સુકૃ પરિણામે થઈ છે, એવુ મારુ માનવુ છે જો એમ ન હોત તો તમા જેવી પતિપરાયણા સ્ત્રીના મુખથી ધનની લાલસાનો ઉચ્ચાર પણ ન નહિ પણ જેમ પ્રારબ્ધ બળવાન્ છે, તેમ

પુરુષાર્થ પણ બળવાન્ છે

જેમ બે ચક્ર વગર ચાલી શકતુ નથી, એક હાથે જેમ તાળી પડી શ નથી, સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ જેમ એકથી થતી નથી, તેમ જ પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધ વિના ફળની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી જીવરૂપી એક ગાડાને વ કરનારા બે ચક્ર છે પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ જીવરૂપી ગાડાનુ એ ચક્રથી વહન કરી શકાતુ નથી તેના વહનમા પ્રારબ્ધ ને પુરુષાર્થ બે ચક્રની આવશ્યકતા છે, તેથી જીવે બનેની સહાયતાથી જ સસારમાર્ગ પવાનો છે પુરુષાર્થને આધારે પ્રારબ્ધ છે અને પ્રાર-

જેને આધારે પુરુષાર્થ છે પુરુષાર્થ વગર પ્રારબ્ધ ફળતુ નથી અને પ્રારબ્ધ વગર પુરષાર્થ ફળતો નથી જગન્નગરમા વસતા અનેક જીવોના સત્ અસત્ કર્મોનુ હુ અવલોકન કરતો હતો ઘણા પુરષો પુરુષાર્થના સેવક હતા, વિદ્યામા વિદ્વાના હતા, ચતુરાઇમા પારગત હતા, સાહસમા સમર્થ હતા, પરતુ તેઓનુ પ્રારબ્ધ નિર્બળ હોવાથી, તેઓને યશ પ્રાપ્ત થતો નહિ ઘણાના પ્રારબ્ધો તેજસ્વી પણ હતા, પણ તેઓ જ્યા સૂધી પુરુષાર્થને આધીન થયા નહિ, ત્યા સૂધી તેમનુ પ્રારબ્ધ પ્રકાશી શક્યુ ન હતુ આપણી સ્થિતિનો વિચાર કરો તમારા વચનથી હુ ખિન્ન થયલો હું, શકરનુ આરાધન કરવા ગયો, તો આજે પ્રકટ શકરના મુખામૃતનુ પાન કરવાને અમે ભાગ્યશાળી બન્યા છિયે

કર્મ

જ્યા સુધી જીવની આત્મા પરમાત્મામા સપૂર્ણ એકવૃત્તિ થઈ નથી, ત્યા સુધી જીવને કર્મ ચોંટેલા રહે છે કર્મ અને ઉપાસના કરતા કરતા જ્યા સૂધી જીવની વાસના સત્ ચિત્ આનદ ઘનમય થાય નહિ, ત્યા સૂધી જીવે કર્મ કરવાના છે અને તે કર્મના ભોગ પણ ભોગવવાના છે એટલા માટે, જીવે નિત્ય એવા કર્મોનો સચય કરવો કે, જે કર્મો તેને નિજાનદના સ્થાનપ્રતિ લઈ જવામા સહાયભૂત થાય કર્મ ને ઉપાસનાથી જ જીવને અધિકારપદ પ્રાપ્ત થાય છે અધિકારપદ પ્રાપ્ત થયા વિના જ્ઞાનમાર્ગ તરફ દોડી ગયેલા જીવો અનો ભ્રષ્ટ તતો ભ્રષ્ટ થઈ પડે છે જે જીવને ઇષ્ટપ્રાપ્તિની કામના છે, તેણે ધીમે ધીમે કર્મને ગૌણ કરી, ઉપાસનાને પ્રાધાન્ય પદ આપવુ જ્યા સૂધી જીવ એકલા કર્મના ખટાટોપમા આથડ્યા કરે છે, ત્યા સૂધી મુક્તિના દ્વારનુ તેને દર્શન પણ થશે નહિ જેમ શરીરસપત્તિ સપાદન કરવા અર્થે પ્રથમ રેચ આપવામા આવે છે, તેજ પ્રમાણે બ્રહ્માનદ સપત્તિ સપાદન કરવા અર્થે કર્મ એ રેચને સ્થાને છે, નીરોગી શરીર કરવા અર્થે જેમ રોગનાશક ઔષધ આપવામા આવે છે તેમ બ્રહ્માનદસપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનુ રોગનાશક, અર્થાત્ સસારના કલેશ, અને ખટરાગનો નાશ કરનાર ને સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મ-કર્તવ્ય અને ઉપાસના છે, શરીરમા જો અશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તે દૂર કરવાને, કાચન જેવુ શરીર કરવાને માલતી ચદ્રોદય આદિ જેમ ઔષધો છે, તેમ બ્રહ્મરૂપી સપત્તિ સપાદન કરવાને જ્ઞાનરૂપી ઔષધ લેવુ જોઇએ એકલા કર્મના

ખટાટોપમા પડેલા જીવને સત્‌ની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી જેમ રેચ લીધેલો મનુષ્ય શરીર સંપત્તિવાળો થઈ શકતો નથી, તેમ જ કર્મઠ, પરબ્રહ્મના જ્ઞાનમાર્ગ પ્રતિ જઈ શકતો નથી છતા જ્યા સૂધી જીવ સસારમા છે, ત્યાસૂધી તેને કર્મ કરવાના સર્જેલા છે વ્યવહારના કર્મો નિષ્કામપણે કરવાના છે એ કર્મથી અત કરણની શુદ્ધિ થાય છે વધુ કઈ નહિ, પણ જે કર્મમા અકર્મ ને અકર્મમા કર્મ દેખે છે, તે જ બુદ્ધિમાન્ ને સત્કર્મી છે યજ્ઞ, દાન, તપ આદિ કર્મો ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી, કેમ કે એ કર્મો નિષ્પાપ કરનારા છે પણ કર્મથી મોક્ષ નથી, મોક્ષ તો જ્ઞાનથી જ છે તથાપિ કર્મ નિષ્પ્રયોજન નથી દાન, પુણ્ય, જપ, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન, ઉપાસન, યમ, નિયમાદિ વિના જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થતી નથી, જ્ઞાન વિના અત કરણની શુદ્ધિ થતી નથી અને અત કરણની શુદ્ધિ નિષ્કામ કર્મથી જ થાય છે સકામથી નથી અત કરણની શુદ્ધિ પછી ચિત્તની શુદ્ધિ આવશ્યક છે ચિત્તશુદ્ધિ ઉપસનાથી પ્રાપ્ત થાય છે સસારમા રહેલો જીવ અર્થાત્ મોહ માયામા ખરડાયલો જે જીવ, મોહ-માયાનો ઉપાસક છતા अहं ब्रह्मास्मि, अहं ब्रह्मास्मिનો લવારો કર્યા કરે છે, તે આલોક અને બ્રહ્મલોક બન્નેમાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. એ ઉભય ભ્રષ્ટ જીવને અતીવ ચાડાળ ગણી, તેનો હમેશને માટે ત્યાગ કરવો

કેવા કર્મ કરવા ?

અધિકારી જીવે કર્મ એવા કરવા કે, જે કર્મના સચયથી ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્ત થતા જન્મમા તે હોમા પક્ષીની માફક ઉચો ને ઉચો જ વધ્યે જાય જેમ જેમ તે ઉચો ચહડતો જશે, તેમ તેમ તેની વાસનાઓ નિર્બળ થતી જશે સસારના ખટરાગથી અને જગતની જજાળથી અતિ દૂર થતો જશે દૈવવશાત્ તેના અત કરણના કોઈ ખૂણામા રહેલી તે વાસનાનુ બળ જોરાવર થઈ, તેને નીચે પાડવાનો પ્રયત્ન કરશે તો પણ, જેમ હોમા પક્ષીના બચ્ચાઓ પૃથ્વીને અડતા પૂર્વે સજીવન થઈ પુન. ઉચે ઉડી જાય છે, તેમ જ અધિકારી બનેલો જીવ, વાસનામા પાછો રગડાયા પૂર્વે, સસારમાથી મુક્ત થઈ, ઉચે જ ચ્હડ્યો જશે આવા ઉચ્ચ સ્થાનને પામતા જીવને માટે પરમાત્માએ

સપ્ત ભૂમિકાઓ

નિર્માણ કીધી છે કોઇને ઉદ્વેગ ન કરવો, પુણ્ય કર્મનુ સેવન કરવુ, પાપથી નિર્લેપ રહેવુ, ભોગની અપેક્ષા ન કરવી, મન, વાણી અને કર્મ વડે સત્પુરુષનો

સમાગમ કરવો અને જ્ઞાનની અપેક્ષા કરવી, એ પ્રથમ ભૂમિકા છે એને યોગભૂમિકા કહે છે નિર્દોષ અત કરણ રાખવુ, સદ્ગુરુનો આશ્રય કરવો, મદ મોહાદિનો ત્યાગ કરવો, સતપુરુષોનો સમાગમ કરવો અને તેમની વાણીનુ તાત્પર્ય ગ્રહણ કરવું, એ વિચાર નામક દ્વિતીય ભૂમિકા છે સત પુરુષોના પ્રતિપાદન કરેલા સિદ્ધાતોને બુદ્ધિમા ઠસાવી, નિશ્ચય કરી, પવિત્ર આચરણે રહી, દૃષ્ટિને જે જીવ નિર્મળ કરે છે, તે જીવ અસસર્ગા નામની તૃતીય ભૂમિકાને પહોચે છે એ ભૂમિકામા પ્રવેશ કરેલો જીવ, હું કર્ત્તવ્ય ભોક્તવ્ય રહિત છુ, બાધ્ય બાધક રહિત છુ, સુખ દુ ખ, પ્રારબ્ધ કર્મવડે આવે છે અને જાય છે, તે તો માત્ર ઈશ્વ-રાધીન છે, વિષયભોગો દાવાનલરૂપ છે, સયોગ વિયોગને માટે છે, સપત્તિ પરમ આપત્તિ છે અને ચિંતાદિક રોગો બુદ્ધિને જ લાગેલા છે–એવા નિત્યના વિચારથી ચિત્તને વિષય માત્રથી સકુચિત કરી, વિષ-યોથી જે જીવ અસગ રહે છે, તે સામાન્ય અસસર્ગ છે ઉપરોક્ત ભાવનાનો શુદ્ધાત કરણથી ત્યાગ કરી, જે મૌન અને શાત છે, તે શ્રેષ્ઠ અસસર્ગી છે જીવનો જ્યારે એ તૃતીય ભૂમિકામા પ્રવેશ થાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થઈ પરમ તત્ત્વને અનુભવે છે ને ક્રમે ક્રમે ચતુર્થ ભૂમિકામા તે પ્રવેશ કરે છે એ ભૂમિકામા પ્રવેશ કરેલો જીવ, કોઈ એક પ્રાણી, પોતાની પૂછડીના ખરી જવાથી જળમા પણ રહી શકે છે અને સ્થળમા પણ રહી શકે છે, તેમ જ અજ્ઞાન–અવિદ્યા–અહરૂપી વળગેલા પૂછડાના વિનાશથી, તે જીવ પરબ્રહ્મધામમા જવાનો અધિકારી થતો જાય છે, આ ચતુર્થ ભૂમિકાનુ નામ સ્વપ્નભૂમિકા છે સ્વપ્નભૂમિકાનો જીવ જગતને સ્વપ્નવત્ જુવે છે એથી શ્રેષ્ઠ ભૂમિ-કામા પ્રવેશ કરનાર જીવની ચિત્તવૃત્તિ સત્વગુણશીલ અને બહુ બળ વાન્ બને છે તે જીવન્મુક્ત છે, અતર્મુક્તિવાળો છે અને બહિર્વૃત્તિવાળો પણ છે આ સુષુપ્તિ ભૂમિકા પચમ છે એ ભૂમિકામા રહેતો જીવ, દિન પ્રતિદિન પોતાની વૃત્તિસ્થિતિને સકુચિત કરતો કરતો, જીવન્મુક્તની પરિપક્વ થયેલી અવસ્થાને પામે છે એ સ્થિતિમા ને ઉઘરેટા જેવો દેખાય છે સ્થિતિનો પરિપાક થતા જ તેની ષષ્ઠી અને સપ્તમી ભૂમિકાનો ઉદય થાય છે સપ્તમિ ભૂમિકા વાણીનો અવિષય–અગમ્ય છે, સર્વ ભૂમિકાનુ તેજોબિંદુ છે જે જીવ, લોકવાસના, દેહવાસના અને શાસ્ત્રવાસનાનો ત્યાગ કરી, સર્વ ભ્રાતિને પરિ કરી, ૐકારને તેના સાત્વિક

સ્વરૂપમા હૃદય વિશે ધારણ કરે છે, તે નિત્યશુદ્ધ, મુક્ત, વિશુદ્ધ અદ્વૈતને પહોંચી, પરમાત્મારૂપ ચિદાનદમા સ્વયને લય કરે છે

નિરભિમાનની ચટકી

હવે પચમી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થનારા જિજ્ઞાસુએ જગતમા રહે છતે, જગતના જ નહિ, પણ વિશ્વના 'અહમ્'નો ત્યાગ કરવો જોઇએ, વિષય માત્રનો વૈરાગ્ય કરવો જોઇએ જેના આરબ્ધકર્મોનો સગ્રહ પુણ્યના પુજરૂપ છે, તેજોરાશિ છે, તે જ જીવ આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકારી બની જાય છે ગુરુમુખથી શ્રવણ કર્યું છે કે, કોઈ એક જિજ્ઞાસુ સત મહાત્મા, ઈશ્વરપૂજનમા બધાયલા હતા એક સમયે તેઓએ માર્ગે જતા કોઈ અન્ય સતને મુખેથી સાભળ્યુ કે –

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासन शौच स्थैर्यमात्मविनिग्रह ॥
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहकार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदु खदोषानुदर्शनम् ॥
आसक्तिरनभिष्वग पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्य च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥
मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनससादि ॥
अध्यात्मज्ञाननित्यत्व तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञान यदतोऽन्यथा ॥ *

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનુ આ વચન સાભળી તે સતે નિશ્ચય કીધો કે, પુરુષને પોતાનુ સ્વરૂપ શુદ્ધ, નિર્મળ, ઉન્નત કરવા અર્થે, નિરભિમાની, અદભી, ક્ષમાશીલ, નિષ્કપટી થવુ જોઇએ આજથી હુ ક્ષમાશીલતા ધારણ કરીશ ઉક્ત શબ્દ તેને કાને જતા જતા પડ્યા હતા, તેમાથી તેણે આ નિશ્ચય કરી લીધો તે આખો દિવસ તો સાધુબાવાએ ક્ષમા

* સ્વગુણની ન પ્રશસા કરવી, ન દભ ધરવો, ન હિસા કરવી સહનશીળતા, સરળતા, આચાર્યસેવા, બાહ્યાતર શુદ્ધિ, સન્માર્ગનિષ્ઠા, સયમ, ઇન્દ્રિયાદિ વિષયમા વૈરાગ્ય ને અહકારરહિત થવુ, જન્મ મૃત્યુ જરા વ્યાધિમા નિત્ય દોષ જોવા, પુત્ર સ્ત્રી ગૃહાદિમા પ્રેમ ન કરવો, સમચિત્ત રહેવુ, હર્ષ શોક ન ધરવો પરમાત્માપર સર્વોત્તમ દૃષ્ટિ કરી, એકાત ભક્તિ કરવી, એકાતમા વાસ કરવો, અજ્ઞાનીમા પ્રેમ ન કરવો, આત્મતત્ત્વમા નિષ્ઠા રાખવી, જ્ઞાનનુ ફળ મોક્ષ છે એમ જાણવુ, આ સર્વને જ્ઞાન કહેલુ છે અને તેનાથી વિપરીતને અજ્ઞાન કહ્યુ છે

વૃત્તિમા પૂર્ણ કીધો બીજે દિવસે 'નારાયણ હરે' કરતા કોઈ ગૃહસ્થને ત્યા ભિક્ષાર્થે જઈ ઉભા રહ્યા ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ ભિક્ષા આપી, પણ દૈવ-યોગે તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીના પાત્ર સાથે મહારાજશ્રીનુ પાત્ર અથડાયુ ને તેના સન્યાસનુ અભિમાન જાગૃત થઈ આવ્યુ! રગે રગે ક્રોધ વ્યાપી ગયો અને અતિ ઘણા તિરસ્કાર સાથે તડુકીને સાધુબાવા બોલી ઉઠ્યા, "હે દુષ્ટા! મારા પાત્રને તુ અડકી કે? ધિક્કાર છે! સતપુરુષોની આમ સેવા કરશે?" આમ કહી ક્રોધાધ બની જઈ અન્ન સહિત તે પાત્રને ફેંકી દીધુ અને ક્રોધાવિષ્ટ દૃષ્ટિ સાથે ત્યાથી વિદાય થઈ ગયા નદીમા જઈ સચૈલ સ્નાન કીધુ ત્યારે તેમનો ક્રોધ કઈક અશે શાત પડ્યો અને આશ્રમમા જઈને બેઠા ત્યારે તો ક્રોધ નિર્મૂળ થઈ ગયો તે મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "રે આ શુ થયુ? મે હજી ગઈ કાલે જ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, મારે ક્ષમા ગુણ ધારણ કરવો, પણ તે પ્રતિજ્ઞાને તો હુ આજે જ ભૂલી ગયો! મને મારા ભગવાનુ અભિમાન આવ્યુ! તે સ્ત્રી મારા પાત્રને અડકી તેમા શુ થયુ? હુ તો સન્યાસી છુ મારે તો ચારેય વર્ણ સમાન છે, તેમા અભડાવવાનુ શુ છે? હુ બ્રાહ્મણ નથી, વૈશ્ય નથી, ક્ષત્રિય નથી, કે શૂદ્ર નથી, પણ હું તો ચેતન્ય બ્રહ્મ છુ, છતા મારુ અભિમાન હજી ગયુ નથી, તો મારા આ ભગવામા ધૂળ પડી! મારા કરતા તો તે ગૃહસ્થની સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ છે, જેણે મારા અનેક કટુ વચન સાભળ્યા છતા પણ, ખરેખરો ક્ષમા ગુણ ધારણ કીધો અને બે હાથ જોડીને દીન વદને ઉભી જ રહી હતી! તેજ મારી ગુરુ! તે જ મારી ઉપદેષ્ટા! તે જ મને તારશે!" આમ વિચાર કરતા સાધુબાવા તે ગૃહસ્થને ઘેર જઈ અચાનક તે સાધ્વીના ચરણમા પડીને બોલ્યા, "હે અબે! હે જગજ્જનનિ! તારો મે ઘોરતમ અપરાધ કીધો છે, તેની તુ મને ક્ષમા કર તુ આજથી મારી ગુરુ છે તારામા જે ક્ષમા ગુણ છે, તે આ ભગવામા નથી હે સતિ! હે માતુશ્રી! મને આશીર્વાદ આપ કે, હું મારે માર્ગે ચાલ્યો જાઉ" હાવરી બાવરી થયેલી તે સ્ત્રી મૌન ધારણ કરી, હાથ જોડીને ઉભી જ રહી, અને સત તેની આજ્ઞા માગી વિદાય થયો એ દિવસથી તે સત મહાત્માને એવી સચોટ ચટકી લાગી કે, તે ક્રોધરહિત થઇને સપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાની બની ગયો, તેનુ ભગવાનુ અભિમાન ટળી ગયુ, એટલે શુદ્ધ સાત્વિક બની ગયો આમ જીવને પૂર્વજન્મ કે પૂર્વાશ્રમના અભિમાનો સમયે સમયે

ક્લેશકારી થઈ પડે છે એ અહંકારની વૃત્તિઓ, તેને આડે માર્ગે દોરી જાય છે, પણ એમાંથી ચટકી લાગી જાય છે તો તાત્કાળ તે જીવ નિરભિમાની બની તરી પણ જાય છે

હે દેવિ! આવું જ એક બીજું દૃષ્ટાંત મને સ્મરણમાં આવે છે. જીવને સ્ત્રી પુત્રાદિમાં મોહ નથી, પણ

સૌન્દર્યમાં મોહ છે

સ્વાર્થમાં મોહ છે, દૃષ્ટિએ જન્મ આપેલી સૃષ્ટિમાં મોહ છે. દૃષ્ટિ સૃષ્ટિનો લોપ થતાં જ, સૌંદર્ય સૃષ્ટિનો નાશ થાય છે ને તેની સાથે મોહ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે સ્વાર્થ નષ્ટ થતાં, માયિક પ્રેમી પણ નષ્ટ થાય છે, ને માયિક પ્રેમ નષ્ટ થતાં તે સન્માર્ગમાં સંચરે છે કોઈ એક નગરમાં ધર્મપાળ નામનો એક શાહુ વસતો હતો તેને ધર્મશીના નામની એક રૂપવતી કન્યા હતી આ કન્યાને પૂર્વ જન્મના યોગે યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી એક દિવસે તે માર્ગમાંથી જતી હતી, તેટલામાં તે નગરના રાજાના કુમારની દૃષ્ટિએ તેનું નાશવન્ત શરીર પડ્યું એના અંગના રંગ-સૌંદર્યથી તે કુમાર અત્યંત મોહાંધ થઈ ગયો, અને રાત દિવસ તેનું જ રટણ કરવા લાગ્યો રાજકુમાર તો સઘળી મોજ શોખ મૂકી દઈ શોકસાગરમાં તણાવા લાગ્યો ખાવું પીવું ને આનંદ ઉત્સવમાં ભાગ લેવો, એ સઘળું તેણે ત્યજી દીધું આ મોહાંધપણાથી તેનું શરીર દિનપ્રતિદિન સુકાતું ગયું આ વૃત્તાંત તેના પિતા અને નગરની પ્રજાના પાલણહાર રાજાને થતાં, રાજાએ ધર્મપાલનનો વિચાર કોરણે મૂકી, તે કન્યાના પિતાને કહ્યું, "તારી પુત્રીના મારા કુમાર સાથે લગ્ન કર" તે ગૃહસ્થે કહ્યું, "હે રાજન્! આ કાર્ય મોટું છે, તેથી પંદર દિવસ પછી હું એનો ઉત્તર આપીશ" ઉત્તર તો આપ્યો, પણ તે દિવસથી તે ગૃહસ્થ ભારે ચિંતામાં પડ્યો કે, 'મારે શું કરવું રાજા ક્ષત્રિય છે, હું વૈશ્ય છું, મારી કન્યા વ્રતાચારવતી ને સાધ્વી છે તેને જો રાજકુળમાં આપું તો અનેક દુઃખની ભોક્તા થશે" એવા વિચારમાં ને વિચારમાં બે દિવસમાં તેનું શરીર સુકાઈ ગયું ને તે સરડા જેવો બની ગયો પિતાની આ સ્થિતિ નિહાળી, તેની પ્રતાપી બુદ્ધિશાળી પુત્રીએ પૂછ્યું, "હે પિતાજી! આપને શું કષ્ટ છે?" પિતાએ ઇત્થંભૂત વૃત્તાંત પોતાની પુત્રીને કહી સંભળાવ્યું ને બોલ્યો, "રાજાનો ને આપણો વર્ણ જૂદો છે, તેથી તેના કુમાર સાથે તારાં લગ્ન કરતાં,

મારા ધર્મશીલપણાને દૂષણ લાગે ને નગરમા મારી પ્રતિષ્ઠાને પણ ઝાખપ લાગે લોક નિંદશે કે, આ ધર્મપાળ નામધારી, અધર્મને માર્ગે દ્રવ્યની લાલચથી સચર્યો છે ને અજુગતો વિવાહસબધ કર્યો છે" પિતાના મુખથી સકલ વૃત્તાત સાભળીને કન્યા ખડખડાટ હસી પડી પછી બોલી, "હે પિતાજી! આટલા માટે જ આપ ગભરાઓ છો કે? એમા શુ મહાભારત કાર્ય છે, કે તમે આટલા બધા ચિંતાતુર થાઓ છો? રાજાની આજ્ઞાનુ પાલન કરીને, કુમારની ઇચ્છા થશે તો હુ તેને વરીશ, તમે જરા પણ ગભરાઓ નહિ હુ ધર્મશીલા છુ, મારા ને તમારા ધર્મને જરા પણ ખાપણ આવવા દઇશ નહિ" પછી તે કન્યાએ પદર દિવસમા પોતાનુ શરીર કોઈ સત મહાત્માની પ્રસાદીના પ્રતાપે એવુ ગાળી નાખ્યુ કે, તે હાડપિંજર જેવુ બની ગયુ જેના મૃગલી જેવા નેત્રો હતા, તે ખાડામા ઉતરી ચકલી જેવા બની ગયા ચદ્રના જેવુ મુખ બદર જેવુ થઈ ગયુ, પયોધરને સ્થાને ચીમળાયલા માસના લોચા દેખાવા લાગ્યા, કેળ જેવી ઝઘા સરકટીઆ જેવી થઈ ગઈ, ગડસ્થળ જેવા નિતબ બેસી ગયા અને સિંહ જેવી કટીપર માત્ર ચામડી જ રહેલી દેખાવા લાગી

રાજપુત્ર તો હોંસ ને ઉમગમા આવી તે કન્યાનુ જ ધ્યાન ધરતો હતો તેની સમીપમા તે કન્યા પદરમે દિવસે ગઈ પણ તે લાવણ્યમય મૂર્ત્તિની મુખાકૃતિ જોતા જ રાજપુત્ર ચમકીને તેનાથી દૂર નાઠો! તે વિમાસણ કરવા લાગ્યો કે, "આ કોણ? ભૂત કે પ્રેત!" તે કન્યાએ કહ્યુ, "હે રાજપુત્ર! હુ ભૂતે નથી ને પ્રેતે નથી, પણ હુ તે જ ધર્મપાળની પુત્રી છુ કે, જેનાપર તમે મોહિત થયા છો મને જોતા આજે તમને મોહ કેમ થતો નથી, કેમ દૂર નાસો છો? જેનાપર તમને મોહ થયો છે, જેની પ્રાપ્તિ માટે આપે અન્ન જળ તજ્યુ છે, જેને માટે ધર્મ ત્યજવા ને ત્યજાવવા તત્પર થયા છો, તે જ હુ તમારી સમીપ તમારી આજ્ઞાનુ પાલન કરવા આવી છુ આવો, બેસો, જે ઇચ્છા હોય તે તૃપ્ત કરો!" રાજપુત્રે કહ્યુ, "તુ આવી બીહામણી ને ભયકર કેમ?" ધર્મશીલાએ કહ્યુ, "કુમાર! તમે મારામા કયે સ્થળે ભયકરતા જુઓ છો? હુ તો જે છુ તેની તે જ છુ" કુમારે કહ્યુ, "જે સૌદર્ય જોઈ લગ્ન કરવાને મોહ થયો હતો તે સૌદર્ય કયા છે?" કન્યા બોલી, "જે દેહમા તમે સૌદર્ય જોયુ હતુ તે જ દેહ આ છે પણ મહારાજ! તમને મારામા

ક્યા સૌંદર્યનુ દર્શન થયુ હતુ કે, તમે મારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થયા હતા? જો મારી સાથે લગ્ન કરવાની આપની ઇચ્છા હોય તો હુ તૈયાર છુ પૂર્વે હું જે હતી તે આજ પણ છુ પૂર્વે રૂપે રગે હુ આવી જ હતી ને ઉત્તરમા પણ રૂપે રગે હુ આવી જ થઇશ" રાજકુમારે કહ્યુ, "તુ તો પરમ સુદરી હતી, તે આવી ઉદરી, ડાકણી ને પિશાચિણીના જેવી કેમ બની ગઈ?" કન્યાએ કહ્યુ, "હે રાજકુમાર! મારી સુદરતા કંઈ જતી રહી નથી જે માસ અને લોહીથી આ અગમા સુદરતા તમને જોવામા આવતી હતી, તેને જ તમે સુદરતા કહેતા હો તો ને તે જ તમારે જોઇતી હોય તો તે ચાડાળવાડામા છે પણ તે સુદરતા જોતા તમને વમન થયા વગર રહેશે નહિ પણ હે કુમાર! જરા સાભળો સૌંદર્યમા જેને મોહ થાય છે, તે સૌદર્ય નષ્ટ થતા તેનો મોહ પણ નષ્ટ થાય છે આજે હું જાણી શકી છુ કે, તમને મારાપર મોહ ન હતો, પણ મારા સૌંદર્યપર મોહ હતો, અને સૌદર્યપર જે મોહ રાખે છે તે મૂઢમતિ છે, કેમકે સૌંદર્ય પણ ત્રિકાલાબાધિત નથી આજે જેને તમે સૌદર્યવાન્ જુઓ છો તેને એક કાલે સૌંદર્યથી જર્જરિત થઈ આજની મારી સ્થિતિમા જોશો, ત્યારે શુ તમારા અજ્ઞાનપણાપર લજ્જા આવશે નહિ? તેથી, હે મહારાજ! એકલા સૌદર્યપર મોહ કરવો, એ ડાહ્યા મનુષ્યનુ કર્તવ્ય નથી જો મારાપર તમને મોહ થયો હોય તો તમે મારો પાણિગ્રહણ કરો, અને મારા સૌંદર્યપર જ તમને મોહ હોય તો હુ તમારી ધર્મપત્ની થવા ઇચ્છતી નથી"

પછી ક્ષણભર મૌન ધરી, તે પ્રતાપી સાધ્વી બોલી, "રે રાજકુમાર! આ માર્ગપ્રતિ દૃષ્ટિ કરો, તમારી દાસી આવે છે તેને જુઓ જ્યારે તમે બાળક હતા ત્યારે એ દાસીને તમે જોઈ હતી?" રાજકુમાર બોલ્યો, "હા, મને ઝાખુ ઝાખુ સ્મરણ થાય છે કે, તે સમયે તે ઘણી રૂપાળી હતી!" તે કન્યાએ કહ્યુ, "આજે તેના ડાચે ડાચા મળી ગયા છે, દાત પડી ગયા છે, માથાના વાળ બગલાની પાખ જેવા ધોળા થઈ ગયા છે, શરીર પર કરચલી પડી ગઈ છે–આજે તે એવી તો કુરૂપા દેખાય છે કે, તમને જોવી પણ ગમતી નથી, પૂર્વકાળમા એ સુદરી હતી એનુ તે સૌંદર્ય આજે ક્યા ગયુ કે, જે સૌંદર્યપર તમારા પિતાએ તુષ્ટમાન થઈ, તમારા લાલન પાલન માટે એને નીમી હતી? મહારાજ! તે સૌંદર્ય ક્યા છે, એ તો તેની તે જ છે?" રાજપુત્ર વિચાર

ગ્રસ્ત જ રહ્યો, ત્યારે તે સાધ્વીએ કહ્યુ, "ન સમજાતુ હોય તો સમજો તે સૌંદર્ય માત્ર દૃષ્ટિનો વિકાર જ હતો સૌંદર્ય કંઈ વસ્તુ નથી, તેમ તે સ્થિર નથી જેવુ આજે દેખાય છે તેવુ તે આવતી કાલે દેખાતુ નથી, કેમકે દૃષ્ટિમા ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન થયા કરે છે જે આજે બાળ છે, તે કાળે અન્નાદિકના આહારથી તરુણ, પછી વૃદ્ધ, પછી જર્જરિત ને પછી કાષ્ઠરૂપ થાય છે એમ સૌંદર્ય-લાવણ્યનુ પણ પરિવર્તન જોઈ, જ્ઞાની પુરુષો તેનો સદાનો જ ત્યાગ કરે છે. હે રાજપુત્ર! કાળની ક્રીડાનુ તમને જ્ઞાન નથી, તેથી સૌંદર્યથી મોહાંધ થઈ, તમારા ધર્મથી વિપરીત આચરણ કરી, હાથે આખ બધ કરી કૂવામા પડો છો સૌંદર્ય શુ છે? આ નાશવન્ત શરીરમા રક્ત, માસ, મેદ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે એ જ રક્ત, માસ, મેદ તે જ સૌંદર્ય! એનાથી મનુષ્ય કંતિમાન્ જણાય છે તેના યોગે જ સ્ત્રીઓને કવિઓએ કમળમુખી, ચદ્રમુખી, મૃગનયની, માસથી ભરેલી જઘાને કદળીસ્તભની, પયોધરોને હાથીના કુમ્ભસ્થળની અને કેડને સિંહની કટિની ઉપમા આપી છે હે રાજકુમાર! એ તો માત્ર કવિઓની કલ્પના છે સ્ત્રી માત્ર માસ, મજ્જા, રક્ત અને ચર્મના બનેલા જેવા બીજા પ્રાણીઓ છે, તેવી જ ચામડાની પુતળી છે તેનામા વધુ કંઈ નથી જે સૌમા છે તે જ તેનામા છે મારામા જે હતુ તે જ આ તમારી દાસીમા છે તમારી બીજી રાણીઓમા છે, તે ગયુ કંઈ નથી, તો પછી તમારો મોહ આજે તેમનાપરથી કેમ ઉતરી ગયો છે? હવે કહો, હે કુમાર! શાપર તમને મોહ હતો? મારાપર કે મારા રક્ત માસપર? જો મારા પર તમે મોહિત થયા હતા તો હુ તો જે છુ તેની તે જ છુ અને જે પદાર્થથી હુ સુન્દરી ગણાતી હતી, તે પદાર્થ તો ચાડાળવાડામા પણ દૃષ્ટિએ પડે છે પણ તમને તેનાપર મોહ નથી, કેમકે, તેમા તમે સૌંદર્ય જોતા નથી, તો પછી સૌંદર્ય કયા છે? સૌંદર્ય એ દૃષ્ટિનો વિકાર જ છે કે કંઈ બીજુ છે? એક જેને સૌંદર્ય માને છે, તે બીજાની દૃષ્ટિમા કુરૂપ ગણાય છે અજ્ઞાનીઓ જ દૃષ્ટિસૃષ્ટિમા સુખ માને છે

"હે રાજકુવર! આ વિષયમા તમને એક પુરાણિક દૃષ્ટાંત કહુ છુ, તે સાભળો! વિચાર કરો, અને રાજ્યની પ્રજા તે તમારા પુત્ર પુત્રી છે એમ માનીને પ્રજાના પુત્ર પુત્રી ઉપર મોહ ન પામતા તમારા ધર્મનુ પાલન કરો

મને માનેલો મોહ જ અંધ બનાવે છે

પૂર્વે દિવોદાસ નામનો એક રાજા હતો અનેક શાસ્ત્રના શ્રવણથી ને મહાત્માઓના સમાગમથી તેની મતિ નિર્મળ હતી તે સદાચારી અને ધર્મનિષ્ઠ પ્રજાપાળ રાજા હતો મહાત્મા પુરુષોના સગથી તેનો નિશ્ચય થયો હતો કે, આ દેહના ત્યાગ પછી જીવ પોતાની અતકાળની વાસના પ્રમાણે ગમે તેવા દેહને ધારણ કરે છે સામ્પ્રતથી ઉંચી યોનિમા પણ જન્મે છે ને નીચી યોનિમા પણ જન્મે છે મહાત્માઓના મુખથી આવો વૃત્તાત સાભળીને, મૃત્યુ પછી કેવો જન્મ થશે, તે ન જાણી શકાવાથી તે રાજા પરમ ખેદ પામ્યો એક પ્રસગે તેણે પોતાના પાટવીકુમારને કહ્યુ, "કદાચ મારો જન્મ જો કોઈ નીચ યોનિમા થાય, તો તત્કાળ મારુ મસ્તક કાપી નાખજે" પુત્રે પ્રશ્ન કર્યો, 'પિતાજી! તમે નીચ યોનિમા અમુક સ્થાનમા જન્મ્યા છો, એ હુ કેમ જાણી શકુ?" રાજાએ કહ્યુ, "મારા કપાળમા શ્રીવિષ્ણુનુ ચરણ ચિહ્ન તિલક જોવામા આવશે, તે ચિહ્ન જોઈ તું મારો નાશ કરજે, કે જેથી મારો અધમ યોનિમાથી ઉદ્ધાર થાય!" થોડે દહાડે દિવોદાસ રાજા મરણ પામ્યો અતકાળ સમયે શિકારના સુવરમા વાસના રહેવાથી તે સુકરની યોનિમા અવતર્યો, અને અનેક સુકરીઓ સાથે ઉકરડાપર ક્રીડા કરવા લાગ્યો આ સુકર સુકરીઓ ક્રીડા કરતા હતા, એવામા દિવોદાસના પુત્રની તેનાપર અકસ્માત્ દૃષ્ટિ પડી, અને પૂર્વે તેના પિતાએ કહ્યુ હતુ, તે પ્રમાણે એક સુવરના કપાળમા તિલકચિહ્ન જોઈને, તેને મારવા માટે તરવાર કહાડી ભયથી કપતા પૂર્વ જન્મના દિવોદાસ રાજાએ મનુષ્યવાણીથી કહ્યુ, "હા હા! આ શું અધર્મનુ કૃત્ય કરે છે?" રાજકુમાર બોલ્યો, "તમારી આજ્ઞાને અનુસરુ છુ!" દિવોદાસ સુકરે કહ્યુ, "મને અહિં જરાપણ દુ ખ નથી, હું આ સુકરીઓની સાથે વિહાર કરુ છુ, જે મને દિવ્યાગના સમાન લાગે છે અને કાદવનો આહાર અમૃતના આહાર કરતા પણ અધિક સ્વાદુ લાગે છે આ નાની સુકરી કેવી સુંદર છે! તેને હું કાલે જ લઈ આવ્યો છુ. આવી સુદર સુકરી અમારી જાતમા એક પણ નથી એની સાથે ક્રીડા કરવાથી જે આનદ મને થાય છે, તેવો આનદ કોઈ પણ લોકમા નથી" દિવોદાસ સુકરની આવી વાણી સાભળીને રાજકુમાર ચકિત થઈ ગયો, અને બોલ્યો, "રાજાના રાજમહેલમા સ્વરૂપવતી સુંદરી-

ઓને ભોગવવામા જે આનદ છે, તે જ આનદ સુવરને ઉકરડામા રહીને સુકરીઓની સાથે ક્રીડા કરવામા પણ છે આ સુકર, આ સુકરીને સૌંદર્યવતી સમજે છે મનુષ્ય પણ સ્ત્રીઓને સુદર માનીને તેમા મોહ પામે છે ખરેખર, સૌંદર્ય કે કુરૂપતાનો આધાર પ્રાકૃત દૃષ્ટિમા રહ્યો છે સૌંદર્યનુ કઈ માપ કે ધોરણ નથી જેના મને જે સૌંદર્ય માન્યુ, તે સૌંદર્ય વળી એકને જે સૌંદર્ય લાગે છે, તે બીજાને લાગતુ નથી અમુક જ સુદર એમ કદી પણ કહી શકાય તેમ નથી એ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે, સૌંદર્ય જેવી કોઈ વસ્તુ નથી એકનો એક જ પદાર્થ તેના જોનારની નજર પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનો બને છે રસ્તે ચાલતી એક સ્ત્રી કામી પુરુષને એક સ્વરૂપવાન્ કામિની જેવી લાગે છે, એક કૂતરો એને માસપિંડ સમજે છે, અને યોગી પુરુષ એને હાલતુ ચાલતુ મુડદુ સમજે છે. માટે મન જ બધ અને મોક્ષનુ કારણ છે સૌંદર્યના સૌંદર્યને અને આનદના આનદને એટલે પરમાનન્દને તો માત્ર જ્ઞાતા પુરુષ જ જોઈ જાણી શકે છે, અન્યને તેનો અધિકાર જ નથી ”

તે કન્યાએ મોહિત રાજકુમારને કહ્યુ, “હે રાજપુત્ર! તમે મારા પર મોહિત થયા છો, તો કહો, તમે મારામા વિશેષ શુ જોયુ? તમને અનેક રાણીઓ છે, તે મારાથી કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂન નથી, પણ અધિક છે, તથાપિ જે સૌંદર્ય જોઇને તમે મોહિત થયા છો, એ તમારી દૃષ્ટિનો વિકાર જ છે કે બીજુ કઈ? એ વિકાર કાઢી નાખો, એટલે તમે સર્વને સમાન જ જોશો સુકર સુકરીમા જેવી સુદરતા જોય છે, તેવી જ મનુષ્ય સ્ત્રીમા પણ જોય છે એમા જ્ઞાતાને જ મોહ થતો નથી હું જે પદાર્થથી ભરપૂર હતી ને છુ, તે જ પદાર્થમય જગતની સ્ત્રીઓ પણ છે મારાપર મોહ હોય તો લો, આ સૌંદર્ય તમારી હજુર હાજર છે!” તે કન્યાનુ આવુ વૈરાગ્યપૂર્ણ સભાષણ સાભળીને રાજપુત્રના પ્રાકૃત–અજ્ઞાનમય નેત્રપટલ દૂર થઈ ગયા, હૃદયમા વૈરાગ્યનો સચાર થયો અને તેને સર્વ બ્રહ્મમય દીસવા લાગ્યુ તે પછી તેણે અવસાનપર્યંત પોતાની પ્રજાનુ પુત્ર તથા પુત્રીવત્ જ પાલન કીધુ હતુ

સત્પ્રાપ્તિ પ્રસગ ઝડપી લેવો

સુવિચારે પ્રકટપ્રજ્ઞાને કહ્યુ, “સૌંદર્ય એવો કોઈ પણ પદાર્થ જ નથી, છતા અનેક જીવો અનેક પ્રકારના સૌંદર્યને વશ થઈને, અનેક વાસનામા લપટાયા કરે છે. કોઈ ધનને, કોઈ કીર્તિને, કોઈ ભોગને

સૌંદર્યનુ સ્થાન સમજી, તે પાછળ ગાડો થાય છે. એવા સસારી રગડામા પણ જો તેને કોઈ અમૂલ્ય પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય અને ચટકી લાગી જાય, તો તેને પોતાના દેહનુ અને આત્માનુ સાર્થક કરી લેવુ ઇષ્ટ છે જીવને એવા પ્રસગ મળે તો તે ઝડપવામા ચૂકવુ નહિ દૈવકૃપાથી જ એવા પ્રસગો આવી મળે છે, અને તે પ્રસગો જવા દેવાથી જીવને હમેશાનો સતાપ થાય છે એટલુ જ નહિ, પણ જન્મ જન્મ તે જીવને ચોર્યાસીના ફેરામા અટવાવુ પડે છે ભગવાન્ નારદ મુનિ કોઇ એક ગૃહસ્થને ત્યા પધાર્યા અને તેને કહ્યુ, "હે અધિકારી જીવ! તુ વયમા આવ્યો છે, તારે ઘેર પુત્ર પુત્રીઓ છે, તે સસાર ભોગવ્યો છે, ખાધુ પીધુ છે ને આનન્દ કીધો છે, હવે તુ પ્રભુભજન કરીને આત્માનુ સાર્થક કરી લે" આ મૂઢમતિ સસારી જીવડો નિત્ય સત્સગ કરતો, મહાત્માઓનુ પૂજન કરતો, દાનધર્મપરાયણ રહેતો, પરપીડનથી સદા દૂર નાસતો, તથાપિ માયાનો જીવડો હતો સસારપર એ અભાગિયાને બહુ પ્રીતિ હતી સત્સગશિરોમણિ નારદ જેવા પરમભક્ત તેને ઘેર પધાર્યા, તેનો લાભ લેવાની તેને ઇચ્છા થઇ નહિ તે બોલ્યો, "હે મહારાજ! આપનું કહેવુ સત્ય છે આ છેલ્લા ચાર દહાડામા જે સુકૃત્ય થાય, તે કરી લેવાની મારી ઘણી ઇચ્છા છે, હવે તો મારે પ્રભુભજનમા પ્રીતિ કરવી જ જોઇએ પણ શુ કરુ? મારી ઇચ્છા તો ઘણીએ છે, પણ હજી આ રામ નાની અવસ્થામા છે, શકર ઠેકાણે પડ્યો નથી એ જરા મોટા થાય, એટલે મારો નિશ્ચય છે કે, પ્રભુભજનમા લાગી જઇશ" નારદજીએ કહ્યુ, "અરે માયાના જીવડા! તારાથી આ માયાનો ત્યાગ થશે નહિ! રામ અને શકરે કાળે કરીને મોટા થશે, એટલે તને વળી બીજી જજાળ વળગશે, એટલામા તારુ અવસાન પૂરુ થશે અને તુ જેવો ને તેવો જ આ લોકમાથી હાથ ઘસતો ને કપાળ કૂટતો ચાલ્યો જઇશ તારે હજી ઘણા સકટ વેઠવાના છે, તેથી તારાથી આ ભવમા પ્રભુભજન થવાનુ નથી ને માયા છૂટવાની નથી" આમ કહીને નારદમુનિ અતર્ધાન થઈ ગયા, અને માયામા રચ્યાપચ્યા રહેલા મૂર્ખાની સ્થિતિ જેવી ને તેવી જ રહી ગઈ પાછળથી તેને ઘણોએ પસ્તાવો થયો, પણ જે ઘડી ગઈ તે પાછી આવી નહિ જગન્નગરના જીવોએ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરવામા આજે નહિ ને કાલે કરીશ, બાલ્યાવસ્થામા નહિ પણ તરુણાવસ્થામા, ને પછી વળી વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રભુભજન કરીશ, તત્ત્વાનુંસધાન કરીશ, માયાને પરાસ્ત

કરીશ, સંસારની મમતા તજીશ, એવા વિચારમાં ક્ષણ પણ ગુમાવવી નહિ કાલે કરવાનું કાર્ય આજે કરો અને આજનું હમણાં જ કરી લ્યો. સમય કોઇની પણ રાહ જોતો નથી

કાજળની કોટડીમાં કોઈક જ ડાઘ વગરનો રહે છે

ઘણા જીવો એમ સમજે છે કે, અમે જનકવિદેહી જેવા છિયે અને એમ માનીને પોતાને સિદ્ધવત્ જ સમજે છે તેઓ માને છે કે, જેમ જનક, યાજ્ઞવલ્કય, વસિષ્ઠાદિ મહાત્માઓએ સંસારમાં રહીને પણ પરમાર્થ સાધ્યો હતો, તેમ અમે પણ પરમાર્થ સિદ્ધ કરીશું! પણ મોહજાળમાં પડેલા અજ્ઞાની જીવડાઓ જાણતા નથી કે, જનક તે જનક જ હતા, યાજ્ઞવલ્કય તે યાજ્ઞવલ્કય જ હતા, વસિષ્ઠ તે વસિષ્ઠ જ હતા બીજો જનક, વસિષ્ઠ કે યાજ્ઞવલ્કય થયો નથી ને થવાનો પણ નથી તેની તુલનાએ આવી શકે, એવો કોણ માનવી છે? જે જનકે સુલભાને કહ્યું કે, મારા એક હાથને કોઇ ચંદન ચર્ચે ને બીજાને વાસલાથી વિંધે, તો પણ મને આનંદ કે શોક નથી! મૈત્રેયી ને કાત્યાયાનીને ત્યજી યાજ્ઞવલ્કયે જ્ઞાની છતાં અરણ્ય સેવ્યું હતું ને વસિષ્ઠના સો પુત્રની પ્રાણહાનિ થઈ, તો પણ સતી અરુન્ધતીને કે મુનિને ક્રોધ, શોક કે મોહ થયો નહોતો તેવી સ્થિતિને પહોચનાર ને ઈશ વચ્ચે શો ભેદ છે? આ સ્થિતિને પામેલો મનુષ્ય જીવ નથી પણ શિવ છે, ઈશ જ નથી, પણ પરમેશ જ છે આ સ્થિતિને જે પામ્યા નથી, રે તેના દ્વારના પણ સ્વપ્ને દર્શન થયા નથી, તેવાઓ 'अहं ब्रह्मास्मि' અને 'तत्त्वमसि'નો જાપ જપ્યા કરે છે! પરંતુ તેઓ જગતની હાસીના પૂતળાઓ જ છે! આ સંસાર એક કાજળની કોટડી સમાન છે તેમાં ડાઘ વગર શુદ્ધ રહીને પરમાર્થ સિદ્ધ કરવો, એ કામ ઘણું કઠિન છે એક મહાત્માએ કહ્યું છે કે –

"રામ ત્યાં નવ કામ ભાસે, કામ ત્યાં નવ રામ,
તુલસી દોનું નવ મીલે, રવિ રજનિ એક ઠામ"

જ્યાં માયાના વિલાસરૂપ જગત્ છે ત્યાં પરમાત્મા નથી, અને પરમાત્મા છે ત્યાં જગત્ નથી પરમાત્માને અને જગતને એક જ સ્થળમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા અજ્ઞાની છે માયાના વિલાસરૂપ આ જગતના મિથ્યા પદાર્થોની સાથે યથેષ્ટ વ્યવહાર કરનારા અને કામ ક્રોધાદિકને વશ થયેલા મનુષ્યો જે ત્યાગ દર્શાવે છે, તે તેઓનો મિથ્યા

દભ જ છે, 'અહબ્રહ્મ, અહબ્રહ્મ' એ તેઓનો જગતઠગણપ્રપચ છે અને પરમાત્મા પણ તેવા બ્રહ્મઠગોથી કોટાનુકોટી કોશ દૂર જ રહે છે.

એક ગૃહસ્થ સસારત્યાગનો ડોળ કરી 'અહબ્રહ્માસ્મિ' બની, પોતાના ઘરના એકાત ભાગમા રહેવા લાગ્યો તેણે ઘરનો ખટરાટ સ્રી પુત્રને સોંપી દીધો તે લોકોને કહેવા લાગ્યો કે, હવે આપણે સર્વ જ્જાળ છોડી દીધી છે, હવે તો તત્ત્વાનુસધાન કરીને આત્માને શોધીએ છિયે, લોક સારુ કહો, નરતુ કહો, આપણે કઈ લેવા દેવા નથી, આપણે તો બ્રહ્મ છિયે! બ્રહ્મને શુ? છતા કદોરેથી કુચી છૂટી ન હતી! આવા સંસારી બેરાગી જ્ઞાની પાસે એક પ્રસગે એક અર્થી જીવે જઇને કહ્યુ કે, "હે ભાઈ! મને પૈસાની ઘણી જરૂર છે, માટે પચાસ રૂપિયા આપો" રામને અને કામને એક આસને બેસાડનારા, 'અહબ્રહ્માસ્મિ'ના જીવડાએ કહ્યુ, "ભાઈ! હુ તો પૈસાને હાથ પણ લગાડતો નથી, મારુ છે શુ કે તને આપુ? મેં સર્વનો ત્યાગ કીધો છે?" આમ વાત કરે છે, તેટલામા એક દેણદાર સાથે તેના પુત્રને પચાતી થઈ, એટલે રામકામદાસ તડુકી ઉઠ્યા કે, 'પૈસા તારા બાપના હતા કે લઈ ગયો ને આપતા પચાત કરે છે? પૈસા કઈ પથ્થરા કે કાકરા નથી કે તે છોડી દેવાય?' પેલો દેણદાર આજ સૂધી જેને બ્રહ્મનિષ્ઠ જાણતો હતો, તે અત્યારે તેને બ્રહ્મ-ઠગ ભાસ્યો, અને તેણે ઉડા નિ સાસો નાખીને કહ્યુ કે, 'લોકો કહે છે તેવા કળીજુગીયા વેદાતી આજે મેં નજરે દીઠા' કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે, જેઓ ત્યાગીનો વેશ ઉપર ઉપરથી ધારણ કરે છે, પણ અદરખાને સસારના ખટરાગોમા માથા મારે છે, તેઓ જનક અને વસિષ્ઠના ઓઠા નીચે રહી, સસારમા વિચરતા કાદવથી લપટાયલા અલ્પ જીવડા જ છે કનક કાન્તા ને કીર્તિના ત્યાગી તે જ ત્યાગી, ને તે જ સન્યાસી છે સસારમાત્રનો ત્યાગ તે જ ત્યાગ, પદાર્થમાત્રપર વિરાગ, તે જ વિરાગ ને સકલ્પમાત્રનો સન્યાસ તે જ સન્યાસ એવા પુરુષમા ને પરમાત્મામા અતર જ નથી મોક્ષાભિલાષી જીવે જગતની જજાળનો નિત્યને માટે ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ અહબ્રહ્માસ્મિને પહોંચેલાને ઘરે નથી, ધને નથી, સગે નથી, જગતે નથી, પુત્રે નથી ને દારાએ નથી પરતુ અહબ્રહ્માસ્મિનો મિથ્યા ડોળ ઘાલનારાઓને તો તે સર્વ છે જનક વિદેહીનુ આવા પુરુષો જે ઉદાહરણ આપે છે, તે દભપર છત્રછાયા છે તે મહાત્મા પુરુષ સસારમા રહ્યા છતા સસારથી મુક્ત હતો, જળ

કમળવત્ સસારમા રહી, સાસારિક વિષયોથી અલિપ્ત હતો, વૈરાગાદિક વિષયો તેમના સમીપ દાસવત્ થઈ ગયા હતા, તેમની આત્મસત્તા પરમ શ્રેષ્ઠ હતી, તે આત્મરસાયનનો આસ્વાદ કરનારા હતા જેનુ આત્મબળ શ્રેષ્ઠ હોય છે, તે જ સસારનો ત્યાગ કરી શકે છે, બાકીના તો પાજરામા પૂરાયલા અને મુખે રામરામ બોલતા શુડલાઓ જ છે

સત્સગ જ તારે છે

જગન્નગરના જીવોએ, નિત્ય સત્સગ કરવો. સત્સગ આત્મિક બળ આપે છે, સર્વે દૈહિક પાપને ભસ્મ કરે છે, ચેતનને સત્સ્વરૂપના અનુસધાનમા પ્રેરે છે સત્સગના પ્રતાપથી અનેક કુમાર્ગગામી જીવો પણ તરી ગયા છે એક સત મહાત્માના ટોળામા કોઈ એક અસાધુ પેસી ગયો તે ઘણો જ દભી હતો, છતા સતસેવામા ઉત્સાહી હતો સતોની સાથે રહેતા રહેતા તેને અલપઝલપ જ્ઞાન પણ થયુ, પરતુ તે જ્ઞાનથી તેનુ હૃદય રગાયુ ન હતુ આ જીવ બહારથી સાધુતા દર્શાવતો, સત સેવામા દોડતો, પ્રેમથી સતને પગે પડતો, પણ અત કરણમા અનેક પ્રકારની કુકામનાઓ કર્યા કરતો અસાધુ તે અસાધુ! તે સત્સાધુ એક તડાકે કેમ બને? એ અસાધુ દ્રવ્યને જોતો કે તે ગ્રહણ કરવાને આતુર થતો, સ્ત્રીને જોતો કે ભોગ વિલાસની ઇચ્છાને આધીન થઈ જતો પ્રભાતમા સ્નાનસધ્યા કરીને ગાયત્રીનો જાપ જપતો, ત્યારે મનમા એવા સકલ્પ વિકલ્પ પણ થતા કે, આદિત્ય ભગવાન્ રાજગાદી આપે તો અહોભાગ્ય થાઉ! તેના હૃદયની આવી ઘટનાઓથી કેટલાક મહાત્માઓ અજ્ઞાત ન હતા પરન્તુ આ અનધિકારી જીવ સતોની સેવા ઉઠાવવાને સદાય તત્પર રહેતો હતો, તેથી દયાળુ મહાત્માઓએ તેને ઉન્નત સ્થાનમા લઈ જવાની કામના કીધી ફરતુ ફરતુ આ સત મહાત્માનુ મડળ કોઈ એક રાજાના રાજ્યમા આવી પહોંચ્યુ તે રાજાને એક કન્યા હતી તે રાજા ધર્મશીલ, સતોનો સેવક ને સાસારિક વિષયોને ધિક્કારનારો હતો તે પોતાની કન્યા કોને પરણાવવી, તેના વિચારમા ગુચવાઈ ગયો હતો તેણે વિચાર કર્યો કે, કોઈ રાજકુમારને મારી કન્યા આપીશ તો રાજાઓ એવા દુષ્ટ હોય છે કે, તેઓ અનેક કુકર્મો કરવામા સદા તત્પર રહે છે અને તેઓના રણવાસમા અનેક સ્ત્રીઓ હોવાથી મારી પુત્રીને અનેક સકટો વેઠવા પડે સામત પુત્રને કન્યા આપીશ તો તે મારા ઐશ્વર્યથી અહકારી બની,

સજ્જન હશે તોપણ દુર્જન બની જશે પ્રજાજનમાંથી કોઇને આપીશ તો રાજાનો જમાઈ થવાથી તે મદ મત્સરમાં લીન થઈ અનેક પ્રકારના કુભાડ કરવાને તત્પર થશે આવો વિચાર થતા, તે રાજાએ પોતાની પુત્રીના લગ્ન કોઇ સત મહાત્માની સાથે કરવાનો નિશ્ચય કીધો. ઉક્ત સત મહાત્માઓનુ મડળ તેની રાજધાનીમા આવ્યુ, એટલે રાજાએ પોતાના મુખ્ય મત્રીને મુખ્ય સત પાસે મોકલી પોતાની પુત્રીના પાણિગ્રહણની પ્રાર્થના કીધી સતોએ વિચાર કીધો કે, આપણે તે વળી સ્ત્રી શી? દ્રવ્ય શુ? રાજ શુ ને પાટ શું? સ્ત્રી અને દ્રવ્યનો ત્યાગ કરી, આત્માનુસધાન કરવાને ત્યાગી થયા છિયે, સકલ્પનો સન્યાસ કરવાનુ મથન કરીએ છિયે, ત્યા સસારનો રગડો! વાહ! એ પણ ઠીક! જો સસારી થઈએ તો અવશ્ય ઉભય લોકમાથી ભ્રષ્ટ જ થઇશુ સ્ત્રી એ પરમ દુ ખની ખાણ છે, સ્ત્રી નરકમા લઈ જનારી છે અને અનેક ઉપાધિ વધારનારી છે, તેનું તે પાણિગ્રહણ! વાહ! નરકનુ દ્વાર હાજરાહજુર! આમ વિચાર કરીને સર્વે સતોએ રાજકન્યાની સાથે પરણવાની ના પાડી પણ પેલો ભોગ વિલાસનો ભુખ્યો અલ્પ સાધુપણાને પામતો અસાધુ પરણવાને તૈયાર થઈ ગયો રાજાની કન્યા, રાજગાદીનો વારસો, એમ બેવડા લાભથી તે લોભાયો તેણે રાજકુવરી સાથે પરણવાની હા પાડી તુરત રાજસભામા તેને લઈ જવામા આવ્યો જો કે તે જીવ સસારના વિકારોમા પ્રવૃત્ત હતો, તથાપિ સત્સગને યોગે તેની મલિન બુદ્ધિ કઇક સસ્કારી થઈ હતી, તેથી તેણે રાજાને પૂછ્યુ, "કોઈ રાજકુમાર નહિ, કોઈ પ્રધાનપુત્ર નહિ, કોઈ સરદારપુત્ર નહિ અને મને આ કન્યા આપવાનુ કારણ શુ?" રાજાએ કહ્યુ, "હે મહાત્મા! સતો નિર્વિકારી, નિષ્કપટી, વિચારબળ અને આત્મબળનુ પોષણ કરનારા, પ્રપચથી રહિત છે, તેથી જ હુ મારી કન્યા તેને દાનમા આપવા ઇચ્છા કરુ છુ સત સેવાના પ્રતાપથી મારી પુત્રી પણ આગળ જતા સસ્કારી થઇને, ઉભય લોકનુ શ્રેય સાધન કરવાને શક્તિમાન્ થશે ને ત્રિલોકની સ્વામિની થશે!" સતનો સગ કરનારા આ ત્યાગીને તે સાભળીને વિચાર થયો, "ઓહો! સતનો આટલો મોટો પ્રભાવ! હું શુદ્ધ સાત્વિક સત નથી, કામના મારા હ્રદયમા સળવળાટ કર્યા જ કરે છે, તેટલુ છતા મને આ રાજકન્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો હુ સાત્વિક, નિરપેક્ષી, કામનારહિત, સર્વ ત્યાગી, સત હોઉં તો હુ શુ પ્રાપ્ત ન કરી

શકુ? ત્રિભુવનનો સ્વામી થતા મને શાનો વિલબ લાગે? તેના સમક્ષ આ રાજપાટ શી ગણત્રીમા? નહિ, નહિ! હુ પરણીશ નહિ-હું શુદ્ધ સાત્વિક સત જ બનીશ આ રાજકન્યાનો નહિ, પણ ત્રિભુવનનો સ્વામી થઇશ" આમ વિચારીને તે ઉભો થયો અને રાજાને આશીર્વાદ દઇને બોલ્યો, "હે રાજન્! અમારે ત્યાગીને તે વળી લગ્ન શા? હું આ રાજકન્યાનો કે તમારા રાજ્યનો સ્વામી થઇશ નહિ, પણ ત્રિભુવનનો સ્વામી થઇને અખડાનદ પ્રાપ્ત કરીશ" આટલુ કહી તે પાછો સતમડળમા આવીને ઉભો રહ્યો, અને તે સત મહાત્મા અનેક જન્મમા પરમાત્માની ઉપાસના કરી, આત્મસત્તા પ્રાપ્ત કરી, શુદ્ધ બનીને છેલ્લે અવતારે નામદેવનુ નામ ધારણ કરી, પ્રભુગુણ ગાઇને પરમધામને પહોંચ્યો હેવિ પ્રકટપ્રજ્ઞા! સત્સગ જ જગતમા સારરૂપ છે, અનેક મહાત્માઓ સત્સગથી જ તરી ગયા છે જગન્નગરના જીવે જેમ બને તેમ સત્સગ કરવો સત્સગ કરતી વખતે બહુ સભાળ રાખવાની છે માયાવી જગત્ પ્રપચનુ ભરેલુ છે 'સાધુને વેશે ધૂતારા ઘણા' તેમ અનેક સત કહેવરાવનારા પુરુષો બગભગત બનીને જગતમા વિચરે છે એવાઓનો સત્સગ કરવાનો નથી, તેમ મોટા મોટા મઠો ને માદરો બાધી બેઠેલા જીવો પણ સત પદના અધિકારી નથી એ તો માયાના જીવડા છે-તેઓને તો દૂરથી જ પ્રણામ કરવા

સતોનુ લક્ષણ

સત પુરુષ રજોગુણ તમોગુણથી રહિત અને સત્વશીલ હોય છે, જન્મ, જરા અને મૃત્યુના દુ ખને ગણકારતો નથી, કોઇનો દ્વેષ કરતો નથી, તેમ કોઈ ઉપર પ્રેમ પણ કરતો નથી, તેમ માયિક પ્રેમમા બધાતો નથી, નિવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિની તે ઇચ્છા કરતો નથી, તેને પ્રકાશનો કે પ્રવૃત્તિનો મોહ નથી, તે ઉદાસીનની પેઠે જગતમા વિચરે છે, સત્વાદિક ગુણોથી ચલાયમાન થતો નથી, તેને કોઈ પ્રિય કે અપ્રિય નથી, પત્થરને અને કાચનને તે સમાન ગણે છે, તે સ્તુતિ વા નિંદાની સ્પૃહા રાખતો નથી, માન અપમાનમા સમાન બુદ્ધિ રાખે છે, મિત્ર અને શત્રુને સમાન ગણે છે, અવ્યભિચારી ભક્તિ કરીને પરબ્રહ્મને ઉપાસે છે, એકાતિકને જ ભજે છે, કોઈ પણ જાતના સાસારિક-પ્રાપચિક કાર્યોનો આરભ કરતો નથી, ઇદ્રિયોના વિષયો ઉપર વૈરાગ્ય રાખે છે, મનને નિયમમા રાખે છે, સકલ્પનો સન્યાસ કરે છે-એ જ ખરો

સત છે. પરતુ ડોળઘાલુ સતો રજોગુણુ તમોગુણથી ભરપૂર હોય છે તેઓને નથી શાતિ કે નથી તત્ત્વનો નિશ્ચય તેઓ તો જગતના જજાળી જીવડાઓ જ છે જગતમા વિચરતા તેઓ દ્વેષ, કલેશ, માનભગ ને નિંદા ના જ ભોગી થાય છે દર્શન કરતામા જ એ જીવો ચિત્ત અને વિત્તને હરનારા છે, પરતુ સસારમા લપટાયલા જીવને ઉપદેશ દેનારા નથી શુદ્ધ સાત્વિક સતો જ્યારે પ્રેમ, વીરતા, બ્રહ્મનાદ, ધર્મપ્રિય, દયાળુતા તથા દાનથી શ્રેય પ્રાપ્ત કરી, યમ, નિયમ, દમ, સ્વાધ્યાય, તપ, આર્જવ, અહિંસા, અક્રોધ, શાતિ, ક્ષમા, અદ્રોહના ભોગી છે, ત્યારે સસારી સતો દભ, દર્પ, અભિમાન, પારુષ્ય તથા અજ્ઞાનના ભોગી છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યુ છે કે, પ્રથમ દૈવી અને બીજી આસુરી સપત્તિ છે. દૈવી સપત્તિ તે સત જ છે એ સતનો સગ, તે સત્સગ છે ભિન્નતાનો–દ્વૈતનો ત્યાગ કરી એક નિષ્ઠાથી સત સેવા કરવી. એ સત સેવા જ જીવને સન્માર્ગે ચલાવીને ચિદાનદના ધ્યાનમા મગ્ન–મસ્ત કરાવે છે

દેહ શાનો છે તે જુઓ.

જીવને આ સસાર અનેક પ્રકારે કષ્ટદાયક છે દેવિ છદ્મલિંગ! જગન્નગરના જે જીવો જગન્નગરને જ સત્ય જોઈ, તેના જ ઉપાસક બન્યા છે, તેને યત્કિંચિત્ પણ જ્ઞાન નથી કે મારુ આ લોકમા જન્મ્યાનુ સાર્થક ક્યા છે, અને તેથી તે કષ્ટ કષ્ટ ને કષ્ટ જ સહે છે જીવનો પિંડ બધાય છે ત્યાથી તે છેવટ પર્યંત કષ્ટનો જ ભાગી બને છે ગર્ભોપનિષદમા જીવના કષ્ટની કથા છે, તે જે જાણે છે તે જ ગર્ભમાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે આપણું જે મનુષ્યશરીર દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે સ્થૂલ શરીર છે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ ને આકાશ, એ પચ ભૂતાત્મક પચ વિષયો, પચ કર્મેન્દ્રિય અને પચ જ્ઞાનેંદ્રિયવાળુ એ શરીર છે પચ ઇન્દ્રિયથી તેનો નિર્વાહ થાય છે, ષટ્ રસ તેનો આશ્રય છે, ષટ્ ગુણથી તે વિંટળાયલુ છે, સપ્ત ધાતુથી તેનુ સ્થૂલ શરીર બધાયલુ છે, વાત પિત્ત અને કફ એ ત્રણ મળથી સર્જિત છે, શુક્ર અને શોણિતના કારણવાળુ છે, અને ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, પેય ને ચોષ્ય એમ ચાર પ્રકારના આહારથી આ સ્થૂલ શરીરની ઉત્પત્તિ છે એમા જે કઠિન ભાગ છે તે પૃથ્વી, દ્રવ ભાગ તે જળ, ઉષ્ણ ભાગ તે તેજ, ચલન વલન થાય છે તે વાયુ અને પોકળ તે આકાશ છે એ પચ ભૂતો પોતપોતાનુ નિર્માણકાર્ય કર્યા કરે છે છ પ્રકારના રસથી લોહી, લોહીથી

માસ, માસથી મેદ, મેદથી અસ્થિ, અસ્થિથી મજ્જા ને એ સર્વના સગથી વીર્ય બને છે પિતાના વીર્ય અને માતાના શોણિતથી ગર્ભ નિપજે છે પ્રથમ દિવસે વીર્ય અને શોણિત ઘટ્ટ થાય છે, સાતમે દિવસે વિશેષ ઘટ્ટ થાય છે, પખવાડીએ ગોળ પિંડાકારે થાય છે, મહિના પછી તે પિડ મોટો થઈને કઠિન થાય છે, બીજે માસે મસ્તક જેવી આકૃતિ બને છે, ત્રીજે માસે હાથ પગના અસ્પષ્ટ આકાર બધાય છે, ચોથે માસે પગ અને માથા વચ્ચેના આકાર ધારણ કરે છે, છઠ્ઠે માસે ઈન્દ્રિયોના આકાર ધારણ કરે છે, સાતમે માસે જીવની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થાય છે, આઠમે માસે સર્વ અવયવો પૂર્ણ થાય છે, નવમે માસે અવયવો પોષણ પામીને વૃદ્ધિ પામે છે અને દશમા માસમા ગર્ભ જન્મ પામે છે એ ગર્ભકાળમા જીવને અનેક કષ્ટ સહેવા પડે છે ગર્ભધારણ-કાળે માતા કે પિતા વ્યાકુળચિત્ત હોય તો ગર્ભ આધળો, લુલો, કુબડો કે ઠુઠો અવતરે છે, પિતાનુ વીર્ય અધિક હોય તો ગર્ભ પુરુષનુ શરીર ધારણ કરે છે, માતાનુ રુધિર અધિક હોય તો સ્ત્રીનુ શરીર ધારણ કરે છે, સમાન હોય તો નપુસકરૂપને ધારણ કરે છે વળી ગર્ભકાળમા માતાની જે જે પીડા થાય છે, તે તે પીડા ગર્ભને પણ ભોગવવી પડે છે તે દબાય છે, ચપાય છે, મળમૂત્રની ખાણમા ઉંધો પડ્યો રહે છે, મહાકષ્ટકારી જઠરાગ્નિમા બળ્યો બળ્યો થાય છે, અતિ મલિન દુર્ગંધિ-વાળા વાયુથી તે સદા ત્રાહિ ત્રાહિ કરતો દોડાદોડ કરે છે એ જીવ ગર્ભમા નિરાધાર છે, નિર્બળ છે, પરાયા આશ્રયે રહે છે ને પરના કષ્ટનો ભોક્તા બને છે ઉચા પગ ને નીચુ મસ્તક, એવી સ્થિતિમા-અધારાગારમા-કે જ્યા જીવનવાયુનો સચાર નથી, પ્રકાશ નથી, કેવળ નરકનો કૂપ છલાછલ છે, ત્યા રહેવાથી શુ કષ્ટ થાય છે, તેનો વિચાર કરતા કપારી છૂટે છે અહો કષ્ટ! અહો ગતિ!

ગર્ભમા જીવ અનેક પ્રકારે પોતાના ઉત્પન્ન કર્ત્તાની પ્રાર્થના કરે છે કે, "હે પ્રભુ! આ સકટમાથી મારો ઉદ્ધાર કર! એ ઉપકારને હું ત્રિકાળે પણ ભૂલીશ નહિ" આવી સ્થિતિમા રહેલો ગર્ભ જ્યારે આ જગતના વાયુનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યારે ઉહા, ઉહા, તુ ત્યહા! એટલે હુ અહીં ને તુ ત્યા! બોલતો જગદીશને સસારના વાયુના સ્પર્શ સાથે જ વિસરી જાય છે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા જ પરમાત્માના ઉપકારને, આપેલા વચનને, કીધેલી પ્રતિજ્ઞાને ભૂલી જાય છે! અને જે અનેક કષ્ટો ગર્ભ

વાસમા સહન કીધા હોય છે તેને વિસરી જાય છે જે જગતમા બીજ-રૂપે બધાતા દુખ, અકુરિત થતા દુખ, બીજ બહાર પડતા દુખ અને ફુલીફાલીને નવપલ્લવ થતા પણ દુખ, તે જગતને સુખકારી, સત્ય, નિત્ય માનનારા જીવની પ્રજ્ઞાને ધન્ય જ કહેવી જોઇએ ! આ જગતમા જન્મ્યા પછી જે પુરુષના પુણ્યનો અત્યત પરિપાક થાય છે, તે જ પુરુષ વૈરાગ્યને પામીને એ કષ્ટમાથી મુક્તિ મેળવવાનો વિચાર કરે છે વધુ વિચારે છે કે, મેં કર્મવશાત્ અસખ્ય શરીરો ધારણ કર્યા છે, તે તે શરીરોને યોગ્ય નવનવા આહારો કર્યા છે, અનેક માતાના સ્તનોનુ પાન કર્યુ છે, અનેક સુદરી સેવી છે, અનેક પુત્રના પૂરા કીધા છે, અનેક કુડ-કપટો કીધા છે ને અનેક પ્રસગે એક ખાડામાથી નિકળીને બીજા ખાડામા પડ્યો છુ, જન્મ્યો છુ અને મુવો પણ છુ, સુખશય્યામા પોઢયો છુ ને નરકમા રગડોળાયો છુ–એવા દુખથી ભરેલા સસારસાગરમાથી હમણા જ મારો છૂટકો થયો છે, તો આ દેહના નાશવત–અસ્થિર–કષ્ટકારક સુખને ને આ સસારને પ્રણામ કરવા જોઇએ ! અશુભની નિવૃત્તિ કરવી જોઇએ, મુક્તિ માટે પરબ્રહ્મને શરણે જવુ જોઇએ અનેક જન્મમા, અનેક પુત્ર કલત્રના શુભાર્થે અનેક કર્મો મેં કીધા છે, પણ તે સબધી જનો–સુખના ભોગવવાવાળાઓ જતા રહ્યા છે–કયા જતા રહ્યા છે, તે હુ જાણતો પણ નથી, અને મારા કર્મનો દાહ તો મેં હમણા જ ભોગવ્યો છે દશ માસ સૂધી અધકારમા રહી, ઉગ્રમા ઉગ્ર તપશ્ચર્યા મેં કરી છે, તેને હુ સાર્થક કરીશ" આવા વિચારવાળો જ–કોઇક જીવ–કરોડમા એકાદો જીવ પોતાના દેહનુ અને આત્માનુ સાથે સાથે જ સાર્થક કરે છે, ને પરમપદ પ્રાપ્ત કરનારના સઘમા જોડાય છે તે જ જીવનુ જન્મ્યુ સાર્થક છે કે, જેને ફરી જન્મ નથી, તે જ જીવનુ જન્મવુ કલ્યાણ-કારી છે કે, જેણે અનેકનુ કલ્યાણ કીધુ છે ને પરમપુરુષના સઘમા પ્રવેશ કીધો છે !

સકામકર્મ દોષરૂપ છે

જગન્નગરના સસારી જીવડાઓમાનો કોઈ એક આતુર જીવ કોઈ સત મહાત્મા પાસે જઇને ઉભો રહ્યો ત્યા બે સતો પરસ્પર વાત કરતા હતા એક સતે કહ્યુ, "જીવે મરતા સૂધી કર્મ કરવા જોઇએ પિત્તળનુ પાત્ર રોજને રોજ માજવામા આવે તો તે ચકચકિત રહે છે, તેમ જ અત કરણની શુદ્ધિ માટે જીવને કર્મ કરવા આવશ્યક છે" બીજા મહા-

ત્માએ કહ્યુ, “સુવર્ણના પાત્રને માજવાની કઈ પણ જરૂર નથી તે સહાય પ્રકાશ આપે છે જેનુ અત કરણ શુદ્ધ થયુ છે, તેણે કર્મની અપેક્ષા શા માટે રાખવી જોઈએ? નિત્ય કર્મ કરવાથી કઈ પણ ફળ થતુ નથી” પ્રથમ મહાત્માએ કહ્યુ, “નહિ, ફળ થાય છે કચનપાત્ર શુદ્ધ છે, તથાપિ હવાના સ્પર્શથી તેનામા મલિનતા ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ જ્યા સૂધી સસારમા જીવનો વાસ છે, ત્યાસૂધી તેને મલિન સસારની, મલિન હવાના સ્પર્શથી, મલિનતાનો ભય છે–એ ભય નિવારણાર્થે કર્મની આવશ્યકતા છે પ્રથમ કર્મ કરવાના છે અને અતકાળ પર્યંત પણ કર્મ કરવાના છે જ સસારમા રહેલો જીવ જો કર્મથી બહિર્મુખ થાય છે, તો તેને પતનનો ભય રહે છે” બીજા મહાત્માએ કહ્યુ, “સત્ય છે, પ્રારભના કર્મથી અત કરણ શુદ્ધ થાય છે, અત કરણની શુદ્ધિથી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા થાય છે, જ્ઞાનની જિજ્ઞાસાથી શ્રવણમા પ્રવૃત્તિ થાય છે, શ્રવણથી મનનની ટેવ પડે છે, મનનથી દૃષ્ટિ સમીપ નવો પ્રકાશ પ્રકટે છે, એ પ્રકાશમા જેમ જેમ ઊંડી–સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કરતા જઈશુ તો છેક ઉડાણમા–અતિ દૂરના સ્થાનમા નિજાનદને જોવા ભાગ્યશાળી બને છે. કર્મ કરવાના છે ખરા, પણ સકામ કર્મનો ભોગી જ્યારે કર્મના ફળમા દોષ–દુ ખ–અનિત્યનો અનુભવ કરશે, ત્યારે પણ તેના કર્મ આપોઆપ છૂટી જ જશે તે નિષ્કામનો ઉપાસી બનશે, અને ત્યારે જ તેને સત્ ચિત્ અને આનદનું દર્શન થશે ને પછી તે તદ્રૂપ બની જશે–પારસરૂપ બની જશે, પછી તેને મલિન વાયુ બાધ કરી શકશે નહિ એવા જ્ઞાનીને કર્મની અપેક્ષા જ શી છે? પણ જે મૂઢજનો પરિપકવદશાને પામ્યા નથી, છતા અહભાવથી કર્મનો ત્યાગ કરે છે, તેને માટે તો કર્મના ત્યાગથી ચોરાશીની રેંટમાળ જ સજેલી રહેશે”

તે મહાત્માને જિજ્ઞાસુએ પૂછ્યુ, “હે સત! કર્મો પોતાના અનુષ્ઠાનથી જ ચિત્તની શુદ્ધિ કરીને કૃતાર્થ થાય છે, અર્થાત્ તે કર્મો બ્રહ્માકાર વૃત્તિને પ્રાપ્ત થયા પછી તો અસ્ત જ થાય છે” સતે કહ્યુ, “એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનીને કર્મ કરવા ન કરવા સમાન જ છે જે નિષ્કામપણે કર્મ કરે છે, તે કર્મ જ નથી જેમ જળપક્ષી પાણીમા ડૂબકી માર્યા છતા પાણીથી યત્કિંચિત્ પણ ભીજાતુ નથી, તેમ બ્રાહ્મી સ્થિતિને–બ્રહ્માકારવૃત્તિને પ્રાપ્ત થયેલા જીવને કર્મ કઈ બાધ કરતા નથી પણ નિષ્કામકર્મ તો સહાય કરે છે

બ્રહ્માકાર વૃત્તિનુ ફળ

જિજ્ઞાસુએ પૂછયુ, હે મહાત્મન્! આ દૃશ્ય સર્વ અવિદ્યાનુ કાર્ય છે, સર્વ વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે અવિદ્યાનુ કાર્ય છે, તેજ રીતે બ્રહ્માકારવૃત્તિ કરવી, એ પણ અવિદ્યાનુ કાર્ય છે, તો તે કરવાથી શું મહત્ફળ છે?

ઉત્તર–વધ્યાપુત્ર જાય છે, એમ કહેવાથી વૃત્તિ તે આકાર કલ્પે છે, વાસ્તવમા તો વધ્યાપુત્ર છે જ નહિ, પણ શબ્દના શ્રવણથી તેવી આકૃતિ કલ્પે છે, તેમ જ બ્રહ્માકારવૃત્તિ એ પણ અવિદ્યાનુ કાર્ય છે ખરુ, તથાપિ તે સત્ ચિત્ આનદરૂપ વૃત્તિ થઈ જાય છે ને તેથી પુનરાવૃત્તિ રહિત મોક્ષરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે વૃત્તિ એ તો કાલ્પનિક જ છે. હવે કર્મ એ પણ અવિદ્યાનુ કાર્ય છે, તથાપિ અવિદ્યાથી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થતી નથી, પરતુ દૃશ્ય વિનાશી છે, એવુ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાની સાથે જ, કાર્ય સહિત અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થાય છે એમ જ, જ્ઞાન–પરમની પિછાણ, એ પણ અવિદ્યાનુ કાર્ય છે ખરુ, પરતુ તેનાથી અવિદ્યાને નિવૃત્તિ ન થાય, એમ માનવાનુ કારણ નથી કેમકે જેમ વિંછી અનેક બચ્ચા જણે છે ને તેને ખાઈ જાય છે, સૂર્ય ઉદય થતા જ અધકારને ખાઈ જાય છે, તેમ પરમનુ જ્ઞાન ઉદય પામતા જ તે અવિદ્યાને ખાઈ જવાની શક્તિવાળુ છે અને આવદ્યાના બાધથી બ્રહ્મ એ જ સત્ રહે છે જેમ કતકરેણુ એ માટીનુ કાર્ય છે, તથાપિ તેને જળમા નાખવાથી માટીના કાર્યરૂપ મેલ કચરો વગેરેને નીચે બેસારી, જળને નિર્મળ કરીને પોતે પણ નીચે જઈ બેસે છે, તેમ જ અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલી બ્રહ્માકાર વૃત્તિ, ચિદાનદને પ્રાપ્ત કરવાની, 'હું બ્રહ્મ છુ' એવી વૃત્તિને ધારણ કરાવે છે અને અવિદ્યાનું કાર્ય છતા તે સત્ય ફળને અર્પે છે.

પ્રશ્ન–ब्रह्मैवाहम्–હું બ્રહ્મ છુ, એવુ વારવાર અનુસધાન–વિચાર–વૃત્તિ કરવાનુ શુ કામ છે? જે છે તે છે જ રાજાને પટ્ટાભિષેક કીધો, એટલે તે રાજા થયો જ છે તેને વારવાર 'હું રાજા છુ,' 'હું રાજા છુ' એમ બોલવાનુ–વિચારવાનુ કઈ પણ પ્રયોજન નથી રાજા છે તે છે જ. એમ જ 'આ પટ છે,' 'આ ઘટ છે' એમ કહ્યાથી ને જાણ્યાથી પણ ફળ શુ?"

ઉત્તર–હે જિજ્ઞાસુ ! તેં સત્ય કહ્યુ, "પણ સાભળ સર્વ સામગ્રી તૈયાર હોય, અર્થાત્ પૂર્વ જન્મનો જ સાધનસિદ્ધ હોય, અત કરણ શુદ્ધ થઈને નિર્મળુ બન્યુ હોય, તો તેને 'तत्त्वमसि' આદિ ગુરૂપદેશથી આવરણ,

ભંગ થઈને જ્ઞાનપ્રકાશ થઈ જાય છે, પણ જેને તેમ નથી, તેને પૂર્વના દેહાદિકના અધ્યાસના સ્ફુરણરૂપ દોષ વારંવાર આવીને નડે છે જેમ સૂર્યના સતત પ્રકાશતા તેજોરાશિનો વાદળાથી અટકાવ થાય છે અને શુદ્ધ પ્રકાશ પડી શકતો નથી, તેમ જ અપૂર્ણ સંસ્કારીને પૂર્વના અધ્યાસથી 'ब्रह्मैवाहम्'નો પ્રકાશ થઈ શકતો નથી સૂર્યનો સંપૂર્ણ પ્રકાશ લેવા માટે આડ કરતા વાદળાઓ દૂર થવા જોઈએ, તેમ મિથ્યા દેહાધ્યાસનું સંપૂર્ણ રીતે ઉન્મૂલન કરી નાખવાને અને જ્ઞાનમય બ્રાહ્મી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને, સત્યાધ્યાસને સ્થાપન કરવાને, 'ब्रह्मैवाहम्'નું અનુસંધાન કર્તવ્ય છે જ કેમકે, એમ કરતે કરતે દૃઢ અપરોક્ષ થઈ જતા આરૂઢદશા પ્રાપ્ત થાય છે અને તે દશા પ્રાપ્ત થયે, કંઈ પણ કર્તવ્ય અવશેષ રહેતું નથી હું પોતે બ્રહ્મ છું, એ તો સ્વભાવસિદ્ધ છે, પણ વચ્ચે વચ્ચે પુરુષ, હું જીવ છું, હું તે વળી બ્રહ્મ શાનો? ઈશ તો બીજા જ છે-એમ દ્વૈતની ભ્રાંતિ પડે છે, તે દૂર કરવા માટે, હું તે તે ને તે તે હું જ છું-હું બ્રહ્મ જ છું, અન્ય નથી, એ વિચારની અપેક્ષા જ છે રાજાનું, ઘટનું, કે અન્ય સ્થૂલ પદાર્થનું દૃષ્ટાંત એમાં સંભવતું જ નથી, કારણ કે સ્વભાવસિદ્ધ બ્રહ્મ અતિ સૂક્ષ્મ છે અને તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવી, એ અતિ દુર્ઘટ છે હે જિજ્ઞાસુ! હીરો કેટલો અને કેવો પાણીદાર છે, તેની પરીક્ષા શિખવાને ઝવેરી પાસે રહીને દૃષ્ટિની સૂક્ષ્મતા વગેરે પરિપાકતા કરવા માટે ઘણો કાળ અભ્યાસ કરવો પડે છે વળી સૂર્ય સામાન્ય રીતે પ્રત્યક્ષ છે, છતાં તેનું સત્ય સ્વરૂપ જાણવાને જ્યોતિષના અભ્યાસની જરૂર છે, અને તે અભ્યાસથી તે કેવડો અને કેવો છે, તે જાણી શકાય છે એમ, સ્થૂલને જાણવા સમજવાને અભ્યાસની જરૂર છે, તો સૂક્ષ્મથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ, તત્ત્વના તત્ત્વને સમજવાને અને તે સ્થિતિને પામવાને અભ્યાસની જરૂર હોય, એમાં આશ્ચર્ય શું? અભ્યાસથી ચેળ ભ્રમરીરૂપ થઈ જાય છે, તેમ 'ब्रह्मैवाहम्'ના નિત્ય અધ્યાસથી 'ब्रह्मैवाहम्' બની જવાય છે"

સુવિચારે છદ્મલિંગને કહ્યું, આટલા જ માટે સંસારી જીવડાઓએ "હું દેહરૂપ છું, પુરુષ છું, સ્ત્રી છું, હું જન્મ મરણનો અધિકારી છું," એવા અધ્યાસને છોડી દઈને, પ્રથમ હું પરમાત્માનો દાસ છું એવી ભાવના દૃઢ કરવી તે ભાવના દૃઢ થવા પછી, પરમાત્મા મારા હૃદયમાં જ છે, એ ભાવના દૃઢ કરવી, ને અને હું તો તે જ પરમાત્મા

છુ, બ્રહ્મરૂપ છુ, હું અકર્તા છુ, અભોક્તા છુ, નિર્લેપ છુ, એવો અખડ અધ્યાસ કરવો અથવા તો દેહભાવે હું તેનો–પરમાત્માનો દાસ છુ, જીવભાવે તેનો અશ છુ, અને આત્મભાવે હુ તે તે જ છુ, એવી નિશ્ચળ ભાવના નિત્ય રાખવી જગન્નગરમા રહેલા જીવોની વૃત્તિ, એ અધ્યાસને છોડાવીને અનેક પ્રકારના સકલ્પ વિકલ્પના ઘોટાળામા ઘોચી ઘાલે છે, અસત્યને સત્ય મનાવે છે, તેથી અસત્યના મુખમા જ જીવ જકડાઈ રહે છે તેનો તે અધ્યાસ ત્યજાવવા માટે, ब्रह्मैवाहम् નો અધ્યાસ સર્વોત્તમ સાધન છે અસત્ય જગતને પણ પ્રત્યેક જીવ પોતપોતાની વૃત્તિ અનુસાર જૂદે જૂદે રૂપે જુવે છે

ભ્રાન્તિથી જ જગત્ ભાસે છે

એક સમયે દશ પુરુષો સાથે સાથે અધારામા ચાલ્યા જતા હતા તેઓ ચાલતા ચાલતા એક ઘરના દ્વારપર આવ્યા દ્વારના મધ્યમા એક દોરડી પડેલી હતી અધકાર યોગે દોરડીનુ સ્વરૂપ જણાયુ નહિ પણ આ સર્પ છે, એવી ભ્રાતિથી તે દશે જણા તે દોરડીને બાજુએ ન ખસેડતા કૂદી કૂદીને પસાર થઈ ગયા પછી અન્યોન્યમા વાત કરવા લાગ્યા કે, અહો! આ સર્પ કેવો મોટો છે! બીજાએ કહ્યુ, ઘણો મોટો છે. વાત તો તદ્દન જૂદી જ હતી એક જણે જે સર્પને જોયો તેને બીજાએ જોયો નથી, પણ દશે જણને પોતપોતાની વૃત્તિઓમા જૂદો જૂદો સર્પ ભાસ્યો ને તેનો આરોપ દોરડીમા કરી દીધો અધિષ્ઠાન દોરડી હતી, તેમા સર્પનો અધ્યાસ થયો હતો, અને તેથી તેઓને દોરડી સર્પરૂપે જોવામા આવી હતી વસ્તુતાએ તો સર્પ ન હતો, પણ દોરડી હતી એમ જ જગત્ વિશે પણ જાણવુ જગત્ સત્ય નથી છતા હરેક પ્રાણીને બોલાતી વૃત્તિ અનુસાર જગત્ ભાસે છે ને તે પણ સત્ય ભાસે છે. અહિં તો કેવળ બ્રહ્મ પરમાત્મા જ છે, તે જ સત્ય છે–નિર્લેપ, નિર્વિકારી, સનાતન ને શુદ્ધ છે એ પરમાત્માની સત્તાથી જગતની સત્તા ભિન્ન નથી છિપમા રૂપાનુ ભાસવુ, એ જેમ વિપર્યયજ્ઞાન છે, તેવુ જ વિપર્યયજ્ઞાન, જગતની સત્યતામા પણ છે. જ્ઞાનવૃત્તિમા અનેક પ્રપચ નહિ છતા, જે પ્રતીતિ થાય છે, તે પણ વિપર્યયજ્ઞાન છે, મિથ્યા રૂપામા ને મિથ્યા સર્પમા સત્ય રૂપુ ને સત્ય સર્પની પ્રતીતિ કરવાને જેમ મિથ્યા બુદ્ધિ જાગૃત થઈ, છીપ તથા દોરડીને રૂપુ અને સર્પ મનાવે છે, અર્થાત્ રૂપુએ નથી, તેમ સર્પ નથી, પણ તેના અધિષ્ઠાન-

રૂપ છીપ અને દોરડી જ છે ને રૂપુ તથા સર્પ ભાસ માત્ર છે, તેમ જ વસ્તુતાએ, આ જગત્ નથી, પણ તેના અધિષ્ઠાનરૂપ પરબ્રહ્મ જ સત્ છે અને તે પરબ્રહ્મને લીધે જ જગત્ ભાસે છે એ જ્ઞાન તે પ્રમાજ્ઞાન છે એવુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ, એ જગન્નગરના જીવનુ કર્તવ્ય છે એ કર્તવ્ય તેને બધન કરતુ નથી પણ મુક્ત કરે છે

यदा दृष्टिस्तदा सृष्टि

જગતની પ્રતીતિનુ કારણ અવિદ્યા છે એ અવિદ્યાનો નાશ થયા વગર સત્નું જ્ઞાન થતુ નથી નખથી શિખાપર્યંત અત કરણ રહેલુ છે, તેને ઉપહિત ચેતન–જીવ કહે છે ને અત કરણની વૃત્તિ નેત્ર-દ્વારા બહાર નિકળીને લબાઈ છે, અને અમુક વિષય પદાર્થ સૂધી પહોંચી, તેમા જે ચૈતન્ય છે, તે વિશેષ ચેતનવૃત્તિ, ઉપહિત ચેતનનુ સાક્ષી છે, તેને જોય છે ને સત્ય માને–મનાવે છે હવે સ્વપ્નમા કેવળ અવિદ્યા જ છે, અને જગત્ પણ એ સ્વપ્ન જેવુ છે વળી કાર્ય કારણ-રૂપ પ્રપચ અને તેની પ્રતીતિ, એ અવિદ્યાનુ કારણ છે હવે પ્રપચની પ્રતીતિ જ્ઞાન થયા પૂર્વે જ છે, પણ સત્ની પ્રતીતિ થયા પછી પ્રપ-ચની સત્તા રહેતી નથી અને પ્રપચની સત્તા શક્તિ–નો નાશ થતા જ જગતની ભ્રાતિ ટળી જાય છે, અધ્યાસ મટી જાય છે ને અધિષ્ઠાન જે પરબ્રહ્મ, તે જ સત્ રહે છે 'यदा दृष्टिस्तदा सृष्टि' એમ, જ્યા સૂધી દૃષ્ટિથી જોવામા આવે છે, ત્યા સૂધી નામરૂપાદિક સૃષ્ટિ જીવ કલ્પી પ્રપચને સત્ય ઠરાવે છે, પણ સત્યની પ્રતીતિની સત્તા તે જ આત્માની સત્તા છે અને આત્માની સત્તા કેટલી ને કેવી છે, તે જ્ઞાન વિના ને નિત્યના અધ્યાસ વગર પ્રતીત થતી નથી, તેથી જીવે સદા સર્વદા ब्रह्मैवाहमનો અધ્યાસ રાખવો જોઇએ એ અધ્યાસમા લીન થયા પછી સત્ જ સૃષ્ટિ ને દૃષ્ટિમા–વિશ્વમા–અવકાશમા એ અવશેષ રહે છે પર-માત્મા દૂર નથી, પણ તે સાનિધ્ય જ છે જોતા આવડવુ જોઇએ–તો જ દૃષ્ટે પડે છે પ્રશ્ન થશે કે –

પરમાત્મા કેમ દૃષ્ટે પડે?

દર્પણમા જેમ પદાર્થમાત્રનુ અથવા આપણુ પ્રતિબિબ પડે છે, તથાપિ દર્પણમા એમાનુ કઈ પણ નથી, આપણે તથા પદાર્થ માત્ર દર્પણથી નિરાળા છીએ, તેમ આ વ્યવહારદૃષ્ટિથી પરમાત્મા નિરાળો છે–તે જે કલ્પે છે તે અવિદ્યાનુ કારણ છે પરમાત્મા સર્વવ્યાપી, સર્વમા

છે જગતે જૂદુ નથી, તુએ જૂદો નથી, પરમાત્માએ જૂદો નથી, એ સર્વ એક જ છે જે ભેદત્વ છે તે મલિન બુદ્ધિનુ જ કર્ત્તવ્ય છે

એક કાગળ ઉપર કોઈ એક ચિતારાએ સુદર ચિત્ર કાઢ્યુ પછી તે ચિત્ર જોઇને ચિત્રકાર ઘણો મગ્ન થયો તે ગાડો ઘેલો થઈ ગયો તેને જોઇને નાચવા કુદવા લાગ્યો. ચિત્ર અતિ સુદર હતુ, પણ એ ચિત્ર કયા છે? તેવા વિચારથી તેણે કાગળને પૂછ્યુ, "તારામા ચિત્ર છે?" કાગળે કહ્યુ, "ચિત્ર શુ ને મારામા શુ, તે હુ જાણુતો નથી" પછી કલમને પૂછ્યુ, "તારામા ચિત્ર છે?" કલમે કહ્યુ, "ચિત્ર શુ તે હુ જાણુતી નથી" એમ કાળા પીળા રગને પૂછ્યુ, તો તેઓએ કહ્યુ કે 'અમે પણ જાણુતા નથી' ચિતારાનુ ચિત્ર તો છે જ, દેખાય પણ છે, ત્યારે એ ચિત્ર આવ્યુ કયાથી? એવો તેને સ્વય વિચાર થયો ખરેખર એ ચિત્ર ચિતારાની બુદ્ધિમા જ છે એમ જ જીવની વાસનામા જ આ જગત્ જીવ ને શિવનો ભેદ રહ્યો છે જેણે એ ભેદ કાઢયો છે, જે નૈષ્ઠિક થઇને પરમાત્માને વિષે એક તાર થઈ ગયો છે, તેને પરમાત્માનો નિત્ય સાક્ષાત્કાર થાય છે એ એકતાર થવા માટે યથાર્થ જ્ઞાન સપાદન કરવુ જોઇએ

જ્ઞાન બે પ્રકારના છે

યથાર્થ જ્ઞાન અને અયથાર્થ જ્ઞાન સત્‌ને જાણુવુ, એ યથાર્થ જ્ઞાન કહેવાય છે સ્વપ્નામા ઉત્પન્ન થયેલી કે ભ્રાતિમા દૃશ્યમાન થયેલી સૃષ્ટિને જે સત્ય માને છે અને તેમા જ મોહ પામે છે, તે અયથાર્થ જ્ઞાન છે, જો કે બન્ને જ્ઞાન ઇન્દ્રિયજન્ય છે, તથાપિ ઇન્દ્રિ હો કે ન હો, તેનો કઈ નિયમ નથી, કેમકે સ્વપ્નામા ઇન્દ્રિયો નથી, તથાપિ ઇદ્રિયોવડે આત્માના તે શરીરના એટલે સ્વપ્ને શરીરના વ્યવહાર કરાય છે આ વ્યવહાર જેને અસત્ છે એમ પ્રતીત થાય છે, તેને જ યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ ગણાય છે પરમાત્માના સકલ્પ માત્રથી આ સૃષ્ટિ નિયમિતપણે ચાલે છે પરમાત્મા સર્વ વ્યાપક છે એને ઇદ્રિયો નથી, તે કર્તા ભોક્તા છતા અકર્તા અભોક્તા છે, એવુ જ જ્ઞાન તે યથાર્થ જ્ઞાન અથવા તો પ્રમાજ્ઞાન કહેવાય છે પ્રમાજ્ઞાનવાળો જીવ પરમાત્માને અશરીરી, ઇદ્રિયાદિકથી રહિત માને છે,* છતા તેના યથાર્થ જ્ઞાનમા પરમાત્માનો સાક્ષા-

* અશરીરી એટલે વ્યાવહારિક—આ ઇદ્રિયોથી દેખાય કે આ બુદ્ધિથી કલ્પાય તેવુ નહિ, પણ એ સર્વથી પર જૂદુ એવુ કોઇક દિવ્ય સ્વરૂપ

ત્કાર પણ અનુભવે છે, શરીરાદિ અવયવોવાળો જુએ છે, પણ નિશ્ચયપૂર્વક માને છે કે, જે શરીરની કલ્પના કરવામા આવે છે, જે ઇંદ્રિયોની પ્રતીતિ બતાવવામા આવે છે તેવો તે નથી તે ભજનારાને ભજે છે, ભજનારાનો આત્મા છે, ભજનારો તેનો આત્મા છે અને આત્મા આત્માના ઐક્યથી ભજનારાને સાયુજ્યમુક્તિનો અને દ્વૈતના વિષયથી ભજનારાને જ સામીપ્ય મુક્તિનો અધિકારી બનાવે છે

જગત્ સ્વપ્ન તુલ્ય છે

જેમ સ્વપ્ન સત્ય નથી તેમ જગત્ પણ સત્ય નથી બન્નેના વ્યવહારો મિથ્યા છે જેમ સ્વપ્નમા એક રક રાજા થાય છે, ધનાઢ્ય થાય છે, અને રાય રક-ભીખારી બની જાય છે, પરતુ તે પુરુષ જાગ્યા પછી જાગૃત દશામા જુએ છે, ત્યારે તેને બધુ મિથ્યા-આળપપાળ લાગે છે રાજા તે રાજા જ છે ને ભીખારી તે ભીખારી જ છે રાજાની રિદ્ધિ સિદ્ધિ ગઈ નથી ને ભીખારીનુ કાચલુ ગયુ નથી, સર્વ હાજર છે, તેમ જ જગત્, અને જગતના બધા વ્યવહારો માત્ર દૃષ્ટિએ રચેલી સૃષ્ટિમા જ સત્ય જણાય છે, પરતુ સત્ પદાર્થનુ જ્ઞાન થયા પછી-અદ્વૈત દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિથી સૃષ્ટિ દૃષ્ટિનો વિષય જ માત્ર રહે છે હવે સ્વપ્નમા કાર્યકારણ એક સાથે જ ભાસે છે જેમ કોઈ કુભાર મૃત્તિકા લેવાને ટોપલો લઈને જાય, લાવે, ગુદે, ચાકપર ચઢાવી તેનો ઘડો બનાવે અને એ રીતે નિમિત્ત કારણ અને ઉપાદાન કારણથી ઘટરૂપી કાર્ય બને છે, તેમ સ્વપ્નમા નથી સ્વપ્નમા તો કાર્ય અને કારણ એકી વખતે જ પ્રકટ થાય છે એ સર્વ અવિદ્યાના જ પ્રતાપ છે કોઈને શકા થશે કે, અવિદ્યામા જગતની કારણતા કેવી રીતે સિદ્ધ થશે? ઘટમા મૃત્તિકા કારણ છે, પટમા તતુ કારણ છે, પરતુ અવિદ્યા બધાનુ કારણ શી રીતે હોય? બીજુ, અવિદ્યા એકલી જ જગતનુ કારણ હોય તો તે જડ છે અને જગતમા તો વિચિત્રતા ભાસે છે, માટે એ કેમ અસત્ય સભવે? જો અવિદ્યાને ચેતનનો આશ્રય છે એમ કહીશું, તો કારણો વળી બે થશે અવિદ્યા ને ચેતન વળી જગતનુ કારણ જીવોના અદૃષ્ટ છે, તેથી જીવોના અદૃષ્ટોને જગતનુ કારણ કહીશુ, કે ઈશ્વરને જગતનુ કારણ કહીશુ? દૃષ્ટાતમા જેમ કર્મ અને ભોગ કર્મના ફળ ભોગ છે, એ ભોગ અવિદ્યાનુ કાર્ય છે, એમ કહીએ તો કર્મજન્ય યજ્ઞનુ ફળ સ્વર્ગ છે, તે મિથ્યા થશે અને તે મિથ્યા છે, એમ કહીશું તો શાસ્ત્ર ખોટા ઠરશે-

એનુ સમાધાન કેમ થાય ? આ શકાનુ ઉત્તર એટલુ જ કે, જે સત છે તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, પણ સત્ ત્રિકાલાબાધિત છે તેમ જે અસત્ હોય છે તેની પણ ઉત્પત્તિ થતી નથી જેમ વધ્યાપુત્ર, સસલાના શિંગડા, આકાશનો છાયડો વગેરેની ઉત્પત્તિમા સત્યતા જ નથી હવે જગત્ અસત્ છતા તેની ઉત્પત્તિ કહી છે, તે જ સિદ્ધ કરે છે કે, જગત્ માયિક છે, તે સતે નથી, અસતે નથી, તેમ સત્ અસત્ બેએ નથી જો જગતને સત્ કહીશુ તો પ્રપચમા કાર્યત્વ આવશે નહિ, અને અસત્ કહીશુ તો તે અસગ છે, કેમકે તે દેખાય છે, વ્યવહારાય છે અને સત્ તથા અસત્ કહીશુ તો એકી વખતે સત્ અસત્ રૂપતા જગત્મા ઘટી શકતી નથી વાસ્તવિક રીતે જગત્ જેવુ છે તેવુ જ છે માનો કે તે અનિર્વચનીય છે હવે અનિર્વચનીયનુ કારણ પણ અનિર્વચનીય જ હોવુ જોઇએ, અને તેનુ નામ તે અવિદ્યા જગતની ઉત્પત્તિ પૂર્વે જગત્ સત્ હોય તો સસલાને શિંગડા થવા જોઇએ, અને સત્ અસત્ બે ધર્મ તો એકસ્થાનકે રહી જ શકતા નથી सृत्तिकेत्येव सत्य એ અર્થ પ્રમાણે જગત્ સત્ય ગણાય પણ તેમ નથી, કેમકે પ્રપચ–જગતને સત્ય માને તો एकमेवाद्वितीय ब्रह्म એ પરમ શ્રુતિ, સજાતીય, વિજાતીય ને સ્વગત ભેદ રહિતત્વ દર્શાવે છે, તે વચન મિથ્યા ઠરે પણ જેમ ઘટ, ઉત્પત્તિની પૂર્વે અસત્ છે અને ઉત્પત્તિ પછી સત્ જણાય છે, પણ જગતમા તેમ નથી જગત્ ઉત્પત્તિ પૂર્વે સત્ હોય તો એમા કાર્યત્વ શાનુ હોય ? અર્થાત્ જગત્ અનિર્વચનીય છે અને તેવુ જ અનાદિ અજ્ઞાન તેનુ કારણ છે. અજ્ઞાન એકલુ છે, પણ તેમા તેની શક્તિ વિચિત્ર છે તેથી, એ કારણનું આ કાર્યરૂપ જગત્ પણ વિચિત્ર છે છીપમા રૂપાનો ભાસ થાય છે, તેનુ કારણ છીપ નથી, પણ એ રૂપાના ભાસનુ કારણ અજ્ઞાન છે એનુ અન્ય નામ અવિદ્યા છે એ અવિદ્યા જડ છે ભલે તે ચેતનને આશ્રયે રહેલી છે, પરતુ તેથી ચેતનમા કારણતા આવતી નથી ચેતન તો અનિષ્ઠાનને આશ્રયે રહે છે ને એકલી જ અવિદ્યા જગતનુ કારણ બને છે. જીવોના અદૃષ્ટનુ, ઈશ્વરનું તથા જગતનુ કારણ માત્ર આ અવિદ્યા જ છે, અને આ જગત્ અવિદ્યારૂપ છે, તેથી જ તે મિથ્યા છે હવે યજ્ઞાદિક કરવામા આવે છે, એ સાધન કર્મ છે અને સ્વર્ગાદિક લોક તેના ફળ છે. પણ તેનુ તાત્પર્ય તો બ્રહ્મની એકતામા જ છે પરતુ એમાએ સાધ્ય અને સાધન ભાવ દર્શાવી,

બોધનદ્વારા क्षिणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ॥ એવુ બોધન કરીને, જીવને સ્વર્ગાદિકમા પણ વૈરાગ્યમા વાળવાનો મર્મ રાખ્યો છે સર્વમા વૈરાગ્ય કરાવી, પરમાત્માને પદે શાંતિમા પર્યવસાન પમાડવામા જ શાસ્ત્રનું એ બોધવચન છે બ્રહ્મપદ–કૃષ્ણપદ–રામપદ–નિજાનંદપદ–સ્વરૂપાનંદપદ–પરમપ્રેમપદની પ્રાપ્તિમા સ્વર્ગાદિક લોક તુચ્છ છે, એ જ ભાવ શાસ્ત્રકારો–મુનિ–યોગીજનોએ એ વચનથી દર્શાવ્યો છે નિત્યનુ સ્થાન તો પરબ્રહ્મ ધામ છે, કે જેની પ્રાપ્તિ થયા પછી પુન જન્મમરણ નથી પુન પડવાનું નથી, ઉંચે ને ઉંચે ઠેઠ સૂધી ઉંચે જ ચઢવાનુ છે, કે જેનાથી ઉંચે ચઢવાનુ પણ નથી ! ત્યા જ નિત્ય અને મુક્ત દશા છે.

સર્વ વ્યાપી પરમ બ્રહ્મ જ પરમ છે

હે દેવિ ! મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, આવા નિત્ય મુક્ત સ્થાનની પ્રાપ્તિને બદલે પ્રપચના જીવડાઓ આ મોટો દેવ, આ નાનો દેવ, આ તો મારો ઈષ્ટદેવ છે ને તે મોટો છે, એવા અભિમાનથી નિત્ય કલેશ વહોરી લે છે એક સમયે આપણા રાજાના દરબારમા વિવાદ થયો કે કીયો દેવ મોટો ? શકર કે વિષ્ણુ, ગણેશ કે શક્તિ ? સભામાના વિદ્વાન્ ને ગુણવાન્, જ્ઞાની ને અજ્ઞાની સર્વે પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા કોઇ શકરની શ્રેષ્ઠતા પ્રતિપાદન કરવા મડી ગયા, કોઈ વિષ્ણુના મોટા કાર્યોની પ્રશસા કરવા લાગ્યા ચડભડાટ એટલો બધો વધી ગયો કે, વાત કરતા કરતા મારામારી ઉપર આવી ગયા વાસ્તવિકમા કોઇએ શકરના કે વિષ્ણુના પ્રત્યક્ષ દર્શન કીધા ન હતા, તેમ બને દેવમાથી કોઇનુ સ્વરૂપ પણ જાણ્યુ ન હતુ આ સવાદ જોવાને સાક્ષાત્ હરિહર યોગીનુ રૂપ ધારણ કરીને તે રાજસભામા પધાર્યા તેણે બન્નેને શાત પાડીને પૂછ્યુ, “હે દુનિયાદારીના ડાહ્યા પડિતો ! ધર્મના પોપલાઓ ! તમારામાથી કોઇએ શિવને કે વિષ્ણુને જોયા છે ?” વિવાદીઓએ કહ્યુ, ‘ના મહારાજ !’ હરિહરે કહ્યુ, “જો જોયા નથી, તો તમે તેની શ્રેષ્ઠતા કેમ પ્રતીત કરાવી શકશો ? ઓ મૂઢમતિઓ ! હરિ અને હર એક જ છે, તેમા ભિન્નતા નથી ભેદ માત્ર પ્રત્યેક પુરુષના જ્ઞાનબળમા છે આ દૃશ્ય માત્ર પરમાત્માનુ સ્વરૂપ છે પરમાત્માની વિભૂતિઓમાથી કોઈની પણ નિંદા કરવાથી સત્ય ધર્મ પ્રવર્તાવી શકતો નથી ને સત્યપદના અધિકારીએ થવાતુ નથી હરિ અને હર આ જગતમા સર્વત્ર આત્મા–પરમાત્મા સ્વરૂપે બિરાજે છે’ એમ કહેવાની સાથે જ

આખા દરબારમા તેજોરાશિરૂપ હરિ અને હર એક જ સ્વરૂપે દૃષ્ટિ-ગોચર થયા હરિના ઉપાસકે હરિને, હરના ઉપાસકે હરને, રામના ઉપાસકે રામને, બાળકૃષ્ણના ઉપાસકે બાળકૃષ્ણને, ગણેશના ઉપાસકે ગણેશને ને શક્તિના ઉપાસકે શક્તિરૂપે જોયા! હરિ અને હર–પરમ પ્રભુ વિના અન્ય કંઈ જ દૃષ્ટિએ પડતુ ન હતુ પ્રત્યેક લોકો પોતાના આત્માને વિષે હરિ અને હરને જોવા લાગ્યા પછી તેજોરાશિ હરિહરે કહ્યુ, 'આજ પરમાત્માનુ એક જ–નિત્ય–શુદ્ધ–પરમ સ્વરૂપ છે, અન્ય કંઈજ નથી જેઓ સાધનસપન્ન છે, તેઓને જ એ પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યને થતુ નથી જે જગતના જીવડા મદાધ બનીને પરમાત્માની વિભૂતિઓને દ્વૈતભાવથી જુવે છે, તેઓ સત્ ચિત્ આનન્દઘન પદના અધિકારી નથી, અને તેઓને સત્ય જ્ઞાન ત્રણ કાળમા પ્રાપ્ત પણ થતુ નથી પણ જેમ અધારામા રહેલો ચોર કચરામા હાથ ઘાલીને પકડા-વાની બ્હીકથી નાસી જતા છાણના ઢગલામા જઈ પડે છે, અને તેની ધનપ્રાપ્તિની આશા નિર્મૂળ થાય છે, તેમ જેઓ પરમાત્માની વિભૂ-તિમા ભેદદૃષ્ટિ કરે છે, તેઓ મિથ્યાવાદમા લપટાઈ મોહના કાદવમા ખરડાયા કરે છે પરમાત્મા–મહેશ્વર અદ્વિતીય છે–શ્રેષ્ઠ છે–સર્વનુ કારણ છે–સર્વમય છે ગમે તે નામે તેને ઉપાસો, પણ તે ને તેજ છે જળ–વારી–પાણીને ગમે તેવા ભિન્ન નામથી મગાવવામા આવશે, તોપણ એક પદાર્થ જ આવશે, તેમ શકરરૂપે, વિષ્ણુરૂપે, કૃષ્ણરૂપે, રામરૂપે, નૃસિંહરૂપે, વામનરૂપે, આદિત્યરૂપે, શક્તિરૂપે, ગણેશરૂપે, માનવ-રૂપે, વનસ્પતિરૂપે કે વિરાટરૂપે ઉપાસના કરવાથી પરિણામમા તો અતે એક પરબ્રહ્મની જ પ્રાપ્તિ કરવાની છે એ પ્રાપ્તિમા શ્રદ્ધાની દૃઢતા ને વાસનાની નિર્મૂળતા, પ્રપચનુ મિથ્યાત્વ અને સત્યની પ્રતીતિ, સકલ્પનો સન્યાસ ને અહમ્‌નો વિનાશ, દ્વૈતનો નાશ ને અદ્વૈતમય-દૃષ્ટિ, એ જ પ્રધાન કારણ છે જેણે આત્મરસાયણ ખાધુ છે, જે આત્મસત્તાથી વેષ્ટિત છે, આત્મરસનો સ્વાદિયો છે, તે જ આત્મા પરમાત્માનુ અનુસધાન કરી પરમ પ્રભુને પામે છે' આટલુ કહીને હરિહર અતર્ધાન થઈ ગયા છતા પણ જગતમા ઘટાકર્ણ જેવા અનેક મૂઢ જનો વસે છે, કે જેઓ પોતાની જડતાનો ત્યાગ નહિ કરતા, પરમાત્માની વિભૂતિઓને અનેક પ્રકારે વર્ણવે છે અને મદાધ બનીને સત્‌ની પ્રાપ્તિમા નિર્બળ બની સત્‌ને જ નિંદે છે

સત શું?

એ સત્ શું છે? કેવું છે? કયાં છે? પ્રકટપ્રજ્ઞા! તું જાણે છે કે, સત્ તે સત્ જ છે નામરૂપ રહિત છે તેને કોની ઉપમા આપું? એ સત્ પરમ પ્રકાશિત છે, સર્વત્ર છે જ્યાં દિવાકર નથી, નક્ષત્રપતિ નથી, નક્ષત્રે નથી, સર્વત્ર પ્રભા જ છે, જેને જાણવાથી–જોવાથી જે ફળસિદ્ધિ થાય છે તેથી અન્ય ફળસિદ્ધિ નથી, જેના સુખથી અન્ય સુખ નથી, જેના જેવું અન્ય રૂપ, સૌંદર્ય કળા કે જ્ઞાન નથી, જેના દર્શનથી શ્રેષ્ઠ દર્શન નથી, જેના દર્શન પછી અન્ય દર્શનની અભિલાષા રહેતી નથી, તે જ સત્! એ જ સત્માંથી રામ, કૃષ્ણ, શંકર, બ્રહ્મા, આદિત્ય, ગણેશ, શક્તિ, વિરાટ્, વિશ્વ ને પ્રાણીમાત્ર થયાં છે એજ સત્ને પરમાત્મા–પરમેશને મહેશ કહે છે એ સત્ના દર્શનમાં જીવે સદા તત્પર રહેવું જોઇએ, મથન કરતા રહેવું જોઇએ, ઉત્સાહી રહેવું જોઇએ પણ જીવની ક્ષુલ્લકતા એટલી બધી અપાર છે કે, તે સત્ કરતાં અસત્માં વધુ મસ્ત રહે છે, મૂર્ખ પ્રાણી સંસારમાં રહીને આ મારો દેહ, આ મારી સ્ત્રી, આ મારો પુત્ર, આ મારો મિત્ર, આ મારા દાસ, આ મારો હાથી, આ મારો ઘોડો, આ મારી સંપત્તિ, એ સર્વ મારાં જ છે, હું જ આ કરું છું, મારા વિના કોણ કરે એવું છે–એમ હું હુંમાં બંધાઈ જઈ તેમાં જ લીન રહે છે, અને પોતાનું ઉત્તમ આયુષ્ય, માંસની પુતળીઓની સેવામાં ને નાશવન્તને પ્રાપ્ત કરવામાં એળે ગુમાવે છે કિંચિત્ સંસ્કારી પુરુષ પૂજન અર્ચનના ઠાઠમાં કાળક્ષેપ કરે છે, અધિક યજ્ઞયાગમાં મચી સત્નો ફેરો જે સ્વર્ગાદિક, તેની એષણા કરે છે એ સર્વ અસત્ વ્યવહાર જ છે, સત્ની એષણાનો વ્યવહાર નથી જેના વડે આ સર્વ સંગે વ્યવહાર કરવાને કુશળ થવાય છે, તથા જેના વડે સૌંદર્યની પ્રતીતિ થાય છે, તે પ્રાણના અધિપતિ પરમાત્માની શોધમાં કોઇનું ચિત્ત ચોંટતું નથી, કર્મકાંડની એષણા એ એષણા જ નથી, એ તો આવર્જન વિસર્જનનો ઘાટ છે સ્ત્રી પુત્રોના ઉપર જેની આત્મબુદ્ધિ છે, તે પામરો છે જે પામરો તેમના સુખદુઃખને પોતાનું સુખદુઃખ માને છે, તેઓ વળી અલ્પ પ્રાણીઓ છે, અને તેમના રક્ષણની ચિંતામાં જેઓ રાતદિવસ નિર્ગમન કરે છે, તેઓ મૂઢ જ છે! જેઓ આ નાશવંત શરીરમાં અભિમાની છે, તે મરુભૂમિમાં જળની આશા કરનારાં મૃગલાં છે! જે શરીરને નિયમાદિકથી દંડવું જોઇએ, તે શરીરને જે મનુષ્યો વિષયના

વિષયથી પોષે છે, તેઓને અમૃતની આશાથી મણિધરના રાફડામા હાથ ઘાલવાથી જે ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે જ ફળને પામે છે જેને સત્‌ના દર્શનની નિત્ય પૂર્ણ પુરુષોત્તમની-પ્રાપ્તિ કરવાની છે, તેણે અન્યની ઉપાસના કરવી નહિ સાકર મેળવવાની ઇચ્છાવાળો બાવળને કે બોરડીને સેવે તે જેમ નિરર્થક છે, તેમ જ સત્પ્રાપ્તિ માટે અહકાર ત્યજી, વૈરાગ્ય સજી, સયમી બની, પ્રેમી બનવુ જોઇએ બાવળને પપાળનારો સાકરને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેમ જ સસારના કામાદિકને પપાળનારો સત્‌ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી જેને પરમાત્માની સાથે લગની લાગે છે, તે આનદ-લગની-લેહ-રસ અન્યને જણાવી શકતો નથી-ચખાડી શકતો નથી-તે અનુપમેય છે જાણે છે-તે જ જાણે છે: તે જ તે સુખ ભોગવે છે પરમાત્મામા જે પ્રીતિ થાય છે, તે એક ભક્ત જ જાણે છે, અન્યને કહેવાથી તેને તેનો રસાસ્વાદ જણાતો નથી. પરમાત્માની પ્રાપ્તિમા નામ, સ્મરણ, કીર્તન, લીલાવનનુ દર્શન, તેનામા અથાગ પ્રીતિ, સાત્વિક પદાર્થોના સબધથી પ્રેમની ઊર્મિઓનુ ઉછળવુ અને સતત તેમા એકતાર થઈ જવુ, એ જ સાધનનુ પણ સાધન છે અને સારનુ પણ સાર છે એ જ સાધનસપન્ન જીવ એક જ જન્મે નિજાનદના સ્થાનનો નિવાસી બને છે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલાને ભજન કે ભજનારામા દ્વૈત ભાવ રહેતો નથી, પૂજ્ય પૂજક ભાવ શમી જાય છે-પૂજ્ય તે પૂજક ને પૂજક તે પૂજ્યરૂપ બની જાય છે-અડગ પ્રેમી એ પદને પામે છે! પ્રેમાનદને ભોગવે છે

પ્રેમ અને બ્રહ્મ એક જ છે

પ્રેમ કહો, જ્ઞાન કહો, બ્રહ્મ કહો, કૃષ્ણ કહો, રામ કહો, શકર કહો, એ સર્વ એક જ છે, નામ માત્રનો જ ભેદ છે જળ કહો, વારિ કહો, પાણી કહો, સાગર કહો, રત્નાકર કહો, નદી કહો, પણ સર્વત્ર પાણી જ છે, માતા કહો, કાકી કહો, ભાભી કહો, દીકરી કહો, બહેન કહો, ગૃહિણી કહો, પણ સ્ત્રી જાતિરૂપે એક જ છે નામનો જ ભેદ છે એમ જ બ્રહ્મ વિશે પણ સમજવુ જ્ઞાનથી પણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ છે, પ્રેમથી પણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ છે પ્રેમી અને જ્ઞાની એક જ છે પ્રેમીથી જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાનીથી પ્રેમી શ્રેષ્ઠ છે આમા અધિક ન્યૂનતા બુદ્ધિ રાખવી અજ્ઞાનતાનુ કાર્ય છે કોઈ એક પ્રસગે જ્ઞાની અને પ્રેમી અરણ્યમાથી જતા હતા, તેવામા સામો વાઘ જોવામા આવ્યો પ્રેમીએ કહ્યુ, "આપણે

નાશી જઇએ, નહિ તો વાઘ ખાઈ જશે !" જ્ઞાનીએ કહ્યુ "આપણે તો પરમાત્મારૂપ જ છિયે, પરમાત્મા પરમાત્માનુ રક્ષણ કરશે જ !" પ્રેમીએ કહ્યુ, "ભલા માણસ ! જે કાર્ય આપણાથી થઈ શકે છે, તે કાર્ય માટે પરમાત્માને શ્રમ આપવો, એ શુ યોગ્ય છે ?" પ્રેમીજન પરમાત્મામા જે પ્રકારે એકતાર થઈ જાય છે, તેનુ સ્વરૂપ નિરાળુ છે પ્રેમી અવતારી પુરુષ છે, જ્ઞાની સિદ્ધ પુરુષ છે, પ્રેમી અનેકના સહવાસમા આવી જળ કમળવત્ નિર્લેપ રહી અનેકનો ઉદ્ધાર કરે છે, જ્ઞાની સિદ્ધ દશામા રહી જગતના ભયથી દૂર ભાગે છે પ્રેમી જગતમા છતા પણ નિર્લેપ રહે છે, અને તે જ શ્રેષ્ઠ છે પ્રેમી જે પ્રકારે પરમાત્મામા એકતાર થઇ જાય છે–પરમાત્મા સ્વરૂપ બની જાય છે, પરમાત્મામા આત્માને વિલીન કરે છે, પરમ આત્મામા આત્મા લીન થઇ જાય છે, તેની ખૂબીનુ વર્ણન થઇ શકે એમ નથી જ્ઞાનીની લીનતા જૂદા જ પ્રકારની છે જ્ઞાની જળના બુદ્બુદ જેવો છે, જળમાથી નિપજી જળમા જ સમાઈ વિલયને પામે છે પ્રેમી વીણાના સુર જેવો છે, પોતે આનદ ભોગવી બીજાને ભોગવાવે છે છતા બન્ને એક જ છે માન કે પ્રેમી તે જીવન્મુક્ત છે, જ્ઞાની તે વિદેહમુક્ત છે * જ્ઞાન એ જ પ્રેમ છે, પ્રેમ જ જ્ઞાન છે જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રેમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, પ્રેમથી ઉપજેલુ જ્ઞાન જ અચળ–અટળ–અબાધ્ય રહે છે એ જ જ્ઞાનપ્રેમમા રહેલો જ્ઞાની જીવ સદાકાળ પરમાત્માનુ સામીપ્ય ભોગવતો સાયુજ્યતાને પામે છે આ

---

* જીવન્મુક્ત અને વિદેહમુક્તનુ સ્વરૂપ પૂર્વાપર સમજાવ્યુ છે, તેનો સ્પષ્ટાર્થ આમ સમજવો न व सशरीरस्य सत प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति અને न वा शरीरस्य प्रियाप्रिये स्पृशत સશરીર જીવને પ્રિયાપ્રિયનો નાશ થતો નથી, જે આ શરીર છે તેને પ્રયાપ્રિય સ્પર્શતા નથી એ શ્રુતિ જીવન્મુક્તની પ્રતિપાદક છે જ્ઞાનીને શરીરપાત પર્યંત જીવન્મુક્તની સજ્ઞા આપવામા આવે છે, અને શરીરપાત અનતર તેને વિદેહમુક્તિની સજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય છે છતા જનક જેવાને વિદેહમુક્તની સજ્ઞાપ્રાપ્તિનુ કારણ એટલુ જ છે કે, તેમને દેહ ઉપરનુ મમત્વ વિગત થયેલુ–જતુ રહેલુ, તે જ છે અર્થાત્ જનકને વિદેહમુક્તની સજ્ઞા આપવામા આવે છે, ત્યા શાસ્ત્રદૃષ્ટ્યા તેને જીવન્મુક્ત પણ સમજવો, કારણ કે શરીરપાત પૂર્વ, શાસ્ત્રદૃષ્ટ્યા કોઈ વિદેહમુક્ત કહેવાતો નથી જ્ઞાનદૃષ્ટ્યા–મોક્ષદૃષ્ટ્યા જીવન્મુક્ત ને વિદેહ-મુક્ત ઉભયે એક જ છે, છતા જીવન્મુક્તને પ્રારબ્ધ ક્ષીણ થતા સૂધી ભોગ ભોગવવા પડે છે, અને વિદેહમુક્તને કઇ જ રહેતુ નથી, કારણ કે તેના શરીરનો પાત થયો છે અર્થાત્ જીવન્મુક્તના ચિત્તના સ્વરૂપનો નાશ થાય છે ને વિદેહમુક્તના ચિત્તનુ સ્વરૂપ પણ નાશ પામે છે

અતિ અદ્‌ભુત છે, પણ સત્ય છે. એ જ દશાને પ્રાપ્ત જીવ ઇશ્વરની કૃપાથી સત્વર મુક્ત થઈ જાય છે અજામિલ જેવા ક્ષણ માત્રમા પણ એ દશા પ્રાપ્ત કરી શકયા છે તે પ્રેમ-અનન્યતાનો પ્રતાપ છે જે પ્રેમથી અજામિલે નારાયણનુ ભજન કીધુ છે, તે જ પ્રેમ શુદ્ધ ને સત્ય છે જ્ઞાનીની વૃત્તિ તીવ્રતમ ઉચ્ચાભિલાષી છે, પ્રેમીનુ હૃદય-વૃત્તિ-ભાવના ઉચ્ચ અને સસ્કારી છે ઉભયના આત્મામા પરમાત્માનુ શુદ્ધ જ્ઞાન અને શુદ્ધ પ્રેમ એ સમાન-સચોટ જ છે પ્રેમી અને જ્ઞાની ભૂમા-બ્રહ્મના દર્શનના અધિકારી છે, પ્રેમી પરમાત્માના સકળ દરબારગઢમા જવાનો અધિકારી છે, જ્ઞાની દરબારનો સામત છે રાજા સામત સગે સદા જ મત્ર કરે છે-પોતાના હૃદયની ઉર્મિઓ તેનામા સમાવે છે પણ પ્રેમી તો રાજાના રણવાસથી તે રાજાના ગુપ્ત કાર્યમા પણ રાજાની સમીપમા ને અતરમા, બન્ને સ્થાનકમા રહી શકે છે જ્ઞાની જ્ઞાનમા સ્વસુખ માટે જ તલસે છે, પ્રેમી પોતાના પ્રેમપાત્રના સુખને માટે પણ તલસે છે-પ્રેમી પોતાનુ સર્વસ્વ પરમાત્માને જ જોય છે વૃન્દાવનની ગોપીઓ એ જ પ્રેમનુ પાત્ર હતી. શ્રીકૃષ્ણને જગતના નાથ ન જાણતા, ગોપીનાથ જાણી, શ્રીકૃષ્ણમય થવાથી તેઓ મુક્તિને પામી છે એવા પ્રેમનુ પાત્ર બનાવવાને તન મન રહિત બની જવુ જોઇએ, સદા ઉત્સાહી રહેવુ જોઈએ, દૃષ્ટિ માત્રનો વિલોપ કરવો જોઇએ, દૃષ્ટિનો દષ્ટિમા વિલય કરવો જોઇએ, ચિત્ત અને ચૈતન્ય, દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય એવી નામ માત્રની ઉપાધિ ટળી જવી જોઇએ, ભેદ મટવો જોઈએ, અભેદમય થઈ જવું જોઇએ, બલવતી ભોગવૃત્તિનો નાશ થવો જોઇએ એ દિવ્ય પ્રેમ-જ્ઞાન, આત્માની પ્રગાઢ શક્તિ પ્રેમ રસાયન, તેનો જે ભોગી છે તેનામા સદાકાળ તે રમણ કરે છે ને તેની વૃત્તિઓ વિરમી જાય છે એ જ પ્રેમી પરમ જ્ઞાની છે કે, જેણે ભાવવૃત્તિથી ભાવત્વ, શૂન્યવૃત્તિથી શૂન્યત્વ, પરબ્રહ્મવૃત્તિથી પૂર્ણત્વ જાણ્યુ છે, ને તેમા સર્વસ્વનો વિલય કીધો છે હે પ્રકટપ્રજ્ઞા ! જ્ઞાની પુરુષરૂપ છે, પ્રેમી સ્રીરૂપ છે જેમ યુગલરૂપ વિના સૃષ્ટિ નથી, તેમ એકલા જ્ઞાનથી મોક્ષ છે, એમ હુ માનતો નથી, ગુરુદેવ પણ મનાવતા નથી પ્રેમ વિના જ્ઞાન મિથ્યા છે, જ્ઞાન વિના પ્રેમ વ્યર્થ છે જ્ઞાની ને પ્રેમી બન્નેય સાયુજ્યમુક્તિના-નિજપદના અધિકારી છે. બન્ને પ્રેમ-બ્રહ્મરૂપ બની રહે છે, બ્રહ્મમા જ વિલસે છે જગતમા રહ્યા છતા જેનો-દ્વૈત ભાવ-અદૃશ્ય

થયો છે તે જ્ઞાની–પ્રેમી નિર્હેતુક ભક્તિમા જ લીન રહે છે, કેમકે હાર પ્રેમજ્ઞાનરૂપ જ છે જેમ સસારી–અવિવેકી જીવને વિષયમા અટળ પ્રીતિ છે તેવી જ અટળ હરિપ્રીતિ મારા હૃદયમાથી જશો નહિ

આ પ્રમાણેની અનેક પ્રકારની જ્ઞાનગોષ્ઠિ કીધા પછી, સુવિચાર શર્મા અને પ્રકટપ્રજ્ઞા ગુરુ આશ્રમ પ્રતિ ચાલ્યા માર્ગમા સુવિચારે પુન કહ્યુ, "તમે સાક્ષાત્પ્રકટપ્રજ્ઞા છો ! દેવિ ! તમારા જ પ્રતાપથી આ જ્ઞાનની રિદ્ધિ સિદ્ધિ મને પ્રાપ્ત થઈ છે તમે મારાથી વિશેષ ભાગ્યવતી છો, પ્રતાપી છો ને ઈશ્વરસાનિધ્ય પ્રાપ્ત થવાને પૂર્ણ અધિકારી છો" પતિમુખથી આવા વચન સાભળીને થોડીકવાર છદ્મલિગ અબોલ રહી અને પછી બોલી, "હે સ્વામીનાથ ! હુ આ લોકના વ્યવહારમા આપની દાસી છુ, પ્રકટપ્રજ્ઞાનો પરમનાથ સર્વસ્વ સુવિચાર છે સુવિચાર જ પ્રકટપ્રજ્ઞાનો રક્ષક છે પતિના સહવાસથી પત્ની નિર્વિકારી બની નિર જનને જાણવાને ભાગ્યશાળી બને છે જો આપ જેવા સતનો મેં પાણિ ગ્રહણ કીધો ન હોત, તો મારી શી અવસ્થા થાત ? સાક્ષાત્ શકરન અવિચ્છિન્ન દર્શનનો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે, તેમને મુખેથી ઝરતા જ્ઞાના-મૃતનું નિત્ય પાન કરવામા આવે છે, તે સર્વ આપના ચરણકમળનો જ પ્રતાપ છે હે મહાત્મા ! હે સત ! આપને શોધવા હું નિકળી ન હોત તો એ મહાત્માના દર્શનનો મને અલભ્ય લાભ ક્યાથી મળત ? કારણ માત્રનુ કારણ અને મારા કલ્યાણમા હુ માત્ર આપને જ જોઉં છુ હુ એટલુ જ ઇચ્છુ છુ કે, હું આપની સગે જ સદા રહું અને આપ મજ સગે સદા રહો–અને મજના મન–પ્રાણ–ચિત્ત સર્વ આપમા વિલીન રહો"

આ પ્રમાણે વાતચિત કરતા કરતા તેઓ ગુરુ આશ્રમમા જઈ પહોંચ્યા માર્ગમાથી ચૂટી લીધેલા સૌગધિક પુષ્પોની માળા ગુરુના કઠ વિષે આરોપણ કીધી, અને કૃતાજલિપૂર્વક ચરણવદન કરી મહાત્માના મુખથી જ્ઞાનામૃતનુ પાન કરવા તેઓ સાન્નિધ્યમા જઈ બેઠા

અષ્ટમ બિન્દુ

શુદ્ધ સંકલ્પ-સાત્વિક ભાવના

सति सक्तो नरो याति सद्भाव ह्येकनिष्ठया ।
कीटको भ्रमर ध्यायन्भ्रमरत्वाय कल्पते ॥

અર્થ-સદાસક્ત-એકનિષ્ઠાથી સત્ (બ્રહ્મ)ના ચિંતનમા લાગેલો પુરુષ સત્ (બ્રહ્મ) પણાને પામે છે ભ્રમરીના ધ્યાનવાળો કીટ ભ્રમરીરૂપને પામે છે

વિવેક ચુડામણિ

ગુરુદેવથી આજનું તેમનુ ચારિત્ર્ય અજ્ઞાત ન હતુ જે જ્ઞાન સુવિચાર અને પ્રકટપ્રજ્ઞાએ પ્રાપ્ત કીધુ છે તેથી મહાત્મા પ્રસન્નચિત્ત હતા પ્રકટપ્રજ્ઞાને લીધે સુવિચારનુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનુ કાર્ય સધાયુ છે અને પ્રકટપ્રજ્ઞાપર સુવિચારની પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, એમ જાણી, તેના મનનુ કંઈ વિશેષ સમાધાન કરવા માટે ગુરુદેવ બોલ્યા,

"વત્સ સુવિચાર ! આ લોકના જીવને બન્ધ અને મોક્ષમા મૂકનાર મન છે મન અનેક નવી નવી સૃષ્ટિને રચનારુ છે મનને સાત્વિક માર્ગ પ્રતિ વાળીશું તો ત્યા વળશે ને રાજસ કે તામસ માર્ગમા પ્રેરીશુ તો ત્યા ભટકશે-એ માર્ગોમા વિચારતા, તે તે માર્ગરૂપ તે તે ભાવના કરશે-સંકલ્પ કરશે ભાવનાનુસાર વાસના પ્રકટ થશે, વાસનાનુસાર ફળપ્રાપ્તિ થશે એ ભાવનાનું ફળ તેને આ જન્મમા મળે છે કે અન્ય જન્મમા મળે છે જેની ઉચ્ચ ભાવના દૃઢ-શુદ્ધાંત કરણમાથી ઉદ્ભવી હશે, તેને તેવા ફળ પ્રાપ્ત થશે આ માટે જીવે અહોકાળ ઉંચી-રુડી-મોટી મોટી-ઉન્નતપણાની-મોક્ષની ભાવના નિત્ય કર્યા કરવી જોઇએ, અને મનને એ ભાવનામા જ દૃઢ કરતા રહેવુ, એ સર્વથા શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે કેમકે જે જેવી ભાવના કરે છે, જે જેવી વાસનાથી બધાય છે, તેવો તેવો તે થાય છે પુરુષ જો રાજાની ભાવના કરે છે તો તે રાજા બને છે, ચાડાળની ભાવના કરે છે તો તે ચાડાળ અવતરે છે, શ્રીમતની ભાવના કરે

છે તો શ્રીમત, વિદ્યાની ભાવના કરનાર વિદ્વાન, ચક્રવર્ત્તીની ભાવના કરનાર ચક્રવર્તી, ક્રોધની ભાવના કરનાર ક્રોધી, ક્રૂરતાની ભાવના કરનાર ક્રૂર અને આત્મબળની ભાવના કરનાર પોતાની ભાવનાનુરૂપ ફળ પ્રાપ્ત કરે છે અજ્ઞ મનુષ્યો કહે છે કે, 'હું રાજા થાઉં,' 'હુ શ્રીમાન્ થાઉં,' 'હું વિદ્વાન્ થાઉં,' 'હુ કીર્ત્તિમાન્ થાઉં,' 'હું બ્રહ્મનિષ્ઠ બનુ,'– એવા મનોરથો ઘરમા બેઠો બેઠો કર્યા કરે તો તેથી તે કાઇ રાજા કે ધનવાન્ થતો નથી, પણ જો તેની ભાવનાનુરૂપ વાસના દૃઢ હશે, તો તે આ જન્મે નહિ તો અન્ય જન્મે પણ ભાવનાનુરૂપ ફળ પ્રાપ્ત કરશે જ

જીવના જીવિતની એક પવિત્ર ક્ષણ

પ્રત્યેક જીવના જીવનમા એક ક્ષણ એવી આવે છે કે, તે ક્ષણમા જે ભાવના દૃઢ ઘર કરી રહે છે, તેનો તેવી જ વાસનાનો પિંડ બધાય છે, અને તે વાસનાનુરૂપ જ ફળ પ્રાપ્તિ થાય છે એ શુભ ક્ષણમા દૃઢ થયેલો સકલ્પ–મનોરથ–ભાવના અનુરૂપ ફળ આપે છે, તો અહોકાળ જેને એક જ ભાવનાનુ રટણ રહે છે, તેને તે ભાવના ફળે, એમા આશ્ચર્ય શુ છે ? માત્ર તે ભાવના દૃઢ–શુદ્ધ–પવિત્ર હોવી જોઈએ–વિશેષ કઇ નહિ ક્ષણમા એક ને અન્ય ક્ષણે બીજી, એમ પ્રતિક્ષણે પરાવર્તન પામતા સકલ્પો કઈ ભાવના–વાસના નથી, એ તો ભ્રમણા માત્ર છે જે જે જીવો ઉન્નત સ્થાનને પામ્યા છે, પરમભક્ત, પરમજ્ઞાની–બની શ્વેતદ્વીપવાસી બની મુક્ત થયા છે, તે પેલા શુભ કાળમા વિશુદ્ધ મને કરેલા સકલ્પ–મનોરથ–ભાવનાના જ પ્રતાપ છે પવિત્ર કાળમા થયેલી પવિત્ર ભાવના શનૈ શનૈ દૃઢ થાય છે, તે ભાવના પૂર્ણ થવાને મથન કરતો રહે છે, માયાજાળમાથી છૂટતો પણ જાય છે, માર્ગ (સદ્ગુરુ) પણ મળે છે, ઉત્તરોત્તર સકળ સાધનસપત્તિ પ્રાપ્ત કરી, પરમ ફળ પણ પ્રાપ્ત કરે છે અલ્પ પ્રાણીઓ સકલ્પ–મનોરથ ભાવનાનુ માહાત્મ્ય ન જાણતા હોવાથી પ્રાપ્ત થયેલા ફળના અનેક કારણ કલ્પે છે, પણ એ સર્વ મિથ્યા છે જે પ્રાપ્ત થાય છે,–નિર્ધન કે ધનવાન્, વિદ્વાન્ કે મૂર્ખ, દાતા કે કૃપણ, કીર્તિવાન્ કે નિંદાપાત્ર, રાય કે રક, ભક્ત કે નાસ્તિક, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, બધનમય કે મુક્ત–એવા સર્વ આ પ્રપચમા જોવામા આવે છે તેનુ મૂળ મડાણ, આ લોકમા જન્મ–જન્માતરમા પેલી પવિત્ર ક્ષણમા થયેલા પવિત્ર દૃઢ–સકલ્પ–મનોરથ ભાવના જ છે આ પવિત્ર ક્ષણ કયારે આવીને ઉભી રહે છે, તે પુરુષ

જાણતો નથી, તેટલા માટે પરમપદની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનાર જીવે પ્રતિક્ષણ ઉત્તમ સકલ્પ–મનોરથ–ભાવના કરવાની મનને ટેવ પડાવવી, એ અદૃશ્ય રહેલી તે પવિત્ર ક્ષણ એળે ચાલી જાય નહિ ને જીવને હાથ ઘસતા–ક્ષુલ્લક ભાવનાનો ભોગ થઈ પડી, જન્મજન્માતર વટીયો વટીયો કરતા, આવર્જન ને વિસર્જન–જન્મવુ ને મરવુ ને પુન. જન્મવા ને મરવાના ભોગના ભાગી થવુ પડે નહિ

વત્સ ! આ જગતમા જે અનેક કાર્યો સધાય છે, તે પૂર્વ જન્મની પેલી પવિત્ર ક્ષણની પવિત્ર ભાવનાનુ રૂપ જ છે એમા કોઈ કોઇનુ ઓશિંગણ નથી કુભાર ઘડો તૈયાર કરે છે, તેમા નથી તેનાપર માટીનો ઉપકાર થતો કે નથી ચાકનો ઉપકાર થતો, કે નથી ચાકને ફેરવવાના દાડાનો ઉપકાર થતો એક બીજાનો સયોગ થતા પૂર્વકાળની ભાવનાનુરૂપ એક બીજાનુ કાર્ય સધાય છે જે જ્ઞાનની તને પ્રાપ્તિ થઈ છે, તેમા પ્રકટપ્રજ્ઞાનુ કઈ બળ નથી, પણ તારા ને એના પૂર્વ જન્મોની પેલી પવિત્ર ક્ષણની પવિત્ર ભાવના જ પ્રધાન કારણ છે, ને તમારા અનેક જન્મોના કર્મો આ જન્મે વિરમે છે અનેક જન્મના પવિત્ર સકલ્પો–ભાવનાથી તમને આ જન્મે તેનુ ફળ–યથાર્થ જ્ઞાન મળ્યુ છે, સત્યને જાણ્યુ છે, આજે તે જાણવુ પૂર્ણત્વને પામ્યુ છે જીવ માત્રની તે પવિત્ર ક્ષણમા જેવી જેવી ભાવના થાય છે, તે જ ભાવનાને અનુસરતો વાસનાપિંડ બધાય છે ને એ જન્મજન્માતરમા તેને વાસનાનુરૂપ ફળ પ્રાપ્ત કરાવે છે ભાવના જો સાત્વિક હોય તો સાત્વિક ફળ મળે છે, રાજસ હોય તો રાજસ ફળ મળે છે અને તામસ હોય છે તો તામસી ફળ મળે છે ચાલુ જન્મમા જીવે જે જે ભાવનાઓ કરી હોય છે, તે તે ભાવનાઓ અન્ય જન્મે સ્ફુરાયમાન થઈને પ્રકાશી નિકળે છે દૃઢ થયેલી ભાવનાનુરૂપ, ચિંતન કરેલા પદાર્થ, ભોગ, પદવી, તેની સમક્ષ આવીને તે જ જન્મમા પણ ખડા રહે છે ભાવનાનુ બળ એટલુ વિશાળ છે કે તેથી સચ્ચિદાનદ વિરાટ્ સ્વરૂપ શ્રીપરમ પરમાત્મા પણ શુદ્ધ ભાવના કરનારની સપૂર્ણ ઈચ્છાને આધીન થઈને અનેક પ્રકારના અવતારો પણ ધારણ કરે છે

દશરથરાયની જન્માતરમા થયેલી ભાવના

હે વત્સ ! ભગવાન્ શ્રીરામચદ્રના માતપિતા–દશરથ કૌસલ્યાની પૂર્વ જન્મની ભાવનાનુ તને યથાર્થ જ્ઞાન ન હોય તો સાભળ મહા

રાજા દશરથ ને દેવી કૌસલ્યા જન્મ જન્માતરમા સ્વયભૂ મનુ હતા. તેઓ તે જન્મમા અનેક પ્રકારના મનોરથો કરતા તેમના મનોરથ–સકલ્પ–ભાવના–વાસના–અતિ દૃઢ હતા, તેથી તે જન્મમા પણ અનેક પ્રકારની સકલ્પસિદ્ધિ કીધી હતી ઉત્તમ સકલ્પને અનુસરતા દપતીની ભાવના અતિ પ્રબળ ને દૃઢ થઇ ગઈ બન્નેએ એવો મનોરથ કીધો કે, આપણે ત્યા વિરાટ્ ભગવાન્ પુત્રરૂપે અવતરે, તેમના લીલા ક્રીડા જોઇએ, લાડ લડાવીએ, અનેક પ્રકારના સુખ ભોગવીએ, અને તેમના સબધથી અસાર એવા સસારને તરી જઈએ દિનપ્રતિદિન તે ભાવના દૃઢ થતી ગઈ તેઓ નિત્ય પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, “હે પરમ પ્રભુ પરમાત્મા સર્વેશ્વર સર્વાધાર સચ્ચિદાનદ! તું ભક્તની કામનાનો કલ્પદ્રુપ છે, અનત કોટી બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ તારી ઇચ્છા માત્રથી થાય છે, ભક્તના પ્રેમને તું આધીન છે, તેની કામના પૂર્ણ કરવાને અનેક પ્રકારે તુ દર્શન દે છે, જે તારે આધીન છે તેને તું આધીન છે હે પ્રભુ! તારા શુદ્ધ સાત્વિક સ્વરૂપના દર્શન થાય ને અમારી મન કામના પૂર્ણ થાય, એવી કરુણા કર!” આ પ્રાર્થના કરતા કરતા ભગવાન્ મનુ અને તેમના પત્ની શતરૂપા કદ મૂળનો આહાર કરીને પરમ તપ તપવા લાગ્યા. આ તીવ્ર તપના પ્રભાવથી તેમનુ ધ્યાન–નિષ્ઠા–ભાવના એકરૂપ જ થઈ ગઈ છેલ્લા સમયમા તો માત્ર વાયુ ભક્ષણ કરીને જ દપતી રહેતા હતા તેમના તપના પ્રભાવથી આશ્રમ સ્થાનનો આજુબાજુનો પ્રદેશ દેદીપ્યમાન થઈ ગયો હતો બને અસ્થિ માત્ર બની ગયા હતા છતા દેદીપ્યમાનપણાનુ વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી ઈંદ્રાદિક લોકમા પણ તેમના તપનુ યશોગાન થવા લાગ્યુ દેવ દેવાદિ તેના તપથી પ્રસન્ન ચિત્ત થઇને અનેક પ્રકારના વરપ્રદાન આપવાને તત્પર થયા પરતુ જેનો સકલ્પ મનનો મનોરથ શુદ્ધ, સુઘડ, સુદર ને પરમ છે, જગત્ ઉપર જેને આસક્તિ નથી, જેની ભાવના તીવ્રતર થયેલી છે, જેની વિદ્યાશક્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે અને અવિદ્યાનો હ્રાસ થયો છે, એવા મનુ ભગવાનને વરની કામના ન હોવાથી સર્વ દેવતાઓ મનુ ભગવાનની સ્તુતિ કરતા કરતા વિદાય થઈ ગયા પરમાત્માના ગુણગાનમા ધીર ઉત્સાહસપન્ન દપતી વધારે ને વધારે સમાધિનિષ્ઠ થતા ગયા તેમનો સકલ્પ–ભાવના દૃઢ થતા, તેમા જ તન્મય તદાકાર થઈ ગયા શરીર અતકરણ અને પ્રાણનુ સર્વ ભાન ને ચલન વલન નિસ્તેજ થઈ ગયુ

ભાવનાશક્તિની પૂર્ણતા એ જ તેમનો સયમ હતો જેમની ભાવના અખડ અવિચળ ને એકાગ્ર છે, તે કેટલા કાળ પર્યંત રહે છે, તેનુ કઈ પણ પ્રમાણ નથી તે અનત કાળ રહે છે બનેએ અનતકાળ તપ તપ્યુ

એકાતિક પ્રેમાળ ભક્તચદ્રના આકર્ષણથી કરુણાસિંધુ એકદમ ઉછળી આવે છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માની તેના ઉપર પૂર્ણ કૃપા થઈ ગભીરરૂપે અદ્વૈત બનેલા શતરૂપા ને મનુ ભગવાનના આનદ કલ્લોલ ધ્વનિ, કર્ણપ્રદેશમા થઇને હૃદયમા પ્રવેશ થયો તે અમૃતમય સ્પર્શથી શતરૂપા ને મનુભગવાનની ભાવના–સવેદના ને શરીર અત્યત પ્રફુલ્લિત થઈ ગયુ. તે દિવ્ય ગાન કર્ણપ્રદેશમા ધ્વનિરૂપે સભળાવા લાગ્યુ આતર દૃષ્ટિમા પરમ તત્ત્વ જ્યોતિરૂપનુ દર્શન થવા લાગ્યુ પરતુ તેથી તૃપ્ત ન થતા સ્વયભૂ મનુએ પ્રાર્થના કીધી કે, “હે પ્રભુ! આપના મનોમય દર્શનથી જ મને તૃપ્તિ નથી, આ દીનને દૃગ્ગોચર થાવ!” ભક્તજનની પ્રેમપૂર્ણ ભાવના જોઇને, વિરાટ્ ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થયો તે અનુપમ સૌન્દર્ય મૂર્તિનુ વર્ણન વાણી કરી શકે તેમ નથી પરમાત્માના અગ પ્રત્યગમા દિવ્ય શોભા છવાઈ રહી હતી, તેમના મૃદુ તેજસ્વી શ્યામ શરીરની કાતિને નીલકમળ કે નીલમેઘની ઉપમા ભલે આપીએ, પરતુ જગતમા નામરૂપથી ઓળખાતા કોઈ પણ પદાર્થની ઉપમા તેને આપી શકાય તેમ નથી કરકમળ ચરણ કમળ ને અધરોષ્ઠ પ્રખર અગ્નિના દાહપર શીતળ મેઘના સિંચનથી જેવી શાતિ થાય, તેવી શાતિ આપનારા હતા, સુભગ નાસિકાયુક્ત મુખચન્દ્રની શોભા શરચ્ચદ્રને લજ્જિત કરનારી હતી વાકડીયા સુવાળા ને ભ્રમર જેવા શ્યામ રગવાળો કેશનો કલાપ, ગરદન ઉપર પથરાઈ રહ્યો હતો, નેત્રમાથી નિસરતુ અમૃત, ભક્તના હૃદયને ઉલ્લસિત કરતુ હતુ, વિશાળ ભાલ ને કામના ધનુષ્ય જેવી વક્ર ભ્રમર વચ્ચે કેસરી તિલક શોભી રહ્યુ હતુ, કાનમા મકરાકૃતિ કુડળો હતા–તે ક્ષણે ક્ષણે ગાલની સાથે અથડાતા તેમાથી દિવ્ય પ્રકાશ પડતો હતો, તેથી મુખપ્રદેશ ઉપર દિવ્ય તેજ ઝળહળી રહ્યુ હતુ, મસ્તક ઉપર ધારણ કરેલો દિવ્ય મુકુટ રત્નથી જડેલો હતો–તેમા નવગ્રહનુ તેજ ઝળકી રહ્યુ હતુ, સુદર શખાકાર કઠમા રહેલી મુક્તામાળા ને વૈજયતીમાળા શ્યામ શરીર ઉપર તારાગણના સમુદાયની પેઠે, અનુપમ શોભતી હતી, વિશાળ વક્ષસ્થળમા ભૃગુપદનુ લાછન નિસ્સીમ

ગાભીર્ય દર્શાવતુ હતુ, ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરનારા હાથીની શુંડ જેવા લાબા બાહુમા રત્ન કંકણો દીપી રહ્યા હતા, અને ભક્તભયહરણ ચરણારવિંદમા સુવર્ણના નૂપુર ઝૂમઝૂમ કરી રહ્યા હતા, સીધી ને કોમળ આગળીમા રત્નની મુદ્રિકાઓ ઝળહળી રહી હતી, પગના આગળાનો અગ્રભાગ જ્યોત્સ્ના પ્રમાણે શોભા આપતો હતો, ચરણ-તળમા વજ્ર, અકુશ, ધ્વજ ને કમળના ચિહ્ન બિરાજમાન હતા, પૃષ્ઠ ભાગમા ભાથો હતો, હાથમા અભયદંડ હતો, વિજળી જેવુ ચળકાટ મારતુ પીત પીતાબર કટિપર ધારણ કરેલુ હતુ, શખ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મ એ ચાર પુરુષાર્થરૂપ ચાર આયુધોને ધારણ કર્યા હતા, ડાબી બાજુએ સૌદર્યની શોભાની ખાણરૂપ ચિત્શક્તિ મહા માયા મદ મદ હાસ્ય કરતી ને વદન કરતી દ્રયકર જોડી ઉભી હતી એવા જગત્ મોહન લોકોત્તર અદૃષ્ટપૂર્વરૂપ ધારણ કરીને સર્વેશ્વર ભગવાને દર્શન દીધા દપતીના નેત્રમા પ્રેમાશ્રુની ધારા વહેવા લાગી અત્યાનદથી કઠ ગદ્ગદિત થઈ ગયો કઠે પણ બોલવાને દપતી સમર્થ થયા નહિ શરીર શિથિલ થઈ ગયુ, છતા દડવત્ પ્રણામ કરતા દપતી હર્ષમૂર્છિત થઈ ગયા પછી દયાનિધિએ અભયપ્રદ હાથથી દપતીને ઉઠાડીને કહ્યુ, “તમારી નિસ્સીમ પ્રેમાળ ભક્તિથી આકર્ષાઇને હુ તમારે આધીન થયો છુ હે મનુ! હે શતરૂપા! તમે મારા એકાતિક ભક્ત છો, તમારા જે જે મનોરથ હોય તે તે સકુચિતપણાથી મને કહો તે પૂર્ણ કરવાને હુ સદા ઉત્સુક છુ ભક્તને નહિ દેવા જેવુ મારે કઈ પણ નથી વિરાટમા મારુ જે જે કઇ છે, તે સર્વ ભક્તોનુ જ છે, હુ પડે પણ ભક્તોનો જ છુ ને આ મારી ચિત્શક્તિ મહામાયા તમારી અનન્ય ભક્તિથી પ્રસન્ન છે સાત્વિકપણે તમારા કલ્યાણમા અમે સદા તત્પર છીએ હે મનુ! હે શતરૂપા! તમે જાણો કે હુ ભક્તનો છુ ને ભક્ત મારા જ છે!”

પરમાત્માની આ પરમ શીતળ કરનારી વાણીથી અતિ શીતળ બનેલા દપતી બોલ્યા, “હે જગન્નિવાસ ભક્તવત્સલ! હે સર્વેશ્વર! તુ અનત વરદાનને આપનારો અમારી સામે ઉભો છે, છતા જેમ જન્મ દરિદ્રી કલ્પવૃક્ષની નીચે ઉભો રહીને પણ વિપુલ સપત્તિ માગવાને લજ્જા પામે છે, તેમ તારી પાસેથી શુ માગવુ તે, હે પ્રભો! અમને સૂઝતુ નથી તારા ઉદડ ઔદાર્ય આગળ અમે સદાય સકુચિત છીએ, પરતુ તારો અપૂર્વ પ્રેમ અમને ધીટ બનાવે છે હે પ્રભુ! તારા પ્રેમ

રત્નાકરમાં પ્રેમબદ્ધ થઈને સુખી રહીએ, તે માટે તું અમારે ત્યાં પુત્રરૂપે અવતર!" આવી પ્રેમાળ વાણી શ્રવણ કરીને વિરાટ્ ભગવાને કહ્યું, "પુત્રવાત્સલ્યના પ્રેમ માટે તમારી ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા, હું તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ હે મહાભાગા સતી શતરૂપા! તું પૃથક્ વરદાન માગ, કેમકે મારી જે શક્તિ છે–ઐશ્વર્ય છે તે સતીનો પ્રતાપ છે જગતમાં જન્મેલી ને જન્મતી સતીઓ નિરંતર મારી શક્તિ ને ઐશ્વર્યમાં વૃદ્ધિ કરે છે, એવી સતીના ચરણારવિંદ મારા ચરણારવિંદથી વધુ પવિત્ર છે તે સતીના આનંદપૂર્ણમાં મને પરમ આનંદ છે!" સતી શતરૂપાએ કહ્યું, "હે આનંદકન્દ! પતિના વરદાનથી મારા મનોરથ પૂર્ણ થયા છે હે પ્રભુ! તારી નિર્વાસનિક ને એકાંતિક ભક્ત થાઉં, તારા બાળસુખની ભોક્તા બનું ને તારા ચરણમાં નિઃસીમ ભક્તિ કરીને, હું વૈરાગ્યવાન્ ને જ્ઞાની થઈને અંતે તારા ચરણને પામું, એવું વરદાન આપ! તને લાડ લડાવું, તારામાં જ મારી વૃત્તિ સદાય જાગ્રત રહે, હું તારું નિત્ય લાલનપાલન કરું, આવી મારી નિત્યની ભાવના છે, તે પૂર્ણ કર" આવું મધુરું ને અતિગૂઢ વચન સાંભળીને હાસ્યવદને નિરંજન, નિરાકાર ને સાકાર એવા વિરાટ્ ભગવાને કહ્યું, "હે જનનિ! હે જનક! તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ થશે રઘુકુળમાં દશરથ કૌસલ્યારૂપે તમે જન્મશો, અને રામરૂપે હું તમારે ત્યાં જન્મીશ આ મહામાયા ચિદ્શક્તિ મારી ભાર્યા થશે ત્યાં તમારા સર્વે મનોરથોને હું પૂર્ણ કરીશ હે જનનિ! નન્દયશોદારૂપે ચન્દ્રવંશમાં તમે જન્મશો, ત્યાં કૃષ્ણરૂપે તમે મને બાળક પેરે લાડ લડાવજો!" આવું વરદાન આપી વિરાટ્ ભગવાન્ અંતર્ધાન થઈ ગયા

હે વત્સ સુવિચાર! એ ભાવનાનુરૂપ સ્વયં પરમાત્માએ સાકાર રૂપ ધારણ કરીને દશરથરૂપી મનુ ભગવાનના ઘરમાં વાસ કીધો હતો શતરૂપા યશોદાએ લાડ લડાવ્યા હતા હે વત્સ! જેની દૃઢ ભાવના છે તેને કંઈ અપ્રાપ્ય નથી પ્રાપ્ય અપ્રાપ્યનો પ્રશ્ન જેની ભાવના શુદ્ધ નથી, તેને જ છે

આ જગન્નગરમાં અનેક જીવોમાં કોઈ મોટા ને કોઈ નાના છે, કોઈ ક્રૂર ને કોઈ મૃદુ છે, કોઈ રાજશ્રી છે ને કોઈ કાંચનહીન છે, એ સર્વ તેમની જન્મજન્મની ભાવનાનું જ ફળ છે જેની ઉત્તમ ભાવના છે તે ઉત્તમ ફળને પામે છે, જેની કનિષ્ઠ ભાવના છે તે કનિષ્ઠ ફળને

પામે છે ઉત્તમ–મોક્ષદાયી ભાવના–વાસના થવા માટે, કર્ત્તા ભોક્તાની ભાવના ત્યજી, સંસારની ભાવના ત્યજી, શરીરને વિનાશી સમજી, આત્મ-સત્તાનો વિનાશ કરી, તેનો અનંતતામાં લય કરવો જોઇએ એ ભાવના–વાસના શુદ્ધ છે ને જન્મ ને મૃત્યુનો વિનાશ કરનારી છે–પરમ જ્યોતિના દર્શન જ કરાવનારી નહિ, પણ પરમ જ્યોતિમાં વિલીન કરાવ-નારી છે–ચિદાનંદમ , દૃઢસંકલ્પયુક્ત શુદ્ધ સાત્વિક ભાવનાનું ફળ પરમ કલ્યાણકારી અને સાયુજ્યમુક્તિનું દાતા છે આ ભાવના પ્રબળ કરવા માટે પુરુષે સ્વસ્વરૂપનું દર્શન કરી નિત્ય ઇષ્ટનો જ અધ્યાસ રાખવો જોઇએ એક દિવસમાં, એક વર્ષમાં કે એક જન્મમાં પેલી પવિત્ર ક્ષણમાં જન્મેલી ભાવના, જે ક્રમે ક્રમે પરિપકવ દશાને પ્રાપ્ત થતી જાય છે, તે સિદ્ધ થતી નથી, પરંતુ નિત્ય નિત્ય, ક્રમે ક્રમે એ પવિત્ર ભાવનાને દૃઢ કરતાં કરતાં, જન્મજન્માંતરમાં તે શુદ્ધ સાત્વિકપણાને પામે છે, અને ત્યારે જ તેના ઇચ્છિત મનોરથો પૂર્ણ થાય છે

હે વત્સ સુવિચાર! જે ફળ આજે તને પ્રાપ્ત થાય છે, તે તારી અનેક જન્મજન્માંતરની ભાવનાની પરિપકવ દશાનું પરમ ફળ છે, પ્રકટ પ્રજ્ઞા માત્ર નિમિત્ત જ છે પ્રકટપ્રજ્ઞાથી તને ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે, એમ તારે નહિ જાણવું પણ કાળના કાળ સુધી સુવિચાર–સાત્વિક ભાવનાથી થયેલી વિશુદ્ધિનું જ ફળ છે પૂર્વ કાળમાં એવા અનેક પ્રસંગો બની ગયા છે, જેમાં માયાવશ જીવોને ક્ષણમાત્રના પ્રસંગથી શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે રહૂગણ રાજાને જડભરતના ક્ષણ માત્રના પ્રસંગથી પરમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું, દેવહૂતિને કપિલદેવની પાસેથી અધ્યાત્મ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું, યુદ્ધ જેવા ભયાનક પ્રસંગમાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જ્ઞાન આપ્યું હતું, પુત્રોના મરણથી ખિન્ન થયલા દેવકીને શ્રીકૃષ્ણે મૃત પુત્રોના દર્શન કરાવીને, જ્ઞાનની અધિકારિણી કીધી હતી, ઋષિના કંઠમાં મૃત-સર્પનું આરોપણ કરાવીને શુકના મુખથી પરીક્ષિતને જ્ઞાન કરાવ્યું હતું એ સર્વ શાથી બન્યું? એ શું એક જ જન્મના મનોરથ–સુવિચાર સંકલ્પ–ભાવનાનું ફળ હતું? ના, ના, જન્મજન્માંતરમાં રહૂગણનો, દેવહૂતિનો, અર્જુનનો, દેવકીનો અને પરીક્ષિતનો દૃઢ સંકલ્પ હતો–પવિત્ર ભાવના હતી–જેથી છેલ્લે જન્મે નિમિત્તમાત્રથી પરમ જ્ઞાનવાન્ બની, મોક્ષના સાધનનો સંગ્રહ કરી તરી ગયા હતા ભાવનાને પ્રસંગ મળતાં જ તે પૂર્ણ થઈ બાકી માર્ગમાં જવું ક્યાં, પાલખી ઉંચ-

કવી ક્યા, જડભરતનુ કુદવું ક્યાં, રહૂગણનુ કુવાક્ય ક્યા, ભરતે જ્ઞાનોપદેશ કરવો ક્યા ! એ કંઈ એક જ જન્મ ને એક જ પ્રસગનુ ફળ નથી, પણુ અનેક જન્મની સાત્વિક ભાવનાનુ જ ફળ હતુ દેવહૂતિને પણ નવ પુત્રી ઉપર પુત્રની કામના થવી ને તેને મુખે જ્ઞાન સાભળવુ, ભયાનક રણસંગ્રામ પ્રસગમા અર્જુનને મોહ થવો, શ્રીકૃષ્ણને પરમપુરુષ જાણ્યા પછી પણુ, દેવકીએ મરેલા પુત્રોને માટે વિલાપ કરવો, અને ધર્મનુ રક્ષણ કરતા પરીક્ષિતને કલિના સગથી ધર્મની વિસ્મૃતિ થવી અને અકાર્ય થઈ જવુ, શાપ પામવો અને શુકમુખે તત્ત્વોપદેશ સપાદન કરી, અસારની પાર જવુ, એ કંઈ સહ જ પ્રસગની સંપત્તિ નથી, પરતુ અનત જન્મનુ ફળ છે એવુ ફળ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રત્યેક જીવે શુદ્ધ સાત્વિક ષટ્ સપત્તિનુ આરાધન કરી, ક્રમે ક્રમે ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરી, પૂર્ણત્વને પામવુ જોઇએ વત્સને પણ એ પ્રસગ પ્રાપ્ત થયો છે–એ તારુ અહોભાગ્ય છે તારી શુદ્ધ સાત્વિક ભાવનાઓની અવધિથી જ સાપ્રત પ્રસગ પ્રાપ્ત થયો છે પૂર્વકાળમા એવો જ પ્રસગ અવધૂતની માતાને પ્રાપ્ત થયો હતો ”

"હે આનન્દકન્દ ! હે મહાત્મા ! હે ગુરુદેવ ! હે દયાસિંધુ ! કૃપા કરીને અવધૂતની માતાને એ પ્રસગ કેમ પ્રાપ્ત થયો હતો, તે અમને કહો," સુવિચારે કૃતાજલિપૂર્વક કહ્યુ

અવધૂતચરિત્ર

હિમગિરિના મહાત્માએ કહ્યુ, "હે વત્સો ! પૂર્વકાળમા નર્ગુણ નગરમા બુદ્ધિમતી નામની એક સ્ત્રી હતી તે જન્મની દરિદ્રી હતી ઉદરપોષણ પણ તે મહાકષ્ટે કરતી હતી ઘેર ઘેર ને બારણે બારણે ભીખ માગીને તે પોતાનો નિર્વાહ કરતી હતી એક પ્રસગે બુદ્ધિમતી ફરતી ફરતી કોઇ બ્રાહ્મણીના ઘર સમીપ જઇ પ્હોંચી આ બ્રાહ્મણી મરણ શય્યાપર પડેલી હતી એ બ્રાહ્મણીની પાસે શાલિગ્રામની એક પરમ પવિત્ર મૂર્તિ હતી, તેનુ તે નિત્ય પૂજનવદન સેવન કરતી હતી મરણ સમયે તેની નિત્યની સબળ ભાવના પ્રફુલ્લિત થઈ તેના નેત્ર સમક્ષ પરમ પ્રભુ તરવરવા લાગ્યા તે સમયે સર્વ દુ ખોને વિસારી દઇને એક જ રટણા કરવા લાગી કે, મારા મરણ પછી આ મારા ઇષ્ટ ભગવાન્ શાલિગ્રામનુ કોણ પૂજન કરશે ? એ પરમ પવિત્ર ભાવનાને યોગે, એ બ્રાહ્મણી બાઇના પરમ પવિત્ર દેહનો ત્યાગ કરવાને તેનો પવિત્ર આત્મા પ્રસન્ન નહોતો સાત સાત લાઘણો થયા છતા પણ તે બ્રાહ્મણબાળાનો આત્મા

તેના દેહનો ત્યાગ કરી ગયો નહિ તે મુખે શાલિગ્રામ શાલિગ્રામ જ જપ્યા કરતી હતી, એટલામા બુદ્ધિમતી તેના દ્વારપર જઈ પહોંચી અને તે બ્રાહ્મણીને નિશ્ચેષ્ટ દશામા જોઈ તેની સમીપ ગઈ બ્રાહ્મણબાળાને ચેતન આવ્યુ અને તે બોલી, "અલી બુદ્ધિમતિ! આ મારા ભગવાન્ શાલિગ્રામનુ મારી પઠે જ તું નિત્ય પૂજન કરશે?" બુદ્ધિમતીએ હા પાડવાથી, બ્રાહ્મણબાળાએ શાલિગ્રામની મૂર્તિ તેને સોંપી, અને તત્ક્ષણે તેનો પવિત્ર આત્મા તેની શુદ્ધ ભાવનારૂપ દિવ્યલોકમા પ્રયાણ કરી ગયો

તે બ્રાહ્મણબાળા પેરે બુદ્ધિમતી તે શાલિગ્રામનુ નિત્ય પૂજન સેવન કરવા લાગી ક્રમેક્રમે તેના ચિત્તમા પેલી પવિત્ર ક્ષણમા એવી ભાવના જન્મી કે, 'આ શાલિગ્રામરૂપ પરમાત્મા મને જ્ઞાનોપદેશ કરીને અસાર સસારમાથી તારે તો મારુ પરમ કલ્યાણ થાય અરેરે! મારે એવો કોઇ જ્ઞાની પુત્ર પણ નથી, જે મને આ અસાર સસારસાગરમાથી તારીને મારા મનોરથો પૂર્ણ કરે!' આજ ભાવના તેના ચિત્તપ્રદેશમા નિત્ય નિત્ય વિપુલતા ધારણ કરવા લાગી ક્રમેક્રમે તેની ભાવના એવી તો દૃઢ થતી ગઈ કે, કોઈ યોગી અવધૂત તેનો પુત્ર છે અને તે તેને જ્ઞાનોપદેશ કરે છે, એવુ તે દશે દિશામા પ્રત્યેક કાર્યમા, પ્રત્યેક ક્ષણમા, ચન્દ્ર ને સૂર્યના મણ્ડલમા, અવકાશમા ને નક્ષત્રોમા જોવા લાગી પ્રસગે પ્રસગે તેની ભાવના નવા નવા સ્વરૂપો ઉપજાવવા લાગી જાણે કોઈ મહાત્મા બ્રાહ્મણને તે પરણેલી છે, તેનાથી ગર્ભવતી થયેલી છે, તેના પેટમા ૐકારનો જપ જપાય છે, જન્મતો પુત્ર ૐકારનો જ જાપ જપવા લાગ્યો છે, ૐકાર વિના અન્ય શબ્દનો તે ઉચ્ચાર જ કરતો નથી, અને ૐકારનો જાપ જપતો જપતો માતાને ઉપદેશ આપતો, તે અવધૂતવેશી પુત્ર વનમા ચાલ્યો જાય છે એવી અદ્ભુત લીલા તે નિત્ય પરોક્ષ ને અપરોક્ષ જોવા લાગી દિવસે દિવસે તેની આ ભાવનાઓ વિકાસ પામવા લાગી, સાત્વિકપણે દૃઢ થવા લાગી સાક્ષાત્ શાલિગ્રામને અવધૂત વેશમા જોવા લાગી આવી જ ભાવનાનો તેનો પિંડ બધાતો ગયો, અને ભાવનારૂપ વાસના સગે તે પચત્વને પામી

પૂર્વ જન્મની ભાવનાનુરૂપ ને દૃઢ બધાયલી વાસનાનુરૂપ, તેનો જન્મ શ્રીવિશ્વનાથની કાશીપુરીમા થયો વયમા આવતા તેના પિતાએ,

વિધિપૂર્વક, એ જ નગરના વિવેકશીલ નામના સુજ્ઞાત બ્રાહ્મણ સગે તેના લગ્ન કીધા આ જન્મનુ તેનુ નામ સિદ્ધસકલ્પમતી હતુ સિદ્ધસકલ્પમતી અહોરાત્ર પરમાત્માની સેવામા પરાયણ રહેતી, શાલિગ્રામની પૂજા કરતી, વૃત્તિ માત્ર નિરન્તર એકાગ્ર રાખી લયાવસ્થાને સિદ્ધ કરતી હતી, અને એમ નિર્વિકલ્પ દશા માટે ચિત્તૈકાગ્ર સહજ પ્રાપ્ત થતું જતું હતુ, પરમ જ્યોતિર્મયના દર્શનના પ્રભાવે માનુષવ્યવહાર ને બ્રહ્માડ એકાકાર થઈ, તેની દૃષ્ટે તરવરતો હતો, અન્યના જીવનમા તેના જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા—ઉન્નતિ છે, એમ ભાસતુ હતુ ! મોક્ષાધિકારીને એમ જ થાય, એથી વિપરીત કે વિષમ ન જ થાય—તેની તેવી જ ભાવના હતી, તદ્રૂપ દિવ્ય સત્વો તેની દૃષ્ટિમા સૃષ્ટિ રચતા હતા

સિદ્ધસકલ્પમતી પરમ સતી હતી, પતિપરાયણા હતી, વિવેકથી પોતાનુ ગૃહકાર્ય યથેચ્છ કર્યાં કરતી હતી ને ભાવનારૂપ વય થયા છતા પણ પુત્ર ન થવાથી, તેની પ્રાપ્તિની કામના કરતી હતી પોતાના કુળને અનુસરીને તેણે અનેક પ્રકારના વ્રતો કરવા માડ્યા, ગરીબોને દાન દેવા માડ્યા, શાલિગ્રામનુ પૂજન કરતી વખતે પુત્રપ્રાપ્તિનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા માટે ગદ્ગદિત કંઠે પ્રાર્થના કરવા લાગી એ રૂપે પૂર્વ જન્મની તેની વાસનારૂપ ભાવના દૃઢ થવામા જેટલી જેટલી ઉણપ હતી, તે આ જન્મમા પૂર્ણ થતી ગઈ તેની ભાવના પ્રમાણે સુદિન અને સુયોગમા તેને ગર્ભ રહ્યો

ગર્ભ છ માસનો થયો, ત્યારે એક દિવસે તેનો પતિ વિવેકશીલ પૂજા કરતો હતો અને સિદ્ધસકલ્પમતી તેની સમીપમા બેઠી બેઠી પૂજાનુ સાહિત્ય આપતી હતી, તે સમયે ગર્ભમા ૐકારનો જાપ જપાવા લાગ્યો સિદ્ધસકલ્પમતી અને વિવેકશીલ આ ચમત્કાર જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા, અને ગર્ભ કોઈ કારમો છે, કોઈ અવતારી છે, એમ માનવા લાગ્યા દશ માસ પૂર્ણ થતા સિદ્ધસકલ્પમતીને પ્રસવ થયો ને એક અવધૂત બાળકનો જન્મ થયો જન્મતા વેંત જ, તે બાળક મોટે મોટે ૐકારનો જાપ જપવા લાગ્યો તે સિવાય તેણે ઉંવા કે તુ ત્યા, એવો કોઈ પણ પ્રકારનો ધ્વનિ કીધો નહિ એ જોઇને પ્રસૂતિગૃહના સર્વ મનુષ્યો ચકિત થઈ ગયા

બાળક અવધૂત પાચ વર્ષનો થયો ત્યાસૂધી ૐકાર વિના કોઈ પણ ધ્વનિ કરતો ન હતો માતાપિતાને બાળક જ્યારે નાનું હોય છે,

ત્યારે તે ક્યારે મોટું થાય, ચાલતું થાય, બોલતું થાય એવા અનેક મનોરથો થાય છે. તેવા મનોરથો વિવેકશીલ ને સિદ્ધસંકલ્પમતીને પણ થતા હતા અવધૂત બાળક ખાતો હતો, રમતો હતો, પરંતુ એકે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતો ન હતો. તે જોઈને સર્વને આશ્ચર્ય લાગતું હતું. પુત્રને બોલાવવાના ઘણા ઘણા ઉપાયો માતાપિતાએ કરવા માંડ્યા, પણ સર્વે નિષ્ફળ ગયા સગાં સહોદરે ને વ્યવહાર જ્ઞાતા વૈદ્યોએ જણાવ્યું કે, બાળક મુંગો છે, તેથી માતપિતા ઘણો જ સંતાપ કરવા લાગ્યા પરંતુ એ બાળકમાં દેહના ધર્મથી વિપરીતતા પ્રત્યક્ષ દર્શન દેતી હતી તે મુંગો છતાં બહેરો ન હતો, તે સર્વ સાંભળતો હતો, સર્વ સમજતો હતો, પદાર્થ માત્રને નિરખીને જાણે તે પદાર્થનું અવલોકન કરીને સાર ગ્રહણ કરતો હોય તેવી ક્રિયા કરતો હતો, છતાં પણ તે બાળક એક પણ શબ્દ બોલતો ન હતો

અવધૂત બાળક આઠ વર્ષનો થયો તેના યજ્ઞોપવીતનો કાળ આવી પહોંચ્યો પિતાએ યજ્ઞોપવીતનો સંસ્કાર કરવાનો વિચાર કર્યો તત્સમે અન્ય બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, "તે ગાયત્રીને કેવી રીતે ભણી શકશે?" કેટલાએક બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે, તેને યજ્ઞોપવીતનો સંસ્કાર તો થવો જ જોઇએ, તેના કાનમાં ગાયત્રી મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવાથી તે સંસ્કૃત અને પવિત્ર થઈ શકશે પછી બ્રાહ્મણોના અનુમતથી સંતાપ પામેલા માતાપિતાએ આ વિધિ પ્રમાણે યજ્ઞોપવીત આપવાનો વિચાર કર્યો

અવધૂતે માતાને કરેલો ઉપદેશ

યજ્ઞોપવીતની ક્રિયા માટે બાળક અવધૂતને યજ્ઞમંડપમાં બેસાડ્યો, ને બ્રાહ્મણો વેદોચ્ચાર કરતા अग्निमीळे पुरोहितम् નો ઘોષ કરવા લાગ્યા, તે સાથે જ અવધૂતે પણ પોતાના મધુર કંઠથી, પદ, ક્રમની સાથે, વેદની ઋચાઓ ભણવા માંડી એટલું જ નહિ, પણ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ ને અથર્વવેદના મંત્રો પણ સંસ્કારી પંડિતની પેઠે ભણવા માંડ્યા તે નિહાળી બ્રાહ્મણમંડળ અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયું–સંતુષ્ટ થયું, અને માતાપિતાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ

જ્યારે માતા સિદ્ધસંકલ્પમતી બાળબ્રહ્મચારી અવધૂતને ભિક્ષા પીરસવા આવી, ત્યારે પ્રથમ ભિક્ષા પીરસતા અવધૂત બાળયોગીએ 'भवति ! भिक्षा देहि'ને બદલે ઋગ્વેદનો મંત્રોચ્ચાર કીધો –अग्निमीळे पुरोहित यज्ञस्य देवमृत्विजम् होतारं रत्नधातमम् ! (અર્થ–યજ્ઞના દેવ, ઋત્વિજ,

હોવા, રત્નોને ધારણ કરનારા અગ્નિદેવની હું સ્તુતિ કરુ છું) એ મંત્રોચ્ચાર સાભળી બ્રાહ્મણમંડળ પુન નિરવધિ ચકિત થઈ ગયુ તે પરસ્પર વાત કરવા લાગ્યુ છે, જે જન્મનો મુગો છે, તેને આ વેદનુ જ્ઞાન ક્યાથી? બીજી વખત તેની માતા ભિક્ષા પીરસવા આવી, ત્યારે યજુર્વેદનો મત્ર ભણતા બાળયોગી અવધૂત બોલ્યો કે, ईशावास्यमिद सर्व यत्किंचन जगत्या जगत् तेन त्यक्तेन भुजीथा ॥ (અર્થ—આ જગતમા જે કઈ પદાર્થ છે તે ઈશ્વરથી વ્યાપ્ત છે, તેનો ત્યાગ કરીને તુ તારા આત્માનુ રક્ષણ કર) ત્રીજીવાર તેની માતા ભિક્ષા પીરસવા આવી, ત્યારે તેના કર્ણ સમીપમા જઈને અવધૂતે સામવેદનો મંત્રોચ્ચાર કીધો ॐ आप्यायन्तु ममागानि वाक् प्राणश्चक्षु श्रोत्रमथो बलमिंद्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषद माह ब्रह्म निराकुर्या मा मा ब्रह्म निराकरोत् ॥ (અર્થ—મારા અંગો, વાણી, પ્રાણ, ચક્ષુષ્, શ્રોત્ર, બળ, સર્વ ઇદ્રિયો તૃપ્ત થાવ, હું બ્રહ્મને વિસરુ નહિ અને તે મને વિસરે નહિ) જેમ જેમ બાળ અવધૂત આ પ્રમાણે બોલતો ગયો, તેમ તેમ તેની માતાને ગભરાટ થતો ગયો ને તેનો પિતા દિગ્મૂઢ જેવો બની પુત્રના મુખને જોઈ રહ્યો. બ્રહ્મમંડળ એકચિત્ત બની, તે શું કરે છે, તે જોવાને આતુર બની તેને વિટીને ઉભુ રહ્યુ ચોથીવાર બાળબ્રહ્મચારીની માતા, ભિક્ષા આપવા આવી, ત્યારે પુત્રના જૂદા જૂદા વેદના મંત્રો સાભળીને સચકિત તથા સભય ઉભી જ રહી તેણે બાળકને કહ્યુ, "હે પુત્ર! તુ આ શુ કરે છે? ભિક્ષા લે" બાળબ્રહ્મચારીએ કહ્યુ, "હે જનનિ! હું ભિક્ષા ગ્રહણ કરુ છુ, હું ભિક્ષા ગ્રહણ કરુ છુ!" એમ કહીને અથર્વવેદનો મત્ર બોલ્યો.—भद्र कर्णेभि श्शृणुयाम देवा भद्र पश्येमाक्षभिर्यजत्रा स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवासस्तनूभि र्व्यशेम देव हित यदायु । (અર્થ—કર્ણવડે કલ્યાણને સાભળીને, નેત્રોવડે કલ્યાણને જોઇને અને હે યજન કરવા યોગ્ય દેવો! સ્થિર એવા અગોવડે તમારી સ્તુતિ કરીને દેવોનુ હિત કરે તેવા આયુષ્યને મેળવીએ)

આ મંત્રોચ્ચાર કરીને બાળબ્રહ્મચારી અવધૂતે કહ્યુ; "હે જગદમ્બે! હે મમ જનુનિ! હે જગજ્જનુનિ! મને ભિક્ષા આપવાનો તારો મનોરથ છે તેથી તુ ચાર ચાર વાર ભિક્ષા આપવા આવી છે, પણ મને જે ભિક્ષા જોઇએ છે, તે તે મને એકવાર પણ આપી નથી—મારી માગી ભિક્ષા તુ મને આપીશ?" સિદ્ધસંકલ્પમતીએ કહ્યુ, "હે પુત્ર! અપાર આનદ મને પ્રાપ્ત થયો છે, તારા જેવો પુત્ર, તારા પિતાનો વંશ

રાખનાર છે, તેથી તારા પિતાને પણ આનદ થયો છે, આ બ્રહ્મમડળ જે તારા કારમા સ્વરૂપથી અને તારી દેવાશી વાણીથી આનદ ભોગવે છે, તેઓની સમક્ષ હુ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહુ છુ કે, હે પુત્ર! જે ભિક્ષાની તને કામના હશે, તે ભિક્ષા આપીને તારા મનનો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ" પ્રસન્નચિત્તવાળા અવધૂતે હાસ્યપૂર્ણ વદનથી કહ્યુ, "હે માતા! હે અબા! તારા આ પુત્રને સન્યાસ લેવાની ભિક્ષા આપ

ॐ पूणमद पूर्णमिद पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

(અર્થ–આ પૂર્ણ છે, પેલુ પણ પૂર્ણ છે, પૂર્ણથી જ પૂર્ણ થાય છે, અને પૂર્ણનુ પૂર્ણ લઈ લેવાથી પૂર્ણ જ અવશેષ રહે છે!) એ જ મારી ભિક્ષામા પૂર્ણતા છે" બાળકના મુખથી આ વચન સાભળીને, સિદ્ધસકલ્પમતીને તેના વ્યાવહારિક અજ્ઞાનથી જે આઘાત થયો, તેનુ વર્ણન કરવાને કોઇપણ શક્તિમાન્ નથી ચારે મુખે બ્રહ્મા અને હજાર મુખે શેષ પણ સમર્થ નથી હજી હમણા જ–આજે જ–પ્રાણથી પણ અધિક પુત્ર–બાળકે મૌન વ્રત ત્યજેલુ છે, આનદાબ્ધિમા કર્માંતર કરાવનારા બ્રહ્મદેવો સાથે માતાપિતા હર્ષમા તરવા લાગ્યા છે, પુત્ર ભાગ્યશાળી છે, અવતારી છે, સપૂર્ણ જ્ઞાની છે, એવા વિચારમા દપતી કલ્લોલ કરે છે, પુત્ર મોટો થઈ આપણુ પરિપાલન કરશે, પિતૃઋણ આપીને આપણને તારશે 'પુ' નામના નરકમા પડતા અટકાવશે, લોક સમુદાયમા આવા સકળગુણસપન્ન પુત્રથી આપણી કીર્તિમા વૃદ્ધિ થશે, એ આનદ ભોગવવાનો હજી પ્રારભ થાય છે, તે જ ક્ષણે પુત્રે સન્યાસ લેવાની ભિક્ષા માગી, તે સાભળીને વિવેકશીલ ને સિદ્ધસકલ્પમતીને કેવો આઘાત થયો હશે, તેની કલ્પના કરવી અશક્ય છે સિદ્ધસકલ્પમતીના નેત્રમાથી ખળખળ પાણી વહેવા લાગ્યા, તેનો કઠ રુધાઈ ગયો મહાકષ્ટે પણ તે બોલી શકી નહિ તે ક્ષણભર ચિત્તભ્રમ બની ગઈ ને તેથી તેને મૂર્છા આવી ગઈ માતાની આવી અવસ્થા થયલી જોઇને બાળ અવધૂતે તેના નેત્ર ઉપર હાથ ફેરવીને તેને સાવધ કરી, ત્યારે માતા બોલી, "હે પુત્ર! તેં આ શી ભિક્ષા માગી? મારા પ્રભુ શ્રીશાલિગ્રામની કૃપાથી તારા જેવુ પુત્રરત્ન મને સાપડ્યુ, તે શું સન્યાસ લેવા માટે? હે પુત્ર? ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવ્યા પૂર્વે, અમારા લાડકોડનો લ્હાવો લેવરાવ્યા પૂર્વે, તુ સન્યાસ લે, તે અમારાથી કેમ સહન થશે? હે પુત્ર! તુ કોઈ બીજી ભિક્ષા માગ" બાળબ્રહ્મચારીએ કહ્યુ, "હે માતા મારે એ જ ભિક્ષા

જોઈએ છિયે, અન્ય નહિ હે માતા! એ ભિક્ષા આપવામા તને શી બાધા છે?" માતાએ કહ્યુ, "હે પુત્ર! તું મારો રક્ષક છે, મારા મનોરથો પૂર્ણ કરનારો છો, પણ મારી આજ્ઞા વિના તારાથી સન્યાસ લેવાય નહિ" પુત્રે કહ્યુ, "હે અંબે! તારી પ્રતિજ્ઞા છે તે પૂર્ણ કર મારા પિતાનો વશ રાખનાર ધર્મશીલ ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રીની તુ માતા થશે, માટે મને સન્યાસ લેવાની આજ્ઞા આપ!" પછી બાળ અવધૂતે કહ્યુ, "હે અંબે!

अनित्यानि शरीराणि विभवो नैव शाश्वत ।
नित्य सन्निहितो मृत्यु कर्त्तव्यो धर्मसंग्रह ॥

(અર્થ–શરીરો નાશવંત છે, તેમ જ વૈભવો પણ શાશ્વત નથી, અને મૃત્યુ નિત્ય પાસે રહેલુ છે, તેથી ધર્મનો સગ્રહ કર્યા કરવો) એ જન્મ ધર્યાનુ કર્ત્તવ્ય છે" સિદ્ધસંકલ્પમતી બોલી, "હે વહાલા પુત્ર! માતાની આજ્ઞા વગર તુ તારુ કર્તવ્ય કેમ પૂર્ણ કરશે?" "હે અંબે! માતા કોણુ ને વળી પુત્ર કોણુ?" અવધૂતે પૂછ્યુ "તુ માતા કોની ને હુ પુત્ર કોનો? હું તો અવધૂત, યોગી, બાળબ્રહ્મચારી છુ! મારે માતા શાની ને પિતા શાનો? હુ અજન્મા, અવિકારી, અલિપ્ત, નિરંજન છુ, તે તેં હજી જાણ્યુ નહિ? તારા મનમાથી પુત્ર ને માતાનો વિચાર જડમૂળથી છેદી નાખી, મારા ને તારા સ્વરૂપને જો હે જનનિ! તારી પૂર્વ જન્મની ભાવના પૂર્ણ કરવા મેં જન્મ ધર્યો છે. તારી ભાવના હતી કે, 'મને શાલિગ્રામ જેવો પવિત્ર ને કલ્યાણદાતા પુત્ર થાય ને તે અસાર સસારસાગર તરવાનો ઉપદેશ આપી, મારુ કલ્યાણ કરે' તે વાસના–ભાવના પૂર્ણ કરવાને જ મારો અવતાર છે હે મા! તું જાણ કે, આ શરીર અનિત્ય છે ને આયુષ્યનો ભરોસો નથી. જેમ આકાશમા વિદ્યુત્ ચમકી ક્ષણમા નાશ પામે છે, સાગરમા ક્ષણમા બુદ્બુદ થઈ, દેખાઈ ક્ષણમા જ લોપ થાય છે, તેવુ જ આયુષ્ય છે જગતમા કોઈ ચિરજીવ નથી ને કોઈ સ્થિર પણ નથી; તેટલા માટે પ્રાપ્ત ક્ષણમા, પુરુષે આત્મકલ્યાણ કરી લેવુ એક પવિત્ર ક્ષણમા જન્મેલો, પવિત્રતામા દૃઢ થતો વૃદ્ધિ પામેલો સાત્વિક સંકલ્પ–પવિત્ર ભાવનામા, મેં, તરણોપાય દૃઢ કરી સિદ્ધ કીધો છે ને તું કરી લે ને તારી ભાવના સફળ કર હે અંબે! આ સ્મશાનભૂમિ તરફ તુ જો. ત્યા નિત્ય અસખ્ય મનુષ્યો ભસ્મ થાય છે, તેમાથી જેઓએ તત્ત્વ

સગ્રહ કીધો છે, જન્મના-દેહના-આત્માના ધર્મને જાણ્યો છે, નિત્ય ધર્મ શો છે, તે જાણી પરમાત્માને પીછાણ્યો છે, તે જ જન્મ તથા મૃત્યુના ફેરામાથી બહાર નિકળી ગયા છે શેષ તો મીટ્ટીમાથી ઘડાય છે, મીટ્ટીમા મોહ પામી, મીટ્ટીમા જ પડી, મીટ્ટીમાથી પુનર્જન્મ ધરી, પુન. મીટ્ટીમા સમી જાય છે આકાશમા સૂર્યનારાયણ દેવનો ઉદય થાય છે અને લોક-દૃષ્ટ્યા તે અતિતીવ્ર ગતિથી કોટ્યાન કોટી કોશની મજલ કરે છે એના ક્ષણે ક્ષણે જીવનુ આયુષ્ય ક્ષીણ થતુ જાય છે રાત્રિ પડે છે ને પાછુ પ્રભાત થાય છે તે પ્રત્યેક ક્ષણે આયુષ્ય ક્ષીણ થતુ જાય છે, તેનો વિચાર કોને છે સૌ મિથ્યા રગડામા રગદોળાયા જ રહે છે અને એમ કરતા કરતા, આજે ભજન કરીશુ, કાલે ઈશ્વર સેવીશુ, ત્રીજે દિવસે જ્ઞાન મેળવીશુ, એવા વિચારમા ને વિચારમા છત્રીસ હજાર રાત્રિ સમાપ્ત કરવા જાય છે ને કર્તવ્ય ચૂકી જાય છે હે માતા ! એ છત્રીસ હજાર દિવસમા પણ આ જગન્નગરના જીવોની કામના પૂર્ણ થતી નથી નિત્ય નિત્ય તેઓ નવી નવી ઉપાધિમા-માયામા આનદ પૂર્ણ હૃદયે રગદોળાયા કરે છે, અને અતે લક્ષ ચોરાશીની રેંટમાળમા પડીને જન્મમરણના ફેરામા અટવાયા કરે છે જેમ થોડા પાણીનુ માછલુ થોડા કાળમા જ મરી જાય છે, તેમ જ મનુષ્ય પણ અલ્પાયુષી છે, તેથી થોડા કાળમા મરણ પામે છે જેમ વૃક્ષપર પડેલુ વરસાદનુ પાણી ક્ષણભર સ્થિર રહી શકતુ નથી, થોડી ક્ષણમા જ જમીનપર ગબડી જાય છે, સુકાઇ જાય છે, અને હતુ નહતુ થઇ જાય છે, તેવી જ આ શરીરની પણ ગતિ છે જીવ જન્મે છે, બાલ્યાવસ્થા ભોગવે છે, યૌવનનો અનુભવ લે છે, વૃદ્ધ થાય છે અને મરણ પામે છે આ જ આ દેહનો નિત્યનો ધર્મ છે એમાથી તરી જનારાને માટે અનિત્ય પદાર્થનો ત્યાગ ને નિત્યપર રાગ થવો એ નિત્યનુ કર્તવ્ય છે જેમ વટવૃક્ષ ઉપર લીલા પાદડા આવે છે, તેમાથી નાના મોટા કુમળા સૂકા વખત આવ્યે ખરી પડે છે અને કાળને વશ થઈ પોતાનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરે છે, તેમ જ આ જગતના જીવોમા અનેક જીવો જન્મે છે, તેમાના નાના કે મોટા, વખતે કે કવખતે, કાળના મુખમા જઈ પડે છે હે અમ્બે ! આ પ્રમાણે જગતના જીવોની વ્યવસ્થા છે. આ મનુષ્યદેહ નિત્ય પ્રાપ્ત થતો નથી, તે તો બહુ કાળના પુણ્યના સચયનુ પરિણામ છે, અનેક જન્મની શુભ વાસનાનુ ફળ છે, જન્મજન્માતરની ભાવનાઓનો પ્રતાપ છે તેમા પરમ પુરુષ સાથે ગાઢો સ્નેહ કરવો,

તેના પ્રેમમા લીન થવુ, એ જ સકળ તત્ત્વનુ તત્ત્વ, સારનો સાર ને ધર્મનો ધર્મ છે પિતા, માતા, પુત્ર, ધન, સુખ એ તો ચાર ઘડીની ચટકી છે, તેમા મોહ શો ? તારો મોહ ત્યજ, ને મને જ ભજી, તરી જા ને મને આજ્ઞા આપી કૃતાર્થ થા ”

સિદ્ધ સકલ્પમતીનુ આ ઉપદેશથી સમાધાન થયુ નહિ, તેના હૃદયમા હજી કઇંક અજ્ઞાન–કઇંક મોહ–કઇંક વ્યાવહારિક વાસનાનો સચાર હતો તેનો નાશ કરવા, દૂર કરવા અવધૂતે મનપર લીધુ તે પુન બોલ્યો, “હે અમ્બે ! આ નદી તરફ તારી દૃષ્ટિ કર તે ખળ ભળાટ કરતી વહી જાય છે. તેનો અપાર વેગ જો ! દૂર દૃષ્ટિ કરતા તેનો વેગ તને જણાશે, પણ આ સ્થળથી તે કેમ વહે છે, તે જણાતુએ નથી વળી એ નદી આગળ ને આગળ વધતી જઈ સમુદ્રને મળે છે, પણ પોતાના મૂળસ્થાનને પુન પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. એમ જ આ દેહનુ પણ સમજ. બાળક કેમ વધે છે, કેમ જગતમા રમે છે, જગતલોક કેમ રમાડે છે, કેમ મોટો, જાડો, માટો થાય છે, શશુ, કિશોર, તરુણ ને વૃદ્ધ કેમ થાય છે, કેમ મૃત્યુને પામે છે તે, આ નદીના સમીપમા ઉભેલાને જેમ તેનો વેગ જણાતો નથી, પણ દૂરથી જોનારાને જ તે જણાય છે, તેમ જ મારી ગતિ તને જણાતી નથી, અન્ય જ તે જોઇ શકે છે વળી જેમ નદી મૂળસ્થાનને પુન પ્રાપ્ત થતી નથી, તેમ જ જીવને પુન બાળપણ પ્રાપ્ત થવાનુ નથી, તો પછી બાળપણામા સન્યાસ ન લેવો ને વૃદ્ધાવસ્થાએ સન્યાસ લેવો, એનો અર્થ શો ? ગયુ તે પાછુ આવતુ જ નથી પણ હે જનનિ ! કાળનો વેગ તો અતિ ત્વરિત છે–નદીના વેગ કરતા પણ જીવિતનો વેગ વધારે પ્રચણ્ડ છે મારા પ્રતિ તુ દૃષ્ટિ કર ગઈ કાલે હું નાનુ બાળક હતો, આજે જોતજોતામા મોટો થઈ ગયો છુ ક્યારે મોટો થયો, કેવી રીતે મોટો થયો, તેનુ તને જ્ઞાન પણ નથી અમ્બે ! આયુષ્યની–જીવિતની આવી ગતિ છે પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, વૈભવ, દેહ–આયુષ્ય નાશવત છે. જેમ સમુદ્રમા રહેલુ મગર સપાટાબધ મનુષ્યને ગ્રહણ કરે છે, તેમ કાળ પણ મનુષ્યને સપાટાબધ વશ કરી લે છે વિશ્વમા કોઈ અમર નથી અમર તો તે જ કે, જેણે પોતાના દેહનુ જ નહિ, પણ આત્માનુ કલ્યાણ કરવાનુ સ્વરૂપાનુસધાનરૂપ અમૃત પીધુ છે ” સિદ્ધસકલ્પમતીએ કહ્યુ, “હે પુત્ર ! તેં સસારનો લહાવો લીધો નથી તે લે, અને

પછી તારી સાથે જ અમારું પણ કલ્યાણ કરી કલ્યાણને માર્ગે ચઢ ને ચઢાવ !”

“હે જનનિ! કહે મને, સંસાર એટલે શું? સંસાર એટલે અજ્ઞાન, સ્વપ્ન કે કઈ અન્ય છે? પણ જેમ ઉંઘમાં આવેલું સ્વપ્ન જાગ્રતમાં નાશ પામે છે, તેમ જ, હે અમ્બે! સ્વપ્નરૂપ આ સંસાર પણ નામરૂપ-રહિત જાગ્રતાવસ્થા–જ્ઞાનાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં નાશ પામી જાય છે, એવો સંસાર ભોગવવા મને તું કહે છે, ને તેમાં કલ્યાણ માને છે? શી વિપરીત મતિ! પણ હે અમ્બે! જાણું કે સુંદર વૃક્ષ ઉપર મોગરાનું કે ગુલાબનું ફુલ સુંદરતામાં પ્રકાશી રહે છે ખરું, પણ જેને આજે આપણે સુગંધિદાર જોઇએ છિયે, તે કાલે કરમાઈ જાય છે–સુકાઈ જાય છે, દૃષ્ટિમાંથી જતું રહે છે ને મન સૃષ્ટિમાંથી પણ નાશ પામે છે, કેમકે કાળ તેને ખાઈ જાય છે–વિસરાવી દે છે તેમ જ આ આયુષ્ય આકાશમાં ઝબકતી વિજળીના જેવું છે એક ક્ષણમાં તે દૃષ્ટિએ પડે છે, પણ બીજે જ ક્ષણે તે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે, તેનો કોઈને ખબર પણ પડતી નથી હે અંબે! એવું આયુષ્ય અસ્થિર છે, તેમાં જીવે તત્ત્વોપદેશ ગ્રહણ કરીને પરમ કલ્યાણ પામવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ સંસાર ભોગવવા માટે નહિ! મારાએ અનેક જન્મો થયા છે ને તારાએ અનેક જન્મો થયા છે ત્યાં તું માતાએ ન હતી ને હું પુત્રે ન હતો અનેક પુત્રોનું સુખ તેં અનુભવ્યું છે ને અનેક માતાના લાડ મેં પણ ભોગવ્યા છે તેમાંના એકે પુત્રનું તને આજે સ્મરણ નથી, તેમ તેનો મોહ પણ નથી તેં જેમ તેઓનો મોહ ત્યજી દીધો છે, તેવો જ મારા પ્રતિ પણ વિરાગ ધારણ કર, ને આ વિશ્વપ્રતિ પણ વિરાગ ધારણ કર, ને તારા આત્માનું કલ્યાણ કરી લે કેમકે તારા આત્માના કલ્યાણ માટે જ મારે જન્મ ધરવો પડ્યો છે હે મા! આ જન્મે, તારા સંકલ્પનો સંન્યાસ કરીને સ્વસ્વરૂપનું અનુસંધાન કરી, મોક્ષને પામ, યુક્ત એવા કર્મફળનો ત્યાગ કરી નૈષ્ઠિક બનીને શાંતિને પામ! પણ જે અયુક્ત છે તેની કામનામાં ફલાસક્તિ કરી બંધનમાં પડ નહિ તું યુક્ત થઈ સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરીને અભ્યાસ તથા વૈરાગ્યથી ચિત્તનો નિરોધ કર, વાસનાનો ક્ષય કર, મનનો નાશ કર, તત્ત્વજ્ઞાન સંપાદન કર આ પ્રપંચ મિથ્યા છે, તેનું મિથ્યાપણું જાણીને તારા આત્માને સાધ્ય રાખ ને મારા પ્રતિની જ નહિ, પણ આ લોક ને

દેવલોકની–બ્રહ્મલોક ને સત્યલોકની સર્વ વાસનાને ત્યજી દે પૂર્વ જન્મમાં તારી જે જે ભાવનાઓ બધાઈ રહેલી છે, તેનાપર જ્ઞાનામૃતનું સિંચન કરીને પવિત્રતાને પુષ્ટ કર, નવપલ્લવિત કર ને તારા આત્માનુ સાર્થક કરી લે હે મૈયા ! દેહની અનિત્યતા જાણી મારા જ સ્વરૂપમા તું સદાય નિમગ્ન રહેશે તો તું પરમ પદને પામશે ”

વાત્સલ્ય પ્રેમથી ઉભરાઈ ગયેલી માતાને પુત્રનો જ્ઞાનોપદેશ સાભળતા, પૂર્વ જન્મ ની ભાવનાનુ સ્મરણ થઈ આવ્યું. પૂર્વ જન્મમા શાલિગ્રામની પૂજા કરવા એને જે જે ભાવનાઓ થતી હતી, તેનુ તાદૃશ્ય ચિત્ર તેની સમીપમા ખડુ થઈ રહ્યુ તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તેનો મોહ નાશ પામ્યો તે પોતાના પુત્રને પુત્રરૂપે નહિ પણ અદ્ભુત યોગી રૂપે જોવા લાગી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શકરસ્વરૂપે તેનુ દર્શન થયુ ! તે રૂપમા તદાત્મક થઈ ગઈ ! એ રૂપના સ્વરૂપાનુ સધાનમા તે એવી તો લીન થઈ ગઈ, કે તેની મન સૃષ્ટિમાથી દ્વૈત ઓગળી ગયુ, દેહનુ ભાન પણ ભૂલાઈ ગયુ ! બ્રહ્મદેવસમાજ આ બાળક અવધૂતનુ જ્ઞાન જોઈને તેને વદન કરવા લાગ્યો બાળ અવધૂતને હર્ષ કે શોક, મારુ કે તારુ, એમાંનુ કઈ નહોતું તેની વૃત્તિ તેની માતાના કલ્યાણમા જ લાગેલી હતી થોડીવારે ભ્રાંતિ મટતા સિદ્ધસકલ્પમતી બોલી, “અહા ! હું આજે કૃતાર્થ થઈ છુ ! જેમ દેવહૂતિનુ કલ્યાણ કરવાને કપિલ ભગવાન્ જન્મ્યા હતા, તેમ જ મારુ કલ્યાણ કરવાને માટે આ અવધૂત યોગીનો જન્મ થયો છે મારુ મમત્વ અને અહત્વ ક્ષીણ થયુ છે, નષ્ટ થયુ છે, આ અદ્ભુત મૂર્તિમા હું લીન છુ એ જ મૂર્તિનુ ધ્યાન અને ભાવના અત કાળ પર્યંત મને રહો !” પછી પુત્રને ઉદ્દેશીને તે બોલી, “હે યોગીન્દ્ર ! હે વિપુલ જ્ઞાની ! મેં ભિક્ષા આપી, આપની ઇચ્છામા આવે ત્યા વિચરો ”

તુરત જ જે દડકમડલુ હાથમા હતુ તે લઈને અવધૂતે વનમા પ્રયાણ કીધુ ; તેનુ અકલિત ચરિત્ર નિરખી જનસમાજ કૃતાર્થ થયો. પ્રયાણકાળે તે અવધૂત મહાત્માએ કહ્યુ કે, “અશાશ્વત દેહને જે અનિત્ય જાણે છે, અનિત્ય દેહના સુખને જેણે તિલાજલિ આપી છે, અને પરમાત્માની ભક્તિમા જે લીન છે, તે શાશ્વત પરબ્રહ્મ ધામના ને તેના સુખના ભાગી થાય છે અહો લોકો ! શાશ્વત અને અશાશ્વત જાણી, નિત્ય મુક્ત પરમ આનંદના ભાગી થવાનો પ્રયત્ન કરી, જેના હ્રદયાતમા તે ભાવના પ્રબળ થશે, તે જ તેના સુખનો ભોક્તા થશે ”

ભાવનાનું સ્વરૂપ

વત્સ સુવિચાર ! એ જ અવધૂત યોગી તે ગુરુ દત્તાત્રેય છે. તેણે જ જગતના કલ્યાણરૂપ ચોવીસ પદાર્થોમાંથી તત્ત્વ ગ્રહણ કરી, ચોવીસ ગુરુ કીધા હતા શુદ્ધભાવનાને તેણે જ પરમપદે સ્થાપી છે પ્રકટપ્રજ્ઞા તો તારા પ્રસંગમાં એક કારણ જ છે, તેમ તેના પ્રસંગમાં તું પણ કારણ છે તમારી બન્નેની પૂર્વ જન્મોની ભાવના સાત્વિકપણાને પામી હતી, તેનું જ આ જન્મમાં ફળ પ્રાપ્ત થાય છે જે જીવ ધ્યાનની–સંકલ્પની–મનોરથની–ભાવનાની–પૂર્ણ દૃઢતા કરે છે, તે જીવનો પિંડ–ભગવાન્ મનુ પ્રમાણે–શુદ્ધ સાત્વિક વાસનાનો બંધાય છે તે વાસના પવિત્ર ને દૃઢ થતાં પૂર્ણાનન્દને પ્રાપ્ત થાય છે જેને જેવો ને જેપર પ્રેમ હશે, જેવી ભાવના હશે, જેવી વાસના દૃઢ હશે, તેને તેવે રૂપે ઇષ્ટ સ્વરૂપ ને ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થશે પ્રેમ જ પ્રમુખ છે, ભાવના બળવાન્ છે, સંકલ્પ સિદ્ધિ આપે છે, પ્રેમભક્તિથી જ તન્મય, તદાકારતા–સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત થાય છે જેને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના આનંદનો પાર રહેતો નથી તેનો આનંદ અનિર્વચનીય છે, ન્યૂનતારહિત છે

પરબ્રહ્મ સાન્નિધ્ય વિરાજતા ભક્ત જનો શુદ્ધસાત્વિક ભાવનાવાળા છે, તેથી સર્વ જ તેને પ્રિય અને સમાન છે જેઓ સર્વસ્વ ઈશ્વરાર્પણ કરતા સતા વ્યવહારમાં વિચરે છે–અસત્થી દૂરના દૂર રહે છે, તેઓમાંના રાજા કે રાંક સાયુજ્યતામાં સમાન જ છે ઈશ્વરસાન્નિધ્ય એકાસન ઉપર બેસવાનો સ્ત્રી કે પુરુષ, બ્રાહ્મણ કે ચાંડાલ, ધનવાન્ કે નિર્ધન સર્વને સમાન અધિકાર છે તમારા બન્નેની પણ ઈશ્વરસાન્નિધ્ય સમાનતા જ છે જેમ પતિતપાવિની જાહ્નવીના નિરનિરાળા ઘાટપર એકસરખું જ પાવન કરનારું જળ વહે છે, તેમ જ પોતપોતાની રુચિ અનુસાર શુદ્ધભાવનાથી જે જે ભક્તોએ જેવી જેવી ઉપાસના કીધી છે, જ્ઞાન સંપાદન કીધું છે, તેને તેવું મળ્યું છે, પણ જેની પ્રેમાળ ભાવના ઈશ્વરપ્રતિ જ છે, તે સર્વ પરમ પુરુષ સમીપ સમાન જ છે રુચિની વૈચિત્ર્યતા પ્રમાણે સુવર્ણના અનેક અલંકારો નૂતન નૂતન સ્વરૂપે દર્શન દે છે, પણ અંતે તો સુવર્ણ જ છે તેમ પ્રેમી ભક્તની વિચિત્ર રુચ્યનુસાર પરબ્રહ્મના નૂતન નૂતન રૂપ દેખાય છે, પણ તે સર્વે એક જ છે ઈશ્વર, પરમાત્મા, પરબ્રહ્મ, પુરુષોત્તમ, નારાયણ, આદિપુરુષ, પરમજ્યોતિ, હરિ, હર એક જ છે–માત્ર નિસ્સીમ પ્રેમ અને એકાંતિક ભક્તિના સ્વ-

રૂપો જ જૂદાં દર્શન દે છે એ સર્વ ભાવનાના જ નૂતન નૂતન રૂપો છે એ નૂતન નૂતન ભાવનાનુરૂપ નૂતન નૂતન સ્વરૂપ ધારી પરમાત્માના સાન્નિધ્યનો જીવ પોતપોતાની ભાવનાનુસાર અધિકારી છે.

શુદ્ધ ભાવના પ્રદીપ્ત કરવા બાહ્યરંગનો ત્યાગ કરવો અને આંતરદૃષ્ટિને જાગ્રત કરવી, હૃદયપ્રદેશમાં દર્શન દેતા ભગવદ્‌સ્વરૂપનું નિરંતર ધ્યાન કરવું, ચરણકમળથી દૃષ્ટિ ઝમાવી, અતિ શાંતપણે, ધીમે ધીમે દૃષ્ટિને ઉંચે ઉંચે ચઢાવી, ભગવાનના મુખારવિંદપર સ્થિર સ્થાપવી અને એ જ ક્રમે ધીમે ધીમે નીચે ઉતારી ચરણકમળપર પુનઃ સ્થિર કરવી એમ આરોહણ અવરોહણ કરતાં કરતાં ચરણ અને નેત્રપર દૃષ્ટિ સ્થિર થઈ જશે, ભક્તની દૃષ્ટિ ત્યાં જ લીન થઈ જશે, અને પછી ત્રિકાળે પણ દૈવવશાત્ ઘાડા અંધકારમાં (અજ્ઞાનમાં) જવાનો સમય આવ્યો, તોપણ તે સ્વરૂપ-મૂર્તિ (તત્ત્વનું જ્ઞાન–સ્વરૂપાનુસંધાન) વિદૂર થશે નહિ, પણ તેમાં જ તે લીન રહેશે પછી ક્રમે ક્રમે ધ્યાતા અને ધ્યેયનો લોપ થઈ જશે, અને સ્વરૂપ બિંદુરસદ્વારા પરમાત્મામાં એવું લીન થઈ જશે કે, ત્યાં જ અવધિ, ત્યાં જ મુક્તિ, સર્વત્ર 'हरिरेव जगज्जगदेव हरि' જણાશે ”

આ પ્રમાણેની ભાવનાનું અપૂર્વ જ્ઞાન આપી, યોગીન્દ્ર મહાત્મા વિરામ પામ્યા, અને શુદ્ધ સાત્વિક ભાવનાથી ભાવિત થયેલાં દંપતી પોતાના આશ્રમ પ્રતિ વિદાય થયાં એ દિવસથી નિત્ય શુદ્ધ સાત્વિક ભાવનાને વિશેષ નિર્મળી, વિશેષ તેજસ્વી ને અતિ દૃઢ કરવા ગયાં.



નવમ બિન્દુ

ભક્તાધીન ભગવાન્

ब्रह्मभूत प्रसन्नात्मा न शोचति न काक्षति ।
सम सर्वेषु भूतेषु मद्भक्ति लभते पराम् ॥
सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रय ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वत पदमव्ययम् ॥ श्रीगीता
आत्मारामाश्च मुनयो निग्रन्था अप्युरुक्रमे ।
कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थभूतगुणो हरि ॥ श्रीभागवत

અર્થ—જે બ્રહ્મભૂત–અહબ્રહ્માસ્મિના નિશ્ચયવાળો આત્મા, પ્રસન્ન, રાગદ્વેષાદિથી મુક્ત–વિશુદ્ધચિત્ત છે, તે કદી શોચ કે કામ–ઇચ્છા–કરતો નથી, સર્વભૂત–પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ સમાનવૃત્તિ હોઈ (હોય છે તો), મારી પરમ ભક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે (તે) સદા સર્વ કરતા મને જ (પરબ્રહ્મ–ઈશ્વર) શરણ રહે તો તે મારા પ્રસાદથી શાશ્વત–અવિનાશી અવ્યય પદને પામે છે

અર્થ—ભગવાન્ શ્રીહરિના ગુણો જ એવા છે કે આત્માના જ આનદમા રમનારા મુનિઓ જેઓ કામ ક્રોધાદિક અહકાર રહિત હોય છે તોપણ તેઓ ભગવાન્ વિષે ફળાનુસધાનરહિત ભક્તિ કરે છે

પરબ્રહ્મના સાક્ષાત્ અશાવતારી નિત્યમુક્ત યોગીન્દ્ર મહાત્મા ધ્યાન-માથી મુક્ત થઇને આનદરૂપે વિરાજમાન હતા આજનુ તેમનુ મુખારવિંદ અતિ પ્રસન્ન હતુ, આનદ તેમના મુખપર ઝગઝગી રહ્યો હતો સમય પણ એવો સુદર હતો કે, એ યોગીન્દ્ર મહાત્માના પ્રસન્નચિત્તને આહ્લાદિત કરતો હતો વનરાજિઓ ફૂલી ફુલીને મ્હેંકી રહી હતી, નિર્દોષ પક્ષીઓ જાણે પરબ્રહ્મની અલૌકિક લીલાનુ ગાન કરતા હોય, તેમ મધુર સ્વરથી કલરવ કરી રહ્યા હતા, ઠામઠામ કાળા મૃગો રમતા–દોડતા નિર્ભયપણે ગેલ કરી રહ્યા હતા, અને નજી-

કના આશ્રમના મુનિબાળકોની આસપાસ કુદી નાચીને આનદ ઉપજાવતા હતા મુનિબાળકો પણ તેમને પપાળીને તેમના મુખનુ ચુબન લેતા હતા એ જોઈને યોગીન્દ્ર મહાત્મા પરમાત્માની પરમ લીલાને પ્રણામ કરતા હતા

મહાત્માનુ આવુ અલૌકિક દિવ્ય પ્રસન્ન મુખ જોઈને સુવિચાર ને છદ્મલિંગ પણ ઘણા જ પ્રસન્ન થઈ ગયા તેઓએ માર્ગમાથી આવતા માનસ સરોવરમાથી ઉત્તમ કમળો ચુટી લઈને, પ્રત્યેકે પોતાનો પ્રેમ-ભક્તિ–આનદ દર્શાવવા એક એક માળા ગુથી હતી, તે મહાત્મા મુક્તદેવના પ્રસન્નચિત્તમા આમોદપ્રમોદ વધારતા, તેમના કઠમા પરમ પ્રેમથી આરોપી સાષ્ટાગ પ્રણામ કરીને તેમની સાન્નિધ્યમા બેઠા

પછી પ્રસન્નચિત્તે યોગીન્દ્ર મહારાજ બોલ્યા, "હે વત્સ સુવિચાર! હે પ્રકટપ્રજ્ઞા! આપણો સમાગમ, આ જગતની લીલા માટે આજે તો છેલ્લો જ છે! આપણે પાછા મળીશુ અનિર્વચનીય સ્થાનમા મળીશુ ખરા, પણ ત્યા આ રૂપે નહિ તે સ્થાનમા આપણું નૂતન જ સ્વરૂપ બની જશે જ્યા મળીશુ ત્યા હુંએ નથી ને તુએ નથી, ત્યા બ્રાહ્મણે નથી, શૂદ્રે નથી, ગુરુએ નથી ને શિષ્યે નથી, ત્યા શોક મોહ કે ભયે નથી–ત્યા અભય જ છે ત્યા કહેનારે નથી, સાભળનારે નથી, કર્તાએ નથી ને ભોક્તાએ નથી, દ્વેષે નથી ને રાગે નથી, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા, ધર્મ, અર્થ, કામ એમાનુ ત્યા કઈએ નથી ત્યા પાપ પુણ્ય, સુખદુ ખ, વેદ, યજ્ઞ, યાગ, ભોજન કે ભોજ્ય એમાનુ કઈએ નથી, ત્યા મૃત્યુની શકા નથી ને જન્મનો ભય નથી, જાતિનો ભેદ નથી ને વિજાતિથી સકોચ પામવાનુ નથી ત્યા પિતાએ નથી ને માતાએ નથી; બધુએ નથી ને મિત્રે નથી, ત્યા માત્ર ચિદાનદ પરમપવિત્ર પરમાત્મા જ છે એ જ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાની આ લોકના જીવમા શુદ્ધ સાત્ત્વિક પ્રબળ વાસના થવી જોઇએ કર્તા ભોક્તા આદિ કર્મોનો જેના હૃદય-ચિત્તમાથી લોપ થઈ ગયો છે, જેનો મનોનાશ થયો છે, જે વૃત્તિ-શૂન્ય કરી, આત્મમય બની, સર્વત્ર એકતા અનુભવે છે, પરમ શ્રદ્ધાથી પરમાત્મા-બ્રહ્મને ભજે છે, એવા જીવો જીવન્મુક્ત છે, અને એ જીવન્મુક્ત જ વિદેહમુક્તરૂપે વ્યવહારમા વિચરી, એ અવિનાશી–અચ્યુતધામને પામે છે આ એક પ્રકારની વાસના છે, પણ જીવન્મુક્તના આત્મામા આવી જે વાસના વાસ કરીને દૃઢપણે રહી છે, તે વાસના નથી,

પરંતુ શુદ્ધ સત્વ નામનું સત્તાસામાન્ય છે, અને આકાશની પેઠે જીવને ઉપાધિ થયા છતાં, કર્મ ધર્મમાં જે લેપાતો નથી, સર્વજ્ઞ છતાં જે મૂઢની પેઠે બેસી રહે છે, જે વાયુની પેઠે અશક્ત રહીને, સર્વત્ર વિચરે છે, એ જ જીવન્મુક્તની દશા છે એ દશા ભોગવતા જીવને ચિદાનંદ ધામમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર છે જે આત્મ શબ્દ બ્રહ્મને જાણી એટલે વેદની પેલે પાર પહોંચે છે, જ્ઞાનવાન્ બની પરમ મોક્ષને પામે છે

હે વત્સ! એ અધિકાર તમને સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થયો છે આજે જે ઉપદેશ હું તમને આપું છું, તેને તમારા હૃદયપ્રદેશમાં નિત્યનો સ્થાપન કરશો તો ચિદાનંદના ધામમાં આપણે એક જ સ્વરૂપે એક જ દૃષ્ટિમાં, ને એક જ વાણીમાં, એક જ વાસનામાં મળીને આનંદે કલ્લોલ કરીશું! તદર્થે જ્ઞાનોદયમાં પ્રતિબંધક જે મલિન વાસના, તેનો સંગ ન થવા દેવો, પણ અંતર શુદ્ધ કરી વૃત્તિશૂન્ય બનવું અને ત્યારે જ નિર્વિકલ્પ અક્ષય અભય બ્રહ્મધામમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે કાલથી તમારે સંસારમાં જઈને દેહના જે ભોગો ભોગવવાના શેષ છે તે ભોગવવા, પણ પૂર્ણ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે જે નિશ્ચલ મંત્ર છે, તેનો સદા મનસા વાચા કર્મણા જાપ જપ્યા કરવો જેમ ૐ પરમ પવિત્ર છે, સર્વ સિદ્ધિદાતા છે, તેવો જ એક મંત્ર છે એ મંત્રનું નામ પ્રેમ–ભક્તિ–શ્રદ્ધા! જગતના માયિક પ્રેમના જેવો એ પ્રેમ નથી, સ્વાર્થમય કે દુરાશાવાળો નથી, પરંતુ એ પ્રેમ તો અલૌકિક છે એ પ્રેમ વૈખરી વાણીથી વર્ણવી શકાય તેવો નથી, કોઈ શાસ્ત્રોએ એ પ્રેમનું વર્ણન કીધું નથી, એ પ્રેમ વેચાતો લઈ શકાતો નથી, માગેલો મળી શકતો નથી, કરતાએ કરી શકાતો નથી એ પ્રેમ દિવ્ય છે, અદ્વતીય પ્રેમ છે, અચળ છે, નિત્ય અને મુક્ત છે એ પ્રેમમાં જ પરબ્રહ્મનું અલૌકિક સ્વરૂપ છે ના, એ પ્રેમ જ બ્રહ્મ છે! સાક્ષાત્ બ્રહ્મ છે! અદ્વિતીય બ્રહ્મ છે! એ જ પરમાત્માની નિષ્કામ અનન્ય નિર્નિમિત્ત ભક્તિ છે, એ જ સાયુજ્ય મુક્તિ છે, એ જ અક્ષરધામનો વાસ છે, એ જ કૈવલ્ય અને નિર્વાણ છે એની પેલી પાર કંઈ પણ નથી દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિ જ્યાં સુધી પહોંચે છે, તેનાથી અનંત કોશો દૂર વસેલા ચિદાનંદ ઘનધામ સચ્ચિદાનંદ પરમપ્રભુ પરમાત્માનું જે ધામ છે તે પ્રેમધામ છે એ ધામમાં જ્યારે આપણે મળીશું–વસીશું, ત્યારે આ સ્થૂળના પરમાણુએ જોવામાં આવશે નહિ, ત્યાં દેહ, દૃષ્ટિ, વાણી, શ્રવણ, સર્વ

દિવ્ય અને અલૌકિક જ રહેશે એ દિવ્ય પ્રેમધામમા જવાને અનેક માર્ગો તને શ્રવણુ કરાવ્યા છે, હુવે સ્મરણુ અને નિદિધ્યાસન નિત્ય ચાલુ રાખવાનુ કર્મ શેષ રહ્યુ છે તે પૂર્ણ કરીને જગતમા વિચરો ! તમે જીવન્મુક્ત છો, માટે જગતમા વિચરવાથી તમને કોઇ પણુ રીતનો બાધ આવશે નહિ

ચિદાનદનુ પ્રેમધામ પ્રાપ્ત કરવાનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ પ્રેમધામનિવાસી સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપનુ એકલક્ષ્ય રાખી વાસના માત્રના બીજને ક્ષીણુ કરી, મનોનાશ કરી, નિર્વિકલ્પ અસપ્રજ્ઞાત સમાધિમા સ્થિર થવુ ને શ્રદ્ધાથી સતત પરમાત્માનુ ધ્યાન ધર્યા કરવુ–સકલ્પ માત્રનો સન્યાસ કરવો–રાગ, દ્વેષ, મોહ, માયા, મમતા ત્યાગ કરવી–અહતા તથા મમતાને સદાયને માટે ભસ્મ કરવા–કર્મ માત્ર નિષ્કામ બુદ્ધિએ કરવા, અકર્મનો ત્યાગ કરી પરમ સ્વરૂપનો પરમ પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવામા પરમવિલીન થઈ રહેવુ–એ જ આ જીવનો જન્મારો–આવર્જન ને વિસર્જન સફલ કરનાર, ઉત્તમમા ઉત્તમ સકલ્પ છે અને તેની જ વાસના બધાવી જોઇએ એ વાસના જે પૂર્ણ કરે છે, તે પરમ પ્રેમી બની જાય છે પ્રેમી એટલે સચ્ચિદાનદરૂપ જ તેને આધીન સચ્ચિદાનદ પ્રભુ સદા જ છે તે ને તે એક જ છે તત્ત્વમસિનો જ્ઞાતા પરમ પ્રેમી જ આત્મસ્થ છે, આત્મસ્થ જ પરમાત્માની એકરૂપતાનો ભોગી છે અવસાનકાળે તે આત્મસ્થ–પરમ પ્રેમી જ પોતાના દિવ્ય ધામમા જઇ નિત્યનો આનદ ભોગવે છે–આત્માને પરમાત્મા સમાન જ બનાવી દે છે,–રે પોતામા જ વિલીન કરે છે હુવે પરમાત્માના પરમ પ્રેમના સમાધિસુખમા જે અટળ–નિત્ય રમણુ કરે છે–તે સદાકાળ જ પરિતૃપ્ત છે, ને તેના દુ ખમાત્ર ટળી જાય છે–જેના દુ ખ માત્ર ટળી ગયા, તેને સુખ જ સિદ્ધ છે એવા ભક્ત–આત્મસ્થ–પર પરમાત્માની સદા જ કૃપા–પ્રસન્નતા છે પરમાત્મા એવા દયાળુ છે કે, જે તેનો ભક્ત બને છે, તેની ઇચ્છાને જ વશવર્ત્તી તેના જ થઈ રહે છે–એટલે સૂધી કે ભક્તની ઇચ્છા પ્રબળ ગણુાય છે, અને પરમેશ્વર-ભગવાનની ઇચ્છા ગૌણુ થઈ જાય છે એવા સિદ્ધ દશાવાળા ભગવદ્દભક્તો ધન, કુટુબ, કીર્તિ વગેરે સર્વ દોષોથી મુક્ત બની, અત્યત શાત થઈ, પ્રેમમસ્ત રહીને આ લોકમા વિચરે છે, ભૂતદયાવડે આર્દ્ર બને છે, વાણીદ્વારા જ્ઞાનામૃત પ્રકટ કરે છે, માયાને મૂઢ બનાવીને હાકી કાઢે છે, લોકલજ્જાના તાપને હાકી કાઢે છે અને

તેમનું હૃદયકમળ પરમાત્માના પ્રેમામૃતથી સદાય પ્રફુલ્લિત રહે છે એવા ભક્તને આધીન ભગવાન્ છે એ ભક્તની ઇચ્છાથી પ્રતિકૂળ એક પાંદડું પણ હલાવવાને તે સશક્ત નથી એવી પરમ-અનન્ય ભક્તિ સિદ્ધ કરેલા જીવો જ પરમાત્માની ઇચ્છાથી પરમાત્માના સ્વરૂપમાં જ શોભે છે

મહાભારતના યુદ્ધની નવમી રાત્રિએ પાંડવોના પ્રતિપક્ષી કૌરવો સભા ભરીને બેઠા હતા બન્ધુ દુઃશાસન, ગુરુપુત્ર અશ્વત્થામા, વિકર્ણ, મિત્ર કર્ણ, હિતચિંતક મામો શકુનિ આદિ રાજાઓની સાથે પ્રતાપી રાજા દુર્યોધન મંત્ર કરતો હતો એ દિવસે યુદ્ધમાં નારાયણના સખા અર્જુને અદ્‌ભુત પરાક્રમ કીધું હતું, તેથી તે ખિન્નવદન હતો મંત્રસભામાં યુદ્ધના વિષયમાં સર્વ રાજાઓએ પોતપોતાના વિચારો દર્શાવ્યા પછી દુર્યોધન બોલ્યો, “હે મિત્ર રાજાઓ! યુદ્ધારંભને આજ નવ દિવસ થયા, આપણું અસંખ્ય સૈન્ય છતાં આપણે પાંડવોનો પરાભવ કરી શક્યા નથી બન્ધુઓ! આજે અર્જુને સંહાર કરવામાં ગજબ કીધો છે જો એવો ને એવો તે સંહાર કર્યો જશે, તો મારો નિશ્ચય છે કે, આપણે જય પામીશું નહિ એની મને મોટી ચિંતા થાય છે, ને હવે કોઇ પણ માર્ગ મને સૂઝતો નથી કે જે આપણે અંગીકાર કરીએ ” આ વચન સાંભળીને પરમ પ્રેમવડે ઉત્કંઠિત બનેલા કર્ણે કહ્યું, “મહારાજ દુર્યોધન! હું આપનું શું હિત કરું તે મને કહો જો સેનાપતિપદે હું હોત તો ક્યારનીએ મેં આ પૃથ્વીને અપાંડવી કીધી હોત, પણ ભીષ્મપિતામહ સેનાપતિ હોવાથી મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે, તેઓ જ્યાંસૂધી સેનાપતિ હોય ત્યાંસૂધી મારે યુદ્ધ કરવું નહિ, તેથી હું નિરુપાય છું જો ભીષ્મપિતામહ સેનાપતિપદનો ત્યાગ કરે, અસ્ત્ર શસ્ત્ર તજી દે તો પછી મારો કેવો પ્રભાવ છે, તે હું સકળ જગતને દર્શાવીશ ભીષ્મપિતામહ પાંડવના પક્ષપાતી છે,-જેવા તમે તેમના સગા છો, તેવા જ પાંડવો પણ તેમના સગા છે, અને પાંડવો ઉપર પ્રીતિ હોવાથી મન મૂકીને પિતામહ યુદ્ધ કરતા નથી યુદ્ધારંભે પિતામહે વળી કહ્યું પણ છે કે, ‘હું પાંડવોના સૈન્યને હણીશ, પણ પાંડવોને નહિ,’ તેથી જ્યારે તેમની સામા અર્જુન ઉભો રહે છે, ત્યારે તેઓ સંકુચિત મને બાણ મારે છે! હવે તમે ભીષ્મપિતામહને કહો કે, તેઓ સેનાપતિપદનો ત્યાગ કરે પછી જુઓ મારા હાથ કેવા છે! ભલે કૃષ્ણ અર્જુનને સહાય કરે, યુધિષ્ઠિરનું રક્ષણ કરે, ભીમની ગદાને તેજસ્વી બનાવે, પણ એક સપા-

ટામા હું અર્જુનનો નાશ કરીને વિજય પ્રાપ્ત ન કરુ તો મારુ નામ કર્ણ નહિ!" કર્ણના વચનને સર્વેએ અભિવદન આપ્યુ પુન કર્ણ બોલ્યો, "રાજા દુર્યોધન! તમે ભીષ્મપિતામહને જઇને કહો કે, તમે પાડવોના પક્ષપાતી છો, તેથી તમારાથી પાડવોનો પરાજય થઈ શકે તેમ નથી વળી તમે વૃદ્ધ છો ને અર્જુન યુવાન્ છે, એ જોડુ અસમાન છે વૃદ્ધ યુવાનનો કેમ પરાજય કરી શકે? તમે વૃદ્ધ છો, તેથી ગગા કાઠે જઈ રહો, હુ તમને સર્વ સાહિત્ય-દાસ દાસી પૂરા પાડીશ અને તમારી નિત્ય સેવા કરીશ આ કહેવાથી પિતામહ ઘણા ગુસ્સે થશે, તેથી તેઓ કા તો સેનાપતિપદ છોડી દેશે અથવા કઈ અવનવુ કરશે" આ વચનને પુન સર્વેએ અનુમોદન આપ્યુ, અને દુર્યોધન ઉત્સાહી બનીને એકલો જ ભીષ્મપિતામહના શિબિરમા ગયો

એ સમે ભીષ્મપિતામહ સાક્ષાત્ બ્રહ્મરૂપ નદનદનના ધ્યાનમા નિમગ્ન હતા તેમને પ્રણામ કરીને દુર્યોધન નીચે મોઢે થોડીવાર બેસી રહ્યો પિતામહે પૂછ્યુ, "રાજા દુર્યોધન! તારે કઈ કહેવુ છે?" દુર્યોધન બોલ્યો, "આજે અર્જુને પોતાનુ પરાક્રમ જે પ્રકારે દાખવ્યુ છે તે જોયા પછી, હે પિતામહ! આપણે શું કરવુ, તે કઈ મને સૂઝતુ નથી આપણું સૈન્ય અસખ્ય છતા પણ અર્જુન અને ભીમ નિત્ય નિત્ય તે એટલુ તો ઓછુ કરતા જાય છે કે, હું ધારુ છુ કે બે ચાર દહાડામા આપણા સર્વ સૈન્યનો સહાર વળી જશે!" ભીષ્મપિતામહ બોલ્યા, "તાત દુર્યોધન! હું મારુ કર્ત્તવ્ય તો યથાર્થ રીતે કર્યો જાઉં છુ, તેમા કોઈ રીતની કચાસ રાખતો નથી રથી, મહારથી, પેદળ, હયદળમાથી દશ હજાર યોદ્ધાનો મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે હું નિત્ય સહાર કરુ છુ!" દુર્યોધને કહ્યું, "હે નરશાર્દૂલ! આપ સત્ય કહો છો, પરતુ આપ હવે વૃદ્ધ થયા છો, અર્જુન તરુણ છે, ઉગ્ર તેજસ્વી છે, આજાનુબાહુ છે, બાણાવળી છે, તેને આપ પહોંચી શકો એમ નથી! વળી આપના મનમા પાડવોનો પણ પક્ષ છે, તેથી મનમાન્યુ યુદ્ધ આપ કરી શકો નહિ, એમા હુ આપનો શો દોષ કાઢુ? પણ તમારે સ્થાને જો કર્ણ હોય તો ક્યારનાએ પાડવોને સ્વર્ગના દ્વાર બતાવી દીધા હોત! આપ સેનાપતિના પદનો ત્યાગ કરો અને ગગાતટે વાસ કરો તો કર્ણ સૈન્યમા આવી પાડવોનો સહાર કરે આપના આશ્રમમા, હું આપને ત્યા સર્વ સાહિત્ય પૂરા પાડીશ, આપ ત્યા રહી પ્રભુભજન કરો. હે પિતામહ!

તમે જો સેનાપતિપદનો ત્યાગ કરો તો મારો નિશ્ચય છે કે, કર્ણ અર્જુનને પૂરો પડી શકશે, એટલુ જ નહિ, પરંતુ અર્જુનનો પરાજય કરીને અપાંડવી પૃથ્વી કરશે !" દુર્યોધનના આ રીતના વચનો સાંભળતા જ ભગવદ્ભક્ત, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, ક્ષાત્ર ધર્મનું શુદ્ધ હૃદયથી સેવન કરનાર ગંગાપુત્રે ઉદાસીનતા સાથે મંદ સ્મિત કર્યું ક્ષત્રિયને શસ્ત્રનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ ધારણ કરવાનું કે ગંગાતટે વાસ કરવાનું કહેવું, એ મોટું અપમાન છે મર્મમાં ને મર્મમાં દુર્યોધને ગંગાપુત્રનું જે અપમાન કીધું, તે પરમપુરુષના ઉપાસક, હું ને મારાના ત્યાગી, તેમ જ શાંત દાંત રાગ દ્વેષ રહિત છતા એ ધર્મભ્રષ્ટ કરાવનારા વચનને સહન કરી શકયા નહિ, તથાપિ પોતાના ક્રોધને નિયમમાં રાખીને તેઓ બોલ્યા, "હે તાત દુર્યોધન ! હું પૂર્ણ ઉલ્લાસથી ક્ષાત્રધર્મને અનુસરીને યુદ્ધ કરું છું, પણ તું અર્જુનનું બળ જાણતો નથી, તેથી જ મને દૂષણ આપે છે યુદ્ધ કરવામાં મેં ઉણપ રાખી નથી શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિજ્ઞા મૂકાવી, એ તું તારા અહંકારમાં વિસરી જાય છે અર્જુન કેવો વીરપુરુષ છે, તેનું તને ને તારા સહાયકારી મિત્રોને જ્ઞાન નથી, અને તેથી જ તું મારા બળાબળની કિંમત આંકી શકતો નથી હવે સાંભળ ! તારા કર્ણ જેવા સો કર્ણ સામા આવે તોપણ જેનો સારથિ શ્રીકૃષ્ણ છે, તેને કોઈ જિતી શકે તેવો આ વિશ્વમાં હું કોઇને જોતો નથી છતા તારા મનમાં એમ શંકા રહે છે કે, હું પાંડવોનો પક્ષ કરું છું, તો સાંભળ પુનઃ મારી પ્રતિજ્ઞા, આવતી કાલે હું જે યુદ્ધ કરું, તે તું જોજે એ યુદ્ધમાં કાં તો હું નહિ ને કાં તો પાંડવો નહિ પછી તારે મારે અર્થે ગંગાતટપર સુંદર મંદિર બંધાવવાની પણ આવશ્યકતા નથી, તેમ મારી સેવામાં સુંદર દાસ દાસી મોકલવાની પણ તને આવશ્યકતા રહેશે નહિ." સત્‌ના ઉપાસક ભીષ્મપિતામહની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, હૃદયમાં પ્રસન્ન થયેલા દુર્યોધને પિતામહના પાદનું વંદન કીધું અને ત્યાંથી વિદાય થયો

તુરત તે મંત્રગૃહમાં આવ્યો. કર્ણ, શકુનિ આદિ પોતાના આપ્ત મંડળને ભીષ્મપિતામહની પ્રતિજ્ઞા નિવેદન કીધી ક્ષણવારમાં સર્વત્ર એ વર્તમાન પ્રસરી ગયા કૌરવની છાવણીમાં હર્ષનાદ ફેલાઈ ગયો મોટમોટા મહારથીઓએ માન્યું કે, આવતી કાલે જે બચે તે નવે અવતારે આવ્યો જાણવો, કેમકે ભીષ્મપિતામહ પોતાની પ્રતિજ્ઞા સફળ

કર્યા વિના રહેશે નહિ. રથી રથીમા, મહારથી મહારથીમા, પેદલ પેદલમા અનેક પ્રકારની વાતો થવા લાગી કોઈ બોલ્યો કે, આવતી કાલે આ સમયે અર્જુન જીવશે નહિ, કોઈએ કહ્યુ કાલે અપાડવી પૃથ્વી થઈ જશે અને મહારાજ દુર્યોધન એકચક્રે રાજ્ય કરશે સજયે રાજા ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યુ, અર્જુન જિતાવો સહેલો નથી! તેને યોગીન્દ્ર કૃષ્ણની સહાયતા છે વળી ભીષ્મપિતામહ વૃદ્ધ છે, એટલે તેના રથના કટકે કટકા ભીમની ગદા કરી નાખશે ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યુ, હે સજય! તુ પાડવોની કીર્તિમા ગા ભીષ્મપિતામહ જેવા તેવા નથી, તેમની પ્રતિજ્ઞા કોઈ કાળે પણ અફળ ગઈ નથી, તો અર્જુનના શા ભાર! નક્ષત્રી પૃથ્વી કરનારા પરશુરામનો પણ જેણે પરાજય કીધો છે, તે અર્જુનનો પરાજય કરીને, જોતજોતામા તેને ધૂળ ચાટતો કરશે! છાવણીમાના મહારથીઓએ વિચાર્યુ કે, ભીષ્મપિતામહની પ્રતિજ્ઞામા પ્રપચ તો નહિ હોય? તેમણે શી પ્રતિજ્ઞા કીધી છે–'કા તો હુ નહિ ને કા તો પાડવો નહિ' પાડવો પણ તેમના પુત્ર જ છે કે ની! પિતા પુત્રનો ઘાત કરે એ તો સાક્ષાત્ કલિયુગ આવ્યો જ સમજવો પણ ભીષ્મપિતામહ સત્યવાદી છે, દુરાધર્ષ છે, અમોઘ બાણ મારનાર છે, તેમની પ્રતિજ્ઞા અફળ તો નહિ જાય આમ સૈન્યમા અનેક પ્રકારના ગપાટા સપાટા ચાલવા લાગ્યા હર્ષ ને વાર્તાવિનોદમાથી સર્વ સૈન્યે એવી તો મોટી હર્ષગર્જના કીધી કે પાડવસૈન્ય પણ ખળભળી ઉઠયુ

પાડવોની છાવણીમા–યુધિષ્ઠિરના શિબિરમા–દશમે દિવસે કેમ યુદ્ધ કરવુ, તેનો વિચાર કરવાને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આદિ સેનાપતિઓની સાથે પાડવો બિરાજમાન હતા તેઓ કૌરવોની છાવણીમા થતા આનદધ્વનિઓ સાભળીને, તેનુ કારણ જાણવાને આતુર થઈ ગયા. એટલામા ભીષ્મપિતામહની છાવણીમાથી પાડવોનો દૂત આવ્યો તેણે ભીષ્મપિતામહની પ્રતિજ્ઞા કહી સભળાવી એ પ્રતિજ્ઞા સાભળતા જ પાડવો નિસ્તેજ બની ગયા, તેમના ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયા અને તેઓ એક બીજાના મોઢા સામુ ટગર ટગર જોઈ રહ્યા

સર્વ મડળને ક્ષુભિત જોઈ રાજા યુધિષ્ઠિર બોલ્યા, "ભીષ્મપિતામહ સત્યવાદી છે, તેમનુ વચન કોઈ પણ કાળે અસત્ય થશે નહિ પિતામહે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે સહજ વિચારનુ પરિણામ નહિ હોય બધુઓ! આપણા જીવિતનો પાક આજ જ પૂર્ણ થયો છે એમ

સમજો !” આ વચન સાંભળી ભીમ અર્જુન કંઈ પણ બોલી શક્યા નહિ, ક્ષણવારમાં પાંડવસેનામાં પણ એ સમાચાર ફરી વળતાં હાહાકાર વ્યાપી ગયો. ભીષ્મપિતામહના પરાક્રમથી કોઈ પણ અજ્ઞાત ન હતુ, તેઓ અજિત હતા, દિગંતમાં દિગ્વિજય કીધો હતો. તેમની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને નાનાથી તે મોટા સૂધી સર્વ સૈનિકો ચિન્તાતુર બની ગયા. કેટલાએક ક્ષુલ્લક મનના સેનાનીઓ થરથર ધ્રુજવા લાગ્યા, અને ઘોર સંહારનો વિચાર કરતાં તેઓનું શરીર પ્રસ્વેદથી ભીંજાઈ ગયું. યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન શા નિર્ણયપર આવે છે, તે જાણવાને આખી છાવણી ટમટમી રહી.

પાંડવોની મંત્રસભામાં થોડીવારે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બોલ્યો, “મહારાજ! ભીષ્મપિતામહ અતુલ પરાક્રમી છે, અમોઘ બાણની વૃષ્ટિ કરનારા છે, પણ જય પરાજય મનુષ્યના હાથમાં નથી. એ કાર્ય તો પ્રારબ્ધનું છે, ભીષ્મપિતામહ સત્યપ્રતિજ્ઞ છે, અજિત છે, અગાધ શક્તિવાળા છે-છતાં તે પણ મનુષ્ય છે!” અર્જુને કહ્યું, “ધૃષ્ટદ્યુમ્ન! તું ભૂલે છે, તે ગંગાપુત્ર છે, દિવ્ય તેજસ્વી છે, સ્વચ્છંદમૃત્યુ પામનારા છે-તેમની ઇચ્છા વગર મૃત્યુ તેમની પાસે આવી શકે તેમ નથી. તેમની વાણીમાંથી કોઈ પણ સ્થળે કોઈ પણ કાળે અસત્ય વેણ નિકળ્યું કોઇએ સાંભળ્યું નથી, તેમની પ્રતિજ્ઞા સફળ જ થશે!” ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું, “આપ સત્ય કહો છો. ભીષ્મપિતામહ અજિત છે, દુરાધર્ષ છે અને નરશાર્દૂલ છે, પણ હે અર્જુન! નિયતાએ તેમને પણ બે હાથ આપેલા છે ને આપણને પણ બે હાથ આપેલા છે. ક્ષત્રિયે ભયથી ધ્રુજવું, એ તેના ક્ષાત્રધર્મને કલંક લગાડનાર છે. સત્યવાદી ભીષ્મપિતામહ પોતાની પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરશે, એ નિઃસંશય છે, તથાપિ આપણે ક્ષુલ્લક પ્રાણી માફક પરાજય તો પામીશું નહિ, આપણે કંઈક યુક્તિ કરવી જોઈએ.”

મંત્રસભામાં દ્રૌપદી બેઠાં હતાં, તે બોલ્યાં, “હું ધારું છું કે, આ અતિ મહત્વનો પ્રસંગ છે. મારા બંધુ શ્રીકૃષ્ણની સલાહ વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે. ભીષ્મપિતામહના અક્ષયબાણથી મારા પતિઓનું મૃત્યુ થાય, એ કેમ જોવાશે? મારા સત્યપ્રતિજ્ઞ સ્વામીઓએ શત્રુઓનો પરાજય કરીને મને અખંડ સૌભાગ્યવતી રાખવાનું જે પણ લીધું છે, તે મિથ્યા થવું ન જ જોઇએ. શ્રીકૃષ્ણને બોલાવો, તેમની સલાહ લો. આ સંહારમાંથી તેના સિવાય બીજું કોઈ રક્ષણ આપી શકે તેવું

નથી ” શાણી રાણી દ્રૌપદીની શાંત વાણી સાંભળીને દૂતદ્વારા યુધિષ્ઠિર મહારાજાએ શ્રીકૃષ્ણને તેડાવી મગાવ્યા સકળ જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, રક્ષણ કરનાર ને સંહાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ધણે મંદ પગલે મોટા વિચારમા લીન થયેલા પાડવોની મંત્રસભામા આવ્યા ને રાજા યુધિષ્ઠિરને પ્રણામ કરીને બેઠા રાજા યુધિષ્ઠિરે પિતામહની પ્રતિજ્ઞાનો ઇત્થભૂત વૃત્તાંત તેમને નિવેદન કીધો શ્રીકૃષ્ણ ક્ષણભર મૌન ધારણ કરી રહ્યા. પછી કેશવે કહ્યુ, “ભીષ્મપિતામહનુ વચન કદી પણ વ્યર્થ જશે નહિ, તેમની કરેલી પ્રતિજ્ઞા કાલે પ્રભાતના સફળ જ થશે ને આવતી કાલની સધ્યામા આ પૃથ્વી પાડવો વિનાની થશે શી યુક્તિ કરવી, તે મને પણ સૂઝતી નથી મહારાજ યુધિષ્ઠિર! નૈષ્ઠિકવ્રતધારી, જેણે આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કીધુ છે, ઉદાસીનપણે જે જગતમા વિચરે છે, સ્વસ્વરૂપમા જેને અનુસધાન છે, અનાત્મ પદાર્થનુ જેમને ચિંતન જ નથી, મોહ તથા દુ ખના કારણરૂપ સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ કરીને જે આનદરૂપમા વિલસે છે, એવા બ્રહ્માનદના યોગી પુરુષના વચનની નિષ્ફળતા કરવાને કોણ સમર્થ છે? આપને માટે એ જ કર્તવ્ય શ્રેષ્ઠ છે કે પૂર્ણ બળથી લડવુ અર્જુન જેવો બાણાવળી આપણો સહાયક છે, ભીમ જેવો મહાબળવાન ગદાધારી તમારી સહાયતામા ઉભો છે, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેવો સમર્થ સેનાપતિ છે, શિખડીને હાથે ભીષ્મપિતામહનુ મૃત્યુ નિર્માણ થયુ છે એમ કહેવામા આવે છે, તો પછી તમને શો ભય છે?” શ્રીકૃષ્ણના આવા મર્મવચન સાભળીને ભીમ બોલ્યો, “ભાઈ શ્રીકૃષ્ણ! ભીષ્મપિતામહની સામા ટકી શકવાની મારી તો જરા પણ શક્તિ નથી, અર્જુનમા શક્તિ હોય તો અર્જુન જાણે! હુ તો ગદાથી યુદ્ધ કરી શકુ! ગડદાપેચ કરવામા આપણે કુશળ છિયે, આપણી ગદા જ્યા ઉછળે ત્યા કોઈના આશરા નથી, પરતુ બાણ મારવામા કુશળ ભીષ્મપિતામહની સામા હુ ક્ષણભર પણ ટકી શકુ, એવી મારી તો હિંમત નથી અર્જુનને પોતાના બળ પરાક્રમપર શ્રદ્ધા હોય તો એકલો તે જ ટકી શકે!” તત્ક્ષણે અર્જુન બોલ્યો, “તમે શી વાત કરો છો? ભીષ્મપિતામહની સામા હુ ટકી શકુ? આકાશમા સુસવાટા કરતા આવતા એમના બાણ હુ પાછા વાળી શકુ કે? રે, તમે જાણતા નથી, પણ પિતામહ એક હાથે બાણ ફેંકતા નથી, પણ હજાર હાથે બાણ ફેંકે છે મારા બાણનો વેગ એમના બાણના વેગને પહોચી શકે નહિ! તેમના બાણની ગતિજ દૃષ્ટિએ

પડતી નથી, તો તે છેદાય જ કેમ?" શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, "જો અર્જુન હિંમત હારી જાય છે, તો પછી આપણો ઉપાયજ નથી આપણા સૈન્યનુ સર્વ બળ અને સૈન્યનો સર્વ વિશ્વાસ એકલા અર્જુન ઉપર જ છે જ્યારે અર્જુન જ હતાશ થઈ જાય, ત્યારે બીજા કોની એવી ગતિ છે કે ભીષ્મપિતામહની સામે ક્ષણભર પણ ટકી શકે? મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, આવતી કાલે ઘોર સહાર થશે અને પૃથ્વી અપાડવી થશે! કાલે મહાન્ અનર્થ થશે! જે જીવે તે નવે અવતારે જ આવ્યો ગણાશે ભીષ્મપિતામહનુ બળ દિવ્ય અને તેજસ્વી છે, તેના બાણના મારમાથી કોઈ પણ બચી શકે એમ નથી"

શ્રીકૃષ્ણના આવા વચન સાભળીને દ્રૌપદી બોલ્યા, "હે કૃષ્ણ! ભીષ્મપિતામહના સહારમાથી પાડવોનુ રક્ષણ થઈ શકે તેમ નથી જ? પાડવોના સહારથી આ તમારી બહેન દ્રૌપદીને તમો વિધવા જોવાને ઉત્સુક્ત છો? હે કરુણાસિંધુ! હે દીનવત્સલ! જો તમે દયા કરો તો ભીષ્મપિતામહના બાણમાથી પાડવોનુ રક્ષણ થઈ શકે જ! અનેક સકટોમાથી તમે અમને ઉગાર્યા છે, તમારા જ પ્રતાપથી બળતા લાક્ષાભવનમાથી પાડવોનુ રક્ષણ થયુ છે, ભરી સભામા મારી લજ્જા રાખનાર પણ તમે જ છો, દુર્વાસાના કોપમાથી મુક્તિ અપાવનાર પણ તમે જ છો, હુ તમારી ભગિની છુ! અહોકાળ તમને જ ભજુ છુ! પાડવો તમારા ભક્તજન છે એ ભક્તો તમારે શરણે છે, અને શરણાગતને રક્ષણ આપવાનુ તમો જે ભગવાન્, તેનુ શુ કાર્ય નથી? હુ વિધવા થઈશ તે શુ તમને રુચશે? દયા કરો! કરુણાળ રહો! ભક્તભયભજન! આ સકટમાથી રક્ષણ કરવાને તમારા સિવાય બીજુ કોઈ સમર્થ નથી, બાહે ગ્રહ્યાની લાજ રાખો

સીંચ્યો તબ તરુવર ભયો, કાટયો તબ ભયો ઝાઝ,
તારે પણ ડુબવે નહિ, બાહે ગ્રહ્યાકી લાજ

જો ભીષ્મપિતામહ પોતાના પુત્રો ઉપર જ અકૃપાવન્ત થશે અને પાડવો નિર્બીજ થશે, તો જગતમા નીતિ ઉપર અનીતિનો જ જય થશે! દુર્યોધને અમને જે જે સકટો આપ્યા છે, તે તે સકટોનો તેને જરા પણ બદલો મળશે નહિ રે! જે અધર્માચરણ કીધુ છે, તે અધર્માચરણ શુ સફળ જ થશે? મોટા ભાઈની સ્ત્રી જે માતા સમાન છે, તેને ભરસભામા લાવીને તેના વસ્ત્રો ખેચવાની જે દુષ્ટતા તે દુષ્ટે દર્શાવી

છે, તેનુ ફળ મળ્યા વગર નિષ્કટક રાજ્યનો તે સ્વામી થઈ બેસશે? દુષ્ટાત્મા દુ શાસને જ્યારે વડિલોના સમક્ષમા નિર્લજ્જપણે મને કહ્યુ કે, તુ દુર્યોધનના ખોળામા બેસ, તે સમયે ભીમે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, દુ શાસનના રક્તથી મારી વેણી ભીંજવીશ ત્યારે જ આ કેશકલાપ બધાશે, તે પ્રતિજ્ઞા શુ અફળ જશે? એ સર્વ તમે કેમ સહન કરી શકશો? હે ભગવન્! હે મહેશ! હે શરણાગતવત્સલ! તમારી ઇચ્છા વગર એક તરણુ પણ હાલી શકતુ નથી, તમે જ અર્જુનને કહ્યુ છે કે, 'मयैव ते निहता મે સર્વને હણેલા છે,' તે વચન કેમ મિથ્યા થવા દ્યો છો? ભલે, તમારી ઇચ્છા મને વિધવા બનાવીને દુર્યોધનને નિષ્કટક રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવવાની હોય તો તેમ થાઓ, પણ જગત્ શુ કહેશે? પાડવોને પક્ષે શ્રીકૃષ્ણ જેવા સમર્થ જગન્નિયતા છતા પણ, અનીતિમાન્ કૌરવોએ તેનો નાશ કીધો, ધર્મ ઉપર અધર્મનો વિજય થયો!"

શ્રીકૃષ્ણ શાત મને બોલ્યા, "હે કૃષ્ણા! હું અને તુ એક જ છિયે, તુ માયા છે, હું મહેશ્વર છુ. તુ શક્તિ છે, હુ સર્વેશ્વર છુ, પણ હુ ભક્તાધીન ભગવાન્ છુ આ પાડવો મારા ભક્ત છે એ સત્ય છે, પણ એવા જ મારા પરમ ભક્ત ભીષ્મપિતામહ પણ છે હે દ્રૌપદી! ભક્તની ઇચ્છા વગર હુ એક તરણુ પણ ફેરવવાને સમર્થ નથી!" શ્રીકૃષ્ણના આ વચન સાભળીને દ્રૌપદી ધ્રુશકે ધ્રુશકે રડવા લાગી, ત્યારે કરુણા-સિંધુ, દીનવત્સલ ભગવાને કહ્યુ, "રાણી દ્રૌપદી! પાડવોનુ રક્ષણ કરવુ હોય તો મારી સાથે ચાલો, આપણે કોઈ યુક્તિ શોધી કહાડીએ"

દ્રૌપદી બોલ્યા, "તમારી આજ્ઞાને હું સદા જ અનુસરનારી છુ. તમે જ પાડવોનુ રક્ષણ કરવાને સમર્થ છો, કહો, હું આપની શી આજ્ઞાનુ પાલન કરુ?" તુરત શ્રીકૃષ્ણ ઉભા થયા, દ્રૌપદી પણ બે હાથ જોડી ઉભા થયા ને પતિઓને પ્રણામ કીધા પછી શ્રીકૃષ્ણ દેવી દ્રૌપદીને સાથે લઇને યુધિષ્ઠિરના તબૂમાથી બહાર નિકળ્યા મન્ત્રસભા-માનો કોઈ પણ શ્રીકૃષ્ણના વચનનો ભેદ સમજી શકયુ નહિ. સર્વના મન ચિંતાતુર જ હતા, સર્વની શાતિનુ કેદ્ર શ્રીકૃષ્ણ જ હતુ એ ક્ષણે સર્વની વૃત્તિ કૃષ્ણમય જ હતી

તબૂમાથી બહાર નિકળી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ, "દ્રૌપદી! આ કાળીમાઝમ રાત્રે મારી સાથે આવશો? તમને કઈ ભય તો નથી? દ્રૌપદીએ કહ્યુ, "જ્યા સર્વેશ્વર છે ત્યા ભય શો? ચાલો, ક્યા જવુ છે? હું સદા તમારી

આજ્ઞાનુસાર, સૂર્યની પાછળ પાછળ જેમ છાયા જાય છે, તેમ તમારી પાછળ આવીશ!" પછી શ્રીકૃષ્ણ અને દ્રૌપદી પાડવસેનાની છાવણીને ખુંદતા ખુંદતા, અનેક માર્ગો અને તબૂઓ જોતા જોતા, આગળ ને આગળ ચાલવા લાગ્યા ચાલતા ચાલતા દ્રૌપદી ઘણી થાકી ગઈ તે કરુણાળ સ્વરે બોલી, –"હે ભગવન્! આપ મને ક્યા તેડી જાવ છો?" શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ, "પાડવોને મૃત્યુના મુખમાથી ઉગારવા!" દ્રોપદી બોલી, "હુ હવે છેક જ થાકી ગઈ છુ, પાછલી રાતનો કુકડો પણ બોલવા લાગ્યો છે, તો તમે હવે મને ક્યા લઈ જાઓ છો તે કહો હવે વધારે આગળ ચાલવાની મારામા શક્તિ રહી નથી" એમ વાત કરતા ચાલતા ચાલતા તેઓ કૌરવોની છાવણીના સીમાડા ઉપર આવી પહોંચ્યા

તારાઓ ચળક ચળક ચમકારા મારી રહ્યા છે, સર્વત્ર શાતિનુ સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યુ છે, શાતિમા લવલીન થઈ જવાય છે, તેમાથી અનેક પ્રકારના ભેદ પ્રભેદનો આમોદપ્રમોદ જણાય છે તે સમયે માયા ને મહેશ્વર સીમાડાની બહાર આવ્યા દૂરથી એક ઝળઝળા પ્રકાશી રહેલો તબૂ દેખાતો હતો, તે બતાવીને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ, "હે સતિ દ્રૌપદી! હવે વધુ આગળ જવાનુ નથી હુ કહુ છુ તે તમે લક્ષપૂર્વક સાભળો! આ સામે જે શિબિર દેખાય છે ત ભીષ્મપિતામહનો છે ભીષ્મપિતામહ સદાય જાગ્રત જ છે, એમને જઇને પ્રણામ કરો અને આશીર્વાદ ગ્રહણ કરો એ જ આશીર્વાદ પાડવોને મૃત્યુના મુખમાથી ઉગારશે"

ભીષ્મપિતામહના શિબિરની આસપાસ પહેરેગીરો ચોકી કરતા હતા, તબૂની બહાર અને અદર દીવાનો પ્રકાશ છવાઇ રહ્યો હતો, કિન ખાબનો તબૂ ઝળાઝળા ઝબકારા મારી રહ્યો હતો દેવી દ્રૌપદી તબૂના દરવાજા સમીપ પહોંચ્યા ભીષ્મપિતામહના શિબિરમા કોઈ પણ સ્ત્રીને જવાની આજ્ઞા ન હતી, પરતુ દેવી દ્રૌપદીનુ અલૌકિક પાતિવ્રત્ય ભીષ્મપિતામહ જાણતા હોવાથી, એક તેને જ, કોઇ પણ સ્થળે ને કોઈ પણ સમયે, આવવાનો પ્રતિબધ ન હતો એ વાત સર્વ પહેરેગીરો જાણતા હોવાથી, અટક્યા વગર દેવી દ્રૌપદી પિતામહના શિબિરમા દાખલ થયા

જેવા દેવી દ્રૌપદી શિબિરમા પેઠા કે, તે જ ક્ષણે એક ચોપદારનુ રૂપ ધારણ કરીને શ્રીકૃષ્ણે પણ શિબિરમા જવાનો પ્રયત્ન કર્યો પહેરેગીરે તેમને અટકાવ્યા શ્રીકૃષ્ણ એક બાજુથી પાછા હઠે ને બીજી બાજુથી જવાનો પ્રયત્ન કરે, પણ સઘળી તરફથી રોકવામા આવ્યા

છેવટે લઘુલાઘવી કરીને એવી ચપલતાથી શ્રીકૃષ્ણ શિબિરમા દાખલ થઈ ગયા કે, પહેરેગીરો જોઇ જ રહ્યા શ્રીકૃષ્ણે ચોપદારનુ એવુ સ્વરૂપ ધારણ કર્યુ હતુ કે, તેને કોઈ પણ ઓળખી શકયુ નહિ. તબૂમા દાખલ થઇને, ચોકીદારોના બેસવાના એક બાજઠ ઉપર શ્રીકૃષ્ણ બેસી ગયા ને દેવી દ્રૌપદી ભીષ્મપિતામહ જે શય્યા ઉપર સૂતા હતા, તે ખડમા ગયા

પિતામહ પલગને અઢેલી લાબા પગ કરી સૂતા હતા તેમના શ્વેત કેશને શોભાવે એવી શ્વેત શાલ ઓઢેલી હતી, નેત્ર મીચેલા હતા અને મનમા જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ દ્રૌપદીને પાડવોને અભય અપાવવાને મોકલી હતી, તે જ પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરતા હતા નદ-નદનનો જાપ તેમના મુખથી ચાલુ જ હતો. મહાત્મા ભીષ્મ શ્રીકૃષ્ણની અદ્ભુત લીલાનો સાક્ષાત્કાર કરતા હતા, તેવામા જ દ્રૌપદીએ જઈ પ્રણામ કરીને કહ્યુ, "સસરાજી ! હુ આપને પ્રણામ કરુ છુ ?" મીચેલા નેત્રે જ ભીષ્મપિતામહે કહ્યુ, "અખડ સૌભાગ્યવતી ભવ !" પછી નેત્ર ઉઘાડીને કહ્યુ, "અહો ! કોણ દેવી દ્રૌપદી ! તમે અત્યારે પાછલી રાત્રિના અહિ કયાથી ?" દ્રૌપદીએ ભીષ્મપિતામહની લજ્જા કાઢી બે હાથ જોડીને કહ્યુ, "સસરાજી, આજનો દિવસ આપની પુત્રવધૂ સૌભાગ્યવતી છે ! એ સૌભાગ્યસહિત આપનુ છેલ્લુ જ દર્શન કરવા આવી છુ મારા સ્વામી-ઓની આજ્ઞાથી આપનુ દર્શન વદન કરવાને આવી છુ ! આપે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે, આવતી કાલે અપાડવી પૃથ્વી કરવી ! આપનુ વચન કોઈ કાળે પણ મિથ્યા થાય તેવુ નથી ! આપ સત્યવાદી છો, તેથી કાલે અપાડવી પૃથ્વી થશે આપના પુત્રોના અવસાન પછી, આપની આ પુત્રવધૂનું દર્શન, તેના સૌભાગ્ય સાથે આપ પૂજ્ય કરી શકશો નહિ તેથી છેલ્લીવારનુ આપને નમન કરવાને આવી છુ !" તુરત જ ભીષ્મપિતામહ શય્યાપરથી બેઠા થઈ ગયા ને દ્રૌપદીને પૂછ્યુ, "આ સમયે તુ કોની સાથે આવી છે ?" શ્રીકૃષ્ણના શિખવ્યા પ્રમાણે દ્રૌપદીએ કહ્યુ, "સેવક સાથે !" ભીષ્મપિતા-મહ બોલ્યા, "દ્રૌપદી ! આ સર્વ પ્રપચ શ્રીકૃષ્ણનો જણાય છે, તે વિના અન્યની બુદ્ધિ જ નથી તારો તે સેવક કયા છે ? તે અનાથનો નાથ, દીનવત્સલ, ભક્તરક્ષક, પાડવોનો પ્રિયમિત્ર, દેવકીનો જાયો, ગોપી-ઓનો પ્રાણ, લાડીલો ગોપાળ કનૈયો–તારો સેવક–કયા છે ?" ભીષ્મપિતા-મહની અગાધ બુદ્ધિ જોઇને દ્રૌપદી દિગ્મૂઢ બની ગઈ, સભ્રમમા પડી ગઈ ભીષ્મપિતામહ એકદમ ઉભા થયા ને દ્રૌપદીને કહ્યુ, "એ અના-

થનો નાથ ક્યાં છે, તેના મને દર્શન કરાવ!" દ્રૌપદી બોલી, "હે મહારાજ! એ તો દ્વારપર છે!" તુરત જ અડવાણે પગે ભીષ્મપિતામહ તબૂની પહેલી કનાત બહાર આવ્યા અહિંયા ચોપદારના વેશમા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા, હાથમા છડી લઇને ઉભા હતા, તેના દર્શન કરી, વિસ્મિત મને હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા ને તેમના ચરણકમળમા હર્ષના અશ્રુ પાડતા પ્રણામ કરીને કહ્યુ, "હે જગતના નાથ! હે પાડવોના સખા! આપને આટલો બધો શ્રમ લેવાનુ શુ પ્રયોજન? આવો પ્રપચ રચવાનુ શુ પ્રયોજન? આપનુ મારેલુ સર્વ જગત્ મરેલુ જ છે, એ જગતમા હુ પણ સમાયલો છુ, આ દાસ આપની ઇચ્છાને સદાય આધીન જ છે હે કેશવ! હે પરમ પ્રભુપરમાત્મા! હે ચિદાનદ સ્વરૂપ! આપની ઇચ્છા વિના એક પાદડુ પણ ફરકતુ નથી, તો આ તમારો ભક્ત કોણ? આપની ઇચ્છાનુસાર પવન વાય છે, સૂર્ય તપે છે, અગ્નિ પ્રકાશે છે, બ્રહ્મા સૃષ્ટિ રચે છે, રુદ્ર સહાર કરે છે, આપની જ ઇચ્છા પ્રમાણે આ સૃષ્ટિનો વ્યવહાર ચાલે છે, આપ જ આ જગતના જીવોના જન્મ, વૃદ્ધિ, જરા, મૃત્યુના કારણ છો, આપની આજ્ઞાનુ કોઈ પણ ઉલ્લઘન કરી શકે એમ નથી, એવા આપે, આ દાસને માટે પ્રયાસ શા માટે ઉઠાવવો જોઇએ? હે દેવકીનદન! હે યશોદા આનદવર્ધન! હે ગોપીઓના પ્રાણ! હે પ્રેમના સાગર! હે સચ્ચિદાનદ! હે મહેશ્વર! હુ આપની કેઈ આજ્ઞાને નહિ ઉઠાવુ તેમ છે? આપનુ નામસ્મરણ જ આ જગતના શોક તથા મોહમાથી રક્ષા કરનારુ છે હરિ એવા બે અક્ષરનો શબ્દ જ પ્રાણીઓને સસારરૂપી મહાસાગરમાથી તારીને અક્ષય, અભય, સર્વ સુખના ધામરૂપ તટપર મૂકે છે, એવા હરિરૂપ શ્રીકૃષ્ણચદ્રે મારે માટે આટલો શ્રમ ન ઉઠાવવો જોઇએ"

આટલુ બોલતા બોલતા ભીષ્મપિતામહ એવા તો ગળગળા થઇ ગયા કે, તેમનો કઠ રુધાઈ ગયો પછી પરમાત્માના ચરણ વચ્ચે મસ્તક મૂકીને પડ્યા જ રહ્યા, ત્યારે તેમને ઉભા કરીને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યુ, "હે ભીષ્મપિતામહ! તમે મારા સ્વામી છો, વડીલ છો, તમારી કોઈ પણ આજ્ઞા પાળવાને આ વ્યવહારબધનથી હુ સદા જ બધનમા છુ હુ આપનો દાસ છુ, મને આજ્ઞા કરો તે ઉઠાવવાને હુ તત્પર છુ"

ભીષ્મપિતામહે કહ્યુ, "હે ગોપીકાત! હે જનાર્દન! જગન્નાથ! પરમ પુરુષ! હે પુરુષોત્તમ! આપના વચન સાભળીને મને અત્યત

ઔદાસીન્ય પ્રાપ્ત થયું છે આપ હજી પણ શું મારી કસોટી કરો છો ? હું શુ આપનું સ્વરૂપ જાણતો નથી ? કૌરવસભામા દુર્યોધનને, રણમા અર્જુનને, જે વિરાટ્ સ્વરૂપનુ આપે દર્શન કરાવ્યુ તે તમે નથી ? ઓ પ્રભુ ! આપ આ વિશ્વનુ કારણ છો, વિશ્વનુ પાલન કરનારા છો, અવ્યક્ત છો, અવિનાશી છો, દૈત્યોનો સહાર કરનારા છો, નિદ્રારહિત પ્રાણ વાયુનો વિજય કરનારા, શાત, દાત તથા જિતેદ્રિય છો, સર્વના સાક્ષી છો, ભક્તને આનદ આપનારા છો, ભક્તનુ પાલન કરનારા છો, અનેક અવતાર ધરીને અનેક લીલાને વિસ્તારનારા છો, ધર્મની સસ્થાપના માટે અનેક આવતારધારી છો, હે ભગવન્ ! હે કમળનયન ! આપ આ સેવક ઉપર—આપના ભક્ત ઉપર દયા કરીને તેને છળો નહિ ! કૌરવોની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાને જ્યારે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી, ત્યારે જ હું જાણતો હતો કે, આપની ઇચ્છા વિના એક તરણું પણ હાલી શકે તેમ નથી આપે અર્જુનને કહ્યુ છે કે, 'સર્વ કૌરવ યોધવીરને મેં પૂર્વથી હણેલા છે, છતા મારે માટે આપને જે શ્રમ પડ્યો છે તે અપરાધને માટે ક્ષમા કરો ! ક્ષમા કરો !" મહાત્મા પરમાત્માના પરમ ભક્ત ભીષ્મપિતામહના દીન વચન સાભળીને, શ્રીકૃષ્ણ પણ ગળગળા થઈ ગયા પછી પ્રેમપુરસર ભીષ્મપિતામહનો હાથ પકડી છાતીસરસા ચાપીને બોલ્યા, "હે ભીષ્મપિતામહ ! હે તત્ત્વના તત્ત્વને જાણનારા ગાગેય ! હે પરમભક્ત ! આપ કૃતાર્થ છો, આપના જેવુ ત્રણ લોકમા કોઈ પણ નથી આપ ને હુ એક જ છિયે, તથાપિ હું આપને આધીન છુ હે નરશાર્દૂલ ! હે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ! હે સત્યપ્રતિજ્ઞ ! હે અભેદરૂપ ! આપના વચનનુ ખડન કરવાને હું સમર્થ નથી આપે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને આપ જ સફળ કરશો, એવો નિશ્ચય હોવાથી અને તેમ કરતા અધર્મનો ધર્મ ઉપર વિજય થાય, તે અનીતિને જગતમા પ્રવર્તતી અટકાવવા અર્થે જ, મારે આ શ્રમ લેવો પડ્યો છે ભક્ત ભીષ્મ ! હે ગાગેય ! તમે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને નિષ્ફળ કરવા તમે પોતે જ સમર્થ છો, અન્ય નથી જ પાડવો તો શુ, પણ આ બ્રહ્માડનો સ્વામી જે હુ, તે પણ એ પ્રતિજ્ઞા અન્યથા કરવાને સમર્થ નથી, તો પછી બીજાની તો ગતિ જ શી ? આ દ્રૌપદી મારી પરમ ભક્ત છે, તેવા જ તમે પણ છો પાડવોથી પણ તમે મને પરમપ્રિય છો વિશ્વનો અચળ નિયમ એ છે કે, માતાપિતા પુત્રોના રક્ષણકર્તા છે એ અચળ નિયમનો ભગ ન થાય,

માટે આ દ્રૌપદીને આપના ચરણમાં વંદન કરવાની મેં પ્રેરણા કીધી છે અને જણાવ્યું છે કે, પાંડવોપર આવેલા આ મહાન્ સંકટમાંથી તેનો ઉદ્ધાર કરવાને ભીષ્મપિતામહ વિના અન્ય સમર્થ નથી, ભીષ્મ-પિતામહનો તું આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કર, તેથી જ તારું સૌભાગ્ય સચવાઈ રહેશે! હે ભક્તશિરોમણિ! દ્રૌપદીની પોતાના સૌભાગ્યની કામનાને આપે સફળ કીધી છે, અને પાંડવો મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગર્યા છે, આપના મૃત્યુનો ઉપાય શો છે તે જ આપ દ્રૌપદીને કહો, કેમકે તમે સ્વચ્છંદમૃત્યુ છો."

ભીષ્મપિતામહ બોલ્યા, "હે સચરાચર વ્યાપી વિભુ! હે સર્વજ્ઞ! આપથી શું અજાણ્યું છે? શિખંડીણીના બાણથી જ મારું મૃત્યુ છે, તે આપ જાણો છો, છતાં મને શા માટે પૂછો છો? શું આટલા જ માટે આપને શ્રમ લેવો પડ્યો? હે દીનદયાળ! હે ભક્તવત્સલ! હે કરુણા-સાગર! આપના એક નિમેષ માત્રથી જ આખા જગતનો પ્રલય થાય તો હું શી ગણત્રીમાં?"

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, "હે મહાત્મન્! હે ગાંગેય! હે સ્વચ્છંદમૃત્યુ! આપની ઇચ્છા વગર આપનું મૃત્યુ કરવાને કોણ સમર્થ છે? તેમાં તમે જે મારા પરમભક્ત, તેનું મૃત્યુ આણવાને તો કોઈ પણ સમર્થ નથી હું, જે આ સર્વ સર્જું છું, પાળું છું, સંહારું છું, તે સમર્થ નથી, તો પાંડવો કેમ સમર્થ બનશે? પાંડવો આપના પુત્ર છે, એમના કલ્યાણને માટે તમે સદાય ઉત્સુક રહો, એમાં કાંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી પણ તમે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, આવતી કાલે રણસંગ્રામમાં 'કાં તો હું નહિ, કે કાં તો પાંડવો નહિ,' આ તમારી પ્રતિજ્ઞા સદા તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે જ સફળ થઈ શકે તેવી છે તમારા બાહુબળ આગળ પાંડ-વોનો પરાજય જ છે, અને પાંડવોનો પરાજય-નાશ એ ત્રણે લોકમાં તમારી કીર્તિ તથા યશને* લાંછન લગાડનાર થઈ પડે, એ ભયથી જ, દેવી દ્રૌપદીને તમારા આશીર્વાદ માટે-અખંડ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે તમારા જેવા નિત્ય બ્રહ્મચારીને પગે પડાવી, પાંડવો જે તમારા પુત્ર છે તેનું રક્ષણ તમારી ઇચ્છાનુરૂપ થયું છે તમને હણવાને પાંડવો સમર્થ નથી, અને પાંડવોને તમે હણો તો પિતાએ સંતાનોને ઘાત

* દાન દેવાથી જે પ્રાપ્ત થાય છે તે કીર્તિ ને વીરતાથી જે પ્રાપ્ત થાય છે તે તે યશ, ભીષ્મપિતામહ બંનેના ભોક્તા છે

કી ધો, એ અધર્મનું પાતક ને અપકીર્તિમાથી સરક્ષણ તથા તમારી પ્રતિજ્ઞા 'હું નહિ કે પાડવો નહિ' એનુ સાફલ્ય કરાવવા એ જ કારણથી તમારી ભક્તિને હું અધીન થઈ, તમારી પાસે દ્રૌપદીને વરદાન અપાવવા પ્રેરણા કીધી છે હે ભક્ત! હું સદા ભક્તની જ ઇચ્છાને વશવર્તી છુ મારા ભક્તની ઇચ્છાથી હું કિંચિત્ પણ વિદૂર જઈ શકતો નથી જો તમારી ઇચ્છાથી વિપરીત થાય તો મમ ભક્તનુ બીરદ જાય, જે હુ સહન કરવે અસમર્થ છુ હે ગાગેય! જે પોતાને અર્પણ કરે છે, તે બીજાને બચાવે છે, પણ તમારે તો પોતાને અર્પણ કરી પોતાના જ આત્માને બચાવવાનો છે તમે જીવનનુ લઘુત્વ ને મરણનુ ભવ્યત્વ સારી રીતે જાણો છો તમે વ્યવહારસબધથી બધાઈ, તમારા દિગન્ત પર્યંત વ્યાપેલા વિશાળ–પ્રફુલ્લિત આત્માને કલેશ વહોરાવ્યો છે, અર્થથી તમારા તૃપ્ત આત્માને નીચો નમાવ્યો છે, તે હું સહન કરી શકતો નથી તમે જીવન્મુક્ત છો, છતા તમારામા વ્યવહારબધની* જે વાસના સહજ હતી, તેનો આજે તમે ક્ષય કીધો છે અને તમે વિદેહમુક્ત સિદ્ધ થયા છો, કેમકે પરમ અક્ષર બ્રહ્મનો તમને સાક્ષાત્કાર થયો છે ને સદસદ્રૂપ માયાને ભેદીને પરબ્રહ્મને અનુભવી આત્મસ્થ થયા છો આ પૃથ્વીપર તમારુ ભાવી જીવન કલેશકારી ન નિવડે, તેથી મારામા શમાવવા માટે જ તમારે મુખે તમારુ મૃત્યુ નિર્માણ કરાવવાનુ આવશ્યક જોયુ, ને પરજીવન સમીપ સ્વજીવન તુચ્છ જણાવવા તમને પ્રયાણ સૂચવ્યુ છે હે મમ પ્રાણ! પરમ અભેદભક્ત! પ્રારબ્ધકર્મના ભોગ અજ્ઞાનીને તથા જ્ઞાનીને સમાન હોય છે, પણ જ્ઞાનીને ધૈર્યને લીધે કલેશ થતો નથી, ત્યારે ધૈર્યરહિત અજ્ઞાની કલેશને પામે છે, પથ કરનારા બે પુરુષો સમાન રીતે જ પરિશ્રમને વશ થાય છે, પણ જે માર્ગના અતરને જાણે છે તે ધૈર્ય રાખીને ધીમે ધીમે ચાલે છે અને અજ્ઞાની–નહિ જાણનારો–વ્યાકુળ બનીને કલેશ વહોરે છે હે ગાગેય! તમે પૂર્ણજ્ઞાની છો, પૂર્ણભક્ત છો, મારુ અતર છો, તમને જ વિદિત છે કે, તમે પ્રમુખ સર્વ કૌરવ યોધવીરો પૂર્વથી લૌકિક દ્રષ્ટિએ હણાયલા છે–સ્વત મુવેલા જ છે, એ સત્ય છે તદપિ તમે તે હુ જ છુ, તેથી તમારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ હું કઈ પણ કરી શકુ તેમ નથી જ્ઞાની મારુ અતર છે, પણ ભક્ત તો મારુ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ છે જે મારામા જ લીન છે અહકારવૃત્તિથી રહિત છે, કેવલ

* સબધીજનના સ્નેહની

આત્મારામ છે, તે કઈ પણ ઇચ્છતો નથી, તે કામનારહિત જ છે હે પિતામહ! એવા જ તમે મારા પરમભક્ત છો, સત્સ્વરૂપને અનુભવનારા છો, પ્રબુદ્ધ છો, મહાત્મા છો, અચળ છો, ભેદથી રહિત છો હે તત્ત્વના તત્ત્વને જાણનારા! સ્વસ્વરૂપના આનદમા સદા આનદે રમનારા! તમે મને જિત્યો છે તમારી આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરવાને હુ સમર્થ નથી, હવે કહો, હુ તમારુ શુ પ્રિય કરુ?"

ભીષ્મપિતામહે ગળગળા સ્વરે કહ્યુ, "હે પરબ્રહ્મ! હે પરમાત્મા! સકલ સૃષ્ટિના સ્વામી! આપના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમા જ મારી કૃતાર્થતા છે આપની ઇચ્છા પાડવોને વિજય અપાવવાની છે, એ આપનુ એક નિમેષ માત્રનુ કર્તવ્ય છે આ સર્વ જગત્ મૃત્યુના મુખમા જ છે આપ કાળના પણ કાળ છો, તેમ અક્ષરના સ્વામી છો આપના દર્શન એ જ મારે સાલોક્ય, સારૂપ્ય, સામીપ્ય અને સાયુજ્ય મુક્તિ છે, એથી મારે વધારે શુ જોઇએ? આપના નિત્યમુક્ત સ્વરૂપનુ મારા હ્રદયમા દર્શન સ્મરણ રહો, ને

"ભારત જુદ્ધ સમય જે સુદર, અર્જુન રથને હાક્યો,
તે શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ જગસુદર, મમ મનડુ રહે ઝાખ્યો
સુદર અલકાવલીમા રહી છે, રણની ધૂળ લપટાઈ
સોહે શ્રમજલ બિન્દુ વદનપર, છબી લાગે સુખદાઈ
મમ બાડા બાણનથી ઘાયલ, ખડિત કવચ અગ ધાર્યુ,
અનુદિન રહો મુજ નેણા આગે, એ છે મુજનુ માગ્યુ
જેન મૂજ પ્રતિજ્ઞા માટે, નિજ પ્રતિજ્ઞા ટાળી,
તેજ સ્વરૂપમા લાગે લગની, ગતિ મારી બનવારી
પાડવ સેનને મૂર્છિત જોઈ, મુજ સામા ધસી આવ્યા,
કોપ ભરી દૃષ્ટિ કરી સ્વામિ, ચક્ર ફેરી ડરાવ્યા
પગ પકડી પારથ ત્યા રોકે, સૃષ્ટિ થરથર કપે,
હસ્તી દળના કેસરી પેર, ઉગાહ વાધ્યો અગે
સખા વિનતિ નવ ગણકારી, મુજ વધ ઇચ્છી ધાયા,
તુટી રહ્યુ તન કવચ મનોહર, શોભી રહ્યા વનછાયા
પીતાબર ફરફરી રહ્યુ છે, એ છબી લાગે પ્યારી,
તેહ રૂપે વસો ચિત્ત મારે, સદા શ્રી ગિરિવરધારી

ભીષ્મની આ પ્રાર્થનાથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા ગળગળા થતા ભીષ્મપિતામહને ભેટી પડ્યા અન્યોન્યના રોમાચ ખડા થઈ ગયા, ભેદભાવ

મટી ગયો, પરમ જ્યોતિરૂપનુ દર્શન થઈ ગયુ! ભીષ્મ નહિ, કૃષ્ણ નહિ, પણ એક જ–અદ્વૈતાત્મરૂપ પરમજ્યોતિ! શ્રીકૃષ્ણ તે જ ભીષ્મ, ભીષ્મ તે જ શ્રીકૃષ્ણરૂપ થઈ રહ્યા ભીષ્મ, કૃષ્ણ, દ્રૌપદી, પહારેગીરો, સેવક સર્વને એક જ રૂપે અપરોક્ષ ને પરોક્ષ દર્શન થયા અખડ ઐક્ય! પરમ દર્શન! પછી ભીષ્મપિતામહે શ્રીકૃષ્ણનુ અર્ઘ્ય પાદ્યથી પૂજન કીધુ પોતાના ભક્તનો થોડા કાળમા આ જગતમાથી વિરહ થવાનો છે, તેની વેદનાથી ઘવાયલા શ્રીકૃષ્ણે ગદ્‌ગદિત કઠે ભીષ્મપિતામહને અનેક આશીર્વાદ આપીને વિદાય માગી, ત્યારે પુન ભીષ્મે પ્રાર્થના કીધી કે –

પ્રિય પ્રાણનાથ, મન મોહન સુદર પ્યારા,
ક્ષણ એક્કે પણ નવ રહો, મુજ નેણનથી ન્યારા
તુજ દર્શન વિણ તન, રોમ રોમ દુ ખ વ્યાપે,
તુજ સ્મરણ વિણ આ વિશ્વ, વિષ સમ લાગે,
તુજ સયોગ વિણ તન, વિયોગ દુ ખ બૌ સાલે,
અકલાય પ્રાણ જવ તુજ–મૂર્ત્તિ નવ ભાલે,
મુજ દુ ખ હરણ ઓ જીવન–પ્રાણ આધારા,
ક્ષણ એક્કે પણ નવ રહો૦
આ જીવનના આધાર, બ્રહ્મ ૐ તત્સત્,
તુજ વિણ જગનો ઠાઠ, ભાસે તૃણવત્,
તુજ દર્શનથી સહૂ રમ્ય, અતર નહિ આરુ,
તુજ વિણ આ જગનુ સુખ, લાગે નહિ પ્યારુ,
સચ્ચિદાનદ ઘનરૂપ, આ નેણના તારા,
ક્ષણ એક્કે પણ નવ રહો૦
તુજ વિણ લાગે ક્ષણ એક, કલ્પ સમ ભારી,
તુજ વિણ સ્વર્ગનુ સુખ, મહા નર્ક દુ ખકારી,
તુજ સગે વનનુ સુખ, જાઉં છુ વારી,
મારે મન વસ્યા એક, શ્રી ગિરિવરધારી,
રહો સદાકાળ મનમાહ્ય, પ્રાણના પ્યારા,
ક્ષણ એક્કે પણ નવ રહો૦

દ્રૌપદીને અખડ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયુ, પાડવો બચ્યા, સ્વચ્છદમૃત્યુ ભીષ્મપિતામહે સ્વઇચ્છાને અધીન થઈ, સ્વજીવનથી પરજીવન શ્રેષ્ઠ માની, સ્વજીવનને પરમસ્વરૂપમા વિલય કીધુ દશમા દિવસના મહાભારતના યુદ્ધમા શિખડીણીના નિમિત્ત, પણ સત્યનો વિજય કરીને અર્જુનના બાણથી પરાજય પામ્યા, અને પરમાત્માના રૂપમા જ વિલીન થઈ,

ઉત્તરાયણમા સ્થૂલ દેહનો ત્યાગ કરી, સૂક્ષ્મની પાર દેવયાનમાર્ગે વિચર્યા ભક્તના લાડકોડ પૂરા પાડનાર પરમાત્માએ જે અદ્‌ભુત લીલા એ પ્રસગે દર્શાવી છે, તે અવર્ણ્ય છે *

યોગીન્દ્ર મહાત્માએ સુવિચારને સબોધીને કહ્યુ, "તાત સુવિચાર! પરમાત્મા સદાય પોતાના ભક્તને અધીન છે જેવી જેવી ભાવનાથી ભક્ત પરમાત્માને ભજે છે, તેવી તેવી ભાવનાથી પરમાત્મા તેને અધીન થઇ રહે છે જ્યારે કુરુસભાના અન્ય જીવો શ્રીકૃષ્ણને મનુષ્યભાવથી જોતા હતા, ત્યારે જીવન્મુક્ત ભીષ્મપિતામહ શ્રીકૃષ્ણને પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા જોતા હતા શ્રીકૃષ્ણનુ યથાર્થ અભેદ, એકરસમય સ્વરૂપ કૌરવસભામા માત્ર ભીષ્મપિતામહ અને વિદુર બે જ જોઈ શકયા હતા, અને તેમને જ પરમાત્મા અધીન હતા, અન્ય જીવોને તો પોત પોતાની ભાવનાનુરૂપ દર્શન થયુ હતુ આ સૃષ્ટિનો સહાર કરવાને સમર્થ

* અદ્વૈતાત્મક દર્શનના આ ગ્રથમા દ્વૈતભાવ દર્શાવનાર આ બિન્દુ જોઈ, કોઈ પણ વાચકને શકા થશે, કેમકે "ભક્તાધીન ભગવાન્" નામનુ આ બિન્દુ છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે દ્વૈતની પ્રતીતિ થાય છે પરતુ તેમ નથી, એ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોતા સત્વર જણાશે, કારણ કે, આ બિન્દુમા તો અભેદપદ કેમ પ્રાપ્ત કરાય તેને માટે વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે ને અદ્વૈતનો બાધ કરીને અભેદભાવ જ સિદ્ધ કરવામા આવ્યો છે અહીં ભક્તશબ્દે કરીને સ્વસ્વરૂપને જાણનારો જીવાત્મા સમજવો અને ભગવાન્ શબ્દે કરીને શુદ્ધ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સમજવા જીવાત્મા જો કે પરમાત્માના સ્વરૂપમા મળી જાય છે, તોપણ તે પરમાત્માના અશરૂપે જ ગણાય છે એમા સમુદ્રતરગન્યાય એક દૃષ્ટાતભૂત છે જેમ તરગ સમુદ્રમાથી જ ઉત્પન્ન થઇને સમુદ્રમા પાછો મળી જાય છે, પરતુ તરગ કઈ સમુદ્ર કહેવાતો નથી, પણ તરગ સમુદ્રનો જ કહેવાય છે, એમ જ જીવ વ્યાપક બ્રહ્મમા મળી જાય છે, તો પણ તે બ્રહ્મ નહિ, પરતુ બ્રહ્મભૂત કહેવાય છે આ સિદ્ધાતને અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદન કરનારા શ્રીમચ્છકરાચાર્યે 'सत्यपि भेदापगमे नाथ तवाह न मामकीनस्त्वम्। सामुद्रो हि तरग क्वचन समुद्रो न तारग' એ શ્લોકમા અભેદનુ હાર્દ, અદ્વૈતમતનો સારાશ, વેદાતમતનુ રહસ્ય જણાવ્યુ છે એનો અર્થ એવો થાય છે કે, 'હે નાથ! તારામા અને મારામા અભેદ છે, એ જો કે સત્ય છે, તોપણ હુ તારો છુ, તુ મારો નહિ, જેમ કે સમુદ્રના તરગો હોય છે, પણ કદી તરગોનો સમુદ્ર હોતો નથી" આમા જ્ઞાન સાથે ભક્તિરસ ઉછળી રહેલો છે એથી પણ સ્પષ્ટ કથન ભગવાન્ શકરાચાર્યે એક સ્થળે આ પ્રમાણે કરેલુ સ્મરણમા છે देहदृष्ट्या तु दासोऽह जीवदृष्ट्या त्वदशक । आत्मबुध्या त्वमेवाहमिति मे निश्चिता मति ॥ અર્થ — "હે પ્રભો! દેહદૃષ્ટિએ જોતા હું તમારો દાસ છુ, (કારણ કે તમે સર્વગુણયુક્ત સ્વામી છો) જીવભાવે જોતા હુ તમારો અશ પ્રકટયો છુ, અને શુદ્ધ આત્મદૃષ્ટિએ જોતા તમે તે હું જ છુ, (જે તમે તે જ હુ છુ, તમારાથી હુ જૂદો નથી અને મારાથી તમે જૂદા નથી) એવી મારી નિશ્ચિતા મતિ છે

એવા પરમાત્મા ભીષ્મપિતામહનો કાળ આણવાને અસમર્થ નહતા, પરતુ પરમાત્મામય જ ભીષ્મપિતામહ હતા પરમાત્માને તે વશ નહતા, પણ ભીષ્મપિતામહને વશ તે હતા, કારણ કે તે પરમાત્માના ઐકયનો અનુભવ કરતા હતા ભીષ્મપિતામહ પરમાત્માના પરમ ભક્ત હતા, તેમનામા રાત દહાડો લીન હતા તેઓ તેમનુ પ્રત્યક્ષ દર્શન જનસમૂહમા કે એકાતમા કર્યા કરતા હતા એવા ભક્તજનની પ્રતિજ્ઞા અફળ નહિ કરવા માટે, દ્રૌપદીને સાથે લઇને, ભીષ્મપિતામહનો આશીર્વાદ અપાવીને, તેમના જ વચનનુ સાફલ્ય કરી બતાવ્યુ હતુ શ્રીકૃષ્ણ એકલા જ જાણતા હતા કે, ભીષ્મ દુરાધર્ષ છે, અજિત છે, આ લોકમા તેમની બરોબરી કરી શકે તેવો કોઇ પણ નથી, તેમ તે શ્રીકૃષ્ણ–પરમાત્માના પણ પરમ ભક્ત હતા ને શ્રીકૃષ્ણને પણ જિતેલા હતા ! એવા પરમ ભક્તની પ્રતિજ્ઞા અફળ જાય, એ પરમાત્મા સહન કરી શકે નહિ પ્રિય વત્સ સુવિચાર ! એ જ ભક્તની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા પરમાત્માએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા ત્યજી ચક્રરૂપી શસ્ત્ર હાથ ધર્યું હતુ પોતાના ભક્તના હિતને માટે પરમાત્માએ થોડો શ્રમ ઉઠાવ્યો નથી. પ્રહ્લાદને જ્યારે સકટ આવી પડ્યુ, ત્યારે નૃસિંહનુ અમાનુષિકરૂપ ધારણ કરીને તેના સકટનુ નિવારણ કર્યું હતુ અને ભક્ત તથા પ્રિય સખા અર્જુનને રણમા તૃષા લાગી, ત્યારે ત્યા જ ગગા ઉત્પન્ન કરીને તેની તૃષા મટાડી હતી પરમાત્માએ અનેક ભક્તોની અનેક વેળાએ કામનાઓ પૂરી છે

શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનુ રહસ્ય

હે પ્રિય વત્સો ! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પૂર્ણ અવતારી છે એમનુ સ્વરૂપ દિવ્ય છે, એમનુ જ્ઞાન પણ દિવ્ય છે એ પરમ અદ્ભુત સ્વરૂપની અવતારલીલાનુ રહસ્ય પણ અદ્ભુત જ છે નદ એ બ્રહ્મા છે, યશોદા એ મુક્તિ છે, વસુદેવ એ વેદ છે દેવકી એ બ્રહ્મવિદ્યા છે, ગોપી એ ગો (પૃથ્વી, વાણી, ઇન્દ્રિયો, ગૌ) છે, શ્રીકૃષ્ણે હાથમા ધરેલી યષ્ટિકા એ યોગમત્ર છે, બસી એ સૌમ્ય સ્વરૂપ છે, ગોપસખાઓ એ દેવતાઓ છે, વનના વૃક્ષો એ તપસ્વીઓ છે અને વૃન્દાવન એ સાક્ષાત્ વૈકુઠ જ છે બળભદ્ર એ શેષનાગ છે અને સ્વય એ વેદે નિરૂપણ કરેલુ પરબ્રહ્મનુ સ્વરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણે જે અનેક પ્રકારની લીલા કીધી છે, તેમા અપરમાતા રોહિણી એ ધ્યાનમૂર્તિ છે, સત્યભામા એ અહિંસા સ્વરૂપ છે, અક્રૂર એ સત્ય છે, ઉદ્ધવ એ ઇંદ્રિયનિગ્રહ છે, કસ એ કલહ છે, અઘાસુર એ કામ છે, ચાણૂર એ દ્વેષ છે,

મુષ્ટિક એ મત્સર છે, કુવલયાપીડ એ દર્પ છે, બકાસુર એ ગર્વ છે, તૃણાવર્ત એ લોભ છે, કેશી સાક્ષાત્ ક્રોધની મૂર્તિ છે, શ્રીકૃષ્ણે ધારણ કરેલો શખ એ લક્ષ્મી છે, નદકખડ્ગ એ રુદ્રનુ ઉગ્રરૂપ છે, સુદર્શન ચક્ર એ જ્ઞાનચિહ્ન છે, ધારણ કરેલા બાણ એ કાળ છે, શાર્ઙ્ગધનુષ એ માયા છે, પદ્મ એ જગતનું બીજ છે, વૈજયતી માળા એ વાયુ છે, તુલસીમાળા એ ભક્તિ છે, ચમર એ ધર્મ છે, છત્ર એ આકાશ છે, અને પટરાણી રુકમિણી એ બુદ્ધિ-આદ્ય શક્તિ મહામાયા છે આવુ શ્રીકૃષ્ણના પરમ સ્વરૂપનુ સ્મરણ ભીષ્મપિતામહ દૃષ્ટિ સમીપથી ક્ષણભર પણ ખસેડતા નહતા શ્રીકૃષ્ણથી ભિન્ન તેઓને કઇ પણ દૃષ્ટિએ પડતુ ન હતુ ચરાચરમા, જ્યા દૃષ્ટિપાત થતો ત્યા ત્યા, એ જ સ્વરૂપમા વિહરતા હતા સર્વ કર્મ ધર્મ શ્રીકૃષ્ણને અર્પતા, ફલાભિસધિના ત્યાગી રહેતા, ને કામરહિત બની તેને જ પરબ્રહ્મ-પૂર્ણનુ પૂર્ણ, તત્ત્વનુ તત્ત્વ ને સારનુ સાર જાણતા–અનુભવતા એવા પરમભક્ત ભીષ્મને શ્રીકૃષ્ણ આધીન જ હતા

હે જીવન્મુક્તો! પરમાત્માનુ તમારે ક્ષણભર પણ ધ્યાન–લક્ષ મૂકવાનુ નથી તેના જ લક્ષમા જે જીવ નિમગ્ન થાય છે, તેણે સર્વ તીર્થમા સ્નાન કર્યું. સર્વ પૃથ્વીનુ દાન કર્યું, સહસ્ર યજ્ઞો કર્યા, પિતૃઓને ઉદ્ધાર્યા, દેવોનુ યજન કર્યું, એમ સમજવુ પરમાત્માના લક્ષમા વિહરતો જીવ સસારી નથી, દેહી નથી, પણ કામનાથી મુક્ત જ છે, નિત્ય કેવળને પ્રાપ્ત કરનારો છે, નિર્ગુણ બ્રહ્મ છે તેને ઇંદ્રિયોના અર્થને વિષે તેમ કર્મ વિષે પણ આસક્તિ રહેતી નથી જે પુરુષે સર્વ સકલ્પોનો નાશ કીધો છે, તે જ ચિદાનદરૂપ પરબ્રહ્મનો સખા છે, બધુ છે, રે ચિદાનદરૂપ જ છે પરમાત્માની સાયુજ્યમુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાર્થે, પ્રથમ શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણની આવશ્યકતા છે, પછી પાદસેવન, અર્ચન અને વદન કરતા કરતા દાસ્યભાવ મનમા આણવો એ દાસ્યભાવમા હું તેમનો છુ, એવો વિચાર મનમા દૃઢપણે ઠસાવવો એ શરણ શ્રેષ્ઠ છે, પણ મૃદુ છે એમા પુરુષે મનમા મનસા વાચા કર્મણા આજ દૃઢ નિશ્ચય કરી લેવો કે, હે દીનવત્સલ, દયાસિંધો! હે કરુણાસાગર! આપનુ અલૌકિક સ્વરૂપ જાણવાને હું અસમર્થ છુ, છતા આપનું સ્વરૂપ હું જોઉં છુ ને આપના જ પ્રેમમા રમુ છુ હે નાથ! મારા તમારા વચ્ચે મોટો ભેદ છે, છતા હુ તમારો જ છુ, હું તમારે શરણે છુ, હુ તમારો પરમ ભક્ત છુ. હે નાથ! તમે મારા નથી, તથાપિ હું તમારો

છુ. માટે મારા ઉપર દયા કરીને આપની ભક્તિનો પરમ અધિકારી કરો ને આપને શરણે લ્યો આ નરકરૂપ સસારમા અપાર દુ ખમાથી ઉગારીને તમારી સેવાનો અધિકારી કરો હે નાથ! જેમ સમુદ્રમાથી નિપજતા તરગો સમુદ્રના છે, સમુદ્ર કઈ તરગનો નથી, તેમ જ હે દીન વત્સલ! હું તમારો છુ તમે મારા નથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધનોનો અભ્યાસ પરિપાક દશાને પામવો જોઇએ આ ભક્તિ પ્રકાર મૃદુ છે. એવી દાસ્યની સ્થિતિ પૂર્ણ થતા દાસ પણ સખા થાય છે એવુ આ સસારમા અનેક સ્થળે જોવામા આવ્યુ છે તો પરમાત્મા, એકનિષ્ઠ ભક્તને પોતાનો સખા કરવાનો વિલબ કરે તેમ નથી એ સ્થિતિમા, જે પર માત્માનુ દાસસ્થિતિમા ભેદભાવે ઉપાસન થતુ હતુ, અને જે પરમાત્માનુ અન્યરૂપે સેવન થતુ હતુ, તે પરમાત્મા સખા સ્થિતિમા ભક્તના હૃદયમા જ નિવાસ-સ્થિતિ કરી અહોકાળ રહે છે એ સ્થિતિમા આવેલા જીવના ચર્મચક્ષુ સમક્ષથી પરમાત્મા દૂર જાય, પરતુ તેના હૃદયચક્ષુ સમીપથી તેનુ વિદૂર થવુ, એ તો અશક્ય જ હોય છે સસારમા રહ્યા છતા અનેક જાતના દુ ખ આવી પડે, તેવે સમયે પણ પરમાત્મા જેના હૃદયમાથી વિદૂર થઈ શકતા નથી, તેવા ભક્તને અતે પરમાત્મા પોતાના હૃદય સાથે, જેમ ગોપીઓને ચાપી હતી, તેમ ચાપીને તેની સર્વ કામનાઓને સફળ કરે છે ભક્તિનો આ દ્વિતીય પ્રકાર મધ્યમ ગણાય છે, પણ ભક્તિનો શ્રેષ્ઠ પ્રકાર આત્મનિવેદન છે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા જીવને સર્વત્ર વાસુદેવ વગર બીજુ કઈ પણ દૃષ્ટે પડતુ નથી હુ તે તે ને તે તે હું, એવી સાત્વિક ભાવના હૃદયમા વિલસે છે, તેવો પુરુષ, નિત્ય, મુક્ત, પરમાત્માનો પરમ અનન્યભક્ત છે જે પોતાથી અન્ય કઈ જોઈ શકતો નથી, અન્યને ઉપાસતો નથી, અન્યનુ શરણુ લેતો નથી, સર્વાકાર, સર્વમય, ચિદાનદસ્વરૂપમા જ જે વિલસે છે, સર્વત્ર અભેદમય જુએ છે, તે નિ સશય રહીને સસારની સર્વ કામનાનો ત્યાગ કરી દે છે તેને શત્રુ કે મિત્ર, સ્વજન કે અન્યજન, સુવર્ણ કે ભસ્મ, પારસમણિ કે પાષાણ, રોગ કે ભોગ, તીર્થ કે શ્વપચનુ ઘર, દેવાગના કે કુબડી, શ્વાન કે સર્વાંગ સુદર, અમૃત કે વિષ, આ લોક કે દેવલોક, કીટત્વ કે વિહ ગમત્વ, કોઈ પણ સ્થિતિ સમાન છે, તેમા સુખ કે દુ ખ માનતો નથી, પણ એકરૂપ રહે છે-જેની સ્વર્ગની, ઇંદ્રપદની કામના નષ્ટ થઈ છે, તે જ સાયુજ્ય મુક્તિનો સ્વામી છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યુ છે તેમ,

કર્મ ફળના આસંગો તજી, નિત્ય તૃપ્ત, નિરાશ્રય એવો જે, કર્મને વિષે અત્યંત પ્રવૃત્ત છતાં પણ કંઈ કરતો નથી, જોવા છતાં પણ જોતો નથી, સાંભળવા છતાં પણ સાંભળતો નથી, કર્તવ્ય માત્રમાં જેની ઉદાસીનતા છે, તે સદાય તૃપ્ત છે, સદાય મુક્ત છે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયા પછી એ ભક્તને પુનર્જન્મ નથી, તેને ઉદયે નથી, તેમ અસ્તે નથી, તે સત્ કે અસત્થી વિદૂર નથી, તેમ ભિન્ન નથી જેનું અહત્વ નાશ પામ્યું છે, તે સાક્ષાત્ બ્રહ્મરૂપ જ છે સ્વરૂપના સહજાનંદમાં સદા વિહરતા, સ્વચ્છંદ લીલા ભોગવતા, એ ભક્તો નિ સંગ, નિરર્ગળ, એવી રીતે વિચરે છે કે, જેમ પાણીમાં ચાલતા મચ્છની ગતિ કે આકાશમાં ઉડતા પક્ષીની ગતિ ગૂઢ રહે છે–અને તેનો પાર પામી શકાતો નથી, તેમ આત્મનિષ્ઠ એકાંતિક ભક્તને મનુષ્ય તો શું પણ દેવતાઓ પણ કળી શકતા નથી આવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈને, હે વાત! તમે જગતમાં વિચરો તમને કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ લાગશે નહિ પરમાત્મા ભક્તનો છે, ભક્ત તેનો છે, ભક્ત ને તે એક સ્વરૂપ છે, એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલો જીવ, દેહી છતે જીવન્મુક્ત છે, વિદેહી છતે જીવન્મુક્ત છે હરિ ૐ શાંતિ! શાંતિ! શાંતિ!

જ્યોતિરૂપનું દર્શન

પોતાના પ્રિય શિષ્યોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરીને યોગીન્દ્ર મહાત્મા ક્ષણમાત્ર મૌન ધરી રહ્યા બંને શિષ્યો ગુરુદેવના મુખદર્શનનું પાન કરતા ગળગળા થઈ ગયા જવાની ઇચ્છા ન છતાં, નિરિચ્છાએ ઉઠયા, મન્દ મન્દ પગલે ચાલવા માંડ્યું ગુરુદેવ તેમનો મનોભાવ જાણી ગયા, ઉઠ્યા, બન્નેને હૃદય સરસા ચાંપ્યા, માર્ગસ્થ કીધા થોડાક પગલા આગળ જઈ, સુવિચાર ને પ્રકટપ્રજ્ઞાએ યોગીન્દ્ર દેવનું પુન દર્શન કરવા મુખ ફેરવ્યું શું દષ્ટે પડ્યું? પર્ણકુટી–ગુહા ન હતી, સિંહ પણ ન હતો, માત્ર યોગીન્દ્ર! સમાધિસ્થ યોગીન્દ્ર! અવકાશમાં ઉભા હતા ધીમે ધીમે તે અવકાશમાં વ્યાપક જણાવા લાગ્યા સુવિચાર ને પ્રકટપ્રજ્ઞાની દૃષ્ટિ એકતાર થઈ ગઈ પછી ધીમે ધીમે, ક્ષણે ક્ષણે તેમના સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ ઓગળવા લાગ્યા ને જોત જોતામાં તે એવા અલોપ થતા ગયા કે, ચર્મ ચક્ષુથી જોવું અશક્ય થઈ પડ્યું બન્ને શિષ્યો યોગીન્દ્રના આ પ્રમાણે અકસ્માત્ અલોપ થઈ જવાથી, વિશ્વમાં વિશ્વમય થવાથી અતિ ઘણા મુંઝાઈ ગયા તેમના નેત્રમાંથી એક સરખી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી એટલામાં ચોપાસ એક દિવ્ય સ્વરૂપ વ્યક્ત થવા લાગ્યું તે સર્વ વ્યાપી

સ્વરૂપ, મહા તેજોરાશિનો પુજરૂપ અલૌકિક ગાન કરતુ હતુ, સર્વત્ર છવાઈ ગયલુ હતુ જે દિશામા દૃષ્ટિ કરે તો ત્યા મહાત્માનુ સ્વરૂપ દર્શન દેતુ હતુ ત્યાથી મધુરો ગાનનાદ એવો જ નિકળતો હતો કે, સસારના નિષ્કામપણે સ્વય પ્રાપ્ત થયેલા ભોગ ભોગવીને કુદનરૂપ થયા વિના પરમાત્માનુ પરમધામ પામી શકાતુ નથી ધામ પ્રાપ્ત કરનારાને સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો છે. હે શિષ્યો ! હે બાળકો ! તમારુ શેષ આયુષ્ય મહાત્મક કરીને સસારમા વિચરણ કરવાથી કોઈ પણ જાતનો તમને પ્રત્યવાય લાગશે નહિ જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે મારો જન્મ છે આ જન્મ પણ તે જ છે મારારૂપ થશો, મારા ભક્ત થશો, તો તમારી ગતિ છે, મોક્ષ છે ” આ પ્રમાણે વૂમતા નાદમાથી નીકળતા શબ્દ બ્રહ્મસ્વરૂપમાથી એક પરમજ્યોતિ પ્રકટ થઈ અને જોત જોતામા અવકાશમા વિલીન થઈ ગઈ

બને દપતી શુદ્ધરૂપ બન્યા છતા પણ ગુરુવિરહથી ઉદાસ થઈ ગયા પછી કેટલો કાળ પર્વતપર રહી, ગુરુ આજ્ઞાને અનુસરી, પ્રારબ્ધ ભોગવવાને એ દિવ્ય સ્થળનો ત્યાગ કીધો ધીમે ધીમે હિમગિરિનુ સૌન્દર્ય નિરખતા નિરખતા પોતાના સ્થાનમા આવી રહ્યા જે ઉત્તમ જ્ઞાન તે મહાત્મા પાસેથી પ્રાપ્ત કીધુ હતુ, તેનો અનેક લોકોને ઉપદેશ આપીને, સચિત કર્મના ભોગ ભોગવી, નિર્વાસનિક બની-શુદ્ધ નિર્ગુણ બની, કાળની જ નિરીક્ષા કરતા સસારમા વિચરતા હતા અને કાળ આવતા પરમાત્માના પ્રેમધામમા જઇને અખડ પ્રેમાનદની લીલાનો અનુભવ કરવા લાગ્યા

इति श्रीनदनदनपादारविंदमिलिंदेन देशाइकुलोत्पन्नेन सूर्यरामसुतेन इच्छारामेण विरचिते चन्द्रकान्ते पर्णकुटीरहस्ये नाम्नि चतुर्थप्रवाहे तत्वानुसधानोपदेशनाम द्वितीय खड ॥

વિલય

कृष्णे रता कृष्णमनुस्मरन्ति । रात्रौ च कृष्ण पुनरुत्थिता ये ।
तेभिन्नदेहा प्रविशन्ति कृष्ण । हविर्यथा मन्त्रहुत हुताशे ॥

અર્થ–શ્રીકૃષ્ણ (પરમાત્મા)મા આસક્ત, શ્રીકૃષ્ણનુ ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણ કરનાર, રાત્રિના સુતા પણ શ્રીકૃષ્ણનું (અર્થાત્ નિદ્રા, સ્વપ્નમા પણ શ્રીકૃષ્ણ), ઊઠતા પણ શ્રીકૃષ્ણનુ જેને સ્મરણ થાય છે, તેવો જીવાત્મા ભિન્ન દેહવાળો છતા જેમ મત્ર ભણી હોમેનુ હવિ અગ્નિમા મળી જાય છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણમા મળી જાય છે